Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

5
1976

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara. Za inostranstvo 300 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko preduzeće „Slobodan Jović", Beograd, St. Protića 52.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XIX 1976 Broj 5

Содержание

Студии и статьи

Приложения

Иностранные авторы

Обозрения

Contents

Studies and Articles

Contributions

Foreign Authors

Surveys

Todo Kurtović

Jedinstvo, aktuelnost i značaj idejne akcije*

Cjelokupna naša idejno-politička društvena akcija, a prvenstveno ideološki rad, propaganda, funkcionisanje sistema informisanja, štampa, radio i televizija — sve su potpunije organski povezani sa ukupnim društvenim životom u nas. Ostvaruje se, naime, kreativni doprinos tih medija izgradnji našeg socijalističkog samoupravnog društva u cjelini. Samim tim potpunije raste i značaj kritike, afirmacija novog i borba protiv starog. Zbog svoje sve značajnije uloge naša kritika neminovno doživljava i određene promjene. Društvena, odnosno marksistička kritika u cjelini kod nas vrši ulogu snažnog činioca unutrašnjih revolucionarnih promjena i izgradnje društvenih odnosa, ali, isto tako, i u predstavljanju našeg iskustva u inostranstvu, u razvijanju iskustava i pogleda na pojave i događaje u svijetu, u međunarodnom radničkom pokretu posebno. Sve je to čini značajnijom, pa se sam po sebi nameće zaključak da ona mora biti objektivna i angažovana.

Ona sigurno može olakšati da se brže razvija sve što je novo i revolucionarno u našem društvu, pored ostalog, i suprotstavljajući se svemu onome što bi u našim uslovima značilo nazadovanje. Ali, u tome nije čak ni njen prvenstveni značaj. Ona mora olakšavati i put na kome se razvija novo i revolucionarno. To je njen prvenstveni zadatak. Zato joj mora biti podjednako stran i neobjektivan odnos prema stvarnosti. Borba za novo uvijek traži i nove prodore i akcije protiv svega što pokušava da zaustavlja ili, čak, da vraća

* Ovaj tekst predstavlja deo obimnijeg autorovog rada pod istim naslovom.

društvene tokove. Svako vraćanje — pod vidom borbe protiv restrikcije — praktično je ili otvaranje vrata starom ili zapadanje u teoriju i praksu pseudoliberalizma.

U svakodnevnoj društveno-političkoj aktivnosti mi sve otvorenije govorimo i o onome što postižemo i o onome što želimo postići, imajući u vidu istorijsku i aktuelnu realnost. Međutim, u tom djelovanju dolazi — ponekad — i do pogrešnih ocjena, pa se i dosta toga što je samo želja u sadašnjem trenutku i nehotice tretira kao realnost. Posljedice takve prakse su očite: s obzirom na to da su želje ipak samo želje, a realnost nešto sasvim drugo, pojedinci — ne shvatajući to — okrivljuju samu realnost što nije drugačija, onakva, naime, kakvu priželjkuju ili kakvom su je smatrali.

Naša realnost, ovakva kakva danas jeste, rezultat je angažovanosti svih progresivnih društvenih snaga u nas. U tom smislu možemo govoriti da su Savez komunista i druge subjektivne snage društva sve aktivnije i angažovanije u akciji u kojoj se stvara i razvija stvaralački rad u svim oblastima, teorija i samoupravna ideologija. To bitno obilježava sadašnja idejna strujanja u nas i daje im osnovni pečat. To na svakom koraku dolazi do izražaja, jer su idejna strujanja i u društvu i u Savezu komunista međusobno tijesno povezana i isprepletena. Praktično ih je nemoguće izolovano pratiti i analizirati.

Idejna strujanja u društvu — i pozitivna i negativna — utiču i na Savez komunista. U novije vrijeme to je i vidnije dolazilo do izražaja. Kad kažem pozitivna, mislim u prvom redu na dalju demokratizaciju, razvitak sistema i društvenih samoupravnih odnosa, na akcije za razvitak samoupravljanja, i nacionalnu ravnopravnost i samostalnost zemlje, a negativna — na euforije i njihove posljedice, odnosno slične tendencije.

Savez komunista sve snažnije utiče na društvene tokove i sada, u cjelini, afirmiše i razvija sve što je u njima socijalističko, samim tim unapređujući i svoju akciju. Baš zato je od krupnog značaja metod akcije, pogotovo sa stanovišta njegove efikasnosti u mijenjanju društvenih odnosa i afirmaciji novoga. Kada se govori o metodu rada, kod nas često izostaje analiza te strane stvari. Metod se, naime, više shvaća u smislu stila, organizacionih finesa i sličnog. Nema se dovoljno u vidu da je metod tijesno povezan s novim društvenim odnosom i praktičnom akcijom. Zato i kritika koju njeguju i razvijaju sredstva informisanja ima za naše društvo, društvene i nacionalne odnose, prvorazredan značaj.

Sva društvena kretanja ostavljaju tragove u Savezu komunista, tako da danas možemo govoriti — što nije neprirodno — i o tome da ima različitih gledanja na veoma značajna pitanja našeg razvitka — kao što su ekonomska kretanja, tržište, plan, aktuelni problemi u razvitku političkog sistema, rješavanje nekih pitanja međunacionalnih odnosa, demokratskog centralizma itd.

Kad je riječ o aktuelnim ekonomskim pitanjima, onda je sigurno da sada u prvi plan izbija sve ono što bi se moglo nazvati podjelom rada među republikama, posebno kad su u pitanju novi

kapaciteti, odnosi razvijenih i nerazvijenih, odnos prema standardu, spoljnoj trgovini, zapošljavanju. U tome su sadržani i pogledi na pitanja solidarnosti i međusobne povezanosti.

I

Kada je riječ o idejnim kretanjima u Savezu komunista i u društvu, svakako nas prvenstveno interesuje sve ono što proističe iz stvaralačkog rada i borbe za udruživanje rada i društvenog kapitala u našim uslovima. To i posebno s obzirom na našu perspektivu, na nove radikalne i sasvim konkretne promjene, izlaženje na široke horizonte u razvitku socijalističkog samoupravljanja, na cjelovit koncept koji se u praksi realizuje. Tu se rađaju nova pozitivna strujanja i spontane težnje ka samoupravljanju, ka davanju samoupravnih obilježja rješavanju svih problema — i u oblasti ekonomskog, i političkog i društvenog života. Svjesna nastojanja, svjesna aktivnost i teorijski prilazi sve su razvijeniji. Razumije se da je sve to proces u kome ima presudno mnogo pozitivnog, ali se javlja i težnja da se zadrži staro, da se odnosi ne mijenjaju, da se ne ide na značajnije promjene. Jasno, javljaju se snage koje su nosioci takvog otpora i te snage se povezuju sa sebi sličnima, na više strana, a ne samo na jednoj — ponekad čak i bez obzira na njihovu političku određenost, porijeklo, stvarnu motivisanost i ciljeve. Naime, porijeklo njihovog otpora, odnosno izvorni interes koji ih upućuje na otpor, neminovno ih upućuje na saradnju i sa jednima i sa drugima, uključujući tehnokrate i birokrate, ali i nacionalističke snage raznih boja, od unitarističkih pa dalje, kao i sve one „snage" što se dogmatski i nacionalistički povezuju sa inostranstvom, na što se utiče i iz samog inostranstva.

Pitanja ekonomskog razvitka i angažovanja društvenih sredstava ne možemo i ne smijemo posmatrati odvojeno od socijalističkog samoupravljanja i njegovog razvitka, kadrovske politike, pune integracije, povezivanja rada i društvenih sredstava. Odvojena analiza, bez sagledavanja cjeline društvenih kretanja, bila bi u našim uslovima veoma jednostrana, što, svakako, znači da sve te funkcije imaju i određenu samostalnost i da će je i ubuduće imati. Ali, pojednostavnjena shvatanja mogla bi sugerisati nepotrebnu politizaciju pojava za koje inače nema potrebe da se u negativnom smislu politiziraju. Zato i neke teze koje srećemo danas da — pošto nemamo, kako neki kažu, organizovan udružen rad — ne možemo takvim pitanjima ni prilaziti na taj način, da ih ne možemo tretirati u međusobnoj povezanosti, znače da se na udruženi rad gleda izdvojeno — i kada je riječ o njegovom organizovanju, i kada je riječ o planiranju ili poslovanju. Organizovanje udruženog rada, uostalom, svakim danom je sve potpunije. Novim zakonskim predlozima, koji će uskoro biti usvojeni, novi odnosi i organizovanje udruženog rada će biti još potpunije i još cjelovitije riješeni. Već i sadašnja situacija omogućuje traženje i uspostavljanje daljih novih cjelovitih rješenja.

U organizovanju udruženog rada danas je veoma značajna uloga sindikata, pa je ona na više mjesta i posebno apostrofirana. Razumije se, time se ne umanjuje uloga drugih društveno-političkih organizacija — Saveza komunista naročito, ali se ističe značajno mjesto sindikalne organizacije, njena specifičnost koja mora doći do izražaja, kroz koju će radnik rješiti brojna pitanja i lakše se boriti u pojedinim ustanovama i u društvu u cjelini.

Tako aktivan i motivisan sindikat doprinijeće da samoupravne ustanove više služe čovjeku, da budu doista njegove institucije. Organizovanost i inače treba da služi samo radnom čovjeku, i nc može od njega biti odvojena niti služiti nametanju određenih interesa radniku, koji tada ostaje pasivan ili po strani i ne djeluje stvaralački. Sve društveno-političke organizacije i druge asocijacije imaju i te kako krupnu zadaću u razvijanju inicijative i stvaralaštva, kao i borbe protiv zabluda i otpora, ukratko: u unošenju i razvijanju kreativnog, u afirmaciji čovjeka u toj borbi, u jačanju njegove samostalnosti i svijesti.

Ponašanje određenih grupa i pojedinaca povezano je i sa protivrječnostima društvene svojine u našim uslovima. Iz njih proističu mnoge manifestacije u našem društvenom životu i nužno ih je u ideološkom radu, u štampi, posebno u publicistici, potpunije sagledati i analizirati. Bez toga je teško razumjeti i shvatiti neke pojave; kod niza ljudi se rađaju dileme i nejasnoće zašto je nešto baš tako kako jeste, zašto se neki ljudi ponašaju tako kako se ponašaju. Neki, onda, s obzirom na to da ne razumiju pojave, mnogo toga često svode na ljudske slabosti, a ne vide objektivne uslove u kojima se određene pojave rađaju i razvijaju. Time ne želim da negiram postojanje i ljudskih slabosti, ali o njima sada nije riječ.

Protivrječnosti se neminovno odražavaju na razne aktivnosti, počev od odnosa prema minulom radu, raspodjeli, solidarnosti i proširenoj reprodukciji do odgovornosti za rješavanje brojnih tekućih aktuelnih pitanja, to jest odgovornog ponašanja u konkretnim situacijama.

Taj protivrječan odnos svojine i ubuduće će uticati na sva kretanja u nas. Ali, kako budu značajnije jačali dohodovni odnosi, potpunije se povezivao rad i društveni kapital, sve će manje imati uticaja negativna strana kretanja, pa će samim tim biti i sve manje potresa u društveno-političkom životu. To će, svakako, činiti tehnobirokratski monopol manje značajnim elementom i on će sve manje moći da narušava društvene tokove. Nacionalistička destrukcija će sve te pojave moći manje koristiti. U društvu će se manje taložiti nacionalističkih naslaga.

Praksa koja će uslijediti primjenom Zakona o udruženom radu stvaraće nove osnove za jačanje društveno-ekonomskih izvora i oslonaca našeg društveno-ekonomskog odnosa. To će osposobljavati i razvijati energiju samoupravnih društvenih odnosa, povezivati ih i razvijati izvorno u institucionalnoj osnovi, jer se sve više razvijaju vlastiti izvori, što samo po sebi doprinosi prevazilaženju upravljanja u ime radnika. To radnike dovodi u novu

poziciju da sami upravljaju, što je nov kvalitet, pa i Savez komunista mora potpunije da odredi svoje mjesto, da taj kvalitet ima u vidu i da podstiče novo u razvitku. Neke pojave i težnje da se direktno odlučuje u Savezu komunista, da se sektaški ponaša u kadrovskoj politici, da se radi na stari način — štetne su i neminovno će sve više dolaziti u sukob sa novim razvitkom, novom praksom.

Savez komunista treba da razvija i podržava baš tu socijalističku samoupravnu energiju, da podstiče te potencijale, da se sam u toj izvornosti potvrdi, i gradi socijalistički preobražaj u okviru svog naroda i dalji socijalistički preobražaj među svim narodima i narodnostima. U tom pogledu komunista, kao radni čovjek, neposredno mora istinski da prednjači; to je nov korak ka samostalnosti člana Partije, što ideološki rad i propaganda neminovno moraju imati u vidu. Sve će to doprinositi da nestaju mogućnosti za „skrivanje" iza nacija, iza autoriteta države ili privilegovanog značaja privređivanja, iza određenih ustanova ili zakona. To će razvijati socijalističku spontanost, podsticati samoreprodukovanje socijalističkog društva, tako da će ono sve više uspostavljati svoju, a napuštati kapitalističku osnovu. To će razvijati nove snage i podsticaje, to će jačati delegatski sistem, davati mu nove impulse, demokratizovaće unutrašnji život i pomoći efikasnijem savladavanju otpora.

Naravno, to će tražiti i nove odnose i disciplinu u proizvodnji, potpunije određivanje nadležnosti, bliže sagledavanje interesa, veću zainteresovanost za zajednički rad i poslovanje. To će razbijati zatvorenost i u okviru radnih organizacija, i u okviru opština i republika; onemogućavaće bježanje od saradnje, a doprinosiće borbi protiv ćiftinskih gledanja i sličnih malograđanskih mentaliteta, ali razvijajući ujedno nove protivrječnosti i tražeći da se neka pitanja adekvatnije i brže rješavaju.

Ništa ne bi bilo pogrešnije nego potcijeniti sve pojave negativnog, čega će i ubuduće biti, bilo kao recidiva prošlosti, bilo kao novog i „originalnog" proizvoda što se stvara u našem društvu.

Povezano s tim, svakako je značajno i pitanje odnosa prema stručnim ljudima, stručnim službama i poslovodnoj funkciji uopšte. Očigledno je da se to kod nas često nepotrebno politizira, pa ponegdje maltene glavna dilema postaje da li su nam potrebni direktori ili stručne službe, odnosno da li nam je ili nam nije potrebna uprava. Upravi i stručnim službama, naime, prilazi se na pogrešan način. Žele se suprotstaviti, takođe, nauka i uprava, zatim uprava i neke druge institucije našeg društva, samoupravne posebno. Često se u postojanju samih tih ustanova i tih službi vidi glavna „opasnost" za samoupravljanje. Takvo gledanje — koje se zadržalo i u dijelu naše štampe — direktno šteti razvitku samoupravljanja. Našem društvu i našem privređivanju te službe će biti potrebne i ubuduće, sposobni organizatori takođe. I jedni i drugi, samo, treba da budu okrenuti samoupravnom sistemu, a poslovodno treba da rješavaju sve što proističe iz politike

samoupravnih organa i organizacija. Samim tim „otkriva" se i značaj uprave u sadašnjoj fazi. Svima njima biće na svoj način oslonac samoupravljanje, posebno delegatski sistem, i oni će djelovati u toj funkciji. Sada se često, zbog nekih neriješenih aktuelnih pitanja u društvenim odnosima, pojedine stvari predstavljaju u krivom svjetlu, a takvo stanje uslovljava da se neka od tih pitanja vide samo kao organizaciona ili samo kao personalna, a društveni odnos, što je bitno, ostaje zamagljen. U takvim sredinama, po pravilu, društveni odnos u mnogo čemu nije promijenjen niti usaglašen ustavnim promjenama, pa se glavni izlaz ni ne traži tamo gdje ga inače treba tražiti, nego u organizacionim i personalnim rješenjima, što je već samo po sebi pogrešno. To bi se moglo reći za brojne radne organizacije, velike posebno, za banke, za izvjesnu djelatnost organa vlasti i izvršnih skupštinskih organa i slično.

Moramo i u tu oblast unositi više saznanja, više analize i više uopštavanja naših iskustava. Empirija je, svakako, značajna, ali ona može biti i smetnja ako nije zasnovana na teorijskim uopštavanjima. U sadašnjoj fazi bi i štampa i časopisi trebalo da unesu više svjetla u tu oblast. I uloga ideološkog rada je značajna, pošto on treba da unese više znanja, a i da podstakne polemiku i kritički odnos prema praksi. Jedino takav idejni rad može biti prijemčiv, živ i revolucionaran, a to je u sadašnjoj situaciji više nego neophodno. S druge strane, dalje revolucionarne promjene su od presudnog značaja i za sama idejna pitanja.

Naša štampa u tom pogledu treba da vidi i analizira realne pojave, da se bori protiv negativnog u njima, a ne protiv ljudi. Međutim, i u novije vrijeme je bilo drastičnih manifestacija borbe protiv ljudi, što odudara od takve orijentacije. Često se u prilazu i kritici ne razlikuju istinski borci za socijalizam od njegovih protivnika.

Očito je da se u sadašnjim uslovima, kao što je istaknuto na Trećoj sjednici CK SKJ, traži uporan, konkretan i strpljiv rad. To je drug Kardelj posebno naglasio riječima:

„Međutim, gotovo nam je prešlo u naviku da se dugačkim rezolucijama — tako reći spolja — daju samo opšte preporuke, a da se u pronalaženju konkretnih rešenja za svoje probleme samoupravne zajednice prepuštaju, često ili čak najčešće, same sebi. Čak su se i organi naše državne uprave ograničili na donošenje nekih opštih propisa, a nedovoljno se staraju o tome da organizuju odgovarajuću stručnu i drugu konkretnu pomoć samoupravnim organizacijama i zajednicama u rešavanju njihovih svakodnevnih problema."[1]

U političkom životu se danas često govori o interesu radničke klase, a o tome organizovano najmanje govore sami radnici. Sve više idemo u situaciju gdje će se i sve priče spolja, van klase,

---

[1] Edvard Kardelj, *Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja Nacrta zakona o udruženom radu*, „Socijalizam", br. 4/76, str. 511.

o njenim interesima svoditi na pravu mjeru. Naime, svijest i praksa razvijaće se sve potpunije u samoj klasi i u borbi Saveza komunista unutar klase. To i sredstva informisanja treba potpunije da izraze, ali na svoj način i da omoguće. U tome treba da vide svoju značajnu ulogu. Novi društveni odnos, čija je baza udruženi rad, odnosi u udruženom radu, mijenjaće i tu praksu. U tom pogledu već imamo mnoge nove praktične rezultate koje je ostvarila radnička klasa u udruženom radu. I sve će više radnička klasa sama govoriti o svojim interesima. To je ono što je klasno u ovom momentu i najznačajnije i to je pravi interes klase, a ne dušebrižničko isticanje klasnog u vidu verbalnih podrški i zahtjeva.

Brojne sadašnje akcije inspirisane su baš time što je radnička klasa sve više u situaciji da sama govori i sama ostvaruje svoje interese. To je uticalo i na brojna konkretna rješenja u našem društvu. Adekvatnije rješavanje niza pitanja — od stanovanja do ishrane, odmora i standarda uopšte — direktno je posljedica toga. U tom smislu, kad je riječ o solidarnosti i raspodjeli dohotka, doći ćemo u situaciju da radnička klasa dođe potpuno do izraza i da sama udari pečat svim kretanjima, jer spoljnja zagovaranja često u sebi prikrivaju pozicije koje nisu pozicije radničke klase, iako se u ime nje izriču. Radnik je nesumnjivo u najboljem položaju da ocijeni svačiji doprinos radu u cjelini — i svoj lični, i doprinos nauke, stručnih službi, iskustva drugih, te da vidi gdje, kako i u kojim vidovima solidarnost može i treba da dođe do izražaja. Zato Savez komunista i polazi od davno utvrđene platforme da on sam ne može biti spoljna snaga i spoljni faktor uticaja, nego unutrašnja snaga i sastavni dio klase. U tome Savez komunista ima dug kontinuitet, koji zapravo nikada nije ni bio prekinut. To je jedno od značajnijih pitanja u konkretizaciji njegove vodeće uloge danas. Činjenica je da je on sebi našao pravo mjesto, ali da na tom putu nije riješio brojna konkretna pitanja, da još uvijek ima i brojnih kolebanja, da se oživljavaju i neke stare teze koje su ga vukle van tokova i koje još imaju i praktičnih uticaja. Sigurno je da će se dohodak sve više ispoljavati kao društvena kategorija, da će radnik sve značajnije učestvovati u njegovom formiranju, da će on određenije uticati i da se potpunije povezuju svi njegovi elementi i da će se protivrječnosti brže premošćavati. Ali, u tome će mu biti sve potrebniji Savez komunista, kao inspirator aktivnosti klase, osobito njegova idejno-politička akcija.

Kod nas je o socijalističkom samoupravljanju dosta rečeno i u novije vrijeme. Očito je da se u našoj sadašnjoj društveno-političkoj praksi osjeća potreba da se sve to i cjelovitije izda u raznim vidovima, kako bi moglo da služi političkoj akciji radnog čovjeka i radničke klase u cjelini. Takvog poduhvata moglo bi da se prihvati i preduzeće „Komunist" kao i asocijacije izdavača uopšte. U toj oblasti imamo veoma pozitivno iskustvo. Potrebno je i cjelovitije objasniti nove pojave i fenomene, ali, isto tako, treba

pisati i o pokušajima nametanja dilema tamo gdje ih mi nikada nismo imali.

Razvitkom našeg samoupravljanja nikada nismo negirali ulogu plana niti smo ikada imali negativan stav prema demokratskom centralizmu. Pa, i pored toga, bilo je pokušaja da se naša novija praksa, posebno poslije Pisma i Desetog kongresa, predstavi kao vraćanje demokratskom centralizmu, odnosno planiranju. Ništa pogrešnije od toga! I demokratski centralizam i planiranje u našem društvu razvijamo u novim vidovima i na način koji odgovara našim uslovima, jer ih ni u principu ni u praksi nikada nismo zanemarivali. Tačno je jedino to da smo nešto duže tražili rješenja za neka pojedinačna pitanja, da smo na nekim sektorima imali i značajnije otpore i da je trebalo vremena da ih savladamo, ali to ne znači da smo ikada — i kao Savez komunista i kao zemlja — napuštali bilo jedno bilo drugo. Tvrditi to, samo je pokušaj pravdanja svojevremene akcije Informbiroa, — direktno ili indirektno — na nekim mjestima. Neki drugi opet pokušavaju da našu sadašnju praksu protumače kao naš prilazak lageru i lagerskoj logici.

Naši novi zakoni u oblasti udruženog rada predstavljaju novinu i za svijet. Rasprava o njima ujedno implicite odgovara brojnim nedobronamjernim kritičarima, ali i onim dobronamjernim koji nisu razumjeli mnoge stvari kod nas, pa stvarni razvitak u toj oblasti kod nas predstavljaju u krivom svjetlu.

Rasprava, i kritika i polemika, mogu u velikoj mjeri da doprinesu našoj afirmaciji u svijetu; tačnije, afirmaciji našeg iskustva, unoseći jasnoću u poglede na stanje u Jugoslaviji, suštinu i razvoj naših društveno-ekonomskih odnosa, ulogu i akciju Saveza komunista Jugoslavije i njegovu funkciju u našem društvu u cjelini.

Kad raspravljamo i o najnovijim zakonima — nemamo u vidu samo neposrednu primjenu zakona, nego i bitnu promjenu društvenih odnosa. Zato se sva ta aktivnost i ne može svesti samo na pronalaženje adekvatnih organizacionih formi i oblika, samo na političku marljivost u borbi protiv, nego prije svega na značajan kreativan rad u mijenjanju društvenih odnosa. Zato se nužno mora imati u vidu akcija SKJ i društveno-političkih organizacija.

II

Neophodno i prijeko potrebno je da ojača kontakt rukovodstava i članstva, da se proširi učešće radnih ljudi na političkim i svim skupovima gdje se odlučuje, da se vodi direktan dijalog najodgovornijih predstavnika društva i SKJ i radnih ljudi baš na takvim demokratskim skupovima. Sve to naša štampa i naša propaganda u cjelini sve šire afirmišu, što im stvara osnovu za dejstvo. Time će se potpunije izgrađivati naši socijalistički društveni odnosi, a nestajaće težnje ka vraćanju na centralističke metode rukovođe-

nja. Sve izraženije će se razvijati i uloga Saveza komunista na pravim osnovama, pravim metodima, bez poslodavačkog, bez težnji ka komandovanju ili administrativnom rješavanju.

SKJ i društvene organizacije sve konkretnije postaju unutrašnja snaga sistema. Nova uloga SKJ, o kojoj je do sada bilo veoma mnogo verbalnih rasprava, jedino i može doći do izražaja u razvijenom sistemu socijalističkog samoupravljanja, i on, štaviše, bez te uloge ne može uspješno ni funkcionisati. To je međusobno sudbinski povezano; presudno za dalju demokratizaciju i uspon našeg društva. To će biti istinsko prevazilaženje teorije o SKJ koji upravlja ili vodi akademske rasprave van dnevne politike, teorije o posmatranju sa strane ili o nadređenosti drugim društvenim strukturama, teorija jednopartijskog ili višepartijskog prilaza političkom sistemu.

Kada je riječ o značaju Zakona o udruženom radu, o ulozi SKJ i političkom sistemu, karakteristične su riječi druga Kardelja na Trećoj sjednici CK SKJ:

„Već smo odavno utvrdili načelo, a i celokupna naša praksa je potvrđivala i potvrđuje to načelo, da samoupravnom socijalističkom društvu ne odgovara sistem višepartijske demokratije koji je nastao u buržoaskoj političkoj državi niti jednopartijski sistem koji je nastao u specifičnom prelaznom periodu između buržoaske i socijalističke demokratije. To, dakako, ne znači da poričemo istorijsku mogućnost, a ponegde čak i neophodnost, da socijalistički odnosi mogu da pobede i u uslovima postojanja višepartijske demokratije buržoaskog tipa ako za to postoje odgovarajući istorijski uslovi. Međutim, naša zemlja je prošla kroz duboku socijalističku revoluciju i ona ne bi mogla da savlada suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala da je otvorila prostor za delovanje kontrarevolucionarnih snaga u obliku nekog višepartijskog sistema, iz prostog razloga što te suprotnosti samom revolucijom nisu bile ukinute, već je bio promenjen samo odnos snaga.

Međutim, uvek smo bili svesni da socijalizam ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima. Boreći se protiv ataka neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, istovremeno smo stvarali uslove za razvoj novog tipa demokratije socijalističkog samoupravljanja. U takvoj demokratiji ne postoji više potreba za takmičenjem političkih partija, to jest za borbom među njima koja od njih će na čelu centralističke države vladati radom i društvenim kapitalom, jer su i rad i društveni kapital u rukama radnika udruženih u njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada i u svim drugim oblicima udruženog rada i samoupravnih zajednica.

Zato smo uvek isticali da Savez komunista nije nosilac nekog jednopartijskog sistema, odnosno da on nije klasična politička partija. Drugim rečima, Savez komunista se ne takmiči za vlast sa drugim političkim partijama, već se bori za to da radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, ima, u obliku neposredne samoupravne demokratije, stvarnu vlast u društvu. Razume se, kao idejna i politička snaga radničke klase, kao organizo-

vana avangardna svest te klase i svih radnih ljudi, Savez komunista je dužan da se bori za to da ključne pozicije te vlasti budu u rukama onih subjektivnih snaga koje su nepokolebljivo na strani socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali, to ne znači da Savez komunista uspostavlja svoju vlast kao jednopartijski sistem klasične političke države buržoaskog tipa.

Osim toga, uvek smo naglašavali da diktatura proletarijata za nas nije diktatura državnog aparata, državnog despotizma, već je po svojoj suštini revolucionarni oblik neosporne vodeće uloge radničke klase, odnosno njenih istorijskih klasnih interesa u upravljanju društvom. Drugim rečima, za nas diktatura proletarijata nije vlast koja treba da sprečava demokratizaciju društva, već, obrnuto, vlast koja treba široko da otvara puteve takve demokratizacije i da štiti takav proces, ali ne putem restauracije buržoaske političke demokratije, već na tlu socijalističkog samoupravljanja.

Polazna tačka u formiranju demokratskog sistema ne može za nas biti parlamentarizam buržoaske političke države niti njegova jednopartijska varijanta, već samoupravna demokratija udruženog rada u kojoj se Savez komunista i drugi faktori organizovane socijalističke, društvene, naučne, kulturne i druge svesti i akcije formiraju i organizuju kao stvaralački sastavni deo te samoupravne demokratije udruženog rada, odnosno zajednice slobodnih proizvođača, a ne kao otuđeni politički faktor u konkurentskoj borbi za vlast nad društvom, nad društvenim radom i njegovim dohotkom i proizvodom. Samo takav demokratski sistem može u našim uslovima zaista da obezbedi vlast radničke klase u savezu sa svim drugim radnim ljudima, to jest neosporno rukovodeću društvenu ulogu istorijskih interesa radničke klase. I samo u takvom demokratskom sistemu Savez komunista i druge socijalističke snage mogu uspešno da ostvaruju svoju vodeću idejnu i političku ulogu u sistemu vlasti radničke klase i celog radnog naroda, to jest kao sastavni deo tog sistema, a ne kao snaga iznad ili izvan njega, čega je pomalo bilo u našoj nedavnoj prošlosti.

Oblici i snaga demokratije su uvek u istoriji zavisili od oblika proizvodnih odnosa, od klasne strukture i od jačine unutrašnjih društvenih suprotnosti. Ljudi se nisu opredeljivali za viši ili niži stepen demokratije većom ili manjom ljubavlju prema slobodi, odnosno većom ili manjom mržnjom prema slobodi. Sloboda je uvek oružje u borbi za određene društvene ciljeve i interese. Ukidanje demokratskih sloboda nije, po pravilu, samo sebi cilj, već oružje protiv onih koji napadaju postojeće stanje, bilo da je reč o odbrani reakcionarnih ili o odbrani revolucionarnih pozicija. Zato smo se u našem društvu morali sukobiti i sa braniocima takozvane apsolutne slobode, koji su time, u stvari, naoružavali neprijatelje socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i sa dogmatsko-konzervativnim kritičarima samoupravne demokratije koji hoće vlast radničke klase i radnih ljudi da zamene monopolom uskih grupa na vlasti, to jest birokratskim jed-

nopartijskim sistemom. U toj borbi moramo i dalje istrajati i energično se suprotstavljati i jednoj i drugoj krajnosti. To treba da činimo ne toliko zbog njihove snage, jer ona je mala, već pre svega zato što u sukobu savremenih svetskih suprotnosti nosioci takvih tendencija, bez obzira na njihovu subjektivnu volju, nužno postaju eksponenti protagonista tih suprotnosti, odnosno stranog mešanja u naš unutrašnji razvoj i u našu nezavisnu spoljnu politiku."[8]

Našim uslovima nije ni ranije odgovarao sistem jednopartijske i višepartijske vladavine, a sada pogotovo, jer smo snažno razvili elemente neposrednosti u demokratiji. Samim tim, sve što bi ograničavalo tu neposrednost, bilo u vidu jedne partije ili slično, sužavalo bi demokratičnost sistema; praktično, to bi bio restriktivan put, kontraudar, u našim uslovima kontrarevolucija. Kod nas je goruće pitanje dalja borba za demokratizaciju ustanova i struktura, za nove odnose prema organizovanom radnom čovjeku, kao put da se ostvaruje i individualna i kolektivna inicijativa i sloboda. Sve to, razumije se, traži određeni takt i prema pojedincima koji se slažu i koji se ne slažu, širi stepen tolerancije u okviru političkih organizacija, u okviru pobjede novih sloboda i nove demokratije. Svako traženje demokratije mimo toga u stvari je težnja ka restrikciji, ka dogmatizmu ili liberalizmu. Mi time ne negiramo iskustva drugih niti mogućnost da se i u drugim uslovima mogu razvijati socijalistički odnosi. Ali, s obzirom na dubinu naše revolucije, na njen kontinuitet i put, na suprotnosti koje je savladala i koje mora savladati, naša se revolucija nije mogla javiti u drugim vidovima i u drugim sadržajima. Baš zato što smo odmakli na tom putu, demokratski odnosi među ljudima postaju sve značajniji. Baš zato je i Savez komunista sve više nosilac borbe i za demokratiju kao stvarnu vlast radničke klase i radnih slojeva društva. Razvija se na toj osnovi nova svijest i potpunije se vidi vizija i slobode i demokratizma koje socijalističko društvo, odnosno samoupravljanje otvara. I ubuduće će ta sudbina još potpunije prelaziti u ruke socijalističkih snaga, te će, u tom smislu, i diktatura proletarijata dobijati sve više na svojoj širini. To nije diktatura aparata i vlasti, nije despotizam, već angažovani demokratizam. To je vlast koja široko, kako kaže drug Kardelj, otvara puteve demokratizacije i štiti takav proces. To nije put buržoaskog političkog stranačkog monopolizma, već socijalističkog samoupravljanja. To ne otuđuje političke faktore, to ne otuđuje vlast od klase, već je u njoj spaja. Partija i subjektivne snage u tim uslovima sve su potpunije u okviru sistema, a ne izvan ili iznad njega, a sada to treba organizaciono i kadrovski izražavati.

U takvim uslovima sve ćemo se manje boriti za demokratiju uopšte, već ćemo demokratski slobodno raditi u okviru sistema. To će biti naše oružje u borbi za ciljeve i interese klase. Na toj liniji sve ćemo se neposrednije sukobljavati i sa nosiocima težnji ka „natklasnoj" slobodi, odnosno konzervativizma i dogmatizma.

---

[8] Isto, str. 508—510.

Na tom putu sve će se više vidjeti i jedno i drugo, kao i pozicija socijalističkog samoupravljanja.

U našoj daljoj akciji, u ideološkom radu i posebno jačamo i stvaramo snage unutar određenih ustanova koje će same biti nosioci cjelokupnog samoupravnog procesa i koji im se neće nametati spolja. Time se vrši i integracija udruženog rada, povezivanje određenih cjelina, utoliko prije što smo u nizu oblasti — kad je riječ o razvitku ekonomskog sistema — postigli značajan stepen političke usaglašenosti, pa će se mnoga od tih pitanja sada lakše realizovati. Udruženi rad će deakumulirati i odlučivanje o sredstvima, počev od onih u bankama, spoljnoj trgovini, osiguravajućim zavodima do budžetskih. Sada je situacija još takva da je na tim mjestima uticaj udruženog rada relativno mali, posebno u sferi investicija. Razumije se, organizovanje udruženog rada će biti dug proces odlučne borbe da se dođe do rješenja i da se izbori protiv određenih monopola. Ali, sve jasnije će se sagledati interesi i argumenti i demokratskije će se voditi dijalog i o raznim tekućim ekonomskim pitanjima, o odnosima razvijenih i nerazvijenih i o sličnom.

Širinom okupljanja, dinamičnijom borbom i raspravom o otvorenim pitanjima demokratizovaće se još više naš politički život. Tada neće biti represalija — direktnih ili indirektnih — prema onima koji kritikuju, o čemu je i drug Tito govorio u intervjuu „Vjesniku". Razvijaće se povjerenje među republičkim rukovodstvima, te između republičkih rukovodstava i saveznog centra. Razbiće se sektaštvo koje se javlja u tezama da niko ne može ostati na položaju ako nije član Saveza komunista, da se zapostavljaju oni kadrovi koji nisu članovi Partije u raznim društvenim funkcijama, iako ima i takvih vrijednih ljudi koji mogu i koji veoma uspješno i veoma odgovorno rade. Razvijaće se i nov pristup odgovornosti, bilo da je ona lična, kolektivna, partijska ili društvena. U cjelini uzevši, stvaraće se veća harmonija. Sve će to doprinositi da se kadrovi u federaciji podjednako odnose prema interesima svih republika i pokrajina. Ojačano povjerenje će na svoj način značiti doprinos nacionalnoj ravnopravnosti i povjerenju u sve organe federacije.

Sve su to danas značajna i aktuelna pitanja, posebno sve ono što je povezano sa izradom predstojećeg plana, koji ima veoma značajne komponente, počev od nekih kapitalnih pitanja koja će riješiti do niza značajnih sporazuma. Tada ćemo lakše sagledavati uzroke socijalnih razlika i voditi borbu za njihovo otklanjanje, ali, isto tako, i vidjeti sve što je sektaško u sadašnjim nekim prilazima, što pokušava da omete provođenje stavova Desetog kongresa i naše politike u cjelini. Time će se iskorjenjivati sumnjičenje i težnje da se pojedini narodi kvalifikuju kao da nisu za socijalizam, ili obratno.

U novom društvenom odnosu neposredno će se ostvarivati uticaj na ostvarivanje načela naše politike, da se brže razvijaju samoupravni odnosi u kulturi, da se lakše odbacuju razne insinu-

acije i nazovi nacionalne ideologije, da se definitivno potisnu shvatanja da je Savez komunista „birokratsko" izvorište u našem društvu, posebno shvatanja onih koji očekuju „antibirokratsku revoluciju"! Jer sve je to i osnovica tvrdnje i želje da se Savez komunista isključi iz našeg političkog sistema i, tako, onemogući u političkoj borbi. To će doprinijeti i borbi protiv takozvanih nacionalnih idola kojima se obnavljaju reakcionarne ideje, protiv izmišljenih kriterija, protiv nacionalističkog tretiranja nasljeđa, protiv nametnutih diskusija o tome ima li stvaralačke slobode u našem društvu ili ne, protiv težnji ka lakirovki, za objektivno predstavljanje stvari i pojava, za potpunije informisanje naših ljudi o objektivnim problemima; protiv monopolisanja informacija, protiv težnji ka privatizaciji, ka monopolisanju publiciteta, za tretiranje ličnosti na dostojanstven način, protiv manipulisanja ljudskim nevoljama i teškoćama. Sve će to naše novinarstvo još više voditi u središte tokova društvenog života, sve će to voditi iskorjenjivanju nacionalizma i rutinerstva u štampi, sve će to stvarati i kod novinara osjećaj da njihova kritičnost prema društvu mora da bude objektivna, odgovorna, ali i sve razvijenija, jer se za tim osjeća društvena potreba.

Na Trećoj sjednici CK SKJ drug Edvard Kardelj je u tom smislu posebno naglasio da „moramo otvarati što šire mogućnosti za stvaralačku borbu mišljenja sa pozicija naše socijalističke revolucije, to jest sa pozicija socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, stvarati organizacione oblike za učešće najširih masa u utvrđivanju društvene politike i u selekciji i izboru kadrova, za slobodno stvaralačko raščišćavanje idejnih i naučnih problema koji se odnose na dalji razvoj našeg socijalističkog samoupravnog društva i socijalizma uopšte, za društvenu kritiku kojoj nije cilj borba uskih grupa za vlast, već progres socijalizma i uspostavljanje vodećeg položaja radnog čoveka u sistemu socijalističkog samoupravljanja, za štampu koja će slobodno odražavati sve te procese, ali koja će biti svesna svoje idejne i političke odgovornosti prema socijalističkoj revoluciji i prema sistemu socijalističkog samoupravljanja"[3].

Sve aktuelniji postaje i odnos čovjeka i ustanova našeg samoupravnog društveno-političkog sistema. Potrebno je stalno imati u vidu ono o čemu je drug Tito govorio na Desetom kongresu:

„U razvijanju novih samoupravnih institucionalnih oblika, neophodno je takođe stalno imati pred očima da je čovjek smisao i svrha revolucionarne borbe radničke klase. Borba za ljudsko među ljudima, za sve bolje i humanije odnose, za čovjeka kao slobodnog proizvođača i stvaraoca — to je krajnji cilj i smisao borbe radničke klase. Institucionalni oblici organizovanja društva nisu svrha sami sebi. Oni su tu da služe čovjeku, ostvarivanju njegovih neposrednih i dugoročnih materijalnih, kulturnih i drugih potreba. Oni su tu radi čovjeka. To je suština socijalističkih samouprav-

[3] Isto, str. 510.

nih odnosa za čije se ostvarivanje bori radnička klasa Jugoslavije i njen Savez komunista."[4]

U odnosu na svjetsku situaciju i spoljnopolitičke probleme to će doprinositi jasnijim pogledima na izvjesne nove probleme i pojave i stvaranju šireg interesovanja za razna zbivanja; razbijaće razne teze koje žele da potcijene našu spoljnu politiku, odnosno politiku nesvrstavanja. Sve će to stvarati potpunije jedinstvo u cjelokupnoj našoj akciji, od ideološkog rada, propagande, pa dalje. Sve će to razvijati nove vidove novinarskog izraza — feljton, novi komentar i slično.

Spoljna politika nije i ne može biti isključiva briga samo određenih ustanova i „resora". Spoljnom politikom i zbivanjima sve će se potpunije baviti cio Savez komunista i raspravljati svi naši radni ljudi. Postojećih kompleksa, ako ih i gdje ih ima, treba se oslobađati. Ne smije se iz perspektive takozvane nenadležnosti u političkoj akciji zanemarivati ta značajna oblast našeg društveno-političkog života.

U spoljnoj politici sadržana su brojna značajna pitanja — položaj radničke klase, nacionalno pitanje, uloga Partije, uloga države, internacionalizam. Sve to treba posmatrati kroz osnovne postavke marksizma, ali u uslovima 1976. godine, u uslovima novih zbivanja u Evropi, novih gibanja na svim kontinentima. Zato članstvo SKJ i svi naši građani o međunarodnim zbivanjima moraju biti svestrano obaviješteni. Sve to jača elemente neposrednosti naše demokratije.

---

[4] *Deseti kongres SKJ*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1974, str. 44.

Jovan Raičević

Od dogmatizma ka ideološkom monopolu

(Povodom brošure V. V. Midceva: „Revizionizam u službi antikomunizma")

Pre nekoliko nedelja u moskovskim knjižarama se pojavila brošura pod naslovom *Revizionizam u službi antikomunizma*, čiji je autor V. V. Midcev, kandidat filozofskih nauka i savetnik u Međunarodnom odeljenju CK KP Sovjetskog Saveza.[1] Brošura je uvrštena u biblioteku „Aktuelni problemi savremene ideološke borbe", a izdavač je toplo preporučuje čitaocima, s napomenom da je „namenjena predavačima, lektorima, studentima i širokom krugu čitalaca".

Na ovaj Midcevljev rad već je bilo reakcije u svetskoj javnosti, naročito u organima KP Italije i KP Francuske, a i naša štampa je iz njega donela kraće izvode bez komentara. Stoga nećemo ponavljati ono što je već rečeno, a verovatno se uopšte ne bismo ni osvrtali na ovu brošuru, inače niskog teorijskog nivoa, koja vrvi od dogmatskog shematizma i simplifikatorstva, da u njoj nema i nekoliko proizvoljnih tvrdnji i netačnih ocena, pa čak i falsifikata i tendencioznog i izokrenutog prikazivanja ideologije i revolucionarne prakse našeg Saveza komunista i stanja i odnosa u Jugoslaviji.

---

[1] Veniamin Vladimirovič Midcev, *Revizionizm na službe antikomunizma*, „Znanie", Moskva, 1975.

Ali, najpre da vidimo šta sve Midcev podrazumeva pod revizionizmom u savremenim uslovima.

Dogmatska shema o „desnom" i „levom" revizionizmu

Posle lekcije iz istorije o rodonačalniku revizionizma Eduardu Bernštajnu, autor naglašava da su „oportunistički elementi u radničkom pokretu nastavili da šire revizionistička shvatanja", ali i da „preinačavaju svoje koncepcije, prilagođavajući ih različitim preokretima, istorijskim događajima, klasnoj borbi, postojećim uslovima i specifičnostima ove ili one zemlje". „Sa ciljem da u redove komunista unesu buržoaske i sitnoburžoaske ideje — opominje Midcev — revizionisti se koriste frazeologijom marksizma i time svoje antiproleterske koncepcije proglašavaju kao „savremeni", „stvaralački" i „autentični marksizam."

Široko je, očigledno, Midcevljevo shvatanje revizionizma; ono, izgleda, obuhvata i sve one koji se stvaralački odnose prema marksizmu, koji „samostalno razrađuju Marksovu teoriju" (Lenjin) i primenjuju je u svojim konkretno-istorijskim i specifičnim uslovima. „Upravo zbog toga — uzvikuje Midcev — razobličavanje revizionističkog uticaja u komunističkim i radničkim partijama *nije samo trenutna politička kampanja (kurziv* — moj), već važan zadatak svakodnevne borbe protiv uticaja buržoaske i sitnoburžoaske ideologije među komunistima, protiv teorijske pozadine oportunizma."

Iako u izvedenom smislu, autor priznaje da sadašnji naglasak na borbi protiv revizionizma ipak ima karakter političke kampanje, pa se i on, sa svojom brošurom, uključio u nju. Pošto je svaka politička kampanja i svojevrsna ideološka ofanziva, Midcev nastoji, najpre, da otkrije i markira neprijatelja, ali i da ga klasifikuje, raščlani, da bliže definiše pojedine njegove kategorije i odredi strategiju i taktiku borbe protiv njih. To, istina, čini sa izvesnom nategom, ali ipak nekako čini. „Raznolikost revizionističke ideologije — veli on — sačinjavaju desni i „levi" revizionizam." Ko su „desni", a ko „levi" bojovnici u tom šarolikom „revizionističkom frontu" — iskonstruisanom od strane Midceva — i šta je uopšte revizionizam u savremenim uslovima, teško je utvrditi, jer on stvaralačke pojave i tendencije u savremenom radničkom i komunističkom pokretu našeg vremena jednom posmatra sa stanovišta daleke prošlosti, važećih „podela" i kriterijuma iz perioda Druge internacionale, i pokušava da ih „smesti" u te davnoprošle formule, a drugi put — starim shemama pokušava da doda nove, kao plod sopstvenih „otkrića".

No, vratimo se autorovim definicijama: „Desničarski revizionisti izdvajaju iz marksizma-lenjinizma pojedine stavove ili definicije i tumače ih reformistički, odbacujući njihovu revolucionarnu sadržinu, revolucionarnu suštinu. Desničarski oportunizam označava spuštanje na likvidatorske pozicije, slaganje sa socijaldemokratizmom u politici i ideologiji. „Levi" revizionizam se

kiti revolucionarnim lozinkama, ali ih primenjuje dogmatski, ne obazirući se na konkretne istorijske prilike, promene realne situacije i zbog toga se neminovno spušta na put sitnoburžoaskog revolucionarizma, odvaja od masa."

U ovoj shemi, koju će autor kasnije „konkretizovati", sadržana je jedna čudna logika koja se sastoji otprilike u sledećem: greh prvih, to jest desnih revizionista, sadržan je u grehu drugih, to jest levih revizionista, a greh drugih u grehu prvih. Drugim rečima, ako se prema marksizmu-lenjinizmu odnosiš stvaralački, primenjujući ga na svoje specifične istorijske uslove i prilike — odstupio si od marksizma shvaćenog kao zbir dogmi; nisi, dakle, dogmatičar, a pošto to nisi, drugo ništa ne možeš ni biti do „desni revizionist". U drugom slučaju, ako nisi shvatio ono što je shvatio prvi, to jest da marksizam primenjuješ u skladu sa konkretnim istorijskim uslovima — neizostavno postaješ „levi revizionist".

Oslobodivši sebe svakog napora da naučno-kritički otkriję uzroke novim pojavama i tendencijama, da pronikne u stvarne motive obogaćivanja i osavremenjivanja strategije i taktike pojedinih komunističkih partija koje podvrgava bespoštednoj kritici — Midcev se dao u potragu za pronalaženjem „žrtvenih jaraca", odnosno zemalja, partija i pojedinaca, stavljajući u isti koš istaknute funkcionere pojedinih kompartija i njihove disidente, stvaralačke marksiste i stvarne revizioniste, za ilustraciju svojih shvatanja o revizionizmu i njegovim nosiocima.

I istinski borci protiv Staljina i staljinizma proglašavaju se „klevetnicima" Sovjetskog Saveza

Pođimo, najpre, od nekih donekle „anonimnih" insinuacija izrečenih na početku glave koja govori „O pokušajima „delenjinizacije" marksizma". Midcev doslovno kaže:

„Krajem 50-tih i početkom 60-tih godina revizionisti su ovu borbu (reč je o borbi protiv Lenjinovih ideja — primedba moja) uglavnom vodili pod parolama o neophodnosti „destaljinizacije" marksizma-lenjinizma, borbe protiv „staljinizma". Uostalom, autor samog termina „staljinizam", koji nikad nije upotrebljavala Komunistička partija Sovjetskog Saveza ni druge marksističko-lenjinističke partije, nije bio niko drugi do Trocki, koji je čitave dve decenije pokušavao da dokaže da je posle smrti V. I. Lenjina celokupna politika naše Partije, koja je odlučno odbacila trockizam, tobože bila protivrečna lenjinizmu.

Pedesetih godina, posle smrti J. V. Staljina, M. Đilas i drugi revizionisti prisetili su se tog trockističkog termina i ponovo ga pustili u opticaj. Revizionistički zahtevi o „razobličavanju staljinizma" i „destaljinizaciji" marksizma nisu imali ničeg zajedničkog s onom delatnošću koju je sprovela KPSS u likvidaciji negativnih posledica povezanih sa kultom ličnosti i na obnovi le-

njinskih normi partijskog života, lenjinskog stila partijskog i državnog rukovođenja.

Pod firmom borbe protiv „staljinizma" revizionisti su, kao i trockisti, pokušali da osramote tridesetogodišnji period delatnosti sovjetske države i Komunističke partije, da ocrne lenjinski kurs KPSS, koji je omogućio izgradnju socijalizma u SSSR-u, pobedu sovjetskog naroda u velikom otadžbinskom ratu, obnovu narodne privrede i nastavljanje komunističke izgradnje u posleratnom periodu.

Revizionistički „borci za destaljinizaciju" takođe su pokušali da osramote (opanjkaju) celokupnu delatnost Kominterne i Informbiroa komunističkih i radničkih partija, principijelnu borbu komunista drugih zemalja za boljševizaciju svojih partija."

Namerno smo ovako izdašno citirali Midceva da bismo, na osnovu njegovih ocena i sudova, povukli krajnje logičke konsekvence, odnosno da bismo razaznali šta je šta i na koga se šta odnosi. Šta on, zapravo, želi ovde da kaže?

Prvo, da se „revizionisti", ističući neophodnost destaljinizacije marksizma-lenjinizma i boreći se protiv staljinizma, bore, tobože, protiv lenjinizma (?). Lenjinizam i staljinizam, u ovoj Midcevljevoj konstrukciji, stoje u istoj ravni; to su, po njemu, veličine istog reda, pa svako ko se bori protiv staljinizma automatski je antilenjinist i trockist (?). Razume se, mi ne odričemo postojanje borbe protiv lenjinizma, ali SKJ se energično suprotstavljao takvim pojavama.

Drugo, svaka upotreba samog termina „staljinizam", koji „nikada nije upotrebljavala KPSS ni druge marksističko-lenjinističke partije", praktično se ne odnosi samo na pojedince-„revizioniste", nego i na sve radničke i komunističke partije koje se koriste tim terminom. Tačnije, ukoliko koriste taj termin, po autorovom kriterijumu, ispada da one nisu „marksističko-lenjinističke" partije, i obrnuto: ukoliko ga ne koriste, utoliko „bolje" po njih, autor će im „priznati" takav karakter.

Treće, „Đilas i drugi revizionisti prisetili su se tog trockističkog termina i ponovo ga pustili u opticaj"[2]. Pošto je istorijski po-

[2] Što se, pak, Đilasa tiče, valja reći da se SKJ sa njim nije obračunao kao „borcem protiv staljinizma", već kao frakcionašem, anarholiberalom i antikomunistom, i to upravo u vreme kada je informbirovska hajka protiv naše zemlje još bila u toku, svega nekoliko meseci posle Staljinove smrti. A za takvu odluku Savezu komunista nisu bili potrebni ničiji mudri saveti sa strane; on je temeljno i svestrano, i teorijski i idejno-politički, raspravio Đilasov slučaj, i to pre 22 godine. I, što je najvažnije, učinio je to mnogo bolje i na jednom daleko višem marksističkom nivou nego što to danas čini Midcev. Stoga Midcevljevo „poturanje pod nos" slučaja disidenta Đilasa deluje ne samo otužno, nego, u krajnjoj liniji, i vređa jugoslovenske komuniste koji su se već odavno sami obračunali sa Đilasom i đilasovštinom.

Da je samo malo konsultovao stvarne istorijske činjenice, Midcev bi lako utvrdio da je SKJ Đilasov slučaj smestio u jedan mnogo širi kontekst, odnosno da je — kritikujući sopstvenu praksu — samo dublje razradio svoje već ranije saznanje da se borba komunista uvek mora voditi na dva fronta: protiv birokratizma, etatizma i dogmatiz-

znato da se toga nije „prvi prisetio" disident Đilas, nego Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije, na čelu sa svojim rukovodstvom, Midcev istovremeno falsifikuje jednu, a zatim insinuira drugu stvar: (a) daje prednost Đilasu, a ne SKJ kao stvarnom i pravom borcu protiv staljinizma i (b) to što je SKJ, makar i nakon Trockog, prvi počeo ne samo da upotrebljava termin, nego da se i idejno-teorijski i svojom ukupnom revolucionarnom praksom distancira od Staljina i staljinizma — treba li da znači da je i on revizionistička partija? Iako on to izričito ne kaže, njegove aluzije na SKJ u tom smislu su sasvim jasne i do te mere providne da nije potrebna neka naročita pronicljivost da se prepoznaju.

Četvrto, borba protiv staljinizma i borba protiv kulta ličnosti su, po Midcevu, dve sasvim odvojene stvari. Prva je „bogohuljenje nevernika", „pokušaj delenjinizacije marksizma", a druga je maltene predata zaboravu, kao ružno sećanje na tamonekog čoveka, koji je za vreme svoga života i vladanja, između ostalog, počinio i neke ružne stvari. Otuda čak i ustezanje autora da identifikuje nosioca tog „kulta ličnosti", odnosno da ga makar veže za Staljinovo ime, pa mu tako i samo pominjanje „kulta ličnosti" lebdi između neba i zemlje. Istini za volju, tim pežorativnim izrazom, čak i kad se on vezuje sa Staljinovo ime, ne može se objasniti fenomen staljinizma, kao sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa.

Peto, „pod firmom borbe protiv „staljinizma" revizionisti su... pokušali da osramote tridesetogodišnji period delatnosti sovjetske države i Komunističke partije". Autor, očigledno, ima u vidu samo period kad je Staljin bio na čelu sovjetske države i partije. Ali, pošto Midcev ne pravi nikakvu distinkciju među „borcima protiv staljinizma", onda ispada da su i iskreni, ubeđeni i argumentima naoružani marksistički kritičari Staljina i staljinizma, sa imperijalističkim reakcionarima i stvarnim oportunistima i revizionistima — dakle, u istom horu i na isti način — podjednako klevetali Sovjetski Savez. Ako je i od Midceva — zaista je previše.

Evo šta je o tome rečeno u Programu SKJ, usvojenom na Sedmom kongresu SKJ, još 1958. godine.

„Dragoceno iskustvo međunarodnog socijalizma — piše u tom dokumentu — naročito predstavlja razvojni put socijalizma u Sovjetskom Savezu, s njegovim uspesima i pobedama, koje su ujedno uspesi i pobede međunarodnog socijalizma, kao i s njegovim teškoćama i slabostima.

---

ma, na jednoj, i anarhizma i malograđanskog liberalizma, na drugoj strani, jer su to, između ostalog, dva bitna oblika pokušaja revizije marksizma-lenjinizma koji zakonito prate izgradnju socijalizma u svim oblastima društvenog života. Bilo bi, razume se, previše zahtevati od Midceva da se zainteresuje za ovaj „prvi front", jer to njega, očigledno, ne zanima, ali se makar o ovom „drugom frontu", u kome je slučaj Đilasa samo jedna epizoda, mogao izvorno obavestiti i o mnogo čemu njemu nepoznatom, pa bi i njegova kritika Đilasa bila bolja i na jednom višem teorijskom nivou.

Sovjetski Savez je između dva svetska rata bio prva i jedina zemlja u kojoj su socijalističke snage došle na vlast i u kojoj su se izgrađivali socijalistički društveni odnosi. Revolucionarni pokret radničke klase u ostalim zemljama i oslobodilački pokreti u kolonijama gledali su zbog toga na Sovjetski Savez kao na uzor za svoju akciju. Samim svojim postojanjem Sovjetski Savez je u periodu između dva svetska rata bio glavno uporište svim socijalističkim i progresivnim pokretima u svetu. I revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji dobivao je od oktobarske revolucije i socijalističke izgradnje u Sovjetskom Savezu snažan podsticaj."

Pitamo Midceva: je li ovo klevetanje SSSR-a ili njegova afirmacija? Ovakvih i sličnih ocena ima još, ali nam prostor ne dopušta da ih sve navodimo. Ne možemo ipak zaobići afirmativan stav u Programu SKJ o KPSS: „Komunistička partija Sovjetskog Saveza i sovjetski radni ljudi su, za vreme Staljinovog rukovodstva, uspeli da očuvaju tekovine oktobarske revolucije, da ih učvrste uspešnom industrijalizacijom i podizanjem opšteg kulturno-tehničkog nivoa zemlje, da održe i razviju Sovjetski Savez kao oslonac za sve socijalističke i progresivne pokrete, nasuprot upornom pritisku snaga kapitalizma i imperijalizma."

Evo i priznanja pobedi u velikom otadžbinskom ratu. „Postignuti uspesi — piše u Programu SKJ — bili su osnova koja je omogućila Sovjetskom Savezu da u toku drugog svetskog rata, u savezu sa ostalim snagama antihitlerovske koalicije, odnese pobedu nad blokom fašističkih sila, a to je bilo od odlučujućeg uticaja na dalji progresivni razvitak današnjeg društva."

Šesto, opet borci protiv staljinizma, odnosno borci za destaljinizaciju pokušali su da „osramote celokupnu delatnost Kominterne i Informbiroa komunističkih i radničkih partija, principijelnu borbu komunista drugih zemalja za boljševizaciju svojih partija". U ovome je, zapravo, poenta Midcevljeve „kritike" „desnog revizionizma", a u stavu u kome se optužuju „pokušaji klevetanja" delatnosti Informbiroa — ta „kritika" je i neposredno upućena Jugoslaviji i jugoslovenskim komunistima, bez obzira na to što ih izričito ne pominje, jer je poznato, bar što se tiče komunističkih partija, da je jedino KPJ, odnosno SKJ, i to kao partija u celini, bila u sporu sa tim neslavnim „nadnacionalnim centrom", koji je bio snažan instrument Staljinove hegemonističke politike i staljinističkog ideološkog monopola.

Svih šest tačaka u kojima su izloženi i raščlanjeni stvarni Midcevljevi stavovi zaslužuju, svakako, još detaljniju razradu, ali mi ćemo ih — sa stanovišta našeg razmatranja — ipak koncentrisati samo na dve: na negiranje i izvitoperavanje stvarne borbe protiv staljinizma i na optužbu protiv „pokušaja klevetanja" Informbiroa. Jer to je jedan od bitnih ciljeva ovog rada V. V. Midceva, kojim on želi da jednostavno izbriše svaki pozitivni rezultat borbe protiv staljinizma i Informbiroa i da ospori njen stvarni značaj za međunarodni radnički i komunistički pokret. Tu je on na ratnoj nozi ne samo sa istorijom, sa svim onim što se odista zbilo, nego i sa Dvadesetim kongresom svoje partije, pa i sa di-

jalektikom. Stoga ga moramo podsetiti na jedan poznati Lenjinov stav:

„U dijalektici nije karakteristična ni bitna sama negacija, besplodna negacija, *skeptička* negacija, kolebanje, sumnja, — mada dijalektika, svakako, sadrži u sebi elemenat negacije i uz to kao svoj najvažniji elemenat, — ne, nego negacija kao momenat veze, kao momenat razvitka, sa zadržavanjem pozitivnog, to jest bez ikakvog kolebanja, bez ikakve eklektike."[3]

Iz citiranih delova Programa SKJ, kao i iz onih koje ćemo kasnije citirati, jasno se vidi kako jugoslovenski komunisti shvataju i primenjuju ovaj Lenjinov stav o dijalektici, kako negaciju staljinizma tumače i „kao momenat veze", „kao momenat razvitka", dok Midcev kritiku staljinizma odbija kao „besplodnu negaciju", jer pošto-poto želi ne samo da uspostavi prosti kontinuitet između lenjinizma i staljinizma, nego da ih, eklektičkim obrtom, gotovo izjednači i stavi u istu ravan. Tačnije, Midcev nema svoje određenje staljinizma, ali odlučno odbija svaku njegovu kritiku, čime se, u stvari, stavlja u odbranu svih bitnih komponenata staljinističke teorije, politike i prakse.

Jugoslovenska iskustva sa Informbiroom kao „rukovodećim centrom"

Mi Jugosloveni nerado se vraćamo na temu o Informbirou, sem ako nas neko zlurado na nju ne podseti. Pa i u ovom „usputnom vraćanju" toj temi ne treba videti izraz samozadovoljstva jednog revolucionarnog pokreta koji se, eto, iz sujete rado podseća na jednu od najsvetlijih stranica svoje istorije, niti, pak, želju da — „čeprkajući" po ne tako davnoj prošlosti — trasiramo puteve za odnose u sadašnjosti i budućnosti.

Ali, na žalost, nekome je danas ipak stalo do rehabilitacije Informbiroa. Midcev se prihvatio tog zadatka, ali taj „posao" obavlja na jedan krajnje pragmatičan i neprincipijelan način. On, najpre, u isti red stavlja Kominternu i Informbiro, nastojeći da obe te institucije podjednako rangira, da bi kasnije isti značaj pridao i takozvanim savetovanjima komunističkih partija. A zašto to čini? Prosto zbog toga što mu je potreban „kontinuitet" i u toj sferi, to jest da bi pokazao da su se i „rukovodeći centri" u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu jednostavno nadovezivali jedan na drugoga, pa je i to, navodno, „opšta zakonitost" koju ne može da mimoiđe ni sadašnje vreme.

Za nas je od osobitog značaja jedna od najtragičnijih i najslabijih „karika" u tom lancu tog nesrećnog kontinuiteta — Informbiro, iako su se i pojedina savetovanja kompartija bavila kritikom politike SKJ. Midcev ne samo što Informbiro uzima u zaštitu, bez ostatka i bez ikakve ograde, kao i celokupnu njegovu

[3] V. I. Lenjin, *Filozofske sveske*, na ruskom, Moskva, 1947, str. 197.

delatnost, nego čak i optužuje sve one koji su „pokušali da ga oklevetaju". Od tih „klevetnika" on ne izuzima ni Jugoslaviju i Savez komunista Jugoslavije. Takav postupak se ne može protumačiti drugačije do kao pokušaj revizije istorije, opravdavanja gnusne i čudovišne sedmogodišnje hajke protiv naše zemlje i Partije, koja je bez presedana u istoriji radničkog i komunističkog pokreta.

Zar treba uopšte podsećati na tu žalosnu prošlost, preko koje smo hteli, bez obzira na teške nepravde učinjene našoj zemlji, upravo u ime razvijanja boljih odnosa saradnje u sadašnjosti i budućnosti, ipak da pređemo i da je predamo objektivnom sudu istorije? Taj sud je već odavno izrečen, zvanično su ga prihvatile i pojedine kompartije — nekadašnje članice Informbiroa, ali se upravo u nekim njihovim redovima ponovo javljaju snage koje žele da ga ospore i praktično ga već osporavaju. Stoga, makar i ukratko, treba ipak podsetiti samo na neke činjenice.

Rezoluciji Informbiroa prethodila su dva pisma, sa potpisima Staljina i Molotova, u kojima su iznete poznate optužbe i klevete protiv naše Partije, njene politike i stanja u zemlji uopšte. To je delovalo kao šok, kao grom iz vedra neba, jer su svi navodi u tim pismima, od prvog do poslednjeg, bili neistiniti i iskonstruisani. Rukovodstvo KPJ je u prvom momentu pomislilo da je posredi neka zabuna, eventualno međunarodna intriga, tražilo je raspravu, pa i dolazak jedne delegacije SKP(b) u Jugoslaviju da se na licu mesta uveri u neistinitost svih navoda u pomenutim pismima. Staljin je to grubo odbio i odmah stavio u pogon „rukovodeći centar" — Informbiro. Taj „centar" je, kao što je poznato, na svom zasedanju u Bukureštu, juna 1948. godine, doneo svoju famoznu rezoluciju „O stanju u KPJ". Tom rezolucijom je Informbiro, zapravo, samo ponovio sve ono što je hteo i želeo — Staljin. Iz tog dokumenta — koji neistinito prikazuje ukupno stanje u KPJ i u Jugoslaviji, čak i omalovažava našu narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju — izdvajamo samo tri karakteristična momenta: (a) poziv „zdravim snagama" u KPJ da sruše svoje rukovodstvo, jer ono, navodno, „odstupa od lenjinističke teorije partije"; (b) prigovor da rukovodioci KPJ nedovoljno cene značaj i vrednost sovjetskih iskustava u socijalističkoj izgradnji; i (c) da KPJ svojom politikom, navodno, sama sebe isključuje iz porodice komunističkih partija, to jest da odstupa od principa proleterskog internacionalizma.

Na stranu to što ni jedna od tih optužbi nije bila tačna, ali je zanimljivo razmotriti ih sa stanovišta istorijskog iskustva i delovanja Informbiroa kao jednog od „rukovodećih centara".

1) „Rukovodeći centar", u ovom slučaju, uputio je apel „zdravim snagama" u partiji koju optužuje i ekskomunicira, jer je računao na to da će svojim autoritetom izazvati rascep u njoj. Dalje, monopol na tumačenje koja partija „odstupa" od lenjinističke teorije o partiji, a koja ne, obavezno je pripadao „rukovodećem centru".

2) Prigovor da se nedovoljno usvaja sovjetsko iskustvo u izgradnji socijalizma — praktično nije značio ništa drugo do njegovo proglašavanje za opštevažeći, „univerzalni model" za sva vremena, a uloga je i obaveza „rukovodećeg centra" bila da kontroliše svaku partiju kako primenjuje taj model. Ukoliko se od njega odstupi, ukoliko se strategija i taktika pojedine partije oslanja na specifične uslove svoje zemlje, „centar" je imao pravo da kritikuje takvog „prestupnika", da se meša u njegov unutrašnji život, pa i u celokupnu politiku njegove zemlje.

3) Neprihvatanje „univerzalnog modela" nužno je povlačilo sledeću konsekvencu — optužbu da se dotična partija, navodno, srozala na poziciju sitnoburžoaskog nacionalizma i izdala svete ideale proleterskog internacionalizma. Tačnije, Informbiro je pokušao da se nametne Komunističkoj partiji Jugoslavije kao institucionalizovana „nadnacionalna" sila sastavljena od osam udruženih kompartija. Ta sila je, tobože u ime proleterskog internacionalizma, zahtevala bespogovornu poslušnost i odgovornost KPJ i njenog rukovodstva njoj samoj, to jest „rukovodećem centru", potčinjavanje interesa radničke klase naroda i narodnosti Jugoslavije interesima grupe partija i njihovih zemalja. Interesi te grupe partija bili su podignuti na nivo „opštih interesa" i „viših ciljeva" radničkog i komunističkog pokreta, tako da u takvim uslovima nije moglo biti ni govora o nekoj ravnopravnosti, jer se od KPJ zahtevalo da bude anacionalna, da se odrekne svake sopstvene odgovornosti za izgradnju socijalizma pred svojom radničkom klasom i pred narodima i narodnostima Jugoslavije. Tako se od institucije koja je trebalo da doprinese razmeni međusobnih iskustava — Informbiro pretvorio u snažan ideološki i politički monopol za sprovođenje hegemonističke i velikodržavne politike pritiska prema jednoj relativno maloj socijalističkoj zemlji, njenoj radničkoj klasi i kompartiji.

Kada se, međutim, prva pretpostavka nije ostvarila, kada se pokazalo da ne postoje „zdrave snage" na koje se računalo, onda se nisu birala sredstva da bi se ostvarili hegemonistički ciljevi, pa je društveno uređenje u Jugoslaviji proglašeno za „fašističku diktaturu", a njeni rukovodioci za „agente imperijalističkih sila". Doneta je i druga rezolucija Informbiroa, na sastanku u Budimpešti, 29. novembra 1949. godine. Preporučio bih Midcevu da je ponovo pročita, jer je to monstruozni „biser", verovatno bez presedana u istoriji radničkog i komunističkog pokreta. Sam naslov referata o Jugoslaviji koji je podnet na tom sastanku — „Jugoslovenska kompartija u rukama ubica i špijuna" — najrečitije govori o delatnosti i karakteru Informbiroa kao jednog od „rukovodećih centara" i o njegovoj „proletersko-internacionalističkoj" misiji kojom je „zadužio" savremenu istoriju komunističkog pokreta.

„Svakome svoje" — običavao bi da kaže u ovakvim polemičkim prilikama V. I. Lenjin.

Jugoslovenskim komunistima je bilo upravo neophodno celovito saznanje o izvorima i suštini takvog fenomena, koji su nazvali staljinizmom. Jer to je bio prvi uslov da bi mogli uspešno da

se suprotstave hegemonizmu „rukovodećeg centra". Drugo, takvo saznanje, uz tekovine i autentičnost pobedonosne socijalističke revolucije u Jugoslaviji, predstavljalo je polaznu osnovu u dubokom i širokom procesu preispitivanja sopstvene društvene prakse i marksističke kritike sopstvenih društveno-ekonomskih i političkih odnosa izgrađivanih u prvim posleratnim godinama, kao i u traganju za novim idejama i rešenjima u izgradnji socijalizma. A njih smo nalazili u vraćanju izvornim delima Marksa, Engelsa i Lenjina, koje je Staljin u nekim bitnim pitanjima revidirao, a i u smeloj stvaralačkoj kritici sopstvene revolucionarne prakse, ne bojeći se pri tom njenih rezultata, a „isto tako ni sukoba s postojećim silama" (Marks).

Zbog toga su jugoslovenski komunisti u svom Programu izrekli i svestranu kritiku Staljina i staljinizma kao sistema društvenih i političkih odnosa. Rečeno je da je „koncentraciju vlasti u državnom aparatu" pratilo i „ispoljavanje birokratsko-etatističkih tendencija, grešaka i deformacija u razvitku političkog sistema države", a „takva praksa je vodila jačanju ne samo državne vlasti, nego sve više i vladavini jednog čoveka. Na toj praksi je stvoren „kult ličnosti", s pokušajem njegovih teoretskih i ideoloških opravdanja".

„Staljin se, — naglašava se u Programu SKJ — iz objektivnih i subjektivnih razloga, nije suprotstavio birokratsko-etatističkim tendencijama koje su nicale iz velike koncentracije vlasti u rukama državnog aparata i srastanja partijskog i državnog aparata, iz jednostrano ispoljenog centralizma. Naprotiv, on sam je postao njihov politički i ideološki nosilac. U tome pravcu je izvršena pragmatistička revizija određenih osnovnih naučnih postavki marksizma i lenjinizma, pre svega u teoriji države i partije, a zatim i u oblasti filozofije, političke ekonomije, kao i na području društvenih nauka uopšte. Marksističko-lenjinistička teorija o diktaturi proletarijata kao političkom sistemu vlasti u državi koja odumire i kao sredstvu borbe radničke klase u procesu rušenja ekonomskih temelja kapitalizma i stvaranja političkih i materijalnih uslova za slobodan razvitak novih socijalističkih društvenih odnosa — bila je pretvorena u Staljinovu teoriju o državi koja ne odumire, koja treba sve više da jača u svim oblastima društvenog života i čijem se aparatu pridaje suviše velika uloga, koja je pre ili kasnije morala početi da koči razvijanje socijalističkih društvenih i ekonomskih činilaca.

Pojave te vrste posle drugog svetskog rata ispoljile su se i na međunarodnom planu, to jest u izvesnim elementima sovjetske spoljne politike i u odnosima među socijalističkim zemljama, što se naročito pokazalo u Staljinovoj akciji protiv socijalističke Jugoslavije, koju je XX kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza jednoglasno osudio kao akciju očigledno suprotnu stvarnim interesima socijalizma."

U delu Programa SKJ u kome se govori o pojavama dogmatizma u savremenoj socijalističkoj misli date su i neke ocene koje se još neposrednije odnose na Staljina:

„Zaostajanju marksističke misli za razvitkom događaja doprinela je i činjenica da je Staljin, u okviru komunističkog pokreta, nekoliko decenija autoritativno, bez pogovora davao ocenu svih savremenih procesa. Neke Staljinove ocene su se pokazale kao pravilne; ali niz njegovih teoretskih shvatanja je praksa demantovala. Staljin je u svojim teoretskim analizama skretao s metoda marksističke dijalektike ka subjektivizmu i metafizici. No i bez obzira na karakter pojedinih njegovih teorija, — jasno je da je takav ideološki monopol morao uticati na dogmatizaciju marksizma i lenjinizma."

U navedenim stavovima i ocenama iz Programa SKJ, koji je donet samo dve godine posle zvanične odluke o raspuštanju Informbiroa komunističkih partija, data je bitna kritika Staljina i staljinizma. Sa te polazne osnove socijalistička društvena misao i revolucionarna praksa u Jugoslaviji dale su celovitu kritiku staljinizma, i kao teorije i kao prakse u izgradnji socijalizma i kao negativne pojave u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. Ta kritika, kao što to pokazuju i citirani delovi Programa SKJ, bila je principijelna, idejno-teorijske prirode, i jugoslovenski komunisti mogu biti samo ponosni što su time dali svoj prilog obogaćivanju socijalističke teorije i prakse, daljem razvijanju marksizma-lenjinizma u savremenim uslovima.

Minimiziranje razlika u izgradnji socijalizma, odnosno ignorisanje i prećutkivanje osobenosti jugoslovenskog puta u socijalizam

Posebno mesto u brošuri V. V. Midceva dato je „obračunu" sa „revizionističkim modelima i njihovoj antisocijalističkoj usmerenosti".

„U borbi protiv realnog socijalizma — veli Midcev — u širenju banalnih predstava o socijalizmu, revizionizam ide uporedo sa maoizmom i reformizmom. Potvrda toga su revizionističke koncepcije o raznovrsnosti i brojnosti „modela socijalizma"." „Stvar nije — kaže autor — u terminologiji; „uostalom, sam termin „model" uzet je iz naučno-tehničke literature i bez uspeha vezan za socijalizam".

A kad je reč o suštinskim razlikama, Midcev se, najpre, iščuđava „prvom otkriću revizionizma" da su socijalističke zemlje različite. „Konačno, — veli on — različite su kao i kapitalističke zemlje. Zašto, onda, niko ne postavi pitanje o različitim modelima kapitalizma[4], već se uporno govori samo o modelima socijalizma?

---

[4] Kapitalizam je bio svetski sistem, ali se kao takav stalno raspada, zaoštravanjem starih i pojavom novih suprotnosti; on je, dakle, u transformisanju i povlačenju, a socijalizam u nastupanju kao novi svetsko-istorijski proces. To, međutim, ne znači da je i kapitalizam — posmatrano istorijski — svuda nastajao na isti način; nije reč samo o pojedinim fazama u njegovom razvitku, nego i osobenostima druge vrste. Uostalom, ekonomska teorija se bavila i posebnim mo-

Oslanjaju se na to da socijalizam u SSSR-u ima jedne karakteristike, u Poljskoj ili Mađarskoj — druge, na Kubi — treće. No, u čemu su, zapravo, njihove razlike?"

„Ukazuje se — nastavlja autor — na razlike u nivou ekonomskog i kulturnog razvitka, u državnom i društvenom uređenju: jedne socijalističke države su unitarne, druge — federativne. Podvlače se razlike u stepenu podruštvljenosti sredstava za proizvodnju: u Sovjetskom Savezu je potpuna kolektivizacija u poljoprivredi, u Jugoslaviji ili Poljskoj — relativno visoko učešće individualnih seljačkih gazdinstava; u SSSR-u nema privatnog sektora u oblasti industrije, zanata, trgovine i usluga, a u nekim drugim socijalističkim zemljama taj sektor se očuvao. Insistira se uporno i na različitom stepenu centralizacije upravljanja i planiranja narodne privrede, različitostima u odnosima prema religiji, istorijskim tradicijama, nacionalnim običajima, načinu života itd. itd. Na osnovu takvih razlika i izvode se zaključci o raznovrsnosti i brojnosti „modela socijalizma"."

„Karakteristično je — dodaje autor — da je greška tih koncepcija što ne prave razliku između važnih i nevažnih, suštinskih i nesuštinskih pojava."

U ovom delu svoje brošure Midcev ide obrnutim putem od prethodnih: on nastoji da Jugoslaviju prikaže kao svaku drugu socijalističku zemlju; štaviše, da potpuno minimizira razlike između socijalističkog sistema u Jugoslaviji i sistema u zemljama „socijalističke zajednice". Svu razliku je, zapravo, sveo na ilustraciju da je u SSSR-u potpuna kolektivizacija u poljoprivredi, a u Jugoslaviji relativno visoko učešće individualnih seljačkih gazdinstava. Takva razlika zaista postoji, ali zar je ona jedina?

No, najpre treba reći da sve zemlje u kojima je pobedila socijalistička revolucija, uključujući i Jugoslaviju, imaju jedan određen zajednički imenitelj koji se očitavao pre svega u samom političkom aktu tih revolucija, to jest u eksproprijaciji eksproprijatora i u opštoj usmerenosti ka izgradnji materijalnih, socijalnih i kulturnih pretpostavki za nastajanje i razvitak socijalizma. Revolucionarno osvajanje vlasti, kao jednokratan politički čin, i takozvani postrevolucionarni razvitak — inače, u vulgarom tumačenju marksizma posmatrani kao dve potpuno odvojene stvari — zaista su u istorijskom razvitku dovodili socijalističke revolucije do razvođa: jedne su pošle jednim, a druge drugim putem, odnosno nastajale su i nove revolucije u vrlo različitim i osobenim društveno-istorijskim i nacionalnim uslovima. Nakon osvajanja vlasti njihov karakter je sve više počeo da zavisi od same prirode postrevolucionarnog razvitka koji je sledio. Tačnije, od načina korišćenja nove vlasti, od razvitka produkcionih društveno-ekonomskih i političkih odnosa — celokupne društvene strukture, koja je, u svojoj osnovi, počela da biva bitno različita od

---

delima kapitalizma; pomenimo samo dva najpoznatija: takozvanu teoriju ekonomskog blagostanja („welfare economics") i državu blagostanja („welfare state") i Kejnzov model državno-regulisanog kapitalizma.

prethodne, to jest kapitalističke strukture, ali i da poprima kvalitativne razlike u pojedinim zemljama u kojima su izvedene revolucije.

Tako je nastao i sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji koji se bitno razlikuje od sistema u drugim socijalističkim zemljama, uključujući i sistem u Sovjetskom Savezu. To je dobro poznato, pa je sasvim umesno postaviti pitanje: zašto i u ime čega Midcev prećutkuje te razlike i na taj način neobjektivno i u krivoj svetlosti obaveštava čitaoce u SSSR-u o pravom stanju stvari i o odnosima u Jugoslaviji, to jest o društvenoj prirodi sistema socijalističkog samoupravljanja? Da li on zaista do te mere potcenjuje te razlike ili je posredi nešto drugo?

„Koncepcije o raznolikosti i mnoštvu „modela socijalizma" — kategorično tvrdi Midcev — subjektivističke su već i zbog toga što su one zasnovane na mešanju važnih i nevažnih, suštinskih i nesuštinskih karakteristika socijalističkog uređenja, na subjektivističkom izdvajanju i naglašavanju nevažnih, drugostepenih karakteristika i ignorisanju ili umanjivanju važnih, prvostepenih karakteristika socijalizma. Pri tome su u revizionističkom shvatanju nevažne i nebitne karakteristike socijalističkog uređenja obično predstavljene kao važne i kao bitne."

Zar je to „teorijski" odgovor na pitanje koje, tako reći, svakodnevno okupira misao i praksu savremenog socijalizma?

Razume se da u odnosima među socijalističkim zemljama, u raznovrsnim oblicima njihove saradnje, treba uvek polaziti od onoga što ih spaja kao socijalističke zemlje, ali u njihovoj međusobnoj razmeni mišljenja i iskustava treba javno i otvoreno govoriti i o njihovim osobenostima i razlikama, jer to može samo da obogaćuje savremenu socijalističku teoriju i praksu. Jer te razlike, odnosno različiti putevi u socijalizam nisu — kako to tvrdi Midcev — plod nečijeg „golog subjektivizma", nego je upravo subjektivističko-eklektičko slepilo ne videti ih kao plod objektivnog istorijskog razvitka i burnog socijalističkog preobražaja sveta koji sebi krči put na najrazličitije načine i u veoma različitim oblicima.

Daleko bi nas odvela rasprava o tome šta su bitne, a šta nebitne karakteristike socijalističkog uređenja, ali one, sigurno, nisu u onome kako ih je Midcev video i izložio. Nisu, na primer, nebitne razlike između socijalističkog samoupravljanja, kao osobenog sistema produkcionih i političkih odnosa, i sistema u onim socijalističkim zemljama u kojima postoji državno-svojinski monopol. Ne male razlike su i u političkim sistemima, koncipiranju i ostvarivanju uloge partije, spoljnoj politici itd. Jugoslavija je nesvrstana zemlja, dok su neke druge socijalističke zemlje blokovski vezane, to jest pripadaju Varšavskom ugovoru. Sistem socijalističkog samoupravljanja i bitna opredeljenja i pravci njegovog razvitka dati su u Programu SKJ, novom Ustavu SFRJ i rezolucijama Desetog kongresa SKJ. Sada se uveliko vodi rasprava o Nacrtu zakona o udruženom radu, kojim se konkretizuju mnoga bitna ustavna načela. Čini se da je samo on dovoljan da

bi se pokazala samosvojnost i originalnost sistema socijalističkog samoupravljanja.

Kada se ističu razlike između udruženog rada i društvene svojine u kontekstu socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji i državno-svojinskog monopola koji izrasta na državnoj svojini na sredstvima za proizvodnju, time se ne tvrdi da je taj oblik državno-svojinskog monopola isto što i kapitalistički monopol. Razlika među njima je uslovljena bitno različitim klasnim karakterom i strukturom državne vlasti, jer je poznato da su sve dosadašnje socijalističke revolucije razbile staru, buržoasku državnu mašinu i uspostavile novu. Ali, socijalističko samoupravljanje i državno-svojinski monopol, to treba sasvim otvoreno reći, nužno i zakonito obeležavaju i izražavaju dva različita puta u socijalizam. I ne samo da obeležavaju, nego već četvrt veka objektivno egzistiraju, jedan pored drugog, u postojećoj socijalističkoj praksi. Zašto prećutkivati takvo realno stanje stvari? Prećutkivanjem, pa i ideološkim izvitoperavanjem i ignorisanjem onog „mlađeg puta" nastalog na istorijskom tlu Jugoslavije ne rešava se, u krajnjoj liniji, ni pitanje: koji je od ta „dva puta" ili „dva modela" bolji i napredniji, jer na to pitanje presudan odgovor može dati samo revolucionarna socijalistička praksa u svakoj pojedinoj zemlji.

Isto tako, državno-svojinski monopol, kao osnova i glavni činilac ukupnog društvenog razvoja, nije nastao slučajno, već je rezultat čitavog spleta istorijskih okolnosti, pa ni njegovo prevazilaženje ne zavisi samo od subjektivne volje rukovodećih društvenih snaga u ovoj ili onoj socijalističkoj zemlji. Dosadašnje istorijsko iskustvo socijalizma je pokazalo da je to simultani proces, koji se odvija brže ili sporije u postrevolucionarnom periodu nakon osvajanja političke vlasti, ali je važno naglasiti da je taj proces zavisan i od objektivnih uslova i relacija u kojima se kreće pojedina socijalistička revolucija i njena praksa. To, naravno, ne znači da i subjektivne snage nisu značajan činilac koji može da ubrzava ili da koči taj proces.

Te razlike među pojedinim socijalističkim zemljama, „nacionalne osobenosti" i nacionalno pitanje u celini se kod Midceva projiciraju kao „kulturna autonomija" i kao „tradicija lokalnog značenja". Stoga su te kategorije u njegovom redu veličina a priori nebitne — drugorazrednog ili petorazrednog značaja. Ali, „sve zlo" ovoga sveta Midcev vidi u „preuveličavanju značaja tih osobenosti koje u krajnjoj liniji vode ka odricanju od glavnih zakonomernosti socijalističke izgradnje, obaveznih za sve zemlje (rukovođenje radničke klase i njene marksističko-lenjinističke partije radnim masama u ostvarivanju proleterske revolucije, savez radničke klase sa seljaštvom i drugim slojevima trudbenika, podruštvljavanje osnovnih sredstava za proizvodnju, socijalističko planiranje i dr.)".

No, na te „opšte zakonitosti", koje inače, koliko nam je poznato, niko u Jugoslaviji ne osporava, i njihovo značenje u kontekstu Midcevljevog rada imaćemo prilike još da se vratimo, a

sada pogledajmo kako ih on primenjuje na primeru Jugoslavije i kako „pronalazi" snage koje se suprotstavljaju tim „opštim zakonitostima".

Tendenciozno izvitoperavanje suštine sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji

„Desnooportunistički elementi liberalno-buržoaskog pravca u Jugoslaviji, — kaže Midcev — protiv kojih je povedena borba nakon 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma J. Broza Tita i Izvršnog biroa Predsedništva, istupali su pod parolom za demokratiju i humanizam, za „oslobođenje" radničke klase od kontrole partije i države." Autor dalje kaže da su te snage usmerile svoju akciju protiv rukovodeće uloge radničke klase, „sa ciljem da se putem frakcijskih borbi idejno i organizaciono oslabi SKJ i pretvori u partiju bez klasnog cilja", koja se „bavi drugorazrednim pitanjima, a ne rukovođenjem socijalističkom izgradnjom".

Teško je poverovati da je posredi tolika Midcevljeva neobaveštenost o stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji i o pravoj suštini revolucionarne akcije koju je poveo Savez komunista nakon poznate 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma. Reč je o tendencioznom prekrajanju socijalističke stvarnosti u našoj zemlji prema ideološkoj shemi samog autora, a verovatno se radi i o propagandnoj potrebi „šireg značaja" čiji je cilj da jugoslovensku stvarnost maksimalno „približi" i „izjednači" sa „jedinstvenim modelom" i njegovim iskustvima u izgradnji socijalizma. Jer ono što su stvarne razlike između ta dva „modela", odnosno sve ono što je, po sebi, nespojivo sa sistemom socijalističkog samoupravljanja i ideologijom Saveza komunista Jugoslavije — Midcev jednostavno pripisuje oportunističkim i revizionističkim snagama u Jugoslaviji. Evo i ubedljivog dokaza za to:

„Karakteristično je i to — doslovno kaže Midcev na jednom drugom mestu — da su istupanja desnooportunističkih i liberalno-buržoaskih elemenata u Jugoslaviji u ekonomskoj sferi takođe bila usmerena pre svega protiv rukovodeće uloge socijalističke države u upravljanju ekonomikom, protiv centralizovanog planiranja, protiv vodeće uloge državne svojine."

Ne, protiv takve uloge socijalističke države i državne svojine je devedeset devet odsto Jugoslovena, cela radnička klasa sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu. Daleko bi bilo poštenije od Midceva da se na otvoren, principijelan i naučno-kritički način uhvatio u koštac sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, a ne da važeću ideologiju celog jednog revolucionarnog pokreta, kao kukavica jaje, podmeće u „gnezdo" šačice oportunista i anarholiberala. Umesto toga, on se odlučio da socijalistički samoupravni sistem u Jugoslaviji, takav kakav jeste, prikaže u izopačenom vidu, to jest da najpre iskonstruiše predstavu o Jugoslaviji u kojoj bi, tobože, trebalo da dominira uloga države i državne svojine u ekonomici, pa je onda — putem

kritike „desnog revizionizma" — „spasava" i „izbavlja" od te stravične opasnosti. Ovakav „izum" i „originalnost" u marksističko-lenjinističkoj kritici ne možemo drugačije da okvalifikujemo do onako kako je Lenjin nazvao metod Kauckog — „pripisati protivniku očiglednu glupost i zatim je pobijati — metod je ne baš mnogo pametnih ljudi"[5].

A sada nekoliko reči o stvarnom karakteru revolucionarne akcije koju je poveo Savez komunista nakon 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma. U našem društvu su postojale i još postoje pojave i tendencije koje se suprotstavljaju razvoju sistema socijalističkog samoupravljanja. Savez komunista se borio protiv tih pojava i ranije, pre pomenute sednice. On, zapravo, više od četvrt veka vodi borbu na dva glavna fronta: protiv birokratizma, etatizma i dogmatizma, na jednoj, i malograđanskog anarhizma i liberalizma, na drugoj strani. Razume se, tu spada i nacionalizam, bilo unitarističko-hegemonističkog bilo separatističkog vida. To su, uostalom, dobro poznate stvari svakom našem radnom čoveku.

Postoje, razume se, i nosioci takvih pojava: i oni koji to čine svesno i oni koji to čine nesvesno (bilo iz neznanja bilo iz primitivizma). I takve pojave i njihovi nosioci imaju svoj koren pre svega u objektivnim protivrečnim materijalnim uslovima i društvenim kretanjima i u još zaostaloj svesti koja neizbežno prati borbu za socijalističke samoupravne društvene odnose, a i stara je istina da „pokret proletarijata neizbežno prolazi kroz različite stupnjeve razvitka; na svakom stupnju zaostaje deo ljudi i ne ide dalje"[6]. O tome se u nas otvoreno i javno govori i piše, ali ne samo zbog toga što je naše socijalističko samoupravno društvo po svom biću — demokratsko, nego i zbog toga što jugoslovenski komunisti ne idealizuju svoje sopstveno društvo (uostalom, kao ni sva druga), što smatraju da ono, kao društvo prelazne epohe, nije beskonfliktno, niti u njemu postoje sve sami „čisti" oblici i odnosi.

I — niko nema ništa protiv toga kada se i o tim pojavama objektivno piše u stranoj štampi, uključujući tu i naučnu javnost, pod uslovom da se korektno interpretiraju ukupne činjenice i stvarni odnosi. Midcev, međutim, tako ne postupa. Kada objašnjava delovanje „desnooportunističkih elemenata liberalno-buržoaskog pravca u Jugoslaviji" — on ni manje ni više nego našu radničku klasu želi da stavi pod strogu kontrolu partije i države, odnosno žesti se na te „elemente" koji hoće radničku klasu da „izbave" od takve kontrole. Negde se, možda, takva kontrola smatra tako normalnom, ali u Jugoslaviji — ne, jer je radnička klasa u Jugoslaviji gospodar svoje sopstvene sudbine; ona, zapravo, kontroliše državu, a ne država nju, jer je reč o državi koja u uslovima socijalističkog samoupravljanja postepeno odumire, odnosno pret-

---

[5] V. I. Lenjin, *Proleterska revolucija i renegat Kaucki*, „Kultura", Beograd, 1948, str. 84.

[6] Iz Engelsovog pisma Bebelu od 20. juna 1873. godine.

vara se u instrument klase koji ona — prema svome nahođenju i potrebama — uvek može upotrebiti da zaštiti svoje vitalne istorijske interese. Stoga je uloga države, nadležnosti i funkcije svih njenih organa i institucija, strogo definisana Ustavom i zakonima.

Isto tako, u našim uslovima ni partija, odnosno Savez komunista ne kontroliše radničku klasu, nego obrnuto — klasa kontroliše svoju avangardu, koja je i pred klasom i pred narodima i narodnostima Jugoslavije odgovorna za ukupan socijalistički razvitak. Radnička klasa ima *rukovodeću ulogu* u izgradnji socijalizma, a Savez komunista ima *vodeću idejno-političku ulogu*, jer klasa nije puki *objekt*, a partija *svemogući subjekt*. Savez komunista se već odavno odrekao komandovanja klasom i društvom, sraščivanja državnog i partijskog aparata, i to još u vreme borbe protiv Staljina i Informbiroa. Smisao tog odricanja nikad nije bio (niti je danas) da se državna vlast i privredno-upravljačke funkcije „istrgnu" ispod svakog uticaja Saveza komunista, nego da se revolucionarna avangarda — distancirajući se od vlasti — oslobodi pritiska birokratizma i tehnokratizma koji se rađao u aparatu državne vlasti i privrednog upravljanja. Savez komunista je samo tako mogao postati „kritička svest" klase i širih radnih slojeva, ali ne protiv vlasti kao takve, nego protiv društvenih oblika njenog otuđivanja, to jest protiv tendencije birokratizovanja i etatizovanja društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Samo takva pozicija je mogla obezbediti Savezu komunista da se dublje ukoreni u svojoj klasi, da još više učvrsti svoju povezanost sa njom i njenu sa svim radnim ljudima, kako bi na taj način i on sam, kao revolucionarna avangarda, postao sposobniji i slobodniji da izražava stvarne interese klase i da je pokrene u veliki istorijski pokret za izgradnju socijalističkog samoupravljanja. Savez komunista je deo klase, organizacija idejnih istomišljenika, „kolektivni intelektualac" (Gramši), koja kroz klasu i putem klase ostvaruje svoju vodeću ulogu, pa tako, u tom dijalektičkom jedinstvu, — dakle, zajedno s klasom, a ne iznad i mimo nje — vrši odlučujući uticaj ne samo na državni i privredno-upravljački aparat, nego na celinu društvenog socijalističkog razvitka.

Čim nije razumeo stvarnu prirodu vodeće idejno-političke uloge Saveza komunista i način njenog ostvarivanja, Midcev i frakcionaštvo, koje se pre nekoliko godina pojavilo i u SKJ, posmatra isključivo kao pojavu „desnog" smera. Kao da gotovo u svim komunističkim partijama, pogotovu onima koje su na vlasti, u frakcijskim borbama nisu učestvovali i okoreli birokrati, dogmatičari i staljinisti. I ne samo da su učestvovali, nego su u vreme staljinizma skidali i glave, što je nanelo ogromne štete radničkom pokretu itd. itd.

Kad je već otkrio „desnooportunističke elemente" i „frakcijsku borbu", trebalo je očekivati da će autor reći nešto i o tome kako se Savez komunista odredio prema tim pojavama i kakav je bio ishod borbe protiv njih. Ali, ni reči o tome. Njegov je zadatak

da pronalazi samo „revizionističke primere" u Jugoslaviji, ali njih netačno interpretira, prekraja i falsifikuje istrgnute citate radova pojedinih jugoslovenskih autora.[7]

Antimarksistički i antilenjinistički prilaz stvarnim problemima internacionalizma u radničkom pokretu našeg vremena

Kvintesencija Midcevljeve brošure sadržana je u njenom poslednjem poglavlju, koje nosi naslov „Odstupanje od principa proleterskog internacionalizma i antisovjetizam". Ima se utisak da je ova brošura i napisana zbog zaključnih stavova i upozorenja datih baš u tom poslednjem poglavlju. Najpre je revizionizam — naravno, po autorovoj kvalifikaciji i klasifikaciji — proglašen kao glavni oblik borbe protiv komunizma, pa je onda ta opasnost „otkrivana" i „pronalažena" u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu. I — „otkrivena" je, na ovaj ili onaj način, u mnogim partijama i pokretima, u „skretanju" u ovom ili onom pitanju. Autoru, međutim, nije pošlo za rukom da u ideologiji i praksi KPSS i kompartija istočnoevropskih zemalja (izuzev Jugoslavije i Čehoslovačke pre 1968. godine, to jest pre vojne intervencije zemalja Varšavskog ugovora) pronađe ni jednu tendencijicu revizionizma, niti jednog jedinog revizionistu (od te jeresi je izbavljen čak i pokojni Josif Visarionovič Staljin). Tu činjenicu smo utvrdili pažljivo čitajući brošuru, od prve do poslednje strane.

---

[7] Ovde navodimo dva primera. Iz članka Vladimira Milića: *Socijalno izvorište tehnokratije u kapitalizmu i socijalizmu* („Socijalizam", br. 11/1973) Midcev neuspešno prekraja jedan deo tog Milićevog teksta i potura ga kao navodno slaganje sa „izmišljotinama M. Đilasa o takozvanoj „novoj klasi" rukovodilaca". Milić, međutim, već u narednom pasusu decidirano kaže da se birokratija u socijalizmu „ne konstituiše u klasu", da „ostaje politički reprezentant proleterske klase koji se od nje otuđuje". To otuđenje je „prava kolevka njenog rađanja, a posedovanje vlasti je otuda izvedeno". Midcev to „previđa", jer, po njegovom mišljenju, nije, verovatno, uputno razmišljati ni o mogućnosti otuđenja birokratije od radničke klase u socijalističkoj državi.

U drugom primeru, Midcev iz zbornika radova, poznatih pod naslovom *Marks i savremenost* (II deo, Novi Sad, 1964, str. 402), iz izlaganja dr Branka Pribićevića o takozvanom mirnom putu u socijalizam, u kome Pribićević polemiše sa Staljinovim shvatanjima, istrže jedan citat koji govori o tome da u koncepciji mirnog puta moraju postojati mogućnosti da „radnička klasa koristi aparat buržoaske države u procesu socijalističkog preobražaja". Umesto sa Staljinovim, Midcev ovo Pribićevićevo shvatanje konfrontira sa poznatim Lenjinovim stavom o uništenju buržoaskog državnog aparata koje vrši svaka revolucija koja se izvodi nasilnim putem. Nije, dakle, reč samo o zameni Staljina Lenjinom, nego i o zameni teza: stavova o mirnoj stavovima o nasilnoj revoluciji. A da ne govorimo o tome da u tom Pribićevićevom tekstu postoje izričite napomene protiv svake apsolutizacije mirnog puta. Pribićević, zapravo, dobrim delom anticipira, još pre 12 godina, ono što će se kasnije dogoditi u procesu osavremenjivanja strategije i taktike, na primer, KP Italije i KP Francuske.

Pri tome, po mom mišljenju, sam Midcev vrši stvarnu reviziju marksizma-lenjinizma u tri bitna pitanja:(a) potcenjivački i ignorantski se odnosi prema ukupnom značenju nacionalnog pitanja, i sa stanovišta klasika naučnog socijalizma i sa stanovišta socijalističke prakse u savremenim uslovima; (b) principe proleterskog internacionalizma ne posmatra istorijski, pa ih pretvara u dogmu, supranačelo, iza kojeg se skriva tendencija ka idejno-političkom monopolu u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu; i (c) omalovažavajući i negirajući različite puteve u socijalizam, s jedne, i nametajući „univerzalni model", makar i u obliku „opštih zakonitosti" u izgradnji socijalizma, s druge strane, — on marksizam-lenjinizam želi da degradira na mrtvu i okamenjenu teoriju, da toj teoriji oduzme njenu revolucionarnu životnost, putem koje ona jedino i postaje oružje znanja i nauke u rukama radničke klase.

1) U Midcevljevoj „teoriji" nacija nacionalno pitanje, nacionalna sloboda, nacionalna nezavisnost — imaju a priori negativno istorijsko značenje. „Nacionalista — kaže on — smatra da je najvažnije ono što se tiče njegove nacije i njegove države. Njegove su istorijske tradicije, nacionalni običaji, ciljevi i oblici borbe najznačajniji." I sve tako i u tom smislu, a nigde ni reči o nacionalnoj slobodi kao pretpostavci slobode ličnosti, klasne i ljudske emancipacije uopšte. Kao da nacija nije bila i kao da još nije „prva" i stvarna arena borbe radničke klase za njenu emancipaciju. Umesto toga, umesto da od apstraktnog ide ka konkretnom, Midcev se na eklektički način vrti i saplиće oko apstraktnog i opet ide ka — apstraktnom. „A ovaj posao je isto toliko jednostavan koliko i jalov" — doviknuo bi mu njegov zemljak Iljenkov.[8] Midcev jednom ukida nacionalno u klasnom, a drugi put nacionalno u internacionalnom. Od klasnog kao apstraktnog, on ne ide ka nacionalnom kao konkretno-istorijskom u kome se ispoljava apstraktno-klasno, nego ide ka internacionalnom; opet, dakle, ka apstraktnom, čime praktično vrši teorijsku reviziju marksizma, odnosno, zapostavljajući i ignorišući nacionalno, on ga degradira na beznačajnu empirijsku činjenicu (tradiciju, nacionalne običaje, folkloristiku itd.), kao da ono nije bitna pretpostavka i sastavni deo opšte, revolucionarne borbe za klasnu i ljudsku emancipaciju.

Marks—Engelsova teorijska platforma je, objektivno istorijski, bila „socijalistički ili komunistički humanizam", odnosno rušenje starog i izgradnja novog, besklasnog društva. Imajući u vidu istorijski razvitak u zemljama evropskog Zapada, oni su naciju i nacionalno pitanje smatrali tekovinom građanske epohe, rezultatom buržoasko-demokratskih revolucija. Polazili su, dakle, od toga da je nacionalno pitanje uglavnom rešeno, da je već dato kao pretpostavka slobode ličnosti, kao civilizacijska tekovina buduće klasne i ljudske emancipacije. Otuda i činjenica da je u njihovom grandioznom stvaralačkom opusu nacionalno pitanje ima-

[8] E. V. Iljenkov, *Dijalektika apstraktnog i konkretnog u Marksovom „Kapitalu"*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1975, str. 63.

lo relativno malu ulogu. Ali iz toga nikako ne sledi zaključak da marksizam, posmatran integralno, nije dao bitna teorijska određenja nacionalnog pitanja, da nije objasnio njegovu klasnu prirodu. U Marksovim planovima, čije je ostvarenje prekinula smrt, bila je zapisana i obaveza da napiše posebnu knjigu o naciji. To, međutim, nikako ne znači da i ono što je o toj temi izrekao nije dovoljno da se shvati da je „od ignoriranja nacionalnih pokreta njegova teorija bila daleko kao nebo od zemlje" (Lenjin).

O tome posebno govore stavovi Marksa i Engelsa o irskom i poljskom nacionalnom pitanju, njihova ukupna teorijska i revolucionarna delatnost, naročito ona ispoljena u radu Prve internacionale. „Ranije sam smatrao — pisao je Marks Engelsu 2. novembra 1867. godine — da je odvojenje Irske od Engleske nemoguće. Sad ga smatram neizbežnim, makar posle odvojenja došla federacija."[9]

Zašto Marks menja svoj stav o irskom pitanju? Isprva je verovao da će to pitanje rešiti socijalistička revolucija koju će povesti radnički pokret u ugnjetačkoj, engleskoj naciji, a ne nacionalni pokret ugnjetene, irske nacije. Kasnije dolazi do saznanja da se radnička klasa Engleske neće osloboditi dok se Irska ne oslobodi engleskog jarma, pa engleskim radnicima savetuje da u program svoje partije unesu stav o odvojenju Irske od Engleske, a Ircima da zahtevaju samoupravu i nezavisnost od Engleske.[10]

Marks—Engelsova razmatranja nacionalnog pitanja Iraca i Poljaka dovešće ih i do onog poznatog stava: „Nesreća je za jedan narod ako je on podjarmio drugi narod." Tu istu misao Engels je 1874. godine izrazio i ovim rečima: „Narod koji ugnjetava druge narode ne može ni sam da se emancipuje. Sila koja mu je potrebna za ugnjetavanje drugih okreće se, na kraju krajeva, uvek protiv njega samog."[11]

Lenjin je u mnogim svojim studijama i raspravama, a posebno u polemici sa Rozom Luksemburg, isticao veliki doprinos marksizma teoriji nacionalnog pitanja. „Zaključak svih tih Marksovih kritičkih napomena — kaže Lenjin — jasan je: radnička klasa je najdalje od toga da pravi fetiš od nacionalnog pitanja, jer razvoj kapitalizma ne budi obavezno za samostalan život *sve* nacije. Ali kad su masovni nacionalni pokreti već nastali, okrenuti se od njih, odreći se podrške onom što je u njima progresivno — znači faktično podleći *nacionalističkim* predrasudama, naime: smatrati „svoju" naciju uzornom nacijom (ili, dodaćemo sa svoje strane, nacijom koja ima isključiv privilegij na izgradnju države)."[12]

Tako je govorio Lenjin, ocenjujući značaj marksizma za pravilno shvatanje nacionalnog pitanja. Kao što je poznato, Lenjin je živeo i delovao u sasvim drugim istorijskim uslovima, u veli-

---

[9] K. Marks — F. Engels, *Prepiska*, III tom, „Kultura", Beograd, 1959, str. 478.

[10] Isto, str. 496—497.

[11] Marks — Engels — Lenjin, *Nacionalno pitanje*, „Svjetlost", Sarajevo, 1975, str. 7.

[12] Isto, str. 124.

koj nerazvijenoj zemlji, u kojoj su pre oktobarske revolucije postojale mnoge neslobodne nacije, pa je uspeh revolucije neposredno i u velikoj meri zavisio od pravilnog odnosa proletarijata i njegove avangarde „vodeće", ruske nacije prema proletarijatu i radnim masama drugih nacija. Dalje, u njegovo vreme započeli su revolucionarni procesi i u kolonijama gde je nacionalno pitanje počelo da izbija u prvi plan. Dogodilo se ono što Marks i Engels nisu mogli predvideti: nacionalno pitanje, kao eminentno pitanje građanske epohe, postaje stvarnost socijalističkih revolucija koje dolaze. Otuda je Lenjin nacionalnom pitanju morao da posveti mnogo više pažnje nego Marks i Engels. Ali, Lenjinovo teorijsko stanovište je u osnovi isto kao i u Marksa i Engelsa; razlika je samo u tome što je on morao, i teorijski i praktično, kao vođa revolucije, mnogo više, a možda i doslednije, da se bavi nacionalnim fenomenom kao klasnim pitanjem socijalističke revolucije.

Midcev, istina, izdašno citira Lenjina, ali Lenjinove poglede o nacionalnom pitanju ne posmatra integralno; on pokušava da i poglede ovog velikog mislioca o nacionalnom fenomenu njegovog vremena svede samo na borbu protiv nacionalizma, kao pojave koja je po sebi negativna, reformistička i antirevolucionarna. Pa i to čini na eklektičko-apstraktan način, stavljajući u prvi i jedini plan Lenjinovu borbu, teorijsku i političku, sa reformističkim i sitnoburžoaskim shvatanjima nacionalnog pitanja u krilu Druge internacionale. Kao da se Lenjin nije borio protiv nacionalizma i šovinizma i na svom rodnom tlu, i to pre svega u „vodećoj", ruskoj naciji. „Velikoruskom šovinizmu — napisao je Lenjin u jednom kratkom pismu Politbirou CK RKP(b) 6. oktobra 1922. godine — objavljujem borbu na život i smrt. Čim se rešim prokletog zuba, poješću ga svim zdravim zubima."[13]

Daleko smo čak i od pomisli da potcenjujemo ma koji Lenjinov rad o nacionalnom pitanju, napisan ma u koje vreme, već se zalažemo za njihovu istinitu i celovitu interpretaciju. Midcev, međutim, prenebregava (ili potpuno isključuje) poslednje Lenjinove radove, pogotovu onaj *K pitanju o nacionalnosti ili o „autonomizaciji"*, koji je prvi put objavljen tek 1956. godine. A tamo nalazimo i ovakva Lenjinova upozorenja:

„U svojim radovima o nacionalnom pitanju već sam pisao da je bez ikakve vrednosti apstraktno postavljanje pitanja o nacionalizmu uopšte. Potrebno je razlikovati nacionalizam ugnjetačke nacije i nacionalizam ugnjetene nacije, nacionalizam velike i nacionalizam male nacije."[14]

Midcev zaobilazi ne samo takvo Lenjinovo razlikovanje nacionalizma, nego i marksističko-dijalektički pristup odnosu klasnog i nacionalnog. On te dve kategorije posmatra izolovano, međusobno ih suprotstavlja, pri čemu je, po njemu, ignorisanje, pa čak i potpuno eliminisanje nacionalnog — uslov za afirmaciju i vladavinu klasnog. Razume se, klasno i nacionalno nisu prosti iden-

[13] Isto, str. 186.
[14] Isto, str. 189—190.

titeti, drugo je deo prvog, odnosno nacionalno je bitna kompo nenta klasnog, kao što je i nacionalno oslobođenje bitna pretpo stavka socijalnog oslobođenja. To je zakonitost svake socijalistič ke revolucije, koja je pored klasnog ujedno morala da rešava i nacionalno pitanje.

Nacionalna sloboda je pretpostavka slobode ličnosti. U uslovima kapitalizma ona je istorijska pretpostavka za buduće klasno oslobođenje, a i proletarijat teži da se podigne do nivoa „vodeće klase nacije", pa je i on „još nacionalan, mada nikako u smislu buržoazije" *(Komunistički manifest)*. U socijalizmu, gde se nacionalna sloboda i nacionalna nezavisnost jedino i mogu u potpunosti ostvariti, nacionalna sloboda je integralni deo klasne i ljudske emancipacije uopšte.

Potcenjivanje nacionalnog pitanja od strane Midceva je i u vapijućoj suprotnosti sa ogromnim porastom njegovog značenja u svetu u kome živimo, jer je borba za nacionalno oslobođenje i očuvanje nacionalne nezavisnosti, i to u širokim razmerama, postala sastavni deo borbe za mir, demokratiju i socijalizam. Mnogostruki su razlozi koji uslovljavaju tako veliko značenje nacionalnog pitanja u savremenoj epohi, ali se, usled nedostatka prostora, ograničavamo samo na nekoliko napomena.

Prvo, sve velike socijalističke revolucije našeg vremena imale su i svoju nacionalnooslobodilačku dimenziju, odnosno borile su se ujedno i za socijalno i za nacionalno oslobođenje. To je opšta karakteristika — počev od oktobarske revolucije koja je srušila carsku Rusiju kao „tamnicu naroda", preko jugoslovenske, kineske, kubanske i drugih revolucija — sve do one poslednje, vijetnamske revolucije.

Drugo, oktobarska revolucija je otvorila proces sazrevanja svetske antiimperijalističke revolucije, koja je, zapravo, započela borbom protiv fašizma, pre i u toku drugog svetskog rata i snažno se razvila posle toga rata. Ta revolucija je srušila svetski kolonijalni sistem, izmenila političku kartu sveta, dovela na istorijsku scenu stotine naroda, koji su postali novi subjekti međunarodne zajednice. A oni su to mogli postati samo svojom borbom za nacionalno oslobođenje, a izvojevanjem nacionalne nezavisnosti i težnjom da se ona očuva nužno su morala biti stavljena na dnevni red ne samo pitanja sadašnjeg i budućeg razvitka svetskog sistema međunarodnih političkih, nego i ekonomskih odnosa. Već ta činjenica, po sebi, aktuelizaciji nacionalnog pitanja u savremenoj epohi daje univerzalan karakter i neposredno ga vezuje i uključuje u borbu za mir, progres i društveni preobražaj sadašnjeg sveta.

Treće, pobedonosna antiimperijalistička revolucija nije se mogla zaustaviti na formalnom priznanju nacionalne (državne) samostalnosti; ona se zakonito nastavlja i produžuje u borbu za izmenu stanja i odnosa koje je svet nasledio iz perioda kolonijalizma. Ona hoće da likvidira istorijske nepravde, da smanji ogroman jaz između nerazvijenih i razvijenih delova sveta, da izvrši preraspodelu svetskog bogatstva u korist bržeg razvoja nerazvi-

jenih i suzbijanja i ograničavanja ekonomskog monopola razvijenih zemalja. Jer na tom monopolu razvijenih rađaju se „novi oblici ekonomske i političke hegemonije nad narodima kao preobraženi vid imperijalističke politike u uslovima „dekolonizovanog" sveta" (Kardelj).

U toj borbi za nacionalnu nezavisnost, za aktivnu miroljubivu koegzistenciju, kao i za novi svetski sistem političkih i ekonomskih odnosa — nastala je i politika nesvrstanosti, kao nova tendencija od svetsko-istorijskog značenja.

Četvrto, pokret nesvrstanosti je izraz emancipacije nacija, s jedne, i integracije čovečanstva na novim humanim i demokratskim osnovama, s druge strane. U tom pokretu se — naravno, posmatrano u globalnim svetskim razmerama — dijalektički prožimaju nacionalna i klasna komponenta savremenih društvenih transformacija i preobražaja, pa je on stoga i svojevrsna dimenzija socijalizma kao svetskog procesa.

Današnji svet je svet kolosalne supranacionalne koncentracije kapitala, unutar koje se i stvaraju pojedine moćne i zatvorene ekonomske integracije. To i omogućuje monopolske privilegije razvijenih nad nerazvijenim delovima sveta, da u svojim rukama drže ne samo daleko najveći deo materijalnog bogatstva i sredstava, nego i da diktiraju uslove pod kojima se odvija ljudski rad u savremenom svetu.[15] Velike tekovine naučno-tehnološke revolucije, primena nove tehnologije i dostignuća nauke i ljudskog uma uopšte iskorišćeni su pre svega za još brži razvoj već razvijenih zemalja, za jačanje njihovog monopola. A to rađa bitnu suprotnost u današnjem svetu: sveopšti monopol razvijenih postao je sredstvo ograničavanja slobode čoveka i naroda, njihovog uticaja i na sopstveni i na međunarodni razvitak.

Otuda suprotstavljanje takvom monopolu nema samo snažan nacionalni, nego i klasni karakter, odnosno nacionalna emancipacija se u mnogim nesvrstanim i nerazvijenim zemljama javila i kao bitna pretpostavka otvaranja procesa socijalno-klasne emancipacije, iako se ovaj drugi proces, u zavisnosti od stepena opšte razvijenosti, često odvija i u uslovima patrijarhalne i još nedovoljno izdiferencirane društvene strukture. Otuda i opredeljenje za socijalizam u čitavom nizu nesvrstanih zemalja. Čak i tamo gde ona to još nije uspela, u nesvrstanim zemljama u kojima su se još zadržali konzervativni unutrašnji sistemi, nacionalna emancipacija će se sutra javiti u toj ulozi, utoliko pre što socijalističkoj alternativi budućeg razvitka sadašnja istorija daje premoć nad kapitalističkom. No, čak i takve zemlje, boreći se za svoju ekonomsku i političku nezavisnost — daju svoj prilog demokratizaciji međunarodnih odnosa.

Peto, svi narodi nisu stigli da se konstituišu u nacije u periodu kapitalizma, već su neki to učinili tek putem socijalističke, odnosno antiimperijalističke revolucije. Istorija je, dakle, deman-

---

[15] Vidi: E. Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1975, str. 41—42.

tovala ranije važeće shvatanje da je nacija pojava samo građanske epohe, rezultat društvene podele rada u periodu nastajanja kapitalizma. I realni socijalizam, kakav danas postoji, javlja se u egzistencijalnim oblicima „proizvodnje vrednosti", pa otuda i socijalna simbioza robne proizvodnje i nacije, jer se udruživanje rada radničke klase još vrši i u nacionalnim okvirima.

2) Kao što je i odnos klasnog i nacionalnog, tako je i odnos internacionalnog i nacionalnog, u stvari, emanacija odnosa opšteg i posebnog u procesu borbe za socijalizam. Midcev taj odnos, međutim, svodi na sledeće relacije: „Nacionalizam povlači za sobom odstupanje od klasne solidarnosti, proleterskog internacionalizma, antisovjetizam. O tome svedoče pokušaji revizionista da zamene principe proleterskog internacionalizma, koji čine osnovu uzajamnih odnosa među socijalističkim državama i komunističkim partijama, principom nacionalnog suvereniteta socijalističkih država, komunističkih partija."

I više od toga.

„U još zakamufliranijim oblicima — kaže on — nacionalizam se protura putem svođenja principa proleterskog internacionalizma na uvažavanje samostalnosti i ravnopravnosti, nemešanja u unutrašnje stvari i odbacivanjem takvih njegovih nezamenljivih principa kao što su solidarnost i uzajamna pomoć."

Odmah zatim autor pravi formalni zaokret, traži posebno kao pasivnu egzistenciju opšteg, pa kaže da se komunisti smatraju obaveznim da „poštuju i čuvaju" navedene principe, ali upravo zbog toga što oni, „uz klasnu solidarnost i uzajamnu pomoć, organski ulaze u sadržinu proleterskog internacionalizma". A u sledećem pasusu on opet pobija ono što je rekao u prethodnom, odnosno poštovanje principa nacionalne nezavisnosti, suvereniteta, ravnopravnosti i nemešanja u unutrašnje stvari u odnosima među socijalističkim državama i komunističkim partijama smatra „običnim normama međunarodnog prava", što se, navodno, svodi na pokušaj da se „ti odnosi postave na istu osnovu na kojoj one zasnivaju svoje odnose sa svim drugim zemljama i partijama". I — što je i za očekivati, autor ponovo apsolutizuje princip proleterskog internacionalizma.

O tom principu se u poslednje vreme dosta raspravlja i u nas i u drugim partijama, a i u našem časopisu je bilo reči o njemu, pa se ograničavamo samo na nekoliko njegovih aspekata.

Marks i Engels su se sa potrebom internacionalizma, kao izrazom saradnje i međusobne moralne i političke solidarnosti radničke klase pojedinih zemalja i njihovih radničkih udruženja, susreli pre svega kao revolucionari, kao neposredni akteri međunarodnog radničkog pokreta koji je bio u nastajanju. Otuda i njihova shvatanja o internacionalizmu karakterišu dva bitna stava.

a) Osnivači naučnog socijalizma su internacionalizam shvatali na konkretno-istorijski način. Pod tim principom oni su podrazumevali pre svega stalnu, upornu i doslednu borbu radničkog pokreta za pobedu socijalizma u sopstvenoj zemlji. Istina, oni su u početku verovali da će proleterska revolucija pobediti istovre-

meno u nekoliko najrazvijenijih industrijskih zemalja u zapadnoj Evropi i da će time biti u osnovi srušeno i uništeno jezgro svetskog kapitalizma, što bi trebalo da omogući pobedu revolucije u celom svetu. Bez obzira na to što se ta njihova predviđanja nisu ostvarila, oni su kao prvu i osnovnu obavezu isticali to da „proletarijat svake zemlje mora prvo da svrši sa svojom vlastitom buržoazijom".

„U meri u kojoj se ukida eksploatacija — kaže se u *Komunističkom manifestu* — jednog individuuma od strane drugog ukida se i eksploatacija jedne nacije od strane druge. S padom suprotnosti klasa u okviru nacija pada i neprijateljski stav među narodima."

Put do pobede radničkog pokreta u svetskim razmerama vodi, dakle, preko pobeda tog pokreta u pojedinim nacijama. Jer „proletarijat mora prvo da osvoji političku vlast, da se podigne do vodeće klase nacije" (*Komunistički manifest*).

„Zato je — rekao je Marks u svom čuvenom govoru povodom godišnjice poljskog ustanka — pobeda engleskih proletera nad engleskom buržoazijom odlučujuća za pobedu svih ugnjetenih nad njihovim ugnjetačima. Zato *Poljsku treba oslobađati ne u Poljskoj, nego u Engleskoj (kurziv* — moj). Zato vi čartisti ne treba da izgovarate skromne želje za oslobođenje nacije. Razbijte vaše vlastite unutrašnje neprijatelje, i vi ćete tada s ponosnom svešću smeti da kažete da ste razbili staro društvo."[16]

Kakav se zaključak može izvesti iz ovog Marksovog stava? Proletarijat (u ovom slučaju engleski) pre nego što postane internacionalan mora biti nacionalan, to jest mora prethodno obaviti svoje revolucionarne zadatke u okviru svoje nacije. Drugim rečima, proletarijat je najviše internacionalan kad je stvarno nacionalan, odnosno kad u pravom smislu te reči postane vodeća klasa svoje nacije. A da bi to postao, njemu je neophodna politička organizovanost na nivou svoje nacije, neophodna mu je revolucionarna avangarda, koja razrađuje strategiju i taktiku borbe. Razume se, „svaka nacija treba i može da uči od druge. Čak i kad neko društvo uspe da pronađe putanju *prirodnih zakona svoga kretanja — a krajnji cilj ovoga dela i jeste da razotkrije zakon ekonomskog razvitka modernog društva* — ne može ono niti preskočiti, niti naredbama izostaviti faze prirodnog razvitka. Ali porođajne bolove može i da skrati i da ublaži."[17]

Socijalizam, dakle, ne pada s neba. Svako konkretno društvo samostalno pronalazi „putanju prirodnih zakona svoga kretanja", koja, u krajnjoj liniji, vodi istom cilju — pobedi socijalizma, ali se do cilja dolazi na različite načine, to jest otkrivanjem *putanje* sopstvenog razvitka. A ta „putanja" nije samo puka forma, nego i suština; pod njom se ne može razumeti ništa drugo do samostalna strategija i taktika radničkog pokreta svakog konkret-

---

[16] *Nacionalno pitanje*, op. cit., str. 10.

[17] K. Marks, *Kapital*, predgovor I tomu. „Kultura", Beograd, 1947, str. XLVI.

nog društva koja razrađuje i utvrđuje uslove borbe u njegovoj zemlji, podstiče ga da „samostalno razrađuje Marksovu teoriju" (Lenjin) i osposobljava ga da ne bi „preskakao" pojedine „faze prirodnog razvitka", ali ga ujedno i uči kako i na koji način da skrati i ublaži „porođajne bolove" nastajanja i izgradnje socijalizma u sopstvenoj zemlji.

Bez otkrivanja i saznavanja te „putanje" sopstvenog razvitka nema ni istinske slobode, ni demokratije, ni klasne ni ljudske emancipacije u okviru nacije, pa prema tome ni nacionalne slobode ni stvarne ravnopravnosti među nacijama. „Onu spoljnu politiku — pisao je Marks — kojoj teži Internacionala okarakterisali smo sledećim rečima: da obični zakoni morala i pravde, kojima treba da se rukovode pojedinci u međusobnim odnosima, budu vrhovni zakoni u odnosima među narodima."[18]

Društveni položaj čoveka, i kao pojedinca i kao celine radničke klase, određuje, dakle, i odnos njegove nacije prema drugoj, pa i uslovljava karakter spoljne politike koju vodi socijalistička država, ako je reč o savremenim uslovima.

b) Ni Marks ni Engels, a, videćemo kasnije, ni Lenjin, nisu internacionalizam shvatali kao institucionalizovani oblik bilo čije hegemonije u radničkom pokretu, bez obzira na činjenicu što su i sami neposredno i sa velikim revolucionarnim žarom učestvovali u radu Internacionale. Polazeći u prvom redu od obaveze radničkog pokreta da vodi doslednu borbu za pobedu socijalizma u sopstvenoj zemlji, oni su insistirali i na podršci takvoj istoj borbi u svim drugim zemljama, protiv zločina i nasilja buržoazije i pljačkaških imperijalističkih ratova — jednom rečju, unosili su svest i praksu o solidarnosti radničkog pokreta celog sveta. Ali, s druge strane, takvu internacionalnu solidarnost i saradnju nikad i ničim nisu mistifikovali niti im je ona bila sredstvo za manipulisanje radničkom klasom i njenim međunarodnim pokretom. Marksizam nam o tome pruža mnoštvo neoborivih dokaza.

„Nesreća je za jedan narod ako je on podjarmio drugi narod." Zar u tom stavu, koji su Marks i Engels ponavljali više puta, nije izrečena osuda hegemonizma svake vrste, bez obzira na to u kom se obliku on javljao, kako se opravdavao i u ime kakvih „viših ciljeva", nacionalnih i internacionalnih interesa se sprovodio?

Marks ni Internacionalu nije shvatao kao monopolističku organizaciju koja ukida samostalnost svojih članica, pojedinih nacionalnih udruženja, iako je ona kao komunistička organizacija živela i radila na principu demokratskog centralizma. „Međunarodno udruženje radnika — pisao je on — postavilo je sebi cilj da ujedini *stihijski pokret* radničke klase, da ga ujedini a da mu ne diktira ili nameće bilo kakav doktrinarni sistem."[19]

---

[18] Karl Marks, *Građanski rat u Francuskoj*, „Kultura", Beograd, 1950, str. 21.

[19] *Prva internacionala*, „Rad", Beograd, 1950, str. 63.

Internacionalizam, dakle, ali bez doktrinarstva i ideološkog monopola, bilo jedne bilo grupe partija u radničkom pokretu.

I dalje:

„Razvitak socijalističkog sektaštva i razvitak pravog radničkog pokreta — pisao je Marks Bolteu 29. novembra 1871. godine — vazda stoje u orbnutom razmeru jedan prema drugom. Sekte imaju svoje (istorijsko) opravdanje dotle dok radnička klasa nije sazrela za samostalan istorijski razvitak. Čim ona dostigne tu zrelost, sve sekte postaju u suštini reakcionarne. Uostalom, u istoriji Internacionale ponovilo se ono što se ispoljava svuda u istoriji. Zastarelo teži da se uspostavi i učvrsti u okviru novonastalih oblika."[20]

I još dalje:

„Samo jedno je sigurno — pisao je Engels Kautskom 12. septembra 1882. godine — *pobedonosni proletarijat ne može nijednom tuđem narodu naturati nikakvo usrećenje a da time ne potkopava svoju vlastitu pobedu.*"[21]

Internacionalizam je, kao što smo videli, konkretna istorijska pojava, nastala sa razvitkom radničkog pokreta, kao oblik njegove saradnje i solidarnosti, ali koji se ne oktroiše i ne nameće radničkoj klasi pojedinih nacija, već izrasta iz njenih vitalnih istorijskih interesa. Jedan interes može postati internacionalno-klasni samo ukoliko izražava i nacionalni interes radničke klase, i obrnuto — nacionalni interes ima validnost ukoliko se putem njega izražava radničko-klasni interes.

Lenjin je vatreno branio Marksova i Engelsova shvatanja o nacionalnom pitanju. I celokupno delo tog velikog stratega revolucije, uzeto integralno, nedvosmisleno pokazuje da je i on duboko uvažavao i nacionalnu i klasnu i nacionalnu i internacionalnu komponentu u borbi za socijalizam. Lenjin je bio internacionalist na delu: i onda kad se obračunavao sa nacionalističkim predrasudama reformista u Drugoj internacionali, kad je branio svoju teoriju o samoodređenju nacija i njihovoj ravnopravnosti, ali i kad se sukobljavao sa tendencijama šovinizma i hegemonizma u sopstvenoj partiji.

„Proletarijat neće postati svet — pisao je on — i osiguran od pogrešaka i slabosti samo zato što će izvršiti socijalnu revoluciju. Ali mogućne pogreške (i sebični interesi — pokušati sesti na grbaču) dovešće ga neizbežno do spoznaje ove istine."[22]

Takva Lenjinova predviđanja ispoljila su se i u izgradnji SSSR-a, posebno u „Nacrtu rezolucije o uzajamnim odnosima RSFSR s nezavisnim republikama". U Lenjinovoj kritici tog dokumenta ima zaista mnogo čega poučnog, pogotovu za odnose među nacijama koje već grade socijalizam, pa stoga i ističemo neke zanimljive primere.

Povodom neprihvatljivih stavova o izgradnji državnog aparata i narodnih komesarijata, Lenjin se pita: „Da li smo s dovolj-

---

[20] Isto, str. 134.

[21] *Nacionalno pitanje,* op. cit., str. 176—177.

[22] Isto, str. 177.

nom brižljivošću poduzeli mere da zaštitimo inoroce (neruski narodi — primedba moja) od istinoruskog pandurčine? Mislim da te mere nismo poduzeli, iako smo ih mogli i morali poduzeti.

Mislim da su tu odigrali kobnu ulogu Staljinovo brzanje i administrativni zanos, a i njegova ozlojeđenost protiv famoznog „socijalnacionalizma."[23]

„Šteta koja može — nastavlja Lenjin o istoj temi — proizaći za našu državu zbog nepostojanja ujedinjenih nacionalnih aparata s ruskim aparatom neizmerno je manja, beskonačno je manja od one štete koja proizlazi ne samo za nas nego i za celu Internacionalu, za stotine miliona naroda Azije, kojima tek predstoji da stupe na istorijsku avanscenu u najbližoj budućnosti, odmah posle nas. Bio bi neoprostiv oportunizam kad bismo uoči tog istupanja Istoka i u početku njegova buđenja podrivali svoj autoritet kod njega makar i najmanjom grubošću i nepravednošću prema našim vlastitim narodima. Jedna je stvar potreba ujedinjenja protiv imperijalista Zapada, koji brane kapitalistički svet. Tu ne može biti nikakvih sumnji, i suvišno je da kažem da te mere bezuslovno odobravam. *Druga je stvar kad mi sami dospevamo,* makar i u sitnicama, *u imperijalističke odnose prema ugnjetavanim narodnostima (kurziv* — moj), podrivajući time potpuno svu svoju principijelnu iskrenost, svu svoju principijelnu odbranu borbe protiv imperijalizma."[24]

Tako je govorio Lenjin, upotrebivši čak i najoštrije reči — „imperijalistički odnos prema ugnjetavanim narodnostima", i to od strane predstavnika sovjetske vlasti. Upravo takvo gorko iskustvo doživeli su i radnička klasa i narodi i narodnosti Jugoslavije od strane Staljina i Informbiroa, koji su pokušali da im „sednu na grbaču" i, u ime „proleterskog internacionalizma", ispoljili prema njima hegemonizam.

Midcev to zaboravlja i kritikuje sve one koji pokušavaju da u odnose među socijalističkim državama i komunističkim partijama unesu „obične norme međunarodnog prava" (poštovanje nacionalne nezavisnosti, suvereniteta, ravnopravnosti i nemešanja u unutrašnje stvari), a ti odnosi, bar što se tiče pojedinih primera iz prošlosti, ne samo što nisu dostizali taj demokratski i civilizacijski nivo — nego su bili čak i daleko ispod tog nivoa. Zašto bi, naposletku, baš ti demokratski principi bili kočnica u razvijanju dobrih odnosa među socijalističkim zemljama? Zar socijalizmu smeta demokratija, zar se upravo na njoj i uz njeno puno poštovanje ne mogu graditi i razvijati mnogostruki oblici saradnje među socijalističkim zemljama?

U proleterskom internacionalizmu shvaćenom kao „viša sfera" opštih, „natklasnih" i „nadnacionalnih" interesa Midcev želi ne samo da poništi nacionalnu nezavisnost, suverenitet, ravnopravnost i nemešanje u unutrašnje stvari, nego i nacionalne interese radničke klase pojedinih zemalja. Odmah zatim susrećemo se i sa

---

[23] Isto, str. 188—189.

[24] Isto, str. 192—193.

njegovim stavom da je „odnos prema SSSR-u bio i ostao osnovni kriterijum proleterskog internacionalizma"? Njega ne zadovoljava shvatanje da je takav kriterijum bio validan u vreme kada je Sovjetski Savez bio jedina socijalistička zemlja, pa prema tome i glavno uporište međunarodnog socijalizma. Ne, za Midceva je to „lažna ideja" revizionista; taj kriterijum važi i danas, njega navodno žele da ospore protagonisti „prava na nesuglasice i kritiku" u odnosima među komunističkim partijama.

U borbi za socijalizam radnički pokret ove ili one zemlje može u određenom periodu prednjačiti, biti u njenim prvim redovima, bilo svojim iskustvom bilo materijalnom snagom kojom raspolaže, ali to ne znači da time taj pokret stiče monopolski položaj u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu za vjeki vjekov, a najmanje u oblasti socijalističke teorije i ideologije. Praksa je i ranije pokazivala, a danas — kada je socijalizam uveliko postao svetski proces — još više pokazuje da je internacionalna solidarnost, bilateralna saradnja i međusobna slobodna razmena mišljenja, ma u kom obliku i ma u kojoj oblasti, u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu mogućna samo među *ravnopravnim* partnerima.

Proleterski internacionalizam nije i ne može biti nikakvo supranačelo kojim se — u ime „monolitnog jedinstva", volje „rukovodećeg centra" i takozvanih opštih zakonitosti u izgradnji socijalizma — osporavaju i negiraju autentičnost socijalističkih revolucija pojedinih naroda, osuđuju i anatemišu pojedine kompartije, kompromituje njihova strategija i taktika u borbi za socijalizam pred licem celog sveta, a u prvom redu pred njihovom radničkom klasom i narodom. U tom slučaju se u ime internacionalizma ispoljavaju svojevrsni oblici nasilja, hegemonizma i ideološkog monopolizma.

Internacionalizam ima danas daleko šire značenje: on zahteva korektan i iskren odnos, podršku i solidarnost sa svakom komunističkom partijom ili socijalističkom zemljom (pod uslovom poštovanja pune nezavisnosti, ravnopravnosti i reciprociteta), sa svakim progresivnim, demokratskim i socijalističkim pokretom, sa svakom nesvrstanom zemljom koja se bori za svoju nacionalnu slobodu i nezavisnost, a protiv imperijalizma i neokolonijalizma — dakle, sa svim snagama ovoga sveta koje se bore za mir, demokratiju i socijalizam. Jer sve te snage su, na ovaj ili onaj način, pod ovim ili onim uslovima, nosioci krupnih društvenih preobražaja, koji se, u krajnjoj liniji, slivaju u tokove socijalizma kao svetskog procesa.

3) Još reč-dve o „opštim zakonitostima u izgradnji socijalizma", koje su — kako to kaže Midcev — „obavezne za sve zemlje i kompartije", iako je o toj temi već bilo reči ranije.

Pod „opštim zakonitostima" Midcev podrazumeva iskustvo Sovjetskog Saveza u izgradnji socijalizma i njegov sistem, koji su u svim zemljama „socijalističke zajednice", bez izuzetka, bili „ponovljeni sa svim njihovim osnovnim karakteristikama državnog, društveno-ekonomskog i kulturnog razvitka". Ko ne prihvata to

iskustvo, ko ga ne usvaja i ne primenjuje u svojoj zemlji, taj je — po Midcevu — revizionist.

„Svaka nacija treba i može da uči od druge." Upravo ovaj Marksov stav ima univerzalno značenje. Nema „uzor nacije" po kojoj bi mogao da se „modelira" ljudski rod za večita vremena. Bogatstvo ljudskog roda i jeste u tome što svaka nacija, bila velika ili mala, sa svim onim što je progresivno u njenom istorijskom razvitku, u njenoj kulturi i nauci — daje svoj prilog opšteljudskom univerzumu i humanumu.

Jugoslovenski komunisti su, kroz svoju istoriju, učili i dosta naučili od SSSR-a, kao prve zemlje socijalizma, i njegove partije. U tome je, što je sasvim razumljivo, pored pozitivnih, bilo i negativnih pouka i saznanja. To im, razume se, nije smetalo da se 1941. godine stave na čelo socijalističke revolucije u svojoj zemlji, da na delu pokažu i dokažu svoj internacionalizam. Ali, to „učenje" oni su smatrali svojom potrebom i dobrom voljom, a ne naturanjem, obavezom i „opštom zakonitošću". Priprema i izvođenje socijalističke revolucije, a naročito njen razvitak posle sukoba sa Staljinom i Informbiroom, sve više su zahtevali otkrivanje one Marksove „putanje prirodnih zakona svoga kretanja" koja je najviše, i objektivno i subjektivno, odgovarala specifičnim uslovima izgradnje socijalizma u Jugoslaviji. Tako je i nastao naš osoben sistem socijalističkog samoupravljanja. Ali, jugoslovenski komunisti ga nikome ne naturaju, niti se ljute na druge ako kažu da im se iz tog sistema nešto dopada, a drugo ne dopada, pa čak i kad se kaže da je on na nečije uslove neprimenljiv. Oni, razume se, nisu ravnodušni kad neko pokušava da izvitoperi i falsifikuje socijalizam u Jugoslaviji, kao što je to ovoga puta pokušao Midcev.

Reč je o tome da se „univerzalni model" u izgradnji socijalizma ne može izjednačavati sa „opštim zakonitostima", nego obrnuto — opšta je zakonitost da danas brojni narodi u raznim zemljama, na različite i osobene načine vrše krupne društvene preobražaje, bore se za mir, demokratiju i socijalizam. Veliki deo čovečanstva zahvaćen je takvim preobražajima i u različitim društvenim oblicima se kreće od kapitalizma ka socijalizmu. To su predviđali i Marks, Engels i Lenjin u mnogim svojim radovima. Setimo se samo Lenjinovih upozorenja u delu *O porezu u naturi:*

„Marks nije sebi, a ni budućim akterima socijalističke revolucije, vezivao ruke u pogledu oblika, metoda, načina revolucije, jer je vrlo dobro znao kakva će masa novih problema tada iskrsnuti, kako će se u toku revolucije izmeniti čitava situacija, kako će se ona u toku revolucije *često* i *jako* menjati."[25]

Revolucionarna kretanja sveta u kome živimo, uključujući tu i sve velike socijalističke revolucije našeg vremena i značajne promene u osavremenjivanju strategije i taktike u pojedinim delovima radničkog i komunističkog pokreta — samo su potvrda više pomenute Lenjinove interpretacije Marksovog shvatanja o revoluciji.

[25] V. I. Lenjin, *O porezu u naturi,* „Kultura", Beograd, 1946, str. 13.

Kiro Hadži Vasilev

Diktatura proletarijata i njen razvoj u našem društvu

Marksističko shvatanje diktature klase

Prema vulgarnom građanskom shvatanju diktatura je politički sistem suprotan demokratiji. Marks je, međutim, sasvim drugačije prilazio ovom problemu, kao i društvenim pojavama uopšte. On nije jednostavno odslikavao samo ono što se na površini političkog zbivanja vidi, nego je tražio duboke korene društvenih pojava, ponirao je u njihovu suštinu.

Na osnovu svestranih naučnih istraživanja i duboke analize suštine društvenih pojava, Marks je došao do zaključka da je stvarna vladajuća snaga u jednom društvu ona klasa koja u svojim rukama drži sredstva i tokove društvene reprodukcije. A na čisto političkom planu, politički sistem u užem smislu reči ne može ništa drugo da uradi nego da ozakoni takvo činjenično stanje. I upravo sa tog stanovišta treba shvatiti Marksov pojam ne samo diktature proletarijata, nego i diktature bilo koje klase.

Zato, kada sa Marksovog stanovišta prilazimo razmatranju političkih sistema kroz istoriju, govorimo, recimo, o diktaturi feudalne klase u doba feudalizma, o diktaturi buržoazije u uslovima kapitalizma i o diktaturi proletarijata posle revolucionarnog ukidanja kapitalističkih odnosa i buržoazije kao klase.

Prema tome, marksistički pojam diktature klase znači da je reč o društvu koje je u osnovi izgrađeno po meri interesa određene klase, da se ono ima ponašati onako kako to odgovara pre

svega interesima te vladajuće klase. Druga su stvar konkretni oblici političkog sistema u kojima se ta suština izražava. Marks je isticao da ti oblici mogu da budu vrlo različiti, da čak mogu među njima da postoje i duboke razlike, a da se ne izmeni njegova klasna suština. A kada dođe do tako dubokih razlika da se i ona izmeni, to označava kvalitativni, revolucionarni skok u razvoju političkog sistema, promenu njegovog klasnog karaktera.

Prema tome, u okviru pojma diktature buržoazije može se zamisliti obilje najraznovrsnijih političkih formi, od relativno najviših dometa razvoja građanske demokratije pa do najotvorenije i najgrublje fašističke diktature. I jedno i drugo je diktatura buržoazije u svojoj suštini, ali u ispoljavanju konkretnih oblika te diktature postoje vrlo velike, vrlo značajne razlike, koje se ne mogu zanemariti čak ni sa stanovišta interesa radničke klase.

U društvu u kome postoje međusobno suprotstavljene klase, koje se zasniva na antagonističkim odnosima klasa, interesi suprotstavljenih klasa se međusobno principijelno razilaze. Među njima spoja ne može biti. Oni se po samoj svojoj društvenoj prirodi uzajamno isključuju. To ne znači da ne može da bude mira u takvom društvu, već da se mir može uspostaviti samo po cenu diktature klase, to jest nametanja interesa jedne klase drugima. To može da se ostvaruje i u relativno mirnim uslovima, ali, bez obzira na to, u takvom društvu faktički imamo neku vrstu latentnog građanskog rata, koji ne mora uvek da izbije na političku scenu otvoreno, ali je ipak osnovno političko obeležje takvog društva. Diktatura klase znači, u stvari, nasilno nametanje posredstvom državne sile interesa jedne klase interesima drugih klasa, odnosno slojeva u društvu. A to znači da je država u tom slučaju faktički u rukama vladajuće klase, ona je njeno oruđe pomoću kojeg ona, u krajnjoj liniji, silom obezbeđuje sebe, svoje interese i njihovo nametanje interesima drugih.

No, valja da naglasimo da je Marks ukazivao i na mogućnost određenih relativno kratkotrajnih razdoblja u istoriji kada se između takve dve antagonističke klase u društvu postigne izvesna ravnoteža snaga. Tada je već teško govoriti o nekoj čistoj diktaturi jedne klase. Moguće su, dakle, situacije, pa čak u određenim istorijskim uslovima i razdobljima i neizbežne, da postignuta ravnoteža snaga znači, u stvari, neku vrstu prelaza vladavine jedne klase ka vladavini neke druge klase koja joj u istoriji prirodno sledi.

U takvom razdoblju po pravilu se događaju značajnije promene, pa i izvesni dublji preobražaji, ali postepeno. Celina tih promena ima karakter revolucionarnog vrenja. U zavisnosti od konkretnih uslova pojedinih zemalja, od istorijskih okolnosti koje su se stekle itd., taj revolucionarni proces može da dobije burniji ili laganiji karakter, ali u osnovi on znači dovršavanje jedne klasne vladavine i jednog društveno-ekonomskog sistema i njegovu postepenu zamenu novim društveno-ekonomskim sistemom i novom klasnom vladavinom.

Marks je ukazivao na takvu situaciju upravo u prelazu iz feudalizma u kapitalizam u određenim zemljama. To je bilo stanje u kome feudalna klasa više nije bila u stanju da obezbeđuje vladajuću poziciju u proizvodnim odnosima, iz prostog razloga što je razvoj proizvodnih snaga već doveo do novih, kapitalističkih odnosa proizvodnje, što je taj novi način proizvodnje počeo da ekonomski preovlađuje, da se pokazuje efikasnijim i modernijim za dalji razvoj proizvodnih snaga, pa je samim tim postajao sve nadmoćniji u poređenju sa feudalnim načinom proizvodnje. U takvoj situaciji feudalna klasa nije mogla da održi svoj monopol koji je imala u ranijim etapama razvoja. Mlada buržoazija je sve više sticala snagu u društvu u kome je feudalna klasa još uvek držala kormilo državne vlasti. U takvoj situaciji postepeno dolazi do ravnoteže snaga u klasnim odnosima, a ona se morala ispoljiti i u samom političkom sistemu. To je u Evropi bilo razdoblje moćnih apsolutističkih monarhija uz jačanje centralizovane državne vlasti za koju se ne može reći da je bila čista ekspozitura feudalne klase, već je na neki način upravo održavala tu ravnotežu između sve jače buržoazije i feudalne aristokratije koja je stalno gubila moć.

Na taj način je u mnogim zemljama došlo do postepenih reformi koje su značile prelaz iz feudalizma u kapitalizam.

Među marksistima je ranije preovlađivalo mišljenje da, ako je u prošlosti takav prelaz iz jedne društveno-ekonomske formacije u drugu bio moguć, on nije moguć kada je reč o prelazu iz kapitalizma u socijalizam.

To se objašnjavalo time što se u krilu feudalizma već počinju razvijati kapitalistički produkcioni odnosi i buržoazija kao klasa i da ona postepeno stiče veliku ekonomsku moć, dok radnička klasa u krilu kapitalizma to ne može da ostvari niti se u produkcionim odnosima kapitalizma išta bitno menja. Prema tome, smatralo se da nema drugog izlaza nego da se nasilnim revolucionarnim aktom sruši buržoazija s vlasti, da radnička klasa preuzme vlast u svoje ruke i da pomoću nje likvidira kapitalističke odnose i buržoaziju kao klasu.

Danas je postalo jasno da je ovo dogmatsko tumačenje marksističke teorije revolucije. Ovo shvatanje nije dobro uočilo smisao činjenice da se kriza kapitalističkog društva neminovno zaoštrava sve dublje i da to primorava samu vladajuću klasu da, tražeći izlaza za sebe, upravo zato da bi produžila svoju vladavinu, mora da ide u određene strukturne ekonomske i socijalne promene u svom sistemu, čak i dublje prirode. Ona je prinuđena na to. Ne treba zaboraviti da je u tom pogledu ogromnu ulogu odigralo već ono strahovito upozorenje za kapitalizam kao sistem koje je nastupilo 1929. godine sa takozvanom velikom ekonomskom krizom. Tačno je, doduše, da se u tom sistemu ne mogu da razvijaju socijalistički odnosi proizvodnje, ali je isto tako tačno da se u kapitalističkim odnosima proizvodnje odigravaju duboke promene u pravcu postepene negacije kapitalizma kao sistema.

S druge strane, paralelno sa svim onim što je donosio sam razvoj proizvodnih snaga, neprekidno je delovala i borila se rad-

nička klasa, koja, bez obzira na to što je u razvijenim kapitalističkim zemljama neko vreme bila pod snažnim dejstvom oportunističkih struja u radničkom pokretu, nikad nije prestala da se bori, ako ne za promenu političkog sistema, ono bar za svoj ekonomski položaj. U toj borbi za poboljšanje svoga položaja ona je uspela da mnogo štošta izmeni u pravcu jačanja svog uticaja, svoje snage i svojih političkih mogućnosti. Prema tome, niti su kapitalistički odnosi proizvodnje ostali neizmenjeni niti je odnos klasnih snaga takav kakav je ranije bio. Druga je stvar što u tim zemljama te promene nisu značile promenu osnovnog kvaliteta; to nije bio neki skok, ali su to ipak duboke promene koje su od velikog značaja za dalji razvoj društva.

Ukratko, najnovija zbivanja naročito poslednjih decenija jasno ukazuju na to da je u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama ne samo mogućno, nego i vrlo verovatno jedno razdoblje između kapitalizma i socijalizma koje bi bilo karakteristično po ravnoteži klasnih snaga i čiji bi politički sistem teško bilo nazvati bilo diktaturom buržoazije bilo diktaturom proletarijata. U poslednje vreme, upravo se razbijanjem ostataka dogmatizma i sa oslobađanjem od uticaja staljinizma, najjače komunističke partije Zapada upravo imaju tu orijentaciju, jer su tako i ocenile stanje stvari.

Može se očekivati da u evropskim zemljama razvijenog kapitalizma nastupa razdoblje u kome će određene snage delova buržoazije (srednje i sitne) i snage radničke klase morati da na neki način zajednički dele ostvarivanje vlasti.

U Italiji, na primer, Komunistička partija je izašla sa tezom o „istorijskom kompromisu". Ta formula izražava upravo tu nužnost da se, sa izuzetkom najreakcionarnijeg i najmalobrojnijeg dela krupne buržoazije, sve druge snage okupe na neki način i zajednički deluju tražeći izlaz iz sadašnje, na drugi način, nepremostive ekonomske i socijalne krize. Jer postalo je jasno već i za mnoge kapitalističke snage da na tlu dosadašnjeg sistema i u okviru dosadašnjih političkih formula ne mogu da nađu izlaz iz ove situacije. To karakteriše danas Italiju i Francusku, ali na neki način to postaje obeležje društvenih kretanja u svim razvijenijim evropskim kapitalističkim zemljama, naravno, uz određene specifičnosti u svakoj od njih.

Pojam i suština diktature proletarijata

Diktatura proletarijata sa stanovišta Marksa nije, dakle, ništa drugo do opšta oznaka političkog sistema u društvu u kome je odlučujuća snaga postala radnička klasa. To je oblikovanje društva po meri interesa radničke klase, bez obzira na to što može da bude vrlo velikih razlika u organizacionim i političkim oblicima u kojima se diktatura proletarijata ispoljava.

To znači da u diktaturi proletarijata mogu da postoje i velike razlike u stvarnoj poziciji proletarijata, to jest radničke klase.

Jer, na primer, jedna je stvar ako imamo diktaturu proletarijata koja se ostvaruje putem državnog i političkog aparata klase koji je koncentrisao u svojim rukama svu političku vlast, a druga je stvar ako diktaturu proletarijata ostvaruju neposredno mase radničke klase. Naravno, pojam diktature proletarijata je utoliko čistiji ukoliko klasa sama, svojim sopstvenim revolucionarnim stvaralaštvom, sopstvenom organizovanošću i političkim delovanjem, obezbeđuje i ostvaruje svoju vladajuću poziciju. No, sa istorijskog stanovišta, u društvu u kome je revolucionarnim aktom ukinut kapitalizam kao odnos i, samim tim, buržoazija kao klasa politička vlast koja iz toga nastaje ne može da bude ništa drugo do diktatura proletarijata. Druga je stvar što ona, naročito u toj početnoj fazi, ukoliko se predugo ostvaruje isključivo putem državno-političkog aparata klase, može da podlegne mnogim birokratskim izopačenjima sa veoma negativnim posledicama za razvoj novog društva, pa i za stvarni položaj radničke klase. Mogućno je, i to znamo već iz prakse, da se aparat klase koji je koncentrisao apsolutnu moć u svojim rukama može otuđiti od svoje klase, da joj se može i suprotstaviti.

To što je, međutim, suština diktature proletarijata i što se potpunije i do kraja ispoljava tek prevazilaženjem takozvane administrativne faze socijalizma, to je stanje u kome radnička klasa svojom vlašću onemogućuje sve vidove monopolizma i tendencije restauracije monopolizma nad sredstvima za proizvodnju. A to znači da ona onemogućuje prvo buržoaziju i njen povratak kao klase, onemogućuje kapitalističke odnose, privatnu kapitalističku svojinu, zatim svaki vid grupnog prisvajanja društvene svojine i, konačno, svaki vid državne ili tehnokratske moći i vlasti nad sredstvima za proizvodnju. To je stvarna suština diktature radničke klase.

Zašto to zovemo diktaturom? Zbog toga što jedino diktatom nad svim snagama koje su nosioci monopolističkih tendencija i stavljanjem svih takvih tendencija van zakona, koristeći se u tome i državnom silom, radnička klasa može da obezbedi osnovu opstanka i razvoja svog društva, to jest društva koje se izgrađuje po meri njenih interesa.

Prema tome, ukidanje kapitalističke svojine i buržoazije kao klase, kao i svih drugih monopolističkih snaga i onemogućavanje njihove restauracije (bez obzira na to kakvim se političkim oblicima i metodima to ostvarivalo), čini suštinu diktature proletarijata.

No, dok radnička klasa to još nije u stanju da ostvari, ona može u uslovima kakvi se sada stvaraju u zapadnim zemljama da učestvuje u nekoj vrsti podele vlasti. To može biti od koristi za radničku klasu i njenu dalju borbu, ali to neće biti vlast radničke klase, neće biti diktatura proletarijata.

U tim uslovima mogućno je da se revolucionarna borba radničke klase dalje još uspešnije odvija ako ona deli odgovornosti vlasti i može mnogo jače da utiče na društvena kretanja, respektujući nasleđeni sistem parlamentarne višepartijske demokratije.

Ako bi, s obzirom na svoju društvenu i političku snagu, radnička klasa uspela da i u okviru tog političkog sistema, putem parlamentarne većine, postepeno ostvari ukidanje kapitalističkih odnosa, a time i buržoazije kao klase, to će označiti da je u tim demokratskim oblicima faktički ostvarena diktatura proletarijata, bez obzira na to što buržoaske snage, odnosno njihovi ostaci, mogu i dalje imati legalno pravo političkog organizovanja i slobodnog delovanja. Jer smisao diktature određene klase, po marksističkom shvatanju, nije u tome da li će ona političkim snagama njoj suprotstavljene klase dopustiti slobodno legalno delovanje ili ne, već da li ona faktički obezbeđuje — nezavisno od oblika političkog sistema — sopstvenu klasnu sadržinu političkih odluka.

Bitna specifična obeležja diktature proletarijata

Naziv diktatura proletarijata ne ukazuje nam, sam po sebi, na veoma duboke promene koje sa njom nastupaju za čitavo društvo i za njegov dalji istorijski razvoj. To jeste i dalje vladavina klase, ali klase sasvim specifičnog karaktera. Diktatura proletarijata označava duboku istorijsku promenu u poređenju sa svim prethodnim klasnim vladavinama u kojima je reč o klasama eksploatatora. U društvu u kome je na jednoj strani određena klasa eksploatatora, a na drugoj jedna ili više klasa eksploatisanih, klasa eksploatatora je uvek manjina. Zato je diktatura te klase uvek diktatura manjine nad većinom, bez obzira na to što ta stvarna suština odnosa može da bude mistifikovana političkim oblicima.

Sem toga, klase eksploatatora ne mogu postojati bez klase eksploatisanih. Štaviše, kada je reč o buržoaziji, njeno je zakonito svojstvo da mora stalno da povećava masu eksploatisanih. U njenoj je prirodi da eksproprište sve više sitnih proizvođača — privatnih vlasnika sredstava rada i da ih utapa u rastuću masu proletarijata.

Kada je reč, međutim, o društvu u kome je došlo do diktature proletarijata, sam proletarijat ne mora da predstavlja većinu stanovništva, ali on u svojoj diktaturi protiv eksploatatora uvek iza sebe ima objektivne interese većine, jer većinu sačinjavaju mase eksploatisanih. To važi i za neproleterske radne slojeve u uslovima kapitalizma, pogotovu za osnovne mase seljaštva. To ih neminovno zbližava sa radničkom klasom.

Zato, kada kažemo diktatura proletarijata, to uopšte ne znači, ukoliko je negde radnička klasa relativno malobrojna, da ona samo po cenu nametanja svojih interesa većini može da ostvari svoju diktaturu.

Dalje, suština diktature buržoazije je u tome što ona mora da obezbedi potčinjavanje radničke klase uz istovremeno njeno brojčano i ne samo brojčano jačanje. Nasuprot tome, kada radnička klasa preuzme kormilo u svoje ruke, kada ostvaruje svoju diktaturu, ona nikakvoj drugoj klasi ne nameće svoje interese, ne podređuje druge klase ili slojeve sebi, ne potčinjava ih. Sa neproleter-

skim radnim klasama i slojevima radnička klasa ostvaruje prirodno savezništvo, a ne potčinjava sebi ni buržoaziju iz jednostavnog razloga što je ukida. Dok svoje klasne interese buržoazija ne može da ostvaruje bez radničke klase, radnička klasa ne može da ostvari svoje interese bez ukidanja buržoazije. Buržoazija ne može bez radničke klase, a radnička klasa ne može sa buržoazijom. Zato je istorijski smisao vladavine (diktature) buržoazije u težnji da se ovekoveči klasna podeljenost i isključivost među ljudima, u potčinjavanju sve brojnije radničke klase sve malobrojnijoj buržoaziji, dok je istorijski smisao vladavine (diktature) radničke klase u ukidanju buržoazije kao klase da bi se omogućilo i ukidanje radničke klase, to jest svake klasne podele ljudi, a time i svih vidova podređivanja i potčinjavanja jednih ljudi drugima. Zato proletarijat nužno ukida buržoaziju, ali ne u fizičkom smislu reči, već kao klasu, to jest kao odnos, kao privilegiju; ukida, u stvari, privatnu kapitalističku sopstvenost, eksproprišе buržoaziju, jer je to pretpostavka ukidanja potčinjenosti radničke klase i svakog drugog potčinjavanja ljudi.

Za razliku od eksploatatorskih klasa, radnička klasa ne teži i po samoj svojoj društvenoj prirodi ne može da teži ni za kakvim privilegijama u odnosu na druge, jer klasne privilegije mogu u savremenom društvu da postoje samo na račun radničke klase. Ona stoga teži samo da ukine sve privilegije drugih u odnosu na sebe. Prema tome, naziv sam po sebi ne može da zavara: diktatura proletarijata ima sasvim suprotan socijalni smisao u poređenju sa diktaturom buržoazije, ne samo zato što je reč o različitim klasama, već i po svom suštinskom društvenom i političkom sadržaju. Diktatura buržoazije je potčinjavanje, a diktatura proletarijata je revolucionarno ukidanje potčinjavanja.

Radnička klasa ne teži da ostale članove društva podređuje, već da ih izjednačuje sa sobom, da ih sve pretvori u radnike sa jednakim i ravnopravnim odnosom prema društvenim sredstvima za proizvodnju. I upravo zbog toga diktatura proletarijata, kada uspešno ostvaruje svoju suštinu i savlada moguće pojave birokratsko-etatističkih deformacija, najviši je do sada mogući domet demokratije i ljudske slobode. Stoga ona ne samo da nije suprotna demokratizmu, već označava podizanje demokratije na kvalitativno viši stepen u poređenju sa svim prethodnim sistemima i oblicima demokratije.

Naravno, ostvarivanje ove njene suštine, da ponovim, ne ide uvek glatko, a naročito ne u uslovima kada je diktatura proletarijata otpočela kao diktatura državno-političkog aparata radničke klase. No, bez obzira na to, kad je već uklonjena buržoazija kao klasa, snagom objektivne društvene zakonitosti, a u meri u kojoj se sama razvija i jača svoje snage, radnička klasa sve više uzima neposredno u svoje ruke kormilo društva i društvenog razvoja i tako sama ostvaruje suštinu svoje diktature, savlađujući, a, ako treba, i slamajući otpore birokratsko-etatističkih snaga, koji će negde biti jači, negde slabiji, negde kratkotrajniji, a drugde dugotrajniji.

Na taj način se ostvaruje onaj istorijski proces u kome radnička klasa ukida pre svega eksploatatorske klase, a zatim, tokom postepenoga izjednačavanja društvenoga bića svih radnih ljudi sa sopstvenim, ona ukida i sve ostale klasne razlike među ljudima, to jest ukida i sebe kao klasu. U početnoj fazi, po pravilu, radnička klasa ukida privatnu kapitalističku svojinu, zatim udara protiv grupno-svojinskog, kao i protiv državnog monopola.

Najduže se zadržava sitna privatna svojina, u kojoj je sopstvenik sredstava za proizvodnju sam radnik, koji ne eksploatiše tuđu radnu snagu. Takva sopstvenost radničkoj klasi ne smeta, ili, tačnije, može joj smetati samo utoliko ukoliko pokazuje tendenciju da se pretvori u kapital koji će eksploatisati tuđi rad. Zbog toga radnička klasa nema razloga da svojom diktaturom, političkom prinudom onemogućuje samu tu sopstvenost, već onemogućuje tendencije te sitne sopstvenosti da se pretvara u kapitalističku privatnu sopstvenost. U odnosu na takve tendencije ispoljava se, dakle, diktat radničke klase, dok su osnovne radne mase sitnih privatnih sopstvenika (pošto su bile i same izrabljivane od strane krupnog kapitala) — prirodni saveznik radničke klase. Mase sitnog seljaštva, kao i drugi radni ljudi sitni sopstvenici, osećaju vlast radničke klase kao svoju vlast, jer ih oslobađa pritiska krupne buržoazije i kapitala. Pa ipak je to po svom socijalnom smislu diktatura radničke klase, jer jedino ona, za razliku od seljaštva i drugih sitnih sopstvenika, može da bude potpuno dosledna u otporu prema zakonitim tendencijama kapitalizacije koje svaka privatna sitna sopstvenost može pokazati ako dođe do povoljnih uslova za to.

S druge strane, valja naglasiti da se i u uslovima društvene svojine, koja, u stvari, predstavlja veoma složen dijalektički kompleks društveno-ekonomskih odnosa, mogu pojaviti i javljaju se tendencije određenih vidova privatizacije nad sredstvima za proizvodnju, ne u smislu formalno-pravnog prisvajanja, već u realnim društveno-ekonomskim odnosima. Takve pojave i tendencije privatizacije moguće su i neizbežne čak i u redovima same radničke klase, kod radnika pojedinaca, kod grupa radnika, kod radnih kolektiva itd. Onemogućavanje i takvih tendencija ustavnim i zakonskim sistemom, dakle putem sile države, prinudom, takođe je izraz klasnih interesa radničke klase kao celine. Prema tome, diktatura proletarijata je neopnodna kao faktor prinude ne samo u odnosu na bivše eksploatatorske klase i ne samo u odnosu na tendencije ukrupnjavanja i kapitalizacije sitne privatne svojine, već i u odnosu na moguće tendencije i pojave privatizacije u raspolaganju samih radnika društvenim sredstvima za proizvodnju. U ovom, trećem slučaju radnička klasa se kao celina suprotstavlja egoističkom pojedincu-radniku, odnosno grupama i u sopstvenoj sredini. Jer u takvim tendencijama mogu da nađu neki svoj kratkoročni i kratkovidi interes oni koji na određen način šićare na tuđ račun, ali to neminovno izaziva otpor onih koji su oštećeni, a pogađa i dugoročne, istorijske interese cele radničke klase. Jedino ako sve te ostatke i vidove monopolizma i privilegija eli-

miniše svuda gde se pojavljuju, radnička klasa može dovesti do kraja svoju borbu, to jest proces svog oslobođenja. Međutim, nije svako posebno ponašanje ovog ili onog radnog kolektiva, grupa radnika ili radnika-pojedinca uvek u skladu sa tim interesima radničke klase. Zbog toga samo u sintezi ukupnog delovanja radničke klase kao celine može da se vidi smisao njene diktature i njenih istorijskih interesa i težnji. Kod pojedinaca, grupa, pojedinih kolektiviteta mogu da zavladaju i prevladaju i drugačije — egoističke, privatističke, partikularističke, monopolističke tendencije. A u tom slučaju klasa kao celina im se mora suprotstaviti i onemogućiti ih.

U tome i jeste smisao detaljne razrade društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu i njihovo normiranje našim novim Ustavom, kao i serijom veoma važnih sistemskih zakona, posebno Zakonom o udruženom radu, koji u celini imaju za cilj da obezbede upravo interese radničke klase u odnosu na sve moguće njoj suprotstavljene pojave i tendencije o kojima je bilo reči.

Odbacivanje građanskog i stvaranje radničkog političkog sistema

Kada radnička klasa neposredno ovlada sredstvima reprodukcije, kada je uspela da odstrani ne samo monopol eksploatatorskih klasa, već i monopol države u raspolaganju sredstvima za proizvodnju, pa i da suzbija razne vidove grupnih tehnokratskih i drugih tendencija otuđivanja ekonomske i političke moći od rada, pred nju se neminovno postavlja zadatak da izgradi kvalitativno novi politički sistem koji će odgovarati prirodi njenih interesa i prirodi društva koje već ona sama neposredno oblikuje. Jer sve do tad ona deluje na tlu nasleđenog, još uvek su ostaci građanskog sistema prisutni. Zato je i razumljivo što se u prvoj fazi razvoja socijalizma radnička klasa u političkom sistemu neminovno služi nasleđenim građanskim demokratizmom. Ukoliko uspeva da mu ulije novu, sopstvenu klasnu sadržinu, to nasleđe — građanski demokratski predstavnički sistem može u toj fazi u dovoljnoj meri da služi interesima radničke klase. Ali, čim radnička klasa u pravom smislu reči počne da oblikuje novo sopstveno društvo, taj sistem se pokazuje neadekvatan njenim daljnjim potrebama.

U našem društvenom razvoju to se upečatljivo počelo osećati poslednjih godina, što je i dovelo do najnovijih ustavnih promena. Nije slučajno što se pred našu radničku klasu postavilo kao jedinstven zadatak, s jedne strane, dovođenje do kraja procesa spajanja radnika sa sredstvima, uslovima i plodovima rada i, s druge strane, radikalno menjanje političkog sistema.

Jedno bez drugoga se dalje i nije moglo ostvarivati. Taj proces se morao iskazati kao spajanje samoupravljanja i političke vlasti u punom smislu reči. To, naravno, nije neka isključivo naša specifičnost. U toj etapi, na toj tački razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa takva se potreba mora pojaviti nezavisno od toga

kakve će forme da dobije. Što se formi tiče, svakako da se u različitim zemljama i u različitim okolnostima mogu ispoljiti znatne razlike. Suština stvari je u tome što je na toj tački razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa radnička klasa morala da negira sve bitne elemente građanskog predstavničkog političkog sistema.

Prvo, ono što je za regulisanje odnosâ u društvu nesumnjivo temeljno, najznačajnije, odlučujuće, i što samim tim predstavlja osnovu političkog sistema, u građanskom društvu je izuzeto iz „politike", nije u nadležnosti političke vlasti ni predstavničkih tela (parlamenata) ni izvršnih državnih organa. To su odnosi proizvodnje. U tom domenu apsolutno vladaju vlasnici sredstava za proizvodnju *van političkog sistema*. (Doduše, kriza kapitalizma je prinudila buržoaziju da dopusti svojoj državi i znatne etatističke intervencije u ekonomske odnose, koje donekle ograničavaju vladavinu privatnog kapitalističkog vlasništva nad sredstvima proizvodnje i nad radnom snagom, ali to ipak ne menja suštinu tog odnosa.)

Međutim, od odnosa prizvodnje zavise (u osnovi) svi drugi bitni odnosi u društvu. Oni im daju pečat, oni ih određuju. Polazna tačka i temelj klasičnog građanskog društva je privatna svojina na sredstvima rada, a jedina uloga politike i političke vlasti u tom pogledu je zaštita i obezbeđivanje tog temelja društva. Politička vlast se u osnovni produkcioni odnos ne upliće. Međutim, upravo on je od odlučujućeg značaja za stvarnu politiku. Kako će se društvo kretati, kakva će biti sudbina ljudi i klasa u tom društvu, kako će se kretati rad i plodovi rada, kakav će biti osnovni razvoj društva u celini i raznih oblasti društvenog života, sve to, dakle, što bi po svojoj prirodi moralo sačinjavati osnovne probleme politike društva, u klasičnom građanskom društvenom sistemu izuzeto je iz politike.

U našem društveno-političkom sistemu mi smo i do sada postepeno ostvarivali proces spajanja rada i politike, ali je njihovo prožimanje postalo u punoj meri mogućno tek sa najnovijim ustavnim promenama. Do tih promena imali smo, kako se često govorilo, samoupravljanje zatvoreno u radnim organizacijama, a van toga predstavnički politički sistem, naravno sa novom klasnom sadržinom. Među njima je, svakako, bilo uzajamnog uticaja, na čemu je posebno Savez komunista, kao vodeća snaga, neprekidno insistirao, ali su ipak to bila dva odvojena toka.

Drugo, građanska predstavnička demokratija polazi od izdvojenog, atomiziranog i apstraktnog građanina. Taj politički sistem se obraća građaninu kao apstraktnom političkom subjektu, i to uglavnom, ili čak isključivo, u svojstvu birača. Njegova stvarna politička funkcija, i to u najdemokratskijim uslovima takvog sistema, u tome je što je on jednom u četiri godine pozvan da se opredeli u odnosu na neki globalni politički program i na one koji mu se nude kao kandidati da ga predstavljaju i da u njegovo ime sudeluju u političkom odlučivanju. Kada jednom ili drugom od tih kandidata pokloni svoje poverenje, kada je dao svoj glas, on je ovlastio drugog čoveka da u njegovo ime odlučuje, a sam ostaje

obezvlašćen upravo tim takozvanim demokratskim činom „slobodnog" opredeljivanja.

U takvom političkom sistemu građanin nema mogućnosti (sem izuzetno) da se, sa stanovišta svojih interesa, lično i neposredno opredeljuje za ovakvo ili onakvo rešenje *konkretnog* društvenog problema. Ono što je za njegov stvarni društveni položaj najznačajnije — njegovo mesto u odnosima proizvodnje — unapred je rešeno i u tom političkom sistemu nije predmet odlučivanja. U tim odnosima jedni prema drugima stoje privatni vlasnici svrstani uglavnom u tri klase: najbrojnija (ili sa tendencijom da postane najbrojnija) je klasa privatnih vlasnika isključivo svoje radne snage; na suprotnom polu je klasa privatnih vlasnika društvene moći (kapitala); a između njih su klase onih radnih ljudi grada i sela u čijem su privatnom vlasništvu objedinjeni i radna snaga i lična sredstva i uslovi rada (to jest sredstva kojima sami rade, ne unajmljujući tuđu radnu snagu).

Mada je proizvodnja društvena, odnosi privatnog vlasništva i na njemu zasnovana nužna konkurentska borba razdvajaju ljude antagonističkim klasnim suprotnostima i onemogućuju im slobodno i ravnopravno dogovaranje i sporazumevanje i zajedničko rešavanje opštih društvenih problema.

U tim uslovima jedino su najamni radnici svojim opštim društvenim položajem upućeni da (međusobno se povezujući i organizujući u borbi za odbranu i ostvarivanje svojih zajedničkih jedinstvenih klasnih interesa) uspešno savlađuju protivrečnosti u svojim individualnim interesima koje se nužno ispoljavaju i među njima kao privatnim vlasnicima svoje radne snage, to jest u konkurentskoj borbi prodavaca radne snage na tržištu. No, to je potčinjena klasa i ona u tom društvu ne samo što ne može da bitno utiče na uređivanje društvenih odnosa među ljudima, već je de facto izopštena iz tog uređivanja. Individualni, grupni i klasni antagonizmi su osnovno obeležje tog društva i zato u njemu sve više jača egoistički individualizam (sem u redovima radničke klase).

Pošto se ljudi ne mogu slobodno udruživati, na osnovama ravnopravnosti, u radne i druge društvene zajednice u kojima bi sporazumno rešavali svoja zajednička i opšta društvena pitanja, odlučivanje o tim pitanjima se mora shvatiti (a tako i jeste) samo kao rezultanta međusobnog nadmetanja moći izolovanih individua, van konkretnog spleta njihovih odnosa i interesa u radu i društvenom životu, to jest apstraktnih građana.

Prividno, svi oni imaju jednake mogućnosti učešća u građanskom političkom sistemu: svi imaju pravo „slobodnog" opredeljivanja u izborima za svoje političke predstavnike koji dobijaju monopol političkog odlučivanja. Međutim, posle tog „jednakog" učešća ogromna većina naroda, to jest osnovne mase onih koji raspolažu samo svojom radnom snagom, ili, pored toga, samo još svojim ličnim sredstvima i uslovima rada, a ne sudeluju u raspolaganju društvenom moći (kapitalom), ostaju samo birači, a ostali, neznatna manjina društva, pre svega oni najmoćniji, vrše stvarnu

vlast nezavisno od toga da li će se i sami naći među izabranim funkcionerima vlasti ili će svoju stvarnu vlast ostvarivati preko tih funkcionera držeći ih „ubedljivim" sredstvima u svojim rukama.

Sve dok ceo društveni sistem ne uđe u dublju i oštriju krizu, ova elita moći i vlasti relativno lako uspeva da za sebe obezbedi povoljne rezultate „slobodnih i demokratskih" izbora. Dodajmo svemu napred rečenom i činjenicu da se ogromne radne mase sitnih sopstvenika i takozvanih srednjih slojeva, pa i sama radnička klasa, nalaze pod pritiskom vladajućih odnosa u društvu, a samim tim i vladajućih ideja. Naime, kako je Marks pisao, vladajuća ideologija u društvu je ideologija vladajuće klase. Buržoazija ima sve mogućnosti pritiska na svest ljudi, drži u svojim rukama gotovo sva sredstva idejnog i političkog uticaja. Razumljivo je da čak i veliki broj radnika podleže neminovno tim uticajima, neki nesvesno, a neki im se i svesno potčinjavaju, protivno svojim interesima, svojoj volji i svojim intimnim opredeljenjima. Tu je strah za posao, strah od svih drugih vidova pritiska, a ponegde i strah od direktnog terora, a da i ne govorimo o moćnim masovnim sredstvima uticaja na svest ljudi.

Ukratko, u takvim uslovima postoje sve mogućnosti da buržoazija manipuliše određenim masama radnika i drugih eksploatisanih klasa i da prilagođava njihovo političko ponašanje svojim potrebama. I upravo zbog toga na površini političkih zbivanja dolazi do privida da na demokratski način odlučuje većina i da se ona nameće manjini, a ne obrnuto.

Treće, jedna od bitnih karakteristika tog sistema je i u tome što je suština političkog odlučivanja nametanje interesa moćnih interesima nemoćnih. Političko odlučivanje ne može da dobije smisao međuljudskog dogovaranja i sporazumevanja usled nespojivosti osnovnih klasnih interesa. Do političke odluke u društvu može doći samo tako što će se jedni nametnuti drugima. Taj princip nametanja se čak otvoreno priznaje kao nužnost političkog sistema. Usled toga društveno-politički odnosi među ljudima dobijaju karakter političke borbe među njima. Izbori su izborna borba, po pravilu „bez pardona", u kojoj obično protivnici ne biraju sredstva, a među građanskim političarima se često i najpodlija, najodvratnija i najnemoralnija sredstva smatraju normalnim ako mogu da posluže ciljevima njihove borbe.

Iz te borbe jedni će izaći kao pobednici, a drugi kao poraženi, pobeđeni. Snage koje su odnele izbornu pobedu, čak i kad je ta pobeda u glasovima izražena u odnosu 51:49 u korist pobednika, stiču puno „demokratsko" pravo da potpuno ignorišu, odbace i pogaze interese, stavove i opredeljenja poraženih i da svojom politikom, svojim odlučivanjem u ime celog društva, arbitrarno nameću svoje interese svima ostalima.

Pobeđena, poražena strana, makar ona i po formalnim rezultatima predstavljala gotovo polovinu društva, gubi svako pravo da efektivno utiče u donošenju odluka.

Četvrto, građanski predstavnički politički sistem se najčešće identifikuje kao višepartijska parlamentarna demokratija. Političke partije u tom društvu izražavaju podeljenost i suprotstavljenost društvenih interesa ne samo pojedinih klasa, već i delova unutar iste eksploatatorske klase. Borba delova buržoazije oko kapitala, u raspodeli društvene moći, morala se izraziti i kao borba za pozicije vlasti. S druge strane, građani kao individue, sprečeni da se slobodno udružuju u radne i društvene zajednice, pred opštim društvenim pitanjima i potrebom njihovog rešavanja, morali su tražiti bar neki oblik političkog komuniciranja i uzajamnog uticaja, naročito u vezi sa pripremanjem, organizovanjem i sprovođenjem izbora. To je takođe uslovilo potrebu političkog okupljanja i organizovanja ljudi u partije.

Višepartijski sistem parlamentarne demokratije je u zemljama u kojima je dosledno poštovan i sprovođen, nesumnjivo, imao izvesne pozitivne efekte na razvoj demokratskih formi i odnosa u društvu. Naročito se to očitovalo u mogućnosti eksploatisanih klasa i posebno radničke klase da se politički organizuju. Ne može se osporiti da je stvaranje sopstvenih legalnih političkih partija omogućilo radničkoj klasi da šire i slobodnije razvije svoje snage i svoju borbu, pa i da se lakše izbori za mnoge značajne tekovine unutar buržoaskog društva. Te partije su u znatnoj meri parirale idejno i političko dejstvo i uticaj koji je vladajuća ideologija vršila na mase radnika, razvijajući njihovu posebnu klasnu svest, pomažući im da shvate ekonomske, društvene i političke probleme i da razvijaju sopstvenu političku aktivnost.

S druge strane, međutim, višepartijski sistem je u sebi nosio i suprotna dejstva. Partije eksploatisanih snaga su postale dopunski i veoma snažan organizovani instrument pritiska na svest i opredeljivanje radnih masa, dopunski kanal kojim se ostvarivala idejna i politička manipulacija tim masama. Sem toga, građanin kao pojedinac je posredstvom svoje političke partije mogao više da dođe do izražaja u političkom životu, ali, istovremeno, ona se javlja kao novi posrednik između njega i društva. Usled toga nastaje opasnost da i same političke partije postanu oruđe političke manipulacije masama, u šta su se građanske političke partije sve više i pretvarale. Toj opasnosti mogu, naravno, da podlegnu, u većoj ili manjoj meri, i radničke partije, naročito u uslovima kada se nađu na pozicijama vlasti. Na taj način u savremenom građanskom političkom sistemu, ako izuzmemo istinske partije radnih masa, politika sve više postaje zabran uskih birokratizovanih partijskih vrhova i aparata, čime se mase potiskuju iz političkog odlučivanja i pored svih privida da, u krajnjoj liniji, one odlučuju.

To su, u glavnim crtama, osnovne karakteristike građanskog političkog sistema pred kojim se radnička klasa našla kao pred nasleđenim proizvodom istorije u momentu kad stupa u izgradnju sopstvenog društva i kada, srušivši osnove kapitalističkog sistema, mora da negira i njegove političke oblike i odnose i da potraži, otkrije i ostvari sopstveni originalni sistem političkog odlučivanja koji će odgovarati novim odnosima proizvodnje.

Traganje za tim novim sistemom je složen proces. U početku se mora krenuti od onoga što je do tada stvoreno, pa se i radnička klasa, ostvarujući svoju vlast, služi predstavničkim sistemom. To je karakterisalo i naš razvoj sve do poslednjih ustavnih promena, mada smo i ranije u taj sistem unosili modifikacije koje su se nametale usled razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa. Međutim, sve se više pokazivalo da specifični instrumenti predstavničke demokratije ne odgovaraju društvu socijalističkog samoupravljanja i da mogu samo da mu štete.

Na primer, jedno vreme, dok smo malo lutali u traganju za odgovarajućim novim političkim sistemom, a u želji da povećavamo meru demokratizma u našem političkom sistemu, prilikom izbora 1967. godine, dozvolili smo da se za jedan mandat pojedinačnog političkog predstavnika (poslanika) bori više kandidata, s tim da se vodeće društvene snage i posebno komunisti „ne mešaju" mnogo u to. Nasađujući veštački na naše društveno biće nešto što je sasvim prirodno za klasičan parlamentarni sistem i što tamo zaista znači neku demokratiju, mi smo na našem tlu dobili potpuno naopake rezultate.

Onamo je izborna borba između dva ili više kandidata za mesto u vlasti bila nužan izraz činjenice da društvo počiva na uzajamnoj borbi objektivno nespojivih interesa suprotstavljenih klasa i da je zato donošenje opštih političkih odluka društva mogućno samo nametanjem interesa određene društvene snage ostalima. Pošto je međuljudska borba temelj društva, i politički sistem mora da se zasniva na isto toliko beskrupuloznoj borbi. Bez borbe i arbitriranja jednih nad drugim ne može se doći do političkih odluka. Koliko je ta borba „slobodnija" i „poštenija", toliko je više demokratije.

Ovde — društvena reprodukcija i posebno materijalna proizvodnja prestaje da bude poprište borbe među ljudima i postaje stvar slobodnog udruživanja rada uz jednak, ravnopravan odnos svih radnika prema opštedruštvenim sredstvima za proizvodnju. To ne samo omogućuje, već i zahteva da se rešavanje svih zajedničkih i opštih društvenih pitanja zasniva na slobodnom i ravnopravnom sporazumevanju i dogovaranju ljudi. Političke odluke treba da budu rezultat društvenog objedinjavanja ljudi, a ne njihovog razdvajanja i borbe. Politička borba među ljudima postaje bespredmetna, apsurdna i štetna (sem u odnosu na preostale snage i tendencije antisocijalističkog, antisamoupravnog monopolizma kojima se, upravo zbog slobode ljudi i istinske demokratije, ne sme dati sloboda suprotnog političkog delovanja).

Šta u takvim uslovima može da znači veštačko raspirivanje političke izborne borbe u društvu među pretendentima za nekakve monopolističke pozicije vlasti? To bi bilo nasilno ometanje i onemogućavanje ljudi da se na samoupravnim osnovama ravnopravno sporazumevaju i dogovaraju, značilo bi veštački ih razdvajati u pobednike i poražene i onemogućavati njihovo društveno objedinjavanje. Nije li jasno da bi to bilo nazadna i reakcionarna stvar koja sa demokratizmom nema nikakve veze?

No, negacija političke borbe razvojem socijalističkog samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja nikako ne znači smanjivanje slobode i mogućnosti ljudi da izraze svoje interese, stavove i opredeljenja i da se zalažu za njih. Naprotiv, tek u uslovima socijalističkog samoupravljanja oni zaista dobijaju tu slobodu i mogućnosti u punoj meri. U tim uslovima na mnogo širem planu, od samoupravnih ćelija društva pa do globalne zajednice, dolazi do slobodne konfrontacije mišljenja, stavova, inicijativa i predloga u vezi sa otvorenim društvenim problemima. Ali, smisao i svrha te konfrontacije nije u borbi za prevlast jednih na drugima, već u ravnopravnom sudelovanju svih učesnika u nalaženju i utvrđivanju *zajedničkih* rešenja.

Sa tog stanovišta treba gledati i na problem takozvanog političkog pluralizma. U građanskoj političkoj nauci i u praksi politički pluralizam se jednostavno identifikuje sa višepartijskim sistemom. Međutim, višepartijski sistem ima smisla i predstavlja nužnost tamo gde treba obezbediti slobodu i demokratsko pravo izražavanja različitih i međusobno suprotstavljenih interesa klasa i drugih društvenih grupa. U društvu koje je savladalo ili savlađuje te suprotnosti višepartijski sistem gubi demokratski smisao. A kao okvir izražavanja drugih vidova razlika u interesima i političkim opredeljenjima ljudi, one bi bile ne samo preuske, nego bi direktno ometale, pa i onemogućavale slobodno izražavanje tih interesa. Naime, kao oblik političkog posredovanja, partije mogu da budu smetnja *neposrednom* učešću individua u procesu političkog odlučivanja. U sistemu neposredne socijalističke demokratije ljudi se slobodno udružuju i povezuju, izražavaju svoje stavove o konkretnim društvenim pitanjima i usklađuju ih.

Radnicima-samoupravljačima kao ravnopravnim i suverenim društvenim i političkim subjektima u tom ostvarivanju sopstvenog političkog odlučivanja političke partije kao oblik političkog posredovanja, to jest za to da one u njihovo ime „vode politiku", nisu potrebne. Oni ne samo da nemaju zašto da ih traže, već bi neminovno ustali u borbu protiv njih ako bi neko hteo da im ih nametne, iz prostog razloga što bi one značile onemogućavanje neposrednog učešća same društvene baze u političkom odlučivanju. U našim (ili sličnim) društvenim uslovima jedine snage kojima može odgovarati višepartijski sistem jesu snage rastauracije kapitalističkih i monopolističkih odnosa. A kakav bi to bio demokratizam ako bi se ustuknulo pred tim snagama i popuštalo pred njihovim pritiscima, koji — kad je reč o nama — imaju, doduše razumljive, velike odjeke u nekim krugovima van naše zemlje (jer iz njih i crpu svoju slabašnu snagu), ali su bez ikakvog ozbiljnijeg odjeka u našem društvu.

Kad kažemo da radnicima-samoupravljačima ne odgovara sistem partijskog političkog posredovanja, valja naglasiti da se to podjednako odnosi kako na višepartijski tako i na jednopartijski sistem, u kome bi partija ostvarivala vlast kao posrednik, to jest u ime radničke klase i ostalih radnih ljudi. Suprotstavljajući se višepartijskom sistemu, socijalističko samoupravljanje negira

i jednopartijski politički sistem. To, naravno, ne znači da radnim ljudima-samoupravljačima nisu više potrebne nikakve političke organizacije, već da im nisu potrebne klasične političke partije. Njima su, svakako, potrebni razni oblici političkog organizovanja (kao sindikati, Savez socijalističke omladine, Savez boraca i slično) i njihovo povezivanje u Socijalističkom savezu radnog naroda kao jedinstvenom frontu svih socijalističkih snaga; potrebna im je idejno usmeravajuća i vodeća politička organizacija avangardnih snaga socijalističke svesti i akcije kao što je Savez komunista, ali ne zato da ona u njihovo ime upravlja društvom, već da im pomogne, da ih usmeri, da im podiže svest, da ih vodi u akcije koje će stalno jačati njihovu sposobnost i mogućnosti da samoupravljaju, da sami neposredno, zajednički i ravnopravno, uspešno upravljaju svim društvenim poslovima.

Neposredna demokratija socijalističkog samoupravljanja kao viša faza i razvijeniji oblik diktature proletarijata

Oslobodivši se pritiska tradicija buržoaske demokratije, naša radnička klasa je na na stvaralački način postavila sebi nove zadatke u razvoju društvenog i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

U meri u kojoj su savlađivane klasne suprotnosti unutar društvenog rada, morao se zatrpavati i jaz između rada i politike. Trebalo je naći način da se u sistem političkog odlučivanja uključi radni čovek neposredno, sa svojim kompleksnim društvenim bićem, dakle ne kao apstraktni građanin, već sa svim svojim realnim društvenim interesima i potrebama, pre svega u radu, a i u svim drugim aspektima svog društvenog života.

U tu svrhu je trebalo pre svega omogućiti radnom čoveku da se slobodno udružuje, na osnovu svojih osnovnih realnih interesa, u okvirima udruženog rada i u raznim oblastima društvenog života, da se organizuje u odgovarajuće samoupravne zajednice u kojima zajedno s drugim ravnopravno zadovoljava svoje interese i potrebe i rešava zajednička pitanja.

Koncentrisanjem funkcija samoupravnog odlučivanja o internim pitanjima i političkog odlučivanja o širim zajedničkim i opštim društvenim pitanjima u iste okvire primarnih oblika samoupravnog organizovanja i udruživanja radnih ljudi mi smo učinili odlučujući korak putem integrisanja rada i politike kao jedinstvenog procesa društvene reprodukcije kojim ravnopravno upravljaju svi radni ljudi. Tu je najdublji smisao naše ustavne koncepcije i o udruženom radu i o svim drugim vidovima samoupravnog organizovanja ljudi, kao i koncepcije našeg novog političkog sistema.

Osnovni, polazni politički subjekt nije apstraktni građanin, već radni čovek koji se javlja u mnogim vidovima kolektiviteta. Osnovne ćelije političkog odlučivanja su iste one primarne samo-

upravne organizacije i zajednice u kojima čovek radi, obavlja svoje osnovne društvene funkcije i ostvaruje svoje samoupravljanje.

Pošto su, u osnovi, uklonjene one snage koje su bile izvor antagonističkih suprotnosti u društvu, princip političkog odlučivanja je mogao i morao da se iz osnova menja: donošenje političkih odluka postaje stvar ravnopravnog samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja ljudi.

Polazi se od toga da se mogu slobodno izraziti svi postojeći raznovrsni parcijalni interesi ljudi i njihovih zajednica (izuzev interesa antisocijalističkih i monopolističkih snaga), donošenje odluka treba da bude rezultanta procesa usaglašavanja tako ispoljenih raznovrsnih interesa, njihovoga povezivanja i usklađivanja u obliku zajedničke odluke. Takva politička odluka ne nosi karakter pobede jednih nad drugima, već je njihovo zajedničko delo.

U tom procesu, naravno, neminovna su izvesna međusobna prilagođavanja, ali nisu neminovni porazi. Ima razlika u interesima i stavovima, ima protivrečnosti, ali, s obzirom na jedinstveni opšti društveni položaj radnih ljudi, u njihovim interesima objektivno postoji nešto što im je svima zajedničko. Pronaći to što im je zajedničko, otkriti ga i pretvoriti u odluku o datom pitanju — to je smisao odlučivanja. Ali takav smisao odlučivanja postaje moguć tek onda — da još jednom ponovimo — kad se svi ljudi u osnovi izjednače u odnosu prema društvenim sredstvima za proizvodnju.

Možemo reći da je u našem društvu to u osnovi ostvareno, ali još nisu savladane sve mogućnosti da, u mikro sredinama ili u širim okvirima, pojedinci ili grupe ostvaruju neke svoje privilegije u raspolaganju društvenim sredstvima za proizvodnju. Dok ima takvih pojava, postoje i ostaci društvenih antagonizama, koji ometaju i otežavaju proces samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja. Još uvek postoje mogućnosti da određene odluke ne budu uvek i svuda u pravom smislu reči zajedničke odluke svih.

No, stvoren je sistem koji, u procesu, efektivno i sve brže eliminiše takve pojave i tendencije. Sam sistem je vrlo snažno oružje u rukama radničke klase da taj proces dovede do kraja. U meri u kojoj to ostvarujemo, sve se više oslobađa ličnost čoveka i svi vidovi njegovog stvaralaštva.

Na izloženim principima izgrađena su naša najnovija ustavna rešenja o političkom sistemu. Osnovne ćelije političkog sistema, polazne tačke političkog odlučivanja su osnovne organizacije udruženog rada, mesne zajednice i društveno-političke organizacije u bazi. To su osnovni oblici u koje se ljudi prirodno udružuju i organizuju. Osnovna organizacija udruženog rada nije izmišljena formula. Ona je „pročitana iz života", proizvod je dosadašnjeg razvoja socijalističkog samoupravljanja i jedan od bitnih uslova njegovog daljeg kretanja. Isto se može reći i o mesnoj zajednici, o interesnim zajednicama, a o smislu organizovanja radnih ljudi u društveno-političke organizacije već je bilo reči.

Proces političkog odlučivanja u društveno-političkim zajednicama — komuni, republici, odnosno pokrajini i u federaciji —

polazi od radnih ljudi u ovim osnovnim samoupravnim ćelijama. Ljudi organizovani u društveno-političke organizacije su se i inače u njima bavili politikom, ali sada im novi Ustav daje pravo i dužnost da se i putem društveno-političkih organizacija na određen način uključuju u donošenje određenih odluka društveno-političkih zajednica, to jest i u tom svojstvu nose neposrednu odgovornost za neke od tih odluka i postaju element, deo skupštinskog sistema.

Na taj način u samoj ćeliji samoupravnog udruživanja i političkog organizovanja ostvaren je spoj funkcije samoupravljanja i funkcije vršenja političke vlasti. To je vrlo značajna stvar i za praksu i za razvoj teorijske misli. Ranije je bila jako naglašena tendencija da se mehanički suprotstavlja princip samoupravljanja principu državnosti. To nije bilo slučajno jer su se u tadašnjim odnosima stvari tako i prikazivale. Dokle god je država raspolagala moćnim materijalnim sredstvima, dok je držala sredstva reprodukcije direktno u svojim rukama, to je značilo sužavanje materijalne osnove samoupravljanja. Sredstva koja su se iz radnih organizacija otuđivala kao sredstva države bila su osnova na kojoj počiva otuđena moć države, a time i jedan od izvora otpora samoupravljanju i njegovom razvoju.

Međutim, to ne znači da je država kao takva uvek opasnost za samoupravljanje radničke klase. Sa takvog stanovišta, izgledalo bi da u interesu samoupravljanja jednostavno treba podrivati i rušiti državu. Bilo je tendencija koje su htele da nam nametnu takvo shvatanje odnosa države i samoupravljanja.

Dalji razvoj je, međutim, pokazao da se opasnosti otuđivanja političke moći od radničke klase mogu savladati samo ako se sredstva društvene reprodukcije uzmu iz ruku države, jer ona snaga u društvu koja raspolaže tim sredstvima, upravlja i društvom. Otuda i mogućnost etatističko-birokratskog monopolizma i otuđivanje države kao sile nad društvom u uslovima kada ona drži veliki i pretežni deo društvenog kapitala u svojim rukama. I obrnuto, država koja ne raspolaže akumulacijom, već jedino sredstvima neophodnim za ostvarivanje svojih funkcija, ne može da bude ništa drugo do instrument klase, odnosno društvene snage koja drži u svojim rukama osnovna sredstva društvene reprodukcije.

Upravo zato u našim savremenim uslovima, kada smo ukinuli sve državne investicione fondove i sva sredstva društvene reprodukcije stavili u ruke onih koji ih stvaraju, država ne samo da ne može da predstavlja opasnost za razvoj samoupravljanja, već služi tom razvoju. Time nastaju i duboke promene u organizaciji državne vlasti. Politiku društveno-političkih zajednica utvrđuju skupštine koje nisu sastavljene od opštih političkih predstavnika birača, već od delegacija i delegata radnih ljudi. Ove delegacije i delegati koji su dužni da deluju na osnovu smernica svoje baze o konkretnim društvenim pitanjima nisu ništa drugo do faktori povezivanja radnih ljudi kao subjekata političkog odlučivanja. Delegati izražavaju i usklađuju stavove i opredeljenja onih

koji ih delegiraju. Za razliku od predstavničkih tela, naše delegatske skupštine samo završavaju proces političkog odlučivanja koji je počeo u osnovnim samoupravnim zajednicama.

To je, naravno, veoma složen proces političkog odlučivanja. Pošto je krenuo od samoupravnih ćelija u bazi, taj proces mora da prođe nekoliko faza, da ide iz užih u šire okvire zajednice, da bi konačno došao do skupštine koja je nadležna za donošenje odgovarajuće odluke.

Delegatski skupštinski sistem je veoma složen politički organizam koji podrazumeva aktivizaciju ogromnog broja ljudi. On omogućuje bukvalno svakom radnom čoveku i građaninu da postane delotvorni politički subjekt, a da bi to postigao, on treba da se uključi makar u jedan organizovani oblik delovanja u svojoj osnovnoj samoupravnoj zajednici, a time i u društvu. Ili će to biti radnički savet, odnosno savet mesne zajednice, ili delegacija, ili neka društveno-politička organizacija ili neki drugi oblik društvenog i političkog angažovanja. Naravno, tu mogućnost neće koristiti samo onaj koji još nije shvatio njen smisao za sopstveni razvoj kao slobodne ličnosti ili onaj koga drugi u tome ometaju. I jedno i drugo će tokom daljeg razvoja postepeno nestajati. Prepreke koje dolaze od preostalih monopolističko-uzurpatorskih tendencija ukloniće sam valjak samoupravljanja, koji raste kao lavina i povećava svoju snagu, a pojave lične nezainteresovanosti i indolentnosti savlađivaće sami ljudi. Sve će veći broj njih shvatati da bi se sami osudili na degradiran društveni položaj ukoliko se ne bi postarali da iskoriste mogućnosti koje im sistem pruža.

S druge strane, taj sistem nas uključuje u takve odnose da moramo shvatiti da smo slobodni da izrazimo i zastupamo svoje interese onako kako ih vidimo i osećamo, ali da smo pri tom dužni da uvažavamo i interese drugih i da u dobrom uzajamnom razumevanju s njima tražimo zajednička rešenja na ravnopravnoj osnovi.

Očigledno, taj sistem traži (i stvara) relativno uzdignutog radnika koji se neće postaviti kao dodatak mašini, već će delovati kao radnik-samoupravljač, koji sebe i svoj rad vidi u širem kontekstu društvenog života i sistema političkog odlučivanja i koji će da traži i zadobije svoje mesto u tom sistemu. U prirodi je čoveka da teži ka sve višim dometima svog ljudskog razvitka. Ali je radnika istorija držala u toliko potčinjenom položaju da mnogi radnici tek u takvim novim uslovima počinju da veruju da mogu da savladaju razne oblike svoje otuđenosti.

U tom pogledu ogromna je uloga vodećih idejnih i političkih snaga radničke klase. Savez komunista treba da pokaže koliko je zaista u tom smislu neophodan radničkoj klasi. Ne treba on radnicima zato da umesto njih donosi odluke, ali je za njih nezamenljiv faktor podsticanja i razvoja svesti radnika-samoupravljača, njihovih saznanja i njihove samoupravne i političke prakse.

Da bi se radnik uspešno uključio u proces donošenja političkih odluka, treba najpre da dobro shvati probleme o kojima se odlučuje, mogućnosti rešenja, smisao prisutnih predloga i da u

svemu tome dobro vidi svoj interes. To otkrivanje sopstvenog stvarnog interesa nije tako jednostavno kao što na prvi pogled može izgledati. Treba ga, naime, shvatiti u objektivnoj povezanosti sa interesima drugih i sa opštim interesima društvene zajednice.

Stoga posebnu pažnju u tom pogledu treba posvetiti onim radnicima koji se u svemu tome teže snalaze. Veliku ulogu u tome imaju razni oblici idejno-političkog obrazovanja radnika, ali valja naglasiti da se samoupravljanje ne uči na kursevima, već u samoj praksi i u borbi za samoupravljanje, u samim samoupravnim odnosima.

I kod nas, a pogotovu u drugim zemljama, ima još neshvatanja kako organizacije Saveza komunista mogu da deluju kao vodeća idejno-politička snaga, a da se svojim odlukama i svojim stavovima ne nameću organima samoupravljanja, delegacijama i delegatima i samim radnim ljudima-samoupravljačima. Komunisti mogu i treba da imaju tačan uvid u to da li organi samoupravljanja, delegacije i delegati redovno i normalno rade, da li vrše svoja ustavna prava i dužnosti, da li su radni ljudi na vreme, dobro i tačno informisani, kako teku rasprave među njima, kakvi se stavovi zauzimaju, kako ide proces usklađivanja stavova, kakve se teškoće i smetnje javljaju u svemu tome. Svojom delatnošću komunisti će podržati, podsticati i sami inicirati pozitivna kretanja, a dužni su da se bore protiv svega što smeta ostvarivanju i razvoju samoupravnih odnosa. Ako negativno ocenjuju stanje, oni ne bi smeli da se mire s tim, ali to ni najmanje ne znači da bi smeli da stvari jednostavno uzmu u svoje ruke. Oni ne smeju da anuliraju odluke samoupravnih organa niti da prethodno utvrde rešenja, pa da ih, koristeći autoritet i ugled svoje organizacije, prosto „sprovedu" preko organa samoupravljanja. To bi bilo naopako delovanje, suprotno ne samo Ustavu, već i Programu Saveza komunista Jugoslavije.

Komunisti, naravno, mogu i treba da imaju svoj stav, pogotovu o svakom značajnijem pitanju samoupravnih i društveno-političkih zajednica, ali se za svoj stav moraju u okvirima samoupravnih zajednica i njihovih organa, kao i u telima društveno-političkih zajednica, ravnopravno sa ostalim radnim ljudima, boriti snagom svoje ubedljivosti. Ako su svojim stavom dobro izrazili interese radničke klase i socijalističkog samoupravljanja, neće im biti teško da, naravno, uz neophodnu idejnu i političku akciju, dobiju podršku ogromnog dela radnih ljudi. Ako tu podršku ne dobiju, znači da ili nisu uspeli da ubede većinu radnih ljudi da preispita svoje zablude i pogrešna shvatanja ili sa samim njihovim stavom nešto niije u redu. U prvom slučaju vreme će im brzo dati za pravo, a to će samo koristiti njihovom autoritetu i ugledu. U drugom slučaju oni bi morali da preispitaju sebe, svoje stavove i svoje delovanje.

Ovakav odnos komunista zahteva njihovu punu angažovanost i stalno idejno-političko usavršavanje. U tom smislu govorimo o jačanju uloge Saveza komunista u samoupravnom društvu. Naravno, to je mnogo teže nego zatvoriti se u komitetu i presecati

stvari, ali takva praksa ne samo što ne doprinosi samoupravljanju, ona bi ga direktno gušila. A osnovni zadatak komunista je da razvijaju i unapređuju samoupravljanje i samoupravne odnose, a ne da ih degradiraju.

Ostvarujemo sistem koji ubrzano i sve efikasnije uklanja pojave preostalih privilegija u raspolaganju društvenim sredstvima i u donošenju društvenih i političkih odluka. Time činimo novi veliki korak na putu ostvarivanja istorijskih interesa radničke klase.

U tom smislu, o našem političkom sistemu neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja govorimo kao o specifičnom obliku diktature proletarijata. Naime, da bi radnička klasa mogla da obezbedi, održi i razvija taj sistem, ona se — kad god joj je to neophodno — mora poslužiti i prinudom svoje države da onemogući političko delovanje u smislu restauracije kapitalističkih odnosa i ponovnog javljanja eksploatatorskih klasnih snaga, tendencije pretvaranja sitne privatne robne proizvodnje u kapitalističku, da spreči sve vidove birokratsko-etatističkih monopolističkih tendencija u raspolaganju društvenim sredstvima, kao i moguće pojave grupno-svojinskih odnosa među samim radnicima i radnim organizacijama.

Stavljanjem svih tih tendencija van zakona radnička klasa sprovodi u odnosu na njih svoj diktat u ime svojih suštinskih istorijskih interesa. No, ako je zbog toga naš sistem neposredne demokratije socijalističkog samoupravljanja specifični oblik diktature proletarijata, valja naglasiti da on ima protiv sebe samo pomenute uske eksploatatorske i monopolističke snage i tendencije, a sve čvršće uza se sve radne ljude grada i sela. U tom smislu, to nije politički sistem samo radničke klase, već ogromne većine radnog naroda, koji se sve više i sve brže, razvojem odnosâ u udruženom radu, svojim društvenim bićem identifikuje sa bićem radničke klase. Time smo već dosta duboko i široko otvorili proces savlađivanja klasnih razlika među ljudima, postupnog nestajanja klasa, pa i radničke klase.

Reč je, dakle, o sistemu koji označava ne samo novi, razvijeniji oblik, već i novu fazu u razvoju diktature proletarijata, o diktaturi klase u nestajanju, a samim tim i o nestajanju svake diktature, ili, drugačije rečeno, o obliku diktature proletarijata kojii u sebi nosi sve pretpostavke sopstvene dijalektičke negacije.

Najdan Pašić

Aktuelnost Lenjinove „Države i revolucije"*

Lenjinova knjiga *Država i revolucija* rođena je neposredno iz potreba i zahteva revolucionarne prakse. Pisana uoči oktobarske revolucije i u trenutku kada je revolucionarna situacija sazrevala u nizu evropskih zemalja zahvaćenih ratnim ubijanjem i pustošenjem, ona predstavlja najbolji primer nastojanja da se revolucionarna teorija stavi neposredno u službu revolucionarne akcije proletarijata i da bude neophodan ideološki oslonac i orijentir borbi radničke klase protiv klasne vladavine buržoazije. O takvom karakteru i nameni knjige govori jasno već sam njen podnaslov: „Učenje marksizma o državi i zadaci proletarijata u revoluciji".

Glavni cilj i neposredni zadatak svake revolucije jeste rušenje državne vlasti ugnjetačke vladajuće klase i uspostavljanje takve državne vlasti koja će biti instrument ostvarivanja istorijskih promena u korist do tad ugnjetene revolucionarne klase. Zbog toga je pitanje odnosa prema državi centralno ideološko pitanje svake revolucije. Poseban je značaj ovog pitanja za proletersku revoluciju koja je usmerena na rušenje ekonomskih i političkih osnova svakog klasnog društva i koja zbog toga mora da izvrši radikalan obračun sa državom eksploatatorskih klasa i ne može je prosto preuzeti i staviti u svoju službu.

---

* Ovaj tekst je deo opširnije studije koja će biti objavljena kao predgovor XXVI tomu Lenjinovih *Sabranih dela*, u izdanju Instituta za međunarodni radnički pokret u Beogradu.

„Borba za oslobođenje radnih masa ispod uticaja buržoazije uopšte, a imperijalističke buržoazije posebice, nije moguća bez borbe protiv oportunističkih predrasuda o „državi" — pisao je Lenjin u predgovoru prvom izdanju *Države i revolucije*.

Ali osloboditi svest i ideologiju radničke klase od „buržoaskih predrasuda o državi" nije bio nimalo lak zadatak jer su one već bile uhvatile korena u zvaničnoj ideologiji evropske socijaldemokratije, u shvatanjima koja je zastupao najveći broj njenih priznatih vođa i teoretičara. Bio je to izraz reformizma i oportunizma koji su u decenijama relativno mirnog razvoja pred prvi svetski rat bili široko zahvatili evropske socijaldemokratske partije, naročito njihove vrhove.

Diferencijacija koja je počela da se vrši unutar same radničke klase, izdvajanje povlašćenog sloja „radničke aristokratije" i naročito birokratizacija sve većeg profesionalnog ili poluprofesionalnog aparata samih radničkih partija i sindikata stvarali su objektivnu podlogu oportunizma i reformističke degeneracije u okviru međunarodnog radničkog pokreta. U knjizi *Država i revolucija* Lenjin je podvrgao žestokoj, strasnoj i bespoštednoj kritici revizionističko izvrtanje i falsifikovanje marksističkog učenja o državi — onoga što je predstavljalo samo revolucionarno jezgro marksističke političke teorije. Pokazujući praktično-politički smisao izvršenih falsifikata, Lenjin je žigosao izdaju dugoročnih interesa radničke klase koju su vršili vođi i teoretičara Druge internacionale, i to u kritičnim trenucima kada su do kraja zaoštrene protivrečnosti kapitalističkog sistema, užasi i apsurdi svetskog imperijalističkog rata stvorili objektivne uslove za nastupanje i pobedu proleterske revolucije.

Polemična od početka do kraja, duboka u teorijskoj sintezi autentičnih marksističkih pogleda na državu i precizna i oštra u političkim sudovima i ocenama, Lenjinova *Država i revolucija* izvršila je izuzetno snažno dejstvo u međunarodnom radničkom pokretu ubrzavajući proces odvajanja njegovog revolucionarnog krila od oportunističko-revizionističkog. Od ključnog pitanja svake revolucije, od odnosa prema državi, Lenjin je napravio pouzdan kriterijum i merilo stvarne revolucionarnosti različitih struja i pravaca u radničkom pokretu, povlačeći jasnu liniju ideološko-teorijskog i praktično-političkog razgraničenja revolucionarnog marksizma od desnog socijaldemokratskog reformizma, s jedne strane, i raznih anarhističkih struja, s druge. Time je bio naznačen put izlaska iz močvara oportunističkog reformizma i lažnog radikalizma u koje je zapala evropska socijaldemokratija u godinama prvog svetskog rata.

Međutim, posao koji je Lenjin obavio vršeći temeljnu rekapitulaciju marksističkog shvatanja o državi i revoluciji i izvlačeći odatle strateške zaključke za revolucionarnu praksu proletarijata prevazilazi svojim značajem vremensku ograničenost one konkretne društveno-istorijske situacije koju je Lenjin imao pred očima pišući svoju raspravu. Vremenska distanca od nekih šezdeset godina i ogromne promene koje su se odigrale na svetsko-istorijskoj

sceni, kao i duboka transformacija unutrašnje strukture raznih tipova savremenog društva — sve to nije umanjilo aktuelnost i značaj onih fundamentalnih pitanja o kojima se raspravlja u *Državi i revoluciji.*

Šta znači proleterska revolucija s gledišta političke organizacije društva, kakav je njen odnos prema institucijama i činovničkom aparatu buržoaske države, šta biva sa državom u socijalizmu, koje su objektivne zakonitosti njene transformacije i njenog postepenog odumiranja, da li su za socijalističko društvo prihvatljivi okviri i oblici parlamentarne demokratije, da li je uspostavljanje diktature proletarijata nužan uslov i rezultat pobedonosne socijalističke revolucije, u čemu je suština diktature proletarijata i kakav je njen odnos prema neposrednoj socijalističkoj demokratiji — sve su to pitanja od ključnog značaja za čitavu istorijsku epohu prelaska od kapitalizma ka socijalizmu, aktuelna danas kao i pre više od pola stoleća kada je Lenjin, neposredno uoči izbijanja prve socijalističke revolucije, postavio sva ta pitanja sa nenadmašnom lucidnošću i oštrinom.

Današnji čitalac, razume se, mora voditi računa o tome da su pojedine Lenjinove ocene i mišljenja o prihvatljivim i neprihvatljivim oblicima borbe radničke klase, o mogućnostima dubokih strukturnih promena i pregrupisavanja klasnih snaga unutar visokorazvijenog kapitalističkog društva, o konkretnim oblicima prevazilaženja političko-predstavničke demokratije u pojedinim zemljama sa tako različitom političkom istorijom i tradicijom, o tempu i formama zamenjivanja stare državne mašinerije novom organizacijom države i o njenom odumiranju koje mora odmah da počne — bili zasnovani na činjenicama koje su karakterisale jednu situaciju *akutne krize* postojećeg sistema. Iz te krize trebalo je naći revolucionarni izlaz. To je ono što je Lenjin neposredno imao u vidu pišući raspravu u kojoj reafirmiše revolucionarnu suštinu marksističke teorije o državi, izvlačeći iz nje konkretne zaključke za revolucionarnu akciju u datoj istorijskoj situaciji. Prema tome, bilo bi nenaučno i pogrešno tražiti u Lenjinovoj raspravi gotove i konačne odgovore i na ona pitanja koja je otvorio kasniji razvitak ili koja su u bitno izmenjenim uslovima dobila nove dimenzije i nove perspektive razrešavanja.

Međutim, ono što ima najveći značaj i trajnu vrednost u Lenjinovoj studiji jeste način na koji je on:

prvo, stvaralački povezao i sintetizovao sve osnovne stavove o državi u delima Marksa i Engelsa, prikazujući njihovu istorijsku genezu kroz analizu klasnih sudara buržoazije i proletarijata;

drugo, primenio ovo teorijsko i ideološko oružje pri definisanju konkretnih revolucionarnih zadataka proletarijata u datom istorijskom trenutku; i

treće, razobličio svesno izopačavanje i reviziju marksističke teorije države pokazujući u čemu je kontrarevolucionarni smisao takve revizije i kojim je ciljevima ona služila i služi.

Revolucionarnu teoriju treba revolucionarno tumačiti i primenjivati. Upravo tako je postupao Lenjin. U tumačenju pojedinih

stavova marksističke teorije države polazio je uvek od njene revolucionarne suštine. U oceni različitih interpretacija te teorije, u kritici različitih izopačavanja i revidiranja njene revolucionarne suštine postavljao je uvek pitanje: kakav je klasni smisao i svrha takvih falsifikata, kakva je stvarna ideološka determinisanost i klasna priroda teorija koje se, izopačavajući stvarnu suštinu marksističkog shvatanja države, zaogrću ipak marksističkim plaštom.

Ovaj jasno definisan klasni pristup u teorijskom razmatranju problematike države, koja je zbog same svoje prirode bila uvek u centru ideoloških i političkih kontroverzi, sačuvao je u punoj meri svoju vrednost kao uzor doslednog revolucionarnog mišljenja. Taj pristup je nezamenljiv i danas kada duboko izmenjeni uslovi borbe za socijalizam i različitost oblika i puteva konkretnog ostvarivanja istorijske smene društvenih sistema otvaraju pred revolucionarnim radničkim pokretom mnoge nove probleme i nameću značajne promene u revolucionarnoj strategiji i taktici.

Suština i nužnost diktature proletarijata, uloga države u izgradnja socijalizma, odnos socijalističke demokratije prema institucijama i demokratskim tekovinama građanskog parlamentarizma, razvoj „svenarodne države" kao političke nadgradnje društva u kome su ukinuti klasni antagonizmi ili odumiranje države u procesu prerastanja samoupravljanja u celovit sistem društvene organizacije — sve su to pitanja oko kojih se i danas, u bitno izmenjenim društveno-istorijskim okolnostima, vode velike ideološke rasprave sa značajnim implikacijama za akciju socijalistički opredeljenih društvenih snaga i za odnose u međunarodnom radničkom pokretu. U naučnom proučavanju ove problematike sa dosledno marksističkih idejnih i teorijskih pozicija Lenjinova knjiga *Država i revolucija* predstavlja i danas dragocen i nezamenljiv oslonac.

Polazeći od toga da jasni pogledi na državu i njenu prirodu imaju bitan značaj za revolucionarnu borbu, Lenjin je sebi postavio kao prvi i osnovni zadatak da restaurira originalno Marksovo i Engelsovo naučno shvatanje o državi. To shvatanje je predstavljalo veliko otkriće u društvenoj nauci, revolucionarni preokret u mišljenju o osnovnim političkim odnosima u društvu. No, to shvatanje je u isto vreme imalo i dalekosežne implikacije za strategiju revolucionarne borbe ugnjetenih klasa. Zato je ono u periodu širokog prodora reformizma u radnički pokret postalo predmet bezobzirnih izvrtanja i falsifikovanja. Lenjin je, kako sam kaže, morao da vrši prava arheološka iskopavanja da bi sa originalnih Marksovih i Engelsovih teorijskih stavova i ocena skinuo naslage nataloženih falsifikata i jednostranih, proizvoljnih interpretacija u kojima se potpuno gubilo ono što je bilo najbitnije u osvetljavanju suštine države kao instrumenta klasnog ugnjetavanja. U taj posao Lenjin je uneo temeljitost naučnika i strast revolucionara. Izvanredna moć teorijske sinteze kojom je Lenjin raspolagao učinila je da iznošenje i interpretiranje autentičnih Marksovih i Engelsovih stavova dobija karakter samostalnog i originalnog naučnog dela izuzetnog značaja. Mada se čvrsto drži Marksovih i Engel-

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marks i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinar: Za inostranstvo 300 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 23:
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11 tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11 tel. 335-061.

Štampa: Grafičko preduzeće „Slobodan Jović", Beograd, St. Protića 52

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj   Godina [illegible]

...k od njene revo-
...cija te teorije, u
...e revolucionarne
...i smisao i svrha
...leterminisanost i
...nu suštinu mark-
...stičkim plaštom.
...ijskom razmatra-
...voje prirode bila
...zi, sačuvao je u
... revolucionarnog
...da duboko izme-
...ika i puteva kon-
...h sistema otvara-
...noge nove proble-
...arnoj strategiji i

...uloga države u iz-
...atije prema insti-
...og parlamentariz-
...adgradnje društva
...anje države u pro-
...m društvene orga-
..., u bitno izmenje-
...like ideološke ras-
...cijalistički oprede-
...odnom radničkom
...atike sa dosledno
...inova knjiga *Drža-*
...zamenljiv oslonac.
...u i njenu prirodu
...njin je sebi posta-
...iginalno Marksovo
...tanje je predstav-
...ionarni preokret u
...uštvu. No, to shva-
...kacije za strategiju
...ono u periodu širo-
...stalo predmet bez-
...ako sam kaže, mo-
... bi sa originalnih
...ena skinuo naslage
...jnih interpretacija
...jbitnije u osvetlja-
...ugnjetavanja. U taj
...trast revolucionara.
...njin raspolagao uči-
...ih Marksovih i En-
...i originalnog nauč-
...Marksovih i Engel-

sovih iskaza, Lenjin se već samim načinom izlaganja i istorijsko-analitičkim pristupom koji primenjuje razgraničava od svakog dogmatizma. Marksističko učenje o državi nije izloženo kao zatvoreni sistem konačnih istina, već kao proces saznavanja i uopštavanja prakse. Konkretno je pokazano kako svako novo revolucionarno iskustvo iz borbe radničke klase i buržoazije postaje izvor novih saznanja kojima se osnovni teorijski koncept popunjava, koriguje i obogaćuje.

Od *Bede filozofije* i *Komunističkog manifesta* (radova pisanih pre revolucije 1848), pa preko polemičkih i kritičkih rasprava u kojima su analizirana naročito iskustva borbe francuskog proletarijata, do nadahnutog i briljantnog Marksovog tumačenja Pariske komune u *Građanskom ratu u Francuskoj* i do Marksove kritike Gotskog i Engelsove kritike Erfurtskog programa, Lenjin osvetljava stepenice u razvoju i konkretizaciji marksističke teorije države. Ovu liniju analize Lenjin je nameravao da produži: rukopis *Države i revolucije* završava se nenapisanom glavom VII koja nosi naslov „Iskustva ruskih revolucija od 1905. i od 1917. godine". U pogovoru prvom izdanju Lenjin objašnjava da je pisanje ove glave „omela" politička kriza, predvečerje oktobarske revolucije 1917.

Cela Lenjinova rasprava, kao što je već naglašeno, intonirana je oštro polemički i kritički. Oštrica kritike usmerena je pre svega protiv onih vođa Druge internacionale (1889—1914) u zapadnoj Evropi i u Rusiji koji su u svojim teorijskim prilazima i u političkoj orijentaciji grubo izneverili revolucionarno marksističko učenje o državi skliznuvši nepovratno u reformistički oportunizam, što je Drugu internacionalu i dovelo do sramnog kraha u godinama prvog svetskog rata. Šesta glava knjige posvećena je teorijskom obračunu sa najistaknutijim teoretičarem Druge internacionale, Karlom Kauckim. Na njegovom primeru Lenjin razotkriva genezu i smisao raskida reformizma sa revolucionarnim marksizmom, raskida koji se najjasnije pokazao baš u odnosu na autentično marksističko shvatanje o odnosu proleterske revolucije prema državi.

Država je proizvod nepomirljivih klasnih suprotnosti. Ona je instrument klasnog ugnjetavanja pomoću koga vladajuća klasa drži u pokornosti eksploatisanu klasu. Te fundamentalne teze marksističke teorije države Lenjin je izvukao u prvi plan uzimajući ih kao ugaoni kamen za sva svoja dalja razmatranja. Svako zamagljivanje ili prećutkivanje ovako shvaćenog klasnog karaktera države Lenjin je smatrao, s pravom, izneveravanjem revolucionarne suštine marksizma. Pokušaje da se država predstavi kao sila iznad društva koja arbitrira među antagonističkim klasama i, u opštem interesu, izmiruje i poravnava njihove sukobe, on je bez dvoumljenja svrstavao tamo gde zaista i spadaju — u arsenal ideološkog oružja eksploatatorskih klasa. Stavljajući u prvi plan beskompromisni obračun sa onima koji su „ulepšavali" buržoasku državu i državu uopšte i prikrivali golotinju njene ugnjetačke funkcije u odnosu na osnovne narodne mase, Lenjin nije obraćao

veću pažnju na neke karakteristike državne organizacije vezane za njenu ulogu neophodnog formalnog reprezentanta društvene celine (o čemu inače ima više reči u radovima Marksa i Engelsa, naročito u nekim konkretno-istorijskim analizama). Insistiranje na postavci da je država puki instrument ugnjetavanja u rukama vladajuće klase bacalo je donekle u zasenak konkretnu problematiku odnosa između državne birokratije i sloja neposrednih nosilaca državne vlasti, s jedne strane, i vladajuće klase u ekonomskom smislu (klase koja je nosilac osnovnog produkcionog odnosa), s druge strane.

Međutim, u uslovima opšte krize kapitalizma, kada kapitalistički sistem spasava svoju egzistenciju oslanjajući se sve više i sve neposrednije na državu, ova problematika postaje sve značajnija. O tome je i sam Lenjin pisao više i opširnije u nekim svojim radovima posle 1917. godine, kada se suočio neposredno sa snažnim tendencijama birokratizacije mlade sovjetske države, sa imanentnom težnjom svake države (pa i socijalističke) da se od sluge društva pretvori u gospodara nad društvom, pa i nad samom vladajućom klasom.

Osnovni atributi svake državne organizacije i bitni njeni elementi: aparat javne vlasti oličen u privilegovanom sloju profesionalnih činovnika i službenika, tamnice i druge institucije za vršenje organizovane prinude, „specijalni odredi naoružanih ljudi", stajaća vojska i policija — sve je to neposredno vezano za funkciju koju država vrši kao oruđe klasnog ugnjetavanja. Duga istorija klasnog društva, a naročito buržoaske države i državnosti, naučila je ljude da na ove državne institucije i oblike organizovanja gledaju kao na prirodno i nepromenljivo stanje stvari, a pseudomarksisti, oportunisti Druge internacionalne — kako ističe Lenjin — svojim teorijama samo pothranjuju i podržavaju u svesti radnih masa „sujevernu veru u državu", u nezamenljivost i večitost njenih institucija.

Pisana u vreme dubokih previranja, oštrih idejnih neslaganja i sukoba i političkog rascepa u međunarodnom radničkom pokretu, Lenjinova knjiga *Država i revolucija* daje sa dosledno revolucionarnih marksističkih pozicija jasne i odlučne odgovore na tri ključna kompleksa •tanja:

Prvo, kakav treba da bude odnos proleterske revolucije prema mašineriji buržoaske države i celokupnoj organizaciji vlasti kojom se služila buržoazija? Da li se oblici parlamentarne demokratije iz najrazvijenijih kapitalističkih zemalja mogu prihvatiti kao gotov model demokratske organizacije novoga društva?

Drugo, kakvi treba da budu oblici političke organizacije budućeg socijalističkog društva da bi se obezbedilo radikalno menjanje društvenih odnosa u korist radničke klase? U kakvom su odnosu diktatura proletarijata i socijalistička demokratija?

Treće, šta znači „odumiranje države" — kakve su zakonitosti i putevi ostvarivanja tog procesa?

Buržoasku državnu mašineriju — njen ugnjetački birokratsko-policijski i vojni aparat — treba nasilno razbiti i razoriti. To

je — smatra Lenjin — jedan od prvih i najvažnijih zadataka proleterske revolucije. Obrazlažući ovu tezu, Lenjin se poziva na izrične stavove Marksa i Engelsa naročito u vezi sa poukama Pariske komune (Marksovo pismo Kugelmanu 1871, predgovor trećem izdanju *Komunističkog manifesta*), kao i na praktična iskustva do tada poznatih revolucija. U tom odnosu prema aparatu eksploatatorske države ispoljava se bitna razlika proleterske revolucije i onih revolucija koje predvodi buržoazija. Buržoaske revolucije su, po pravilu, samo prihvatale i dalje razvijale i usavršavale postojeću državnu mašineriju, parazitski aparat birokratske centralističke države. Suprotno tome postupa proleterska revolucija, jer — kako naglašava Lenjin — „*slomiti* tu mašinu, *razbiti* je, to je pravi interes „naroda", njegove većine, radnika i većine seljaka, to je „prethodni uslov" slobodnog saveza siromašnih seljaka i proletera, a bez takvog saveza nesigurna je i demokratija i nemoguć socijalistički preobražaj" (str. 37).

„Revolucionarnost" vodećih teoretičara Druge internacionale sa strahopoštovanjem je zastala pred fetišom „nezamenljive" države. Lenjin je oštro žigosao ta oportunistička shvatanja pokazujući kakav je stvarni smisao omiljenih priča o tome da sve veća složenost poslova upravljanja čini neophodnim razgranat i brojan birokratski činovnički aparat i da je, prema tome, vraćanje na neku „primitivnu" neposrednu demokratiju „naivna utopija". Lenjin je na to odgovarao:

„O uništenju činovništva odmah, svuda, do kraja, ne može biti ni reči. To je utopija. Ali *razbiti* odmah staru činovničku mašinu i odmah početi izgrađivati novu koja omogućuje postepeno ukidanje svakog činovništva, to *nije* utopija, to je iskustvo Komune, to je neposredna, najbliža zadaća revolucionarnog proletarijata" (str. 45).

Naglašavajući neizbežnost razbijanja birokratske mašinerije buržoaske države, Lenjin je imao u vidu konkretnu situaciju i odnos snaga u zemljama gde je toga trenutka proleterska revolucija već kucala na vrata. To je bila Rusija i velike zemlje zapadne Evrope. Rusija, gde je februara 1917. izbila buržoasko-demokratska revolucija i uspostavljeno „dvovlašće", imala je viševekovnu tradiciju carskog samodržavlja i primitivne birokratske despotije. U zapadnoj Evropi zaoštravanje protivrečnosti u imperijalističkoj eri imalo je za posledicu ubrzanu birokratizaciju državnog aparata, narastanje ogromne činovničke, policijske i vojne mašinerije sa sve naglašenijim funkcijama ugnjetavanja i prinude (što je u ratnim godinama pretilo da pretvori te zemlje u prave „vojne robijašnice za radnike"). U takvim uslovima svaka ideja o tome da bi se proleterska revolucija mogla ograničiti na osvajanje postojećeg mehanizma državne vlasti i njegovo stavljanje u službu interesa i ciljeva radničke klase predstavljala je, očigledno, iluziju ili obmanu.

Od vremena kada je Lenjin pisao *Državu i revoluciju* socijalističke revolucije izbile su u raznim delovima sveta i u nizu zemalja ...le konačnu pobedu. U svim tim revolucionarnim prevratima

postavilo se nezaobilazno pitanje odnosa prema državnom aparatu, i revolucije su ga rešavale uglavnom na revolucionaran način, potvrđujući u osnovi Lenjinovo shvatanje da je razbijanje aparata eksploatatorske države — neophodnost. Tamo gde su socijalistički orijentisane društvene snage došle na vlast drugim putem, a ne kroz masovnu oružanu revoluciju, javljao se uvek u manje ili više zaoštrenom obliku problem sposobnosti i spremnosti nasleđenog državnog aparata da posluži kao instrument sprovođenja dalekosežnih reformi koje stvarno zasecaju u osnovne društvene odnose.

Naslanjajući se na Marksove analize i razmišljanja o iskustvima Pariske komune, Lenjin je u *Državi i revoluciji* dao jednu manje-više celovitu kritiku buržoaskog parlamentarizma — kritiku koja je i do danas sačuvala svoj teorijski i praktično-politički značaj i aktuelnost (mada je u političkom razvoju građanskog društva nastupio i niz novih momenata koje Lenjin nije mogao imati u vidu). U vreme kada je Lenjin pisao svoju raspravu, u radničkoj štampi i publicistici, u političkim dokumentima i radovima koji su imali teorijske pretenzije, kao i u popularno-političkoj literaturi bile su vrlo izražene i evidentne tendencije potpuno nekritičke idealizacije buržoaskog parlamentarizma i njegovih osnovnih institucija. Bio je to ideološki izraz kompromisa, „prilagođavanja" i ustupaka koje je činila zvanična evropska socijaldemokratija napuštajući revolucionarne ciljeve i nastojeći da osigura i učvrsti svoje pozicije u okviru postojećeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. Postojeći parlamentarni političko-predstavnički sistem zasnovan na opštem pravu glasa i slobodi organizovanja i delovanja različitih političkih partija prikazivan je i slavljen kao savršen i završen model čiste demokratije koji zadovoljava sve političke zahteve i potrebe radničke klase i predstavlja gotov politički okvir u kome će se ostvariti socijalističke promene društveno-ekonomskih i svih drugih odnosa u korist radničke klase. Posle Erfurtskog programa nemačke partije (1891) shvatanja ove vrste postala su dominantna u evropskoj socijaldemokratiji.

Takvo fetišiziranje institucija parlamentarne demokratije dezorijentisalo je u velikoj meri socijalistički orijentisane društvene snage, pre svega samu radničku klasu, stvaralo iluzorna očekivanja i otupljivalo oštricu njihovog revolta protiv postojećeg poretka.

Lenjin je podvrgao oštroj kritici tu parlamentarnu idolatriju. Zastupanje i veličanje „čiste parlamentarne demokratije" kao nekog opšteg cilja i ideala značilo je napuštanje marksističkog pristupa problemima političke organizacije društva, potpuno „zaboravljanje" klasne suštine toga pitanja. Lenjin je „podsetio" da je istorijski nastanak i razvoj parlamentarizma nerazdvojno povezan sa interesima i potrebama klasne vladavine buržoazije. Sistem parlamentarnih institucija pokazivao se i u praksi najpogodnijim za nesmetano funkcionisanje poretka razvijene klasne dominacije buržoazije. Odvajanjem izvršne funkcije od zakonodavne (što je bitna karakteristika parlamentarnih sistema) sam parlament je sveden na „običnu brbljaonicu", na živopisnu demokratsku fasa-

du sračunatu da „zabavi pažnju naroda", dok se stvarna politika vodi u kancelarijama, u „tišini birokratskih kabineta". Birokratski aparat, hiljadama niti povezan sa sopstvenicima, sa nosiocima ekonomske moći, drži u svojim rukama sve poluge stvarne vlasti. Sirotinja je na hiljadu direktnih i indirektnih načina, a pre svega ukupnim svojim društvenim položajem, odvojena od svakog stvarnog učešća u politici.

„Rešavati jednom u nekoliko godina koji će član vladajuće klase tlačiti, gaziti narod u parlamentu — eto u čemu je prava suština buržoaskog parlamentarizma, ne samo u parlamentarno-ustavnim monarhijama, nego i u najdemokratskijim republikama" (str. 42) — zaključuje Lenjin parafrazirajući, u stvari, dobro poznatu Marksovu misao.

U odnosu na autokratske režime svojstvene feudalizmu, na one sisteme u kojima je podanička masa otvoreno lišena političkih prava, razvijeni buržoaski parlamentarizam je značio ogroman istorijski skok napred. To je Lenjin piznavao i sam isticao. Ali za onaj stepen neposrednog učešća radnih masa u upravljanju kakav zahteva socijalizam buržoaska parlamentarna demokratija — „demokratija za bogate" — predstavljala je preuzak okvir. Tamo gde je sama revolucija rodila neuporedivo šire oblike neposredne radničko-plebejske demokratije (komuna, sovjeti u ruskoj revoluciji 1905. i 1917), vraćanje na „čiste" oblike parlamentarne demokratije značilo bi vraćanje nazad, ustupak ideologiji i interesima buržoazije:

„Izlaz iz parlamentarizma, naravno, nije u uništenju predstavničkih ustanova i izbornosti, nego u pretvaranju predstavničkih ustanova iz brbljaonica u „radne" ustanove. „Komuna je imala da bude ne parlamentarna, nego radna ustanova, zakonodavna i izvršna u isto vreme" (str. 43)... U socijalizmu će neizbežno oživeti mnogo šta od „primitivne" demokratije, jer prvi put u istoriji civilizovanih društava *masa* stanovništva se uzdiže do *samostalnog* učešća ne samo u glasanju i izborima, *nego i u svakodnevnom upravljanju*" (str. 106).

Lenjinova kritika buržoaskog parlamentarizma bila je vrlo oštra, nekad i pomalo jednostrana, jer je rođena u direktnoj konfrontaciji sa servilnom oportunističko-reformističkom idealizacijom parlamentarne demokratije koja je nanosila veliku štetu revolucionarnoj borbi radnika. Međutim, osnovne postavke te Lenjinove kritike izdržale su istorijsku proveru. Kriza klasičnog buržoaskog parlamentarizma danas je opštepriznata činjenica. Samo tamo gde bitno izmenjen odnos klasnih snaga omogućuje značajno proširivanje socijalne i institucionalne osnove tradicionalnih predstavničkih ustanova, parlamentarizam zadržava pozitivan značaj za socijalistički orijentisane društvene snage i ima određenu razvojnu perspektivu.

Razmatrajući istorijske zakonitosti političkog organizovanja društva u procesu prelaska iz kapitalizma u socijalizam, Lenjin je dao centralno mesto problemu diktature proletarijata. *Država i revolucija* predstavlja do tad najpotpuniju i najdublju i danas u

mnogo čemu nenadmašnu studiju o ovom pitanju. Izdaja klasno-revolucionarnih interesa i ciljeva radničke klase od strane zvanične evropske socijaldemokratije ogledala se najjasnije — smatrao je Lenjin — u zabašurivanju pitanja o klasnoj suštini i specifičnim karakteristikama nove vlasti koja se uspostavlja revolucijom. Po svom klasnom sadržaju ta nova vlast mora biti revolucionarna diktatura proletarijata. Od priznavanja diktature proletarijata kao bitnog cilja i zakonitog ishoda političke borbe radničke klase protiv buržoazije i sistema vlasti buržoaske države Lenjin je napravio osnovni kriterijum za ocenu da li neko zaista stoji na pozicijama revolucionarnog marksizma:

„Marksist je samo onaj ko *proširuje* priznavanje klasne borbe do priznavanja *diktature proletarijata*. U tome je najdublja razlika između marksista i običnog, sitnog (pa i krupnog) buržoa. Na tom probnom kamenu treba ispitati *stvarno* shvatanje i priznavanje marksizma" (str. 32).

One socijaldemokratske teoretičare koji su odricali diktaturu proletarijata Lenjin je nazivao „bednim filistrima i sitnoburžoaskim demokratima".

U *Državi i revoluciji* izneti su svi osnovni stavovi Marksa i Engelsa o diktaturi proletarijata i prikazana je njihova evolucija. Već u *Komunističkom manifestu* jasno je rečeno da će se pobedom revolucije uspostaviti država novoga tipa — „tj. proletarijat organizovan kao vladajuća klasa". I kao što su oportunisti Druge internacionale uporno prećutkivali i ignorisali ovo Marks—Engelsovo određenje prirode nove državne organizacije u socijalizmu, tako Lenjin uporno istražuje šta je to kvalitativno novo po čemu se država koju stvara proletarijat bitno razlikuje od svake buržoaske i svake eksploatatorske države uopšte. Lenjin nalazi u kasnijim delima Marksa i Engelsa, a naročito u *Građanskom ratu u Francuskoj* (gde je analizirano iskustvo Pariske komune kao prve proleterske revolucije) i u *Kritici Gotskog programa* (gde Marks izrično govori o zakonitostima prelaznog perioda od kapitalizma ka komunizmu), dovoljno elemenata za jasan i nedvosmislen odgovor na ovo pitanje: država koja se rađa iz socijalističke revolucije jeste po *svojoj klasnoj suštini* i osnovnim crtama svoje organizacije — revolucionarna diktatura proletarijata.

U celovitoj koncepciji diktature proletarijata koju je Lenjin razradio tri su elementa od posebnog teorijskog i praktično-političkog značaja:

prvo, jasno razlikovanje *klasne suštine* jednog sistema državne vlasti od konkretnog političkog *oblika* u kome se on pojavljuje, uz istovremeno ukazivanje na dijalektičku međuzavisnost forme i sadržine;

drugo, isticanje bitne razlike između proleterske države („koja i nije više država u pravom smislu reči") i buržoaske države (čija je osnovna karakteristika postojanje posebnog privilegovanog i društvu suprotstavljenog birokratskog aparata javne vlasti);

treće, insistiranje na tome da diktatura proletarijata ne znači ukidanje demokratije, nego pretvaranje demokratije za beznačaj-

nu manjinu bogatih u demokratiju za ogromnu većinu, za radnike i čitavu masu eksploatisanog radnog stanovništva.

Od prve do poslednje stranice *Države i revolucije* Lenjin vodi borbu sa onim „marksistima" koji, raspravljajući o formama političke organizacije, „zaboravljaju" da postave pitanje o njihovoj klasnoj sadržini. Ne postoji nikakva „demokratija uopšte" (demokratija „natklasna" ili „besklasna"), nego samo demokratija kao politički oblik ostvarivanja dominacije ove ili one klase. Jer demokratija je forma organizacije državne vlasti, a vlast je uvek klasno determinisana. U tome smislu i najšira buržoaska demokratija je samo oblik klasne diktature buržoazije. Prema tome, sasvim je nenaučno i sasvim suprotno čitavoj političkoj teoriji marksizma apstraktno protivstavljanje demokratije kao moguće forme organizacije državne vlasti i diktature shvaćene u smislu određivanja klasnog karaktera te vlasti.

„Suštinu Marksovog učenja o državi shvatio je samo onaj ko je razumeo da je diktatura *jedne* klase neophodna ne samo za svako klasno društvo uopšte, ne samo *proletarijatu* koji je oborio buržoaziju, nego i za ceo *istorijski period* koji odvaja kapitalizam od „društva bez klasa", od komunizma. Forme buržoaskih država veoma su različite, ali suština je ista: sve te države su na ovaj ili onaj način, ali u krajnjoj liniji obavezno — *diktatura buržoazije*. Prelaz od kapitalizma ka komunizmu, naravno, odlikovaće se ogromnim obiljem i raznovrsnošću formi, ali suština će pri tome biti neizbežno ista: *diktatura proletarijata*" (str. 33).

Razlikovanje klasne *suštine* političkog sistema od *oblika* njegove organizacije, kao što to čini Lenjin, ima ogroman značaj za političku teoriju. To je kamen temeljac svake naučne marksističke analize političkih sistema. Međutim, izvrtanje i falsifikovanje ove fundamentalne postavke marksističke političke teorije korišćeno je za opasne pragmatsko-političke zloupotrebe, za pravdanje autokratskih oblika vladanja u ime radničke klase. Kao „logička operacija", ovo falsifikovanje marksističkog pojma klasne diktature zasnivalo se na prostoj zameni pojmova diktature u smislu klasnog sadržaja i prirode određenog sistema državne vlasti i diktature u smislu autoritarnih (na prinudi zasnovanih) oblika i metoda političkog vladanja. Diktatura kao samovoljno i nekontrolisano vršenje državne vlasti značila je i znači stvarnu negaciju demokratije, ali diktatura tako shvaćena nema ničeg zajedničkog sa diktaturom kao opštom oznakom klasnog karaktera vlasti. Međutim, na izgled naivna „zbrka pojmova" korišćena je za to da bi se pojmom diktature proletarijata pravdala do kraja dovedena birokratska centralizacija i osamostaljenost aparata vlasti koja je samu radničku klasu stavljala u nemoćan i bespravan položaj.[1] Istorijske razmere i posledice zloupotrebe koncepta diktature proletarijata

[1] Staljin je to izrazio savršeno jasno svojom definicijom diktature proletarijata: „Diktatura proletarijata sastoji se iz rukovodećih direktiva partije, plus prenošenje tih direktiva od strane masovnih organizacija proletarijata, plus njihovo sprovođenje u život od strane stanovništva" *(Pitanja lenjinizma)*.

(koju je izvršio staljinizam) bile su takve i tolike da je sam taj koncept bio doveden u pitanje. Čak i neke uticajne komunističke partije (KP Francuske, KP Japana, na primer) izostavljaju iz svog programa borbu za uspostavljanje diktature proletarijata jer bi to moglo da izgleda u protivrečnosti sa njihovim opštim demokratskim opredeljenjem.

Odbacujući staljinističku reviziju marksizma, Savez komunista Jugoslavije ponovo je istakao u svom Programu shvatanje diktature proletarijata kao klasne suštine političke vlasti u socijalizmu[2], što potpuno odgovara stanovištima koja je Lenjin razvijao i branio u *Državi i revoluciji.*

Potpuno izvrtanje smisla marksističkog koncepta diktature proletarijata bilo je olakšano nekim slabostima i jednostranostima same marksističke političke teorije. Oportunisti Druge internacionale nekritički su apsolutizovali progresivni demokratski značaj postojećih oblika buržoaske parlamentarne demokratije, „zaboravljajući" na njihovu klasnu prirodu i ograničenost. Kritikujući svom oštrinom nenaučnost i oportunistički smisao takvih shvatanja, neki marksisti, a najodlučnije sam Lenjin, naglašavali su presudan značaj klasne suštine pojedinih oblika organizacije državne vlasti, dok pitanju stepena demokratičnosti političkih sistema *unutar istog tipa društva* nije poklanjana veća pažnja. To je, očigledno, ostavljalo izvesnog prostora i za takve interpretacije po kojima je pitanje demokratskih, odnosno autokratskih (diktatorskih) oblika političkog vladanja unutar jednog klasnog poretka manje-više irelevantno — važna je samo suština, a to je diktatura ove ili one klase.

Ova gruba vulgarizacija marksističke teorije klasne determinisanosti političkih sistema služila je, s jedne strane, pravdanju Staljinove pragmatične spoljne politike (koja je vodila sve do privremenog saveza sa Hitlerovom Nemačkom), a, s druge strane, davala je ideološko pokriće za takvu unutrašnju politiku koja je u ime diktature proletarijata likvidirala elementarne demokratske političke i lične slobode.

U isto vreme, proglašavajući suprotstavljanje demokratije autokratiji manje-više ireleventnim, Staljinova revizija shvatanja diktature proletarijata do krajnosti je sužavala prostor za dalji razvoj marksističke političke nauke.

Ono po čemu se država radničke klase (diktatura proletarijata) bitno razlikuje od buržoaske države (koju proletarijat mora da sruši) jeste ukidanje osnova osamostaljenosti i otuđenosti birokratskog aparata javne vlasti koja karakteriše svaku državu eksploatatorskih klasa. U prelaznom periodu neophodna je država,

---

[2] „Pod diktaturom proletarijata ne podrazumevamo ovakvu ili onakvu spoljnu formu države, niti određeni metod ili organizaciju političkog sistema doba prelaza iz kapitalizma u socijalizam, odnosno komunizam, već njenu društvenu odnosno klasno-političku sadržinu... Diktatura proletarijata jeste društvena suština takve vlasti i takvog političkog sistema u kome neospornu rukovodeću ulogu ima radnička klasa" (*Program SKJ*, „Kultura", Beograd, 1958, str. 117).

neophodni su profesionalni službenici, ali nisu neophodne i moraju biti eliminisane birokratske privilegije i podređenost društva birokratskom aparatu nasilja.

„Kod Kauckog — kaže Lenjin — izlazi ovako: kad ostaju izborni službenici, ostaju i činovnici u socijalizmu, ostaje birokratija! Upravo to nije tačno. Upravo na primeru Komune Marks je pokazao da u socijalizmu službenici prestaju biti „birokrati", biti „činovnici", prestaju *srazmerno* uvođenju, osim izbornosti, *još* i smenjivosti u svako doba, i *još* srazmerno svođenju plata na prosečni radnički nivo, i *još* srazmerno zameni parlamentarnih ustanova „radnim, tj. takvim koje izdaju zakone i sprovode ih u život" (str. 105)... Na određenom stupnju razvitka demokratije ona, prvo, zbija redove radničke klase, proletarijata, protiv kapitalista i daje joj mogućnost da slomi, razbije u paramparčad, slisti s lica zemlje buržoasku, makar i republikansku buržoasku državnu mašinu, stajaću vojsku, policiju, činovništvo, da ih zameni *više* demokratskom, ali ipak državnom mašinom u obliku naoružanih radničkih masa koje prelaze na opšte učešće naroda u miliciji.

Ovde „kvantitet prelazi u kvalitet": *takav* stepen demokratizma povezan je sa izlazom iz okvira buržoaskog društva, s početkom njegovog socijalističkog preobražaja. Kada doista *svi* učestvuju u upravljanju *državom,* onda se kapitalizam ne održa" (str. 90).

Ove Lenjinove misli o ukidanju otuđenog birokratskog državnog aparata kao osnovnoj odlici, novom istorijskom kvalitetu proleterske države, bile su brzo i temeljno „zaboravljene" u eri kada je razvoj sovjetske države krenuo putem direktno suprotnim od onoga koji je predviđao Lenjin. U Lenjinovoj teorijskoj koncepciji izlazak iz okvira buržoaskog društva i početak socijalističkog preobražaja vezuje se za uništenje osamostaljenog birokratskog aparata državne vlasti. U koncepciji izgradnje socijalizma koju je Staljin formulisao i primenio — državni aparat je glavni nosilac socijalističke izgradnje: socijalizam je ostvaren u onoj meri u kojoj je država podredila društveni život svojoj sve razvijenijoj mašineriji administrativnog upravljanja i kontrole. Upravo na ovoj tački birokratska revizija Marksove i Lenjinove teorije o državi prelaznog perioda izražena je u koncentrisanom vidu.

Za Lenjina je diktatura proletarijata neodvojiva od takvog proširenja demokratije kakvo ne poznaje ranije istorija:

„Dakle: u kapitalističkom društvu imamo demokratiju okljaštrenu, bednu, lažnu, demokratiju samo za bogate, za manjinu. Diktatura proletarijata, period prelaza ka komunizmu, daće prvi put demokratiju za narod, za većinu, uporedo s nužnim ugnjetavanjem manjine, eksploatatora" (str. 80—81).

Demokratija se produbljuje i postaje od formalne stvarna demokratija time što se proširuje njena socijalna osnova, što mnogomilionske mase siromašnih seljaka i radnika, ranije potpuno potisnute iz političkog i javnog života, postaju osnovni činilac u upravljanju državom.

Nasuprot nekim kasnijim „sektaškim" interpretacijama po kojima diktatura proletarijata znači protivstavljanje i pretpostavljanje radnika ostalim klasama i slojevima društva, Lenjin je smatrao da nezamenljivu i trajnu klasnu osnovu diktature proletarijata čini demokratski savez radnika sa svim drugim eksploatisanim masama stanovništva, a pre svega sa siromašnim seljaštvom.

„Vaspitavajući radničku partiju, marksizam vaspitava avangardu proletarijata, koja je sposobna da uzme vlast i da *vodi ceo narod* socijalizmu, da daje pravac i organizuje novo društveno uređenje, da bude učitelj, rukovodilac, vođ svih trudbenika i eksploatisanih u izgradnji njihovog društvenog života bez buržoazije i protiv buržoazije. Danas vladajući oportunizam, naprotiv, pretvara radničku partiju u predstavnika bolje plaćenih radnika koji se odvajaju od masa, koji snošljivo „udešavaju" svoj život pod kapitalizmom, koji za čanak sočiva prodaju svoje pravo prvorodstva, tj. koji se odriču uloge revolucionarnih vođa naroda protiv buržoazije" (str. 25).

Shvatanje da je diktatura proletarijata nužno zasnovana na širokom klasnom savezu koji se formira oko radničke klase i njene političke avangarde ima u suštini mnogo zajedničkog sa idejama Gramšija o novom istorijskom bloku koji nastaje kao izraz velikog i trajnog pregrupisavanja klasnih snaga u epohi revolucionarne smene društvenih sistema. Široki frontovi progresivnih oslobodilačkih snaga čiju okosnicu čini avangarda radničke klase predstavljaju ostvarenje tih ideja u revolucionarnoj praksi savremene epohe.

Država i revolucija zauzima izuzetno značajno mesto u razvoju marksističke političke teorije, između ostalog, i zato što je u ovoj raspravi na briljantan način izložena i obrazložena marksistička koncepcija odumiranja države, oko čega su inače postojale oštre konfrontacije u međunarodnom radničkom pokretu. Borba se opet morala voditi na dva fronta: i sa anarhistima (sa kojima su se na ovoj tački sukobili već klasici marksizma) i sa reformistima-oportunistima iz Druge internacionale koji su svojom galamom protiv anarhizma nastojali da prikriju svoje napuštanje pozicija revolucionarnog marksizma u ključnom pitanju o državi u socijalizmu.

Na jasan i maksimalno koncizan način Lenjin utvrđuje koje su tačke stvarnog razgraničenja marksizma i anarhizma u shvatanju države:

„Razlika između marksista i anarhista sastoji se u tome što: 1) marksisti, postavljajući kao svoj cilj potpuno uništenje države, priznaju da je taj cilj ostvariv tek pošto socijalna revolucija uništi klase, kao rezultat uspostavljanja socijalizma, koji vodi odumiranju države; anarhisti hoće da potpuno unište državu od danas do sutra, ne razumevajući uslove za ostvarenje takvog uništenja. 2) Prvi priznaju kao neophodno da proletarijat, osvojivši političku vlast, potpuno razori staru državnu mašinu, zamenjujući je novom, koja se sastoji iz organizacije naoružanih radnika, po ugledu na Komunu; drugi, braneći razaranje državne mašine, sasvim nejasno

zamišljaju *čime* će je proletarijat zameniti i *kako* će on iskoristiti revolucionarnu vlast; anarhisti čak odriču iskorišćavanje državne vlasti od strane revolucionarnog proletarijata, njegovu revolucionarnu diktaturu. 3) Prvi traže pripremanje proletarijata za revoluciju pomoću iskorišćavanja savremene države; anarhisti to odriču" (str. 102—103).

A kritičari anarhizma iz redova Druge internacionale (pre svega njen najugledniji teoretičar Kaucki), kao što ukazuje Lenjin, brane tobože marksističke pozicije na taj način što ističu samo jednu stranu marksističkog shvatanja o državi prelaznog perioda, a prećutkuju drugu i tako falsifikuju samu njegovu suštinu.

„Proletarijatu je potrebna država — to ponavljaju svi oportunisti, socijal-šovinisti i kauckijanci, uveravajući da je takvo Marksovo učenje. Oni *„zaboravljaju"* dodati da je, po Marksu, prvo, proletarijatu potrebna samo država koja odumire, tj. koja je tako uređena da bi odmah mogla da odumire i da mora da odumire. I, drugo, trudbenicima je potrebna „država", tj. „proletarijat organizovan kao vladajuća klasa" (str. 23).

Snažna reafirmacija i duboka teorijska razrada koncepta odumiranja države koju je dao Lenjin u *Državi i revoluciji*, iako prećutkivana, delovala je i deluje kao neprijatno uznemiravanje savesti onih „marksista" koji, izražavajući birokratske tendencije u radničkom pokretu i praksi izgradnje socijalizma, idu linijom fetišiziranja države. Nije slučajno da je Staljin smatrao potrebnim da, ne pominjući ono što je Lenjin o tome pisao, postavi pitanje ispravnosti „Engelsove formule" o odumiranju države. Njegov je odgovor bio da ta „formula" važi pod određenim uslovima, ali da u datom istorijskom trenutku i za dogledan period ti uslovi nisu i neće biti ispunjeni. Mesto „Engelsove formule" o odumiranju države, Staljin je postavio tezu o zakonitom jačanju socijalističke države kod koje funkcija organa klasne prinude ustupa sve više mesto novim funkcijama — privredno-organizatorskoj i kulturno-vaspitnoj. Ova Staljinova teorijska inovacija, koja znači mehaničko razdvajanje funkcija socijalističke države na one u kojima se izražava njena klasna priroda i na one gde se ona pojavljuje kao klasno neutralna sila koja deluje isključivo u interesu čitavog društva, poslužila je kasnije kao ideološka osnova teorije opštenarodne države, koja nije više klasna tvorevina i koja nastavlja da se razvija i da se širi onda kada je diktatura proletarijata već odumrla.

Međutim, svi pokušaji da se teorijski koncept odumiranja države proglasi neaktuelnim i preda zaboravu ne mogu oduzeti stvarni značaj ovoj istorijskoj projekciji čvrsto zasnovanoj na osnovnim postulatima marksističke teorije države. Taj koncept će biti i ubuduće važan elemenat u izgrađivanju revolucionarne strategije razvoja socijalističkog društva.

Radovan Vukadinović

O kontinuitetu Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji

Od prvih ideja u kojima se predlagalo održavanje Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji potječu i razmišljanja o kontinuitetu akcije. Naime, bez obzira na sve različitosti sadržane u brojnim, često kontradiktornim prijedlozima, pitanje kontinuacije Konferencije nametalo se samo po sebi kao logično i vrlo važno određenje budućeg rada. Jer karakter problemâ: političkih, vojnih, ekonomskih i kulturno-znanstvenih nemoguće je riješiti jednom konferencijom, bez obzira na njezinu visoku razinu, već je sasvim razumljiva potreba napora za kontinuiranjem rada.

Ali, unatoč postojanja tog, mogli bismo reći, sukladnog uvjerenja o nužnosti kontinuiranja poslova, ideje o konkretnim oblicima su bile vrlo različite. Od izrazitto organiziranih prijedloga koji su isticali u prvi plan potrebu formiranja nekog institucionaliziranog tijela, zatim ideja o sazivanju povremenih skupova ili, pak, o obavještavanju država o razvoju preuzetih obaveza, nastala je šarolika panorama prijedloga, koja je, naravno, bila ugrađena u šire koncepcije pojedinih država, odnosno skupina država.

Ipak, sama ideja da se na stanovit način nastavi s radom na realizaciji novih odnosa na značajnim područjima sigurnosti i suradnje pokazala je i riješenost država da, unatoč različitih oblika budućih rješenja, ustraju u prihvaćanju kontinuiteta započetog posla, što je moglo na jedini način jamčiti uspješnost dotadašnjih političkih poteza.

Stajalište članica NATO-a

U brojnim zapadnim modelima, scenarijima, prognozama i planovima daljnjeg evropskog razvoja pitanja institucionalizacije evropske sigurnosti i suradnje zauzela su vrlo istaknuto mjesto.[1] Iako su se akcenti u pojedinim istraživanjima stavljali ili na suradnju ili na sigurnost, u ovisnosti od općih opredjeljenja, činjenica je da je na Zapadu i u teorijskom i u praktično-političkom pogledu nastao niz prijedloga koje je kasnije vanjska politika mogla ugraditi u svoje službene stavove.

Kako je postupno sazrijevala ideja o održavanju konferencije, i organizirano tijelo zapadnog okupljanja: NATO započelo je sve intenzivnije proučavati cjelokupnu problematiku, zadržavajući se posebno na pitanju daljnjeg kontinuiranog djelovanja evropskih država, SAD i Kanade.[2] Već na rimskom sastanku NATO-a 1970. godine članice tog bloka su istakle da se stvaranje stalnog organa može promatrati kao jedan od koraka koji bi pomogao pripremanju višestranih kontakata.[3] Komentatori na Istoku prihvatili su tu izjavu kao spremnost zapadnih država da prihvate postojanje stalno djelujućeg organa koji bi radio na pripremama Konferencije i koji bi, s druge strane, nakon njezinog završetka nastavio s radom. Međutim, nakon što su mjesec dana kasnije socijalističke države članice Varšavskog ugovora predložile formiranje stalnog organa kao posebnu točku dnevnog reda, članice NATO-a su odmah izmijenile, odnosno precizirale svoje stavove.

Manlio Brosio, tadašnji sekretar NATO-a, istakao je kako postoje razlike u shvaćanjima članica NATO-a i Varšavskog ugovora o stalnom organu i kako se ne radi o jedinstvenom prijedlogu.[4] Na Zapadu se posebno istaklo da u takvom prijedlogu o

---

[1] Detaljnije vidjeti: T. W. Stanley, D. M. Whitt, *Detente Diplomacy: United States and European Security in the 1970's*, New York, 1970; G. F. Dukwitz, *Sicherheitspolitik und die Sicherheit Europas*, „Aussenpolitik", 1970, br. 3.; *Modeles de securite europeenne*, „Politique Etrangere" 1967, br. 6.; *Alternativen für Europa: Modelle möglicher Entwicklungen in den siebzieger Jahren*, „Europa Archiv", 10. 12. 1968.

[2] Zanimljivo je da je jedan od prvih zapadnih autora koji je iznio ideju o potrebi postojanja nekog stalnog organa bio prof. W. E. Griffith. Po njemu, vlada SAD trebala je predložiti stvaranje stalne Komisije za pitanja evropske sigurnosti, koja bi svoje sjedište imala u Berlinu (zapadnom i istočnom) i trebala bi se brinuti oko izvršavanja odluka Konferencije (W. E. Griffith, *The Great Globe Transformed, Research Project on Communism*, Cambridge, 1971).

[3] U kominikeu sa zasjedanja NATO-a u Rimu je, između ostalog, stajalo: „Jedan od glavnih ciljeva te vrste kontakata bilo bi sondiranje kada je moguće sazivanje konferencije ili niza konferencija o pitanjima sigurnosti i suradnje u Evropi. Osnivanje takvog organa moglo bi biti tretirano kao jedan od instrumenata za započinjanje u određenom trenutku odgovarajućih višestranih pregovora" (cit. po: *Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa (KSZE): Analyse und Dokumentation*, Köln, 1973, str. 212—214).

[4] Govoreći na zasjedanju NATO-a u Hagu 9. 11. 1970, Manlio Brosio se osvrnuo na tendencije da se izjednačavaju dva gledišta o postojanju stalnog tijela; međutim, „ta dva tijela ili komiteta ili ko-

formiranju stalno djelujućeg tijela leži opasnost od osnivanja nekog instrumenta koji bi mogao dobiti ulogu egzekutivnog organa, odnosno od čije bi djelatnosti mogla zavisiti daljnja razrada postignutih dogovora. Naravno, promatrajući prije svega s blokovskih aspekata takve mogućnosti, sekretar NATO-a, a i mnogi drugi značajni politički krugovi na Zapadu došli su do zaključka da bi organ takve vrste znatno oslabio jedinstvo njihove koalicije, odnosno da bi čak mogao pridonijeti razbijanju vojno-političkog saveza.

Stoga su članice NATO-a vrlo brzo zauzele jedinstven negativan stav o bilo kakvom obliku jače institucionalizacije nakon Konferencije o sigurnosti i suradnji. Već u pripremnim razgovorima u Helsinkiju i kasnije u Ženevi članice NATO-a su vrlo odlučno iznijele svoj stav o tome da se suprotstavljaju formiranju bilo kakvog organa koji bi se nakon Konferencije trebao brinuti za realizaciju dokumenata.

Suprotstavljajući se prijedlogu — koji je u drugoj fazi priprema podnijela Čehoslovačka — o stvaranju institucionaliziranog oblika akcije, Danska je u ime članica NATO-a podnijela prijedlog koji je posebno težište stavio na pitanja kontrole i nadzora ispunjavanja odluka Konferencije.[5]

Danski prijedlog istakao je potrebu sazivanja konferencije predstavnika svih država sudionica 1977. godine na kojoj bi se izvršila cjelokupna analiza izvršavanja zaključaka Konferencije u Helsinkiju i, istodobno, razmotrila tekuća pitanja evropskih odnosa. Ukoliko bi se pojavila potreba razmatranja nekih dodatnih pitanja, države sudionice bi imale mogućnost sazivanja sastanaka stručnjaka za pojedina područja. No, ako bi zbog nekih izvanrednih razloga postojala potreba fiksiranja odnosâ na najvišem nivou, predstavnici država bi mogli predložiti ponovno sazivanje konferencije šefova država.

Sadržaj ovog prijedloga, koji su kasnije podržale sve zapadnoevropske zemlje članice NATO-a, izrazio je, u stvari, poznate stavove. Suočene s novim razvojem odnosâ u Evropi, zapadne države nisu mogle negirati potrebu praćenja daljnjeg toka fiksiranih rješenja. Ali, one nisu bile spremne prihvatiti nikakav organ koji bi mogao usporiti ili umanjiti mogućnost njihove organizirane akcije.[6] Stoga je i ideja o sastanku predstavnika nakon dvije godine i o mogućnosti za formiranje grupa eksperata predstavljala želju da se na znatno nižem nivou omogući sudjelovanje u praćenju realizacije ideja Konferencije. Na toj osnovici trebalo je onemogućiti razvijanje nekih drugih oblika suradnje ili nastanak tijela koje bi moglo imati veće kompetencije.

---

misije mogu biti potpuno različite stvari" (cit. po: M. Palmer, *The Prospects for a European Security Conference*, London, 1971, str. 56).

[5] Dok. CSCE/CC/WG/IV/2, Ženeva, 26. 4. 1974.

[6] O zapadnonjemačkim stajalištima oko priprema Konferencije i posebno stvaranja stalnog organa vidjeti vrlo zanimljiv prikaz debate u parlamentu: G. von Groll, *The CSCE Bundestag Debate*, „Aussenpolitik", 1974, br. 4.

Prijedlozi članica Varšavskog ugovora

Kao nosioci ideje o sazivu Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, članice Varšavskog ugovora podnijele su niz prijedloga o pripremama, održavanju i kontinuiranju rada. Do posebnog dinamiziranja diplomatske aktivnosti članica Varšavskog ugovora došlo je u razdoblju 1970—1972. godine, kada je podneseno nekoliko prijedloga pojedinih članica.

Na sastanku ministara vanjskih poslova država članica Varšavskog ugovora u Budimpešti 1970. godine u posebnom memorandumu je, između ostalog, istaknuto: „U velikom broju država postoji mišljenje da uspjeh prve konferencije, čije pripremanje, organiziranje i rad mora biti rezultat djelovanja svih zainteresiranih država, može otvoriti put zajedničkom razmatranju u budućnosti zajedničkih evropskih problema, a osobito problema stvaranja trajnog sistema evropske sigurnosti, i u tom cilju bilo bi korisno održati niz evropskih konferencija i stvoriti odgovarajući organ svih država zainteresiranih za pitanja sigurnosti i suradnje u Evropi."[7]

Na taj način sedam članica Varšavskog ugovora dalo je svoj prijedlog za stvaranje posebnog organa trajnog karaktera koji bi se bavio pitanjima sigurnosti i suradnje. Uz ta pitanja, on je trebao da se posebno bavi pitanjima smanjivanja vojnih snaga na stranim teritorijima, što bi dalo dodatnu težinu njegovom radu. Međutim, članice Varšavskog ugovora, svjesne suprotnih stavova, ostavile su tu mogućnost ipak otvorenom, ističući da se pitanje kontinuiteta može „razmotriti i na drugi način koji bi bio prihvatljiv za zainteresirane države".

Prijedlog iz Budimpešte izazvao je pažnju kako u redovima članica NATO-a tako i u skupini nesvrstanih i neutralnih evropskih država. Za vrijeme održavanja pripremnih konzultacija u Helsinkiju pitanje je stavljeno kao četvrta točka dnevnog reda, a u daljnjim fazama vodila se meritorna rasprava.

Koordinacioni komitet kao glavni organ u drugoj fazi priprema Konferencije dobio je zadatak da ispita (1) sredstva koja bi se mogla pokazati kao potrebna za uvođenje u život odluka Konferencije i za pomaganje procesa sigurnosti i razvoja suradnje u Evropi i (2) prijedloge o tom pitanju i da podnese određene preporuke.[8]

Čehoslovačka delegacija, unutar raspodjele poslova u skupini članica Varšavskog ugovora, dobila je zadatak da prezentira prijedlog o stvaranju konzultativnog komiteta za pitanja sigurnosti i suradnje u Evropi.[9] Prijedlog je polazio prije svega od potrebe da u daljnjem radu na realizaciji sigurnosti i suradnje sudjeluju sve

---

[7] *Konferencija w sprawie bezpieczenstwa i wspolpracy w Europie, Wybor dokumentow 1964—1972*, Warszawa, 1973, str. 166—167.

[8] A. D. Rotfeld, *Kontynuacja bez instytucjonalizacji: Formy wspolpracy europejskiej po KBWE*, „Sprawy Miedzynarodowe", 1975, br. 10, str. 94.

[9] Dok. CSCE/I/5.

države sudionice Konferencije i da se kontinuitet akcije ustanovi kao značajan element već u prethodnoj fazi priprema. Konzultativni komitet bio je zamišljen kao tijelo koje bi na povremenim skupovima vršilo razmjenu pogleda i informacija o pitanjima sigurnosti i razvoja suradnje u Evropi; osim toga, ta djelatnost bila bi dopunjavana praksom širokih dvostranih konzultacija, raznih vrsta; to tijelo sazivalo bi, u slučaju potrebe i u skladu sa sporazumom postignutim u konkretnom slučaju, savjetovanja eksperata, a moglo bi formirati i posebne grupe.

Konzultativni komitet sastajao bi se onoliko puta koliko bi to smatrali za neophodno predstavnici država. Sve preporuke bile bi donošene na osnovu konsensusa, a procedura u cjelini bila bi identična onoj utvrđenoj u fazi priprema Konferencije. Sve tehničke usluge pružala bi zemlja domaćin.

U nekoliko kasnijih prilika istaknuti političari iz istočnoevropskih država nastojali su precizirati potrebu stvaranja takvog organa. Oni su posebno podvlačili važnost održavanja dvostranih kontakata koji i u novim uvjetima mogu rješavati značajna pitanja iz domene bilateralnih odnosa, ali su pri tome ukazivali na nove momente evropskog razvoja koji zahtijevaju kontinuiranu višestranu akciju.[16]

Stajališta evropskih blokovski nevezanih zemalja

Skupina evropskih blokovski nevezanih zemalja — odnosno nesvrstanih i neutralnih država — pokazala je poseban interes za pitanje kontinuiteta Konferencije. Švedska, Jugoslavija, Finska, Austrija, Švicarska, Cipar i Malta, unatoč velikih razlika koje postoje u njihovim društveno-političkim i ekonomskim sistemima i vanjskopolitičkim koncepcijama, ipak su shvatile vrlo brzo da Konferencija pruža nove mogućnosti blokovski nevezanim zemljama i da, unatoč tih razlika, među njima postoji čitav niz dodirnih točaka. Održavanje Konferencije, ali i njeno kontinuiranje, prije svega u obliku pridržavanja prihvaćenih preporuka i traženja daljnjih mogućnosti proširenja suradnje, postavilo se stoga za ovu skupinu država kao logičan slijed svih prethodno obavljenih poslova. Istodobno, kontinuiranje procesa razgovora ili razmatranja evropske sigurnosti i suradnje na najbolji mogući način može doprinositi nastavljanju procesa popuštanja, a upravo za to su sve te spomenute zemlje oduvijek bile zainteresirane.

Osobitu aktivnost na polju kontinuiteta Konferencije pokazale su Finska, Jugoslavija i Švedska. Polazeći od svojih nacional-

[16] Zagovarajući ideju stvaranja stalnog organa, poljski ministar vanjskih poslova Olszowski je, između ostalog, rekao: „Ne želimo mijenjati postojeće organizacije. Ipak vidimo postojeću prazninu, koja je osobito sada vidljiva u svjetlosti povoljne evropske situacije. Nju predstavlja nedostat višestranog foruma na kojem bi sve evropske države, SAD i Kanada mogle vršiti — u uvjetima pune ravnopravnosti — razmjenu mišljenja i informacija o pitanjima evropske sigurnosti i suradnje u Evropi" *(Zbior dokumentow,* 1970, br. 5, str. 851).

nih interesa, sve te zemlje nastojale su, istodobno, stvoriti takav prijedlog koji bi mogao poslužiti kao oblik kompromisa između suprotnih stajališta dvije blokovske grupacije.

Finski prijedlog osobitu pažnju posvetio je potrebi izvršavanja odluka Konferencije.[11] U tome je zapravo bio primjetan velik utjecaj danskog prijedloga koji je akcentirao kontrolu i nadzor. Za razliku od prijedloga skupine članica NATO-a, odnosno danskog projekta, Finska je predložila sastanke predstavnika država u okvirima stalno djelujućeg organa koji bi trebalo formirati nakon održavanja Konferencije. To je, opet, bio ustupak članicama Varšavskog ugovora i njihovom inzistiranju na postojanju stalnog instrumenta. Međutim, izvorna finska ideja sastojala se u tome da se u cilju sprovođenja odluka Konferencije, neposredno nakon njezinog završetka, osnuje Komitet za pitanja daljnjih koraka iza Konferencije u kojem bi bile zastupljene sve države članice. Taj komitet bi trebao organizirati višestranu djelatnost i sazivati razne višestrane sastanke u skladu s odlukama Konferencije; koordinirati cjelokupnu višestranu djelatnost; donositi odluke o pitanjima procedure i financiranja i o drugim pitanjima koja imaju bitno značenje za realizaciju višestranih kontakata; pripremati sastanke predstavnika država na odgovarajućoj razini. Slično kao i u danskom prijedlogu, sastanci bi se održavali najprije na razini nižih funkcionera, a povremeno bi dolazilo do sastanaka visokih funkcionera.

Jugoslavenski prijedlog[12] pošao je od realnog stanja u Evropi i od odnosa zacrtanih na samim pripremama Konferencije. Shvaćajući neophodnost nastavljanja velikog dijaloga, u uvodnom dijelu projekta koji je podnijela naša delegacija skretala se pažnja na potrebu poštovanja odluka Konferencije, ali i na to da će realizacija svih tih ciljeva zahtijevati nastavljanje napora država kako bi se organizirali oblici njihove suradnje, pomoći i koordinacije.

Te nove zadatke, koji trebaju proizaći iz kvalitativno i kvantitativno drukčijih odnosa u Evropi, trebao bi razmatrati poseban Kontinuacijski komitet u kojem bi bile zastupljene sve države sudionice. Komitet bi se sastajao najmanje jednom godišnje, svake godine u drugoj državi, odgovarao bi za pitanja koordinacije, realizaciju i ocjenu djelatnosti. Komitet bi imao pravo sazivanja sastanaka eksperata koji bi razmatrali neka posebna pitanja suradnje i sigurnosti, a u njemu bi bili inicirani i prijedlozi za saziv nove konferencije. Sva načela procedure novog organa trebala su odgovarati načelima prihvaćenim u toku priprema Konferencije.

Naš prijedlog nije postavljao mogućnost za postojanje nekog stalnog organa, ali je glavna ideja o potrebi kontinuiranja napora bila sasvim jasna. Osim toga, lako je pretpostaviti da bi i sam Kontinuacioni komitet u skladu s eventualnim povećanjem svojih funkcija jačao i svoje ovlasti, te da bi u slučaju potrebe i spremnosti svih zainteresiranih država lako mogao prerasti u neki stalniji instrument akcije.

---

[11] Dok. CSCE/CC/WG/IV/3, Ženeva, 7. 6. 1974.
[12] Dok. CSCE/CC/WG/IV/1, Ženeva, 28. 3. 1974.

Karakter postignutih rješenja

Različitost stavova o mogućnostima kontinuiranja rada na pitanjima evropske sigurnosti i suradnje nakon održane Konferencije dominirala je na svim sastancima u prvoj i drugoj fazi priprema.

Članice NATO-a bile su osobito odlučne da ne popuste u tom pitanju, te su u toku razgovora za vrijeme druge faze čak istakle koncepciju o potrebi povezivanja rezultata ostvarenih na planu općeg razvoja odnosâ s mogućnostima kontinuiranja poslova. Unatoč donekle različitih nijansi u stavovima zapadnih država, svima njima dominirala je želja da se ne stvaraju nikakva tijela stalnog karaktera, već da se pomoću povremenih sastanaka eksperata otvori mogućnost razmatranja i analiziranja postignutih rezultata, odnosno pridržavanja odluka Konferencije.

Socijalističke države u početku su istupile s prijedlogom o stvaranju stalnog organa, tvrdeći da je to najbolje jamstvo da će proces popuštanja biti trajan. Međutim, pod pritiskom zapadnoevropskih država, SAD i Kanade one su se kasnije priklonile modifikacijama.

Za blokovski nevezane zemlje Evrope tokom priprema pitanje kontinuiteta dobilo je osobitu važnost. Izgledi da bi moglo doći do sazivanja Konferencije, potpisivanja akta i njegovog odlaganja u diplomatsku arhivu ozbiljno su uznemiravali predstavnike neutralnih i nesvrstanih država, koje nisu željele propustiti priliku da se čuje i njihov glas u tim značajnim pitanjima. Jedan od predstavnika te skupine država vrlo plastično je izrazio tu potrebu riječima: „Za nas je to pitanje sudjelovanja i glasa u općeevropskim pitanjima. Države članice NATO-a imaju svoju organizaciju i Varšavski ugovor ima svoju organizaciju, a mi želimo da se naša gledišta osjećaju u evropskoj diplomaciji i aktivnosti; naprosto smatramo da je evidentna potreba da se povremeno sastajemo i vršimo pregled kako svatko ostvaruje svoje obveze koje proizlaze iz Konferencije."[13]

Neposredno uoči održavanja Konferencije švedska delegacija je podnijela svoj prijedlog IV točke, koji je dobio podršku svih delegacija, te je ocijenjen kao najprihvatljivije kompromisno rješenje.

Švedskim prijedlogom[14] predviđena je:

— potreba osiguravanja kontinuiteta u određenim formama višestranih procesa započetih Konferencijom;

— taj kontinuitet predstavljat će sprovođenje odredbi Završnog akta u život;

— države su se složile da će ostvarivanje odredbi Konferencije teći putem jednostranih i dvostranih sporazuma, kao i korištenjem višestranih okvira, uz pomoć sastanaka eksperata i djelatnosti postojećih međunarodnih organizacija;

— utvrđene su forme nastavljanja višestranog procesa započetog Konferencijom u obliku sastanaka predstavnika zainteresira-

---

[13] „International Herald Tribune", 12. 6. 1975.

[14] Dok. CSCE/WG/IV/107/Rev. 1.

nih država. Prvi sastanak takve vrste održat će se u Beogradu 1977. godine.

Glavna ideja — za koju se zalagao dio država, a među njima i naša delegacija — da se Konferencijom ne prestane, odnosno da se ona ugradi u kontinuiran i trajan proces akcije ipak je sačuvana. Konferencija je u samom tekstu Završnog akta shvaćena kao jedna od etapa, dok se o kontinuitetu govori kao o „daljnjem slijedu"[15]. Samim tim istaknuta je i organska veza između skupa najviših predstavnika u Helsinkiju i koraka koji će doći nakon toga.

Odredbe Završnog akta sadržane u relativno vrlo kratkoj IV glavi[16] ističu četiri područja međunarodnih aktivnosti kojima će se osigurati kontinuitet Konferencije, odnosno njezine ideje i donesene odluke:

Dvostrani odnosi. — Popuštanje međunarodnih političkih odnosa zabilježilo je potpuno nove mogućnosti bilateralnog djelovanja najprije na liniji nekadašnje najveće konfrontacije: Istok — Zapad. Brojni međudržavni dvostrani ugovori političkog, ekonomskog i kulturnog karaktera sklopljeni između Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, Sovjetskog Saveza i SR Njemačke, SR Njemačke i Poljske, Francuske i Poljske itd. stvorili su novu političku klimu u Evropi, a i u širem spletu međunarodnih odnosa.

Ako bismo, pak, analizirali odnose nakon Helsinkija, tada posebno treba istaknuti ugovor sklopljen između Italije i Jugoslavije[17], kao i razgovore najviših predstavnika naše zemlje i Austrije. Kako se u oba slučaja radi o potrebi rješavanja vrlo značajnih pitanja iz domene bilateralnih odnosa, vidljiva je veza i pozitivan utjecaj Helsinkija na dvostranu djelatnost država i mogućnosti postizanja pogođenih rješenja.

Međunarodne organizacije. — U dosadašnjoj aktivnosti evropskih država istaknuto mjesto u jačanju oblikâ međudržavne suradnje imaju prije svega Evropska ekonomska komisija UN i UNESCO. Obje organizacije su među prvima postale nosioci ideja suradnje bez obzira na razlike u društveno-političkim i ekonomskim sistemima i čitav niz kontakata, osobito na liniji Istok — Zapad, bio je iniciran ili u njima ili uz njihovu pomoć.

Nova evropska situacija i precizirani oblici novog djelovanja država otvaraju sada mogućnosti za niz novih akcija, te se s pravom može očekivati da stanovite organizacije kao UNESCO, EEC ili Svjetska zdravstvena organizacija pojačaju svoje aktivnosti u

---

[15] Završni akt, u skladu s originalnim tekstom odgovarajućih jezika, upotrebljava slijedeće nazive za IV glavu: follow — up. les suites a donner, dalnejšie šagi, Folgen, Continuidad, Seguiti.

[16] G. von Groll, *The Geneva Final Act of the CSCE*, „Aussenpolitik", 1975, br. 3, str. 268.

[17] Tekst jugoslavensko-talijanskog ugovora (vidi: „Međunarodna politika", 1975, br. 615).

Evropi. One isto tako mogu u stanovitom smislu postati servisi koji će pomagati realizaciju velikih ideja Helsinkija.[18]

Susreti eksperata. — Završni akt predviđa organiziranje susretâ eksperata raznih specijalnosti koji će raditi na konkretnim pitanjima koja zahtijevaju daljnje istraživanje i diskusije. Tako je, na primjer, Švicarska preuzela obvezu da sazove skup eksperata koji će raditi na pitanjima mirnog rješavanja sporova. Državama se preporučuje da na raznim područjima organiziraju međunarodne konferencije, seminare, okrugle stolove, kurseve, povremene skupove eksperata. To posebno vrijedi za bogata područja kulture, prosvjete, znanosti, informiranja, gdje je već sada nekoliko država izjavilo svoju spremnost za obavljanje takvih pripremnih poslova. Kao primjer takve vrste vrijedno je spomenuti i zapadnonjemačku ideju o organiziranju „Znanstvenog foruma".

Završni akt predviđa kao oblik stanovitog kontinuiteta sastanke predstavnika vlada u cilju razmjene mišljenja o realizaciji odredbi Konferencije, kao i o pitanjima poboljšavanja uzajamnih odnosa među državama sudionicama i jačanja procesa međunarodnog popuštanja. Glavne komponente tog procesa: sigurnost i suradnja moraju, naravno, u takvim susretima biti središnje kategorije oko kojih se mora voditi diskusija i tražiti nova rješenja.

Prvi sastanak takve vrste održat će se u Beogradu 1977. godine na razini predstavnika imenovanih od strane ministara vanjskih poslova. Datum i dnevni red bit će utvrđeni na sastanku eksperata 15. 6. 1977. godine. Na sastanku predstavnika u Beogradu odredit će se i eventualni uvjeti pripremanja slijedeće konferencije na najvišoj razini.

Pitanja procedure, metod rada i financijska pitanja rješavat će se na isti način i prilikom slijedećih sastanaka, koji će se na osnovu rotacije održati u raznim državama. Zemlja domaćin osigurat će usluge tehničkog sekretarijata.

*

Kompromisno rješenje ipak je zadovoljilo svojim sadržajem sudionike Konferencije.[19] Raznolikošću svojih oblika ono otvara mogućnosti nastavljanja procesa popuštanja u Evropi. Za Jugoslaviju, koja je vrlo aktivno sudjelovala u svim fazama priprema

[18] U tom smislu na skupu u Helsinkiju govorio je i generalni sekretar Kurt Waldheim, koji je istakao da će sudjelovanje agencija UN u realizaciji novih evropskih ciljeva biti korisno i za samu svjetsku organizaciju („Europa Archiv", 1975, br. 20, 25. 10. 1975, str. D 541).

[19] Zanimljivo je da je u govorima pojedinih šefova država na Konferenciji u Helsinkiju bila primjetna nota suzdržanosti u pogledu daljnjeg kontinuiranja evropske sigurnosti i suradnje. Iako nitko nije umanjivao značenje postignutog dogovora, buduće poteze htjelo se staviti prije svega u kontekst realizacije kontrole i nadzora ostvarivanja odluka Konferencije. Indikativni su u tom pogledu bili govori premijera Velike Britanije H. Wilsona, zatim talijanskog premijera A. Mora, danskog premijera A. Joergensena i nekih drugih šefova zapadnih delegacija (vidjeti: „Europa Archiv", 1975, br. 20).

Konferencije, nastojeći unijeti u svoje prijedloge realitet sadašnje i buduće evropske situacije[20], osobito je veliko priznanje da će se prvi naredni sastanak održati u Beogradu. To je značajan doprinos afirmaciji jugoslavenske vanjske politike i vanjskopolitičkim koncepcijama nesvrstane i socijalističke Jugoslavije.

Govoreći o budućim zadacima, predsjednik Tito je, između ostalog, rekao: „Naša pažnja od sada treba da bude zaokupljena sprovođenjem odluka sadržanih u dokumentima koje ćemo usvojiti. Pri tome moramo biti otvoreni za sve konstruktivne prijedloge i nove ideje u nastavljanju zajedničkih aktivnosti sa ciljem da sve zemlje učesnice ove Konferencije stalno unapređuju međusobne odnose, da ostvaruju pozitivnu ulogu u svijetu i da Evropa postane zaista bastion mira. Time ćemo značajno doprinijeti i ostvarenju ciljeva Povelje Ujedinjenih naroda, koja je u velikoj mjeri inspirisala i ovu našu Konferenciju."[21]

A samo daljnji rad, bez obzira na veličinu poteza koji će uslijediti, može osigurati kontinuitet takvog procesa, što znači konkretan doprinos jačanju evropskog i svjetskog mira.

Istočnoevropski rukovodioci osobito su podvlačili potrebu shvaćanja Konferencije kao stalnog procesa, inzistirajući na njegovoj trajnosti i potrebi stvaranja evropskog sistema kolektivne sigurnosti. U tom smislu Brežnjev je rekao: „Danas je to maksimum onoga što je bilo moguće ostvariti, sutra to može postati polazna točka za daljnje napredovanje u pravcima koje je otvorila Konferencija. Značajna crta čovječanstva je težnja ka kontinuiranju poduzetnih poslova." A sekretar PURP E. Gierek je istakao: „Dopunjujući političko popuštanje vojnim popuštanjem, ograničavajući i reducirajući postojeće arsenale, moramo postupno težiti prevladavanju podjele na vojno-političke grupacije i stvarati općeevropski sistem kolektivne sigurnosti" (cit. po: „Trybuna Ludu", 1. 8. 1975).

[20] Ističući potrebu nastavljanja započetog procesa, predsjednik Tito je po povratku iz Helsinkija pisao: „Po onome kako je Konferencija tekla i šta su na njoj svečano izjavljivali predstavnici tolikog broja zemalja, ona je dala više nego što se moglo očekivati. Naravno, konačni sud o značaju Konferencije daće vrijeme koje je pred nama i u kome će se vidjeti koliko su države učesnice stvarno spremne i sposobne da svoja obećanja i zaključke realizuju" („Međunarodna politika", 1975, br. 608—609).

[21] Ibid., str. 19.

Peter Jambrek

Dimenzije i uslovi klasne strukture društva

Da bismo shvatili suštinu Marksove teorije o klasnoj podeli društva, pokušajmo najpre da odgovorimo na pitanje koje sam Marks sebi postavlja u poslednjoj (nezavršenoj) glavi *Kapitala*:

„Zatim treba odgovoriti na pitanje: šta sačinjava klasu?, a ovo proizlazi samo po sebi iz odgovora na drugo pitanje: šta čini da su najamni radnici, kapitalisti i zemljovlasnici kategorije koje obrazuju tri velike društvene klase?"[1]

Odgovor na Marksovo pitanje treba tražiti u onim odeljcima *Kapitala* u kojima on istražuje suštinu najamnine, profita i zemljišne rente, a naročito u odeljcima o proizvođenju relativnog i apsolutnog viška vrednosti, o pretvaranju vrednosti radne snage u najamninu (u prvoj knjizi), zatim u odeljcima o pretvaranju viška vrednosti u profit i o pretvaranju ekstraprofita u zemljišnu rentu (u trećoj knjizi). U tim odeljcima je prikazana Marksova teorija o višku vrednosti, koja je ishodište za razumevanje kapitalističkog načina proizvodnje. Engels u predgovoru prvom izdanju drugog toma *Kapitala* rezimira tu teoriju ovako:

„Marksov višak vrednosti jeste *opšti oblik* one sume vrednosti koju vlasnik sredstava za proizvodnju prisvaja bez ekvivalenta, sume vrednosti koja se po sasvim naročitim zakonima, koje je tek Marks otkrio, cepa na posebne, *preobražene* oblike profita i zemljišne rente. Ovi zakoni izlažu se u trećoj knjizi, i tek će se tamo pokazati koliko je srednjih beočuga potrebno da bi se od razu-

[1] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 23, „Prosveta", Beograd, 1972, str. 735.

mevanja viška vrednosti uopšte došlo do razumevanja njegovog pretvaranja u profit i zemljišnu rentu, dakle do razumevanja zakona raspodele viška vrednosti unutar kapitalističke klase."[2]

Po našem mišljenju, ne sme, dakle, biti sumnje u čemu je ona „duboka tajna" i „skrivena osnova" svih klasnih odnosa. Određen društveni odnos (to jest odnos između dva lica, dveju grupa ili dva sloja) ima karakteristike klasnog odnosa toliko koliko jedna strana *prisvaja višak vrednosti* rada druge strane. Različiti su samo *oblici prisvajanja viška vrednosti* (na primer: profit, kamata, preduzetnička dobit, zemljišna renta, rudnička renta, kmetski rad, dažbine). Sadržina svih tih oblika je, međutim, uvek *proces eksploatacije* (koji je istovetan s prisvajanjem viška vrednosti). *Klasni odnosi* su, prema tome, identični s odnosima iskorišćavanja čoveka od strane drugog čoveka.

Subjekti klasnog odnosa imaju različit *klasni položaj*. Onaj što prisvaja tuđi rad ima eksploatatorski i nadređen položaj, a drugi je iskorišćavan i ima podređen položaj. Marks naglašava:

„Nije kapital pronašao višak rada. Svuda gde jedan deo društva ima monopol sredstava za proizvodnju, mora radnik, bio slobodan ili ne, da radnom vremenu potrebnom za njegovo održanje dodaje suvišno radno vreme da bi proizveo životna sredstva za vlasnika sredstava za proizvodnju, bio taj vlasnik atinski kalòs kagathós (aristokrat), etrurski teokrat (vladajući sveštenik), civis romanus (rimski građanin), normanski baron, američki vlasnik robova, vlaški bojar, moderni veleposednik ili kapitalista."[3]

Višak vrednosti se održava u određenom obimu i posle ukidanja kapitalističkih privatnosopstveničkih odnosa. I u savremenim socijalističkim društvima birokratski i tehnokratski slojevi prisvajaju višak vrednosti ako imaju monopol na sredstva za proizvodnju. Eksploatacija, prisvajanje viška vrednosti, prisvajanje proizvoda tuđeg rada — to je ona opšta karakteristika po kojoj se klasni odnosi razlikuju od svih drugih odnosa nejednakosti među ljudima, čija celina čini slojevitost određenog društva, bez obzira na različite pravne i istorijski promenljive oblike u kojima se ona izražava.

Subjekti (to jest lica, slojevi ili grupe ljudi) koji imaju jednak klasni položaj čine *društvenu klasu*. A sve društvene klase određenog društva čine njegovu *klasnu strukturu*, slojevitost ili raslojenost. Ljudi koji imaju jednak klasni položaj udružuju se za odbranu ili učvršćivanje svojih *klasnih interesa* u *klasno opredeljene pokrete, partije* i druge društvene i političke *organizacije*. A društveni sukobi do kojih dolazi među društvenim klasama, odnosno među klasnim pokretima, partijama i drugim organizacijama, deo su šireg procesa klasne borbe ili *klasnih sukoba*. Osnovni pojmovi koje upotrebljava teorija o klasnoj podeli su, dakle: eksploatacija (prisvajanje viška vrednosti), klasni položaj, klasni odnosi, društvena klasa, klasni interesi, klasni pokreti, klasne par-

---

[2] Ibidem, tom 22, „Prosveta", Beograd, 1971, str. 18.

[3] Ibidem, tom 21, „Prosveta", Beograd, 1970, str. 211.

tije i organizacije, klasni sukobi i podela društva na klase. A to znači da je *klasnost* jedna od dimenzija svih pojava i procesa društvene slojevitosti. Eksploatacija je, dakle, samo više ili manje značajan element određenog društvenog odnosa. Ako pretpostavljamo da društveni odnos između dva subjekta čini celinu srazmerno trajnih i uzajamnih aktivnosti koje se ponavljaju, onda prisvajanje viška vrednosti znači samo deo celokupne aktivnosti nadređenog subjekta, a proizvodnja tog istog viška vrednosti samo deo aktivnosti podređene strane. Ukoliko veći deo uzajamne aktivnosti otpada na stvaranje i prisvajanje viška vrednosti (na eksploatisanje, iskorišćavanje), utoliko je izrazitija klasna priroda toga odnosa. Čiste klasne odnose čine, naravno, oni odnosi koje tvore samo procesi iskorišćavanja, a svi ostali odnosi proizvodnje su samo *više ili manje klasne prirode*. Isto tako, na primer, društveni položaj kapitalističkog preduzetnika ima klasni karakter samo u onoj meri u kojoj „rad upravljanja i starešinskog nadzora nije posebna funkcija koja proizlazi iz prirode svakog kombinovanog društvenog rada, nego potiče iz suprotnosti između vlasnika sredstava za proizvodnju i vlasnika gole radne snage"[4]. Razume se, na sličan način bi se mogli utvrđivati elementi klasnog položaja direktora, političara ili stručnjaka u savremenim socijalističkim društvima. U svim slučajevima je klasnost samo jedna od dimenzija društvenog položaja pojedinaca i društvenih slojeva. Ovo metodološko pitanje Marks je dobro razjasnio već u predgovoru prvom izdanju prvog toma *Kapitala:*

„Još jednu reč da bi se izbegli nesporazumi. Kapitalistu i zemljoposednika ne slikam ni najmanje u ružičastoj svetlosti. Ali se ovde o ličnostima radi samo ukoliko su one oličenje ekonomskih kategorija, nosioci određenih klasnih odnosa i interesa."[5]

Odavde pa dalje treba da postavimo sebi tri vrste pitanja:

1) *Šta je društvena klasa?* Šta su dimenzije (merila) klasne podeljenosti? Koliko su trajni klasni odnosi? Na koje načine, kojim sredstvima i u kojim oblicima se oni ostvaruju? Koliki je stepen i kolika efikasnost eksploatacije?

2) *Šta utiče na postanak i opstanak klasa?* Koji su uslovi klasne podeljenosti društva? Od čega zavisi stepen, trajnost i efikasnost iskorišćavanja?

3) *Kakve posledice ima klasna podeljenost po strukturu i razvoj celokupnog društva?*

Dimenzije klasnog položaja

Eksploatacija. Pri istraživanju načina, sredstava, oblika, stepena, efikasnosti i trajnosti iskorišćavanja, odnosno klasnih odnosa, najpre se nameće pitanje kako da se odrede dimenzije, odnosno merila klasne podeljenosti. Teorijski opštu definiciju klasne podele moramo, dakle, prevesti u istraživački upotrebljive defi-

[4] Ibidem, tom 23, str. 323.

[5] Ibidem, tom 21, str. 17.

nicije tih pojava. Zatim kad utvrdimo da li određeni društveni odnos sadrži elemente iskorišćavanja, postavlja se pitanje kako izmeriti stepen iskorišćavanja. Pogledajmo najpre Marksovo ekonomsko objašnjenje toga pitanja:

„ovaj deo radnog dana, deo u kojem se vrši to reprodukovanje (to jest proizvodnja životnih sredstava potrebnih za održavanje samog radnika — P. J.), nazivam potrebno radno vreme, a rad utrošen za to vreme potreban rad...

Drugi period procesa rada, kad radnik argatuje preko granica potrebnoga rada, radnika doduše staje rada, utroška radne snage, ali ne stvara vrednost za njega. On stvara višak vrednosti koji se na kapitalistu smeši svom draži tvorevine iz ničega. Ovaj deo radnog dana zovem višak radnog vremena, a rad utrošen za to vreme — višak rada (surplus labour). Koliko je za poimanje vrednosti uopšte od odlučujuće važnosti da je shvatimo kao samo zgrušano radno vreme, kao samo opredmećen rad, toliko je i za poimanje viška vrednosti od presudne važnosti da ga shvatimo kao samo zgrušan višak radnog vremena, kao samo opredmećen višak rada. Samo po obliku u kome se taj višak rada cedi iz neposrednog proizvođača, radnika, razlikuju se ekonomske društvene formacije, npr. društvo ropstva od društva najamnog rada.

Pošto je vrednost promenljivog kapitala = vrednosti radne snage koju on kupuje; pošto vrednost ove radne snage određuje potrebni deo radnog dana, dok je sa svoje strane višak vrednosti određen suvišnim delom radnog dana, to izlazi: višak vrednosti odnosi se prema promenljivom kapitalu kao višak rada prema potrebnom radu, tj. stopa viška vrednosti $\frac{V}{PR} = \frac{\text{višak rada}}{\text{potreban rad}}$. Obe srazmere izražavaju isti odnos u drukčijem obliku, jedanput u obliku opredmećenog, drugi put u obliku tekućeg rada.

Zbog toga je stopa viška vrednosti tačan izraz za stepen eksploatacije radne snage od strane kapitala, odnosno radnika od strane kapitaliste."[6]

Stopu viška vrednosti, odnosno stepen eksploatacije izražavaju, prema tome, sledeće formule:

$$\frac{\text{višak vrednosti}}{\text{promenljivi kapital}} = \frac{\text{višak vrednosti}}{\text{vrednost radne snage}} = \frac{\text{višak rada}}{\text{potreban rad}}.$$

Prve dve formule izražavaju odnos između proizvedenih roba, a poslednja odnos između vremenskih jedinica u kojima se te vrednosti proizvode.

Stepen eksploatacije, znači, možemo izmeriti ako poznajemo (a) vrednost radne snage i (b) količinu viška vrednosti.

Vrednost radne snage jednaka je vrednosti trajnih i potrošnih dobara koja su potrebna radnicima za njih same i za njihove porodice, kao i za vaspitanje i obrazovanje njihove dece, pa i za sopstveno obrazovanje. Količina prosečno potrebnih i neophodnih

[6] Ibidem, str. 195—196.

životnih sredstava zavisi i od razvojnog stupnja određenog društva i od prirodnih uslova proizvodnje.[7]

Količinu viška vrednosti u određenom istorijskom periodu određenog društva uslovljavaju sledeći faktori: *dužina radnog dana* (ili ekstenzivna veličina dana), *intenzivnost rada* (ili srazmerna količina rada koja se utroši u određenom vremenu) i vrednost, odnosno *cena radne snage:* „dizanje najamnine smanjuje višak vrednosti, dok ga produženje radnog dana i povišenje intenzivnosti rada uvećavaju."[8]

Međutim, svi faktori koji utiču na oblik, količinu i stopu viška vrednosti ujedno su i dimenzije klasnog položaja. Ukoliko duže i intenzivnije rade radnici, ukoliko je viša produktivnost njihovog rada, ukoliko su manji njihovi dohoci i ukoliko je veća količina viška vrednosti koju u obliku dobiti, dažbina, rente, kamata, raznih privilegija itd. prisvajaju eksploatatorske klase, utoliko je viša stopa viška vrednosti, odnosno stepen eksploatacije, i utoliko odgovarajući spletovi društvenih položaja imaju jače izražen klasni karakter.

Životni položaj. Klasni položaj je, dakle, identičan sa *životnim položajem* raznih društvenih slojeva. Stepen eksploatacije se, naime, podudara s *apsolutnom i relativnom deprivacijom* (lišavanjem, oskudicom, siromaštvom, bedom), na jednoj, i s gomilanjem društveno cenjenih dobara (moći, bogatstva, ugleda, obrazovanja itd.), na drugoj strani. Naravno, merilo deprivacije, po Marksu, nije samo materijalna oskudica, već i drugi vidovi ekonomske i političke otuđenosti radnika — prinudnost rada, otuđenost od uslova i rezultata rada, naporan i dugotrajan rad, politička obespravljenost i nemoć itd. — ukratko, sve okolnosti koje uvećavaju *otuđenost* ljudi od njihove generičke suštine i sprečavaju ponovnu *integraciju ljudi s tom suštinom,* to jest s njihovom stvarnom ljudskom prirodom.[9]

Usklađenost životnih uslova. Treba, međutim, voditi računa i o pitanju uzajamne uslovljenosti i *veće ili manje usklađenosti raznih životnih uslova jednog lica ili jedne grupe ljudi.* Struktura određenog društva ima utoliko više klasni karakter ukoliko je više raznovrsnih dobara nejednako raspodeljeno između nadređenih i podređenih slojeva, odnosno ukoliko je po većem broju merila slojevitosti eksploatisana strana deprivirana, a eksploatatorska privilegovana. A to znači da su društveni položaji, odnosno životni uslovi jednih i drugih usklađeni; da su siromašni ili neobrazovani i nemoćni, da žive u lošim stambenim uslovima, da im je ishrana slaba, da ih satiru bolesti, da je njihova smrtnost veća itd., i obrnuto.

Razume se, Marksova i Engelsova teorija klasne strukture se ne ograničava samo na proučavanje životnog položaja eksploatisa-

---

[7] Ibidem, str. 157—159.

[8] Ibidem, tom 23, str. 48. — Vidi takođe tom 21, str 456—465 (Glava petnaesta, Menjanje veličine cene radne snage i viška vrednosti) i str. 470—476 (Glava sedamnaesta, Pretvaranje vrednosti odnosno cene radne snage u najamninu), kao i tom 23, str. 46—63 (Glava treća, Odnos profitne stope prema stopi viška vrednosti).

[9] Ibidem, tom 5, „Prosveta", Beograd, 1968, str. 18—19.

nih klasa. Na mnogim mestima su oni govorili i o prilikama u kojima žive privilegovane klase.[10]

Društvena distanca, granice i pokretljivost među klasama. Ukoliko je viša stopa eksploatacije, ukoliko su eksploatisani više deprivirani, a eksploatatorske klase više privilegovane, ukoliko su veće razlike među njihovim životnim položajima, utoliko je veća *društvena distanca* među njima, a ona uslovljava *visinu klasne slojevitosti društva.*

Isto tako je i *prelaznost granica među klasama,* koju definišemo, pored ostalog, i mogućnostima za prelazak pojedinaca (pa i društvenih grupa i slojeva) iz niže u višu klasu, i obrnuto, jedna od dimenzija klasne slojevitosti.

Oblik i raščlanjenost klasne slojevitosti. Za klasnu slojevitost je karakterističan i određen oblik. Ukoliko su odnosi među klasama nekog društva više eksploatatorski, utoliko su sva društveno cenjena dobra više koncentrisana u rukama malobrojnih viših slojeva i utoliko je manji udeo najnižih slojeva. Struktura društva ima utoliko izraženiji klasni karakter ukoliko je *njen oblik više piramidalan* i *manje spljošten.*[11]

I najzad, merila klasne slojevitosti dele društvo i društvene grupe na *dva dela,* na klasu eksploatisanih i klasu eksploatatora, nasuprot drugim merilima slojevitosti po kojima se društvo može raščlaniti i na veći broj stepenasto raspoređenih slojeva.[12]

U vezi s klasnom strukturom društva treba, dakle, proučavati različita merila klasnog položaja: oblik i visinu klasne slojevitosti, društvenu pokretljivost iz nižih u više klase i obrnuto, granice i distance među klasama i usklađenost i neusklađenost položaja s obzirom na raznovrsna merila klasnosti.

Opšte merilo klasnosti je, naravno, stepen eksploatacije, odnosno stopa viška vrednosti. A pošto se višak vrednosti pojavljuje u obliku opredmećenog minulog rada (to jest proizvoda rada koji imaju materijalnu prirodu ili su osamostaljeni oblici društvene svesti), onda su opipljive, vidljive, empirijski dostupne, a naročito sociološki zanimljive dimenzije klasne raslojenosti identične i s raznim merilima drugih vrsta društvene slojevitosti (na primer: s nejednakom društvenom raspodelom obrazovanja, imovine, društvenog ugleda ili moći). Pri tom, naravno, treba imati u vidu da su samo neke merljive društvene nejednakosti odraz i posledica eksploatatorskih odnosa, a druge nastaju usled različite cene koju ima više ili manje složen rad, odnosno zanimanja za kojima je na tržištu radne snage tražnja veća ili manja. Zato su one društvene nejednakosti koje se empirijski mogu utvrditi samo pokazatelji koji s većom ili manjom pouzdanošću upozoravaju na verovatnost postojanja eksploatatorskih odnosa, a time i klasnih razlika.

Verovatnost da društvene nejednakosti nemaju funkciju motivacionih sredstava, da nisu posledica nagrađivanja prema radu, već da imaju klasni, eksploatatorski karakter, utoliko je, dakle,

---

[10] Ibidem, tom 21, str. 522—525.
[11] Ibidem, tom 21, str. 671—672.
[12] Ibidem, tom 23, str. 735—736.

veća ukoliko su neki društveni slojevi (a) apsolutno i (b) relativno deprivirani, a drugi privilegovani; (c) ukoliko se po većem broju merila slojevitosti razlikuju jedni od drugih, ukoliko su usklađeniji njihovi životni uslovi; (d) ukoliko su izrazitije i ukoliko se teže prelaze granice između eksploatisanih i eksploatatorskih slojeva; (e) ukoliko je između te dve strane veća društvena distanca, od koje zavisi i visina slojevitosti; i najzad, ukoliko je raslojenost društva više (f) piramidalna i (g) dvodelna (dihotomna).

Navedene dimenzije klasne raslojenosti tabelarno prikazane izgledale bi ovako:

Dimenzije klasne slojevitosti

	Merila	Klasnost	Besklasno društvo
1.1.	Eksploatacija čoveka od strane drugog čoveka: prisvajanje viška vrednosti	postoji	ne postoji
1.2.	Stepen eksploatacije: stopa viška vrednosti	visok	mali ili jednak nuli
2.1.	Životni položaj (prilike, uslovi) eksploatisanih	slab	društvena jednakost
2.2.	Apsolutna i relativna deprivacija eksploatisanih	velika	mala ili je nema
2.3.	Vrednost i cena radne snage: najamnina i drugi radnički dohoci	niska	nagrađivanje prema radu
2.4.	Intenzivnost rada	velika	usklađena s društvenim potrebama
2.5.	Dužina radnog dana	velika	"
3.1.	Životni položaj (prilike, uslovi) eksploatatora	povoljan	društvena jednakost
3.2.	Apsolutna i relativna privilegovanost eksploatatora	velika	mala ili je nema
3.3.	Količina prisvojenog viška vrednosti u obliku dobiti, rente, kamate, dažbina, privilegija itd.	velika	mala ili je nema
4.1.	oblici razuđenosti društvene slojevitosti	dvodelna	niz većeg broja slojeva
4.2.	Visina slojevitosti	velika	niska
4.3.	Oblik slojevitosti	piramidalan	spljošten
4.4.	Društvena distanca među slojevima i klasama	velika	mala
4.5.	Granice među slojevima i klasama	neprelazne	prelazne
4.6.	Neusklađenost društvenih položaja	depriviranost i privilegovanost po većem broju merila slojevitosti	raznovrsni položaji istoga stupnja neusklađeni

Eksploatacija, životni položaj i oblik raščlanjenosti društva su, dakle, tri opšte dimenzije klasne slojevitosti. Međutim, sve tri su među sobom povezane, delimično se podudaraju i same su raščlanjene na veći broj podrobnijih merila ili pokazatelja klasnog položaja. U gornjoj tabeli se lako uočava okolnost da sve pojave društvene slojevitosti, pa i društveni procesi, imaju više ili manje klasni karakter. Klasnost je dimenzija (takođe: merilo, promenljiva, varijabla, karakteristika, atribut, diskriminaciono obeležje, idealni tip, opšti model) koja karakteriše određenu pojavu u većoj ili manjoj meri. Na jednom polu toga niza je, na primer, klasni položaj onoga sloja kapitalističke klase čija je delatnost ograničena isključivo na prisvajanje viška vrednosti tuđeg rada na osnovu akcija. Položaj toga sloja, koji nema nikakvu ulogu u proizvodnji, u potpunosti je klasni i eksploatatorski. Na drugom polu je, na primer, vodeće osoblje samoupravne radne organizacije koje prisvaja deo viška vrednosti u obliku raznih privilegija i na osnovu svoga položaja u strukturi moći organizacije. Njegov položaj ima samo izvesne elemente klasnosti, u pretežnoj meri je samoupravnog, a samo u manjem obimu klasno-eksploatatorskog karaktera.

Prema tome, klasnost je *opšti teorijski pojam*. Međutim, ta konstatacija nikako ne oslobađa istraživača obaveze da pokuša dati i *operacionalnu definiciju* pojma, to jest da izabere istraživački upotrebljiva merila klasnosti. Tu obavezu nužno nameće društvenim naukama njihova vrednosna usmerenost, kao i potrebe društvene i političke prakse. Uspešnost nastojanja za ukidanje, ili bar za postupno ublažavanje, klasnog karaktera društvenih odnosa zavisi, naime, od sposobnosti društvenih nauka da utvrde društvene dimenzije, uzroke i posledice te pojave.

Uslovi klasnog položaja i klasnih odnosa

Pojmovno treba razlikovati dimenzije klasne slojevitosti koje odgovarajućim pojavama daju njihova karakteristična obeležja i uslove klasnosti koji „spolja" uslovljavaju te pojave. Kao uslove klasne slojevitosti označavamo sve one ustanove, organizacije, društvena pravila, oblike svesti, grupe i slojeve, kao i njihovu delatnost, koji učvršćuju i štite klasne odnose, daju im opšte društveno važenje i priznanje i obezbeđuju njihovu trajnost i postojanost:

„Sve ranije klase koje su osvajale vlast za sebe težile su da svoj izvojevani životni položaj osiguraju time što su čitavo društvo podvrgavale uslovima svog načina prisvajanja. Proleteri mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo tako ako ukinu svoj sopstveni dosadašnji način prisvajanja. Proleteri nemaju ništa svoje što bi osigurali, oni imaju da razore svaku dosadašnju privatnu sigurnost i privatna osiguranja."[13]

---

[13] Ibidem, tom 7, „Prosveta", Beograd, 1974, str. 388.

Ukoliko nema raznih spoljnih uslova eksploatacije, ili, pak, ukoliko odgovarajućim sredstvima raspolažu čak eksploatisani slojevi, klasna podeljenost se sužava, smanjuje i ukida. Razna materijalna i duhovna sredstva dobijaju, prema tome, ulogu klasnosti u onoj meri u kojoj ekskluzivnija prava raspolaganja njima imaju slojevi koji prisvajaju višak vrednosti, u kojoj je, dakle, njihov položaj izrazitije *monopolistički*.

Treba, dalje, razlikovati *izvore klasne slojevitosti* kojima označavamo istorijske procese od okolnosti koje su uticale i još utiču na nastanak klasa, od *uslova klasnog položaja* koji učvršćuju i brane postojeće eksploatatorske odnose. Marks i Engels su tražili izvor klasnih odnosa naročito u društvenim podelama rada i u uporednim procesima razvoja proizvodnih snaga. Tek te dve vrste procesa su, naime, omogućile proizvođenje — i prisvajanje — viška vrednosti.[14]

Nešto više pažnje zaslužuju sledeća četiri značajna kompleksa sredstava koja uslovljavaju klasne odnose; to su pravni poredak, politička organizacija, ekonomska moć i oblici društvene svesti. Pri svakoj navedenoj pojavi imaćemo u vidu da pojedina pravila, ustanove, društveni slojevi itd. po pravilu nemaju samo funkciju uslova i sredstava za učvršćivanje i osiguranje klasnog položaja ovoga ili onoga sloja, već da vrše i mnoge društveno potrebne funkcije: da, na primer, posreduju u društvenim sukobima koji nemaju klasni karakter; da su faktori društvenih promena; da su sredstva prinude u ime društvenih pravila koja su opštedruštvenog, a ne klasnog karaktera; da ne prikrivaju, već otkrivaju istinu o društvu itd. Klasni karakter je samo jedna od njihovih dimenzija, koja se bar u načelu može empirijski konstatovati ili čak i izmeriti.

Država i politička organizacija. Političke uslove klasnih odnosa delimo — kao i sve druge — na dve vrste: na ustanove i organizacije i na društvene grupe i slojeve. U prvu vrstu ubrajamo naročito državu kao organizaciju javne vlasti, koja u svakom društvu ima monopol na sredstva fizičke prinude, i *političke partije* i druge organizacije, koje, doduše, nisu sastavni deo države kao posebnog sistema ureda, organa i institucija, ali nastoje da utiču na njihove odluke. U drugu vrstu političkih sredstava ubrajamo razne slojeve i grupe lica koji delaju unutar državno-političkih organizacija i čine sociološko-studijska udruženja (na primer: *političku birokratiju* na raznim teritorijalnim nivoima i funkcionalnim područjima odlučivanja; političku elitu; sloj državnih službenika; profesionalne grupe advokata, sudija, vojnih lica itd.). Organizacije i institucije su, dakle, sistemi društvenih uloga, a grupe i slojevi — množine uzajamno povezanih ljudi koji obavljaju te uloge.

Engels je u *Poreklu porodice, privatne svojine i države* uverljivo dokazao da su klasni odnosi primarni u poređenju s političkim uslovima njihovog postojanja:

[14] Fridrih Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, „Kultura", Beograd, 1950, str. 168—169.

„Nedostajalo je još samo jedno: ustanova koja bi obezbeđivala novostečena bogatstva pojedinaca ne samo protiv komunističkih tradicija gentilnog uređenja, koja ne samo što bi proglasila za svetu ranije tako malo cenjenu privatnu svojinu, i koja bi ovo posvećenje istakla za najviši cilj svake ljudske zajednice, već koja bi udarila žig opšteg društvenog priznanja i na nove oblike sticanja svojine, koji se razvijaju jedan za drugim, dakle na sve ubrzanije povećanje bogatstva; ustanova koja bi ovekovečila ne samo sve veće cepanje društva na klase već i pravo imućne klase na eksploataciju siromašne klase i vladavinu prve nad drugom. I ta ustanova se pojavila. Pronađena je država."[15]

Država, dakle, obezbeđuje klasne odnose, daje im opšte društveno priznanje i postojanost, potiskuje i guši suprotnosti među klasama i na taj način obezbeđuje postojeće društveno-ekonomsko uređenje.

Na drugoj, pak, strani organizacija javne vlasti vrši i društveno potrebne funkcije planiranja, usmeravanja, vođenja i nadziranja grupnih delatnosti. Marks kaže da čak i u despotskim državama „posao starešinskog nadzora i svestranog mešanja vlade uključuje dve stvari: i izvršavanje zajedničkih poslova koji proizlaze iz prirode svih zajednica, i specifične funkcije koje potiču iz suprotnosti vlade prema narodnoj masi"[16]. A u *Komunističkom manifestu*, zajedno s Engelsom, predviđa postojanje takve javne vlasti koja bi u celini izgubila klasni karakter:

„Kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike i cela proizvodnja bude koncentrisana u rukama udruženih individua, javna vlast izgubiće politički karakter. Politička vlast u pravom smislu jeste organizovana vlast jedne klase za ugnjetavanje druge klase."[17]

Kako da se nazove ta vrsta vlasti koja neće više imati nikakvih elemenata klasnosti, pitanje je, naravno, samo stručnog dogovora. Možemo je i dalje označavati izrazima politika, pravo i država, a možemo se sporazumeti i o upotrebi nekih novih, adekvatnijih izraza.

Savremena marksistička sociološka misao ne može zaobići ni Marksove analize društvene uloge i klasnog položaja državne *birokratije* i s njom povezanih društvenih slojeva. Još uvek su aktuelne konstatacije o toj pojavi do kojih je Marks došao kad je proučavao francusku birokratiju pre sto godina i više.[18]

Pravni poredak i svojina. U marksističkoj literaturi, a i inače, često se poistovećuju dimenzije i uslovi klasnosti. Naročito je svojina postala sastavni deo definicije klasnog položaja, pa čak i njen bitan, najznačajniji element. Uprkos tome, smatramo da svojinu treba tretirati samo kao jedan od opštih društvenih uslova koji, doduše, u bitnoj meri učvršćuje i obezbeđuje klasne odnose, ali da ovi poslednji ipak imaju svoje samostalno postojanje i da

[15] Ibidem, str. 110.
[16] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 23, „Prosveta", Beograd, 1972, str. 322.
[17] Ibidem, tom 7, str. 395.
[18] Ibidem, tom 11, „Prosveta", Beograd, 1975, str. 122.

im stoga nalazimo traga i u društvima u kojima nema privatne svojine (na primer: u rodovskim zajednicama i u socijalističkim društvima). Naravno, to važi i za druge pravne ustanove i za sva pravna pravila i odnose čija celina čini pravni poredak određene države. Prema tome, ukoliko pravni poredak uspešnije obezbeđuje klasne interese eksploatatorskih slojeva, ukoliko je svojina na sredstva za proizvodnju više privatna, monopolistička i apsolutna, utoliko su klasni položaj i klasni odnosi postojaniji.

Kao i svi drugi elementi pravnog poretka, tako i neki oblici svojine imaju čisto klasni karakter, neki imaju istovremeno i klasni i neklasni, to jest opštedruštveni karakter, a neki nemaju nikakvih elemenata klasnosti.

Sasvim neklasne prirode je, na primer, svojina u komunizmu:

„Prema tome, kad se kapital pretvori u opštu svojinu, u svojinu koja pripada svim članovima društva, time se lična svojina ne pretvara u društvenu. Menja se samo društveni karakter svojine. Ona gubi klasni karakter."[19]

Potpuno klasni karakter ima, međutim, svojina akcionara. Kad se kapitalistički preduzetnik, koji je bio ujedno i vlasnik i direktor preduzeća, pretvorio, na jednoj strani, u „prostog dirigenta, upravitelja tuđeg kapitala" i, na drugoj strani, u „prostog vlasnika, prostog novčanog kapitalistu", nastaje neki specifičan sloj eksploatatora koji nema više nikakvih proizvodnih funkcija i dobija „celokupni profit još samo u obliku kamate, tj. kao puku nagradu za svojinu na kapital"[20].

Odlučivanje i moć u radnim organizacijama. Marks i Engels ne upotrebljavaju izraz društvena moć, već u istom smislu govore o autoritetu, vladanju, o funkcijama nadzora, upravljanja, vođenja itd. Oni su do podrobnosti proučili i dvojaku prirodu tih društvenih grupa i funkcija koje one vrše. Ustanovili su da na jednoj strani svaki udruženi rad mora biti vođen i usmeravan, a da na drugoj strani isti procesi stvaraju uslove za prisvajanje viška vrednosti. Moć i odlučivanje u privredi su, prema tome: (a) sredstvo za usklađivanje radnih procesa, (b) uslov eksploatatorskih odnosa, (c) ili, pak, imaju obe funkcije istovremeno. Više ili manje klasni karakter ima, naravno, i sloj stručnjaka (direktora, menadžera, „industrijskih kapetana", „dirigenata proizvodnje", tehnokrata, tehničke inteligencije itd.), koji imaju vodeće položaje u strukturi ekonomske moći. Zbog značaja koji to pitanje ima za razumevanje klasne podeljenosti savremenih kapitalističkih, pa i socijalističkih društava, navešćemo nekoliko odgovarajućih Marksovih konstatacija:

„Rad vrhovnog nadzora i rukovođenja nužno nastaje svuda gde neposredni proces proizvodnje ima vid društveno kombinovanog procesa, a ne istupa kao izolovani rad samostalnih proizvođača. Ali je njegova priroda dvostruka.

[19] Ibidem, tom 7, str. 391.

[20] Ibidem, tom 23, str. 370.

S jedne strane, u svim radovima gde kooperišu mnoge individue predstavljaju se povezanost i jedinstvo procesa nužno u jednoj zapovedničkoj volji i u funkcijama koje se ne tiču delimičnih radova, već celokupne delatnosti radionice, kao kod dirigenta nekog orkestra. To je *proizvodan rad* koji se mora vršiti u svakom kombinovanom načinu proizvodnje.

S druge strane — ne uzimajući uopšte u obzir trgovačko odeljenje — ovaj rad vrhovnog nadzora nužno nastaje u svim načinima proizvodnje koji počivaju na suprotnosti između radnika kao neposrednog proizvođača i vlasnika sredstava za proizvodnju. Što je ta suprotnost veća, to je veća uloga koju igra ovaj nadzornički rad."[21]

Prema tome, verovatno nema potrebe da se posebno upozorava da su društvena i ekonomska moć, odnosno kontrola pojmovno različite od svojine, mada neki autori ove pojmove poistovećuju. Svojina na sredstva za proizvodnju kao srazmerno samostalna društvena i pravna pojava deluje nezavisno na strukturu moći u radnim organizacijama. Odnosi moći koje dodatno štiti pravno i moralno važeća ustanova privatne svojine postojaniji su od položaja moći koji su izloženi neposrednom pritisku i nadzoru proizvođača. Tek ako uzmemo u obzir da je ekonomska moć, pa i politička vlast, samostalan uslov koji omogućava prisvajanje viška vrednosti, raspolažemo adekvatnim teorijskim ishodištem za istraživanje i razumevanje klasnih odnosa u nevlasničkim, socijalističkim društvima.

Oblici društvene svesti. Neki autori ubrajaju i oblike klasne svesti u više ili manje odlučujuće dimenzije klasne slojevitosti. Naročito diskusije o razlikovanju „klase po sebi" od „klase za sebe" upućuju na pitanje da li je klasa pojava koja nastaje i postoji nezavisno od predstava koje su ljudi stvorili o njoj (*„klasa po sebi"*) ili, pak, o klasi u pravom smislu reči možemo govoriti tek onda kad su njeni pripadnici svesni svojih zajedničkih interesa i istorijske sudbine (*„klasa za sebe"*). Po našem mišljenju, to pitanje se može rešiti tako što bismo sada, kao i ranije, odnos eksploatacije, dakle činjenicu uzajamnog odnosa proizvođenja i prisvajanja viška vrednosti, tretirali kao bitnu dimenziju klasnog položaja, a svest o sopstvenom položaju u tom odnosu i druge oblike klasne svesti smatrali za uslove koji samostalno doprinose zaštiti, učvršćivanju ili ukidanju klasnih odnosa. Smatramo, dakle, da je klasni položaj eksploatatorskih slojeva utoliko postojaniji ukoliko oni raspolažu efikasnijim i ubedljivijim sredstvima za „proizvođenje" i širenje ideoloških, religijskih, moralnih i naučnih predstava koje opravdavaju (idealizuju, racionalizuju) njihov klasni položaj i ukoliko je njihov monopol na ta sredstva ekskluzivniji.

Kao i kod svih drugih uslova klasne podeljenosti, i ovde se držimo pravila da konkretna sredstva delimo na osamostaljene oblike svesti (predstave, uverenja, vrednosti, mitovi, „naučne istine" itd.) i na ustanove, organizacije, grupe i društvene slojeve

[21] Ibidem, str. 321—322, *kurziv* — P. J.

koji ih stvaraju i prenose. Mislimo naročito na organizacije i ustanove kao što su crkva, škola i naučni instituti i na odgovarajuće (profesionalne) grupe ljudi kao što su sveštenici, nastavnici i drugi.

Na ideološku hegemoniju eksploatatorskih klasa upozorio je i Marks:

„Misli vladajuće klase su u svakoj eposi vladajuće misli, tj. klasa koja predstavlja vladajuću *materijalnu* silu društva je ujedno i njegova vladajuća *duhovna* sila. Klasa kojoj stoje na raspolaganju sredstva za materijalnu proizvodnju raspolaže time u isto vreme i sredstvima za duhovnu proizvodnju..."[22]

Diskusiju o uslovima klasnog položaja shematski prikazuje sledeća tabela:

Uslovi klasne slojevitosti

Ustanove i organizacije	Slojevi i grupe	Funkcije i procesi
1. politička (javna) vlast: vojska, policija, državna uprava...	državni službenici, politička i vojna elita, birokratija...	politička kontrola, fizička prinuda, odlučivanje, usmeravanje...
2. političke partije i pokreti	političke grupe, grupe pritiska, interesne grupe	političko suprotstavljanje i politički sukobi, izražavanje, povezivanje i učvršćivanje političkih interesa...
3. pravni poredak i privatna svojina na sredstva za proizvodnju	profesionalne grupe pravnika, sudija, advokata...	zaštita pravne sigurnosti, zakonitosti, ustavnog uređenja...
4. ekonomska moć	vodeći stručnjaci i organizatori rada, tehnokrati, menadžeri, direktori...	usmeravanje, planiranje, vođenje, nadzor, usklađivanje radnih procesa...

Mada konstatujemo da pojmovno treba razlikovati dimenzije od uslova klasne podeljenosti, moramo ujedno i pretpostaviti da u društvenoj stvarnosti iste pojave često imaju istovremeno ulogu merila *i* uslovi klasnosti.

Nejednakosti u imovini i dohocima često su značajan pokazatelj klasnih razlika jer prisvajanje viška vrednosti ima za posledicu i gomilanje imovine, na jednoj, i osiromašavanje, na drugoj strani. Ipak je nagomilana imovina ujedno i sredstvo za učvršćivanje sopstvenog eksploatatorskog položaja pošto su materijalna dobra u isto vreme i sredstva za nagrađivanje, kupovanje i potkupljivanje političara, intelektualaca, vojnika i drugih, a i za pridobijanje pojedinačnih pripadnika ili celih slojeva eksploatisane klase.

[22] Ibidem, tom 6, „Prosveta", Beograd, 1974, str. 43.

Imovina je izvor društvene i političke moći, pa prema tome i uslov za učvršćivanje klasnog položaja.

Isto je tako i društvena moć, to jest odlučivanje o društveno značajnim pitanjima, pored ostalog o proizvodima sopstvenog ili tuđeg rada, posebno merilo društvene i klasne podeljenosti. Moć, naime, nije samo sredstvo za postizanje nekog drugog cilja ili za sticanje nekog drugog dobra, već je sama po sebi društveno cenjeno dobro, jer daje ljudima osećanje sigurnosti, omogućava aktivno učešće u rešavanju širih društvenih problema, a ukoliko je široko raspodeljena i samoupravna, ona ukida oblike političke i ekonomske otuđenosti. I baš zato što je moć sama po sebi društveno cenjeno dobro, zato prisvajanje, gomilanje, koncentracija moći znači ujedno i oblik eksploatacije. Mada je teško govoriti o „stvaranju moći" i o „prisvajanju viška vrednosti moći", ipak možemo pretpostaviti da je moć koncentrisana i od građana i proizvođača otuđena u većoj meri nego što to iziskuju sami uslovi proizvodnje i učestvovanja u širim društvenim jedinicama. Možemo, štaviše, zamisliti da određena klasa ili sloj otuđuje, gomila i koncentriše moć iz čiste pohlepnosti za vlašću, a ne zato što bi želela da je upotrebi samo kao sredstvo za postizanje nekih drugih, na primer imovinskih interesa i ciljeva. Već nagomilana moć je, dakle, *istovremeno* jedno od merila klasnosti i uslov i sredstvo za očuvanje postojećeg odnosa eksploatacije.

Na sličan način bismo mogli proučiti dvojaki karakter obrazovanja, društvenog ugleda i nekih drugih dimenzija društvene i, posebno, klasne slojevitosti za koje osnovano pretpostavljamo da su ujedno i sredstva za učvršćivanje već stečenog klasnog položaja.

Uslovi klasnosti i društvena razmena. Na ovom mestu bi se trebalo zaustaviti i na pitanju pojmovnog razgraničenja između odnosa moći i odnosa razmene. *Obe osnovne vrste razmene* — kako ona koja je sa stanovišta oba subjekta dobrovoljna tako i ona koja je prinudna, odnosno koja se pretvara u odnos moći — *imaju,* naime, i *više ili manje klasni karakter.* Razmena proizvoda (dobara) i (ili) usluga je u određenom obimu i u određenim slučajevima pojavni oblik odnosa eksploatacije. Što je više nadređena jedna i što je više podređena druga strana, s obzirom na merila i uslove klasne podeljenosti društva koji čine opšti okvir određenog procesa razmene, to je verovatnije da taj proces sadrži i elemente eksploatatorskog odnosa. Monopolni položaj s obzirom na uslove proizvodnje, koncentrisana politička vlast i ideološka dominacija su karakteristični opšti objektivni uslovi koji — bez obzira na subjektivno doživljen stepen prinudnosti, odnosno dobrovoljnosti konkretne razmene, bez obzira na lične motive i želje oba učesnika — povećavaju verovatnost da onaj koji je privilegovan u pogledu navedenih uslova klasnog položaja razmenom prisvaja određenu količinu viška vrednosti koji je stvorio deprivirani subjekt. Marks je to teorijsko pitanje razrešio na primeru kapitalističkih društvenih i produkcionih odnosa:

„*Klasni odnos* između kapitaliste i najamnog radnika, dakle, već postoji, već je pretpostavljen u trenutku kada njih dvojica sta-

nu jedan prema drugome u činu N[ovac] — R[adna] s[naga] (Rs — N sa strane radnika). To je *kupovina i prodaja*, novčani odnos, ali kupovina i prodaja u kojima je kupac pretpostavljen kao kapitalista, a prodavac kao najamni radnik, a ovaj odnos dat je time što su *uslovi za ostvarenje radne snage — životna sredstva i sredstva za proizvodnju — odvojeni od vlasnika radne snage kao tuđa svojina*."[23]

U ovoj raspravi o klasnoj slojevitosti društva državu, politiku, pravo i oblike društvene svesti posmatramo samo sa stanovišta funkcije koju oni imaju kao uslovi i sredstva klasnog položaja. Razume se da su isto tako značajne i neke druge, opšte društvene funkcije tih pojava.

Posledice klasne podeljenosti

Klasne suprotnosti i klasni sukobi. Neposredne posledice procesa eksploatacije, odnosno klasnih odnosa su, naravno, razni oblici klasne borbe. Iz nekih mesta u Marksovim i Engelsovim delima mogli bismo čak zaključiti da određena množina ljudi čini društvenu klasu samo onda kad je u konfliktu s klasom koja je na drugoj strani istog kompleksa eksploatatorskih odnosa. U *Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte* Marks je prikazao klasni, odnosno neklasni položaj francuskih seljaka i pri tom je srazmerno iscrpno definisao razna merila i empirijske pokazatelje klasnog položaja.[24] Po njemu, klasa je grupa ljudi koji imaju sledeća zajednička svojstva: jednak životni položaj; međusobne odnose, veze i uzajamne kontakte; isti način proizvodnje; jednake ekonomske uslove egzistencije: način života, zajedničke interese, obrazovanje, političku organizaciju — i *neprijateljski odnos* prema drugim klasama. Razume se, posebno je pitanje kad se te suprotnosti klasnih interesa pretvaraju u istinski sukob, u klasnu borbu i najzad u revoluciju. Međutim, nikakve sumnje ne može biti u to da su *klasni* svi oni *sukobi* do kojih dolazi zbog interesa nadređene strane da bi se sačuvao, učvrstio i povisio stepen eksploatacije (to jest deo prisvajanog viška vrednosti) i zbog interesa podređene strane da bi se taj stepen snizio i u celini ukinuli eksploatatorski odnosi u kojima ona ima samo podređen položaj. I ne samo to. U klasnom interesu nadređenog subjekta je da on osigura i sve uslove svoga klasnog položaja, a u interesu eksploatisanih klasa je da se ti uslovi naruše i ostvare takvi oblici društvene podele rada, načina proizvodnje i društvene organizacije, takve državne i političke ustanove, takve moralne, ideološke i naučne predstave, koji odgovaraju njihovim klasnim interesima. Zato se klasni sukobi odvijaju na različitim institucionalnim područjima društvene strukture i u njih se upuštaju različiti društveni pokreti, političke stranke i druga udruženja.

[23] Ibidem, tom 22, str. 34, *kurziv* — P. J.

[24] Ibidem, tom 11, str. 161—165.

Kada više ili manje prikrivena suprotnost klasnih interesa prelazi u otvoren sukob dveju ili više klasa ili klasno opredeljenih slojeva, to u velikoj meri zavisi od odnosa između stepena eksploatacije i efikasnosti uslova eksploatacije. Od tog odnosa zavisi i način razrešenja tog sukoba, njegovo trajanje, pobeda ove ili one strane, a delimično i to da li će se u celini ukinuti raniji klasni odnosi. Uopšte uzevši, važi pravilo da otvoren sukob izbija utoliko ranije ukoliko je viši stepen eksploatacije, a u sukobu pobeđuje ona strana koja raspolaže efikasnijim sredstvima za provođenje i nametanje svojih klasnih ciljeva.

Promene u klasnoj slojevitosti i socijalistički razvoj. Posledice klasnih suprotnosti i sukoba su, dakle, promene klasnog položaja i odnosa raznih slojeva i klasa, kao i promene oblika i uslova klasne podeljenosti celoga društva. Te promene su poseban vid razvoja određenog društva i njegove strukture, a gledane u dugoročnoj perspektivi one su vid njegovog istorijskog razvoja. Ukoliko je opšti pravac strukturnih promena ublažavanje ili ukidanje klasnog karaktera društvene slojevitosti u okviru savremenih građanskih društava, zemalja u razvoju, pa i socijalističkih društava, govorimo o *socijalističkom i samoupravnom razvoju,* o postupnom nastajanju oblika asocijacije slobodnih proizvođača i građana, o dezalijenaciji i ponovnoj integraciji ljudi s njihovom generičkom suštinom, o humanizaciji čoveka i društva. A ukidanje klasnog karaktera onih ustanova, organizacija i oblika društvene svesti koji omogućavaju prisvajanje viška vrednosti podudara se s procesima deetatizacije, odumiranja države, debirokratizacije i ukidanja monopolističkih položaja na području nauke, kulture, sredstava masovnog komuniciranja itd.

Inače bi društvene sukobe, procese, promene i razvoj trebalo podrobnije obraditi u posebnoj raspravi. Ovde želimo samo još jednom da naglasimo da klasnost definišemo kao izuzetno značajnu i bar u načelu i empirijski merljivu i dokažljivu dimenziju kako društvene strukture (na primer: društvenih položaja i uloga, interesa, odnosâ i slojeva) tako i razvojnih procesa (na primer: društvenih pokreta, sukoba i promena).

Kasim Trnka

Ostvarivanje samoupravnog koncepta reforme visokog školstva u SR Bosni i Hercegovini

1.

Period od sedam godina, koliko je proteklo od Petog kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine, omogućuje da se realno ocijene rezultati u konstituisanju i ostvarivanju samoupravnog koncepta reforme visokog školstva u SR Bosni i Hercegovini i da se preciznije utvrde naredni zadaci. Suštinu idejno-političke platforme Saveza komunista i drugih progresivnih snaga — koja je, u osnovi, definisana na Petom kongresu SKBiH[1] i koja je, zahvaljujući borbi ovih snaga za njenu realizaciju, stalno dograđivana i aktuelizirana — čini opredjeljenje da se kvalitet i efikasnost nastavno-naučnog rada u visokom školstvu može ostvarivati samo pod uslo-

[1] U Rezoluciji Petog kongresa SKBiH o reformi visokog školstva se, između ostalog, kaže: „Kongres obavezuje komuniste da savlađuju tradicionalizam i druge konzervativne otpore samoupravljanju i reformi u visokom školstvu. Korjenita reforma u ovoj oblasti treba da polazi od reforme finansiranja, nastavnih planova, programa i organizacije nastave, od stvaranja što racionalnijeg visokog školstva, organski povezanog sa privrednim i drugim djelatnostima. Komunisti će se angažovati da se nastave napori i mjere koji u visokoškolskim ustanovama osiguravaju demokratizaciju odnosa i razvoj samoupravljanja na bazi dohotka."

vom stalnog razvijanja socijalističkih samoupravnih odnosa i jačanja samoupravnog položaja svih radnih ljudi u ovoj djelatnosti — nastavnika, studenata i ostalih radnika.

Takva platforma je ostvarljiva (a to su pokazala i dosadašnja iskustva) samo pod uslovom sve većeg otvaranja visokog školstva i njegovog samoupravnog integrisanja u sistem cjelokupnog udruženog rada, stalnog razvijanja i u ovoj djelatnosti socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na sticanju dohotka prema radu i rezultatima rada, kao i klasno opredijeljene, intenzivne i kontinuirane aktivnosti socijalističkih snaga i u visokom školstvu i društvu uopšte. Analiza aktivnosti Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija u proteklom periodu potvrđuje da su njihovo angažovanje i uticaj bili od presudnog značaja za kreiranje i ostvarivanje reforme, odnosno za razvoj socijalističkog samoupravljanja u visokom školstvu.[2]

Ostvarivanju stavova Devetog kongresa SKJ i Petog kongresa SKBiH o reformi visokog školstva SKBiH je pristupio kao trajnom procesu koji podrazumijeva puno jedinstvo promjena u društveno-ekonomskim odnosima, razvijanja socijalističkog samoupravljanja i nastavno-naučne i pedagoške aktivnosti. Pri tome je Savez komunista od početka morao da se konfrontira sa nosiocima suprotnih koncepata i drugih otpora.

Osnovna snaga u kreiranju i provođenju reforme bili su organizovani radni ljudi u visokom školstvu — nastavnici, studenti i ostali radnici. Njihova aktivnost uklapa se u šire tokove jačanja jedinstva socijalističkih snaga i društvene uloge Saveza komunista, naročito poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ i Pisma Predsjednika SKJ i Izvršnog biroa. Sve to, kao i sve značajniji rezultati u materijalnom i društvenom razvoju SR Bosne i Hercegovine, stvorilo je veoma povoljnu društveno-političku situaciju za uspješnije provođenje reforme, odnosno za razvoj socijalističkog samoupravljanja i u visokom školstvu.

U toj aktivnosti je u isto vrijeme praktično ostvarivano i reformisanje samog Saveza komunista u visokom školstvu. Čvršćim povezivanjem organizacija Saveza komunista u visokoškolskim ustanovama sa organizacijama Saveza komunista u opštinama i gradu ostvaren je zahtjev da se i problematika visokog školstva sve više tretira i rješava kao nedjeljiv dio ukupne borbe Saveza komunista za razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa. To je, svakako, doprinijelo bržem prevazilaženju tradicionalne izolovanosti visokog školstva i omogućilo njegove čvršće veze sa privredom i drugim društvenim djelatnostima.

---

[2] Razumije se, ova aktivnost nije bila u svim fazama i u svim sredinama ujednačenog intenziteta niti su njeni efekti svuda podjednaki. Isto tako, evidentne su znatne razlike u aktivnosti i uticaju Saveza komunista, Saveza socijalističke omladine i sindikata u proteklom periodu. Na ovakav zaključak upućuju i rezultati našeg istraživanja koji su objavljeni u knjizi *Samoupravljanje u visokom školstvu u Bosni i Hercegovini* (Studijski centar Gradske konferencije SK Sarajeva, Sarajevo, 1975).

Iz opredjeljenja da je reforma visokog školstva samoupravni proces od šireg društvenog značaja i da pretpostavlja koordiniranu aktivnost na širem društvenom planu rezultiralo je takvo povezivanje organizacija Saveza komunista u oblasti visokog školstva sa organizacijama Saveza komunista u svim drugim oblastima. To povezivanje je u SR Bosni i Hercegovini već pokazalo sve prednosti čvršćeg integrisanja aktivnosti svih komunista na ovom zajedničkom zadatku.

U borbi za razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa, odnosno za ostvarivanje reforme i same osnovne organizacije Saveza komunista u oblasti visokog školstva su se sve više idejno-politički i akciono osposobljavale. Na toj osnovi organizacije Saveza komunista se i stalno omasovljavaju, a njihova aktivnost odlučujuće utiče na jačanje političkog jedinstva i na stvaranje pozitivne političke atmosfere. Kao oblik njihovog međusobnog akcionog povezivanja, sve se više afirmišu interfakultetske konferencije na kojima se razmjenjuju iskustva i usklađuju idejno-politički stavovi.

Pored toga što se aktivnošću Centralnog komiteta SK BiH, Gradske konferencije SK Sarajeva, opštinskih konferencija i njihovih organa stalno inicira, koordinira i usmjerava aktivnost najšireg kruga komunista u reformi visokog školstva, sve se više razvijaju i raznovrsni oblici međusobnog povezivanja komunista i organizacija Saveza komunista u oblasti visokog školstva i u drugim oblastima udruženog rada. Tako se iniciraju razni sastanci, savjetovanja, zajedničke akcione konferencije i drugi oblici međusobnog povezivanja komunista iz pojedinih oblasti udruženog rada i iz odgovarajućih visokoškolskih institucija, što takođe govori da se reforma sve uspješnije ostvaruje i u tim bitnim komponentama.[3]

Zahvaljujući naporima komunista i svih radnih ljudi, prije svega u visokom školstvu, a i u široj zajednici, može se reći da je globalna bitka za reformu visokog školstva dobivena i da nema više frontalnog i otvorenog suprotstavljanja njenom kursu. Među-

[3] Izmjenama u Statutu SKBiH usvojenim na Petom kongresu napušten je princip „eksteritorijalnosti" u pogledu partijskog organizovanja na Univerzitetu. Realizacijom novih oblika organizovanja intenzivnije se uključuju organizovane društvene snage šire zajednice u proces konstituisanja i ostvarivanja reforme visokog školstva. Opštinske konferencije i Gradska konferencija SK Sarajeva formirale su svoje komisije za pitanja visokog školstva, stalno prate, podstiču i usmjeravaju aktivnost komunista na ovom planu. Ovom pitanju su bile posvećene i posebne sjednice opštinskih konferencija i Gradske konferencije SK Sarajeva, Predsjedništva Centralnog komiteta SKBiH, a održane su i četiri sjednice interfakultetske konferencije Saveza komunista. Sada, u toku izborne aktivnosti, ulažu se napori da se organizaciona struktura Saveza komunista u visokom školstvu usaglasi sa promjenama u konstituisanju OOUR-a i sa njihovim udruživanjem i povezivanjem. Formiranjem osnovnih organizacija Saveza komunista po godinama studija, odnosno po odsjecima i konferencija Saveza komunista u okviru visokoškolskih ustanova organizacije Saveza komunista treba da postanu mobilnije i akciono i idejno-politički osposobljenije za ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge u daljem razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa i reforme visokog školstva na toj osnovi.

tim, mada su brojni idejno-politički i drugi otpori savladani i mada oni sa razvojem socijalističkog samoupravljanja postaju sve slabiji, oni ipak nisu u cjelini eliminisani.

Otpori radikalnijim promjenama u reformi visokog školstva — koji su se brojnije i otvorenije pojavljivali naročito u početnoj fazi kreiranja i ostvarivanja reforme — rezultat su, najčešće, nastojanja da se očuvaju postojeći odnosi i stečene pozicije.

Antireformske i antisamoupravne snage jedinstvene su samo po tom obilježju, ali su veoma heterogene po idejnoj opredijeljenosti i načinu ispoljavanja i djelovanja. U visokom školstvu one su se, najčešće, ispoljavale u vidu konzervativizma i dogmatizma, u apriornom odbijanju svega što je novo i u zahtjevima da treba čekati šta će „autoritativniji" univerziteti uraditi. S druge strane, javljale su se tendencije ultraljevičarskog radikalizma, liberalizma i apstraktnog humanizma, koje su se manifestovale u zahtjevu za idejnom neutralnošću nauke i obrazovanja, u suprotstavljanju realizaciji koncepta o studentu kao radnom čovjeku, u odricanju samoupravnih prava radnicima u službama, u favorizovanju monopola na znanje i informacije itd.

Bitan razlog što se — i pored značajnih rezultata — još brže ne razvijaju socijalistički samoupravni odnosi u visokom školstvu je još uvijek nedovoljno nastavno afirmisanje marksističkog pogleda na svijet, i to kako uslijed teškoća uvođenja obaveznog posebnog nastavnog predmeta tako i uslijed objektivne složenosti marksističkog artikulisanja cjelokupnog nastavno-naučnog procesa. Zbog toga je i Savez komunista Bosne i Hercegovine na svom Šestom kongresu posebno obavezao svoje članove koji djeluju na svim nivoima obrazovanja da svoju aktivnost usmjere u tom pravcu.[4]

Intenzivnom idejno-političkom, samoupravnom i drugom aktivnošću komunista i radnih ljudi u visokom školstvu i široj zajednici ostvarene su u proteklom periodu u reformi visokog školstva trajne vrijednosti, koje se ogledaju prije svega u sve dominantnijoj svijesti o reformi kao permanentnom procesu i u opredijeljenosti i odlučnosti najvećeg broja nastavnika, studenata i drugih radnih ljudi u visokom školstvu da se angažuju u ostvarivanju reforme; otvoreni su procesi prevladavanja uslova koji su determinirali zaostajanje u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa u ovoj djelatnosti; stečena su prva iskustva u konstituisanju osnovnih i drugih organizacija udruženog rada i u njihovom udruživanju i povezivanju sa organizacijama udruženog rada u privredi i

[4] „Marksističko obrazovanje, teorijsko i idejno-političko osposobljavanje, kao i razumijevanje samoupravne prakse, i prihvatanje etičkih vrijednosti samoupravnog socijalizma — kaže se u Rezoluciji Šestog kongresa SKBiH — moraju biti područje stalnog angažovanja komunista u cijelom vaspitno-obrazovnom sistemu. Komunisti su obavezni da se još dosljednije i odgovornije bore da nastavni planovi, programi i udžbenici, odnosno nastavni proces u cjelini, odgovaraju potrebama samoupravnog socijalističkog obrazovanja i odgoja."

drugim djelatnostima. Zahvaljujući tome, rad nastavnika, studenata i ostalih radnih ljudi je sve produktivniji i daje evidentne rezultate i u efikasnosti studija.[5]

2.

Visoko školstvo, kao neodvojiv dio jedinstvenog društvenog rada, u zavisnosti je od osnovnih društveno-ekonomskih promjena u društvu, ali i ono sa svoje strane vrši određen uticaj na te promjene. To važi i za odnos visokog školstva prema materijalnom i društvenom razvoju SR Bosne i Hercegovine.

Privredni i društveni razvoj SR Bosne i Hercegovine bio je izuzetno dinamičan. Mada je u jednom periodu pokazivao relativno zaostajanje iza prosječnog razvoja zemlje, ipak je apsolutno bio izvanredno brz. Kao logična posljedica takvih društveno-ekonomskih kretanja, u SR Bosni i Hercegovini se, i pored naslijeđene niske materijalne baze i nevelikog kadrovskog potencijala, od samog početka posebna pažnja poklanjala razvoju visokog školstva. Ulagani su napori da se što prije stvori institucionalna i kadrovska osnova za razvoj visokog školstva koja će biti kadra da zadovoljava sve veće potrebe privrede i drugih društvenih djelatnosti.[6]

Uporedo sa razvijanjem mreže visokoškolskih ustanova vršena je i njihova dislokacija, čime je još više podstaknut razvoj pojedinih regiona, a visokoškolsko obrazovanje postalo dostupno širem krugu ljudi.[7]

Osnivanje visokoškolskih ustanova i univerziteta izvan Sarajeva veoma je povoljno uticalo na poboljšanje socijalne strukture

---

[5] Kao rezultat dejstva svih mjera preduzetih u reformi, iz godine u godinu se povećava prolaznost studenata i raste stopa diplomiranih. Tako se u školskoj 1975/76. godini upisalo preko 60% studenata koji su sa uspjehom položili sve ispite iz prethodne godine, što je bio uslov za upis u narednu godinu. U prošloj godini broj diplomiranih je za 30% veći nego u pretprošloj. U odnosu na 1970. godinu broj diplomiranih redovnih studenata u 1975. godini je dvostruko veći, tako da je SR Bosna i Hercegovina došla na prvo mjesto u Jugoslaviji po odnosu broja diplomiranih i redovnih studenata.

[6] U odnosu na školsku 1952/53. godinu, kada je u SR Bosni i Hercegovini studiralo 3.597 studenata, u 1974/75. godini taj broj se povećao za više od jedanaest puta. U toj školskoj godini na 43 visokoškolske ustanove (27 fakulteta, 2 akademije i 14 viših škola), uključujući i odjeljenja u mjestima van sjedišta fakulteta, studiralo je 42.449 studenata, od kojih 22.792 redovnih. U školskoj 1974/75. godini na visokoškolskim ustanovama radilo je 1.535 stalnih nastavnika i saradnika i 1.280 ostalih zaposlenih.

[7] Danas u SR Bosni i Hercegovini u 6 gradova postoje visokoškolske ustanove. Pored Sarajevskog, konstituisan je i Univerzitet u Banjaluci, a vrše se pripreme za konstituisanje Univerziteta u Mostaru. Već je 25,9% ukupnog broja studenata upisano na ustanovama izvan Sarajeva. Tendencija povećavanja ovoga procenta i dalje je znatno naglašena, tako da u školskoj 1975/76. godini na visokoškolskim ustanovama izvan Sarajeva studira 31,6% svih studenata u Republici.

studenata; time se uspješnije rješavaju i materijalna pitanja studentskog standarda; a što je od posebnog značaja, otvaranjem novih ustanova uspješnije se zadovoljavaju potrebe privrede odgovarajućih regiona. Na ovim pitanjima ostvaren je visok stepen saradnje organizacija udruženog rada, društveno-političkih zajednica, Univerziteta u Sarajevu, Zajednice za visoko obrazovanje i odgovarajućih visokoškolskih ustanova. I pored toga, ove ustanove nailaze i na određene probleme, koji se odnose prvenstveno na zadovoljavanje potreba u kadrovima. U pojedinim centrima su rješavanju ovog pitanja pristupili dugoročnije i planski, što već daje značajnije rezultate.

Doprinos visokog školstva ukupnom društvenom i kulturnom razvoju SR Bosne i Hercegovine je višestruk i često nemjerljiv. Ako se cijeni po broju diplomiranih stručnjaka, taj doprinos je, svakako, velik. Visoko školstvo u SR Bosni i Hercegovini davalo je u posljednjih 10 godina prosječno oko 10% visokostručnih kadrova u Jugoslaviji.[8] Svi ovi rezultati, mada značajni, ostvarivani su kroz veoma ekstenzivan način rada i uz vrlo nisku efikasnost.[9]

Nizak stepen efikasnosti studija bio je u svijetu, pa i kod nas, jedan od glavnih, ali ne i jedini razlog što se pristupilo reformisanju visokoškolskog obrazovanja. Zavisno od karaktera produkcionih odnosa, klasne strukture društva i niza drugih faktora, taj proces je veoma različit od zemlje do zemlje po svom intenzitetu, dubini zahvata, angažovanim društvenim snagama i primijenjenim metodama. U svim tim nastojanjima — usmjerenim na stvaranje takvog obrazovnog sistema koji će, uz očuvanje i zaštitu određenog klasnog poretka i ideologije, omogućiti što efikasnije prenošenje sve većeg fonda naučnih i drugih saznanja na nove generacije — bitno su prisutni i zahtjevi za većom demokratizacijom obrazovanja. Preovladalo je uvjerenje, naročito u onim zemljama u kojima progresivne i lijevo orijentirane snage imaju značajniju ulogu, da se reforma obrazovanja ne može ostvariti bez demokratizacije odnosâ.

Socijalno-klasna suština reforme visokog školstva u našem društvu je sadržana u borbi za razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa. Po ovom suštinskom određenju naš koncept reforme se bitno razlikuje od onih koji se ostvaruju u drugim sistemima, mada po nekim pojavnim oblicima mogu imati sličnosti.

---

[8] U visokoškolskim ustanovama u SR Bosni i Hercegovini do 1974. godine doktorat nauka steklo je 516 kandidata, a u istom periodu 315 kandidata završilo je nastavu trećeg stepena, čime je dat značajan doprinos razvoju naučnih institucija i razvojnih centara, kao i ukupne naučne misli i prakse. U periodu od 1961. do 1970. godine učešće visokostručnih kadrova u strukturi zaposlenih povećano je sa 4 na 7,5%, a 1972. godine taj procenat je iznosio 8,2%. U periodu od 1948. do 1973/74. godine diplomiralo je 50.943 studenta. Zahtjevi privrede za visokostručnim kadrovima su, međutim, daleko veći.

[9] U prosjeku za SFRJ na fakultetima je 1970. godine u redovnom roku diplomiralo 19,1% studenata, dok je u SR Bosni i Hercegovini u 1971. godini taj procenat iznosio 15,4%, odnosno na višim školama u SFRJ 17,5%, a u SR Bosni i Hercegovini 10,7%.

Da bi se uspješno ostvarivao samoupravni koncept reforme visokog školstva u našoj zemlji, potrebne su raznovrsne aktivnosti i mjere velikog broja društvenih subjekata. Iskustva ostvarivanja reforme visokog školstva u SR Bosni i Hercegovini to nedvosmisleno potvrđuju.

Sadašnja faza intenzivnije aktivnosti u reformi otpočela je decidnim stavovima Petog kongresa SKBiH (1969) i donošenjem Zakona o visokom školstvu 1970. godine, kojim se insistiralo na osavremenjavanju nastavno-naučnog procesa i zahtijevalo veće radno angažovanje i nastavnika i studenata. Međutim, ubrzo se pokazalo da je to nedostatno ako se intenzivnije ne otvore procesi raznovrsnog povezivanja visokoškolskih ustanova sa ostalim organizacijama udruženog rada. Za to je šire mogućnosti pružala odgovarajuća samoupravna interesna zajednica, u okviru koje su se mogli stvarati institucionalni i drugi uslovi za slobodnu razmjenu rada visokog školstva i ostalih djelatnosti.

Uspostavljanje takvih neposrednih odnosa tražilo je da se što prije prevaziđe budžetski način finansiranja i da se počnu izgrađivati novi društveno-ekonomski odnosi sticanja dohotka i njegove raspodjele srazmjerno uloženom radu i ostvarenim rezultatima. Ti novi odnosi nisu, međutim, mogli da se grade na tradicionalnoj instituciji fakulteta. Fakulteti su se morali konstituisati, u svim bitnim elementima, kao organizacije udruženog rada, što je podrazumijevalo bitne društveno-ekonomske promjene, odnosno jačanje samoupravnog položaja svih sudionika radnog procesa — i nastavnika, i studenata i ostalih radnika.

Intenzivnije angažovanje u reformi visokog školstva bilo je omogućeno i time što je odnose na širem društvenom planu karakterisalo pripremanje i donošenje ustavnih amandmana i novog Ustava i dosljedna borba za njihovo ostvarivanje; odlučno i dosljedno raščišćavanje sa pojavama antisamoupravnih i antisocijalističkih ideologija; konsolidovanje progresivnih snaga, a prije svega Saveza komunista.

Iskustvo je potvrdilo da ni jedna od ovih komponenata, ako bi djelovala izolovano, ne obezbjeđuje željene rezultate u reformi, nego se tek u zajedničkom dejstvu, uz intenzivnu aktivnost svih subjektivnih progresivnih snaga, mogu ostvarivati postavljeni ciljevi.

3.

Obrazovanju se i kod nas sve određenije pristupa kao realnoj proizvodnoj snazi koja direktno učestvuje u stvaranju nove vrijednosti u materijalnoj proizvodnji, u podizanju produktivnosti rada, u povećavanju dohotka i u opštem materijalnom i kulturnom razvoju. Na tim osnovama izrasta uzajamna povezanost i uslovljenost proizvodne i svih drugih sfera udruženog rada, jer dohodak stvoren u materijalnoj proizvodnji predstavlja ukupan izraz napora svih radnih ljudi koji su neposredno ili posredno učestvovali u nje-

govom stvaranju. Na taj način, udruživanjem i slobodnom razmjenom rada, radnička klasa i svi drugi udruženi radni ljudi, ovladavajući cjelokupnom društvenom reprodukcijom, ovladavaju i kadrovskom reprodukcijom kao njenim najbitnijim elementom. Obrazovanje tako postaje snažno oružje u rukama radničke klase.

Uspostavljanjem samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u kojima radnici u obrazovnim djelatnostima stiču svoj dohodak prevazilazi se odnos „izdržavanih" i onih koji „izdržavaju" i uspostavlja raspodjela zajednički stvorene nove vrijednosti srazmjerno datom doprinosu. Otuda se sredstva izdvojena za „finansiranje" obrazovanja ne mogu smatrati viškom vrijednosti, nego potrebnim radom, ukoliko rad radnika u obrazovanju neposredno doprinosi reprodukciji ljudskog faktora proizvodnje i ukoliko je izdvajanje dohotka za obrazovnu djelatnost izraz interesa i volje radnika udruženih u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Izdvajanja iz nacionalnog dohotka za finansiranje visokog školstva su i u apsolutnom i u proporcionalnom iznosu sve veća. SR Bosna i Hercegovina je i u periodu svog relativnog zaostajanja iza prosječnog razvoja zemlje stalno povećavala stopu izdvajanja iz društvenog proizvoda za obrazovanje.[10]

Zakon o zajednicama obrazovanja i finansiranja obrazovanja i Društveni dogovor o kreditiranju i stipendiranju studenata u Bosni i Hercegovini, koji su se počeli primjenjivati 1973. godine, predstavljaju one ključne dokumente kojima se konstituišu novi društveno-ekonomski odnosi u visokom školstvu ove Republike i bez kojih nije bilo moguće produbljavanje reformskih zahvata niti podsticanje daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja u ovoj oblasti. Suštinska opredjeljenja ovih dokumenata sastoje se prije svega u tome da politiku razvoja obrazovanja i vaspitanja utvrđuju udruženi radni ljudi i građani i društveno-političke zajednice, polazeći od zajedničkih interesa i potreba, koji se konkretizuju u programima razvoja obrazovanja i vaspitanja, a ovi se zajednički donose u okviru odgovarajućih samoupravnih interesnih zajednica obrazovanja.

U Zajednicu za visoko obrazovanje, koja je počela sa radom juna 1973. godine, udružile su se visokoškolske ustanove i druge organizacije udruženog rada sa teritorije SR Bosne i Hercegovine, kao i Republika i opštine na čijem području je sjedište organizacije za više, odnosno visoko obrazovanje. Osnovno pitanje izgradnje samoupravne strukture Zajednice sastoji se u stvaranju institucionalnih uslova za realizaciju zahtjeva za udruživanje i razmjenu rada udruženih radnih ljudi u privredi i drugim djelatnostima i radnih ljudi u organizacijama udruženog rada visokoškolskog

---

[10] Tako je u Jugoslaviji ova stopa od 3,7%, koliko je iznosila 1965. godine, u 1969. godini povećana na 4,5%. U istom razdoblju ona je u SR Bosni i Hercegovini povećana od 4,0% na 5,8%. Izdvajanje iz nacionalnog dohotka za obrazovanje u SR Bosni i Hercegovini je dostiglo stopu veću od 6,3%, koja se bez značajnijeg porasta ukupne produktivnosti teško dalje može povećavati. Pri tome treba istaći da je 1971. i 1972. godini ona nešto niža od stope rasta nacionalnog dohotka.

obrazovanja, kao i za što neposredniji uticaj samoupravno organizovane baze na odluke svih organa Zajednice.

Rješenje ovih pitanja je nađeno u organizovanju cjelokupnog udruženog rada u Republici u 12 odgovarajućih radnih grupacija kao osnovnih zajednica iz kojih se izvodi ukupna struktura Zajednice.[11] Osnovu organizovanja ovih grupacija predstavljaju već afirmisani procesi integracionih povezivanja, a nosioci privrednog razvoja se na taj način dovode u povoljniji položaj i u pogledu kreiranja i ostvarivanja politike u oblasti visokog školstva kao bitne komponente toga razvoja. U ostvarivanju ovog koncepta su već u prvoj organizacionoj fazi udružena privreda i druge djelatnosti pokazale izuzetno veliko interesovanje i sposobnost da se i o tim pitanjima autonomno i uspješno dogovaraju.

Konferencije radnih grupacija, kao samoupravne i izborne jedinice Zajednice, koncipirane su i kao svojevrsne osnovne interesne zajednice privrede neposredno zainteresovane za djelatnost određene visokoškolske ustanove koju uzimaju kao matičnu za svoje organizovanje. Svaka radna grupacija ima zaokruženu institucionalnu strukturu — dvodomnu skupštinu konstituisanu na delegatskom principu, izvršni odbor i druge organe.

Jačanjem svoje samoupravne pozicije konferencije radnih grupacija bi trebalo u daljem razvoju da vrše neposredno sve veći broj funkcija samoupravne interesne zajednice. Stečena iskustva potvrđuju opravdanost teze da se ove zajednice transformišu u samoupravne interesne zajednice usmjerenog obrazovanja. Time bi se još dosljednije realizovao stav Desetog kongresa SKJ da se „samoupravne interesne zajednice sa svojim osnovnim zajednicama formiraju, po pravilu, oko određenog ili više srodnih vaspitno-obrazovnih programa, odnosno djelatnosti"[12], odnosno da se samoupravne interesne zajednice u usmjerenom obrazovanju osnivaju i udružuju po djelatnostima. Na tom nivou se stvaraju i najrealnije mogućnosti za čvršće povezivanje svih stepena usmjerenog obrazovanja, jer su u pitanju, po pravilu, iste zainteresovane radne i druge organizacije.

Srazmjerno svome interesu, a proporcionalno broju zaposlenih, konferencije radnih grupacija biraju svoje delegate u Skupštinu Zajednice.

Da bi se realizovao ustavni princip ravnopravnosti u odlučivanju, Skupština Zajednice je dvodomna i njena vijeća ravnopravno odlučuju o donošenju statuta i programa razvoja visokog školstva, utvrđivanju visine doprinosa, donošenju finansijskog plana ili odluke o osnivanju, odnosno prestanku rada visokoškol-

---

[11] Formirane su sljedeće grupacije: rudnici uglja i hemijska industrija; crna metalurgija; elektroindustrija, nafta i petrohemija; metalna industrija; šumarstvo i drvna industrija; tekstilna i kožarska industrija; poljoprivredna i prehrambena industrija; građevinarstvo i zanatstvo; saobraćaj; zdravstvena i socijalna djelatnost; obrazovanje, nauka, kultura; društvene i državne službe.

[12] Rezolucija o zadacima SKJ u socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja.

ske ustanove. Statut i Poslovnik Zajednice nisu, međutim, do kraja riješili pitanje usaglašavanja, pa ostaje otvoreno pitanje potpuno konsekventnog provođenja principa ravnopravnosti u odlučivanju. To tim prije što se o brojnim drugim pitanjima odluke donose većinom glasova svih članova Skupštine, jer o tim pitanjima Skupština odlučuje kao jedinstven dom.

Ovakvim organizovanjem, čija se vitalnost u praksi sve više potvrđuje, Zajednica za visoko obrazovanje mora se osposobiti za samoupravno rješavanje brojnih pitanja položaja i razvoja visokog školstva. Potrebno je i moguće je da brojne funkcije iz domena visokog školstva koje su vršile društveno-političke zajednice — samostalno vrše radni ljudi u okviru Zajednice. To su posebno pitanja ostvarivanja razvojne politike, formiranja i ukidanja pojedinih visokoškolskih institucija, usaglašavanja nastavnih programa itd. Time zajednice treba da preuzmu i odgovornost za uspješno rješavanje svih tih pitanja, a uključivanjem u proces političkog odlučivanja u okviru skupštinskog sistema Zajednica za visoko obrazovanje postaje neposredan akter i suodgovorna za sve društvene odluke koje se tiču visokog školstva.

Neke teškoće, pretežno praktične prirode, već su se ispoljile i u funkcionisanju delegatskog sistema u Zajednici. Činjenica da je ona organizovana za područje cijele Republike i da jedan delegat dolazi na blizu 12.000 radnih ljudi to najbolje potvrđuje. Tome doprinosi i rješenje da se u konferencijama radnih grupacija odlučuje još uvijek o dosta malom broju pitanja.

Da bi se što uspješnije prevladale ove slabosti, obezbijedio što neposredniji uticaj radnih ljudi udruženih u osnovne samoupravne organizacije i zajednice i omogućilo kreiranje politike u ukupnom usmjerenom obrazovanju, od 1975. godine u svih 106 opština u SR Bosni i Hercegovini pristupilo se formiranju osnovnih zajednica usmjerenog obrazovanja. Ove zajednice vrše funkciju osnovnih zajednica kako za Zajednicu za visoko obrazovanje tako i za zajednicu usmjerenog srednjeg obrazovanja. Istovremeno je konstituisan i Savez zajednica usmjerenog obrazovanja da bi se obezbijedilo utvrđivanje jedinstvene politike usmjerenog obrazovanja i vaspitanja u SR Bosni i Hercegovini, iniciranje i usklađivanje akcija na daljoj reformi obrazovanja i vaspitanja na svim nivoima itd.

S druge strane, uspostavljanje delegatskih odnosa u Vijeću visokoškolskih institucija Skupštine Zajednice mnogo je realnije budući da svaki fakultet i viša škola delegiraju po jednog delegata. Zbog toga je mnogo veća organizovanost i uticaj davalaca usluga nego korisnika.

Podaci dobiveni istraživanjem o tome ko ima najveći uticaj na odlučivanje u Zajednici nedvosmisleno pokazuju da je uticaj privrede i drugih sfera udruženog rada još uvijek daleko od poželjnog.

Neophodno je da udruženi rad još organizovanije i uz pomoć naučnih metoda definiše svoj konkretan interes u oblasti visokog školstva. Tek na bazi jasno definisanih potreba, prije svega, u po-

gledu broja i poželjne strukture kadrova, u okviru samoupravne interesne zajednice je moguće doći do samoupravno dogovorenog programa razvoja visokog školstva. Tako utvrđen program treba da predstavlja najrealniju osnovu za samoupravnu razmjenu rada.[13]

U izgrađivanju sistema društveno-ekonomskih odnosa u obrazovanju u SR Bosni i Hercegovini je prihvaćena dogovorena cijena obrazovanja. Programi djelatnosti kao izraz cjelokupne aktivnosti organizacija za obrazovanje i program razvoja obrazovanja su osnova za dogovaranje o cijeni obrazovanja, a visina sredstava treba da zavisi od ostvarenih rezultata rada, koji će se mjeriti stepenom redovnog i blagovremenog završavanja školovanja, odnosno studiranja.

U okviru Zajednice za visoko obrazovanje ulagani su napori da se donesu odgovarajući akti kojima bi se realizovala dogovorena cijena visokoškolskog obrazovanja i razmjena rada visokog školstva sa ostalim sferama udruženog rada. Osnovna tendencija je bila da se u sticanje dohotka visokoškolskih ustanova ugradi princip raspodjele prema kvalitetu i kvantitetu uloženog rada i rezultatima rada.

Pri utvrđivanju vrijednosti svakog elementa dogovorene cijene obrazovanja pošlo se od dogovorenih i verifikovanih kriterija koji treba da podstiču i usmjeravaju aktivnost na kontinuiranom provođenju reforme.[14]

Tako dobiveni troškovi preračunavaju se u proporcije prema broju redovnih, prvi put upisanih studenata i primjenom odgovarajućih matematičkih modela za svaku pojedinu grupaciju (kojih ima 13) visokoškolskih ustanova izračunava se cijena obrazovanja za svaku ustanovu.

Već ovakav nivo objektivizacije kriterija, a on zavisi i od drugih dogovorenih elemenata, pa i od zatečenih odnosa između visokoškolskih institucija, pokazao je da će se sve institucije, zbog različitog stepena kadrovske i materijalne opremljenosti, morati prilagođavati postavljenim zahtjevima. Novi odnosi bi zato trebalo

---

[13] Ovom veoma složenom i obimnom poslu već se pristupilo u Zajednici. Da bi se došlo do najrealnije procjene o potrebama udruženog rada, anketirane su sve osnovne organizacije udruženog rada i druge radne zajednice u Republici. Na osnovu obrade svih podataka i usaglašenih interesa i programa razvoja, u okviru Zajednice će se donijeti program razvoja visokog školstva u SR Bosni i Hercegovini do 1985. godine. Nacrt ovog programa je završen i upućen je u sve organizacije udruženog rada i društveno-političke zajednice i dostavljen organima Skupštine SR Bosne i Hercegovine, Zajednici za visoko obrazovanje, zainteresovanim društveno-političkim organizacijama i samoupravnim interesnim zajednicama.

[14] Tako je na bazi utvrđenog broja časova i vježbi definisan broj uslovnih nastavnika i odgovarajući broj uslovnih saradnika za svaku visokoškolsku ustanovu. Na tako dobiven broj uslovnih radnika, shodno mogućnostima zajednice, utvrđuju se i odgovarajuća sredstva kao iznos uslovnih troškova. Pored njih, obračunavaju se i uslovno definisani troškovi za amortizaciju, zagrijavanje i čišćenje prostorija, troškovi nastave i drugi troškovi.

da imaju velikog uticaja na dalju kadrovsku politiku ovih institucija. Isto tako, budući da se priznaju u svemu dogovoreni nivoi materijalne opremljenosti, to će imati uticaja i na obim i strukturu novih investicija. Realno je očekivati njihovu dalju racionalizaciju.

Uvođenjem varijabilnog dijela, koji iznosi 20% ukupnih sredstava, a zavisi od rezultata rada, posebno od broja diplomiranih na odgovarajućoj ustanovi (mada se, kao što smo vidjeli, ni svi drugi troškovi ne priznaju u stvarnom, nego u uslovnom iznosu), u sistem sticanja dohotka ugrađuju se oni elementi koji bi trebalo da čvršće uspostavljaju odnos odgovornosti poslenika u visokom školstvu za rezultate svog rada.[15]

Utvrđivanje cijene prema broju redovnih prvi put upisanih studenata (što znači da ponavljači ne „donose" nikakav dohodak ustanovi na kojoj studiraju) značajan je elemenat koji utiče na efikasnost studiranja. Međutim, bez sadejstva drugih kriterija koji se odnose prije svega na neophodnost intenziviranja nastavnog rada i procesa učenja, ovaj kriterij bi mogao nositi i realne opasnosti po kvalitet ovoga rada.

Napori organizovanih progresivnih snaga u visokom školstvu i široj zajednici na stvaranju uslova za brže razvijanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa već daju veoma značajne rezultate. Uz veće izdvajanje za visoko školstvo[16] i uz sinhronizovano djelovanje svih drugih mjera kojima se ostvaruje reforma, znatno je porasla i efikasnost studija.[17] Sada se, međutim, ulazi u fazu kada je neophodno dalje usavršavati instrumentarij i mjere reforme, vodeći još više računa o podizanju efikasnosti i kvaliteta rada, kao i o konkretnim specifičnim uslovima svake sredine i svake visokoškolske ustanove.

---

[15] U Zajednici za visoko obrazovanje, na osnovi trogodišnjeg prosjeka diplomiranja (1970—1973), dogovoreni su za svaku grupaciju visokoškolskih ustanova parametri efikasnosti studija koji su za 10—20% veći od pomenutog prosjeka. Ti odnosi su regulisani Odlukom Zajednice o metodologiji utvrđivanja cijene obrazovanja i efikasnosti studija, koja je donesena u maju 1974. godine.

[16] U toku ostvarivanja reforme udruženi rad je povećao izdvajanje za ove potrebe od 0,80 na 1,16% svog dohotka. Pored toga, znatno su povećana sredstva za kreditiranje studenata, tako da najveći broj studenata ima kredite ili stipendije, dok su uslovi korišćenja kredita i njegove otplate Društvenim dogovorom dovedeni u zavisnost od rezultata rada svakog studenta korisnika.

[17] U sadejstvu svih drugih mjera reforme postepeno je primjenjivan i režim studija „godina za godinu", po kome se student ne može upisati u narednu školsku godinu ako nije položio sve ispite iz prethodne. Od školske 1975/76. godine ovaj režim se primjenjuje na sve generacije. Pored toga, već se ostvaruju veoma značajni rezultati i u podizanju efikasnosti diplomiranja. Tako je u školskoj 1973/74. godini za 36,4% diplomiralo više nego u prethodnoj, a u 1974/75. za 30,1% više nego u prethodnoj godini.

4.

Otvaranje visokog školstva i njegovo povezivanje sa ostalim sferama udruženog rada shvaćeno je, kako je već napomenuto, kao prioritetan uslov uspješnog ostvarivanja reforme. U tom pravcu je i bila usmjerena aktivnost svih progresivnih snaga, o čemu su na Desetom kongresu SKJ zauzeti stavovi kojima se ističe, između ostalog, sljedeće: „Samoupravno konstituisanje vaspitanja i obrazovanja, organska i funkcionalna povezanost svih dijelova udruženog rada i obrazovanja u okviru jedinstvenog sistema udruženog rada i aktivna uloga obrazovno-vaspitne djelatnosti u društvenoj reprodukciji, u bržem razvoju proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, predstavljaju danas osnovni smjer društvene akcije u cilju temeljne transformacije vaspitno-obrazovne djelatnosti."[18]

Što se više odmicalo u provođenju reforme, ovoj njenoj komponenti se posvećivala sve veća pažnja.[19]

Prelomnu tačku u tom razvoju je predstavljalo, naročito, konstituisanje Sarajevskog univerziteta na novim osnovama i ostvarivanje novog sistema sticanja dohotka visokoškolskih ustanova.

U širokoj aktivnosti na reviziji statutâ, u koju su bili uključeni i predstavnici zainteresovanih radnih organizacija, najveći broj visokoškolskih institucija posebno je razradio pitanja konkretnih odnosa sa privredom i drugim društvenim djelatnostima. Ova saradnja se zasniva na principima samoupravnog sporazumijevanja i slobodne razmjene rada, a njen bitan element je ulaganje zajedničkih napora da se obezbijedi osposobljavanje stručnjaka upravo onih profila za koje je najviše zainteresovana privreda i druge djelatnosti.

Procesi povezivanja već daju nove kvalitete koji se posebno ogledaju u oblicima direktne integracije, kao što je, na primjer, konstituisanje Univerzitetskog medicinskog centra, u koji se, na samoupravnoj osnovi, udružilo 35 osnovnih organizacija udruženog rada iz oblasti zdravstva, nastavno-naučne i naučnoistraživačke djelatnosti. Prema konceptu ove integracije, nastavno-naučni proces na Medicinskom, Stomatološkom i Farmaceutskom fakultetu i Višoj medicinskoj školi postaje samo jedna od funkcija institutâ, zavodâ, klinika i drugih osnovnih organizacija udruženog rada koje se bave zdravstvenom i naučno-istraživačkom dje-

---

[18] Rezolucija o zadacima SKJ u socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja.

[19] Tako se, na primjer, u Zaključcima Skupštine SRBiH od septembra 1973. godine o reformi visokog školstva ističe da je Skupština „pozitivno ocijenila dosadašnje napore i rezultate postignute u provođenju reforme visokog školstva, koji se ogledaju naročito u saradnji i postepenom sjedinjavanju sa privredom i drugim društvenim djelatnostima" i da je potrebno i „statutima posebno regulisati obavezu, način i oblike saradnje visokog obrazovanja sa ekonomskim i ostalim vidovima društvenog rada, naročito prilikom izrade i promjena nastavnih planova i programa, kao i ostvarivanja ukupnih nastavno-naučnih zadataka visokoškolskih ustanova".

latnošću i koje se, zbog izvođenja nastavno-naučne djelatnosti, udružuju u odgovarajuće zajednice osnovnih organizacija udruženog rada — fakultete, odnosno Višu školu.

U praksi se, u manjem ili većem obimu, primjenjuju i drugi oblici saradnje sa privredom i drugim djelatnostima kao što su: utvrđivanje i ostvarivanje programa permanentnog obrazovanja uz rad, izvođenje postdiplomske nastave i specijalističkih kurseva, zajedničko korišćenje kadrova i saradnja u naučnoistraživačkoj djelatnosti, sve do integracije tih kapaciteta, obezbjeđivanje izvođenja vježbi i prakse studenata u radnim organizacijama, zajedničko korišćenje biblioteka i laboratorija, saradnja odgovarajućih društveno-političkih, društvenih i stručnih organizacija itd. Mora se, međutim, reći da je praksa korišćenja nekih od tih oblika (kao što je, na primjer, uzajamna cirkulacija kadrova) još na samom početku.

Da bi visoko školstvo moglo odgovoriti sve većim zahtjevima društvenog razvoja, bilo je neophodno da se ono otvori za širi društveni uticaj i da se, kao djelatnost od posebnog društvenog interesa, šire samoupravno integriše u cjelokupan udruženi rad. Dosadašnji rezultati u čvršćem povezivanju visokoškolskih ustanova sa organizacijama udruženog rada u privredi i drugim djelatnostima potvrđuju da su već ostvareni značajni prodori, da ta saradnja stalno postaje obuhvatnija i dublja i da se, što je od posebnog značaja, u visokom školstvu i u drugim oblastima udruženog rada učvršćuje svijest da bez zajedničkog djelovanja nema bržeg napretka.

Povezivanje sa privredom, međutim, nije išlo bez teškoća i otpora. Savez komunista je morao uložiti, a i danas ulaže napore da otpore u visokoškolskim ustanovama i u radnim organizacijama drugih djelatnosti otkloni i da gradi nove međusobne odnose na bazi samoupravnog sporazumijevanja. U prvo vrijeme otpori su bili prisutni naročito na fakultetima društvenih nauka. Danas su ti otpori u dobroj mjeri demantovani praksom. Ali još uvijek ima pojava da visokoškolske ustanove „zaokružuju" kapacitete, organizacionu i kadrovsku strukturu. Uz to, u nekim oblastima i privreda je bila usitnjena, a kontakti privrede i visokog školstva neredovni (ponekad su se svodili gotovo isključivo na pojedinačne inicijative). Rjeđe su to bili kontakti samoupravnih organa Univerziteta, odnosno fakulteta i samoupravnih organa ovih organizacija.

Pored iznesenih problema, postojali su i otpori čiji su nosioci na izgled i načelno prihvatili politiku Saveza komunista, ali su izražavali sumnju u mogućnost praktičnog povezivanja nosilaca proizvodno-tehničkih zadataka i nosilaca visokoškolskog obrazovanja i naučnoistraživačkog rada. Otuda i mišljenje da su udruženi rad i njegove asocijacije suviše uska osnova za povezivanje, da će oni prakticistički prići visokoškolskoj nastavi, da će devalvirati naučnu funkciju fakulteta i univerziteta i pretvoriti ih u svoj „servis".

Dosadašnja iskustva su najbolje demantovala sva ta shvatanja. Stvaranje konzorcijuma Mašinskog fakulteta, konstituisanje Univerzitetskog medicinskog centra, čvršća saradnja Elektrotehničkog fakulteta i „Energoinvesta", Rudarsko-metalurškog kombinata i Metalurškog fakulteta u Zenici, kao i niz drugih primjera, potvrđuje da se na ovom planu preduzimaju značajni koraci. Ova saradnja je odavno prevazišla oblike u kojima je privreda samo finansijski pomagala fakultete.

Pokazalo se da su dobri rezultati i prodori u sprezi visokog školstva, privrede i drugih djelatnosti učinjeni tamo gdje je došlo do većeg udruživanja rada i sredstava, jer su integracioni zahvati omogućili sagledavanje perspektive razvoja dijelova i cjeline.

Da bi ta saradnja i povezivanje bili još intenzivniji i raznovrsniji, neophodno je da se uspješnije prevazilaze barijere autarkičnosti i izolovanosti i, što je sa stanovišta bržeg razvoja socijalističkog samoupravljanja od posebne važnosti, da potrebe, sadržaj i oblici te saradnje budu izraz zajedničkog interesa i volje radnika udruženih u osnovne organizacije udruženog rada u visokom školstvu i drugim djelatnostima.

Ovi procesi su posebno aktuelizirali pitanje razvoja samoupravnih odnosa unutar visokoškolskih ustanova. Budući da je sve više jačala samostalnost fakultetâ i drugih visokoškolskih ustanova kako u odnosu na Univerzitet tako i u odnosu prema organizacijama udruženog rada drugih djelatnosti, bilo je neophodno da se i unutrašnji samoupravni odnosi dalje razvijaju i usklade sa tokovima samoupravnog razvitka u društvu.

Konstituisanje OOUR-a u visokom školstvu nikako nije bilo formalno preimenovanje ranijih organizacionih oblika (kakvih je pojava, pa i tendencija bilo), nego stvaranje takvih samoupravnih odnosa u kojima će se još uspješnije ostvarivati nastavno-naučni rad, a to znači da postoji određena naučno-nastavna, naučna ili nastavna tehnološka cjelina, kadrovski i materijalno sposobna da obavlja samostalno ili u saradnji sa drugim OOUR-ima određenu naučno-nastavnu, naučnu ili nastavnu djelatnost koja se može izraziti kao vrijednost na osnovu koje udruženi radni ljudi, slobodnom razmjenom rada, stiču svoj dohodak, kao i da se u okviru te cjeline obezbjeđuje i ostvaruje neposredno samoupravljanje radnih ljudi. Na taj način reforma visokog školstva ulazi u novu fazu u kojoj njena osnovna obilježja proizlaze iz sve razvijenijih neposrednih socijalističkih samoupravnih odnosa, a autonomija fakulteta, univerziteta i drugih asocijacija gubi svoja tradicionalistička obilježja, ali zato dobiva novu socijalističku samoupravnu sadržinu zasnovanu na slobodno izraženoj volji udruženih radnih ljudi i uz društveno opravdano respektovanje njihovog i zajedničkog interesa.

Potpunija mogućnost samoupravnog integrisanja naučno-nastavnog rada stvara se dosljednim ostvarivanjem ustavnog koncepta udruživanja rada i sredstava. Rasprave o samoupravnom konstituisanju visokog školstva na tim osnovama jasnije su postavile pitanje samostalnijeg ispoljavanja i vrednovanja naučnog

i nastavnog rada i nužnosti njihovog integrisanja upravo u realizovanju nastavno-naučnog procesa. U onim sredinama gdje se u ovim nastojanjima dalje otišlo i gdje su, pored toga, postojale neophodne kadrovske i materijalne pretpostavke dokazana je ispravnost reformskog koncepta da klasična institucija fakulteta mora mijenjati svoju strukturu kako bi nastava postala rezultat i funkcija udruženih i međusobno povezanih radnih cjelina, naučnih, nastavnih i drugih djelatnosti. Te cjeline se mogu konstituisati kao OOUR-i (u kom slučaju se fakultet pojavljuje kao radna organizacija ili kao složena organizacija udruženog rada) ili se one pojavljuju kao jedinice udruženog rada unutar OOUR-a itd. U svim tim slučajevima se jasnije definišu samoupravne i radne obaveze i prava, doprinos u ostvarivanju zajedničkih ciljeva, a time i dohodak koji se u svakoj takvoj cjelini ostvaruje.

Opasnost da se na ovaj način usitne postojeći naučni i drugi kapaciteti i da ojača partikularizam postoji samo ukoliko se ove jedinice posmatraju kao izolovane ćelije. Suština ustavnog koncepta je, međutim, u samoupravnom povezivanju radnih cjelina u zajedničkom i opštedruštvenom interesu.

Dosadašnji rezultati i otvoreni procesi u konstituisanju i ostvarivanju samoupravnog koncepta reforme visokog školstva potvrdili su da je neophodno mnogo više koristiti široke mogućnosti koje u pogledu samoupravnog udruživanja rada i sredstava i drugih oblika povezivanja pruža Ustav, a posebno Nacrt zakona o udruženom radu. Uspostavljanje pojedinih oblika saradnje i povezivanja organizacija udruženog rada visokog školstva i drugih oblasti udruženog rada, stvaranje svojevrsnih poslovnih i drugih zajednica, radnih i složenih organizacija udruženog rada ne dovodi u pitanje subjektivitet i samoupravnu samostalnost osnovnih i drugih organizacija udruženog rada visokog školstva, nego upravo njihovu tradicionalnu izolovanost i akademsku autarkičnost.

Rezultati reforme visokog školstva zavise prvenstveno od povećanog ulaganja rada i njegove produktivnosti, i to kako nastavnika, saradnika i ostalih radnika tako i studenata. Izgrađivanje takvog položaja radnih ljudi u samoupravnim procesima koji odgovara kvalitetu, kvantitetu i efektima uloženog rada bitan je uslov da se konstituiše, dalje razvija i sve uspješnije ostvaruje samoupravni koncept reforme visokog školstva.[20]

---

[20] Reformom su proklamovane i u praksi se sve dosljednije realizuju odredbe o 10-mjesečnoj nastavi, o nastavi kao zajedničkoj aktivnosti nastavnika i studenata i ispitu kao završnoj provjeri, o obaveznoj 42-časovnoj radnoj nedjelji itd. Maksimalno sedmično opterećenje studenata u nastavi (predavanja i vježbe) na svim visokoškolskim ustanovama društvenih nauka iznosi do 20 časova, a na ostalim do 25 časova. U okviru 42-časovne radne nedjelje u nastavnim planovima utvrđeni su i drugi oblici rada sa studentima (kao, na primjer, konsultacije, kontrolisano učenje, mentorski rad itd.).

5.

Iskustva i rezultati u provođenju reforme pokazuju da studenti sve više postaju neposredni sudionici radnog procesa u visokom školstvu i da se sve više samoupravno integrišu u radne kolektive visokoškolskih ustanova, što je takođe bitna novina.

Uvođenjem novog načina finansiranja organizacija udruženog rada visokog školstva i primjenom Društvenog dogovora o kreditiranju i stipendiranju studenata u Republici studenti direktno utiču na raspodjelu svih sredstava, poput svih ostalih radnih ljudi, i ne samo stoga što su i neposredno ekonomski zainteresovani za uspješno ostvarivanje svojih radnih obaveza, a tako i kolektivi visokoškolskih ustanova postaju aktivni subjekti u odlučivanju o dodjeljivanju i realizaciji studentskih kredita i studentskog standarda uopšte. U tako stvorenim uslovima brže će se prevazilaziti i dualizam u kome su nastavnici, saradnici i ostali radnici u službama u svojim organima i za sebe odlučivali o dohotku i ličnim dohocima, dok se o kreditima, studentskom standardu i stipendijama odlučivalo u drugim strukturama. Udruživanjem rada udružuje se i interes za što uspješnije zajedničko rješavanje i tih pitanja.

Iz ovog aspekta se u drugoj svjetlosti postavlja i pitanje uključivanja studenata u procese samoupravnog i političkog odlučivanja u društvu putem delegacija i delegatskog sistema. Jačanjem uloge studenata u samoupravljanju i obrazovnom procesu oni postaju ravnopravni subjekti u konstituisanju delegacija visokoškolskih ustanova. Izražavajući svoj specifični interes, oni ga u sastavu delegacija usaglašavaju i dovode do zajedničkog interesa sa ostalim radnim ljudima svoga OOUR-a. Tako konstituisan zajednički interes povezuje se u procesu samoupravnog i političkog odlučivanja u skupštinama društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica sa interesima radnih ljudi ostalih oblasti udruženog rada.

Dolazak u visoko obrazovanje iz procesa rada ili sa čvrsto definisanim obavezama prema udruženom radu znači ostvarivanje koncepta „radni čovjek — student", koji je dalja poželjna i jedino moguća faza razvoja statusa „student — radni čovjek". Mada se često srećemo sa teorijskim konfrontacijama kojima su osnova ova dva polazišta, po našem mišljenju, ova dva pojma i ova dva odnosa uopšte se ne konfrontiraju, a još manje isključuju. Realizacija statusa „student — radni čovjek" znači stvaranje uslova za ostvarivanje cilja: „radni čovjek — student", cilja koji nije daleka budućnost niti samo teorijska vizija, nego je društveni odnos čiji se elementi postepeno, mada ponekad sporo, konstituišu i koji su u praksi sve prisutniji.

Akira Kudo

Sadašnja ekonomska situacija u Japanu*

I. Današnja ekonomska kriza kao manifestacija kraja „visoke stope rasta"

Japanski monopolistički kapital održavao je „visoku stopu rasta" u godinama posle drugog svetskog rata; ali, početkom sedamdesetih godina njegove razne protivrečnosti počele su da se ispoljavaju.

Uočljiva su dva karakteristična aspekta posleratne „visoke stope rasta".

Prvo, zahvaljujući japansko-američkom vojnom savezu koji je bio bitna okosnica ovog procesa, japanski monopolistički kapital nastavio je da se povezuje sa američkim monopolističkim kapitalom na pokoran način, dok je imperijalizam SAD, koji je uporno gledao na Japan kao na kamen temeljac svoje azijske strategije, pokušavao da prinudi japanski monopolistički kapital da stvarno igra takvu ulogu: to je u velikoj meri doprinelo unapređenju „visoke stope rasta" japanskog monopolističkog kapitala i stvaranju nekih njegovih istaknutih karakteristika. Može se istaći da japansku privredu karakteriše struktura pokornosti i zavisnosti od SAD, mada je Japan danas druga po značaju industrijska sila u kapitalističkom svetu, iza SAD.

---

* Akira Kudo je član Prezidijuma CK KP Japana i napisao je ovaj tekst specijalno za naš časopis.

Drugo, pokazalo se da je među glavnim kapitalističkim zemljama tempo privrednog razvoja Japana bio izrazito brz. Taj brzi tempo razvoja bio je naročito uočljiv u pedesetim, šezdesetim i ranim sedamdesetim godinama, kada je počelo da se ispoljava istorijsko bankrotstvo „visoke stope rasta".

Nije potrebno reći da je proces „visoke stope rasta" napredovao koncentrišući se oko izvanredno brze akumulacije kapitala japanskih monopola i jačanja njihove vlasti nad čitavom japanskom privredom. Zbog toga se japansko društvo, sa stanovišta klasnog sastava, promenilo od društva sa manje razvijenim kapitalizmom, u kome su seljaci predstavljali skoro 50% stanovništva, u razvijeni kapitalizam u kome radnici predstavljaju većinu, a seljaci samo oko 10%; istovremeno, 6 gigantskih poslovnih grupa, sa velikim preduzećima i bankama, istaklo se zahvaljujući izuzetno pojačanoj moći. Do koje mere je kapital monopolizovan, može se videti iz činjenice da preduzeća koja pripadaju gigantskim monopolističkim grupama — to jest Micubiši, Micui, Sumitomo, Fudži, Daiči-Kangin i Sanwa — raspolažu sa 41% ukupnog kapitala svih preduzeća zajedno.

Međunarodni značaj japanskih monopola takođe je znatno porastao. Od 50 najvećih svetskih preduzeća (rudarstvo i industrija) u 1973. godini japanskih je bilo 6, posle 24 američka i 8 zapadnonemačkih. U Japanu se nalazi najveća kompanija industrije čelika, najveće brodogradilište i najveća trgovačka kuća. Japanska izvozna trgovina, od koje je 44% koncentrisano u 50 velikih preduzeća, nalazi se na trećem mestu, posle SAD i Zapadne Nemačke. Japanski monopoli takođe pokazuju znake da će početi da cvetaju kao multinacionalne kompanije, sa svojim direktnim investicijama u prekomorskim zemljama, koje su dostizale ukupno 6.560 miliona dolara do kraja 1974. godine, ali koje, mada zaostaju za SAD, izgleda da pristižu Veliku Britaniju, Zapadnu Nemačku i Francusku.

Pošto je „visoka stopa rasta" postignuta na gore opisan način, protivrečnosti japanskog monopolističkog kapitalizma u velikoj meri su se zaoštrile, i u zemlji i u inostranstvu.

Sada se učvrstila najteža posleratna ekonomska kriza. Istovremeno, to je ekonomska kriza čije su neke karakteristike sasvim nove.

Prvo, došlo je do najteže depresije od završetka rata. Od svih velikih kapitalističkih zemalja opadanje proizvodnje naročito je veliko u Japanu. Na primer, od oktobra 1973, kada je počela svetska petrolejska kriza, do maja 1975. godine industrijska proizvodnja u Japanu opala je za 18%, u poređenju sa 14% u SAD, 11% u Zapadnoj Nemačkoj, 11% u Francuskoj i 9% u Velikoj Britaniji.

Što se tiče potpuno nezaposlenih, japanska vlada njihov broj procenjuje na 1 milion; veruje se, međutim, da ih širom zemlje ima oko 3 miliona. Problem zaposlenja dobio je do sad neviđeno ozbiljne razmere.

Između januara 1974. i septembra 1975. godine bankrotiralo je oko 20.000 poslovnih preduzeća, svako sa dugom od 10 miliona

ili više jena. Fabrike rade sa 80% kapaciteta; to ukazuje na ozbiljnost preobilja industrijskih kapaciteta.

Drugo, inflacija je još prisutna; na primer, indeks cena robe široke potrošnje bio je septembra 1975. godine u Tokiju 10,5% u poređenju sa prethodnom godinom. Cene robe široke potrošnje bez prestanka rastu od 1960. godine. Između 1960. i jula 1975. godine prosečne cene robe široke potrošnje u Japanu zabeležile su povećanje od 3,1 puta, u poređenju sa 1,8 puta u SAD, 1,8 puta u Zapadnoj Nemačkoj, 2,3 puta u Francuskoj, 2,5 puta u Italiji i 2,8 puta u Velikoj Britaniji; izuzetno brz tempo inflacije u Japanu svima je očigledan. Mada je nivo cena robe široke potrošnje rastao od 1960. godine, on je sve do 1972. godine bio niži od 8% godišnje; od tada je porast cena robe široke potrošnje tri godine uzastopno iznosio visinu dvocifrenog procenta, od 1973. do kraja 1975. godine (procene).

Prema tome, najteže posleratno opadanje proizvodnje i izuzetan porast cena zadaju težak udarac životnom standardu radnih ljudi.

Čak i zvanična statistika morala je da prizna da su realne plate bile niže 1975. nego prethodne godine, za 6 od 12 meseci 1974. godine, a ove godine za 3 od 7 meseci (za koje postoje statistički podaci), i to u maju, junu i julu — mesecima posle povećanja plata izvršenog posle prolećne ofanzive radnika.

Od kako su depresija i inflacija zadale dvostruke udarce radnim ljudima, snižavajući nivo njihovog životnog standarda, slaba individualna potrošnja još uvek je uočljiva; karakteristično je da je to samo još produžilo sadašnju depresiju.

Treće, pojavile su se raznovrsne krize koje se prepliću, kočeći normalan razvoj japanske privrede: poljoprivredna kriza, energetska kriza, kriza okoline (uključujući tu i pojačanu zagađenost i elementarne nesreće) i kriza javnih finansija koja je zahvatila i nacionalne i lokalne finansije.

Prema tome, sadašnja ekonomska kriza u Japanu ima dvojaku prirodu: to je, s jedne strane, kriza hiperprodukcije u industrijskom ciklusu; s druge strane, ona je prouzrokovana dugo održavanom specifičnom formulom ekspanzije, naime „visokom stopom rasta" privrede u okvirima japanskog potčinjavanja SAD.

Mogu se navesti tri aspekta pomenute strukturne krize.

Prvi značajan aspekt je u tome da je dugo održavana formula „visoke stope rasta" zaoštrila razne protivrečnosti na kumulativan način i postavila ozbiljne prepreke normalnoj ekspanziji privrede.

„Visoka stopa rasta" japanske privrede posle drugog svetskog rata, na osnovi niskih zarada i slabog socijalnog staranja o radnom narodu, prouzrokovala je izvanredno brzu akumulaciju kapitala u rukama japanskih monopolista. Ulaganje u fabrike i postrojenja nastavljeno je neuobičajeno brzim tempom (procent ulaganja u fabrike i postrojenja u odnosu na bruto nacionalnu potrošnju iznosio je 22,4 u Japanu, u poređenju sa 6,6 u SAD, 11,3 u Zapadnoj Nemačkoj i 15,5 u Francuskoj, u periodu 1969—1973. go-

dine); ali to je bilo moguće samo po cenu žrtvovanja životnog standarda radnih ljudi. Na primer, srazmera individualne potrošnje u odnosu na bruto nacionalnu potrošnju oštro je opala sa 64% u 1955. na 51% u 1973. godini. Uzastopne liberalno-demokratske vlade povećale su fiskalne izdatke do maksimuma, radi ubrzanja brze akumulacije kapitala u rukama krupnih kompanija; i to je postignuto po visoku cenu žrtvovanja političkih mera namenjenih zaštiti životnog standarda stanovništva kao što su socijalno osiguranje i poboljšanje čovekove sredine. Procent povlastica socijalnog osiguranja u odnosu na nacionalni dohodak, na primer, iznosio je samo 6,6 u Japanu 1972. godine, u poređenju sa oko 20 u Zapadnoj Nemačkoj, Francuskoj, Italiji i Švedskoj (prema statistikama MOR).

Činjenica da je proizvodnja radi proizvodnje bila proširena do maksimuma, žrtvovanjem blagostanja radnih ljudi, posebno je danas zaoštrila protivrečnosti između proizvodnje i potrošnje.

Karakteristično je da je „visoka stopa rasta" japanske privrede, pogoršavajući do krajnjeg stepena njenu zavisnost od prekomorskih izvora glavnih sirovina, nastavljana svake godine ogromnim iznosima ulaganja u fabrike i postrojenja, koncentrišući se na tešku i hemijsku industriju (kao što su čelik, brodogradnja, automobilska industrija, nafta i petrohemija) i usputnu industrijsku ekspanziju oko sektora teške i hemijske industrije. (Teška i hemijska industrija zauzimaju sve istaknutije mesto u privredi, dostižući 45,1% u 1960. i 64,3% u 1970. godini u pogledu proizvodnje.) Način industrijske ekspanzije ovakve vrste neizbežno pogoršava probleme zagađivanja i elementarnih nesreća. Industrijski pojas pacifičke obale doživljava veoma brzu koncentraciju industrije i stanovništva, tako da su problem urbanizacije i problem zemlje dostigli zabrinjavajuće razmere. Istovremeno, narodni pokret protiv zagađivanja, a za bolju čovekovu okolinu, proširio se na celu zemlju, a broj naprednih opština koje zauzimaju kritički stav prema zločinima krupnog kapitala kao što je zagađivanje povećao se (broj opština u kojima je Komunistička partija vladajuća iznosio je 201 septembra 1974. godine; one obuhvataju oko 42% stanovništva); zahvaljujući tome, prostor za industrijske lokacije velikih razmera koje podiže krupni kapital postaje sve uži.

Drugi značajan aspekt strukturne krize japanske privrede je sledeći: jačanjem kolebljivosti i rušenjem međunarodne trgovine, monetarnih, kreditnih i raznih drugih institucija, kao i neokolonijalističke vlasti, u kojima su SAD igrale glavnu ulogu od kraja drugog svetskog rata, protivrečnosti japanskog monopolističkog kapitala zaoštrile su se do maksimuma, kako u zemlji tako i u inostranstvu.

Mada u pogledu obezbeđenja sirovina, hrane, tehnologije, međunarodnih finansijskih sredstava i prekomorskih tržišta zavise od imperijalizma SAD, japanski monopoli vršili su sopstvenu akumulaciju kapitala i ostvarivali prekomorsku ekspanziju.

To je dovelo do iznenađujuće oštrog opadanja procenta zadovoljenja sopstvenim sredstvima potreba u energetici sa 76 u

1955. na 10 u 1973. godini, a u žitaricama sa 83 u 1960. na 41 u 1973. godini, podrivajući time najznačajniju reprodukcionu bazu japanske privrede. S druge strane, između 1959. i 1973. godine Japan beleži povećanje potrošnje nafte od 11,1 puta, postavljajući time osnovu za „visoku stopu rasta", u poređenju sa povećanjem od 2,8 puta u celom svetu. Isto tako, Japan je od svih zemalja članica OECD postao najveći uvoznik glavnih sirovina (u 1972. godini, na primer, uvoz je iznosio: 19,6% sirove nafte, 39,6% uglja, 40,4% sirovog gvožđa i 74,6% bakarne rude). Što se tiče glavnih potreba u sirovinama, japanski monopoli su se izrazito povezali sa američkim monopolima, na bazi potčinjenosti.

Ali, danas, kada su zemlje u razvoju pošle istorijskim putem uspostavljanja svog večnog suvereniteta nad svojim domaćim izvorima sredstava, a naročito od kako je neokolonijalistička vlast SAD i drugih glavnih kapitalističkih sila počela da se ruši zbog petrolejskih izvora Srednjeg istoka, „visoka stopa rasta" japanskog monopolističkog kapitalizma, koja je postala zavisna u najvećoj mogućoj meri od prekomorskih izvora za nabavljanje svojih glavnih sirovina, na način koji je gore opisan, morala je dramatično da bankrotira.

Treći značajan aspekt strukturne krize je način na koji su japanski monopoli reagovali na sadašnju ekonomsku krizu, a koji mora produbiti tu krizu u celini.

Dok ekonomska kriza zadaje teške udarce radnicima, radnim ljudima, srednjim, malim i izuzetno malim preduzećima, poljoprivredi i ribarstvu, danas se u Japanu zapaža da gigantska preduzeća i gigantske banke i američka multinacionalna preduzeća nastavljaju da zgrću još više novca i da jačaju svoj prosperitet i dominaciju. Mi to nazivamo „dvojnom strukturom depresije". I japanska gigantska preduzeća i gigantske banke polaze putem stvaranja multinacionalnih kompanija, zgrćući sve veće profite od svojih prekomorskih ogranaka.

Oni se trude da spreče opadanje svojih profita, mada su suočeni sa smanjenjem proizvodnje, podižući po svom nahođenju monopolističke cene. Od oktobra 1973, kada je izbila petrolejska kriza, do jula 1975. godine indeks cena na veliko porastao je za 14,6% za poljoprivredne, šumske i morske proizvode, a za 12,7% za industrijske proizvode koje prerađuju manja preduzeća, u poređenju sa 27,2% za industrijske proizvode velikih preduzeća. Isto tako, iz jednog pregleda Japanske banke vidi se da su krupna preduzeća Japana podigla izvozne cene po stopi koja je znatno viša od poskupljenja uvoza sirovina i drugih troškova u 1974. godini. Na primer, izvozna cena hemikalija porasla je za 55,1% u poređenju sa porastom troškova od 20,3%; izvozna cena čelika porasla je za 66% u poređenju sa porastom troškova od 23,2%.

Radi zaštite interesâ monopolâ u takvoj krizi liberalno-demokratska vlada sprovodila je reorganizaciju i jačanje državnog monopolističkog kapitala, što je niže opisano u vezi sa finansijskom i ekonomskom politikom Mikijeve vlade; to je dovelo do sprovođenja niza veoma reakcionarnih političkih mera kao što su pove-

ćanje cena javnih službi, pogoršanje inflacije izdavanjem velikog broja javnih obveznica za finansiranje deficita, nametanje težeg poreskog tereta masama kroz uvođenje dopunskih i drugih taksa i smanjenje izdataka za socijalno osiguranje, što je sve dovelo do pojačanog pljačkanja naroda i pogoršanja života.

Pored toga, japanski monopoli i liberalno-demokratska vlada idu za američkim imperijalizmom u sprovođenju njegovih planova stvaranja saveza velikih sila, na njegovu inicijativu; međutim, to bi očigledno vodilo daljem zaoštravanju protivrečnosti, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Sprovodeći strategiju uspostavljanja „novog svetskog ekonomskog poretka" u sferi svetske trgovine i monetarnog sistema, energije i hrane, kao i politiku prema zemljama u razvoju, američki imperijalizam predvodi Japan i krupne evropske kapitalističke zemlje putem izgradnje ne samo njihovih vojnih saveza, nego i zajedničkih akcija koje odgovaraju sadašnjoj ekonomskoj krizi; ponizan stav japanskih monopola prema američkim planovima najuočljiviji je od svih velikih kapitalističkih sila. Takav stav jasno je izražen u zajedničkom saopštenju Mikija i Forda od avgusta 1975. godine, kada je Japan obećao potpunu saradnju sa američkim imperijalizmom; isto tako, na sastanku na vrhu šest zemalja koji je zakazan za sredinu novembra 1975. liberalno-demokratska vlada igraće ulogu pokornog partnera SAD.

Od izbijanja petrolejske krize japanski monopoli i liberalno-demokratska vlada slepo su pratili i sarađivali sa „Kisindžerovim programom za naftu", smišljenim radi konfrontacije sa zemljama proizvođačima nafte i podele zemalja u razvoju na one koje proizvode i na one koje ne proizvode naftu, stvaranjem „čvrste unije zemalja potrošača nafte". Isto tako, pokornost prema SAD i zavisnost od njih u pogledu nabavke tehnologije (jedan od važnih aspekata posleratne „visoke stope rasta" u Japanu) nastavljaju se jer se japanski monopoli sve više povezuju, na pokoran način, sa američkim monopolima radi nabavke savremene tehnologije koja se stvara na području nuklearne energije, kompjutera i astronautike. Isto tako, izvoz kapitala i imperijalističko napredovanje u prekomorskim zemljama koje sprovode japanski monopoli i liberalno-demokratska vlada karakteriše nova vrsta pokorne saradnje sa američkim imperijalizmom. Nije potrebno reći, međutim, da takvo njihovo reagovanje zaoštrava protivrečnosti japanske priivrede, kako u zemlji tako i u inostranstvu.

Sve u svemu, političke mere koje se preduzimaju za rešavanje ekonomske krize u interesu monopolističkog kapitala zahtevaće još veće žrtve raznih slojeva naroda i produbiće još više i krizu same japanske privrede.

II. Dva alternativna načina rešavanja sadašnje ekonomske krize

U Japanu se sada vodi ogorčena borba za izbor jednog od dva puta za rešavanje ekonomske krize: jedan put je povoljan za krupne

poslovne krugove i japansku potčinjenost i zavisnost od SAD, a drugi je povoljan za narod i ostvarenje ekonomske demokratije. Promeniti radikalno politiku i formulu „visoke stope rasta" koja je orijentisana ka poslovnim krugovima, postaviti ekonomsku demokratiju na čvrste osnove, prestrukturisati japansku privredu na način orijentisan prema narodu — politika koja teži tim ciljevima, a za koju se KP Japana odavno zalaže, nailazi na podršku sve širih slojeva naroda.

Linija ekonomske politike Mikijeve vlade

Sadašnja Mikijeva vlada došla je na vlast decembra 1974. godine, posle ostavke Tanakine vlade, do koje je došlo usred opšteg bankrotstva „visoke stope rasta" i javne osude plutokratske, korumpirane politike. Mikijeva vlada nije imala drugu alternativu nego da istakne tablu ekonomske politike koja je tobože imala za cilj „ispravljanje društvenih nepravdi". Međutim, osnovna linija ekonomske politike nije ni na koji način izmenila, nego je nastavila politiku i formulu „visoke stope rasta" koja je sadržala pokornost i zavisnost u odnosu na SAD i brzu akumulaciju kapitala i prekomorsku ekspanziju japanskog krupnog kapitala, a koju su vodile ranije uzastopne liberalno-demokratske vlade. Ona nije preduzela nikakvo kritičko preispitivanje ekonomske strukture stvorene „visokom stopom rasta", ogromne upravne moći američkog i japanskog monopolističkog kapitala i poreskih, finansijskih i bankarskih aranžmana okrenutih prema krupnom kapitalu; naprotiv, ona predstavlja liniju sprovođenja i proširenja svake prakse i svakog programa te vrste.

Prvobitno je izgledalo da Mikijeva vlada prihvata „politiku zaustavljanja opšte tražnje" radi kontrolisanja inflacije; međutim, postepeno ona je počela da sprovodi depresivne protivmere, a početkom 1975. počela je da vodi finansijsku i ekonomsku politiku kojom se najveći prioritet daje merama za rešavanje problema depresije. Između aprila i oktobra (posle četvrte runde smanjenja stope, krajem novembra treba da dođe do smanjenja interesnih stopa na štednju i depozite, kako bi narod mogao više da se pljačka, a interesi velikih bankarskih institucija da budu bolje zaštićeni) četiri puta je snižavana zvanična diskontna stopa u ukupnom iznosu od 2,5%; vlada je preduzela niz mera da drastično smanji teret plaćanja interesa krupnog kapitala i da u znatnoj meri olakša situaciju na monetarnom tržištu; istovremeno, ona je sprovela četiri runde „protivmera prema depresiji", od kojih je poslednja omogućila znatno povećanje fiskalnih isplata u korist krupnog kapitala.

U pozadini ovog niza mera nalazi se činjenica da je produbljivanjem depresije opšte povećanje cena donekle usporeno zbog opadanja cena artikala proizvedenih u srednjim i malim preduzećima, iako nivo cena proizvoda krupnih preduzeća i dalje raste,

kao i troškovi velikog smanjenja proizvodnje i time prouzrokovanog žrtvovanja srednjih i malih preduzeća, a platni bilans zemlje poboljšan je u izvesnoj meri. Indeks cena robe široke potrošnje i dalje raste iz meseca u mesec po godišnjoj stopi od 10%, negirajući time tvrđenje Mikijeve vlade da su se „cene smirile". Koji je osnovni razlog zbog koga je Mikijev režim prešao na fiskalnu i ekonomsku politiku koja prioritet daje merama protiv depresije? Poreklo toga treba tražiti na sastanku koji je predsednik vlade Miki održao jula 1974. godine sa najvišim rukovodiocima Federacije privrednih organizacija (KEIDANREN), vrhovnog štaba poslovne zajednice ove zemlje; u zamenu za obnavljanje političkih poklona krupnog kapitala trezorima vladajuće Liberalno-demokratske stranke (što je ranije bilo privremeno obustavljeno), Miki je bio prinuđen da sprovede niz mera protiv depresije, a njihove glavne smernice podneo mu je sam KEIDANREN. To je simbolizovalo činjenicu da je Mikijev režim, u svojoj fiskalnoj i ekonomskoj politici, usmeren u pravcu krupnog kapitala. Kao obične „mere protiv depresije", njih karakteriše suština stimulisanja poslova radi olakšavanja stanja krupnog kapitala, što je protiv interesa naroda.

U stvari, fiskalna i ekonomska politika Mikijevog režima, radi pokrivanja velikog fiskalnog deficita (koji se procenjuje na 4,021.900 miliona jena u fiskalnoj 1975. godini, koja se završava marta 1976. godine) i stvaranja fondova za fiskalne izdatke u interesu krupnog kapitala, povlači oštro povećanje tereta masama jer obuhvata mere kao što su: (1) povećanje cena javnih usluga (osim zakonskog predloga o povećanju poštanskih troškova, koji je podnet Narodnoj skupštini, pripremaju se planovi za povećanje cena prevoza nacionalnim i privatnim železnicama, cena telefonskih i telegrafskih usluga, električne energije i doprinosa za zdravstveno osiguranje); (2) povećanje taksa (pored zakonskih predloga o povećanju indirektnih taksa na alkoholna pića i duvan, pripremaju se planovi za povećanje tereta masama, između ostalog, uvođenjem dopunskih taksa); (3) smanjenje beneficija socijalnog osiguranja (proučavaju se planovi o stavljanju „teškog tereta" na pleća naroda); (4) izdavanje nacionalnih obveznica za finansiranje deficita (dok je odluka da se izdaju takve obveznice u vrednosti 2,000.000 miliona jena već doneta, novo izdavanje obveznica u vrednosti 3,480.000 miliona jena treba da se sprovede kao dopunska budžetska mera; to će dovesti do zabrinjavajućeg nagomilavanja nacionalnih obveznica u visini 40,000.000 — 60,000.000 miliona jena, koje će dospevati za isplatu kroz pet godina, 1980. godine.

Izdavanje tako ogromnog iznosa nacionalnih obveznica pogoršaće inflaciju i poreski teret masa. Svi ti koraci, namenjeni davanju ogromnih iznosa fiskalnog novca šačici monopola, doveli bi do oživljavanja niza velikih projekata sadržanih u „Planu preuređenja japanskog arhipelaga" (koji je Tanakina vlada sprovodila, ali koji je sada bankrotirao) i nametanja niza „javnih" investicionih projekata velikih razmera koji su u interesu krupnog kapitala, radi davanja prioriteta poboljšanju industrijske baze (kao što je

izgradnja mostova između ostrva Honšu i Šikoku, novih železnica SHINKANSEN i novih superautostrada).

Takva politika Mikijeve vlade omogućila bi krupnom kapitalu da podiže monopolističke cene (kao što su cene čelika i nafte), što će učiniti pod parolom „novog sistema cena"; to će takođe voditi u pravcu pogoršanja zagađenosti i poremećaja okoline, što se može pripisati tiraniji krupnog kapitala. (Zagađivanje okoline teškim metalima kao što je heksavalentni hrom postaje sada novi društveni problem.) Pored toga, time će ostati nepromenjena pokornost i zavisnost od SAD, kao i kršenje japanskog ekonomskog suvereniteta; to će dovesti do potpunog odustajanja od politike jačanja baze za zadovoljenje potreba u hrani i energetici.

Ukratko, fiskalna i ekonomska politika Mikijeve vlade neće samo zahtevati sve teže žrtve naroda time što će se sav teret prebaciti na pleća naroda i pogoršati inflacija i povećati i inače visoke takse; ta politika će istovremeno pojačati napetost i strukturnu krizu stvorenu politikom i formulom „visoke stope rasta" i biti suprotna interesima naroda i normalnog razvoja narodne privrede.

Način rešavanja ekonomske krize koji predlaže KP Japana

Način rešavanja sadašnje ekonomske krize koji predlaže KP Japana jeste radikalna promena politike i formule „visoke stope rasta" koju su sprovodile uzastopne liberalno-demokratske vlade i stvaranje perspektive za sprovođenje ekonomske politike okrenute prema narodu i ekonomske demokratije. To je takođe način kojim se podrazumeva da neće biti „japansko-američke ekonomske saradnje" i neokolonijalističke prekomorske ekspanzije, u kojima bi Japan i dalje bio pokoran prema SAD i zavisan od njih, nego da će se uspostaviti ekonomski suverenitet i samostalan, miran razvoj japanske privrede; to je takođe način koji ne ide u prilog monopolističkom kapitalu, nego poboljšanju života naroda kao prioritetnom cilju, način koji pomaže smanjenju napetosti ekonomske strukture stvorene „visokom stopom rasta" i koji omogućuje uravnotežen razvoj privrede; to je takođe, radi gore pomenutih ciljeva, put demokratske kontrole nad tiranijom multinacionalnih kompanija i japanskog krupnog kapitala, za demokratski preobražaj onih poreskih, fiskalnih i bankarskih aranžmana koji sada imaju za cilj ubrzanje akumulacije kapitala u rukama monopola. On nije privremenog karaktera, nego teži da otvori perspektive demokratskog prestrukturisanja japanske privrede i da omogući samostalnu, demokratsku reformu ekonomske strukture.

KP Japana je 16. septembra 1975. godine objavila niz „vanrednih mera za rešavanje ekonomske krize" i time, imajući u vidu pomenutu perspektivu, predložila konkretne mere protiv depresije koje bi imale praktično dejstvo i bile ostvarive. Time se u velikoj meri zadovoljavaju zahtevi naroda da se reši problem depresije i inflacije i zaštite životni uslovi naroda.

KP Japana je predložila vanredne mere kako bi se pre svega pružila pomoć onim slojevima naroda koji su bili prinuđeni da osete oštricu sadašnje krize (uključujući tu i depresiju i inflaciju), zalažući se za korake radi zaštite životnih uslova naroda kao što su stabilnost zaposlenja, pomoć srednjim i malim preduzećima, stabilizacija cena, potpunije socijalno osiguranje, smanjenje poreza i usvajanje zakona o minimalnim platama. Isto tako, radi ekspanzije unutrašnjeg tržišta i zaposlenosti, ona predlaže potpuno odustajanje od sadašnjeg načina davanja najvećeg prioriteta krupnom kapitalu i formuli „visoke stope rasta" i traži praktične korake za promenu politike javnih investicija time što će se najveći prioritet dati poboljšanju čovekove okoline i stvoriti veća uravnoteženost sa ulaganjima u poboljšanje industrijske baze, čime bi se, iznad svega, poboljšali životni uslovi naroda. Ona takođe predviđa korake za kontrolu izdavanja nacionalnih obveznica za pokrivanje deficita i za izmenu sadašnjeg poreskog, fiskalnog i monetarnog sistema tipa „visoke stope rasta" usmerenih prema interesima krupnog kapitala, kako bi se javne finansije i bankarstvo mogli koristiti za prestrukturisanje životnih uslova naroda i japanske privrede. Ona predlaže korake za postavljanje suvereniteta japanske privrede na čvrste osnove kao što su samostalna energetska i poljoprivredna politika i mere protiv multinacionalnih kompanija.

KP Japana i napredne snage, rešene da takvu politiku sprovedu u život, suočavaju se sa liberalno-demokratskom vladom premijera Mikija, koja je organski povezana sa japanskim monopolističkim kapitalom i stavljena u okvire pokornosti prema SAD, i vode borbu za zaštitu životnih uslova naroda, prestrukturisanje japanske privrede na demokratski način i uvođenje naprednih programa u politiku.

Veljko Radović

Sterija naših dana i druge teme

(Povodom 21. Jugoslovenskih pozorišnih igara u Novom Sadu)

Selektor 21. Jugoslovenskih pozorišnih igara u Novom Sadu bio je — zbog bolesti umjetničkog direktora Georgija Paroa — Stevo Žigon, i taj njegov izbor predstava imao je da opravda, ili ne opravda, njegovu koncepciju i model takozvanog „totalnog pozorišta" u kojem u savršenoj saglasnosti stoje svi mnogobrojni vidovi predstave kao estetičke cjeline. Žigon je, u svojim brojnim intervjuima datim tim povodom, branio upravo tako komponovane Igre, s manje ili više prihvatljivom argumentacijom. Osnov takve koncepcije Igara ležao je u Žigonovom estetičkom uvjerenju po kome takozvani „literarni teatar" nije teatar naše savremenosti. Predstave koje je izabrao na osnovu tog „antiliterarnog" kriterija viđene su i ocijenjene. Pošto smo gledali taj izbor, ne bi se moglo kazati kako su ta načela potvrđena činom. Jedini odista značajan izuzetak od sivog pravila prosjeka bila je predstava Narodnog pozorišta iz Sombora, rađena po tekstu Jovana Sterije Popovića, *Ženidba i udadba* (reditelja Dejana Mijača). Ona bi se mogla označiti kao „totalni teatar", jer je to izvanredan primjer kreativne usaglašenosti svih nivoa predstave koja nam je klasika Steriju učinila bliskim, to jest našim kritički i aktuelno nastrojenim savremenikom. Ostale predstave, gotovo bez izuzetka, ne pripadaju „totalnom teatru" upravo stoga što su nepopravljivo „pravljene" i literarne u onom najgorem vidu. Mislim da je Žigonov izbor bio pretvrdo i

nedosljedno koncipiran, s neelastičnošću koja jedan vid pozorišta načelno suprotstavlja svakom drugom; uostalom, vidjeli smo da se toga načela suštinski uopšte nije ni — držao!

Kao i prije dvije godine, Igre su otvorene predstavom rađenom po komadu našeg klasika Jovana Sterije Popovića (ovog puta je to bila *Ženidba i udadba*, pretprošle godine *Pokondirena tikva*). Razumije se, to nije bilo otaljavanje rutinske „obaveze" prema našem znamenitom komediografu, već stvaralačka i pozorišno čista reaktuelizacija Sterijinih ideja, jer ta predstava dovodi u pitanje već, na žalost, opšteprihvaćen zaključak sholastičara da je Sterija pisac ne naročito velike književne vrijednosti. Smatraju ga, takođe, minornim piscem koji je spretno oponašao Molijera i Plauta, i stoga je, između ostalog, Sterija do danas ostao gotovo nikako ili krivo protumačen. Mijač je, zajedno s ansamblom koji je disciplinovano i maštovito slijedio rediteljeve ideje, učinio Steriju piscem nimalo anahroničnog scenskog mišljenja, čije pozorišne ideje i danas žive. Sve je, uostalom, pitanje talenta, i prava je sreća što sholastičari ne stvaraju, već, eventualno, „tumače". Sterijino djelo, do sada prepuštano uglavnom interesovanjima amaterskih družina, odista nije velike „literarne" snage, ali je Sterija *pozorišni* pisac od formata, i u njemu je scensko pretpostavljeno književnom. Kao i u *Pokondirenoj tikvi*, Mijač je ovdje talentovano i pozorišnim sredstvima proniknuo u svijet svevremenskih ideja našeg klasika. Dejan Mijač je ovom svojom režijom potvrdio svoju stvaralačku zrelost koja još ide po vertikali, tako da je on već sad jedan od najdarovitijih reditelja u našoj zemlji. Mijač je u ovom Sterijinom djelu tražio isključivo pozorišne vrijednosti, jer drugih i nema mnogo, to jest tražio je inspirativan povod za novu scensku izgradnju Sterijinog svijeta u kome se malograđanski guši vapaj za ljudskim i vrijednim. To što je u ovoj predstavi sve ironizirano i prikazano banalnim i oveštalim (bolne spoznaje o neinteresantnoj biti života!) — to je, takođe, vapaj za čovječnošću, za životom u kome se neće prodavati i kupovati ljubav i u kome će ljudski odnosi biti dostojni i manje otuđeni. Ta predstava Narodnog pozorišta iz Sombora nadojena je neutoljivom potrebom za idealom, jer te sterijanske kreature koje se kreću scenom-grobnicom-domaćinskom sobom nisu ni dostojne svečane suštine života. Mijač je u Sterijinom djelu prepoznao i teatralizovao njegove svevremene ideje i obilato i metaforično bojio njegove cinične, melanholične zaključke o mentalitetu svoga naroda i ljudskom mentalitetu uopšte.

> „Brak je kavez: ptice spolja unutra bi htele,
> A koje su već unutra, te napolje žele.
> Što s veseljem biva svadba, to je moda stara,
> Svi s' raduju kad dobiju u jarmu drugara",

kaže Sterija, ali Mijač tu ideju o patrijarhalnom braku-jarmu proširuje i metaforizira: on hoće da scenski pokaže kako je čitav svijet u jarmu i da u tome svijetu nema ničega osim rutine i otuđenosti. Scenograf Vladimir Marenić napravio je od tog malograđanskog „salona", u kojem se trguje ljudima i ljudskom nadom, pravu

grobnicu: te kreature izlaze iz svojih sivocrnih rupa u koje ih je potisnula istorija, ali ne sasvim — inače predstave ne bi ni bilo! O tavanici, s koje pada prah plesnjivog palanačkog života i prah prolaznosti i melanholije, vise tri anđela smrti koji su tu, samo u jednom kratkom trenutku zanosa kad su ljudi ljudi, istovremeno i anđeli — erosa?! Tako se, u toj žalosnoj banalnosti, ljube život i smrt u istovremenosti i neodvojivosti, jer tu pravog života i nema. Visoko gore, u nedostižnom, stoji bijela vjenčanica kao nešto što bi moglo biti čisto u svijetu, kao nada i kao ideal. Bijela postelja i ta vjenčanica jedine su „bjeline" ove predstave o kupoprodaji ideala; no, neće mnogo vremena proći, samo jedna jedina noć zanosa, i na toj istoj postelji izgradiće se bračni „ring" — tu gdje su se ljubili i vjerovali, tu će se tući i mrzjeti u oveštalom bračnom vodvilju. Inače, Mijač je ostvario ovakvu stilsku koncepciju predstave: početak je u stilu farse (kupoprodaja zlosrećne nevjeste „pod manom"); zatim prerasta u komediju naravi, da bi se bračna „sloga" predstavila u nakaznom vidu koja je dostojna samo — vodvilja. To je ovaj „mali" ansambl iz Sombora stavilo pred gotovo nesavladive zadatke, ali glumci i svi stvaraoci predstave vjerovali su u ideje reditelja Mijača i ostvarili su pravi podvig. Ovdje bih naročito htio da istaknem specifičan komičarski talent Nadežde Bulatović (Majka), koja je, po mome mišljenju, ostvarila najozbiljniji glumački rezultat na ovogodišnjim Igrama. Takođe talentom, izražajnošću i moćima transformacije istakli su se i Katica Želi (Devojka) i David Tasić (Mladoženja). Kostimi Branke Petrović kreativno su saobraženi zahtjevima sva tri žanra u kojima je izgrađena ova predstava. Na kraju, možda bi trebalo reći i nekoliko riječi o scenskom tumačenju takozvane „klasike". Znamo da je *Ožalošćena porodica* Branislava Nušića, recimo, decenijama čekala da jedan Mata Milošević pronađe rediteljski ključ i dolično scenski protumači ovo djelo; isto to desilo se sa Sterijom — njegovo djelo čekalo je talentovanog reditelja koji bi ga teatarski „rehabilitovao", i u Dejanu Mijaču dobili smo talentovanog revalorizatora koji čini značajno djelo — sa zlata stresa prašinu i pokazuje nam njegovu svjetlost. Ne možemo se bolje odužiti našim klasicima nego kad pokažemo da smo im dorasli i da smo zreli da prihvatimo njihove ideje.

Prvi put u dvadesetogodišnjoj istoriji Jugoslovenskih pozorišnih igara u Novom Sadu gostovalo je jedno inostrano pozorište: ta čast ukazana je znamenitom ansamblu Akademskog teatra „Jevgenij Vahtangov" iz Moskve. Publika Sterijinog pozorja vidjela je u njegovom izvođenju predstavu rađenu po djelu velikog jugoslovenskog pisca Miroslava Krleže, *Gospoda Glembajevi*, u režiji jugoslovenskog reditelja-gosta Miroslava Belovića. Inače, ova Krležina genealoška drama o glembajevskom porodičnom klanu igra se u Moskvi s velikim uspjehom (do sada je izvedena više od pedeset puta). Miroslav Belović je u izjavi datoj poslije moskovske premijere objasnio svoju rediteljsku koncepciju ove predstave: „Na probama u Moskvi bježali smo od verbalizma i elokvencije, prevodili smo uporno dijaloge na jezik radnje i sukoba." Dakle, u tome bi

mogla da se sadrži izvjesna težnja ka osavremenjavanju ove značajne Krležine drame o predratnoj hrvatskoj plutokratiji, o zgrtačima novca, o bezumnoj pohlepi i o glembajevštini kao načinu života i kao stilu postojanja u istoriji. Nisam siguran da se krležijanska elokvencija tako obavezno pretvarala u jezik radnje i sukoba, osim ako se ne uzme u obzir da je Belović vršio dosta radikalna skraćenja predugih monologa i dijaloga koji danas ne izgledaju suviše savremeno, a ponekad su i statični i pored sve dinamičnosti i misaonosti Krležine rečenice. Takođe, glumci iz Moskve, bojeći se „verbalizma" ove „literarne" drame i, vjerovatno, inspirisani od reditelja, veoma često su „pretrčavali" preko Krležinih dijaloga, čineći i povremena nasilja nad prirodnošću i motivisanošću (naročito je to bilo vidljivo u igri J. K. Kareljskiha, koji tumači Pubu Fabricija s izvjesnom pretjerano histeričnom notom). Takođe, meni se čini da je u ovoj predstavi ostvarena prevlast sociološkog nad psihološkim, mada Krleža ta dva plana spaja u organsko dijalektičko jedinstvo, ne pretpostavljajući jedan drugome. Zatim, savršeno je prirodno i nezaobilazno da jedan inostrani ansambl tumači svijet pisca iz drugog duhovnog i istorijskog prostora iz *svog* mentaliteta, iz svoje nacionalne obojenosti i vizureno, mislim da se ovdje izgubilo ono tipično krležijansko. Prevedeno u drugu jezičku stvarnost, ono je izgubilo od svoje ukorijenjenosti i autentičnosti. No, svakako se ne može pobjeći od sopstvenosti, a i da može — bila bi to čista imitacija, a ne autentično ostvarenje i svojevrsno tumačenje djela jednog inostranog pisca. Leone u tumačenju zaslužnog umjetnika Sovjetskog Saveza Jurija Jakovljeva pomalo je ličio na kneza Miškina! Taj veliki umjetnik se, kaže, bojao da ne upadne u difuzna i bolesna psihološka stanja Leoneova: „Leone me podsjeća na kneza Miškina po karakteru i unutrašnjoj duhovnoj čistoti. Nisam mislio na Dostojevskog za vrijeme proba, ali takve asocijacije su dio mog iskustva." Jakovljev se bojao Leoneove histeričnosti, ali ga je, stoga, prikazao nešto „zdravijim" i tišim no što je Leone u stvari. Ono što je Jakovljev ostvario s izuzetnim majstorstvom i domišljatošću, to je podvlačenje one tipično leoneovske „alergijske reakcije" na glembajevski porodični klan i glembajevštinu u stadiju degeneracije. Barunicu Kasteli-Glembaj, tu ženu velike „erotičke inteligencije", tumačila je L. B. Maksakova s velikim temperamentom i strašću. Inače, u ovoj pomalo konvencionalnoj predstavi *Gospode Glembajevih* isticale su se glumačke „partije", jer je očevidno i poznato da je to ansambl sjajnih glumaca najvišeg reda. No, u cjelini, ova predstava nije teatarski događaj, najviše zahvaljujući konvencionalnoj rediteljskoj postavci koja je težila više ilustraciji nego kreaciji. Predstava je igrana u glomaznoj i pomalo sitnorealističkoj scenografiji I. Sumbataševilija (scena je bila iskićena mnoštvom neduhovito naslikanih portreta članova glembajevske loze) i u prevodu na ruski jezik R. Afanasjeva i D. Mansfelda. Kao jednu od karakteristika ove predstave i kolektivnog duha ovog slavnog ansambla valja pomenuti da, recimo, ulogu lakeja tumači zaslužni umjetnik, a da se u ulogama statista pojavljuju takođe zaslužni umjetnici Sovjetskog Sa-

veza, dakle umjetnici najvišeg ranga!? Možda je ovdje mjesto da se prisjetimo poznatog gesla Konstantina Stanislavskog da nema malih uloga, već samo malih glumaca, i to ovaj ansambl ostvaruje sa zadivljujućom odgovornošću i disciplinom.

Predstava Ateljea 212, *Čudo u „Šarganu"* trebalo je da bude jedan od selektorovih dokaza o „totalnom teatru". Nije to ostvareno, na žalost. Svijet koji naseljava ovu dramu Ljubomira Simovića jeste svijet ubogih skitnica, marginalni polusvijet periferije koji traje na rubovima stvarnosti, na razmeđama i neukorijenjen (bolje reći, iskorijenjen). Svi oni traže nešto što su izgubili, mada je to traženje če•o više plod autorove samovolje i spolja unesene ideje o beskućništvu i traženju ognjišta nego autentična i uvjerljiva dramska situacija. Simović je o ovoj svojoj drami rekao: „Svet ovih došljaka u veliki grad izabrao sam za protagoniste drame upravo zato što u njihovoj svesti... još živi jedan arhetipski svet." To je tačno na filosofskoj ravni mišljenja, ali to nije ostvareno na — sceni. Zato sve ostaje pomalo neobavezno simbolično i nakalemljeno, u pomalo knjiškoj projekciji autentičnih činjenica stvarnosti koje nisu umjetnički valjano uopštene. Ljubomir Simović je talentovan pjesnik, ali on je i u drami previše — pjesnik. Simović prečesto zamjenjuje dramsko i scenično pjesničkim i literarnim. On je pomalo retoričan autor koji odlično poznaje jezik, ali to svoje umijeće prečesto zloupotrebljava (da pokaže kako jedno lice u drami „šuška", piscu je potrebno da nabroji čak pet riječi koje počinju slovom „š"?!). On je ljeporječiv, ali se pri tom gubi istinitost i autentičnost dijaloga i čitave scenske situacije koja nije samo jezik. Ta ornamentalna pretjerivanja ne mogu pomoći drami, osobito ako ta drama računa na izvjestan naturalistički vid stvarnosti. Takođe, Simović u ovaj naturalistički ambijent krčme „Šargan" unosi paralelan tok priče koji je neko nazvao „fantastikom", ali to ne pripada biću predstave, sem u umjetnički necjelishodnim asocijacijama. To izgleda kao da dolazi iz neke druge predstave, kao stilska greška koja se omakla stvaraocima predstave! U ovoj aromatičnoj priči gdje stvarno pada kiša na scenu, i gdje duva vjetar noseći lišće, teško je prihvatiti unošenje drugog plana, pa bio on i „fantastički" po namjeri. To djeluje isforsirano i nakalemljeno, pogotovo ako je predstava građena u duhu hiperrealizma našeg vremena. Reditelj Mira Trailović, gradeći ovu mozaičku predstavu i postavljajući se malo „po strani", pustila je glumce da nesputano ostvaruju svoje efektne „numere", jer ti glumci sjajno tumače ono što je spontano, organsko, autentično. U prvom redu tu valja izdvojiti Miru Banjac (Ikonija), Ružicu Sokić (Gospava), Taška Načića (Stavra) i Aljošu Vučkovića (Anđelko). Predstava je igrana u scenografiji Petra Pašića koja je sugestivno dočarala ambijent periferijske krčme.

Poslije nekoliko „totalnih" predstava koje su, blago rečeno, pomalo zamarale svojim eksperimentalizmom i dubokoumnošću, vidjeli smo nagrađenu monodramu *Đuka Begović* Ivana Kozarca, u izvođenju Fabijana Šovagovića. Ivan Goran Kovačić je svojevremeno kazao da je Kozarac jedan od dvadeset najvećih hrvatskih

pisaca, pa se i u ovoj monodrami, građenoj po njegovom djelu, osjeća veliki talent čovjeka koji je živio svega 25 godina. On je u ovome svome djelu iskazao muku od neizrecivog, jad od nesklada sa samim sobom i svijetom, protivrječnu prirodu života koji je i od bećarluka jači. Đuka stalno, opsesivno ponavlja da „govori iz nužde", a na to ga gone neiskazivi bjesovi čovjeka koji trpi od sopstvene razularenosti i neobuzdanosti. Na početku monodrame vidjeli smo samo potpuno praznu scenu. Onda se sa strane čuo fijuk svinjarskog biča i malo zatim pojavio se Đuka Begović (Fabijan Šovagović) noseći bič u jednoj i stoličicu u drugoj ruci. On neće moći da se skrasi na njoj ni da je mnogo veća, jer mu je svuda tijesno, i ustajaće, šetaće gonjen nemirom bez smisla i imena. Đuka, bič za svinje, stoličica i — sav svijet! Sve to sabijeno u nepoznati slavonski obor! Duša Đuke Begovića otvarala se polako pred nama, svjedocima, i mi smo tome čovjeku vjerovali da mu je duša „široka kao šokačka livada". Ta bujica riječi „iz nužde" na kraju se završila muklim pucnjima svinjarskog biča, kao da se obavija oko kože Đuke Begovića samog. Slavonski bećar Đuka Begović! Ta noć sa Fabijanom Šovagovićem bila je istinski i istinit događaj, jer smo, kao u velikim grčkim tragedijama i monodramama prije Eshilova doba, bili suočeni samo sa jednim čovjekom — sa sobom.

Selektor Stevo Žigon je predstavu Narodnog pozorišta iz Beograda, *Zvono za našeg profesora*, autora Vaska Ivanovića (reditelj Boro Grigorović), nespretno imenovao kao „dramatizovani narodni običaj"!? Činjenica je da to nije drama u tradicionalnom smislu riječi, ali svakako nije ni „dramatizovani narodni običaj", prosto stoga što tu nema nikakvog „običaja". *Zvono za našeg profesora* je drama grada, drama podneblja i stiješnjenosti. U Milušinoj krčmi skupilo se društvo usamljenika, dok nad gradom liju znamenite i neprestane cetinjske kiše. To su ljudi koje su iznevjerili i koji su i sami iznevjerili, pa u dugim noćima i dnevima pričaju, pričaju, pričaju. Nižu se manje ili više duhoviti dijalozi, jer je Vasko Ivanović pisac koji zna da napiše dijalog, ali koji ponekad, isto tako, zna da zazvuči afektirano i nescenično. Predstava Narodnog pozorišta imala je atmosferu verističke istinitosti „sirove kriške" života, i to je publika znala da prihvati. No, kako se radnja nije razvijala niti pomicala ni za dlaku, scenom je počela polako da vije izvjesna monotonija, Htjeli mi da se držimo tradicionalnih načela dramaturgije ili ne, tu gdje nema sukoba i likova u sukobu — prijeti dosada. Nemoguće je zadržati pažnju gledalaca duhovitostima, ako su i najvišeg reda. Prvi dio drame je znatno bolji, jer je pripremao događaj, ali toga događaja nije bilo. Nije se desilo ništa, i to je autor i htio da se dogodi. U ovoj Ivanovićevoj mozaičnoj drami bilo je dobro zamišljenih situacija, ali i neke usiljenosti, vještih dijaloga, ali i „tačaka". To sve likovima daje notu izvjesne jednostranosti i šematičnosti. „Odavno nije bilo rata", reći će jedan od likova Ivanovićevih, i to je mogla da bude suština ove dramske skaske o jednoj zatvorenoj sredini koja se guši u sopstvenoj izolaciji, tradicionalizmu i istoriji kao teretu. Reditelj Boro Grigorović je u ovoj predstavi dao dosta dokaza o nemaštovi-

tosti scenskih rješenja, jer je svojim konvencionalnim i školskim mizanscenom samo doprinosio statičnosti dramskih situacija. Scenograf Petar Pašić napravio je glomazan dekor koji je htio da bude asocijativan i simboličan, ali nije bio ni jedno ni drugo. U njemu je bilo nečeg iskonstruisanog i stilizovanog u lošem smislu riječi. U glumačkom ansamblu najbolju ulogu ostvario je Mija Aleksić (Bonja), a istakli su se i Sonja Jauković (Miluša), Danilo Lazović (Aranđel), Bogić Bošković (Čiko) i Mihailo Viktorović (Lako).

Po asocijacijama na Brehta i brehtovski teatar socijalnog angažmana, moglo bi se reći da je djelo Antona Leskoveca, *Dvije obale* (u izvođenju Stalnog slovenskog gledališča iz Trsta i u režiji Jože Babiča), pomalo u duhu i tradiciji evropskog ekspresionizma tridesetih godina, dakle razdoblja u kojem je umro Leskovec (rođen je 1891, a umro 1930. godine). Babič je ovom Leskovecovom tekstu dao izvjesnu tvrdo realističku formu, i to nije bilo najsrećnije rediteljsko rješenje, ne samo u smislu čistote stila. Takođe, on je songove katkad upotrebljavao kao sintetizaciju i poetizaciju ideja, a katkad kao „efekte otuđenja" u brehtovskom smislu. Leskovec je u svojoj drami htio da pokaže dvije nedodirljive obale, dvije suprotnosti, dvije nesaglasnosti. Kod njega to je prije svega socijalna metafora. No, Babič je pokušao da nadgradi i umnoži značenja ove drame, i dobili smo predstavu koja nam je dokazivala da te „dvije obale" postoje i u svakom čovjeku. Tako je ova socijalna parabola dobila, makar u spoljnom vidu, i svoju psihološku dimenziju. Babič je, kao filmski reditelj, veoma dobro vladao scenskim planovima, i to je naznačajnije u ovoj predstavi koja nije donijela ništa naročito novo. U ovoj predstavi istakao se posebno Stane Starešinič, a čitav ansambl djelovao je veoma profesionalno, uigrano i maksimalno disciplinovano, što je, uostalom, odlika gotovo svih slovenačkih ansambala koji su gostovali na Igrama. Takođe valja istaći i zanimljiv scenografski rezultat (pomalo u filmskom stilu i funkciji) Demetrija Ceja.

Dobar povod za razmatranje problema umjetničkog preinačenja istorijskih činjenica daje predstava Dramskog teatra iz Skopja, rađena prema drami Koleta Čašula *Kako vam drago: ostavka jednog karipskog ministra unutrašnjih poslova ili mučnina na samom vrhu najviše vlasti*, u režiji Ljubiše Georgijevskog. Pored ovako usiljenog i besmisleno bizarnog naslova, ova predstava nas suočava i sa jednim pomalo prevaziđenim tipom takozvanog „dokumentarnog pozorišta" koje daje rezultate samo onda kad je superiornije od našeg svakidašnjeg iskustva. Čašule svoj tekst naziva „partiturom", povodom za predstavu. No, ova „partitura" je prezasićena mnogobrojnim podacima, ali bez maštovitosti koja bi te činjenice stvarnosti stvaralački osmislila i dala im umjetničku istinitost koja prevazilazi same činjenice u ogoljenom vidu. Ovu „partituru" karakteriše pomalo uprošćena svijest o diktaturi i uslovima za razvijanje neograničene individualne vlasti jednog čovjeka nad čitavim narodom (u ovom slučaju radi se o „karipskom diktatoru"). Degeneracija autokratske vlasti, kult ličnosti koji doseže

nakazno samoobožavanje iz kojeg se rađaju rutina i mučnina, to je prečesto tretiran problem, istražen nesrazmjerno autentičnije i inventivnije. Po čemu je ta predstava, onda, superiornija od svakidašnjeg iskustva čitaoca novina, recimo? Jer on ne zna manje o Papa Doku i Truhilju i o latinskoameričkom „diktatorskom folkloru". Mi te istine dobijamo bez ikakvog osjećanja humora, u uopštenom, stilizovanom i nedjelotvornom vidu, bez psihološke vjerodostojnosti i više forme umjetničke istinitosti. Ljubiša Georgijevski, maštovit reditelj koji godinama režira isključivo savremene drame jugoslovenskih pisaca, uzeo je ovaj tekst kao povod za predstavu, teatralizujući činjenice do te mjere da su izgubile svaku moguću autentičnost. Tako smo dobili nesklad autentičnog i stilizovanog, pa je stilizovan i kostim i scenski prostor. Na sceni su neprekidno rotirala ogledala i u njima se odslikavala krvava diktatorska glupost i taština. No, u ovoj predstavi Georgijevski nije pokazao baš mnogo, a imao je i nekih rješenja koja nisu bila prožeta duhom mjere i ukusa. U ansamblu dramskih umjetnika iz Skoplja osobitom glumačkom vještinom i ekspresivnošću izdvajao se prvak Dramskog teatra Krum Stojanov (El Ilustrisimo).

Kao gost-pobjednik sarajevskog Festivala malih i eksperimentalnih scena Jugoslavije, na Igrama je nastupilo Mladinsko gledališče iz Ljubljane sa predstavom Dušana Jovanovića: *Žrtve mode bum-bum* (u režiji autora). I ovdje je tekst Dušana Jovanovića poslužio kao pretekst, kao sinopsis na osnovu kojeg je ostvarena predstava-zbir dosjetki, „opštih mjesta", parola, aforizama „na zadatu temu". Glavni „junak" ove predstave je — uniforma! Evo kako je nastala predstava: Dušanu Jovanoviću predloženo je da sačini, o tridesetogodišnjici oslobođenja zemlje od fašizma, neki recital koji recital — ne bi bio. Jovanović je shvatio da rutinski recitali svojom konvencionalnošću i ravnodušnom adoracijom nimalo ne proslavljaju događaje u čiju se slavu „spremaju", pa je pregnuo da napravi nešto „drukčije". Napravio je, onda, modnu reviju uniformi od osamnaestog vijeka do naših dana, vjerujući da je istorija svijeta — istorija uniforme. Na toj modnoj reviji defiluju „manekeni" koji oblače i svlače uniforme, uz ironične i manje ili više duhovite, ili neduhovite, komentare. Ova predstava Mladinskog gledališča djelovala je ritmički upečatljivo, ali njen ključ odmah se prepoznaje i otkriva — ni ona nema nepredvidljivosti i neočekivanosti. Sve je onda djelovalo jednolinijski i šablonski. Tu je bilo glumačke discipline i harmonizovanosti, ali ova predstava lišena je zanimljivosti, jer znamo da je svaki stil dobar kad nije — dosadan. Ovoj predstavi ne sporim određene vrijednosti, ali ne sporim i da nisam njome oduševljen na način na koji je dio gledališta reagovao na ovaj „hepening". I dobro je, naravno, što je tako, jer bi se apsolutizovanjem jednog ukusa ubila istraživačka misija umjetnika koji tragaju za novim formama pozorišta koje živi od radikalizma koliko i od umjetničke postojanosti i „srednje zlatne linije".

Komentator Igara nema načina da dokaže da je bilo i boljih predstava od ovih koje je selektor doveo u Novi Sad, ali on ne

sumnja da je bez dobre polovine predstava Sterijino pozorje — moglo. On je doveo one predstave koje su mu se učinile najkompletnijim scenskim događajima, ali se ne može reći da su mnoge to dokazale — naprotiv. Ono što je na ovogodišnjim Igrama van svake sumnje bilo najznačajnije, to je bila predstava Narodnog pozorišta iz Sombora. To je jedini nesporan i kompletan scenski rezultat dostojan dubokog poštovanja, koji, čak i sam, duboko opravdava ovogodišnje Igre i daje im smisao. Osim ove predstave, druge se nisu domogle linije koja odvaja prosječno od natprosječnog, a neke su, mislim, vanestetske činjenice jer ne pripadaju poeziji pozorišta i njegovoj sveobuhvatnoj suštini.

Edvard Kardelj
Miroslav Krleža:
Tito i Savez komunista Jugoslavije

(„Radnička štampa", Beograd, 1975, drugo izdanje, strana 102)

Pod jedinstvenim naslovom *Tito i Savez komunista Jugoslavije* „Radnička štampa" objavljuje dve izuzetne analize različite po stilu i načinu izražavanja, ali identične po idejnom pristupu, dubini zahvatanja i objašnjavanja revolucionarne borbe KPJ, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, po sveobuhvatnosti objašnjavanja uloge revolucionara i mislioca, stvaraoca i stratega, čoveka i vođe revolucije i revolucionarne avangarde radničke klase naših naroda i narodnosti. Reč je o govoru E. Kardelja na svečanoj sednici CK SKJ od 28. decembra 1967. godine povodom tridesetogodišnjice dolaska druga Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije i o rapsodičkom eseju M. Krleže *Titov povratak godine 1937.* Svaki na svoj način, oba autora ujedno kritički valorizuju društvene i ostale okolnosti u kojima se odvijala revolucionarna borba naše radničke klase i njene revolucionarne avangarde — Komunističke partije Jugoslavije.

Interpretirajući istorijsku situaciju nastanka i borbe Komunističke partije, a naročito otkada se drug Tito nalazi na njenom čelu, E. Kardelj nudi celovito marksističko objašnjenje i istorijskog toka i stvaralačkog doprinosa druga Tita našoj revolucionarnoj prošlosti i revolucionarnoj sadašnjosti, na unutrašnjem i spoljnom planu. U tom smislu autor daje sažet, jezgrovit, koncentrisan niz odgovora programskog karaktera o revolucionarnoj akciji KPJ sa drugom Titom na čelu i o celini socijalno-političke i revolucionarne situacije u kojoj deluje naš revolucionarni pokret u toku narodnooslobodilačkog rata i u kontinuiranom revolucionarnom socijalističkom preobražaju našeg društva. Istorijske rezultate koji obeležavaju put borbe i pobede autor locira u složen splet međuzavisnosti klasne borbe u međuratnoj Jugoslaviji, u kontekst revolucionarnih mogućnosti komunističke organizacije, njenog odnosa prema radničkoj klasi i narodima, prema glavnim strateškim pitanjima proleterske borbe i organizovanja svih revolucionarnih i patriotskih snaga u klasnoj borbi, ustanku i pobedonosnom toku narodnooslo-

bodilačkog rata i revolucije i, uz negiranje etatističko-birokratskog konzervativizma i dogmatizma, u samom socijalističkom samoupravljanju. To i čini ovaj tekst jedinstvenom naučnom marksističkom analizom i osnovom za istorijska i druga istraživanja pojedinih aspekata klasne borbe, organizacije revolucionarne avangarde, teorijskih i praktičnih iskustava proleterske borbe u rešavanju glavnih strateških pitanja nacionalnog i socijalnog oslobođenja naroda i narodnosti, oslobođenja radničke klase i ljudske ličnosti. Nesagledivi i univerzalan doprinos druga Tita E. Kardelj je analizirao kao rezultat Titove proleterske identifikacije sa interesima radničke klase i radnog naroda, sa interesima svakodnevne proleterske borbe i sa životom radnika svih naših naroda i narodnosti, ali i kao plod Titove izuzetne sposobnosti da proceni situaciju, organizuje radničku klasu i dalekosežno koncipira svaku akciju komunističke avangarde i svaki svoj državnički potez.

Ova rasprava je i sama nepresušni izvor inspiracije, zapravo izvrstan primer marksističke analize. Ona vrhuni u kritici „beživotnog i doktrinarnog frakcionaštva, kako oportunističkog tako i sektaškog tipa" i u oceni da je tek sa „Titom na čelu Komunistička partija Jugoslavije postala vodeća politička snaga" i da „ona nije bila samo udarna avangarda radničke klase u političkim i drugim bitkama, već je postala njena avangarda i po subjektivnoj sposobnosti da postane centar i nosilac progresivne društvene misli i da naoruža radničku klasu i njene saveznike odgovarajućim saznanjima i sredstvima borbe i društvene akcije" (str. 14).

Sigurno je da ne treba posebno dokazivati aktuelnost ovih misli, osobito danas kad je subjektivna sposobnost SKJ bitna pretpostavka sve potpunijeg ostvarivanja jednog istorijski novog načina društvene proizvodnje. Dovoljno je citirati fragment autorove analize o snazi Partije i stvaralačkom udelu druga Tita u njenom radu:

„Prava snaga Komunističke partije Jugoslavije — naglašava E. Kardelj — nije bila samo njena ideologija i njen revolucionarni program, niti samo nekoliko hiljada organizovanih i revoluciji predanih boraca. Njena prava snaga bila je upravo u činjenici što ona nije htela da bude sama sebi dovoljna i da se zatvara u sebe, nego je zapravo u smislu ranije citiranih Marksovih reči stvarno bila deo, ali vodeći i povezujući deo, to jest avangardno jezgro veoma širokog demokratskog i revolucionarnog pokreta i fronta narodnih masa. Njen najveći istorijski uspeh je upravo u tome što je bila sposobna da postane takvo jezgro, što je tako shvatila svoju ulogu i pronalazila adekvatna sredstva i puteve za njeno ostvarivanje.

U tome je, po mome mišljenju, i najveći istorijski značaj Titovog ličnog stvaralačkog udela, kako u izgradnji Partije tako i u formulisanju njene politike, strategije i taktike. Naravno, u toj borbi Tito nije bio sam. To što je on osećao, osećali su i mnogi drugi najbolji ljudi u Partiji. Ali Tito je bio onaj čovek koji je te razvojne tendencije u našoj Partiji najdublje sagledao i najdoslednije i najkvalifikovanije izrazio i koji je znao da se uspešno, to jest odgovarajućim sredstvima bori za njihovo ostvarenje. Upravo takvim svojim kvalitetima i rezultatima rada Tito je stekao autoritet i ugled neospornog vođe naše Partije" (str. 40).

Esej M. Krleže *Titov povratak godine 1937.* odlikuje se lirskim prikazom susreta sa Titom, krležijanskim poniranjem u protivrečnosti društva, lapidarnim krokiranjem političke situacije u kojoj se mešetari i trguje interesima naroda, slavi i proslavlja karađorđevićevsko samodržavlje i hegemonija, nagađaju i pogađaju političke stranke na račun naroda. Ali, taj se susret zbiva i u vreme kad „Gering lijeva topove", a inače se „tridesetisedma vukla kao gnjila i bolesna mačka: sve je trajalo glupo i beznadno kao vijesti iz moskovske „Pravde" sa beskrajnim, svakodnevnim nizom smrtnih osuda ... krv teče u Španiji i u Madridu, a

Tuhačevskog iznijeli su pred sud u nosiljkama: govorilo se da je pokušao samoubojstvo. Stigla je vijest da je u Moskvi uhapšen Bela Kun, jer on je organizovao atentat protiv Staljina" (str. 87). Sve to uz reminiscenciju na ranije susrete, na vreme posle „oluje svjetskog rata", jer „Titov profil u moralno-političkom smislu bio je plastično određen... Iz Titovih riječi već je onda (oko 1924—1925) izbijala uvijek jednostavna, ali čudno uporna, moglo bi se reći tvrdoglava sigurnost" (str. 89).

Susret 1937. posle devet godina, ostavlja dubok trag u sećanju umetnika i on raspravlja o svemu, naširoko, „o mnogim stvarima, ljudima i pojavama, na preskok i kao što se kaže: horizontalno i vertikalno, o svemu i još o koječem". Pred nama je bezbroj slika, bezbroj situacija koje u preseku daju svet, njegove brige i tragedije, njegove hirovitosti i nedokučivosti, ali i konkretne sadržaje razgovora o „našoj stvari", o pisanju „Borbe" koje se obistinilo, o Jugoslaviji i lenjinističkom pristupu pitanju samoodređenja naroda.

„Nas kao lenjiniste u pitanju narodnog samoodređenja u prvom redu i prije svega zanima pitanje samoodređenja proletarijata unutar jednog naroda, i upravo zato jer mi znamo i jer smo toga svjesni da je kod svih naših balkanskih naroda samoodređenje proletarijata u interesu samoga naroda i jer se politički interesi proletarijata potpuno podudaraju s interesima naroda" — govorio je Tito i nastavljao:

„Da li je danas politika „manjeg zla" boriti se zajednički u okviru Jugoslavije za Jugoslaviju sa ostalim narodima jugoslovenskim protivu monarhije Karađorđevića ili se ponovo sniziti do toga da budemo okupirani po nekim mađžarskim, talijanskim ili austrijskim osvajačima, kao što to žele neki naši politički slaboumnici..."

Ređaju se misli, odvažne, koncentrisane, prave i jednostavne, da se odlučno i beskompromisno pređe na „dnevni red, dobro organizovanim radom i monolitno".

Nisu izostala ni sećanja iz Lepoglave ni sećanja na Kirkiziju, ruske tajge i daleku Sibiriju. Ni sećanje na detinjstvo, uz neodoljivu želju da se vidi zavičaj, dođe u Kumrovec, dožive zvezdane noći, kotlina pored Sutle i oseti miris zagorske gore, njeno plavetnilo da se upije svom modrinom života, uvek i ponovo sa istim osećanjem i stalnim „domotožjem" iz daljine. Kumrovec je povod da se skicira biografija, fabričke hale u kojima je radio, drugovi sa kojima je tamnovao, štrajkove vodio i štrajkovao, kružio svetom radi oslobođenja sveta u kome se razgaraju vatre revolucije, neugasive i nedokučive, vatre slobode koja se probija iz robijašnica, žacmanskog krutovlađa, srednjovekovne zapuštenosti, i ide odmereno, sigurno u nezaustavljivi pohod iz današnjice radničkog života, života ljudi svih zagorja i podgorja, svih nizija, svih daljina. Sloboda, promena, revolucija ne dolaze same, one se osvajaju borbom, pameću, organizacijom slobodarskih težnji.

Zato je Krleža i mogao, između ostalog, kazati:

„Ime Titovo postalo je danas dramatskim simbolom pokoljenja svih naših naroda, otkada se piše istorija krvlju i mesom naših rodova." Tito se „pobunio protiv srednjeg vijeka, on je našao izlaz, on plovi punim jedrima i njegove galije putuju u sigurnu luku pobjede". To putovanje se nastavlja — danas i ovde.

Dragomir Drašković

Стане Доланц: СКЈ и социјалистичкото самоуправување

(ООУР „Комунист", Скопје, 1975, страна 400)

Knjiga rasprava, referata, istupanja i intervjua druga Staneta Dolanca — koja je objavljena i na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom i slovenačkom i na ne-

koliko stranih jezika — usredsređena je na analizu revolucionarnog stvaralaštva SKJ i naše radničke klase u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Naša revolucija, ističe autor, otvorena prema svim iskustvima proleterske borbe, nije robovala dogmama, receptima, autoritetima, i upravo se zbog toga socijalističko samoupravljanje u savremenoj borbi radničke klase za socijalizam stalno afirmiše kao istinski revolucionaran, klasno-stvaralački i antidogmatski koncept i praksa. Svesni da se „jedino tako može ostvarivati istinska socijalistička revolucija" (str. 15), mi decenijama dosledno istrajavamo na kursu revolucionarne marksističke orijentacije. Zasluga je jugoslovenskih komunista i radničke klase što se „socijalističko samoupravljanje kao društveni odnos i sistem u dosad najpotpunijem obliku ostvaruje u našoj zemlji, potvrđujući sposobnost i stvaralaštvo radničke klase i radnih ljudi da sami grade novi svet" (str. 25).

Kada danas pristupamo rešavanju novih krupnih zadataka u razvoju socijalizma i samoupravljanja, „zadataka koji po svom karakteru, istorijskom smislu i dometu konstituišu novu etapu u socijalističkom razvoju, naš će uspeh zavisiti, pre svega, od toga u kojoj ćemo meri za sve to tražiti rešenja rukovodeći se istom strategijom koja nam je i do sada obezbeđivala krupne uspehe i rezultate" (str. 15). Sa dalekosežnim teorijskim i praktičnim implikacijama, ova teza izražava i potvrđuje: (1) karakter i sposobnost SKJ da se stalno afirmiše kao stvarna marksistička avangarda „revolucionarne obnove" (str. 8), i to u borbi za razvoj socijalističkog samoupravljanja; (2) shvatanje revolucije kao „istorijskog procesa revolucionarnih preobražaja koji obeležavaju celu epohu prelaska od klasnog ka besklasnom društvu" (str. 201), usled čega su jugoslovenski komunisti uvek povezivali „sadašnjost sa budućnošću, neposredne zahteve i ciljeve radničke klase i svih radnih ljudi sa dalekosežnim revolucionarnim, istorijskim ciljevima" (str. 12); (3) neophodnost „jačanja kontinuiteta našeg kursa za revolucionarnu akciju Saveza komunista" (str. 267), u smislu ostvarivanja Titove linije.

Puteve društvenog progresa, ističe autor, trasiraju oni društveni pokreti i klase koji se za promenu sveta bore na način koji odgovara objektivnim potrebama i mogućnostima istorijskog kretanja. Kao što je naš narodnooslobodilački rat — po svojoj unutrašnjoj logici socijalistička revolucija — bio izraz istorijske potrebe radikalnih društvenih preobražaja i kao što smo 1948. godine — suprotstavljajući se staljinističkom ugrožavanju naše nezavisnosti i naše revolucije — otvorili „proces snažne demokratizacije radničkog i, posebno, komunističkog pokreta" (str. 10), tako i naše uvođenje socijalističkog samoupravljanja predstavlja „jedan od istorijskih međaša borbe za socijalizam" (str. 10). Samoupravljanje, kao nova generalna strategija socijalističke izgradnje, logičan je nastavak naše revolucije u novim uslovima, izraz marksističke revolucionarne opredeljenosti jugoslovenskih komunista i poverenja u radničku klasu i njeno stvaralaštvo. Ono je rezultat revolucionarne prakse i spoznaje jugoslovenskog radničkog i komunističkog pokreta da se „uslovi i pretpostavke za revolucionarne poduhvate ne stvaraju sami od sebe, bez svesne aktivnosti ljudi, nego ih, rukovodeći se objektivnim tendencijama društvenog kretanja, uspostavlja revolucionarna aktivnost svesnih subjektivnih snaga" (str. 12). Jugoslovenski komunisti su znali da „ni jedan revolucionaran korak nije učinjen prerano ako odgovara neposrednim i istorijskim potrebama radničke klase" (str. 13), da ni „asocijacija slobodnih proizvođača ne nastupa sama od sebe" (str. 371), niti da praksa samoupravljanja nastupa tek nakon ukidanja najamnog rada, već da se upravo tom praksom jedino može izvršiti samooslobođenje radničke klase u samom jezgru rada i „odlučivanja o svim društvenim stvarima" (str. 178, 372).

Prema samoupravljanju i za samoupravljanje danas se opredelju-ju najznačajnije snage savremenog sveta, jer ono predstavlja „alternativu čovečanstva, dokazujući sposobnost radničke klase da sama upravlja rezultatima svoga rada" (str. 113). Ali, kao zahtev sadašnjosti i izazov budućnosti, socijalističko samoupravljanje i, u tom kontekstu, celokupno naše iskustvo predstavlja „najveću opasnost" kako za kapitalistički sistem (str. 209) tako i za sva hijerarhijski strukturisana savremena društva.

Mi sa uspehom „tražimo i nalazimo najprimerenija sredstva borbe i puteve daljeg stalnog razvijanja socijalističkih društvenih odnosa" (str. 357). Međutim, ne samo što se snage građanskog društva nisu odrekle pokušaja kapitalističke restauracije u Jugoslaviji, nego ni „dogmatske, etatističko-centralističke i neostaljinističke snage" (str. 159) — i pored toga što je „savremeni socijalizam u potpunosti potvrdio Marksovu i Lenjinovu tezu o različitosti puteva koji vode u socijalizam" (str. 14) — ne prihvataju činjenicu da „diktatura proletarijata ima različite forme" i da je ona kod nas „diktatura radničke klase putem samoupravljanja" (str. 73).

No, mi smo se i u samom Savezu komunista, kao i u društvu, u jednom periodu sukobili sa teorijom spontaniteta, sa tehnokratizmom, liberalizmom i nacionalizmom, kao i sa dogmatsko-birokratskom ideologijom „socijalizma proverenih puteva", garniranom „centralizmom, etatizmom i birokratizmom", koji su u našim uslovima uvek izražavali „suštinu teze neostaljinizma" (str. 203). Te snage i njihovi idejni koncepti su poraženi revolucionarnom aktivnošću Saveza komunista i naše radničke klase. Ta aktivnost kulminira u odlukama Desetog kongresa SKJ, kojima smo ušli u „novu etapu borbe za socijalizam sa ciljem da se u potpunosti obezbedi odlučujuća uloga radničke klase i udruženog rada u svim oblastima društvenog, političkog i ekonomskog života" (str. 367).

U stvari, na taj način mi „idemo ka tome da vlast u ime radničke klase pretvorimo u vlast same radničke klase i svih radnih ljudi, da radnička klasa, predvođena Savezom komunista, neposredno odlučuje o sredstvima, uslovima i rezultatima svoga rada" (str. 367). To svedoči da je socijalističko samoupravljanje već unelo revolucionarni preokret u „društvenu podelu rada i odgovornosti" (str. 388) i da Savez komunista ne dejstvuje kao „klasična partija koja se bori za vlast, odnosno koja se bori da vlast što duže zadrži u svojim rukama — što inače čini svaka politička partija, ne samo komunistička" (str. 336, 349). Sasvim je izvesno da Savez komunista neće neposredno preuzeti vlast kao klasična politička partija, jer bi to značilo „negiranje samoupravnog sistema" (str. 196). Međutim, radnička klasa ne može da ostvaruje svoje istorijske ciljeve „bez partije kao organizovane političke snage" (str. 266), a Savez komunista se ne može odreći niti distancirati od odgovornosti za rešavanje ključnih problema društvenog života i razvoja. Ali, to „nije odgovornost sa pozicije vlasti, već idejno-politička odgovornost naše organizacije kao celine i svih njenih članova svuda gde žive i rade" (str. 196). U tom smislu Savez komunista ostvaruje svoju ulogu legitimnog predstavnika istorijskih interesa radničke klase i jača kao „branilac svih tekovina naše socijalističke revolucije" (str.336).

Da je Savez komunista avangarda revolucionarne obnove u punom smislu te reči, izražava se i u njegovoj samokritičkoj opredeljenosti i sposobnosti da „vodi radničku klasu revolucionarnim putem" (str. 152). „Ni jedan kritičar nije bio kritičniji prema SKJ od samog SKJ" (str. 117) — ističe drug Dolanc. Takva i tolika „samokritičnost i kritičnost prema sopstvenoj politici ne može se naći ni na Zapadu ni na Istoku" (str. 218). One su uvek bile „dokaz naše snage" (str. 202).

Desetim kongresom SKJ utvrdili smo „zadatke od istorijskog značaja za naš dalji društveni razvoj" (str. 280), a novim Ustavom

inaugurisali smo originalan „radnički društveno-politički sistem u punom smislu te reči, jer osnovni stožer našeg novog sistema jeste radnik u udruženom radu" (str. 282). Međutim, ističe autor, „sve to moramo i ostvariti" i „pre svega organizovati se da bi taj sistem zaživeo" (str. 241), a naš „najvažniji zadatak je da usmerimo akciju svih socijalističkih snaga da bismo obezbedili efikasno funkcionisanje celog sistema" (str. 283). I pored svih rezultata koje postižemo i koje ćemo postizati, „nema mesta nikakvom samozadovoljstvu", jer za „avangardu koja stoji na čelu socijalističke samoupravne izgradnje nema niti može biti odmora" (str. 282). Svim komunistima i radnim ljudima mora biti jasno šta znači borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja, te stoga tu borbu „ne smemo idealizovati, jer nema sumnje da će još biti teškoća, da ćemo imati određene idejno-političke konfrontacije, da nam predstoji još dosta napora i posla, a pogotovo odgovornosti" (str. 268—269). Dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja, dakle, zavisi od svesne aktivnosti organizovanih socijalističkih snaga, „od nas samih" (str. 373), od toga „kako ćemo se organizovati" (str. 329), od neophodnosti da uvek „dolazi do punog izražaja u prvom redu klasna sadržina interesa" (str. 283), od revolucionarnog vitaliziranja „klasne orijentacije" (str. 119). Što se tiče Saveza komunista, polazna tačka i osnovni kriterij ostvarivanja njegove vodeće idejno-političke uloge mora biti „njegov odnos prema radničkoj klasi i njenoj društvenoj poziciji, prema borbi za ostvarivanje njenih neposrednih i dugoročnih interesa" (str. 265). Da bi sa uspehom ostvarivao svoju ulogu, SKJ mora biti idejno-politički potpuno jedinstven, a međašna linija tog jedinstva „jeste i mora biti njegov odnos prema samoupravljanju i prema ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu svih naših naroda i narodnosti" (str. 301).

Knjiga Staneta Dolanca je dragocen doprinos elaboraciji i preciziranju zadataka i ciljeva u novoj etapi borbe za socijalističko samoupravljanje. Ona je i otvoreno marksističko suočavanje sa svim dilemama i izazovima savremene borbe za socijalizam i samoupravljanje. Ova knjiga je kompetentno svedočanstvo i doprinos daljoj afirmaciji Titovog kursa i krupan prilog konkretizaciji marksističke teorije avangarde radničke klase i borbi za socijalističko samoupravljanje.

Ljubomir Jakimovski

Živko Marković: Samoupravljanje i avangarda

(„Radnička štampa", Beograd, 1976, strana 124)

Poduzimajući se zadatka da pruži odgovor na razlike između avangardnog i aparatskog delovanja, prednjačenja i komandovanja, vođenja i rukovođenja, knjiga Živka Markovića *Samoupravljanje i avangarda* primarno afirmira mogućnosti demokratsko-centralističkog organizovanja i delovanja komunističke organizacije. Solidna teorijska utemeljenost i empirijska argumentovanost obezbeđuju joj aktuelnost i naučnu kompetentnost.

Knjiga *Samoupravljanje i avangarda* je, tematski i problemski, usredsređena na istraživanje objektivne uslovljenosti socijalističkog samoupravljanja i uloge avangarde u njegovom nastajanju i razvoju, zatim na odnose socijalističkog samoupravljanja i načina delovanja avangarde, interesa klase i avangarde, socijalističkog samoupravljanja i promena u svesti avangarde, socijalističkog samoupravljanja i društveno-političkog obrazovanja avangarde, a zaokupljena je osobito razmatranjem promena u praktično-političkom delovanju avangarde, promena u načinu odlučivanja i sprovođenja odluka, organizovanja i delovanja avangarde u uslovima socijalistič-

kog samoupravljanja, a u duhu demokratskog centralizma.

Pitanje odnosa komunističke avangarde i socijalističkog samoupravljanja autor svrstava među najznačajnija pitanja socijalizma i naglašava da se „odnos komunističke avangarde prema samoupravljanju mora posmatrati kroz njenu ulogu u razvijanju samoupravljanja". Zato se u uslovima socijalističkog samoupravljanja i sama avangarda, da bi uopšte ostvarivala svoju ulogu, mora organizo vati drugačije nego u borbi za osvajanje vlasti.

Polemišući sa „tezama" da je inicijativa za uvođenje socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji potekla od rukovodstva KPJ, a ne od članstva, Marković ističe da je za takvu inicijativu bitno da je prihvaćena u celoj organizaciji KPJ. Po njemu, i to je argument da socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji nije rezultat ni slučajnog ni proizvoljnog opredeljenja. Konstatujući da „etatizam nije rešenje ne samo za razvoj socijalističkih odnosa, nego ni za ubrzani ekonomski razvoj zemlje", Marković upozorava da je socijalističko samoupravljanje u marksizmu inače definisano kao autentičan oblik, a da etatističko-dogmatske i, podjednako, anarhističke tendencije onemogućuju slobodan razvitak socijalističkog samoupravljanja. Zato svako negiranje komunističke avangarde istovremeno pothranjuje i težnje za reafirmacijom onih njenih funkcija koje ona ima u etatističkom sistemu. Autor polaznu osnovu liberalističkog shvatanja samoupravljanja vidi u njegovom svođenju na usklađivanje različitih interesa, dakle: na traženje kompromisa, kao oblik negiranja klasnog karaktera socijalističkog samoupravljanja i komunističke avangarde.

Marković pokazuje usled čega je u jednom periodu razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji poticana iluzija o automatizmu samoupravnog preobražaja društva, čime je prenaglašavana idejno-vaspitna, a potcenjivana političko-organizatorska uloga Saveza komunista, i da će borba za razvoj socijalističkog samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema dovesti do saznanja o neodvojivosti idejne i političke funkcije kao osnovnih komponenata revolucionarne uloge avangarde. Po njemu, komunistička partija biva avangardnom samo ako se nalazi u središtu borbe radničke klase za njeno oslobođenje, jer „oslobađanje klase ne postiže se objašnjavanjem, već revolucionarnim menjanjem društvenog stanja, u čijoj funkciji mora da bude i idejno delovanje avangarde. Zbog toga je krajnje jednostrana apstraktna definicija avangarde kao organizacije istomišljenika, koja uopšte ne izražava njen revolucionarno-klasni karakter".

U odeljku „Samoupravljanje i način delovanja avangarde" autor dokazuje nelogičnost teze o distanciranju avangarde od socijalističke samoupravne strukture. Objektivno je, naime, nemoguće da se komunistička avangarda bori za neposrednu vlast radničke klase a da u njoj, kao integralan deo klase, i sama ne učestvuje. „Zbog toga je dilema o mešanju ili nemešanju avangarde u rad organa samoupravljanja postavljena na sasvim pogrešnu osnovu. Kategorije „mešanje" i „nemešanje" označavaju spoljašnji odnos, a komunistička avangarda deluje kao unutarnja snaga samoupravljanja."

Socijalnu i klasnu poziciju avangarde Živko Marković određuje kategorijom rada i tako dokazuje da avangardu u borbi za oslobođenje rada mora da čini upravo avangarda rada, odnosno radničke klase.

Ističući da neispoljavanje različitih shvatanja, nemogućnost njihovog iskazivanja, gasi borbu mišljenja u partiji, autor podvlači da bez borbe mišljenja nema idejne diferencijacije niti kontinuiranog oslobađanja organizacije od članova koji se razilaze s njenim idejnim i političkim opredeljenjima. S niskim nivoom klasne svesti, pa katkad i sa drukčijim političkim pogledima, može pojedinac u partiji i relativno dugo opstati ako se u osnovnoj organizaciji izbegava otvorena konfrontacija, to jest ako se ne neguje borba mišljenja i marksistički kritički metod.

Razmatrajući promene u praktično-političkom delovanju avangarde, Marković ukazuje i na neophodnost proširivanja uticaja članstva na celokupnu politiku organizacije, što je pretpostavka da svaki njen „član postane celovit politički subjekt koji učestvuje i u izgrađivanju i u ostvarivanju političkih stavova". Otud i neophodnost afirmacije kritike kao oblika revolucionarne akcije, dakle: kritike koja traži klice novog. „Kritika s pozicije radničke klase je, zbog toga, po svojoj prirodi „konstruktivna", ali svaka „konstruktivna" kritika ne polazi s pozicija radničke klase. Zbog toga je apstraktni zahtev za „konstruktivnom" kritikom nedovoljno određen i sam po sebi ne izražava klasnu suštinu socijalističke kritike". Konzervativne snage pružaju najsnažnije otpore upravo ispoljavanju kritičkog mišljenja sa pozicija radničke klase, a te otpore autor vidi i u pokušajima moralno-političkog diskreditovanja nosilaca kritike, mada te snage pribegavaju, po pravilu, posrednom otporu, služeći se pri tome i raznim zakulisnim metodama. „Najčešće se traže, pa i konstruišu, kaže autor, bilo kakvi razlozi za pokretanje postupka po osnovi povrede radnog odnosa, da bi se umanjio lični dohodak, izvršilo pomeranje na slabije plaćeno radno mesto, ili raskinuo radni odnos, izigravanjem demokratske procedure, principijelnim i odlučnim borcima za samoupravljanje otežava se izbor u organe samoupravljanja i društveno-političkih organizacija".

Marković smatra da u nekim sredinama demokratizacija najsporije teče u sferi konstituisanja političkih odluka, pa se i javna rasprava u takvim organizacijama Saveza komunista onda „svodi na individualno izjašnjavanje, bez utvrđivanja zajedničkih stavova članstva, dok se odlučivanje u organima zasniva na sučeljavanju ličnih mišljenja njihovih članova, umesto na sučeljavanju stavova organizacija koje su ih birale. U tom slučaju dobija se konglomerat različitih mišljenja iz kojeg se ne vidi opredeljenje članstva, tako da javna rasprava praktično ostaje bez stvarnog efekta. Ponekad se, međutim, ne stvaraju elementarni preduslovi ni za individualno izjašnjavanje članstva, jer se javna rasprava organizuje na brzinu, a predlozi dokumenata su, zbog preobimnosti, nedorečenosti ili nerazumjivosti, nepristupačni i bez potrebnih obrazloženja".

Po autoru, jedna od osnovnih pretpostavki demokratskog organizovanja avangarde je da, umesto posredništva, na svim nivoima političkog dogovaranja obezbedi direktno sučeljavanje autentičnih stavova članstva. Pošto „dominacija izvršnih organa čini prirodno obeležje centralističkog delovanja avangarde u uslovima etatizma", to u uslovima ostvarivanja socijalističkog samoupravnog kursa i deprofesionalizacije organizatorsko-političkih funkcija postaje neophodnost.

Princip demokratskog centralizma se, po autoru, u praksi realizuje samo utoliko ukoliko članstvo ima odlučujuću ulogu u donošenju i sprovođenju odluka organizacije. Suštinu demokratskog centralizma otud i čini baš odlučujuća uloga članstva u delovanju organizacije. „Demokratski centralizam nije princip mišljenja, već princip akcije, i to političke akije."

Potrebno je, na kraju, istaći da Živko Marković u knjizi *Samoupravljanje i avangarda* veoma angažovano razmatra i neka fundamentalna teorijska pitanja razvoja partije i njene teorije.

Slobodan Inić

Demokratski centralizam u teoriji i praksi SKJ

(Studijski centar Gradske konferencije SK Sarajeva, Sarajevo, 1975)

Rasprave o demokratskom centralizmu — tom osnovnom principu organizovanja, unutrašnjeg života i delovanja Saveza komunista Jugoslavije — nisu tako česte, ali su izuzetno značajne. Polazeći od toga, Studijski centar Gradske kon-

ferencije SK Sarajeva organizovao je prošle godine, u saradnji sa Marksističkim studijskim centrom CK SKBiH, savetovanje o demokratskom centralizmu. Rezultati te rasprave objavljeni su u zborniku koji sadrži 23 referata i diskusiju.

Koncipirajući ovo savetovanje, organizatori su nameravali da ostvare „sintezu teorije i prakse, da iniciraju kompleksno razmatranje demokratskog centralizma u svom obilju njegovih značajki i manifestacija i u teoriji i praksi Saveza komunista, orijentišući ga, prevashodno, na aktuelna pitanja vremena i prostora u kome živimo i djelujemo". Time je rasprava usmerena na teorijsko razmatranje iskustava u realizaciji principa demokratskog centralizma u komunističkom pokretu uopšte, a posebno u Savezu komunista Jugoslavije.

U uvodnom izlaganju Fuad Muhić naglašava da je u komunističkom pokretu organizaciono pitanje oduvek bilo od prvorazrednog i principijelnog značenja, a u vreme priprema i izvođenja revolucije i od presudnog važenja. Interpretirajući Marksov i Lenjinov koncept demokratskog centralizma i ukazujući na staljinističku deformaciju tog principa, F. Muhić se zadržava na analizi iskustava jugoslovenskog komunističkog pokreta i ističe da je naša revolucionarna Partija za čitavo vreme izgradnje socijalizma zadržala demokratski centralizam kao svoje osnovno organizaciono načelo. Muhić zatim govori o pokušajima divergentnih strujanja koja su nastojala da demokratskom centralizmu daju „osobenu intonaciju", to jest da ga deformišu i da negiraju njegovo pravo značenje. Reč je o tri poznata pokušaja političke restauracije: liberalističkom, birokratsko-etatističkom i unitarističko-nacionalističkom. Autor kritički analizira njihove pokušaje izopačenja demokratskog centralizma.

Besim Ibrahimpašić u svom referatu ističe da je SKJ najdublje zainteresovan da svestrano razvija demokratizam u svojoj organizaciji da bi maksimalno angažovao svakog člana kao svesnog subjekta partijske politike. Time SKJ postaje „kolektivni mislilac", a ne politička stranka u kojoj elita rukovodećih ljudi odlučuje o suštinskim pitanjima politike. Međutim, problem je u tome kako da SKJ očuva svoju revolucionarnu efikasnost i jedinstvo u akciji. Povezano sa tim, značajno je i pitanje primene demokratskog centralizma u SKJ u uslovima izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa. U odgovoru na ova pitanja autor kaže da u jugoslovenskom društvu postoji „historijska dijalektika između spontanosti najširih radnih masa, koje teže socijalizmu, i svjesno usmjeravajućeg faktora SKJ". Savez komunista ne želi da zameni radničku klasu i druge radne ljude u njihovoj borbi za ostvarenje socijalizma. On se orijentiše da deluje kao najsvesnija usmeravajuća i vodeća snaga.

U zapaženom referatu pod naslovom *Delovanje komunista u delegacijama i primena principa demokratskog centralizma* Jovan Marjanović upozorava da će u socijalizmu još dugo da deluju zakonitosti prethodne društvene formacije. Otuda proističe potreba organizovane akcije subjektivnih snaga društva na prevazilaženju ostataka prošlosti. Afirmacija radničke klase na bazi ostvarivanja delegatskog principa u mnogome zavisi od celokupne aktivnosti Saveza komunista, ali i od njegovog idejnog i akcionog jedinstva. Delegatsko odlučivanje, rad delegacija i delovanje komunista u njima — ističe autor — predstavljaće ubuduće sve značajniji institucionalni okvir ostvarivanja tog jedinstva.

Jedinstvo koje se ostvaruje na bazi demokratskog centralizma ima nekoliko aspekata — ističe Sava Živanov u svom prilogu *Demokratski centralizam i partijsko jedinstvo*. To su ideološki, politički, akcioni i organizacioni aspekt. Idejno i političko jedinstvo kao bitan elemenat demokratskog centralizma ostvaruje se

stalnim i organizovanim delovanjem Saveza komunista u tri pravca: (1) demokratskom diskusijom, argumentovanom konfrontacijom gledišta, sintezom tih gledišta i formulisanjem novih zadataka; (2) ideološkim obrazovanjem članstva; (3) idejno-političkom diferencijacijom spram stavova „koji se suštinski razlikuju od prihvaćenih osnovnih teorijskih i idejnih principa, dugoročnih ciljeva ili političke linije SKJ".

Priloge u obliku referata dali su još: Džemail Agić, Mićo Carević, Dragomir Drašković, Milan Inđić, Đuro Knežević, Alija Latić, Bećir Macić, Nijaz Mesihović, Mitar Mijanović, Milorad Muratović, Simo Nenezić, Đuro Njemoga, Džafer Omerčević, Vaskrsije Savičić, Husnija Seidinović, Jakim Sinadinovski, Gojko Gruevski, Radoš Smiljković, Stojan Tomić i Đoko Tozi.

U diskusiji je govorilo 15 učesnika, a posebno je vredna pažnje reč u diskusiji Zorana Vidojevića. On ističe da je demokratski centralizam proizašao iz istorijske potrebe komunističkog pokreta za ostvarivanjem dijalektičkog jedinstva revolucionarne efikasnosti i demokratije, slobode i discipline, organizacije i spontanosti. Jer, koliko će radnička klasa biti sposobna da izvrši sopstvenu emancipaciju, u mnogome zavisi od toga koliko je ona adekvatno klasno-politički organizovana. Istorijsko iskustvo svedoči da su se dva vida organizovanja radničke klase dokazala kao najadekvatnija: radničko-savetski i ostali samoupravni oblici organizovanja radničke klase i demokratski centralizam kao oblik organizovanja njene avangarde. Sama logika revolucije — kaže Z. Vidojević — vodi dijalektičkom susretu partije i samoupravljanja. Samoupravljanje je mnogo više od posredovanja između partije i masa. Iako organizaciono samostalna, proleterska partija „izvire iz samoupravljanja", „ukorjenjuje se u organizaciji i praksi samoupravljanja", jer samoupravljanje određuje celokupan istorijski smisao delovanja avangarde. S druge strane, demokratski centralizam je oblik ostvarivanja jedinstva radničke klase i partije, što znači da demokratski centralizam i samoupravljanje nisu međusobno polarizovani, već se nalaze u dijalektičkom jedinstvu.

I za Stipu Šuvara je demokratski centralizam SKJ garant opstanka naše zajednice kao socijalističke. Njenu osnovu čine jedinstveni socijalistički samoupravni produkcioni odnosi — konstatuje S. Šuvar, a glavni činilac političke kohezije jeste upravo Savez komunista, demokratsko-centralistički organizovan.

U diskusiji su učestvovali, među ostalima, i Šefko Međedović, Muhamed Filipović, Bećir Macić, Spasoje Pejović, Dženana Efendić-Semić, Ante Budimir i Atif Purivatra.

Pokretanje ovakve rasprave je, bez sumnje, doprinos vredan pohvale, primarno stoga što prilozi toj raspravi, iako neujednačeni, podstiču na nova teorijska produbljavanja u ovoj oblasti.

Živorad Đorđević

Dr Petar Kačavenda: SKOJ i omladina u NOV i POJ 1941—1945.

(Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1975, strana 432)

Istorijsko delo Saveza komunističke omladine Jugoslavije, ostvareno u NOR-u i socijalističkoj revoluciji pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, dobilo je vrednu naučnu interpretaciju u knjizi dr Petra Kačavende. Mladi komunisti i antifašistička omladina sačinjavali su više od tri četvrtine sastava Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Međutim, njihov doprinos revoluciji ne može se izmeriti samo brojem pripadnika partizanskih jedinica, nego i bogatstvom oblika njihovog delovanja.

Knjiga dr Petra Kačavende analizira delatnost SKOJ-a i omladine u svim krajevima Jugoslavije

i dokazuje tezu da se ta delatnost podjednako intenzivno i organizovano odvijala širom Jugoslavije, manifestujući se specifično u pojedinim krajevima u zavisnosti od istorijskih uslova, odnosa klasnih snaga, svesti masa, tradicije itd. U toj zajedničkoj borbi stvarane su vrednosti koje su jačale socijalnu, moralno-političku i internacionalnu koheziju redova boraca revolucije i jedinstvo naroda i narodnosti. Omladina je najsvestranije i najdublje shvatila parolu KPJ o jačanju bratstva i jedinstva i na delu se dokazala kao graditelj novih odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije.

Adekvatna primena istraživačkih metoda omogućila je autoru da analizira totalitet vrednosti koje su stvarali mladi komunisti i mladi partizanski borci i da prati njihovu izgradnju i razvoj. Stoga smo knjigom dr Kačavende i dobili do sada najcelovitiji pogled na ulogu mladih komunista u revoluciji. Naime, njegova knjiga, u tom pogledu, sugeriše nove mogućnosti naučne obrade naše revolucije u celini, a posebno doprinosa mladih komunista i omladinaca oružanoj borbi i uspostavljanju ostalih pretpostavki izgradnje socijalizma u nas. Kačavendina knjiga istovremeno postulira marksistički, to jest klasno-politički i istorijsko-materijalistički pristup NOR-u i revoluciji, što je zapravo pretpostavka njegovog izoštrenog kritičkog stava i spram subjektivističkih, simplifikatorskih, apologetskih i pragmatističkih „interpretacija" našeg narodnooslobodilačkog rata i vrednosti naše socijalističke revolucije.

Veoma je značajno Kačavendino utvrđivanje odnosa KPJ, SKOJ-a i omladine. Iz činjenice da je kroz SKOJ prošlo oko četiri stotine hiljada omladinaca, a da je preko sto hiljada skojevaca primljeno u KPJ, Kačavenda zaključuje da je SKOJ bio kadrovska osnova kako KPJ tako i komandnog sastava borbenih jedinica. Ta plejada mladih komunista bila je, isto tako, pronosilac revolucionarnih ideja među borcima partizanskih jedinica i među onima koji su se na terenu tek opredeljivali ili su već organizovano pomagali oružanu borbu. Takvo delovanje skojevaca bitno karakteriše čitav tok našeg NOR-a i naše socijalističke revolucije, pa je i posle oslobođenja zemlje naša omladina, u stvari, nastavila da razvija revolucionarni samopregor skojevaca iz ratnog i predratnog vremena. Udarnički i takmičarski duh, svestrano negovan u NOV i POJ, širio se među mladima posle rata, a likovi boraca omladinaca i skojevaca (506 ih je odlikovano Ordenom narodnog heroja) postali su uzor u obnovi i izgradnji zemlje. Na taj način skojevci su, sa svojim vršnjacima omladincima i starijim drugovima članovima KPJ, udarili čvrst temelj zgradi socijalističkog samoupravljanja u nas.

Ova knjiga deluje snažno i navođenjem brojnih istorijskih dokaza o jedinstvenoj težnji mladih za jedinstvenom zajednicom ravnopravnih i slobodnih naroda i narodnosti i humanijim uslovima življenja uopšte. Autor dokazuje da su SKOJ i omladina u NOV i POJ izgrađivali svestrano razvijene revolucionarne ličnosti — od opismenjavanja na položaju između dve bitke do izučavanja marksizma i lenjinizma, od elementarnog obrazovanja do osposobljavanja za revolucionarnu kreaciju novih humanih, socijalno-političkih, kulturnih i etičkih vrednosti. Ukratko, autor dokazuje, na bazi autentične istorijske građe, da su skojevci i njihovi vršnjaci bili vojnici revolucije — ne samo na frontu oružane revolucije, nego na svim frontovima rušenja starog društva. Veliku su ulogu u NOV i POJ odigrale u tome i omladinske partizanske jedinice — čete, bataljoni i brigade, pa im je autor stoga i posvetio osobitu pažnju.

Struktura knjige je, u osnovi, adekvatno izvedena iz njenog predmeta. U uvodu se razmatraju osnovne karakteristike naše revolucije, mesto i uloga KPJ, zatim se analizira uloga omladine u aprilskom ratu i kasnije, a ukazuje se i na značaj kontinuiranog oblikovanja vrednosti stvaranih u toku NOR-a i socijalističke revolucije. Prva glava je usredsređena na analizu aktivnosti SKOJ-a u

pripremi oružanog ustanka, posebno okolnosti pod kojima je na poziv Partije u oružanu borbu krenulo preko trideset hiljada članova SKOJ-a zahvaljujući tome što su, uz komuniste, i skojevci bili organizatori odlaska mladih u partizanske jedinice, a razrađuje se i pitanje uloge SKOJ-a u jačanju oružanih snaga. Druga glava je posvećena radu SKOJ-a na omasovljavanju i razvoju NOV i POJ. Tu se ukazuje na značaj omladinskih partizanskih jedinica u razvoju oružane borbe i, između ostalog, analiziraju podaci o socijalnoj strukturi mladih boraca i skojevaca pripadnika NOV i POJ. U trećoj glavi se rekonstruiše organizaciona struktura SKOJ-a, metod njegovog delovanja među mladima u NOV i POJ i govori o liku skojevca. U četvrtoj glavi autor razmatra aktivnost SKOJ-a na političkom, teorijskom, kulturno-prosvetnom i vojnom uzdizanju mladih boraca u NOV i POJ, kao i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Bilo bi, međutim, ipak naučno korektnije da je autor u posebnoj glavi analizirao doprinos organizacija SKOJ-a iz NOV i POJ razvitku i aktivnosti organizacija SKOJ-a i USAOJ-a na terenu, osobito s obzirom na stalnu pokretljivost borbenih jedinica.

Kačavendino delo, da napomenemo, nije hronika o jednom herojskom dobu i herojskom pokolenju, nego naučna analiza konkretne istorijske situacije. To je delo o mladima u vihoru rata, delo koje ujedno dokumentovano razobličava i odbacuje i reakcionarnu tezu o „žrtvovanoj generaciji". Kačavenda dokazuje da je reč o generaciji koja se borila da ispuni svoj generacijski dug pred istorijom i koja je nastavila da dograđuje, obogaćuje i razvija svoje delo iz NOR-a u posleratnoj izgradnji zemlje i u razvoju socijalističkog samoupravljanja.

Na kraju treba reći da je naučni doprinos dr Petra Kačavende i u tome što je sistematski istražio mnogobrojne istorijske izvore u SKOJ-u i omladini u NOV i POJ.

Milan M. Miladinović

„Savremenost", br. 1/76. i 2/76.

(Glasilo Saveza komunista Vojvodine)

Prvi ovogodišnji broj časopisa „Savremenost" donosi zanimljiv i aktuelan prilog dr Dragomira Draškovića: *Savez komunista u udruženom radu.* Objavljujući ovaj članak, redakcija je ujedno pozvala saradnike, teoretičare i aktiviste iz prakse da na stranicama časopisa razviju raspravu o ovoj, za naš dalji društveni razvoj izuzetno značajnoj temi. Može se reći da je časopis na taj način otpočeo raspravu o Nacrtu zakona o udruženom radu, a ujedno se uključio i u pripreme za predstojeće teorijsko savetovanje o Savezu komunista u udruženom radu.

D. Drašković polazi od stava o neophodnosti stalnog teorijskog uopštavanja prakse, osobito u sferi udruženog rada kao istorijski novog načina društvene proizvodnje. Zalažući se za teorijsko proučavanje konfliktnih interesa u udruženom radu i društvu, Drašković primećuje da se necelovite interpretacije tih interesa ogledaju i u ocenama koje tvrde da je naše društvo konfliktno, ali koje ne čine napor da objasne i njihovu socijalnu prirodu. Drašković naglašava potrebu afirmacije komunističke kritike i dubljih istraživanja kompleksne problematike udruženog rada.

Časopis objavljuje reč Vide Tomšič na savetovanju, povodom Međunarodne godine žena, o temi „Žena i socijalistički samoupravni razvoj". Drugarica Tomšič posebno razmatra iskustva našeg socijalističkog samoupravnog društva u ostvarivanju ekonomske, socijalne i društveno-političke ravnopravnosti i ukazuje na zadatke svih društvenih činilaca u još većem društveno-političkom angažovanju žena.

O aktuelnim privrednim i društveno-političkim problemima pišu: dr Jovan Miljuš (*Neka pitanja regionalnog privrednog razvoja SAP Vojvodine*), Branko Pajić (*Formalna kvalifikacija kao*

kriterijum za raspodelu ličnih dohodaka), Sreta Stojić *(Nekoliko zapažanja o ostvarivanju delegatskog sistema u SAP Vojvodini)*, dr Aleksandar Đurđev (*Teritorijalna organizacija opštine*) i dr Živan Šljukić (*Konstituisanje autonomije Vojvodine*).

U rubrici „Obrazovanje i kultura" časopis objavljuje članak dr Stevana Bezdanova *Savremena koncepcija i program radnog i politehničkog vaspitanja i obrazovanja u uslovima socijalističkog samoupravnog preobražaja vaspitanja i obrazovanja.* Polazeći od stavova klasika marksizma o jedinstvu nastave i proizvodnog rada, Bezdanov definiše radno i politehničko vaspitanje kao sastavni deo savremenog opšteg obrazovanja, koje služi svestranom razvoju ličnosti. Bezdanov zatim razmatra kriterijume izbora programskih sadržaja radnog i politehničkog vaspitanja i obrazovanja i iznosi predloge za program osnovne škole i prvu fazu usmerenog obrazovanja.

U istoj rubrici dr Ferenc Bodrogvari piše o odnosu „humanizacije slobodnog vremena" i „čisto pedagoških sredstava", a Jovanka Todorović o samoupravnom organizovanju i dostupnosti kulture.

Prvi broj donosi i tri priloga o društvenoj samozaštiti: *Novi ustavi i izgrađivanje odbrambeno-zaštitnog mehanizma* (Drago Damjanović), *Društvena samozaštita kao politika i sistem suzbijanja socijalne patologije* (dr Velizar Najman) i *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita u mesnim zajednicama u SAP Vojvodini* (mr Milan Mali), a u rubrici „Povodi" objavljuju se članci: Vukašina Lončara (*Revolucionar Veljko Vlahović*), Pavla Krtenića (*Trideset godina SAP Vojvodine*) i Radovana Vlajkovića (*Više od pola stoleća revolucionarnog rada Jovana Veselinova — Žarka*). Ovaj broj donosi i prilog Ratka Šavije o iskustvima marksističkog obrazovanja komunista u Sremskoj Mitrovici.

Drugi ovogodišnji broj „Savremenosti" posebno je značajan stoga što inauguriše novu strukturu časopisa uvođenjem pet stalnih rubrika: „Politička zbivanja", „Teorijsko osmišljavanje prakse", „Iskustva prakse", „Pogledi i mišljenja" i „Sagledavanja". Redakcija ističe da će „Savremenost" i dalje nastojati da ni jedna politička akcija u našem društvu ne prođe bez jasne političke opredeljenosti, teorijskog osmišljavanja i sagledavanja iskustava prakse.

Rubrika „Politička zbivanja" donosi priloge sa savetovanja o idejno-političkoj ulozi i delovanju aktivâ komunista neposrednih proizvođača, koje je organizovao Pokrajinski komitet SK Vojvodine. U uvodnom izlaganju Erne Kazija, člana Izvršnog komiteta Predsedništva PK SK Vojvodine, analizirana su dosadašnja iskustva aktivâ komunista radnika. Ocenjeno je da je praksa potvrdila da ovi aktivi imaju veoma značajnu integrativnu ulogu i da predstavljaju nezaobilazan činilac efikasnijeg delovanja i većeg uticaja Saveza komunista na sva vitalna pitanja naše društvene stvarnosti. U raspravi su učestvovali sekretari aktivâ komunista radnika i sekretari opštinskih komiteta: Dušan Dejanović, Miodrag Brkić, Milan Mali, Teodor Šandarović, Đorđe Radosavljević, Milan Milović, Deneš Holo, Božidar Marjanović, Radivoj Aćanski, Imre Kardoš, Živan Kusicki i Dragan Dimić.

U rubrici „Teorijsko osmišljavanje prakse" objavljeni su prilozi: Vl. Popina, M. Rožiča i M. Vranješa. U članku *Ustav i sloboda izražavanja narodnosti* Vl. Popin upozorava na takozvani subjektivni i objektivni kriterijum pripadanja naciji i konstatuje da naš Ustav prihvata subjektivni kriterijum jer on obezbeđuje maksimalnu slobodu ličnosti u opredeljivanju. Osvrćući se na popis stanovništva iz 1971. godine, koji je izrazio nacionalni sastav stanovništva Vojvodine, Popin se zalaže da se izuči zašto je broj onih koji su se u ovom popisu izjasnili kao „Jugosloveni" 14 puta veći nego prilikom prethodnog popisa (1961. godine — Jugosloveni i nacionalno neopredeljeni: 3.174, a 1971. godine — Jugosloveni: 46.402). On kaže da je, od svih mogućih objašnjenja, krajnje neprihvatljivo ono koje pod tim podrazumeva zalaganje da se stvara neka „jugoslo-

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara. Za inostranstvo 300 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko preduzeće „Slobodan Jović", Beograd, St. Protića 52.

teri svih zemalja, ujedinite se

ocijalizam

žaj

je i članci

Kurtović

stvo, aktuelnost i zna-
dejne akcije

Raičević

ogmatizma ka ideoloških
monopolu

Hadži Vasilev

tura proletarijata i
razvoj u našem dru-

m Pašić

lnost Lenjinove „Drža-
revolucije"

van Vukadinović

ntinuitetu Konferenc-
evropskoj sigurnosti
adnji

Jambrek

nzije i uslovi klasne
ture društva

n Trnka

rivanje samoupravnog
epta reforme
va u SR Bosni i Her-
ini

i autori

Kudo

šnja ekonomska sa-
u Japanu

Izvori

Prikazi

prakse",
edi i miš-
Redakci-
nenost" i
dna poli-
uštvu ne
e oprede-
šljavanja
a prakse.
zbivanja"
ovanja o
delovanju
posrednih
ganizovao
Vojvo-
nju Erne
komiteta
Vojvodine,
nja isku-
radnika.
a potvrdi-

venska nacija" kao formula pretapanja svih naroda i narodnosti Jugoslavije u jednu naciju. Popin podseća da je ta formula istorijski poznata kao unitarizam, a da su njeni autori zapravo ideolozi velikosrpske buržoazije. „Ona je duboko reakcionarna, radničkoj klasi tuđa i neprijateljska i istorijski demantovana i poražena." U vezi sa izborom maternjeg jezika, kao i jezika kojim će se građanin služiti u svakom konkretnom slučaju — konstatuje Popin — važe isti principi slobodnog opredeljivanja, što znači da se izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti pojedinca i izjašnjavanje o njegovom maternjem jeziku, naročito u višenacionalnim sredinama, ne moraju uvek podudarati.

M. Rožič je objavio članak pod naslovom *O nastanku, razvitku i društvenom položaju SSRN*, u kome analizira načela postojanja i delovanja, programske ciljeve i zadatke ove društveno-političke organizacije formulisane u Ustavu i na Desetom kongresu SKJ.

M. Vranješ piše o finansiranju društvenih i zajedničkih potreba u članku *Osnove sistema finansiranja opštedruštvenih i zajedničkih potreba po Ustavu SAP Vojvodine.*

U rubrici „Iskustva prakse" zastupljene su raznovrsne teme. Dr Anđelko Anđelić raspravlja o uzrocima pojedinačnih deoba u poljoprivredi Vojvodine i konstatuje „da je sve veća emancipacija seljačke porodice od patrijarhalnog načina života primarna determinanta deobnog procesa". Dr Jovan Miljuš analizira obrazovnu strukturu vojvođanskog stanovništva po kriterijumu pismenosti i školske spreme kao osnovnih indikatora. Dva priloga o kulturi potiču od autora koji rade u dva radna kolektiva u Subotici (Kombinat obuće, plastike i kože „Solid" i Železnička škola za KV radnike). Ovi tekstovi, mada imaju neposredne praktične povode, u stvari su pokušaj da se teorijski razmotre neka pitanja estetike „konkretizma" i avangarde u umetnosti. Tekst Mirka Gotesmana nosi naslov *Konkretna poezija i avangarda*, a Vojislava Šekelja — *Dijalektičko rađanje umetnosti.*

Prilozi objavljeni u rubrici „Pogledi i mišljenja" tretiraju neke veoma aktuelne teme. Pokazujući u članku *Društveno-politički sadržaj borbe za novi ekonomski poredak u svetu* svestranu i temeljitu upućenost u ovu značajnu problematiku, dr Dušan Pirec konstatuje da ekonomsku krizu razvijenog kapitalizma mnogi na Zapadu pokušavaju da tumače povećanjem cena nafte i borbom nesvrstanih zemalja za nove međunarodne ekonomske odnose. Suprotno tome, autor dokazuje „da je uzrok krize u odnosima kakvi su uspostavljeni posle drugog svetskog rata" i zaključuje da je danas „neophodna izgradnja takvog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa koji će uvažavati ne samo promenjene odnose snaga u svetu, već, pre svega, interes zemalja u razvoju".

Mr Milo Bošković se kritički osvrće na ideološke osnove etatističko-hegemonističke politike u savremenom međunarodnom radničkom pokretu. U članku pod naslovom *O jednom shvatanju pojma suvereniteta i metodu jedne kritike* Bošković naglašava da iz različitih shvatanja pojma socijalističkog internacionalizma proističu i oprečna shvatanja principa nacionalnog suvereniteta i dokazuje da je i „kritika" jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog sistema de facto izraz jednog drugačijeg shvatanja socijalističkog internacionalizma i nacionalne suverenosti.

Pored tekstova Vukašina Pavlovića (*Socijalni dometi i granice samoupravnog sistema dohotka*) i Slobodana Koraća (*Tehnologija i samoupravljanje*), u rubrici „Pogledi i mišljenja" časopis donosi i prevod intervjua sa Đerđom Lukačem, istaknutim marksističkim misliocem, koji je vojvođanski nedeljnik na mađarskom jeziku „7. NAP" objavio krajem 1970. godine. U ovom zanimljivom razgovoru Lukač iznosi svoje poglede na modernu građansku filozofiju, koju mnogo ne ceni (Hegela smatra poslednjim velikim građanskim misliocem), na marksizam za vreme staljinističke vladavine, u kojoj je strategija bila podređena taktici, na zasluge druga Tita

zbog suprotstavljanja staljinističkim metodama („Ovo veliko Titovo delo istorija socijalizma neće nikada zaboraviti"), na razvoj radničkog samoupravljanja, koje smatra najvažnijim problemom socijalizma, na stanje marksističke filozofije itd.

U rubrici „Sagledavanja" Atila Sam prikazuje knjigu *Istorijat međunarodnog radničkog pokreta 1945—1974*, objavljenu u Budimpešti 1975. godine, i zaključuje da se ona, pored neospornih kvaliteta, nije dovoljno distancirala od Rezolucije Informbiroa. U ovoj rubrici dat je prikaz i studije Vjekoslava Mikecina *Povijest i kritička svijest*, kao i nekoliko naših časopisa za društvena pitanja.

Svetislav Stojakov

„Obeležja" 1975.

(Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu)

Časopis „Obeležja", koji dvomesečno izlazi u Prištini na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom jeziku, u brojevima 1 do 6 za 1975. godinu doneo je više priloga iz oblasti društveno-političkog sistema, ekonomije, književnosti, istorije, kulture i obrazovanja. Ukazaćemo na one koji su pobudili naročito interesovanje javnosti.

U prva dva broja „Obeležja" izdvajaju se po aktuelnosti dva područja istraživanja: samoupravno konstituisanje kulture i privredni razvoj SAP Kosovo.

Iz prve tematske oblasti „Obeležja" donose izvode izlaganjâ na savetovanju o samoupravnom konstituisanju kulture koje je organizovala redakcija prištinskog časopisa „Përparimi", u saradnji s redakcijom „Obeležja", krajem decembra 1974. godine u Prištini. Pošto je o tim prilozima bilo reči u prikazu časopisa „Përparimi" koji je objavljen u ranijim brojevima „Socijalizma", ovde ukazujemo samo na neke opšte stavove i zaključke ovog skupa. Naime, polazilo se od stanovišta da kultura u novim uslovima društvenog razvitka zauzima novi položaj u društvu, koji se izražava, prvo, u slobodnoj razmeni rada radnika organizacija udruženog rada u oblasti kulture i rada radnih ljudi udruženih u organizacije udruženog rada u drugim delatnostima i, drugo, u osnivanju samoupravnih interesnih zajednica za kulturu, kojima će se zadovoljiti potrebe i interesi, lični i zajednički, onih koji osnivaju samoupravne interesne zajednice, a u kojima se ostvaruje istovetan društveno-ekonomski položaj radnih ljudi u kulturi sa položajem radnih ljudi u drugim delatnostima.

Iz druge tematske oblasti ističu se prilozi dr Boška Jovanovića *U kojem stepenu dosadašnji ekonomski razvoj Kosova čini realnu osnovu za dalje smanjivanje razlika u stepenu njegove razvijenosti u odnosu na razvijenije republike* i mr Binaka Maxharija *Investicije i privredni razvoj SAP Kosovo.*

Dr Boško Jovanović polazi od konstatacije da je društveno-ekonomski razvoj Kosova tekao određenim ritmom tokom celokupnog posleratnog perioda, ali da je intenzivniji razvoj Pokrajine ostvaren tek posle 1957. godine, kada su „stvoreni povoljni uslovi za brže aktiviranje potencijala kojima ova oblast raspolaže". Faktori koji su uticali da se ne postigne adekvatan ritam koji bi omogućio postepeno smanjivanje razlika u stepenu razvijenosti između nedovoljno razvijenih područja, posebno Kosova, i razvijenih republika jesu, po njemu: niska startna osnova, slaba sopstvena akumulacija, zakasnelo otpočinjanje intenzivnijeg privrednog razvoja, malo i neblagovremeno izgrađivanje osnovne infrastrukture, nedovoljno investiranje i intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje, kao i metod i obim finansiranja, koji je nužno oblikovan pod uticajem mnogih unutrašnjih i spoljnih faktora, kao i dostignutog nivoa ukupne privredne razvijenosti naše zemlje. Autor svoju raspravu zaključuje stavom da je veoma važno shvatiti da se na sadašnjem nivou razvijenosti ova

područja i posebno Kosovo ne mogu tretirati više samo kao socijalno-politički problem društvene zajednice, nego, zahvaljujući dostignutom napretku i bogatstvima, kao važna determinanta daljeg ubrzanijeg privrednog razvoja naše zemlje kao celine.

Mr Binak Maxhari smatra da su investiciona ulaganja determinisala privredni razvoj Kosova i da su predstavljala osnovni faktor aktiviranja i pokretanja svih raspoloživih ljudskih i materijalnih potencijala ovog područja. Autor je ukazao da je u dosadašnjem periodu u Pokrajini postojala daleko veća orijentacija u investicionoj politici na ulaganje u privredne nego u neprivredne investicije, što smatra da je normalno ako se pođe od osnovne koncepcije „da prethodno izgradimo privredu, odnosno baziičnu industriju, bez koje se ne može ići dalje u društveno-ekonomskom razvoju", iako, kako dalje navodi, to izaziva negativne reperkusije po mogućnost zadovoljavanja potreba društvenog standarda, osobito kada se ima u vidu nerazvijenost društvene strukture, s jedne, a dinamičan razvoj potreba u domenu obrazovanja, kulture, stambeno-komunalne sfere itd., s druge strane. I Maxhari zaključuje svoju raspravu stavom da ne može biti opšteg prosperiteta ni ekonomske ravnopravnosti u zemlji bez dosledne realizacije proklamovane i usvojene politike ubrzanijeg razvoja nedovoljno razvijenih područja i SAP Kosovo, akcentirajući da su ulaganja u privredni razvoj nerazvijenih područja rezultat solidarnosti svih republika.

Poseono interesovanje izazvao je treći prošlogodišnji broj „Obeležja", koji je posvećen 30-godišnjici pobede nad fašizmom i koji donosi sledeća saopštenja: *Završne borbe za oslobođenje Kosova* (Fadil Hoxha), *Saradnja Srbije, Kosova i Makedonije tokom NOR i revolucije 1941—1944* (akademik Mihailo Apostolski), *Borbe u južnoj Srbiji prethodile su Kosovskoj operaciji kao završnom činu oslobođenja* (dr Ivan-Džina Gligorijević), *Uloga Kosovske operativne zone u borbi protiv fašističkog okupatora 1943—1944.* (mr Stanko Prica), *SKOJ i omladinski pokret na Kosovu u ratu i revoluciji 1941. do 1945.* (dr Milan Borković) i *Prilog istoriji nastanka i razvoja štampe na Kosovu* (Miodrag Nikolić).

Ističući da je narodnooslobodilačka borba na Kosovu bila sastavni deo oslobodilačke borbe naroda i narodnosti Jugoslavije i da je sadržavala sve osnovne karakteristike te svenarodne i revolucionarne borbe, Fadil Hoxha je u svom prilogu istakao značajan doprinos koji su narodi Kosova dali u oslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije, a koji se ispoljavao ne samo u tome što okupator ni ovde nije imao mirnu pozadinu, već i u tome što je veliki broj ljudi iz ovog kraja stupio u NOV Jugoslavije, učestvovao u borbi za konačno oslobođenje zemlje i time uticao na jačanje i širenje bratstva i jedinstva među narodima kako Kosova tako i svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Mihailo Apostolski je svoj prilog posvetio saradnji Srbije, Kosova i Makedonije tokom NOR-a i revolucije na partijsko-političkom planu i u zajedničkim dejstvima srpskih, kosovskih i makedonskih jedinica kao sastavnih delova jedinstvene Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ). Autor ukazuje da je ta saradnja rezultat činjenice što je Komunistička partija Jugoslavije jedini organizator ustanka svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

U broju 4 „Obeležja" objavljuju priloge raspravi o razvoju kulture i kulturnog stvaralaštva na Kosovu.

Ismail Bajra piše o nekim idejnim kretanjima u kulturi i kulturno-umetničkom stvaralaštvu na Kosovu. Polazeći od toga da su u nas postignuti visoki dometi stvaralačkih sloboda, autor tvrdi da umetnički kvaliteti, kao rezultat stvarne slobode stvaralaštva, sve više i sve šire karakterišu kulturno-umetničko stvaralaštvo na Kosovu. Međutim, u praksi je bilo, smatra Bajra, izvesnih slabosti, jednostranosti i nedoslednosti, naročito u periodu do 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma. Ma-

da manje nego u drugim krajevima zemlje, došlo je do agresivnijeg nastupanja centralističko-unitarističkog i partikularističko-separatističkog nacionalizma, do nadiranja buržoaskog liberalizma, malograđanskog anarhizma, tehnobirokratskog elitizma i lažnog levičarstva. Ali, zaključuje Bajra, „može se bez dvoumljenja konstatovati da u našoj Pokrajini, uzevši u celini, u kontinuitetu nije zloupotrebljena sloboda stvaralaštva u nacionalističke, buržoasko-liberalističke, dogmatsko-staljinističke i druge kontrarevolucionarne svrhe".

Milan Šešlija je svoj prilog posvetio analizi razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u kulturi, mr Kurtesh Saliu — konstituisanja samoupravnih interesnih zajednica u oblasti kulture, a Pajazit Nushi — društvenih pretpostavki i materijalne osnove socijalističkog samoupravnog razvoja kulture i umetnosti na Kosovu. U ovim prilozima se ističe da se o socijalističkim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima u kulturi gotovo ne može govoriti odvojeno i nezavisno od idejnih kretanja i razvojnih tokova kulture (Šešlija); da samoupravno interesno konstituisanje pojedinih oblasti društvenih delatnosti, u tom sklopu i kulture, nije bila slučajnost i da ono predstavlja dalji odlučujući korak u pravcu preobražaja ovih veoma važnih oblasti, uporedo sa samoupravnim preobražajem ostalih oblasti društvenog života, a naročito društveno-ekonomskih odnosa (Saliu); da kulturološka istraživanja i esejistika o osnovnim društvenim pretpostavkama i materijalnoj osnovi socijalističkog samoupravnog razvoja kulture i umetnosti na Kosovu poslednjih godina sve više ostavljaju delotvoran trag (Nushi).

Svoj broj 5 „Obeležja" su dobrim delom posvetila pitanjima položaja i uloge upravo u funkcionisanju našeg socijalističkog samoupravnog sistema, odnosno položaja i uloge izvršne funkcije u funkcionisanju novog skupštinskog sistema, objavivši — pod zajedničkim naslovom *Položaj i uloga uprave i izvršnih organa u funkcionisanju našeg samoupravnog sistema* — niz referata i diskusiju na XVIII savetovanju Jugoslovenskog udruženja za upravne nauke i praksu, koje je održano u Peći od 11. do 13. septembra 1975. godine.

U prilogu dr Branislava Markovića *Uloga organa uprave u ostvarivanju odnosa sa organizacijama udruženog rada i samoupravnim interesnim zajednicama* obrađuju se problemi odnosâ organâ uprave i organizacija udruženog rada, kao i pitanje nadzora nad zakonitošću opštih akata organizacija udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica.

Nedžmudin Alagić svoju raspravu *Uloga izvršne funkcije u normativnoj delatnosti osnovnih lokalnih zajednica* otpočinje konstatacijom da Ustav SFRJ omogućuje dalji razvoj lokalnih zajednica u pravcu stalnog jačanja lokalnog sistema upravljanja i proširenja nadležnosti organa u njemu. On dalje postulira da opština stvori svoj pravni sistem i izgradi osnove nove samoupravne regulative i da u realizaciji takvog koncepta izvršna funkcija u opštini dobiva poseban značaj.

U broju 5 „Obeležja" donose i priloge: mr Miloša Simovića *(Problemi transformacije poslovnih banaka na ustavnim odredbama)*, Voje Jeftimijevića *(Efikasnost srednjeg obrazovanja na Kosovu)* i mr Sretena Sokića *(Kapitalizam i neizvesnost čovečanstva)*.

U broju 6 „Obeležja" objavljuju na uvodnom mestu prilog Ilijaza Kurtešija: *Proširena reprodukcija — funkcija udruženog rada;* iz oblasti kulture priloge: *Međunacionalni i međurepublički odnosi u kulturi* (Božidar Gagro) i *Zablude o nacionalnoj kulturi kao konstanti ili kao krugu sa svojim stalnim centrom* (Prvoslav Ralić), a iz oblasti samoupravljanja: *Neke ideje klasika marksizma o radničkom samoupravljanju* (dr Branko Đukić) i poljoprivrede: *Posleratni razvoj poljoprivredne proizvodnje Kosova* (mr Bajram Bajgora).

Ilijaz Kurteši naglašava da suština novih odnosa koji se razvijaju u našem društvu jeste u to-

me da radni ljudi, organizovani u osnovne organizacije udruženog rada, neposredno ulaze u sve procese i složene odnose proizvodnje i raspodele i da o njima sami odlučuju. Društvo garantuje neotuđivost prava na samoupravljanje i raspolaganje dohotkom, tako da niko nema pravo da eksproprišе dohodak radnog čoveka i osnovne organizacije udruženog rada. Kurteši kaže da se suština novih odnosa i pozicija udruženog rada ogledaju u činjenici da je radni čovek sve više svestan svoje društvene uloge i funkcije. Organizovanjem osnovnih organizacija udruženog rada, delovanjem delegatskog sistema, ostvarivanjem funkcija društveno-političkih organizacija i ulogom koju Savez komunista ima u našem društvu — stvaraju se pretpostavke i uslovi za dominantnu poziciju udruženog rada u našem samoupravnom političkom sistemu.

Esat Stavileci

„Përparimi", br. 4/75. i 5/75.

(Revista shkencore)

U broju 4 ovog dvomesečnika na albanskom jeziku tri prva članka — u stvari, referati na XVIII savetovanju Jugoslovenskog udruženja za upravne nauke i praksu, održanom u Peći od 11. do 13. septembra 1975. godine — tretiraju položaj i ulogu uprave i izvršnih organa u funkcionisanju našeg socijalističkog samoupravnog sistema.

U članku *Uloga organa uprave u ostvarivanju odnosa sa organizacijama udruženog rada i samoupravnim zajednicama* dr Branislav Marković se bavi pitanjima tešnjeg povezivanja upravnih organa i organizacija udruženog rada, odnosno interesnih zajednica, ukazujući posebno na neophodnost saradnje, pružanja stručne pomoći i vršenja nadzora. Autor je naročitu pažnju posvetio zaštiti samoupravnih prava i društvene svojine i ovlašćenjima organa uprave u slučajevima bitnijih poremećaja samoupravnih odnosa ili težeg oštećenja društvenih interesa i neizvršavanja zakonskih obaveza. Takođe je ukazao na oblike saradnje i stručne pomoći koju organi uprave treba da pružaju organizacijama udruženog rada, kao i na sadržinu funkcije nadzora nad zakonitošću njihovih opštih akata.

Rad dr Esata Stavilecija: *Položaj i uloga izvršne funkcije u funkcionisanju novog skupštinskog sistema* odnosi se na bitne promene do kojih je došlo, posle donošenja novih ustava, u konstituisanju i funkcionisanju, položaju, karakteru i suštini skupštinskog sistema, posebno u karakteru, položaju i ulozi izvršne funkcije u tom sistemu. Autor analizira njihove reperkusije u društveno-političkoj strukturi opština i iznosi neka zapažanja u vezi sa dosadašnjim funkcionisanjem izvršnih saveta, podvlačeći potrebu blagovremenog rešavanja svih spornih pitanja koja dovode do teškoća i nerazumevanja u ostvarivanju izvršne funkcije u praksi.

U prilogu *Organizacija i funkcionisanje izvršnih vijeća skupština općina u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj* Đorđe Đurić je upozorio na niz novina i razlika u regulisanju položaja, sastava i ovlašćenja izvršnih veća skupština opština u većem broju opštinskih statuta na području SR Hrvatske. Autor je izložio i probleme koji se mogu pojaviti u vezi sa ostvarivanjem pojedinih funkcija i organizacijom izvršnih veća (granice ovlašćenja za donošenje propisa i vrste tih propisa, nedovoljno definisana odgovornost izvršnog veća za stanje u opštini, nepotpuno ostvarena funkcionalna povezanost izvršnih veća opština i Izvršnog veća Republike itd.).

U članku *Predviđanje investiranja u privredu SAP Kosovo do 1985. godine* Musa Limani je, koristeći se uporednim pokazateljima, ukazao na izvesnu stagnaciju u dosadašnjem ekonomskom razvoju SAP Kosovo. Autor je dao strukturu osnovnih sredstava i investicija po pojedinim granama

privrede i istakao potrebu da se u narednom periodu posveti veća pažnja dinamičnijem razvoju privrede i proizvodnih snaga, kao i preorijentaciji investicija u pravcu izmene ekonomske strukture u skladu sa prirodnim resursima. U cilju bržeg razvoja proizvodnih snaga i bržeg uklapanja privrede SAP Kosovo u privredu Jugoslavije, autor ističe potrebu mobilisanja svih snaga, ali i potrebu dalje pomoći šire društvene zajednice.

U ovom broju objavljen je i interesantan članak Zije Škodre o razvoju i značaju esnafa na Balkanu u XVII i XVIII veku. Il Zajmi je objavio prikaz *Kult Pelazga u delu Vase Paškua „Istina o Albaniji i Albancima"*, Aleksandar Stipčević prilog pod naslovom *Arheologija i čovek sadašnjice*, a Ferat Redžepi rezultate svojih istraživanja o flori Novog Brda.

U broju 5 Mahmut Bakali je dao sažet, ali veoma pregledan, prikaz ekonomskog, socijalnog, obrazovnog, naučnog i kulturnog razvoja SAP Kosovo u članku pod naslovom *Trideset godina socijalističke izgradnje na Kosovu*. Pošto je izneo ogromne rezultate koji su za tri protekle decenije postignuti na svim poljima delatnosti u ovom, nekad najzaostalijem, regionu naše zemlje, Bakali je istakao koliko su ti rezultati uticali na sveukupan razvoj Kosova. Čitalac će u ovom članku naći podatke o industriji, energetici, poljoprivredi i drugim granama privrede, kao i o ogromnim rezultatima na polju obrazovanja, naročito srednjeg i visokog, u oblasti nauke, kulture, umetnosti i u izdavačkoj delatnosti. Bakali posebno analizira izmene u socijalnoj i profesionalnoj strukturi stanovništva Kosova i rezultate u razvoju socijalističkog samoupravljanja, imajući u vidu perspektivu daljeg razvoja SAP Kosovo. Autor ističe da su sva ta vanredna dostignuća u tridesetogodišnjem periodu „rezultat i verifikacija pravilne politike Saveza komunista Jugoslavije, socijalističkog samoupravljanja i angažovanja radnih ljudi Kosova i solidarnosti radničke klase cele Jugoslavije".

Pažnju u ovom broju zaslužuje i članak Ilijaza Kurtešija: *Udruženi rad u društveno-ekonomskom sistemu*. Pošto je dao osnovne karakteristike društveno-ekonomskog razvoja tokom protekle tri decenije izgradnje socijalizma u našoj zemlji, Kurteši je istakao značaj novih ustavnih promena za položaj udruženog rada i ukazao na revolucionarni karakter procesa u kome radni čovek sve više postaje odlučujući faktor u rešavanju svih bitnih pitanja u društvu, u proizvodnji i reprodukciji, u planiranju i utvrđivanju perspektive razvoja novih društvenih odnosa. Poseban značaj autor pridaje pitanju integracije, udruživanja organizacija udruženog rada i potrebi stvaranja odgovarajuće društvene klime za to udruživanje, ističući ulogu delegatskog sistema u stvaranju daljih uslova za obezbeđivanja dominantne uloge udruženog rada u socijalističkom samoupravnom sistemu.

Kurteš Saliu je u članku *Mesto i funkcije mesnih zajednica u sistemu samoupravljanja* obradio niz interesantnih pitanja u vezi sa konstituisanjem, organizacijom i funkcionisanjem mesnih zajednica kao oblika socijalističkog samoupravljanja u opštini kao osnovnoj društveno-političkoj zajednici. Autor se najviše zadržao na brojnim funkcijama mesnih zajednica, ističući njihov značaj za dalji razvoj samoupravljanja.

Članak Ismeta Gusije posvećen je problematici planiranja u društveno-političkim zajednicama, a Džavid Mustafa piše o aktuelnim pitanjima iz rada samoupravne radničke kontrole.

U časopisu je objavljen i prikaz, iz pera Ali Dide, *Priručnika za ideološko-političko obrazovanje*, koji se nedavno pojavio u biblioteci „Društvo i misao" Centra za političke studije Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.

Dragoljub Moračić

„Marksizam u svetu“, br. 11/75.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

„Marksizam i ljudske potrebe" osnovna je tema ovog broja časopisa „Marksizam u svetu". Pošto o ovom kompleksu u nas nema dovoljno (ni domaće ni prevedene) literature, ovaj se broj časopisa može smatrati veoma dobrodošlim. O marksističkom shvatanju potreba pišu: A. Heler, F. Godar, Ž. P. Perel, E. Pretesej, Ž. F. Rejmon. Uvodni esej potiče iz pera Arifa Tanovića.

A. Heler (*Sistem potreba i društvo „udruženih proizvođača"*) interpretira razvoj Marksovih stavova da bi pokazala kako je marksistička analiza društva „udruženih proizvođača" filozofski zasnovana na koncepciji sistema potreba. Društvo „udruženih proizvođača" A. Heler shvata kao ostvareno „carstvo slobode" i, u tom smislu, kao „opoziciju ne samo kapitalističkom društvu nego i svakom do sada postojećem građanskom društvu". Zato ona smatra da je „apsurdno" na bazi postojeće strukture potreba ocenjivati sistem potreba koje Marks predviđa za društvo „udruženih proizvođača". To je njena osnovna teza iz koje izvodi radikalan zaključak — u društvu „udruženih proizvođača" zadovoljavaju se „radikalne potrebe i stvara se nova struktura potreba: to je društvo u kojem se ostvaruje i nadmašuje i filozofija i radikalna teorija". U daljem tekstu ona analizira Marksovo stanovište o odnosu proizvodnje („carstva nužnosti") i „carstva slobode", koje podređuje proizvodnju vlastitim ciljevima. Ona ističe, kao bitne, Marksove stavove o tome da je za prelazak u „carstvo slobode" nužan beskonačan progres i automatizacija materijalne proizvodnje, ali je to dovodi i do pitanja: u kojoj meri razvoj društvene proizvodnje podstiče porast „društvenog bogatstva". Društveno bogatstvo ona shvata kao „razvoj društvene individue" „slobodnu manifestaciju društvenih individua kroz njihovu aktivnost i njihov kvalitativno složen sistem potreba". Njeno je mišljenje da se društveno bogatstvo „udruženih proizvođača" ne meri radnim, već slobodnim vremenom.

F. Godar (*O pojmu potrebe u konceptu klasne prakse*) razmatra teorijski koncept potrebe da bi pokazao „na kakvoj besadržajnosti i kakvim teoretskim zabludama počiva pojam potrebe" u nemarksističkoj misli i nedostatak osnova za ova razmatranja u marksističkoj sociologiji. Po njemu, nemarksistička misao o potrebi može da se odredi kao „psihokulturizam pojma potrebe", baziran na psihoanalitičkoj teoriji, odnosno na koncepciji izolovane slobodne individue koja ima potrebu. Godar smatra da ovaj individualistički i potrošački koncept previđa karakter društvenih odnosa. Idući i za nekim kritičkim primedbama Galbrajta i Markuzea, njemu posebno smeta što se pri razmatranju potreba ono individualno uzima kao „izvor delovanja", izvor „društvenog sistema". Po njemu, ovaj teorijski koncept danas odgovara „tehnokratskom humanizmu", administrativnom posredovanju u zadovoljavanju potreba masa („pokroviteljski humanizam"). Tim teorijskim i njima odgovarajućim praktičnim koncepcijama Godar suprotstavlja stanovište po kome se samo u „klasnoj borbi" određuje karakter potreba. Stoga on posebno ističe da je potreba uvek posredovana društvenim odnosima i da se ne zadovoljava neposredno.

Ž. P. Terel (*Proizvodnja potreba i potrebe proizvodnje*) nastoji da zasnuje jedno materijalističko poimanje potreba. Osnovna mu je teza da su proizvodnja potreba i potrebe proizvodnje dve strane jednog te istog procesa — reprodukcije određenih društveno-ekonomskih odnosa. Svoje stanovište on izvodi nasuprot onim prilazima koji razdavajaju proizvodnju i potrebe. On smatra da u tom pogledu nije ništa manje pogrešan onaj pristup koji „atribut suštine", umesto potrebama pojedinca, priznaje potrebama grupa

ili klasa. Po Terelu, materijalistička teorija načina proizvodnje, ističući nosioce proizvodnje i njihove potrebe, ustanovljava neophodnu polaznu tačku istraživanja potrošnje i pojava vezanih s potrošnjom. Pri tome on insistira da se o nosiocima potreba (ličnostima, klasama) govori kao o personifikacijama ekonomskih kategorija, klasnih interesa i temeljnih društvenih odnosa. Osvrćući se na konkretne uslove kapitalističkog društva, on upozorava na nužnu „povezanost" potreba radnika i potreba kapitalističke proizvodnje, uz istovremeno stalno suprotstavljanje rada kapitalu. Tu činjenicu, kaže on, previđaju mnoge rasprave o potrebama, a upravo je to momenat bitan za razumevanje razvoja kapitalističkog načina proizvodnje. Terel je duboko uveren da se samo izmenom načina proizvodnje mogu zadovoljiti postojeće potrebe i stvoriti uslovi za zadovoljavanje novih potreba. On smatra da danas kapital može da zadovolji sve postojeće egzistencijalne potrebe radnika, ali ne i onu „fundamentalnu" — „potrebu radne snage da se više ne reprodukuje za kapital". Tek socijalističko društvo stvara uslove da rad postane istinska ljudska potreba.

Isti autor u drugom napisu *(Potreba, potrošnja i zatajivanje proizvodnih odnosa)* kritički razmatra različita nerazumevanja dijalektike proizvodnje i potreba, proizvodnih odnosa i potrošnje. Terel kritikuje i građanska shvatanja koja potrebu tumače kao nedostatak i uzrok društvene aktivnosti, a proizvodnju kao instrument zadovoljavanja potreba (vulgarna ekonomija i funkcionalistička sociologija).

U obimnoj studiji *Društvene potrebe i socijalizacija potrošnje* E. Pretesej razmatra nekoliko momenata društvenog karaktera potreba (društvena determinacija, subjektivno ispoljavanje potreba, istorijski razvoj potreba, priroda potrošnje u kapitalističkom društvu, socijalizacija potrošnje). „Problem potreba je problem društvene reprodukcije radne snage." To je osnovna teza od koje polazi i u ime koje odbacuje idealističke pristupe, koji se, po njemu, iscrpljuju psihosociologijom percepcije nemanja i zadovoljavanja, empiricističkom deskripcijom individualnih i društvenih varijacija raznih oblika tražnje. Za razliku od Rejmona, čiji tekst sledi, on smatra da se logika društvenih potreba ne može strogo suprotstaviti logici kapitalističke akumulacije iako kapitalistički način proizvodnje priznaje kao društveno koristan samo onaj rad koji ga oplođuje.

Ž. F. Rejmon (*Potrebe i iracionalnost kapitalizma*) problematizira kapitalističko društvo s gledišta (ne)racionalnosti odnosa ciljeva i sredstava proizvodnje. On polazi od teze da su potrebe određene (kapitalističkim) načinom proizvodnje, a ne obrnuto. Kapitalistički sistem na izgled održava hijerarhiju potreba, ali u suštini sve su potrebe kao sredstvo podređene profitu kao cilju. Po ovom autoru, ne može se govoriti čak ni o hijerarhiji, već o dominaciji i manipulisanju stvarnim potrebama. Kapitalizam priznaje samo potrebe koje se mogu platiti, odnosno koje služe profitu. Stoga je kapitalistička racionalnost represivna i manipulišuća.

U rubrici „Radnička praksa" P. Bolcani (*Radnička kritika organizacije rada — Posleratna sindikalna linija i politika*) detaljno analizira razvoj i smer radničkih borbi u fabrikama i protivurečan položaj sindikata u tome. U rubrici „Politička tema" objavljena je rezolucija *Latinska Amerika u borbi protiv imperijalizma, za nacionalnu nezavisnost, demokratiju, dobrobit naroda, mir i socijalizam.* Rezoluciju su usvojile 24 komunističke partije Latinske Amerike (juna 1975. godine na Karibima).

Ratko Nešković

ina XIX 1976 Broj 6

zi

Digitized by Google

CENA 15 — DIN.

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

6
1976

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinira. Za inostranstvo 300 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko preduzeće „Slobodan Jović", Beograd St. Protića 52.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XIX 1976 Broj 6

Содержание

Тема номера:

Социалдемократия сегодня

Приложения

Обозрения

Contents

Topic of this issue:

Social-Democracy Today

Contributions

Surveys

Socijaldemokratija danas

U organizaciji Istraživačkog centra za međunarodni radnički pokret Instituta za međunarodnu politiku i privredu i redakcije časopisa „Socijalizam" održan je 2. juna ove godine okrugli sto o temi „Zapadnoevropska socijaldemokratija danas", uz učešće šireg kruga naučnih i društvenih radnika. Pri opredeljivanju za ovu temu organizatori okruglog stola imali su u vidu da je fenomen socijaldemokratije prisutan u međunarodnom radničkom pokretu već pola veka i više i da o njemu postoje kontroverzna mišljenja i ocene, a pre svega činjenicu da se poslednjih godina javljaju i neke nove pojave i tendencije u orijentaciji pojedinih socijalističkih i socijaldemokratskih partija koje su od šireg značaja za društvenu i političku misao i praksu.

Savremena socijaldemokratija u Zapadnoj Evropi nalazi se u izvesnom previranju i traganju, u preispitivanju svojih tradicionalnih stavova i politike, iako se taj proces ne odvija na jedinstvenoj liniji promena, nego se, u manjoj ili većoj meri, razlikuje od jedne do druge partije. Duboke promene koje se dešavaju u svetu: kriza savremenog kapitalizma, odnosno zaoštravanje starih, ali i pojava novih protivrečnosti i transformacija, sa klasnim, socijalnim, političkim i moralnim implikacijama, koja se na ovaj ili onaj način reflektuje na ukupan politički život i odnos snaga u razvijenim zemljama Zapadne Evrope; politika detanta u odnosima među svetskim supersilama; jačanje položaja nesvrstanih zemalja kao jednog od odlučujućih činilaca u međunarodnim odnosima; i, posebno, jačanje socijalizma kao svetskog procesa, — prisiljava-

ju pojedine socijalističke i socijaldemokratske partije da razmišljaju o prilagođavanju ili bitnijim promenama u sopstvenoj strategiji i taktici.

Naučna misao je suočena s brojnim novim empirijskim činjenicama o ponašanju i postupcima tih partija, koji ozbiljno dovode u pitanje mnoge ocene iz vremena pojave i produbljivanja rascepa na reformističko i revolucionarno krilo u međunarodnom radničkom pokretu. U međuvremenu se, naime, mnogo šta promenilo. Socijaldemokratija se pri tome prilagođavala postojećoj stvarnosti, ali su njeni znatni delovi počeli na nov i kritički način da se odnose prema toj stvarnosti. Oslobađanje od tradicionalizma i dogmatizma još snažnije je zahvatilo komunističko krilo pokreta, naročito velike i uticajne komunističke partije; čak bi se moglo reći da se proces osavremenjivanja njihove strategije i taktike odvija na jedan dramatičan način. Javila se i ideja o mogućnosti takozvanog istorijskog susreta socijalista, socijaldemokrata i komunista.

Bez pretenzije da se obuhvate sva pitanja i dileme, smatrali smo da okrugli sto treba da otvori raspravu i, koliko je u ovom momentu moguće, osvetli sledeća tematska pitanja:

— Da li ponašanje, postupci, opredeljenja, akcione parole i usvojeni dokumenti pojedinih socijaldemokratskih i socijalističkih partija Zapadne Evrope ukazuju na to da se otvara jedna nova faza, odnosno da se traži nova strategija ovog dela radničkog pokreta, ili je reč o kratkotrajnim promenama u taktici uslovljenim nastojanjima da se bez bitnijih odstupanja od ranijih teorijskih opredeljenja prilagodi zahtevima vremena?

— Kakav je odnos pojedinih socijaldemokratskih i socijalističkih partija prema savremenim društvenim preobražajima i međunarodnim odnosima u svetu u kome živimo?

— Da li je savremena socijaldemokratija samo naslednik teorijskog fonda i opredeljenja poznatih kao centrum i desnica u međunarodnom radničkom pokretu, odnosno da li je i u kojoj meri socijaldemokratija težila u svojoj evoluciji ka postepenom stapanju različitih i često heterogenih tendencija i elemenata u pravcu političkog monolitizma, i kakvi se oblici međusobnog komuniciranja i uticaja razvijaju unutar ovog pokreta, a s tim u vezi i kakva je danas uloga Socijalističke internacionale?

— Posebnu pažnju skrenulo je i nastojanje da se pronikne u klasno-političku ulogu socijaldemokratije u visokorazvijenim zemljama Zapada. Da li je ona danas činilac socijalističkog društvenog preobražaja, da li se o njoj može govoriti kao o subjektu dubljih društvenih promena i preobražaja i kako se ona određuje i opredeljuje prema zahtevima radničke klase i drugih slojeva u pravcu socijalizma i neposredne demokratije, a u kojoj meri je ona, naročito kad je reč o socijaldemokratskim partijama koje su na vlasti, urasla u postojeći establišment, pa se kao takva u pojedinim slučajevima javlja i kao zastupnik krupnog kapitala?

— Najveći broj učesnika u raspravi nije mimoišao ni probleme saradnje i međusobnih odnosa komunista i socijaldemo-

krata; bilo je dosta reči i o perspektivama „istorijskog susreta" komunista, socijalista i socijaldemokrata, što je posebno aktuelno danas u Italiji i Francuskoj, kao i u nekim drugim zemljama zapadnog Sredozemlja. Pri tome je bilo govora i o predrasudama, otporima i opterećenjima, teorijskog i praktičnog karaktera, koji se susreću u dijalozima predstavnika tih partija o takvom približavanju.

I pisana saopštenja i usmena rasprava kretali su se uglavnom u pomenutim okvirima, sa posebnim akcentom na savremene pojave i tendencije, što je i bio osnovni cilj ovog okruglog stola. Imajući to u vidu, sama rasprava, razume se, nije mogla šire i dublje da ulazi u analizu društveno-ekonomskih suprotnosti i krize savremenog kapitalizma, koja, u krajnjoj liniji, uslovljava i opredeljuje promene u stavovima i politici socijaldemokratije, pa i izaziva različito ponašanje pojedinih njenih i onako heterogenih delova. Pa ipak, ni ta problematika nije sasvim zaobiđena, a naš časopis će u toku ove godine obraditi i nekoliko posebnih tema koje se odnose na probleme i protivrečnosti savremenog kapitalizma.

Organizatori ovog okruglog stola se nadaju da će ova rasprava o savremenim zbivanjima u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, i pored svih ograničenosti i manjkavosti, pobuditi interesovanje naše naučne i političke javnosti.

[illegible]

Mesto, položaj i uticaj savremene socijaldemokratije

Fenomen socijaldemokratizma ima važno mesto u novijoj istoriji međunarodnog socijalizma. Kao politički pokret, socijaldemokratija nastala je u krilu snaga i tradicija pokreta većeg broja razvijenih zemalja kapitalističkog sveta, a u mnogima od njih njen uticaj je preovlađujući. U svetu socijalističkih ideja socijaldemokratizam [illegible] kao glavna alternativa revolucionarnom marksizmu. Lociran prevashodno u evropskom prostoru, pretežno u zapadnoevropskom, socijaldemokratizam je danas snažno prisutan unutar radničkih pokreta i socijalističkih snaga u ovom delu sveta. Pošto je osvojio naročito jake pozicije u zemljama koje su kolevka modernog klasnog proleterskog pokreta i evropske socijalističkih ideja, a i danas imaju dosta uticaja na zbivanja u svetu socijalizma, ovaj idejno-politički pravac ima šire međunarodne dimenzije.

Po prirodi svog društvenog i idejno-teorijskog bića, socijaldemokratizam je izvor i predmet oštrih konfrontacija, ali i dubokih podela u svetu socijalizma. Poslednje pola veka istorije revolucionarnih radničkih pokreta i marksističke političke misli u znatnoj je meri obeleženo suočavanjima sa ovom pojavom. Odnos prema socijaldemokratiji bio je ne retko ključno pitanje strateške linije revolucionarnog pokreta, a još više taktike. Ti odnosi bili su podložni čestim i izuzetno oštrim promenama i oscilacijama — od najžešćih obračuna do privremenih zatišja, pa čak i perioda

saradnje. Slične su oscilacije i u oceni idejno-političke prirode socijaldemokratizma koju je u pojedinim fazama usvajao revolucionarni pokret. I ovde je gama usvajanih stavova izuzetno široka — od „agenture klasnog neprijatelja" i „socijalfašizma" do klasnog saveznika revolucionarnog pokreta.

Socijaldemokratizam je bio i ostaje veliki izazov za marksističku političku misao, još uvek nedovoljno istraženo područje. Mnoge veoma autoritativne ocene potekle iz redova komunističkog pokreta, naročito one koje su nastojale da objasne prirodu odnosa između socijaldemokratizma i velikih slojeva radničke klase, vremenom su se pokazale netačne. Pojedine uprošćene, neadekvatne, pa i pogrešne procene sigurno su u znatnoj meri bile uslovljene momentom političkog oportuniteta, motivima političke konfrontacije. S druge strane, tome je mnogo doprinela i izuzetna složenost i protivrečnost društvenog i idejno-političkog bića socijaldemokratije, koje se teško može uklopiti u bilo kakve krute i uprošćene sheme. Dovoljno je podsetiti da je socijaldemokratija u pojedinim trenucima objektivno stala na stranu klasnog neprijatelja proletarijata, čak vrlo aktivno dejstvovala sa te strane klasne barikade, ali je isto tako tačno da je ona u nekim drugim slučajevima bila instrument znatnog širenja i jačanja uticaja radničke klase, osvajanja nekih važnih društvenih, političkih i ekonomskih tekovina.

Poslednjih godina su se stekli uslovi koji zahtevaju ozbiljnije marksističko istraživanje socijaldemokratizma, ali i otvaraju mu povoljnije i šire mogućnosti. Ono je neophodno zato što mnogi znaci govore da je pri kraju jedna važna etapa u razvoju socijaldemokratije, da su u toku duboki procesi unutrašnjih pomeranja i promena. Za organizovane socijalističke snage vrlo je značajno da proniknu u dublji smisao sadašnjih preispitivanja, pomeranja i preobražaja, da naznače moguće pravce raspleta. Uslovi za takva istraživanja su danas mnogo povoljniji pre svega zato što je marksistička misao napravila krupan korak napred u analizi društvenih procesa i klasnih borbi u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama i u opštem prevazilaženju sektaških i dogmatskih okova. Osvojena je politička klima koja omogućava mnogim marksistima da objektivnije, ali istovremeno i kritički, mnogo dublje proniknu u društvenu, a to znači pre svega u klasno-političku ulogu i suštinu fenomena socijaldemokratizma.

Treba istaći da su jugoslovenski marksisti bili među prvima koji su još pre četvrt veka osporili neke duboko ukorenjene dogmatske interpretacije i ukazali na potrebu dubljeg i svestranijeg rasvetljavanja ove pojave. Savez komunista Jugoslavije nije samo podstakao i omogućio novi teorijski pogled i prilaz, već je istovremeno otvorio i novu stranicu u političkim odnosima između komunističkih partija s jedne i socijaldemokratskih i socijalističkih s druge strane.[1]

---

[1] SKJ je već početkom pedesetih godina uspostavio prve kontakte i odnose saradnje sa nekim važnijim socijaldemokratskim partijama (laburistima, francuskim i skandinavskim socijaldemokratima).

Elementi geneze

Današnja uloga i politika socijaldemokratije ne može se shvatiti i objasniti bez nekih čvornih momenata koji su obeležili formiranje i razvoj ovog pokreta. Na ovom mestu naznačićemo samo neke od njih.

Socijaldemokratija je neposredan produkt velikog raskola do kojeg je došlo u međunarodnom socijalizmu krajem prvog svetskog rata. Ona nastaje — oformljuje se i konstituiše se — kao poseban i distinktan pravac međunarodnog socijalizma u okviru izuzetno oštre idejno-političke diferencijacije i duboke polarizacije koja je tih godina uzdrmala sve organizovane radničke i socijalističke snage. U kontekstu tih burnih događaja uspostavljeni su struktura odnosa i raspored snaga koji su u mnogo čemu predstavljali bitno novi kvalitet u istoriji socijalizma. Dok su u ranijim razilaženjima i sukobima u prvom planu bile razlike u ideološkim i teorijskim konceptima, sada su ona dobila prevashodno *politički* karakter. Drugi novi momenat je u tome što je tada prvi put afirmisana tendencija ka socijalističkom „bipolarizmu" — gotovo sve važnije socijalističke snage „svrstale" su se tih godina u dva velika i gotovo nepomirljiva tabora.[2] Nekoliko decenija dominirala je težnja da se ostvari podela „bez ostatka", to jest da se u dva moćna gravitaciona centra uvuku sve organizovane socijalističke snage. Dugi niz godina ta tendencija bila je tako snažna da su grupe i partije koje su bile izvan ova dva polja predstavljale u međunarodnim razmerama stvarno marginalan faktor. I najzad, moglo bi se reći da nikad ranije sukobi nisu imali tako oštre forme i teške posledice. Dok je ranije glavni oblik borbe bila politička polemika i teorijska rasprava, sada je povedena borba koja je imala za svrhu potiskivanje, pa čak i uništenje protivnika; bila je to „bitka do istrebljenja".

Koji su momenti uticali da postojeće razlike u radničkim i socijalističkim pokretima prerastu u tako teške političke obračune, a ideološki sukobi dobiju tako isključiv i nepomirljiv karakter? Pitanje je neizbežno baš zato što su i ranije postojale razlike u stavovima, ocenama i konceptima, ali one nisu dovodile do ovako teških političkih posledica.

Dva su momenta odlučujuće uticala na oštrinu i dubinu političkog sukoba u svetu socijalizma krajem prvog svetskog rata, pa stoga i na konačno konstituisanje komunističkog i socijaldemokratskog pokreta kao dva posebna, distinktna i međusobno sukobljena krila međunarodnog socijalizma. Prvi je bio svetski rat, a drugi oktobarska revolucija. Ta dva momenta silno su dramatizovala već postojeće ideološke i teorijske razlike i „ulila" im sasvim novi politički sadržaj. Ranije teorijske rasprave o karakteru

---

[2] Dva tabora se oformljuju kao komunističko krilo međunarodnog socijalizma, u koje se uključuju sve važnije stvarno revolucionarne socijalističke i proleterske snage, a drugo kao socijaldemokratsko. U tom smislu može se govoriti i o bifurkaciji glavnih snaga međunarodnog socijalizma.

budućeg rata i stavu radničkih i socijalističkih pokreta prema njemu sada su dobile karakter podele između onih koji su podržali rat i čiji su predstavnici najčešće ušli u „nacionalne koalicione" vlade (levica ih je okarakterisala kao nacionaliste, šoviniste, socijalimperijaliste i slično) i protivnika rata koji su se našli pod udarom tih vlada i proveli veći deo rata u zatvorima. Nije potrebno posebno naglašavati da se predstavnici različitih struja u radničkom pokretu nikad ranije nisu našli u ovako različitim ulogama. Slično je dejstvo i oktobarske revolucije. Ranije pretežno teorijski spor o karakteru, verovatnom mestu, vremenu i putevima buduće socijalističke revolucije sada je prerastao u sukob između onih koji su bili spremni da delom pomognu prvu uspešnu socijalističku revoluciju i onih koji su, pod raznim izgovorima, stali na stranu kontrarevolucije. Dok su se ranije stvarne razlike u stavu prema revoluciji mogle da prikriju manje ili više uspešnim teorijskim konstrukcijama i argumentima, sada to postaje nemoguće. Najbolji način da se pruži pomoć prvoj socijalističkoj revoluciji bio je taj da se postojeća revolucionarna kriza u sopstvenoj zemlji pretoči u pravu proletersku revoluciju. Kada su predstavnici radikalne socijalističke levice krenuli tim putem, na drugoj strani barikade našli su se, u mnogim slučajevima, njihovi doskorašnji partijski drugovi, predstavnici desnice. Tako je iskopan ponor koji je za dugi niz godina nepomirljivo podelio ove dve struje u svetu socijalizma.

Navedena dva momenta su delovala istovremeno i kao faktor rascepa, ali i nove kohezije. Dok su s jedne strane doveli do rascepa između dve osnovne tendencije gotovo u svim postojećim socijalističkim partijama, istovremeno su delovali i kao snažni katalizatori okupljanja različitih levičarskih grupa i struja u novim, komunističkim partijama, odnosno ostalih grupa u socijaldemokratskom krilu.

Socijaldemokratsko krilo nastaje stapanjem dve osnovne grupacije. Prvu takvu veliku formaciju činili su razni oblici i pravci dotadašnje socijalističke *desnice* — na primer, fabijanski socijalisti, posibilisti u Francuskoj i nemački revizionisti bernštajnsko-folmarovskog tipa. Naravno, slične desničarske struje postojale su i u mnogim drugim zemljama, naročito u Holandiji, Belgiji, Švedskoj i Danskoj. Drugu najvažniju formaciju koja se tokom dvadesetih godina utopila u socijaldemokratski pokret predstavljale su pojedine grupe, struje i partije socijalističkog *centruma*. Kao važnije treba istaći nemačke i britanske „nezavisne" socijaliste, većinsku struju austrijskih socijalista i norveške laburiste. Glavni ideolozi ove formacije bili su i takvi „ortodoksni" marksisti kao što su Kaucki, Hilferding i cela škola tadašnjih austromarksista (Bauer, Rener, Adler).

Proces stapanja trajao je gotovo četvrt veka. U prvo vreme ostvaren je minimum saglasnosti o svim ključnim političkim pitanjima — stav prema oktobarskoj revoluciji, prema socijalističkoj revoluciji u svojoj zemlji, sindikalnom pitanju i revolucionarnoj levici (komunistima). I pored izvesnih nijansi, više teorij-

ske prirode, stavovi su usaglašeni i obezbeđeno je jedinstveno nastupanje, naročito u odnosu na „drugu stranu" u radničkom pokretu (komuniste). Ideološke i teorijske razlike između dve osnovne tendencije ugrađene u temelje savremene socijaldemokratije zadržale su se, u stvari, sve do sredine pedesetih godina. Proces konačnog ideološkog i doktrinarno-teorijskog objedinjavanja priveden je kraju tokom velike debate vođene u to vreme, a koja je dovela do usvajanja nove programske osnove svih socijaldemokratskih partija. Usvajanjem doktrine „demokratskog socijalizma" konačno su izbrisane razlike koje su postojale između navedene dve tendencije u socijaldemokratiji.

Ovo stapanje ostvareno je na platformi onih snaga koje su u socijaldemokratiji predstavljale desnicu. Razne struje centruma i „ortodoksnog" marksizma potpuno su potisnute. Britanski laburisti i desni socijalisti iz SR Nemačke, a donekle i iz Švedske i Norveške, utisnuli su presudan pečat i novoj idejno-političkoj fizionomiji i stvarnoj politici socijaldemokratije. Postignut je veoma visok stepen ideološke kohezije, gotovo monolitizma.

Analizirajući razvoj prilika u važnijim socijaldemokratskim partijama poslednjih nekoliko godina, uočavamo otvaranje novog, u stvari *reverzibilnog trenda*. Počelo je otvaranje spektra različitih političkih, teorijskih i ideoloških stavova i koncepata. Sve više su prisutne razlike kako u krupnim pitanjima unutrašnje i spoljne politike tako i u nekim važnim doktrinarnim pitanjima. Evo nekoliko primera: dok jedna grupa partija smatra da se nagomilani društveni problemi ovih zemalja mogu rešiti samo odlučnim zahvatom u svojinske odnose, druga se tome odlučno suprotstavlja; dok se jedne zalažu za radikalnije proširivanje prava radnika u procesu upravljanja, druge ostaju u horizontu ideja i mehanizma takozvane industrijske demokratije; dok su jedne za tesnu saradnju sa komunističkim partijama, druge isključuju mogućnost bilo kakvog kontakta sa komunistima i slično.

Kad se osvrnemo na pola veka razvoja socijaldemokratije, možemo konstatovati da je taj proces otvoren političkim udruživanjem sličnih, ali istovremeno i različitih snaga i tendencija, da bi se posle perioda pune homogenizacije i gotovo uniformnosti na kraju ovog razdoblja ponovo ispoljili elementi različitosti i diferencijacije. Vrlo je verovatno da će u narednim godinama upravo elementi različitosti sve više dolaziti do izražaja u odnosima između pojedinih delova pokreta.

Ideološki i politički profil

U savremenim radničkim pokretima i političkoj misli u celini prisutne su veoma različite, pa i direktno oprečne globalne ocene fenomena socijaldemokratizma. Dok se u socijaldemokratskim sredinama najčešće ističe da ova struja predstavlja jedinog autentičnog predstavnika interesa radničke klase u razvijenom kapitalističkom svetu i najoptimalniji oblik „demokratskog socijalistič-

kog procesa", u raznim krugovima socijalističke levice najčešće se osporava i jedno i drugo. Formulisane u kontekstu političke borbe i ideološke konfrontacije, ove ocene često nose sva obeležja političkog oportuniteta. Umesto naučnih elaboracija, one se više temelje na vrednosnim sudovima i pragmatskim momentima. Zato i pojedine odredbe koje se ističu kao bitne i relevantne za razumevanje suštine fenomena socijaldemokratizma imaju više karakter propagandno-političkih paušalnih ocena nego naučno verifikovanih i precizno definisanih određenja. Isto tako, smatramo da je fenomen socijaldemokratizma nemoguće celovito obuhvatiti bilo kojom pojedinačnom odredbom. Ovo treba naglasiti zato što je u političkoj literaturi često prisutan upravo takav pristup. Tako, na primer, neki autori socijaldemokratizam pokušavaju u celini objasniti, svesti na kategoriju reformizma ili oportunizma, odnosno ove dve odredbe zajedno. Dubljem poniranju u pravu suštinu ove pojave naročito velike teškoće pričinjava to što se ove odredbe najčešće ne raščlanjavaju, već se upotrebljavaju kao sredstvo diskvalifikacije, kao propagandne etikete.

Sigurno je da su ove dve kategorije vrlo značajne, ali i nedovoljne za obuhvatanje i celovito sagledavanje idejno-političkog profila fenomena socijaldemokratizma. Treba istaći da su ovde u pitanju samo ključne odredbe globalne idejno-političke fizionomije ovog pokreta; kasnije će biti reči o nekim bitnim karakteristikama klasno-političke uloge socijaldemokratije. Glavni elementi jedne razvijenije interpretacije ovog fenomena mogli bi da budu sledeći:

1) Široko je prihvaćeno gledište da *reformizam* predstavlja značajnu ili najznačajniju karakteristiku socijaldemokratizma. Ponekad se čak stavlja znak jednakosti između ove dve idejno-političke kategorije. Međutim, ovo poistovećivanje je neprihvatljivo zato što je reformizam kao obeležje prilaza problemima modernog društva znatno šira kategorija. Naime, postoje elementi reformizma i u nekim drugim političkim pokretima i idejno-političkim konceptima. Socijaldemokratizam ne poseduje monopol na reformizam. S druge strane, socijaldemokratizam doista predstavlja jedan od najznačajnijih oblika ispoljavanja reformizma u savremenim političkim procesima.

Socijaldemokratizam je, prema tome, posebna vrsta, specifičan oblik reformizma — a ne reformizam uopšte. Koja su bitna obeležja *socijaldemokratskog* reformizma? U odgovoru na ovo pitanje nema saglasnosti čak ni u okviru pojedinih struja i tendencija savremenog socijalizma, a još manje u političkoj teoriji u celini. Dosta je rašireno gledište da je socijaldemokratski reformizam takav tip politike društvenog (socijalističkog) preobražaja za koji je karakterističan put postepenih reformi, gradualizam, evolutivni tip procesa transformacije klasnog društva. Po ovom gledištu, ciljevi su slični ili čak istovetni kao u marksističkoj teoriji društvenog prelaza — razlikuju se samo sredstva. Međutim, ovo je gledište u osnovi neadekvatno i teorijski neodrživo. Razlike između socijaldemokratskog reformizma i marksističke teorije

revolucije i socijalizma mnogo su šire i dublje. Celovitija koncepcija socijaldemokratskog reformizma mora da sadrži bar sledeće elemente:

— za ovu društvenu teoriju i na njoj zasnovanu društvenu praksu karakteristično je, pre svega, što se evolutivni put, satkan od pojedinačnih i parcijalnih reformi, usvaja i proglašava za *jedini mogući i legitimni oblik politike socijalističkog preobražaja;* put revolucionarnog skoka, prevrata, *a priori* se odbacuje kao neprihvatljiv, pa čak i nespojiv sa osnovnim vrednostima i principima socijalizma;

— druga najbitnija odredba je u *pragmatskoj konceptualizaciji* pojedinačnih mera politike društvene reforme. Socijaldemokratizam nije nikad razvio celovitu koncepciju društvenog preobražaja; pojedinačne mere reforme za koje se on zalaže nisu sastavni deo jedne šire i dugoročne *strategije* socijalne revolucije (preobražaja). Svaka pojedinačna, parcijalna mera društvene promene koncipirana je i realizovana isključivo u kontekstu rešavanja datog problema. Ona se ne postavlja niti se ugrađuje u jednu širu, strateški osmišljenu politiku promene društvene strukture. Planirane i ostvarivane mere ne dovode se u funkcionalnu vezu sa fundamentalnim vrednostima i principima socijalizma;

— za socijaldemokratski reformizam je karakteristično što su njegovi *domašaji omeđeni osnovnim parametrima, mogućnostima i potrebama postojećeg klasnog društva.* One nisu koncepcijski postavljene kao stepenice u pravcu novog, već kao neophodnost postojećeg društva. Sasvim je druga stvar što pojedine mere socijaldemokratskog reformizma *objektivno mogu* da budu korak u pravcu prevazilaženja postojećeg. (Slično dejstvo mogu da imaju i mere koje ponekad sprovode, odnosno prinuđene su da sprovode tipično buržoaske političke snage.) Bitno je, ukratko, sledeće: u planiranju i koncipiranju pojedinih projekata društvene reforme socijaldemokratizam uvek polazi od toga da li su predložene mere *moguće* u postojećim okvirima i da li su *prihvatljive* za predstavnike vladajućih društvenih klasa i slojeva — a nikako od momenta njihove *poželjnosti* i *neophodnosti* sa stanovišta približavanja osnovnim socijalističkim postulatima i ciljevima.

Izložena tri momenta obeležavaju graničnu liniju između socijaldemokratskog reformizma i reformi za koje se zalaže revolucionarni pokret. Prema tome, za ovo razlikovanje nije bitno *ko* postavlja određene zahteve, već *kako* ih postavlja, koncipira i ostvaruje.

U jeku velike bitke za razgraničavanje između revolucionarnog od reformističkog krila Lenjin je isticao da „socijaldemokratija treba da se od partije socijalne revolucije pretvori u partiju socijalne reforme... Marksisti priznaju, za razliku od anarhista, borbu za reforme, tj. za takva poboljšanja u položaju trudbenika koja ostavljaju vlast kao i pre u rukama vladajuće klase. Ali u isti mah marksisti vode najodlučniju borbu protiv reformista, koji

neposredno ili posredno ograničavaju težnje i aktivnost radničke klase na reforme..."[3]

2) *Etatizam* je sledeća najbitnija karakteristika socijaldemokratizma. Još od vremena prvih fabijanskih eseja ova tendencija u međunarodnom socijalizmu definiše i svoje ciljeve i svoja sredstva u terminima „velike države". Buduće društvo se najčešće koncipira kao podržavljenje svih važnijih društvenih funkcija. Isto tako je značajno da se država posmatra kao *glavno sredstvo* društvenog preobražaja. Posebno je karakteristično za socijaldemokratsku varijantu etatizma što se prihvata teza da sadašnja klasna država može da bude sredstvo i nosilac procesa društvene transformacije. Put u novo društvo uglavnom se interpretira kao osvajanje uticaja u postojećem mehanizmu državne vlasti. U praksi se to svodi na zahtev za osvajanje većine u parlamentu. Jasno je da se ovde u celini odbacuje klasna teorija države i prihvata građanska teza o natklasnom karakteru savremene države. Etatističko opredeljenje socijaldemokratije naročito je jasno izrazio istaknuti predstavnik austromarksizma Karl Rener u jednom tekstu iz 1918. godine: „Sa sve većim podržavljenjem narodne privrede moramo sve više računati s tim da se *sudbina* proletarijata jedne zemlje poklapa sa sudbinom države... Država će postati poluga za socijalizam."[4]

Pola veka razvoja socijaldemokratske teorije i, još više, prakse u punoj meri potvrđuje tezu o njenoj naglašenoj etatističkoj globalnoj orijentaciji. Gde god je snažnije uticala na društveni razvoj pojedinih zemalja, ona je bila nosilac modernog etatizma. Osnovni institucionalni okvir ovog etatizma bila je i ostaje takozvana država blagostanja, o kojoj će biti reči kasnije.

3) Za ideološki profil socijaldemokratizma vrlo je tipičan *interklasizam*, što se, u krajnjoj liniji, svodi na odbacivanje teze o klasnoj borbi kao glavnom motoru društvene promene. Socijaldemokratizam konzistentno osporava marksističku teoriju klasa, odnosno klasne podele savremenog društva. Odbacuje se stav da razvoj kapitalizma neizbežno vodi klasnoj bifurkaciji savremenog društva — u smislu njegove sve naglašenije polarizacije oko dve osnovne klasne formacije: poslodavaca-kapitalista i najamnih radnika. Socijaldemokrati prihvataju dominantnu građansku tezu da klasna struktura savremenog kapitalističkog društva sve više dobija karakter veoma razuđene lepeze sačinjene od velikog broja raznovrsnih socijalnih grupa i slojeva, naročito onih koji popunjavaju međuprostor između tradicionalne klase poslodavaca-kapitalista i najamnih radnika. Međuprostor se sve više širi, a ne, kako ističu predstavnici marksističke teorije društva, sužava. Tvrdi se, dalje, da se i ove dve osnovne klase sve više raščlanjuju i raslojavaju.

---

[3] Spis *Marksizam i reformizam*, u zborniku: *Marks—Engels—Lenjin protiv anarhizma, liberalizma, levičarstva i nacionalizma*, Beograd, 1973, str. 171.

[4] *Marxismus, Krieg und Internationale*, Wien, 1918, str. 379.

Iz ovakve procene razvojnih tendencija savremenog klasnog društva izvode se i odgovarajući teorijski i politički *zaključci.* Osnovni je da radnička klasa može postići svoje ciljeve samo u saradnji sa drugim socijalnim slojevima, pa čak i sa delovima buržoazije. Ovaj zaključak, sam po sebi, svakako, nije sporan. Suština interklasizma nije u tome. Bitno je da se u principu odbacuje klasna borba, da se osporava potreba i opravdanost *samostalne klasne politike.* U socijaldemokratskom interklasizmu proletarijat gubi svoj klasni identitet i političku samostalnost. Klasna borba se odbacuje kao atribut davno pređenog vremena, doba surovih, grubih i sektaških „uskoklasnih" političkih borbi. Za savremeno društvo to je „atavizam" koji vodi rušenju demokratije i jednoj ili drugoj vrsti autoritarnih političkih poredaka.

Bitna je razlika između socijaldemokratskog interklasizma i revolucionarne politike klasnog savezništva u borbi za društveni preobražaj u tome što prvi tip politike svodi ovu politiku na traženje „najmanjeg zajedničkog imenitelja", političke platforme koja bi bila podjednako prihvatljiva za sve klasne i socijalne grupacije kojima se obraća, uključujući ne retko i velike delove buržoazije, dok druga nastoji da okupi široke narodne mase na platformi čije su glavne koordinate određene interesima radničke klase.

4) Društvenu i političku delatnost socijaldemokratije u velikoj meri prati i obeležava *politički konformizam.* Pod ovim se podrazumeva ideološko i političko akomodiranje, prilagođavanje, pa i podređivanje vladajućem sistemu društvenih vrednosti i institucionalnom poretku. Kada je reč o vrednostima, socijaldemokratizam uglavnom ostaje u horizontu nekih baznih postulata građanske liberalne demokratije. Samo u ređim slučajevima on nastoji da te norme „dobrog" ili „pravednog" društva adaptira potrebama i zahtevima vremena. Umesto prekida i skoka, stalno se naglašava *kontinuitet.* Umesto transcendiranja vrednosnog sistema i duhovnog horizonta postojećeg klasnog društva, ističe se rešenost da se on zadrži kao trajni okvir i potka novog društva. Nemački socijaldemokrati istakli su u svom poslednjem programskom dokumentu (Godesberški program) da je demokratski socijalizam (to jest savremeni socijaldemokratizam) „ukorenjen u hrišćanskoj etici, humanizmu i klasičnoj filozofiji". Morgan Filips (Phillips) je ovome dodao i metodizam kao značajan izvor duhovne inspiracije.[5]

Elementi konformizma još neposrednije dolaze do izražaja u stavu prema zatečenim institucionalnim rešenjima klasnog društva. Socijaldemokrati ne prihvataju te institute kao značajne tekovine istorijskog razvoja i sredstva koja se mogu koristiti u borbi za radikalno novo društvo, već nastoje da po svaku cenu novo društvo uguraju u Prokrustovu postelju postojećih oblika društve-

[5] *Fabian Research Series,* No 292, str. 14. — Uticajna grupa laburističkih intelektualaca istakla je sredinom pedesetih godina: „Mi delimo poglede Kira Hardija da je socijalizam u osnovi pitanje etike i mor[illegible]..." (Socialist Union, *A New Statement of Principles,* str. 7).

nog i političkog organizovanja. Iznoseći ovaj kritički stav, marksistička misao mora istovremeno da se ogradi od dogmatskih interpretacija koje traže da se, isto tako „po svaku cenu", odbace i unište sve zatečene institucije razvijenog građanskog društva. Prema tome, nije ovde reč o sektaškom stavu prema svemu postojećem, već o tome da se društveni progres neizbežno mora ostvarivati kroz pozitivno transcendiranje postojećeg koje pretpostavlja kako usvajanje tako i odbacivanje. Stvaralačko nadilaženje postojećeg nije moguće *bez* izlaženja iz njegovih okvira.

5) I na kraju, izloženi profil značajno dopunjuje politički *oportunizam*. Slično kao i u slučaju reformizma i etatizma, oportunizam nije svojstven samo socijaldemokratiji, ali je, s druge strane, veoma karakterističan. U slučaju socijaldemokratije oportunizam se ispoljava kroz stalno prisutnu tendenciju da se fundamentalni principi i dugoročni ciljevi žrtvuju na oltaru klasnog kompromisa kako bi se postigli neki neposredni, tekući, svakodnevni interesi društvenih slojeva, naročito radnika, u čije ime nastupa socijaldemokratija. To je žrtvovanje budućnosti imperativu političkog trenutka, ili, preciznije, interesima trenutnog oportuniteta; to je, najzad, podređivanje strategije taktici. Ovo podređivanje dobija takve razmere da ubrzo u potpunosti iščezava strategija, a taktika prizemnih, „malopoteznih" kompromisa vrememenom prerasta u strategiju taktiziranja. Čuvena krilatica Eduarda Bernštajna: „Cilj nije ništa — pokret je sve" postala je kredo socijaldemokratizma.

Uloga u savremenim klasnim borbama i društvenim procesima

Socijaldemokratija je produkt određenih istorijskih i društvenih uslova, ali istovremeno i aktivni činilac koji bitno doprinosi održavanju i reprodukovanju takvih društvenih odnosa i okolnosti u kojima se ona najoptimalnije razvija i ostvaruje svoju političku ulogu. Ovaj *recipročni odnos* može se proveriti kroz nekoliko važnih relacija.

Istorijska praksa potvrđuje da se socijaldemokratija, odnosno socijaldemokratizam kao idejno-politički fenomen, najuspešnije razvijala u uslovima koji su omogućavali klasno sporazumevanje i kompromis. Socijaldemokratija je postala snažan, a ponegde i dominantan politički izraz radničkog pokreta samo u društvenim sredinama gde klasni sukobi nisu imali oštrije i intenzivnije oblike, gde klasne napetosti nisu prelazile razmere koje je postojeći mehanizam usklađivanja protivrečnih klasnih interesa mogao bez većih teškoća i naprezanja amortizovati i apsorbovati. I obrnuto, socijaldemokratizam je imao veoma sužen prostor tamo gde je dolazilo do dubljih klasnih podela, antagonizama i sukoba. Današnji raspored snaga socijaldemokratskog pokreta potpuno potvrđuje izloženu tezu. Dovoljno je podsetiti da su Velika Britanija i tri skandinavske zemlje uvek bile sigurno uporište socijaldemokra-

tizma, a da su zemlje južne i istočne Evrope imale drukčiju orijentaciju radničkih pokreta. Objašnjenje je dosta očigledno — u zemljama severozapadne Evrope gotovo celo jedno stoleće klasni antagonizmi su osetno blaži nego u drugim delovima kontinenta. Promene u idejno-političkoj fizionomiji nemačkog radničkog pokreta takođe potvrđuju izloženo gledište. Krajem prošlog i prvih decenija ovog veka, dok su klasni sukobi imali otvorenije i oštrije oblike, u radničkom pokretu ove zemlje bile su dosta jake radikalne, pa i revolucionarne tendencije. Međutim, posle drugog svetskog rata, kada su ubrzani ekonomski razvoj i stabilizacija zapadnonemačkog kapitalizma otvorili prostor za politiku klasnog kompromisa, ubedljivo je prevagnula socijaldemokratska orijentacija.

Važno je istaći da socijaldemokratizam, sa svoje strane, bitno doprinosi reprodukovanju uslova i atmosfere klasnog kompromisa. Obezbeđivanje takvih odnosa i uslova bilo je i ostaje osnovna determinanta socijaldemokratske politike. U formulisanju svojih programskih koncepcija i raznih ekonomskih i socijalnih mera i zahteva socijaldemokratija na prvom mestu vodi računa o tome da ne ugrozi postojeće stanje „klasnog mira". Bezbroj je primera kada su socijaldemokratske partije odustajale od pojedinih bitnih radničkih zahteva i socijalističkih principa samo zbog toga što su zaključile da bi odlučnije insistiranje na takvim stavovima moglo da dovede do oštrije klasne podele i klasnih konfrontacija. Ovo je objašnjenje zašto su socijaldemokrati i u slučajevima kada su dobijali podršku ubedljive većine biračkog tela odbijali da je iskoriste kao mandat za radikalnije mere društvenog preobražaja. Kada je borba za vlast, odnosno za većinu u parlamentu smisao i cilj, a ne sredstvo političkog pokreta, onda je ovakvo političko ponašanje sasvim razumljivo i neizbežno. Socijaldemokratski vrhovi sasvim tačno ocenjuju da njihov tip radničkog pokreta može da opstane samo u uslovima „klasnog mira" i zato je njihovo političko ponašanje usklađeno sa opštom fizionomijom pokreta, logično i konzistentno sa usvojenom globalnom orijentacijom.

Do sličnih saznanja dovodi nas analiza generalne pozicije socijaldemokratije u odnosu na postojeći sistem vrednosti i institucionalni poredak. Široko je prihvaćeno stanovište o *urastanju socijaldemokratije u postojeći poredak.* Lelio Baso ističe da je poslednjih godina „u toku proces posvemašnjeg integrisanja socijaldemokratije u kapitalističko društvo, koje socijaldemokratiju nastoji pretvoriti u masovni potporanj kapitalizma"[6]. Slično gledište zastupa i poznati građanski politolog Moris Diverže, koji kaže: „U suštini, možda evropske socijaldemokratske partije prihvataju ne samo liberalni politički režim, već i kapitalističke ekonomske strukture. Trenutno one ne predlažu nikakve „promene" ovog poretka. One više kritikuju upravljanje ovim poretkom nego njegovu strukturu; a ukoliko je i kritikuju, onda to čine samo u ovom ili onom određenom detalju, a ne u celini."[7]

---

[6] L. Basso, *Izgledi evropske levice*, Beograd, 1971, str. 143.
[7] Duverger, *Demokratija bez naroda*, str. 113.

Danas i sami socijaldemokrati sve otvorenije prihvataju ovu ocenu. Već sredinom pedesetih godina jedan od vodećih socijaldemokratskih teoretičara je izjavio: „Socijalistički radnički pokret u razvijenim zemljama nalazi se u etapi urastanja radničke klase u države, njenog integrisanja u naciju ...“[8]

Kada je reč o pojavi integrisanja socijaldemokratije u poredak, potrebno je istaći dva momenta:

Prvo, *obim* i *oblici* ove pojave nisu isti u pojedinim zemljama, ali je društveni smisao isti. Socijaldemokratija prihvata, usvaja osnovne zakonitosti, sistem vrednosti i institucije postojećeg sistema kao manje ili više trajan okvir svoje političke delatnosti. Ukoliko u nekim slučajevima i postoji izvesno verbalno osporavanje nekih važnijih elemenata postojećeg poretka, takvog odbacivanja nema u praksi. Treba istaći da se ovde misli na one ključne elemente koji su neizbežan preduslov za dalje reprodukovanje postojećeg sistema proizvodnih odnosa; postoji mogućnost da se dovedu u pitanje neki detalji ili čak i pojedinačni važniji elementi, ali samo onda kada to ne predstavlja povod za stvarnu krizu sistema.

Drugo, socijaldemokratsko urastanje u poredak *nije pojava ograničena na odnose u oblasti društvene nadgradnje.* Naprotiv, ona odražava neke dublje procese u sferi realnih klasnih odnosa, u objektivnom položaju većih segmenata i slojeva klase najamnih radnika.

Izloženi položaj socijaldemokratije ima svoje osnove i „pokriće" u tome što je postojeće klasno društvo uspelo da u ovim zemljama apsorbuje, intergriše znatnije delove radničke klase. Prve trajnije oblike ove pojave uočio je već Engels u svojim analizama tadašnje britanske radničke klase. Kasnije je o tome više puta pisao i Lenjin. Obojica su taj deo radničke klase najčešće označavali kao radničku aristokratiju, pod čim se podrazumevao relativno malobrojan sloj visokokvalifikovanih, dobro plaćenih radnika sa mnogo višim stepenom sigurnosti zaposlenja.[9] Razvoj kapitalizma i radničke klase doneo je i u ovoj oblasti značajne promene. Radnička aristokratija — onako kako ju je definisao Engels, a ona se može samo tako određivati ukoliko se ovaj izraz ne koristi kao propagandno-politička etiketa, — danas više ne postoji. Bitno je izmenjen sastav radničkih elemenata koje je sistem uspeo u dosadašnjim fazama socijalnih borbi da manje ili više čvrsto integriše. U nekim zemljama to sasvim sigurno nije samo malobrojni „vrh" klase. Naprotiv, ti slojevi su dosta široki. Što je naročito važno, ta granica se ne podudara sa stepenom materijalne sigurnosti i visinom dohotka. Brojna istraživanja pokazuju da se u nekim slučajevima krupne grupacije visokokvalifikovanih i najbolje plaćenih radnika nalaze u prvim redovima radikalnog osporavanja sistema, odnosno veoma značajna, a negde i najvažnija uporišta socijaldemokratije nalaze se baš u velikim „središnjim"

[8] Oskar Polak, Referat na Hamburškom kongresu Socijalističke internacionale 1957. godine.

[9] Vidi: F. Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj.*

grupacijama klase najamnih radnika, pa čak i u nekim slabije plaćenim grupacijama.

Socijaldemokratija odražava ovo stanje klasnih odnosa, posebno činjenicu urastanja znatnih delova klase u sistem, ali istovremeno i sama deluje kao faktor takvog integrisanja. Svojom doktrinom ona obezbeđuje ideološku racionalizaciju takvog položaja, a svojom politikom i organizacijom neophodne društvene kanale i mehanizme. Bez socijaldemokratije to urastanje ispoljavalo bi se u svom ogoljenom, grubom obliku; ono bi nosilo mnoge predznake istorijskog poraza, kapitulacije pred moćnim protivnikom. Sa socijaldemokratijom postojeće stanje dobija izgled, ali i karakter, klasnog kompromisa, „susreta na pola puta". Treba istaći da to i nije samo optička varka. Postoji nesumnjiva razlika između društvenog položaja velikih delova radničke klase u SAD koji su integrisani u poredak i pozicije onih delova radničke klase Velike Britanije, skandinavskih i još nekih zemalja severozapadne Evrope koji su svoj kompromis sa poretkom ostvarili kroz snažne socijaldemokratske pokrete. Dok je u prvom slučaju to uglavnom odraz istorijskog poraza, klasne kapitulacije, u drugima ima mnogo više elemenata „susreta na pola puta", međusobnih ustupaka i koncesija.

Zato nije nimalo slučajno što su najamni radnici u zemljama sa snažnim socijaldemokratijama izborili ne samo krupne ustupke u oblasti neposrednih radničkih revandikacija, već su osvojili i znatan prostor u povećanju socijalne sigurnosti i proširivanju uticaja organizovanog radništva na neke dosta važne oblasti društvenog života. Tim koncesijama su istovremeno osigurani uslovi za integrisanje pojedinih slojeva radničke klase u poredak, ali je to bila i cena koju su morale da plate vladajuće klasne snage da bi obezbedile „klasni mir" i funkcionisanje sistema. S druge strane, socijaldemokratski pokret je takav pravac razvoja podržao i platio praktičnim odustajanjem od nekih bitnih socijalističkih principa i interesa radničke klase.

U ovom idejno-političkom i klasnom okviru kreće se *politika socijaldemokratije na vlasti.* Sada postaje jasnije zašto socijaldemokratija ne donosi radikalnu promenu poretka, već obećava da će njime uspešnije upravljati i obezbediti njegovo bolje funkcionisanje. Pokret koji je faktički integrisan u poredak postaje u izvesnom smislu njegov zarobljenik. Ušavši jednom u orbitu sistema, socijaldemokratija vrlo teško može da prevlada dejstvo njegovih moćnih gravitacionih sila. U tome treba tražiti razloge ograničenog domašaja i „kratkog daha" većine mera koje lansira socijaldemokratija. To su razlozi zašto se tim merama uglavnom atakuju posledice, a ostavljaju nedirnuti izvori sistema klasnih nejednakosti i eksploatacije.

I najzad, kada je reč o „urastanju" u poredak socijaldemokratije, odnosno delova radničke klase čiji je ona izraz i predstavnik, treba istaći još jedan momenat. *Kapitalističko društvo koje je na izloženi način apsorbovalo značajnije komplekse organizovanog radništva moralo je i samo da doživi određene transfor-*

macije. Ostvareni klasni kompromis nije mogao da naruši unutrašnji integritet samo jedne strane. Vladajući sistem produkcionih odnosa imao je dovoljnu količinu apsorpcionih i adaptivnih potencijala da integriše krupne slojeve organizovanih radničkih snaga, ali to nije moglo da prođe „bez posledica". Kapitalistički sistem je morao da izvrši znatne unutrašnje adaptacije i modifikacije.

Ključno pitanje koje se postavlja u kontekstu ovih razmatranja odnosi se na mogućnost socijaldemokratije da deluje kao *subjekt i faktor socijalističke transformacije*. Da li socijaldemokratija, sa svim izloženim karakteristikama, može da dejstvuje u pravcu radikalne društvene promene? Iskušenja su velika da se na ovo pitanje odgovori paušalno i kategorički negativno. Argumenti u prilog negativnog stanovišta izgledaju tako ubedljivi da se stiče utisak da je za marksiste ovo zatvoreno (rešeno) pitanje. Gotovo „spontano" nameće se zaključak da pokret koji je u tolikoj meri kao socijaldemokratija urastao u kapitalistički poredak ne može da bude činilac njegove istorijske negacije.

U izloženoj kontroverzi se, u stvari, kriju dva tesno povezana, ali ipak različita pitanja: prvo — da li socijaldemokratija *danas deluje* kao subjekt i faktor socijalističke transformacije; drugo — da li ona to *može da bude* u budućnosti.

Odgovor na prvo pitanje uglavnom je negativan. Socijaldemokratija ne dejstvuje kao subjekt socijalističkog preobražaja zato što je odsutan faktor svesnog usmeravanja. Ona ne poseduje koncept i strategiju radikalne promene društva. Promene za koje se ona izborila u pojedinim zemljama nisu deo jedne šire strategije socijalističkog napredovanja. Smisao tih promena je u rešavanju nekih akutnih i aktuelnih protivrečnosti postojećeg poretka. Motiv nije u želji da se poredak izmeni, već da se osposobi za bolje funkcionisanje. Ovde se može opravdano prigovoriti da u društvenim poslovima nisu toliko bitni motivi koliko stvarni rezultati. Nisu retki slučajevi da je krajnji ishod političke akcije bitno različit od zamišljenog, postuliranog. Ne sporimo mogućnost da se tako nešto *u principu* može desiti i sa raznim reformama za koje se zalaže socijaldemokratija. Ipak, dosadašnja praksa ne daje mnogo osnova za ovakve zaključke. Socijaldemokratija u toku poslednjih nekoliko decenija nije dejstvovala kao neki „spontani", „nesvesni", „objektivni" subjekt socijalističkog preobražaja. Tih elemenata je bilo, i danas ih ima, ali to nije osnovno, presudno za ocenu njene *prakse*. U tu kategoriju mogu se svrstati razne mere proširivanja javne (državne) i potiskivanja privatne kapitalističke svojine, jačanja ekonomskog, a donekle i društvenog položaja radničke klase i ograničavanja prava i funkcija koji izviru iz kapitalističke svojine. S druge strane, isto je tako nepobitna istorijska činjenica da je period silnog uspona moći i uticaja socijaldemokratije koincidirao sa privremenom stabilizacijom kapitalističkih sistema, daljom koncentracijom i centralizacijom kapitala i odgovarajućim jačanjem uloge i porastom profita krupnih monopola u zemljama gde je ona imala pretežan

ili odlučujući uticaj na politiku odgovarajućih vlada. Važno je istaći da je to bio ne samo period ranije neviđene ekspanzije kapitalističke privrede, već, isto tako, i relativne konsolidacije vladajućeg sitema društvenih odnosa. Naša je procena da je socijaldemokratija u znatnoj meri doprinela takvom razvoju unutrašnjih odnosa u pomenutim kapitalističkim zemljama.

Zato i zaključujemo ovaj deo razmatranja bitnom ocenom da konsolidacija postojećeg poretka, njegovo osposobljavanje za uspešnije funkcionisanje *nije samo motiv, već istovremeno smisao i rezultat* mera koje je preduzimao socijaldemokratski pokret tokom poslednjih decenija.

U prilog izloženog stava može se navesti još jedan argument. Reč je o *socijaldemokratskoj koncepciji socijalizma*. Pogrešno je gledište da se marksisti i socijaldemokrati razlikuju uglavnom u metodima i sredstvima kojima se služe u političkoj borbi, ali da su im težnje i naročito takozvani krajnji ciljevi slični, pa čak i istovetni. Treba odmah istaći da nema niti može da postoji takva autonomija ciljeva i sredstava, sadržaja i formi. Ne mogu dva pokreta da imaju potpuno iste predstave o ciljevima, a sasvim različite metode. Ovo, naravno, nikako ne znači osporavanje mogućnosti ili čak neophodnosti različitih puteva. Razlike se odnose zaista i na samo koncipiranje krajnjeg cilja, to jest socijalizma.

Socijaldemokratija se izjašnjava za socijalizam, ali je njena vizija novog društva bitno različita u odnosu na koncept od kojeg polaze revolucionarne struje koje dejstvuju u međunarodnom socijalizmu, naročito marksisti. Njena koncepcija socijalizma polazi od raspodele, od ideje *distributivne pravde*. Socijaldemokratija se i u teoriji i u praksi *zalaže za promene u sistemu raspodele*, a *ne u načinu proizvodnje*. Ona se bori za takozvanu pravednu raspodelu ostvarenog proizvoda, a ne za oslobođenje radničke klase u smislu prevazilaženja uslova i odnosa najamnog rada. U njenim idejama središnje mesto zauzima čovek kao potrošač i građanin, a ne kao proizvođač. Ona želi da smanji razlike u dohocima, imovini i potrošnji, a ne da ukloni izvore socijalnih nejednakosti i klasne podele, još manje podele rada. Ovakvim — ponovimo još jednom — distributivnim konceptom socijalizma socijaldemokratija nastavlja jednu veoma dugu tradiciju čiji koreni sežu sve do Lasala, pa i dalje.[10] U socijaldemokratskoj interpretaciji takav prilaz socijalizmu doveden je do svojih krajnjih konzekvencija. On neminovno ograničava reformatorsku delatnost pokreta na razne

---

[10] Marks je godinama vodio upornu borbu protiv ovog, u osnovi sitnoburžoaskog prilaza socijalizmu, kritikujući razne pravce koji su svoj pledoaje za socijalizam zasnivali na idejama apstraktne pravde, odnosno „pravedne raspodele" (vidi naročito *Kritiku Gotskog programa* i odgovarajuća poglavlja *Kapitala)*. U polemici sa tim gledištima Marks je isticao da je „vulgarni socijalizam" zaokupljen pitanjima raspodele. Isto tako značajno je njegovo isticanje da je raspodela koja izvire iz kapitalističkog načina proizvodnje sasvim „pravedna" sa stanovišta zakona i logike tog sistema (*Kapital*, engl. izd., London, 1933, str. 234—235).

modifikacije u okviru sistema bez zadiranja u njegove temeljne pretpostavke, odnose i institucije.

Da li se iz navedene analize može izvući zaključak da socijaldemokratija ni u budućnosti ne može da deluje kao snaga i faktor socijalističke transformacije? Smatramo da se takav stav ne može prihvatiti, naročito ne kada se formuliše u tvrdim, paušalnim i isključivim terminima. Protiv paušalno negativnog stava o potencijalnim mogućnostima socijaldemokratije mogu se navesti sledeći momenti:

Prvo, socijaldemokratija već danas *nije više potpuno homogen idejno-politički fenomen*. Čak i u okviru partija koje su najizrazitiji predstavnici političkog konformizma, koje su najpotpunije urasle u poredak, prisutne su grupe i struje koje se ne mire sa takvom orijentacijom. Još je značajnija podela između pojedinih partija, pri čemu neke sve više evoluiraju ka jednoj radikalnijoj koncepciji politike i socijalizma.

Drugo, nikako se ne sme gubiti iz vida znatna *sposobnost socijaldemokratije da se adaptira zahtevima vremena, njena ideološka „fleksibilnost" i politički pragmatizam*. Socijaldemokratija je imala ovako pasivnu ulogu (pasivnu sa stanovišta menjanja sistema produkcionih odnosa), između ostalog, i zbog toga što je prihvatila ocenu da je razvijeno kapitalističko društvo našlo mogućnost da trajno usklađuje protivrečne klasne interese i rešava najakutnije zahteve radnih masa u postojećim institucionalnim okvirima. U vreme kada sistem nije izazivao suviše oštre antagonizme, kada je pružao „zadovoljavajuće rezultate", socijaldemokratija nije želela da „pliva uz maticu". U slučaju da dođe do dubljih sistemskih poremećaja, većeg zaoštravanja klasnih suprotnosti i narušavanja postojeće (mada najčešće ne naročito stabilne) socijalne i političke ravnoteže, sasvim su moguće određene promene u pravcu radikalizacije u idejno-političkim koncepcijama i politici socijaldemokratije.[11]

Treće, i pored svih svojih slabosti, socijaldemokratija još uvek ima dosta *snažne veze sa velikim radničkim masama*. Vrlo je verovatno da bi jače radikaliziranje tih masa na jedan ili drugi način našlo svoj izraz u politici bar nekih socijaldemokratskih partija u kojima su veze sa radničkom klasom još uvek dosta žive i značajne. Iz činjenice da socijaldemokratija nije do sada delovala u pravcu radikalizacije masa nikako ne sledi zaključak da ona u izmenjenim okolnostima ne bi mogla da bude „povučena" od masa u tom pravcu.

Analizirajući globalne istorijske tokove i tendencije radničkih i socijalističkih pokreta, naročito evropskih, mnogi autori su prihvatili kao tačnu poznatu tezu Roberta Michelsa o *imanentnoj tendenciji deradikalizacije* ovih pokreta.[12] Po ovoj interpretaciji, svi pokreti koji su nastali i u prvo vreme delovali kao revolucio-

---

[11] Politička obnova i ideološka radikalizacija francuske socijaldemokratije pokazuje da je ovakav obrt moguć ne samo „u principu", već i u praksi.

[12] R. Michels, *Political Parties*, New York, 1959, str. 370, 372—373.

narni (u smislu radikalnog osporavanja postojećeg i zalaganja za bitno različit tip društva) vremenom gube ta revolucionarna svojstva, na jedan ili drugi način oni prave kompromis sa postojećim stanjem. Sam proces „deradikalizacije" vrlo je detaljno istraživan i formulisane su određene pravilnosti i kauzalni odnosi. Većina autora naročito ističe da deradikalizaciji (gubljenju revolucionarnog elana i svojstava) najviše doprinosi sam rast ovih pokreta, njihovo političko dozrevanje i, posebno, delimično ostvarivanje prvobitno postavljenih ciljeva. Ističe se, takođe, da se uvek deradikalizira najpre praksa i da zbog toga izvesno vreme postoji krupan raskorak između teorije i prakse. Zadržavaju se elementi revolucionarnog verbalizma, koji sve više dolaze u raskorak sa reformističkom, oportunističkom, ukratko, nerevolucionarnom praksom. Socijaldemokratija se obično uzima kao „školski" primer izložene involucije u sferi modernog socijalizma.[13] Smatramo da istorijska praksa još ne daje osnova da se formuliše opšti zakon o imanentnoj tendenciji deradikalizacije revolucionarnih pokreta, ali ovaj koncept može da bude vrlo koristan analitički instrument za ispitivanje *istorijske involucije socijaldemokratije.* Ipak treba istaći da ovaj koncept ne može da se univerzalno primeni na fenomen socijaldemokratizma. Naime, tačno je da su mnoge socijaldemokratske partije, naročito nemačka socijaldemokratija, prošle ceo put od prvobitnog radikalizma (revolucionarnosti) do današnjeg urastanja u poredak, ali je isto tako tačno da britanski „ogranak" nije praktično nikad usvajao revolucionarnu teoriju društva i socijalne revolucije. Nemački slučaj je, naravno, daleko karakterističniji, ali postoji, u svakom slučaju, britanski „izuzetak" koji zahteva da se sa više opreznosti koristi ovaj analitički instrument. Naročito mogu da budu korisni oni delovi teorije deradikalizacije u kojima se objašnjava tok i mehanizam procesa preobražaja položaja pokreta: transformacija na liniji pokret kao sredstvo — pokret kao cilj za sebe i po sebi.

Politički uticaj

Predviđanja mnogih marksista o skorom kraju socijaldemokratizma do sada se nisu ostvarila. Isto tako ni teze o gubljenju pozicija u radničkim redovima. Politički uticaj socijaldemokratije pokazuje vrlo visok stepen stabilnosti. Odnos snaga između dve glavne struje radničkog pokreta, koji je uspostavljen sredinom ili krajem dvadesetih godina u većini zapadnoevropskih zemalja se u osnovi zadržao sve do naših dana. Ukoliko je dolazilo do promena, one su u najvećem broju slučajeva išle u korist socijaldemo-

---

[13] Vidi: K. Kautsky, *The Social Revolution*, str. 79—82; A. Meyer, *Marxism: the Unity of Theory and Practice*, Ann Arbor, 1953, str. 132—136; R. Tucker, *The Marxian Revolutionary Idea*, New York, 1970, str. 173—188. i J. Joll, *The Second International*, London, 1955.

kratske struje. Ovo se naročito odnosi na period posle drugog svetskog rata.

Udeo komunista i socijaldemokrata u biračkom telu desetak evropskih zemalja u razdoblju 1935—1975.

	Rezultati parlamentarnih izbora održanih		
	oko 1935.	oko 1955.	oko 1975.
Kompartije	6,0	10,5	10,2
Socijaldemokrati	29,3	29,5	32,2

Navedeni podaci ne pokazuju stvarnu krivulju kretanja dugoročnog uticaja komunističkih partija zato što je ovde „zaobiđen" period neposredno posle drugog svetskog rata kada su komunističke partije u razmerama celog regiona postigle u posmatranoj grupi zemalja preko 15%. U „primerak" su uključene zemlje gde su obe grupe partija u celom razdoblju posle drugog svetskog rata mogle da slobodno nastupaju na izborima.

Posmatrano u razmerama celog regiona, socijaldemokratija je ubedljivo snažnija politička tendencija. Ovaj zaključak može se proveriti poređenjem svih relevantnih pokazatelja i parametara — članstvo, uticaj na biračko telo, položaj u sindikatima i drugim masovnim organizacijama, mogućnost neposrednog uticaja na unutrašnju i spoljnu politiku pojedinih zemalja i slično.

Kretanje broja članova i udela u biračkom telu važnijih socijaldemokratskih partija

	Broj članova u hiljadama		Udeo u biračkom telu u %	
	1959—61.	1973—75.	1959—61.	1973—75.
Austrija	727.0	700.0	44,8	50,4
Belgija	196.7	216.5	36,7	26,7
Danska	259.5	200.0	42,1	30,0
Finska	101.5	100.5	19,0	25,0
Holandija	145.0	120.0	30,4	24,3
Franscuska	102.0	105.0	15,5	21,9
SR Nemačka	650.0	1,000.0	36,3	45,8
Italija	134.0	305.0	4,6	5,1
Luksemburg	6.0	4.0	34,9	29,0
Norveška	170.0	170.0	46,8	35,3
Portugalija	—	—	—	34,9
Švedska	800.0	1,000.0	47,8	43,6
Švajcarska	57.0	55.0	26,3	25,4
V. Britanija	6,436.9	6,518.0	43,8	39,3

Poređenje podataka za navedena dva perioda pokazuje da, i pored izvesnih oscilacija, osnovne pozicije socijaldemokratije ostaju vrlo stabilne u zapadnoevropskom regionu.

Glavni izvori snage i masovne podrške ovih pokreta nalaze se u radničkim sredinama.[14] Ova teza najbolje se proverava poređenjem socijalne strukture partijske baze i biračkog tela *jakih* i *slabih* socijaldemokratskih partija. Analiziranjem ovih podataka može se doći do sledećeg zaključka: u zemljama gde je socijaldemokratija snažna, njenu masovnu bazu čine uglavnom krupni segmenti radničke klase, naročito industrijskih radnika; s druge strane, tamo gde je slabija, njena uporišta su pre svega u pojedinim kategorijama takozvanih srednjih ili prelaznih društvenih slojeva. Kao primer prve vrste mogu se navesti Velika Britanija, skandinavske zemlje, Holandija, SR Nemačka i Austrija. U Italiji, gde je socijaldemokratizam u celom posleratnom periodu bio pretežno marginalna pojava, glavna uporišta su pretežno u neradničkim sredinama. U Francuskoj u vreme najdublje „socijaldemokratizacije" pokreta gotovo je u celini izgubljena radnička podrška.

Socijalna struktura članstva socijaldemokratskih stranaka

	*Velika Britanija**	
	Konzervativna partija	Laburistička partija
Kapitalisti i bliske grupe	85%	10%
Sitna buržoazija i srednji slojevi	70%	25%
Gornji slojevi radničke klase	35%	60%
Niži slojevi radničke klase	30%	65%

* Vidi: A. Sampson, *Anathomy of Britain*, London, 1962, str. 285.

Treba istaći da je u ovoj tabeli, kad je reč o laburistima, dat socijalni presek samo individualnog članstva. Ako se uključe i oni koji su kolektivno učlanjeni, onda radnički udeo prelazi 85%.

Nemačka socijaldemokratija je 1967. godine dala sledeći pregled socijalne strukture članstva: radnici — 55,5%, činovnici — 30,6%, slobodne profesije — 5,6%, penzioneri i rentijeri — 3,9%, domaćice — 9,4%, ostali — 6 0%.

Brojne ankete koje su vršene krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina pokazuju da je u to vreme svega 13% članova *francuske socijaldemokratije* moglo da se uključi u kategoriju radnika. U njenom biračkom telu oni su sudelovali sa približno 14—15%. Posle obnove broj učlanjenih radnika porastao je početkom sedamdesetih godina na 20—23%.

U dugoročnom trendu socijaldemokratskog uticaja povremeno se ispoljavaju *oscilacije*, uglavnom manjeg raspona. (Nedavni neuspeh danskih socijaldemokrata predstavlja najoštriji pad

[14] „Veliki deo radničke klase i drugih radnih masa, u prvom redu u nekim [illegible] o razvijenim kapitalističkim zemljama, ide za socijaldemok[illegible] ličnim partijama..." *(Program SKJ*, str. 61).

koji je zabeležila jedna socijaldemokratska partija posle drugog svetskog rata. Poseban slučaj predstavlja gotovo dvadesetogodišnja duboka kriza francuske socijaldemokratije, koja je okončana dubokim unutrašnjim preobražajima i vidnom obnovom.) Slične oscilacije su moguće i u narednim godinama, ali one u većini slučajeva neće biti predznaci dramatičnih promena u položaju pojedinih delova pokreta.

Izgledi

Pojava i uspon socijaldemokratizma su rezultat *izuzetnog spleta istorijskih i društvenih okolnosti vezanih za određeni region i za određeni period* u razvoju kapitalizma, radničke klase, klasnih borbi, radničkih i socijalističkih pokreta. Ti uslovi su uglavnom neponovljivi. Drugim rečima, ekonomski razvoj, poboljšanje uslova života i rada najamnih radnika, kao i jačanje i proširivanje demokratskih tekovina narodnih masa, što je sasvim moguć pravac razvoja u nekim drugim kapitalističkim zemljama, *može*, ali i *ne mora* neizbežno da reprodukuje fenomen socijaldemokratizma u odgovarajućim radničkim pokretima. Socijaldemokratizam je bio i ostaje idejno-politički fenomen svojstven uglavnom zapadnoevropskom regionu.

U razmišljanjima o mogućim pravcima razvoja socijaldemokratije neki autori smatraju da će na njih uticati pre svega spoljni činioci. Tu se imaju u vidu naročito društveni procesi u socijalističkim zemljama i regionima takozvanog trećeg sveta. Ne isključujući mogućnost veće otvorenosti i osetljivosti socijaldemokratije prema impulsima iz tih delova sveta, smatramo da je navedeno gledište u osnovi neprihvatljivo. Po svom društvenom biću socijaldemokratizam je idejni i politički fenomen na čiji razvoj u odlučujućoj meri deluju unutrašnji činioci.

Za razliku od Karla Renera, koji je rekao da je sudbina radničkog pokreta ovih zemalja najtešnje povezana sa sudbinom postojeće države, treba istaći da će ona daleko više biti određena osnovnim pravcima i još više rezultatima rešavanja unutrašnjih protivrečnosti *državno-kapitalističkog sistema*. U krajnjoj liniji, na njen položaj i ideološki i politički razvoj najneposrednije će uticati sposobnost ili nesposobnost vladajućeg (državno-kapitalističkog) sistema da ostvaruje proširenu reprodukciju uz istovremeno održavanje relativno niskog stepena unutrašnjih klasnih i drugih socijalnih napetosti i sukoba. Pod pretpostavkom da se u postojećim klasno-političkim i institucionalnim okvirima može održati uspostavljena socijalna ravnoteža i zadovoljavajući ekonomski rast, socijaldemokratija će uglavnom zadržati sadašnju globalnu fizionomiju i političke pozicije.

Najnovija istraživanja društvenih procesa sve više upućuju na zaključak da je upravo navedena pretpostavka sve neizvesnija. Poslednja i do sada najozbiljnija ekonomska recesija posle drugog svetskog rata temeljito je uzdrmala samopouzdanje i sigurnost

vladajućih socijalnih i političkih snaga, pa u tom kontekstu i socijaldemokratskih vrhova. Sve je prisutnije uverenje da su u velikoj meri iscrpeni manevarski prostori koji su stvoreni kejnzijanskim reformama sistema, to jest uspostavljanjem državno-kapitalističkih odnosa. Ovo gledište danas je dosta rašireno i među brojnim istraživačima iz redova građanskih i socijaldemokratskih teoretičara.[15]

U tim analizama naročito se ističe da postojeći poredak nije više u stanju da obezbedi *tri nezaobilazna prioriteta* koje mora da istovremeno ostvaruje razvijeno zapadno društvo ukoliko želi da izbegne teške unutrašnje sudare i lomove: prvo, relativno zadovoljavajuću i stabilnu stopu ekonomskog rasta; drugo, stabilne uslove privređivanja, to jest stabilne cene, u najgorem slučaju minimalnu ili „snošljivu" stopu inflacije; i treće, garantovanje postojećih uslova života i rada uz sigurnu tendenciju njihovog stalnog poboljšavanja.

Iskustvo poslednjih godina pokazuje da to više ne polazi za rukom gotovo ni jednoj razvijenoj kapitalističkoj zemlji. Ima dosta simptoma koji navode na zaključak da to nije trenutni poremećaj postojeće ravnoteže, već dublja kriza sistema. Ukoliko se ova procena pokaže tačnom, onda je sasvim sigurno da razvijene kapitalističke zemlje, a naročito one iz zapadnoevropskog regiona, ulaze u period krupnih strukturnih pomeranja i poremećaja. Suočene sa dilemom između žrtvovanja jednog ili dva od navedena tri društvena prioriteta i krupnijih zahvata u postojeću društvenu strukturu, vodeće političke snage biće stavljene pred težak ispit. Verovatno je da će ta dilema naročito oštro pogoditi socijaldemokratiju, koja, s obzirom na prirodu svoje socijalne baze, neće moći da traži rešenja u tradicionalnom repertoaru kapitalističke, pa čak možda ni državno-kapitalističke ekonomske, što znači i socijalne politike.

Naznačeni mogući pravac razvoja zapadnoevropskog društva po svoj prilici bi delovao kao snažan činilac unutrašnje ideološke i političke diferencijacije. Takve tendencije, koje se sada naziru u odnosima između takozvane severne i južne grupacije, kao i unutar pojedinih partija, dobile bi neuporedivo šire razmere i oštrije oblike.

I na kraju, jedna polemička nota sa pristalicama teorije o imanentnoj deradikalizaciji radničkih pokreta. Polazeći od dosadašnjih istraživanja o socijaldemokratiji, smatram da pomenuta deradikalizacija nije toliko imanentno svojstvo samih političkih organizacija koliko uslova u kojima one deluju. Ukoliko je to tako, onda je moguće predvideti i reverzibilan istorijski trend. Ako je u određenim istorijskim i društvenim uslovima dolazilo do deradikalizacije mnogih značajnih delova radničkog i socijalističkog pokreta Evrope, ne vidimo ubedljivih razloga zašto pod drukčijim sticajem opštih uslova i okolnosti ovaj pokret ne bi mogao u na-

---

[15] Vidi naročito poslednje radove Richarda Lowenthala i Johna Galbraitha.

rednim godinama da doživi proces radikalizacije. Nije isključeno da će neki delovi socijaldemokratije u narednim decenijama poslužiti kao „školski primer" jednog takvog povratnog procesa, da budu predmet i područje stvarne doktrinarne i političke radikalizacije. Završna tačka tog reverzibilnog trenda sigurno ne može biti „vraćanje" na pozicije iz druge polovine devetnaestog veka. Uostalom, revolucionarni razvoj nikad se ne može koncipirati kao vraćanje na ishodišnu tačku. Važan je pravac razvoja. Važno je postavljanje prema postojećem klasnom društvu. Čini se da na putu ovako shvaćene radikalizacije socijaldemokratije izgleda da nema nepremostivih barijera. Kao istorijska mogućnost i tendencija ona se ne može isključiti, bar u nekim slučajevima.

Brana Smiljanić

Savremene socijaldemokratske koncepcije o društvenom preobražaju

1. Poslednje decenije socijaldemokratski pokret Zapadne Evrope nalazi se u procepu snažnih unutrašnjih previranja, nestabilnosti svoga političkog uticaja, preispitivanja dosadašnje politike i programskih načela i prvih pokušaja utvrđivanja novih ideoloških koncepcija i praktičnih mera.

Počeci ovog procesa vremenski koincidiraju sa završetkom jednog dužeg perioda ekonomskog prosperiteta i „socijalnog mira" u većini zemalja Zapadne Evrope i sa pojavom prvih simptoma ekonomske krize koju je krajem šezdesetih godina nagovestilo opadanje stope ekonomskog rasta zapadnoevropskog regiona. U isto vreme to je period prvih velikih socijalnih nemira u Zapadnoj Evropi posle drugog svetskog rata (Francuska 1968. godine, Italija 1969, Velika Britanija 1970), koji se javljaju i u zemljama sa reputacijom politički stabilnih oaza (aktivnost pokreta protiv ulaska Danske i Norveške u Evropsku ekonomsku zajednicu 1972. godine). To je takođe razdoblje kada dolazi do prvih većih akcija radničke klase koje nemaju karakter samo klasične revandikacije, jer u brojnim takozvanim divljim štrajkovima, spontano, bez posredništva sindikata, radnici postavljaju zahteve za izmenu ukupnog dru-

štvenog položaja radničke klase (mnogi štrajkovi u Norveškoj i Švedskoj, od kojih je najveći i najpoznatiji dvomesečni štrajk 5.000 rudara u najvećem evropskom rudniku gvožđa u Kiruni, Švedska, u zimu 1969/70. godine).

Procesi traženja, promena i nepostojanosti političkog uticaja socijaldemokratskih partija postaju posebno intenzivni poslednjih godina, sa pojavom dublje ekonomske krize u Zapadnoj Evropi, stimulirane i naglim porastom cena nafte, koji je najavio početak efikasne erozije tradicionalno privilegovanog međunarodnog ekonomskog položaja Zapadne Evrope. Ova ekonomska kriza ugrožava i politički položaj socijaldemokratskog pokreta, koji ima znatne teškoće da održi tradicionalnu hegemoniju i autoritet socijaldemokratije u biračkom telu i u radničkoj klasi, prvenstveno u onim zemljama gde su ove partije nosioci političke vlasti. (O tome svedoči pre svega najveći posleratni neuspeh sve tri skandinavske socijaldemokratske partije na poslednjim parlamentarnim izborima.)

Usled čvrste integrisanosti socijaldemokratskog pokreta u postojeći kapitalistički društveno-ekonomski sistem sva krizna stanja kapitalističkog poretka najneposrednije se odražavaju na stabilnost političkog uticaja pre svega onih socijaldemokratskih partija koje su dugogodišnji nosioci vlasti, a time i direktne odgovornosti za stanje u svojim zemljama. Ponovnom pojavom masovnije nezaposlenosti, socijalnih nestabilnosti i ekonomskih kriza na drastičan način je dovedena u sumnju mogućnost ostvarenja socijaldemokratske doktrine i politike „države blagostanja", čije osnovne efekte, punu zaposlenost, socijalnu sigurnost i stalan porast materijalnog standarda, kao bitne pretpostavke opstanka socijaldemokratskog pokreta na vlasti, ove partije nisu uspele da učine trajnim vrednostima zapadnoevropskog društva. Slabljenjem privilegovanog međunarodnog ekonomskog položaja Zapadne Evrope i sve očiglednijom neefikasnošću državno-kapitalističkih mehanizama kao podsticajnih instrumenata za neometan razvitak proizvodnih snaga ugrožen je dalji opstanak tradicionalnog socijaldemokratskog reformizma, čiju pojavu i egzistenciju u velikoj meri uslovljavaju ove dve pomenute, istorijski određene, pojave.

2. Poslednjih godina decenijama nepomućeni optimizam i samozadovoljstvo zapadnoevropske socijaldemokratije, zasnovani na dinamičnom razvoju privrede, stalno rastućem materijalnom standardu i socijalnoj stabilnosti u Zapadnoj Evropi, zamenjuje do tada, u posleratnom periodu, nepoznat oštar kritički stav prema kapitalističkom sistemu. To istovremeno znači i kritiku politike sopstvenih partija, koje su u mnogim zemljama, kao nosioci političke vlasti, doprinosile razvijanju i stabilizaciji postojećeg sistema.

Kroz analizu društva u kome deluju mnoge socijaldemokratske partije dolaze do saznanja da sadašnje ekonomske i društvene teškoće u ovim zemljama proizlaze pre svega iz fundamentalnih slabosti postojećeg društvenog i ekonomskog sistema, te da se ne

radi o nedostacima koji traže samo manje korekcije. Počelo je, naime, da sazreva uverenje da osnovne metode socijaldemokratskog pokreta za smanjivanje klasnih razlika — mere socijalne i poreske politike — nisu pokazale očekivane i željene efekte. Socijalne reforme su uticale isključivo na stvaranje socijalne sigurnosti i poboljšanje materijalnih uslova za široke slojeve zapadnoevropskog društva, ali one nisu obezbedile suštinsku izmenu društvenih i ekonomskih odnosa u zemljama u kojima se socijaldemokratske partije dugo godina nalaze na vlasti. „Kasnije se shvatilo da brz ekonomski i društveni razvitak nije nikada izmenio osnovni karakter našeg društva kao klasnog" — konstatuju švedski socijaldemokrati.[1] „Mere socijalne i poreske politike kao osnovni instrumenti politike izjednačavanja klasnih razlika bile su — kako kaže švedski sociolog Valter Korpi — samo pokušaj da se ispravljaju posledice nejednake podele vlasti u društvu, ali se ovim sredstvima ne mogu promeniti osnove strukture društva koje prouzrokuju nejednakosti. Dok postoje mehanizmi koji stvaraju nejednakosti, one će se i dalje održavati."[2]

U novije vreme većina socijaldemokratskih partija dolazi do saznanja da doktrinarnim i političkim sredstvima tradicionalnog socijaldemokratskog reformizma nije moguće dalje uspešno ispunjavati dvostruku ulogu koju ove partije imaju u zapadnoevropskom društvu: efikasnog upravljača kapitalističkog sistema i osnovnog predstavnika interesa radničke klase u većini ovih zemalja. Ili, još preciznije: da bez konfrontacije sa krupnim kapitalom socijaldemokratski pokret Zapadne Evrope ne može duže zadržavati podršku i poverenje zapadnoevropskih radnika.

3. Teškoće sa kojima se danas suočava zapadnoevropska socijaldemokratija proizlaze pre svega iz stagnacije i zaostajanja njenih ideoloških i političkih koncepcija za sadašnjim potrebama zapadnoevropskog društva. Zapadnoevropska socijaldemokratija nije, naime, više u stanju da prvenstvenom orijentacijom na zadovoljavanje materijalnih potreba radnika, putem uspešne primene niza mera državne intervencije, izrazi njihove pune interese i nove zahteve. Svesne raskoraka između dometa svoje sadašnje doktrine i politike i potreba savremenog zapadnoevropskog društva i radničke klase, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope izlaz iz ovih teškoća počinju da traže uglavnom u „vraćanju socijalizmu", u povratku starim, napuštenim, socijalističkim ciljevima.[3] U tom

---

[1] *Laglon och Välfärd*, LO, Stockholm, 1971.

[2] Walter Korpi, *Varför strejker arbetarna*, Tidens Förlag, Stockholm, 1970.

[3] Na godišnjoj konferenciji Laburističke partije Velike Britanije 1970. godine konstatovano je da je partija do te mere „razvodnila svoju socijalističku osobenost" da birači ne mogu da uoče bitnije razlike između Laburističke i Konzervativne partije. Osnovni uzrok tadašnjeg neuspeha Laburističke partije na parlamentarnim izborima tražio se pre svega u činjenici da „u našoj viziji ima suviše malo socijalizma" (*Report of the Sixtyninth Annual Conference of the Labour Party*, Blackpool, 1970, str. 167).

kontekstu dolazi i do postavljanja zahteva o javnom vlasništvu, povećanju uticaja radnika u donošenju odluka u preduzećima i demokratskom planiranju, koji predstavljaju osnovni sadržaj mnogih programskih tekstova, kongresnih rezolucija i akcionih programa socijaldemokratskih partija usvojenih poslednjih godina.

U svojoj istoriji socijaldemokratski pokret Zapadne Evrope je u vreme velikih političkih, ekonomskih i društvenih nestabilnosti uvek aktuelizovao i afirmisao ideju učešća radnika u upravljanju preduzećima (posle prvog i drugog svetskog rata). Sadašnja jednoglasna opredeljenost zapadnoevropske socijaldemokratije za ciljeve radničke participacije, koja sačinjava jedno od osnovnih uporišta najnovije programske orijentacije socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope, izražava jasno ispoljen interes i potrebu širokih slojeva zaposlenih (radnika i službenika) za povećanje njihovog uticaja u donošenju odluka na radnim mestima.

Svest o ogromnoj otuđenosti životnih i radnih uslova sve dublje u poslednje vreme prožima celokupno zapadnoevropsko društvo, sa sve većim porastom koncentracije kapitala i proizvodnje, brzim prestrukturiranjem zapadnoevropske privrede i stvaranjem multinacionalnih kompanija, koji potenciraju dominaciju krupnog kapitala i prevlast tehnomenandžerske elite, sa sve većim ovlašćenjima države u sve širim sferama društvenog i ekonomskog života, birokratizacijom i centralizacijom odlučivanja u radničkim organizacijama, socijaldemokratskim partijama i sindikatima. Dugogodišnji kontinuirani porast materijalnog standarda, potpunije zadovoljavanje širih materijalnih potreba radničke klase, a time i manja preokupiranost osnovnom materijalnom egzistencijom, uz stalno podizanje njenog obrazovnog nivoa, počinju se takođe javljati kao značajan elemenat razvijanja klasne svesti radnika. Osim toga, zastarelost tradicionalne i hijerarhijski ustrojene organizacije rada i saznanje da efikasno funkcionisanje moderne proizvodnje zavisi od aktivne saradnje i zainteresovanosti svakog pojedinog radnika za proces proizvodnje takođe doprinose sve većoj aktuelnosti participacije radnika u odlučivanju u širim slojevima zapadnoevropskog društva.

Laburistička koncepcija o „socijalizaciji upravljanja" najneposrednije je povezana sa najnovijim opredeljenjima ove partije za proširivanje javnog sektora.[4] U politici britanskih laburista prema podržavljenju sredstava za proizvodnju mogu se poslednjih godina uočiti dva bitno nova stava: prvi je napuštanje socijaldemokratske iluzije da se kroz parcijalne socijalne, poreske i druge reforme (koje, naravno, i dalje predstavljaju deo opšteg sistema mera) mogu bitnije menjati postojeći društveno-ekonomski odnosi u Velikoj Britaniji i opredeljenje za radikalniji prodor

---

[4] „Jedino direktna kontrola putem vlasništva nad značajnim i vitalnim sektorom razvojnih industrija, pretežno prerađivačkih, koje su ključne za investicione poduhvate, omogućiće laburističkoj vladi u budućnosti da ostvari svoje osnovne planske ciljeve u nacionalnom interesu" (*Labour's Programme for Britain*, The Labour Party, Transport House, London, 1973, str. 30).

u privatnu svojinu podruštvljavanjem ključnih delova privrede (delimičnim ili potpunim preuzimanjem akcija privatnih vlasnika, nacionalizacijom i razvojem zadrugarstva); drugi je shvatanje o neophodnosti podruštvljavanja ključnih industrijskih grana koje predstavljaju osnovu privrednog razvoja zemlje, za razliku od ranijih nacionalizacija nerentabilnih privrednih grana nevažnih za privatni kapital (pri čemu je lista preduzeća „komandnih pozicija u privredi" neophodnih za podruštvljavanje znatno proširena i obuhvata i prerađivačke industrijske grane).

Shvatajući podruštvljavanje sredstava za proizvodnju samo kao prvi, mada neophodan, korak u daljem preobražaju britanskog društva, laburisti su proklamovali politiku „socijalizacije nacionalizovanih industrija", odnosno „uvođenje značajnih i stvarnih elemenata industrijske demokratije i radničke kontrole u svim nacionalizovanim industrijama"[5], koje se mora razlikovati od „diskreditovanog nemačkog saodlučivanja"[6] i od britanskog sistema takozvanog zajedničkog konsultovanja u praksi potpuno odumrlog. Suština nove laburističke koncepcije „socijalizacije nacionalizovanih industrija" se sastoji u opredeljivanju za takav sistem upravljanja u kome bi radnici, uz paritetnu ili većinsku poziciju, imali pravo učešća u donošenju odluka o svim najvažnijim pitanjima, kontrolu rada poslovnih i izvršnih organa kompanija i pravo veta na sva naimenovanja izvršnih organa.[7]

Kategoričan zahtev za podruštvljavanje privatne svojine (banaka i osiguravajućih društava) vraćen je i u akcioni program Radničke partije Norveške koji je, sa karakterističnim nazivom „Svakodnevna demokratija", usvojen 1971. godine.[8]

Orijentacija Socijaldemokratske partije Švedske na povećanje uticaja radnika u donošenju odluka u preduzećima utvrđena je takođe u programskim dokumentima, u novom programu partije, u kome se švedski socijaldemokrati veoma jasno opredeljuju za to da „pravo odlučivanja u proizvodnji treba staviti u ruke celoga naroda ... i da zaposleni moraju steći pravo odlučivanja o uslovima u preduzećima"[9]. Ovaj tekst u novom programu Socijaldemokratske partije Švedske zvuči, međutim, samo kao puka fraza jer, osim uopštenih deklaracija, ovaj partijski dokument ne sadrži ni najmanji nagoveštaj o tome na koji način švedski socijaldemokrati imaju nameru da ostvare jedan tako značajan zahtev svoga programa. Programsko opredeljivanje švedskih socijaldemokrata za radničku participaciju ne poseduje realnu političku i akcionu vrednost jer partija za sada ne povezuje svoje napore za povećanje uticaja radnika u preduzećima sa borbom za interese radnika u takozvanom globalnom društvu, bez čega nema

---

[5] *Report of the Seventysecond Annual Conference of the Labour Party*, str. 178.

[6] Ibid., str. 179.

[7] Ibid., str. 178.

[8] *Demokrati i hverdagen*, DNA, Oslo, 1971.

[9] *SAP: s program*, Stockholm, 1975. — Program SDP Švedske usvojen je na poslednjem kongresu, septembra 1975. godine.

značajnijeg učešća radnika u donošenju odluka i kontrole kapitala u svakom pojedinačnom preduzeću. Zadržavajući svoj stari stav o svojini, Socijaldemokratska partija Švedske je lišena svake celovitije strateške koncepcije o socijalističkom društvenom preobražaju.[10]

Za Socijalističku partiju Francuske samoupravni socijalizam, koji su francuski socijalisti postavili kao svoj cilj, predstavlja isključivu mogućnost za stvarnu socijalizaciju ključnih sredstava za proizvodnju, odnosno prepreku da se nacionalizovana svojina pretvori u državnu svojinu i da time ojača etatizam, poraste uticaj birokratije i tehnokratije i deformiše socijalistička demokratija. Za ostvarenje modela samoupravnog društva, po koncepcijama francuskih socijalista, osim neophodne nacionalizacije najvažnijih privrednih objekata, kao nužnog preduslova za ostvarenje ovakvog tipa društvene zajednice, potrebno je da radni kolektivi dobiju pravo odlučivanja, a ne samo pravo učestvovanja u upravljanju i pravo na kontrolu, da se izvrši decentralizacija određenih državnih funkcija i ostvari demokratsko planiranje.

Orijentacija na samoupravni socijalizam odgovara i sadašnjim taktičkim potrebama Socijalističke partije Francuske, koja ima ambicije da postane najjača leva politička organizacija u zemlji i stožer jednog širokog levog fronta na novim osnovama. Ovu konstataciju najbolje potvrđuje sukob (na Konvenciji o samoupravljanju, juna 1975. godine) između rukovodstva partije koje samoupravni socijalizam zadržava pre svega u projekciji budućnosti i fiksira samo kao cilj i grupe CERES koja traži da se već danas precizno definiše odnos između buduće vlade i masa, čija inicijativa treba da se izrazi u raznim samoupravnim uporištima, odnosno da već u sadašnjoj fazi partija posveti punu pažnju stvaranju takvih uporišta i svojoj ulozi u njima.

4. Nagla plima radikalnijih koncepcija u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, iza kojih, po pravilu, ne sledi odgovarajuća politika, često je motivisana i taktičkim potrebama, pre svega za nagodbu sa sopstvenom levicom u cilju postizanja veće unutrašnje kohezije u pokretu.

U neposredno proteklom periodu ublažena je ranija, oštrije izražena, polarizacija unutar socijaldemokratskih partija i između pojedinih organizacija u okviru socijaldemokratskog pokreta (socijaldemokratske omladinske organizacije — partija i sindikati — partija) i veće međusobno sukobljavanje pojedinih struja u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, najčešće putem ustupaka ili sporazuma sa levim grupacijama. Do izvesnog slabljenja tradicionalne razjedinjenosti došlo je čak i u Socijalističkoj partiji Italije,

---

[10] „Socijaldemokratska partija će u svakom posebnom slučaju ispitati koji oblici svojine, preduzetništva i stvaranja novih preduzeća najbolje ispunjavaju zahteve ljudi za napretkom i blagostanjem" (ibid.).

„U švedskom socijalizmu pitanje svojine i preuzimanja sredstava za proizvodnju nije nikada igralo osnovnu ulogu" — kaže Ulof Palme u debati o predlogu novog programa SDP.

koja je stalno razdirana unutrašnjim sukobima oštro suprotstavljenih struja i grupa.[11] S druge strane, u Socijaldemokratskoj partiji Nemačke privremena i prividna unutrašnja kohezija postignuta je sredstvima pritiska od strane rukovodstva, isključivanjem krajnjih levičara i nametanjem novih statutarnih ograničenja u cilju suzbijanja opozicionih raspoloženja u partiji, u kojoj se, za razliku od većine ostalih socijaldemokratskih partija, snage desnice u poslednje vreme nalaze u stalnom usponu i ofanzivi. U uslovima privredne krize u Nemačkoj, oštre borbe za vlast sa svojim građanskim partnerom u koaliciji, dolaskom Šmita na položaj kancelara, „kome je svaka ideologija strana" i odlaskom Branta, „harizmatičnog vođe koji je bio naklonjen levici", desne grupacije u Socijaldemokratskoj partiji Nemačke uspevaju da potisnu levicu u partiji, okrivljujući je za sve neuspehe nemačke socijaldemokratije na pokrajinskim izborima, koje pripisuju strahu nemačkih građana od radikalizma levih struja. Ovi povećani napori svih socijaldemokratskih partija da savladaju unutrašnje razdore i postignu viši stepen jedinstva u pokretu neposredno su uslovljeni već pomenutim ogromnim teškoćama sa kojima se poslednjih godina suočava zapadnoevropska socijaldemokratija.

U većini zapadnoevropskih socijaldemokratskih partija nastavljen je proces jačanja levih političkih grupacija, koji je započeo sredinom prošle decenije sa pojavom prvih znakova osetne krize doktrine i politike tradicionalnog socijaldemokratskog reformizma. Poslednjih godina intenzivniji porast uticaja socijaldemokratske levice ispoljava se čak i kroz izbor predstavnika levih grupacija u najviša rukovodstva pojedinih socijaldemokratskih partija (u Laburističkoj partiji Velike Britanije „levo krilo" ima predominaciju u Nacionalnom izvršnom komitetu) i kroz njihov ulazak u sastave socijaldemokratskih vlada. Pod uticajem levih struja u mnogim socijaldemokratskim partijama dolazi do prvih ozbiljnijih pokušaja demokratizacije unutrašnjih odnosa razvijanjem i podsticanjem diskusije među članstvom u vezi sa donošenjem važnijih odluka, stimulisanjem diskusija i rasprava u lokalnim partijskim organizacijama, partijskoj publicistici i štampi, većim aktiviranjem do tada izrazito pasivnog članstva, izvesnim ublažavanjem drastičnog pritiska socijaldemokratskih vlada na politiku svojih partija i slično.[12]

5. Ovo ideološki nedosledno i koncepcijski nedorađeno programsko „vraćanje socijalizmu" nije, međutim, praćeno odgovarajućom političkom akcijom. Svoju svakodnevnu politiku većina socijalde-

---

[11] Prvi put posle 1956. godine Socijalistička partija Italije izašla je marta ove godine na svoj kongres sa izveštajem koji je Direkcija jednoglasno prihvatila.

[12] Socijaldemokratska partija Švedske je 1975. godine prvi put u svojoj istoriji organizovala diskusiju u osnovnim partijskim organizacijama o predlogu novog partijskog programa. Na poslednjem kongresu SDP Švedske za nove članove najviših organa nisu birani ministri u vladi, što je obično, do sada, bila praksa. Sličnu odluku o nespojivosti funkcija u vladi i partiji donela je i Socijalistička partija Italije.

mokratskih partija na vlasti i dalje, uglavnom, vodi na stari, oprobani način — stabilizacijom postojećeg sistema, a ne i njegovim menjanjem. U uslovima teške ekonomske situacije u Zapadnoj Evropi većina socijaldemokratskih partija nastoji pre svega da u postojećim društvenim i ekonomskim okvirima što brže ostvari ekonomsku stabilizaciju da bi se i dalje obezbeđivao visoki životni standard i uspešan, neometan ekonomski razvoj, što su bitne pretpostavke opstanka socijaldemokrata na vlasti.

Sve preduzete mere i novi zakoni koji su u Švedskoj do sada doneti suštinski ne menjaju postojeće odnose vlasti u preduzeću i pored njihovog neosporno velikog pozitivnog dejstva na poboljšanje radne sredine, to jest uslova pod kojima se vrši proces rada i na povećanje uvida radnika u delatnost preduzeća, što se nije moglo obezbediti kroz postojeće savetodavno-informativne institucije za učešće radnika u upravljanju. Obimne izmene radnog zakonodavstva koje su izvršene u Švedskoj u poslednje vreme izvesno će doprineti i bržem povećanju proizvodnje i porastu produktivnosti, što je od velikog strateškog značaja za dalji bezbedan opstanak socijaldemokrata na vlasti.[13]

Nemačka socijaldemokratija, sputana koalicijom sa liberalima, predlaže samo one reforme i mere za koje smatra da su prihvatljive za njenog građanskog partnera u vladi i za srednje slojeve nemačkog stanovništva, za koje od Badgodesberškog programa smatra da imaju ključnu ulogu za dolazak i opstanak nemačke socijaldemokratije u vladi. Sa istom motivacijom partijsko rukovodstvo odbija sve radikalnije ideje i predloge iz oblasti saodlučivanja, koje iniciraju uglavnom sindikati. Pod pritiskom liberala Socijaldemokratska partija nije uspela da izmeni Zakon o javnim službama, koji je doveo do prave hajke na levičare u Nemačkoj, uključujući i socijaldemokratsku levicu, i stvorio atmosferu nesigurnosti i straha.

S druge strane, laburistička vlada je već počela da ostvaruje neke svoje obaveze iz partijskog programa u pogledu proširenja javnog vlasništva.[14] Uz isticanje laburističkog odricanja od „mešovite privrede" i njihovog izjašnjavanja za javno vlasništvo, potrebno je podsetiti se da su britanski laburisti ne jedanput u svojoj

---

[13] Revizijom radnog zakonodavstva (Zakon o zaštiti radnika) poboljšana je higijensko-tehnička zaštita radnika i ograničeno dosadašnje pravo poslodavaca da slobodno otpuštaju radnike usvajanjem principa o takozvanom objektivnom razlogu (Zakon o zaštiti zaposlenja). Trećim novim zakonom švedski radnici su uvedeni u uprave akcionarskih društava (samo po dva predstavnika), ali bez ikakve stvarne mogućnosti da utiču na donošenje odluka. Zakonom o pravu na saodlučivanje prošireno je područje kolektivnog pregovaranja, koje će uključivati i sferu rukovođenja radnim procesom (izbor metoda rada, radne opreme, higijensko-tehnička zaštita, raspored radnog vremena i radnih zadataka, obuka kadrova, premeštaji i unapređenja, disciplinske mere i slično).

[14] Pred Parlamentom se nalazi zakonski predlog o nacionalizaciji avioindustrije i brodogradnje, a u pripremi je i nacionalizacija dokova. Vlada je takođe ovlašćena da kroz ulaganja u akcije preuzme kontrolu u tri velike privatne kompanije.

istoriji „prilagođavali" svoju doktrinu (a još češće politiku) „novim uslovima i novim potrebama".

*

Kritika socijaldemokratskog reformizma ne sme, međutim, da ide do negiranja ovih partija kao jednog od mogućih nosilaca socijalističkog preobražaja Zapadne Evrope. Uz sve rezerve o motivima preispitivanja socijaldemokratske doktrine i politike, mogućnostima neposrednog ostvarivanja postavljenih ciljeva i eventualno ponovnom „prilagođavanju" njihove ideološke orijentacije, ne može se ipak poreći da novi programski dokumenti socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope ne sadrže i pojedine elemente socijalističke vizije, čije krajnje domete i efekte na preobražaj zapadnoevropskog društva u ovom momentu nije sa sigurnošću moguće utvrditi, posebno kada se ova analiza vrši u samom toku traženja, previranja i promena u kojima se danas sasvim izvesno nalazi socijaldemokratski pokret Zapadne Evrope.

Brana Marković

Zapadnoevropska socijaldemokratija i međunarodni odnosi

1. Pri razmatranju promena u politici zapadnoevropske socijaldemokratije u sferi međunarodnih odnosa prvo pitanje koje se postavlja jeste: da li postoji jedinstvena socijaldemokratska spoljna politika kao strategija pokreta u celini? Da li se, stoga, za ovaj pokret[1] može reći da je u prve dve decenije posle drugog svetskog rata njegovu spoljnu politiku karakterisala kruta blokovska orijentisanost, bezrezervna podrška i angažovanost na strani zapadne političke i vojne formacije; odnosno da li se može reći da je u poslednjoj deceniji u socijaldemokratskom pokretu došlo do krupnih promena u pravcu prevazilaženja blokovske podeljenosti, otklanjanja uzroka i ublažavanja posledica hladnog rata i uspostavljanja odnosa poverenja i sporazumevanja? Čini se da se na

[1] Pod pretpostavkom da pod zapadnoevropskom socijaldemokratijom podrazumevamo one partije radničkog pokreta Zapadne Evrope koje su se posle rascepa u Drugoj internacionali tokom i posle prvog svetskog rata okupile u Socijalističkoj radničkoj internacionali (1923—1940), a 1951. godine osnovale u Frankfurtu Socijalističku internacionalu, partije pod različitim nazivima: socijaldemokratske, socijalističke, radničke.

prvo pitanje može odgovoriti negativno, pa iz toga proizlazi i „relativiziran" odgovor na druga dva pitanja.

Moja prva tvrdnja je, dakle, da je jedno od osnovnih obeležja zapadnoevropske socijaldemokratije u oblasti međunarodnih odnosa u tome da ona, u celoj svojoj posleratnoj istoriji (i danas), u celini nije imala jedinstvenu i koherentnu spoljnu politiku. U okviru nekih osnovnih zajedničkih parametara gotovo uvek su postojale određene, ponekad značajne, razlike među pojedinim socijaldemokratskim partijama u opredeljenjima prema konkretnim pitanjima spoljne politike i u opštijem pristupu međunarodnim odnosima.

Te razlike proizlaze iz različitog međunarodnog položaja zemalja u kojima su delovale (i deluju) ove partije: spoljnopolitička orijentacija socijaldemokratskih partija onih zemalja koje su imale (ili su pretendovale da imaju) ulogu velike sile, odnosno onih sa imperijalnom istorijom bila je različita od spoljnopolitičke orijentacije partija onih zemalja koje takve pretenzije nisu imale (ili nisu mogle da imaju), jer su se, kao male zemlje, i same morale da bore za svoju punu nezavisnost. Te razlike javljale su se (i javljaju se) i zbog različitog odnosa prema blokovskom okupljanju (da li pripadaju Atlantskom paktu ili su izvan njega ili imaju i neutralan status), zatim od toga da li se određene krizne situacije u Evropi neposredno prelamaju na tlu tih zemalja ili su one, u izvesnom smislu, na periferiji zbivanja itd.

Kao druga osobenost moglo bi se navesti to da se kod jednog broja socijaldemokratskih partija može konstatovati, dugoročno posmatrano, diskontinuitet u evoluciji spoljnopolitičkih koncepcija. Pri tom treba razlikovati „pozitivni diskontinuitet" prouzrokovan, između ostalog, opštom promenom klime u međunarodnim odnosima (na relaciji: hladni rat — politika sporazumevanja) od nepostojanja jedinstvene tendencije kod onih partija koje u posleratnom periodu nisu ostvarile veću stabilnost političkog uticaja u svojim zemljama i koje su, vodeći računa o taktičkim interesima, u skladu sa svojim „visokim stepenom političke fleksibilnosti", menjale opštu orijentaciju i stavove o pojedinim pitanjima međunarodnih odnosa. U izvesnom smislu izuzetak od obe grupe partija predstavlja Socijalistička partija Francuske, koja, iako formalno predstavlja naslednika ranije Socijalističke partije — SFIO, u suštini, raskida, gotovo u potpunosti, sa ranijom izrazitom hladnoratovskom, blokovskom orijentacijom (kao što raskida i sa ranijom „najdesnijom" socijaldemokratskom doktrinom).

Najzad, treba istaći da je za većinu socijaldemokratskih partija karakteristično da ni unutar njih samih ne postoji čvrsta homogenost u spoljnopolitičkoj orijentaciji, pri čemu se ta unutarnja podeljenost oko pojedinih pitanja ili globalne strategije uglavnom poklapala sa podeljenošću na, uslovno rečeno, levicu, centar i desnicu u doktrinarnoj opredeljenosti.

2. U prvim godinama posle drugog svetskog rata, u vreme snažnih blokovskih podela u svetu, rasplamsavanja hladnog rata, najveći

deo socijaldemokratskog pokreta se svrstao na stranu zapadne vojne i političke grupacije. Neke od ovih partija, pre svih britanska Laburistička, francuska i belgijska Socijalistička, ne samo da su se opredelile za „zapadnu alijansu", već su bile jedan od najistaknutijih činilaca u stvaranju blokovskih institucija zapadnog „slobodnog sveta" i u vođenju hladnoratovske (i vruće ratovske čak) politike. Podsetimo se da je ministar spoljnih poslova u prvoj posleratnoj britanskoj laburističkoj vladi Ernest Bevin bio jedan od inicijatora i osnivača Severnoatlantskog pakta, da je tadašnji lider belgijskih socijalista Pol Anri Spak više godina bio generalni sekretar ove vojne organizacije. Setimo se, isto tako, da je u neslavnoj anglo-francuskoj agresiji na Egipat 1956. godine, koja je svet dovela do ivice pravog rata, pored britanskih konzervativaca (vlada Antoni Idna), sudelovala i francuska SFIO, odnosno vlada Gi Molea. U tom delu pokreta u to vreme bio je veoma izražen antikomunizam, koji se izražavao u grubim napadima na „sopstvene", nacionalne komunističke partije, kao i u pridruživanju kampanji prema „svetu diktature iza gvozdene zavese".

Polazeći od postavke da kao nacionalne partije treba da izražavaju „nacionalne interese", a poistovećujući te interese sa interesima zapadnog „slobodnog sveta", ove socijaldemokratske partije su svoju politiku podredile ciljevima i interesima atlantske zajednice. Blokovski kriterijum bio je sadržan u shvatanjima socijaldemokratskih partija o svim važnijim pitanjima međunarodnih odnosa: nemačko pitanje, berlinska kriza, ratovi i sukobi na Bliskom istoku, kongoanska kriza, kolonijalizam, opšte i nuklearno razoružanje itd. Kada su se i izjašnjavale za ukidanje kolonijalnih odnosa, ili kada su se odricale svojih kolonijalnih imperija, ove partije su uvek nastojale da u novooslobođenim zemljama Zapad zadrži svoj uticaj, odnosno da spreče da vlade njihovih bivših kolonija ne budu suviše naklonjene drugom bloku; ili, socijaldemokrati su u načelu prihvatali potrebu razoružanja, ali su uvek vodili računa da svako rešenje obezbeđuje održavanje „uspostavljene ravnoteže snaga" između dveju blokovskih grupacija.

Upravo u tom periodu najžešće blokovske podeljenosti i zaoštrenog hladnog rata ispoljile su se značajne razlike u globalnom pristupu međunarodnim odnosima među pojedinim delovima socijaldemokratskog pokreta. Socijaldemokratska partija Danske i Radnička partija Norveške — tada (a i kasnije) vladajuće partije u svojim zemljama — prihvatile su učlanjenje u NATO (tek pošto su propali pokušaji za stvaranje nordijskog odbrambenog saveza), ali se ove zemlje i ove partije nisu nikada svrstale u izrazite pobornike blokovske konfrontacije i hladnog rata. Socijaldemokratske partije Švedske, Austrije i Švajcarske u celom posleratnom periodu bile su nosioci politike neutralnosti ovih zemalja.

Zbog činjenice da su mnoge posleratne međunarodne krize izbijale i prelamale se na tlu njene zemlje, Socijaldemokratska partija Nemačke predstavlja poseban fenomen. Ističući u prvi plan pitanje ponovnog ujedinjenja, odnosno međusobne odnose

dve Nemačke, nemački socijaldemokrati su se dugo, sve do 1960. godine, suprotstavljali svemu što bi, po njihovim tadašnjim shvatanjima, moglo da oteža ujedinjenje dve Nemačke. Zbog toga su se odupirali vezivanju SR Nemačke za NATO i EEZ; suprotstavljali su se stvaranju zapadnonemačke armije, atomskom naoružavanju SR Nemačke; predlagali su stvaranje „zone popuštanja" u srednjoj Evropi, stvaranje sistema kolektivne bezbednosti u Evropi, zadržavanje postojećeg statusa Berlina do rešenja nemačkog pitanja mirovnim ugovorom; izjasnili se za ponovno ujedinjenje Nemačke kroz „postepeno približavanje po etapama", koje bi rezultiralo u konfederaciji dveju nemačkih država[2].

Kada je, međutim, u SDP preovladalo uverenje da velike sile nisu toliko zainteresovane za ponovno ujedinjenje Nemačke, da „posebno SSSR nije spreman ni na kakve koncesije", da dotadašnja politika partije „daje dobre argumente CDU/CSU (hrišćanski demokrati) da napada SDP da nije zrela za vođenje realne državne politike", dolazi do značajnog zaokreta u spoljnoj politici nemačkih socijaldemokrata. U težnji da uđu u vladu kroz koaliciju sa hrišćanskim demokratima, socijaldemokrati su se izjasnili za „izostavljanje spoljne politike iz međustranačkih sukoba", za stvaranje „zajedničke politike", što se izrazilo, u stvari, u prihvatanju svih osnovnih postavki hladnoratovske koncepcije spoljne politike tada vladajuće partije hrišćanskih demokrata. Sredinom 1960. godine jedan od lidera SPD, Vener, u Bundestagu je ovako formulisao novu spoljnopolitičku koncepciju socijaldemokrata: nemački narod je član porodice zapadnih slobodnih naroda; SR Nemačka mora lojalno ispunjavati sve obaveze koje je preuzela, uključujući i one iz NATO ugovora; ponovno ujedinjenje Nemačke može se ostvariti samo na bazi proširenja društveno-ekonomskog sistema SR Nemačke na Nemačku Demokratsku Republiku; berlinsko pitanje će biti konačno rešeno kada Berlin postane glavni grad ujedinjene Nemačke; NDR se nalazi pod stranom dominacijom, izraz je „neokolonijalizma u srednjoj Evropi". Značajno je istaći da su nemački socijaldemokrati tada odbacili svaku „ideju o Rapalu", odnosno o posebnim pregovorima sa SSSR i naglašavali da svaki korak SR Nemačke u istočnoj politici mora biti rezultat dogovora sa zapadnim saveznicima. Iako je bilo dosta otpora od nekih struja, partija je u celini ipak prihvatila ovaj novi kurs ka „zajedničkoj politici".[3]

3. Kada se govori da je došlo do promena u politici socijaldemokratije u međunarodnim odnosima u smislu aktivnog učešća u prevladavanju uzroka i posledica hladnog rata i stvaranja uslova za sporazumevanje i uspostavljanje saradnje u Evropi i svetu uop-

---

[2] Videti Plan Socijaldemokratske partije za rešenje nemačkog pitanja, objavljen početkom 1959. godine, poslednji dokument ovakve orijentacije partije (Deutschlander SPD, Kommentare, Argumente, Degrundungen, Vorstand der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Bonn, april 1959).

[3] Ovde je bilo malo više reči o ranijoj spoljnopolitičkoj orijentaciji nemačkih socijaldemokrata da bi se jasnije uočio značaj dalje evolucije spoljne politike SDP.

šte, treba reći da se to odnosi pre svega na onaj deo socijaldemokratskog pokreta koji je u prošlosti u svojoj spoljnoj politici polazio upravo sa obrnutih pozicija. Iako su takve tendencije bile izražene u najvećem broju slučajeva kod najuticajnijih i najvećih partija, pogrešno bi bilo (što se ponekad čini) i u ovom smislu izjednačavati ceo socijaldemokratski pokret.

Prvi znaci promena u ovom delu zapadnoevropskih socijaldemokratskih partija u sferi međunarodnih odnosa i spoljne politike javljaju se u periodu između 1960. i 1965. godine, kod jednih partija ranije, kod drugih kasnije. Kada je početkom šezdesetih godina, kao posledica i rezultat XX kongresa KPSS pre svega, koncepcija miroljubive koegzistencije postala sastavni deo spoljnopolitičke platforme socijalističkih zemalja (i međunarodnog komunističkog pokreta), socijaldemokrati, svesni da je ideja o miroljubivoj koegzistenciji počela da nailazi na pozitivan prijem u svetu, posebno među nesvrstanim zemljama, došli su do zaključka da i oni moraju postati „aktivniji na ovom području". Neke socijaldemokratske partije tada nastoje da izvesnim predlozima pokažu „dobru volju" za uspostavljanje boljih odnosa pre svega između Istoka i Zapada i da snažnom propagandnom aktivnošću „obelodane pravi smisao stalno upotrebljavane i zloupotrebljavane formule sovjetske propagande i politike" o koegzistenciji.[4]

Britanski laburisti su se, na primer, još 1961. godine izjasnili za de facto priznanje Nemačke Demokratske Republike i prihvatanje postojećih granica između Nemačke i Poljske na Odri i Nisi; 1958. godine predložili su stvaranje takozvane razređene zone u srednjoj Evropi u kojoj bi bilo zabranjeno stacioniranje nuklearnog oružja i većih kontingenata konvencionalnih vojnih snaga (takozvani Gejtskelov plan, koji je imao velike sličnosti s predlogom tadašnjeg ministra inostranih poslova Poljske Adama Rapackog); zalagali su se za širu ekonomsku, političku i kulturnu saradnju sa socijalističkim zemljama; već tada su podržavali predloge za prijem NR Kine u OUN itd.

Prihvatajući u principu politiku miroljubive koegzistencije, socijaldemokrati su nastojali, međutim, da dokažu da se sovjetska koncepcija koegzistencije ne može poistovetiti s pojmom svetskog mira, da je iluzija verovati da je spoljna politika SSSR miroljubiva i da on nema ekspanzionističke ciljeve. „U svojoj suštini komunistička politika i komunistička doktrina su eksplozivne, to jest nastoje da poremete postojeći status quo na sto načina u svoju korist. Propagandom, subverzijom, diplomatijom, ako je potrebno i građanskim ratom, oni će nastojati da ostvare svoj cilj da prošire svoju vlast."[5] Socijaldemokrati su tada zastupali tezu da je sovjetska formula koegzistencije strategija koja ima cilj da oteža poimanje „opasnosti sovjetskog ugrožavanja", da se oslabi

[4] Willy Brandt, *Koexistenz-Zwang zum Wagnis*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1963, str. 7.

[5] Tadašnji lider britanskih laburista Hju Gejtskel na VII kongresu Socijalističke internacionale, u Rimu 1961. godine („Socialist International Information", br. 16—17, 1962).

otpor Zapada protiv težnje SSSR da zavlada svetom[6], na taj način što će izbegavati svetski rat, ali će nastojati da održi opasnu zategnutost u svetu.[7] Neposredni ciljevi sovjetske spoljne politike — navodili su socijaldemokrati — jesu da se izbegne atomski rat, oslabi zapadni savez i privuku zemlje „trećeg sveta" na stranu SSSR.

U ovoj fazi, kao što se može videti, među najznačajnijim partijama socijaldemokratije preovlađivalo je duboko nepoverenje u intencije sovjetske spoljne politike i u mogućnosti stvarnog prevazilaženja hladnog rata i uspostavljanja miroljubive koegzistencije između blokovskih formacija.

4. Kao posledica izvesnog popuštanja zategnutosti u odnosima između Istoka i Zapada, pre svega SSSR i SAD, zatim snažne afirmacije i aktivnog delovanja pokreta nesvrstavanja, a i kao rezultat pritiska u sopstvenim zemljama, sredinom šezdesetih godina dolazi do značajne promene u orijentaciji zapadnoevropske socijaldemokratije. Krajem 1965. godine tadašnji lider britanskih laburista i predsednik vlade Harold Vilson najavio je da dolazi vreme za „nove standarde i nove metode za očuvanje mira u svetu" i da postoje nade za „konstruktivan dijalog između Istoka i Zapada" jer, „iako se ne slažemo oko mnogo čega, slažemo se o potrebi koegzistencije, jer... alternativa koegzistenciji je zajednička smrt"[8]. Kongres Socijaldemokratske partije Nemačke održan juna 1966. godine protekao je u znaku traženja „novog prilaza" nemačkom i istočnom pitanju. Nemački socijaldemokrati su se tada izjasnili za „kvalifikovano zajedničko življenje dva dela Nemačke", za uspostavljanje kontakata sa istočnonemačkom Jedinstvenom socijalističkom partijom; javili su se zahtevi i za „privrednu zajednicu" (Vener) obe Nemačke. Kongres se založio i za davanje nove političke sadržine NATO-a kako bi on postao sredstvo popuštanja zategnutosti u Evropi, za prevazilaženje blokova i za stvaranje sistema kolektivne bezbednosti koji bi obuhvatio sve zemlje Severnoatlantskog pakta i Varšavskog ugovora. Postajući ministar spoljnih poslova u velikoj koaliciji 1966. godine, Vili Brant je formulisao spoljnu politiku nemačke vlade na sledeći način: pomirenje SR Nemačke sa narodima Istoka, smanjenje trupa sa obe strane „gvozdene zavese" (još uvek!), odricanje SR Nemačke od svih nuklearnih ambicija, odricanje od upotrebe sile prema NDR, samostalna uloga SR Nemačke u okviru zapadnog saveza. Heterogenost tadašnje zapadnonemačke vlade i opstrukcija hrišćanskodemokratskog partnera u vladi onemogućile su Branta da, izuzev uspostavljanja diplomatskih odnosa sa Jugoslavijom i Rumunijom, ostvari svoj program.[9]

---

[6] Willy Brandt, op. cit., str. 7.

[7] „Sovjetska formula koegzistencije nespojiva je s našim shvatanjem prave koegzistencije, jer ko koegzistenciju shvata kao rat iz zasede, odbija svaku stabilnu saradnju, ispunjenu poverenjem" (ibid., str. 18).

[8] „Socialist International Information", br. 1, 1966.

[9] Detaljnije videti: Lazar Čović, *Socijaldemokratija Nemačke i nemačko pitanje*, „Međunarodni radnički pokret", br. 2, 1967, str. 52—64.

Slično raspoloženje počelo je da preovlađuje i u drugim socijaldemokratskim partijama. Prva inicijativa potekla od zemalja Varšavskog ugovora 1966. godine o održavanju Konferencije o evropskoj bezbednosti naišla je kod većine socijaldemokratskih partija, uključujući britansku, švedsku, nemačku, na pozitivan načelan prijem. Na X kongresu Socijalističke internacionale socijaldemokrati su se obavezali da „traže svaku mogućnost da smanje zategnutost i da uklone nasleđe nepoverenja koje još deli Istok i Zapad"[10].

Paralelno sa tim smanjili su se, ili čak prestali, napadi na SSSR i socijalističke zemlje, pojavili su se znaci prevazilaženja sumnje u intencije i ciljeve spoljnopolitičkih inicijativa „druge strane".

Iako je intervencija pet zemalja Varšavskog ugovora na Čehoslovačku 1968. godine naišla na veoma oštru osudu svih socijaldemokratskih partija, taj događaj nije bitnije usporio započete procese; sve socijaldemokratske partije, a naročito vladajuće, pokazale su da ne žele vraćanje na period hladnog rata, već nastavljanje politike „popuštanja zategnutosti i sporazumevanja".

5. Poslednjih šest do sedam godina spoljnu politiku zapadnoevropskih socijaldemokrata obeležava spremnost da aktivno doprinesu „prelasku iz ere konfrontacije u eru pregovaranja i sporazumevanja": od izražavanja volje ka uspostavljanju boljih odnosa, prevazilaženju hladnog rata i sporazumevanju, većina socijaldemokratskih partija, posebno one na vlasti, preduzimaju konkretne korake ili podržavaju inicijative i mere koje vode ka ostvarenju takve politike. Očuvanje i osiguranje trajnog mira, isključenje pretnje i primene sile kao sredstva politike i podsticanje saradnje među narodima i državama predstavljaju deklarativni cilj spoljne politike svih socijaldemokratskih partija. U zavisnosti od položaja i interesa njihovih zemalja, pripadnosti ili nepripadnosti pojedinim vojnim ili ekonomskim organizacijama, pojedine partije formulišu neposredne ciljeve svoje spoljne politike. Tako, na primer, sve socijaldemokratske partije su se, uz određene razlike, aktivno uključile u „stvaranje sistema bezbednosti u Evropi"; smanjenje nivoa vojnih snaga i ograničenje nuklearnog naoružanja kroz odgovarajuće pregovore (MBFR i SALT); „širi politički, ekonomski, socijalni i kulturni kontakti među podeljenom Evropom" takođe se postavljaju kao neposredni ciljevi.

Partije zemalja koje pripadaju NATO-u izražavaju svoju „privrženost atlantskom savezu", ali „izmenjenom NATO-u koji će isto toliko biti instrument odbrane koliko i detanta" (LP); kao jedan od ciljeva postavlja se „obostrano i postupno raspuštanje NATO-a i Varšavskog ugovora ... i stvaranje, umesto takvih saveza, efikasnog sistema evropske bezbednosti"[11]. Povezanost sa NATO-om

[10] „Socialist International Information", br. 9—10, 1966.
[11] Britain will Win with Labour, Labour Party Manifesto, oktobar 1974, str. 29; Labour's Programme for Britain 1973, The Labour Party, Transport House, London, 1973, str. 104.

smatra se, međutim, ne mora da bude prepreka akcijama i politici koja će doprinositi stvaranju povoljnih uslova za proširenje i jačanje saradnje sa drugim zemljama. Pri tom se ističe kao primer takozvana istočna politika socijaldemokratske vlade SR Nemačke.[12] Privrženost atlantskom savezu kod nekih partija srednje i severne Evrope i dalje se, međutim, ispoljava u identifikaciji zajedničkih interesa zapadnog sveta. Ne samo zbog činjenice da se nalaze na vlasti, već i svojom aktivnom politikom u sadašnjim uslovima dve vodeće partije zapadnoevropske socijaldemokratije — britanska i nemačka, predstavljaju stožer Atlantskog pakta i „odbrambenog sistema Zapada" (što se ispoljilo i na sastanku na vrhu „šestorice moćnih" u Rambujeu novembra 1975. godine[13]).

Socijalističke partije južne Evrope, a pre svega Francuske, Italije i Španije, ispoljavaju određene „nepodudarnosti" u prilazu nekim međunarodnim problemima u odnosu na vodeće partije Socijalističke internacionale, što se pokazalo i na Konferenciji socijalista južne Evrope (januara 1976. godine u Parizu[14]). Kao pobornici evropske zajednice, ove partije zalažu se za Zapadnu Evropu bez dominacije krupnog kapitala, ekonomski i politički samostalnu, nezavisnu od obe svetske supersile; zalažu se za prevazilaženje blokovske podeljenosti, za odbacivanje svake vrste neokolonijalizma i mešanja u unutrašnje stvari drugih zemalja i za razvijanje saradnje sa zemljama u razvoju radi uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka. Značajno je ukazati da, po shvatanju ovih partija, takav „identitet Zapadne Evrope" nije mo-

---

Interesantno je da je na godišnjoj konferenciji britanske Laburističke partije, oktobra 1975. godine, podneta rezolucija kojom se traži „povlačenje Britanije iz NATO-a" i usvajanje „razumne, nesvrstane odbrambene politike"; konferencija nije usvojila rezoluciju, a u obrazloženju zahteva da se ona odbaci; predstavnik Nacionalnog izvršnog komiteta partije je rekao, između ostalog, da su takvo povlačenje i takva politika preuranjeni i da još uvek ne mogu da se usvoje kao partijska politika („The Times", 4. oktobar 1975).

[12] Nastojeći da ostvari deklarisanu politiku popuštanja zategnutosti, odricanja od upotrebe sile, ostvarenja svestranije saradnje sa socijalističkim zemljama, vlada tadašnjeg kancelara Branta razvila je veoma široku aktivnost u cilju normalizovanja odnosa sa istočnim susedima i sa Nemačkom Demokratskom Republikom. Avgusta 1970. godine SR Nemačka je potpisala ugovor sa SSSR u kome se obe strane izjašnjavaju za očuvanje mira, za razvijanje miroljubivih odnosa između svih evropskih država, polazeći od postojećeg stanja u Evropi, za poštovanje načela OUN i za uzdržavanje od pretnje ili upotrebe sile. Potpisnice ugovora su se posebno obavezale da poštuju teritorijalni integritet svih država u Evropi, izjavljujući da nemaju teritorijalnih pretenzija prema bilo kome, te da smatraju granice svih država Evrope kao nepovredive i priznaju sadašnje granice između Poljske i Nemačke na liniji Odra—Nisa. Sličan ugovor sklopljen je novembra 1970. godine i između SR Nemačke i Poljske. Učinjeni su i koraci ka normalizovanju odnosa između dve Nemačke.

[13] Na ovom sastanku učestvovali su predsednici, odnosno premijeri: SAD, Japana, Italije, Francuske, Velike Britanije i SR Nemačke.

[14] Na ovoj konferenciji referat o položaju južne Evrope u svetskoj politici podneo je predstavnik Socijalističke partije Italije, što, s obzirom na to da je Italija članica NATO-a i da ima najjaču zapadnoevropsku komunističku partiju, najverovatnije, nije bilo slučajno.

guć bez uspostavljanja socijalizma. Socijalističke partije zastupljene na ovoj konferenciji, po stavovima koje su zauzele na njoj, reklo bi se, nisu sklone da potrebe za društvenim i političkim promenama u zemljama mediteranskog područja podrede interesima velikih sila niti zapadnog saveza, po čemu su one bliže shvatanjima komunističkih partija ovih zemalja nego nekih svojih socijaldemokratskih partnera u SI.[15]

Značajno je istaći da su socijaldemokratske partije koje se nalaze na vlasti u neutralnim zemljama (Austrija, Finska i Švedska) poslednjih godina postupno nastavile sa procesom menjanja politike opreznosti, relativne pasivnosti i striktne neutralnosti. Ovo se posebno odnosi na švedski socijaldemokratski pokret (i vladu, i partiju i sindikate), koji se, u svom ambicioznom i do sada uspešnom naporu da postane značajniji, aktivniji i pre svega progresivan činilac međunarodnih odnosa, oslanja na poziciju Švedske kao neutralne zemlje, nezavisne od blokova, neopterećene imperijalnom prošlošću i na izuzetno visokom nivou ekonomske, tehničke i tehnološke razvijenosti.[16]

6. Jedno od centralnih pitanja spoljnopolitičke preokupacije zapadnoevropskih socijaldemokrata poslednjih godina bili su svetski ekonomski odnosi i politika prema zemljama u razvoju. Gotovo da ne postoji partija koja se na određen način nije bavila tim pitanjima, posebno od 1974. godine, kada se, pre svega zbog takozvane energetske krize, sve češće javljaju mišljenja da problem ekonomskog jaza između razvijenog Severa i nerazvijenog Juga nije više samo pitanje „proširenja humanih prava širom sveta", pomoći zemljama koje treba da se razvojem izvuku iz siromaštva, nije više stvar altruizma razvijenih (iako se „međunarodna solidarnost i internacionalizam" i dalje ističu u deklaracijama ovih partija). Postojeći stepen međunarodne isprepletenosti i međuzavisnosti — smatraju socijaldemokrati — postavlja smanjenje i prevazilaženje ovog jaza kao ekonomsku i političku nužnost od interesa i za raz-

---

[15] „Identitet Zapadne Evrope" kako je definisan na Konferenciji u Parizu ima dodirnih tačaka sa „Evropom trudbenika" kakva je zamišljena na Briselskom sastanku zapadnoevropskih komunističkih partija januara 1974. godine: „Evropa trudbenika" treba da bude antimonopolistička, usmerena ka uspostavljanju vlasti radničke klase, ka prevazilaženju blokova i ka saradnji sa „trećim svetom".

[16] U svojoj spoljnopolitičkoj aktivnosti socijaldemokratska vlada Švedske nastupa sa određenim ambicijama da postane zastupnik interesa malih zemalja, pa i onih „nacionalno i ekonomski ugnjetenih": „Istovremeno dok pozdravljamo popuštanje između velikih sila, mi u našoj zemlji imamo razloga da istaknemo rizike koje novo razumevanje između velikih sila može da donese malim narodima. U tom sporazumevanju može da postoji težnja za očuvanjem postojećeg svetskog poretka, otpor prema promenama. Na taj način sopstveni napori malih država za socijalno i ekonomsko oslobođenje mogu biti ugroženi. A takvom razvitku se moramo suprotstaviti. Mir građen na statusu quo nije nikakav mir" (Sven Andersen, ministar inostranih poslova Švedske na kongresu SDP Švedske održanom septembra 1975. godine, Snabbprotokoll SAP I, Partikongresen 1975, str. 117).

vijeni i nerazvijeni svet. Evropa i Amerika ne mogu živeti na ostrvu blagostanja u moru siromaštva. Privredno blagostanje Evrope u sve većoj meri zavisi — ističu socijaldemokrati — od privrednih resursa drugih kontinenata, pre svega zemalja u razvoju, od smanjenja jaza, a time i latentne političke napetosti između Severa i Juga.

Druga bitna promena u odnosu socijaldemokrata prema ovom problemu je u tome da smatraju da se prevazilaženje jaza između razvijenog i nerazvijenog sveta ne može ostvariti samo kroz pružanje ekonomske pomoći zemljama u razvoju, već da je neophodno izvršiti značajne izmene u međunarodnim ekonomskim odnosima. Pri tom, treba istaći, postoje određene razlike u pristupu, obimu i ciljevima tih promena, koje se izražavaju i različitim terminima: nemački socijaldemokrati govore o potrebi „izgradnje pravednijih svetskih ekonomskih odnosa", britanski laburisti o „temeljitim i radikalnim promenama u tradicionalnim ekonomskim, političkim i vojnim odnosima između bogatih i siromašnih zemalja", dok švedski socijaldemokrati ukazuju na potrebu „stvaranja novog ekonomskog poretka" itd.

Postoji gotovo opšta saglasnost o tome šta, u načelu, treba menjati u međunarodnim ekonomskim odnosima. Tu se ističu: međunarodna trgovina, monetarni sistem, međunarodna ekonomska saradnja, odnos prema kapitalnim investicijama (u zemljama u razvoju), reforma „prakse osiguranja"; ističe se potreba „sniženja trgovinskih barijera za primarne proizvode, polufabrikate i poljoprivredne proizvode trećeg sveta" (laburisti)[17]. Istovremeno se navodi da „Evropa mora dozvoliti zemljama u razvoju da učestvuju u njenom bogatstvu: otvaranjem evropskih tržišta, prenošenjem proizvodnje u zemlje u razvoju, prenošenjem tehničkih znanja, povećanom finansijskom pomoći" (nemački socijaldemokrati). U skladu sa takvim gledištima socijaldemokrati su pružili opštu načelnu podršku zaključcima VII specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN o potrebi stvaranja novih međunarodnih ekonomskih odnosa.

Kao jedan od metoda prevazilaženja neravnomernosti u ekonomskom razvoju u svetu, socijaldemokrati ističu potrebu stalnog povećavanja ekonomske pomoći zemljama u razvoju. Sve partije koje se nalaze na vlasti iznose kao svoju obavezu da ostvare prenošenje, u vidu zvanične pomoći razvijenih zemalja, 0,7% od svog bruto nacionalnog proizvoda zemljama u razvoju, kao cilja postavljenog od OUN. Značajno je istaći, međutim, da su do kraja 1975. godine taj cilj ostvarile samo Švedska (1%) i Holandija.[18]

Može se reći da među socijaldemokratskim partijama postoji opšta saglasnost o osnovnim pitanjima kao što su potreba menjanja međunarodnih ekonomskih odnosa, neophodnost pružanja ekonomske pomoći, neophodnost prevazilaženja neravnoprav-

---

[17] Labour's Programme for Britain 1973, str. 106.

[18] Sredstva koja izdvaja Švedska su najveća ne samo zbog najvišeg postotka, već i stoga što Švedska [illegible] najviši u svetu bruto nacionalni proizvod po stanovniku: 6.7[illegible] godini.

nih odnosa u međunarodnoj trgovini i slično. Postoji, međutim, određeni raskorak između opštih deklarativnih stavova i stvarne akcije za njihovo ostvarenje, posebno ukoliko oni dolaze u sukob sa sopstvenim ekonomskim interesima. To se pokazalo i na Konferenciji o međunarodnoj ekonomskoj saradnji održanoj sredinom novembra 1975. godine u Parizu. Već na tom skupu, koji je predstavljao samo prvu fazu dugotrajnih pregovora o celokupnom kompleksu međunarodne ekonomske saradnje, moglo se zapaziti da će se, i pored izražene spremnosti na dijalog i saradnju, „zapadna strana", u kojoj su bile zastupljene i neke socijaldemokratske vlade, u toku daljih razgovora postaviti kao pregovarač koji će, s izvesnom spremnošću na kompromis, braniti svoje dosadašnje privilegovane pozicije.[19] Sličan odnos ispoljile su neke socijaldemokratske vlade na zasedanju UNCTAD-a krajem maja 1976. godine u Najrobiju kada su se suprotstavile stvaranju svetskog Fonda sirovinskih rezervi i stabilizovanja cena sirovina i zauzele krute stavove prema pitanju dugova zemalja u razvoju (britanska i nemačka posebno). Sve ove zemlje, uključujući i one na čijem se kormilu nalaze socijaldemokratske vlade, naravno, i dalje u punoj meri koriste sve prednosti i privilegije koje stiču u međusobnim ekonomskim odnosima i spoljnotrgovinskoj razmeni sa nerazvijenim svetom — zahvaljujući postojećem međunarodnom ekonomskom poretku.[20]

Portugalska revolucija i zbivanja u Portugalu posle aprila 1974. godine predstavljaju, takođe, jedno od najvažnijih pitanja spoljnopolitičkih opredeljivanja zapadnoevropskog socijaldemokratskog pokreta, ne samo zato što su ove partije zainteresovane da se u ovoj zemlji uspostavi posle pedeset godina fašističke diktature stabilan demokratski režim (u kome bi preko snažne Socijalističke partije mogle da ostvare određen uticaj), već i zbog toga što se kroz revolucionarni razvoj u Portugalu ispoljavaju određene dileme sopstvenih koncepcija i prakse socijalističkog društvenog preobražaja.

---

[19] Na ovoj konferenciji su na strani industrijalizovanih razvijenih zemalja bile zastupljene: SAD, Kanada, Japan, Australija, Španija, Švajcarska, Švedska i zemlje Evropske ekonomske zajednice. Interesantno je da je Velika Britanija zahtevala i dobila pravo nezvaničnog prisustva iako je kao članica EEZ bila zastupljena jedinstvenom delegacijom. Motiv za taj britanski zahtev je u posebnom njenom interesu kao (buduće) petrolejske sile (po eksploataciji nalazišta nafte u Severnom moru). Ova epizoda pokazuje u kojoj meri posebni ekonomski interesi mogu da utiču na odnos prema konkretnoj realizaciji načelnih postavki.

[20] Ovo se odnosi i na Švedsku, koja se, i pored veoma glasne podrške zahtevima za izgradnju novog ekonomskog poretka, u konkretnoj politici ponekad ne pridržava svojih progresivnih deklaracija i principa — ukoliko se oni sukobljavaju sa njenim neposrednim privrednim interesima („U skladu sa tradicijom zapadne civilizacije, mi smo se veoma izveštili da nisko ponašanje kombinujemo sa visokim idealima" — kaže Gunar Mirdal, poznati švedski ekonomista prilikom prijema Nobelove nagrade 1974. godine, „Sweden Now", br. 4, 1975, str. 24).

Zajedničko u odnosu socijaldemokratskih partija prema portugalskoj revoluciji, njenom razvoju i snagama angažovanim u njoj može se svesti na sledeće: prvo, sve partije pružile su svojevremeno bezrezervnu podršku aprilskom prevratu i obaranju fašističkog režima; drugo, pruža se puna podrška pluralističkoj koncepciji višepartijske parlamentarne demokratije; treće, ključne snage revolucije vide se u trouglu Pokret oružanih snaga, Socijalistička partija, Komunistička partija; četvrto, sve partije izražavaju svoje posebne „simpatije, podršku i razumevanje" Socijalističkoj partiji.

Razlike među socijaldemokratskim partijama javile su se u kriznim trenucima teškim po portugalsku revoluciju, kada su je razdirale međusobne razmirice njenih aktera. Ova polarizacija među socijaldemokratskim partijama ispoljila se, uglavnom, na sličan način kao i oko pitanja da li sarađivati ili ne sarađivati sa komunističkim partijama. Gotovo sve socijaldemokratske partije i sama Socijalistička internacionala veoma su se angažovale. Odmah posle održavanja Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, na inicijativu švedskog premijera Ulofa Palmea, u Stokholmu su se okupili vođe socijaldemokratskih partija iz deset zemalja da bi raspravljali o „situaciji u Portugalu".[21] Na tom skupu su se već bile ispoljile rezerve u odnosu na mogućnosti portugalskih socijalista da uspostave „stvarnu saradnju" sa komunistima, mada većina govornika to nije izrekla najneposrednije. Svi učesnici su dali „bezrezervnu podršku Soarešu i njegovoj partiji". Kao konkretan rezultat ove konferencije došlo je do osnivanja Komiteta prijateljstva i solidarnosti čiji bi cilj bio da pruža podršku „naporima socijalista da se u Portugalu ostvari demokratski razvoj, višepartijski parlamentarni sistem, slobodni sindikalni pokret i druga osnovna građanska prava". Na skupu je došlo do izvesnih neslaganja oko pitanja pružanja ekonomske pomoći Portugalu, što, takođe, ukazuje na razlike u političkom pristupu i među ovim socijaldemokratskim partijama. Veći broj partija podržao je Soarešov stav da se Portugalu dâ pomoć bez ikakvih uslova, da se ekonomska pomoć ne primenjuje kao metod pritiska na Portugal (švedski, danski, holandski i finski socijaldemokrati, a takav stav imaju i italijanski i francuski socijalisti). Britanski laburisti i nemački socijaldemokrati su, međutim, na skupu izrazili rezerve smatrajaću da pomoć Portugalu treba pružiti ukoliko se „unapredi demokratski razvitak".

Među nemačkim socijaldemokratima, međutim, postoje izvesne razlike: predsednik partije Vili Brant smatra da „EEZ i SAD ne treba da obustave pomoć Portugalu dokle god ima i zračka nade za demokratski razvoj"; nasuprot tome, socijaldemokratski

---

[21] Značajno je da sastanku nisu prisustvovali predstavnici socijalističkih partija Francuske, Italije i Španije, a i nekih drugih partija Zapadne Evrope. Na sastanku su bili vođi socijaldemokratskih partija Švedske, SR Nemačke, Velike Britanije, Norveške, Danske, Holandije, Finske, Austrije, Izraela i Portugala (*Socialist Affairs*, „Socialist International Information", br. 5, 1975, str. [illegible]).

kancelar Šmit je za „čvršći stav": „Mi nismo za to da finansiramo kancelare" — rekao je na sastanku na vrhu zemalja EEZ sredinom 1975. godine na kome je usvojena takozvana briselska doktrina, po kojoj EEZ može da podržava i pomaže samo pluralističke demokratije. Treba, takođe, istaći da su britanski laburisti na svojoj poslednjoj godišnjoj konferenciji, oktobra 1975. godine, svesrdno podržali portugalske socijaliste, ali su istovremeno istakli da oni „uz sav respekt političkoj demokratiji i javnim slobodama . . . ne žele da nameću put koji portugalski narod treba da izabere"[22].

Socijalističke partije južne Evrope ispoljile su drugačiji stav prema zbivanjima u Portugalu. Izražavajući, kao i ostale socijaldemokratske partije, jasnu naklonost prema portugalskim socijalistima, partije „juga Evrope" smatrale su sukob između socijalista i komunista štetnim po tokove portugalske revolucije i u prevazilaženju razdora i uspostavljanju odnosa tolerancije i saradnje između socijalista i komunista videli su garantiju daljeg demokratskog razvoja revolucije. Za ovakav stav posebno su se zalagali francuski socijalisti, čiji je lider Fransoa Miteran i inicirao neformalni sastanak (maja 1975. godine) vođa socijalističkih partija iste grupacije[23], na kome su bili razmatrani „širi politički problemi ovih partija", ali je u stvari Portugal bio glavni razlog njihovog susreta. Iz oskudnih informacija o ovome sastanku dâ se zaključiti da je težište rasprave bilo na nužnosti da se u ovim zemljama stvaraju širi radnički i demokratski frontovi i u tom sklopu je portugalskim socijalistima predočena potreba neantagoniziranja odnosa sa komunistima. Ova Miteranova inicijativa naišla je na negativno reagovanje nekih socijaldemokratskih partija: samo nekoliko dana posle ovog skupa sastali su se lideri austrijskih, zapadnonemačkih i švedskih socijaldemokrata, a neposredno posle toga u javnosti je izbio sukob između nemačkih socijaldemokrata i francuskih socijalista. Vili Brant je zamerao francuskim socijalistima što nastoje da generališu svoju politiku saradnje i sporazumevanja sa komunistima; politiku koju, navodno, demantuju zbivanja u Portugalu. Francuski socijalisti su odbacili te tvrdnje, navodeći da politika saradnje, s obzirom na postojanje dveju jakih struja u radničkom pokretu, socijalista i komunista, predstavlja realnost mediteranskih zemalja; svaka podvojenost u radničkom pokretu u ovim zemljama uvek je išla na ruku desnici (što zbivanja u Portugalu posle novembra 1975. godine potvrđuju), a njeno prevazilaženje je u interesu progresa i socijalizma.[24] Ovaj „lokalni" sukob razvio se nešto kasnije u opštu polemiku o pitanju

---

[22] „The Times", 2. oktobar 1975.

[23] Na Miteranovom imanju u Lačeu (Francuska) sastali su se predstavnici socijalističkih partija Francuske, Italije, Španije, Portugala, Grčke i Belgije („L'Unité", 30. maj 1975; „Le Monde", 27, 28. maj 1975).

[24] Treba istaći da socijalističke partije nisu bile za prevazilaženje sukoba „po svaku cenu", da su kritikovale određene poteze i socijalista i komunista. Tako, na primer, italijanski socijalisti su, osuđujući pogrome prema komunistima, istovremeno ocenili držanje i politiku portugalskih komunista u „određenoj fazi" kao „neostaljinističko".

saradnje socijalista i komunista — na sastanku predstavnika partija članica Socijalističke internacionale sredinom januara 1976. godine u Helsingeru i posle tog sastanka. Ovaj skup potvrdio je stav o daljoj podršci Socijalističkoj partiji Portugala, kako političkoj tako i materijalnoj. Ocena izrečena na skupu da sada „postoje realni uslovi da Portugal, uz aktivnu podršku Zapadne Evrope, nađe put leve i socijalističke stabilizacije u okvirima zapadnog saveza" — pokazuje da je socijaldemokratskoj većini u Socijalističkoj internacionali od samog početka bilo stalo da dođe do potiskivanja onih tokova i snaga portugalske revolucije koje su radikalnije od Soarešovih socijalista.[25]

Dva svetska žarišta ratnih kriza: na Dalekom i Bliskom istoku mogu da posluže, takođe, kao ilustracija promena u pristupu socijaldemokratskog pokreta međunarodnim odnosima i postojanja razlika u shvatanjima unutar pokreta. U prvim godinama vijetnamskog rata većina partija nije zauzimala određene stavove, da bi kasnije došlo do oštre polarizacije, posebno između britanskih laburista i skandinavskih socijaldemokratskih partija.

Iako su se laburisti „neprekidno zalagali za miroljubivo rešenje ovog okrutnog rata u Vijetnamu, putem pregovora, za rešenje koje će omogućiti narodima Severnog i Južnog Vijetnama da odlučuju o svojoj budućnosti i koje bi obezbedilo da cela zemlja bude neutralna, bez stranih trupa i baza"[26], njihova konkretna politika odudarala je od uočljive opšte tendencije i laburista i ostalih socijaldemokrata u sferi spoljne politike u poslednjoj deceniji. Vođstvo laburista i njihova vlada gotovo neprekidno, do pred sam kraj rata, prećutno ili izričito, pružali su podršku američkoj politici u Vijetnamu, u čemu je laburistička vlada ostala gotovo usamljena ne samo u odnosu na ostale socijaldemokratske partije, već i u odnosu na neke nesocijaldemokratske vlade zemalja članica Atlantskog pakta. Zbog toga što se nije „ograđivala od besplodne, okrutne američke politike u Vijetnamu", protivno izbornim manifestima i odlukama konferencijâ partije, tadašnja laburistička vlada i njen premijer Harold Vilson oštro su napadani na konferencijama Laburističke partije.[27]

Skandinavske, a i neke druge partije — francuska i italijanska socijalistička partija, SDP Nemačke, zauzele su izričito kritičke stavove prema ulozi SAD u vijetnamskom ratu. U tom je prednjačila švedska Socijaldemokratska partija, čije je protivljenje američkoj agresiji i aktivnost protiv rata u Vijetnamu dovelo gotovo do prekida odnosa između dve zemlje. Švedski socijaldemok-

---

[25] U kojoj meri su se socijaldemokrati angažovali na strani Soarešovih socijalista, pokazuje podatak da su se faktički neposredno uključili u predizbornu kampanju kada su samo mesec dana pred parlamentarne izbore u Portugalu (od 25. aprila 1976) održali u Lisabonu skup svih vodećih ličnosti socijaldemokratskih partija članica SI, na kome su manifestovali solidarnost sa portugalskim socijalistima.

[26] Iz Manifesta laburista za parlamentarne izbore 1966, Time for Decision, str. 22.

[27] Report of the 69th Annual Conference of the Labour Party. Blackpool, 1970, str. 181.

rati nisu samo verbalno osuđivali američku politiku u Vijetnamu i konkretne akcije kao što su bombardovanje Severnog Vijetnama, proširivanje rata na druge zemlje Indokine, već su na svom kongresu 1969. godine doneli odluku o pružanju direktne ekonomske pomoći Frontu nacionalnog oslobođenja Južnog Vijetnama. Ta odluka, kao i tada zauzet stav o pružanju pomoći nacionalnooslobodilačkim pokretima i zemljama u razvoju (pre svega sa „progresivnim režimima") označili su napuštanje ranije pasivne, striktno neutralističke pozicije Švedske i pokušaj da ona svoje prednosti proizašle iz nevezivanja za blokove afirmiše kroz veće političko angažovanje.

O novim tonovima svedoči i evolucija stavova većine socijaldemokratskih partija prema krizi na Bliskom istoku. Ranijih godina socijaldemokrati su gotovo bezrezervno podržavali sve bitne stavove Izraela. Kasnije su gotovo sve partije počele da zauzimaju realističniji odnos prema sukobu smatrajući da „trajno rešenje na Bliskom istoku mora da se zasniva na prihvatanju od strane svih zainteresovanih strana određenih ključnih faktora", između ostalih, i „apsolutnog prava Izraela i svih drugih nacija na Bliskom istoku da postoje kao suverene države, garantovanje Izraelu i drugim narodima na Bliskom istoku prava slobodnog prolaza kroz međunarodne vode,... nužnost humanog rešenja problema izbeglica kao preduslova za trajni sporazum, neprihvatljivost teritorijalnih proširenja putem rata"[28]. Interesantno je da su skandinavske partije pokazivale izrazitu uzdržanost prema izraelsko-arapskom sukobu: pošto su se u prvim danima sukoba bezrezervno stavile na stranu Izraela, pod pritiskom događaja počele su da ispoljavaju izvesne rezerve, ali i uzdržanost. Posle poslednjeg rata na Bliskom istoku (1973. godine) mnoge zapadnoevropske partije su, međutim, uskratile takvu podršku Izraelu, pa su, štaviše, vršile određen pritisak na izraelsku vladu da prihvati pregovore i da se povuče sa okupiranih teritorija.

7. Utvrđujući pozitivne promene u politici zapadnoevropske socijaldemokratije u sferi međunarodnih odnosa, potrebno je imati u vidu i sledeće opaske:

U prvim godinama popuštanja zategnutosti, prevazilaženja hladnog rata i krute blokovske podeljenosti veći deo socijaldemokratskog pokreta je dosta kasnio u reagovanju na nove tonove u međunarodnim odnosima u poređenju čak i sa mnogim građanskim partijama. To zaostajanje je najvećim delom proizlazilo iz činjenice da je pokret bio opterećen ideološkim i političkim balastom više decenija dugog sukobljavanja sa komunističkim krilom u radničkom pokretu, koje se u nekim slučajevima ispoljavalo i u izrazitom antikomunizmu. Razlike u pojedinim delovima socijaldemokratskog pokreta u stavu prema pitanju odnosa prema komunistima imaju, takođe, uticaja na utvrđivanje stavova prema pojedinim spoljnopolitičkim pitanjima (Portugal).

[28] Report of the Sixtyninth Annual Conference of the Labour Party, Blackpool, 1970, str. 327.

Saznanje o bitnim promenama u odnosima u Evropi i u svetu — uz delovanje nekih unutrašnjih činilaca kao što su jačanje levice, promene u doktrini, pritisak politiziranog javnog mnenja, radničke klase i omladine — uticalo je na socijaldemokratske partije (i to ne samo na one koje se nalaze na vlasti) da se aktivnije uključe u sve tokove međunarodnih zbivanja. Težnja za neposrednim sporazumevanjem dveju supersila, SSSR i SAD, i s tim povezana mogućnost izolacije Zapadne Evrope uticala je na aktiviranje socijaldemokratskih partija u traženju puteva koji će Evropi, a time i socijaldemokratskom pokretu, obezbediti veću ulogu u svetskoj politici.

Aktivno uključenje u borbu za prevazilaženje krutih blokovskih pozicija, za ostvarenje međunarodne saradnje i za politiku sporazumevanja — za jedan deo socijaldemokratskog pokreta ne znači, međutim, potpuno odbacivanje blokovske podele sveta: veći broj socijaldemokratskih partija i dalje izražava svoju lojalnost „zapadnom svetu" i pruža podršku NATO-u (doduše, s težnjom da se on izmeni). Popuštanje blokovskih stega otvara, međutim, i tom delu pokreta prostor za veću samostalnost i inicijativnost u vođenju spoljne politike.

Suština prilaza socijaldemokratskog pokreta odnosima u svetu danas se sve više sastoji u nastojanju da se saradnja u međunarodnim odnosima ne ostvaruje samo i isključivo sporazumevanjem dveju supersila ili kroz blokove, već da se istovremeno priznaju izvanblokovske pozicije i interesi, da se ne isključuju mogućnosti ravnopravnijeg partnerstva svim onim zemljama koje se nalaze van uskih granica postojećih blokova. Izmenjeni odnosi u savremenom svetu, snažan prodor zemalja u razvoju na međunarodnu političku i ekonomsku scenu, sve veća afirmacija nesvrstanih zemalja kao značajnog činioca međunarodnih odnosa — doprineli su menjanju stava socijaldemokratije prema politici i pokretu nesvrstavanja, koji je još krajem šezdesetih godina bio obeležen izvesnim ignorisanjem i neshvatanjem njegove suštine i uloge u međunarodnim odnosima.

Najzad, čini se da se sa priličnom dozom sigurnosti može reći da izložena opšta spoljnopolitička orijentacija zapadnoevropske socijaldemokratije, ukoliko ne dođe do nekih krupnih poremećaja u međunarodnim odnosima, može da ima trajniji karakter.

Arsen Jovanović

Socijalistička internacionala i odnosi unutar socijaldemokratije

U okviru Socijalističke internacionale (SI) i u međusobnim odnosima socijalističkih i socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope (SP i SDP ZE) zapažaju se poslednjih godina, a posebno u najnovije vreme, neke pojave i tendencije koje se uslovno mogu smatrati novim. Uslovno stoga što su one i ranije bile primetne u tim odnosima, ali se njihova frekvencija u novije vreme pojačala do mere koja, čini se, dopušta da se govori o novim kvalitetima. Po našim zapažanjima, u pitanju su:

— pojačani međusobni kontakti, saradnja i pomoć pojedinim partijama;

— izvesna diferencijacija oko nekih pitanja političke linije, a pre svega oko saradnje sa komunističkom partijom u „sopstvenoj" zemlji;

— nastojanja za jačanje postojećih i uspostavljanje novih veza sa partijama „slične orijentacije" u vanevropskim zemljama.

Identifikovanje faktora ovih tendencija pretpostavlja analizu ukupnosti promena do kojih je poslednjih godina došlo u unutrašnjim i međunarodnim uslovima delovanja SP i SDP ZE. Takva analiza nije predmet ovog saopštenja, ali se njeni rezultati ovde

unekoliko anticipiraju. Otuda može biti korisno — u interesu kako proverljivosti naših postavki tako i eventualnog kasnijeg produbljivanja analize — da se bar naznače pravci u kojima, po našem mišljenju, treba tražiti pokretačke snage onih kretanja na koja se odnosi ovo saopštenje. Iza tih tendencija nazire se potreba socijaldemokratskog krila radničkog pokreta Zapadne Evrope da se u izmenjenim unutrašnjim i međunarodnim uslovima ponovo odredi prema nizu „starih" i novih pitanja što ih nameće politički život, a naročito prema kompleksima problema kao što su:

— mesto i uloga socijaldemokratije u zapadnoevropskim društvima u svetlosti krize savremenog kapitalizma, u čijem su formiranju i održavanju kao sistema SP i SDP ZE i same učestvovale, ne menjajući njegovu suštinu;

— društveno-politički razvoj u jugozapadnoj Evropi — u Portugalu i Španiji, zemljama u kojima socijaldemokratija ne bi želela takvo zaoštravanje klasnih i političkih odnosa iz kojeg bi proizašla odlučujuća pozicija bilo komunista bilo desnice, kao i jačanje komunističkih partija u Italiji i Francuskoj i, u vezi s tim, pritisak što ga vrše SAD u pravcu zaustavljanja takvog razvoja;

— mesto i uloga SP i SDP ZE u međunarodnim odnosima, naročito s obzirom na položaj Zapadne Evrope u uslovima sovjetsko-američkog detanta i sporazumevanja, na njene teškoće u nastojanju da afirmiše sopstveni identitet u međunarodnoj zajednici i na zastoj u procesu zapadnoevropske integracije;

— odnosi Zapadne Evrope sa zemljama u razvoju sa kojima je vezuju protivrečni odnosi — počev od njene upućenosti na trgovinu sa tim zemljama do njenih ambicija da preraste u samostalniju političku silu u globalnim razmerama.

U daljem izlaganju pokušaćemo da identifikujemo i donekle osvetlimo pomenute tendencije u odnosima SP i SDP ZE, bez pretenzija da na ovako ograničenom prostoru iscrpemo i najznačajnija kretanja na tom planu.

I

Kada je reč o pojačanoj međusobnoj saradnji SP i SDP ZE, ne mislimo samo na učestalost bilateralnih i multilateralnih susreta stranačkih funkcionera i istaknutih lidera, na skupove SI, pa ni na pružanje političke podrške niti na druge oblike pomoći pojedinim partijama — jer svega toga je bilo i ranije u istoriji SI — nego upravo na ukupnost svih tih vidova saradnje.

Prošle godine su u SR Nemačkoj objavljeni razgovori, odnosno prepiska trojice istaknutih lidera zapadnoevropske socijaldemokratije — Vilija Branta, Ulofa Palmea i Bruna Krajskog.* U toj komunikaciji, koja je trajala više godina, vidljiva su nastojanja da se pretrese niz fundamentalnih političkih pitanja. Iako

* Willy Brandt, Bruno Kreisky, Olof Palme, *Briefe und Gespräche,* Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt — Köln, 1975.

se vodila neformalna i slobodna razmena mišljenja, ta diskusija ipak odražava potrebu da se na međunarodnom nivou donekle usaglase gledišta o takvim pitanjima. Objavljivanje rasprave prethodilo je sastanku partija članica SI u Elsinoru (Danska, 18—19. januara 1976), na kojem se takođe raspravljalo o nekim krupnim pitanjima od međunarodnog značaja što ih zapadnoevropskim SP i SDP nameće sadašnji društveno-politički trenutak: o političkim kretanjima u tom delu Evrope, a posebno u Portugalu i Španiji; o odnosima socijalističkih sa komunističkim partijama — u načelu i u pojedinim zemljama; o ekonomskoj krizi; o međunarodnim privrednim i političkim odnosima i o drugim pitanjima. O izvesnoj diferencijaciji koja se ispoljila pre svega oko pitanja saradnje sa komunistima biće još reči. Dodajmo da se na taj skup nadovezala Konferencija socijalističkih partija južne Evrope u Parizu (24—25. januara 1976), da je ovih dana (22—25. maja) u Karakasu (Venecuela) održan susret nekolicine istaknutih prvaka SI sa predstavnicima partija „slične orijentacije" iz Latinske Amerike, na kojem se raspravljalo o problemima zemalja u razvoju i o njihovim odnosima sa razvijenim industrijskim zemljama, a da se za jul predviđa sastanak SI, na kojem će se opet raspravljati, između ostalog, o pitanjima međunarodne aktivnosti SP i SDP.

Kada je reč o podršci pojedinim partijama, najizrazitiji primer u novije vreme predstavlja ona koju su Socijalističkoj partiji Portugala pružile druge SP i SDP ZE, a posebno SDP SR Nemačke. Ta je podrška uključivala najraznovrsnije vidove pomoći — od finansijske i kadrovske do političkih manifestacija solidarnosti sa portugalskim socijalistima kakvu je predstavljao, na primer, skup jednog broja uglednih vođa zapadnoevropske socijaldemokratije u Portu (Portugal, 13—14. marta 1976), u jednom od prelomnih trenutaka portugalske političke krize. Takva pomoć evropskih socijalista svakako je doprinela da se SP Portugala na nedavno održanim parlamentarnim izborima potvrdi kao najjača pojedinačna politička snaga u zemlji.

II

Saradnja pojedinih SP i SDP ZE sa komunističkom partijom u „sopstvenoj" zemlji nije jedino pitanje oko kojeg se vrši izvesna diferencijacija u okviru SI, ali je centralno i najaktuelnije. U njemu se danas reflektuju i druga ključna pitanja programske orijentacije pojedinih socijalističkih — i ne samo socijalističkih partija. Ta bitna strateška pitanja svode se, u krajnjoj liniji, na jedno osnovno: da li je domet društvenih reformi za koje se socijalisti zalažu takav da se kosi sa granicama postojećeg sistema i prevazilazi ih ili ostaje unutar tih granica. One socijalističke partije koje — bar u svojim načelnim, programskim opredeljenjima — ne prezaju da pređu taj Rubikon orijentišu se na saradnju sa komunističkom partijom u svojoj zemlji — pod uslovom, razume se, da u njoj vide nezaobilaznog partnera. Takav, „čist" slučaj

predstavlja za sad, kako izgleda, jedino SP Francuske. Odvojeno je i veoma složeno pitanje zašto se danas veći broj SP i SDP ne odlučuje za takav kurs. Ono nije predmet ovog saopštenja, kao što to nije ni odnos SP i SDP ZE prema saradnji sa komunistima uopšte, nego međusobni odnosi socijalističkih partija oko „komunističkog pitanja".

Razmimoilaženja među SP i SDP ZE oko saradnje sa komunistima u „sopstvenoj" zemlji izbila su na videlo na pomenutom sastanku u Elsinoru. Prema oskudnim informacijama o zbivanjima na tom skupu, koja su prodrla u javnost, na njemu su se sukobila dva različita stava prema saradnji sa komunistima. Prvi bi se mogao smatrati reprezentativnim za socijalističke partije u zemljama u kojima su na vlasti građanske partije, a socijalisti su u opoziciji, i u kojima politička linija snažnih komunističkih partija ostavlja socijalistima malo prostora za samostalno delovanje, tako da su oni prosto upućeni na saradnju sa komunistima. Međutim, ni položaj tih partija nije istovetan.

Za italijanske socijaliste, koji se nalaze u procepu među političkim džinovima kakve predstavljaju Demohrišćanska i Komunistička partija, strategija „leve alternative", to jest saradnje sa komunistima (kojoj ovi, bar za sad, pretpostavljaju strategiju „istorijskog kompromisa" sa demohrišćanima) predstavlja pitanje političkog opstanka. U Francuskoj socijalisti u ekspanziji nastoje da u koaliciji sa komunistima postanu takva snaga čiji će primat u okviru levice biti nesporan. Ali, i pored razlika u objektivnom položaju partija ove grupe, sve one insistiraju na slobodi opredeljenja za saradnju sa komunistima, koja je jedan od elemenata njihove slične strategije. U ovoj grupi partija (socijalističke partije Francuske, Italije, Španije i Belgije, dok se SP Portugala danas više ne može ubrajati u tu grupu) ton daje SP Francuske, čije koncepcije, usaglašene sa komunistima u Zajedničkom programu, probijaju tradicionalne okvire reformizma.

Drukčiji je stav socijaldemokratskih partija u zemljama u kojima su one na vlasti, građanske u opoziciji, a komunističke ne predstavljaju značajnog partnera. Takva je situacija, po pravilu, u centralnoj i severnoj Evropi, naročito u zemljama u kojima društvene i političke protivrečnosti nisu tako zaoštrene — iz ovih ili onih razloga: zbog stabilnijih i u međunarodnim odnosima bolje plasiranih privreda tih zemalja ili usled manje izraženih socijalnih razlika ili određenih političkih tradicija (odnosno sticaja tih i drugih faktora). U tim zemljama socijaldemokratske partije imaju više manevarskog prostora; one za sad ne samo što odbacuju saradnju sa neuticajnim KP u svojim zemljama, nego i ispoljavaju tendenciju da takvom svom stavu daju značaj principa koji bi važio za sve partije članice SI.

Ova dva stava konfrontirala su se na skupu u Elsinoru, u trenutku kada je jačanje levice u dve značajne zemlje članice NATO-a — Italiji i Francuskoj — učinilo ulazak komunista u vlade tih zemalja ne samo mogućnim, nego i verovatnim u bližoj ili daljoj budućnosti i kada su SAD, zabrinute zbog takvog raz-

voja, raznim kanalima vršile pritisak u pravcu njegovog blokiranja. Prema novinskim izveštajima, koji se ne mogu uzeti kao nesumnjivo autentični, ali mogu kao plauzibilni, protiv saradnje SP i SDP sa komunističkim partijama istupili su britanski laburisti (Vilson) i SDP SR Nemačke (Šmit), a branila ju je SP Francuske (Miteran).

Ostavljajući po strani nedovoljno proverene i neproverljive pojedinosti, može se uzeti kao sigurno da se socijalističkim i socijaldemokratskim partijama Zapadne Evrope nije mogao nametnuti stav odbacivanja saradnje sa „domaćim" komunistima kao opštevažeći. Takav zaključak može se zasnovati već i na činjenici da je samo nedelju dana docnije u Parizu održana Konferencija socijalističkih partija južne Evrope, koja je predstavljala očiglednu potvrdu da ta grupa partija ne samo što se ne odriče saradnje sa komunističkim partijama u svojim zemljama, nego je tretira kao jednu od ključnih komponenata svoje strategije. (Izuzetak, kao što smo već napomenuli, predstavlja SP Portugala, čiji su stavovi na toj konferenciji odudarali od stavova ostalih, dok SP Belgije smatra saradnju sa KP svoje zemlje za sad neoportunom, ali podržava slobodu svake SP i SDP da se prema tom pitanju opredeljuje u zavisnosti od konkretnih uslova u svojoj zemlji.)

Konferencija u Parizu osvetlila je, pored ostalog, pitanje kako socijalisti južne Evrope vide specifične uslove u svom subregionu — u poređenju s uslovima delovanja partija centralne i severne Evrope. Po tom viđenju, sporiji ekonomski razvoj juga Evrope, istorijski uslovljen, predstavlja, u krajnjoj analizi, faktor gomilanja društvenih problema i protivrečnosti i, otuda, zaoštravanja klasnog sukoba na tom području. Neophodnost klasne borbe radi razrešavanja društvenih protivrečnosti objašnjava i borbenost radničke klase i snagu komunističkih partija (a, moglo bi se dodati u okviru ovog koncepta, i tendenciju prevazilaženja reformizma u socijalističkim partijama) ovog područja. To je, ujedno, i deo obrazloženja orijentacije SP južne Evrope na saradnju sa KP, bez kojih se u tim zemljama ne može zamisliti široka politička koalicija društvenih snaga spremnih da se založe za prevazilaženje kapitalizma i za socijalistička rešenja. Razume se da je jedan od ključnih faktora takvog opredeljenja ove grupe socijalističkih partija kako politička snaga komunista u tim zemljama tako i evolucija kroz koju su oni prošli poslednjih godina.

Komparativna analiza strategija SP i SDP ZE je predmet posebnog saopštenja. Celine radi, samo ukazujemo na to da se razlike u strateškim konceptima mogu identifikovati u nizu drugih ključnih komponenata kao što su: podruštvljavanje (ili nepodruštvljavanje) najznačajnijih grana privrede; samoupravljanje, odnosno različiti vidovi i stepeni „participacije" radničke klase u upravljanju privredom i društvom; spoljnopolitička pitanja (orijentacija na prevazilaženje blokovske podele Evrope ili bezrezervna privrženost NATO-u, stepen i sadržina orijentacije na približavanje zemljama u razvoju) itd.

Ako sve što je do sada rečeno govori u prilog jedne od inicijalnih teza — da je u okviru SI u poslednje vreme primetna izvesna diferencijacija oko nekih značajnih pitanja strategije SP i SDP ZE, a pre svega oko pitanja saradnje sa komunistima u svojoj zemlji, onda je vreme da se ukaže i na domet te diferencijacije i postavi pitanje ide li ona sve do polarizacije i podele — ako ne u institucionalnom smislu, što, očigledno, nije slučaj, a ono u smislu jasnog razlikovanja političkih linija s obzirom na bar jedan (saradnja sa komunistima) ili više kriterija. U odgovoru na ovo pitanje mišljenja smo da podelu na „južnoevropske" i „severnoevropske" socijaliste, odnosno socijaldemokrate treba shvatiti, bar za dogledno vreme, veoma uslovno. Uslovnost te podele može se predočiti ovlašnim pokušajem skiciranja neke vrste tipologije političkih linija SP i SDP ZE.

Uzmimo da smo na osnovu određenih karakteristika političkih linija SP i SDP ZE, kao kriterija, fiksirali dva „idealna" tipa (pri čemu bi se morala uzeti u obzir ne samo programska opredeljenja partija, koja su često sadržajno nepodudarna, nepotpuna i neprecizna, nego i stvarno sprovođenje, odnosno odstupanje od tih opredeljenja u praksi). Uzmimo, takođe, da bi jedan od ta dva „idealna" tipa predstavljala SP Francuske, a drugi LP Velike Britanije ili SDP SR Nemačke. Pri pokušaju da grupišemo partije SI oko ovih polova brzo bismo se našli pred ozbiljnim teškoćama. Ako bismo oko „južnog" i mogli bez kolebanja smestiti SP Italije i SP Španije, SP Portugala bi, bar po kriteriju odnosa prema saradnji sa komunistima u „sopstvenoj" zemlji, bila bliža „severnoj" grupi. S druge strane, po tom istom kriteriju ne bismo mogli SP Belgije, inače učesnicu Konferencije socijalističkih partija južne Evrope u Parizu, smestiti ni u jednu od dve grupe. Ona, kao što smo već napomenuli, odbija saradnju sa KP Belgije, ali se zalaže za slobodu svake SP i SDP da o tome odlučuje po sopstvenoj proceni (što je, kako izgleda, stav koji je za sad preovladao u SI). Dalje, SDP Švedske i Finske, koje bismo po drugim kriterijima (ne po geografskom položaju, koji ozbiljna analiza ne bi ni uvrstila u kriterije) pre grupisali u „severnu" grupu, takođe pokazuju specifičnosti oko pitanja saradnje sa „domaćim" komunistima. Naime, te partije ne ostvaruju sa KP u svojim zemljama saradnju koja bi se zasnivala na zajedničkim gledištima bar o nekim osnovnim pitanjima strategije kretanja ka socijalizmu, kao što je to slučaj u Francuskoj; njihovi odnosi sa komunistima sadrže više rivalstva i, čak, antagonizma. No, s druge strane, SDP Švedske nije spremna da podrži podizanje negativnog stava prema saradnji sa komunistima na rang principa koji bi važio u SI; ovo utoliko manje što i sama prihvata podršku „domaćih" komunista — mahom kada je u pitanju parlamentarna većina za ozakonjenje projekata socijaldemokratske vlade. Izvesne sličnosti s ovom situacijom pokazuju i odnosi finskih socijaldemokrata i komunista.

„Izuzetke" o kojima je bilo reči i slične — koje po kriteriju odnosa prema saradnji sa komunistima ne bismo mogli svrstati kao „čist" slučaj ni u „južnu" ni u „severnu" grupu partija — mo-

rali bismo rasporediti na neki podeok prave povučene između dva zamišljena pola, pri čemu bi mesto svake partije zavisilo od toga koliko se njen stav u ovom elementu političke linije približava ili udaljava od jednog i drugog. Uvođenje svakog novog kriterija dalje bi komplikovalo „razvrstavanje" svake partije.

Naravno, smisao ovog ekskursa u metodologiju nije bio u tome da preporuči određeni analitički postupak, nego da ilustruje složenost materije, koja se ovim ni približno ne iscrpljuje. Da ukažemo ovde na još neke faktore koji otežavaju njeno praćenje i analiziranje, ostavljajući po strani teškoće oko izvora.

Prvo, traganje za odgovorom na pitanje u čemu je danas stvarni odnos „severne" grupe SP i SDP prema pitanju saradnje sa komunistima pokazalo bi da čak ni stav SDP SR Nemačke, koju smo uzeli kao mogućan „stožer" te grupe, nije ni tako homogen ni tako isključiv kao što izgleda na prvi pogled. Ona odbacuje saradnju sa KP Nemačke i — braneći se od napada građanske opozicije i od podozrenja SAD — ističe da je njena zasluga što su komunisti u SR Nemačkoj zanemarljiva veličina u odnosu političkih snaga. Istovremeno ona nalazi da su za snagu komunističke partije u jednoj Italiji i u drugim zemljama odgovorne sklerotizirane građanske partije i ne krije da je zainteresovana za dijalog sa KP onih zemalja u kojima komunisti predstavljaju političku snagu bez koje je sve teže upravljati zemljom — što takođe nije slučajno: te su KP, po SDP SR Nemačke, prošle „interesantnu" evoluciju. Drugim rečima, sa nekim komunistima SDPN će razgovarati, s nekima neće. Očigledno je da se ne može imati takav stav i u isto vreme biti ubedljiv u nastojanju da se druge SP i SDP ZE odvrate od saradnje sa komunistima u svojim zemljama, bez obzira na konkretne uslove. Najzad, ne treba gubiti iz vida ni taktičke konsideracije. SDP SR Nemačke se nalazi pred parlamentarnim izborima, i to u vreme kada je u zemlji bilo znakova pomeranja biračkog tela u desno; zatim kolebanja, makar i privremenog, liberala kao koalicionog partnera; glasova da se u SAD precenjuje stav prema evropskoj socijaldemokratiji i indicijâ da će vodeća sila zapadnog bloka prema socijalistima ubuduće voditi aktivniju i razuđeniju politiku: da će podržati one koji mogu biti jedina „brana" napredovanju komunista, ali će podržati protiv njih građanske partije svuda gde ima izgleda da one mogu potisnuti socijaliste, odnosno socijaldemokrate.

Drugo, i kod „severne" i kod „južne" grupe partija primetno je nastojanje da se predupredi razvoj koji bi doveo do rascepa u SI. Konferencija socijalističkih partija južne Evrope izjasnila se protiv institucionalizacije međusobne saradnje, pored ostalog, i zato što su partije učesnice ocenile da sličnosti i razlike u političkim linijama SP i SDP ne sugerišu podelu na „severne" i „južne". Rascepi u političkim pokretima uvek se ocenjuju, naravno, sa stanovišta šta ko njima dobija, a šta gubi. Na strani gubitaka, ako bi se takve procene pravile, svakako bi se našlo slabljenje socijaldemokratskog krila radničkog pokreta Zapadne Evrope kao celine, zatim nove teškoće — pored već brojnih — na putu

integracije Zapadne Evrope, pogotovu onakve kakva lebdi pred očima levice: integracije koja bi vodila Evropi nezavisnijoj u odnosu na obe supersile i koja bi imala sopstveni unutrašnji i međunarodni identitet. U tome je, možda, jedna od najznačajnijih, iako ne i najmanifestnijih, komponenata motivacije obeju grupa da ne dozvole rascep.

Još je teže, razume se, predviđati budući razvoj u međusobnim odnosima SP i SDP ZE; broj varijabli od kojih će on zavisiti praktično je beskonačan. Svođenje svih tih mogućnosti na nekoliko šematizovanih varijanti znači, prema tome, isto takvo beskonačno siromašenje buduće stvarnosti. Međutim, kako i takve, veoma uprošćene, šeme mogu donekle olakšati praćenje složenih kretanja, zadržaćemo se za trenutak na jednoj takvoj projekciji.

Uz pretpostavku da sadašnja politička linija SP južne Evrope pruža dovoljno osnova da se ta grupa partija označi kao „levo" krilo u SI i da u njenom okviru postoji, prema tome, i „desno" krilo — ma kako teško bilo razvrstati i ostale partije na taj klasičan način — moguće je skicirati nekoliko varijanti daljeg razvoja sadašnje konstelacije među SP i SDP ZE:

a) Prestiž i uticaj „levog" krila jača zahvaljujući uspesima što ih ove partije postižu u političkom životu svojih zemalja. Snagom afirmacije svojih političkih linija u praksi ovo krilo „vuče" i ostale SP i SDP „u levo".

b) Kao posledica ekonomske stabilizacije kapitalizma u zemljama centralne i severne Evrope, pomeranja biračkog tela u desno i pritiska spolja, prekida se kretanje „severne" grupe partija u levo, primetno poslednjih godina. Samim tim dolazi do „kočenja" ili, čak, izvesnog vraćanja nazad i „levog" krila.

c) Dva krila kreću se različitim pravcima, što jača tenzije u njihovim međusobnim odnosima, ali uzajamnim ustupcima uspevaju da sačuvaju ravnotežu sila kohezije i konflikta u SI i, otuda, njeno institucionalno jedinstvo.

d) Konflikt između „levog" i „desnog" krila dobija takve dimenzije da jedno od njih — ili oba — ocenjuju da im „zajedništvo" u okviru SI više šteti nego što koristi, što dovodi — faktički ili i formalno — do rascepa.

Nije nam namera — a verovatno i da izlazi iz svakog okvira fundiranog zaključivanja — da procenjujemo koja od ovih varijanti, ili nekih drugih, ima najviše izgleda da postane stvarnost. Kao što smo rekli, skicirali smo ih u nadi da mogu olakšati praćenje i analiziranje daleko složenije i veoma fluidne materije međusobnih odnosa SP i SDP u okviru SI, koja je i do sada objedinjavala partije veoma različitog profila i programske orijentacije.

III

Moguéno je postaviti niz veoma različitih hipoteza (što je samo po sebi uvek znak da o nekoj pojavi nemamo dovoljno činjeničnog materijala) o motivima i ciljevima jačanja postojećih i uspostav-

ljanja novih veza SP i SDP ZE sa partijama „slične orijentacije" u vanevropskim zemljama, ali za sad te hipoteze nije mogućno i proveriti. Aktiviranje prema partijama drugih kontinenata (o čemu je postignut dogovor na sastanku u Elsinoru, a bilo je o tome reči i u citiranoj komunikaciji Brant—Palme—Krajski) ne isključuje, u principu, ni Severnu Ameriku (što će reći SAD i Kanadu) ni Australiju. Međutim, već i sama činjenica da je kao prvi čin ove akcije nedavno organizovan (u Karakasu, Venecuela) susret jednog broja istaknutih lidera evropske socijaldemokratije sa prvacima nekih latinskoameričkih partija „slične orijentacije" ukazuje da se ona usmerava u pravcu za koji se veruje da nudi najviše „slobodnog prostora": prema zemljama u razvoju. Logično je pretpostaviti, takođe, da je Latinska Amerika izabrana stoga što u njoj postoje izvesne tradicije građanske parlamentarne demokratije i što se sa tamošnjim „srodnim" partijama može lakše naći zajednički jezik. No, istovremeno, zemlje Latinske Amerike suočavaju se sa problemima u mnogo čemu sličnim problemima zemalja u razvoju Azije i Afrike, pa kontakti i saradnja sa latinskoameričkim političarima mogu pružiti prva iskustva za nastup i na drugim prostorima.

Bez pretenzija da se naznače svi značajniji motivi aktiviranja SP i SDP ZE prema zemljama u razvoju, treba fiksirati bar dva osnovna, očigledna i međusobno tesno povezana interesa evropske socijaldemokratije za jačanje veza sa političkim organizacijama tih zemalja:

— *Ekonomski interes.* Zapadna Evropa je izuzetno zavisna od međunarodne trgovine — kako od uvoza sirovina i energije tako i od izvoza svojih finalnih proizvoda. Meru njene zavisnosti, u poređenju i sa SAD i sa SSSR, podvukla je u nedavnoj prošlosti na dramatičan način takozvana energetska kriza na strani uvoza i svetska ekonomska kriza na strani izvoza. Razvijanje veza sa političkim organizacijama u zemljama u razvoju može mnogo doprineti dugoročnijem rešavanju ovih vitalnih privrednih problema Zapadne Evrope, bez čega ne može biti reči ni o drugim vidovima njene emancipacije.

— *Politički interes.* Budući da je upravo naznačeni „ekonomski interes" Zapadne Evrope za razvoj njenih odnosa sa zemljama u razvoju ujedno i njen prvorazredan politički interes, možda je adekvatnije govoriti ovde o posebnom, prevashodno međunarodno-političkom interesu. Može se pretpostaviti da se SP i SDP ZE osećaju i politički stešnjenim između dva politička džina, SAD i SSSR, i da u jačanju saradnje sa zemljama u razvoju, koje igraju sve značajniju ulogu u međunarodnim odnosima, vide mogućnosti proširenja svog manevarskog prostora i, uopšte, učvršćivanja globalne pozicije Zapadne Evrope.

Čini se da nedostatak činjeničnog materijala ne dopušta da se ide dalje od ovog u razvijanju pretpostavki o motivima i ciljevima aktiviranja SP i SDP ZE prema zemljama u razvoju.

*

Pojačana međunarodna aktivnost SP i SDP ZE, primetna poslednjih godina, usmerena je u više pravaca i dala je do sada različite rezultate:

1) Jačanje međusobnih kontakata izražava pre svega potrebu prilagođavanja političkih linija socijalističkih i socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope izmenjenim unutrašnjim (ekonomski i drugi vidovi krize kapitalizma, jačanje komunističkih partija u nekim zapadnoevropskim zemljama i tendencija jačanja desnih struja u drugim) i međunarodnim uslovima (popuštanje zategnutosti i sporazumevanje između SAD i SSSR, uz njihovo istovremeno nastojanje da očuvaju koheziju i dominantnu poziciju svaka u svom bloku).

2) Jedan broj evropskih partija članica SI pružio je značajnu podršku Socijalističkoj partiji Portugala da se afirmiše kao najjača pojedinačna partija u zemlji — nasuprot Komunističkoj partiji Portugala, s jedne strane, i krajnjoj desnici, s druge.

3) Dosadašnji pokušaji da se negativan stav prema saradnji sa „domaćim" komunističkim partijama utvrdi kao pravilo ponašanja u okviru SI nisu uspeli, a partije opredeljene za tu saradnju afirmisale su svoju slobodu da i u tom pitanju samostalno određuju svoju političku liniju. Na taj način potvrđeno je ranije iskustvo da SI ni do sada nije bila efikasna kao instrument „ujednačavanja" stavova partija članica.

4) U SI je izbegnuta, bar za sad, oštrija konfrontacija oko pitanja saradnje sa komunističkim partijama u „sopstvenim" zemljama.

5) Politički uspesi koje joj je njena strategija do sada donela u Francuskoj i činjenica da je u okviru SI uspešno branila slobodu svake partije da se prema pitanju saradnje sa komunistima samostalno opredeljuje u skladu sa uslovima u zemlji ojačali su prestiž SP Francuske, tako da se, pored dosadašnjih, formirao još jedan centar političkog uticaja u SI.

6) Dogovor SP i SDP ZE, postignut u Elsinoru, da ojačaju postojeće i uspostave nove veze sa političkim partijama „slične orijentacije" u zemljama u razvoju motivisan je očiglednim ekonomskim i političkim interesima. Međutim, za sad nema dovoljno osnova za zaključivanje o ciljevima, metodima i rezultatima ove akcije, koja je u početnoj fazi.

Zorica Priklmajer-Tomanović

Mogućnosti dijaloga komunista i socijaldemokrata

Kada se posmatraju aktuelna zbivanja u zapadnoevropskom radničkom i socijalističkom pokretu i novine koje se mogu primetiti i u jednom i u drugom krilu tradicionalne levice, perspektiva njihovih međusobnih odnosa javlja se, verovatno, ne kao jedno od primarnih, ali ne ni kao marginalno pitanje. Tačnije, u regionu zapadnoevropskog Sredozemlja ono jeste jedno od primarnih, a priroda tih odnosa daje osnova hipotezi o mogućem „istorijskom susretu" socijalista i komunista, uz uvažavanje svih faktora koji taj proces u daljem razvoju mogu favorizovati ili defavorizovati.[1]

Odnos komunističkih i socijaldemokratskih partija javlja se u nešto drugačijoj svetlosti: opterećenja istorijskog nasleđa ovde pokazuju tvrdokornije trajanje, u prvom redu kod socijaldemokratskih partija. Poznato je da je i unutar Socijalističke internacionale tokom prošle i u ovoj godini dolazilo do razmimoilaženja između socijalističkih i socijaldemokratskih partija oko saradnje onih prvih sa komunistima. Najpre odlučni protivnici te saradnje,

[1] Vidi „Socijalizam", br. 2/76, str. 189—205 *(Ka „istorijskom susretu" komunista i socijalista).*

socijaldemokratske partije su zatim morale prihvatiti elastičniji stav pod pritiskom argumentacije socijalista, odnosno pomiriti se s nužnošću partnerstva s komunistima u onim zemljama — kao u Francuskoj, Italiji i Španiji — gde društveni uslovi i data politička konstelacija nalažu objedinjavanje svih delova radničkog pokreta, pri čemu snaga i uticaj komunističkih partija igraju odlučujuću ulogu. Priznavanje ove realnosti dobilo je izraz i u izjavi Vilija Branta da „interesantna zbivanja" u jakim komunističkim partijama Zapadne Evrope zavređuju pažnju socijaldemokrata, iako je njegova partija jedna od onih koje su na sastanku Socijalističke internacionale januara ove godine u Danskoj bile odlučni protivnici saradnje s komunistima.

Dà se uočiti da — za razliku od socijalističkih partija koje na revidiranje odnosa prema komunistima upućuju pre svega nacionalni razlozi, odnosno potrebe društva u kome deluju — na socijaldemokratske partije u tom smislu utiču prvenstveno faktori međunarodnog, odnosno regionalnog karaktera. Činjenica da su snažne socijaldemokratske partije kao nosioci državne politike svojih zemalja bile upućene da normalizuju odnose sa komunističkim partijama Istočne Evrope u fazi prebrođavanja hladnog rata, popuštanja zategnutosti i razvijanja miroljubive koegzistencije nije bitnije uticala na njihov odnos prema komunističkim partijama sopstvenih zemalja; budući da komunisti predstavljaju slabijeg partnera u radničkom pokretu kojim dominira socijaldemokratija (na primer, u Velikoj Britaniji, Švedskoj, Norveškoj, Danskoj, Belgiji, SR Nemačkoj i drugde), ona je prema njima zadržavala odnos kao prema zanemarljivoj veličini političkog života.[2] Ono što se u ovom trenutku menja jeste pojava da u regionalnim okvirima „komunističko pitanje" sve više dobija u značaju zahvaljujući rastućoj ulozi snažnih komunističkih partija Sredozemlja. Tačnije, zahvaljujući njihovoj neposrednoj kandidaturi za vlast u Francuskoj i Italiji. A ta kandidatura se ne postavlja zato što bi te komunističke partije, sa svojim levim saveznicima, pokušale da kapitalističko društvo izvuku iz krize u kojoj se nalazi, već, naprotiv, da bi izlaz iz nje potražili otvaranjem puteva ka socijalizmu.

U takvim uslovima pokazuje se da raspored snaga tradicionalne levice u Zapadnoj Evropi nema samo kvantitativni, već i kvalitativni aspekt. Ukoliko bi proboj komunista i socijalista u pomenutim zemljama proširio puteve socijalističkoj alternativi, to ne bi moglo ostati bez određenih reperkusija po ceo region. Uostalom, izvesne reperkusije izaziva već sama realnost takve mogućnosti.[3]

---

[2] Osim kada su, kao u Švedskoj, socijaldemokrati prinuđeni da prihvate podršku komunista u Parlamentu u interesu prevage levih snaga, to jest u sopstvenom interesu.

[3] Pre svega uznemirenost SAD za svoje interese u Zapadnoj Evropi i intervencionistička intonacija u komentarima mogućeg ulaska komunista u vlade Francuske i Italije, koja ne tangira samo ove zemlje, već otvara problem autonomije regiona uopšte, njegovog statusa interesne sfere SAD, a u tom kontekstu ugroženost svih vidova aktuelizacije socijalizma.

Kako se u tom kontekstu pojavljuju odnosi komunističkih i socijaldemokratskih partija? Dvojaki faktori mogu delovati na njihov dalji razvoj:

S jedne strane, komunističke partije su zainteresovane za uspostavljanje tolerantnih odnosa sa socijaldemokratima kako bi suzile front protivnika i obezbedile — tamo gde ne mogu da nađu saveznike — bar neutralno zaleđe. Još je Briselska konferencija zapadnoevropskih komunističkih partija, 1974. godine, pokazala taj interes za uspostavljanje kontakta, upućivanjem apela svim demokratskim i socijalističkim snagama Zapadne Evrope za zajedničku akciju u interesu progresa, obraćajući se pre svega socijalistima i socijaldemokratima. U duhu svoje politike odbojnog ili nezainteresovanog stava prema komunistima, socijaldemokratske partije nisu reagovale na taj poziv. Međutim, početkom ove godine — upravo posle kontroverzi koje je „komunističko pitanje" izazvalo u krilu Socijalističke internacionale — KP Italije je učinila novi potez u pravcu premošćivanja jaza prema socijaldemokratiji upućujući svoje predstavnike na razgovore s liderima socijaldemokratskih partija u Velikoj Britaniji, Švedskoj, Norveškoj, Danskoj, Belgiji i SR Nemačkoj. Verovatno da KPI nije imala druge pretenzije osim da time dâ inicijativu za otvaranje dijaloga koji bi omogućio bolje međusobno upoznavanje dveju strana, a time i viši stepen uzajamnog razumevanja; pokazalo se da postoje brojna pitanja i unutrašnje i spoljne politike o kojima sagovornici imaju šta da kažu jedan drugome, a i da razmišljaju o orijentaciji druge strane.[4] Taj pokušaj KPI motivisan je njenom potrebom neposrednog stvaranja pomenutog zaleđa, jer — kako je Napolitano izjavio jednom prilikom — njegova partija bi teško mogla učestvovati u vladi i ostvarivati svoju liniju „istorijskog kompromisa" kada bi se nalazila okružena samim neprijateljima; a taj problem učešća komunista u vladi je direktno prisutan zakazivanjem prevremenih parlamentarnih izboru u Italiji. Dâ se zaključiti, prem tome, da — u situaciji kada samom svojom kandidaturom za vlast navlači na sebe direktne pretnje najjače kapitalističke sile sveta — KPI nastoji da obezbedi podršku ili bar neutralnost širih snaga zapadnoevropskog radničkog pokreta, među kojima socijaldemokratija zauzima prvorazredno mesto. U sasvim srodnom položaju može se sutra naći i KP Francuske budući da se koalicija levice nalazi na uzlaznoj liniji svoga uticaja[5] i da ide u susret izazovu novih parlamentarnih izbora naredne godine.

Ne treba pri tome gubiti iz vida ni sledeće: mada nevoljno, jake socijaldemokratske partije su ipak prihvatile opredeljenost mediteranskih socijalističkih partija za saradnju s komunistima, čime pitanje podrške tim savezima postaje neodvojivo od podrške socijalistima s kojima se nalaze u istoj organizaciji — Socijalističkoj internacionali. I pored diferencijacije koja unutar Socijalis-

---

[4] O razgovorima predstavnikâ KPI koji su posetili pomenute socijaldemokratske partije, vidi: „Rinascita", br. 11, 12. mart 1976.

[5] Na ovogodišnjim kantonalnim izborima koalicija levice je premašila 51% osvojenih glasova.

tičke internacionale postoji između socijalista i socijaldemokrata, ne bi se moglo reći da su i jedni i drugi u ovom trenutku skloni rascepu. Objektivno uzeto, ni jake komunističke partije ne bi u tome našle svoj interes, jer njihovi socijalistički partneri predstavljaju sponu koja levici u njihovim zemljama može obezbediti ako ne uvek pomoć, ono bar odsustvo neprijateljske akcije od strane socijaldemokrata; spremnost komunističkih partija na tolerantan dijalog kakvu je ispoljila KPI mogla bi samo ići na ruku takvoj ulozi socijalista. Vredan je pažnje utisak koji su predstavnici KPI poneli iz svojih razgovora sa većinom socijaldemokratskih lidera kako ovi drže do toga da Socijalistička internacionala ne dobije ponovo ulogu koju je imala u periodu hladnog rata. Dakle, u složenim koordinatama odnosa: komunisti — socijalisti — socijaldemokrati moglo bi se dogoditi da inicijativa KPI bude prvi, ali ne i poslednji korak u otvaranju dijaloga komunista i socijaldemokrata Zapadne Evrope.

Druga grupa faktora koji mogu stvoriti uslove za taj dijalog odnosi se na perspektive socijalizma u ovom delu sveta. Već je rečeno da jači proboj levih snaga u nekoj od zemalja Zapadne Evrope i neposredno otvaranje socijalističkih puteva ne bi moglo ostati bez odjeka u celom regionu. Jake socijaldemokratske partije mogle su se odnositi nezainteresovano prema komunističkim partijama dotle dok su ove, makar i jake, bile ili izolovane ili nepomerivo u opoziciji, blokirane da stave na dnevni red sopstvenu socijalističku alternativu. Često se može čuti da je snaga socijaldemokratije u ovom delu sveta počivala delom i na tome što njena politika nije imala protivtežu u nekoj realno konkurentnoj alternativi. Danas takva alternativa postoji, a njeni nosioci nisu u dubokoj opoziciji, već kucaju na vrata vlasti. A sve to dešava se u uslovima kada je kriza kapitalizma neposredno opipljiva i kada u nizu jakih socijaldemokratskih partija „vraćanje socijalizmu" postaje tema dana. Čak i ako se prihvati ocena da njihovi novi programski dokumenti u velikoj meri nose deklarativan karakter, ostaje činjenica da oni izražavaju saznanje o potrebi da se revalorizuju neki autentično socijalistički zahtevi; saznanje da je politika „države blagostanja" u okvirima kapitalizma dosegla svoje granice i da se mora zadirati u sam sistem; saznanje da je jedna epoha završena i da se mora poći u susret novoj.

Pretpostavka za dijalog komunista i socijaldemokrata je, prema tome, i u potrebi — kako to italijanski komunisti formulišu — „zajedničkog rada na velikom pitanju prelaska u socijalizam". Tu potrebu komunisti danas osećaju više i neposrednije jer su ugroženi, jer im je potrebna solidarnost drugih snaga radničkog i socijalističkog pokreta, makar i pasivna. U ovom trenutku je teško reći da li će i kada će jake socijaldemokratske partije osetiti istu takvu potrebu. Čini se, ipak, da odgovor na to pitanje zavisi od daljeg razvoja krize kapitalizma, od sagledavanja i ocene svih aspekata te krize i, shodno tome, od istrajnosti socijaldemokratije na kursu „vraćanja socijalizmu". Jer ova kriza nema samo ek[illegible]ski aspekt; u pitanju je kriza društvenih odnosa, sistema

vlasti, sadržine demokratije, međunarodnih odnosa, brojnih vrednosti kapitalističkog društva koje je talas omladinskog pokreta osporavanja već krajem 60-tih godina stavio na dnevni red. Socijalne tenzije koje su tokom poslednje decenije narastale u Zapadnoj Evropi nisu „privilegija" samo takozvanog Juga zapadnoevropskog regiona: ako je on imao francuski „maj 1968" i italijansku „vruću jesen 1969", u istom periodu i Sever regiona je imao Kirunu i štrajk britanskih rudara koji je asocirao na period žestokih klasnih sukoba iz 1926. Jake socijaldemokratske partije su dovoljno ukorenjene u masama i posebno u radničkoj klasi svojih zemalja da ne bi osećale to pulsiranje u tkivu svoga društva, posebno kada ono preti da se neposredno odrazi na njihovu snagu i uticaj.[6] Stoga njihovo „vraćanje socijalizmu" ne bi, možda, trebalo posmatrati samo u kontekstu ekonomskih teškoća koje doživljava zapadnoevropski kapitalizam, već u spletu napuklina koje se već duže vremena javljaju u celom njegovom organizmu.

Zapadnoevropski komunistički pokret je već poodavno prešao Rubikon, odnosno odustao od stava o revoluciji shvaćenoj jedino u vidu oružanog juriša na sistem; taj pokret je uglavnom prevladao dogmu apsolutiziranja nemogućnosti kapitalističkog sistema i orijentisao se da — prihvatanjem mirnog puta u socijalizam — iskoristi i neke njegove mogućnosti kako bi pokazao njihove granice i probio ih otvarajući puteve socijalizmu. Socijaldemokratiji ostaje da u praksi pređe Rubikon apsolutiziranja mogućnosti postojećeg sistema i njihovog korišćenja za jačanje materijalnog i društvenog položaja radničke klase u okvirima datih društvenih odnosa. Na tom dvosmernom pravcu oba krila zapadnoevropske tradicionalne levice leže mogućnosti uspostavljanja dijaloga među njima. Jer u prilazu otvorenim problemima zapadnoevropskog socijalizma oni imaju mnogo više objektivno zajedničkog nego što to izražava današnje stanje njihovih subjektivnih odnosa: nužnost javnog vlasništva, njegova socijalizacija, pitanja participacije radnika u upravljanju privredom i građana u upravljanju društvom, demokratizacija sistema vlasti, odnos između ekonomske i političke demokratije, odnos između „bazične", odnosno direktne i predstavničke demokratije, stvaranje novih formi odnosa između organizacija levice i masa da bi se pariralo otuđivanju jednih od drugih i u samom krilu radničkog i socijalističkog pokreta, problemi autonomne uloge Zapadne Evrope u svetu čije je ustrojstvo odnosâ iz temelja uzdrmano itd. — sve su to ključna pitanja današnjice sa kojima se suočava zapadnoevropski radnički pokret u celini. Jasno je da ne treba imati iluzija da će te objektivne nužnosti zapadnoevropskog društva automatski, spontano i manje ili više bezbolno delovati u pravcu sagledavanja jedinstvenih interesa toga pokreta. Naprotiv. Nije reč samo o pre-

---

[6] Od 14 zapadnoevropskih socijaldemokratskih partija 9 ih je u prvoj polovini 70-tih godina beležilo pad uticaja na biračko telo, koji kod nekih ide i do 12%. Veliki broj ih ima probleme s omladinom ne samo van svojih redova, već i unutar samog socijaldemokratskog pokreta.

vladavanju nasleđenih istorijskih antagonizama koji imaju svoje duboke korene i koji se ne daju lako potisnuti u okvire prošlosti. Reč je i o realnom spletu različitih interesa u sadašnjosti koji rađaju nove nepodudarnosti, pa i sukobe i ovde kao i u širim svetskim razmerama unutar savremenog socijalističkog potencijala. Ovaj je postao suviše složen i razuđen, suviše objektivno-društveno različito uslovljen da bi se moglo očekivati neko njegovo jednosmerno delovanje u „opštem interesu socijalizma". Jedina stvarna mogućnost je u pokušaju da se poštovanjem te realnosti, a to znači i poštovanjem svih osobenosti pojedinih komponenti tog socijalističkog potencijala, nađu neki zajednički imenitelji za „jedinstvo u različitosti". U tim okvirima ne treba prenebregavati ni šanse koje stoje pred nosiocima zapadnoevropske tradicionalne levice za uspostavljanje međusobnog dijaloga na osnovama koje ne znače ni „socijaldemokratizaciju" komunističkog pokreta ni „marksističku radikalizaciju" socijaldemokratskog, već njihov dalji razvoj saobrazno zahtevima vremena.

Diskusija

Dušan Pirec

Socijaldemokratija i neki ekonomski problemi

Tražio sam ekonomske programe socijalističkih i socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope, pa i njihove analize teškoća kapitalizma. Na žalost, ništa nisam našao. Stoga ću svoje izlaganje više da usmerim na postavljanje pitanja nego na davanje odgovora.

Čitajući prezentirane materijale i slušajući uvodna izlaganja, nametala su mi se brojna pitanja kao: zašto se danas ističe potreba za takozvanim „istorijskim susretom"; ili zašto dolazi do određenih modifikacija u pogledima socijalističkih, pa i socijaldemokratskih partija itd. U traganju za odgovorom na pomenuta i nepomenuta pitanja može se poći bilo od toga da su ti stavovi eho promena u samom društvenom biću kapitalizma, odnosno radničke klase u kapitalizmu, bilo da je to privremena pojava izazvana pre konkretnom situacijom nego dugoročnijim opredeljenjem. Naravno, sam problem zahteva multidisciplinarnu analizu. Tek tada bismo mogli pretpostaviti da ćemo se bar približiti nalaženju pravog odgovora. No, kako to nisam u stanju, ograničiću se u svom izlaganju samo na jednu stranu tog pitanja.

U svom razmišljanju vratiću se na 1934. godinu. Te godine su, prvi put posle prvog svetskog rata, na komunalnim izborima u Francuskoj zajednički nastupile leve partije. To je zapravo bio

začetak Narodnog fronta. U Španiji se taj proces začeo, koliko se sećam, nešto kasnije. Naravno, jedan od uzroka tog zajedništva bila je i svetska kriza 1929. godine i njene bliže i dalje posledice. Svakako, danas su se uslovi u mnogo čemu promenili. No, i pored toga, možda ta paralela može biti ipak od koristi. Da navedem jedan citat u kome je izneta ocena ekonomske situacije u to vreme: „Dakle, to nije bolest koja tišti početkom te godine (reč je o 1934) samo Francusku. To ipak može da uzdrma poverenje u politiku prosperiteta, što potencira krizu... Proizvodnja je smanjena, nezaposlenost se širi... Kada vlada nastoji da uspostavi budžetsku ravnotežu putem povećanja poreza i smanjenja rashoda, ona se sudara sa udruženom opozicijom desnice i socijalista..."[1] Taj sam citat naveo samo zbog toga što su problemi prosperiteta, problemi budžetske ravnoteže, problemi distribucije — istina, situirani u drukčijim uslovima — ipak identični u svom društvenom značaju. Naravno, samim tim što su uslovi drukčiji oni se ispoljavaju na drukčiji način, odnosno razlikuje se delovanje sila progresa i kontrasila. Odatle i pitanje da li je kriza u kapitalizmu danas takve prirode da ona uzdrmava same temelje kapitalizma kao društvenog odnosa. Možda od odgovora, pored ostalog, i na to pitanje zavisi u izvesnoj meri i jedinstvo levice u Zapadnoj Evropi.

Kao što je poznato, u poslednje vreme je došlo do određenog oživljavanja privredne aktivnosti na Zapadu. Doduše, analitičari na Zapadu su i dalje vrlo skeptični u pogledu trajanja te tendencije. Razloga tome ima kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. U to neću ulaziti bliže. No, ako pođemo od toga da se može pokloniti poverenje u relativnu tačnost tog iskaza, kako zbog nefleksibilnosti nadnica naniže tako i zbog via facti procesa preraspodele društvenog proizvoda sveta u korist zemalja u razvoju zahvaljujući pre svega aktivnosti pokreta nesvrstanih (reverzibilnost procesa), onda se može pretpostaviti sa velikom verovatnoćom da će se proces proširene reprodukcije u kapitalizmu suočiti sa brojnim teškoćama u godinama koje su pred nama. Ako je to tačno, i u onoj meri u kojoj je tačno, onda će se i zapadnoevropska levica suočiti sa dve dileme.[2] Ovde je, naime, reč o rešavanju problema inflacije i nezaposlenosti i problema društvene svojine. To su, u svakom slučaju, takozvani makro problemi. Od nalaženja, pored ostalog, pravog odgovora i na jedno i na drugo pitanje zavisi, po meni, trajnost zajedništva levice i mera podrške svih progresivnih slojeva društva.

Što se tiče prve grupe problema (problem inflacije i nezaposlenosti), koliko sam mogao da se upoznam (molio bih da me korigujete), partije levice (uključujući i komunističke partije) uglavnom nemaju razrađen i operacionalizovan program borbe protiv

---

[1] „La IIIeme Republique", coll, „Que sais-je", str. 108.

[2] Kad govorim o levici, mislim na ceo spektar počev od socijalde- ta pa preko socijalista do komunista. Naravno, između njih ima

jedne i druge pojave.[3] Istina, to su u datim uslovima međusobno protivrečne pojave (borba protiv nezaposlenosti podstiče inflaciju, a borba protiv inflacije — nezaposlenost). No, nezavisno od toga, nema nikakve sumnje da je u datim društvenim odnosima inflacija društveno štetna samim tim što utiče (zavisno od njene stope) negativno na sklonost kapitala ka investiranju usled neizvesnosti u pogledu pretpostavljenog profita (neizvesnost troškova i realizacije). Nema, isto tako, nikakve sumnje da je i nezaposlenost društveno neprihvatljiva sa stanovišta socijalne stabilnosti datoga sistema. Na ta pitanja nije dat, koliko je meni poznato, neki operacionalizovan, detaljan i konzistentan odgovor. Valja, istina, napomenuti da nalaženje pravog odgovora nije nimalo jednostavno.

Što se tiče druge dileme pred kojom stoje partije levice, ona se odnosi na problem javnog, odnosno društvenog vlasništva. Ovde se, u stvari, radi o načinu rešavanja onih problema o koje se sapleo kapitalizam. Dosadašnja iskustva sa nacionalizacijom u zapadnim zemljama nisu tako mala (na primer, u Francuskoj, Austriji, Italiji, Švedskoj i Engelskoj). Naravno, u zavisnosti od uslova, ta iskustva su različita od zemlje do zemlje, kao što je i nacionalizacija bila prouzrokovana različitim razlozima. No, nezavisno od toga, iskustvo pokazuje da je nacionalizacija ponekad prihvatana u onim delatnostima gde je to bilo nerentabilno za kapital.[4]

Po meni, pitanje javnog vlasništva je jedno od pitanja gde bi trebalo doći do minimalno jedinstvenih pogleda partija levice budući da rešavanje tog pitanja može da bude vezivno tkivo njihovog trajnijeg zajedništva. Naravno, to pitanje je in ceteris paribus povezano kako sa uspešnošću, odnosno neuspešnošću u poslovanju tako i sa vremenskom dimenzijom. Jer ne može se još uvek poći od pretpostavke da će kapitalizam dozvoliti likvidaciju bilo kog većeg preduzeća, bilo da se nalazi u javnom ili privatnom vlasništvu. Pogotovo ako se radi o velikim preduzećima (međuzavisnost robnih tokova). Koliko mi je poznato, toga, uostalom, nije ni bilo u Zapadnoj Evropi. Bilo je, istina, bankrotstava, ali i dalje koncentracije kapitala usled dejstva sila kapitala. To je naročito izrazito u Japanu, a u manjoj meri u Zapadnoj Evropi s obzirom na različitost uslova. Nema, naime, nikakve sumnje da bi se zatvaranje bilo kog preduzeća reflektovalo, pre svega, na tražnju, sa svim svojim povratnim efektima. Doduše, ta se tražnja može obezbediti putem redistributivnih efekata, kao što se to radilo za vreme krize. Ali, takva redistribucija pretpostavlja zahvatanje u pro-

[3] Tako, primera radi, čitao sam program Socijalističke partije Francuske („Le Monde") i Komunističke partije Italije („Mondo economico"). Iako nisam analizirao bliže, čini mi se ipak da je ponegde neodređeniji više nego što bi trebalo. Možda za to postoje politički ili neki drugi razlozi.

[4] Tako se posle rata vodila u Engleskoj takozvana „cik-cak" politika nacionalizacije izvesnih grana u zavisnosti od toga koja partija je bila na vlasti.

fit kapitaliste. I, ukoliko to duže potraje, utoliko se više sužava polje reprodukcije kapitala kao društvenog odnosa, pa i kapitalizma kao sistema. U vezi s tim mogao bih, možda, da iskažem jednu paradoksalnu ideju: socijalistička propaganda nije ništa naspram opasnosti od bankrotstva. Hoću da kažem da je, sa stanovišta datih uslova, bankrotstvo opasnije za kapitaliste od socijalističke propagande. Naravno, ne bi trebalo da izgubimo iz vida činjenicu da u uslovima krize slabi rezultati ovog ili onog kapitalističkog preduzeća nisu toliko u korelacionoj vezi sa značajem ove ili one industrijske grane za privredu kao celinu koliko sa samim društvenim odnosima. Jer ne može se prenebreći ukupnost nepovoljnih efekata u datom sistemu. To je, možda, i razlog zašto jedan broj kapitalističkih zemalja pribegava ili će pribeći nacionalizaciji. Ali, zar se time via facti ne erodira vladavina kapitala?

Međutim, postavlja se u vezi sa jedinstvom levice pitanje načina rukovođenja nacionalizovanim preduzećima. Kad kažem rukovođenje nacionalizovanim preduzećima, u uslovima teškoća kapitalizma, mislim da se može pretpostaviti da će doći ne samo do koncentracije kapitala, nego i do ekspanzije nacionalizovanih preduzeća, bilo što kapital nije zainteresovan da uključi dato preduzeće u proces kapitalističke reprodukcije bilo što kapitalistička država ne može dozvoliti nezaposlenost. Znači, postavlja se pitanje na kakav se način može efikasno i poslovno rukovoditi. Jer čini mi se da ni jedan argument protiv javnog vlasništva nije toliko delotvoran kao argument da je ono neposlovno. Poverenje ljudi biće, svakako, poljuljano ako uvide da preduzeće u javnom vlasništvu neefikasno i neposlovno posluje. Upravo zbog toga se tu i postavlja alternativa (čini mi se da u levici na Zapadu egzistira ta alternativa): s jedne strane, prodire samoupravljanje in extremis, a s druge — ima i ideja o tehnomenadžerskom rukovođenju tim preduzećima. Što se tiče ove druge struje, postavlja se pitanje da li se danas može na stari način rukovoditi takvim gigantima bez obzira na to da li su oni nacionalizovani ili nisu. Neke analize na Zapadu, pravljene za potrebe takozvanih multinacionalnih kompanija i velikih koncerna, ukazuju na nemogućnost rukovođenja iz jednog centra. Stoga se ispoljava težnja za izvesnom decentralizacijom. Analize pokazuju i to (da ne ulazim bliže u kritiku takozvane Filipsove krive) da zaposlenost dela radne snage (a time i njihova najamnina) ne zavisi od stepena nezaposlenosti. Drugim rečima, traže se — s obzirom na efekte naučno-tehnološke revolucije — određene struke nezavisno od stepena nezaposlenosti.

Očigledno je, prema tome, da se danas teško može rukovoditi preduzećem na stari način, kao što se teško može upravljati privredom oslanjajući se na kejnzijanski koncept. Stoga se rešenje problema može naći u otvaranju procesa demokratizacije rukovođenja tim nacionalizovanim preduzećima, i to tako da svaki pojedinac bude neposredno zainteresovan. Time će on i aktivno doprinositi poslovanju i radu „svog" preduzeća. Upravo u tome ...storijska dimenzija udruživanja rada i sredstava

Brana Marković

Odnos britanskih laburista prema vlasništvu na sredstvima za proizvodnju

Želeo bih, najpre, da ponovim izrečenu tvrdnju da savremena socijaldemokratija danas nije homogen, a još manje monolitan idejno-politički pokret, da u okviru tog pokreta kao celine postoje suštinske konceptualne razlike, tako da se, možda, već može govoriti o bipolarizaciji (ali ne i rascepu) pokreta i partija pripadnica Socijalističke internacionale — na socijaldemokratsko i socijalističko krilo. Suštinske razlike se javljaju i u pristupu problemima društvenog preobražaja i odnosu prema postojećem kapitalističkom ustrojstvu, a i u pristupu međunarodnim odnosima. Ovo ističem zbog toga što se savremena socijaldemokratija, čini mi se, nalazi u fazi kada je dosta teško iznalaziti zajednička obeležja koja bi se odnosila na pokret u celini.

I, uslovno rečeno, u socijaldemokratskom krilu postoje značajne razlike od partije do partije. Već je u nekoliko prethodnih izlaganja, a i u pisanim saopštenjima, ukazano na to da je u poslednjoj deceniji i u ovom delu pokreta došlo do snažnog previranja i jače polarizacije unutar njega samog, a i u okviru pojedinih partija. O nekim karakteristikama i manifestacijama ovog procesa bilo je reči. Ukazano je, između ostalog, da je gotovo u svim partijama Zapadne Evrope vođena veoma intenzivna debata o preispitivanju dosadašnje politike i posebno nekih osnovnih programskih načela i ciljeva i da su upravo u toku pokušaji da se utvrde novi sadržaji socijaldemokratske doktrine društvenog preobražaja.

U pokušaju da pružimo neke odgovore na pitanja koja smo sebi postavili na početku ovog razgovora, hteo bih da ukažem na neke posebnosti ovog procesa preispitivanja i na dosadašnji ishod debate vođene u britanskoj Laburističkoj partiji, jer mi izgleda da se već sada mogu nazreti promene koje dovode u pitanje neke naše ocene i procene koje su, bez svake sumnje, važile za procese u socijaldemokratiji u prve dve decenije posle drugog svetskog rata.

Neposredan povod za otvaranje pomenute debate (kao i u nekim drugim slučajevima) bio je neočekivani poraz laburista na parlamentarnim izborima 1970. godine, koji je, u stvari, samo podstakao već ranije ispoljen proces unutrašnjeg previranja, diferencijacije snaga i znatnog nezadovoljstva stanjem u partiji. Odmah treba reći da je traženje uzroka poraza i celokupna debata vođena u znaku parole da „u našoj viziji ima premalo socijalizma" i da „partija mora ponovo uspostaviti jasno definisan smisao socijalističkog cilja". Debata se, isto tako, karakterisala veoma kritičkim stavom prema postojećem kapitalističkom društvenom, ekonomskom i političkom sistemu, i to je istovremeno pred-

stavljalo i kritiku sopstvene politike i prakse pošto su laburisti kao formalni nosioci vlasti u većem delu posleratnog perioda (1945—1951. i 1964—1970) sudelovali u stvaranju i doprinosili razvijanju takvog sistema. Kritika partije zbog nepostojanja jasnog socijalističkog profila i zahtevi za revalorizacijom nekih starih i za utvrđivanjem novih socijalističkih ciljeva nisu dolazili samo iz redova ojačale levice, studenata, omladine i tredjuniona, već i od najužeg partijskog vrha, a sadržani su i u mnogim zvaničnim partijskim dokumentima.

U vremenu između 1970. i 1973. godine, posle dužih rasprava u partiji, usvojen je niz rezolucija i programskih dokumenata, od kojih je, svakako, najznačajniji „Laburistički program za Britaniju — 1973", koji predstavlja sintezu laburističke doktrinarne vizije društvenog preobražaja, ali i veoma detaljan presek konkretnih unutrašnjih i spoljnopolitičkih stavova. Tri godine kasnije, maja 1976, Izvršni komitet LP je podneo partijskim organizacijama na diskusiju dokument pod istim naslovom, koji u bitnim pitanjima potvrđuje postavke iz Programa 1973. Za našu raspravu je od značaja pre svega ta dugoročna programska projekcija „strukturnih reformi britanskog društva", jer, čini mi se, ona daje dosta osnova za zaključivanje u kojoj meri se menja sama suština laburističke doktrine društvenog preobražaja.

Predstava o suštini laburističke koncepcije „demokratskog socijalizma" može se sagledati iz opisa puteva, sredstava i mera koje laburisti predlažu za ostvarenje postavljenih „socijalističkih ciljeva". Stoga bih ukratko izložio, prvo, laburističku koncepciju podruštvljavanja sredstava za proizvodnju; drugo, kakve „demokratske reforme" predviđaju; treće, kako laburisti misle da doprinesu „većoj jednakosti i socijalnoj pravdi".

Jedno od ključnih pitanja je, svakako, laburističko opredeljenje prema vlasništvu na sredstvima za proizvodnju. Laburisti su još 1918. godine, u tadašnjem statutu partije, kao jedan od svojih najvažnijih ciljeva utvrdili (u poznatoj tački 4) da „manuelnim i umnim radnicima obezbede pune plodove njihovog rada i najpravedniju raspodelu tih plodova na osnovama javnog vlasništva na sredstvima za proizvodnju, raspodelu i razmenu". U talasu „desocijalizacije" socijaldemokratskih programa i formulisanja doktrine „demokratskog socijalizma" krajem pedesetih godina britanska LP je bila jedna od veoma retkih socijaldemokratskih partija koja iz svog programa nije izbacila taj cilj, ali se takav pokušaj tadašnjeg lidera Hjua Gejtskela ipak završio kompromisnim „dodavanjem" tački 4 formulacije o „mešovitoj privredi". Ovo navodim zbog toga što je kao rezultat ove poslednje debate u partiji došlo do značajne promene: na konferenciji 1973. godine partija se opredelila za „čistu" tačku 4 i za odbacivanje „mešovite privrede" kao konačnog cilja laburističke vizije socijalističkog društvenog preobražaja. Jednoglasnim usvajanjem rezolucije u kojoj „konferencija smatra da će industrija najbolje služiti narodu ove zemlje kada je on bude kontrolisao preko javnog vlasništva" [illegible]a se „jasno i nekvalifikovano deklarisala za potpuno

javno vlasništvo; u tome ne može biti nikakvog kompromisa" (iz obrazloženja rezolucije).

U programskim dokumentima se isto tako izričito sumnja u raniju duboku veru da se osnovni ciljevi društvenog preobražaja mogu ostvariti „elastičnijim" sredstvima državne intervencije u privredi, javnom kontrolom nad privatnim sektorom, poreskim, monetarnim i fiskalnim merama i slično. Kao i u nekim drugim socijaldemokratskim partijama (švedskoj, na primer), i laburisti ukazuju na to da „iskustvo laburističkih vlada sve više pokazuje da se čak i najsveobuhvatnijim merama socijalnih i fiskalnih reformi može samo zamaskirati neprihvatljivo i neugodno lice kapitalističke privrede, da se ne mogu ostvariti nikakve suštinske promene u odnosu snaga koje dominiraju našim društvom. Socijalne reforme same za sebe ne mogu dovesti do stvarnog napretka ka jednakosti... Ukoliko se uzroci nejednakosti žele napasti u njihovom korenu, ekonomska moć mora se preneti sa jedne male elite na mase naroda".

Izričito se zalažući za potrebu „snažnog javnog sektora privrede", laburisti ističu da je sada očigledno da se javni i privatni interesi retko podudaraju. „Jedino direktna kontrola — kažu laburisti — putem *vlasništva nad značajnim i vitalnim sektorom razvojnih industrija*, pretežno *prerađivačkih*, koje su *ključne za investicione poduhvate*, omogućiće laburističkoj vladi u budućnosti da ostvari svoje osnovne planske ciljeve u nacionalnom interesu" (*kurziv* — B. M.).

U laburističkoj koncepciji podruštvljavanja sredstava za proizvodnju mogu se, dakle, uočiti tri nova elementa. Prvi i, sa stanovišta dugoročne vizije, najvažniji je u tome da su kao svoj krajnji cilj postavili *„potpuno javno vlasništvo"*, što je bez presedana u savremenoj zapadnoevropskoj socijaldemokratiji. Pri tom „potpuno javno vlasništvo" ne treba shvatiti u bukvalnom, apsolutnom smislu. Drugo, laburisti ukazuju na to da se *suštinske promene kapitalističkih proizvodnih odnosa* mogu ostvariti ne kroz parcijalne reforme postojećeg sistema (koje, naravno, i dalje predstavljaju deo opšteg arsenala menjanja postojećeg), već pre svega kroz *neposredan značajan prodor u privatni sektor, podruštvljavanjem ključnih delova privrede*. Treće, laburisti se odriču ranije strategije nacionalizacije samo onih privrednih grana koje su neprimamljive za privatni sektor jer su nerentabilne, a neophodne su za funkcionisanje privrede u celini. „Mešovita privreda" bila je pedesetih godina — kažu laburisti — „mešavina koja je pomogla kapitalističkom sistemu preuzimanjem neproduktivne infrastrukture privrede i obezbeđenjem osnove za uspešno ostvarivanje privatnog profita". Za laburiste je danas ključ za suštinske promene *prenošenje u javno vlasništvo onih ključnih grana koje predstavljaju osnovu razvoja*, preko kojih se investicionim usmeravanjem mogu ostvariti osnovni planski ciljevi, a to pre svega znači osvajanje i nekih ključnih grana prerađivačke industrije.

Prodor u privatni sektor laburisti misle da ostvare nacionalizacijama „komandnih pozicija u privredi", delimičnim ili potpu-

nim preuzimanjem akcija privatnih vlasnika i razvojem zadrugarstva. Na listi za nacionalizaciju su se našli brodogradilišna industrija, dokovi i trgovačke luke, avionska industrija, delovi farmaceutske industrije, industrije mašina alatljika, drumskog teretnog saobraćaja, građevinarstva, građevinska zemljišta i novootkrivena nafta i gas u Severnom i Keltskom moru. Laburisti su se odlučili i za „javno vlasništvo u oblasti finansijskih institucija", ali se još nisu opredelili za kakve oblike i u kom opsegu treba sprovesti „podruštvljenje finansijskih institucija, banaka i osiguranja". Do sada neprikosnoven najrentabilniji privatni sektor prerađivačke industrije biće „napadnut" preuzimanjem akcija u najkrupnijim korporacijama i tako će se proširiti javno vlasništvo u ovom sektoru.

Za laburiste značajno proširenje javnog vlasništva predstavlja nužan preduslov za *suštinske promene kapitalističkih proizvodnih odnosa.* Preuzimanje sredstava za proizvodnju, međutim, predstavlja samo prvi korak. Pokazalo se — tvrde laburisti — da nacionalizacija sama za sebe i pretvaranje privatnog vlasništva u državno ne menja suštinu odnosa. Morisonova koncepcija javnih korporacija potpuno je diskreditovana. Stoga su laburisti proklamovali *„socijalizaciju" nacionalizovanih industrijskih grana,* pod čime podrazumevaju preduzimanje koraka da se u svim nacionalizovanim industrijama „uvedu značajni i stvarni elementi industrijske demokratije i radničke kontrole". Odmah treba reći da ogromna većina u Partiji smatra da se „socijalizacija" nacionalizovanih industrija ne može ostvariti kroz „poboljšanje" u praksi već odumrlog ranijeg sistema takozvanog zajedničkog konsultovanja niti putem „diskreditovanog nemačkog sistema saodlučivanja". Proširenje predmeta „zajedničkog regulisanja i zajedničkog odlučivanja" kroz kolektivno pregovaranje između poslodavaca i sindikata pokazuje se — smatraju sada laburisti — takođe kao nedovoljno.

Suština novog laburističkog koncepta (jer još se ne radi o razrađenoj koncepciji) „socijalizacije" može se ukratko svesti na sledeće: u svim firmama nacionalizovanih grana osnovali bi se upravni odbori sastavljeni od najmanje polovine predstavnika radnika. Za razliku od „diskreditovanog sistema zajedničkog konsultovanja", ti odbori bi imali puna prava odlučivanja o svim ključnim pitanjima upravljanja kompanijama: o proizvodnim planovima, investicijama, smanjenju ili proširenju poslovanja, udruživanju sa drugim, domaćim ili stranim, firmama. Svi izvršni i poslovodni organi u firmi bili bi neposredno odgovorni upravnom odboru. Predstavnici radnika imali bi pravo veta na sva naimenovanja izvršnih organa, kao i potpun uvid u sve potrebne informacije. Ovakav pristup jednoglasno je usvojen na konferenciji Laburističke partije 1973. godine, a kasnije je razrađivan u saradnji sa Kongresom tredjuniona. Zastupajući tezu o „socijalizaciji", a ne o podržavljenju, laburisti su učinili korak dalje od ranijeg neprikosnov etatističkog prilaza društvenom preobražaju.

Za „ostvarenje veće socijalne i ekonomske jednakosti, stvaranje egalitarnog društva, društva socijalne pravde", laburisti i danas, kao i ranijih decenija, predlažu sistem mera kojima bi se „zahvatilo od bogatih", putem poreskog sistema, a zatim kroz određene socijalne instrumente i kroz društveni standard „prelilo ostalim slojevima". Preraspodela nacionalnog bogatstva i nacionalnog dohotka u korist radnih ljudi i danas ostaje jedan od važnih ciljeva, a „država blagostanja", i pored značajnih dostignuća, još uvek je „u izgradnji": unapređenje sistema socijalnog osiguranja i nacionalne zdravstvene službe i reforma sistema obrazovanja („za demokratski poredak") imaju i danas visok prioritet u laburističkim izbornim obećanjima. Ono što je novo jeste to da se smatra da se sistem koji proizvodi nejednakosti ne može menjati bitnije samo takvim, važnim, ali ne odlučujućim reformama, već *prodorom u same društveno-ekonomske osnove.*

Ukazao bih još na dve stvari. Prvo, laburisti su sa ovakvim svojim koncepcijama izašli 1974. godine dva puta pred birače i oba puta dobili njihovo poverenje: prvi put, u februaru, postali su ponovo najjača partija u Parlamentu, ali bez apsolutne većine, a u oktobru su dalje poboljšali odnos snaga u svoju korist zadobivši većinu od tri poslanika u Donjem domu Parlamenta. Drugo, i pored teškoća zbog takve minimalne većine, laburistička vlada je pristupila ostvarenju jednog dela svojih izbornih obećanja: zakonski predlozi o nacionalizaciji brodogradilišne i avioindustrije nalaze se pred Parlamentom; u pripremi je zakonski predlog o nacionalizaciji dokova; zakonski predlog o industriji, koji predviđa osnivanje National Enterprise Board i nove oblike industrijske demokratije, sada je na javnoj diskusiji, a biće podnet Parlamentu u sledećoj parlamentarnoj sezoni 1976/77; Parlament je usvojio odgovarajuće zakonske akte kojima se vlada ovlašćuje da prvenstveno putem preuzimanja akcija obezbedi kontrolu u nekoliko ključnih korporacija prerađivačke industrije.

Ako se za laburistički „demokratski socijalizam" od kraja pedesetih godina sasvim opravdano moglo reći da je, s obzirom na njegovu društvenu sadržinu, predstavljao veliki korak nazad u pravcu potiskivanja socijalističkih elemenata, postupnog, ali jasnog gubljenja klasnog, socijalističkog karaktera, — poslednja obnova doktrine i politike uputila je, mislim da se može tvrditi, britansku Laburističku partiju suprotnim smerom. Socijalizam, društveno vlasništvo, socijalizacija upravljanja, ekonomska i socijalna jednakost, smanjenje klasnih razlika — to su krajnji ciljevi laburista. Između „demokratskog socijalizma" pedesetih i ovog iz sedamdesetih godina postoje značajne razlike gotovo u svim ključnim pitanjima dugoročne strategije društvenog preobražaja.

Može se postaviti pitanje motiva ovog poslednjeg preispitivanja; može se ukazati na određene teorijske nedoslednosti i nedorađenosti koncepcije; postaviti pitanje mogućnosti neposrednog ostvarenja utvrđenih ciljeva i eventualnog ponovnog „preispitivanja" i „prilagođavanja" laburističke doktrine i politike posebno, ali se novom laburističkom programu ne mogu poreći elementi

socijalističke vizije. Čini se da se za ovu najmasovniju radničku partiju Zapadne Evrope — zbog određenih dosadašnjih ostvarenja u menjanju odnosa, izvesnih dostignuća u menjanju društvenog i materijalnog statusa radničke klase i njenih sadašnjih ciljeva — može reći da predstavlja jednog od subjekata koji teži progresivnom društvenom preobražaju.

Đorđe Radenković

Proces okupljanja demokratskih i socijalističkih snaga u Španiji

Položaj socijalista i socijaldemokrata u Španiji različit je i od onih zemalja gde su oni sada na vlasti ili su bili duže vremena; i od onih gde se, u okvirima uhodanog parlamentarnog sistema, ozbiljno spremaju za učešće u upravljanju državom sa razrađenim programom i realnim šansama, kao što je slučaj Italije i Francuske; pa i od Portugalije, gde je fašizam skršen u jednoj noći uspešnog vojnog prevrata i gde su socijalisti odmah uzeli učešća u vladi zajedno sa Pokretom oružanih snaga, komunistima i „narodnim demokratima".

Za Španiju glavni politički zadatak, glavna politička tema jeste miran prelaz iz frankističke fašističke diktature u demokratsko-parlamentarno uređenje. To će, očigledno, biti istorijski unikat, jer do sada fašizam je ili pao kao rezultat ratnog poraza (Nemačka i Italija) ili putem vojnog udara (Portugalija). Zato sadašnju špansku realnost karakteriše krajnje složena situacija. Spolja gledano, frankizam još drži gotovo sve u rukama, kada su u pitanju ustanove, ljudi na vrhu i velika većina zakona koji su na snazi. Istovremeno, on je osuđen na neminovno, relativno skoro odumiranje, uz otpore koji, ma koliko bili ogorčeni, ne mogu da izmene tok stvari. Tako sada možemo da posmatramo na španskoj sceni neobičnu mešavinu inercije fašističkih metoda i prvih znakova i mera liberalizacije.

Želeo bih, pre svega, da kažem nekoliko reči o uslovima i okvirima u kojima španski socijalisti dejstvuju u ovom času i koji odražavaju i obeležavaju izrazite osobenosti španske političke i društvene situacije.

Jedno, to je već pomenuti imperativ kompleksnog uklanjanja frankizma — na političkom, ekonomskom, socijalnom, društvenom, kulturnom, moralnom i psihološkom planu. Drugo, to je dug prekid normalnog demokratskog, parlamentarnog života tokom četiri decenije, što je rezultiralo u izvesnim karakterističnim političkim pojavama. Zapaža se ogromno razmnožavanje političkih formacija u ovom trenutku Španije; računa se da ima preko 200 razni[illegible] [illegible]naka i grupa. To je posledica nakupljene „demo-

kratske gladi", znak poznatog individualizma Španaca i odraz nekih drakonskih okolnosti jer je do pre kratkog vemena važio zakonski propis po kome je okupljanje više od 19 lica predstavljalo krivični akt.

Uporedo sa tim burnim razmnožavanjem političkih grupacija stalno se javljaju i inicijative širih okupljanja — i to u nekoliko oblika. Jedan se odnosi na napore ujedinjavanja u okvirima sličnih ideoloških i društvenih granica: razne grupe i partije hrišćanske demokratije teže da se što više zbliže i da stvore jedinstvenu, snažnu demohrišćansku formaciju; socijalisti razmišljaju o eventualnom spajanju; socijaldemokrati nameravaju da koncentrišu svoje snage; liberali takođe. Drugi vid političke koncentracije predstavljalo je svojevremeno stvaranje Demokratske hunte i Platforme demokratske konvergencije kao širih političkih saveza koji se bore za demokratizaciju španskog političkog života. Treći se sastoji u podizanju razmera tog jedinstva na viši nivo osnivanjem Demokratske koordinacije, koja je sada najmasovniji savez španske opozicije. Četvrto, to je okupljanje političkih grupacija unutar pojedinih pokrajina — recimo, Skupština Katalonije, Savet političkih snaga Katalonije, Narodna nacionalna skupština Valensije itd.

Za špansku političku scenu je, dalje, karakteristično u ovom trenutku — što se odražava i na delovanju i ulozi socijalista — nepostojanje organizovanih partijskih struktura (osim Komunističke partije Španije), prilična nerazrađenost programa, odsustvo pravog kontakta sa masama i realnih procena o snazi pojedinih političkih formacija, tako da se one još uvek najviše okupljaju oko vodećih ličnosti i vezuju za njih. U stvari, tek treba da nastupi period kada će te grupacije moći da izađu na otvorenu političku scenu, dođu u kontakt sa biračkim masama i na taj način steknu određenu fizionomiju i utvrde svoj pravi uticaj. Još uvek ima dosta fluidnosti i previranja u složenom procesu španskih političkih promena.

Postoji i protivrečnost između federalizma partijskog oformljavanja i centralizma vlasti u Španiji. Naime, to je država birokratizovana i centralizovana u vrlo visokom stepenu, što je i razumljivo s obzirom na karakter dosadašnjeg poretka, a u isti mah velika većina partija se već danas organizuje na federalnoj osnovi, vezujući svoje polje dejstva za pojedine narodnosti i pokrajine. Ovo, svakako, rađa određenu političku napetost i naglašava jedan od velikih problema budućnosti Španije.

Vredelo bi se malo zadržati i na socijalno-ekonomskim promenama koje su se dogodile u Španiji naročito u poslednjoj deceniji i po i koje se neminovno reflektuju na opšta politička kretanja, pa i na položaj i delovanje socijalista. Španija je šezdesetih godina doživela ekonomski bum; za petnaestak godina u njoj se prosečan lični dohodak povisio sa 380 na 2.000 dolara; proizvodnja čelika se povećala šest puta; Španija ji izbila na četvrto mesto svetske liste brodograditelja; turizam daje godišnji prihod od tri i po milijarde dolara, uz posetu 35 miliona stranih turista.

Ovaj bum je imao i svoje naličje. On je doneo sa sobom veoma jako prisustvo multinacionalnih kompanija u Španiji, verovatno jače nego u mnogim drugim zemljama. Reč je, pre svega, o američkom kapitalu koji je, s jedne strane, u frankizmu video „stabilnost" poretka pod „čvrstom rukom", a s druge — ekonomska politika španske vlade omogućavala je lak i obiman transfer profita. Način investiranja multinacionalnih kompanija prouzrokovao je velike strukturne disproporcije i poremećaje u španskoj ekonomici: one su težile da do maksimuma iskoriste veoma jevtinu radnu snagu, a nisu bile primarno orijentisane ni prema domaćim sirovinskim izvorima ni prema stvarnim potrebama harmoničnog razvoja Španije. Te strukturne disproporcije su se baš poslednjih godina razbuktale pod uticajem svetske ekonomske recesije i izazvale niz vrlo ozbiljnih privrednih teškoća.

Ipak, očigledno je da je Španija u poslednje vreme doživela dosta značajnu industrijalizaciju: prema zvaničnim podacima, ona ima 10 miliona radnika, dok se postotak poljoprivrednog stanovništva snizio za deceniju i po sa 42 na 23%. Druga važna socijalna posledica ovih ekonomskih promena jeste nagli porast srednjih slojeva: kako mi je u Barseloni rekao jedan od istaknutih španskih istoričara, Ramon Gariga, španska „srednja klasa", koja je u vreme građanskog rata obuhvatala 16% stanovništva zemlje, sada se povećala na 40%. Dodajmo svemu tome postojanje vrlo ozbiljnih socijalno-ekonomskih problema. Upadljivi su imovinski rasponi, kao i znatne razlike u razvijenosti pojedinih regiona Španije; inflaciona stopa je dostigla 25%; nezaposlenost pogađa oko milion ljudi; trgovinski deficit iznosi 8 milijardi dolara, a platni deficit — bez obzira na ogromne prihode od turizma i doznake dva i po miliona španskih radnika u inostranstvu — beleži tri milijarde dolara. Sve je to dovelo do uzastopnih talasa masovnih štrajkova i njihove sve očitije politizacije uporedo sa ekonomskim revandikacijama.

Kada je reč o osobenostima španske situacije, valja imati u vidu duboku traumu građanskog rata u kome je milion Španaca izgubilo živote, a 600 hiljada moralo da napusti otadžbinu. I, naravno, specifičnost međunarodnog položaja Španije: ona je sada strategijski vezana za zapadni vojno-politički savez preko četiri američke baze na svom tlu (u Roti kod Kadiksa stacioniraju podmornice sa nuklearnim naoružanjem), tako da se ponekad govori o tome da Španci imaju „atlantske obaveze bez atlantskih privilegija".

Govoreći o sastavu, snazi i političkoj fizionomiji španskih socijalista, može se odmah zaključiti — premda nije lako proceniti relativnu jačinu pojedinih grupa — da su socijalisti znatno snažniji od socijaldemokrata. A kada se analiziraju strategija i taktika, ciljevi i uloga španskih socijalista, ne mogu se izgubiti iz vida neke karakteristične crte istorije španskog radničkog pokreta i političke povesti Španije. Prvo, to su veoma teški socijalni uslovi i izrazito zaoštrena klasna borba u produženom istorijskom periodu koji obuhvata ceo XIX vek i ovaj deo XX veka. Zatim, to je tako

duga i vrlo bogata tradicija radničkog pokreta Španije i istovremeno njegova duga podeljenost. Najzad, za Španiju je karakteristično da su od početka radničkih borbi do građanskog rata najbrojniji bili anarhosindikalisti, da su socijalisti uvek imali jak uticaj, a komunisti su tokom vremena, naročito za vreme građanskog rata i posle njega, zahvaljujući svojoj borbenosti, organizovanosti i političkom realizmu u poslednjoj fazi, povećali svoj upliv i stekli istaknuto mesto na političkoj sceni.

Ne treba zanemariti postojanje dosta jake tradicije zajedničke borbe socijalista i komunista u doba i pre građanskog rata u Španiji; ta činjenica će, politički, psihološki i idejno, neizbežno uticati na njihovu sadašnju i buduću saradnju. Svojevrsnu pouku pružaju dva perioda Druge Republike koja je bila ustanovljena 1931. godine i protiv koje je Franko digao pobunu: u prvom razdoblju (1931—'33) vladala je velika razjedinjenost socijalističkih snaga u Španiji i to je olakšalo prodor desnice na izborima u jesen 1933. godine; posle toga počinje uzajamno približavanje i zajedničko istupanje raznih grupa levice, što će rezultirati u pobedi Narodnog fronta u februaru 1936. godine i potom se, uz sva iskušenja i povremene nesporazume, nastaviti za vreme građanskog rata. Međutim, ta saradnja i ujedinjavanje nisu ni u doba najodsudnije borbe protiv fašizma stekli potpunu efikasnost, pa španski radnički pokret i njegovi sastavni delovi imaju gorko i pouzdano iskustvo da im je snažna kohezija, na određenim etapama i mestima, donosila uspehe, a da je fašizam, potpomognut obimnom stranom intervencijom, pobedio zahvaljujući jednim delom i tome što se grupe levice nisu dovoljno rano i u dovoljnoj meri sporazumele i ujedinile.

Sada se slika radničkog pokreta Španije izmenila u priličnoj meri: zapažamo veliko slabljenje anarhista, jačanje uticaja komunista i izrazito nastojanje socijalista da se organizuju i dostignu, ako mogu i premaše, raniju meru upliva.

Kakve su sada pozicije socijalista i socijaldemokrata u Španiji, kakve mogu biti sutra? I na ovom delu spektra španskog političkog života vidimo ponovno rađanje mnoštva raznih grupacija.

Po svemu sudeći, najznačajniju socijalističku formaciju predstavlja Socijalistička radnička partija Španije (PSOE), osnovana još 1879. godine, koja je do nedavno bila glavni član Platforme demokratske konvergencije, a sada je jedan od vodećih činilaca Demokratske koordinacije. U svom današnjem obliku nastala je podelom na kongresu u Parizu 1973. godine, kada se odvojilo takozvano „istorijsko krilo" sa Rodolfom Ljopisom i Viktorom Alvaresom na čelu — i to baš u pitanju odnosa prema komunistima. Pripadnici „istorijskog krila" su izrazito antikomunistički raspoloženi i smatraju da iskustva građanskog rata upućuju socijaliste da otkažu saradnju i da izbegavaju bliskost sa komunistima.

Druga važna grupacija ovog političkog segmenta jeste Narodna socijalistička partija (PSP), koja je stvorena mnogo kasnije

(pedesetih godina ovog veka) i na čijem se čelu nalazi istaknuti španski intelektualac, profesor Enrike Tierno Galvan. Ona se nalazila u sastavu Demokratske hunte; neki njeni maliciozni protivnici nazivaju je „trojanskim konjem komunista"; u svakom slučaju, od socijalističkih formacija ona je po pogledima i taktici, verovatno, najbliža Komunističkoj partiji Španije, ako se ne uzima u obzir Ujedinjena socijalistička partija Katalonije (PSUK), koja pod tim nazivom predstavlja, u stvari, Komunističku partiju Katalonije.

Postoji niz regionalnih socijalističkih partija koje u poslednje vreme nastoje da ostvare izvesna šira okupljanja. U martu je obrazovana Federacija šest socijalističkih partija iz raznih pokrajina; na sceni su se pojavile i Socijalistička konfederacija, Socijalistička konvergencija Katalonije (koja okuplja nekoliko socijalističkih grupa u ovoj industrijalizovanoj oblasti) i Socijalistička konvergencija Madrida (koja je ujedinila četiri formacije tog opredeljenja u glavnom gradu).

Na socijaldemokratskom delu levice takođe je poniklo više grupacija još pre nego što je donet zakon o dozvoli osnivanja političkih partija. Među njima su najvažnije: Socijaldemokratska unija Španije (USDE), koja se nalazi u okviru Demokratske koordinacije, a ranije je pripadala Platformi demokratske konvergencije; Socijaldemokratska partija (PSD), koja je takođe član ovog masovnog političkog saveza i iz koje se naknadno izdvojila Socijaldemokratska partija Španije (PSDE), a iz ove je opet nastala PROLESA. Pomenimo još Socijalističko i demokratsko pregrupisavanje Katalonije, Socijaldemokratsku partiju Galisije i Socijalnu reformu Španije, koja je svojevremeno osnovana u okviru veoma krnjeg Frankovog dekreta o „političkom udruživanju".

Socijaldemokrati — koji sada nastoje da se spoje u jedinstvenu stranku da bi dobili veću političku težinu za predstojeće odmeravanje snaga i koji sad imaju u tome više uspeha nego socijalisti — razgraničavaju sebe prema njima na sledeći način: oni izjavljuju da „dele socijalističke ciljeve", ali su, po sopstvenom tvrđenju, „pragmatičniji i izrazitiji reformisti" od socijalista; oni teže da „prodru u druge društvene slojeve osim radničke klase", dok je, kako vele, PSOE, ipak, „pretežno okrenuta svojoj radničkoj tradiciji".

U ovoj osetljivoj i odlučujućoj fazi španske politike očito je da je akcenat delovanja socijalista mnogo više na oblikovanju strategije i taktike nego na detaljnoj razradi programa. Zajedno sa drugim demokratskim snagama Španije, oni se bore za ono što se naziva „demokratskim prelomom ili „rupturom paktadom", „prelomom koji bi se postigao putem pregovora i dogovora". Oni veoma insistiraju na tome i zato što nikako ne žele oštru polarizaciju i radikalizaciju španskog političkog života, a ukoliko se duže okleva sa neophodnim reformama, utoliko do takve polarizacije pre i više može doći. Tražeći sa komunistima i ostalim demokratskim saveznicima otvaranje normalnog ustavotvornog procesa, stvaranje vlade široke koalicije, ukidanje svih zakona i institucija

frankizma, jedan od glavnih socijalističkih lidera, vođa PSOE, Felipe Gonsales, govori o tome da u Španiji levica ne bi mogla vladati čak i ako bi dobila 51% glasova, da se u sadašnjem i doglednom vremenu ne može ići na takozvanu „levu alternativu". On to objašnjava okolnošću da će španski demokratski poredak, kada bude ustanovljen, biti u početku ranjiv i izložen mogućim revanšističkim napadima desnice, pa će, još za izvesno vreme, biti potrebna široka koncentracija demokratskih elemenata, svih onih koji žele i brane parlamentarni sistem.

Na kraju, nekoliko reči o odnosima socijalista i komunista. Sada ne postoji njihov zajednički program; zapravo, sami socijalisti još nemaju svoju detaljno razrađenu platformu, a Demokratska koordinacija je, očigledno, kao celina, veoma širok i heterogen savez koji treba isključivo da dovede do uspostavljanja novih pravila političke igre, odnosno do stvaranja istinskih parlamentarnih okvira političkog života.

Međutim, ima dosta uslova koji bi mogli da omoguće produženu zajedničku akciju socijalista i komunista u budućnosti. Pobrojao bih ih ukratko. Prvo, to je vrlo značajna evolucija Komunističke partije Španije poslednjih godina u demokratskom pravcu, u smislu prihvatanja političkog pluralizma i građanskog parlamentarizma i ispoljavanja znatne taktičke elastičnosti. Drugo, to je okolnost da će španski socijalisti — i zbog oštrine unutrašnjih problema Španije i zbog snage tradicija o kojima je bilo ranije reči — u svom konkretnom političkom istupanju, po svoj prilici, biti radikalniji nego socijalisti većine drugih zapadnoevropskih zemalja. Treće, to su iskustva iz prošlosti koja su oporo opomenula i socijaliste i komuniste da njihova nesloga dovodi do teških posledica za obe strane.

Razume se, nasuprot takvoj perspektivi i mogućnosti delovaće određeni faktori iz inostranstva. Reč je, pre svega, o pokušajima uticanja desnih socijaldemokrata Zapadne Evrope. Već sada se zapaža da bi zapadnonemački socijaldemokrati — koji su uopšte razvili snažnu ideološku i političku spoljnu ofanzivu u odnosu na druge partije Socijalističke internacionale — želeli da i u Španiji, kao u Portugaliji, utiču što opipljivije u smislu svojih shvatanja na ponašanje tamošnjih socijalista, a naročito na, verovatno, najjaču socijalističku grupaciju — PSOE. Razume se, tu će biti i višestrukih, permanentnih pritisaka SAD i Atlantskog pakta protiv nastavljanja saradnje socijalista i komunista i njihovog eventualnog zajedničkog učešća u vladi sutrašnje Španije.

Procene o snazi pojedinih partija u Španiji su, naravno, veoma nesigurne zato što se, kao što je rečeno, stranke još nisu oformile u pravom značenju te reči niti su do sad imale prilike da nastupe na otvorenoj političkoj sceni. Postoje uglavnom dve alternative predviđanja, od kojih bi se svaka mogla pokazati verovatna. Po jednim prognozama, u bliskoj budućnosti Španije najjača će biti hrišćanska demokratija, koja će, tvrdi se, sakupiti do 40% glasova i biti, u stvari, vladajuća snaga postfrankističke ere. Po drugim procenama, vodeća politička snaga biće socijalisti,

koji će dobiti, pretpostavlja se, 30—40% glasova. U svakom slučaju, te dve političke grupacije deliće prvo i drugo mesto. Komunistima se obično, gotovo u svim predviđanjima, dodeljuje 10—20% glasova, s tim što je svima jasno da će njihova stvarna uloga, danas i sutra, s obzirom na jak uticaj u sindikatima, visok stupanj organizovanosti, snažno zračenje na univerzitetima i uopšte među intelektualcima, svakako znatno premašiti sam procenat glasova osvojenih na izborima.

Đobrivoje Vidić

Postoji potreba da se istražuje razvoj socijaldemokratije

Želim da vas obavestim, iako jedan broj drugova to zna, da je za 10. ovog meseca zakazana sednica Predsedništva CK SKJ, na kojoj će jedna od tema biti rasprava — razgovor o socijaldemokratiji danas. Drugovi u Izvršnom komitetu su odredili mene da dam uvodno izlaganje i mi smo ga već i pripremili. Molili smo vaše dopuštenje da, pored materijala koje smo mi razmatrali na jednoj sednici Komisije za međunarodne odnose Izvršnog komiteta na ovu temu, dobijemo od vas dozvolu — od autora čiji su prilozi ovde osnova za diskusiju danas, da te radove dostavimo članovima Predsedništva CK za ovu sednicu. Nadam se da će svima drugovima biti od koristi. Smatrali smo da je vreme, a naročito imajući u vidu i novosti na ovom području, o čemu je već bilo govora ovde, da i Predsedništvo CK SKJ na sednici razmotri kretanja u socijaldemokratiji.

Vi znate da imamo vrlo razvijene odnose i saradnju sa najvećim brojem tih partija o kojima ovde diskutujemo, da smo u stvari mi od 1948. godine neprestano otvoreni prema tim partijama, da smo se ponašali drugačije nego što su to radile staljinističko-dogmatske struje u radničkom pokretu, da smo u tom pogledu stekli puno iskustava o njima, i oni o nama itd., pa je i sa te tačke gledišta značajno da sarađujemo u istraživanju razvoja u socijaldemokratiji i kuda sadašnji razvoj u radničkom pokretu u celini može da vodi oslobodilačke procese u Evropi i u svetu, kako brzo i na kojim osnovama.

Važno je da imamo solidne studije i jasnoću, sa marksističke tačke gledišta, o tome šta ko zastupa, stvara li se potreban teren za saradnju između komunističkih i socijalističkih i socijaldemokratskih partija na novim osnovama. Treba gledati gde su osnove za rešavanje ekonomskih, socijalnih i drugih problema Evrope i savremenog sveta u sadašnjim prilikama, i šta ko u tom pogledu nudi u radničkom pokretu, u kojoj meri se može računati na ravnopravnu saradnju jer se jedino tako može i prevazilaziti po-

stojeća podeljenost kada se radi o borbi za dalji razvoj ka socijalizmu u evropskim razvijenim zemljama Zapada.

Sa te tačke gledišta, razume se da je fenomen približavanja komunista i socijalista, sada vidljiv u ovom južnom području, od najvećeg značaja. To približavanje ide brže i otvara se tamo gde su i komunisti jaka društvena snaga koja svojim alternativama, koje nudi, prisiljava socijalističke partije i socijalistički orijentisane grupacije da razmišljaju o tome gube li ili dobijaju ako zaostaju itd.

U pogledu unutrašnjeg razvoja i unutrašnjepolitičkih linija tih partija, počinju da se interesuju ne samo za naše samoupravljanje, nego i za to kako da rešavaju svoje probleme uzimajući u obzir neophodnost da se socijalističko samoupravljanje razvija kao koncepcija i kao cilj u borbi za bolju budućnost, pošto i tamo elementi direktne demokratije moraju doći na dnevni red.

Što se tiče spoljnopolitičkih gledišta, stavova i linija koje slede socijalističke i socijaldemokratske partije, ovde je bila, i u diskusiji danas i u papirima, istaknuta dilema o tome da li u socijaldemokratiji ima, uslovno govoreći, jedinstvene spoljnopolitičke linije itd.

Očigledno da je drug Brana Marković u svom radu pokazao da ima onoliko ponašanja koliko ima pojedinačnih nacionalnih situacija. No, istovremeno ne može da se porekne ni činjenica da je „atlantizam" prisutan kao neki zajednički imenitelj. I komunističke partije tamo takođe vode računa o položaju tih zemalja. Sve više dolazi do izražaja stav koji mi, kao SKJ i SFRJ, zastupamo da je sada reč prvenstveno o borbi za prevazilaženje blokova i blokovskih struktura, da je to sada ona realna perspektiva koja može dovesti i do njihovog ukidanja.

Antikomunizam u socijaldemokratiji znatno je nagrižen u poslednjim godinama.

Međutim, za naš odnos prema ovim partijama je od najvećeg značaja činjenica da su socijalističke i socijaldemokratske partije koje su na vlasti, kao što je Laburistička, SDP SR Nemačke, Švedske itd., ili one koje su u opoziciji, ali su značajne po svojoj snazi, podržale KEBS. To je onaj teren na kome mi možemo da sarađujemo i da jačamo odnose sa njima na osnovi principa KEBS, oko borbe za novi međunarodni ekonomski poredak itd.

Ne bih mogao da se saglasim sa zaključkom o tome da je u socijaldemokratiji došlo do bitne promene odnosa prema nesvrstavanju. Mislim da je to preterano. Složio bih se da ima pomeranja u pozitivnom smislu u odnosu prema zahtevima nesvrstanih zemalja i zemalja u razvoju oko borbe za novi međunarodni ekonomski poredak. To je evidentno, iako tu još ima vrlo krupnih otpora. Uzmimo tek završeni sastanak u Najrobiju i ponašanje SR Nemačke. Ne bi trebalo da prihvatimo da su se oni previše uživeli u kategoriju nesvrstavanja kao međunarodne politike, ne samo sa ekonomskog aspekta, i da su tu ogromnu snagu na međunarodnoj sceni i u principu i u njenoj organizovanosti prihvatili na način za koji bi se moglo reći da je doveo do bitne pozi-

tivne promene. Istina, niko više ne može da osporava ogroman značaj pokreta nesvrstavanja i svi mu se na neki način prilagođavaju, što je poželjno i dobro; neki se udvaraju, a poneki gledaju da ne zakasne na voz. Za sada je osnovno pomeranje u pozitivnom pravcu u boljem razumevanju ekonomskih potreba samih evropskih zemalja u odnosu na razvoj zemalja u razvoju, jer se inače na tom terenu vodi i njihova unutrašnja borba. Ali, o tim pitanjima još predstoji teška borba na međunarodnoj sceni.

Brana Smiljanić

Spoljna politika socijaldemokratije odgovara i domaćem kapitalu

Slažući se sa drugom Vidićem da je u oceni stava zapadnoevropske socijaldemokratije prema politici i doktrini nesvrstanosti i težnjama ovih zemalja za uspostavljanjem novog međunarodnog ekonomskog poretka potrebno ispoljiti mnogo veću dozu realizma, smatram da pri tom moramo imati u vidu da je pomenuti stav i ponašanje socijaldemokratskog pokreta prema zemljama u razvoju određen, pre svega, objektivnim položajem ovih partija u društveno-ekonomskom i političkom sistemu zemalja Zapadne Evrope. Naime, usled čvrste integrisanosti socijaldemokratskog pokreta u postojeći kapitalistički poredak, većina SDP, posebno one partije koje se nalaze na vlasti, svoju snažnu poziciju u svojim zemljama zasnivaju, pre svega, na neometanom funkcionisanju tog sistema i stalnom snažnom ekonomskom usponu. Taj ekonomski progres, kao što znamo, u velikoj meri proizlazi iz privilegija industrijski visokorazvijenih zemalja, koje se uspostavljanjem ravnopravnijih međunarodnih ekonomskih odnosa nužno moraju reducirati ili eliminisati, jer novi međunarodni ekonomski poredak znači, pre svega, pravedniju preraspodelu dobara između siromašnih i bogatih zemalja.

Ova konstatacija se u punoj meri odnosi i na Švedsku, u kojoj je poslednjih godina u toku brz proces napuštanja spoljnopolitičke doktrine i akcija za koje je do pre jedne decenije bila karakteristična opreznost, relativna pasivnost i striktna neutralnost i intenzivira se pretvaranje međunarodne delatnosti švedskog socijaldemokratskog pokreta u veoma dinamičan, aktivan i nadasve progresivan faktor međunarodnih odnosa u svetu. U tom kontekstu švedska socijaldemokratija je više nego ikada ranije usmerila svoju aktivnost prema zemljama u razvoju i oslobodilačkim pokretima u svetu. Poznate su akcije Švedske u davanju pune političke i znatne ekonomske pomoći Frontu nacionalnog oslobođenja Južnog Vijetnama i otpor američkoj agresiji u Vijetnamu u celini, podrška Aljendeu i pomoć čileanskom oslobodilačkom pokretu;

osim toga, Švedska je prva zapadna zemlja koja je pružila ekonomsku i političku podršku i pomoć nizu oslobodilačkih pokreta u Africi; ona daje relativno najveću ekonomsku pomoć zemljama u razvoju, orijentišući se pri tom prema zemljama sa progresivnim režimima itd.

Aktivnija, dinamičnija, progresivna spoljna politika švedske socijaldemokratije nailazi, uglavnom, na opštu podršku svih slojeva švedskog društva, uključujući i švedski krupni kapital, koji je zbog zaoštravanja konkurencije na inostranim tržištima (pre svega u borbi sa moćnim američkim i japanskim kapitalom) i zbog teškoća nastalih obrazovanjem zatvorenih ekonomskih integracionih celina našao u spoljnoj politici Švedske svoga saveznika.[1]

Međutim, Švedska ima dva lica u svetskoj politici, pre svega kada se radi o zemljama u razvoju. Švedska, naime, u punoj meri koristi sve prednosti i privilegije koje sve industrijski razvijene zemlje stiču iz spoljnotrgovinske razmene sa zemljama u razvoju. Osim toga, Švedska se odlikuje veoma brzom i snažnom ekspanzijom svojih multinacionalnih kompanija na područje zemalja u razvoju, posebno u zemljama sa reakcionarnim režimima (Brazil, pa i Južna Afrika). Poslednjih godina investicije švedskog privatnog kapitala u drugim zemljama rastu najbrže na svetu, tako da se broj zaposlenih u švedskim preduzećima u inostranstvu povećava brže nego u samoj Švedskoj. Mnoga najveća švedska preduzeća zapošljavaju u inostranstvu veći broj radnika nego u matičnim preduzećima (SKF, L. M. Ericsson).[2]

Složićemo se stoga sa pisanjem švedskog socijaldemokratskog časopisa „Tiden" kada tvrdi da „u vezi sa novim međunarodnim ekonomskim poretkom Švedska igra prilično smešnu ulogu, možda tipičnu za jednu bogatu zemlju koja želi da učini nešto progresivno, ali koja sedi tako čvrsto ukorenjena u opšti kapitalistički sistem da je nemoćna da postupa u skladu sa svojim dobrim principima.

Švedski predstavnici podržavaju u mnogome zahteve zemalja u razvoju (specijalno zasedanje OUN), iako smo, dovoljno tipično, glasali protiv specijalnog paragrafa o nacionalizacijama. Međutim, na delu mi ne činimo ništa posebno više nego druge

---

[1] „Važna stvar je politika koju Ulof Palme vodi od 1965. prema trećem svetu — njegova nezavisna akcija koja je započela sa Vijetnamom i Latinskom Amerikom. To su stvari koje se sada isplate. Spoljna politika ne stvara posao — mi i dalje imamo istu konkurenciju, ali ona otvara vrata i stvara kontakte. Mnoge zemlje trećeg sveta su bile tesno povezane sa Japanom i SAD, a sada prema njima gaje izvestan otpor. Tako politička atmosfera stvara nove mogućnosti ... To stavlja zemlju kao što je Švedska na mapu sveta" („Sweden Now", časopis Udruženja poslodavaca i industrijalaca Švedske, br. 4, 1975, str. 45—46).

[2] Prema najnovijim podacima u periodu 1963—1974. godine velika švedska preduzeća povećala su broj zaposlenih u inostranstvu za 120%, dok su se direktne investicije švedskih preduzeća u istom periodu povećale za pet puta („Veckans Affärer", Stockholm, br. 26, 1975.

zapadne zemlje. Naša državna pomoć nerazvijenim zemljama je malo veća, naš uvoz tekstila je, možda, malo liberalniji, ali inače razlika između naše praktične politike i politike drugih zemalja OECD prema zemljama u razvoju je minimalna"[3].

Milenko Marković

Kriza tradicionalne politike i ideologije u krilu socijaldemokratije

O fenomenu socijaldemokratije moguće je govoriti sa dva aspekta: sa aspekta njene istorijske pojave, istorijske realnosti koja se već duži niz decenija nameće kao alternativa revolucionarnom socijalizmu, i sa aspekta najnovijih, savremenih previranja (dubine, razmera i perspektiva tih previranja).

Ovo pitanje je interesantno u prvom redu s obzirom na to da socijaldemokratiju karakteriše — u tome smo, sudeći po podnetim referatima, manje-više saglasni — odsustvo revolucionarne socijalističke alternative, da se u jednoj dobroj fazi svoga razvoja svela na korekciju politike građanskih partija i u krajnjoj liniji na korekciju nepravdi koje se rađaju unutar kapitalističkog društva.

S druge strane, bez obzira na takav najopštiji ideološki profil socijaldemokratije, stoji činjenica, koju odavno uvažavamo, da ona ima ogromne mase radništva i širokih slojeva društva za sobom i da je decenijama jedini ozbiljniji ideološki i politički faktor, izraz interesa i potreba radničke klase bar što se tiče razvijenih kapitalističkih zemalja. Prema tome, ovde se postavlja pitanje jednog zaista kritičkog odnosa i procene istorijskog fenomena socijaldemokratije, njene realnosti u svakodnevnoj borbi radničke klase, ali i svega što je ona sobom donela u smislu udaljavanja od revolucionarnih perspektiva socijalizma. Moramo zaista imati ne jedan crno-beli, nego kompleksan pristup. Jer mi ni u kom slučaju ne možemo ocenjivati pokrete po onome šta oni o sebi misle i govore. Recimo, ako polazimo od toga da se ona odrekla krajnjih ciljeva u onom smislu u kome ih formuliše naučni socijalizam, da li to znači da iza toga ne stoje neki rezultati, neke tekovine, neka ostvarenja i u pravcu socijalizma. Uprkos tog odricanja od krajnjih ciljeva, čini mi se da je dosadašnji razvitak pokazao da se ipak ne bi moglo osporavati da je ostvareno nešto što se može karakterisati kao jedna tekovina, napredovanje socijalizma kao svetskog procesa unutar razvijenih kapitalističkih zemalja i kroz ideološki i politički medijum socijaldemokratije.

---

[3] „Tiden", Stockholm, br. 9, 1975, str. 488.

Uostalom, da ciljevi sami za sebe nisu dovoljni, potvrđuju i iskustva sa staljinizmom u komunističkom pokretu. Ona nam govore da su moguće situacije da se u ime revolucionarnih ciljeva ostvaruje društvena praksa veoma dubioznog sadržaja sa stanovišta socijalizma.

No, u svakom slučaju, postavlja se pitanje da li je takva socijaldemokratija neminovan izraz zapadnoevropskog radničkog pokreta, da li je ona jedino moguća perspektiva, jedino moguća socijalistička alternativa. Mislim da ne možemo prilaziti jednoznačno tome, kao što, isto tako, ne možemo govoriti da je dogmatizirani deo komunističkog pokreta i birokratski tip socijalizma jedina alternativa socijalizma. Tako ni u ovom slučaju se ne može reći da je socijaldemokratija jedini, pravi, autentični izraz revolucionarnih težnji radničke klase razvijenih zapadnih kapitalističkih zemalja, bez obzira na to što je ona u socijaldemokratiji nalazila ako ne jedinog, onda, svakako, vodećeg političkog predstavnika u ostvarivanju svojih svakodnevnih interesa.

Naime, socijaldemokratizam, reformizam koji je sa tim nastao, nastao je u jednom istorijskom trenutku razvoja kapitalizma, koji je osetio Marks i još više Engels, jer je i duže živeo od Marksa. To je trenutak stabilizacije kapitalizma na svojoj sopstvenoj osnovi i sa nadgradnjom političke demokratije. Taj trenutak, očigledno, nametao je potrebu da se menja taktika i strategija revolucionarne borbe u razvijenim zemljama Zapada. Uočivši tu potrebu, Engels je izložio svoje poglede o novoj taktici i strategiji radničke klase koji su vrlo aktuelni, savremeni. Ti pogledi doživeli su reformistička tumačenja još za života Engelsovog, tako da se on morao ograđivati od sličnih tumačenja. Suština je tih pogleda u proceni da je vreme izvođenja revolucije na uličnim barikadama, juriša, iznenadnih prepada itd. prošlo. Događaji 1848, poslednja zbivanja sa Pariskom komunom itd. učvrstili su Engelsa u uverenju da je nastupio period mirnog razvoja kapitalizma kome odgovara taktika i strategija mirne parlamentarne borbe, osvajanja pozicija iznutra, uz zadržavanje istorijskog prava radničke klase i svakog naroda na revoluciju. Ali, nasuprot revolucijama manjine u buržoasko-jakobinskom stilu, Engels otvara viziju proleterske revolucije kao „svesnog dela većine". Za razliku od reformizma, Engels pod tim podrazumeva kvalitativni prelaz iz kapitalizma u socijalizam, ali mirnim sredstvima.

Rekao bih da su to elementi mirnog puta koji tek danas, čini se, dolaze do izražaja u taktici i strategiji nekih komunističkih partija na Zapadu i da je pomalo nepravedno što se u tom smislu zaboravlja Engels.

Bernštajn je, tumačeći u krivom svetlu ove Engelsove ideje, dao jedan drugi, reformistički pravac taktici i strategiji radničkog pokreta u Zapadnoj Evropi. I pored pokušaja Roze Luksemburg i levice u Drugoj internacionali da se izgradi jedna primerenija taktika i strategija revolucionarne borbe u zapadnim zemljama,

reformistički pravac je ipak preovladao. Prvi svetski rat i oktobarska revolucija povukli su demarkacionu liniju između reformističkog i revolucionarnog krila radničkog pokreta. Međutim, potrebno je reći da ni Oktobar niti Lenjin, i pored sve oštrine istorijskog zahteva za jednom ideološkom diferencijacijom u to vreme, nisu postavili nepremostive zapreke svakoj saradnji i mogućem objedinjavanju komunističkog i socijaldemokratskog dela radničkog pokreta. Lenjin je 1922. godine predlagao, inicirao, sugerisao određene vidove saradnje sa socijaldemokratskim partijama uprkos negativnom stavu njihovin vođa prema oktobarskoj revoluciji i sovjetskoj vlasti. Nepremostiv jaz iskopan je za vreme Staljina. Jer Staljin je postavio kao primaran cilj revolucionarne borbe na Zapadu — uništenje socijaldemokratije. On je čak i eksplicitno rekao da je preduslov obaranja kapitalizma likvidacija socijaldemokratije.

To su neke reminiscencije koje sam izneo da bih se vratio na pitanje šta su uzroci relativne istorijske trajnosti socijaldemokratije i na pitanje gde se mogu tražiti uzroci savremenog previranja unutar socijaldemokratije. Što se tiče prvog pitanja, moglo bi se navesti nekoliko elemenata:

1) to je relativno stabilan razvoj kapitalizma za jedan duži period i pored svih dosadašnjih kriza i recesija;

2) okolnost da je socijaldemokratija uspevala da odgovara na svakodnevne životne potrebe radničke klase i da ih politički artikuliše u smislu njenih kratkoročnih ciljeva;

3) što je socijaldemokratija vrlo vešto uspevala i da manipuliše tim kratkoročnim interesima radničke klase, da ih ideologizira i predstavi kao esenciju socijalizma i njenih istorijskih interesa. Štrajk tekstilnih radnika u Lidsu 1970. godine veoma je instruktivan baš u smislu manipulacije od strane sindikata. Taj štrajk je poveden i protiv sindikata i protiv poslodavaca. Jer sindikati su se u toj meri institucionalizirali, birokratizirali da su postali otuđena moć radničke klase koja u ime radničke klase pravi dogovore sa kapitalom na štetu njenih elementarnih interesa. Prema tome, čak ni u revandikativnom zahtevu radničke klase socijaldemokratija ne može da se pohvali da je na visini. već pada i tu na ispitu, a da ne govorim o nekim dubljim težnjama i istorijskim interesima radničke klase;

4) decenijsko odsustvo autentične revolucionarne socijalističke alternative na Zapadu. Socijaldemokratija dugi niz godina nema ozbiljnog konkurenta u tom pogledu. Ona je veoma lako mogla da tuče dogmatizirani komunistički pokret koji nije mogao da naiđe na prijem ni kod radničke klase ni kod masa na Zapadu. Revolucija na Zapadu, kako se izrazio sekretar KP Španije Kariljo, nije mogla započinjati jurišem na Zimski dvorac niti je uslovima zapadnoevropskih zemalja mogao odgovarati model socijalizma koji se predstavljao u vreme staljinizma. Ta okolnost

olakšavala je u izvesnom stepenu poziciju socijaldemokratije prema radničkoj klasi, odnosno omogućavala joj je da se lakše nametne sa svojom „realpolitikom".

U raspravi o društvenim korenima socijaldemokratizma ukazano je na činjenicu „urastanja" pojedinih delova radničke klase u sistem, u nekim zemljama (na primer, SAD) čak znatnih delova radničke klase. Sasvim je izvesno da fenomen socijaldemokratizma predstavlja svojevrstan idejni izraz ove značajne društvene pojave.

Ali ne bi mogla, bez ikakvih rezervi, da budu prihvatljiva neka gledišta, pretežno građanskih teoretičara, koja realitet reformizma socijaldemokratije zasnivaju na tvrdnji da je radnička klasa na Zapadu u celini integrisana u sistem i da je to dovršeno stanje koje nije moguće promeniti. Jer, ukoliko bi to bilo tačno, tada bismo morali da prihvatimo da je socijaldemokratski reformizam jedino moguća istorijska alternativa taktike i strategije radničke klase u tim zemljama. Međutim, to ne bi moglo biti prihvatljivo ne samo zbog toga da bi se izbegle zamke jednoznačnosti, već i zato što i ranija i novija istorija klasnih borbi na Zapadu pokazuje da u radničkoj klasi nisu ugasle njene težnje za stvarnim i potpunim oslobođenjem. I pored svih dostignuća u životnom standardu i u sferi buržoaske demokratije, revolucionarni događaji 1968. godine u Francuskoj, zatim u Italiji i drugde pokazali su da radnička klasa postavlja mnogo dublje zahteve nego što ih je postavljala tradicionalna socijaldemokratija, čak dublje nego što ih je ranije postavljala i tradicionalna taktika i strategija komunističkih partija na Zapadu.

Možda se u istim uzrocima uspona socijaldemokratije mogu tražiti implicitne pretpostavke savremenih unutrašnjih previranja i preispitivanja tradicionalne politike i ideologije. Uzmimo primer relativne stabilnosti razvoja kapitalizma. Ne osporavajući unutrašnje pretpostavke njegovog razvoja i stabiliteta, ne možemo prenebregavati fakat da je razvoj zapadnoevropskog kapitalizma značajno potpomognut kolonijalnim sistemom. Konsekventno tome, ne bi se moglo osporavati da su na toj kolonijalnoj osnovi usledile neke povoljnosti i prednosti u položaju i uslovima života i borbe zapadnoevropske radničke klase. Zbog toga od reformizma koji je nastao kao izraz istorijski privilegovanijih okolnosti ne može se praviti vrlina od radničke taktike i strategije. Kao što se, uostalom, ne može praviti vrlina ni od taktike i strategije koja je nastajala kao izraz istorijski nepovoljnijih uslova klasne borbe u jednom broju zemalja sa zakasnelim razvojem kapitalizma.

U savremenim uslovima tradicionalne kolonijalne osnove svetskog kapitalizma više nema. Sa raspadom kolonijalnog sistema, sa rađanjem niza samostalnih zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike, sa postavljanjem na dnevni red istorije pitanja novog ekonomskog poretka u savremenom svetu, drugačije se prelamaju i unutrašnji problemi daljeg razvoja kapitalizma, pa.

prema tome, i problemi daljeg izgrađivanja taktike i strategije socijaldemokratskih partija. I drugo, sa afirmacijom samostalnosti komunističkih partija u traženju novih puteva, oblika i metoda borbe za socijalizam, primerenih uslovima razvijenih kapitalističkih zemalja, socijaldemokratija ne može više, kao što je to činila tako reći do juče, da se ponaša samouvereno na tlu tradicionalne poliitike i ideologije.

Ako govorimo o krizi, previranjima i strujanjima u socijaldemokratiji, rekao bih da su slična previranja i krizni momenti prisutni i u komunističkom delu radničkog pokreta, već duži niz godina, te da je u tom smislu ta kriza univerzalna. I ako bismo tražili nečeg zajedničkog, moglo bi se reći da i jedan i drugi pokret preživljava krizu etatističkog mita socijalizma. Jer i u jednom i u drugom pokretu, uz sve izuzetke i, razume se, međusobne razlike, postoji veoma izražena vera u posebnu ulogu i svemoć države u procesima preobražaja društva. Savremeni društveni razvoj, međutim, i u kapitalizmu i u socijalizmu pokazuje da se koncept društvenog preobražaja na bazi svemoći države prevazilazi različitim oblicima industrijske demokratije, participacije, kontrole i učešća radnika u upravljanju privredom i državom.

Na planu globalne strategije može se govoriti o krizi mita supranacionalnog internacionalizma i univerzalno koncipiranog modela socijalizma unutar komunističkog pokreta i, s druge strane, o krizi svojevrsnog socijaldemokratskog internacionalizma, obojenog građanskim kosmopolitizmom, koji se kretao u okvirima odbrane takozvanog „slobodnog sveta" i atlantizma. Čak bi se moglo govoriti i o krizi monolitizma na planu globalne strategije socijaldemokratije. Svakako, u mnogo blažem vidu nego u komunističkom pokretu, zahvaljujući drugačijim tradicijama. Ali u prvoj posleratnoj deceniji ta monolitnost je postojala i u jednom i u drugom delu pokreta oko dva bloka — u toj meri da su i jedan i drugi pokret delovali u funkciji jednog, odnosno drugog bloka. Razume se, generalno uzev i uz uvažavanje izuzetaka.

U međuvremenu su se dogodile krupne promene u razvoju društva i međunarodnih odnosa koje su nametnule drugačije alternative, alternative različitih puteva u socijalizam, miroljubive koegzistencije i nesvrstanosti, integracionih kretanja na bazi priznavanja nacionalne samostalnosti i nezavisnosti naroda i zemalja. To su faktori koji, bez sumnje, utiču na ukupan proces savremenih previranja i preispitivanja tradicionalne politike i ideologije socijaldemokratije. Ona je, svakako, prinuđena na ta preispitivanja, i sada se samo postavlja pitanje koliko je ona u stanju da pređe Rubikon građanskog društva, da prelazi granice kapitalizma. To pitanje se za nju javlja u šekspirovskom smislu „biti ili ne biti".

Branko Pribićević

O partijama nikad ne sudimo po onome šta one govore o sebi, već po onome šta čine

Kao jedan od autora priloženih saopštenja želim da izrazim zadovoljstvo što smo ovde čuli da su naši tekstovi korišćeni u pripremama predstojeće sednice Predsedništva CK SKJ na kojoj će se raspravljati i o socijaldemokratskom pokretu. To nam svedoči da i u ovoj oblasti istraživanja imamo rezultata koji mogu da budu i od šireg društvenog značaja.

Smatram da je vrlo značajno da smo u raspravi o jednom tako složenom i kontroverznom pitanju kao što je današnja socijaldemokratija postigli tako visok stepen saglasnosti u osnovnim prilazima i ključnim procenama. Bilo je, naravno, i razlika, ali su one imale više karakter neslaganja u detaljima ili nijansama nego u ključnim pitanjima.

Može se konstatovati da je dosadašnja diskusija prihvatila ili potvrdila polaznu ocenu svih referata — da je u toku proces dosta značajnih unutrašnjih promena u politici i teorijskim koncepcijama socijaldemokratije. Izražena je, takođe, najšira saglasnost sa procenom da je u većini slučajeva zajednički predznak ovih promena sigurno pozitivan. S druge strane, nismo u stanju da pouzdano i precizno odgovorimo na pitanje koliki će biti stvarni domašaj pomenutih promena. Da li je reč o taktičkom obrtu ili o dugoročnijim pomeranjima koja imaju razmere strateških preispitivanja? Mislim da će morati da prođe još jedno vreme pre nego budemo u stanju da sigurnije odgovorimo i na ova pitanja.

Smatram, isto tako, da je veoma važno što smo u našim raspravama izbegli zamke i iskušenja maksimalističkog dogmatizma koji a priori odbacuje sve što dolazi iz socijaldemokratskog pokreta, ali i površnosti nekritičkog pozitivizma koji je spreman da prihvati „na reč", da uzme „zdravo za gotovo" sve što sami socijaldemokrati kažu o svojoj politici i sebi u celini. Ne smemo gubiti iz vida poznato upozorenje da o partijama nikad ne sudimo po onome šta one govore o sebi, već po onome šta čine. To upozorenje i te kako se odnosi i na socijaldemokratiju.

Već sada raspolažemo sa dosta elemenata koji svedoče da i ovoga puta postoji veliki raskorak između reči i dela, proklamacija i prakse socijaldemokratskog pokreta. Drugarica Smiljanić je ovu tezu vrlo ubedljivo dokazivala i dokazala na primeru skandinavskih, pre svega švedskih socijaldemokrata.

Poželjno je da u istraživanju ove materije uvek posedujemo jednu notu blage, što znači i dobronamerne skepse. To je kritički stav koji unapred ništa ne odbacuje, koji je otvoren prema mogućnosti promene.

Iako lično zastupam gledište da je u ovom trenutku veoma teško procenjivati koliki će biti opšti domet i stvarni značaj promena koje su u toku, smatram da se u jednom slučaju već sada može sa dosta izvesnosti govoriti i o trajnijim posledicama. Ovde imam u vidu značajne promene u strukturi odnosâ u evropskom, ali i u širem, međunarodnom radničkom pokretu, koje su povezane sa procesima što su sada u toku u socijaldemokratskom pokretu, ali i sa nekim novim momentima u politici komunističkih partija.

Smatram da je poluvekovna tvrda i isključiva bipolarna struktura radničkog pokreta u velikoj meri prevaziđena. Svet socijalizma više nije podeljen (i to „bez ostatka") između dve velike i duboko antagonizirane idejno-političke formacije — komunističke i socijaldemokratske. Ta linija podele rastače se pred našim očima. Uspostavlja se bitno nova, mnogo složenija i razuđenija struktura organizovanih socijalističkih snaga. Novi raspored snaga sve više liči na veoma raširen spektar orijentacija u kojem se preliva veliki broj raznovrsnih tendencija, boja i tonova.

Važno je istaći da se novi raspored uspostavlja ne tako što se pojavila neka sasvim nova, „treća" idejno-politička formacija koja se „uklinila" u raniji bipolarni sastav. Naravno, ima i takvih grupacija — pomenimo samo razne struje takozvane nove socijalističke levice — ali one nisu ni izdaleka najvažniji konstitutivni faktor koji je popunio raniji „međuprostor" između komunista i socijaldemokrata. Specifičnu karakteristiku novog strukturiranja nalazim u činjenici da su se otvorili „bokovi" dveju osnovnih grupacija i iz njihovog sastava je počelo pomeranje prema poziciji koju bismo mogli nazvati, da se poslužimo terminom s početka ovog veka, socijalističkim centrumom. Upravo ovakvo pomeranje je i omogućilo da se u pojedinim zemljama uspostave prvi odnosi saradnje, da se ublaže raniji teški antagonizmi. U godinama koje su pred nama može se očekivati da će prema ovoj poziciji „susreta" gravitirati još značajnije snage.

Razvoj događaja upućuje na mogućnost još jednog novog momenta — biće više pokušaja da se obrazuju jače političke grupacije ulevo od nekih komunističkih partija. Takvih nastojanja je, naravno, bilo i ranije, ali su rezultati bili vrlo mršavi (trockisti i druge levičarske i ekstremno levičarske grupe). Sada ne bi trebalo isključiti mogućnost da se u nekim slučajevima pojave i znatno snažnije grupe i partije koje će nastojati da preuzmu primat na levom krilu nacionalnog političkog spektra.

Želeo bih posebno da skrenem pažnju na neke posledice izloženih promena u rasporedu socijalističkih snaga za naš pokret. Kao politički pokret koji već gotovo pune tri decenije gradi svoju sadašnjost i budućnost na energičnoj borbi za ravnopravnost i samostalnost svih subjekata socijalizma, sa novim rasporedom snaga i strukturom odnosâ dobijamo neuporedivo veće mogućnosti za ostvarivanje svoje unutrašnje i spoljne politike. Dok smo ranije (u bipolarnoj strukturi) često morali da se krećemo pravim „brisanim prostorom", odupirući se stalno pokušajima da budemo

apsorbovani od raznih „jedino ispravnih" oblika socijalističke politike, sada su naše mogućnosti mnogo veće. Sve je više radničkih partija sa kojima nalazimo mnogo zajedničkog, sa kojima možemo da ravnopravno sarađujemo, čak i onda kada se u ponečemu i ne slažemo. U vreme kada više nema tvrde bipolarne podele, svako insistiranje da se radničke partije moraju opredeliti „jednom ili drugom carstvu" postaje pravi anahronizam. One snage koje još uvek razmišljaju u kategorijama monolitizma, centara i discipline sve više su u raskoraku sa istorijskim realnostima modernog socijalizma i radničkog pokreta.

Aleksandar Grličkov

O saradnji i dijalogu među socijalistima, socijaldemokratima i komunistima

Osnovni smisao i sadržaj političkih linija socijalističkih i socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope je u tome da one ne čine ono što ne moraju, a uvode samo one promene koje mogu. To je opšti strateški okvir koji proizlazi iz krize savremenog kapitalizma, iz podele političke karte sveta na svet socijalizma i svet kapitalizma, iz procesa popuštanja zategnutosti u svetu, iz sve većih i dubljih razlika između industrijski razvijenog i nerazvijenog sveta.

Mislim da su sve ove osnovne koordinate u uzajamnoj uslovljenosti i međuzavisnosti, da se ostvaruju kao, više ili manje, definisan proces koji ne omogućuje subjektivnim političkim snagama, pa ni socijalistima ni socijaldemokratima, da formulišu jednu konzistentnu političku liniju koja bi prevazišla postojeće tradicionalne okvire. To, isto tako, utiče da mnogi ne uspevaju da razluče šta je u tim promenama koje uvode socijalisti i socijaldemokrati strateško, a šta taktičko.

To se, po svemu sudeći, odnosi na radikalne promene koje doživljava i drugo krilo radničkog pokreta — komunističko. Vidljivije kod onih komunističkih partija koje nisu na vlasti a predstavljaju nacionalnu snagu. Njihovo naglašeno traganje za takvom novom strategijom koja bi im davala bolje izglede, uz uspešnije odgovore na pitanja borbe za socijalizam nego što su njihove postojeće strategije i taktike. Takva nastojanja prisutna su, mada ne toliko izrazito naglašena, i kod komunističkih partija na vlasti, koje isto tako tragaju za optimalnijim rešenjima u strategiji borbe za izgradnju socijalizma u svojim zemljama.

Narušavanje dosadašnjih opštih okvira teorijskih i političkih vrednosti nije nikome — pa ni socijalistima ni socijaldemokratima, ni komunistima — ostavilo na dohvat ruke puno alternativa. Kad je, najkraće rečeno, ceo mehanizam funkcionisanja političkih i ekonomskih odnosa u svetu zasnovanih na opštesvetskom interesu napušten i zamenjen nacionalnim interesom, režim slo-

bodne trgovine zamenjen intervencionizmom države i svet podeljen na blokove, a radnička klasa postala kvantitativno značajna u ukupnoj strukturi stanovništva, niko — ni komunisti, ni socijalisti ni socijaldemokrati — nije mogao da ostane na svojoj staroj strategiji. Potencije tih strategija su ili iscrpene ili su pred iscrpljenjem. U tome je smisao prilagođavanja političkih strategija naročito komunista u Zapadnoj Evropi. U tome ne zaostaju ni socijalisti ni socijaldemokrati, iako sa još neznatnim promenama, ali ipak promenama.

Sada se među komunistima vode diskusije, pa i polemike, o pitanjima od suštinskog značaja. U njima ima novog, prilagođenog savremenim uslovima. Prirodno da staro i prevaziđeno nije u potpunosti van upotrebe. Ideološka razmimoilaženja su u punom legalitetu, priznata. To isto se događa kod socijalista i socijaldemokrata. To je prvi put kako se naglašena ideološka razmimoilaženja počinju javljati i bivati problem u socijalističkom i socijaldemokratskom pokretu. I jedno i drugo krilo radničkog pokreta pokušava da nađe svoj novi identitet, da sagleda gde su i koje su moguće nove vrednosti. Socijalisti i socijaldemokrati traže rešenja u renoviranju — ako mogu tako da se izrazim — svoje političke strategije onoliko koliko moraju i koliko mogu bez narušavanja dosadašnjih opštih okvira reformizma. Međutim, zahtevi za promenama i korekcijama sve više su izvan sfere subjektivnih opredeljenja i želja s obzirom na to da postoji objektivan pritisak za ubrzanije promene. S druge strane, pak, postoje i objektivni limiti do kojih te promene mogu dosezati, to jest limiti koji na određen način neutrališu potencije objektivnih faktora i čije je dejstvo usmereno u suprotnom pravcu.

Jedan od faktora naklonjenih promenama je i spektakularni razvitak materijalnih proizvodnih snaga koji, reklo bi se, dovodi do permanentnog sukoba proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. U prošlom veku bilo je potrebno gotovo celo stoleće da bi se obim proizvodnje udvostručio, a sad je za to potrebna decenija i nešto više, dok neke zemlje to ostvaruju i za kraće vreme. Sukob proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, kao jedna od fundamentalnih postavki marksizma, sve više je faktor neposrednog, a ne dugoročnog dejstva, što potvrđuju česte promene, prilagođavanja i reforme u ekonomskoj i socijalnoj organizaciji društva u svim zemljama nezavisno od karaktera društvenog sistema. No, očigledno, to nije problem samo jednog krila radničkog pokreta — socijalističkog i socijaldemokratskog, već i komunističkog.

Prema tome, u materijalnim proizvodnim snagama i njihovom tako brzom i spektakularnom razvitku leže i pozitivne — čak vrlo pozitivne — potencije za ono što nazivamo promenama i što predstavlja traganje za novim domašajima i njihovim osmišljavanjem. Međutim, postoje i snažni faktori koji se suprotstavljaju — i to veoma ozbiljno — objektivnim i nužnim promenama i prilagođavanjima. Svet je danas u ozbiljnoj konfrontaciji, podeljen je na blokove. U takvom društvenom okviru ostvaruje se strategija borbe za društvene preobražaje i socijalizam. Taj čini-

lac je opredeljujući za strategiju socijalista i socijaldemokrata; on je opredeljujući i za političku strategiju i taktiku borbe komunista za društvene preobražaje i socijalizam, a od značaja je i za njihove međusobne odnose. Tako, na primer, Italijanska KP ne predviđa istupanje Italije iz NATO-pakta u slučaju da participira ili da dođe na vlast. Ili, politička strategija KP Španije u slučaju njene participacije u vlasti ne predviđa postavljanje pitanja opstanka američkih vojnih baza u Španiji.

U poslednje vreme primećujemo da i socijalisti i socijaldemokrati naglašeno govore o socijalizmu, o potrebi socijalističkog preobražaja. I jedno i drugo krilo radničkog pokreta na Zapadu imaju za to ozbiljne razloge, iako sa različitih pozicija. Komunističko krilo želi da se suprotstavi velikoj birokratskoj etatizaciji na državno-svojinskim odnosima, a socijalističko i socijaldemokratsko — da se oslobodi podržavanja kapitalizma, odnosno da se suprotstavi etatizaciji na privatno-sopstveničkim kapitalističkim odnosima. Evropski socijaldemokrati sve više ističu značaj demokratskog socijalizma kao opredeljujućeg elementa njihovih budućih političkih strategija. Reč je o faktorima koji mogu voditi određenim promenama, to jest koji će u strukturi osnovnih idejnih vrednosti socijaldemokratije podsticati one vrednosti koje mogu da se delimično ili potpuno uklope u jednu — kako smo već rekli — donekle renoviranu ili, pak, u izvesnom smislu novu strategiju socijaldemokratije koja bi izašla iz okvira klasičnog reformizma, koji, očigledno, do sada nije vodio ni u kakav socijalizam, pa ni u demokratski. Za sada te nove tendencije kod socijalista i socijaldemokrata nisu toliko vidljive. Suprotno tome, neke komunističke partije Zapadne Evrope menjaju bitna opredeljenja svoje političke strategije i taktike. Nezavisno od neospornih razlika u ciljevima, prisutno je shvatanje, prisutna je dilema, kad je reč o tendencijama razvoja u radničkom pokretu na Zapadu: da li se socijaldemokrati marksiziraju ili se komunisti socijaldemokratizuju. Po našem mišljenju, ne postoje elementi koji bi potvrđivali ispravnost takvog mišljenja kako u slučaju jednih tako i u slučaju drugih.

Potrebno je ukratko se osvrnuti i na promene u političkim linijama socijalista, socijaldemokrata i komunista koje je u politički okvir njihovog delovanja uneo proces popuštanja zategnutosti. Dijalektika popuštanja zategnutosti podstakla je gotovo sve političke partije da odlučnije razviju vlastitu ideološko-političku osnovu svoje strategije. Ta pojava je vidljiva i kod socijalista i socijaldemokrata. Ona utiče na diferencijaciju među njima u pogledu sadržine njihovih političkih strategija. Ima dovoljno osnova da se veruje da će se taj proces diferencijacije nastaviti. Kod komunističkih partija Zapadne Evrope, u zavisnosti od njihovih revolucionarnih uslova, takođe je primetna težnja ka odlučnijem razvijanju vlastite ideološko-političke osnove njihove strategije borbe za socijalizam.

Proces popuštanja zategnutosti, očigledno, podstakao je i ohrabrio brojne partije da se u izgradnji svoje savremen-

gije sve više oslanjaju na sopstvene nacionalne uslove, na njihove osnovne ekonomske, političke, socijalne i kulturne sadržaje. Ovo se odnosi kako na komunističke tako i na socijalističke i socijaldemokratske partije. Razume se, treba imati u vidu da se kod komunističkih i radničkih partija taj proces odvija nekako na dramatičniji način nego kod socijalističkih i socijaldemokratskih partija. Nastanak i istorijski razvoj komunističkog krila radničkog pokreta uticali su da je ono senzibilnije u međusobnim odnosima. Taj senzibilitet je karakterističan za sistem i strukturu odnosâ u komunističkom pokretu. Dijalektika popuštanja zategnutosti uklonila je neke ograničavajuće mere i okvire u odnosima između komunista, s jedne, i socijalista i socijaldemokrata, s druge strane. Politika popuštanja zategnutosti i ideološka razmimoilaženja postali su uzajamno uslovljeni. Ta uslovljenost nije smanjila intenzitet prisustva tih razmimoilaženja. Popuštanje zategnutosti otpustilo je ipak neke ideološke kočnice, potisnulo politiku hladnog rata, otvorilo mogućnost dijaloga među komunistima i socijalistima i otvorilo mogućnost njihovog međusobnog postepenog političkog susreta i otklanjanja međusobnog nepoverenja.

Otvaranje takvog dijaloga i susreta, međutim, ne znači kraj ideoloških konflikata i ideoloških razmirica među komunistima i socijalistima. To ne znači bratimljenje komunista i socijalista na jedinstvenoj idejnoj platformi izgradnje socijalizma. Naprotiv, ideološka neslaganja i konflikti su i dalje prisutni. Reč je samo o traganju za mogućim dodirnim tačkama njihovih političkih programa demokratske transformacije društva, što je strateški cilj u okviru ove istorijske deonice razvoja sveta i njenih objektivnih i subjektivnih limita.

Povoljnije okolnosti stvorene politikom popuštanja zategnutosti, međutim, različito se koriste. One objektivno pružaju mogućnost da se sve više napušta otvorena konfrontacija komunista i socijalista, odnosno mogućnost otvaranja dijaloga komunista sa socijalistima i socijaldemokratima u pojedinim zemljama Zapadne Evrope. Međutim, neki to čine selektivno i vrlo oprezno. Kod socijaldemokrata SR Nemačke primetno je da odbijaju svaku saradnju sa komunistima u svojoj zemlji, a sarađuju sa komunističkim partijama nekih drugih zemalja. Takva selektivna saradnja sa komunistima, međutim, ima ograničen domet, ograničene vrednosti, i biće praktikovana dotle dok komunisti u SR Nemačkoj budu partija manjeg uticaja, a potreba za saradnjom sa komunistima nametnuće se ukoliko komunisti promenama u svojoj političkoj liniji prošire svoj uticaj u društvu. No, sa selektivnom saradnjom, po svemu sudeći, ipak treba računati kao sa činjenicom koja može imati dugoročniji značaj.

Socijalisti i socijaldemokrati stalno ističu parolu demokratskog socijalizma kao antitezu socijalizmu u socijalističkim zemljama. U tome su dosta kontradiktorni. Oni svojom politikom u toku svog postojanja nigde nisu ostvarili socijalizam. Komunisti Zapadne Evrope, međutim, ponudom demokratskog socijalizma su uverljiviji od socijaldemokrata. Pa ipak, neki socijaldemokrati

Zapadne Evrope u novim uslovima nastupaju sa tezom da postoje elementi koji govore kako su se komunisti, navodno, „popravili" ali im ipak ne treba verovati jer demokratski socijalizam koji nude komunisti u nekim zemljama Zapadne Evrope nigde nije ostvaren, pri čemu zastupnici te teze ističu praksu socijalizma u socijalističkim zemljama.

Saradnja socijalista i socijaldemokrata sa komunistima ostvaruje se na mogućem političkom programu, odnosno mogućim dodirnim tačkama njihovih političkih programa. Uspeh takve saradnje zavisi od suspendovanja međusobnog nadmetanja u dokazivanju sopstvenih kvaliteta i u insistiranju na slabostima političke linije drugoga. Socijalistička i socijaldemokratska politička misao sve više će biti prinuđena da napušta svoju preokupiranost istraživanjem slabosti političke linije komunista. Mislimo da neće moći to stavljati u prvi plan, kao što i komunisti Zapadne Evrope sve manje insistiraju na slabostima političke linije socijalista i socijaldemokrata, odnosno ne ističu ih u prvi plan. Socijalisti i socijaldemokrati sve više su prinuđeni da se okreću sopstvenoj političkoj liniji u dokazivanju da u praksi žele stvarno da ostvare socijalzam demokratskog tipa.

Mislim da je pitanje saradnje ili nesaradnje sa komunistima, odnosno pitanje odbacivanja antikomunizma ili njegovog daljeg podgrejavanja jedan od presudnih faktora daljeg ponašanja socijalista i socijaldemokrata i daljeg razvoja njihove političke linije.

Komunisti pružaju priliku socijalistima i socijaldemokratima da se zaborave mnoge predrasude, da se prevaziđu negativna iskustva prošlosti. Takvu šansu pružaju upravo najznačajnije komunističke partije Zapadne Evrope, koje u svojim zemljama predstavljaju nacionalnu snagu. A komunističke partije Zapadne Evrope koje su kao politička snaga još uvek na starim, sektaškim pozicijama takvu priliku ne mogu ni pružati u ovom momentu, dok ne ojačaju sopstvene pozicije, dok ne prilagode svoju političku liniju novim uslovima. A za to su potrebna prilagođavanja strateškog karaktera.

Suočeni sa novim u strategiji nekih komunističkih partija Zapadne Evrope (KP Italije, Francuske, Španije, Velike Britanije i Belgije), sa novim u koncepcijama njihovog puta u socijalizam, socijalisti i socijaldemokrati sve više su prinuđeni da se prilagođavaju, da se brane, da sprečavaju dalje erodiranje svojih pozicija.

Vreme, međutim, čini svoje. Novi akcenti prisutni su kod socijalističkih i socijaldemokratskih partija. Novi akcenti prisutni su i kod komunista. Sve više se govori o međusobnoj saradnji, o spremnosti na saradnju i na izvesne kompromise i ustupke socijaldemokratima ako i oni pokažu spremnost da recipročno učine ustupke i da se odreknu nekih svojih starih stavova. Taj proces ne teče bez teškoća. Naprotiv. Pomenuta teza nekih socijaldemokrata: „Nemojmo verovati komunistima dok stvarno ne dokažu da žele demokratski socijalizam" nije ništa drugo do defanziva

u odnosu na uspešnu ofanzivu nekih komunističkih partija. Takav apel da se ostane skeptičan posmatrač nije izraz samo defanzive, već je u funkciji kočničara istorije.

Naše naučno i političko interesovanje ne treba da ide u pravcu istraživanja da li je reč o promenama strateške ili taktičke prirode. Na to pitanje vreme će sve više davati prave odgovore. Naša naučna i politička preokupacija treba da bude usmerena na proučavanje političkih linija sa aspekta da li one faktički podstiču pozitivne procese u pravcu socijalizma, bez obzira na to kako ga jedna ili druga ideološka osnova koncipira, usmerava, prilagođava itd. Za nas je od interesa ono što u praksi čini zapadnoevropska socijaldemokratija u najširem smislu reči, za šta se bori u parlamentima svojih zemalja — na liniji kretanja ka socijalizmu. Ne možemo kroz akademska teorijska razmatranja doći ni do kakvog uvida šta je strategija, a šta taktika. Treba da sagledamo konkretna opredeljenja prema praktično-političkim pitanjima ili prema pitanjima koja mogu imati vrednost dugoročne politike.

Socijalisti i socijaldemokrati Zapada nemaju odgovora na mnoga pitanja. Ne mogu da kažu, na primer, kako bi se to bez određene eksproprijacije i nacionalizacije mogla ostvariti preraspodela u korist radničke klase. Pri tome se ostaje na krajnje uopštenim i nedorečenim formulacijama. Još uopštenije se govori o nekim drugim suštinskim pitanjima kao što su, na primer, upravljanje preduzećima od strane radnika, pitanje kako ostvariti i razvijati socijalizam u uslovima postojanja blokova, da li blokovska podeljenost smeta kretanju ka socijalizmu, da li je proklamovanje „demokratskog socijalizma" spojivo sa zadržavanjem socijalnog statusa quo itd.

Završiću time što ću reći da ne postoje realne činjenice koje bi osporavale pozitivnu stranu promena u političkoj strategiji socijalista i socijaldemokrata. Oni govore o socijalizmu više nego što su ikada do sada govorili; ukidaju hipoteku potpune odbojnosti u pogledu saradnje sa komunistima; otvaraju proces traganja za mogućim tačkama saradnje sa komunistima u svojoj zemlji i sa komunistima u drugim zemljama; objektivno podržavaju miroljubivu koegzistenciju nezavisno od razlika u društvenim sistemima kao novi okvir klasne borbe, borbe za socijalizam u svetu. Može se, kao što to i oni čine, sumnjati u iskrenost njihovih namera, ali ti procesi su prisutni.

Kako se odnositi prema težnji socijalističkih i socijaldemokratskih partija da prošire svoj uticaj na druge kontinente? Da li će to izazvati diferencijaciju u nesvrstanom svetu, da li će takve akcije biti ideologizirane, što bi dovelo do narušavanja njegove globalne kohezije? Težnja za njihovom ekspanzijom na drugim kontinentima nije bez šansi. Da bi se uspelo u tome, mora se platiti odgovarajuća cena — odgovarajućim prilagođavanjem. Ni sastanak u Tunisu ni skup u Karakasu, međutim, nisu dali očekivane rezultate. Takvi rezultati zavise od spremnosti socijalista i socijaldemokrata da prihvate dijalog i saradnju sa partijama ze-

malja u kojima vlada jednopartijski sistem, a to znači da odustanu od shvatanja da je pozitivno samo ono društvo gde postoji pluralistički sistem. Treba da prihvate pokret nesvrstanosti i zahteve za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Branko Caratan

Dedogmatizacija daje osnovu za jednu novu strategiju

U diskusiji o suvremenoj socijaldemokraciji jedna tema ostala je po strani. Riječ je o odnosu objektivnog i subjektivnog faktora društvenih promjena relevantnih za recentna zbivanja u radničkom pokretu u cjelini, a posebno za socijaldemokraciju. Iz rasprava o promjenama u politici socijaldemokracije gotovo da se stiče utisak da je sve što se događa sa suvremenom socijaldemokracijom manje ili više objektivno determinirano. Ako bismo, međutim, prihvatili tu tezu, zapali bismo u zamku socijaldemokracije jer je upravo ona decenijama inzistirala na tezi da je društveni razvitak gotovo isključivo objektivno determiniran i da izvan takvog mehaničkog determinizma ne ostaje nikakav prostor za slobodnu ljudsku akciju. U ime takve interpretacije historije, koja s marksizmom nema puno zajedničkog, opravdavalo se odustajanje od revolucionarne akcije, koja bi — po socijaldemokraciji — bila preuranjena ukoliko ne bi mehanički proizlazila kao rezultat iz objektivnog toka razvitka kapitalizma. A do tog očekivanog „sloma", upravo iz tih razloga, sve dok on ne nastupi, za socijaldemokraciju moguć je samo reformizam koji ne ugrožava osnove građanskog društva.

Upravo zato nije prihvatljiva teza po kojoj je sve što se danas dešava sa socijaldemokracijom moguće objasniti samo zaoštravanjem krize kapitalizma ili sposobnošću kapitala da amortizira i odgodi kriznu situaciju. Takvo razmišljanje ne bi bilo utemeljeno na marksističkoj osnovi. To tim više što se iz povijesti socijaldemokracije ne može izvući zaključak koji pojavu i razvitak socijaldemokratske struje u radničkom pokretu može objasniti isključivo sposobnošću kapitalizma da izbjegne krizu. Površnom posmatraču može izgledati da je to bio ako ne jedini, a ono presudan uzrok. Istina je da se socijaldemokracija pojavila na političkoj sceni u vrijeme kada je kapitalizam u zapadnoj Evropi u drugoj polovini prošlog stoljeća uspio da proturječnost između društvenog karaktera proizvodnih snaga i privatnog karaktera prisvajanja privremeno ublaži prebacivanjem suprotnosti na svjetski plan. Kolonijalni i polukolonijalni oblici dominacije omogućili su ublažavanje socijalnih suprotnosti i razvitak proizvodnje unutar granica velikih kapitalističkih zemalja Zapada. Kapitalizam je na taj način osigurao svoju dalju proširenu reprodukciju i od-

godio krizne situacije. Kasnije će u više navrata dokazati da je u stanju da i dalje pronalazi nove prostore za svoj razvitak i nove metode amortiziranja kriznih situacija.

Međutim, na osnovu takvog historijskog iskustva ne bi se mogao izvući zaključak da će i danas u jednoj novoj kriznoj situaciji kapital ovaj problem moći ponovo riješiti u svoju korist. Do danas je uglavnom kapitalizam uspio da kompromise i koncesije koje je pravio pod pritiskom radničkog pokreta provodi samo onda kada je to odgovaralo njegovim interesima. Pored toga, pravio ih je samo na način koji je odgovarao interesima kapitala. Danas se to sve teže može ponavljati — ne zato što, možda, nastupa jedna nova nepremostiva kriza kapitalističkih odnosa, već u prvom redu zato što se na drugoj strani, na strani radničke klase, danas radi o jednom neuporedivo višem nivou klasne svijesti. I drugo, dok je prije, krajem prošlog stoljeća, ekspanzija kapitala u cio svijet izgledala nezaustavljiva, danas takozvani treći svijet pokazuje posve drugu sliku. Krah kolonijalnog sistema i antiimperijalistička orijentacija koja svakim danom postaje sve jača upravo u tom dijelu svijeta uspostavljaju novi odnos snaga. Raspoloživi manevarski prostor glavnih kapitalističkih sila modernog doba bitno je sužen i na unutarnjem i na vanjskom planu. To daje osnovu za očekivanje — i u slučaju da kapitalizam i ovoga puta pronađe ekonomski izlaz iz stagnacije i krize — da se povijest događaja koji su nekada pogodovali razvitku socijaldemokracije ne mora više ponoviti. Prije je kapitalizam uspio da svoje ekonomske probleme riješi zato što je klasna svijest radničkog pokreta bila na nižem stupnju nego danas. U takvoj situaciji pojavila se socijaldemokracija kao dio radničkog pokreta koji se uklapa u postojeći sistem. Današnji nivo klasne svijesti radničkog pokreta daje nadu da će ovoga puta politički odnos snaga dati mogućnost i za jednu drugu soluciju.

I drugo. Teško je prihvatiti tezu da radnički pokret neminovno jača i razvija svoju revolucionarnu energiju u mjeri u kojoj dolazi do izražaja jačanje ekonomske krize kapitalizma koja zaoštrava socijalne suprotnosti i pogoršava položaj radničke klase. Parolu „ukoliko gore — utoliko bolje" radnički pokret je davno odbacio. Kriza kapitalizma može biti šansa socijalističkih snaga, ali može i otvarati put krajnjoj građanskoj desnici. Pored toga, treba reći da je povijest pokazala da i u periodima prosperiteta kapitalizma radnički pokret može napredovati, osvajati pozicije, ulaziti u legalne političke institucije, postizati uspjehe u ekonomskoj borbi, jačati svoje organizacije.

Prema tome, ne postoji mehanički determinizam po kojem bi krize i stagnacije automatski bile poticaj revolucioniranju snaga koje pretendiraju da zastupaju radničku klasu. Krize produkcije postaju političke krize tek onda kada i subjektivne političke snage djeluju u tom pravcu. Zato bi u analizi kriznih situacija trebalo uzeti u obzir ne samo ekonomske, već i političke krize kapitalizma. To je potrebno i zato što je kapitalizam do danas pokazao, usprkos očekivanjima pobornika socijalizma, da je u više navrata

uspješno izbjegavao zamke ekonomskih kriza. To je nužno i zato što današnja situacija ima elemente i političke krize kapitalizma. Ti elementi nagoviješteni su, između ostalog, u aktiviranju i ofanzivi komunističkih partija Zapada, u jačanju pozicija nesvrstanih zemalja, u previranjima unutar socijaldemokracije i slično. To se osjeća i po prilično grubim i izravnim „savjetima" koje najjača kapitalistička država dijeli čak i velikim kapitalističkim zemljama Zapada, što ne nailazi na povoljan prijem ni kod građanskih političara u tim zemljama. To se vidi i po sličnim „savjetima" upućenim pojedinim nesvrstanim zemljama, kao i iz pretnja oružanom intervencijom u raznim regijama svijeta (na primjer, u slučaju energetske krize).

Iz svih tih razloga treba obratiti pažnju na promjene odnosa političkih snaga i posebno na promjene unutar subjektivnog faktora društvenih transformacija. Tu, unutar radničkog pokreta, i kada je riječ o socijaldemokraciji, u centru pažnje treba biti komunističko krilo pokreta. Zašto? Zato što su komunističke partije, i pored dogmatizma i jačeg ili slabijeg utjecaja staljinizma, presudnije djelovale na događaje, posjedovale višu razinu klasne svijesti, pokazale sposobnost da pokrenu procese destaljinizacije. Proces dedogmatizacije komunističkih partija i jačanje intenziteta njihove aktivnosti ponovno ih dovodi u centar događaja. Takva transformacija komunističkog pokreta, koja znači jačanje njegova utjecaja, ugleda i atraktivnosti, ne omogućava ni socijaldemokraciji da dalje mirno posluje u sjeni građanske politike. Proces dedogmatizacije u komunističkim partijama na taj način stimulira i proces svojevrsne dedogmatizacije i kod socijaldemokracije. Iako proces oslobađanja od dogmi koje su decenijama bile vladajući principi nije u svim slučajevima došao do kraja, promjene su važne i uočljive.

Staljinistički dogmatizam u teoriji revolucije nudio je prije cijelom radničkom pokretu kao obavezan model revolucije iz 1917. godine i uzalud očekivao juriš na zimske dvorce u mediteranskim krajevima. Polazeći od takvog krutog stava o jednom jedinom putu u socijalizam, grubo se griješilo u ocjenama onoga što se događa. Trebalo je, na primjer, da prođu tri godine da se ustanak na Kubi prizna za socijalističku revoluciju. Danas se malo-pomalo ta dogma napušta. Ponovo se govori i o mogućnosti mirnog puta u socijalizam. Vraća se u teoriji revolucije na Marxove i Lenjinove stavove o tome. Lenjin je, na primjer, u ljeto 1917. godine smatrao da čak u Rusiji socijalističke snage mogu mirnim putem osvojiti vlast kroz sovjete.

Na drugoj strani, i kod socijaldemokracije primjećuje se početak oslobađanja od dogmatskog stava koji isključivo dopušta samo put reformi unutar granica kapitalističkog poretka i počinje se raspravljati i o mogućnosti radikalnijih zahvata u postojeći sistem.

U pitanju saveznika u klasnoj borbi komunističke partije počinju tražiti rješenja koja će im omogućiti da realiziraju svoju povijesnu misiju. Ta rješenja znače prekid sa sektaškom zatvore-

nošću. A na drugoj strani, dok je prije socijaldemokracija nastojala da u svoju politiku uključi podršku što širih slojeva bez obzira na njihove divergentne orijentacije, danas počinje razmišljati o tome koje saveznike može odabrati.

I u međusobnim odnosima unutar radničkog pokreta počinje se napuštati teza da onaj koji nije s nama protiv je nas. Teško je procijeniti kolike je štete nanijela Staljinova teza o socijaldemokraciji kao sijamskom blizancu fašizma, kao i tvrdnja da najveća opasnost revolucionarnom pokretu prijeti upravo od lijevog krila socijaldemokracije. Tu se potpuno zaboravljalo Marxovo i Engelsovo upozorenje iz *Manifesta Komunističke partije* da komunisti pomažu svaki pokret koji je više lijevo od drugih (poglavlje „Stav komunista prema raznim opozicionim strankama"). Danas tu tezu ne treba posebno dokazivati, jer je evidentno, na primjer, da je Brandtova istočna politika ipak nešto sasvim drugo od politike jednog Adenauera i njegovih nasljednika.

Na drugoj strani, antikomunizam i politika po kojoj je za socijaldemokraciju veći neprijatelj komunistička partija od vlastite buržoazije doprinijeli su da antagonizam dobije takve dimenzije da je to otvaralo prostor za slobodnu ofanzivu najkonzervativnijih snaga buržoaske desnice. Primjer Njemačke i Hitlerovog osvajanja vlasti dovoljno je ilustrativan.

Upravo zato promijenjena politika u kojoj se između komunista i socijaldemokrata počinju ponovno uspostavljati nekada spaljeni mostovi, pa makar i samo u obliku početka dijaloga, nije nimalo stvar koja se može potcijeniti.

Zanimljivo je da su nekada, iako razdvojeni, oba dogmatizirana pokreta dolazili do sličnih stavova iako sa različitim klasnim predznakom. Čak se i kod socijaldemokracije pojavila teza o ograničenom suverenitetu, a lasalovština u pogledu odnosa prema državi bila je prisutna i kod Staljina i kod socijaldemokrata. Danas su na obje strane primjetne promjene. Socijalisti počinju rasprave o participaciji i samoupravljanju, a o samoupravljanju se, na određen način i u kontekstu sovjetskog sistema, govori i u Programu KPSS.

U nekim slučajevima, doduše, socijaldemokracija kasni i za čisto buržoaskim strankama (na primjer, neke od njih čak su prve počele da se oslobađaju atlantizma).

Promjene su nastupile i u pogledu odnosa prema takozvanom trećem svijetu. Nekada su dogmatsko-staljinističke ocjene nacionalnooslobodilačkih pokreta u tim zemljama govorile da se tu radi isključivo o pokretima buržoasko-demokratskog karaktera. Na drugoj strani, ne treba zaboraviti da su francuski socijalisti zajedno sa engleskim konzervativcima (i izraelskim laburistima) sudjelovali u sueckoj ratnoj aferi.

Današnja suradnja socijaldemokratskih vlada sa zemljama u razvoju može, doduše, značiti i otvaranje novog kanala prodora kapitala u taj dio svijeta, ali može biti i mogućnost da događaji u nerazvijenim zemljama utječu i na ponašanje socijaldemokracije.

I — da zaključim. Ono što se događalo u radničkom pokretu od 1948. godine pa preko policentrizma Palmira Togliattija sve do posljednjih kongresa komunističkih partija na Zapadu — posebno je relevantno za razmišljanja o socijaldemokraciji. Povećana konkurentnost i aktivnost komunista može nagnati i socijaldemokraciju da i ona traži za sebe nova rješenja. U osnovi je točna ocjena da ni komunisti ni socijaldemokracija nisu uspjeli da u cjelini konstituiraju svoju strategiju kao novu alternativu. Ali, zar nije napuštanje nekih bitnih pogrešnih teza iz prošlosti zapravo najbolja priprema jedne nove strategije? To tim više što se to događa u situaciji kada se u svjetskim razmjerima mijenja odnos snaga. Tu ne mislim samo na direktni odnos socijalističkih i kapitalističkih snaga. Uključivanje zemalja „trećeg svijeta" kroz pokret nesvrstanosti u tu dihotomiju donosi bitnu promjenu u cjelokupnu političku konstelaciju. Tu se ne misli na nesvrstanost samo kao na vanjsku politiku, već prije svega na moguće klasne implikacije te politike. Ako nesvrstanost znači antiimperijalistički stav, onda antiimperijalizam ne može dozvoliti kapitalistička rješenja u samim zemljama „trećeg svijeta", jer bi to značilo otvaranje vrata za neokolonijalizam.

Takav novi odnos političkih snaga u svjetskim razmjerima tražit će i od socijaldemokracije da mijenja svoju politiku ukoliko ne želi da i dalje kaska za neposrednim zastupnicima buržoaske politike. Procesi dedogmatizacije u cjelini radničkog pokreta, u oba njegova historijska krila, daju osnovu za neuporedivo aktivniju ulogu subjektivnih snaga historijskog prevrata. Izvjesno približavanje socijaldemokrata i komunista koje dedogmatizacija donosi ne znači da će rješenje biti u konvergenciji te dvije struje. Dedogmatizacija daje osnovu za jednu novu strategiju. Partije koje uspiju izgraditi strategiju radničke klase za borbu u suvremenim uvjetima uspjet će se historijski afirmirati — kao što će, na drugoj strani, partije koje u tome ne uspiju doći na sporedan, slijepi kolosijek historije.

Ivan Kristan

Razvoj jugoslovenske federacije*

Nerešeno nacionalno pitanje u bivšoj Jugoslaviji

Pripreme za ujedinjenje

Jugoslovenski narodi su kraj prvog svetskog rata očekivali s velikim nadama. Na vidiku se ukazivalo stvaranje jugoslovenske države u kojoj će se oni konačno ujediniti i u kojoj će, kako su se nadali, jačati i zaštititi svoj nacionalni opstanak. Velike nade u Jugoslaviju gajili su naročito oni jugoslovenski narodi, odnosno delovi jugoslovenskih naroda koji su do tada bili pod tuđinskim jarmom i bili izloženi dugogodišnjem zatiranju u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Još pre sloma ove Monarhije narodi jugoslovenskih zemalja koje su bile pod Austro-Ugarskom, Slovenci, Hrvati i Srbi, pravili su planove za ujedinjenje i povezivanje s ostalim jugoslovenskim narodima u jugoslovensku državu.

Tu želju za ujedinjenjem izražavala su naročito dva dokumenta iz 1917. godine — Majska deklaracija i Krfska deklaracija.[1]

---

* Drugi deo ove studije biće objavljen u jednom od narednih brojeva.

[1] Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1914—1918*, Zagreb, 1920, str. 94, 96.

Majska deklaracija (izjava koju su 30. maja 1917. podneli austrijskom parlamentu članovi Jugoslovenskog kluba) i Krfska deklaracija (izjava o ujedinjenju koju su na ostrvu Krfu 20. jula 1917. godine potpisali predstavnici srpske vlade i Jugoslovenskog odbora) razlikovale su se među sobom pre svega u pogledu okvira u kojima treba da se izvrši ujedinjenje jugoslovenskih naroda: prva se zalagala za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba sa teritorije pod Austro-Ugarskom, a druga za ujedinjenje na celom etničkom području gde žive Srbi, Hrvati i Slovenci. Obe deklaracije zadržavaju monarhijski okvir: prva habsburško-lotarinšku dinastiju, a druga dinastiju Karađorđevića. Na drugoj strani, Krfska deklaracija jasno naglašava načelo nacionalnog samoopredeljenja i ravnopravnost naroda.

Krfska deklaracija je, svakako, išla bitno dalje od Majske.[2] Međutim, i za Majsku deklaraciju se naglašava da njena vrednost nije u tekstu i postavljenom okviru, već u deklaracijskom pokretu koji je ona inaugurisala i koji je znatno prešao početne okvire. Osnova deklaracijskog pokreta su bile težnje slovenačkog naroda za samostalnošću i ujedinjenjem s ostalim jugoslovenskim narodima koje su se javljale i ranije, ali se iz njih pre toga nije razvio masovni pokret.[3]

Vizija ujedinjenja se postepeno počela ostvarivati. Slovenci, Hrvati i Srbi sa teritorije pod Austro-Ugarskom Monarhijom ustanovili su na kratko vreme državu Slovenaca, Hrvata i Srba, na čijem je čelu stajalo Narodno veće, osnovano već 6. oktobra 1918. u Zagrebu.

Narodno veće Slovenaca, Hrvata i Srba je 24. novembra 1918. donelo zaključak o spajanju države Slovenaca, Hrvata i Srba s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Za sprovođenje ujedinjenja Narodno veće je izabralo posebnu delegaciju i dalo joj uputstva za rad.[4]

Delegacija Narodnog veća je posle razgovora sa srpskom vladom[5] pripremila specijalnu „adresu" i 1. decembra 1918. je pročitala pred srpskim regentom Aleksandrom. U odgovoru na saopštenje delegacije Narodnog veća SHS regent Aleksandar je izjavio da proglašava „ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca"[6]. Taj Aleksandrov odgovor je faktički značio proklamaciju ustanovljenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (prvodecembarski akt).

---

[2] „Ona je bila prvi državnopravni akt u historiji naroda jugoslavenskih zemalja o njihovu budućem ujedinjenju u zajedničku državu" (F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, ŠK, Zagreb, 1966, str. 49).

[3] Gestrin — Melik, *Slovenska zgodovina 1792—1918*, DZS, Ljubljana, 1966, str. 332.

[4] Šišić, cit. delo, str. 262—265.

[5] Crna Gora se, međutim, već bila ujedinila sa Srbijom, i to na osnovu odluke Velike narodne skupštine u Podgorici 13. novembra 1918, kad je svrgnut s prestola kralj Nikola I (isto, str. 258—261).

[6] Isto, str. 282.

Međutim, jugoslovenska država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je nastala prvodecembarskim aktom, nije ispunila očekivanja jugoslovenskih naroda. Pre svega, nasuprot očekivanjima, nastala je unitarna kraljevina, u kojoj je, namesto ravnopravnosti ujedinjenih naroda, zavladalo nacionalno ugnjetavanje.

U stvari, seme takve unitarne monarhije posejano je već Krfskom deklaracijom, koja je, doduše, govorila o slobodnom samoopredeljenju naroda, ali je u isto vreme negirala postojanje pojedinih naroda kao samostalnih nacionalnih individualnosti i polazila je od teze o „troimenom narodu" — Srbima, Hrvatima i Slovencima, zapravo o tri plemena istog naroda, koja su međusobno ravnopravna.

Već u vezi s Krfskom deklaracijom — koja je, istina, imala širok odjek kao povelja ujedinjenja jugoslovenskih naroda, kao jugoslovenska „magna charta"[7] — obelodanila se Pašićeva velikosrpska politika, koja je imala štetnih posledica naročito u vezi s mirovnim pregovorima; naime, Pašićeva težnja da Srbija istupa kao oslobodilac drugih jugoslovenskih naroda i da se u suštini radi o priključenju njihovih zemalja Srbiji, a ne o udruživanju ravnopravnih partnera u novu državu.[8]

Tako je, namesto države ravnopravnih naroda, nastala država nacionalnog ugnjetavanja. O njoj je drug Tito 1942. godine rekao: „Rođena na Krfu, u Londonu i Parizu, versajska Jugoslavija je postala najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja u Evropi. Hrvati, Slovenci i Crnogorci bili su potčinjeni narodi, neravnopravni državljani Jugoslavije. Makedonci, Albanci i drugi bili su porobljeni i podvrgnuti istrebljenju. Muslimani, njemačka i mađarska manjina služili su kao moneta za potkusurivanje ili kao instrument u borbi protiv Hrvata i drugih naroda Jugoslavije."[9]

Bivšu Jugoslaviju su razjedale mnogobrojne protivrečnosti. Pored nacionalnih protivrečnosti, bile su karakteristične naročito političke, u prvom redu politička obespravljenost radničke klase i proganjanje njenih organizacija i socijalne protivrečnosti, pre svega visok stepen kapitalističke eksploatacije radničke klase. Sigurno je, međutim, da su nacionalne protivrečnosti bile među najznačajnijim. One su se sve više zaoštravale i bile su jedan od najznačajnijih među faktorima koji su doprineli brzoj propasti bivše Jugoslavije.

Samoopredeljenje nije sprovedeno, nacionalno pitanje nije bilo rešeno. Vidovdanski ustav je monarhističkim oblikom vladavine i unitarističkim oblikom državnog uređenja ozakonio nacionalno ugnjetavanje.

Ustav polazi od fikcije da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, podeljen u tri plemena, dok Makedonce, Crnogorce i Muslimane uopšte ne priznaje ni kao plemena toga, navodno, jednog

---

[7] A. Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja,* Zagreb, 1956, str. 161.

[8] Isto, str. 75; Čulinović, cit. delo, str. 47.

[9] Josip Broz Tito, *Govori i članci,* I, „Naprijed", Zagreb, 1959, str. 126.

naroda. Tako konstruisana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca omogućila je hegemonističku politiku vrhova velikosrpske buržoazije, koja se sporazumevala s vrhovima buržoazije pojedinih naroda.

Do ujedinjenja na takvoj osnovi došlo je, pored ostalog, i zbog straha od revolucionarnog vrenja koje je nastalo kao posledica oktobarske revolucije i uzelo snažnog maha i u jugoslovenskim zemljama. Na Petom kongresu KPJ drug Tito je o tome dao sledeću ocenu: „To je silno zaplašilo buržoaziju u tim oblastima, i ona je uputila svoje predstavnike u Beograd, s molbom da se te oblasti ujedine sa Srbijom i stvori država SHS — Srba, Hrvata i Slovenaca. To je, prema tome, bilo ujedinjenje buržoazije, bez obzira na nacionalnost, s ciljem da se spriječi širenje revolucionarnog pokreta i da se osigura dioba pljačke nad radnim narodom grada i sela."[10]

Unitaristička koncepcija Vidovdanskog ustava

Mada bi na osnovu Ženevskog sporazuma (koji su potpisali novembra 1918. u Ženevi srpska vlada, Jugoslovenski odbor i Narodno veće države Slovenaca, Hrvata i Srba), kao i u skladu sa smernicama koje je Narodno veće države Slovenaca, Hrvata i Srba dalo svojoj delegaciji za razgovore sa srpskom vladom o ujedinjenju, o konačnom uređenju nove jugoslovenske države morala odlučivati Ustavotvorna skupština, prvodecembarski akt regenta Aleksandra je faktički prejudicirao dva pitanja nove države.

Prvodecembarskim aktom je, u stvari, već bilo odlučeno o obliku vladavine (prihvaćena je monarhija) i o obliku državnog uređenja (uspostavljen je unitaristički oblik države). Centralistički blok sa Pašićevom Radikalnom strankom na čelu podržavao je stav vlade da je pitanje monarhije i unitarnosti države već rešeno, dok je opozicija zastupala stav da su i ta dva pitanja otvorena i da Ustavotvorna skupština mora u svom radu biti potpuno suverena.

U stvari je suverenost Ustavotvorne skupštine postala još problematičnija kad su poslanici pre početka rada morali da polože zakletvu na vernost kralju. Time je, dakle, u velikoj meri bio prejudiciran rad Ustavotvorne skupštine i određen sadržajni okvir ustava koji je Skupština tek imala da donese.

Uprkos tome, u ustavnoj debati se pojavilo više koncepata koji su se razlikovali među sobom pre svega u pogledu oblika državnog uređenja. Ti koncepti su se kretali od strogo centralističkog uređenja (koje je sadržao nacrt Pašićeve vlade) do koncepta konfederacije (za koji se zalagao Stjepan Radić na čelu Hrvatske republikanske seljačke stranke). Vladin centralistički

---

[10] Josip Broz Tito, *Govori i članci*, III, „Naprijed", Zagreb, 1959, str. 283.

nacrt ustava je i prihvaćen pri konačnom glasanju u Ustavotvornoj skupštini 28. juna 1921.

Za razliku od vladinog centralističkog koncepta ustava, drugi koncepti su zastupali veći ili manji stepen decentralizacije vlasti s obezbeđenjem autonomije ili su predviđali određen oblik federacije, dok je Radićev predlog predviđao istinski konfederativan oblik države.[11]

U najvećoj meri federalistički bio je usmeren koncept poslanikâ Narodnog kluba koji je predviđao ustanovljenje šest pokrajina (Srbija s Makedonijom, Crna Gora, Vojvodina, Bosna i Hercegovina, Hrvatska sa Slavonijom i Dalmacijom i Slovenija). Pokrajine bi imale određenu samostalnost, koju bi garantovalo naročito samostalno predstavničko telo pokrajine, tako da se uspostavlja određen odnos između centralne države i pokrajina. Kompetencije centralne države trebalo je da budu isključivo određene, dok bi načelo nadležnosti govorilo u prilog pokrajina. Pored toga, pokrajine bi učestvovale u vršenju funkcija centralne države tako što bi davale saglasnost na razne odluke njenih organa.

Tome konceptu je bio sličan koncept Jugoslovenskog kluba (a zastupao ga je Anton Korošec na čelu Slovenske ljudske stranke). Taj koncept je isto tako predviđao podelu Jugoslavije na šest pokrajina, samo što bi položaj pokrajina bio sličniji autonomiji nego federaciji. To je bilo manje od federacije, ali ipak više nego gola decentralizacija.[12]

Stjepan Radić je, inače, bojkotovao rad Ustavotvorne skupštine, jer je stajao na stanovištu da prvodecembarski akt nije ukinuo hrvatsku državu i da tim aktom nije nastala nova jugoslovenska država. Radić je zahtevao drukčije uređenje nove države nego što je bilo predviđeno prvodecembarskim aktom, odnosno nego što ga je predviđao centralistički nacrt Pašićeve vlade. On je zahtevao ustanovljenje samostalne hrvatske države u konfederativnoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Sve među sobom povezane države bile bi potpuno samostalne, a zajednički organ tih država ne bi imao karakter najvišeg organa vlasti. Odluke zajedničkog organa bi za te države važile tek onda kad bi ih svaka država prihvatila za svoje područje. Osnova za ustanovljenje takve konfederacije bio bi međudržavni ugovor, ugovor između tih država, koji bi čak bio registrovan kod Društva naroda.

Prilikom glasanja o Ustavu u Ustavotvornoj skupštini Pašić je uspeo da stvori takve uslove u kojima je vladin centralistički nacrt imao najviše izgleda da dobije većinu. Ipak, ta pobeda nije bila unapred automatski obezbeđena. Ustavotvorna skupština je imala 419 poslanika, pa je za običnu apsolutnu većinu bilo potrebno 210 glasova. A takvu većinu vlada u to vreme nije imala u Ustavotvornoj skupštini (raspolagala je samo sa 193 glasa). Da bi

---

[11] Bliže o tome vidi: F. Čulinović, *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, ŠK, Zagreb, 1952, str. 96—101.

[12] Isto, str. 97.

obezbedio potrebnu većinu pri glasanju, Pašić je jedan dan uoči glasanja kupio glasove Jugoslovenske muslimanske organizacije i grupe slovenačkih poslanika oko Bogomila Vošnjaka, i to tako što je zaštitio interese veleposednika u agrarnoj reformi. Ugovorom koji su 27. juna 1921. na posebnom sastanku potpisale zainteresovane strane Pašić je za koncesije zemljovlasnicima kupio broj glasova koji mu je nedostajao.[13]

Međutim, ni tada nije išlo sve glatko. Kad je sledećeg dana, 28. juna 1921, predsednik Ustavotvorne skupštine otvorio sednicu i stavio na dnevni red konačno glasanje o predlogu ustava, sednica Skupštine je na zahtev Pašića prekinuta. Svima je postalo jasno da Pašić još nema obezbeđenu potrebnu većinu, odnosno da nije uveren da će dobiti glasove svih poslanika na koje je računao. Naročito mu je bilo neizvesno da li će dobiti glasove svih muslimanskih poslanika jer je među njima bila jaka grupa hrvatskih frankovaca koji su bili protiv vladinog predloga ustava. Zbog toga je Pašić morao da kupi glasove još nekih poslanika, pa je u poslednjem trenutku pridobio još osam poslanika Narodne turske stranke iz Makedonije.[14]

Pri konačnom glasanju je za predlog ustava koji je podnela vlada glasalo 223 poslanika, a 35 poslanika je glasalo protiv. Vrlo velik broj poslanika (među njima i 58 poslanika Komunističke partije Jugoslavije) bojkotovao je rad Skupštine, odnosno uzdržao se pri konačnom glasanju o Ustavu.

Odnos KPJ prema nacionalnom pitanju u bivšoj Jugoslaviji

Od nacionalnog unitarizma do samoopredeljenja

U početnom periodu svog delovanja Komunistička partija Jugoslavije je u nacionalnom pitanju zastupala politiku nacionalnog unitarizma. Već na Osnivačkom kongresu Partije 1919. godine prihvaćeno je načelo o jedinstvenoj nacionalnoj državi, kojoj osnovu čini jedinstven jugoslovenski narod, što je značilo da se ni Srbi, ni Hrvati ni Slovenci, a još manje drugi, ne tretiraju kao samostalni narodi.[15] Takav stav u nacionalnom pitanju zadržan je i na Drugom kongresu Partije 1920. godine (Vukovarski kongres), koji je takođe potvrdio načelo nacionalne jedinstvenosti i na kome je čak došlo do posebnog naglašavanja centralizma jer su prihvatanjem novog statuta Partije ukinuta dotadašnja pokrajinska rukovodstva, a namesto njih ustanovljen je određen broj oblasti.[16]

---

[13] Tekst ugovora navodi Čulinović (isto, str.102).

[14] Dr I. Ribar, *Politički zapisi*, „Prosveta", Beograd, 1948, str. 28.

[15] J. Pleterski, *KPJ i nacionalno pitanje 1919—1941*, „Komunist", Beograd, 1971, str. 9; S. Šuvar, *Nacije i međunacionalni odnosi*, NT, Zagreb, 1970, str. 52.

[16] Pleterski, cit. delo, str. 11.

Stav KPJ prema nacionalnom pitanju počeo se menjati tek 1923. godine, na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ. Nasuprot stavu desnice koja je suštinu nacionalnog pitanja videla u goloj konkurentskoj borbi triju nacionalnih buržoazija (srpske, hrvatske i slovenačke), levica u Partiji je uspela da se u rezoluciju o nacionalnom pitanju unese stav „da se država Srba, Hrvata i Slovenaca ne može smatrati kao homogena nacionalna država s nešto nacionalnih manjina, nego kao država u kojoj vladajuća klasa jedne (srpske) nacije ugnjetava ostale nacije".

Zajedno s tim priznato je i pravo svake nacije na samoopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje. Pitanje otcepljenja treba uvek da se rešava prema konkretnoj istorijskoj situaciji, i to „s gledišta interesa progresa i klasne borbe proletarijata".

Kad rezolucija govori o ujedinjenju srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda, ona naglašava da se to ujedinjenje mora vršiti s gledišta progresa i interesa klasne borbe proletarijata i da se „zajednička država mora zasnivati na osnovi dobrovoljnog saveza i potpune ravnopravnosti svih svojih delova, što dosad nije bio slučaj"[17].

O tome je drug Tito na Petom kongresu KPJ rekao: „Treća partijska konferencija već je održana u zemlji, decembra mjeseca 1923. godine. Na toj konferenciji je konačno zauzet, u osnovi pravilan, principijelan stav po nacionalnom pitanju, to jest — usvojeno je gledište o pravu naroda na samoopredjeljenje do otcjepljenja. Međutim, taj stav je usvojila samo „ljevica", a ne i desnica u rukovodstvu KPJ, ali je usvojen od cjelokupnog članstva KPJ i NRPJ."[18]

U toj rezoluciji, koja napušta stav o jedinstvenom jugoslovenskom narodu i priznaje postojanje više jugoslovenskih naroda, naglašavajući i njihovo pravo na samoopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje, međutim, govori se samo o tri nacije u Jugoslaviji (Srbima, Hrvatima i Slovencima), dok se o Makedoncima i Crnogorcima uopšte ne govori kao o samostalnim nacionalnim individualnostima.

Do promene politike u nacionalnom pitanju došlo je već sledeće godine na temelju odluka Petog kongresa Kominterne 1924. godine. Dok je u rezoluciji Treće konferencije KPJ bilo naglašeno da nacionalno pitanje treba povezivati s klasnom borbom proletarijata i da pri ujedinjenju naroda Jugoslavije treba poštovati načelo dobrovoljnosti i potpune ravnopravnosti svih nacija, kao i to da svaki narod ima pravo na samoopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje, koje treba posmatrati u skladu s konkretnim istorijskim uslovima, — Kominterna je postavila načelo samoopredeljenja u obliku obaveznog otcepljenja.

Na Petom kongresu Kominterne prihvaćena je odluka da se samoopredeljenje jugoslovenskih naroda mora sprovesti u obliku

[17] *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1963, str. 115.

[18] Josip Broz Tito, *Govori i članci*, III, „Naprijed", Zagreb, 1959, str. 294.

obaveznog izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije. Stav Kominterne da Jugoslaviju treba razbiti proisticao je iz ocene da je versajska Jugoslavija „tvorevina zapadnoevropskog imperijalizma" i da bi se njenim razbijanjem ojačao front međunarodnog radničkog pokreta u borbi za pobedu nad imperijalizmom.

Stav Kominterne o obaveznom razbijanju Jugoslavije i o stvaranju više samostalnih država namesto jedinstvene jugoslovenske države oficijelno je prihvaćen u rezoluciji Četvrtog kongresa KPJ 1928. godine i faktički je zadržan sve do 1934. godine, kad je Partija izričito odbacila ideju o razbijanju Jugoslavije.

Protiv razbijanja Jugoslavije

Ideja o razbijanju Jugoslavije bila je u svojoj suštini pogrešna i nazadna i stvarno nikad nije naišla na širi odjek ni među članstvom Partije ni među jugoslovenskim narodima jer razbijanje Jugoslavije ne bi doprinelo ni jačanju klasne borbe proletarijata ni rešavanju nacionalnog pitanja.

U odnosu na Jugoslaviju Kominterna nije pravilno izrazila načelo o samoopredeljenju time što je samoopredeljenje vezala za obavezno otcepljenje naroda i njihovo izdvajanje iz njihove zajedničke države. Kominterna je pri tom previdela osnovnu činjenicu da novostvorena država Jugoslavija nije bila samo „tvorevina zapadnoevropskog imperijalizma", već u prvom redu izraz težnji jugoslovenskih naroda da žive u zajedničkoj državi i da ujedinjeni ostvaruju i brane svoje istorijske interese.

Mada su bivšu Jugoslaviju razjedala mnoga protivrečja, nikad se nije postavljalo pitanje da li je ustanovljenje jugoslovenske države progresivan čin s obzirom na raniji položaj jugoslovenskih naroda kad su živeli rasparčani u više država. Nesumnjivo je da je stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca — i pored toga što su pojedini narodi u njoj bili potčinjeni, porobljeni ili podvrgnuti istrebljenju, odnosno što nije bila obezbeđena njihova potpuna ravnopravnost — bilo istorijski progresivan čin jer je stupanjem jugoslovenskih naroda u zajedničku državu bilo omogućeno da se u njoj nastavi borba za prava radničke klase.

Mada su koncepcija i način ujedinjenja bili suprotni interesima jugoslovenskih naroda, pa se to pokazalo kao „ujedinjenje buržoazije, bez obzira na nacionalnost, s ciljem da se spriječi širenje revolucionarnog pokreta" (Tito), ipak je, istorijski gledano, do ujedinjenja jugoslovenskih naroda u zajedničku državu objektivno moralo doći.

Radilo se o tome, kao što kaže drug Tito, na kakvim će principima biti zasnovano to ujedinjenje, „radilo se o tome da se jedno nacionalno ugnjetavanje ne zamijeni drugim, da se socijalno izrabljivanje radnih ljudi pod Austro-Ugarskom ne zamijeni još gorim socijalnim izrabljivanjem od mlade nezajažljive buržoazije u novostvorenoj državi. Radilo se o tome da se ostvari vjekovni

san naroda koji su se otresli od austro-ugarskog ugnjetavanja, da budu nacionalno ravnopravni i slobodni u novoj, ujedinjenoj državi. Radilo se o tome da radne mase u novoj državi ne budu prepuštene na milost i nemilost kapitalističkog izrabljivača isto onako kao pod Austrougarskom Monarhijom"[19].

Stvaranje jugoslovenske države bilo je, istorijski gledano, progresivan akt, bez obzira na sve slabosti u njenom delovanju. To je značilo ostvarenje vekovnih želja i stremljenja jugoslovenskih naroda da žive u zajedničkoj državi. Ivan Cankar je 1913. godine naglasio da je ustanovljenje federativne jugoslovenske republike najprirodnije rešenje jugoslovenskog pitanja.[20]

Zato bi razbijanje zajedničke jugoslovenske države značilo korak nazad od već postignutih tekovina. To bi, nesumnjivo, otežalo borbu radničke klase, a olakšalo bi imperijalističku politiku onih država koje su težile da prošire svoju teritoriju na račun pojedinih jugoslovenskih naroda.

To se odnosi naročito na Slovence jer je baš u ono vreme kad je na snazi bila zvanična linija Partije o otcepljenju pojedinih naroda i o razbijanju Jugoslavije jedna trećina slovenačkog naroda bila izložena proganjanju i denacionalizaciji u Julijskoj krajini, dok su koruški Slovenci u Austriji doživljavali sličnu sudbinu odnarođivanja. Sudbina tih zagraničnih Slovenaca pokazivala je sliku sudbine koju bi doživeo ceo slovenački narod da se posle prvog svetskog rata nije odlučio za život u zajedničkoj državi s ostalim jugoslovenskim narodima.[21]

Zbog navedenih okolnosti razumljivo je što parola o razbijanju Jugoslavije nije mogla imati šireg odjeka ni odobravanja u radničkoj klasi Jugoslavije i među jugoslovenskim narodima. Takva politika nije mogla naići na odziv zbog toga što je radničkoj klasi i narodima Jugoslavije objektivno nudila lošiju alternativu života nego što je bila ona koju je predstavljao život u bivšoj Jugoslavijii sa svim njenim slabostima; nudila im je, naime, perspektivu fašističkog podjarmljivanja i nacionalnog ugnjetavanja od strane onih država koje su imale imperijalističke pretenzije u odnosu na pojedine jugoslovenske narode.

Obezbeđenje samoopredeljenja u okviru Jugoslavije

Zbog toga je nužno moralo doći do promene pomenute politike KPJ. To je učinjeno postepeno tridesetih godina, pri čemu su bila presudna naročito sledeća dva momenta: jedan je povratak rukovodstva KPJ iz emigracije u zemlju, a drugi — naglo širenje fašizma u Evropi, što je prisililo Kominternu da izmeni svoju ocenu situacije u Evropi. Povratkom rukovodstva naše Partije u zemlju stvoreni su uslovi za realnije ocenjivanje stanja u zemlji i za uspostavljanje kontakata između rukovodstva i članstva. Brz uspon

---

[19] Isto, str. 283—284.
[20] *Istorijski arhiv KPJ*, tom V, Beograd, 1951, str. 258.
[21] Pleterski, cit. delo, str. 26.

fašizma u Italiji i nacionalsocijalizma u Nemačkoj prisilio je Kominternu da realno oceni opasnost koju je fašizam predstavljao za radnički pokret i za slobodu i nezavisnost naroda i da mobiliše radničku klasu i najšire mase za borbu protiv fašizma.

U takvim uslovima je u godinama 1934. i 1935. došlo do preispitivanja stavova KPJ o nacionalnom pitanju. Tada je Centralni komitet KPJ izričito odbacio dotadašnji koncept o razbijanju Jugoslavije. U Partiji je sve jasnije dolazilo do izražaja saznanje da treba povezivati klasno i nacionalno pitanje i da Komunistička partija mora kao avangarda biti na čelu nacionalnih pokreta. U skladu s tim je na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1934. godine u Ljubljani, na kojoj je učestvovao i drug Tito, prihvaćena odluka da se u okviru KPJ osnuju nacionalne komunističke partije za Sloveniju, Hrvatsku i Makedoniju.

To je bio početak ostvarivanja nove politike KPJ u nacionalnom pitanju, naime da Partija ne traži rešenje nacionalnog pitanja u razbijanju Jugoslavije, već u okvirima jugoslovenske države, s tim da se obezbedi puna ravnopravnost svih naroda u njoj. Time je, u stvari, već nagoveštena i povezanost nacionalnog pitanja sa socijalnim oslobođenjem radničke klase. To je bio put kojim smo išli u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Ni jedan drugi put ne bi obezbedio rešenje nacionalnog pitanja, već bi doneo nove i još gore oblike nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja.

Takvu ocenu je dao i Edvard Kardelj 1938. godine kad je razmatrao to pitanje sa stanovišta tadašnjih prilika u Evropi: „Iako Hrvatima i Slovencima treba priznati pravo na samoopredeljenje, ipak je svaka separatistička akcija, koja u ovom trenutku pokušava da razbije Jugoslaviju, stvarno priprema za novo podjarmljenje, a ne za samoopredeljenje. Razdvojeni narodi Jugoslavije postali bi, s jedne strane, neizostavno plen imperijalističkog pritiska spolja, a, s druge strane, ojačale bi pozicije nemačkog fašizma, koji je najgori protivnik samoopredeljenja nacija i koji teži podjarmljenju celog niza novih nacija ..."[22]

Tako je posle 1935, naročito posle Splitskog plenuma CK KPJ i posle Sedmog kongresa Kominterne, konačno preovladalo pravilno stanovište u pogledu rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, koje je naša Partija počela oblikovati, kako je već rečeno, još 1923. godine na Trećoj zemaljskoj konferenciji i koje je dobilo centralno mesto i na Petoj zemaljskoj konferenciji u jesen 1940, u predvečerje fašističke agresije na Jugoslaviju i početka narodnooslobodilačke borbe.

Osnovno načelo za rešenje nacionalnog pitanja jugoslovenskih naroda je samoopredeljenje s pravom na otcepljenje. Međutim, okvir za rešavanje toga pitanja je Jugoslavija, a ne njeno razbijanje. Jugoslaviju treba tako preurediti da u njoj bude obezbeđena

---

[22] E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, „Komunist", Beograd, 1973, str. 50.

puna ravnopravnost svih naroda i narodnosti. A takva orijentacija u rešavanju nacionalnog pitanja nužno je pretpostavljala dve stvari: (1) povezivanje nacionalnog pitanja s klasnim pitanjem i (2) borbu za federativno uređenje jugoslovenske države.

Na tim načelima smo rešili nacionalno pitanje u toku zajedničke narodnooslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda i narodnosti 1941—1945. godine.

Izgrađivanje federacije u toku NOB

Povezanost nacionalnog pitanja s revolucijom

Narodnooslobodilačka borba je morala likvidirati nacionalno ugnjetavanje u bivšoj Jugoslaviji: vraćanje na stare odnose nacionalnog ugnjetavanja jugoslovenski narodi ne bi ni u kom slučaju prihvatili.

Pa ipak se nije radilo samo o tome da su jugoslovenski narodi odbacivali staru Jugoslaviju ne samo zbog nerešenog nacionalnog pitanja, već su odbacivali njeno celokupno društveno uređenje. Protivrečnosti bivše Jugoslavije su bile toliko zaoštrene da je oslobodilačka borba protiv okupatora i domaćih izdajnika već od samog početka sadržajno dobijala obeležje socijalne revolucije. U stvari je baš saznanje da će oslobodilačka borba protiv okupatora i domaćih izdajnika doneti i bolji život i da se neće dozvoliti povratak na staro davalo ljudima neviđen polet za učestvovanje u oslobodilačkoj borbi i čvrst oslonac njihovoj istrajnosti i u najtežim trenucima kad je izgledalo da neće moći da izbegnu uništenje.

O tome je drug Tito već 1942. godine, u svom poznatom članku o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, pisao: „Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, osim pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ *narodnooslobodilačka borba* — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, osim oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Albanaca, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe."[23]

Okupator je od samog početka imao gotove planove za rasparčavanje Jugoslavije i za denacionalizaciju stanovništva. Veći

---

[23] Josip Broz Tito, *Govori i članci*, I, „Naprijed", Zagreb, 1959, str. 131.

deo Jugoslavije podelile su Nemačka i Italija, a ostatak su dobili njihovi pomagači — Mađarska, Bugarska i Albanija. Svoje planove o istrebljenju Slovenaca okupator je počeo ostvarivati odmah po okupaciji. Ne samo što su slovenački narod razdelili među tri okupatorske države, već su ga počeli i masovno istrebljivati i na slovenačku teritoriju naseljavati pripadnike Nemačkog Rajha.

Zato je oružani ustanak i borba protiv okupatora i domaćih izdajnika bila jedino rešenje za slovenački narod i za druge jugoslovenske narode.

Međutim, od nosilaca ranije vlasti, od monarhije i vrhova građanskih političkih stranaka, nije se moglo očekivati rešenje nacionalnog pitanja na takav ili sličan način. Naime, na jednoj strani, „narodnooslobodilački pokret nastao je ne samo bez buržoazije, nego i u direktnom sukobu s njom, odnosno sa izdajstvom najvećeg dela njenih političkih vrhova"[24], a, na drugoj strani, oni delovi građanskih stranaka koji nisu pošli putem nacionalne izdaje propagirali su politiku čekanja, jer je otpor protiv okupatora, tobože, besmislen („mi nemamo nikakvih mogućnosti da oružani otpor učinimo uspešnim, već, naprotiv, otporom samo izazivamo okupatora i uzrokujemo nepotrebne žrtve").

Borba za samostalnost Jugoslavije

Nema nikakve sumnje da je oružana borba protiv okupatora i domaćih izdajnika bila jedini pravilan put za budućnost jugoslovenskih naroda. Oružanom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika postigli smo trostruki cilj:

— sprečili smo porobljavanje i istrebljenje jugoslovenskih naroda i obezbedili njihov nacionalni opstanak;

— obezbedili smo samostalnost pri postavljanju temelja nove Jugoslavije i pri njenom daljem razvoju;

— obezbedili smo bitne uslove za ostvarenje nacionalnog samoopredeljenja u okviru nove Jugoslavije.

Bitka za samostalnost narodnooslobodilačkog pokreta pri odlučivanju o sudbini jugoslovenskih naroda bila je teško izvojevana.

Prva značajna bitka za samostalnost jugoslovenskog puta povezana je upravo s ostvarivanjem načela samoopredeljenja jugoslovenskih naroda i s odlukom Drugog zasedanja AVNOJ-a da nova Jugoslavija bude izgrađena na federativnom principu.

Međutim, borba za samostalnost Jugoslavije time nije bila okončana, već je nastavljena i posle oslobođenja i povezana je s napadima Informbiroa, odnosno Staljina na nezavisnu Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju. Kad je drug Tito u vezi s Trstom maja 1945. godine u slobodnoj Ljubljani jasno i odlučno rekao da nećemo da plaćamo tuđe račune, da nećemo da budemo sitna moneta u rukama velesila, da nećemo da nas upliću u

[24] E. Kardelj, cit. delo, str. XXXIII.

politiku interesnih sfera, Staljin je na taj Titov stav reagovao i u jednom od pisama CK SKP(b) koja su bila sastavni deo informbirovskog napada na Jugoslaviju, odnosno na naše partijsko i državno rukovodstvo s Titom na čelu.[25]

Kad je u poslednje vreme ponovo oživela informbirovska aktivnost, povezana s neprijateljskom aktivnošću ustaških i drugih neprijateljskih emigrantskih grupa koje deluju iz inostranstva, stavovi i odluke našeg političkog rukovodstva u toku narodnooslobodilačke borbe, uključujući i odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, dobijaju i posebnu istorijsku vrednost. Oni pokazuju da je naše političko rukovodstvo realno ocenjivalo međunarodni razvoj i političko stanje u zemlji, i upravo zahvaljujući takvim realnim ocenama, KPJ je i mogla u najsudbonosnijim trenucima istorije jugoslovenskih naroda stati na čelo njihove oslobodilačke borbe i tu borbu dovesti do pobedonosnog završetka.

Izgrađivanje federacije

Jugoslovenski narodi su svoje samoopredeljenje ostvarivali tako što su u toku narodnooslobodilačke borbe izgrađivali svoju državnost i što su ujedno izražavali težnju za životom u zajedničkoj državi. A ta zajednička država nije smela niti je mogla — s obzirom na unutrašnju logiku narodnooslobodilačke borbe — biti takva kakva je bila bivša Jugoslavija, već je morala biti zagarantovana sloboda i ravnopravnost svakom narodu koji se u nju uključuje. A to znači da je nova država morala biti federacija.

Sa tog aspekta su u izgradnji jugoslovenske federacije značajne sledeće tri faze:

— prva faza obuhvata period od početka narodnooslobodilačke borbe do Drugog zasedanja AVNOJ-a;

— drugu fazu predstavlja samo Drugo zasedanje AVNOJ-a;

— treća faza obuhvata period posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, i to pre svega 1944. godinu.

U prvoj fazi su jugoslovenski narodi polagali temelje svoje državnosti, odnosno pripremali su uslove za to da se državnopravno konstituišu. Istovremeno su izražavali i težnju ka zajedničkom životu s ostalim jugoslovenskim narodima.

U drugoj fazi, na samom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine, postavljeni su okviri nove jugoslovenske države, pri čemu je za naše razmatranje ovde značajna u prvom redu odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu.

U trećoj fazi su pojedini jugoslovenski narodi preko svojih najviših predstavničkih tela izričito potvrdili odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a i izričito izjavili da se ujedinjuju u jugoslovensku federaciju — Demokratsku Federativnu Jugoslaviju (DFJ).

---

[25] *Pisma CK KPJ in pisma CK VKP(b)*, Ljubljana, 1948.

Izgrađivanje državnosti republika

S ovog aspekta je za ustavnopravnu teoriju posebno zanimljivo pitanje kad su u stvari nastajale federalne jedinice kao članice jugoslovenske federacije, kad su se formirale kao države-članice federacije. Ne bismo se mogli složiti s ocenom da su federalne jedinice (današnje republike) nastale tek s odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a ili čak da su se formirale tek posle tog zasedanja, i to u 1944. godini.[26]

To, svakako, treba analizirati za svaku jugoslovensku republiku posebno. Međutim, sa sigurnošću možemo tvrditi za Sloveniju da svoju državnost nije izgradila tek posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, to jest na črnomeljskom zasedanju SNOS-a 19. i 20. februara 1944. godine (Črnomeljski zbor), već da je temelje svoje državnosti postavila još pre Drugog zasedanja AVNOJ-a, to jest na kočevskom zasedanju Skupštine izaslanika slovenačkog naroda od 1. do 3. oktobra 1943. godine (Kočevski zbor).

Izvesno je da federalne jedinice jugoslovenske federacije koja je nastajala nisu ustanovljene tek na Drugom zasedanju AVNOJ-a, već su postojale i ranije jer su na Drugom zasedanju AVNOJ-a učestvovale delegacije tih federalnih jedinica, članica nove federacije. To znači da su se pojedine članice federacije oblikovale već od samog početka narodnooslobodilačke borbe i da su postepeno utvrđivale svoju državnost u skladu sa specifičnim uslovima oslobodilačke borbe na svojoj teritoriji. Federalne jedinice koje su se razvijale utvrđivale su svoju državnost i postupno pripremale uslove za formiranje zajedničke države na federativnom principu. Tu svoju volju one su izrazile na Drugom zasedanju AVNOJ-a u obliku prihvaćenih odluka AVNOJ-a.

Međutim, nije se ostalo samo pri odlukama AVNOJ-a, već su ujedinjenje jugoslovenskih naroda, odnosno njihovih državnih jedinica u jugoslovensku federaciju kasnije izričito potvrdila najviša nacionalna predstavnička tela jugoslovenskih naroda.

Slovenija je to učinila na Črnomeljskom zboru 19. i 20. februara 1944; sledila joj je Hrvatska, koja je svoje uključenje u federativnu Jugoslaviju potvrdila 9. maja 1944. na Trećem zasedanju ZAVNOH-a u Topuskom; potom je istu takvu odluku prihvatila Bosna i Hercegovina na zasedanju ZAVNOBiH-a 1. jula 1944. u Sanskom Mostu; Makedonija je takvu odluku donela 2. avgusta 1944. zajedno s konstituiranjem ASNOM-a kao najvišeg predstavničkog tela Makedonije; Crna Gora je taj posao obavila na za-

[26] Sličnu ocenu nalazimo kod F. Čulinovića (*Razvitak jugoslavenskog federalizma*, str. 137) kad kaže da je Slovenija bila „prva jugoslavenska država-članica koja je osnovana poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a u skladu s njegovim odlukama". Doduše, prof. Čulinović dopušta i drukčije zaključivanje kad kaže da se posle Drugog zasedanja AVNOJ-a „daljnja izgradnja jugoslavenske federacije sastojala u razvitku država-članica savezne države. Početni obrisi te državnosti već su se jasno vidjeli u periodu do Drugog zasjedanja AVNOJ-a, a nakon njega to je formiranje dobilo svoju državnopravnu sankciju i u pojedinim jugoslavenskim zemljama".

sedanju ZAVNO Crne Gore 14. i 15. jula 1944. u Kolašinu; Srbija je zaključila proces potvrđivanja odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, odnosno izjašnjavanja federalnih jedinica da se uključuju u jugoslovensku federaciju; ona je to učinila 11. novembra 1944, kad je u Beogradu na zasedanju Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije izabran ASNOS kao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo Srbije.

Pomenuta zasedanja u 1944. godini najviših nacionalnih predstavničkih tela jugoslovenskih naroda ne mogu se, dakle, smatrati kao nastanak federalnih jedinica, već kao završni državnopravni akt u procesu izgradnje jugoslovenske federacije — od početka narodnooslobodilačke borbe preko konstituisanja AVNOJ-a i naročito preko istorijskog Drugog zasedanja u Jajcu, na kome su predstavnici jugoslovenskih naroda doneli odluku da nova jugoslovenska država bude federacija.

Slovenci i izgradnja jugoslovenske federacije

Pomenute tri značajne faze u izgradnji jugoslovenske federacije uočavaju se naročito jasno u Sloveniji.

Na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Slovenije 17. aprila 1937. prihvaćen je manifest u kom je izričito naglašena težnja slovenačkog naroda da živi u federativnoj povezanosti s ostalim jugoslovenskim narodima: budućnost slovenačkog naroda i njegov nacionalni opstanak biće zagarantovani samo u slobodnom savezu bratskih naroda Jugoslavije u obliku savezne države.

To stanovište Komunističke partije Slovenije došlo je do izražaja odmah u početku narodnooslobodilačke borbe slovenačkog naroda i isticano je u ovom ili onom obliku u svim dokumentima koje su prihvatali organi slovenačke oslobodilačke borbe, odnosno nove, narodne vlasti slovenačkog naroda. To je bio put ostvarivanja samoopredeljenja slovenačkog naroda.

Samostalnost i federativno povezivanje

U ostvarivanju samoopredeljenja slovenačkog naroda (a to važi i za ostale jugoslovenske narode) dolazilo je do izražaja dijalektičko povezivanje dvaju načela.[27] Na jednoj strani se u njemu izražava potvrđivanje nacionalnog identiteta i nacionalne samostalnosti, a na drugoj strani — težnja za povezivanjem u federativnu državu s ostalim jugoslovenskim narodima, s kojima Slovence vežu zajednički životni interesi.

To dijalektičko povezivanje dveju osnovnih komponenata u ostvarivanju samoopredeljenja — potvrđivanje samostalnosti i težnja za federativnim povezivanjem — proističe iz celokupne politike KPJ još pre rata.

---

[27] I. Kristan, *Kočevski zbor — rođenje samostalne Slovenije*, ...ijalizam", br. 11/73, str. 1272.

Što u vreme narodnooslobodilačke borbe načelo samoopredeljenja slovenačkog naroda nije dobilo karakter težnje ka samozadovoljnom zatvaranju u sebe i težnje ka nacionalističkoj autarkiji, već oblik jedinog mogućnog i pravilnog puta za rešavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, zasluga je u prvom redu Komunističke partije Slovenije, odnosno Osvobodilne fronte slovenačkog naroda.

Elementi federalizma

Težnju za povezivanjem slovenačkog naroda s ostalim jugoslovenskim narodima nalazimo u svim značajnim dokumentima Komunističke partije Slovenije i Osvobodilne fronte, odnosno Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora i Slovenačkog narodnooslobodilačkog veća. Kad se ubrzo posle kapitulacije Jugoslavije, krajem aprila 1941, Komunistička partija Slovenije obratila slovenačkom narodu, ona ga je pozvala na zajedničku borbu, pored ostalih, i za sledeće zahteve:

— protiv porobljavanja i rasparčavanja Slovenije, a za oslobođenje, nezavisnost i ujedinjenje slovenačkog naroda;

— za slogu i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i svih balkanskih naroda;

— za bratsku zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda;

— protiv imperijalističkog rata, za mir bez aneksija i kontribucija na osnovu prava svakog naroda na samoopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje i ujedinjenje s drugim narodima.[28]

Slične ciljeve oslobodilačke borbe postavio je i Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenačkog naroda[29], koji ih je prihvatio na prvom zasedanju 15. juna 1941:

— pravo slovenačkog naroda na samoopredeljenje uključujući i pravo na otcepljenje i ujedinjenje s drugim narodima;

— oslobođenje i ujedinjenje rasparčanog slovenačkog naroda uključujući koruške i primorske Slovence;

— sloga i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i celog Balkana u njihovoj borbi za oslobođenje.[30]

Izražavanje težnje za povezivanjem Slovenije s ostalim jugoslovenskim pokrajinama (danas republikama) dobija još konkretnije oblike na trećem zasedanju Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte 16. septembra 1941. Naime, na tom zasedanju se Vrhovni plenum OF ujedno konstituirao u Slovenački narodnooslobodilački odbor (SNOO). To je bila posledica dvojakog karaktera Osvobodilne fronte, koja je, na jednoj strani, bila svenarodni politički oslobodilački pokret, a na drugoj strani je bila organizator i nosilac nove, narodne vlasti.

---

[28] M. Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana, 1949, str. 16.

[29] Osvobodilna fronta se tada još zvala Protiimperialistična fronta. Posle napada Nemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. naziv je promenjen u Osvobodilna fronta (vidi: V. Šiftar, *Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji*, „Obzorja", Maribor, 1972, str. 46).

[30] *Gesla našega osvobodilnega boja* (isto, str. 45).

Time što se Vrhovni plenum OF konstituirao u Slovenački narodnooslobodilački odbor on je ujedno odredio i sadržaj te svoje druge funkcije, naime da „za vreme narodnooslobodilačke borbe jedini predstavlja, zastupa i vodi slovenački narod na celoj njegovoj teritoriji"[31].

Time je, dakle, postavljen okvir privremene vrhovne vlasti slovenačkog naroda u periodu rata. Tu novu, narodnu vlast predstavlja Slovenački narodnooslobodilački odbor. Nova, narodna vlast je i faktički počela delovati i u svom delovanju je bila efikasna. Slovenački narodnooslobodilački odbor je već na istom zasedanju doneo značajne odluke nove, narodne vlasti: Odluku o uključenju slovenačkih partizanskih četa u narodnooslobodilačke partizanske odrede Jugoslavije, Odluku o zaštiti slovenačkog naroda i njegovog pokreta za oslobođenje i ujedinjenje, Odluku o narodnom porezu, Odluku o zajmu slobode.

Sa aspekta ostvarivanja samoopredeljenja slovenačkog naroda, odnosno njegove težnje za povezivanjem s ostalim jugoslovenskim narodima, značajna je naročito Odluka o uključenju slovenačkih partizanskih četa u narodnooslobodilačke partizanske odrede Jugoslavije.[32] U toj odluci je zapisano:

„Čl. 1. Postojeće i buduće slovenačke partizanske čete čine slovenački vojaški zbor sa sopstvenom komandom.

Čl. 2. Vojaški zbor slovenačkih partizanskih četa se uključuje kao sastavni deo u narodnooslobodilačke partizanske odrede Jugoslavije i operiše pod vrhovnom komandom Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije."

U ovoj odluci se, očigledno, manifestuje državnotvorni čin nove vlasti slovenačkog naroda. U njoj se govori o slovenačkoj partizanskoj vojsci sa sopstvenom komandom, a u isto vreme je prihvaćena odluka da se slovenačka partizanska vojska uključi kao sastavni deo u narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Tu je reč o izrazitom elementu federalizma za koji se izjašnjava nova privremena vlast slovenačkog naroda u toku NOB.

Elementi federalizma su dati i u Osnovnim načelima Osvobodilne fronte, koja predstavljaju celovit politički program Osvobodilne fronte kao bazu za delovanje svih političkih grupa koje su se udružile u Osvobodilnu frontu. Taj politički program Osvobodilne fronte formulisan je u devet tačaka, koje je prihvatio Vrhovni plenum na dva zasedanja, u novembru i decembru 1941.

U pogledu povezivanja Slovenaca s ostalim jugoslovenskim narodima značajna je naročito treća tačka: „Stojeći na stanovištu prirodne i sudbinske zajednice jugoslovenskih naroda, OF ne priznaje rasparčavanje Jugoslavije i deluje svim silama za slogu i jedinstvo naroda Jugoslavije. U isto vreme ona teži povezivanju slovenskih naroda pod vođstvom velikog ruskog naroda na osnovu prava svakog naroda na samoopredeljenje."[33]

---

[31] Šnuderl, cit. delo, str. 21.

[32] Isto, str. 22.

[33] Isto, str. 31.

Pošto je u Sloveniju prekasno stiglo obaveštenje o sazivu osnivačkog zasedanja AVNOJ-a u Bihaću, Izvršni odbor Osvobodilne fronte je u prvoj polovini decembra 1942. u posebnom kominikeu izjavio da se u celini slaže s opštim smerom osnivačkog sastanka AVNOJ-a u Bihaću, na kome su ocrtani „prvi obrisi nove demokratske Jugoslavije, domovine slobodnih i ravnopravnih naroda", i naglasio je da u „tu novu Jugoslaviju slovenački narod neće stupiti kao 1918. godine kao narod bez zasluga i bez prava, kao narod kome su drugi kovali sudbinu i ustav".[34]

Kočevski zbor

Novi međaš u državnopravnom izražavanju samoopredeljenja i težnje za ujedinjenjem jugoslovenskih naroda predstavlja Kočevski zbor, na kome su postavljeni temelji slovenačke državnosti.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je 11. septembra 1943. raspisao izbore za Skupštinu izaslanika slovenačkog naroda. Izabrani izaslanici slovenačkog naroda su se okupili na zasedanju od 1. do 3. oktobra 1943. u Kočevju sa zadatkom da na jednokratnom zasedanju odluče pre svega o predstavništvu i vođstvu slovenačke narodnooslobodilačke borbe i o privremenim organima narodne vlasti slovenačkog naroda za vreme rata. Time je Kočevski zbor u tadašnjim ratnim uslovima dobio karakter konstituante koja je postavila temelje slovenačke državnosti.[35]

Postavljanje temelja slovenačke državnosti su izaslanici Kočevskog zbora objavili u proglasu slovenačkom narodu svečanim rečima: „Kao prvi slobodno izabrani izaslanici, izabrani usred najžešće borbe za nacionalni opstanak, izjavljujemo u ime sveg naroda koji se bori da je slovenačka nacija konačno stupila u krug suverenih nacija."

Značaj Kočevskog zbora se manifestuje prvenstveno u sledeća tri pogleda:

— u pogledu izgradnje slovenačke državnosti;

— u pogledu raščišćavanja odnosa slovenačkog naroda prema predstavnicima ranije vlasti, to jest prema predstavnicima emigrantske vlade;

— u pogledu federativnog povezivanja Slovenaca s ostalim jugoslovenskim narodima.[36]

Na Kočevskom zboru su postavljeni temelji slovenačke državnosti, i to tako što su izaslanici slovenačkog naroda na tom zboru analizirali dotadašnji razvoj izgradnje nove, narodne vlasti u Sloveniji i što je zbor utvrdio ko predstavlja, odnosno vodi slovenačku narodnooslobodilačku borbu i koji su privremeni organi narodne vlasti slovenačkog naroda u toku narodnooslobodilačke borbe.

---

[34] Bliže o tome vidi: T. Ferenc, *Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943*, „Obzorja", Maribor, 1967, str. 675. i dalje.
[35] M. Snuderl, *Zgodovina ljudske oblasti*, Ljubljana, 1950, str. 284.
[36] I. Kristan, cit. delo, str. 1269.

Zbor je odlučio da Osvobodilna fronta slovenačkog naroda predstavlja njegov narodnooslobodilački pokret i da jedino Osvobodilna fronta zakonito predstavlja slovenački narod na celoj njegovoj teritoriji.

Kao najviše organe vlasti slovenačkog naroda zbor je odredio (i na tom zasedanju i izabrao) Slovenački narodnooslobodilački odbor (koji je po personalnom sastavu istovetan s Vrhovnim plenumom Osvobodilne fronte) i Predsedništvo Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora (koje je po personalnom sastavu istovetno s Izvršnim odborom Osvobodilne fronte). Slovenački narodnooslobodilački odbor (odnosno Vrhovni plenum OF) vrši zakonodavnu i izvršnu vlast slovenačkog naroda u toku narodnooslobodilačke borbe.

Istovetnost Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte i Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora je logično proizlazila iz položaja Osvobodilne fronte kao svenarodnog narodnooslobodilačkog pokreta, u koji se razvila Osvobodilna fronta od svog osnivanja u aprilu 1941. i tako postala „jedini zakoniti predstavnik slovenačkog naroda na našoj slovenačkoj zemlji"[37]. Identičnost ta dva organa je postojala i ranije, još od septembra 1941, ali je na Kočevskom zboru okupljenim izaslanicima slovenačkog naroda — koji predstavljaju „u slovenačkoj nacionalnoj istoriji prvi demokratski izabrani zbor sastavljen od narodnih predstavnika"[38] — data mogućnost da sami izaberu najviši organ vlasti u toku narodnooslobodilačke borbe, to jest svoj revolucionarni parlament.

Značajnu meru u pocesu izgradnje slovenačke državnosti i nove, narodne vlasti predstavlja i zaključak zbora izaslanika kojim on odriče londonskoj emigrantskoj vladi „pravo zakonitog predstavnika slovenačkog naroda". Kasnije je AVNOJ na Drugom zasedanju u Jajcu doneo sličnu odluku u ime svih jugoslovenskih naroda.

Međutim, Kočevski zbor je značajan i u pogledu pitanja koje ovde razmatramo, to jest u pogledu odnosa Slovenaca prema jugoslovenskoj federaciji. Edvard Kardelj je na Kočevskom zboru upozorio da se iz Londona čuju glasovi da će, tobože, posle oslobođenja slovenački narod biti slobodan i da je za sad još prerano postavljati na dnevni red pitanje federacije. „Mi u tim stvarima ne dopuštamo više nikakvo uvijanje i nikakvu sumnju" — rekao je Edvard Kardelj. „Slovenački narod stupa u buduću Jugoslaviju po sopstvenoj volji, oslanjajući se na svoje pravo na samoopredeljenje. O federativnom uređenju buduće Jugoslavije ne može više biti nikakve diskusije, kao ni o tome da će ceo slovenački narod u budućoj Jugoslaviji predstavljati posebnu federativnu jedinicu, u kojoj će biti sam svoj gospodar".[39]

---

[37] B. Kidrič, *Zbrano delo*, I knj., CZ, Ljubljana, 1958, str. 383.

[38] Šnuderl, *Dokumenti*. . ., str. 95.

[39] *Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju*, Ljubljana, str. 77.

U rezoluciji Skupštine izaslanika slovenačkog naroda se kaže da Osvobodilna fronta slovenačkog naroda, pored Narodnooslobodilačke vojske Slovenije, koja je sastavni deo Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, predstavlja jedino jamstvo za konačnu pobedu slovenačkog naroda, „za slobodnu i ujedinjenu Sloveniju u slobodnoj i ujedinjenoj Jugoslaviji", i naglašava se da je Izvršni odbor OF „verno sprovodio sveto načelo sloge i jedinstva jugoslovenskih naroda u borbi protiv okupatora i u isto vreme postupao u smislu samoopredeljenja slovenačkog naroda za demokratsku Jugoslaviju — istinsku i ravnopravnu domovinu južnoslovenskih naroda — kad je poslao svoje delegate u AVNOJ kao jedino vrhovno predstavništvo naroda Jugoslavije"[40].

Črnomeljski zbor

Slovenački narodnooslobodilački odbor, koji je izabran u Kočevju, sastao se na svoje prvo zasedanje pola godine kasnije — 19. i 20. februara 1944. u Črnomelju. Taj Črnomeljski zbor predstavlja značajnu etapu u daljem izgrađivanju slovenačke državnosti u okviru federativne Jugoslavije.

Dotadašnje tekovine u izgrađivanju narodne vlasti trebalo je u državnopravnom pogledu učvršćivati i tako dalje razvijati da bi se sa državnom izgradnjom narodne vlasti mogle uspešnije obezbediti tekovine oslobodilačke borbe i narodne revolucije i usmeriti izgradnja slovenačke državnosti u okviru federativne Jugoslavije u dalju perspektivu. Rat se sve očiglednije približavao pobedonosnom završetku. Zato je i bilo potrebno pripremiti „temelje i osnovni upravni aparat za slobodnu budućnost"[41].

Takav karakter rada Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora na zasedanju u Črnomelju pokazivao se i u njegovom obimnom dnevnom redu imao je da odlučuje o 30 tačaka dnevnog reda). Pored ostalog, morao je da odluči: o deklaraciji o potvrđivanju rada slovenačke delegacije na Drugom zasedanju AVNOJ-a, o deklaraciji o pravima i dužnostima slovenačkog naroda, o deklaraciji o uspostavljanju Nacionalnog komiteta oslobođenja Slovenije (NKOS), o raspisivanju izbora za narodnooslobodilačke odbore, o osnivanju komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, o zavođenju narodnog poreza, o ustanovljenju komisije za upravljanje nacionalizovanom imovinom itd.

Da bi se jače naglasila činjenica da je Slovenački narodnooslobodilački odbor najviše predstavničko telo slovenačkog naroda, da je to stvarno izabran slovenački parlament, njegov dotadašnji naziv „odbor" zamenjen je nazivom „veće"; znači: Slovenačko narodnooslobodilačko veće (Slovenski narodnoosvobodilni

---

[40] Isto, str. 159; takođe: Snuderl, *Dokumenti...*, str. 101.

[41] B. Kidrič, *Zbrano delo*, II knj., str. 25.

svet — SNOS). U isto vreme povećan je broj njegovih članova od 120 na 180 i određeni izbori za dodatne članove SNOS-a.

Povećanjem broja članova SNOS-a učinjen je i prvi korak ka odvajanju političkih funkcija Osvobodilne fronte od državnih funkcija novih organa narodne vlasti. Dok se do tada samo po sebi razumevalo da su organi Osvobodilne fronte — i to na svim nivoima — bili i politički organi oslobodilačke borbe i ujedno nosioci narodne vlasti, tada je, po oceni Borisa Kidriča, ta dvojnost već predstavljala smetnju za razvoj istinske narodne demokratije na oslobođenoj teritoriji. Zbog toga je SNOS i doneo odluku o raspisivanju izbora za narodnooslobodilačke odbore koji su imali da preuzmu funkciju osnovnih organa narodne vlasti iz ruku dotadašnjih terenskih odbora Osvobodilne fronte.

Značajan element u izgradnji slovenačke državnosti je i Deklaracija o uspostavljanju Nacionalnog komiteta oslobođenja Slovenije. U toj deklaraciji je potvrđeno pravo slovenačkog naroda da ima sopstvenu nacionalnu vladu, ali je ujedno ocenjeno da bi tada bilo još preuranjeno da se i stvarno uspostavi Nacionalni komitet oslobođenja Slovenije.[42] Prihvaćena Deklaracija o uspostavljanju NKOS-a konstatuje da je za tadašnji prelazni i pripremni period pred uspostavljanje Nacionalnog komiteta oslobođenja Slovenije „dovoljna organizacija upravnih odseka pri Predsedništvu SNOS-a".

Za pitanje koje ovde razmatramo, to jest za izgradnju jugoslovenske federacije, naročito je značajna Deklaracija o potvrđivanju rada slovenačke delegacije na Drugom zasedanju AVNOJ-a. Pošto je Kočevski zbor izabrao slovenačku delegaciju za Drugo zasedanje AVNOJ-a, bilo je razumljivo da je SNOS na črnomeljskom zasedanju morao razmotriti rad te delegacije i odobriti ga.

To je bio presudan istorijski čin. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a postavljeni su, naime, temelji jugoslovenske federacije u državnopravnom pogledu. Time što je SNOS odobrio rad slovenačke delegacije on je prihvatio i odluke AVNOJ-a. Slovenačko narodnooslobodilačko veće je potvrdom rada slovenačke delegacije na Drugom zasedanju AVNOJ-a faktički u ime slovenačkog naroda potvrdilo ustanovljenje jugoslovenske federacije i ujedinjenje slovenačkog naroda s ostalim jugoslovenskim narodima.

„Slovenački narod se ujedinio s narodima Srbije, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine u jedinstvenu državnu zajednicu, u federativnu Jugoslaviju, izgrađenu na načelima istinske narodne demokratije i nacionalne ravnopravnosti, slobodno, po sopstvenoj volji, na osnovu prava svakog naroda na samoopredeljenje uključujući pravo na otcepljenje, pa i ujedinjenje s drugim narodima."[43]

Time je jasno izražen put u rešavanju nacionalnog pitanja slovenačkog naroda i ostalih jugoslovenskih naroda, s ostvarivanjem samoopredeljenja u federativnoj zajednici ravnopravnih i

---

[42] Isto, str. 33.

[43] Šnuderl, *Dokumenti...*, str. 135.

slobodnih naroda. Pošto iz pripadnosti federativnoj Jugoslaviji proističu i uzajamne obaveze tih naroda, SNOS se, kao najviše zakonodavno i izvršno telo slovenačke narodne vlasti, obavezuje u ime slovenačkog naroda da će „časno izvršavati obaveze koje proističu iz njegove pripadnosti federativnoj Jugoslaviji".

Deklaracija Črnomeljskog zbora o potvrđivanju rada slovenačke delegacije na Drugom zasedanju AVNOJ-a znači, dakle, odlučujući čin u trećoj etapi izgradnje jugoslovenske federacije. Tu je izražena volja suverenog slovenačkog naroda da se s ostalim jugoslovenskim narodima ujedini u federativnu Jugoslaviju. Sadržinski istovetne izjave su, kako je već rečeno, na sličnim zasedanjima u 1944. godini dali i ostali jugoslovenski narodi, odnosno njihova najviša nacionalna predstavnička tela. Time je proces potvrđivanja odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, koji je februara 1944. otvorio Črnomeljski zbor, bio završen.

To ujedno znači da je proces izgradnje jugoslovenske federacije kroz pomenute tri etape sada bio materijalnopravno okončan.

Uključenjem Slovenije u federativnu Jugoslaviju slovenački narod je preneo spoljnu suverenost na organe federacije: „SNOS izjavljuje da slovenački narod kao deo Demokratske Federativne Jugoslavije ne priznaje nikom osim AVNOJ-u i NKOJ-u pravo da ga zastupa pred inostranstvom."

Branislav Šoškić

Ekonomska politika zaposlenosti i stabilizacija*

Problemi zaposlenosti i zapošljavanja spadaju u red veoma ozbiljnih ekonomskih, društvenih i političkih problema. Njihovo nerešavanje, odnosno neadekvatno i sporo rešavanje ima višestruke negativne posledice. Ti problemi bi u socijalističkom, pogotovo samoupravnom društvu morali da imaju visok prioritet. Drugim rečima, postizanje i očuvanje što punije zaposlenosti moralo bi da postane jedan od izvanredno važnih i trajnih ciljeva našeg samoupravnog društva i naše ekonomske politike.

To, naravno, ne znači da puna zaposlenost, kojoj treba težiti, predstavlja stanje u kome je celokupno za rad sposobno stanovništvo zaposleno. Sa jednim procentom voljne, frikcionalne i sezonske nezaposlenosti mora da računa svaka, pa i naša privreda.

S druge strane — a to je od posebnog značaja — sve mere u pogledu rešavanja problema punije zaposlenosti i zapošljavanja moraju voditi računa o efektima u domenu stabilnosti cena, to jest stabilizacije. Politika zapošljavanja i politika stabilizacije

* Ovaj se rad u najvećoj meri oslanja na pojedine delove autorovog uvodnog referata pripremljenog za problemsku sesiju Saveznog [illegible]skog saveta o temi „Zaposlenost i zapošljavanje u Jugoslaviji".

moraju biti međusobno čvrsto povezane. Konkretnije govoreći, njihov cilj bi trebalo da bude postizanje i očuvanje što punije zaposlenosti bez inflacije, odnosno sa što manjim rastom cena. A taj rast cena ne bi smeo da bude veći od rasta cena kod naših spoljnotrgovinskih partnera — ako nećemo da ugrozimo naš izvoz i našu platno-bilansnu situaciju sa inostranstvom.

Specifičnost problema zaposlenosti i zapošljavanja kod nas

Problemi zaposlenosti i zapošljavanja kod nas nisu istog karaktera i obima kao u visokorazvijenim zapadnim zemljama.

Prvo. U tim zemljama gotovo da više i ne postoji problem migracije radne snage sa sela u grad. Dugi privredni razvitak doveo je do manje-više ustaljene relacije agrarnog u odnosu na neagrarno stanovništvo, relacije koju omogućava savremena tehnologija. Udeo agrarnog stanovništva je tamo znatno, a negde i nekoliko puta niži nego kod nas. U nekima od njih ono predstavlja svega nekoliko procenata ukupnog stanovništva. Otuda je tamo i fenomen migracije stanovništva sa sela u grad, pa, prema tome, i pritisak na zaposlenost, sporadičnog karaktera ili jedva da postoji.

Kod nas je, međutim, migracija sa sela bila i ostala jako izražena. Dovoljno je podsetiti da je učešće poljoprivrednog stanovništva za relativno kratak posleratni period palo od nekih 78 na 37%. Stupanj tehnološkog razvoja će nas (uprkos sadašnje nepovoljne strukture aktivnog poljoprivrednog stanovništva) terati na dalje značajno smanjivanje tog učešća u doglednoj budućnosti. Migracija sa sela predstavlja dodajni domen naše politike zapošljavanja. Ona stvara dodajne probleme i obaveze društvenoj zajednici u stambeno-komunalnoj, obrazovnoj, zdravstvenoj, kulturnoj i ostalim oblastima.

Drugo. U tim zemljama uglavnom ne postoje, pogotovo ne na duži rok, viškovi, to jest prikrivena nezaposlenost radne snage u kapitalističkim preduzećima. Razlozi tome su u dugom i rigoroznom delovanju tržišta i konkurencije, a pre svega u slobodi privatnih preduzetnika (vlasnika i menadžera) da obim zaposlene radne snage brzo prilagođavaju stanju na tržištu, to jest konjunkturi, odnosno stanju efektivne (platežno sposobne) tražnje, menjajući po vrlo kratkom postupku status zaposlenih radnika u status nezaposlenih i obrnuto.

Naš socijalistički samoupravni sistem privrede, gde su radnici ne samo proizvođači, već i upravljači koji donose osnovne ekonomske odluke, pa, prema tome, i odluke u domenu zapošljavanja, pruža — što je izuzetno značajno — svima zaposlenima ekonomsku sigurnost, preciznije — sigurnost radnog mesta (sa svim propratnim vidovima zajedničke potrošnje u domenu obrazovanja, zdravstvene zaštite, penzijskog osiguranja i slično). Taj vid društvene solidarnosti dolazi do izražaja i u situacijama niske

opšte i pojedinačne konjunkture, slabe ukupne efektivne tražnje, opadanja plasmana, pa, sledstveno tome, i opadanja proizvodnje date organizacije udruženog rada.

Pad plasmana i proizvodnje u našem sistemu privređivanja ne dovodi, po pravilu, do pada u obimu zatečene zaposlenosti. Drugim rečima, postignuti obim zaposlenosti je neresponzivan, ne reaguje na pad u privrednoj aktivnosti. To, naravno, dovodi do nedovoljnog angažovanja zaposlene radne snage, to jest do viškova zaposlene radne snage, odnosno prikrivene nezaposlenosti. Taj se problem pojavljuje i tamo gde alokaciji faktora proizvodnje, to jest podizanju privrednih kapaciteta, nisu prethodile svestrane i zasnovane ekonomske analize, pre svega analize tržišta, raspoloživih resursa infrastrukture, odnosno tamo gde su nedovoljno stručno planiranje ili vanekonomski momenti bili presudni za alokaciju faktora proizvodnje. Inflacija, pogotovo ako je trajnija i visoka, sa svoje strane, pogoduje ekstenzivnom vidu privređivanja i stvaranju viškova, to jest nedovoljno zaposlene radne snage. A sve to dovodi do ekstenzivnijeg vida privređivanja.

Svođenje radne snage na nivo koji odgovara savremenim tehnološkim zahtevima jeste dodajni element obaveza za našu politiku zapošljavanja. A to je istovremeno i vid borbe za porast produktivnosti, za smanjivanje jedinačnih troškova proizvodnje, za povećanje i očuvanje konkurentske sposobnosti naše privrede u cilju povećanja izvoza i smanjivanja deficita u našem platnom bilansu sa inostranstvom.

Treće. U tim razvijenim zemljama je, kao rezultat postignutog privrednog rasta, radna snaga postala ograničavajući faktor. To je dovelo do značajne imigracije radne snage iz manje razvijenih zemalja (među njima i naše zemlje). Kod nas, međutim, postoji problem ogromnog broja naših radnika na privremenom radu u inostranstvu i stvaranja uslova za njihov povratak i uključivanje u našu privredu. To je dodajni i veoma značajan domen naše politike zapošljavanja.

Ovaj problem je postao naročito aktuelan u situaciji privredne krize kroz koju su poslednjih godina prolazile zapadnoevropske privrede, što je uticalo na te zemlje da pribegnu restrikcijama u pogledu zapošljavanja stranih, a to znači i naših radnika. Dodajni razlozi aktuelnosti su, pored ostalog, u činjenici da se radi o kontingentu naših radnika koji se nalaze na vrhuncu svoje biološke snage; da je većina naših radnika došla u onu kritičnu vremensku fazu kada se privremenost njihovog boravka već menja i pretvara u trajni boravak; da je znatan broj naših radnika sa kvalifikacijama i iskustvima stečenim u stranim preduzećima, sa modernom organizacijom i tehnologijom, sve više potreban našoj privredi.

Pored ova tri dodajna domena, koja uglavnom ne opterećuju ostale razvijene zemlje, naša politika zapošljavanja, kao i u ostalim zemljama, ima i imaće kao svoj trajan zadatak rešavanje problema zapošljavanja novoprispele mlade, uglavnom školovane snage, registrovanu nezaposlenost i zapošljavanje onih koji

žele ili traže zaposlenje ali se, iz bilo kojih razloga, ne registruju kao nezaposleni u zavodima za zapošljavanje.

Problem nezaposlenosti se drukčije postavlja u zemljama koje su postigle optimalnu i relativno postojanu srazmeru između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog aktivnog stanovništva nego u zemljama koje su — kao što je to slučaj sa našom zemljom — još daleko od optimalne i relativno postojane srazmere. Kod nas se u broj nezaposlenih računa i ono poljoprivredno stanovništvo koje traži zaposlenje a poseduje određena sredstva za proizvodnju (zemlju, oruđa i slično) i određene stambene i druge uslove za svoju egzistenciju. A to, uglavnom, nije slučaj sa nezaposlenima u razvijenim zemljama. Otuda se nameće potreba da se i kod nas, polazeći ne samo od ekonomskih, već i socijalnih i političkih aspekata, utvrdi tolerantna stopa nezaposlenosti. To bi, uz adekvatnu statističku metodologiju u ovom domenu, doprinelo boljem odmeravanju pojedinih mera ekonomske politike protiv nezaposlenosti i inflacije.

Uticaj ukupne tržišne tražnje i proizvodnje na zaposlenost

Problemi zapošljavanja se u našem samoupravnom sistemu ne mogu rešavati metodima svojstvenim centralističkom administrativnom sistemu privrede, ma koliko ti metodi izgledali, naročito na prvi pogled, efikasni. Svi predlozi i rešenja u domenu zaposlenosti i zapošljavanja moraju polaziti od činjenice da su naše organizacije udruženog rada samoupravne, to jest samostalne i suverene u donošenju osnovnih ekonomskih odluka, naravno — u okviru opštih zakonskih rešenja, samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Njihova samoupravnost se ogleda, pored ostalog, u slobodnom donošenju odluka u pogledu obima i strukture proizvodnje i investicija. One te proizvodne odluke donose polazeći pre svega od tržišnih uslova, od mogućnosti plasmana svojih proizvoda, drugim rečima — a to treba naglasiti — od obima i strukture efektivne (platežno sposobne) tražnje. Povećavanje, odnosno smanjivanje obima efektivne tražnje uticaće na povećavanje, odnosno smanjivanje obima proizvodnje organizacija udruženog rada.

Obim (i struktura) efektivne tražnje za potrošačkim i (uglavnom preko njih) za investicionim robama jeste, dakle, presudan faktor koji utiče najpre na obim (i strukturu) proizvodnje, pa, sledstveno tome, — mada u obrnutoj proporciji sa promenama u produktivnosti rada — i na obim (i strukturu) zaposlenosti. Efektivna tražnja je, prema tome, osnovna determinanta proizvodnje, pa preko nje i zaposlenosti. Ona je to u odnosu na proizvodnju i zaposlenost pojedinačnih organizacija udruženog rada, pa, sledstveno, i na ukupnu proizvodnju i zaposlenost u privredi kao celini.

Proizvodnja i zaposlenost su dve međusobno povezane kategorije, odnosno dva istosmerna procesa. To, naravno, ne znači da su i po intenzitetu uvek iste. Povećanje efektivne tražnje dovešće, bilo odmah bilo nakon prodaje zaliha (ako su nagomilane), do povećanja proizvodnje. Ta povećana proizvodnja će, bilo odmah bilo nakon potpunijeg angažovanja postojećih „viškova" zaposlene, u stvari nedovoljno zaposlene, „poluzaposlene" radne snage (ukoliko takvi „viškovi" postoje), dovesti do povećanja zaposlenosti. I obrnuto, smanjivanje (stope rasta) efektivne tražnje dovodi, po pravilu, nakon određenog vremena (u kome se gomilaju zalihe), do smanjivanja (stope rasta) proizvodnje; usporavanje, to jest smanjivanje stope rasta proizvodnje veoma će brzo uticati na obim zaposlenosti; drugim rečima, dovešće do usporavanja, to jest smanjivanja stope zapošljavanja novih kontingenata radne snage (mlade, migranata sa sela, povratnika).

Drukčije stoji stvar sa efektima u domenu postojeće zatečene zaposlenosti. Smanjivanje proizvodnje u našem privrednom sistemu (za razliku od privatno-preduzetničkog sistema) neće, po pravilu, dovesti do smanjivanja obima postojeće zaposlene radne snage. Samoupravni karakter donošenja odluka u organizacijama udruženog rada, pa, prema tome, i odluka o zapošljavanju, i snažno naglašen princip solidarnosti uopšte, a posebno u domenu postignute zaposlenosti, delovaće u pravcu obezbeđenja ekonomske sigurnosti, a pre svega sigurnosti u pogledu očuvanja stečenog zaposlenja. A to je značajna i progresivna tekovina našeg socijalističkog sistema.

Naše organizacije udruženog rada se u situaciji smanjene proizvodnje neće odlučiti na smanjivanje broja zaposlenih, na pretvaranje zaposlenih u nezaposlene. One će svesno ići na ekstenzivna, na neracionalna rešenja, na nedovoljnu zaposlenost radnika, na višak zaposlene radne snage. Smanjivanje ukupne proizvodnje koje nije praćeno smanjivanjem zaposlenosti dovodi do ekstenzivnog, odnosno do još ekstenzivnijeg privređivanja, do povećanja jedinačnih troškova proizvodnje; drugim rečima, usporava prelaz na intenzivan vid privređivanja, na višu produktivnost rada, usporava izvoz i na taj način stvara dodajne teškoće u domenu platnog bilansa.

Otuda i dodajni značaj koji u našoj ekonomskoj politici mora imati povećanje (stope rasta) proizvodnje, odnosno privredne aktivnosti uopšte i posebno u pojedinim sektorima privrede, kako bi se stvorili uslovi za racionalnije angažovanje nepotpuno zaposlene radne snage, odnosno za oslobađanje naših organizacija udruženog rada od nepotrebnih „viškova" radne snage, to jest za prelaz na intenzivan (intenzivniji) vid privređivanja, a, potom, i uslovi za zapošljavanje nezaposlene (registrovane i druge) radne snage.

Iz prethodnog izlaganja bi se mogao izvući sledeći zaključak: Prvo. Ukoliko su privredne organizacije samostalnije u donošenju odluka u pogledu obima (i strukture) proizvodnje, utoliko više obim (i struktura) efektivne tržišne tražnje utiče na obim (i struk-

turu) privredne aktivnosti, to jest proizvodnje. Ukoliko u posmatranom periodu ne dođe do znatnijih promena u organskom sastavu kapitala i produktivnosti rada, tada promene u obimu privredne aktivnosti, to jest proizvodnje bivaju praćene ne samo istosmernim, već i po intenzitetu približnim promenama u obimu zaposlenosti. Drugo. Specifičnost naše situacije se sastoji (a) u neresponzivnosti, u nereagovanju postojeće zaposlenosti u odnosu na silazna kretanja u privrednoj aktivnosti, to jest u situaciji opadanja proizvodnje: zatečena zaposlenost se ne smanjuje u situaciji opadanja privredne aktivnosti, to jest recesije (zbog solidarnosti zaposlenih); i (b) u vremenski pomaknutoj responzivnosti, u zakasnelom reagovanju zapošljavanja u odnosu na uzlazna kretanja u privrednoj aktivnosti, to jest u situaciji porasta proizvodnje: jako izražen „time-lag" kod novog zapošljavanja (zbog postojanja viškova zaposlene radne snage).

Najzdraviji i najtrajniji vid povećanja ukupne zaposlenosti i zapošljavanja jeste povećanje obima ukupne privredne aktivnosti, to jest proizvodnje. Ono se u okvirima našeg samoupravnog sistema, ako se ne želi da se ograniči samostalnost organizacija udruženog rada u donošenju osnovnih privrednih, naročito proizvodnih odluka, najcelishodnije može postizati pre svega uticanjem na obim efektivne tražnje, naročito odgovarajućim merama ekonomske politike.

Inflacija i stabilizaciona politika u situaciji niske zaposlenosti

Problemi zaposlenosti i zapošljavanja se ne mogu posmatrati i rešavati izolovano od efekata do kojih bi došlo u domenu monetarno-tržišne stabilnosti, to jest opšte stabilnosti cena. I obrnuto, u situaciji jako naglašene inflacije, kao što je to slučaj kod nas (uprkos usporavanja njenog tempa poslednjih meseci), stabilizaciona (antiinflaciona) ekonomska politika bi morala da vodi računa o efektima u domenu zaposlenosti i zapošljavanja.

Kada bi kod nas delovala inflacija klasičnog tipa, to jest inflacija koja nastaje tek na vrhu krivulje privredne aktivnosti, tada ne bi bilo (preciznije, ne bi trebalo da bude) nekih problema, bolje reći — protivurečnosti između mera ekonomske politike zaposlenosti (protiv nezaposlenosti) i mera ekonomske politike stabilizacije (protiv inflacije), pod uslovom, naravno, da su one znalački (naučno i stručno) odabrane.

Takvu inflaciju izaziva preterana ukupna efektivna (platežno sposobna) tražnja koja nastavlja da raste nakon što su zaposlenost radne snage, tehničkih kapaciteta i prirodnih resursa, pa, prema tome, i ukupna privredna aktivnost, odnosno proizvodnja, dostigle svoj mogući maksimum. Pošto u takvoj situaciji više nema nezaposlenih, odnosno nedovoljno zaposlenih faktora proizvodnje, dalje povećanje ukupne efektivne tražnje ne može da dovede do povećanja proizvodnje. Povećavanje ukupne efektivne

tražnje, to jest povećavanje novčanih fondova nije više praćeno povećavanjem robnih fondova, što dovodi do inflacije zbog preterane tražnje, skraćeno (mada terminološki neadekvatno) — „inflacije tražnje".

Antiinflacione mere za suzbijanje takvog vida inflacije, a naime: restriktivna monetarno-kreditna politika, oštra (oštrija) poreska politika i restriktivna politika opšte i zajedničke potrošnje, ne bi izazvale negativne efekte u domenu zaposlenosti i zapošljavanja. Naravno da bi intenzitet tih mera i njihovo vremensko trajanje trebalo da budu određeni postizanjem cilja, to jest svođenjem ukupne efektivne tražnje na nivo koji odgovara obimu raspoloživih faktora proizvodnje, to jest robnih fondova.

Kada bi inflacija bila samo takvog, klasičnog vida, a od toga je doskora polazila savremena makroekonomska analiza, onda u situaciji nezaposlenosti i nedovoljne zaposlenosti ne bi moglo da bude inflacije, to jest opšteg rasta cena. Ekonomska politika zaposlenosti, to jest protiv nezaposlenosti, u takvoj situaciji, odnosno u situaciji kada nema inflacije, bila bi pojednostavnjena. Ona bi trebalo da bude usmerena u pravcu povećanja ukupne efektivne tražnje. To bi bila (1) ekspanziona monetarno-kreditna politika — dodajna emisija novca, ili povoljniji uslovi za dobijanje potrošačkih i investicionih kredita, pre svega smanjivanje kamatne stope i slično; (2) blaga (blaža) poreska politika, odnosno politika doprinosa — smanjivanje poreskih obaveza (doprinosa) privrednih organizacija i stanovništva; i (3) ekspanziona politika opšte i zajedničke potrošnje (posebno u domenu stambeno-komunalne izgradnje, izgradnje škola, bolnica, kulturnih i drugih ustanova, saobraćajnica, melioracionih radova, energetskih objekata i slično).

Povećanje ukupne efektivne tražnje, stimulativnim merama ekonomske politike, u takvoj situaciji bi dovelo do povećanja proizvodnje i investicija, pa, sledstveno tome, i do povećanja zaposlenosti. Povećanje efektivne tražnje tada ne bi dovelo do povećanja cena, do inflacije, sve dok postoje neiskorišćeni, odnosno nedovoljno iskorišćeni faktori proizvodnje, sve dok postoji nezaposlenost, odnosno nedovoljna zaposlenost; drugim rečima, sve dok privreda ne postigne punu zaposlenost radne snage i ostalih resursa, odnosno maksimalno moguć obim privredne aktivnosti, to jest ukupne proizvodnje.

Situacija se u velikoj meri komplikuje kada nezaposlenost, to jest nedovoljna zaposlenost, odnosno nedovoljna privredna aktivnost, to jest proizvodnja ispod raspoloživih materijalnih mogućnosti (počne da) biva praćena opštim rastom cena, inflacijom. A to je situacija u kojoj se poslednjih godina nalazi naša, a i ostale zemlje tržišne privrede. Taj fenomen je bio ranije nepoznat u ekonomskoj teoriji i u privrednoj praksi.

Kada bismo u takvoj situaciji u cilju smanjivanja inflacije primenili neizdiferencirano i neselektivno napred navedene mere antiinflacione ekonomske politike (restriktivna monetarno-kreditna, oš[illegible] poreska i restriktivna politika opšte i zajedničke potroš-

nje), one ne samo da ne bi dovele do značajnijih rezultata u pogledu usporavanja — da ne kažemo suzbijanja — inflacije, već bi, smanjujući efektivnu tražnju, dovele do pogoršavanja stanja u domenu zaposlenosti i zapošljavanja. Imali bismo nesmanjenu inflaciju, a povećanu nezaposlenost. To zbog toga što je ova inflacija posebnog karaktera.

Ona, po našem mišljenju, nastaje kao rezultat nedovoljnog reagovanja ličnih dohodaka i cena na tržišne promene. Ona nastaje u monopolskim, ali i u drugim sličnim uslovima privređivanja, kada se lični dohoci, dobit, troškovi proizvodnje, porezi (doprinosi) i cene podižu, odnosno mogu autonomno podizati od strane radnih organizacija, odnosno društveno-političkih zajednica. Drugim rečima, uzroke te inflacije treba tražiti u autonomnom povećanju ličnih dohodaka, ostalih troškova (proizvodnje i prometa) i cena određenih proizvoda, pre svega u monopolskim i deficitarnim oblastima privređivanja. Te povećane cene omogućavaju u tim oblastima povećanje ličnih dohodaka, što se u drugim oblastima ispoljava kao rast troškova proizvodnje i podsticaj povećanju ličnih dohodaka. Inflacija koja nastaje u takvim uslovima jeste, dakle, inflacija koju „guraju" lični dohoci i „ostali" troškovi (proizvodnje); kraće rečeno, to je „troškovna inflacija".

„Troškovna inflacija" koju generiraju ostali troškovi (proizvodnje) nastaje bilo zbog monopolskih i oligopolskih uslova privređivanja u pojedinim privrednim domenima, bilo zbog strukturnih neusklađenosti i poremećaja, odnosno deficitarnosti pojedinih proizvoda, bilo zbog preterane zavisnosti ili nepovoljne strukture uvoza iz zemalja gde postoji inflacija i izuzetan skok cena nekih uvoznih proizvoda (zbog prirodnog ili veštačkog ograničenja njihove proizvodnje; u ovom poslednjem slučaju se radi o „uvezenoj" inflaciji), bilo zbog povećanja doprinosa i poreza od strane administrativnih organa. „Troškovna" inflacija dobija naročito oštre forme ako se navedene situacije (monopolska, strukturna, uvozna, administrativna) odnose na energiju, sirovine, reprodukcioni materijal i robe egzistencijalnog karaktera (pre svega prehrambene proizvode).

Za otklanjanje inflacije koju generiraju lični dohoci neophodna je dugoročna politika raspodele dohotka i ličnih dohodaka. Ukoliko bi bila dobro postavljena, ta bi politika, pored svoje (1) antiinflacione funkcije, postizala veoma važnu (2) razvojnu funkciju, obezbeđujući adekvatnu akumulaciju u odnosu na potrošnju, kao preduslov više tehničke opremljenosti rada, pa, prema tome, više produktivnosti i bržeg privrednog rasta, a i (3) funkciju u domenu potpunije primene socijalističkog načela raspodele prema radu, ublažavajući neravnomernost u raspodeli kao rezultat privilegovanog položaja (zbog prirodnog i veštačkog monopola) pojedinih organizacija udruženog rada i grana.

Za otklanjanje inflacije koju generiraju ostali troškovi proizvodnje ekonomska politika bi morala da bude selektivna i diferencirana i da uključi ranije pomenute, a i neke dodajne vidove ekonomske politike.

Za otklanjanje i ublažavanje monopolskih situacija bila bi neophodna politika cena, odnosno antimonopolska politika, selektivna poreska politika i politika dohodaka i ličnih dohodaka. Za otklanjanje i ublažavanje strukturnih disproporcija, poremećaja i deficitarnosti bila bi neophodna pre svega selektivna, odnosno diferencirana razvojna politika za te deficitarne grane, pre svega stimulativna kreditna (ekspanziona) i fiskalna (blaga) politika, a za te grane i beneficirana ekonomska politika sa inostranstvom (spoljnotrgovinska, investiciono-kreditna, devizna). Iste te mere treba primeniti za ublažavanje uvozne inflacije, to jest zavisnosti od uvoza, za dimenzioniranje i adekvatnije strukturiranje uvoza i izvoza, primenjujući ih stimulativno i na grane sa komparativnim prednostima. Za ublažavanje administrativnih efekata koji se izražavaju u povećanju troškova proizvodnje (zbog povećanih doprinosa na dohodak) i cena (zbog povećanih poreza na promet i slično) bio bi neophodan krajnje uzdržan i selektivan pristup, stavljajući u što povoljniji položaj grane koje proizvode robu široke potrošnje, pre svega egzistencijalna (naročito prehrambena) dobra i investiciona dobra namenjena takvoj proizvodnji.[1]

Tako koncipirana ekonomska politika protiv inflacije koja postoji u situaciji nedovoljne zaposlenosti bi, po našem mišljenju, delovala ne samo u pravcu usporavanja i suzbijanja tih vidova troškovne inflacije kod nas, nego bi rešavala strukturne debalanse privrede i dovela do većeg obima privredne aktivnosti, to jest veće ukupne proizvodnje. A to bi, sem ukoliko ne bi bilo praćeno naglim promenama u domenu produktivnosti (što po pravilu nije slučaj), dovelo, po prirodi stvari, do povećanja zaposlenosti.

Tek nakon primene gore navedenih selektivnih i diferenciranih mera antiinflacione politike i postizanja određenih rezultata mogle bi da budu primenjene i neizdiferencirane (mada je kod nekih od njih diferenciranost potrebna) mere ekonomske politike protiv nezaposlenosti koje stimuliraju ukupnu efektivnu tražnju: ekspanziona monetarno-kreditna, blaga poreska i ekspanziona politika opšte i zajedničke potrošnje. Ukoliko bi se bez tih antiinflacionih mera ili pre njih pribeglo ovim merama ekonomske politike protiv nezaposlenosti u ovom neizdiferenciranom i neselektivnom vidu, postigli bismo, bez sumnje, određene pozitivne efekte u domenu privredne aktivnosti i zaposlenosti, ali bismo situaciju u domenu inflacije još više pogoršali. Imali bismo manju nezaposlenost, ali veću inflaciju.

Posmatrajući povezano problematiku zaposlenosti i stabilizacije, treba istaći da nezaposlenost i inflacija nisu rezultat grešaka i nedograđenosti u našem samoupravnom privrednom sistemu, mada neadekvatna rešenja mogu da pogoršaju stanje u domenu zaposlenosti i stabilizacije. Adekvatnijim i koherentnijim rešenjima u privrednom sistemu ti problemi mogu znatno da se ublaže. Međutim, oni se ni najadekvatnijim rešenjima u privred-

---

[1] B. Šoškić, *Ekonomske doktrine*, Institut za ekonomska istraživanja, „Savremena administracija", Beograd, 1975, str. 568. i sled.

nom sistemu ne mogu otkloniti jednom zasvagda ako se ne želi da se ugrozi samoupravni karakter našeg privrednog sistema, pre svega slobodno donošenje ekonomskih odluka u domenu proizvodnje, odnosno investicija od strane organizacija udruženog rada u zavisnosti od stanja na tržištu, to jest od obima (i strukture) efektivne tražnje.

Naša privreda je podložna cikličnim kretanjima u domenu privredne aktivnosti (to jest proizvodnje) i zaposlenosti, s jedne, i u domenu stabilnosti cena, s druge strane. I sa tim treba računati. Stoga ona ne sme da bude prepuštena jedino i isključivo delovanju tržišta, jer bi povremeno doživljavala duboke padove u obimu ukupne proizvodnje i nezaposlenosti, s jedne, i duboku inflaciju, s druge strane, nekada sukcesivno, jedno pa drugo, nekada simultano, i jedno i drugo.

Da do toga ne bi došlo, odnosno dolazilo, neophodna su, svakako, i određena rešenja u privrednom sistemu, a to znači rešenja dugoročnog karaktera. To su, pre svega, ugrađeni stabilizatori koji bi automatski uticali na obim ukupne efektivne tražnje usporavajući njen rast u situaciji opšteg rasta cena, to jest inflacije, a povećavajući je u situaciji opšteg padanja privredne aktivnosti, to jest recesije. Progresivni poreski sistem, koji dovodi do automatskih promena u nivou poreskih obaveza, bio bi jedan od najznačajnijih stabilizatora koji treba doslednije ugraditi u naš sistem. Drugi stabilizator bi bio samoupravnim sporazumima dogovoren sistem stabilnijih ličnih dohodaka po kome oni ne bi naglo oscilirali na gore i na dole u zavisnosti od opšte konjunkture, to jest od porasta i pada dohotka privrednih organizacija. Treći ugrađeni stabilizator bio bi sistem doprinosa za nezaposlenost i socijalnu i drugu zaštitu, čiji bi fondovi rasli u fazi konjunkture, a padali u situaciji recesije i nezaposlenosti. Četvrti ugrađeni stabilizator bio bi sistem garantovanih cena i otkupa poljoprivrednih proizvoda.

Pa ipak, instrumenti privrednog sistema, to jest ugrađeni stabilizatori su ograničenog dometa u rešavanju problema zaposlenosti i stabilizacije. Daleko su efikasnije mere ekonomske politike, pod uslovom da su adekvatno usmerene, dobro odmerene i kombinovane, pravovremeno i, po potrebi, selektivno, to jest diferencirano poduzimane.

Monetarno-kreditna politika

Monetarno-kreditna politika kao instrument u borbi protiv nezaposlenosti mora biti ekspanziona. Ona može biti neizdiferencirano ekspanziona u situaciji nezaposlenosti bez inflacije. Međutim, ako je nezaposlenost praćena inflacijom, kao što je to slučaj poslednjih godina kod nas (i ne samo kod nas), odnosno sve dok je praćena inflacijom, ona, pre svega kreditna politika, morala bi biti selektivno ekspanziona. Njen ekspanzioni karakter — stvaranjem povoljnijih uslova za dobijanje kredita u cilju povećanja ukupne

efektivne tražnje, pa preko nje proizvodnje i zaposlenosti — treba da bude usmeren u onim domenima proizvodnje koji su deficitarnog karaktera, koji predstavljaju usko grlo privrede i koji su ili izvor jednog od napred navedenih vidova troškovne inflacije ili predstavljaju potencijalnu mogućnost za otklanjanje ili ublažavanje te inflacije.

Poljoprivreda je jedna od veoma značajnih i u našoj situaciji neopravdano zanemarena oblast čiju bi proizvodnju trebalo posebno stimulirati merama kreditne i ostale ekonomske politike. Takva politika bi dovela do pozitivnih efekata u domenu zaposlenosti i zapošljavanja u poljoprivredi, usporavanja odliva radne snage iz poljoprivrede i vraćanja naših radnika iz inostranstva. Međutim, povećanje poljoprivredne proizvodnje (koja je i u svetskim razmerama postala usko grlo) bi, pored pozitivnih efekata u domenu (a) izvoza i (b) platnog bilansa, značajno (destimulativno) uticalo na inflacioni rast (c) ličnih dohodaka na koji u najvećoj meri utiče rast cena prehrambenih proizvoda (s obzirom na strukturu potrošnje) i s ličnim dohocima povezan vid (d) troškovne inflacije. Smanjivanjem troškovne inflacije stvorili bi se uslovi za ekstenzivniju i ne više (toliko) diferenciranu ekspanzionu monetarno-kreditnu politiku, koja bi svojim merama (posebno povoljnijim potrošačkim i investicionim kreditima i smanjivanjem kamatne stope na te kredite, a trebalo bi i na štedne uloge) povećavala potrošnju, to jest efektivnu tražnju, pa, sledstveno tome, proizvodnju i zaposlenost u ostalim domenima.

Selektivna kreditna politika u ostalim domenima privredne aktivnosti koji dovode do strukturnog, uvoznog, pa i monopolskog vida troškovne inflacije dovodila bi do istog lanca pozitivnih efekata u izvozu i uvozu i platnom bilansu, ukupnoj proizvodnji i zaposlenosti u znatno širim domenima. A povećanje zaposlenosti ima, po pravilu, svoj multiplikatorski efekat, to jest dovodi u krajnjoj liniji do znatno veće zaposlenosti. Zaposleni radnici, naime, svojim ličnim dohocima povećavaju efektivnu tražnju, a ova proizvodnju, koja dovodi do dodajnog zapošljavanja, što, sa svoje strane, izaziva istu (mada po intenzitetu slabiju) lančanu reakciju, koja izaziva sledeću (još slabiju) i tako redom.

U situaciji duboke depresije, kada su privredne organizacije i trgovačka mreža pretrpane zalihama proizvedene robe, kada su tržišni izgledi za realizaciju roba krajnje nepovoljni, prirodno je očekivati da ekspanziona kreditna politika bude prilično neefikasna, pogotovo ako ne postoji inflacija. Teško je, naime, očekivati da će se u takvoj privrednoj situaciji, u uslovima odgovornog poslovanja (a takvo poslovanje treba zakonski obezbeđivati), privredne organizacije odlučivati na uzimanje investicionih kredita kod banaka, ma kako oni bili povoljni i ma kako bila niska kamatna stopa. S druge strane, efikasnost monetarno-kreditne politike biće utoliko slabija ukoliko bude razvijenije autofinansiranje privrednih organizacija, to jest ukoliko one budu manje upućene na uzimanje investicionih kredita.

Ekspanziona monetarno-kreditna politika protiv nezaposlenosti može, dakle, da bude neselektivna, odnosno neizdiferencirana u situaciji nezaposlenosti koja nije praćena inflacijom, to jest pojedinim vidovima troškovne inflacije. U tom neselektivnom vidu, ne stavljajući ni jednu oblast ili granu proizvodnje u povlašćeniji položaj u pogledu (povoljnijih) uslova za dobijanje investicionih i potrošačkih (za kupovinu proizvoda tih grana) kredita, ekspanziona monetarno-kreditna politika deluje samo indirektno, stvaranjem uslova za povećanje ukupne efektivne tražnje, na obim (povećanje) proizvodnje i zaposlenosti. Ona ne deluje na postojeću strukturu proizvodnje.

Monetarno-kreditna politika, naravno, može i u situaciji nezaposlenosti bez inflacije da bude selektivna, odnosno diferencirana omogućavanjem samo namenskih ili povoljnijih investicionih (za pojedine grane) i potrošačkih (za kupovinu proizvoda tih grana) kredita. Ona i treba da bude takva, to jest selektivna ako postoje strukturni problemi u privredi, odnosno strukturna nezaposlenost. U rešavanju, pak, strukturne nezaposlenosti bilo bi necelishodno, odnosno necelishodno na dugi rok, selektivnom, odnosno diferenciranom kreditnom politikom stimulirati proizvodnju onih privrednih grana koje nemaju perspektivu uopšte, odnosno kod nas. Za rešavanje takvog vida strukturne nezaposlenosti, kao što ćemo pokazati, najcelishodnija je takozvana politika radne snage.

Ekspanziona kreditna politika protiv nezaposlenosti mora, međutim, biti selektivna, odnosno diferencirana ako je nezaposlenost praćena inflacijom, to jest rastućim vidovima troškovne inflacije. Selektivna, odnosno diferencirana kreditna politika, davanjem namenskih, odnosno povoljnijih investicionih i potrošačkih kredita za one privredne grane i njihove proizvode koji generiraju pojedine vidove troškovne inflacije, odnosno koje bi mogle proširivanjem proizvodnje da ublaže opšti rast cena, dovela bi, odnosno dovodila bi do pozitivnih strukturnih promena, do podizanja deficitarne proizvodnje, do otklanjanja uskih grla i strukturnih disproporcija, do ublažavanja uvozne zavisnosti, pa i do pretvaranja uvoza u izvoz (naročito u domenu poljoprivredne proizvodnje), pa, sledstveno tome, do proširivanja domena za zapošljavanje. A dodajna proizvodnja i dodajna zaposlenost bi izazvala multiplikatorski efekat na novu dodajnu proizvodnju i zapošljavanje u ostalim privrednim oblastima.

Poreska politika

Poreska politika je kod nas korišćena uglavnom u fiskalnom, a ne u anticikličnom smislu, to jest protiv nezaposlenosti i inflacije. Nju bi u ovom drugom smislu trebalo staviti u pokret pre svega zbog toga što se ona može veoma uspešno koristiti za borbu protiv nezaposlenosti i inflacije. Štaviše, ona u rešavanju tih problema deluje direktnije i radikalnije nego monetarno-kreditna poli-

tika. Logika delovanja, međutim, ista je kao i kod monetarno-kreditne politike.

Poreska politika protiv nezaposlenosti mora biti blaga. Preko smanjivanja oporezivanja, to jest poreskih stopa, poreskih opterećenja, odnosno stopa doprinosa koje plaća stanovništvo, odnosno (i u ime zaposlenih) organizacije udruženog rada ostavlja se veći deo dohotka na raspolaganje stanovništvu, odnosno organizacijama udruženog rada. Taj dodajni dohodak u većem ili manjem obimu (u zavisnosti od sklonosti potrošnji, odnosno štednji) odlazi na dodajnu potrošnju (potrošačkih i investicionih) dobara, povećava ukupnu efektivnu tražnju, koja, sa svoje strane, dovodi do povećanja proizvodnje i (neposredno ili sa određenim zakašnjenjem) zaposlenosti, odnosno zapošljavanja radne snage i ostalih nedovoljno uposlenih faktora proizvodnje.

Korišćenje poreske politike za suzbijanje nezaposlenosti i inflacije ipso facto znači da se ona mora odreći nastojanja da pošto-poto i uvek obezbeđuje budžetsku ravnotežu. Njen bi prevashodan cilj trebalo da bude stimuliranje proizvodnje i zaposlenosti i suzbijanje određenog vida inflacije (zbog preterane tražnje). Odlučujući se na smanjivanje oporezivanja, odnosno na budžetski deficit u situaciji recesije i nezaposlenosti, u situaciji (odnosno nakon) smirivanja cena (primenom navedenih selektivnih mera ekonomske politike protiv pojedinih vidova troškovne inflacije), u cilju povećavanja ukupne proizvodnje i zaposlenosti, prirodno je očekivati da će se, nakon što se postigne (odnosno počne da postiže) taj cilj, i sa tako smanjenom stopom poreza, odnosno stopom doprinosa, ne samo kompenzirati nastali deficit, nego i obezbediti budžetski i ostali (fondovski) suficit.

U sistemu bruto ličnih dohodaka (u kome bi se lični dohoci izražavali i obračunavali u bruto iznosu sa naznakom namenskih doprinosa i njihovim izdvajanjem) pozitivni efekti blage poreske politike na zaposlenost bili bi direktniji i efikasniji. Smanjivanje poreskih stopa, odnosno stopa doprinosa u sistemu neto ličnih dohodaka (kakav postoji kod nas u društvenom sektoru) ne dovodi — pogotovo ne u prvoj fazi — do povećanja raspoloživog iznosa ličnih dohodaka stanovništva zaposlenog u društvenom sektoru, pa, prema tome, do povećanja njihove efektivne tražnje za potrošačkim dobrima, kao determinante rasta proizvodnje i zaposlenosti. Tu se, drugim rečima, ceo iznos smanjenog poreza, odnosno doprinosa ne pojavljuje kao povećanje ličnog dohotka, koji (u većoj ili manjoj meri) ide na potrošnju.

U sistemu neto ličnih dohodaka smanjivanje stopa doprinosa znači, u stvari, smanjivanje opterećenja organizacija udruženog rada. To može dovesti do izvesnog snižavanja troškova proizvodnje i cena pojedine robe, do izvesnog povećanja konkurentske sposobnosti, naročito na spoljnom tržištu. To može imati i izvesnog finalnog efekta i na povećanje potrošnje, ukoliko se to snižavanje stope doprinosa odrazi na smanjivanje cena. Ali je više nego sigurno da iznos tog ukupnog smanjenja doprinosa organizacije udruženog rada neće utrošiti na povećanje ličnih dohodaka. Dru-

gim rečima, iznos smanjenja poreskih stopa, to jest stopa doprinosa, tamo gde se lični dohoci primaju u neto iznosima, neće u celosti otići na povećanje ličnih dohodaka. I dalje, deo tog iznosa koji će otići na povećanje potrošnje robâ široke potrošnje biće u toj situaciji manji. Osim toga, u toj je situaciji teško ostvariv selektivni pristup u snižavanju poreskih stopa, to jest stopa doprinosa, koji bi uzeo u obzir različitu „sklonost potrošnji".

U sistemu bruto ličnih dohodaka stanovništvo sa nižim dohocima veći deo tog povećanja dohotka (koji je rezultat smanjene stope poreza, odnosno doprinosa) daje za potrošnju. Njegova je „sklonost potrošnji" veća nego stanovništva s većim dohocima (čija je „sklonost štednji" veća). Pa budući da povećanje ukupne efektivne tražnje, to jest ukupne potrošnje (a ne štednje) treba da bude moto u situaciji recesije i nezaposlenosti, to bi se u koncipiranju poreske politike moralo voditi računa o tim različitim „sklonostima" potrošnji. Smanjivanje stope poreza bi, prema tome, trebalo da bude progresivno, a ne linearno; drugim rečima, da stopa smanjivanja doprinosa bude utoliko veća ukoliko su niži lični dohoci (pojedinačni, odnosno u okviru domaćinstva) i obrnuto.

Sistem bruto ličnih dohodaka, inače, više odgovara našem samoupravnom sistemu. Time se postiže veća zainteresovanost nosilaca ličnog dohotka za sudbinu njihovog viška rada. Time se stvaraju uslovi da oni neposrednije odlučuju o iznosu i nameni doprinosa. U slučaju eventualnog povećanja doprinosa (na primer, za obrazovanje, socijalno osiguranje itd.), to bi pogađalo lične dohotke stanovništva, a ne bi neposredno opterećivalo privredu. Blaga poreska politika je radikalnija i direktnija nego ekspanziona monetarno-kreditna politika. Poreska politika deluje neposrednije na obim proizvodnje i zaposlenosti naročito u sistemu bruto ličnih dohodaka. Smanjivanjem doprinosa i poreza (naročito u takvom sistemu) direktno bi se povećala potrošnja, to jest ukupna efektivna tražnja stanovništva i organizacija udruženog rada. To ne znači da bi se ceo iznos smanjenih doprinosa i poreza pretvarao u potrošnju, ali bi se ipak znatan deo pretvarao u potrošnju, naročito kod zaposlenih sa nižim ličnim dohocima. To upućuje na diferenciranu poresku politiku protiv privrednog zastoja, usporavanja proizvodnje i nezaposlenosti, odnosno politiku stimuliranja proizvodnje i zapošljavanja. Drugim rečima, to upućuje na potrebu progresivnog smanjivanja doprinosa i poreza.

Blaga poreska politika kao sredstvo u borbi protiv nezaposlenosti (registrovane, prikrivene i neregistrovane), pogotovo ako je i diferencirana, utiče posrednije na strukturu proizvodnje i zaposlenosti nego monetarno-kreditna politika. Diferencirana blaga poreska politika, uz to, unosi izmene u raspodeli nacionalnog dohotka, dovodi do određene preraspodele nacionalnog dohotka i deluje u pravcu smanjivanja socijalnih razlika. Zbog toga se njoj nerado pristupa u kapitalističkim zemljama, naročito tamo gde je uticaj radničke klase i progresivnih političkih organizacija još nedovoljan. Kod nas, međutim, postoje svi društveno-

-ekonomski uslovi za znatno širu primenu poreske politike za rešavanje pitanja zaposlenosti i inflacije.

U situaciji u kojoj uporedo sa nezaposlenošću postoji i inflacija, i sve dok postoji, blaga poreska politika, smanjivanjem, pa i oslobađanjem od doprinosa i poreza, morala bi biti selektivna u tom smislu što bi se ograničila pretežno na smanjivanje doprinosa organizacija udruženog rada (a ne stanovništva), i to pre svega u onim privrednim granama i oblastima koje predstavljaju uska grla privrede, koje generiraju različite vidove troškovne inflacije, odnosno čijom povećanom proizvodnjom bi se umanjio troškovni inflacioni pritisak, smanjila uvozna zavisnost (naročito u pogledu sirovina i prehrambenih proizvoda). Povećanje proizvodnje i zaposlenosti u tim granama bi dovelo do povećanja privredne aktivnosti i zaposlenosti u ostalim privrednim oblastima. Selektivan karakter blage poreske politike, kao i ostalih vidova ekspanzione ekonomske politike, bi, naravno, trebalo zadržati i nakon ublažavanja, odnosno otklanjanja inflacije za one oblasti i grane proizvodnje gde imamo komparativne prednosti, odnosno sigurne perspektive za izvoz, kao što je poljoprivreda.

Politika opšte i zajedničke (investicione) potrošnje

Politika opšte i zajedničke potrošnje nije samo (pored poreske) jedan od dva dela fiskalne politike, već — u svom ekspanzionom vidu — jeste, odnosno može da bude, značajan vid ekonomske politike zaposlenosti i zapošljavanja.

Ekspanzija, to jest povećanje opšte i zajedničke potrošnje znači povećanje ukupne efektivne tražnje koja jednim svojim delom posredno (na primer, lični dohoci zaposlenih u državnoj upravi, školstvu, armiji itd.), a drugim neposredno ili neposrednije u situaciji nedovoljne zaposlenosti (ljudske radne snage i ostalih faktora proizvodnje) dovodi do povećanja ukupne privredne aktivnosti, to jest proizvodnje i zaposlenosti. Lanac uzročno-posledičnog delovanja (veća efektivna tražnja — veća proizvodnja — veća zaposlenost) isti je kod ove kao i kod prethodno razmatranih vidova ekonomske politike. Razlike se, pored ostalog, sastoje u sledećem:

Prvo. Ekspanziona monetarno-kreditna i blaga poreska politika utiču na povećanje individualne efektivne tražnje, to jest tražnje pojedinaca i tražnje pojedinačnih organizacija udruženog rada. Ekspanziona politika opšte i zajedničke potrošnje, međutim, znači povećanje kolektivne efektivne tražnje na nivou širih društveno-političkih zajednica. Društvena zajednica se s povećanim sredstvima opšte investicione potrošnje, to jest javnog finansiranja, javlja kao kupac. Ona povećava efektivnu tražnju. Drugim rečima, ona stvara dodajnu kolektivnu efektivnu tražnju, to jest tržište za određene robe i usluge.

Drugo. U situaciji nezaposlenosti bez inflacije ekspanziona monetarno-kreditna i poreska politika za suzbijanje nezaposlenosti

ne bi neophodno morale imati selektivan karakter. Drugim rečima, ukoliko one ne bi u takvoj situaciji bile selektivne, odnosno diferencirane, to ne bi, po pravilu, imalo znatnijeg odraza na zatečene probleme (strukturne, u domenu raspodele itd.). Opšta i zajednička potrošnja bi, naravno, i kao neselektivna mogla da dovodi do pozitivnih efekata u domenu privredne aktivnosti, proizvodnje i zaposlenosti, ali bi nosila sa sobom znatne neracionalnosti (ekonomski neopravdanu alokaciju faktora proizvodnje, odvajanje ograničenih sredstava od proizvodne upotrebe, preterano povećanje državnog aparata i prekomerne javne izdatke), stvarajući socijalne i političke probleme. Stoga bi u principu politika opšte i zajedničke potrošnje morala biti selektivna, pre svega na račun budžetske, odnosno opšte potrošnje.

Treće. Ekspanziona politika opšte i zajedničke potrošnje u svom investicionom domenu, kao politika opšte i zajedničke investicione potrošnje, ima direktnije i jače efekte u pogledu povećanja proizvodnje i zaposlenosti nego što ih ima antirecesiona monetarno-kreditna, pa i poreska politika. Ovde se ceo dodajni iznos opšte i zajedničke investicione potrošnje, a ne samo jedan njegov deo (kao što je to slučaj sa smanjivanjem poreza), pojavljuje kao efektivna tražnja. Ako se u situaciji nezaposlenosti i stagnacije proizvodnje društvena zajednica nađe pred dilemom da se odluči ili za određeni iznos smanjivanja poreza, to jest doprinosa (smanjivanjem, na primer, opšte stope doprinosa) ili za isto toliki iznos povećanja opšte i zajedničke investicione potrošnje, to jest javnog finansiranja, tada logika dosadašnjeg izlaganja jasno pokazuje da bi se povećanjem opšte i zajedničke investicione potrošnje postigao znatno veći efekat nego smanjivanjem poreza. Tim pre ako se radi o sistemu gde se lični dohoci obračunavaju u neto iznosima, kao što je to u društvenom sektoru kod nas, gde iznos dobijen smanjenom stopom doprinosa ostaje organizaciji udruženog rada, a svako povećanje stope doprinosa znači opterećenje radne organizacije. A veći efekti ekspanzione politike opšte i zajedničke investicione potrošnje u prvoj fazi (veći primarni obim povećanja investicija, to jest proizvodnje, i zaposlenosti) znače i snažnije i šire delovanje multiplikatora proizvodnje i zaposlenosti u ostalim sferama privredne aktivnosti.

Politika opšte i zajedničke potrošnje u svom ekspanzionom vidu trebalo bi da se koncentriše pre svega na zajedničku investicionu potrošnju, odnosno na finansiranje objekata društvenog standarda. To dodajno javno finansiranje bi u situaciji nedovoljne proizvodnje i nezaposlenosti moglo da obuhvati: izgradnju i održavanje stambenih i komunalnih objekata (gradska i prigradska naselja, parkovi, sportski i rekreativni centri, dečji vrtići, domovi kulture, biblioteke, školske, predškolske i zdravstvene ustanove itd., odnosno elektrifikacija, vodovod itd.); izgradnju i održavanje putne mreže (magistralnog, regionalnog i lokalnog karaktera) i pratećih objekata, što je neophodan preduslov razvoja svake moderne privrede, pre svega turizma, kojemu se u našoj zemlji s pravom pridaje sve veća važnost; izgradnja i održavanje turistič

[illegible] primenu poreske politike za re- [illegible]

[illegible] neznosljenošću postoji i [illegible] poreska politika, smanjivanjem [illegible] morala bi biti selektivna [illegible] na smanjivanje dopri- [illegible], i to pre [illegible] koje predstavljaju [illegible] troškovne [illegible] bi se umanjio [illegible] (naročito [illegible]. Povećanje pro- [illegible] do povećanja [illegible] obla- [illegible] kao i ostalih [illegible] trebalo zadr- [illegible] za one [illegible] prednosti. [illegible] poljoprivreda.

[illegible]

ne bi neophodno morale imati selektivan karakter. Drugim rečima, ukoliko one ne bi u takvoj situaciji bile selektivne, odnosno diferencirane, to ne bi, po pravilu, imalo znatnijeg odraza na zatečene probleme (strukturne, u domenu raspodele itd.). Opšta i zajednička potrošnja bi, naravno, i kao neselektivna mogla da dovodi do pozitivnih efekata u domenu privredne aktivnosti, proizvodnje i zaposlenosti, ali bi nosila sa sobom znatne neracionalnosti (ekonomski neopravdanu alokaciju faktora proizvodnje, odvajanje ograničenih sredstava od proizvodne upotrebe, preterano povećanje državnog aparata i prekomerne javne izdatke), stvarajući socijalne i političke probleme. Stoga bi u principu politika opšte i zajedničke potrošnje morala biti selektivna, pre svega na račun budžetske, odnosno opšte potrošnje.

Treće. Ekspanziona politika opšte i zajedničke potrošnje u svom investicionom domenu, kao politika opšte i zajedničke nvesticione potrošnje, ima direktnije i jače efekte u pogledu povećanja proizvodnje i zaposlenosti nego što ih ima antirecesiona nonetarno-kreditna, pa i poreska politika. Ovde se ceo dodajni znos opšte i zajedničke investicione potrošnje, a ne samo jedan njegov deo (kao što je to slučaj sa smanjivanjem poreza), pojavljuje kao efektivna tražnja. Ako se u situaciji nezaposlenosti i tagnacije proizvodnje društvena zajednica nađe pred dilemom a se odluči ili za određeni iznos smanjivanja poreza, to jest dorinosa (smanjivanjem, na primer, opšte stope doprinosa) ili za to toliki iznos povećanja opšte i zajedničke investicione potrošje, to jest javnog finansiranja, tada logika dosadašnjeg izlaganja sno pokazuje da bi se povećanjem opšte i zajedničke investicioe potrošnje postigao znatno veći efekat nego smanjivanjem poza. Tim pre ako se radi o sistemu gde se lični dohoci obračunaju u neto iznosima, kao što je to u društvenom sektoru kod nas, le iznos dobijen smanjenom stopom doprinosa ostaje organizaji udruženog rada, a svako povećanje stope doprinosa znači optećenje radne organizacije. A veći efekti ekspanzione politike opšte zajedničke investicione potrošnje u prvoj fazi (veći primarni im povećanja investicija, to jest proizvodnje, i zaposlenosti) ače i snažnije i šire delovanje multiplikatora proizvodnje i zaponosti u ostalim sferama privredne aktivnosti.

Politika opšte i zajedničke potrošnje u svom ekspanzionom lu trebalo bi da se koncentriše pre svega na zajedničku invecionu potrošnju, odnosno na finansiranje objekata društvenog ndarda. To dodajno javno finansiranje bi u situaciji nedovoljne oizvodnje i nezaposlenosti moglo da obuhvati: izgradnju i odranje stambenih i komunalnih objekata (gradska i prigradska elja, parkovi, sportski i rekreativni centri, dečji vrtići, domovi ture, biblioteke, školske, predškolske i zdravstvene ustanove , odnosno elektrifikacija, vodovod itd.); izgradnju i održavanje ne mreže (magistralnog, regionalnog i lokalnog karaktera) i tećih objekata, što je neophodan preduslov razvoja svake mone privrede, pre svega turizma, kojemu se u našoj zemlji ravom pridaje sve veća važnost; izgradnja i održavanje turistič-

kih i s turizmom povezanih objekata; izgradnju postrojenja neophodnih za razvijanje poljoprivredne proizvodnje, plasmana i prerade; melioracione radove — regulisanje reka i izgradnju brana (bez kojih se nanose velike štete privredi), izgradnju kanala za navodnjavanje (lokalnog i regionalnog karaktera), akcije pošumljavanja i slično; izgradnju određenih energetskih objekata itd.

Izgradnja i održavanje javnih objekata ne znače, naravno, neku novu privrednu delatnost. Tu se samo radi o intenzifikaciji te izgradnje, naročito na određenim punktovima. Radi se, dakle, o dodajnom finansiranju i, kao rezultat toga, povećanoj izgradnji javnih objekata. Finansiranje objekata društvenog standarda se ne mora vršiti isključivo iz centara (federacija, republika, pokrajina). Ono se može vršiti i na nivou opštine, radne organizacije i slično (fondovi za stambenu izgradnju, fondovi zajedničke potrošnje itd.). Pri izboru javnih objekata potrebno je imati u vidu, pored ostalog, i mobilnost, odnosno nedovoljnu mobilnost radne snage. To znači da, pored izgradnje neophodnih krupnih objekata, posebno mesto treba dati finansiranju radova lokalnog i regionalnog karaktera.

Dodajno finansiranje izgradnje (i održavanja) javnih objekata, odnosno objekata društvenog standarda treba koristiti samo u privrednoj stagnaciji i nezaposlenosti i samo dotle dok ostale oblasti privređivanja ne budu u stanju da ponovo — ali sada u situaciji proširenog obima proizvodnje i dinamičkog hoda privrede, ne remeteći intenzivni karakter privređivanja — prihvate, kao rezultat povećane tržišne tražnje, raniji višak radne snage iznad onog obima koji je neophodan za tekuću izgradnju javnih objekata. To znači da, pošto se postigne cilj (reši nezaposlenost i dinamizira privreda, tim i drugim sredstvima, prvenstveno ekspanzione monetarno-kreditne i poreske politike i stvaranjem povoljnijih uslova i klime za lični rad i tercijarnu delatnost), finansiranje izgradnje javnih objekata treba postepeno svesti na društveno optimalan obim.

Ako bi privredni zastoj bio dubok, a nezaposlenost uopšte, a posebno kvalifikovane radne snage veoma visoka i bez vidnijih izgleda na brži oporavak, tada bi ekspanziona politika opšte i (pre svega) zajedničke investicione potrošnje, pored direktnog proširivanja proizvodnje i zapošljavanja nezaposlenih, mogla znatno da olakša izmenu kvalifikacione strukture zaposlenih. Naime, koristeći metod selekcije, trebalo bi u početku dati prednost finansiranju onih objekata koji bi mogli apsorbovati pre svega nekvalifikovanu radnu snagu, kako onu koja je sada nezaposlena tako i faktičke viškove nekvalifikovane radne snage. Ovo poslednje bi značilo veliku pomoć društvene zajednice privrednim organizacijama i privredi u celini, pre svega u pravcu intenzivnijeg privređivanja, povećanja konkurentske sposobnosti naše privrede u međunarodnoj razmeni, povećanja izvoza i poboljšanja platnog bilansa.

Takva društvena akcija bi u takvoj situaciji bila neophodna. Prepustiti samo tržištu da natera privredne organizacije na

smanjivanje viškova, pre svega nekvalifikovane, radne snage na tehnološki opravdan obim, bez mogućnosti njihovog zapošljavanja van tih privrednih organizacija, nerealno je i društveno neprihvatljivo. S druge strane, u napred navedenoj situaciji bi prepuštanje da do relativnog smanjivanja radne snage po jedinici proizvoda dođe kada privreda dobije ubrzanje značilo izgubiti dragoceno vreme, zaostajati, što se kasnije teško može nadoknaditi, naročito ako se uzmu u obzir kretanja na svetskom tržištu i naša orijentacija prema svestranijem uključivanju u međunarodnu podelu rada.

Više razloga govori da bi u takvoj situaciji orijentacija jednog dela ekspanzione (opšte i) zajedničke investicione potrošnje mogla i trebalo da bude na ekstenzivni vid privređivanja. Prvo. Kod nas je relativno nizak nivo ličnih dohodaka nekvalifikovane i polukvalifikovane radne snage. Drugo. U situaciji recesije se ne oskudeva u ljudskom faktoru proizvodnje, već se raspolaže viškom koji ili sedi besposlen ili predstavlja balast u privrednim organizacijama. Treće. Ako bi se sredstva za finansiranje javnih objekata uložila u kupovinu savremene tehničke opreme iz uvoza, to bi, svakako, opteretilo naš spoljnotrgovinski bilans plaćanja. Kupovanje te opreme na našem tržištu moglo bi u toj situaciji da ima delimičnog opravdanja jedino ako bi naše privredne organizacije imale na lageru velike količine neprodate tehničke opreme. Ako to nije slučaj, tada bi se ta finansijska sredstva pojavila kao efektivna tražnja za tom opremom, što bi, svakako, dovelo do veće proizvodnje prvenstveno u tom, mada ne samo u tom, sektoru proizvodnje i, sledstveno tome, zaposlenosti. Međutim, pošto potreba za tom dodajnom tehničkom opremom nije trajnog karaktera, to bismo (posmatrano na nešto duži rok) imali neodgovarajuću alokaciju faktora proizvodnje u tom sektoru, sa svim posledicama koje bi kasnije usledile (negativno delovanje principa akceleracije). Četvrto. Pitanje da li je masovno zapošljavanje radnika skuplje ili neekonomičnije od korišćenja tehnike traži drukčiji odgovor za situaciju pune zaposlenosti radne snage i viškova zaposlene radne snage. Peto. Ekstenzivnost privređivanja koja bi se prihvatila u sektoru dodajne izgradnje objekata društvenog standarda, odnosno javnih objekata ne bi niukoliko značila vraćanje na put ekstenzivnog razvoja, prosto zbog toga što su ovde u pitanju dodajne aktivnosti ograničenog roka trajanja, za kojim uglavnom prestaje potreba onog momenta kada privreda dobije ubrzaniji hod i bude u stanju da pri intenzivnom privređivanju, zbog proširenja svojih proizvodnih kapaciteta, kao rezultat redovne tržišne tražnje, apsorbuje tu radnu snagu. Šesto. Građevinarstvo, kao što je poznato, spada u red najviše radno intenzivnih oblasti delatnosti, pa je, prema tome, i najpogodnije za masovno apsorbovanje nezaposlene i neracionalno zaposlene radne snage.

Ako se nezaposlena i prividno zaposlena radna snaga, koja predstavlja balast privrednim organizacijama i otežava intenzivnije privređivanje, ne može u dogledno vreme zaposliti u privrednim organizacijama sa intenzivnim vidom privređivanja, tada je jedina

preostala alternativa: ili ostaviti tu i takvu radnu snagu da sedi skrštenih ruku i da ne povećava ukupnu društvenu proizvodnju, odnosno nacionalni dohodak ili je zapositi makar u aktivnostima ekstenzivnog karaktera.

Posebno mesto u dodajnom finansiranju zajedničke potrošnje trebalo bi da imaju namenski postojeći fondovi (za stambeno-komunalnu izgradnju; za izgradnju saobraćajnica; fondovi za nezaposlene) i novi fondovi (fond solidarnosti i slično), kao i unutrašnji zajmovi stanovništva za izgradnju saobraćajnica i drugih objekata. Fondove i zajmove i njihovo (procentualno) povećanje bi trebalo, po pravilu, vezati za lične dohotke zaposlenih, odnosno stanovništva, izbegavajući opterećivanje akumulacije privrednih organizacija. Gde je god moguće, trebalo bi predvideti, odnosno ugraditi participaciju neposrednih korisnika u finansiranju objekata društvenog standarda (o čemu će biti reči).

U koncipiranju ekspanzione politike (opšte i) zajedničke investicione potrošnje treba obezbediti selektivnost. To je naročito potrebno u situaciji nezaposlenosti koja je praćena inflacijom. Ta politika bi morala da se usmeri prvenstveno ka onim oblastima koje su u našoj privredi deficitarne, koje predstavljaju usko grlo proizvodnje, čiji se proizvodi pojavljuju kao input, odnosno troškovi u svim ili u znatnom broju ostalih privrednih delatnosti, oblastima koje dovode direktno do određenih vidova troškovne inflacije (inflacije zbog rasta ličnih dohodaka i ostalih troškova proizvodnje, pre svega strukturne inflacije) ili koje dovode, zbog deficitarne proizvodnje, do preteranog uvoza, pa, sledstveno tome, do uvozne komponente troškovne inflacije.

Stoga bi i ovaj vid ekonomske politike morao dati poseban prioritet finansiranju i izgradnji objekata vezanih za poljoprivrednu proizvodnju, plasman i prodaju (melioracije, silosi, hladnjače, lokalne saobraćajnice itd.), s obzirom na to da je proizvodnja hrane postala usko grlo, a hrana se pojavljuje kao veoma značajna komponenta svih ličnih dohodaka, odnosno troškova proizvodnje u svim oblastima delatnosti, generirajući, sa svoje strane, u velikoj meri troškovnu inflaciju, to jest njenu strukturnu komponentu. Hrana je, uz to, na žalost, veoma značajna stavka našeg uvoza, a postoje realne mogućnosti da se ona pretvori u stavku našeg izvoza, što je, inače, veoma značajno u sadašnjoj situaciji kada je hrana postala (a to će, izgleda, biti još više) jedno od uskih grla svetske proizvodnje. Izgradnjom tih objekata, odnosno kapaciteta vezanih za poljoprivredu rešavali bi se gore navedeni problemi i smanjivala inflacija, a istovremeno bi se proširivala zaposlenost. Proširivanjem poljoprivredne proizvodnje koja bi usledila nakon te izgradnje došlo bi do novog kruga dodajne zaposlenosti naročito u određenim domenima poljoprivredne proizvodnje koji su, po prirodi tehnologije, radno intenzivnog karaktera. Multiplikatorski efekat bi doveo do rasprostiranja proizvodnje i zaposlenosti na ostale privredne oblasti.

Isto tako bi visok prioritet trebalo dati finansiranju i izgrad[illegible] [illegible]ekata u domenu proizvodnje energije i onih sirovina

koje predstavljaju usko grlo naše (a i svetske) privrede, čiji proizvodi ulaze kao inputi u veliki broj privrednih i drugih delatnosti, generirajući, sa svoje strane, znatan deo troškovne inflacije, naročito strukturnog karaktera. Deficitarnost proizvodnje energije i sirovina znači veliku uvoznu zavisnost, povećava uvoz i na taj način stvara platno-bilansne teškoće, s jedne, i otvara širok prostor uvoznoj komponenti troškovne inflacije, s druge strane. Finansiranjem i izgradnjom dodajnih objekata i kapaciteta u domenu energetike i sirovina rešavali bi se gornji problemi i smanjivala inflacija, a to bi istovremeno dovelo do primarne i izvedene proizvodnje i zaposlenosti.

Posebne mogućnosti za rešavanje problema nezaposlenosti pruža ekspanziona politika opšte i zajedničke investicione potrošnje u domenu stambeno-komunalne izgradnje i izgradnje saobraćajnica. Fondovi za stambeno-komunalnu izgradnju i infrastrukturu mogli bi se znatno povećati dobrovoljnom participacijom stanovništva na različitim nivoima društveno-političke zajednice, u vidu samodoprinosa, za izgradnju školskih, kulturno-zabavnih, sportskih i drugih objekata, i zajmova za izgradnju saobraćajnica i slično. Ti fondovi bi se mogli povećati i participacijom neposrednih korisnika. Kada je u pitanju stambena izgradnja, tu bi se moglo i trebalo odgovarajućim merama na nivou radnih organizacija i bankarskog mehanizma što više i što potpunije stimulirati individualno otkupljivanje stanova iz društvene svojine, odnosno svojine radnih organizacija i individualnu kupovinu i gradnju stanova. Tako bi se ukupni (privatni i društveni) fondovi za stambenu izgradnju znatno proširili, što bi dovelo do proširenja zaposlenosti.

Tako bi došlo i do znatnih promena u strukturi potrošnje, pa, prema tome, i investicija. Stimuliranje individualnog otkupljivanja i izgradnje stambenih objekata bi naročito doprinelo da struktura potrošnje stanovništva bude prirodnija. Stambeni objekti bi u nomenklaturi trajnih potrošačkih dobara dobili posebno mesto, što bi dovelo do smanjivanja pritiska na druga dobra i na ona dobra do kojih dolazimo uvozom (na primer, automobili), pa, prema tome, i na naš spoljnotrgovinski bilans. To bi imalo pozitivne efekte u domenu troškovne, to jest uvozne inflacije.

Finansiranje infrastrukturnih objekata trebalo bi još više i potpunije vezati za njihove korisnike (u vidu doprinosa za benzin, putarine itd.). To bi bilo svojevrsno plaćanje za korišćenje tih javnih objekata i izvor nove izgradnje, održavanja i modernizacije. Sve bi to delovalo kao dopunski stabilizirajući, to jest antiinflacioni faktor.

Povećavanje postojećih namenskih fondova i stvaranje novih, prvenstveno iz ličnih dohodaka, u cilju finansiranja objekata društvenog standarda nema neutralno dejstvo na tržište. Ne radi se o tome da se deo kupovne snage oduzima od jednih da bi se preko tih zajedničkih investicija dao drugima. U situaciji nezaposlenosti i velikih štednih uloga stanovništva transfer jednog dela

ličnog dohotka u namenske fondove, umesto da ode u štednju, doveo bi do neposrednog povećanja tržišne tražnje za investicionim dobrima i radnom snagom. To nije neutralan efekat. S druge strane, lični dohodak koji bi tim transferom dobili do tada nezaposleni radnici ne može imati neutralno dejstvo sa stanovišta oživljavanja privrede i daljeg povećavanja zaposlenosti. Viša „sklonost" potrošnji, naročito zbog takozvane odlagane tražnje (zbog nezaposlenosti), pretvara gotovo u potpunosti njihov dohodak u dodajnu tržišnu tražnju za potrošačkim dobrima, što dovodi do multiplikatorskog efekta, koji je utoliko veći ukoliko je privreda više tržišno orijentisana.

Povećavanje investicija u domenu stambeno-komunalne izgradnje i infrastrukture, baš zbog njihovog radno intenzivnog karaktera i svesne orijentacije na taj vid u ovim domenima za određeni period (dok traje nezaposlenost, nedovoljna zaposlenost i veliki broj naših radnika na privremenom radu u inostranstvu), dovelo bi do relativno znatnog bržeg apsorbovanja radne snage, posebno nedovoljno kvalifikovane, koja je nezaposlena ili nedovoljno zaposlena. Tako bi se stvarao širi prostor za racionalniju strukturu zapošljavanja u ostalim oblastima i za brži povratak naših radnika iz inostranstva. Prirodno je očekivati da bi i ovde delovao multiplikatorski efekat u pravcu povećanja proizvodnje i zaposlenosti u ostalim oblastima, znatno većeg nego što je primarna dodajna proizvodnja i zaposlenost.

Ostala pitanja

1) Ekonomska politika zaposlenosti i zapošljavanja (protiv nezaposlenosti) i stabilizaciona politika (protiv inflacije) morale bi da budu u osnovi jedinstvene za celu privredu sa jedinstvenim tržištem. Do jedinstvenih rešenja može se dolaziti na jedan ili drugi način. Sigurno je da kod nas način dolaženja do tih rešenja treba da respektuje u najvećoj mogućoj meri samoupravni karakter naše privrede i prirodu naše višenacionalne zajednice, odnosno da ona budu rezultat društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma

Treba pri tom računati sa takozvanim „time-lagom", to jest vremenom koje treba da protekne, od formulisanja politike preko donošenja određenih mera, sprovođenja tih mera u život pa do efekata do kojih te mere treba da dovedu. On postoji ne samo kod monetarno-kreditne, poreske i politike opšte i zajedničke (investicione) potrošnje. Stoga bi trebalo imati gotov paket mera ekonomske politike pre ikakvih znakova privredne nestabilnosti i spremnost delegatskih skupština da, ukoliko statistički podaci pokažu da je došlo do određene granice, to jest procenta nezaposlenosti ili porasta cena, te mere i akcije direktno stave u pokret.

Samo je po sebi jasno da se te mere ne smeju predugo zadržavati, a nikako ne nakon što se postigne njima predviđen cilj, odnosno puna zaposlenost. Njihovo predugo zadržavanje bi dovelo do negativnih efekata u domenu stabilizacije. Uostalom, osnovna

razlika između ekonomske politike i privrednog sistema je u tome što mere ekonomske politike nisu neodređenog vremenskog trajanja. One se predviđaju za određeni rok. One su pri tom (u zavisnosti od intenziteta problema zaposlenosti i inflacije koje treba da rešavaju) u različitim periodima različite po intenzitetu i međusobnom kombinovanju, pa i (u zavisnosti od privrednog ciklusa) smeru (ekstenzivnom nasuprot kontrakcionom).

2) Ekonomska politika protiv nezaposlenosti i inflacije, za razliku od centralističkog administrativnog regulisanja privrede, nema i ne bi smela da ima za cilj ograničavanje tržišta. Ona treba da stimuliše efektivnu tražnju, kako bi, preko povećane tražnje ili direktno (kada je u pitanju opšta i zajednička investiciona potrošnja), došlo do povećanja proizvodnje i zaposlenosti. Međutim, njen uticaj na tržište ne ogleda se samo u (većem) obimu. Ako je selektivna, a ona to jest, ona utiče i na strukturu tržišta. A promene u strukturi tržišta dovode posredno do promena u strukturi proizvodnje i zaposlenosti. Kod nekih vidova ekspanzione politike opšte i zajedničke investicione potrošnje, međutim, uticaj na strukturu proizvodnje i zaposlenosti je direktan (investicije u javne objekte).

3) Efektivna tražnja se, naravno, ne ograničava samo na domaću tražnju. Ona obuhvata i tražnju na domaćem tržištu koju stvara turizam i tražnju za našim proizvodima na inostranim tržištima. Otuda i potreba za stimuliranjem turizma i izvoza. Odgovarajućim merama ekonomske politike protiv nezaposlenosti moguće je uticati i na obim (povećanje) efektivne tražnje stranaca (za našim proizvodima) na našem tržištu (stranih turista), to jest turizma, i na inostranim tržištima, to jest izvoza.

Prvi uticaj je posredan. Naime, mere ekonomske politike, dovodeći do potpunijeg zapošljavanja radne snage, do oslobađanja viškova radne snage, smanjuju učešće troškova rada u troškovima proizvodnje, stvaraju uslove za intenzivniji vid privređivanja, za smanjivanje jedinačnih troškova i cena naših proizvoda i povećavaju konkurentsku sposobnost naših privrednih organizacija kako na inostranim tržištima, to jest izvozu, tako i u domenu turizma.

Direktan uticaj na povećanje izvoza i turizma ekonomska politika zaposlenosti može da vrši svojim selektivnim i diferenciranim merama (u domenu kredita, poreza, opšte i zajedničke investicione potrošnje), stimulišući onu privrednu aktivnost i one grane proizvodnje koje dovode do većeg izvoza i razvoja turizma. Pri tom se, naravno, mora voditi računa, naročito kada je u pitanju izvoz, o komparativnim prednostima naše privrede u odnosu na inostranu.

Pozitivni efekti u domenu izvoza i turizma značili bi povećanje proizvodnje i zaposlenosti ne samo u granama proizvodnje neposredno vezanim za izvoz i turizam, već, dejstvom principa multiplikatora, i u ostalim oblastima delatnosti. Osim toga, pozitivni efekti dodajnog izvoza i turizma došli bi i u, za nas veoma osetljivom, domenu našeg platnog bilansa sa inostranstvom.

Mogućnosti izvoza, kao vida proširenja efektivne tražnje u našim uslovima privređivanja, jesu, međutim — zbog jake među-

narodne konkurencije zemalja sa višom produktivnošću rada, zatvorenim, odnosno jako zaštićenim tržištima — znatno ograničene. Tim pre što je za potpunije uključivanje u međunarodnu podelu rada potreban prelaz na intenzivniji vid privređivanja. Osim toga, osvajanje međunarodnog tržišta je dugotrajan proces. Prema tome, izvoz, koji inače treba što više stimulirati, ne može biti neki magični štap za ozbiljnije oživljavanje proizvodnje i zaposlenosti, kako se to u postreformskom periodu očekivalo.

Problemi, odnosno orijentacija na izvoz i turizam jesu dugoročnog karaktera; stoga oni, pored odgovarajuće stimulativne ekonomske politike, traže i trajnija stimulativna, to jest beneficirana rešenja u privrednom sistemu, posebno u poreskom, carinskom i deviznom sistemu.

4) Neizdiferencirana i neselektivna ekonomska politika zaposlenosti i zapošljavanja, sa važenjem za celokupnu privredu ne može rešavati jedan poseban vid nezaposlenosti — nezaposlenost regionalnog i užeg strukturnog karaktera, takozvane „džepove" nezaposlenosti. Oni zahtevaju posebna rešenja (u koja ovom prilikom ne možemo ulaziti). Treba, međutim, napomenuti da bi se i za njihovo delimično rešavanje mogli upotrebljavati i svi do sada razmatrani vidovi ekonomske politike protiv nezaposlenosti pod uslovom da su te mere selektivne, diferencirane, odnosno diferencirano locirane, sa važenjem za depresirane regione i depresirane grane delatnosti, u kojima dolazi do takozvanih „džepova" nezaposlenosti. Tu je manevarski prostor poreske politike i politike opšte i zajedničke potrošnje veći nego monetarno-kreditne politike.

Tu se, međutim, postavlja pitanje ekonomske opravdanosti preduzimanja tih mera sa stanovišta slobodnije i optimalnije alokacije svih — pa i ljudskog — faktora proizvodnje. Stoga bi tim merama trebalo pristupiti, po pravilu, kao privremenim i za ograničen period, sem ako nisu u pitanju neki drugi, vanekonomski (strategijski, nacionalni i slični) razlozi. Mere koje ne bi kočile ekonomsku migraciju i optimalnu alokaciju faktora proizvodnje za situaciju regionalne i strukturne nezaposlenosti nalaze se u sasvim drugom domenu. To je takozvana politika radne snage. Glavne komponente te politike jesu organizovano informisanje u pogledu uslova i perspektiva zapošljavanja (u drugim regionima i drugim granama privredne aktivnosti) i, s tim usklađeno, organizovano prekvalifikovanje nezaposlenih.[2]

---

[2] Autor je problematiku zaposlenosti i zapošljavanja sa stanovišta savremene ekonomske analize i ekonomske politike detaljno razmatrao u knjizi: *Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija. — Savremena makro-ekonomska analiza*, 1970, 1972, 1974, a delimično i u knjizi: *Raspodela dohodaka u tržišnoj privredi — Savremena mikro-ekonomska analiza*, 1971, 1972. (obe u izdanju Instituta za ekonomska istraživanja i „Savremene administracije", Beograd) i u većem broju radova objavljenih u časopisima („Ekonomist", „Ekonomska misao", „Ekonomski anali", „Gledišta", „Univerzitet danas", „Naučni pregled") i u ostalim našim i stranim publikacijama i zbornicima.

Prvoslav Ralić

Kriteriji revolucionarnosti danas

(U povodu zbornikâ radova: Josip Broz Tito, *Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja;* Edvard Kardelj, *Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu;* Vladimir Bakarić, *Ekonomski i politički aspekt socijalističkog samoupravljanja;* Milentije Popović, *Udruženi rad i neposredna demokratija;* Veljko Vlahović, *Svijest i stvarni život,* „Svjetlost", Sarajevo, 1975.)

„Revolucija je nešto drugo od običnog, mirnog života" — rekao je Josip Broz Tito u intervjuu „Vjesniku" 2. februara 1976. godine. Ovom sentencom nije rečena samo jedna činjenica koja karakteriše „epohe revolucije". Ona se, pre svega, odnosi na čitavo ovo naše vreme, sada i ovde; njom se označuje revolucionarna situacija u kojoj se naše društvo nalazi, a tu revolucionarnu situaciju karakteriše borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja, ostvarivanje intencija Ustava i Nacrta zakona o udruženom radu, prelaz ka asocijaciji slobodnih proizvođača, nastajanje socijalizma kao svakodnevne prakse miliona ljudi, iznalaženje takvih oblika političkog organizovanja koji će sve potpunije i sigurnije obezbediti odlučujuću ulogu radničke klase u našem društveno-politič-

kom životu. To su ujedno i osnovne teme zbornikâ radova Tita, Kardelja, Bakarića, Vlahovića i Popovića na koje se ovde osvrćemo. Ako bismo potražili opštu oznaku vrednosti ovih zbornika, mogli bismo reći da je ona u nastojanju da se čitaocu, u najbitnijem, prikažu tekovine, kontinuitet i savremeni trenutak naše revolucije, jugoslovenski doprinos teoriji i praksi socijalističke revolucije, kao i da se upozori na posebnost interesovanja i značaj doprinosa marksističkoj misli naših najistaknutijih i najpoznatijih revolucionara-teoretičara.

Nije mali broj teoretičara socijalizma, domaćih i inostranih, koji još nisu usvojili jedan od bitnih uputa marksizma: marksistička misao izmiče zamkama apstraktnih teorijskih kategorija tek onda kada se obrati konkretno-istorijskoj revolucionarnoj praksi, kada polazi od tema savremenog života i od onih socijalnih snaga ljudske svakidašnjice koje nose i iskazuju konkretno-istorijsku energiju revolucionarnih promena. U nas još ima „teoretičara" koji, pritisnuti blokovima stare i nove dogmatske svesti, „razmišljaju" o jugoslovenskom socijalizmu sa stanovišta apstraktnih celina, posmatraju jugoslovenski socijalizam isključivo iz „sveta", a ne i svet sa izvora, tekovina i ciljeva naše socijalističke revolucije. Reč je o „teoretičarima" naglašene ideologijske orijentacije, o političkim nezadovoljnicima koji misle da svoj alibi iskazuju „svetsko-istorijskom" orijentacijom svoje misli. Svetsko-istorijska pozicija nije nikada, međutim, u marksizmu bila pozicija napuštanja vrela vlastite konkretne revolucionarne prakse, njenih tekovina i njenih aktuelnih revolucionarnih procesa.

Redakcioni odbor zbornikâ radova koji su pred nama nije imao lak posao. Bilo je potrebno — usred poplave olakog i lenjog pravljenja raznovrsnih marksističkih zbornika i hrestomatija (olakog i lenjog zbog odsustva napora da se poštuje marksistički sadržaj principa odnosa teorije i prakse) — pronaći onaj svodni kriterij koji će, s jedne strane, očuvati i u bitnom iskazati sav dignitet autorovih misli i koji će, s druge strane, te misli naći u jedinstvu sa kontinuitetom i savremenim tokom naše socijalističke revolucije. Priređivači ovih zbornika uspešno su obavili svoj posao pre svega zato što su — poštujući samosvojnost autorâ, bitne dimenzije i područja interesovanja njihove misli — izabrali one tekstove koji govore o samom izvoru naše revolucionarne prakse, o tekovinama, tokovima i ciljevima naše revolucije danas. Čitaocu je, tako, prezentirana čitava lepeza teorijski i praktično osmišljenih kriterija revolucionarnosti u našim savremenim uslovima borbe za socijalističko samoupravljanje.

Ovi zbornici su nam povod da još jednom, makar u skici, problematizujemo jednu posve osobenu i protivrečnu situaciju jugoslovenske teorije socijalističke revolucije. O čemu je reč? Kao da se uspostavlja jedna neadekvatna podela rada među teoretičarima našeg društva: jedni se, navodno po svom položaju, bave praksom naše revolucije; drugi se, navodno po svom mestu u podeli rada, bave teorijom naše revolucije. Očigledno je da su se

ovde u klupko svile nekolike iluzije. Oni koji bi da „kritičku teoriju" našeg društva „razvijaju" sa doktrinarnih pozicija — sa stanovišta slova, a ne duha klasika marksizma, sa pozicije kulturnjačkog učenjaštva inostranih društvenih doktrina koje se a priori primaju za „poslednju reč" teorije — svode teorijsko-političku misao ljudi koji se nalaze na društvenim funkcijama na misao samo „naše prakse". Ovo podmetanje „pragmatizma" slab je zaklon za opravdanje apstrakcionizma, ignorisanja kritičkog izučavanja i uopštavanja naše društvene prakse. Naravno, ima i suprotnih pojava: potcenjivanja bavljenja teorijskim radom, naglašavanja da je „rad na terenu" jedini „pravi" društveni rad, stvaranja atmosfere da teorijski radnik ne može biti politički funkcioner, da politički funkcioner kompromituje sebe svojim teorijskim aspiracijama itd. Međutim, ovo antiteorijsko stanovište ne dolazi od onih koji kritički analiziraju našu realnu društvenu praksu, već od onih koji zbog svoje revolucionarne nemoći apologiraju postojeću praksu, koji ne vide u njoj ništa neumno i smatraju da je došlo do apsolutnog identiteta postojeće prakse i revolucionarnih zadataka i ciljeva. Zbornici radova koji su pred nama još jednom razvejavaju ove intelektualističke i antiintelektualne „igre" i pokazuju da se samo jedinstvom revolucionarnog pokreta i revolucionarne teorije može napredovati na konkretnim putevima socijalističke revolucije.

Izabrani radovi J. B. Tita, E. Kardelja, Vl. Bakarića, V. Vlahovića i M. Popovića dobro su svedočanstvo o onome što neki zaboravljaju: da naš teorijski doprinos marksizmu, posebno marksističkoj teoriji revolucije, nije dat u nekoj po sebi teorijskoj produkciji, da nije sadržan u umnoženim i komercijalizovanim doktrinarskim „marksističkim udžbenicima", već da se sadrži u samim tekovinama naše revolucije, u onim praktično-teorijskim rešenjima koja su danas u žiži celog progresivnog čovečanstva. Tu mislimo na izvorni karakter naše socijalističke revolucije (jedinstvo nacionalnooslobodilačke, demokratske i klasne komponente revolucije), na bratstvo i jedinstvo (internacionalizam na delu), na socijalističko samoupravljanje (praktično ostvarivanje marksističkog principa o samooslobođenju radničke klase), na opštenarodnu odbranu (praktičan prilog koncepciji naoružanog naroda, odgovor savremenom militarizmu), na politiku nesvrstavanja (praktično rešavanje zaštite fundamentalnih vrednosti revolucionarnog i progresivnog sveta: nacionalna nezavisnost i samosvojnost, pravo na samostalni put razvoja u miru i progresu, na integralnu ljudsku slobodu, na društveno-ekonomsku ravnopravnost ljudi i naroda).

Druga jedna osobenost ovih zbornika je u tome što obogaćuju naše saznanje o kriterijima revolucionarnosti danas. Veoma dinamična i protivrečna društvena praksa ume ponekad da te kriterije zamagli, da isturi kao revolucionarne one koji su u stvari fasada iza koje stoje etatističke, tehnokratske, nacionalističke, liberalističke i kvaziradikalne snage. Kritičko-revolucionarna dimenzija radova sabranih u ovim knjigama pomaže nam da sažeto sagledamo suštinu kriterijâ revolucionarnog angažovanja danas.

Prostor nam ne dopušta da ovde izložimo svekoliko bogatstvo ideja koje je sadržano u ovim zbornicima. Sem toga, imamo utisak da su priređivači insistirali više na aktuelnom nego na dokumentarnom značaju izabranih tekstova. Zato bismo ovde pokušali da ukažemo na one poruke Tita, Kardelja, Bakarića, Vlahovića i Popovića koje otkrivaju prostore za revolucionarni angažman danas.

Ima jedna Titova misao koja višestruko obavezuje. Ona glasi: „Revolucija je za mene bilo ono što me je nosilo čitavog života do danas."[1] U ovoj sažetoj misli, koja reljefno portretira revolucionara, sadržani su i mnogi uputi za postavljanje u savremenoj revolucionarnoj situaciji. Kada čovek krene u odbranu svoga sveta, kada shvati da socijalizam nije samo faktor progresa, već uslov opstanka jednog slobodnog i humanog čovečanstva, mora se tada izvojevati jedna unutrašnja pobeda ličnosti nad sobom samom, moraju se napustiti građanske zamke privatističke ugodnosti, svoj običan život pretvoriti u život borbe za slobode i prava radničke klase, koja jedina nosi istorijsku energiju ukidanja klasnog društva. Marks je rekao da „radnik stvara čoveka". Biti danas čovek znači biti revolucionar, proživljeno nositi ovu Marksovu poruku i ostvarivati je svojim učešćem u revoluciji. Otuda sva snaga, sva aktuelnost, životnost i sledećih Titovih reči: „Biti komunista — nije lako. Biti komunista — još uvijek znači biti spreman da se mnogo čega odričeš. Biti komunista — znači biti u prednjoj liniji borbe za progres, za sretniju i ljepšu budućnost... Biti komunista — podrazumijeva unutrašnju samodisciplinu, a to znači, prije svega, pobijediti sebe. Za to je potreban moral koji jako mnogo iziskuje od čovjeka, i komunista ga mora imati u sebi. Mi komunisti moramo imati viziju budućeg."[2]

Više puta je Tito naglašavao potrebu da komunisti moraju imati viziju budućnosti. On je na to podsetio i u govoru na svečanoj sednici u Jajcu povodom tridesetogodišnjice Drugog zasedanja AVNOJ-a:

„Za našu ljepšu sadašnjost i budućnost kakvu želimo, već smo izvojevali odlučujuće bitke. Ali, mi se, kako je to zapisano i u Programu našeg Saveza komunista, a što je i poruka Marksove nauke — nikad ne možemo zadovoljiti postignutim, već smjelo treba da idemo naprijed ka onome što je još bolje i progresivnije, što je još slobodnije i ljudskije."[3]

U tom govoru drug Tito je, sažeto kao i uvek, ukazao i na samu suštinu kriterija revolucionarnosti danas:

„I današnjim borcima za socijalistički samoupravni razvitak, u sadašnjim složenim uslovima, neophodni su revolucionarnost,

---

[1] Josip Broz Tito, *Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja,* „Svjetlost", Sarajevo, 1975, str. 53.

[2] Isto, str. 63.

[3] Isto, str. 76.

čvrstina i vjera u ono za šta se bore, drugarstvo, uzajamno povjerenje, kolektivni duh i samoprijegor.

Revolucionarnost u današnjim uslovima podrazumijeva upornu borbu za dalje razvijanje socijalističko-samoupravnih odnosa u našem društvu; odlučno slamanje svih otpora i prepreka koje nam stoje na putu; ovladavanje marksističkom naukom i stalno saznavanje zakonitosti i pravaca društvenog razvoja; ubrzano razvijanje proizvodnih snaga uz maksimalno korišćenje naučnih i tehnoloških dostignuća; svestrani razvitak ljudske ličnosti i njenih stvaralačkih sposobnosti; energično otklanjanje socijalnih razlika koje se ne zasnivaju na radu; dosljednu primjenu socijalističkog principa — od svakog prema sposobnostima, svakome prema rezultatima rada."[4]

Ova sintetička misao sama dovoljno konkretno govori o značajnim društvenim prostorima za ispoljavanje revolucionarnosti danas. Možda bismo uz nju mogli reći sledeće: organizovane socijalističke snage morale bi, čini nam se, u mnogo većoj meri da afirmišu kriterije revolucionarnosti danas, da te kriiterije, uz pomoć razvijenog sistema socijalističko-samoupravne propagande, dosledno i uporno prenose iz dokumenata u ljudsku svakodnevicu. Jer, revolucije nisu hladne. One, svog uspona radi, zahtevaju prisan kontakt sa neposrednim životom ljudi. Otuda i potreba da se istorijski realne vizije budućnosti unose kao kritička mera ljudske svakidašnjice, kao revolucionarno proživljen poziv da se nedostignuto osvoji, da se izbegne konformizam profanog dotrajavanja u vremenu, da se svojim delom, prema svojim mogućnostima, stvara svoje vreme, vreme revolucionarnih naloga. Naše je mišljenje da i ovaj zbornik radova Josipa Broza Tita doprinosi tom značajnom cilju.

Čitalac će u ovom zborniku naći, pored navedenih stavova, i ceo niz onih aktuelnih istupanja druga Tita u kojima se sintetički iskazuje ukupnost naše revolucije. Tu pre svega mislimo na referat na svečanoj sednici Devetog kongresa SKJ (11. marta 1969. godine u Beogradu), govor na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije (5. maja 1971. godine u Sarajevu), govor u Saveznoj skupštini posle izbora za Predsednika Republike (29. jula 1971. godine u Beogradu), uvodno izlaganje na 21. sednici Predsedništva SKJ (1. decembra 1971. godine u Karađorđevu), referat na Desetom kongresu SKJ (27. maja 1974. godine u Beogradu). Tu su, potom, i istorijski značajna Titova sećanja iskazana u intervjuu Radio-televiziji Beograd povodom tridesetogodišnjice pobede nad fašizmom (9. maja 1975. godine u Beogradu). Najzad, zbornik sadrži i mnoge važne tekstove koji se odnose na politiku nesvrstavanja, koji govore o odnosu radničke klase i inteligencije, u kojima se izlaže problematika međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji i druge.

Delo Edvarda Kardelja predstavljeno je čitaocu pre svega preko onih tekstova, nastalih između 1971. i 1975. godine, koji se odnose

[4] Isto, str. 75.

na problematiku socijalističkog samoupravljanja u našem ustavnom sistemu. Gotovo u svim tim tekstovima prisutno je, eksplicitno ili implicitno, stanovište o kriterijima revolucionarnosti u savremenim uslovima, o prostorima i uslovima da se čine novi koraci u našoj revoluciji. Izabrani tekstovi još jednom ilustruju kako Edvard Kardelj uspešno uspostavlja plodno revolucionarno-dijalektičko jedinstvo realnih konkretno-istorijskih uslova nastavljanja revolucije i revolucionarne prognostike. Još jednom dolazi do izražaja autorova osmišljena vera u organizovane socijalističke snage sa Savezom komunista na čelu kao u pokretača revolucionarnog razvitka, njegovo odbacivanje „teorije" spontanosti društvenog razvitka.

„Naravno, ni sadašnje ni buduće ustavne promjene — piše Edvard Kardelj — neće same po sebi obezbijediti razvitak našeg društva u željenom pravcu ako se svjesne socijalističke društvene snage, a prije svega Savez komunista, ne založe i ako ne uspiju, prvo, u tome da naša društvena svijest, odnosno naši radni ljudi prihvate predloženi pravac našeg daljeg samoupravnog razvoja i, drugo, da organizuju i pokrenu radne mase da same svojim rukama izgrađuju čitav taj sistem."[5]

Kriteriji revolucionarnosti — po Edvardu Kardelju — nisu u njihovom pukom formulisanju, u njihovom formalnom isticanju. Bez jedinstvenog stvaralačkog angažovanja svih svjesnih socijalističkih snaga na zajedničkom i demokratskom rešavanju svih otvorenih pitanja našeg socijalističkog i samoupravnog razvoja nema garancije za oživotvorenje naših revolucionarnih vizija.[6] Cilj mora imati svoje nosioce koji ga osećaju svojim — ako želimo njegovo ostvarivanje.

Korake koje sada činimo u ostvarivanju društveno-ekonomskih odnosa u samoupravno udruženom radu — piše Edvard Kardelj — možemo smatrati saglasnim sa dugoročnim ciljevima revolucionarnog razvoja. Samoupravljanje koje danas razvijamo i ono u budućnosti nisu u koliziji, već u uzajamnoj uslovljenosti. Time što težište stavljamo na ovladavanje celinom društvene reprodukcije od strane radničke klase pripremamo realnu istorijsku osnovu za to da bi se težište samoupravne organizacije društva u budućnosti moglo da premesti na ukupno društveno stvaranje i uređivanje odnosa među ljudima. Kada danas insistiramo na demokratiji u socijalizmu, kada tu demokratiju vidimo u rukovodećoj ulozi radničke klase, u zaštiti socijalističkih proizvodnih odnosa, približavamo se onim istorijskim okolnostima u kojima će se samoupravna demokratija proširiti do slobodnog odnosa stvaralačke saradnje među ljudima.[7]

Ove ideje Edvarda Kardelja, veoma uprošćeno prezentirane, otkrivaju — po našem mišljenju — svu složenost dijalektike revolucionarnih ciljeva i sredstava. Mnogi su skloni — u ime „isto-

---

[5] Edvard Kardelj, *Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu*, „Svjetlost", Sarajevo, 1975, str. 60.
[6] Isto, str. 61.
[7] Isto, str. 150—152.

rijske nestrpljivosti" ili kvaziradikalne hipostaze „krajnjih ciljeva" — da prenebregnu tu dijalektiku, da donkihotski prolaze kraj tvrdoglave, empirijski dokazane, činjenice da istorija ima svoj red stvari i da se on ne može preskočiti ni „kritikom svega postojećeg" ni apologetikom tog postojećeg. Komunistički ciljevi se ne ostvaruju u „velikom finalu" gde ih mase aplauzom dočekuju, već stalnim, svakodnevnim revolucionarnim delovanjem upravo tih masa. Komunistički ciljevi nisu dati u gromadama, jednom zauvek i tek na kraju, već se etapno ostvaruju, pri čemu se kroz revolucionarnu praksu koriguju i obogaćuju.

Tekstovi dr Vladimira Bakarića podsećaju, upozoravaju, tumače i zasnivaju pristup konkretno-istorijski aktuelnom toku jugoslovenske socijalističke revolucije. Mnogi su skloni — poneseni političkim voluntarizmom, antropomorfističkim socijalizmom, utopističkim radikalizmom — da o socijalizmu razmišljaju „iz vlastite glave", ispredajući ideologijske i humanitarističke konstrukcije i iluzije da je za socijalizam dovoljna „volja za moć" te da je osnovni problem u „radikalizaciji" te „volje", u iznalaženju modela „čistog socijalizma", pa će on sâm da stvara istoriju. Dr Bakarić, i direktno i indirektno, upozorava na činjenicu da Marksov način shvatanja nije doktrina, nego metoda; da on ne daje gotove dogme, nego oslonce za dalja istraživanja i metodu za ta istraživanja. Polazeći od te metode, autor skreće pažnju na bitne istorijske zakonitosti koje se moraju uvažavati i revolucionarno osmisliti ako se hoće napredovanje na putu socijalističkog samoupravljanja, ako se hoće od udruženog rada ići ka asocijaciji slobodnih proizvođača.

Dr Bakarić upozorava — podsećajući na Marksove reči — da socijalizam još nije društvo koje se razvija na „vlastitoj osnovi", nego društvo koje „izlazi iz starog kapitalističkog društva". Otuda takvo društvo ne može a da ne uvažava zakon vrednosti i planiranja. To su bitni društveni zakoni koji se ne mogu razumeti bez razumevanja društvenih odnosa. Autor koji u metodi mišljenja napušta svaku receptologiju prirodno je da na istorijske zakonitosti u našim uslovima gleda sa stanovišta njihovih jugoslovenskih oblika. Zato dr Bakarić i naglašava da „jugoslovenski put" u socijalizam ima za podlogu pre svega stanje društvenih odnosa u Jugoslaviji.

Poštovati objektivnost ekonomskih zakonitosti ne znači fetišizirati ih. Sledeći citat iz zbornika radova dr Vladimira Bakarića — po našem mišljenju — dobro ilustruje dijalektički odnos objektivnosti ekonomskih zakonitosti i revolucionarne društvene angažovanosti na stvaranju istorije:

„Mi moramo još nešto precizirati o ulozi tržišta u socijalizmu — piše dr Bakarić — pa možda još više kod nas. Postojala je kod nas tendencija da se fetišizira tržište i da se misli da ono samo po sebi, po svojim nekakvim zakonitostima, rješava sve probleme. S druge strane, postoji mišljenje da je socijalizam kao

neka vrsta planske privrede nespojiv s postojanjem tržišta. Međutim, ni jedno ni drugo nije tačno.

Na svako tržište dolaze ljudi, odnosno nosioci proizvodnje u izvjesnoj organizaciji koja predstavlja izvjesni osnovni društveni odnos. Prema tome, ako na tržište dođe jedan socijalistički proizvođač, to nije isto kao kada dođe kapitalistički proizvođač ili kada dođe onaj prostorobni proizvođač. To su vrlo različite stvari i tržište neki razvoj pomaže, a neki ne. Ali, spomenuti odnos razvija se, mogao bih reći, dobrim dijelom izvan tržišta.

Tržište, svakako, postoji i u socijalizmu. Dakle, dok postoji roba, dok postoji cijena, postoji i tržište, negirali mi to ili priznavali. Samo različitim elementima možemo utjecati na njega, dakle ograničiti izvjesna kretanja, utjecati na neka kretanja ili slično."[8]

Čitalac će u ovom zborniku radova druga Bakarića naći ceo niz tema veoma relevantnih za sadašnje potrebe dubljeg razumevanja društva koje gradimo. Pomenimo ovde samo neke: odnos zakona vrednosti i planiranja u Jugoslaviji, problem razvijenih i nerazvijenih, teorijske osnove društvene reprodukcije u socijalizmu, radnička klasa — osnovni pokretač društveno-ekonomskih procesa, društveno-istorijska uslovljenost spoljne politike Jugoslavije.

Pojavi se svojevrsna uzbuđenost kad se čovek nađe pred živim delom revolucionara koji je prerano umro. To je svedočanstvo više o banalnosti smrti u poređenju s velikim delom.

Milentije Popović, koga s pravom smatraju za najistaknutijeg političkog mislioca u Srbiji posle Svetozara Markovića i Dimitrija Tucovića, ostavio je iza sebe delo koje jugoslovenska misao o teoriji revolucije u našim konkretnim uslovima mora uvrstiti među osnove svog daljeg razvoja. Nema adekvatnijeg pomena misliocu i revolucionaru nego nastaviti tragom njegovog dela.

Iako je ovaj zbornik[9] izbor iz neuporedivo obimnijeg stvaralačkog opusa Milentija Popovića, čitalac će osetiti svu dubinu i revolucionarnu strastvenost njegove misli; njenu stratešku dimenziju i kad raspravlja o temama dana; njenu revolucionarno-humanističku životnost i kad kritički analizira strategiju naše revolucije. Pred nama je jedinstveno svedočanstvo o čoveku koji je bio revolucionar, o revolucionaru koji je bio mislilac.

Sastavljači ovog izbora iz opusa Milentija Popovića kao da su i sami živeli njegov misaoni i revolucionarni angažman. Pred nama su njegovi reprezentativni tekstovi: *Dva shvatanja o političkoj organizaciji radničke klase* (reč povodom Četvrtog plenuma CK SKJ), *Beleške o nekim problemima savremene socijalističke misli* (objavljene u časopisu „Socijalizam", br 3—4/58), *Dohodak prema radu — zakon društvenog života, Idejna kretanja*

---

[8] Vladimir Bakarić, *Ekonomski i politički aspekt socijalističkog samoupravljanja*, „Svjetlost", Sarajevo, 1976, str. 42.

[9] Milentije Popović, *Udruženi rad i neposredna demokratija*, „Svjetlost", Sarajevo, 1976.

u uslovima borbe za neposrednu demokratiju (intervju časopisu „Socijalizam", objavljen u br. 7—8/64), *Aktuelni društveni smisao Marksovog učenja o proizvodnji i odnosima proizvodnje* (iz studije objavljene u časopisu „Socijalizam", br. 5 i 6/65), *O nacionalizmu* (NIN, 30. januar 1966), *Ustavni amandmani i jačanje položaja udruženog rada* (iz ekspozea na zajedničkoj sednici svih veća Savezne skupštine od 29. marta 1971), *Protiv hegemonizma bilo koje republike. bilo koje nacije* (iz izlaganja na sednici CK SK Srbije od 21. aprila 1971), *Uloga udruženih proizvođača u razvijanju samoupravnog društveno-političkog sistema* (iz reči na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije, održanom od 5. do 8. maja 1971. godine u Sarajevu).

Milentije Popović je više puta obrazloženo upozoravao da je Komunistička partija najviši predstavnik radničko-klasnog interesa i da ona ne može — kao što to misle nosioci liberalističko-malograđanskih shvatanja — da slobodu individualnog izražavanja zaustavi samo na pravu pojedinca da slobodno izražava i brani svoje gledište. Za razliku od liberalističke „teorije" o partiji, marksistička teorija partije — smatra Milentije Popović — ne koketira sa slobodom mišljenja koja je sebi samosvrhovit kult, sa frazama o slobodi koje namerno stavljaju u zagrade klasnu slojevitost i protivrečnost društva, koje prolaze mimo istorijskih nosilaca oslobađanja društva od njegovog klasnog karaktera, oslobađanja ljudskog rada.

Govoreći o suštini slobode mišljenja u revolucionarnoj komunističkoj organizaciji, Milentije Popović ističe: „Mi u Savezu komunista diskutujemo na zajedničkoj idejno-političkoj platformi o tome kako da razvijemo neposrednu demokratiju. Dakle, prilazimo tom problemu s pozicija društvenog samoupravljanja i neposredne demokratije. A to znači s pozicija koje su suprotne raznim formalističkim strujama mišljenja, kako etatističko-normativističkog tako i pseudoliberalističko-formalističkog smera. Osnovni smisao ideološkog rada, idejno-političkih, pa i čisto političkih diskusija u Savezu komunista upravo i jeste u tome da se s pozicija razvoja neposredne demokratije i samoupravljanja rasuđuje o problemima i određuje pravac društvenog razvitka. Prema tome, u Savezu komunista se ne može danas diskutovati o tome da li jačanje etatizma treba da ubrzava put u socijalizam, kao što se ne može diskutovati ni o tome da li liberalističko-malograđanske „slobodne diskusije" višepartijskog karaktera vode u demokratiju. Isto tako, to nije više ni pitanje nauke ni naučnog istraživanja, već pitanje koje je rešila ne samo nauka, nego i revolucionarna demokratska politička praksa."[10]

Kada je reč o kriterijima revolucionarnosti, jedna važna stvar implicirana je u citiranom stavu Milentija Popovića. Ne može se, naime, izvan revolucionarne prakse, njenih tekovina i aktuelnog toka, hirovitim kombinacijama „misaonih glava", tražiti ovaj ili onaj put društvenog razvitka. Taj put se određuje dijalek-

[10] Isto, str. 201.

tikom društvenih zakonitosti, odnosa klasnih snaga i organizovanog revolucionarnog pokreta. Puko je ideologijsko, a ne retko i politikantsko, svako mišljenje o „slobodi misli" koje bi da tu slobodu vidi nasuprot celovitih ljudskih sloboda, stvarne istorijske mere slobode, odnosno neslobode rada, realnog istorijsko-klasnog položaja ljudi. Iza takvih mišljenja, u mimikriji slobodarstva, ne retko tavore premise za ideologije kontrarevolucije. Istinsko zalaganje za slobodu misli, slobodu stvaralaštva, mora se kretati u horizontu one misli koja je misao revolucije same. Jedan bitan moto ukupnog dela Milentija Popovića — naše je mišljenje — glasio bi: jedino preko učešća u revoluciji i preko misli koja to učešće osmišljava, daje mu snagu, određuje svrhu, puteve i sredstva da ono vodi nestajanju klasnih granica slobode — može se stići do revolucionarnog stanovišta o slobodi misli i slobodi stvaralaštva uopšte.

Veljko Vlahović, to se i za njegova života s pravom govorilo, spada među one revolucionare i mislioce koji su o našoj revoluciji kazali najlepšu reč, koji su strast marksističke kritike i polemike povezali sa analitičnošću, koji su, nadasve, pronašli uzoran sklad morala revolucije i ličnog morala. Misao Veljka Vlahovića, uvek oslonjena na marksističku teoriju revolucije, karakteriše se širokim, civilizacijskim zahvatima, povezuje ono svekoliko bogatstvo konkretnog sa realnim revolucionarnim vizijama, spaja samosvest revolucije sa njenim stvarnim životom.

U ovom trenutku, dok se još radi na pripremanju sabranih dela Veljka Vlahovića, zbornik koji je pred nama[11] već nam omogućava da se susretnemo i sa nekim danas aktuelnim područjima interesovanja ovog plodnog autora i sa nekim opštijim obeležjima njegove misli o kojima smo već ponešto rekli. Priređivač rukopisa ovog zbornika radova Veljka Vlahovića, Franc Cengle, uz autorovu saglasnost, grupisao je tekstove u četiri poglavlja: „Vodeća uloga SKJ u borbi za samoupravni socijalizam", „Samoupravljanje — nastavak revolucije", „Samoupravljanje i razvoj međunacionalnih odnosa" i „Suočavanja" (kritike i polemike).

Ovde ćemo posebno istaći jednu značajnu dimenziju misli Veljka Vlahovića o odnosu inteligencije i revolucije, o odnosu takozvane humanističke inteligencije prema politici i nauci. Reč je o stanovištu da se o duhovnim dimenzijama revolucije ne može suditi na osnovu uobraženja nekih intelektualaca da su oni „kritička svest" i „savest" svoga vremena:

„Nikada se u istoriji velike vrline i veliki ciljevi, što je i borba za socijalizam, nijesu savijali u dušama sitnih ličnosti, naročito ne među intelektualnim špekulantima. Te vrline i ti ciljevi su danas obilatije zastupljeni u redovima radničke klase. Veliku

---

[11] Veljko Vlahović, *Svijest i stvarni život*, „Svjetlost", Sarajevo,

dušu i velike ciljeve danas posjeduju oni koji su najviše zainteresovani za pobjedu socijalističkih društvenih odnosa."[12]

U ovoj oštroj polemičkoj replici sadržano je autorovo stanovište da je osnovni subjekt revolucije radnička klasa, da ona mora imati odlučujući uticaj na društvena zbivanja, da je oslobodilačka misija na strani onih koji izvršuju istorijski zadatak prevazilaženja klasnog i stvaranja socijalističkog i komunističkog društva. Veljko Vlahović, uz maksimum demokratske tolerancije, veoma uspešno polemiše sa svim onim strujama koje bi da u ime apstraktno mišljenih ciljeva preskoče istorijski nužne etape revolucije, da zbog svoje nestrpljivosti stave u zagrade ili prođu mimo realnih društvenih snaga koje izvode revolucionarne promene.

Među kriterije revolucionarnosti Veljko Vlahović ubraja i sposobnost uviđanja da ne postoji samo jedan oblik društvenog kretanja, da revolucija mora da pokrene sve bogatstvo subjekata što nose onu vrstu protesta i nemira kojom se ukida klasno društvo i koja vodi ljudskoj emancipaciji. Jedan od zadataka revolucionara, njihove organizacije, jeste i u tome da usmeravaju revolucionarno nezadovoljstvo, da ga ulivaju u zajednički revolucionarni proces koji nazivamo socijalističkim samoupravljanjem.

Izdavačko preduzeće „Svjetlost" je pokretanjem i izdavanjem ovih zbornika, pod zajedničkim naslovom *Misao socijalističkog samoupravljanja*, položilo dobar temelj za svoje sledeće izdavačke poduhvate na ovom planu. Priređivači ovih zbornika — naši poznati teorijski radnici i publicisti: Franc Cengle, Jakov Franić, Ibrahim Hadžić, Borislav Lazarević, Blažo Mandić, Jovan Raičević, Arif Tanović, Mario Vukić — bitno su doprineli da ova zbornička serija omogući čitaocima plodotvoran susret sa najznačajnijim ostvarenjima naše marksističke misli.

[12] Isto, str. 271—272.

Trideset godina socijalističke Jugoslavije

(„Monos", Beograd, 1975, strana 660)

Povodom tridesetogodišnjice pobede nad fašizmom i konačnog oslobođenja naše zemlje, Novinsko izdavačko preduzeće „Monos" iz Beograda objavilo je zborničku monografiju *Trideset godina socijalističke Jugoslavije,* kojom se kvalifikovano ostvaruje zaokružena slika celokupnog socijalističkog preobražaja našeg društva — od materijalne izgradnje i promene lika naše zemlje do izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa u svim sferama društvenog života.

Tri protekle decenije socijalističke izgradnje obrađene su u sedam poglavlja, u kojima najeminentniji jugoslovenski autori pišu o dinamičnom razvoju proizvodnih snaga, društveno-ekonomskim promenama, savlađivanju ekonomske nerazvijenosti i tehničke zaostalosti, razvitku socijalističke demokratije, konstituisanju i razvoju socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa i njihovoj efikasnoj zaštiti, jačanju rukovodeće uloge radničke klase i vodeće uloge Saveza komunista, učvršćivanju uticaja samoupravnih demokratskih socijalističkih institucija, potpunijem ostvarivanju ravnopravnosti naroda i narodnosti, samostalnosti i odgovornosti republika i pokrajina, efikasnijem funkcionisanju organa federacije kao zajedničkih organa republika i pokrajina, jačanju nezavisne i nesvrstane spoljne politike, ostvarivanju koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Polazeći od primene Ustava, radovi uvršteni u ovu monografiju zaokružuju sliku o našem socijalističkom samoupravnom sistemu danas.

Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija tema je prvog poglavlja i potiče iz pera Pere Morače.

Materijalni, socijalni i kulturni preobražaj tema je drugog poglavlja, koje konstituišu prilozi Borislava Srebrića, dr Stipe Šuvara, dr Eve Berković, dr Ivana Trandafilovića i Čede Nedeljkovića. Analizirajući globalne rezultate materijalnog razvoja, investicije i rast osnovnih sredstava, promene u strukturi stanovništva, zaposlenost i produktivnost rada, in-

dustriju, poljoprivredu, saobraćaj i veze, robni promet i turizam, proces izrastanja složene i brojne radničke klase i socio-profesionalne heterogenizacije, porast životnog standarda i lične potrošnje — ovo poglavlje pruža obilje materijala i daje kompletnu sliku materijalnog, socijalnog i kulturnog preobražaja naše zemlje.

„Tri decenije u razvitku socijalističkih republika i autonomnih pokrajina" naslov je trećeg poglavlja, sa prilozima Hamdije Pozderca, Vidoja Žarkovića, dr Jakova Sirotkovića, Angela Čemerskog, France Popita, Dušana Čkrebića, Nikole Kmezića i Mahmuta Bakalija. Ako se kroz prizmu priloga ovih autora analiziraju politički i društveno-ekonomski odnosi, dolazi se do nesumnjivog zaključka da su upravo bratstvo i jedinstvo svih naših naroda i narodnosti one presudne komponente koje su oslobodile neviđene stvaralačke snage u NOB, na frontu obnove i u procesu izgradnje našeg socijalističkog samoupravnog društva. Isto tako, u ovom poglavlju su prezentirani osnovni rezultati posleratnog razvoja privrede i društvenih delatnosti u svim republikama i pokrajinama i istaknuti problemi i protivrečnosti, napori i teškoće.

Misao i praksa socijalističkog samoupravljanja tema je četvrtog poglavlja. Autori rasprava su: Edvard Kardelj, dr Vladimir Bakarić, dr Najdan Pašić, dr Živojin Rakočević, dr Dušan Bilandžić, dr Fuad Muhić i dr Boro Petkovski. „Prvi koraci ka jačanju ekonomske baze samoupravljanja učinjeni su postepenom decentralizacijom sistema amortizacije i to u znatnoj meri pod pritiskom radnih organizacija... Sistem odnosa koji nastaje na osnovu samoupravnog raspolaganja dohotkom time počinje da se razvija u dominantan oblik društveno-ekonomskih odnosa među radnim ljudima u udruženom radu. Međutim, istovremeno se polazilo od stanovišta da će se formiranje i veličina tog dohotka i posebno ličnih dohodaka na određen način društveno regulisati, i to putem takvog sistema koji će obezbeđivati što veće ujednačavanje uslova privređivanja i sticanja dohotka, a preko toga i što veću slobodu u sticanju ličnog dohotka u srazmeri sa rezultatima rada" — piše drug Kardelj. Ostali prilozi posvećeni su teorijskim osnovama društvene reprodukcije u socijalizmu, samoupravnom preobražaju socijalističkog sistema, razvitku ideje i prakse samoupravljanja od 1950. do 1975, udruženom radu i robnoj proizvodnji, samoupravnom kulturnom stvaralaštvu itd.

Peto poglavlje — pod opštim naslovom „Društveno-ekonomski odnosi udruženog rada" — sadrži priloge Sergeja Krajgera, dr Aleksandra Vacića, dr Živojina Rakočevića, dr Aleksandra Grličkova, Vuka Medenice, Marjana Rožiča, Zvone Dragana i dr Ksente Bogoeva. Ovi autori pišu o dohodovnim odnosima, ustavnim pravima po osnovu minulog rada, zakonitostima robne proizvodnje, raspodeli prema radu, formiranju i raspodeli dohotka, novčano-kreditnim odnosima u sistemu robne ekonomije relativno udruženog rada, osnovnim problemima društveno-ekonomskog razvoja, osnovama samoupravnog društvenog planiranja itd.

U šestom, sedmom i osmom poglavlju obrađene su teme: Samoupravljanje i politički sistem; Samoupravljanje u organizacijama udruženog rada; Samoupravljanje, Savez komunista i društveno-političke organizacije; Samoupravljanje i opštenarodna odbrana; Spoljnopolitički odnosi i politika nesvrstavanja.

U obliku sinteze u knjigu su uvršteni izvodi iz tekstova druga Josipa Broza Tita o mnogobrojnim aspektima razvitka socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije.

Može se reći da je ova monografija veoma uspelo delo u kojem se na sistematizovan način prikazuju sva temeljna dostignuća SFRJ.

U ovakvom zborniku radova — gde se javlja 58 autora — neminovna su izvesna ponavljanja, na šta redakcija u uvodu i sama upozorava. U idejno-političkom pogledu ova knjiga izražava stavove SKJ, a u teorijskom pogledu ima i izvesnih nijansa u tumačenju po-

jedinih problema. Takve razlike su u publikacijama ove vrste, štaviše, poželjne, tim pre što one nisu izraz međusobno suprotstavljenih ideoloških platformi, već — polazeći od jedinstvene idejne osnove — nude različita konkretna rešenja za pojedina otvorena pitanja marksističke misli i savremene socijalističke prakse. Reč je, dakle, o razlikama kao neophodnim elementima borbe mišljenja, „bez kojih nema, niti može biti smelijih prodora u razvitak revolucionarne teorije i prakse".

Po koncepciji i sastavu autora, ovaj zbornik ima opštejugoslovenski karakter i namenjen je čitaocima širom SFRJ. Uz srpskohrvatsko, odnosno hrvatskosrpsko izdanje ova knjiga se pojavila istovremeno i na makedonskom i slovenačkom jeziku.

Iako obimna i mestimično opterećena grafikonima, ova monografija ima funkciju svakodnevnog priručnika učenika, studenata, profesora, društveno-političkih radnika, naučnika.

Redakcija ove monografije — osobito glavni i odgovorni urednik Jovan Raičević, ujedno autor navedene rasprave — i Novinsko izdavačko preduzeće „Monos", koje se poslednjih godina predstavilo sa nekoliko zapaženih monografija (*Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice, Sutjeska, Crnom Gorom* itd.), uložili su ogroman i veoma koristan napor koji treba pozdraviti i pohvaliti.

Đurica Labović

Boris Kidrič: Zbrano delo, knj. IV

(Cankarjeva založba, Ljubljana, 1976)

Posle tri knjige izbora najznačajnijih Kidričevih radova, koje su izišle 1958, 1959. i 1962, ove godine smo dobili i četvrtu, koja obuhvata njegove radove iz razdoblja 1949—1952, to jest i one iz poslednje godine njegova stvaralaštva i [illegible]ota.

Sekretarijat Marksističkog centra CK Saveza komunista Slovenije, koji je izvršio izbor i uredio četvrtu knjigu Kidričevih *Sabranih dela*, imao je da obavi, bez sumnje, složen i odgovoran zadatak, odgovorniji nego priređivači prve tri knjige.

Pre svega, u godinama 1949—1952. Kidrič vrši i niz visokih funkcija, a i vreme je burno — brza izgradnja zemlje se odvija u jeku monstruozne kampanje Informbiroa. Zato i Kidrič bez prestanka nešto snuje, vodi, organizuje, razmišlja i proučava. Mnogo šta je ostalo zapisano samo u stenografskim beleškama i službenim aktima, pa je iz te relativno vrlo obimne građe trebalo izabrati ono najvažnije i ujedno izbeći mnoga, u biti neizbežna, ponavljanja. Jer Kidrič je često morao da govori gotovo o istim stvarima — menjali su se samo slušaoci, a i uslovi su polagano sazrevali, pa je i Kidrič starim konstatacijama mogao dodavati nove, prilagođavati ih i dopunjavati.

Drugi uzrok što je redakcija imala dodatne teškoće bio je u izmenjenim odnosima u našoj spoljnoj politici u razdoblju 1949—1952. Tih godina su socijalističke države vršile na nas najteži ekonomski i politički, čak vojni pritisak, koji se ogledao i u preko 8.000 graničnih incidenata i koncentraciji njihovih trupa na našim granicama, a mi smo se, razumljivo, morali braniti ako smo hteli sačuvati svoju nezavisnost i teritorijalni integritet.

Iako je od tada prošlo dvadeset osam godina, a i odnosi sa socijalističkim državama su se poboljšali, redakciji se nametalo pitanje: kako će objavljivanje materijala o strahovitoj nepravdi koja je učinjena Jugoslaviji uticati na one koji se osećaju krivim jer su u svemu tome učestvovali ili su se samo prividno pokajali?

U takvim delikatnim slučajevima redakcije obično nalaze izlaz u naučno zasnovanom i obimnom uvodu. Jer bilo bi u suprotnosti s komunističkim moralom prećutati istorijske činjenice ili ih objašnjavati onako kako bi to odgovaralo trenutnoj situaciji, naročito ako su se one — poput zbivanja iz 1948

—1953. — urezale u svest generacija revolucionara i, uopšte, svih naših naroda i narodnosti. U takvim slučajevima redakcije navode i razloge kojima su se rukovodile pri izboru radova i time pokušavaju da unapred onemoguće eventualne prigovore.

I u ovom slučaju redakcija se poslužila tom mogućnošću. Uvod je napisao Lev Modic, poznati naučni i društveno-politički radnik. Njegovom obrazloženju je teško bilo šta dodati jer uvod predstavlja celovit prikaz rada Borisa Kidriča i uslova koji su ga formirali i omogućili mu da stvaralački učestvuje u razvoju naše socijalističke društvene stvarnosti.

Kao što je poznato, Kidrič je omladinski i partijski aktivist već od svoje šesnaeste godine; član CK KP Slovenije postaje 1940, a na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ i član CK KPJ. Bavi se pretežno organizacionim pitanjima i političkim radom.

U narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji Kidrič je u tri maha politički komesar Glavnog štaba slovenačkih partizanskih jedinica, odnosno Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. U jesen 1942. — u najkritičnijem periodu posle „roške" ofanzive, kad su se u Sloveniji pojavile i oružane snage reakcije — bio je mesec dana i komandant Glavnog štaba.

Posle rata je najpre predsednik slovenačke vlade, 1946. ministar industrije u Saveznoj vladi, kasnije predsednik Savezne planske komisije, a zatim predsednik Saveta za privredu Vlade FNRJ.

To su bila tri perioda njegovog revolucionarnog rada, koji su za njega značili dve veće promene radnog područja.

Postavši politički komesar slovenačke partizanske vojske, Kidrič se bavio i vojnim poslovima. Vojničkih iskustava, međutim, nije imao i sve što je znao o organizaciji vojske i o komandovanju učio je iz knjiga. Uprkos tome, brzo se istakao mnogim uspešnim praktičnim rešenjima, naročito na području organizacije jedinica i njihovog unutrašnjeg učvršćivanja.

Drugu promenu radnog područja za Kidriča je značilo imenovanje za predsednika slovenačke vlade. U tom svojstvu je dobio vrlo značajne zadatke u privrednoj obnovi Slovenije. Posle 1946. počeo se gotovo isključivo baviti privredom.

I opet se Kidrič vrlo brzo afirmisao. Uporedo s neposrednim vođenjem i organizovanjem privrede počeo se baviti i teorijskim istraživanjima, a na osnovu njih i planovima za usmeravanje našeg daljeg razvoja. Pre svega je vrlo rano, još pre 1948, uočio nedostatke sovjetskog sistema, koji je tada u svetu važio kao „jedini mogući model izgradnje socijalizma". Otkrio je da je u pitanju prilično spretno prikriven dogmatizam, koji ima svoje društvene korene. Istina, on nije bio jedini koji je tako mislio, ali je bio jedan od onih koji su umeli da prodru u samu suštinu zbivanja.

Godinama obnove usledila su „pionirska" vremena našeg novog privrednog i društvenog sistema, a i prvi koraci samoupravljanja. Protivnici tog novog sistema i samoupravljanja okupljali su se pod zastavu Informbiroa. Zato deo razloga Kidričevog oštrog suprotstavljanja Staljinovoj politici možemo tražiti i u tome što je on osećao i video opasnost od zastupanja teze o „jedinom mogućnom modelu socijalizma".

Kidrič je istraživao privredne pojave prelaznog perioda samo šest ili sedam godina, jer su ga bolest i smrt (u četrdeset drugoj godini života) onemogućile da razvije sve svoje potencije. Stoga je u njegovom delu mnogo šta i nedorečeno, ali se, uprkos tome, svojim teorijskim radovima uvrstio među naše vodeće marksističke mislioce, posebno u oblasti političke ekonomije.

Usled toga što je svetski socijalistički pokret srazmerno vrlo dugo bio pod uticajem „teorije" o „jedinom mogućnom putu u socijalizam", Kidričev značaj još nije dovoljno shvaćen izvan granica Jugoslavije. Ali ono do čega nije došlo do sad može doći u budućnosti pošto jugoslovenska iskustva postaju sve interesantnija za mnoge zemlje koje se još bore za pravo na društvene promene ili su

već učinile prve korake u socijalizam.

Kidrič je naglašavao da nema niti može biti večitih recepata za društveni razvoj i da su večita jedino neprestana istraživanja. Bio je jedan od onih koji su uvek strpljivo slušali mišljenje drugih i, kad god je bilo mogućno, odluke donosili na najdemokratičniji način. Kidrič je beskompromisan u borbi protiv birokratizma kao najveće unutrašnje opasnosti za socijalizam, a s njim se on sretao još u toku rata i borio se protiv njega rečju i delom. Godine 1944. je, pored ostalog, napisao brošuru *Rat birokratizmu, karijerizmu i drugim nezdravim pojavama*, u kojoj je bez milosti raskrinkavao te pojave i druge slabosti. Bilo je strahovanja da će Kidričeva izlaganja iskoristiti neprijateljska propaganda, ali to se nije dogodilo. Neprijatelj je pred Kidričevom otvorenošću i oštrinom zanemeo jer se uplašio da sam sebi ne učini medveđu uslugu ako se upusti u polemiku.

U posleratnom periodu Kidrič je brzo uočio sve opasnosti od etatizacije. Po njemu, novi sistem je trebalo pre svega da spreči da se država pretvori u silu nad radničkom klasom i narodom i da ima primat u odlučivanju, posebno o višku rada.

Zašto su Kidričeva saznanja iz prvih dana našeg sistema baš danas za nas posebno dragocena?

U vreme velikih preobražaja uvek dolazi do raznih nepredviđenih teškoća i različitih mišljenja o načinima njihovog savlađivanja. Tako je bilo i u Kidričevo vreme, a tako je i sada. I danas neki pokušavaju da se na razne načine opiru promenama koje za njih znače gubitak određenih privilegija, a pre svega primata u odlučivanju o višku rada, protiveći se podjednako i našoj politici nesvrstavanja.

Razume se, vrednost svake od devedeset devet jedinica, koliko ih sadrži ova knjiga, nije i ne može biti jednaka. Poslednja je Kidričeva reč u diskusiji na Šestom kongresu KP Jugoslavije (novembra 1952. u Zagrebu). Tada je Kidrič već bio teško bolestan i živeo j[illegible]mo pet meseci, najviše u bolesničkoj postelji. Stoga je istupanje na tom kongresu njegov poslednji značajan korak pred javnošću i neka vrsta njegove političke oporuke.

Rasprava je bila prilično kratka, ali utoliko „kidričevski" jasnija i odlučnija. Rekao je, u suštini, sve za šta je živeo i što je mislio da se mora ostvariti u procesu izgradnje socijalizma. Po staroj i proverenoj metodi, on je konstatacije i zadatke i ovaj put svrstao u nekoliko tačaka, označivši ih rednim brojevima prema njihovoj važnosti.

Karakteristične su naročito prva i druga tačka. U prvoj Kidrič definiše najvažniji zadatak: upravljanje našim fabrikama od strane neposrednih proizvođača, a u drugoj upozorava da se novi privredni sistem mora zasnivati na objektivnim ekonomskim zakonitostima i da do krajnjih mogućnosti treba izbegavati administrativno gušenje tih zakonitosti.

Mile Pavlin

Veljko Milatović: Tokovi revolucije

(Centar za aktualni politički studij, Zagreb, 1975, strana 352)

Knjiga Veljka Milatovića: *Tokovi revolucije* značajno je svjedočanstvo o složenosti našeg aktuelnog društvenog razvitka. U njoj su sabrani intervjui, rasprave, izlaganja i članci nastali između 1967. i 1975. godine, a to je jedan od najburnijih perioda u razvitku našeg socijalističkog samoupravnog društva. Pojave nacionalizma, liberalizma, etatizma itd. tad su izazvale brojne ideološke sukobe i donekle ugrožavale nacionalnu ravnopravnost. S druge strane, u tom vremenu vodila se uporna borba za ustavno konstituisanje udruženog rada, za dalju afirmaciju radničke klase kao osnovnog nosioca razvoja društva i za idejno-političko

akciono jedinstvo SKJ. Sva ta i niz drugih pitanja našla su svoje odgovarajuće mjesto i u ovoj knjizi, koja je podijeljena u tri problematsko-tematske cjeline.

U prvom dijelu knjige, pod naslovom „Kontinuitet revolucije", Milatović prati razvoj revolucije i istoriju narodne vlasti od narodnooslobodilačkih odbora do danas. Posebno se osvrće na specifičnosti jugoslovenske socijalističke revolucije i na ulogu Komunističke partije, odnosno Saveza komunista, koji se — sposoban da „na svakoj etapi društvenog razvoja procijeni odnose polititčkih snaga i otvori perspektivu kretanja i prevazilaženje društvenih protivrječja na liniji jačanja uloge radničke klase, samoupravljanja i neposredno demokratskih odnosa" — energično zalagao za „osnovna načela revolucije, formulisana u uslovima najtežih bitaka i uz milionske žrtve", koja se „kao crvena nit provlače od početka do danas kroz sve fundamentalne akte, kroz sve strateške akcije društvene zajednice".

U članku *Pojedinačno i zajedničko* autor ukazuje na širinu naše revolucije, na sve ono po čemu je ona „narodna i demokratska, sa izraženom samoinicijativom masa". Socijalistička demokratija je omogućila brži i skladniji razvitak svih djelova zajednice, te je stoga, pogotovo danas, mogućno, na bazi „istorijskog interesa radničke klase kao interesa koji nas ujedinjuje", demokratski usklađivati odnose „opšteg i posebnog, pojedinačnog i zajedničkog".

Drugi dio knjige, pod naslovom „O sadašnjoj etapi jugoslovenske revolucije — udruženom radu i socijalističkoj demokratiji", sadrži tekstove u kojima se razmatraju brojna pitanja iz raznih oblasti društvenog života, posebno donošenja novog Ustava i realizacije uloge Socijalističkog saveza. U stvari, ti tekstovi svjedoče o autorovoj zaokupljenosti gotovo svim problemima razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa u Jugoslaviji. Ta brojna pitanja, koja su nametana dnevnom političkom praksom i dugoročnim zadacima društva, Milatović kritički analizira i traži uzroke nastalih problema i suprotnosti, da bi ih idejno i teorijski osmislio.

Milatović u isto vrijeme podsjeća i na slabosti koje prate naš društveno-ekonomski sistem i naglašava da, zbog dinamičnijeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, politička organizacija društva i politički sistem moraju biti u direktnoj funkciji socijalističkih samoupravnih odnosa u proizvodnji. Takođe ističe da se zahvaljujući socijalističkom samoupravljanju uspješno rješavaju i sva pitanja nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti, jer ono afirmiše upravo „prava radnog čovjeka i interese radničke klase kao osnovne snage društva".

U vezi s novim ustavnim promjenama u našem društvu, osobito konstituisanjem samoupravnih organa na delegatskom principu, od osnovne organizacije udruženog rada i mjesne zajednice do najviših organa u federaciji, Milatović na mnogo mjesta ističe potrebu organizovanog djelovanja društveno-političkih organizacija, u prvom redu Saveza komunista.

Socijalistički savez on definiše kao „osnovu neposredne socijalističke demokratije i front organizovanih socijalističkih snaga". Milatovićeve radove o mjestu, ulozi i zadacima Socijalističkog saveza — nastale u toku priprema za donošenje Ustava, koje su nametale potrebu ustavnog definisanja položaja ove organizacije — karakteriše njegova precizna analitička opservacija same društvene prakse koja traži nove odgovore, kao i njenih istorijskih pretpostavki i oblika. Prateći razvoj Socijalističkog saveza, Milatović pokazuje da je Narodnooslobodilački front „bio autohtoni izraz potreba revolucije, okvir u kome su vršene sve promjene — društvene, političke, nacionalne i demokratski povezivana teorija i praksa socijalizma sa najširim slojevima naroda". Međutim, u prvim posleratnim godinama, kada je država imala presudan uticaj, Socijalistički savez nije mogao u potpunosti ostvarivati svoju ulogu. Tek su uspostavljanjem socijalističkih samoupravnih odnosa Socijalistički savez i sve druge društveno-političke organizacije, koje izrastaju iz radničke klase i dru-

gih radnih slojeva, postaju u punom smislu te riječi politička i organizaciona osnova i okvir izgradnje novih odnosa. Stoga tek u takvim odnosima Socijalistički savez — sa Savezom komunista kao osnovnom „kohezionom snagom" i sa ostalim društveno-političkim organizacijama koje se u njemu udružuju — i postaje „jedinstveni front socijalističkih snaga".

Usljed objektivne nejednakosti „među ljudima, radnim kolektivima, komunama, pa i nacijama" i djelovanja različitih interesa, Socijalistički savez „stvara klimu dogovaranja i iznalaženja opšteprihvatljive političke platforme na socijalističkoj osnovi", jer tek u okviru takve platforme mogućno je adekvatno politički izražavati i konfrontirati poglede i interese, vršiti sinteze i demokratski objedinjavati društvene i političke snage. Zato Milatović s posebnom pažnjom razmatra pojedine vidove uloge Socijalističkog saveza u konstituisanju samoupravnih organa i skupština na delegatskom principu, ističući da se pri tome mora obezbijediti i stalna veza sa delegacijama samoupravnih organa, interesnih zajednica, mjesnih zajednica i skupština.

U dijelu pod naslovom „O Crnoj Gori" dolazi, između ostalog, do izražaja i autorovo analitičko prilaženje društvu i pojavama u njegovom razvoju. Revolucionarni preobražaji u svim oblastima društvenog života ove republike ne samo što su nerazdvojivi, već su bitno uslovljeni ukupnim razvojem jugoslovenskog društva. „Zato mi se čini — piše Milatović — da je najupečatljivije za kontinuitet revolucionarne borbe — saznanje i životna potvrda da je samo u socijalističkom sistemu i u jugoslovenskoj federativnoj zajednici Crna Gora mogla da doživi puni procvat — materijalni i duhovni, da uspješno poveže svoju prošlost, sadašnjost i budućnost".

U ovom dijelu knjige objavljeni su i tekstovi: *Trideset godina od pobjede, Revolucionarno uspostavljanje nove državnosti Crne Gore, Ka homogenizaciji crnogorskog društva na socijalističkim osnovama, Crna Gora u jugoslovenskoj zajednici, Kultura kao pretpostavka razvoja, Ishodišta i kriteriji humanizacije društva, Tokovi revolucije i linije razgraničenja.* Njima dominiraju pitanja privrednog, političkog i kulturnog života, sagledana u njihovom razvojnom toku i s obzirom na budućnost, to jest brži i skladniji razvoj ove nerazvijene republike u sklopu ukupnog razvoja jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice. Tako, pišući o društveno-ekonomskom razvoju Crne Gore, Milatović konstatuje da je socijalistička izgradnja otpočeta u uslovima nerazvijene baze, sa relativno malobrojnom radničkom klasom i s brojnim seoskim stanovništvom, što je sve imalo za posljedicu da je socijalističko samoupravljanje od samog početka moralo da razrješava razne veoma složene unutrašnje protivrječnosti i materijalne teškoće. Ipak, zaključuje on, seosko se stanovništvo u toku samoupravnog razvoja Crne Gore veoma brzo transformisalo, a bio je to „impresivan proces stvaranja radničke klase u našoj Republici... kao osnovnog nosioca najkrupnijih promjena u društvu".

U člancima o Crnoj Gori Milatović se predstavlja i kao poznavalac istorije, kojoj, smatra on, uz puno poštovanje slobodarskih i revolucionarnih tradicija crnogorskog naroda, treba kritički prilaziti, jer „nekritičan i nenaučan odnos prema prošlosti i njenim vrijednostima najviše štete nanosi samom narodu o čijoj se prošlosti radi". Zalažući se za kulturne vrijednosti iz prošlosti koje su doprinijele našem razvoju, on ističe da jedno savremeno društvo, pogotovo socijalističko, kao što je naše, mora stavljati akcenat na društvenu ulogu kulture.

Revolucionarne preobražaje i postignute rezultate ukupnog razvoja Crne Gore Milatović posmatra kao akciju svih socijalističkih snaga, u čemu Savez komunista ima svoje posebno mjesto i kao avangarda radničke klase i kao snaga koja je mogla i može da angažuje sve radne ljude na osnovnim pitanjima socijalističkog razvoja.

Tretirajući kompetentno mnoga bitna pitanja društveno-eko-

nomskog, političkog i kulturnog razvitka našeg društva, knjiga Veljka Milatovića: *Tokovi revolucije* je krupan doprinos kako analizi specifičnosti tako i osmišljavanju cjeline našeg socijalističkog samoupravnog razvoja.

Drago Radonjić

Oružane borbe makedonskog naroda od VI do XX veka

(Vojnoistorijski institut, Beograd, 1975, strana 216)

Nedavno se u izdanju Vojnoistorijskog instituta iz Beograda pojavio monografsko-istorijski pregled: *Oružane borbe makedonskog naroda od VI do XX veka*, koji ubedljivo svedoči o vekovnoj borbi makedonskog naroda za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje i koji iz više razloga zaslužuje osobitu pažnju. Dokazujući da se makedonski narod milenij i po borio za svoju nacionalnu slobodu i konačno je izvojevao u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, s ostalim narodima i narodnostima Jugoslavije, ovaj monografsko-istorijski pregled je i posebno interesantan ne samo stoga što obiluje mnoštvom istorijskih i naučnih činjenica, nego i stoga što je rezultat kolekivnog rada istaknutog naučnog tima dveju renomiranih naučnih ustanova — Vojnoistorijskog instituta iz Beograda i Instituta za nacionalnu istoriju iz Skoplja.

Tri velike glave knjige — „Oružana borba Makedonskih Slovena od VI do XIV veka", „Oružana borba makedonskog naroda protiv osmanske vlasti od XIV do XVIII veka" i „Oslobodilačka i revolucionarna borba makedonskog naroda tokom XIX i početkom XX veka" — čine logičnu, istorijski i naučno koherentnu celinu.

Istoričari Evantija Aristotel, dr Orde Ivanovski i dr Branko Panov su u prvoj glavi knjige, konkretnom naučnom argumentacijom, osvetlili borbu Makedonskih Slovena, koji polovinom VI veka napuštaju obale Visle, Dnjepra, Desne i Dvine i, uz teške okršaje, prodiru na jug, naseljavajući Solun i živopisnu kotlinu između Koraba i Paštrika na zapadu, Šare na severu i Stare planine na istoku, a koji, očigledno, nisu ni Grci ni Bugari. Znalački izabranim naučnim faktima opisuju ratničku veštinu Makedonskih Slovena, njihovu vojnu organizaciju i prve sukobe s Bugarima, početkom IX veka, kada, posle osvajanja Serdike (Sofije), Bugari upadaju u makedonske zemlje.

Zanimljivim i argumentovanim detaljima utvrđuju se činjenice o stvaranju prve makedonske (Samuilove) države, u X veku, i ratni dueli Samuila i vizantijskog cara Vasilija II, početkom XI stoleća.

Poznate ustanke u Makedoniji protiv tuđinske vlasti od XI do XIV veka, kakav je bio ustanak Petra Deljana (1040), Samuilovog unuka, a zatim Đorđa Vojteha (1072), sa centrom u široj okolini Skoplja — istražili su i analitički osvetlili Marija Jovanović, dr Branko Panov i Vera Vangeli, u posebnom odeljku prve glave.

U drugoj glavi dr Aleksandar Stojanovski, dr Galaba Palikruševa i dr Aleksandar Matkovski analiziraju stanje u Makedoniji u doba nadiranja Turaka, uoči i posle Maričke bitke (1371). Na izuzetno zanimljiv, naučno obrazložen i ubedljiv način rekonstruiše se borba makedonskog naroda protiv Osmanlija za odbranu makedonskih gradova i sela, a opisuju se i svakojaki turski zulumi: danak u krvi, regrutovanje janičara, pljačke i nameti, kojima se narod hrabro i masovno suprotstavlja. Pored otkrivanja novih činjenica o masovnom učešću Makedonaca u nizu ustanaka protiv osmanske vladavine, kao što su bili Skenderbegov ustanak (1443), debarska, morihovska i đavatska buna, detaljno je opisana i hajdučija u Makedoniji, a osobito Karpošev ustanak (1689).

Autori navode i jedan detalj koji je vrlo interesant[illegible] nacio-

nalni identitet Makedonaca. Polovinom XVIII veka mnogi Makedonci sa Srbima i Bugarima dospevaju u Rusiju, sklanjajući se od osvajača-zulumćara, a 1759. godine ruska carica Jelisaveta Petrovna odobrava da se, pored srpskih i bugarskih pukova u Rusiji, formira i makedonski konjički ratni puk.

Treća glava knjige, za koju su priloge napisali dr Risto Poplazarov, dr Gligor Todorovski, dr Krste Bitovski i dr Manol Pandevski, svakako je najinteresantnija. Autori su istražili i popularno izložili niz faktora o učešću Makedonaca u velikim ustancima XIX veka i o njihovoj solidarnosti sa drugim slovenskim i jugoslovenskim narodima u borbi protiv osvajača, navodeći da je velik broj Makedonaca koji su se zatekli u Srbiji i Austriji aktivno učestvovao u prvom srpskom ustanku (1804) i da su neki od njih bili i četovođe i poznati vojni stratezi.

Sa mnogo detalja osvetljeno je i delovanje i značenje Vnatrešne makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) u nacionalnom konstituisanju Makedonaca, a naročita pozornost je skrenuta na značenje Ilindenskog ustanka (1903), koji je snažno afirmisao istorijske tetžnje makedonskog naroda da bude svoj na svome — slobodan, nezavisan, priznat i ravnopravan sa drugima. Ta neugasiva želja za slobodom i ravnopravnošću, za afirmisanjem svog nacionalnog identiteta jednako je gorela i u vreme Samuila, Karpoša, Goce Delčeva i Nikole Kareva, da bi se tek u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji u potpunosti ostvarila.

Autori su posvetili posebno poglavlje makedonskom Ilindenu i njegovoj Kruševskoj republici, toj dramatičnoj i veličanstvenoj revoluciji u kojoj se sukobljavaju dve dijametralno suprotne težnje: makedonska — za slobodom i autonomijom i vrhovistička (carsko-bugarska) — za dominacijom i gospodstvom nad Makedonijom. Grubo mešanje vrhovista u autentični makedonski nacionalnooslobodilački pokret, zagonetno ubistvo vođe revolucije Goce Delčeva, [illegible] Ilindena u krvi, varvarsko ubijanje ustanika, masovne paljevine ni torture nisu slomile oslobodilački, revolucionarni nacionalni duh i ponos makedonskog naroda.

Imena Goce Delčeva, Nikole Kareva, Jane Sandanskog, Đorče Petrova, Pere Toševa, Dame Grueva, Pitu Gulija i mnogih drugih duboko su se urezala u srce i um naroda-ustanika, koji se nije predavao osvajačima i kolonizatorima. Vlastitom borbom hrabri makedonski narod stvorio je svoju socijalističku samoupravnu republiku, ravnopravnog člana jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice naroda i narodnosti.

Rukopis ove vredne i naučno fundirane istorijske monografije o vekovnoj borbi makedonskog naroda za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje recenzirali su dr Borislav Ratković i dr Đorđe Knežević, a verifikovala ga je redakcija u sastavu: akademik Mihailo Apostolski, Fabijan Trgo, dr Aleksandar Stojanovski, dr Gligor Todorovski, Jovan Vujošević (odgovorni urednik) i Savo Skoko (redaktor).

Blažo Nikolovski

Dr Dušan Čalić: Aktuelni problemi razvoja samoupravnog društva u SFRJ

(„Globus", Zagreb, 1975, strana 172)

U svojoj novoj knjizi akademik dr Dušan Čalić raspravlja o nizu aktuelnih problema razvoja socijalističkog samoupravnog društva u SFRJ. Prvo poglavlje knjige bavi se pitanjima društvenog razvoja u svetlosti marksističke teorije, pre svega naučnom spoznajom kao faktorom našeg privrednog razvoja, ali i ulogom političke ekonomije socijalizma kao naučne discipline. Drugo poglavlje je zaokupljeno analizom tehnič-

kog progresa, razvoja socijalističkog samoupravljanja, primarno osnovne organizacije udruženog rada i nužnosti ujedinjavanja finansijskih sredstava. U centru pažnje su kadrovi i interakcija tehnološkog i društveno-ekonomskog razvoja u samoupravnom socijalizmu. U trećem poglavlju razmatraju se najkompleksniji problemi ekonomske politike — produktivnosti, razmena rada, politika zapošljavanja. U četvrtom poglavlju analiziraju se specifični aspekti opšte krize kapitalizma, a u petom poglavlju su osvetljeni problemi konstituisanja socijalizma kao jedinstvenog svetskog sistema. Predgovor je napisao akademik Vladimir Stipetić.

Posebno je potrebno upozoriti na jedno značajno svojstvo ove studije: na njenu koherentnost, koju nije bilo jednostavno ostvariti s obzirom na sažetost i na izbor problema koji u prvi mah ostavlja utisak heterogenosti. Vezivno tkivo studije čini naglasak koji je stavljen na aktuelnost problema našeg socijalističkog samoupravnog društva i privrede. Njihova uzajamna uslovljenost je tolika da čitalac ostaje pod snažnim utiskom jedne s merom date smene teorijskih uopštavanja i primera iz prakse. Vrednost tih primera nije samo u njihovoj ilustrativnosti, jer oni su konstituens teksta koji se svakim svojim redom bavi temeljnim pitanjem: „Kako izgraditi odnose u OOUR-ima da bi oni postali maksimalno zainteresirani za optimalni razvoj proizvodnih snaga: razvoj tehnike i tehnologije, kooperacije, naučno-istraživačkog rada, racionalne organizacije, ekonomiziranje svim faktorima radnog procesa itd."

Autor posebno prezentira svoje zaključke o političkoj ekonomiji socijalizma. Polemike o tom pitanju datiraju iz vremena kada još nije bilo ni jedne socijalističke zemlje, to jest iz perioda pre pobede oktobarske revolucije. Uprkos jasnosti Marksovih i Engelsovih tekstova o predmetu i metodu političke ekonomije i njihovih poznatih napomena o budućem društvu, Roza Luksemburg, Buharin i Preobraženski i mnogi drugi sve do danas neprestano „zamenjuju" političku ekonomiju nekom novom, „popravljenom" teorijom čija sadržina varira u zavisnosti od idejne orijentacije njenih protagonista i karaktera njihovih „argumenata". Uzimajući ovim svojim razmatranjem učešće u polemici o perspektivama političke ekonomije socijalizma, akademik Čalić kritički odbacuje neosnovana shvatanja koja ne vide smisao postojanja političke ekonomije socijalizma. Značaj njegove analize je ne samo u tome što on na nov način opovrgava nihilistički odnos prema političkoj ekonomiji socijalizma i njenoj sadržini, nego i u tome što prevazilazi ovde postavljen zadatak, jer ovo poglavlje sadrži i niz veoma bitnih i fundamentalnih metodoloških razmatranja. Kada se uzme da su metodološke studije u nas relativno retke i da je reč o izvanredno složenom području, onda je taj doprinos lakše uočiti. Naravno, uza sve to, razmatranja sadrže i komplementarnu analizu specifičnosti robne proizvodnje u okviru socijalističkog društva, a samim tim i analizu delovanja zakona vrednosti i na njemu izgrađenog mehanizma funkcioniranja društvenog procesa rada. Ukupna analiza ukazuje na elemente konstituisanja asocijacije slobodnih proizvođača.

Razmatrajući nove pojave u razvoju savremenog kapitalizma, autor pruža naučne informacije o karakteristikama opšte krize kapitalizma, pre svega multinacionalnim kompanijama. Dokazujući da je uobičajena definicija multinacionalne kompanije samo uslovna, autor navodi i shvatanje građanskih ekonomista po kojem se multinacionalnom kompanijom može smatrati korporacija koja ostvaruje prodaju iznad 100 miliona dolara i posluje u najmanje šest država, gde ima svoje podružnice, a na koje otpada najmanje 20% deonica ukupnog kapitala. Usled zgrtanja ogromnih profita snaga multinacionalnih kompanija u poslednjem periodu ubrzano raste. One se danas u svetu dele u tri vrste: (a) etnocentrične, koje deluju u više zemalja, ali sve se odlučuje u matičnoj zemlji i aktivnost je

usmerena prema njoj; (b) policentrične, u kojima, uz centralu u jednoj zemlji, tvrtke u drugim zemljama imaju određenu samostalnost; (c) geocentrične, koje ne poznaju nacionalne granice i nemaju centralno rukovođenje i odlučivanje. U prvoj fazi svoga rasta multinacionalne kompanije su bile nacionalne i u inostranstvu obavljale mali deo svoga prometa. U drugoj fazi udeo prometa u inostranstvu se povećao, ali nije dostigao 50%. Sada su ušle u treću fazu, kada one više od 85% proizvodnje i prometa obavljaju u inozemstvu. Ceo proces znači dalje podruštvljavanje procesa rada i svetske ekonomike, ali uz istovremeno jačanje unutrašnjih protivrečnosti kapitalističkog društva u zreloj fazi njegovog razvoja. U analizi tih protivrečnosti autor težište stavlja na nove mere koje preduzima savremena kapitalistička država tražeći oduška u atmosferi sve jačeg zaoštravanja protivrečnosti. Zaokruženu celinu predstavlja i razmatranje problema sirovina i međunarodnih ekonomskih odnosa, s osvrtom na energetsku krizu. Ukazujući na razvojne pravce dugoročnije prirode na ovom planu i temeljeći zaključke na teorijskom pristupu koji je proveren praksom savremenih kretanja, autor ističe: „U ovakvim situacijama uvijek se postavlja pitanje, što da radimo mi u SFRJ." Čak i da nije postavljeno u ovako eksplicitnom vidu, čitalac bi, usvojivši autorovu logiku, sam postavio slično pitanje. Utoliko više dobro dođu fundirani odgovori i objašnjenja budućih pravaca akcije. Ističe se, prvo, da je izmena cena izvora energije objektivna nužnost; drugo, da mora doći do promene udela pojedinih izvora energije u ukupnoj potrošnji, kao rezultat naučnog i tehničko-tehnološkog napretka; treće, bez obzira na to što će u toku tih procesa dolaziti do popuštanja i zaoštravanja odnosa u svetu i oko tog pitanja, čovečanstvo mora racionalno planirati svoj razvoj, to jest brinuti i o osiguranju energije i o njenoj potrošnji. Stoga je logično što i mi forsiramo kako plansko korištenje svojih mogućnosti tako i povezivanje naše privrede s privredama zemalja u razvoju, jer već sada mnoge od tih zemalja ulaze u bržu industrijalizaciju, te i same osećaju potrebu saradnje sa Jugoslavijom.

U poglavlju o putevima konstituisanja socijalizma kao jedinstvenog svetskog sistema obrađena su i ona značajna pitanja koja, po autorovom mišljenju, ili nisu dovoljno poznata (na primer, gledište osnivača marksizma o mirnom prelasku u socijalizam) ili na njima treba i posebno insistirati (na primer, poistovećenje pobede socijalizma kao svetskog sistema sa borbom za mir).

Ukratko, studija dr Dušana Čalića zaslužuje da bude uvrštena i u štivo kvalifikovanog poznavaoca i u lektiru društveno-političkih radnika, te svih koje navedeni aktuelni problemi mogu i moraju zanimati.

Vera Pilić

Dr Ivan Perić: Suvremeni hrvatski nacionalizam—izvori i izrazi

(„August Cesarec", Zagreb, 1976, strana 218)

Zbivanja potkraj 1971. godine dala su snažan impuls našoj društvenoj misli da još jednom tematizira problem nacionalizma, da dublje sagleda njegovu ideologiju i društvene snage koje se iza njega pojavljuju i okupljaju. Stoga upit o suštini suvremenog nacionalizma u nas (bilo koje boje) zahtijeva u prvom redu podrobnu analizu protivrječnosti u našem društvu, njihovog nastajanja u bazi društva i prelamanja u svim sferama društvenog života.

Tom linijom se uglavnom i kreće monografija dr Ivana Perića o suvremenom hrvatskom nacionalizmu, koja je strukturirana u tri poglavlja: „Ekonomske osnove nacionalnog individualiteta Hrvatske", „Nacionalizam kao održavanje i reproduciranje prošlosti" i „Sadržaj i osnovne tendencije nacionalizma u Hrvatskoj".

Perić, koji je već imao prilike istraživati ideološke aspekte hrvatskog nacionalizma (pred dvije godine izašla mu je knjiga *Ideje masovnog pokreta u Hrvatskoj)*, upustio se u ovaj ne baš lak zadatak u okviru naučnoistraživačkog projekta što ga je pokrenuo Centar za društvena istraživanja CK SKJ. Rezultat tog istraživanja je knjiga koju upravo imamo pred sobom.

U uvodu je Perić pokušao izložiti nastanak prvih manifestacija nacionalizma u Hrvatskoj u posljednjem razdoblju našeg društvenog razvoja. Tu „suvremenu" varijantu hrvatskog nacionalizma Perić datira u drugu polovicu šezdesetih godina, precizirajući da je prva vidna manifestacija tog „novog talasa", zapravo „Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika". Simptomatično je da se prva otvorenija manifestacija nacionalizma javlja u sferi kulture. To navodi u zabludu mnoge „poznavaoce" nacionalnog pitanja koji su često skloni da uzroke nacionalizma traže u etničkoj karakterizaciji, historijski uvjetovanoj. Međutim, „Deklaracija je po svojem sadržaju, po načinu prezentiranja javnosti i pretenzijama koje je u sebi sadržavala bila izrazito politički akt" — kaže autor (str. 13). Problemi jezičnog izraza dignuti su na razinu politike i nametnuti javnosti kao egzistencijalno pitanje nacije, njenog individualiteta, razvoja itd.

Društvena zbivanja su krajem šezdesetih godina pokrenula i razne snage koje se u prvo vrijeme stihijno, a zatim sve organiziranije okupljaju pod stijegom nacionalizma. Gotovo neprimjetno formiraju se razne nacionalističke grupice koje se maskiraju iza fasade „kulturnih ustanova", udruženja „slobodnih pisaca", a sve ispoljavajući dušebrižničku pažnju za hrvatsku kulturu i jezik. „Tihi marš" nacionalizma počinje se odvijati kroz kulturne institucije i udruženja, i to one koje figuriraju kao profesionalni zaštitnici kulturne baštine hrvatskog naroda. Paralelno se, naravno, odvija i drugi proces: jačaju tehnokratske tendencije i osamostaljuju se tehnomenedžerske grupice u privredi, koje se malo-pomalo vezuju uz ove isturene grupice nacionalista, najprije skriveno, a potom sve otvorenije.

Perić analizira i Desetu sjednicu CK SKH, na kojoj je identificiran hrvatski nacionalizam i na kojoj je izvršena njegova kritika, ali koju je hrvatski nacionalizam u velikoj mjeri iskoristio kao plašt za svoje interese.

O uzrocima svega toga Perić na početku knjige formulira hipoteze koje verificira u ekspoziciji problema kroz cijelu knjigu.

U poglavlju o ekonomskim osnovama nacionalnog individualiteta Hrvatske Perić analizira ekonomsku strukturu privrede u Hrvatskoj, i to prvenstveno s aspekta političkih konzekvenci i izraza specifičnosti privredne strukture i problema u Hrvatskoj u sferi međurepubličkih i međunacionalnih odnosa. Donošenje ustavnih amandmana značilo je kritiku dotadašnjih odnosa u federaciji, ali s aspekta daljnjeg razvoja samoupravljanja. Kritika koju je, pak, razvio hrvatski politički vrh nije išla u tom pravcu, nego je to bila kontestacija međurepubličkih odnosa s pozicija težnje za očuvanjem vlastitog monopola i grupnog interesa jedne emergentne strukture, takozvanog „srednjeg sloja".

Perić u drugom poglavlju prikazuje nacionalizam kao faktor održavanja i reproduciranja prošlosti. U ovoj sažetoj retrospektivi hrvatskog nacionalizma od njegovih prvih početaka do naših dana autor nam objašnjava fenomen apsolutiziranja prošlosti i „stanovište prošlosti" u rješavanju suvremenih problema društva (str. 85). Konciznom metodom eksplikacije povijesnog razvoja hrvatskog nacionalizma i njegovih mitova Perić analizira povijesni i socijalni kontekst nacionalističkih stereotipa i oblika kolektivne psihologije nacionalizma.

U trećem poglavlju autor tematizira pitanje društvenih vrijednosti u naciji i odnos prema njima, kao i odnos prema vannacionalnoj okolini. U ovom poglavlju možda je najzanimljiviji teorijski aspekt odnosa nacionalizma prema marksizmu: marksizam se ne

može više totalno odbacivati, ali se njegova argumentacija upotrebljava u svrhu kritike „kapital-odnosa" na međunacionalnoj razini. No, ne izostaju pokušaji da se obnavlja i održava shvaćanje o njegovoj „antihrvatskoj" prirodi u vezi s ocjenom događaja iz 1848, oko čega se koncentriraju „primjedbe" Marxu o pogrešno shvaćenoj ulozi Hrvata, kao i Engelsu za njegovu konstrukciju o „povijesnim" i „nepovijesnim" narodima (str. 198). Zapravo, počinje se od takvih primjedaba da bi se kasnije otvoreno pojavio zahtjev za multiplitetom idejnih i vrijednosnih sistema u svim sferama života društva, uključujući i odgoj i obrazovanje.

Posljednje poglavlje je ponešto nesistematično i, za razliku od prva dva, nije fiksirano samo na jedan aspekt problema, već se miješaju više nivoa analize. No, i pored ove primjedbe, Perićeva knjiga je ozbiljna i argumentirana monografija koja omogućuje do sad najpotpunije i najcjelovitije sagledavanje korijena i implikacija hrvatskog nacionalizma.

Objavljivanje sličnih monografija i o drugim nacionalizmima omogućilo bi bolje demistificiranje fenomena nacionalizma i uočavanje njihovog zajedničkog supstrata, a to su klasni antagonizam i socijalne promjene u bazi društva koje omogućuju javljanje nacionalističke ideologije i njenih klasnih zastupnika. Osim toga, uporedne analize raznih nacionalizama doprinijele bi utemeljenijoj političkoj akciji protiv svih oblika nacionalističke svijesti.

Damir Grubiša

„Погледи", бр. 1-2/76.

(Списание за општествени прашања)

I prvi ovogodišnji dvobroj skopskog časopisa „Pogledi" karakteriše njegova već tradicionalna otvorenost za teme i autore iz drugih republika i pokrajina. Druga njegova karakteristika je u tome što je gotovo u celini posvećen naučnom skupu „Marks i savremenost" održanom krajem septembra prošle godine u Beogradu u povodu stogodišnjice Marksove *Kritike Gotskog programa*. Sa tog naučnog skupa časopis donosi radove: dr Dragutina Lekovića: *Značaj Marksove i Engelsove kritike Gotskog programa*, dr Jovana Stojanovskog: *Makro i mikro aspekti raspodele prema radu u uslovima samoupravne robne privrede*, dr Aleksandra Vacića: *Raspodela prema radu i robna privreda* i prilog dr Stipe Šuvara: *O raspodeli društvenog proizvoda i opštoj i ličnoj potrošnji u socijalizmu*.

Dr Dragutin Leković polazi od teze da naučni značaj Marksove *Kritike Gotskog programa* treba razmatrati na dva nivoa — na nivou odnosa prema prethodnim Marksovim radovima (radi ukazivanja na teorijsko jedinstvo njegovog opusa) i na nivou otkrivanja Marksovog doprinosa daljem razvitku teorije naučnog socijalizma. Takav pristup je, smatra Leković, potreban stoga što se povremeno javljaju kontroverzna mišljenja o naučnoj vrednosti ovog Marksovog spisa i o njegovom mestu u Marksovom opusu.

Od ostalih vrlo značajnih problema pokrenutih u ovom prilogu pomenućemo pitanje odnosa države i revolucije. Naime, posredstvom kritike Lasalove koncepcije „slobodne narodne države", piše Leković, Marks dalje razvija svoje učenje o odnosu države i revolucije i o specifičnoj ulozi države u prelaznom periodu. Autor posebno analizira značenje Marksove *Kritike Gotskog programa* za osvetljavanje niza ekonomskih zakonitosti prelaza iz klasnog u besklasno društvo, a posebno „ekonomske revolucije" koja se ne sastoji samo u podruštvljavanju sredstava za proizvodnju, već i u tome što individualni rad dobija neposredno društveni karakter, te samim tim i proizvod gubi isključivu vrednosnu opredeljenost. Reč je, u stvari, o pravoj kvalitativnoj izmeni, to jest o promeni oblika (tipa) ekonomije.

Obrađujući probleme raspodele u uslovima socijalističke samoupravne robne privrede, dr J. Stoja-

novski dokazuje da je s makro aspekta raspodela u samoupravnoj robnoj privredi opravdana stoga što vodi racionalnom korišćenju uslova proizvodnje i obezbeđuje racionalno ponašanje socijalistički i samoupravno udruženih robnih proizvođača. Ovde raspodela nije u neposrednoj zavisnosti od neposrednog merenja radnog vremena, jer je reč o merenju tržišnog efekta udruženih radnika kao robnih proizvođača. Otuda je, kaže J. Stojanovski, i raspodela prema radu na nivou mikro jedinica moguća baš zato što se rad individua može neposredno meriti kao ekvivalent radnog vremena svakog proizvođača, te, prema tome, uloženi rad svakog pojedinca, količinski izražen, predstavlja faktičku osnovu participacije u delu dohotka namenjenog za lične dohotke.

J. Stojanovski smatra, između ostalog, da su društveni dogovori i samoupravni sporazumi o raspodeli dohotka i sredstava namenjenih za lične dohotke u načelu usmereni doslednijem ostvarivanju principa raspodele prema uloženom radu na nivou mikro jedinica, ali da oni ne rešavaju probleme koji su nastali narušavanjem tog principa u makro razmerama.

Dr Aleksandar Vacić takođe razmatra probleme raspodele prema radu u uslovima robne privrede u socijalističkom društvu. On smatra da su moguća dva pristupa. Jedan za polaznu osnovu rešenja uzima anticipacije klasika marksizma o organizaciji socijalističkog, odnosno komunističkog društva, nastojeći pri tome da se oblik organizacije u svakoj zemlji u što većoj meri prilagodi tim anticipacijama. Međutim, pošto klasici marksizma nisu dali celovit koncept sistema organizacije socijalističke privrede, već samo ograničen broj hipotetičkih stavova o pojedinim njegovim oblicima, Vacić se opredeljuje za nešto drugačiji pristup ovom problemu, iako svestan rizika većeg ili manjeg odstupanja koje se može okvalifikovati i kao revizija marksizma. Naime, polazeći od toga da je privredna praksa svih socijalističkih zemalja u većoj ili manjoj meri zasnovana na principima robne privrede, Vacić smatra da odgovore treba tražiti pomoću premisa koje proizlaze iz celokupnog opusa klasika marksizma i stoga predstavljaju metodološku osnovu od koje treba poći pri razmatranju raspodele prema radu. Vacić u daljem tekstu iscrpnije analizira sledeća bitna pitanja: raspodela prema radu kao opšti princip socijalističke privrede, raspodela prema radu u sistemu formalne robne privrede, problemi raspodele prema radu u sistemu socijalističke robne privrede.

Dr Stipe Šuvar u uvodnom delu svog priloga napominje da u razmatranju ni jednog drugog pitanja socijalističke teorije i prakse ne dolaze toliko do izražaja nenaučna i neistorijska gledišta koliko u raspravama o raspodeli u kojima se svi redom pozivaju i na Marksa i na marksizam. Pored toga, smatra on, evidentno je da se u postavljanju baš pitanja raspodele u socijalizmu vrše i mistifikacije.

Razmatrajući pretpostavke raspodele u socijalizmu u svetlosti pogleda klasika marksizma, S. Šuvar nalazi da socijalistička teorija i praksa već od prvih socijalističkih revolucija traži oblik raspodele, kako ukupne tako i one iz fonda lične potrošnje, ali, nastavlja on, sem Pariske komune i u jugoslovenskom društvu, nije se mnogo postiglo u stvaranju asocijacija proizvođača kao bitnih pretpostavki proizvodnje i raspodele u socijalizmu. Stoga se S. Šuvar zalaže za koncept raspodele u duhu zahteva koji su izneseni na Drugom kongresu samoupravljača u Sarajevu 1971. godine.

Među ostalim prilozima izdvajaju se članci Stojana Andova o pretpostavkama procesa robne proizvodnje u OOUR i Aleksandra Milevskog o problemima raspodele iz aspekta relacije nužan rad — višak rada.

Dr Tihomir Jovanovski analizira problem mesta i uloge banaka u socijalističkoj samoupravnoj udruženoj privredi. Autor smatra da će se s promenama u načinu osnivanja banaka (banke udruženog rada) promeniti i način raspolaganja sredstvima privrede, čime će se, u stvari, promeniti i sama suština bankarskog poslovanja.

Osobitu pažnju zaslužuje rad Cvetana Stanojevskog: *Tri varijante Dimitrova i dve Istorije*, u kome je dokumentovano pokazano da promenu bugarske politike prema Makedoniji, makedonskoj naciji i makedonskoj nacionalnoj manjini u Bugarskoj prati i obimna publicistika koja „u ime marksizma" na najgrublji način falsifikuje makedonsku nacionalnu istoriju. Paralelno s tim, ističe C. Stanojevski, vrši se i sistematska revizija svih publikacija objavljenih neposredno posle rata ili nešto kasnije u kojima je sadržana osuda velikobugarskog nacionalizma, odnosno u kojima se odaje priznanje borbi jugoslovenskih naroda za vreme rata i priznaje makedonska nacija uključujući makedonsku nacionalnu manjinu u Pirinskoj Makedoniji. U tom neslavnom pohodu, primećuje C. Stanojevski, nije pošteđen ni Georgi Dimitrov, jedna od najsvetlijih figura bugarskog radničkog i komunističkog pokreta.

Komparativno utvrđujući falsifikovanje stavova Georgi Dimitrova o makedonskoj naciji i o velikobugarskom nacionalizmu, C. Stanojevski pokazuje na koji način su iz radova Georgi Dimitrova i iz najnovijih izdanja *Istorije Bugarske* „nestali" kako makedonski narod tako i makedonska nacionalna manjina u Bugarskoj i makedonska istorija uopšte.

U redovnoj rubrici „Osvrti" ovaj dvobroj donosi recenzije izdanja marksističke literature na makedonskom jeziku.

Jordan Jovanovski

„Nový život", 1975.

(Časopis pre literatúru a kultúru)

Tradicionalno živa i razvijena slovačka publicistika u Vojvodini dosegla je jedan svoj konsolidovan i sadržajem krcat nivo u 27. godištu dvomesečnika za književnost i kulturu: „Nový život" (Novi život) koji u svojih šest brojeva ovog godišta odražava mnoge događaje, akcente, tokove i slojeve onih stvaralačkih napora kroz koje pulsira i izražava se savremena književnost i kultura vojvođanskih Slovaka.

Naspram publicističkih pokušaja i napora koji se gotovo permanentno beleže od 1864. godine, kada su u Novom Sadu pokrenuti prvi slovački dečji („Slávik") i omladinski („Zornička") listovi, sada se u „Novom životu" oseća jedna izdistingvirana koherencija i sveukupnost književnih i kulturnih ostvarenja slovačke narodnosti u Vojvodini, koja, pažljivo odmeravajući svoja stvaralačka ishodišta i pravilno usmeravajući svoju idejnu akcentiranost, deluje vrlo podsticajno i angažovano na dalji skladan razvitak kako naučnoistraživačkog tako i književnog i kulturnog rada među Slovacima u Jugoslaviji. Na ovogodišnjem, devetnaestom, književnom savetovanju Slovaka u Vojvodini (koje, uz dodeljivanje književnih nagrada, svake godine organizuje redakcija „Novog života") to se osećalo u istupanjima brojnih javnih i kulturnih radnika, pa je i književna nagrada „Novog života" za 1975. godinu pripala mr Mihalu Harpanju, glavnom i odgovornom uredniku časopisa, za njegovu studiju o doprinosu Andreja Ferka u razvitku slovačke poezije u Vojvodini.

Publicistika Slovaka u Vojvodini afirmisana je u ovom godištu časopisa „Novi život" na više načina. Uz nekrolog poznatom akademiku iz ČSSR Aleksandru Matuški, objavljen je njegov esej o časopisima u našoj kulturi, koji je napisan za naučnu konferenciju (novembra 1973. godine u Bačkom Petrovcu) posvećenu pedesetogodišnjici slovačkog studentskog časopisa u Vojvodini: „Svit" (Svitanje, 1923/24), o čemu se pojavio i zbornik radova, takođe 1975. godine. Samuel Čelovski, uključujući se u zajednička istraživanja istorije celokupne pedagoške štampe u Vojvodini, objavio je svoj iscrpan bibliografski prikaz časopisa „Domácnost a škola" (Domaćinstvo i škola, 1911—1914); Ana Vesteg je analizirala odnos poznatog staropazovačkog književnika i dra-

maturga Vladimira Hurbana Vladimirova prema listu „Národná jednota" (Narodno jedinstvo, 1920—1941); urednik „Novog života" Miroslav Demák dao je prikaz prve antologije savremene slovačke umetničke reportaže, koju je — iz tekstova u savremenim slovačkim listovima: „Hlas ľudu", „Rozhlady", „Vzlet" i u slovačkim emisijama RTV Novi Sad — sastavio Miroslav Krivak, pod nazivom *Tak sme to videli* (Tako smo to videli). Sve to prate i pripreme za proslavu 75. godišnjice časopisa „Dolnozemský Slovák" (Donjozemski Slovak, 1902—1920 u Novom Sadu), koja će predstavljati priliku da se o slovačkoj publicistici u Vojvodini nešto više i određenije kaže.

Sam časopis „Novi život" pokrenut je 1949. godine, ali je svoju tridesetogodišnjicu proslavio već 1963. godine pošto se dosta direktno nadovezao na prethodni časopis međuratnog i posleratnog perioda: „Náš život" (1933—1941. i 1946—1947), za koji je tadašnji (1963) urednik „Novog života" Andrej Ferko rekao da je predstavljao značajan punkt okupljanja slovačke narodnosti protiv fašističke opasnosti. Sadašnji urednik „Novog života" Vićazoslav Hronjec je posle marljivih istraživanja priredio i pretprošle godine izdao obimnu bibliografiju dotadašnjih 25 godišta „Novog života" (1949—1973), koja se s pravom smatra jednom od najkorišćenijih bibliografija u istraživanju savremene slovačke književnosti i kulture u Vojvodini.

Fundamentalna istraživanja svetlih tradicija slovačke kulture u Vojvodini usredsređena su prvenstveno na učešće Slovaka u revolucionarnim borbama za temelje nove zajedničke domovine — socijalističke Jugoslavije; bilo da se radi o snažnom revolucionarnom talasu Slovaka u Vojvodini 1920. godine na liniji KPJ i njegovom odrazu u đačkim i studentskim kružocima (pomenuta naučna konferencija 1973. godine o časopisu „Svit") bilo da se radi o snažnom angažovanju skojevaca i članova Partije (1937—1941) i budućih prvoboraca u đačkim i literarnim kružocima kao što je bio takozvani Đački samoobrazovni kružok Sladkovič u Petrovačkoj gimnaziji, čija pedesetogodišnjica je 1975. proslavljena simpozijumom i objavljivanjem jedne idejno angažovane i mladoj generaciji posvećene antologije: *Odkaz* (Poruka, 1975), u kojoj dominantno mesto pripada poemi pesnika Juraja Mučajia iz 1942. godine: *Braňova družina* (Branjova družina), o herojskoj akciji i pogibiji petrovačkih prvoboraca. Prošlo godište „Novog života" donelo je i nekoliko referata sa tog simpozijuma, među kojima i vrlo zapažen referat Samuela Čemana.

Praktični, teorijski i društveni aspekti savremenog kulturnog života Slovaka u Vojvodini takođe su našli odraz u prošlom godištu „Novog života" — napisima o slovačkom pozorišnom životu u Vojvodini (Jan Makan, Miroslav Demak i drugi), o dečjoj književnosti Slovaka u Vojovodini (Juraj Tušiak, Katarina Damjanova, Jozef Valihora), o muzičkom stvaranju (Jarmila Dobromirova), o etnografskim pitanjima (Marta Bovdišova), o RTV emisijama i drugim problemima, uz istovremeno praćenje odgovarajućih manifestacija šire društvene i kulturne sredine (Sterijino pozorje, Novosadske muzičke svečanosti, novosadske likovne izložbe i slično), u koju se prirodno uklapaju i kulturne aktivnosti Slovaka. Opredeljenja redakcije došla su do izražaja kako u programskoj koncepciji godišta tako i u nekim teorijskim tekstovima, koji, u dugoj i bogatoj istoriji časopisa, ipak ne predstavljaju nešto sasvim novo i izuzetno. Uprkos tome, časopis time postiže puniju osmišljenost svog kulturno-društvenog delovanja, pa i vlastitu širu afirmaciju, te se u njemu javljaju ne samo preuzeti teorijski prilozi, već i originalni članci.

Slično je i s prezentiranjem književnosti ostalih naroda i narodnosti socijalističke Jugoslavije. Tako se, na primer, uz prikaz prve zbirke prevoda kratke proze Mađara u Vojvodini na slovački jezik (Dr Imre Bori, *Cesta domov*, 1975), dva puta pojavljuje i savremeni mađarski književni kritičar u Vojvodini Janoš Banjai i pesnik Nandor Gion. Inicijative ove vrste i kontakti sa drugim književnim

sredinama doveli su do objavljivanja u „Novom životu" pesama savremenog slovenačkog pesnika Daneta Zajca, uz studiozan prikaz njegovog dela (Jože Pogačnik), ali su sigurno najvrednije one književno-kritičke analize koje, u obliku paralela, upoređuju određene idejno-estetske komponente dela jugoslovenskih pisaca (Milan Komnenić, Ljubomir Simović) sa njihovim književnim ekvivalentima u slovačkoj književnosti (Milan Rufus, Miroslav Valek i drugi), uz prezentovanje nekih njihovih (Milutin Petrović) za ovu priliku prevedenih tekstova. Lucidnu paralelu ove vrste dao je Vićazoslav Hronjec otkrivajući inspiraciju romanske pesničke škole i kod Božidara Milidragovića i kod slovačkog pesnika Jana Šimonovića, slično njegovom ranijem istraživanju uporednih anglosaksonskih podsticaja kod Jovana Hristića i slovačkog pesnika Jana Buzašija. Praćenje savremene slovačke književnosti u Slovačkoj bilo je inače dosta prisutno u nekim osvrtima, a naročito je inspirativno delovala informativna i odabranim odlomcima ilustrovana serija napisa glavnog urednika časopisa Mihala Harpanja o šest najpoznatijih književnih teoretičara i istoričara u savremenoj slovačkoj književnosti (Bakoš, Miko, Števček, Šmatlak, Đurišin, Popovič), što je ujedno kako u slovačkoj tako i u široj vojvođanskoj i jugoslovenskoj sredini pojačalo interesovanje za neke visoke domete savremene književno-teorijske misli u SR Slovačkoj.

U centru pažnje časopisa „Novi život" je u ovom godištu, naravno, kao i do sada, bila originalna književnost (donekle i kulturna istorija) Slovaka u Vojvodini, koja predstavlja jednu već kontinuiranu i živu vrednost, sa svojim okosnicama, stvaralačkim prevazilaženjima i novim slojevitostima. Svoje pesme su objavljivali: Viera Benkova-Popitova, Tomaš Čelovski, Miroslav Demak, Miroslav Dudok, Mihal Đuga, Andrej Ferko, Vićazoslav Hronjec, Jan Labat, Ana Svetlikova, Juraj Tušiak, Helena Vajgantova i Mariena Žahorcova, a svoju prozu: Janko Čeman, Andrej Čipkar, Mihal Đuga, Vićazoslav Hronjec, Milan Macerak i Zoroslav Spevak. Porivi neke sentimentalne ili lokalpatriotske nostalgije u ovom su stvaranju već davno iščezli kao prevaziđeni: u poeziji dominiraju opšteljudske teme, bez potrebe da se nešto deklariše ili, kao neka neživljena svest, patetizira; proza je (izuzev nekih opravdanih i motivisanih izuzetaka) po građi koju obrađuje sasvim otvorena, neizolovana i internacionalistička, a po stilu i žanrovima dosta raznolika.

U ukupnosti onoga što je objavljeno u prošlom godištu časopisa „Novi život" može se zapaziti jedna osetljiva rezonansa na glavne društvene i kulturne procese i fenomene savremene jugoslovenske stvarnosti, kao i puna uklopljenost u sve te zajedničke tokove, puteve i perspektive. To je ujedno vredan doprinos u izgradnji one bolje i lepše budućnosti kojoj teže svi narodi i narodnosti socijalističke Jugoslavije, posebno na kulturnom i književnom planu.

Jan Kmeć

„Naše teme", 1975.

Nedavno izašlim brojem 12/75. „Naše teme" zaokružile su i drugi ciklus svoga izlaženja. Nakon što su nekoliko godina po osnutku bile teorijski časopis Narodne omladine, odnosno Saveza omladine Hrvatske, da bi — zajedno s jednom svojom generacijom — „prerasle" omladinsku razinu i postale ne samo časopisom Socijalističkog saveza, nego i središtem istoimenoga Izdavčko-istraživačkog centra, „Naše teme" su od početka ove godine čosopis Centra CK SKH za idejno-teorijski rad. I dok je tako, s jedne strane, taj Centar konačno kompletiran time što je dobio mjerodavno teorijsko glasilo, i „Naše teme" su na neki način kompletirale svoj razvojni put, afirmirajući se u posljednjem višegodišnjem razdoblju, uz jedva zamjetne oscilacije, kao teorijska tribina u kojoj su do najpunijeg

izražaja dolazila gledišta upravo Saveza komunista Hrvatske. Stoga je pred novim (nešto izmijenjenim) uredništvom zadatak da u nešto izmijenjenim i, vjerojatno, boljim uvjetima nastavi poslom koji je ne samo započet, nego i poodmakao.

O kakvu je poslu riječ, svjedoči i posljednje godište „Naših tema", koje možemo, na žalost, samo ovlaš preletjeti. I prošle, kao i prethodnih godina, ponajviše pozornosti i prostora posvećeno je našoj društvenoj stvarnosti (u sadašnjici i nedavnoj prošlosti), uz preovladavanje sociologijskog pristupa.

Ne upuštajući se ni u kakva rangiranja tekstova, najprije ukazujemo na studiju Ivana Cifrića: *Agrarno i seljačko pitanje u teoriji i praksi naše Partije* (br. 3 i 4). Razmatrajući pažljivije razvoj stava KPJ, odnosno SKJ spram agrarnog i „seljačkog" pitanja negoli sam društveni razvoj seljaštva, kao presudnu odrednicu barem dijela partijskih oficijelnih gledišta, Cifrić izlaže poširoku lepezu ocjena koje su, među ostalima, pridonijele da u vidovdanskoj eshaeziji seljaštvo ne uvidi soluciju u Komunističkoj partiji, nego u raznim buržoaskim strankama, ali i onih gledišta i smjernica svakodnevne politike koji su i te kako pripomogli da seljaštvo bude ona masovna baza ne samo narodnooslobodilačkog rata, nego i istodobno započete socijalističke revolucije. Prateći historijski razvoj teorije i prakse KPJ, odnosno SKJ o tim pitanjima, Cifrić napokon dolazi i do osnovnih smjernica naše politike spram seljaštva i agrarnog pitanja koje nisu bitno mijenjane od Programa SKJ. To su „ekonomski principi i odnosi kao osnova u agrarnoj politici i ideja udruživanja, koja je razrađena u sklopu teze o udruženom radu".

Od drugih spomenimo još priloge: *Alijenacija i dezalijenacija u samoupravljanju* (Fikreta Bahtijarević-Šiber) i *Srednja klasa u samoupravljanju* (Mijo Biličić).

„Naše teme" objavile su lani i nekoliko vrlo zanimljivih ekonomskih tekstova, među kojima su: *Porodice stranih radnika i politika kapitala* (Zoran Petrović, br. 1) i *Osnove teorije raspodjele u samoupravnom socijalizmu* (Branko Horvat, br. 12).

Posebnu pozornost zaslužuju tri tematske cjeline koje su uvelike dale ton cjelokupnom lanjskom godištu. Kao što se i moglo očekivati, najviše prostora među njima posvećeno je tekstovima i dokumentima vezanim uz 30. obljetnicu pobjede nad fašizmom. Osim pojedinačnih rasprava Ivana Perića, Đorđa Pribićevića, Radovana Pavića i Zlatka Čepa (br. 4), vrlo su značajne rasprave Ivana Prpića: *Neki problemi teorijske interpretacije fašizma* i Žarka Puhovskog: *Fašizam i diktatura* (br. 9). U sklopu iste tematske cjeline „Naše teme" u posljednjem broju prenose iz zbornika *Komunisti o fašizmu 1920—1940.* (koji je tiskao zagrebački CAPS) predratne analize E. Kardelja i B. Adžije te autorâ pod još nedešifriranim pseudonimom V. I. S. i B. Progonski.

Još u lanjskom broju 1 „Naše teme" posvećuju svoj okrugli sto debati o granicama rasta, a kroz niz brojeva se provlači tema o društvu i religiji.

Iako prilozi posvećeni kulturi i obrazovanju zapremaju bitno manji dio lanjskog godišta „Naših tema", neki među njima zacijelo imaju znatnu zaslugu za visoku teorijsku razinu ovoga istaknutoga zagrebačkog časopisa. Govoreći o njima, nedvojbeno treba ukazati na prilog Miloša Nikolića: *O karakteru marksizma i smislu njegova izučavanja* (br. 7—8), mada se ističe i niz drugih priloga: *Udruženi rad i reforma usmjerenog obrazovanja* (Nikola Pastuović, br. 5), *Institucionalni model mišljenja* (Josip Marinković, br. 2), *Društvena i umetnička stvarnost* (Đuro Šušnjić, br. 2), *Rascjep u kulturi* (Miroslav Vujević, br. 7—8), te *Zabavna štampa — činilac masovne kulture* (Antun Petak, br. 10—11). U nemogućnosti da posvetimo nešto više prostora pojedinima od ovih tekstova, zadržat ćemo se samo na posljednjemu kao jednoj od nedvojbeno najzanimljivijih i najvrednijih rasprava

objavljenih na svih 1970 stranica lanjskoga godišta.

Na pune 104 stranice, to jest na prostoru dovoljnom za knjigu, ovaj istaknuti zagrebački sociolog srednje generacije objavio je u prvom redu impozantnu količinu podataka, odnosno rezultata mjerodavnih istraživanja, da bi na temelju njih pitanje zabavne štampe postavio kao jedno og izvanredno značajnih pitanja našeg društva — odnos između funkcija zabavne štampe i socijalističke kulture. Neposredan motiv, koji autor navodi, jest postojanje dviju teza o zabavnoj štampi — jedne koja tu štampu vidi kao instrument difuzije manipulativnog (ponajprije komercijalnog) oblika kulture masovnog društva, dakle stanja koje treba prevladati, te druge, „mas-kultovske", koja, na tragu tehnobirokratske teze o ‚kraju ideologija", vidi zabavnu štampu i ina najdifuznija sredstva masovnog komuniciranja kao autentičnu kulturu našeg doba. Bitno je također što se nosioci obiju teza verbalno legitimiraju kao istinski saveznici radničke klase.

Zaključak Petakove kritike zabavne štampe dâ se sažeti u zahtjevu za razvojem socijalističkog samoupravnog proizvodnog odnosa na razini globalnog društva, jer će se radnička klasa (kao jedini mogući nosilac socijalističke kulture) javiti kao subjekt kulturnog života tek kada zazbilj postane subjektom ekonomskog i političkog života. U tom procesu zabavna štampa ne treba da bude anatemizirana, nego bi mogla imati značajnu funkciju u informiranju i socijalističkoj demokratizaciji kulture, uz nužnu izmjenu strukture i prioriteta naglaska u svome vrijednosnom sustavu.

Završavajući ovaj letimičan prikaz, treba spomenuti i prijevode te inozemne teme, među kojima i raspravu Mirka Bolfeka: *Portugalski socijalizam: vlastite šanse i vlastite opasnosti* (br. 4).

„Naše teme" također posvećuju vrlo važan prostor recenzijama knjiga i časopisa — domaćih i inozemnih.

Inoslav Bešker

„Lumina", 1975.

(Literatură, cultură, artă)

Pojāvivši se zahvaljujući revolucionarnim društveno-istorijskim promenama u nas i, ujedno, odlučno opredeljena za te promene, „Lumina" (Svetlost), časopis za književnost, kulturu i umetnost, koji na rumunskom jeziku mesečno izdaje izdavačka kuća „Libertatea" (Sloboda) iz Pančeva, kompletirala je krajem 1975. svoje dvadeset deveto godište i neposredno se suočila sa tridesetogodišnjicom svog delovanja (prvi broj se pojavio januara 1947). U životu svakog časopisa to je relativno dug period, koji je, po pravilu, i veoma složen, ali razvojni put „Lumine" je po mnogo čemu uistinu i jedinstven, jer ona — spadajući i u našu periodiku na jezicima narodnosti — na karakterističan način i obogaćuje i kompletira celokupnu našu časopisnu situaciju i konstelaciju.

Po tome što ima izuzetnu ulogu u društvenom, političkom i kulturnom životu rumunske narodnosti u nas, te što je i sama agilan činilac kulturnog i društvenog zbivanja, „Lumina" već decenijama bitno doprinosi unapređivanju višenacionalnog društvenog i kulturnog zajedništva, odnosno bratstva i jedinstva naroda i narodnosti socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije. Iz tih i drugih razloga „Lumina" na svojim stranicama — takođe već decenijama — neguje i društveno-naučnu misao i socijalno-političku analizu pojedinih pitanja našeg opštedruštvenog razvitka.

Po svom profilu i generalnom tematskom opredeljenju, „Lumina" je u prvom redu beletristički časopis, s osnovnom namenom da promoviše originalno književno stvaralaštvo na rumunskom jeziku, kako kreativno u užem smislu tako i stimulativno — kroz kritičku reč, a i kroz kvalitetne prevode iz ostalih književnosti, primarno iz književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti. Pored te glavne preokupacije, ona određenu paž-

nju poklanja i kulturnoj i kulturološkoj problematici, te, kako je istaknuto, problematici društveno-političkih procesa i odnosa, posebno njihovim teorijsko-naučnim, idejno-političkim i filozofskim aspektima. Izvesno interesovanje ona pokazuje i za zbivanja u oblasti likovnih umetnosti, muzike, filma, pozorišta i pozorišne kritike.

Svoje socijalno-političke preokupacije „Lumina" afirmiše objavljivanjem originalne i prevodne društveno-naučne publicistike. U svom prošlom godištu ona je publikovala niz članaka, rasprava i eseja društveno-političkog, istorijskog, kulturno-socijalnog, kulturno-političkog, ekonomsko-teorijskog, idejno-političkog itd. sadržaja, kao i iz marksističke filozofije. Pošto iz tih oblasti u prošlom godištu ipak preteže prevodi, mora se napomenuti da je to stoga što časopis teži da svojim čitaocima pruži autentičnu teorijsku analizu i informaciju, što ima, dakako, i značajne druge efekte, pa i funkciju podsticanja rumunskih autora da se sistematskije bave društveno-naučnim istraživanjem pojedinih fenomena i procesa u kulturi, umetnosti i, osobito, književnoj kritici.

U kontekstu takve opšte orijentacije, u proteklom godištu „Lumina" izdvaja se niz priloga, a među njima naročito radovi druga Tita i Veljka Vlahovića.

Pod naslovom *Istorijska istina*, majskim brojem časopisa dominira fragment intervjua druga Tita Radio-televiziji Beograd povodom tridesete godišnjice pobede nad fašizmom. „Lumina" je na taj način nastavila da doprinosti rasprostranjivanju autentične analize oružane oslobodilačke borbe naših naroda i narodnosti, pravaca izgradnje našeg socijalističkog samoupravnog društva, naše nesvrstane spoljne politike, te borbe za mir i ravnopravne odnose među narodima i zemljama savremenog sveta. Ali, ona je time ponovo potvrdila i svoju osvedočenu bitnu zainteresovanost kako za sve one vrednosti koje su temeljna pretpostavka našeg socijalističkog i samoupravnog razvitka i našeg visokog ugleda u svetu tako i za istinito tumačenje i pomno negovanje revolucionarnih i kulturnih tradicija naših naroda i narodnosti. U prilog tome, potrebno je pomenuti da ona u istom broju publikuje i poemu Vladimira Nazora *Titov naprijed* (u prevodu Radu Flore).

Martovski broj je posvećen delom Ivi Andriću, a delom Veljku Vlahoviću, povodom smrti dvojice velikana naše kulture. „Lumina" donosi tri poglavlja iz knjige *Revolucije i stvaralaštvo* Veljka Vlahovića o interakciji socijalizma, stvaralaštva i samoupravljanja, kao i njegove reminiscencije na susret sa Augustom Cesarecom u Španiji i na tragičan nestanak pesnika Federika Garsije Lorke. „Lumina" donosi i kraći tekst o Veljku Vlahoviću koji je napisao S. Petrovici.

„Lumina" je objavila i niz priloga vezanih za Osmi kongres Saveza pisaca Jugoslavije, koji je prošle godine održan u Beogradu. Pored toga što je, u svom aprilskom broju, objavila Platformu Kongresa, ona je tom zapaženom društvenom i kulturnom događaju u svojoj poslednjoj prošlogodišnjoj svesci posvetila i posebnu rubriku, u kojoj je, nakon uvodne beleške Iona Marcoviceanua, donela istupanja: Staneta Dolanca, sekretara Izvršnog komiteta Predsedništva CK SKJ, Bena Zupančiča, o položaju pisca u samoupravnom društvu, i Jánosa Bànyaija, o mađarskoj književnosti u Jugoslaviji. Time je „Lumina" objavila zapravo tri priloga o slobodi stvaralaštva u socijalističkom samoupravnom društvu kao temeljnom interesu naše radničke klase i programskom cilju i smislu političke akcije SKJ. Kao što je poznato, istupanje Staneta Dolanca bilo je u celini usmereno na definisanje odnosa radničke klase, Saveza komunista i stvaralaštva, s akcentom na tezi da sloboda ne može biti ničiji monopol, te da se ona, kao društveni odnos, manifestuje i u prevladavanju svih prepreka da radnička klasa neposredno upravlja u svim oblastima ljudskog stvaralaštva, s tim što presudna uloga, ali i odgovornost, pripada svim progresivnim snagama, sa Savezom komunista na čele, u uspostavljanju adekvatnih

društveno-političkih i drugih uslova za svestranu afirmaciju svih oblika stvaralaštva. Iako tematski različiti, prilozi Bena Zupančiča i Jánosa Bányaija u stvari su svojevrsne konkretizacije tog osnovnog opredeljenja.

U sledeću grupu mogli bi se svrstati prilozi: Iona Munceana: *Samoupravne interesne zajednice u oblasti obrazovanja, kulture i naučnih istraživanja u SAP Vojvodini* (br. 1—2), Đure Kneževića: *Kadrovska politika i demokratski centralizam u Savezu komunista* i Predraga Matvejevića: *Ka novoj političkoj kulturi* (oba u br. 7—8). Pošto je socijalističko samoupravljanje njihova zajednička tema, to sva tri autora polaze — s nužnim razlikama — od fundamentalnog stava marksizma o revolucionarnom jedinstvu teorije i prakse, te se, imajući u vidu određene aspekte našeg aktuelnog razvitka, zalažu za doslednu realizaciju Ustava i odluka Desetog kongresa SKJ, a, na toj liniji, posebno za svestranu afirmaciju socijalističkog samoupravljanja i vodeće uloge Saveza komunista, između ostalog, i u smislu postojane konfrontacije sa svim konzervativnim i ostalim ideologijama suprotstavljenim osnovnim vrednostima naše socijalističke revolucije i našeg sistema socijalističkog samoupravljanja.

U aprilskom broju „Lumina" objavljuje zanimljivu raspravu Aleksandra Đurđeva pod naslovom *Teorijski pogled na marksističke koncepcije Komune — Marks i Pariska komuna*, a u dvobroju 1—2 i aktuelan članak Traila Spariosua o nastavi osnova marksizma, te osvrt Milana Vankua na zbornik radova sa simpozija o jugoslovensko-rumunskim uzajamnostima u oblasti narodne književnosti, u kome se insistira na neophodnosti marksističkog pristupa i u toj oblasti.

Na razne načine „Lumina" registruje sve važne društvene i kulturne događaje — iz pera najistaknutijih domaćih književnih i drugih poslenika. Tri decenije delatnosti izdavačke kuće „Libertatea" ona je afirmisala prilogom iz pera Todora Ghilezana (br. 5), a pede- [illegible] odišnjicu Iona Balana obeležila tako što je opusu tog istaknutog pesnika, prozaiste i prevodioca — posvetila ceo jedan broj (6). „Lumina" izuzetno pomno beleži i kontakte kulturnih radnika Vojvodine iz redova svih naroda i narodnosti, u jugoslovenskim i međunarodnim okvirima, a posebno sa susednom Rumunijom i Mađarskom.

Ovo bi bio samo isečak razgranate društveno-kulturne i teorijsko-naučne aktivnosti koju je „Lumina" razvila tokom nepune tri decenije svoga postojanja, u preko dvesta svojih brojeva i na više desetina hiljada štampanih stranica. Iako nije tipično, prošlo godište „Lumine" u značajnoj meri afirmiše društveno-političke preokupacije njene redakcije i redakcijskog saveta, kao i njenih čitalaca i saradnika, koji se poslednjih godina veoma naglašeno interesuju za teorijska, društvena i politička pitanja kulturnog stvaralaštva i socijalističkog samoupravnog razvitka, što je ujedno i globalni društveno-istorijski okvir svestranog delovanja samog časopisa.

Aurora Rotariu-Planjanin

„Marksizam u svetu", br. 12/75.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Poslednji broj „Marksizma u svetu" za 1975. objavljuje tekstove o temi „Ekonomska kriza savremenog kapitalizma", koje su — u horizontu stavova Marksa, Lenjina, R. Luksemburg i drugih marksista — napisali K. Dojčman, R. Džekobi, L. Soriente, E. Pedio, E. Mandel, S. Amin, M. Barabanov i E. Gembl i P. Volton. Predgovor je napisao H. Hadžiomerović.

K. Dojčman *(Svetska privredna kriza kao problem marksističke teorije o krizama)* smatra, polazeći od Lukačevog razumevanja marksističke ortodoksije, da usva-

janje Marksove teorije kriza ne može da se ograniči na prostu egzegezu njegovih spisa. Razrada te teorije mora da se suoči sa stvarnom krizom kapitalizma, na primer onom iz 1929—1933, koja potvrđuje neke Marksove prognoze i Lenjinove ocene o imperijalizmu kao „trulom" i „umirućem" kapitalizmu, ali istovremeno neke stavove dovodi u pitanje. Takav kritički pristup je, po ovom autoru, uslov da se postojeća stvarnost kapitalizma objasni u okvirima jedne konkretizovane marksističke teorije kriza i da se istovremeno doprinese marksističkoj obradi strategije radničkog pokreta. Ovaj zaključak autor temelji na analizi dometa teorije akumulacije R. Luksemburg i teorije sloma H. Grosmana.

R. Džekobi *(Politika u teoriji kriza: ka kritici automatskog marksizma)* kritički analizira niz stanovišta o krizama ruskih narodnjaka i nemačkih socijaldemokrata i marksista, detaljno izlažući kontroverze i politička ishodišta kako „ruske debate" (Voroncov, Struve, Tugan-Baranovski, Bulgakov, Plehanov i Lenjin) tako i „nemačke debate" (R. Luksemburg, levi komunisti, Kaucki, Bernštajn i Kunov, Grosman i njegov verni sledbenik do današnjih dana P. Matik).

L. Soriente *(Opća i ciklična kriza kapitalizma)* želi da ukaže na neophodnost marksističke analize uzroka „teške krize u kojoj se nalaze kapitalističke ekonomije". Osvrćući se na neke rasprave o tome, on smatra da je od Lenjinovog rada *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma* opšta kriza kapitalizma u ekonomskom, ali i u društvenom i političkom smislu postajala sve akutnija. Njeni izrazi su, po ovom autoru, vidljivi u krizi kolonijalnog sistema, unutarnjim kontradikcijama kapitalističke ekonomije, nestanku kapitalizma u nizu evropskih zemalja nakon drugog svetskog rata, pobedi revolucije u Kini i drugim zemljama. Posebnim znakom ove krize on smatra protivurečnost ekonomskih odnosa SAD, evropskih zemalja i Japana i pitanje nafte i sirovina kao „samo jednog aspekta nove uloge koju su na svetskoj sceni zauzele nerazvijene zemlje, bivše kolonije". Soriente smatra da se iz cikličnih uspona i dinamizma kapitalističkih ekspanzija (na primer 60-tih godina) ne može izvlačiti zaključak o tome da savremeni kapitalizam uspeva da nadvladava unutrašnje kontradikcije.

E. Pedjio *(Težina i kompleksnost krize u kapitalističkom svijetu)* prikazuje opšte i specifične karakteristike krize savremenog kapitalizma i iz toga izvlači opšte ocene. Po njegovom mišljenju, sadašnja kriza kapitalizma je „mnogo teža, kompleksnija i opasnija" nego što su predviđali ekonomisti i vlade, a razlikuje se od kriza posle drugog svetskog rata. Ona rezultira iz opštih okolnosti kapitalističkog razvoja danas, ali i iz jačanja socijalističkih zemalja, kraha kolonijalnog sistema i težnje nerazvijenih zemalja za emancipacijom. Protivurečnosti među kapitalističkim zemljama i klasna borba u tim zemljama takođe dokidaju „svetski ekvilibrij" kapitalističkog razvoja. Autorov je zaključak da sadašnja kriza potvrđuje procese započete prvim svetskim ratom — „opštu krizu kapitalizma".

E. Mandel *(Industrijski ciklus u poznom kapitalizmu)* polazi od klasične teze o cikličnoj krizi kapitalizma kao njegovom imanentnom svojstvu, čiji je izraz kretanje profitne stope. Da bi to dokazao, on dokumentovano analizira inflaciju, recesiju, državnu intervenciju. Njegov je zaključak da ekspanzija kapitalizma posle drugog svetskog rata nije prevladala unutrašnje fundamentalne suprotnosti kapitalističkog načina proizvodnje koje rađaju krize. Ali on ipak ističe da je situacija u znatnoj meri različita od one iz perioda pre 1914.

S. Amin raspravlja o krizi savremenog imperijalizma s gledišta klasne borbe i odnosa kapitala prema nedovoljno razvijenom svetu. On želi da pokaže da su i danas aktuelni Lenjinovi stavovi o tesnoj „povezanosti nove hegemonije monopola, svetskog širenja kapitalizma, kolonijalnog ugnjetavanja, razvoja radničke ari-

stokratije u kapitalističkim centrima i prvog socijaldemokratskog revizionizma". Amin polazi od smele teze da kapitalizam nema „potrebu" za „spoljašnjim" tržištima, ni za proizvode ni za kapital, iako priznaje da kapital poznaje samo „zakon" traganja za najvišom stopom viška vrednosti. Analizirajući ekspanzionizam kapitala, Amin ukazuje na pojmove „centra" i „periferije", za koje smatra da nisu sinonimi za imperijalističke zemlje i kolonije.

Polazeći od rezultata američke ekonomije, M. Barabanov *(Dugoročne tendencije u ekonomiji SAD)* iznosi svoju ocenu perspektiva njenog daljeg razvoja. Posebnu pažnju obraća na efekte naučno-tehničke revolucije i na rezultate ulaganja u nauku. Na osnovu proračuna produktivnosti rada i efektivnosti proizvodnje on izvodi zaključak da tokom stogodišnjeg razvoja ekonomije SAD deluje tendencija ubrzanja naučno-tehničkog progresa. Ali ukazuje i na to da uticaj naučno-tehničkog progresa na menjanje proporcija društvene proizvodnje nije jednoznačan. Autor ukazuje pre svega na to da postoje faktori dugoročnog delovanja koji limitiraju tempo ekonomskog rasta i pored tehničkog i naučnog progresa.

E. Gembl i P. Volton *(Ahilova peta kapitalizma ili marksistički model inflacije na primeru Engleske)* raspravljaju o problemima krize s gledišta inflacije i izuzetne uloge države u tome, na bazi analize politike britanskih poratnih vlada. Smatrajući da je ta politika udaljavala britansku ekonomiju od proklamovanih ciljeva, oni zaključuju o krizi britanskog kapitala i nesposobnosti britanskih vlada da ostvaruju proklamovane ciljeve. U to ih posebno uveravaju inflatorne tendencije i političke tendencije koje iz toga proizlaze. U zaključku ističu nesposobnost kapitala da „kalkulišući akumulira" i razreši odnos proizvodnog i neproizvodnog rada, a upravo je to, po njima, ključna tačka marksističke analize.

U netematskom delu broja objavljena su tri priloga. U rubrici „Kritika" R. Rosdolski *(Džoan Robinson: Kritika Marksa)* analizira jedan pokušaj kritike i osporavanja sa pozicije prudonizma nekih Marksovih temeljnih stavova. U rubrici „Aktuelna tema" K. Kolen *(Revolucija i kontrarevolucija na portugalskom selu)* piše o položaju portugalskog sela i o socijalnim i političkim pokretima na njemu. Ovaj informativni tekst deo je tematske celine koju je, pod naslovom *Revolucija u Portugaliji,* ovaj časopis doneo u broju 9/75. U rubrici „Tribina" objavljeni su tekstovi sa okruglog stola sovjetskog časopisa „Svetska privreda i međunarodni odnosi" o temi „Inflacija u savremenom kapitalizmu" (prilozi S. Dalina, A. Ejdelmant, G. Soljusa, L. Krasavine, R. Entova, V. Fedorova i T. Belous).

Ratko Nešković

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

7·8
1976

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 150 dinara. Za inostranstvo 300 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.

Štampa: Grafičko preduzeće „Slobodan Jović", Beograd St. Protića 52.

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XIX 1976 Broj 7—8

Prikazi

Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope

Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope, održana u Berlinu 29. i 30. juna 1976. godine, već je iza nas, ali ne toliko da bi se sa većom mirnoćom i selektivnošću mogli oceniti njeni rezultati, razlučiti bitno od nebitnog, trajno od prolaznog, istorijsko od tekućeg. Međutim, sa većom sigurnošću se može reći da ovu konferenciju niko nije doživeo kao običan politički događaj uzimajući je kao celinu — pripremne sastanke i dijalog na njima, dijalog preko sredstava javnog informisanja, dokument i njegovu sadržinu i govore šefova delegacija partija na Konferenciji, koji su, uz male izuzetke, prve ličnosti svojih partija.

Razmatranje rezultatâ Konferencije upućuje na zaključak da je ona nedvosmisleno dala punu podršku Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji održanoj u Helsinkiju. To joj je i bila namera. Težnje da se ide dalje od Helsinkija nisu bile neprisutne. Preokupiranost procenjivanjem dosadašnjih rezultata u ostvarivanju zaključaka KEBS-a nije objek-

tivno stvarala šire prostore za nove ideje. Prevazilaženje nerešenih pitanja na našem kontinentu, podsticanje snaga mira i svestrane saradnje, ostaće i dalje u centru interesovanja svih progresivnih političkih snaga Evrope. Komunističke i radničke partije su izrazile spremnost da tim naporima daju svoj novi doprinos.

Snažna podrška politici miroljubive koegzistencije država, nezavisno od razlika u društvenim sistemima, praćena je i zahtevima da način i putevi njenog ostvarivanja ne bi trebalo i ne bi mogli da se suprotstavljaju težnjama narodâ i radničke klase Evrope ka društvenim preobražajima. U tim okvirima su osuđena i sva zalaganja i sve doktrine koje idu ka petrifikaciji blokovske podele Evrope i podele interesâ u njoj.

Ako se, posmatrano iz današnje perspektive, u pripremi i na samoj Konferenciji nije desilo ništa krupno, može se ipak reći da se desilo nešto novo. To novo će imati dugoročan uticaj i dalekosežne posledice na razvoj političke strategije komunističkih i radničkih partija, na društveni preobražaj i socijalizam, na dalje podsticanje demokratizacije odnosâ među komunističkim i radničkim partijama.

Uvođenje u praksu međusobnih odnosa principa konsensusa — jednoglasnosti i njegova dosledna primena prilikom međusobne razmene mišljenja predstavlja konačno razgrađivanje primene demokratskog centralizma u međunarodnim razmerama kao osnovnog principa u sistemu odnosâ među komunističkim i radničkim partijama u prošlosti. Zadovoljavajuća javnost rada u toku priprema i na samoj Konferenciji (njen rad je pratilo oko 800 novinara različitih političkih i ideoloških pogleda) takođe je veoma značajan segment političke procedure, političke aktivnosti partija učesnica u razvoju njihovih međusobnih odnosa. Komunističke i radničke partije krenule su na put bez povratka, put menjanja načina svoga rada, put menjanja svojih međusobnih odnosa. One se predstavljaju svetu sa novim, svežim pogledima i prilozima koji imaju poseban i dugoročan značaj za proces njihovog izrastanja kao nacionalne snage u svojoj sredini, za razvoj njihovih međusobnih odnosa, za razvoj međunarodnih odnosa u celini.

Razume se, kao što smo rekli, teško je pretendovati na temeljitije razlučivanje trajnog od prolaznog, a još teže ovom

prilikom utvrđivati prioritete u pogledu ostvarivanja osnovnih ciljeva postavljenih na Konferenciji. No, nezavisno od toga, za društveni preobražaj i socijalizam u Evropi od strateškog značaja je otvaranje komunista prema svim drugim progresivnim snagama na kontinentu. Misli se, naravno, na otvaranje koje ne ostaje u granicama prostog napuštanja preostalih vidova sektaštva u redovima komunista, već predstavlja aktivan odnos u traženju savezništva na mogućim dodirnim tačkama saradnje i susreta sa drugim društvenim snagama zainteresovanim za mir i društveni progres.

Nije reč o prostom ponavljanju koncepcije narodnog fronta iz 1936. godine, već, naprotiv, o suštinskom prilagođavanju novim, izmenjenim uslovima u svetu. Ovom prilikom više komunističkih i radničkih partija Zapadne Evrope iskazale su stav, stvarnošću nametnut, da sebe ne smatraju jedinim predstavnicima radničke klase, već da su deo radničke klase i članovi ne samo drugih levo orijentisanih partija, nego čak i partija religiozne orijentacije. Ovakvo strateško opredeljenje u politici nekih najuticajnijih komunističkih partija Zapadne Evrope ne predstavlja samo prost raskid sa sektaštvom, već znači i potez od nesagledivog značaja za njihovu političku strategiju, a i za budući razvoj društvenih preobražaja i socijalizma u Evropi. Sektaštvo se, naravno, ne može pripisivati samo komunistima; ono je, može se reći, uvek, ili bar u istoj meri, bilo svojstveno i drugom krilu radničkog pokreta — socijalistima i socijaldemokratima. Sektaštvo, iako na umoru, još nije nestalo, i život i tokovi borbe za društveni preobražaj i socijalizam stalno će sužavati prostor njegovim tendencijama, stvaraće uslove da ono bude konačno napušteno. Napuštanje sektaštva i, verujemo, definitivan raskid sa njim objektivno je otvorilo puteve prilagođavanja partija novonastalim uslovima, puteve njihovog efikasnijeg političkog uticaja i brže afirmacije u svojoj nacionalnoj sredini. Tačke susreta komunista u drugim društvenim snagama zainteresovanim za mir i društveni progres predstavljaju međusobno uslovljen proces koji nije niti može biti jednosmeran, jednoznačan. Susreti komunistâ i pripadnikâ drugih radničkih i progresivnih partija i organizacija ostvarivaće se u raznim pitanjima od zajedničkog interesa u određenim deonicama razvitka političkih prilika u Evropi.

Promene međunarodnih prilika stvorile su nove revolucionarne uslove na pojedinim kontinentima. To je u pojedi-

nim zemljama pokrenulo sve progresivne snage u ofanzivu za brže i celovitije društvene preobražaje i u borbu za socijalizam.

Podrška novoj političkoj liniji nekih komunističkih partija Zapadne Evrope od strane većine komunističkih i radničkih partija prisutnih u Berlinu izraz je onih pozitivnih težnji koje su sve izrazitije u komunističkom i radničkom pokretu Evrope.

Komunističke i radničke partije Evrope izrazile su svoje uverenje i spremnost i time otvorile puteve susreta sa drugim socijalističkim, progresivno orijentisanim snagama, kao i puteve demokratizacije kako sopstvenih redova i pojedinih nacionalnih radničkih pokreta, tako i međusobnih odnosa komunističkih i radničkih partija. Stav sadržan u dokumentu da komunističke i radničke partije Evrope ne smatraju antikomunizmom svaku kritiku politike i prakse socijalističkih zemalja i komunističkih partija u celini je novi krupan korak na putu otvaranja i demokratizacije odnosa, menjanja političkog položaja komunističkih partija u svojoj nacionalnoj sredini, menjanja sopstvenih međusobnih odnosa.

Poseban strateški značaj Konferencije, uzimajući je u njenoj ukupnosti, jeste i u tome što ona predstavlja novi snažan impuls na putu relaksacije, na putu demokratizacije odnosa među komunističkim i radničkim partijama. Iako se o tom pitanju već dosta dugo vode diskusije, pri čemu se ispoljavaju različite pozicije i različita shvatanja, ipak je, s obzirom na njegovu ozbiljnost i složenost, postignut zadovoljavajući rezultat. Pri tome treba imati u vidu da se ne radi o „običnom" razmimoilaženju, već o onom koje je nastalo usled neodložne istorijske potrebe za prilagođavanjem i radikalnim promenama u odnosima među komunističkim i radničkim partijama, a alternative tome nisu brojne.

Uspeh Konferencije se ogleda i u tome što nije prikrivala realno stanje u međunarodnom komunističkom i radničkom pokretu; niko nije hteo da zabašuruje postojeće razlike. Naprotiv, ona je nastojala da izrazi pravo stanje i pokaže prave probleme. Time su u komunističkom i radničkom pokretu Evrope stvorene nove osnove, podstaknute nove inspiracije za dalju relaksaciju i promene u odnosima među komunističkim i radničkim partijama na novim osnovama.

Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope afirmisala je poznate principe: nezavisnost i samostalnost

svake partije, ravnopravnost i nemešanje u unutrašnje stvari drugih, različite puteve u izgradnji socijalizma, odgovornost svake partije pred svojom radničkom klasom i svojim narodom itd. i ozakonila ih. Naročito je istakla neophodnost saradnje komunističkih i radničkih partija sa drugim progresivnim snagama na ravnopravnoj osnovi, napustila staro i prevaziđeno shvatanje proleterskog internacionalizma i založila se za to da se on ispuni novom, svežom, istorijski istinitijom i adekvatnijom sadržinom. Razume se, proces demokratizacije tih odnosa neće ići ni ubuduće, kao ni do sada, bez teškoća, otpora, pritisaka, pokušaja da se stanje odnosâ vrati nazad. Komunisti upravo na tim pitanjima polažu ispit zrelosti. Istorija je u tom pogledu dosta poučna: nedemokratski stari sistem i struktura odnosâ bili su jedan od glavnih faktora nastajanja, produbljivanja konflikata, posebno onih ekscesnih koji su ostavili duboke negativne posledice po komunistički i radnički pokret Evrope. Sukob 1948. godine je, sa aspekta razvoja međusobnih odnosa u komunističkom i radničkom pokretu, svakako bio istorijski najvažniji, ali ne i jedini. Zbog toga na subjektivnim snagama komunističkog i radničkog pokreta leži istorijska odgovornost i zadatak da afirmišu i ispune pravom sadržinom nove vrednosti u sistemu i strukturi međusobnih odnosa.

Suprotstavljati se tim pozitivnim procesima i težnjama značilo bi biti kočničar istorije, značilo bi suprotstavljati se uspesima koje ostvaruju mnoge komunističke partije u Zapadnoj Evropi, naročito one najveće i najuticajnije. To, takođe, znači suprotstavljati se ofanzivi brojnih komunističkih partija na opštem nacionalno-političkom planu, odnosno pomagati pokušaje reakcionarnih snaga da te partije vrate u već napuštenu dugogodišnju defanzivu.

Vidljivo prevazilaženje starih i isticanje u prvi plan novih sadržaja u revolucionarnoj teoriji i praksi borbe radničke klase za socijalizam takođe je doprinos od trajne vrednosti za razvoj komunističkog i radničkog pokreta na savremenoj etapi. Kao i do sada, u istoriji razvoja marksističke teorije i revolucionarne prakse, taj proces prevazilaženja starog neminovno je bio, jeste i biće praćen ideološkim, pa i političkim, sučeljavanjima i sukobima između istorijski novog, shvaćenog kao nužnost koja proizlazi iz ukupnih objektivnih tendencija i kretanja sveta u kome živimo, i starog, kao preživele sve-

sti i prakse u odnosima u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu.

Proces popuštanja zategnutosti samom svojom dijalektikom morao je osloboditi, podstaći i razotkriti ideološka razmimoilaženja. Različita shvatanja na bazi različitih interesa, uslovljena nacionalnim revolucionarnim uslovima, dobila su svoju punu legitimnost. Popuštanje zategnutosti i međunarodne posledice tog procesa, naročito potiskivanje hladnog rata, omogućilo je ispoljavanje ideoloških razmimoilaženja, što je potvrdilo da su oni uzajamno uslovljeni, a ne da se isključuju. Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope registrovala je tu činjenicu, koja predstavlja novi politički okvir za razvoj strategije borbe za socijalizam i za međusobne odnose svih socijalističkih snaga.

Taj proces, prirodno, uslovio je brojna preispitivanja svih vrednosti strategije socijalizma, sa pozitivnom namerom i sa ciljem njihovog prilagođavanja novonastalim uslovima. Sa gledišta same Konferencije, nova, osavremenjena i za sve prihvatljiva sadržina internacionalizma predstavlja značajan napredak u izgradnji međusobnih odnosa komunističkih i radničkih partija. Internacionalistička saradnja i solidarnost ne posmatraju se više isključivo kao deo sistema i strukture međusobnih odnosa komunističkih i radničkih partija. Ta saradnja i solidarnost se izvlače iz tog suženog okvira i uvode u svet odnosa između radničke klase pojedinih zemalja njoj imanentnih klasnih interesa; uvode se u svet širih društvenih snaga angažovanih u ostvarivanju društvenog preobražaja i socijalizma. Internacionalistička saradnja proizlazi iz uvažavanja i dosledne primene nezavisnosti, samostalnosti, suverenosti svake partije, nemešanja i isključive odgovornosti pred svojom radničkom klasom i svojim narodom. Time se, u stvari, ukazuje na to da je internacionalistička saradnja dobrovoljni čin ravnopravnih i suverenih subjekata, čin koji u sebe uključuje i odnos radničke klase industrijski razvijenih zemalja prema radničkoj klasi industrijski nerazvijenih zemalja. Nova koncepcija internacionalističke saradnje i solidarnosti postaje bliska savremenim međunarodnim uslovima, postaje snažna potencija borbe protiv imperijalizma i svih oblika podređenosti i dominacije u svetu.

Ukazujući ovde na ono što je bitno, možemo reći da je na pomolu proces ozdravljenja revolucionarne teorije i revo-

lucionarne prakse. Na pomolu je nova politička strategija borbe za socijalizam, za izgradnju socijalizma, za nove odnose među socijalističkim snagama u celini, a posebno među komunističkim i radničkim partijama.

Smisao tog novog danas, a krupnog sutra je u tome što se socijalizam u potpunosti identifikuje sa demokratijom, slobodom ličnosti, humanizmom, što podrazumeva da nova politička strategija zahteva da socijalističke snage ne samo uvaže sve pozitivne, progresivne vrednosti demokratije u svim domenima društvenog života, već da ih i znatno unaprede.

Takve težnje, same po sebi, morale su se suprotstaviti do sada poznatom načinu multilateralne saradnje komunističkih i radničkih partija koja se gotovo iscrpljivala u nagodbama oko izrade pojedinih dokumenata koji su pretendovali da predstavljaju zajedničku političku strategiju obavezujućeg karaktera i slično. Takav karakter multilateralne saradnje nije niti može biti u prisnoj vezi sa pozitivnim rezultatima i težnjama, sa ravnopravnim međusobnim odnosima komunističkih i radničkih partija razvijenim u skladu sa savremenim potrebama. Zbog toga treba tražiti nove, fleksibilnije, za sve prihvatljive i korisne oblike saradnje.

U tom sklopu akciono jedinstvo se svodi na realne okvire, na konkretna pitanja od zaista zajedničkog interesa. Akciono jedinstvo iz sfere apstrakcije i ideologije prelazi u najčistiju stvarnost. Kritička otvorenost prema saradnji u međunarodnom komunističkom i radničkom pokretu u prošlosti ne afirmiše se kao cilj sam za sebe i po sebi, već kao politička potreba u procesu razvijanja nove političke strategije. Veće razumevanje za takav prilaz akcionom jedinstvu pospešivaće proces relaksacije i ubrzavaće proces radikalnijeg menjanja sistema i strukture međusobnih odnosa.

Kritički, otvoren pogled na međusobne odnose i saradnju komunističkih i radničkih partija u prošlosti podrazumeva istovremeno i kritičku otvorenost prema svim komunističkim i radničkim partijama, njihovoj politici i praksi, ali sa konstruktivnih pozicija, jer će samo takva kritika moći da podstiče razvoj revolucionarne teorije i revolucionarne prakse. Komunističke i radničke partije koje ne smognu snage da se uključe u te nove procese neće biti u stanju da odgovore ozbiljnosti istorijskog trenutka i istorijskim zadacima koji iz toga proizlaze. Prihvatiti ono što se mora nije dovoljno za pra-

ćenje i uključivanje u nove pozitivne procese u savremenim revolucionarnim uslovima. Naprotiv. Treba mobilisati snage za istraživanje ne samo onog što se nameće, već i onog što može biti ponuda, onog što otvara viziju budućnosti. Razume se, ne treba potcenjivati složenost i dugoročnost tog zadatka. Na taj proces utiču ne samo nacionalni i međunarodni uslovi, ne samo odnos snaga u samom komunističkom i radničkom pokretu, nego i odnos snaga u pojedinim komunističkim i radničkim partijama. Potreba postepenog pripremanja i prilagođavanja članstva partija novim promenama sve je očiglednija.

Ako treba istaći celokupan registar pozitivnog u svoj ukupnosti Konferencije, onda ne treba zaboraviti ni dug i složen, gotovo dvogodišnji dijalog, koji je bio konstruktivan jer nije vodio produbljivanju postojećih i nastajanju novih konflikata. Dijalog je otvorio puteve izgradnje i daljeg jačanja međusobnog poverenja, smanjio razdaljine između samih progresivnih snaga i onih koji u tom smislu zaostaju, a suzio je i manevarski prostor konzervativnim snagama i njihovim uticajima.

Za Savez komunista Jugoslavije od posebnog je značaja što su komunističke i radničke partije Evrope, i na Konferenciji i u dokumentu, na nov i drugačiji način, istorijski gledano, šire i tačnije odredile mesto, ulogu i značaj pokreta nesvrstanosti i nesvrstanih zemalja za razvoj međunarodnih odnosa i socijalizma kao svetskog procesa. To je prvi put da je na jednom međunarodnom skupu komunističkih i radničkih partija nesvrstanost bezrezervno prihvaćena i da je otklonjeno jednostrano tumačenje po kome je ta politika posmatrana samo u funkciji antiimperijalističke borbe, kao da ona ujedno ne predstavlja i političku filozofiju usmerenu protiv blokovske podele sveta, protiv trke u naoružavanju, a za ravnopravnu međunarodnu saradnju, za novi, pravedan međunarodni ekonomski poredak. Činjenica da se u dokumentu Konferencije pokret nesvrstanosti tretira kao jedan od tri opredeljujuća faktora razvoja međunarodnih odnosa i društvenog progresa u svetu — sama po sebi dovoljno govori.

Ako se pozitivni segmenti Konferencije u njenoj ukupnosti stave u fokus istorijskih trendova, vodeći računa o postojećim realnostima, o mogućim uzmicanjima, ona ne može a da ne utiče na unutrašnja politička i socijalna kretanja i u

samim socijalističkim zemljama. Razume se, reč je o uticaju od pozitivnog značaja za proces izgradnje socijalizma u socijalističkim zemljama i za socijalizam kao svetski proces. Činjenica je da je svojom ukupnošću Konferencija oslabila pozicije antikomunističkih snaga i da je pokazala da je sam komunistički pokret sve manje izvor hrane za njihovu egzistenciju. Ukoliko proces identifikacije socijalizma sa demokratijom i sve dublje demokratizacije međusobnih odnosa komunističkih i radničkih partija i njihovog sve šireg otvaranja bude nesmetano napredovao, utoliko će antikomunizam gubiti realno tlo, utoliko će imati sve manje pobornika, odnosno nosilaca.

Ne izlazeći iz okvira realnosti, treba uvek biti na oprezu s obzirom na brojne i složene odnose od relevantnog uticaja. Ako Konferencija i obeležava kraj jedne i početak druge, nove etape u razvoju strategije socijalizma i međusobnih odnosa socijalističkih snaga, ona nije u svim svojim strateškim opredeljenjima i realna zbilja, već znači otvaranje i procesa koji nisu neprotivrečni i nekonfliktni. Uključujući i otpore sa kojima treba računati, dobija se realna slika onog što je postignuto danas i onog što će biti sutra. Sutra — kako u pogledu prodora pozitivnih tendencija i snaga tako i u pogledu neizvesnosti koje se mogu očekivati.

Savez komunista Jugoslavije je takvoj novoj političkoj strategiji, različitoj po svojoj sadržini, davao, daje i davaće svoj doprinos, razvijajući sopstvenu strategiju socijalizma zasnovanu na socijalističkim samoupravnim odnosima, na socijalizmu demokratskom i humanom po svojoj sadržini. Savez komunista Jugoslavije će kao i do sada davati podršku novoj političkoj strategiji socijalističkih snaga i demokratizaciji odnosâ u komunističkom i radničkom pokretu. Taj svoj zadatak i istorijski dug Savez komunista Jugoslavije je ostvarivao svojim permanentnim konstruktivnim doprinosom.

Razume se da su i druge partije učesnice Konferencije nastojale da aktivno doprinesu tom novom procesu. Međuđim, neke od njih za to, možda, još nisu smogle dovoljno snage.

Obaveza je svake komunističke i radničke partije da se prihvati složenog posla izgradnje nove strategije socijalizma i produbljivanja i osmišljavanja novih međusobnih odnosa.

Savez komunista Jugoslavije je tu obavezu ostvarivao konstruktivnim doprinosom kako u celom toku priprema tako i na samoj Konferenciji, a ostvarivaće je isto tako i ubuduće. Prisustvo druga Tita, njegov revolucionarni ugled, kao i moralno-politički kapital i ugled Savez komunista Jugoslavije, nesumnjivo su dali poseban pečat Konferenciji.

Pokret nesvrstanosti

Osnovna tema ovog dvobroja posvećena je *pokretu nesvrstanosti*. Namera redakcije je bila da povodom petog samita šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, koji će se sredinom avgusta ove godine održati u Kolombu, pruži jedan pregled razvitka ideje i politike nesvrstanosti od njenog nastanka do naših dana i da ukaže na izvesne probleme sa kojima se nesvrstane zemlje i druge zemlje u razvoju susreću u današnjim međunarodnim političkim i ekonomskim odnosima.

Pored osvrta na politiku i praksu pokreta nesvrstanosti i na njegov razvitak i ostvarene rezultate, pored analize dosadašnjih konferencija nesvrstanih zemalja na vrhu, glavni akcenat je stavljen na one političke i ekonomske teme i probleme (neki su i detaljnije izloženi) koji će biti predmet debate na predstojećoj konferenciji u Kolombu.

Ovde je uključeno i nekoliko priloga sa međunarodnog seminara „Uloga nesvrstanosti u svetu koji se menja", koji je krajem aprila ove godine održan u Nju Delhiju.

Miljan Komatina

Nesvrstanost — nastanak, uspon i bilans

1. Politika nesvrstanosti je po mnogo čemu nova i originalna pojava. Nepoznato je, naime, u istoriji međunarodnih odnosa da se toliki broj zemalja — različitih po ekonomsko-političkom položaju i konkretnim interesima, zatim po društveno-političkom sistemu i dominirajućim društvenim snagama, kao i po kulturnom nasleđu i geopolitičkom položaju — okupi u jednom tako moćnom pokretu koji je postao jedna od dominirajućih snaga u savremenim međunarodnim odnosima, a u izvesnom smislu i pokretač unutrašnjih promena u pojedinim zemljama. Karakteristično je, takođe, da ovo okupljanje nije bilo motivisano namerom da se postignu neposredni ciljevi vezani za položaj određenih zemalja ili grupe zemalja, već dugoročnom perspektivom fundamentalnog menjanja međunarodnih odnosa. Politika nesvrstanosti je, osim toga, na najreljefniji način izrazila međunarodnu političku i ekonomsku, pa i društvenu situaciju posleratnog sveta, čija je osnovna karakteristika bila transformacija položaja mnogobrojnih naroda koji su do tada bili gotovo isključivo objekt kolonijalizma. Nesvrstanost se na kraju pojavila kao alternativa postojećem sistemu koji se posle rata počeo usmeravati u pravcu konzerviranja postojećih

odnosa, nametanja društvenih sistema ili stvaranja novih varijanata interesnih sfera. Politika nesvrstanosti je izvršila svetski zaokret, zaorala duboku brazdu u postojećem sistemu međunarodnih odnosa, otvorila perspektivu za njihovu demokratizaciju, stvorila povoljne uslove za borbu za nezavisnost i ravnopravnost i time započela novu epohu u međunarodnim odnosima.

Pokret nesvrstanosti, istovremeno, predstavlja grupu zemalja sa najvećim sličnostima i po objektivnom položaju i po težnjama. Istovetnost objektivnog položaja izražava se u činjenici da ove zemlje žive u jednom sistemu koji je stvaran bez njih i protiv njih i koji im ne samo otežava, već onemogućava optimalan slobodan politički, društveni i ekonomski razvoj i održava ih, ukoliko se ne izvrše suštinske promene, u stanju permanentne potčinjenosti, produbljuje razlike, nejednakosti i neravnopravnosti u svetu. Takav položaj uslovljava istovetnost težnji da se taj sistem promeni kroz borbu protiv svih oblika zavisnosti i istovremeno kroz razvijanje široke aktivne i ravnopravne saradnje kao dva vida jednog istog procesa i problema.

2. Nesvrstanost je nastajala u dužem procesu razvoja međunarodnih odnosa, u eri ubrzane transformacije sveta, kojoj je i sama doprinosila kao jedna od glavnih pokretačkih snaga, posle pobede nad fašizmom i posle pobede niza autentičnih revolucija, u periodu opšteg nacionalnog i revolucionarnog buđenja masa i nacija. Ona je nastala iz borbe narodâ za oslobođenje i iz suprotstavljanja kolonijalizmu, imperijalizmu i svim oblicima dominacije, iz otpora sili i podeli sveta na interesne sfere i iz težnje narodâ da sačuvaju svoju nezavisnost i da slobodno odlučuju o putevima svog društvenog i nacionalnog razvoja. Nastojanje da se svet podeli obručima vojno-političkih saveza, da se narodima nametnu pravci i modeli društvenog i nacionalnog razvoja, odredi pravac i ritam nacionalne emancipacije i da se sve novooslobođene zemlje podrede globalnom neokolonijalističkom sistemu, odnosno novoj varijanti interesnih sfera, — ubrzalo je slobodno udruživanje narodâ i država i organizovanu borbu za prevazilaženje blokovske podele i za ravnopravno učešće u rešavanju međunarodnih pitanja. Borba za mir na bazi jednake bezbednosti i ravnopravnosti među narodima i državama takođe je bila jedna od pokretačkih snaga okupljanja zemalja u pokretu nesvrstanosti. Politika nesvrstanosti, dakle, nije slučajna pojava niti subjektivna konstrukcija, već rezultat objektivnog razvoja međunarodnih odnosa, i ona će ostati trajan faktor u međunarodnim odnosima dok se ne ostvare njeni osnovni ciljevi — izgradnja novog sistema međunarodnih odnosa koji odgovara interesima čitave međunarodne zajednice.

Ubrzana transformacija nacija izražena u rađanju novih nezavisnih država posle drugog svetskog rata, širenje socijalizma kao svetskog procesa i narasle težnje za slobodom i nezavisnošću produbile su i ubrzale procese menjanja sveta, izražene pre svega u dekolonizaciji, u nacionalnoj i društvenoj emancipaciji narodâ. U procesu jačanja svih vidova nacionalnooslobodilačke borbe od

početka je snažno bio izražen otpor novooslobođenih zemalja tendencijama njihovog uključivanja u postojeći sistem i u postojeće strukture međunarodnih odnosa, koje su stvarane van njih i protiv njih. Očuvanje nacionalnog identiteta, nezavisnost i nevezivanje za vojno-političke blokove — to se nalazilo u programu gotovo svih pokreta koji su bili na čelu oslobodilačke borbe narodâ. U osnovi tih programa, koji su po svojoj dubokoj suštini usmereni protiv imperijalizma i svakog drugog vida potčinjavanja, bila je borba za pravo na slobodno odlučivanje o društvenom razvoju i spoljnopolitičkom delovanju i za takve međunarodne odnose koji će im omogućavati ubrzan privredni razvoj.

Sukobljavanje postojećeg sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa koji je zasnovan na strukturama kolonijalnog i imperijalističkog karaktera i sve širih i dubljih težnji narodâ za nezavisnošću uticalo je da mnoge zemlje, u prvom redu novooslobođene i zemlje u razvoju, traže nove puteve međunarodnog delovanja. Takvo opredeljivanje je obuhvatalo sve veći broj zemalja koje su u borbi za nove međunarodne odnose videle put za ostvarivanje svoje slobode, nezavisnosti i ravnopravnosti. Ti procesi, koji su počeli individualnim opredeljivanjem pojedinih zemalja il regionalnim grupisanjem, prerasli su u pokret nesvrstanosti univerzalnog karaktera, koji danas predstavlja jedan od suštinskih faktora međunarodnih odnosa. Razvoj u svetu je potvrdio životnost i trajnost politike nesvrstanosti kao realne snage koja utiče na sva međunarodna kretanja. Ona se sve više prihvata ne samo kao moralno-politički faktor, već kao materijalni činilac i pokretačka snaga u menjanju savremenog sveta.

Ukratko rečeno, nesvrstanost se rodila iz oslobodilačke borbe i težnji narodâ i zemalja da se slobodno razvijaju i da ravnopravno deluju u međunarodnim odnosima. Antifašistička borba u toku drugog svetskog rata nastavljena je antikolonijalnom revolucijom i stupanjem na međunarodnu scenu novih nacija koje su odbile da prihvate postojeće modele razvoja i vrednosti koje im je, u ime hladnog rata i takozvanog planetarnog sukoba progresa i reakcije, nametao kao univerzalno važeće sistem organizovan u blokove. Borba za ekonomsku dekolonizaciju, to jest za drugu fazu dekolonizacije, za promenu strukture međunarodnih ekonomskih odnosa koje je nametnuo kolonijalizam i imperijalizam kada je bio dominantan sistem u svetu, bila je jedan od najsnažnijih podsticaja stvaranju pokreta nesvrstanosti. Politika nesvrstanosti je, naravno, našla oslonac u jačanju socijalizma kao svetskog procesa i kao sve jače materijalne i političke snage u svetu. Ona je bila izraz i unutrašnjih društvenih previranja u pojedinim zemljama, kojima je sa svoje strane doprinosila razgrađivanjem sistema dominacije i eksploatacije na međunarodnom planu programima progresivnog razvoja sveta oko kojih se sve više polarizuju unutrašnje snage.

Politika nesvrstanosti je, dakle, i kao ideja i kao akcija, počela da se javlja u osvit posleratne ere u procesu sukobljavanja postojećeg sistema međunarodnih odnosa i revolucionarnih težnji

narodâ. Kroz organizovano delovanje u borbi protiv svih oblika strane dominacije, a za ostvarenje pozitivnih promena i programa, sazrevala je sve koherentnija platforma, obogaćujući međunarodne odnose novim koncepcijama, novim idejnim vidokruzima i područjima akcije, stavljajući u centar svojih idejnih preokupacija samoopredeljenje i ravnopravnost narodâ, slobodan razvoj čovečanstva, društva i nacija i povezujući pitanje mira i razvoja sa emancipacijom svih zemalja. Time se nesvrstanost pretvorila u moćan međunarodni pokret i pojavila se kao jedna od osnovnih revolucionarnih pokretačkih snaga sa globalnim društvenim i političkim pogledima na međunarodne odnose u celini. Takva akcija pokreta nesvrstanosti nije mogla biti ni dugotrajna ni dosledna bez čvršće i trajnije idejne podloge izražene u borbi za stvaranje novog sistema međunarodnih odnosa zasnovanog na pravu svakog naroda na slobodu, ravnopravnost, razvoj i progres.

3. Razdoblje razvoja politike nesvrstanosti pre Beogradske konferencije (septembra 1961) ispunjeno je raznim pojedinačnim i kolektivnim, grupnim ili regionalnim nastojanjima da se povežu napori u borbi protiv kolonijalizma i rasizma, da se zemlje opredele u odnosu na blokovsku polarizaciju i da fiksiraju veze uzajamne solidarnosti, ali i da se postave novi principi međunarodnih odnosa. Tim periodom dominira Bandunška konferencija (april 1955) koja je izrazila principe nesvrstanosti i dala impuls daljem jačanju antiblokovskih tendencija. Na međunarodnoj sceni sve je aktivnija probuđena Afrika u borbi protiv kolonijalizma. Brionski sastanak predsednika Tita, predsednika Nasera i premijera Nehrua (jul 1956) i njihova deklaracija predstavlja važan korak ka kolektivnom delovanju i oblikovanju politike nesvrstanosti na sve univerzalnijoj osnovi. Taj sastanak, na kojem je istaknuta potreba za usaglašenom međunarodnom akcijom, doprineo je daljem formiranju programa akcije tri nesvrstane zemlje, otvarajući perspektivu akcijama šireg obima i sadržaja, i to u tri bitna pravca: rešavanje međunarodnih problema, podrška narodima u borbi protiv kolonijalizma i jačanje svetskog mira, odnosno poboljšanje međunarodne situacije. Dalja akcija na istim pravcima bio je demarš šefova pet nesvrstanih zemalja — Jugoslavije, Egipta, Gane, Indije i Indonezije na XV zasedanju Generalne skupštine OUN (1967) izražen u zahtevu da velike sile obnove međusobne kontakte i pristupe rešavanju sporova mirnim putem, što je označilo važan prodor ka sve usaglašenijem delovanju nesvrstanih zemalja.

Drugo razdoblje razvoja politike nesvrstanosti obeleženo je jasnijim definisanjem te politike, njene programske sadržine i njenih poruka. Ono se ističe i po dinamičnosti akcije i po delovanju sa razrađenijim ciljevima i doktrinom. To je period organizovanog nastupa jednog sve univerzalnijeg pokreta sa razuđenijim oblicima delovanja i sa širokim manifestacijama na bazi zajedničke međunarodne političke orijentacije. Beogradska konferencija, na kojoj je učestvovalo 25 punopravnih učesnika i 3 posmatrača, ot-

vorila je u tom smislu novu etapu od kapitalnog značaja za međunarodne odnose. Glavni akcenti Beogradske konferencije bili su na problemima hladnog rata, odnosno na poboljšanju međunarodne situacije, ali je na njoj učinjen i istorijski zaokret ka definisanju programa i trasiranju puteva akcije za rešavanje ključnih međunarodnih problema kao što su kolonijalizam, razoružanje, miroljubiva koegzistencija, uloga i struktura OUN, problemi ekonomskog razvoja itd. Beogradska konferencija je inicirala niz procesa (među kojima je bio najvažniji detant) i postavila filozofsko-političku bazu pokreta nesvrstanosti. Ona predstavlja novi kvalitet u smislu prevazilaženja regionalnih okvira politike nesvrstanosti i afirmisanja nesvrstanih zemalja kao samostalnog faktora u rešavanju međunarodnih problema na bazi načela miroljubive koegzistencije. Sa Beogradskom konferencijom — i to je jedna od njenih najtrajnijih i najbitnijih posledica — počinje delovanje nove organizovane snage na svetskoj sceni, kao idejno sve oformljenijeg i usmerenijeg pokreta, koji okuplja sve veći broj zemalja.

Ekonomska konferencija u Kairu 1962. godine bila je u suštini produžetak Beogradske konferencije. Ona je najveću pažnju posvetila traženju trajnog izlaza za probleme nejednakosti i neravnomernosti ekonomskog razvoja. Deklaracija zemalja u razvoju usvojena na ovoj konferenciji predstavljala je u suštini ekonomski program politike nesvrstanosti. U njoj je posebno istaknuta potreba unapređivanja međusobne saradnje zemalja u razvoju. Posle te konferencije usledila je šira akcija nesvrstanih zemalja (u okviru UN i van njih) za rešavanje ekonomskih problema zemalja u razvoju i svetske privrede u celini.

Težište druge konferencije nesvrstanih zemalja, održane u Kairu 1964. godine, bilo je na potrebi udruženih akcija za oslobođenje nezavisnih zemalja, aktivnije podrške narodima u borbi protiv kolonijalizma, na borbi koja je stavljena u kontekst opšte borbe za mir i međunarodnu bezbednost. Odluke Kairske konferencije su odrazile dalje širenje politike nesvrstanosti i jačanje njenog uticaja, potvrđujući pokret nesvrstanosti kao samostalan faktor na putu koji je trasirala Beogradska konferencija. Kairski skup je učinio dalje korake u razradi osnovnih principa aktivne miroljubive koegzistencije — kao prava svih naroda na potpunu nezavisnost i samoopredeljenje, na slobodno odlučivanje o putevima svog razvoja, kao puta ka trajnom miru i opštem blagostanju, kao pravu na suvereno korišćenje svojih prirodnih bogatstava, kao uzdržavanja od upotrebe sile i pretnje silom, kao poštovanja osnovnih prava i slobode čovekove ličnosti; kao jednakosti svih nacija i rasa, kao rešavanja međunarodnih problema mirnim putem, kao saradnje u cilju ubrzanja ekonomskog razvoja u svetu, naročito zemalja u razvoju, kao izvršavanja međunarodnih obaveza u skladu sa principima i ciljevima OUN itd. Zadržavajući antiblokovsko obeležje, u Kairu se u celini otišlo korak dalje u definisanju politike nesvrstanosti kao borbe za očuvanje mira i za da-

lju afirmaciju principâ miroljubive koegzistencije u odnosima među državama.

U aktivnosti nesvrstanih zemalja posle Kairske konferencije došlo je do izvesnog zaostajanja zbog sve složenijeg razvoja međunarodnih odnosa kada su nesvrstane zemlje bile izložene pritiscima, mešanju u unutrašnje poslove i direktnim agresijama. Smanjenje opasnosti od svetskog sukoba zbog izgrađivanja specifičnih odnosa između vodećih sila, izraženih u procesu popuštanja zategnutosti među njima, nije smanjilo lokalne sukobe u regionima nesvrstanih zemalja i drugih zemalja u razvoju, gde je došlo do suštinskog pogoršanja međunarodne situacije, do direktnih agresija i intervencija, dok se položaj zemalja u razvoju stalno pogoršavao. Takav razvoj je doveo do svojevrsnog kolebanja u redovima nesvrstanih, i to ne toliko sa stanovišta koncepcije koliko sa stanovišta intenziteta aktivnosti i akcione usmerenosti. U tom periodu je došlo do poznatog sastanka predsednika SFR Jugoslavije, predsednika UAR i premijera Indije u Nju Delhiju, koji je predstavljao konkretnu afirmaciju i ponovno aktiviranje politike nesvrstanosti u izmenjenim i protivurečnim međunarodnim odnosima. Trajniji značaj tog trojnog sastanka je u tome što je doprineo da se principi politike nesvrstanosti učine životnijim i primenljivijim u izmenjenoj međunarodnoj situaciji. Zastoj i pasivizacija u periodu između konferencije u Kairu i konferencije u Lusaki bio je relativan, jer je u istom periodu bio održan niz skupova nesvrstanih (ministarski sastanak zemalja u razvoju u Alžiru, konsultativni sastanak nesvrstanih zemalja u Beogradu, ministarski susret nesvrstanih zemalja u Njujorku, sastanak pripremnog komiteta u Dar es Salamu i drugi) koji su potvrdili i dokazali da nesvrstanost nije beživotna šema niti okoštala dogma, već izraz suštinskih potreba savremenog sveta.

Na trećoj konferenciji nesvrstanih zemalja, održanoj u Lusaki, na kojoj je učestvovalo 75 zemalja, politika nesvrstanosti se afirmisala na međunarodnom planu kao snaga koja ne deluje samo vrednošću svojih principa, već odlučnom borbom za nove međunarodne odnose. Nesvrstanost se u Lusaki potvrdila kao stabilan međunarodni pokret čija je društveno-politička podloga postala znatno šira i čvršća. Na toj konferenciji je prevaziđena kriza kontinuiteta akcije; delovanje nesvrstanih zemalja je dobilo šire razmere i trajnije osnove. U Lusaki je posebno istaknuta potreba ravnomernijeg ekonomskog razvoja kao ekonomske nužnosti u interesu svih zemalja. Jedinstvo nesvrstanih je ojačalo kroz uvažavanje različitosti. Na konferenciji u Lusaki je još više razvijena programska platforma aktivnosti nesvrstanih zemalja i postignut viši stepen formulisanja osnovnih principa i ciljeva, pri čemu je pitanje ekonomskog razvoja dobilo jedno od najprioritetnijih mesta. U Deklaraciji o nesvrstavanju i ekonomskom progresu se posebno ističe potreba oslanjanja na sopstvene snage kroz optimalno korišćenje prirodnih bogatstava, razvijanja sopstvene tehnologije i naučnih mogućnosti, podsticanja društvenih promena, ali i potreba proširivanja i diversifikacije ekonomskih veza s drugim ze-

mljama radi unapređenja istinske međuzavisnosti U Lusaki je istaknuta potreba i neophodnost da se ravnopravno pregovaranje kao metod miroljubivog rešavanja sporova i sukoba primenjuje prema svim zemljama, vodeći pri tome računa o odgovornosti OUN i o legitimnim interesima svih subjekata međunarodne zajednice, bez obzira na njihovu veličinu i razvijenost. Kao i na dotadašnjim konferencijama, nesvrstane zemlje su izrazile svestranu podršku i pomoć oslobodilačkim pokretima i svim narodima koji se bore za mir i slobodu.

Ministarska konferencija u Džordžtaunu, koja je bila u funkciji priprema četvrte konferencije na vrhu, učinila je značajne prodore pre svega na području međusobne ekonomske saradnje usvajanjem programa akcije i institucionalizacijom grupe zemalja koordinatora za razne oblasti ove saradnje.

Alžirska konferencija je označila novu etapu u formulisanju doktrine i akcione usmerenosti nesvrstanih zemalja. Ona je usvojila niz veoma značajnih odluka na ekonomskom i političkom području, zatim u domenu međusobne saradnje i solidarnosti, kao i jačanja instrumenata usaglašenog delovanja. Ta konferencija je posvetila posebnu pažnju unapređenju koordinacije zajedničkih aktivnosti, u čemu je preloman prodor učinjen stvaranjem Koordinacionog biroa nesvrstanih zemalja sa zadatkom da koordinira zajedničke aktivnosti i inicira akcije nesvrstanih zemalja između sastanaka na vrhu ili ministarskih konferencija. Iako mandat Koordinacionog biroa nije bio sasvim precizan niti pravila njegovog ponašanja potpuno utvrđena, ovaj organ zasnovan na kolegijalnoj demokratskoj saradnji i otvorenosti prema svim nesvrstanim zemljama, značajno je unapredio međusobnu saradnju nesvrstanih zemalja, doprineo usaglašavanju njihovih stavova i blagovremenom reagovanju na svetske događaje i obezbedio kontinuitet u akciji. U celini, Alžirska konferencija predstavlja najviši oblik formulisanja ciljeva politike nesvrstanosti, stavljajući naglaske na strategijska područja kao što su očuvanje mira i bezbednosti u svetu, oslobođenje narodâ, ostvarivanje ekonomskog razvoja, izmena sistema ekonomskih odnosa u svetu, podsticanje demokratizacije međunarodnih odnosa itd. Na toj konferenciji, ná kojoj je učestvovalo tri puta više zemalja nego na Beogradskoj konferenciji, politika nesvrstanosti se potvrdila kao univerzalan faktor u svetskim kretanjima, kao politika čiji ciljevi, ostajući vizionarski, postaju deo akcije koja se konkretno realizuje. Nesvrstane zemlje su u Alžiru ukazale na ograničenosti i kontradiktornosti detanta, ističući da taj proces može biti trajan samo ako se proširi na sve delove sveta i ako u traženju rešenja za ključne međunarodne probleme budu ravnopravno učestvovale sve zemlje. Dosledna oslobodilačkoj ulozi politike nesvrstanosti, Alžirska konferencija je podržala borbu svih naroda za ostvarenje nacionalne nezavisnosti i za oslobođenje, bilo da se radi o borbi protiv kolonijalizma, strane dominacije, okupacije ili o drugim oblicima zavisnosti. Konferencija je široko razradila problem očuvanja mira i bezbednosti u svetu i ulogu UN, a u tretiranju ekonomskih pro-

blema, pored produbljene ocene međunarodne ekonomske situacije. istakla je novi prilaz rešavanju ekonomskih problema na bazi ravnopravne saradnje i uvažavanja legitimnih interesa svih zemalja. U programu akcije sadržane su mnoge konkretne mere i inicijative, a usvojen je i niz važnih odluka o međusobnoj saradnji nesvrstanih zemalja. U Alžiru se još više afirmisalo saznanje da je nesvrstanost postala doktrina međunarodnih odnosa i politički pokret koji sadrže sve osnovne zahteve i težnje najšire međunarodne zajednice.

Konferencija ministara inostranih poslova u Limi, koja je bila do sad najbrojniji skup nesvrstanih zemalja (81 punopravni učesnik, 17 posmatrača i 9 gostiju), označila je dalji razvoj osnovnih pravaca utvrđenih na alžirskom skupu. Pokret nesvrstanosti je u Limi potvrdio spremnost da preuzme svoj deo odgovornosti kao snaga koja pruža konstruktivne programe za ostvarenje novog sistema međunarodnih odnosa kroz rešavanje ključnih međunarodnih problema. U Limi je preciznije formulisano stanovište da je nesvrstanost neizbežno opredeljenje za sve narode i zemlje koje se bore za nezavisnost. Univerzalan karakter politike nesvrstanosti je izražen u povećanju broja zemalja (u Limi je, u raznim svojstvima, primljeno 12 zemalja), u povećanju broja pitanja kojima se bavi politika nesvrstanosti i u promenjenim prilazima rešavanju međunarodnih problema kroz izgradnju novog sistema na osnovama ravnopravne međunarodne saradnje. Odluke donete u Limi izrazile su činjenicu da nesvrstanost prerasta u široki pokret koji ne razvija samo međusobnu, već i opštu međunarodnu saradnju, u pokret država koje se međusobno povezuju sve čvršćim nitima saradnje i solidarnosti. U tom smislu je od izuzetnog značaja pitanje jačanja jedinstva, solidarnosti i uzajamne pomoći nesvrstanih zemalja. Ono je bilo jedno od središnih pitanja konferencije u Limi, koja je izrazila rastuću ulogu politike nesvrstanosti kao politike okrenute budućnosti i ostvarenju novog sistema međunarodnih odnosa kroz ravnopravnu saradnju i prevazilaženju podela u svetu.

4. Tokom petnaest godina svoga organizovanog delovanja, od 1961. do 1976. godine, pokret nesvrstanosti je bio jedan od bitnih faktora dubokih transformacija međunarodnih odnosa i menjanja odnosa snaga uopšte. Kao izraz oslobodilačke borbe narodâ, pokret nesvrstanosti već po svojoj prirodi sadrži sve vrednosti progresivnog razvoja čovečanstva, među kojima treba posebno istaći pravo naroda na slobodu, samoopredeljenje, nezavisnost, suverenitet i teritorijalni integritet, ravnopravno učešće u međunarodnim poslovima, slobodno odlučivanje o putevima svog unutrašnjeg razvoja itd. Politika nesvrstanosti je u svojim programima i akcijama stavila u prvi plan borbu za mir i miroljubivu koegzistenciju, borbu protiv imperijalizma, kolonijalizma i neokolonijalizma i svih oblika strane dominacije, rešavanje sporova miroljubivim putem, okončanje trke u naoružavanju, borbu protiv blokovske podele

sveta, jačanje efikasnosti OUN, borbu za ekonomsku nezavisnost i ekonomsku saradnju na bazi jednakosti i uzajamne koristi.

Politika nesvrstanosti je povezala sve snage nezavisnosti, progresa, mira i oslobođenja, ukratko — sve snage koje teže izmeni postojećeg i izgradnji novog sistema međunarodnih odnosa. Prevazilazeći sektaške okvire i prilaze, pokret nesvrstanosti je ujedinio sve antiimperijalističke i oslobodilačke snage u široki front i tako postao jedan od najširih vidova borbe protiv imperijalizma i svih oblika dominacije. Sama činjenica da su se tako različite zemlje okupile i jedinstveno delovale na osnovnim pravcima međunarodnih odnosa predstavlja jedinstven rezultat od istorijskog značaja. Pokušaj svođenja pokreta nesvrstanosti na uži krug zemalja ideološki bliskih oslabio bi njegovu akciju jer bi ga to odvojilo od svih onih snaga čije je učešće neophodno za menjanje međunarodnih odnosa i otvorilo bi imperijalističkim i drugim snagama dominacije šire prostore za delovanje. Takvi pokušaji, koji se javljaju u doba pojačanih pritisaka spolja, u suštini su izraz neverovanja u široki pokret nacionalne i društvene emancipacije u svetu ili su izraz nastojanja da se pokret nesvrstanosti veže za strane faktore. Oni vode razjedinjavanju nesvrstanih zemalja i, u krajnjoj liniji, slabe njihov uticaj u međunarodnim odnosima.

Nastup pokreta nesvrstanosti kao organizovane snage u svetu otvorio je novu fazu kako na planu usmeravanja glavnih tokova kretanja u svetu i direktnog dejstva na odnos snaga u svetu, platformu i intenzitet akcije u pravcu rešavanja međunarodnih pitanja tako i na planu uticaja na unutrašnja kretanja u pojedinim zemljama. Organizovani nastup pokreta nesvrstanosti je jedna od najznačajnijih pojava posleratnog doba kako po onome što je taj pokret učinio tako i po onome što je sprečio da se učini. Sa pojavom ovog faktora koincidira završetak jedne i početak druge faze u međunarodnim odnosima, koja, bez obzira na mnoge protivurečnosti, otvara proces traženja rešenja za ključne probleme posleratnog sveta. Ovaj organizovani nastup je univerzalizirao svetski pokret emancipacije, pokrenuo suštinska pitanja i razradio osnovne koncepte međunarodnih odnosa.

Politika nesvrstanosti je afirmisala novi koncept mira na osnovu jednake bezbednosti za sve narode (odbacujući prividnu bezbednost zasnovanu na ravnoteži vojne snage, odnosno na konceptu velikih sila, interesnih sfera ili „ravnoteže straha") i razradila kompleksan prilaz borbi za mir kroz emancipaciju svih naroda i ravnopravno učešće svih zemalja u rešavanju pre svega onih pitanja koja su vezana za krize i krizna žarišta i koja se odnose na demokratizaciju međunarodnih odnosa. Politika nesvrstanosti je odbacila podelu sveta na blokove i interesne sfere, ne zbog toga što bi izjednačavala društveno-istorijsku ulogu postojećih blokova, već zbog shvatanja da se problemi današnjeg sveta mogu rešavati jedino na bazi njegovog jedinstva, međuzavisnosti, zajedničkih napora svih zemalja. Nesvrstane zemlje su od početka smatrale da se problemi savremenog čovečanstva mogu rešavati jedino u ok-

viru sistema aktivne ravnopravne saradnje i uzajamne odgovornosti svih naroda, njihovog slobodnog dogovaranja i povezivanja u procesu korenitog menjanja postojećeg sistema ekonomskih i političkih odnosa. Takvim delovanjem pokret nesvrstanih zemalja je bitno suzio dalju podelu sveta, pokrio „prazne prostore" i smanjio mogućnost imperijalističke i druge dominacije, proširujući delovanje progresivnih snaga u rešavanju međunarodnih problema i u traženju novih pravaca slobodnog nacionalnog i društvenog razvoja. Pokret nesvrstanosti je time omogućio novooslobođenim zemljama da neposredno, čak i pre oslobođenja, postanu ravnopravan faktor u svetu. Delovanjem nesvrstanih zemalja proširivane su zone ravnopravne saradnje, što je stalno unosilo elemente stabilnosti i demokratizacije u međunarodne odnose. Na taj način je pokret nesvrstanosti ostvarivao sve širi front odbijanja postojećeg sistema, ali i doprinosio izgradnji novog sistema međunarodnih odnosa i bitnom menjanju odnosa snaga. Politika nesvrstanosti je pretvorila saznanje o međuzavisnosti u savremenom svetu u konkretnu akciju, krčeći put i stvarajući uslove za to da nosioci demokratske integracije budu oslobođeni narodi na osnovu zajedničkih interesa. Nesvrstane zemlje su svoje poglede i svoju akciju bazirale na tome da se miroljubiva koegzistencija ne može ostvariti putem pregovora između velikih sila, pa čak ni putem pregovora svih zemalja, već samo putem izgradnje takvog sistema međunarodnih odnosa u kojemu će se svi narodi moći sporazumevati i ravnopravno regulisati svoje odnose na bazi stvarno slobodne solidarnosti i čiji motiv neće biti humanitarna akcija u prilog ove ili one zemlje, a još manje rezultat poslušnog disciplinovanja u ime „opštih interesa", već suštinska zajednica interesâ svih zemalja ispoljena u ravnopravnoj saradnji.

Pored stalnog proširivanja ostrvâ nezavisnosti, saradnje i progresa na unutrašnjem planu, politika nesvrstanosti je stalno doprinosila podsticanju osnovnih procesa i rešavanju ključnih međunarodnih pitanja na liniji prioritetnog pravca svog delovanja kakav je stalna akcija za obezbeđenje mira i uklanjanje uzrokâ zategnutosti, suprotstavljanje agresiji, okupaciji, pritiscima i drugim oblicima dominacije, ostvarivanje prava na slobdan i samostalan ekonomski i nacionalni razvoj, borba za razvoj zemalja u razvoju, za stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka, aktivnost na planu jačanja međusobne i međunarodne ravnopravne saradnje.

Još na Beogradskoj konferenciji, 1961. godine, nesvrstane zemlje su pokrenule proces popuštanja zategnutosti. Odbacujući, na jednoj strani, teoriju o neizbežnosti rata i ekstremistička shvatanja o irelevantnosti procesa detanta, a na drugoj — ne prihvatajući tezu o, navodno, univerzalnoj vrednosti detanta u njegovom sadašnjem vidu i obimu, nesvrstane zemlje su detant ocenile kao neizbežan proces, kao izraz neophodnosti miroljubive koegzistencije, ali su isticale njegove ograničenosti i kontradiktornosti i energično su postavile zahtev da se on proširi na sve geografske prostore, da obuhvati sve oblasti međunarodnih odnosa i da obez-

bedi rešavanje ključnih međunarodnih problema putem ravnopravnog učešća svih zemalja. One su istovremeno ukazivale na opasnost od takvog detanta koji bi se ograničio samo na sniženje stepena zategnutosti i koji bi počivao na ravnoteži vojne sile, u okviru kojega bi se premestili centri zategnutosti i konfrontacije iz jednog regiona u drugi, odnosno pod čijim okriljem bi se nastavljala sve stravičnija trka u naoružavanju, mirno produžavala eksploatacija dve trećine čovečanstva, stalno podsticale nove ili održavale i zaoštravale stare krize, vodili lokalni ratovi i agresije. Nesvrstane zemlje su miroljubivoj koegzistenciji dale karakter dinamičnog procesa prevazilaženja statusa quo i podele sveta, a odbacile su shvatanje koegzistencije kao stvaranja modusa vivendi između blokova, odnosno tolerisanja „stanja bez rata", zalažući se za to da se principi miroljubive koegzistencije primenjuju na odnose među svim zemljama i narodima, nezavisno od društvenog sistema, veličine ili stepena razvoja, umesto njene primene isključivo između zemalja različitih sistema. Nesvrstane zemlje su miroljubivu koegzistenciju shvatile kao aktivnu međunarodnu saradnju svih zemalja za rešavanje ključnih pitanja od kojih zavisi mir, bezbednost i razvoj u svetu.

Zahtev za demokratizacijom međunarodnih odnosa je od početka bio jedan od najsuštinskijih zahteva nesvrstanih zemalja, shvaćen kao neophodnost stvaranja takvih uslova i takvog sistema međunarodnih odnosa u kojemu će sve zemlje, bez obzira na društveni sistem, veličinu ili stepen razvoja, moći ravnopravno da učestvuju u rešavanju međunarodnih problema i u stvaranju uslova u kojima narodi mogu slobodno i ravnopravno da se sporazumevaju. Ovaj suštinski princip međunarodnih odnosa je shvaćen ne samo kao pravo svih naroda i zemalja, već i kao njihova obaveza da učestvuju u rešavanju međunarodnih problema, a ne kao paternalistički koncept „razumevanja problemâ malih i nedovoljno razvijenih zemalja" ili, pak, kao formalna jednakost u glasanju u OUN na principu „jedna zemlja — jedan glas".

Nesvrstanost je kao svoj osnovni postulat istakla podršku svakoj oslobodilačkoj borbi i postala je jedan od najširih oslonaca u borbi narodâ za ostvarenje njihovih legitimnih prava. Bilo da se radi o narodima Vijetnama, Laosa i Kambodže, kolonijalnim narodima i njihovim nacionalnooslobodilačkim pokretima, Palestinskoj oslobodilačkoj organizaciji ili borbi protiv transnacionalnih kompanija, a za suvereno raspolaganje svojim nacionalnim bogatstvima i za slobodan izbor svoga puta razvoja, — svi narodi su u pokretu nesvrstanosti našli ne samo saveznike, već i put ka afirmaciji i legitimnosti svoje borbe, a, što je najvažnije, njihova je borba dobila legitimnost samoodbrane, dok je održavanje odnosâ potčinjenosti osuđeno kao permanentna agresija protiv narodâ. Nesvrstane zemlje su borbi za dekolonizaciju dale šire dimenzije kao permamentnom procesu oslobađanja od svih ostataka kolonijalizma, neokolonijalizma, monopola u sferi politike, ekonomije, kulture, svesti, informisanja itd., a pre svega kao pravu da slobodno izaberu svoj put društvenog razvoja. Dekolonizacija je, tako, dobila

karakter duboke transformacije međunarodnih odnosa, to jest da svi narodi imaju pravo da ravnopravno učestvuju u rešavanju međunarodnih problema i da se slobodno razvijaju.

Politika nesvrstanosti je postala i faktor najšire međunarodne saradnje na bazi ravnopravnosti, čime je izrazila progresivne i oslobodilačke težnje čovečanstva. Takva orijentacija ne proizlazi iz pacifističkih nastojanja da se pomire nepomirljive suprotnosti u svetu niti je posledica slabosti, već je izraz osnovnog stava da se ključni međunarodni problemi mogu rešavati samo naporima cele međunarodne zajednice, a ne u okviru zatvorenih grupacija ili grupe zemalja, bez obzira na njihovu brojčanu, vojnu ili ekonomsku moć. Orijentacija na ravnopravnu međunarodnu saradnju nikada nije značila mirenje sa postojećim odnosima zasnovanim na eksploataciji i drugim nacionalnim i socijalnim nejednakostima niti sa parcijalnim korigovanjem starog sistema međunarodnih odnosa, već je pretpostavljala permanentnu akciju za njegovo suštinsko menjanje, za stvaranje uslova u kojima bi svaki narod mogao da nađe zadovoljenje svojih legitimnih interesa. Tako koncipirana saradnja ne isključuje, već pretpostavlja konfrontaciju sa svim onim što ometa bilo koji vid oslobođenja naroda i zemalja, budući da ravnopravna i trajna saradnja može biti uspostavljena samo između nezavisnih subjekata. Zbog toga su nesvrstane zemlje uvek zastupale mišljenje da takva saradnja pretpostavlja pre svega menjanje odnosâ u korist onih koji su obespravljeni. Razvijanjem međusobne saradnje nesvrstane zemlje su dale bitan doprinos razvijanju međunarodne saradnje uopšte.

Rešavanje problema vezanih za neravnomeran ekonomski razvoj u svetu bilo je jedan od glavnih ciljeva, a može se reći i izvora pokreta nesvrstanosti. Od samog početka svoje aktivnosti nesvrstane zemlje su prišle rešavanju jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju kao jednog od globalnih političkih problema mira i bezbednosti i pokrenule borbu za novi međunarodni ekonomski poredak, odbacujući paternalističku formulu da se pitanje razvoja može rešavati pružanjem pomoći zemljama u razvoju uz održavanje bazičnih neravnopravnih odnosa. Za nesvrstane zemlje se ne radi ni o borbi protiv siromaštva, ni o vraćanju duga, odnosno ispravljanju nepravdi iz perioda kolonijalne dominacije, ni o pomoći zemljama u razvoju u užem smislu reči, već o shvatanju da se ti problemi ne mogu rešavati izvan procesa dubljih promena u celokupnom sistemu ekonomskih i političkih odnosa u svetu niti izvan društveno-ekonomskih promena u tim odnosima, što je istovremeno neodvojivo od borbe za bezbednost, mir, ravnopravnost i nezavisnost narodâ. Takvi prilazi u celini su omogućili u istoriji neviđen međunarodni intenzitet akcije za menjanje međunarodnih ekonomskih odnosa, za suzbijanje sistema kojim su dominirali imperijalistički i neokolonijalistički interesi i monopoli i, što je najvažnije, pokrenuli su na akciju najveći broj zemalja. Time politika nesvrstanosti pozitivno utiče ne samo na razvoj međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, već i na promene unutar svake pojedinačne zemlje i služi kao faktor ni di-

njavanja svih demokratskih i progresivnih snaga u borbi za ostvarenje programa politike nesvrstanosti.

Nesvrstane zemlje su od samog početka nosilac borbe za jačanje efikasnosti Organizacije ujedinjenih nacija. One su bitno doprinele projektovanju efikasnije i sadržajnije uloge OUN, koja je, zahvaljujući pre svega programima i akcijama nesvrstanih zemalja, postala univerzalan faktor ravnopravne saradnje i demokratizacije međunarodnih odnosa. Nesvrstane zemlje su se uvek zalagale za uspostavljanje novih odnosa u okviru OUN, a pre svega demokratskog sistema odlučivanja, za prilagođavanje svetske organizacije promenama u svetu, a suprotstavljale su se zaobilaženju Ujedinjenih nacija u rešavanju ključnih problema savremenog sveta.

Problem razoružanja je u okviru programa i akcije politike nesvrstanosti dobio odgovarajuće mesto kao jedan od najuniverzalnijih i najurgentnijih problema savremenog sveta, stavljajući ga na dnevni red svih svojih konferencija i prilazeći mu sa stanovišta potrebe postizanja stvarnog, i opšteg i potpunog, razoružanja, a uz učešće cele međunarodne zajednice. Ne negirajući vrednost bilateralnog pregovaranja u meri u kojoj ono daje stvarne rezultate u kretanju ka krajnjem cilju, nesvrstane zemlje su uvek davale prednost Organizaciji ujedinjenih nacija kao nezaobilaznom forumu za rešavanje tog problema. One su još od Beogradske konferencije nastojale da razrade celovit program i prilaz problemu razoružanja kao suštinskom pitanju mira i bezbednosti i predložile su sazivanje svetske konferencije o razoružanju. Bez stalne, sveobuhvatne i dinamične akcije nesvrstanih zemalja razoružanje bi ostalo u okviru bilateralnih odnosa vojno-nuklearnih sila koje imaju svoje prioritete i svoje planove, a neke od njih onemogućavaju svaku stvarnu akciju u pravcu razoružanja.

Nesvrstane zemlje su u nizu prilika dale odlučujući, nemerljiv doprinos iznalaženju izlaza iz pojedinih kritičnih situacija i udaljile su svet od ponora rata. One su svojim pravovremenim i odlučnim akcijama, grupnog, regionalnog ili univerzalnog karaktera, kao i preko Ujedinjenih nacija, u više slučajeva izgradile mostove saradnje ili našle izlaz iz opasnih situacija, stalno izgrađujući platformu za postizanje političkih rešenja za niz suštinskih pitanja. U vezi sa krizama koje proizlaze iz kolonijalnog ugnjetavanja pokret nesvrstanosti je ne samo zastupao principe samoopredeljenja, već je i pružao i pruža aktivnu podršku i svestranu pomoć nacionalnooslobodilačkim pokretima i doprineo legitimnosti njihove borbe u svetu.

Razvoj bliskoistočne krize, jedne od najuniverzalnijih i najopasnijih kriza u međunarodnim odnosima, pokazuje snagu i uticaj ovog faktora u međunarodnim odnosima. Bilo da se radi o osudi i izolaciji Izraela kao nosioca agresije i snaga koje ga podržavaju, ili o podršci legitimnim interesima arapskih naroda i zemalja, o razradi principa za rešavanje bliskoistočne krize na bazi neprihvatanja svršenih činova aneksije i okupacije i stvaranja us-

lova za miran, bezbedan i nezavisan razvoj svih država tog područja, o priznanju nacionalnih prava palestinskog naroda, afirmaciji njegovog međunarodnog subjektiviteta i državnosti, priznanju Palestinske oslobodilačke organizacije kao jedinog legitimnog predstavnika palestinskog naroda, bilo da je reč o suzbijanju ekstremističkih i nerealnih akcija koje podvajaju i slabe međunarodnu podršku, — nesvrstane zemlje su bile i ostale stalno prisutan faktor.

Kiparski problem je takođe bio područje efikasnog delovanja nesvrstanih zemalja i njihove moralne snage u svetu. Iako nisu mogle u svakom trenutku sprečiti akcije koje su bile usmerene na stvaranje svršenih činova, nesvrstane zemlje su se na zasedanjima Generalne skupštine OUN i na ministarskoj konferenciji u Limi afirmisale kao značajan faktor u rešavanju te krize, nudeći platformu koja je dobila jedinstvenu podršku cele međunarodne zajednice. Od velikog je značaja da ključni deo te platforme, pored uspostavljanja nacionalnog suvereniteta, teritorijalnog integriteta, jedinstva i nezavisnosti, predstavlja nesvrstanost kao integralni deo opšteprihvaćenog statusa Republike Kipar.

Pokret nesvrstanosti je bio solidaran i sa svim narodima i zemljama Jugoistočne Azije, Indijskog okeana, Latinske Amerike, Koreje i drugih regiona u njihovoj borbi za nacionalnu emancipaciju i učvršćenje nezavisnosti.

5. U celini, akcijom nesvrstanih zemalja svet je učinio krupne korake u identifikaciji ključnih međunarodnih problema na putu spoznaje ne samo potrebe, već i konkretnih puteva za njihovo rešavanje, ka izolaciji faktora sile, ka uspostavljanju ravnopravnih odnosa, ka shvatanju da se iz današnje krize međunarodnih odnosa ne može izaći putem blokovskih podela i konfrontacija, putem nametanja tuđih modela ili rešenja; značajno je porasla svest o međuzavisnosti i o tome da su neophodni zajednički napori međunarodne zajednice da bi se rešili međunarodni problemi; pređen je veliki put ka prevazilaženju hladnog rata, smanjenju stepena zategnutosti, sprečavanju ili gašenju nekih širih ratnih požara, pobedama raznih aspekata nacionalnooslobodilačke borbe, privođenju kraju procesa dekolonizacije, shvatanju o neodrživosti starog sistema međunarodnih ekonomskih odnosa itd. Pokret nesvrstanosti se potvrdio kao svetska snaga čija se platforma stalno širila; jačao je stepen njegovog organizovanog nastupa i intenzitet angažovanja u rešavanju međunarodnih pitanja; najveći broj zemalja se okupio na platformi koja je postala izraz potreba i interesa cele međunarodne zajednice; blokovski modeli razvoja sveta su univerzalno osporeni; postepeno se stvara nova struktura međunarodnih odnosa na bitno promenjenim tokovima međunarodnih kretanja; nacionalnooslobodilačka borba je postigla istorijske pobede; načela aktivne miroljubive koegzistencije su široko afirmisana, a bitno je promenjen opšti i regionalni odnos snaga; sve su to istorijski rezultati i tekovine udružene akcije nesvrstanih ze-

malja sa drugim miroljubivim, progresivnim, demokratskim i socijalističkim snagama.

Sve to, naravno, ne znači da nije bilo padova, uzmaka, oklevanja, pa i povremenih poraza. Složeni međunarodni uslovi prouzrokuju nejednako dejstvo politike nesvrstavanja i akcija nesvrstanih zemalja u međunarodnim odnosima. Na nekim područjima nesvrstane zemlje održavaju stalnu inicijativu, na nekim drugim su privremeno potisnute, a na trećim područjima ostaju i dalje nezaobilazan faktor rešavanja međunarodnih problema. Sve su te pojave rezultat spoljnih pritisaka ili stanja međusobnih odnosa nesvrstanih zemalja. U osnovi je, međutim, politika nesvrstavanja od početka pokazala doslednost u akciji na planu jačanja mira, bezbednosti i razvoja u svetu. Nesvrstanost je bila u stalnom usponu, kako po broju zemalja tako i po obimu problema kojima se bavila. Takav razvoj, uprkos suprotnim i često sumornim predviđanjima i sumnjama, rezultat je toga što je nesvrstanost uvek bila na glavnom pravcu istorijskog razvoja, što je odgovarala dugoročnim interesima svih zemalja i naroda koji su u potčinjenom položaju, što je svoje akcije bazirala na platformi konstruktivnog dogovaranja i sporazumevanja i na konkretnim koracima u rešavanju međunarodnih pitanja, ukratko — što je svoje akcije zasnivala na jedino prihvatljivim principima jačanja nezavisnosti, ravnopravnosti, razvoja, progresa, mira i oslobođenja. Politika nesvrstanosti je doživljavala uspon i zbog toga što je uvek bila otvorena prema svim snagama progresa i nezavisnosti, što se nije zatvarala u usku grupu zemalja, u regionalne ideološke okvire. Takva platforma koja je otvarala perspektivu menjanja međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, ali i rešavanja problema od neposrednog interesa, bila je u stanju da odgovori potrebama i interesima najvećeg dela čovečanstva, i upravo je u tome ključ za razumevanje uspona pokreta nesvrstavanja, bez obzira na razlike u stavovima o pojedinim pitanjima i uprkos raznim pritiscima i uticajima.. Zbog toga je i svaka strategija koja je sračunata na razjedinjavanje nesvrstanih zemalja doživela neuspeh.

6. Konferencija nesvrstanih zemalja u Kolombu, koja upravo predstoji, po mnogo čemu je specifična, kako u širem međunarodnom kontekstu tako i u kontekstu odnosâ u samom pokretu nesvrstanosti i njegove evolucije. Ova konferencija se održava u situaciji snažnog porasta uspona politike nesvrstanosti, njene afirmacije kao svetske politike, ali i pojačanih pritisaka i uticaja na nesvrstane zemlje. U takvom kontekstu konferencija u Kolombu će se neminovno orijentisati na to da, izražavajući sve ono što je novo u međunarodnim odnosima i u samoj politici nesvrstanosti, učini korak dalje na putu borbe za novi sistem međunarodnih odnosa. U tom okviru pred petu konferenciju nesvrstanih se postavlja zahtev da razradi odgovore na niz starih i novih suštinskih pitanja savremenog sveta.

Radi se pre svega o takvoj oceni međunarodne situacije koja će omogućiti preduzimanje odgovarajućih realnih akcija i progra-

ma za rešavanje međunarodnih problema. U tom kontekstu ocena detanta, njegovih uzroka i posledica (kao jednog od najvažnijih procesa u međunarodnim odnosima) i uloge blokova imaće jedno od značajnih mesta. U tesnoj vezi sa ocenom međunarodne situacije je i pronalaženje puteva za efikasnije delovanje na rešavanju međunarodnih problema i suprotstavljanje svim oblicima agresije i intervencionizma, svim opasnostima po mir, kao i stvaranje uslova za širu međunarodnu akciju u tom pravcu. Rešenje krize i kriznih žarišta na Bliskom istoku, Kipru, u širem prostoru Mediterana, na jugu Afrike, u Indijskom okeanu i drugim prostorima i podrška i pomoć narodima ovih regiona predstavljaće kao i do sada, jedan od najprioritetnijih pravaca akcije. U nizu ovih kriznih žarišta postoje novi elementi koji zaoštravaju stare i stvaraju nove sukobe, kao što je to slučaj naročito u prostoru Mediterana, na jugu Afrike i u Indijskom okeanu. Na planu borbe za mir — problemi razoružanja i trke u naoružavanju i preduzimanje takve međunarodne akcije koja bi ovaj problem pokrenula sa sadašnje mrtve tačke svakako će predstavljati jednu od centralnih preokupacija konferencije u Kolombu. Na tom planu se sve više razmatra neophodnost odluke o sazivanju specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN.

Ekonomska pitanja će zauzeti središno mesto na petoj konferenciji nesvrstanih. U tom smislu međusobna saradnja nesvrstanih zemalja, izgradnja novog međunarodnog ekonomskog poretka i pogoršanje položaja niza zemalja u razvoju jesu ključni aspekti ekonomske strategije nesvrstanih.

Za petnaest godina organizovanog delovanja pokreta nesvrstanosti došlo je do izvesne evolucije i u samom pokretu koja izražava nove kvalitete. Pokret je postao jači po broju, bogatiji po iskustvu i univerzalniji po shvatanjima. Tokom petnaestogodišnjeg perioda, uporedo sa razvojem međunarodnih odnosa, pokret nesvrstanosti je doživljavao sopstvenu evoluciju; on je, ne menjajući osnovne zadatke, stavljao naglasak na razna pitanja, rešavajući ih uvek na višem stepenu akcije i traženja zajedničkog imenitelja. Bliže definisanje mesta i uloge pokreta nesvrstanosti kao izraza interesa i potreba cele međunarodne zajednice biće na konferenciji u Kolombu jedno od važnih pitanja. Peta konferencija nesvrstanih treba da razmotri na koji će način nesvrstane zemlje prilagoditi metode delovanja da bi njihove akcije postale efikasnije.

7. Jačanje uloge nesvrstanih zemalja, povećanje njihovog broja, diversitet njihove aktivnosti — zahteva da se na dnevni red stavi i pitanje kriterijuma i organizacije delovanja ovog pokreta.

Pitanje kriterijuma je postalo aktuelno naročito zbog interesa jednog broja zemalja koje pripadaju multilateralnim vojnim savezima da učestvuju u pokretu nesvrstanosti u svojstvu posmatrača ili gosta. Ministarska konferencija u Limi je zauzela fleksibilne stavove u pogledu statusa gosta. Neophodno je, međutim da se razlike u gledanju na ovo pitanje prevaziđu kako sa stano-

višta potrebe očuvanja identiteta nesvrstanih zemalja tako i zbog neophodnosti da pokret nesvrstanosti odgovori na svaku evoluciju zemalja ka stvarnoj nezavisnosti i ravnopravnom učešću u međunarodnoj saradnji.

U vezi sa pitanjem organizacije delovanja javile su se mnoge ideje, mišljenja i predlozi, ali i dileme oko toga kako pronaći put za bolju koordinaciju i viši stepen efikasnosti, odnosno za rešenja koja odgovaraju suštini pokreta nesvrstanosti. Ovo pitanje je vrlo kompleksno jer, pored Koordinacionog biroa, postoje i mnogi drugi oblici saradnje na ekonomskom, informativnom i drugim područjima. O tome su se pojavili brojni predlozi i sugestije, ali izgleda da preovlađuje mišljenje da prirodi pokreta nesvrstanosti najviše odgovaraju fleksibilni kolegijalni oblici koordinacije tipa Koordinacionog biroa, što je došlo do izražaja na ministarskom sastanku u Alžiru, gde je jugoslovenski predlog naišao na širok i pozitivan odjek.

8. Učvršćenje jedinstva i solidarnosti nesvrstanih zemalja, što je uvek predstavljalo garanciju ostvarenja njihove globalne uloge, biće među vrhunskim prioritetima čija aktuelnost svakodnevno sve više raste. Ovde nije reč o insistiranju na monolitnom jedinstvu, odnosno o nastojanju da se postigne uniformno gledanje na svaki specifičan problem, već da se, polazeći od suštine i celine usmerenosti politike nesvrstanosti, doprinese daljoj razradi zajedničkog globalnog koncepta međunarodnih odnosa, pogleda na osnove međunarodnog mira i bezbednosti, na dalje akcije u stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka i u pravcu rešavanja međunarodnih problema i podrške narodima u borbi za njihova legitimna prava. Ovo jedinstvo je danas utoliko preče što je izloženo iskušenjima spoljne i unutrašnje prirode, jer su nesvrstane zemlje suočene sa ozbiljnim akcijama razjedinjavanja, razbijanja i skretanja njihove akcije sa suštinskih pravaca delovanja, a i među nesvrstanim zemljama se pojavljuju razlike u pojedinim pitanjima, kao i neki sporovi koji dobijaju konfliktan karakter. Takvi sporovi ili sukobi otvaraju prostor za spoljnu intervenciju, za delovanje protiv jedinstva nesvrstanih zemalja na širem frontu. S druge strane, takva situacija slabi uticaj nesvrstanih zemalja na međunarodne odnose, skreće ih sa suštinskih pravaca delovanja i ograničava njihovu akcionu usmerenost i sposobnost.

9. Jedno od suštinskih pitanja kojima će se konferencija u Kolombu baviti je međusobna saradnja nesvrstanih zemalja i drugih zemalja u razvoju, koja predstavlja jedno od onih područja gde politika nesvrstanosti može pokazati ne samo snagu i vitalnost, već dati i suštinski doprinos međunarodnim odnosima uopšte, razvijajući nove oblike ravnopravne saradnje, pre svega na ekonomskom području. Peta konferencija nesvrstanih će nastojati da toj saradnji dâ novi kvalitet solidarnosti i međupomoći, proširujući je na nova područja i nastojeći da ona bude organizovanija i kon-

kretnija. Ta saradnja, da bi bila efikasna i trajna, ne treba da se zatvara u uži krug zemalja i da stvara sopstvene sisteme, već treba da postane integralni deo šire međunarodne saradnje.

10. Ne anticipirajući ono što kasniji razvoj može da pruži i nametne kao prioritet, izgleda da se peta konferencija nesvrstanih usmerava u pravcu nastojanja da se na bazi ojačane uloge nesvrstanih zemalja razrade konkretni putevi za direktno učešće u rešavanju ključnih međunarodnih problema, za nove vidove konkretne međunarodne i međusobne saradnje i za ostvarivanje usvojenih odluka i zaključaka. Pri tome, naravno, treba imati u vidu da se peta konferencija nesvrstanih održava u veoma složenim međunarodnim odnosima u kojima novi elementi koji su prisutni naročito u pojedinim kriznim žarištima mogu nametnuti nova pitanja, naglaske i prioritete, na koje će konferencija u Kolombu, kao jedan od najautoritativnijih skupova na kojemu je zastupljena većina čovečanstva, bita pozvana da pruži adekvatne odgovore. Od tih odgovora zavisiće u mnogome i razvoj međunarodnih odnosa u budućem periodu.

Ranko Petković

Nesvrstane zemlje i novi sistem međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa

Konferencija nesvrstanih zemalja u Kolombu je u izvesnom smislu dvostruko jubilarna: kao peta konferencija nesvrstanih zemalja na vrhu i kao konferencija kojom se navršava petnaest godina od prve konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, održane u Beogradu 1961. godine. Zbog toga se samo po sebi nameće pitanje: šta su nesvrstane zemlje za jednu i po deceniju svoje organizovane aktivnosti postigle, odnosno koje su osnovne ciljeve i zadatke pred sebe postavljale i u kojoj su meri uspele da ih ostvare?

Pri pokušaju da konkretno odgovorimo na to pitanje moramo imati u vidu, prvo, da su inicijative i akcije nesvrstanih zemalja počele mnogo ranije pre Beogradske konferencije i, drugo, da se akcija nesvrstanih zemalja odvijala u ukupnom kontekstu međunarodnih odnosa, pri čemu su dejstva drugih međunarodnih faktora ponekad bila komplementarna, a češće u koliziji sa delovanjem nesvrstanih zemalja. Iz toga razloga ne bi trebalo sve inicijative nesvrstanih zemalja i sve efekte tih inicijativa pripisivati isključivo zasluzi nesvrstanih zemalja, kao što ni neostvare-

nje mnogih ciljeva nesvrstanih zemalja ne bi trebalo pripisivati neefikasnosti akcije nesvrstanih zemalja.

Sa stanovišta šire istorijske analize, razdoblje od petnaest godina u razvoju međunarodnih odnosa nije dovoljno dugo da bi se moglo govoriti o epohalnim promenama, odnosno korenitim transformacijama. Pa ipak, svet iz 1961. godine, kada je održana prva konferencija nesvrstanih zemalja, i ovaj iz 1976. godine kada se održava peta konferencija tih zemalja, razlikuju se među sobom u toj meri da se slobodno može govoriti o dva po mnogo čemu različita sveta. Budući da u tokovima istorijskog razvoja, naročito kada su u pitanju tako kratka razdoblja, ne može biti govora o promenama koje bi bile izraz isključivo pukog društveno-ekonomskog determinizma, sasvim je jasno da su one prevashodno izraz delovanja svesnih, organizovanih snaga na međunarodnoj sceni.

Među osnovnim političkim snagama koje su u minulom petnaestogodišnjem razdoblju organizovano delovale na međunarodnoj sceni najbrojniju grupaciju činile su nesvrstane zemlje. Već sama činjenica da je najveći broj članica međunarodne zajednice u tom periodu učestvovao u akciji nesvrstanih zemalja dala bi nam za pravo da promene do kojih je došlo u svetu u razdoblju 1961—1976. godine pripišemo u najvećoj meri akciji upravo te skupine država. Međutim, ne zanemarujući takav „aritmetički" pristup analizi doprinosa nesvrstanih zemalja promenama u svetu od Beogradske konferencije do danas, opredelićemo se za analizu koja će u prvom redu imati u vidu suštinu stvari: do kakvih je promena u svetu došlo, posredstvom kojih međunarodnih faktora i na bazi čijih programskih opredeljenja. Takav pristup će, bez sumnje, pokazati pravu meru doprinosa nesvrstanih zemalja ostvarenim i tekućim promenama u međunarodnim odnosima.

Jačanje osnovâ svetskog mira

U vreme održavanja Beogradske konferencije nesvrstanih zemalja, 1961. godine, svet se nalazio u jednom od ciklusa zaoštravanja međunarodnih odnosa, u okvirima poznatog hladnoratovskog sučeljavanja dveju blokovskih grupacija. Bez obzira na to što su tada već bile pređene kulminacione tačke hladnog rata i što je sredinom pedesetih godina došlo do otvaranja dijaloga među velikim blokovskim silama (Ženeva 1954), ipak je u osnovi međunarodnih odnosa tog vremena tinjao latentan sukob među tim silama. Takva situacija suočavala je međunarodnu zajednicu sa nimalo akademskom dilemom rat ili mir.

Upravo zato su nesvrstane zemlje pitanju uklanjanja ratne opasnosti i obezbeđivanja svetskog mira pridale prvorazredan značaj i u radu i u dokumentima Beogradske konferencije. Pri tome su istakle da postoje u osnovi tri moguća puta kojima treba ići radi obezbeđivanja svetskog mira: (a) put uspostavljanja prekinutog dijaloga velikih sila (krah pariskog susreta na vrhu 1960),

i otpočinjanja efektivnog i trajnog procesa popuštanja zategnutosti u odnosima među blokovskim silama i u svetskim razmerama; (b) put sprovođenja parcijalnih mera razoružanja i opšteg i potpunog konvencionalnog i nuklearnog razoružanja; (c) put usvajanja i kodifikovanja principâ aktivne miroljubive koegzistencije u odnosima među državama bez obzira na razlike u društvenom uređenju i u međunarodnom položaju, što će reći — put uklanjanja neravnopravnosti, politike sile i dominacije i svih drugih uzroka koji dovode do izbijanja ratnih sukoba.

Na svim ovim, jasno obeleženim frontovima nesvrstane zemlje su aktivno delovale u toku minulih petnaest godina, svodeći bilanse na svojim konferencijama u Kairu 1964, Lusaki 1970. i Alžiru 1973. godine i istodobno postavljajući pred sebe nove zadatke u skladu sa promenama u međunarodnim odnosima.

Danas — petnaest godina posle Izjave o opasnosti od rata i apela za mir i Pisma Hruščovu i Kenediju, dokumenata sa potpisima 25 državnika koji su predvodili delegacije svojih zemalja na Beogradskoj konferenciji — može se reći da je prevaziđena era hladnog rata koji se začeo i zaoštravao u bipolarnoj strukturi međunarodnih odnosa i da su mnogi složeni problemi (nemački problem, odnosi dveju nemačkih država itd.) koji su bili uzročnici blokovske konfrontacije i koji su zloupotrebljavani za provociranje ratne opasnosti skinuti sa dnevnog reda. Najbolji dokaz za to je održavanje Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju, koja je sankcionisala ostvarena konstruktivna rešenja, proklamovala fundamentalne političke i pravne principe ponašanja država u evropskom prostoru i ukazala na glavne pravce učvršćenja bezbednosti i jačanja saradnje 33 zemlje Evrope, SAD i Kanade.

Iako je promena situacije u Evropi od primordijalne važnosti zbog toga što je ona bila epicentar hladnog rata i blokovskog sukobljavanja, razgrađivanje bipolarne konstelacije i tokovi popuštanja zategnutosti zahvatili su i druge regione sveta.

U Aziji je okončana oštra hladnoratovska politička i ekonomska blokada NR Kine. Totalan krah doživela ie američka strategija „suzbijanja komunizma" u Aziji, u čijem se središtu nalazila tragična indokineska drama. Pobedom naroda Vijetnama, Kambodže i Laosa u pravednom oslobodilačkom ratu stvorene su pretpostavke za jačanje bezbednosti i saradnje u Aziji na osnovama ravnopravnosti i uzajamnog uvažavanja narodâ tog kontinenta.

Iako su Afrika i, posebno, Latinska Amerika na izvestan način bile izvan glavnih tokova konfrontacije blokovskih grupacija, ipak je popuštanje zategnutosti moguće pratiti i u tim prostorima, kako sa stanovišta doprinosa koji su tom procesu dale afričke i latinskoameričke zemlje tako i sa stanovišta efekata prevazilaženja bipolarne konstelacije u svetskim razmerama. Umnožavanje nacionalnih subjekata u Africi (od 4 nezavisne države 1945. do 38 članica OAJ u 1976. godini) i proces političke i ekonomske emancipacije zemalja Latinske Amerike suzili su prostor za ugrožavanje mira i bezbednosti u tim regionima.

U svojoj političkoj akciji nesvrstane zemlje su ukazivale naročito na opasnost od delovanja vojno-političkih saveza velikih sila, kao i od uspostavljanja i održavanja njihovih vojnih baza na teritorijama drugih zemalja. U vreme Beogradske konferencije vojno-politički savezi su ostavljali dojam neranjivih bastiona, pa se i u blokovskoj doktrini smatralo da su oni neminovan i nezaobilazan faktor epohe u kojoj živimo Međutim, vreme je pokazalo i potvrdilo procenu nesvrstanih zemalja da vojno-politički savezi u procesu popuštanja međunarodne zategnutosti postepeno, ali neizbežno gube svoj raison d'être. Blokovske sile su bile prinuđene da u određenoj meri prihvate da se najkrupniji međunarodni problemi više ne mogu efikasno i dugoročno rešavati ni u ekskluzivnim okvirima jedne ili druge blokovske grupacije niti u njihovom izolovanom dijalogu. Iako se to još ne prihvata za kompleks razoružanja i za neke druge blokovske „zabrane", ipak i debate u OUN, konferencija u Helsinkiju, pariski pregovori „Sever" — „Jug" i mnogi drugi slični primeri to potvrđuju. U isto vreme oslabio je ili se u znatnoj meri veštački održava nekada neprikosnoveni „monolitizam" blokovskih grupacija. Ako uzmemo za primer Atlantski pakt, ne samo istupanje Francuske i Grčke iz njegovih vojnih struktura, već i razlabavljeni i kontroverzni odnos EEZ i SAD, grčko-turski sukob oko Kipra, britansko-islandski spor, društveno-politička kretanja u zemljama zapadnog Mediterana i druga zbivanja u krugu atlantskih saveznika, posebno u sferi političkih i privrednih interesa i odnosa, svedoče o tome da je njegov zenit nepovratno pripao prošlosti, zajedno sa vremenima Dalsa, Adenauera i De Gasperija. Sve to u još većoj meri važi za neke druge zapadne vojne saveze (kao što su SEATO, CENTO ili ANZUS), koji su ili pred raspuštanjem ili u fazi preorijentacije na koloseke ekonomske saradnje. Slični procesi, mada drukčije motivisani i izraženi, zapažaju se i u odnosima među zemljama Varšavskog ugovora, iz čije strukture se izdvojila Albanija, a politički individualitet nekih drugih zemalja doživeo je zapaženu evoluciju.

Sve u svemu, kada je reč o smanjivanju opasnosti od svetskog rata, došlo je do bitnog preokreta koji se izražava u prevazilaženju hladnog rata i započinjaju procesa detanta. Nije nam cilj da to ilustrujemo brojnim primerima, kao što nije potrebno da ukazujemo ni na sve nedostatke i ograničenosti detanta, niti na tačke na kojima se u sadašnjim uslovima produžava borba za učvršćenje svetskog mira kao najveće vrednosti čovečanstva i bitne pretpostavke za ostvarivanje svih drugih demokratskih i progresivnih ciljeva međunarodne zajednice i savremenog društva.

Dekolonizacija — razgrađivanje osnovâ sistema imperijalizma

U vreme održavanja Beogradske konferencije još su egzistirali značajni punktovi kolonijalne moći, naročito u Africi južno od Sahare, u Karibima i na pacifičkim prostranstvima, tako da je

problem kolonijalizma bio jedan od najakutnijih međunarodnih problema, i to ne samo kao izraz istorijske potrebe da kolonijalizam bude konačno i potpuno likvidiran, već i kao izvor ozbiljnih kriznih žarišta i opasnosti za svetski mir. Upravo u to vreme veliku zabrinutost su izazivali događaji u Kongu i Alžiru, dok je u Južnom Vijetnamu otpočinjala američka intervencija. Englesko kolonijalno carstvo je u najvećoj meri bilo razgrađeno, francuski kolonijalizam je, takođe, bio na izdisaju, ali portugalski i španski još su u najvećoj meri bili netaknuti. Kolonijalni gospodari, suočeni sa snažnim nacionalnooslobodilačkim pokretom, nastojali su da što više odlože čas svog povlačenja i u tom cilju su primenjivali silu, koristeći svoje oružane snage i vojne potencijale svoje blokovske grupacije, kao i razne oblike ekonomskog i drugog pritiska.

Nesvrstane zemlje su stupile u energičnu akciju za likvidiranje kolonijalizna na svim frontovima na kojima je bilo moguće i nužno voditi ovu bitku. U Ujedinjenim nacijama vođena je borba za sprovođenje prava narodâ na samoopredeljenje. Procedura koju su predvideli tvorci Povelje Ujedinjenih nacija već je u velikoj meri bila prevaziđena. Sem toga, sprovođenje prava narodâ na samoopredeljenje bilo je uslovljeno etapama koje su u određenoj meri izražavale interese velikih kolonijalnih sila koje su se nalazile među tvorcima Povelje. Zbog toga su nesvrstane zemlje nastojale da Ujedinjene nacije evoluiraju u prilazu problemu kolonijalizma i da prevaziđu sve kompromise sadržane u Povelji. Na inicijativu nesvrstanih zemalja i zahvaljujući njihovom moralnom i političkom pritisku, bila je usvojena Deklaracija o neodloživoj likvidaciji kolonijalizma, koja je nalagala metropolama da bez oklevanja priđu davanju nezavisnosti svim svojim posedima. Među novim načelima koja su prihvaćena i za čije se sprovođenje trebalo svim silama založiti od ogromnog značaja je bilo načelo da nacionalnooslobodilačka borba predstavlja jedan od vidova primene prava na samoodbranu, a da održavanje kolonijalnog statusa predstavlja agresiju protiv naroda dotične zemlje.

Ali, borba za likvidiranje ostataka kolonijalizma nije vođena samo na međunarodnopravnom polju. Nesvrstane zemlje su smatrale jednom od svojih najvažnijih političkih obaveza da efektivno podržavaju nacionalnooslobodilačke pokrete. Veći broj nacionalnooslobodilačkih pokreta imao je status posmatrača na Beogradskoj konferenciji, dok je Privremena vlada Alžira bila primljena u punopravno članstvo. Na svim potonjim konferencijama pravo posmatrača dobijali su oslobodilački pokreti iz svih krajeva sveta, a zemljama koje su sticale nezavisnost bila su automatski otvorena vrata pokreta nesvrstanih. U svim deklaracijama i rezolucijama koje su bile usvajane na konferencijama nesvrstanih zemalja zauzimani su načelni stavovi o potrebi i značaju likvidiranja kolonijalizma, kao i konkretni stavovi o pravima pojedinih naroda na samoopredeljenje i nezavisnost.

Za nesvrstane zemlje dekolonizacija nije bila samo izraz opadanja moći kolonijalnih sila, već i jedan od glavnih tokova druš-

tveno-istorijske transformacije međunarodne zajednice u celini, veoma važna komponenta antiimperijalističke revolucije. Dekolonizacija je definitivno ukinula ne samo vekovnu podelu sveta na takozvane civilizovane zemlje i zemlje kojima nije priznavan status ravnopravnih partnera u međunarodnim odnosima, nego i posleratnu bipolarnu blokovsku konstelaciju, koja je imala za cilj, pored ostalog, da iz odlučivanja o svetskim poslovima isključi sve zemlje koje nisu bile uključene u blokovske grupacije. Otuda nesvrstane zemlje nisu tretirale dekolonizaciju kao „dodatni ili rezervni front" u borbi protiv imperijalizma, već kao jedan od glavnih istorijskih pravaca akcije za transformaciju celokupnog sistema međunarodnih odnosa na novim demokratskim i progresivnim osnovama.

Konkretne tačke u dokumentima nesvrstanih zemalja od Beograda do Kolomba predstavljaju, čak i u sasvim bukvalnom smislu, deonice u preobražavanju međunarodne zajednice s kraja epohe kolonijalizma do početka nove epohe u kojoj će svi narodi sveta ostvariti svoje pravo na samoopredeljenje i formiranje nezavisnih nacionalnih država. O impresivnosti tih istorijskih preobražaja svedoči i podatak da je početkom ovoga veka 3/4 čovečanstva bilo pod kolonijalnim i polukolonijalnim jarmom, 1945. godine 1/4, a danas — 1976. godine — samo 1% svetskog stanovništva.

Borba za stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka

Još na Beogradskoj konferenciji uočen je i istaknut ogroman značaj borbe za ekonomski razvoj, za ekonomsku samostalnost novooslobođenih zemalja i za prevazilaženje opasnih disproporcija i izvorâ neravnoteže u svetskoj privredi. Kakav je značaj pridat pitanjima ekonomskog razvoja, vidi se ne samo iz teksta Beogradske deklaracije, već i iz odluke da se održi posebna konferencija o problemima svetske privrede i ekonomskog razvoja zemalja u razvoju. Takva konferencija je održana 1962. godine u Kairu, a u njenim dokumentima su, u osnovi, formulisane gotovo sve akcije koje su nesvrstane zemlje kasnije preduzimale.

I ovde je akcija nužno zahvatila više povezanih frontova. Veoma važan front borbe predstavljale su Ujedinjene nacije, gde je problemima ekonomskog razvoja trebalo dati mnogo važnije mesto od onog koje im je bilo određeno prilično skromnom strukturom i ovlašćenjima Ekonomskog i socijalnog saveta, regionalnih ekonomskih komisija i nerazvijenom mrežom specijalizovanih agencija. Direktan rezultat te akcije bilo je stvaranje UNCTAD-a 1964. godine, kao univerzalnog organa za pitanja trgovine i razvoja, kao i specijalizovanih agencija čiji je cilj pružanje efikasnije podrške ekonomskom razvoju nerazvijenih zemalja (UNIDO, IDA itd.).

Na inicijativu nesvrstanih zemalja došlo je do stvaranja grupe 77 zemalja u razvoju (danas obuhvata 110 članica), koja je nosi-

lac akcija nesvrstanih zemalja u borbi za stvaranje novog međunarodnog poretka. Izuzetan značaj je imalo prevazilaženje teze da se disproporcije u svetskoj privredi i brži ekonomski razvoj zemalja u razvoju mogu ostvariti parcijalnim i palijativnim merama, ma koliko one bile značajne. Uporedo sa isticanjem značaja raznih vidova međusobne saradnje zemalja u razvoju i ostvarivanja ravnopravnog partnerskog odnosa sa razvijenim zemljama u rešavanju vitalnih međunarodnih ekonomskih problema sazrevalo je saznanje da najvažnija pitanja ne mogu biti trajno rešena u postojećem sistemu međunarodnih ekonomskih odnosa, već da je nužno njegovo korenito menjanje, to jest stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Evolucija shvatanjâ i rezultatâ borbe nesvrstanih zemalja na planu ekonomskog razvoja može se pratiti od Beogradske deklaracije preko Programa za mir i međunarodnu saradnju iz Kaira do Ekonomske deklaracije i Programa akcije za ekonomsku saradnju iz Lusake, Ekonomske deklaracije Džordžtauna i ekonomskih dokumenata usvojenih na Alžirskoj konferenciji. U kojoj meri je aktivnost nesvrstanih zemalja na planu ekonomskog razvoja i međunarodnih ekonomskih odnosa prerasla interese i zahteve samo zemalja u razvoju, odnosno samo nesvrstanih zemalja, svedoči održavanje VI i VII specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN o pitanjima iz domena svetske privrede i međunarodnih ekonomskih odnosa, održavanje konferencije u Dakaru, Parizu, Manili i IV UNCTAD-a u Najrobiju. U tom sklopu izuzetan značaj je imalo i održavanje svetskih konferencija o problemima koje su na dnevni red stavile takođe nesvrstane zemlje: Svetske konferencije o stanovništvu u Bukureštu, Svetske konferencije o ishrani u Rimu, Međunarodne konferencije o pravu mora u Karakasu i Ženevi, Svetske konferencije o položaju žene u Suidad Meksiku, kao i nekih drugih skupova koji, u ukupnom efektu, izražavaju nove poglede na vitalna pitanja savremenog sveta i doprinose uspostavljanju novih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa.

Iako u materijalnom odnosu snaga još nisu nastupile bitne promene, izuzev na onom sektoru gde se nalaze zemlje proizvođači petroleja, ipak je na svim stranama preovladalo gledište da se u interesu ekonomske stabilnosti i razvoja moraju izgrađivati odnosi ravnopravnog partnerstva svih sudeonika u izgradnji novog međunarodnog ekonomskog poretka, u kome će sve zemlje imati suvereno pravo raspolaganja svojim prirodnim bogatstvima i iz koga će biti isključeni odnosi neravnopravnosti, diskriminacije i eksploatacije u svim vidovima.

Borba za univerzalnost principa aktivne i miroljubive koegzistencije

Jedna od tema koje su dominirale na Beogradskoj konferenciji odnosila se na aktivnu i miroljubivu koegzistenciju. Zalaganje za prihvatanje principâ aktivne i miroljubive koegzistencije imalo je operativni i dugoročniji cilj.

Pod operativnim ciljem, kao skupom neposrednih zadataka, podrazumevana je borba protiv blokovske politike i hladnog rata, koji su bili sinonim primene sile, kršenja nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta država, mešanja u unutrašnje poslove, svih vidova neravnopravnosti i dominacije, blokiranja saradnje i prijateljskih odnosa među državama. U svom operativnom značenju, borba za primenu principâ aktivne i miroljubive koegzistencije izražavala je težnju i napor da se obustavi hladni rat, prevaziđe blokovska podeljenost i stvori takva atmosfera i konstelacija u međunarodnim odnosima koja će obezbeđivati mir i ravnopravnu saradnju svih zemalja.

U svom dugoročnom značenju, borba za primenu principâ aktivne i miroljubive koegzistencije izražavala je, u suštini, zalaganje i akciju za uspostavljanje novog sistema međunarodnih odnosa. Jer ni rat, ni razni vidovi kolonijalizma i neokolonijalizma, imperijalističke dominacije i eksploatacije, hegemonizma, ni druge varijante politike sa pozicije sile koje podrazumevaju neravnopravnost i pravo jačeg u međunarodnim odnosima ne mogu se podvesti pod model aktivne i miroljubive koegzistencije. A upravo sve te pojave u svetskoj politici i međunarodnim odnosima činile su suštinu međunarodnog poretka u okviru kojeg su nesvrstane zemlje povele borbu za primenu principâ aktivne i miroljubive koegzistencije. To, svakako, znači da bi prihvatanje i ostvarivanje principâ aktivne i miroljubive koegzistencije označilo ukidanje sistema međunarodnih odnosa koji je vladao stolećima, ako ne i milenijima, i prelazak na novi sistem međunarodnih odnosa iz koga će biti isključene, ne samo načelno, već i efektivno, razne manifestacije sile i neravnopravnosti i u kome će biti ostvarene pretpostavke za punu demokratizaciju stanja i odnosâ u međunarodnoj zajednici.

Praktična akcija je tekla na tri koloseka:

a) Bilo je neophodno afirmisati stanovište da aktivna i miroljubiva koegzistencija predstavlja jedinu alternativu hladnom ratu i blokovskoj podeli. To je bio konkretan poziv blokovskim grupacijama da odustanu od politike sile, ugrožavanja nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta država, mešanja u unutrašnje poslove i svih drugih vidova politike dominacije i hegemonizma u međunarodnim odnosima.

b) Trebalo je ukazati na to da aktivna i miroljubiva koegzistencija ne može da bude svedena na prosto uporedno egzistiranje blokovskih grupacija, odnosno na konzerviranje bipolarne strukture međunarodnih odnosa, već da ona mora da znači uzajamno uvažavanje i aktivnu saradnju svih zemalja bez obzira na razlike ili sličnosti njihovih društvenih sistema i spoljnopolitičkih orijentacija.

c) Iako, aktivna i miroljubiva koegzistencija u krajnjoj liniji, podrazumeva uzdržavanje od primene sile i poštovanje postojećeg teritorijalnog statusa quo, ona ni u kom slučaju ne ograničava, već podstiče progresivne društvene promene u svim zemljama, budući da su svetski mir i saradnja država, koji su joj imanentni, nužna

pretpostavka za ostvarivanje tih progresivnih preobražaja u okviru međunarodne zajednice i svakog društva ponaosob.

d) Uporedo sa borbom za to da aktivna i miroljubiva koegzistencija bude prihvaćena u političkoj praksi država, nesvrstane zemlje su smatrale za potrebno da iniciraju akciju za međunarodnopravno sankcionisanje principâ aktivne i miroljubive koegzistencije u sistemu Ujedinjenih nacija. Iako su principi koegzistencije, u osnovi, formulisani u Povelji Ujedinjenih nacija, pokazalo se da je u novoj svetskoj konstelaciji nužno izvršiti njihovu svojevrsnu revalorizaciju — u skladu sa novim tumačenjima i novim dimenzijama koje su dobili u modelu aktivne i miroljubive koegzistencije. Posle dugotrajne i strpljive političke borbe, Ujedinjene nacije su na svom jubilarnom zasedanju 1970. godine najzad usvojile Specijalnu deklaraciju pravila međunarodnog prava o prijateljskim odnosima država, koja predstavlja kodifikaciju sedam najvažnijih principa aktivne i miroljubive koegzistencije.

Borba za univerzalnost i efikasnost Organizacije ujedinjenih nacija

U Beogradskoj deklaraciji vidna pažnja posvećena je merama za jačanje efikasnosti i ostvarivanje univerzalnosti Organizacije ujedinjenih nacija. Ta dva cilja su dijalektički povezana, jer jačanje efikasnosti OUN u najvećoj meri zavisi od ostvarivanja njene univerzalnosti. Da bi uticaj novooslobođenih zemalja u svetskoj organizaciji mogao doći do adekvatnog izražaja, bilo je neophodno obezbediti njihovu širu prisutnost u onim organima u kojima je preovlađivao brojčani, pa i politički, uticaj zemalja Evrope i Amerike. Zbog toga su nesvrstane zemlje povele akciju za proširenje sastava Saveta bezbednosti i Ekonomskog i socijalnog saveta i za postepenu transformaciju svih organa i telâ Ujedinjenih nacija u skladu sa korenitim promenama u strukturi njihovog članstva. Blokovske sile se nisu lako odricale svojih pozicija u Ujedinjenim nacijama, ali su nesvrstane zemlje uspele da se izbore za proširenje sastava Saveta bezbednosti i Ekonomskog i socijalnog saveta.

Bio je to početak transformacije i demokratizacije strukture i mehanizma OUN. Međutim, ako bi se izvršila analiza opsežnog dokumentacionog materijala OUN, videlo bi se da je najveći broj konkretnih zahteva koje su nesvrstane zemlje postavljale na svojim konferencijama na vrhu u odnosu na Ujedinjene nacije u toku minulih petnaest godina gotovo u potpunosti ostvaren. Bitno je izmenjena struktura glavnih organa Ujedinjenih nacija u korist novooslobođenih, odnosno nesvrstanih zemalja Azije i Afrike. Osnovane su nove specijalizovane agencije sa prvenstvenim zadatkom da pomažu ekonomski razvoj zemalja takozvanog trećeg sveta, dok je niz postojećih specijalizovanih agencija i telâ Ujedinjenih nacija, koje su u prvim posleratnim godinama u velikoj meri bile podređene interesima blokovskih sila, evoluirao u pravcu striktnijeg izvršavanja svojih primarnih funkcija na dobrobit najšireg član-

stva Ujedinjenih nacija. Usvojen je niz deklaracija, konvencija i drugih akata od trajnog načelnog i praktičnog značaja kojima se na demokratskim osnovama regulišu razna pitanja iz domena aktivnosti Ujedinjenih nacija i za uređivanje odnosâ u međunarodnoj zajednici. Pečat svim tim dokumentima dale su nesvrstane zemlje i kao inicijatori za njihovo usvajanje i kao kreatori njihovog teksta. Generalna skupština, kao najreprezentativniji organ svetske organizacije, postala je demokratski forum u kome više nema blokovskih glasačkih mašina i gde se ravnopravno iznose mišljenja svih zemalja članica. U Savetu bezbednosti, doduše, ostala je institucionalna podela na stalne i nestalne zemlje članice, ali su nestalne zemlje članice, među kojima većinu čine nesvrstane zemlje, u znatnoj meri uticale na sadržaj rada i otvorenost ponašanja i delovanja ovog glavnog organa Ujedinjenih nacija za pitanja mira i bezbednosti. Ekonomski i socijalni savet, povezan sa radom UNCTAD-a i mrežom specijalizovanih agencija ekonomskog, socijalnog i humanitarnog karaktera, prestao je da bude auditorijum za akademske razgovore i postao mesto za suštinske dogovore o pitanjima ekonomskog razvoja u svetu. Starateljski savet, kao organ sa ograničenim ovlašćenjima u pogledu ostvarivanja prava narodâ na samoopredeljenje, faktički je odumro u kontekstu brzog procesa dekolonizacije, ostvarenog pod pritiskom nacionalnooslobodilačkih pokreta i organizovane akcije nesvrstanih zemalja. Do promene ne samo u sastavu članstva, već i u pravcima delovanja došlo je i u Sekretarijatu UN, Međunarodnom sudu pravde, Komisiji UN za međunarodno pravo i drugim organima i telima svetske organizacije.

Premda Ujedinjene nacije zbog realnog odnosa snaga u međunarodnoj zajednici, a time i u svetskoj organizaciji, kao i zbog privilegija koje velike sile imaju u Savetu bezbednosti — nisu u svim situacijama uspevale da deluju u skladu sa principima i ciljevima Povelje UN, njihova opšta efikasnost je znatno povećana zahvaljujući ulozi koju su nesvrstane zemlje odigrale u prevazilaženju blokovske podeljenosti i hladnog rata. Isto tako, iako je prisutna pojava neizvršavanja ili kršenja rezolucija Generalne skupštine i odluka Saveta bezbednosti donesenih većinom glasova, a to najčešće znači — većinom glasova nesvrstanih zemalja, ipak su nova shvatanja koja su preovladala u svetskoj organizaciji postala ne samo moralno-politička, već i materijalna snaga koja vrši značajan pritisak na blokovske sile u situacijama kada one u interesu svojih separatnih ciljeva otežavaju ili blokiraju njihovo izvršavanje.

Organizacija ujednjenih nacija, pod dejstvom promena u međunarodnim odnosima, kojima je i sama davala određen prilog, kao i u skladu sa intencijama nesvrstanih zemalja, doživela je značajnu demokratsku transformaciju, koja se simbolično i faktički najreljefnije ogleda u povećanju broja njenih članova od 51 (u vreme njenog stvaranja) na 138 (u ovom trenutku). OUN je odista postala nezamenljiv instrument mira i međunarodne saradnje i dragoceno središte akcije država članica. Nije slučajno što nesvrstane zemlje svoje sastanke na vrhu održavaju, po pravilu, uoči zasedanjâ Gene-

ralne skupštine OUN, gde otpočinje akcija za izvršavanje zadataka usvojenih na tim važnim političkim skupovima liderâ najvećeg broja zemalja članica UN. Međutim, još je dug put da bi svetska organizacija u potpunosti izrazila stanje, probleme i interese savremene međunarodne zajednice i da bi efikasno mogla delovati u sklopu akcije nesvrstanih zemalja za demokratizaciju međunarodnih odnosa i za izgradnju novog političkog i ekonomskog poretka u svetu. Ali, već je pređena ogromna deonica u tom pravcu.

Odbrana od nasrtaja na slobodu i nezavisnost država

Jedno od najvažnijih područja delovanja nesvrstanih zemalja je odbrana od nasrtaja na nacionalnu bezbednost država, odbrana njihove slobode i nezavisnosti. U celom razdoblju od Beograda do Kolomba nesvrstane zemlje, kao i druge novooslobođene zemlje i zemlje u razvoju, bile su izložene pritiscima snaga imperijalizma, neokolonijalizma i hegemonizma. To, u osnovi, proizlazi (a) iz konteksta politike sa pozicije sile, koja svoje interese i ciljeve teži da postigne raznim vidovima ideološke i ekonomske infiltracije, kao i direktnim oružanim intervencijama i agresijama u prostorima koji ne spadaju striktno u sferu interesâ suparničke grupacije; i (b) iz konteksta pokušaja da se osujeti aktivnost nesvrstanih zemalja koja je usmerena na transformaciju celokupnog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa na demokratskim i progresivnim osnovama.

U minulom petnaestogodišnjem razdoblju krizna žarišta su sve više mimoilazila evropski i američki kontinent, odnosno, bolje rečeno, zemlje i regione zaštićene „blokovskim kišobranom", ali ne zbog toga što bi one bile bezbednije u senci atomskih potencijala kojima raspolažu velike blokovske sile, već zato što je politika sa pozicije sile osnovne pravce svog delovanja usmerila na novooslobođene, a to će reći nesvrstane zemlje. Lokalni ratovi, koji su uvek nosili realnu mogućnost prerastanja u širi sukob, vođeni su, po pravilu, na tlu Azije, Bliskog istoka i Afrike, gde su imperijalističke sile nastojale da popune „vakuum" nastao istorijskom abdikacijom kolonijalnih sila. Dovoljno je pomenuti oružane intervencije u Južnom Vijetnamu, Laosu i Kambodži, permanentnu agresiju na Bliskom istoku, slučaj Konga, Kipra, Angole itd.

Nesvrstane zemlje su na svim svojim konferencijama i u svojoj kontinuiranoj političkoj akciji razobličavale nosioce politike sa pozicije sile i vodile upornu borbu za likvidiranje kriznih žarišta i za odbranu slobode i nezavisnosti zemalja koje su se našle na udaru imperijalističke agresije. Može se slobodno reći da je takav energičan stav nesvrstanih zemalja predupredio i osujetio mnoge akcije snaga imperijalizma i hegemonizma do kojih je moglo doći i do kojih bi, verovatno, došlo da politika nesvrstanosti nije izrasla u moćnog činioca ne samo svetskog javnog mnenja, već i svetske politike. Isto tako, mnoge akcije mešanja u unutrašnje stvari pojedinih država su lokalizovane, a mnoge razrešene na bazi inici-

jativa i pogleda nesvrstanih zemalja. Čak i kada su u pitanju najdublje posleratne međunarodne konfliktne situacije, kao rat u Vijetnamu i agresija na Bliskom istoku, prisustvo politike nesvrstanosti, direktno ili indirektno, bilo je i jeste od ogromnog značaja za njihov rasplet u prilog žrtava agresije. Nesvrstane zemlje su razobličavanjem američke agresije u zemljama Indokine ogromno doprinele herojskoj borbi naroda Vijetnama, Kambodže i Laosa za slobodu i nezavisnost, a politika nesvrstanosti se pokazala kao ona politička platforma na čijim će premisama narodi tog područja graditi svoju međunarodnu poziciju i obezbeđivati nasušne uslove za svoj društveni i ekonomski razvoj u uslovima slobode i mira. Sličan slučaj je i sa osnovnim komponentama i opštom evolucijom zbivanja na Bliskom istoku. Nesvrstane zemlje su dale ogroman doprinos afirmisanju neotuđivih prava arapskih zemalja koje su bile žrtve izraelske agresije i utrle su put prihvatanju legitimnosti oslobodilačke borbe palestinskog naroda i njegovog prava na stvaranje vlastite države od svih relevantnih međunarodnih faktora i najvećeg broja članica međunarodne zajednice. Ni ovde se dezangažovanje velikih sila, kao jedan od bitnih preduslova za obezbeđivanje mira i stabilnosti u tom prostoru, ne može ostvariti bez akceptiranja osnovnih premisa nesvrstanosti.

Veliki cilj: opšte i potpuno razoružanje

Pošto je pronalaskom i skokovitim usavršavanjem i širenjem nuklearnog oružja čovečanstvo ušlo u epohu u kojoj bi svetski ratni sukob ugrozio i doveo u pitanje i sam opstanak ljudskog roda, bilo je sasvim prirodno da nesvrstane zemlje u Beogradskoj deklaraciji i u Izjavi o opasnosti od rata i apelu za mir ulože energičan zahtev da se obustavi trka u naoružavanju.

Pogledi i zahtevi nesvrstanih zemalja još tada su predstavljali razrađen program neophodnih i mogućih mera za otpočinjanje procesa delimičnog i opšteg razoružanja. Zahtevajući uspostavljanje dijaloga među predvodnicima velikih blokovskih grupacija, nesvrstane zemlje su računale na stvaranje takve političke klime u kojoj će biti moguće ne samo ublažavanje trke u naoružavanju, već i pristupanje određenim vidovima razoružanja. Polazeći od toga da nuklearno oružje predstavlja najstrašniju pretnju čovečanstvu u tom kritičnom trenutku razvoja međunarodnih odnosa, nesvrstane zemlje su stavile na prvo mesto neophodnost i mogućnost određenih vidova upravo nuklearnog razoružanja, počevši od zabrane vršenja eksperimenata do ograničavanja njegovog geografskog širenja. Ali, one se nisu zaustavile samo na predlaganju raznih delimičnih mera nuklearnog i konvencionalnog razoružanja, već su se energično založile za postizanje krajnjeg cilja: opšteg i potpunog razoružanja.

Minulih godina pitanje obustavljanja trke u naoružavanju i otpočinjanje procesa razoružanja bilo je prisutno na svim konfe-

rencijama nesvrstanih i u njihovoj akciji na svim relevantnim međunarodnim forumima i telima i u političkom životu uopšte. Ako bi se sa kvantitativne strane sudilo o prisustvu problema razoružanja u političkoj akciji nesvrstanih zemalja, mogao bi se steći utisak da je najveća pažnja tom problemu bila posvećivana u vreme Beogradske konferencije. S jedne strane, u tome ima dosta logike, budući da je to bilo vreme završnih ciklusa zaoštravanja hladnog rata i blokovske konfrontacije, kada je i realna opasnost od izbijanja svetskog rata bila najveća. S druge strane, uporedo sa ciklusima popuštanja zategnutosti i smanjivanja opasnosti od neposrednog izbijanja svetskog sukoba razgranjavala se akcija nesvrstanih zemalja u otklanjanju suštinskih uzroka ratne opasnosti, koja je neminovno vodila i premeštanju akcenata sa jednih problema na druge, u skladu sa menjanjem opšte situacije u međunarodnim odnosima. Međutim, ni u čemu nije izmenjeno doktrinarno i akciono shvatanje nesvrstanih zemalja da je rat najveći zločin protiv čovečanstva i da je opasnost od rata latentna sve dok traje trka u naoružavanju, niti je ublažena oštrina i oštrica pledoajea za obustavljanje trke u naoružavanju i otpočinjanje procesa opšteg i potpunog razoružanja.

U međuvremenu je usvojeno nekoliko sporazuma u sferi razoružanja za koje su se zalagale nesvrstane zemlje. Zaključen je Sporazum o delimičnom obustavljanju nuklearnih proba, Sporazum o zabrani širenja nuklearnog oružja, Sporazum o zabrani korišćenja vasionskog prostora u vojne svrhe, Sporazum o proglašenju Antarktika za zonu bez nuklearnog i drugog oružja, Sporazum o zabrani stacioniranja nuklearnih oružja na dnu mora i okeana i njihovom podzemlju, Konvencija o zabrani upotrebe bakteriološkog i toksičkog oružja itd. Pojedini regioni, kao Latinska Amerika, proglašeni su za denuklearizovanu zonu, a u toku je akcija da se Indijski okean proglasi za zonu mira. Na jednom užem, blokovskom koloseku vode se pregovori o ograničenju upotrebe strateškog nuklearnog oružja (SALT i SALT II) i o uporednom i uravnoteženom smanjivanju oružanih snaga u Evropi (MBFR).

Nesvrstane zemlje, međutim, ni izdaleka nisu zadovoljne onim što je posredstvom njihovih inicijativa i akcija u kontekstu sporazumevanja blokovskih grupacija do sada postignuto u smanjivanju trke u naoružavanju i otpočinjanju procesa razoružanja. Jer trka u naoružavanju se ne smanjuje, velike sile i blokovske grupacije i dalje proizvode i usavršavaju najrazornija oružja, a samim tim i realna opasnost od njihove upotrebe i zloupotrebe lebdi nad čovečanstvom kao Damoklov mač.

Imajući u vidu to i još dve izuzetno značajne dimenzije tog problema: (a) da ni sadašnji krhki i krnji detant ni budući procesi saradnje i sporazumevanja ne mogu biti pouzdani i trajni ukoliko se uporedo s njima nastavlja i razvija trka u naoružavanju; i (b) da naoružavanje samo po sebi predstavlja ponor bez dna u koji odlaze basnoslovna novčana sredstva koja bi mogla biti iskorišćena za ekonomski razvoj i društveni progres — nesvrstane zemlje postaju

sve kategoričnije u zahtevu da se održi svetska konferencija o razoružanju ili specijalno zasedanje Generalne skupštine OUN koje bi se bavilo isključivo pitanjem razoružanja.

Doktrinarno i akciono sazrevanje nesvrstanosti

U prvim posleratnim godinama nesvrstanost je predstavljala, manje ili više, sporadično opredeljivanje država, uglavnom novooslobođenih, za takvu međunarodnu poziciju koja ih neće uvući u vrtloge blokovskih podela i konflikata i koja će im ostavljati dovoljno prostora za vođenje nezavisne politike. Od tih vremena, — kada su osnovni putokaz za nesvrstane zemlje bili principi Povelje UN i aktivne i miroljubive koegzistencije, usmereni prvenstveno na otklanjanje ratne opasnosti i sprovođenje u život ideje o suverenoj jednakosti svih država, — politika nesvrstanosti se konstituisala u celovitu političku doktrinu, koja sadrži ideje-vodilje za stvaranje potpuno novog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa.

U dijalektičkoj povezanosti s tim procesom konstituisanja nesvrstanosti u doktrinu o jednom novom sistemu vrednosti međunarodne zajednice neprekidno se širio krug njenih nosilaca u svetskoj politici. S punim pravom se može reći da u istoriji čovečanstva nije postojao međunarodni pokret koji je tako permanentno i kontinuelno širio krug svojih pripadnika i koji je uspeo da na jednoj političkoj platformi okupi najveći broj članica međunarodne zajednice. Od izjave trojice na Brionima 1956, inicijative petorice u Ujedinjenim nacijama 1960. i 25 potpisnika Beogradske deklaracije do stotinak učesnika predstojeće konferencije u Kolombu nesvrstanost je izrasla u najšireg i najmeritornijeg reprezentanta interesâ međunarodne zajednice i postala faktor od izuzetnog moralnog, političkog i materijalnog uticaja u međunarodnim odnosima. Nije reč samo o tome da su se sve zemlje koje su stekle nezavisnost bez dvoumljenja opredelile za nesvrstanost niti samo o tome da ni jedna nesvrstana zemlja nije u međuvremenu optirala za nesvrstavanje u blokove, nego i o tome da su se neke zemlje članice vojno-političkih saveza približile nesvrstanosti u meri u kojoj to omogućava njihov geopolitički položaj i da su mnoge partije i pokreti u tim zemljama prihvatili politiku nesvrstanosti kao potencijalno opredeljenje svoje buduće vlade. Time je doktrinarno i akciono anulirana teorija o „regionalizmu" politike nesvrstanosti i posvedočena njena univerzalna suština i usmerenost. Sve egzaktnije se potvrđuje da će svet bez blokova, svet sutrašnjice, biti svet nesvrstanih država. Da nije reč o utopiji, dokaz je da se ta vizija već ostvaruje, postepeno i trudno, ali uverljivo i neminovno.

Veliki napredak je ostvaren u organizovanosti i usaglašenosti akcije nesvrstanih zemalja. Uspostavljen je širok instrumentarij za dogovaranje i kontinuirano sprovođenje i podsticanje aktivnosti nesvrstanih zemalja. Održavanje konferencije na vrhu, u od-

ređenom intervalu, ušlo je u stalnu političku praksu nesvrstanih zemalja, kao vid dogovaranja i usaglašavanja akcije na najvišem nivou. Konferencije na ministarskom nivou se pojavljuju u dvostrukoj ulozi: kao pripremni sastanci za konferencije na vrhu i kao radni sastanci na kojima se razmatra sprovođenje zaključaka tih konferencija, analizira aktuelna međunarodna situacija i usvajaju zadaci za naredni period. Važnu ulogu u svojevremenoj — ograničenoj i operativnoj — institucionalizaciji pokreta nesvrstanih zemalja ima Koordinacioni biro, sastavljen od predstavnikâ država koje su na prethodnoj konferenciji na vrhu zauzimale položaj predsednika, većeg broja potpredsednika, kao i predsednika političke i ekonomske komisije. Koordinacioni biro je otvoren i za sve druge nesvrstane zemlje koje žele da učestvuju u njegovom radu. On ima značajnu funkciju ne samo u pripremanju ministarskih sastanaka i konferencija na vrhu, već i u sprovođenju širokih konsultacija o raznim pitanjima, podsticanju i održavanju kontinuiteta akcije nesvrstanih zemalja u razdoblju između dveju konferencija na vrhu, kao i u razmatranju konkretnih pitanja od interesa za sve nesvrstane zemlje. Prišlo se i formiranju radnih grupa za razna ekonomska i politička pitanja (o transferu tehnologije, multinacionalnim kompanijama, informisanju itd.). Radne grupe izučavaju materiju iz oblasti za koju su zadužene, organizuju razmenu mišljenja i pripremaju materijale i smernice za delovanje nesvrstanih zemalja u sferi o kojoj je reč. Organizovan je Pul novinskih agencija nesvrstanih zemalja, Centar za izučavanje javnog vlasništva u zemljama u razvoju itd. Celokupan taj instrumentarij doprinosi ravnopravnom i demokratskom usaglašavanju mišljenja nesvrstanih zemalja i sprovođenju usvojenih zadataka i ciljeva. Jedan od najvećih rezultata je u tome što je akcija nesvrstanih zemalja od političkih aktivnosti ad hoc prerasla u kontinuiranu političku akciju pokreta nesvrstanih zemalja.

U kojoj meri su nesvrstane zemlje postale krupan faktor u međunarodnim odnosima, pokazuje i promena stava velikih sila prema njima i njihovoj akciji. Poznato je da je u prvim posleratnim godinama, povodom opredeljivanja Nehrua i Indije za embrionalne premise nesvrstanosti, državni sekretar za inostrane poslove SAD Džon Foster Dals izjavio da je to „kratkovida i amoralna politika", koja znači „bekstvo sa poprišta borbe za slobodu i demokratiju". Iako su se menjale prilike u svetu, pa i u samim SAD, najviši američki funkcioneri uporno su zadržavali svoj kruti i odbojni stav prema politici nesvrstanosti i aktivnosti nesvrstanih zemalja. Međutim, danas politički komentatori u SAD javno i argumentisano konstatuju da je najveći politički debakl SAD upravo u tome što nisu imale dovoljno političkog sluha za revolucionarne promene u zemljama takozvanog trećeg sveta, za ulogu i uticaj politike nesvrstanosti u međunarodnoj zajednici, koja doživljava svoju istorijsku transformaciju.

Iako su u pitanju drukčiji motivi, ni Sovjetski Savez u različitim fazama razvoja svoje spoljne politike posle drugog svetskog rata nije pokazivao dovoljno razumevanja za politiku nesvrstanos-

ti. U prvo vreme politika nesvrstanosti je interpretirana kao primena principa tradicionalne neutralnosti u izmenjenim međunarodnim uslovima, korisna i prihvatljiva gotovo isključivo za zemlje koje se oslobađaju kolonijalnog jarma, a koje bi u suprotnom slučaju mogle da se ukopčaju jedino u sistem zapadnih vojnih saveza. Novooslobođene zemlje, koje su u svom najvećem broju prihvatile politiku nesvrstanosti, i naučno-teorijski i praktično-politički su oglašavane za „rezervu socijalističkih snaga" u borbi protiv imperijalizma. iako nacionalnooslobodilački pokret, pod čijim su se dejstvom potresala i rušila kolonijalna carstva, nikako nije mogao da ima drugorazrednu ulogu u rušenju tih važnih stubova imperijalizma. Iako se još uvek politici nesvrstanosti prilazi selektivno i, u skladu s tim, ona prihvata „u onoj meri" u kojoj je antiimperijalistička, ipak je i u naučnoj teoriji i u političkoj praksi SSSR-a i drugih socijalističkih zemalja nesvrstanost sve prisutnija kao značajan faktor u frontu progresivnih snaga današnjice.

Ni jedna zemlja niti ijedna grupacija zemalja u savremenim međunarodnim odnosima više ne ignoriše ni doktrinu ni akciju nesvrstanih zemalja. Nesvrstane zemlje u sve većoj meri bivaju prihvatane kao ravnopravan partner u međunarodnim odnosima, čije se prisustvo i dejstvo može zanemariti ili devalvirati isključivo na uštrb vlastitih interesa.

Dijalektička veza nesvrstanosti i socijalizma

Iako ne postoji odnos pukog automatizma između nesvrstanosti kao pozicije i opredeljenja u međunarodnim odnosima, s jedne strane, i puteva i oblika društvenog razvoja nesvrstanih zemalja, s druge strane, ipak se dijalektička veza nesvrstanosti i socijalizma u toku minulih godina mogla uočiti i pratiti na više koloseka:

(a) po svom društveno-istorijskom poreklu, po svojoj međunarodnoj ulozi, po svojim principima i ciljevima, nesvrstanost bitno razgrađuje osnove starog poretka zasnovanog na imperijalističkoj dominaciji i utire puteve i doprinosi ostvarenju istorijskih interesa radničke klase i prelasku čovečanstva iz „carstva nužnosti u carstvo slobode";

(b) kao doktrine i pokret koji se, najkraće rečeno, bori za nezavisnost i ravnopravnost narodâ, za mir i ekonomski napredak, nesvrstanost doprinosi stvaranju uslova za progresivni društveni razvoj u nesvrstanim zemljama, u skladu sa različitim uslovima koji u njima postoje kao rezultanta njihovog istorijskog razvoja i geopolitičkog položaja;

(c) progresivna obeležja doktrine nesvrstanosti i sve tešnja međusobna saradnja nesvrstanih zemalja nužno utiču i na implementaciju progresivnih društvenih postulata u programima političkih stranaka i pokreta u nesvrstanim zemljama i u njihovom unutrašnjem razvoju uopšte.

Kao što je, na primer, likvidacija kolonijalizma presekla u korenu „kopiranje" modela razvoja bivših metropola i kao što onemogućavanje neokolonijalističke i imperijalističke infiltracije sprečava nametanje tuđih koncepata razvoja, tako i nesvrstanost otvara istorijske puteve opredeljivanja za ciljeve društvenog progresa i socijalizma. U minulom razdoblju to se moglo jasno uočiti u nizu nesvrstanih zemalja. U mnogima su izvršene radikalne društvene promene rušenjem monarhije i proglašenjem republika (Egipat, Irak, Libija, AR Jemen, Avganistan, Burundi, Etiopija, Laos, Kambodža itd.) ili dolaskom na vlast progresivnih društveno-političkih snaga (Sudan, NR Kongo, NDR Jemen, Madagaskar, Nigerija, Peru, Panama, Venecuela itd.). Mnoge nesvrstane zemlje ostvaruju socijalističke programe razvoja (Indija, Burma, Šri Lanka, Alžir, Sirija, Irak, Tunis, NDR Jemen, Somalija, Senegal, Tanzanija, Zambija, Gvineja, Gvineja-Bisao, Mozambik, Angola itd.). Sve je više nesvrstanih zemalja u kojima izgradnju socijalizma predvodi komunistička patrija (Jugoslavija, Kuba, SR Vijetnam, DNR Koreja, Laos, Demokratska Kampućija).

Iako ubedljiva, kao svedočanstvo prisustva i uticaja socijalizma u nesvrstanim zemljama, u raznovrsnim oblicima u kojima se „društvo budućnosti" javlja u svetu današnjice, ova kvantitativno obeležena analiza nije isključiv pokazatelj progresivnih društvenih tokova u nesvrstanim zemljama. Jer proces postepenih društvenih promena je vidno prisutan i u onim sredinama koje se obično uzimaju kao primer feudalnih i drugih pretkapitalističkih režima, razume se, u skladu sa stupnjem istorijskog razvoja na kome se nalaze. Poneki korak nazad, kao u Čileu, na svoj način pokazuje u kojoj meri je snagama imperijalizma u svetu jasna upravo ova kauzalna veza nesvrstanosti i društvenog progresa.

Uloga i doprinos predsednika Tita u stvaranju i razvijanju doktrine i pokreta nesvrstanosti

Doprinos predsednika Tita nastajanju i formulisanju univerzalne političke doktrine nesvrstanosti i formiranju i širenju pokreta nesvrstanosti takvog je obima i dejstva da se s pravom može reći da bez Tita nesvrstanost danas ne bi bila ono što jeste. Ne potcenjujući doprinos ni jednog drugog lidera niti ijednu drugu zemlju, reč je o zbiru i istovremenom dejstvu više objektivnih i subjektivnih faktora koji Titov, jugoslovenski, doprinos razvoju i afirmaciji nesvrstanosti izdvajaju iz više razloga:

prvo, bitna premisa i tačka oslonca Titovog učešća u stvaranju i razvijanju nesvrstanosti kao političke doktrine i međunarodnog pokreta jeste nesvrstana opredeljenost socijalističke samoupravne Jugoslavije kao sastavni deo i izraz njenog društvenog bića;

drugo, Titovo učešće u stvaranju i razvijanju nesvrstanosti kao političke doktrine i međunarodnog pokreta traje s podjednakim intenzitetom od samih početaka do današnjih dana;

treće, Titov revolucionarni instinkt i državnička mudrost dali su presudno obeležje nesvrstanosti kao univerzalnoj političkoj doktrini koja dijalektički sjedinjuje neposredne programske ciljeve i dugoročne vizije i kao demokratski organizovanom međunarodnom pokretu koji se zalaže za ostvarivanje tih ciljeva i vizija.

Bez namere da ovde izvršimo celovitiju sistematizaciju Titovih pogleda koji su utkani u doktrinu nesvrstanosti, dovoljno je ukazati samo na neke Titove stavove i ocene koji su ušli u trajnu programsku orijentaciju nesvrstanih zemalja:

a) nesvrstanost u svojoj suštini znači opredeljenje za politiku nezavisnosti i ravnopravnosti u međunarodnim odnosima i zbog toga je nespojiva sa uključivanjem u vojno-političke saveze velikih sila i sfere njihovih interesa;

b) nesvrstanost se razlikuje od klasične neutralnosti (koju je obeležavala pasivnost u međunarodnim odnosima) po svom aktivnom angažovanju u rešavanju međunarodnih problema i razvijanju međunarodne saradnje;

c) nesvrstanost je demokratski i progresivni pokret država koje ne teže stvaranju „trećeg bloka", jer u blokovima i blokovskoj politici vide glavnog nosioca ratne opasnosti i najveću prepreku razvijanju miroljubive i konstruktivne međunarodne saradnje;

d) nesvrstanost nije politika suprotstavljanja velikim silama niti se ona zalaže za ekvidistancu u odnosu prema njima, već podržava sve međunarodne faktore koji se zalažu za miroljubivu, demokratsku i progresivnu politiku, a osuđuje sve one koji se pojavljuju kao nosioci imperijalizma i hegemonizma;

e) nesvrstanost se zalaže za aktivnu i miroljubivu koegzistenciju država bez obzira na razlike ili sličnosti njihovih društvenih sistema i spoljnopolitičkih orijentacija, ali ona ne konzervira blokovski status quo, već omogućava progresivne društvene promene;

f) nesvrstanost se bori za očuvanje svetskog mira i za odbranu slobode i nezavisnosti država; osuđuje politiku sile i pritiska, mešanja u unutrašnje stvari drugih zemalja; zalaže se za opšte i potpuno razoružanje, kao i za delimične mere nuklearnog i konvencionalnog razoružanja koje vode tom cilju;

g) nesvrstanost podržava nacionalnooslobodilačke pokrete, pravo narodâ na samoopredeljenje, koje podrazumeva obrazovanje nezavisne države i slobodan izbor puteva unutrašnjeg razvoja, osuđujući svaku vrstu kolonijalizma i neokolonijalizma;

h) nesvrstanost traži puteve za prevazilaženje jaza koji deli razvijene zemlje i zemlje u razvoju i svestrano se angažuje u izgradnji novog međunarodnog ekonomskog poretka iz kojeg će biti odstranjeni odnosi neravnopravnosti, eksploatacije i dominacije;

i) nesvrstanost kao progresivna politička platforma doprinosi stvaranju uslova u međunarodnim odnosima koji ubrzavaju procese progresivnih društvenih promena u celom svetu.

Za svaku ovu naznačenu postavku mogu se naći široka obrazloženja u izlaganjima predsednika Tita. U svom uslovnom redosledu kojim su ovde navedene, ove postavke čine zbir neposrednih

zadataka i dugoročnih vizija nesvrstanosti. Kao celina, sa razumljivim premeštanjem akcenta u pojedinim fazama razvoja međunarodnih odnosa, ove postavke su podjednako aktuelne i prisutne u akciji nesvrstanih zemalja od vremena pre Beogradske konferencije do današnjih dana pune potvrde i neslućenog uspona politike nesvrstanosti.

Titovo insistiranje na univerzalnosti političke doktrine i pokreta nesvrstanosti, oličeno u njegovoj najsažetijoj definiciji da je ona „savjest čovječanstva", bitno je doprinosilo i doprinosiće da se nesvrstanost ne svodi ili ne svede na uže, regionalističke koncepte „trećeg sveta" i isključivo na revandikacione zahteve zemalja u razvoju, što bi suštinski umanjilo efekte borbe nesvrstanih zemalja za korenitu promenu celokupnog sistema međunarodnih političkih i ekonomskh odnosa na demokratskim i progresivnim osnovama. Od ne manjeg značaja je Titovo gledište o neophodnosti punog i nesmetanog širenja kruga nesvrstanih zemalja, u skladu sa kriterijumima nesvrstanosti, naspram povremenim i prolaznim nastojanjima svođenja nesvrstanosti na manji broj „najradikalnijih", što bi, nesumnjivo, ugrozilo demokratske osnove nesvrstanosti i bitno umanjilo njenu efikasnost. Najzad, Tito je bitno doprinosio i pravoj meri koja je do sada iznalažena na delikatnom području jačanja koordinacije i jedinstva akcije nesvrstanih zemalja bez krutih oblika institucionalizacije koji bi nepovoljno delovali na duh demokratskog dogovaranja i odlučivanja u pokretu nesvrstanih.

Vlado Benko

Miroljubiva koegzistencija, nesvrstanost i socijalizam

1.

Bezuslovnom kapitulacijom nemačkih, a nekoliko meseci kasnije i japanskih oružanih snaga završen je drugi svetski rat, koji je u istoriji međunarodne zajednice zapisan kao dosad najrazorniji, a u geografskom pogledu najširi ratni sukob, sa ogromnim ljudskim i materijalnim gubicima. Zato se opravdano moglo očekivati da će tragična iskustva drugog svetskog rata doprineti da se čovečanstvo osvesti i da se stvore potrebni uslovi za takav sistem međunarodnih odnosa koji će biti zasnovan na miru, bezbednosti i međunarodnoj saradnji. Konačno, takva očekivanja mogla su se osloniti i na „oslobodilački, napredni i demokratski karakter"[1] druge faze tog ratnog konflikta.

Ta očekivanja nisu se ostvarila. Naime, od kraja drugog svetskog rata sve do današnjeg dana razvoj međunarodnih odnosa bremenit je manifestnim i latentnim konfliktnim situacijama, i u tom smislu čini neprekinut i po svom intenzitetu čak pojačan kontinui-

[1] E. Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja.*

tet sa procesima koje je u međunarodnoj zajednici pokrenula najpre kapitalistička industrijska revolucija na čelu sa imperijalizmom, a zatim i rađanje prve socijalističke države na svetu, Sovjetskog Saveza.

Statistika pokazuje da je čovečanstvo samo u periodu od 1945. do 1969. godine bilo svedok 97 ratnih konflikata, koji su ukupno trajali 262 godine, 4 meseca i 5 dana.[2] Ona takođe iznosi potresan podatak da broj ljudi koji su u tim konfliktima izgubili život nije manji od onoga kojim obično ilustrujemo katastrofalne posledice drugog svetskog rata.[3] Pravu sliku konfliktnog i kriznog stanja kojim je čovečanstvo prožeto otkriva geografska „alokacija" tih konflikata: oni su, za razliku od prethodnih razdoblja, sve više koncentrisani na takozvani nerazvijeni svet, dok je Evropa, donedavno klasično poprište „hladnog rata", sa 4 konflikta u svojevrsnoj zavetrini, ako se upoređuje sa 29 azijskih, 16 afričkih, 23 američka i 25 bliskoistočnih konflikata.[4] Konačno i — po našem mišljenju — bitno jeste to da istraživanje društvene suštine i uslovljenosti većine tih konflikata razotkriva njihove zajedničke karakteristike bez obzira na geografsku razbijenost i specifičnosti društveno-ekonomskog i političkog razvoja pojedinih regiona i zemalja. Te zajedničke karakteristike su, istovremeno, i u razdoblju nakon drugog svetskog rata potvrđene opštošću razvoja međunarodnih odnosa, koje kao takve imaju suštinski značaj za razumevanje istorije kao jedinstvenog procesa. Prva svetsko-istorijska razvijena opštost sadašnjosti je borba za emancipaciju, druga je borba za socijalizam, a treća — borba za razvoj. Sve tri su rezultat razvijenih društvenih odnosa, koji se na nivou međunarodne zajednice manifestuju u totalitetu međunarodnih kretanja, „globalnoj situaciji", „svetskoj konstelaciji" itd.

Ovakvo naglašavanje konfliktnog karaktera savremenih međunarodnih odnosa ne bi smelo niti bi moglo da baci u zasenak drugu stranu tih odnosa zasnovanu na kooperaciji i integraciji strukturnih elemenata međunarodne zajednice. Razvoj proizvodnih snaga, tehnike, nauke, saobraćajne i vojne tehnologije itd., koji je nakon drugog svetskog rata dostigao neslućeni obim, učvrstio je u proteklim decenijama stvaranu međuzavisnost država i narodâ, „koja sve više proširuje područje zajedničkih interesa narodâ i stvara uslove za više oblike međunarodne integracije, kao i za potreban odgovarajući razvitak ljudske svesti"[5]. Na takvom razvoju stvorena međuzavisnost već danas diktira široku, plansku, intenzivnu i ravnopravnu međunarodnu podelu rada bez obzira na razlike u društveno-ekonomskom i političkom uređenju pojedinih država i stepen njihove privredne razvijenosti. Ta podela može se realizovati samo putem

[2] Istvan Kende, *Twenty-five Years of Local Wars*, „Journal of Peace Research", 1, 1971, str. 5.

[3] Ljudski gubici u drugom svetskom ratu procenjuju se na 32—50 miliona.

[4] Kende, op. cit.

[5] E. Kardelj u odgovorima na pitanja italijanskog časopisa „Rinascita" (Reflektor „Borbe", 18. oktobar 1969).

emancipacije i razvoja svakog naroda i države i prevazilaženjem anarhičnog i kapitalističkog proizvodnog sistema zavisnosti i neravnopravnosti, i to sa takvom društvenom kontrolom koja će omogućiti preraspodelu svetskih proizvodnih sredstava i svetskog „nacionalnog" proizvoda.

Takva orijentacija iziskuje drugačiju sadržinu i nove oblike kooperacije. Ako se, naime, revolucionarni karakter međunarodnih odnosa nakon drugog svetskog rata razotkriva u društvenoj suštini i uslovljenosti međunarodnih konflikata s obzirom na njihove zajedničke karakteristike — kao izraz protivrečnosti klasnih, ekonomskih, političkih i blokovskih interesa — aktivna miroljubiva koegzistencija javlja se ne samo kao viši oblik kooperacije, koji odgovara revolucionarnom karakteru tih odnosa, već u prvom redu, kao praktično politički odgovor na totalitet tih odnosa i mogućnost njihovog razrešavanja na nivou celokupne međunarodne zajednice. Primena njenih principa znači jedini moguć i efikasan odgovor na politiku snage i sile, čime se, istovremeno, otvara put za proces emancipacije i razvitak narodâ i država i za takvu dinamiku unutar svakog nacionalnog društva koja će ukinuti izvore eksploatacije i klasne dominacije. U periodu dvadesetih godina nakon drugog svetskog rata pokret nesvrstanih postaje glavni nosilac takve politike i oblika „društvenog, klasnog, ekonomskog, političkog i kulturnog menjanja savremenog sveta"[6], time što se zauzima za političku i ekonomsku nezavisnost svih naroda i zemalja, za demokratsko udruživanje i za stabilizaciju mira na vanblokovskim osnovama. Očigledno je, dakle, da međunarodna zajednica doživljava izrazito revolucionaran period, ali je takođe očigledno da su mirovni ugovori i drugi diplomatsko-politički dokumenti koji su racionalizovali i sankcionisali ratnu pobedu antifašističke koalicije nad silama osovine jedva odražavali duboke promene u strukturi međunarodne zajednice. One su se mogle samo naslutiti s obzirom na to da su pojedina značajna pitanja uređenja sveta u poratnom periodu ostala nerešena. Takođe, međublokovski sukob univerzalnih razmera, koji je ponikao i razvio se posle drugog svetskog rata, izazvao je duboke i revolucionarne promene u međunarodnim odnosima i deformisao pravi lik istorijskog sukoba između socijalizma i kapitalizma na svetskom nivou.

2.

Na primeru prvog svetskog rata moguće je odrediti „kristalizaciju" konfliktnih odnosa između najrazvijenijih kapitalističkih država koje je izazvala industrijska revolucija, kao i njene direktne i indirektne posledice. Versajskim mirom te protivrečnosti nisu razrešene, već su se reprodukovale u različitim diplomatsko-političkim konstelacijama i procesima koji su se završili u drugom svetskom ratu. Sa njima je, istovremeno, nakon prvog svetskog rata, otvoren i drugi konfliktni front, i to između vodećih kapitalističkih zemalja, s

[6] E. Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja.*

jedne, i prve socijalističke države na svetu, s druge strane. Jedan od odgovora bila je Lenjinova formula miroljubive simbioze ovih subjekata, koja je služila da se sačuvaju tekovine revolucije i da se socijalizam gradi u jednoj zemlji.

Nastankom novih socijalističkih zemalja u Evropi, Aziji i Latinskoj Americi strukturni antagonizam između kapitalističkog i socijalističkog načina proizvodnje „posredstvom" države zaoštren je do te mere da je „potisnuo u stranu protivrečnosti između kapitalističkih država, koje su povezane osnovnim protivrečnostima današnjeg sveta, između socijalizma i kapitalizma"[7].

Činjenica da se nakon prvog svetskog rata prvi put u međunarodnoj zajednici javlja u *državi* organizovana protivrečnost kapitalističog načina proizvodnje imala je i još ima dalekosežne posledice za razvoj međunarodnih odnosa. Tako je, uprkos promenjenim odnosima između društvenih i političkih snaga — javljaju se nove socijalističke države u istočnoj Evropi, antikolonijalna revolucija i nastanak novih država u Africi i Aziji i kriza kapitalizma nakon drugog svetskog rata — osnovna postavka u spoljnoj politici Sovjetskog Saveza u suštini ostala nepromenjena.

Nije sporno da je u periodu između dva rata odbrana izgradnje socijalizma u jednoj zemlji predstavljala glavni front borbe za revolucionarni društveni i politički preobražaj sveta. Zbog toga je bilo moguće da se opšte crte politike Sovjetskog Saveza podudaraju sa strategijom i interesima međunarodnog radničkog pokreta, jer je od spoljne i unutarnje konsolidacije prve zemlje socijalizma zavisilo otvaranje nove revolucionarne faze u razvitku međunarodne zajednice uopšte i međunarodnog radničkog pokreta.

Takve ciljeve je imala i politika miroljubive koegzistencije koju je inaugurisao Lenjin.

Nastankom novih socijalističkih zemalja, probojem kineske revolucije, sazrevanjem antiimperijalističke orijentacije nacionalnooslobodilačkih pokreta na tlu Azije i Afrike, zatim jačanjem komunističkih, socijalističkih i naprednih pokreta, u evropskom kapitalističkom jezgru stvoreno je novo i drugačije stanje, kada se više nije moglo govoriti samo o jednom glavnom frontu borbe za socijalizam, već o brojnim frontovima na različitim tačkama zemaljske kugle. Zato se u tim novim uslovima jednačina: odbrana Sovjetskog Saveza je odbrana socijalizma pokazala zastarelom i čak štetnom, mada time ne poričemo da je postojanje Sovjetskog Saveza kao velike sile predstavljalo objektivnu podršku za razvoj ovih pokreta.

Dogmatska i pragmatična suština Staljinovog tumačenja novih realnosti u međunarodnim odnosima — čija je suština bila u tome da je sukob između istočnog i zapadnog bloka istovetan sa sukobom između socijalizma i kapitalizma na svetskom nivou — falsifikovala je pravo stanje stvari, to jest suštinu istorijskog sukoba između dva društveno-ekonomska sistema na brojnim frontovima. Ograničavala ga je na graničnu liniju između oba vojnopolitička bloka, još više, njen korelat pokazivao se u poistovećivanju

[7] E. Kardelj, *Socijalizam i rat*, str. 49.

spoljnopolitičkih interesa Sovjetskog Saveza kao velike sile sa strategijom i interesima socijalističkih i naprednih snaga u svetu. Štetnost te teze manifestovala se naročito u zastoju razvoja međunarodnog radničkog pokreta i drugih naprednih pokreta u svetu i neiskorišćenosti mogućnosti otvorenih nakon drugog svetskog rata. Među posledice afirmacije te teze spadaju naročito:

1) Poistovećivanjem socijalizma sa „taborom" socijalističkih zemalja i spoljnopolitičkim interesima Sovjetskog Saveza sužene su mogućnosti oslobađanja revolucionarne i klasne dinamike u evropskom kapitalističkom jezgru koja bi mogla da ugrozi njegovo postojanje i dalje funkcionisanje. Uslovi za nju bili su dati delimično već samom snagom i značajem tih pokreta pre drugog svetskog rata, a naročito oslobodilačkom, progresivnom i socijalnom sadržinom drugog svetskog rata, sa kojom su se ti pokreti poistovetili, što je predstavljalo značajan društveni i politički kapital. Međutim, taj kapital nije iskorišćen u punoj meri. Sukobom između socijalizma i kapitalizma u kojem je „posredovala država", institucionalizovanim u blokovskim strukturama, praktično je reducirana i uloga i značaj tih pokreta kao *autonomnog faktora* u pojedinim nacionalnim društvima. Tesna povezanost nacionalnih interesa Sovjetskog Saveza kao velike sile koja ulazi u sukob sa drugom velikom silom i ideologije u korist spoljnopolitičkih interesa ove države, koji su morali imati na umu logiku sukoba sa ovom silom, strategijske i taktičke potrebe i mogućnosti, teško je pogodila socijalističke progresivne snage u zapadnoj Evropi. Time što su postale predmet „podržavljenja" socijalističke ideologije i podredile se spoljnopolitičkim interesima jedne strane u međudržavnom blokovskom sukobu stvorile su mogućnost oslabljenim konzervativnim i reakcionarnim strukturama u zapadnoevropskim državama da nađu pribežište pod okriljem SAD i uz njihovu aktivnu političku i ekonomsku pomoć izoluju socijalističke i progresivne pokrete time što su unutarnje društvene izvore protivrečnosti i konflikata u tim državama tumačile kao pojavu koja je povezana sa međublokovskim sukobom. SAD, kao vodeća kapitalistička zemlja, iskoristile su tu mogućnost za efikasniju reorganizaciju svetskog kapitalističkog sistema na institucionalnim i neinstitucionalnim osnovama.

2) Ideološka supstancija međudržavnog konflikta negativno je uticala na razvoj međunarodnih odnosa ne samo zbog toga što je intenzivirala taj konflikt, već i time što je objektivno ograničavala delovanje društvenih i političkih snaga na području Azije i Afrike. Time ne negiramo tekovine nacionalnooslobodilačke borbe u tim oblastima, ali ističemo da su priroda, obim i intenzitet međublokovskog sukoba uticali na to da se antikolonijalni pokreti ne iskristališu u društvenu revoluciju o kojoj je K. Marks pisao u *Britanskoj vladavini u Indiji*, a takođe da su ostali u rukama nacionalne buržoazije, i da nisu iskorišćene mogućnosti za socijalističku i internacionalističku orijentaciju tih pokreta.

3) Blokovska koncepcija socijalizma, koja je zanemarila činjenicu da Sovjetski Savez više nije bio izolovan, a takođe ne više jedini faktor razvoja socijalizma u svetu, prouzrokovala je teške de-

formacije u odnosima među socijalističkim državama. Sovjetski Savez je praktično propisivao modele njihovog ponašanja kako u odnosu na druge zemlje tako i u odnosu na njihov unutarnji razvoj.

4) Ostaci — i to ne beznačajni — takve blokovske koncepcije borbe za socijalizam i uloge Sovjetskog Saveza u njoj zadržali su se i u međunarodnoj konstelaciji koju karakteriše odumiranje „hladnog rata" i uspostavljanje dijaloga između Sovjetskog Saveza i SAD. Kao što je tačno da je taj dijalog stvorio neke, ali ne sve, uslove za afirmaciju politike miroljubive koegzistencije država sa različitim društveno-ekonomskim i političkim sistemima, i to tako što je međunarodne odnose oslobodio neposredne pretnje od nuklearnog sukoba, i time otvorio put za slobodniji rasplet istorijskih procesa ovog perioda, tako je tačno i to da je politika dijaloga između dve velike sile razrešavanje osnovnih političkih i drugih problema u svetu vezivala za strategiju i taktiku tog dijaloga.

Ako se međudržavni blokovski sukob može obrazložiti njegovom klasnom prirodom — borba za socijalizam i borba protiv socijalizma, dakle kao razrešavanje klasnih protivrečnosti sredstvima državne politike — njegova snaga ima teorijski slabo obrazloženje, a naročito je sporna u pogledu praktičnog potvrđivanja. Praksa, naime, dokazuje da je ta politika — kada je reč o socijalističkim državama „lagera" — kako u strateškom tako i u taktičkom pogledu podređena „klasičnim" mehanizmima u međudržavnim odnosima, koji su određeni odnosom vojne, ekonomske i političke snage. Zbog percepcije tog odnosa — ne ulazimo u njenu objektivnost — često u njoj preovlađuju elementi defanzive i prepuštanja inicijative suprotnom bloku, što se može ilustrovati brojnim primerima iz prošlosti, posebno onim iz područja nerazvijenih delova sveta. Ravnoteža između dve velike sile na strateškom, to jest nuklearnom nivou nije ometala SAD da se u periodu od Kenedija i dalje, a naročito za vreme Džonsonove i Niksonove administracije, direktnim i indirektnim intervencijama mešaju u ta područja, sa namerom da zadrže postojeće društvene i političke strukture koje su bile ugrožene antiimperijalističkom borbom, uz istovremenu orijentaciju na razvijanje dijaloga sa Sovjetskim Savezom i Kinom, a time i na popuštanje zategnutosti.

Tako su, dakle, u praksi međunarodnih odnosa postavljene granice i okviri međudržavnom sukobu ako bismo ga tumačili kao sukob socijalizma i kapitalizma. Ali, takvih granica i okvira nema ako taj sukob shvatimo van postojećih političkih institucionalnih struktura, dakle, na nivou celokupne međunarodne zajednice, uzimajući u obzir sve njene elemente, a naročito one koji su objektivno, a i subjektivno antiimperijalistički i antikapitalistički. Na tom političkom području odnos društvenih i političkih snaga nije identičan sa odnosom snaga na nivou međublokovskog sukoba, a mogućnosti za afirmaciju miroljubive koegzistencije kao oblika borbe za socijalizam time su znatno veće.

Ovo stanovište zasnivamo na sledećim argumentima:

1) Strategija miroljubive koegzistencije je pre svega strategija borbe za mir i međunarodnu saradnju, kakvu zahteva razvoj

proizvodnih snaga i karakter modernih vojnih sredstava. U uslovima kada su promene u vojnoj tehnologiji na drugačiji i suštinski revolucionaran način postavile klasičnu dilemu: mir ili rat, činjenica o sudbinskoj povezanosti budućnosti sveta sa očuvanjem i odbranom mira duboko je prodrla u svest čovečanstva.

Miroljubiva koegzistencija nije stanje koje se objektivno rađa i koje nije moguće zaustaviti ili mu se suprotstaviti, već je to proces koji iziskuje stalno angažovanje za njenu afirmaciju. Upravo na tom području — borbe za mir — zbog toga što jača svest većine ljudi bez obzira na državne ili međublokovske granice, najviše se može postići subjektivnom akcijom. Rezultatima kakve ta borba daje ili će ih davati u budućnosti praktično se sužava prostor za delovanje imperijalizma kao nosioca politike sile i rata u nastojanju da se sačuvaju postojeće privilegije i odnosi zavisnosti. Pre svega u tom smislu strategija miroljubive koegzistencije je istovremeno strategija međunarodne klasne borbe neprivilegovanih i eksploatisanih klasa i slojeva. Njena afirmacija van okvira blokova mora biti ofanzivnija s obzirom na širinu prostora i masu subjekata koji se zalažu za nju, a i zbog toga što ona nije opterećena interesima i kalkulacijom snage kakvi su karakteristični za velike sile.

2) Zategnutost i konflikti na nerazvijenim područjima sveta su dokaz da je problem nerazvijenosti, odnosno ekonomske emancipacije i razvoja postao toliko goruć da se ne može više rešavati polovičnim merama u smislu pomoći razvijenih zemalja nerazvijenim niti pak, modifikacijom postojećih pravila u međunarodnoj podeli rada. Pošto je taj problem nasleđen od kolonijalizma, a istovremeno je rezultat i izraz mehanizama koji sada deluju na svetskom ekonomskom tržištu, a koje određuje imperijalizam u vidu neokolonijalizma, borba za razvoj i emancipaciju je istovremeno i borba protiv postojećih kapitalističkih odnosa u svetskim razmerama.

Ovo, naravno, ne znači da je ta sadržina strategije miroljubive koegzistencije prodrla u svest eksploatisanih masa u podjednakoj meri kao što to važi za borbu za mir niti, pak, da se u ulozi protagonista te strategije — usled unutarnjih nužnosti i pritisaka izazvanih problemom nerazvijenosti — ne pojavljuju subjekti koji se još nisu otrgli od „svetske monopolističke države". Tu pojavu srećemo i u pokretu nesvrstanosti, koju koriste brojni subjekti izrazito konzervativne i reakcionarne prirode za međunarodnu afirmaciju, a preko nje za unutarnje političko samopotvrđivanje. Neosporno je da borba za mir, emancipaciju i razvoj zbog jačine imperijalističkih snaga ne može biti borba za sve ili ništa, što znači da su neizbežna pogađanja, sporazumi o delimičnim rešenjima i slično. Ali je tačno i to da „česte kompromise, kolebanja i prolazne kapitulacije"[8] u borbi protiv postojećih neravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa treba pripisati i subjektivnoj nepripremljenosti nekih od tih subjekata da bi se stvarno sukobili sa onim faktorima u međunarodnoj zajednici koji reprodukuju

[8] E. Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja.*

njihovu društvenu i političku moć. Zbog toga smatramo da se delovanje pokreta nesvrstanosti „kao oblika klasnog preuređenja" savremenog sveta može razumeti samo ako imamo na umu dijalektičku povezanost procesa u međunarodnoj zajednici i unutar nacionalnih društava.

Svaka imperijalizmu i neokolonijalizmu oduzeta pozicija na međunarodnom poprištu veliča, hrabri i jača napredne pokrete i antikapitalističke snage unutar nacionalnih društava u borbi za takve unutarnje strukturne promene društveno-ekonomskih i političkih odnosa koje će iskoreniti izvore eksploatacije i slabiti mostove neokolonijalizma, imperijalizma i klasne vladavine unutar tih društava, te svaka pobeda tih pokreta omogućava efikasniju, dosledniju i frontalnu borbu u međunarodnim razmerama.

Rastući obim manifestne upotrebe sile na područjima nerazvijenih delova sveta[9] — uz istovremeno povećanje raznovrsnih oblika i upotrebe takozvanog strukturnog nasilja — otkriva koliki značaj pridaju vodeće kapitalističke države tim područjima za reprodukciju kapitalističkog sistema eksploatacije u svetskim razmerama, zatim da kapitalizmu nije uspelo da se društveno i politički učvrsti na tim područjima — što je povezano sa prvim, jer dalja ekonomska eksploatacija i zadržavanje društvenih struktura koje takvu eksploataciju omogućavaju uslovljava zaoštravanje društvenih i političkih protivrečnosti — i, konačno, kakvi konfliktni potencijali se pokreću na tim područjima. Po pravilu, primena sile na prikrivene ili neprikrivene načine obrazlaže se neophodnošću borbe protiv komunizma ili protiv prodiranja Sovjetskog Saveza na ta područja — u tom smislu je borba eksploatisanih masa u nerazvijenim delovima sveta postavljena u kontekst blokovske konfrontacije iz perioda hladnog rata — mada već površna analiza razotkriva da se radi o težnji sa klasnih pozicija da se uguše procesi koji imaju svoje unutarnje izvore i žarišta i čija društvena suština je borba za emancipaciju i razvoj kao klasna borba.

Ovde treba potvrditi stanovište da ta „objektivna situacija međunarodne klasne borbe, koja se empirijski može dokazati"[10] još nije identična sa svesnom subjektivnom međunarodnom strategijom ugnjetenih klasa i narodâ u tim delovima sveta, kao i to da zbog toga nije uspostavljena veza između strategije tih klasa i narodâ sa strategijom eksploatisanih klasa u kapitalističkim državama. Rekli bismo čak i to da od rezultatâ subjektivne strategije eksploatisanih masa u nerazvijenim delovima sveta zavisi i menjanje objektivnih uslova u korist revolucionarnih i antikapitalističkih pokreta u razvijenim kapitalističkim zemljama. Perspektive za takvo povezivanje su — s obzirom na sadašnju situaciju u nerazvijenim zemljama, a naročito u svetskom kapitalistič-

---

[9] I. Kende, op. cit.

[10] Ekkehart Krippendorf, *Das internationale System zwischen Stabilisierung und Klassenkampf*, u: *Probleme der internationale Beziehungen*, Suhrkamp Verlag, 1972, Frankfurt/M, str. 29.

kom jezgru — više dugoročnog nego kratkoročnog karaktera, a zavise od rezultatâ borbe protiv eksploatacije i eksploatatora u nerazvijenim zemljama, od zaoštravanja klasnih suprotnosti u kapitalističkim zemljama i rezultatâ borbe za promene u međunarodnoj zajednici kao celini.

3) „Tematska" širina suštine miroljubive koegzistencije, kako je postavljena u programskim načelima i ciljevima pokreta nesvrstanosti, uslovljava i njene geografsko-političke dimenzije i uspešan završetak borbe za „svetski socijalistički preobražaj", „revolucionarnosocijalistički preobražaj sveta", „svetski proces razvoja socijalizma" itd., kao što je to zapisano u dokumentima SK Jugoslavije.[11]

Ta širina može se videti praktično u svim za savremenu međunarodnu zajednicu relevantnim pitanjima. Uprkos izmene u prioritetima i različitog naglaska koje iziskuje strategija i taktika pokreta nesvrstanosti, njihova međusobna uslovljenost i povezanost ne mogu biti sporne. Time se osporava, najpre moguća pretpostavka da se radi o spisku pitanjâ sastavljenom na pragmatskom principu „svakome ponešto", a zatim teza da će taj pokret zbog svojih stanovišta, nastanka i stavova i ubuduće biti ograničen na dosadašnje geografsko-političke okvire, koji se podudaraju sa razgraničenjem na nerazvijene i razvijene delove sveta. Nije, naime, teško dokazati da je ceo niz programskih načela i ciljeva nesvrstanosti — kao, na primer, univerzalnost prava na političku nezavisnost, prava na razvoj i progres, prava na samoopredeljenje, borba za mir, a protiv upotrebe sile — već dobio „pravo građanstva" van tih okvira, štaviše, da je reakcionarnim i konzervativnim snagama sve teže da se frontalno bore protiv tih principa. Zbog toga već sazrevaju uslovi da ljudi i na drugim područjima postanu svesni mogućnosti — a i prepreka — u pogledu procesâ povezivanja i udruživanja čovečanstva.

Nema sumnje da postoje razlike u stupnjevima subjektivne artikulacije principâ za koje se — na pozicijama miroljubive koegzistencije — zalaže pokret nesvrstanosti u sadašnjosti, odnosno, tačnije rečeno da u nacionalnim društvima van tog pokreta ne postoje jednaki uslovi za afirmaciju socijalnih nosilaca tih principa. Ali, kakve god da su te razlike, zbog kojih nije neopravdano pretpostavljati da se radi o dugoročnom istorijskom procesu, za dalji razvoj je, po našem mišljenju, od suštinskog značaja, s jedne strane, da se ti principi iz pojedinih žarišta postepeno šire, kao što su u 19. veku „snagom istorijske nužnosti"[12] probijala nacionalna ideja i socijalizam, a, s druge strane, da se socijalni nosioci tih principa afirmišu u svojim sopstvenim nacionalnim sredinama s programima društvenog i političkog preobražaja, odnosno s takozvanim strukturnim reformama (Toljati). Upravo u toj tački vidimo sudbinsku povezanost pokreta nesvrstanosti sa procesima van njegovog kruga.

---

[11] Program SKJ, 1958, str. XIX, 18, 16, 22, 103.

[12] E. Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja.*

3.

„Politička emancipacija je, nesumnjivo, velik napredak; ona, doduše nije poslednji oblik čovekove emancipacije uopšte, nego je poslednji oblik te emancipacije *unutar dosadašnjeg svetskog poretka* (kurziv — V. B.). Razume se, mi govorimo o stvarnoj, praktičnoj emancipaciji"[13] — pisao je K. Marks u *Prilogu jevrejskom pitanju* za doba kada je građanskom revolucijom započeo „dugi pohod" političke i nacionalne emancipacije, kada su društveni odnosi bili organizovani na osnovi opštih principa i kada je čovek kao čovek postao subjekt prava i države. Od onda je istorija ljudskog društva istorija emancipacije.

To, naravno, ne znači da je ta emancipacija bila dosegnuta svuda i za svakoga niti da je kao globalno razvijena opštost bila dosegnuta na nivou subjektivno-individualne slobode niti na nivou ekonomske emancipacije. Međutim, treba naglasiti da se bez ostvarenja principa nacionalne emancipacije — u smislu principijelne neprikosnovenosti teritorije i suverenosti — ne može zamisliti nikakav dalji korak u oslobađanju čoveka. Ona je osnova i polazna tačka za procese koji vode u tom pravcu. Zbog toga je Lenjin zaključio Brestlitovski mir, a zatim razvio socijalizam u jednoj zemlji i tako prvi put u istoriji čovečanstva ostvario političku emancipaciju van postojećeg svetskog poretka i time praktično završio period građanske emancipacije i njene monocentričnosti.

Antikolonijalna revolucija, koja je otpočela još u periodu između dva rata i koja je svoju kulminaciju dostigla po završetku drugog svetskog rata, nastavak je tog dugog pohoda političke i nacionalne emancipacije, na kojem je bilo potrebno izvojevati seriju bitaka protiv imperijalizma kao konkretne prakse građanskog svetsko-istorijskog gledišta.

Polazna tačka pokreta nesvrstanosti kao glavnog nosioca antikolonijalne revolucije bila je Bandunška konferencija sa svojih deset principa. Suprotstavljanje dominaciji bilo koje države, borba protiv kolonijalizma, zalaganje za mir i borba za slobodu razvoja svakog naroda — to su bile centralne programske i akcione tačke u Bandunškoj deklaraciji. Međutim, kao što je rekao indijski državnik Nehru, koncept mira koji je inherentan načinu razmišljanja kakav sadrži bandunški dokument ima uslovan karakter. Naime, mir se može ostvariti samo onda kada su narodi slobodni i kada ljudi svuda uživaju slobodu, bezbednost i mogućnost življenja. Mir i slobodu treba tretirati kako sa političkih tako i sa ekonomskih aspekata.[14]

Ako su na Beogradskoj i Kairskoj konferenciji nesvrstanih država politički aspekti te borbe bili u prvom planu, odnosno ako je ostvarenje političke emancipacije bilo u centru debate i pred-

---

[13] K. Marx, *Od filozofije do proletarijata*, biblioteka „Suvremena misao", Zagreb, 1975, str. 247.

[14] J. Nehru, *Independence and after, A. Collection of Speeches 1946—1949*, New York, 1950, str. 299.

met većine zaključaka — samo su tri paragrafa na Beogradskoj konferenciji bila posvećena ekonomskim pitanjima prema 24 politička — na konferencijama u Lusaki i Alžiru pretežno su tretirana pitanja koja su povezana sa borbom za ekonomsku emancipaciju i razvoj.

Kada govorimo o trećoj konferenciji nesvrstanih država u Lusaki, obično je označujemo kao prelomnu u razvoju pokreta nesvrstanosti. To se, nesumnjivo, može dokazati: s jedne strane, on je prevazišao stagnaciju i pasivnost, a, s druge, u tolikoj meri je odredio (ili redefinisao) svoje ciljeve da je komponenta dugoročnosti u njemu ponovo jako učvršćena.

Zbog čega je potrebno ovo poslednje posebno naglasiti?

Odgovor na to pitanje je kratak: i unutar ovog pokreta — da ne govorimo o glasinama koje su dolazile iz blokovskih struktura — mogla su se čuti mišljenja da je sa sporazumevanjem među velikim silama, sa detantom i sličnim, kao i sa gotovo potpunom likvidacijom kolonijalnog sistema, nesvrstanost izgubila od svog značaja i važnosti. Međutim, takav način razmišljanja mogao se osporiti. U svim istupanjima državnika na toj konferenciji osetila se zabrinutost zbog ponašanja nekih velikih sila, naročito u područjima nerazvijenog dela sveta. Tako je predsednik Tito u opštoj debati upozorio „da je politika sile, agresije, intervencije i miješanja u unutarnje poslove drugih država i dalje prisutna u međunarodnim odnosima. Kao takva, ona znači opasnost ne samo za nesvrstane, već i za one zemlje koje se u svojoj spoljnopolitičkoj orijentaciji pridržavaju principâ ravnopravne međunarodne saradnje i koje ne žele da njihova suverenost, bezbjednost i napredak zavise od naklonosti ili dobre volje bilo koje strane sile".[15] U vezi sa sporazumevanjem među velikim silama Tito je takođe upozorio „da pokušaji da se međunarodni problemi rješavaju parcijalno, sa pojedinim aranžmanima velikih sila ili vojno-političkih blokova, mogu dati privremena, a možda čak i korisna rješenja. Mi nikada nismo bili protiv dijaloga velikih sila — konačno, to je takođe bio zahtjev nesvrstanih država na Beogradskoj konferenciji — jer je njihova odgovornost za svjetski mir još veća. Međutim, mi smo protiv monopola velikih sila, protiv svake podjele interesnih sfera i protiv svakog dijaloga među njima koji bi nanio štetu trećim državama"[16]. U šestoj tački Deklaracije o miru, nezavisnosti, razvoju, saradnji i demokratizaciji međunarodnih odnosa, koja je usvojena na Konferenciji u Lusaki, izričito je naglašeno „da praksa mešanja u unutarnje poslove drugih država i pribegavanje političkom i ekonomskom pritisku, pretnjama silom i subverzijom dobija alarmantne razmere i opasnu učestalost"[17]. Na to se moglo upozoriti na osnovu činjenica i na osnovu toga „što se neposredna opasnost od sukoba među velikim silama smanjila, jer se povećala njihova težnja za sporazumeva-

[15] „Međunarodna politika", br. 491, str. 13.

[16] Isto, str. 15.

[17] Isto, str. 17.

njem u međusobnim odnosima, što još nije doprinelo bezbednosti malih i srednjih zemalja i zemalja u razvoju, a nije sprečilo ni opasnost od lokalnih ratova"[18].

Ako su tendencije za afirmacijom moći i snage i dalje prisutne u međunarodnim odnosima, a njihova dugoročnost uslovljena dugoročnošću opstanka blokovskih struktura, težnji da se reprodukuju odnosi zavisnosti i obezbedi dalje prelivanje akumulacije u svetskim razmerama u visokorazvijene kapitalističke države, onda je prirodno da se tim tendencijama moglo suprotstaviti samo *dugoročnom i konsekventnom politikom.*

U tome je prvi element (re)definicije nesvrstanosti, kako se to može videti iz dokumenata konferencije u Lusaki.

Uspešnost borbe protiv različitih oblika afirmacije moći i snage biće utoliko veća ukoliko se više budu smanjivale razlike u stepenu društvene, ekonomske, političke, kulturne, komunikacijske i tehnološke razvijenosti. Borba protiv nerazvijenosti u svim njenim vidovima bila je, pored ranije spomenute, centralna tema konferencije u Lusaki. Tako Deklaracija o miru, nezavisnosti, saradnji i demokratizaciji međunarodnih odnosa, kao i drugi osnovni dokumenti sa te konferencije (na primer, Deklaracija o nesvrstanosti i ekonomskom napretku), borbu za razvoj i prevazilaženje odnosâ zavisnosti svake vrste postavljaju ko osnovnu orijentaciju pokreta nesvrstanosti u narednom periodu.

A to znači da je reč o drugoj dugoročnoj komponenti u toj politici, odnosno o faktoru grupne identifikacije subjekata koji se za nju opredeljuju.

Značaj konferencije u Lusaki za dalji razvitak i afirmaciju pokreta nesvrstanosti nije samo u tome što su na njoj nesvrstane zemlje „prve" i nove generacije — u odnosu na Kairsku konferenciju broj učesnika se utrostručio — potvrdile svoju privrženost njegovim ciljevima i odredile njegove strateške osnove, pri čemu su uzele u obzir i promene u međunarodnoj zajednici, već i zbog toga što su u dokumentima naglasile nužnost i potrebu da se u korist ostvarenja tih programskih ciljeva oslone i na *sopstvene snage.* Od njihove međusobne saradnje na svim nivoima — ne samo političkom i ekonomskom — zavisi konačan ishod istorijske bitke za emancipaciju i razvoj, a i za socijalizam.

Smatramo da ta izričito izražena orijentacija — koju je potvrdila i konkretizovala Alžirska konferencija — ima dalekosežan značaj.

Postalo je jasno da proces društvenog preobražaja nesvrstanih i, istovremeno, većine nerazvijenih zemalja ne može biti zatvoren u nacionalne okvire. Borba protiv prelivanja viška vrednosti iz pravca nerazvijenih zemalja u pravcu svetskog kapitalističkog jezgra, uslova razmene, postojećeg transfera tehnologije itd. vodi se i mora se voditi na širokom međunarodnom frontu. Tome su bile posvećene akcije nesvrstanih zemalja od Alžirske konferencije nadalje, kao i akcije „grupe 77", gde su već postignuti

[18] Isto, str. 22.

neki značajni rezultati. Možemo navesti samo VI specijalno zasedanje Generalne skupštine OUN, svetsku konferenciju o populacijskoj politici u Bukureštu, konferencije o pomorskom pravu u Karakasu i Ženevi, konferenciju o ishrani u Rimu, II konferenciju UNIDO u Limi itd., gde su nesvrstane i nerazvijene zemlje prvi put u svojoj istoriji dokazale da je postojeći ekonomski poredak koji su uspostavile dominantne snage u međunarodnoj zajednici moguće menjati i izmeniti. Svojim dostignućima one postepeno menjaju odnos snaga na planetarnom nivou i karakter međunarodne ekonomije kao dva uslova za dalji socijalistički preobražaj sveta. Smatramo takođe da bismo tu borbu u međunarodnim razmerama mogli uporediti sa borbom radničke klase i naprednih snaga unutar modernih kapitalističkih društava, koje svojim programima strukturnih promena u kapitalizmu, dakle reformama „na tlu sadašnjeg poretka"[19], menjaju kapitalizam i otvaraju vrata socijalizmu. Međutim, istovremeno sa tom borbom, čija se strategija i taktika sve više razvija od perifernih tačaka ka centralnim pitanjima u međunarodnoj zajednici, mora se razvijati i borba unutar nacionalnih društava nesvrstanih i nerazvijenih zemalja.

Ne radi se o tome da se oslanjanjem na sopstvene snage nesvrstane i nerazvijene zemlje „legitimišu" pred razvijenim industrijskim zemljama kako, eto, i same čine koliko mogu u korist sopstvenog razvoja. Isto tako je jasno da će borba za ekonomsku emancipaciju i razvoj biti dugotrajna i teška i da će njena žestina rasti utoliko više ukoliko se nesvrstane zemlje budu od perifernih i samo prividno tehničkih pitanja približavale centralnim pitanjima, od čijeg razrešenja zavisi sudbina „svetske monopolističke države". Bez oslonca na sopstvene snage ta borba bi bila dugotrajnija i ispunjena kolebanjima i oklevanjima. Time se značaj te orijentacije ne iscrpljuje. Smatramo, naime, da se ona neće moći ostvarivati ako za nju ne budu dati odgovarajući unutarnji društveni uslovi. Ili, drugačije rečeno: borba za razvoj i emancipaciju sopstvenim snagama nije moguća sa zastarelim strukturama i preživelim institucijama koje su pupčanom vrpcom još uvek vezane za svetsko kapitalističko jezgro, s jedne strane, dok, s druge strane, objektivne zakonitosti društvenog razvoja već stvaraju potrebne uslove za to da *neizbežnost socijalističke revolucije sadrži neizbežnost spoznaje njene neizbežnosti*, kao što su Marks i Engels pisali u svojim ranim radovima.

Postoje različita shvatanja sadržinskog opredeljenja razvoja, na primer od Myrdalovog, koji se opredelio za „racionalnost, razvoj i planiranje razvoja, porast proizvodnih snaga i životnog standarda, socijalnu i ekonomsku jednakost, razvijene institucije i načine ponašanja, racionalnu konsolidaciju, nacionalnu nezavisnost, demokratiju odozdo nagore i socijalnu disciplinu"[20], do brojnih

---

[19] Engels u članku o tredjunionima, 20. februar 1881, citirano po: Franz Marek, *Filozofija svjetske revolucije*, Zagreb, 1973, str. 122.

[20] G. Myrdal, *Politisches Manifest über die Armut in der Welt*, Frankfurt/M, 1971, str. 26.

drugih, čija sadržinska konkretizacija pre ili kasnije potvrđuje da u slučaju zemalja u razvoju kapitalistički način proizvodnje nije u stanju da neograničeno obezbedi porast proizvodnih snaga i ekonomski napredak[21]. Zbog toga brojne nesvrstane i nerazvijene zemlje stupaju na put „određene socijalističke dijalektike"[22]. Čim se neka zemlja bori za stvarnu nezavisnost, čim odluči da ukine privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i čim se na delu opredeli da ukine eksploataciju čoveka od strane čoveka, ona stupa na put socijalizma. Kao što je tačno da je socijalizam reč koju danas često zloupotrebljavaju reakcionarne klike u nerazvijenim i nesvrstanim zemljama, tako je, s druge strane, neosporno da tamo gde su industrija, veletrgovina i banke podržavljene i uticaj inostranog kapitala eliminisan kako iz proizvodnje tako i iz unutarnje i spoljne trgovine, već možemo govoriti o socijalističkoj orijentaciji tih i takvih zemalja, o novom i složenom razvoju tih novih zakonitosti socijalističke revolucije, „koji se ne može iscrpsti ni Marksovim ni Lenjinovim modelima"[23].

Ne priznati to, znači ne uvažavati odnos opštih zakonitosti socijalističkog preobražaja i posebnih nacionalnih oblika njihovog izražavanja i ostvarivanja, odnosno apsolutizovati opšte na račun posebnog kao da je ovo poslednje samo „pasivan oblik postojanja i potvrđivanja opšteg"[24].

Što se tiče materijalne sazrelosti za socijalističku revoluciju, kao i subjektivne sazrelosti, očigledno je da se u slučaju nesvrstanih (i nerazvijenih) zemalja koje se opredeljuju za socijalističku orijentaciju suočavamo sa vrlo složenim procesima i pitanjima na koja nije lako dati odgovor. Takva su, na primer, sledeća: koje su glavne revolucionarne snage unutar pojedinih nacionalnih društava; kakva uloga pripada radničkoj klasi, seljacima i inteligenciji; kako pristupiti problemu nacionalne buržoazije; kako ocenjivati značaj „marginalnih društvenih grupacija" u revolucionarnom procesu; kako ocenjivati ulogu vojnih „populističkih" režima ili pojedinih „avangardističkih" društvenih elita koji u svojim rukama koncentrišu veliku količinu političke moći institucionalizovane u „čvrstoj"[25] državi. Na ta pitanja lakše se može dati odgovor ako praksa takve orijentacije otkriva „da u zemljama u razvoju socijalizam crpe svoju duboku dinamiku u borbi protiv imperijalizma

---

[21] „Ako je kapitalistički način proizvodnje u stanju da neograničeno obezbedi povećanje proizvodnih snaga i ekonomski napredak, onda ga nije moguće prevazići" (R, Luxemburg, *Akumulation des Kapitals*, I. Auflage, str. 296, citirano po: G. Lukács, *Povijest i klasna svijest*. „Naprijed", Zagreb, 1970, str. 94). U polemici sa Bernštajnom R. Luksemburg je zastupala mišljenje da, ukoliko razvoj kapitalizma nije više povezan sa sve većom anarhijom, socijalizam nije više nužno potreban (citirano po: F. Marek, op. cit, str. 113).

[22] F. Marek, op. cit., str. 104.

[23] Isto, str. 104.

[24] Milenko Marković, *Internacionalno i nacionalno u borbi za socijalizam*, „Marks i savremenost", četvrti naučni skup, Herceg-Novi, 1970, str. 430.

[25] Izraz je Myrdalov.

u svim njegovim vidovima i da ta borba neminovno prerasta u eliminisanje nacionalnog kapitalizma, koji je osuđen na to da je stvarno ili, pak, potencijalno samo prirepak svetskog kapitalizma"[26]. Takvom praksom može se ostvariti potreban stepen harmonije između unutarnjih društvenih procesa i spoljnopolitičke aktivnosti nesvrstanih zemalja, što je, istovremeno, i uslov da se nesvrstane zemlje uključe u internacionalističku socijalističku strategiju na planetarnom nivou.

[26] Afrique-Asie, Paris, 17. maj 1976: Algerie, Le Tiers-Monde et la révolution.

Marko Vrhunec

Ekonomska strategija nesvrstanosti

Nesvrstane i druge zemlje u razvoju su se u poslednjim godinama snažno aktivirale na ekonomskom području. Ta potreba je proizlazila kako iz aktualiziranja problemâ vlastitog razvoja tako i iz kriznog stanja u svetskoj privredi. Jedno sa drugim je najtešnje povezano i tražilo je novo sagledavanje i otkrivanje puteva za rešavanje gorućih ekonomskih problema savremenog sveta.

Od poslednje konferencije šefova nesvrstanih zemalja u Alžiru, septembra 1973. godine, najkrupnije i najdalekosežnije promene zbile su se naročito u oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa. Progresivne snage u svetu odgovorile su tom izazovu uspostavljanjem vlastite strategije — da bi se na novim osnovama stvorili uslovi za rešavanje kriznih žarišta u svetskoj privredi i otvorio proces izgradnje novih međunarodnih ekonomskih odnosa. Ta strategija, rođena u Alžiru, dobila je međunarodnu legitimnost na VI specijalnom zasedanju Generalne skupštine OUN, aprila 1974. godine, odlukom da se priđe stvaranju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Time je otvoren proces u kome izgradnja takvih odnosa sve više postaje značajan faktor produbljavanja i ubrzavanja dalekosežnih promena u međunarodnim odnosima u celini.

Svetski ekonomski problemi, po svom obimu i težini, sve više preokupiraju kako pojedinačne zemlje tako i međunarodnu zajed-

nicu u celini. Oni su postali i prvorazredno političko pitanje. Oni zadiru u sve oblasti međunarodne politike i predmet su sve češćih razmatranja u međunarodnim forumima.

Nesvrstane zemlje nikad nisu odvajale ekonomska pitanja od političkih. Za njih su to uvek bila dva aspekta istih procesa. Svojstvo univerzalnosti politike nesvrstanosti traži da ona obuhvati sve vidove međunarodnih odnosa, što se posebno manifestuje baš u neodvojivosti političkih i ekonomskih aspekata. Jer samo tako je moguće doći do rešenja koja treba da izbave svet od gladi i siromaštva, da osiguraju mir i nezavisnost, da otvore puteve ravnopravne i svestrane saradnje u cilju skladnijeg i stabilnijeg, a za zemlje u razvoju i ubrzanijeg razvoja.

Takav prilaz nesvrstanih zemalja ekonomskim pitanjima postajao je u uslovima zaoštravanja krize i međuzavisnosti sveta sve nužniji. To pokazuje u prvom redu sadašnja svetska ekonomska situacija. Velika neizvesnost, teške protivurečnosti i duboki poremećaji zahvatili su više ili manje sve ekonomske oblasti i nisu poštedili ni jednu zemlju. Kao što je poznato, privredna kriza u zapadnim zemljama izražava se u usporavanju privrednog rasta, u stalnoj inflaciji, u velikoj nezaposlenosti i u teškim platno-bilansnim problemima. Bez obzira na to što u cikličnim kretanjima dolazi i do izvesnog oživljavanja privredne aktivnosti (što je slučaj u ovom momentu), sve to pokazuje da se sve više produbljuje kriza savremenog kapitalizma, izazivajući duboka društvena, politička i ekonomska previranja i tražeći radikalnije strukturne promene i preraspodelu svetskog dohotka. U tim kretanjima ispoljio se jedan od najtežih problema savremenog sveta — stalno pogoršavanje položaja zemalja u razvoju, koje sve više zaostaju za razvijenim zemljama. Jer, bez obzira na konjunkturna kretanja, one su stalno predmet eksploatacije zbog pogoršavanja uslova razmene i zbog raznovrsne diskriminacije. To produbljavanje jaza između razvijenih i nerazvijenih kao najakutniji globalni problem pretvara se u najveće žarište koje latentno nosi opasnosti sa nesagledivim posledicama.

Takvo stanje je višestruko i dalekosežno uticalo i utiče na međunarodne odnose u celini. Ti odnosi doživljavaju bitne promene porazom kolonijalizma, uspešnom borbom protiv imperijalizma i jačanjem snaga mira i koegzistencije. Nesvrstane zemlje su se od samog početka borile za prevazilaženje blokovske podele sveta. Pokret nesvrstanosti je danas jedina globalna i univerzalna snaga koja izražava opšti interes da se na ravnopravnim i progresivnim osnovama osigura mir, nezavisnost i razvoj svake zemlje.

Sve to govori da se u savremenom svetu mnogo šta promenilo. Zato je i razumljivo što stari recepti, stare podele i stari metodi ne mogu više da daju zadovoljavajuće odgovore. Takvi odgovori danas dolaze od progresivnih snaga okupljenih u pokretu nesvrstanosti, koji je stvorio vlastitu ekonomsku strategiju izraženu u konceptu novog međunarodnog ekonomskog poretka. Bitno obeležje te strategije je njen globalni program koji polazi istovremeno od potrebe ubrzanijeg razvoja zemalja u razvoju i od opšteg raz-

voja svih zemalja putem ravnopravne i uzajamno korisne saradnje, čime se pokreće proces temeljnih strukturnih promena i podstiče preraspodela svetskog dohotka na bazi nove međunarodne podele rada. Tome treba da se prilagodi i novi ekonomski sistem, u kome svoj dugoročni interes moraju da nađu sve zemlje.

I

Ekonomska strategija nesvrstanosti polazi od dva bitna momenta:

Prvo, svi osnovni politički principi nesvrstanosti u celini se apliciraju na ekonomsko područje. Jer principi kao što su koegzistencija, nezavisnost, suverenost, nemešanje, ravnopravnost, uzajamno poštovanje, vlastiti put razvoja, ravnopravna saradnja, solidarnost, stabilnost — direktno zadiru u ekonomiju svake zemlje i imaju presudnu ulogu u međunarodnim odnosima. Kao sastavni deo kapitalističke strukture i njenog tržišnog mehanizma, zemlje u razvoju bile su decenijama pod ekonomskom prinudom kolonijalizma, koji ih je, automatskim prelivanjem viška vrednosti u metropole, držao u političkoj potčinjenosti i ekonomskoj zaostalosti. Takvu ulogu danas preuzimaju transnacionalne kompanije. Pokazalo se da politička dekolonizacija ne postiže svoj osnovni cilj ako se uporedo s njom ne vodi i borba za ekonomsku dekolonizaciju. A to znači ostvarivanje principâ nesvrstanosti na ekonomskom području u odnosima među svim zemljama.

Oni koji se suprotstavljaju takvoj strategiji prebacuju joj da se ona time „politizira" i „ideologizira". Međutim, iza takvog stava stoji težnja da se borba za nove međunarodne ekonomske odnose liši progresivne sadržine, bez takve borbe ne može se osigurati svakom pojedincu sloboda, hleb i život dostojan čoveka, svakom narodu nezavisnost i intenzivan privredni razvitak. To se ne može ostvariti u odnosima zavisnosti, dominacije i eksploatacije. Samo revolucionarnom političkom akcijom moguće je postići ciljeve ekonomske emancipacije i ubrzaniji razvoj.

Ovakva politička sadržina osigurava ekonomskoj strategiji nesvrstanosti globalnost i kompleksnost uz uvažavanje međuzavisnosti i afirmaciju onih odnosa koji će biti u interesu ogromne većine čovečanstva.

Drugo, ekonomska strategija nesvrstanosti primenjuje se na pojedinačne oblasti kao sastavne delove svetskog ekonomskog sistema. Ako takve konkretizacije ne bi bilo, postojala bi opasnost da se ta strategija svede na teorijske i apstraktne formule, čime bi bila dovedena u pitanje njena akciona snaga.

U poslednjim godinama razrađene su strategije mnogih oblasti. Pri tome su odlučujuću ulogu imale nesvrstane zemlje, koje su pokretale inicijative i mobilisale naročito organe Ujedinjenih nacija da se intenzivnije bave tim pitanjima. Tome su mnogo doprinele razne svetske konferencije, na kojima je pribavljana potrebna dokumentacija, pravljene razne analize i formulisani mnogi

predlozi i sugestije. Na njima se jasno pokazao i odnos snaga, kao i stepen spremnosti pojedinih zemalja i grupacija za rešavanje tih pitanja. Mnoge usvojene deklaracije i programi akcije predstavljaju danas bogatu riznicu saznanja i orijentacija kojim putem treba ići da bi se aktuelna ekonomska pitanja što brže i što efikasnije rešavala.

Formuliranjem tih strategija borba za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka snažno je preneta na teren ekonomskih oblasti i pojedinih akutnih pitanja, čime je njena konkretnost i efikasnost porasla. Te strategije dale su toj borbi vanrednu širinu i polet i povezale je direktno sa praktičnim problemima, a istovremeno i opredelile pravac mogućih rešenja.

Postoji međunarodna strategija razvoja (obuhvata razdoblje sedamdesetih godina) koju je prihvatila OUN. Smatra se da je ona prilično prevaziđena jer pitanje razvoja rešava pretežno kroz pomoć. Nemoć i slom takve koncepcije doveli su do potrebe za novim međunarodnim ekonomskim poretkom. Svakako da pred svetskom zajednicom stoji zadatak da se oformi novi, dugoročan koncept razvoja koji mora odgovoriti na pitanje kako, kojim sredstvima i kojim putevima treba ubuduće da se kreću svetska i nacionalne privrede, a posebno zemlje u razvoju, da bi se brže, skladnije i stabilnije razvijale.

Glavne oblasti u kojima se razrađuje strategija novih odnosa jesu:

— Područje sirovina je, svakako, najvažnije za zemlje u razvoju. Svoju strategiju na tom području one su razradile u integralnom programu, koji je predmet složenih međunarodnih pregovora. Glavni elementi tog programa predviđaju razvitak i diverzifikaciju proizvodnje i trgovine sirovinama regulisanjem njihovih izvoznih cena na višem nivou da bi se postiglo povećanje izvoznih prihoda i poboljšanje uslova razmene, što bi doprinelo jačanju ekonomske snage zemalja u razvoju. Glavni instrument tog programa je Fond za regulativne stokove ključnih sirovina, oko koga se na IV UNCTAD-u i vodila glavna bitka.

— Energija, posebno nafta, ima specifično mesto u međunarodnim odnosima. Ona se tretira kao i ostale sirovine, ali u povezanosti sa njima i sa kompleksom razvoja i njegovog finansiranja. Tako je nafta i dalje jedno od moćnih oružja u borbi za nove odnose i preraspodelu svetskog dohotka.

— Strategija na području hrane i poljoprivrede proizlazi iz teške prehrambene situacije u svetu (glad i neuhranjenost). Njeni glavni elementi koji su formulisani na Svetskoj konferenciji o ishrani i stanovništvu jesu: rešavanje gladi povećanjem proizvodnje hrane, razvijanje poljoprivrede u zemljama u razvoju, sistem informisanja, sistem svetske prehrambene bezbednosti, unapređivanje naučnoistraživačke delatnosti i pitanje kvaliteta, gubitaka i nim proizvodima.

— Strategija industrijalizacije postavila je kao cilj da se učešće zemalja u razvoju u industriji mora od sadašnjih 7% do

2000. godine podići na 25%. To se može postići širokom lepezom mera i mehanizama međunarodne industrijske saradnje. Realokacija industrijskih kapaciteta prema zemljama u razvoju treba da doprinese restrukturiranju svetske privrede i da dovede do usklađenije podele rada.

— Slično se oformljuje i strategija na području nauke i tehnologije, koja mora da prevaziđe pojavu takozvane tehnološke kolonizacije. Njeni elementi obuhvataju rešenja za sticanje, transfer i upotrebu tehnologije, razvijanjem međusobne saradnje zemalja u razvoju i njihove saradnje sa razvijenim zemljama. Pri tome kodeks ponašanja mora da reguliše osnovna pitanja poslovanja transnacionalnih kompanija. Pristupa se i reformi međunarodnog patentnog sistema i industrijske svojine.

— Na području mora i pomorstva oformljuje se globalna strategija koja na novim osnovama i odnosima nudi rešenja za sva važna ptanja kao što su: korišćenje mora, pravno regulisanje eksploatacije mora, formiranje međunarodne organizacije za korišćenje morskog dna, pitanje plovidbe, transporta itd.

— U međunarodnoj trgovini raspadanje sadašnjeg sistema traži regulisanje osnovnih pitanja kao što su: slobodan pristup tržištima, poseban i preferencijalan tretman zemalja u razvoju, opšte šeme preferencijala, princip nereciprociteta i nediskriminacije. Novim pregovorima u GATT-u treba postići otklanjanje restriktivne i protekcionističke prakse u međunarodnoj trgovini.

— Na području finansija i monetarnog sistema, koji je isto tako u raspadanju, postoji široko razrađena strategija mera i mehanizama čiji je cilj da se i na ovom području uvedu principi ravnopravnosti, stabilnosti i globalnog pristupa. U prvom redu traži se slobodan pristup tržištima kapitala i njegov veći transfer u zemlje u razvoju, za šta treba mobilisati sva sredstva: privatna, državna, multilateralna. Treba osigurati takav sistem koji će funkcionisati stabilno, sigurno, neprekidno i po kojem će se sredstva prelivati nevezano, što znači bez političkih ucena. Novi sistem mora rešavati i pitanja prezaduženosti zemalja u razvoju i uspostaviti široku međunarodnu saradnju u finansiranju investicija, što bi dalo veliki impuls konjunkturi, a time i opštem razvitku proizvodnih snaga u svetu.

Jasno je da su sva navedena pitanja u stalnom razmatranju da stalno evoluiraju. Danas je aktuelna razrada brojnih rešenja u okviru svih tih strategija i koncepata. Potreban je permanentan rad raznih stručnjaka, ekonomista, sociologa i politikologa, kao i razmatranje na brojnim međunarodnim skupovima i forumima. Nikad do sada nije postojalo takvo saznanje o potrebi da se zajednički nađu što adekvatnija rešenja za akutna svetska privredna pitanja.

Zato se na velikim međunarodnim skupovima — kao što su bili VI I VII specijalno zasedanje Generalne skupštine OUN, IV UNCTAD i Pariska konferencija o međunarodnoj ekonomskoj saradnji i kao što će biti predstojeći samit nesvrstanih zemalja u Kolombu avgusta ove godine — razmatra i odlučuje o vitalnim pita-

njima od dalekosežnog značaja za celo čovečanstvo, zahvaljujući razrađenim i argumentovanim ocenama, stavovima i predlozima nesvrstanih i posebno „grupe 77".

Ekonomski problemi su nabujali, oni sve više okupiraju međunarodnu zajednicu, izbijajući u prvi plan međunarodne politike. Nesvrstane i druge zemlje u razvoju razvile su vanrednu međunarodnu aktivnost na rešavanju tih pitanja i, kao što smo videli, danas nastupaju sa vrlo detaljno razrađenim platformama po pojedinim oblastima i po konkretnim pitanjima. Sa tih pozicija te zemlje vode borbu za nove odnose, za novi međunarodni ekonomski poredak. Tako je ekonomska strategija nesvrstanosti postala danas neotuđivi deo borbe za nove, ravnopravne i pravedne odnose u svetu.

Velika snaga te strategije i pojedinačnih platformi je u tome što one proizlaze iz vitalnih i dugoročnih potreba i interesa svih zemalja, što vode računa o objektivnim procesima i strukturnim promenama u svetskoj privredi, čime otvaraju vrata novim impulsima i rešenjima koja bi trebalo da stvore svim zemljama nove, veće mogućnosti za njihov vlastiti razvoj, a time i za skladniji i stabilniji razvitak svetske privrede.

II

Nesvrstane i druge zemlje u razvoju otpočele su dinamičnu borbu za ostvarenje tako široko razrađene ekonomske strategije. Ta borba se kreće u tri osnovna pravca: mobilizacija vlastitih snaga, međusobna ekonomska saradnja zemalja u razvoju i povezivanje sa razvijenim zemljama u okviru novog međunarodnog ekonomskog sistema.

Oslanjanje na vlastite snage, mobilisanje svih raspoloživih proizvodnih snaga je glavni dinamični faktor razvoja svake zemlje. Razume se, to mogu ostvariti samo slobodni narodi, suverene i nezavisne zemlje. Tek je likvidacija kolonijalizma stvorila bitne preduslove za razvoj pojedinih zemalja. Sprečavanje neokolonijalizma i afirmacija novih međunarodnih ekonomskih odnosa je drugi preduslov za mobilisanje vlastitih snaga. Samo nemešanjem u unutrašnje stvari novooslobođenih i svih drugih zemalja može se obezbediti puna mobilizacija vlastitih snaga onako kako to najbolje odgovara njihovim mogućnostima, strukturi i stepenu razvitka, kao i njihovoj opredeljenosti za sopstveni društveno-politički i ekonomski sistem.

Samo u takvim uslovima mogu se maksimalno aktivirati vlastita sredstva i najracionalnije privređivati i tako postizati što brži i što adekvatniji razvitak. Pri tome nesvrstani u prvi plan stavljaju osiguranje principa suverenog raspolaganja vlastitim prirodnim izvorima i bogatstvima, sa pravom nacionalizacije i eksproprijacije dojučerašnjh eksploatatora.

I novi međunarodni ekonomski sistem mora podsticati mobilizaciju vlastitih snaga, uvažavajući pomenute principe i njihovu

dalju razradu. To se posebno odnosi na korišćenje prirodnih resursa kao što su sirovinska bogatstva, na proizvodnju hrane i na mobilizaciju armije nezaposlenog stanovništva. Pored toga, realokacijom industrije u zemlje u razvoju mobilisaće se njihove komparativne prednosti u velikim privrednim bogatstvima i mogućnostima, posebno u energiji, sirovinama, vodi, prostoru i radnoj snazi. U tome i jesu glavni elementi nove, buduće međunarodne podele rada, koja će stvoriti i nove uslove za opšti razvoj u svetu.

Ekonomska strategija nesvrstanosti ističe da je oslanjanje na vlastite snage istorijski imperativ. To je preduslov za razvoj svake pojedine zemlje i za svestranu saradnju među slobodnim i ravnopravnim narodima. Glavni cilj te strategije je iskorenjivanje siromaštva, likvidacija neishranjenosti i takav ubrzan razvoj zemalja u razvoju koji će voditi smanjenju jaza između njih i razvijenih zemalja, a time stabilnijem i skladnijem razvitku celog čovečanstva. Mobilizacija vlastitih snaga znači da svako izgrađuje svoju zemlju prema svojim potrebama i saznanjima, a u saradnji sa drugim zemljama. Zato je iznalaženje vlastitog puta i izbor odgovarajućeg društvenog sistema osnovno pravo svakog naroda. Svako mora sam da definiše svoje ekonomske ciljeve, da potraži najbolje naučne metode i puteve da ih postigne. Nikakvo imitiranje drugoga ne može da rešava ta pitanja, mada korišćenje iskustva drugih zemalja može biti od koristi.

Zemlje u razvoju moraju da razrade vlastitu strategiju razvoja posebno zbog toga što ne mogu kopirati put kojim su išle razvijene zemlje. Ne samo da nije moguće ići istim putem do postizanja razvijenosti, nego bi to bilo i štetno. Jer danas se razvijene zemlje nalaze u dubokoj strukturnoj krizi, koja nije samo ekonomska, nego je pre svega društvena, a nastala je kao posledica sistema što ga je stvorio kapitalizam i kolonijalizam.

Drugi pravac akcije je unapređivanje međusobne ekonomske saradnje zemalja u razvoju. I na tom području došlo je do fundamentalnih, bitnih promena. Ruši se ona monopolistička piramida kapitalističkih odnosa koja je međunarodne ekonomske tokove usmeravala iz baze kolonijalnih i zavisnih zemalja isključivo u nekoliko centara — u metropole. Od njih su u kolonije padale samo mrvice, samo ono što je bilo neophodno za prostu reprodukciju tih zemalja. Vreme takvih ograničenih i isključivih tokova u svetu je prošlo. Pojavom sto pedeset nezavisnih zemalja otvaraju se nove, neslućene mogućnosti direktne međusobne saradnje svih tih zemalja. Nastaje bezbroj novih tokova, kontakata, veza, oblika te saradnje. Time se otvaraju široke mogućnosti međusobnog povezivanja i saradnje na bazi nove međunarodne podele rada.

Na osnovu tih saznanja nesvrstane i druge zemlje u razvoju otvorile su širok proces međusobne saradnje kao jedan od najpropulzivnijih oblika razvijanja vlastitih proizvodnih snaga i svog ubrzanijeg razvoja. Njihova strategija u tom domenu ima u vidu stvaranje celovitog sistema međusobne saradnje, koji bi nudio raznovrsne i neslućene mogućnosti. Mada u začetku, taj sistem već danas predstavlja jednu od najjačih poluga razvoja i međunarod-

ne saradnje uopšte. Sve su brojniji oblici te saradnje, koja obuhvata ceo niz ekonomskih oblasti.

Sistem međusobne saradnje nije samo bilateralan, nego povezuje više zemalja na subregionalnom. regionalnom i interregionalnom planu. Ta saradnja snažno doprinosi jačanju materijalnog položaja zemalja u razvoju pošto ih oslobađa isključive zavisnosti od razvijenih zemalja.

Nedavno održani skupovi u Manili i Havani zaokružili su i konkretizovali koncepciju sistema međusobne saradnje. Ona obuhvata područje sirovina, poljoprivrede, industrijalizacije, tehnologije, prometa, trgovine, finansijsko-monetarnih pitanja, nuklearne tehnike, zdravstva itd. Na svim tim područjima razrađuju se konkretne mere za unapređenje međusobne saradnje zemalja u razvoju.

Pri tome se sagledava i uloga raznih institucija preko kojih bi tekla ta saradnja. Već sada se raspolaže celim nizom takvih institucija kao što su razni centri, fondovi, banke, saveti, uključujući i povezivanje državnih, poslovnih, naučnih i drugih institucija u cilju unapređenja te saradnje. Važan je i dogovor da se međusobna saradnja sve više odvija direktno po pojedinim pitanjma i oblastima (na primer, između narodnih i poslovnih banaka, u oblasti farmaceutske industrije itd.).

Sistem međusobne saradnje ne znači zatvaranje ili postavljanje nekih ograda. To bi vodilo odvajanju zemalja u razvoju od svetskih kretanja i međunarodne saradnje uopšte. Sistem međusobne saradnje zemalja u razvoju je sastavni deo svetskog ekonomskog sistema i kao takav je bitan elemenat novog međunarodnog ekonomskog poretka. Svaki drugačiji prilaz vodio bi stvaranju novih blokovskh elemenata (a time i dodatnih antagonizama) i razjedinjavanju u svetskoj privredi.

Sistem međusobne saradnje jača jedinstvo zemalja u razvoju, kako u koncipiranju njihove strategije tako i u borbi za njenu realizaciju. On je važan dodatni elemenat razvijanja vlastitih snaga, on jača materijalnu i ekonomsku bezbednost zemalja u razvoju i predstavlja snažno oružje za jačanje njihovih pregovaračkih pozicija.

Treći pravac aktivnosti je saradnja nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju sa razvijenim zemljama. Tu nije reč samo o razvijanju direktne saradnje sa pojedinim zemljama i grupacijama, nego i o zajedničkim naporima u cilju rešavanja aktuelnih međunarodnih ekonomskih problema. Platforma te saradnje data je konceptom novog međunarodnog ekonomskog poretka u pojedinim strategijama kao njegovim sastavnim delovima. Jer u njemu se u celini tretiraju akutni svetski problemi i daju odgovori i pravci za njihovo rešavanje, uvažavajući interese svih zemalja, uključujući i razvijene.

Pošto se radi o fundamentalnim promenama u svetskom ekonomskom sistemu, razumljivo je da se taj proces odvija sporo, mukotrpno i putem teških pregovora, uz upornu borbu progresivnih snaga protiv otpora tim promenama. Sadašnji sistem međuna-

rodnih ekonomskih odnosa bio je izgrađen kao sistem kapitalističkih odnosa. On je i danas prilagođen, uglavnom, samo interesima bogatih zemalja. Iz toga se i hranila velika konjunktura svih razvijenih zemalja u poslednjih trideset godina. Njena osnova bila je niska cena nafte i drugih sirovina, a visoke cene industrijske robe, opreme i tehnologije. To je, između ostalog, stvorilo i dalje produbljavalo jaz između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju.

Sada je u razvijenim zemljama u toku preispitivanje postojećeg sistema, naročito na trgovinskom i monetarnom području. U nekima od njih, naročito u skandinavskim zemljama, sve je prisutnije saznanje o nužnosti promena. Međutim, potreba i nužnost korenitih promena je više nego očita. Zato se i otvara dijalog na međunarodnoj sceni o tim pitanjima. Bez obzira na sve, pregovori sa razvijenim zemljama biće teški i dugi, jer stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka je dubok revolucionarni preobražaj ne samo svetske ekonomije, nego i međunarodnih odnosa u celini. I sama ekonomska prinuda dovešće do promena u političkim stavovima.

Već danas ti pregovori obuhvataju sve glavne ekonomske oblasti. Za zemlje u razvoju u ovom momentu su najvažnija tri područja: sirovine, međunarodna trgovina i međunarodni finansijsko-monetarni sistem.

Kao što su se nesvrstane zemlje u poslednjih petnaest godina afirmisale kao prvorazredan politički faktor, tako se one danas sve više pojavljuju i kao neophodan ekonomski partner. Nesvrstanost kao svetski pokret prilazi ekonomskim problemima sa globalnog aspekta. Tome u punoj meri doprinosi i njena ekonomska strategija, koja je postala dinamičan i neophodan faktor rešavanja aktuelnih problema svetske privrede. Iako ima u vidu u prvom redu akutna pitanja nerazvijenih, ta strategija je istovremeno globalna, univerzalna i kompleksna, jer kao nesvrstana drugačija ne može ni biti.

III

Na predstojećoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Kolombu ekonomska strategija biće predmet posebne pažnje, a po nekima ona će imati predominantno mesto.

Za dnevni red u Kolombu predložene su dve tačke iz ekonomske sfere: deveta — u kojoj će se dati pregled i ocena međunarodne ekonomske situacije i problema razvoja, s posebnim osvrtom na razdoblje od Alžirske konferencije nesvrstanih, i deseta — u kojoj će se pretresti mere za jačanje međusobne ekonomske saradnje i solidarnosti nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju.

Ocena međunarodne ekonomske situacije će polaziti od sadašnjeg trenutka za koji je karakteristično da su „razvijene zemlje počele da se oporavljaju od krize izazvane recesijom, a da se zemlje u razvoju i dalje suočavaju sa teškoćama zbog stalnog pogoršavanja uslova trgovanja, neprekidnog smanjivanja njihovog

učešća u svetskoj trgovini, realnog smanjenja obima sredstava namenjenih za razvoj, zabrinjavajućeg povećanja njihovih nagomilanih spoljnih dugova i nemogućnosti da efikasno i adekvatno odgovore na potrebu monetarne reforme i pojavu novih oblika diskriminacije i prinude. Pritisci i naprezanja koji su posledica toga, kao i pooštreni uslovi na komercijalnim i tržištima kapitala, kojima su se često morale obraćati, i dalje ozbiljno podrivaju izglede za razvitak zemalja u razvoju uopšte, a naročito najmanje razvijenih zemalja, zemalja bez izlaza na more i ostrvskih zemlja u razvoju"*.

Ovakvo stanje teško pogađa zemje u razvoju. Svesne da se radi o dugoročnim i složenim procesima, one nastavljaju da uporno vode akciju za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka. Može se oceniti da je baš posle IV samita u Alžiru ta akcija doživela punu afirmaciju. Zemlje u razvoju su uspele u tom periodu da izdejstvuju ne samo dijalog i pregovore, nego i ravnopravnu pregovaračku poziciju. To potvrđuju brojni međunarodni skupovi i svetske konferencije. Nesvrstane i druge zemlje u razvoju su se u tom periodu afirmisale i kao snažan ekonomski faktor. Prodor koji je napravljen povećanjem cena nafte je prvi i najveći uspeh. Kao glavni proizvođači sirovina i zbog velikih potencijalnih tržišta, one su ekonomski partner koji se ne može više zaobilaziti.

Te osvojene pozicije traže dalju razradu ekonomske strategije nesvrstanosti. Uvereni smo da će V samit moći da utvrdi da zemlje u razvoju nikada do sada nisu obezbedile tako snažne i ravnopravne pozicije. Kolombo će moći pozitivno da oceni i rezultate svetskih skupova kao što su bili VI i VII specijalno zasedanje Generalne skupštine OUN, prihvatanje Povelje o ekonomskim pravima i dužnostima država, sastanak ministara finansija u Kingstonu, Svetska konferencija o ishrani i stanovništvu, II generalna konferencija UNIDA o međunarodnoj industrijskoj saradnji, konferencija o sirovinama u Dakaru, IV UNCTAD i Pariska konferencija o međunarodnoj ekonomskoj saradnji.

Posebna pažnja biće posvećena rezultatima IV UNCTAD-a i Pariske konferencije jer se od tih skupova očekivalo da će u većoj meri pokrenuti proces konkretnog rešavanja aktuelnih pitanja.

Međutim, Pariska konferencija do sada nije postigla značajan napredak. Razvijene zemlje nisu pozitivno reagovale na konkretne predloge zemalja u razvoju niti su podnele svoje predloge. Ostaje nada da će Pariska konferencija u drugoj fazi, koja počinje u septembru ove godine, dati neke konkretne rezultate. Dogovor o tome treba da bude postignut na julskom zasedanju vladinih funkcionera u Parizu.

U pogledu rezultata IV UNCTAD-a, Koordinacioni biro je u Alžiru izrazio žaljenje zbog negativnog stava izvesnih razvijenih zemalja, naročito u vezi sa osnivanjem Zajedničkog fonda i celo-

* Iz završnog kominikea ministarskog saveta Koordinacionog biroa nesvrstanih zemalja u Alžiru juna 1976. godine.

vitog programa sirovina i neprihvatanjem mera za ublažavanje tereta dugova zemalja u razvoju. Pri tome je pozdravljena pozitivna uloga koju su na toj konferenciji odigrale neke, naročito skandinavske zemlje. Koordinacioni biro je pozvao razvijene zemlje koje su izrazile rezerve ili su se uzdržale od glasanja o prihvaćenim rezolucijama da preispitaju svoj stav i da ispolje potrebnu spremnost u naporima za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka. Koordinacioni biro je odlučio da se detaljna ocena rezultata IV UNCTAD-a podnese konferenciji na vrhu u Kolombu.

Sve to pokazuje da smo danas suočeni sa pojačanim otporom najjačih razvijenih zemalja protiv nastojanja da se pristupi radikalnijem menjaju međunarodnih ekonomskih odnosa. To se manifestuje kako u pojačanom pritisku na pokret nesvrstavanja uopšte tako i u sve razređenijem koncipiranju zapadne strategije na ekonomskom području. Tako, na primer, SAD su na IV UNCTAD-u, na konferenciji američkih država u Čileu i na zasedanju OECD u Parizu, nastupile sa detaljno razrađenom strategijom i taktikom kako zadržati stečene pozicije, a adaptirati postojeći međunarodni sistem samo onoliko koliko je to nužno i za njih potrebno, a da se pri tome ne uzima kao osnova novi međunarodni ekonomski poredak. U tom pogledu možemo čak konstatovati da ponašanje tih zemalja predstavlja korak natrag prema onome što je bilo zaključeno na VI i VII specijalnom zasedanju Generalne skupštine OUN.

Ovakva blokada na međunarodnom ekonomskom području ukazuje na to koliko je situacija složena, neizvesna i prilično naelektrisana. To postavlja pred Kolombo veoma složen zadatak da, uz uvažavanje kako pozitivnih tako i negativnih rezultata i trendova, potraži nove puteve i opredeljenja za buduću akciju nesvrstanih.

Stoga će pomenuta tačka 9 dnevnog reda u Kolombu predstavljati jednu od najvažnijih tema V samita. Od ocena i opredeljenja o tome zavisiće buduća strategija i taktika nesvrstanih na ekonomskom području.

I tačka 10 dnevnog reda u Kolombu, kao što smo već rekli, baviće se ekonomskim pitanjima. Reč je o kompleksu pitanja, akcija i rešenja koja smo nazvali sistemom međusobne saradnje. Sledeći odluke Alžirske konferencije, nesvrstane zemlje su razvijale brojne oblike međusobnog povezivanja, naročito radom koordinatora. Tako je nastajao širok program razgranate međusobne saradnje, koji će biti razmatran na konferenciji u Kolombu. Taj program obuhvata sledeće:

— *Trgovina:* Predlaže se uspostavljanje preferencijalnog tretmana među nesvrstanim i drugim zemljama u razvoju, bez striktnog reciprociteta. Dugoročni aranžmani i sporazumi treba da podstiču međusobni izvoz i uvoz, saranju na subregionalnoj, regionalnoj i interregionalnoj osnovi, razmenu poslovnih informacija, učešće na sajmovima, otklanjanje međusobnih prepreka itd. Sa

razvijenim zemljama ne treba da se zaključuju preferencioni aranžmani koji bi stvarali razlike među zemljama u razvoju niti treba učestvovati u regionalnim trgovinskim zajednicama razvijenih zemalja.

— *Industrija:* Potrebno je podsticati međusobnu industrijsku saradnju stalnim konsultacijama, razmenom informacija o nabavci opreme i licitacijama. Sklapati dugoročne sporazume o kooperaciji i specijalizaciji u industrijskoj proizvodnji i u investicijama na bazi harmonizacije industrijske politike pojedinih zemalja. Podsticati razmenu iskustava u industriji, tehnologiji i zakonodavstvu koje reguliše poslovanje inostranog kapitala, kao i osnivanje zajedničkih industrijskih preduzeća.

— *Tehnologija:* Razrađen je program međusobne saradnje na tom području koja obuhvata istraživanja, formiranje kadrova, koordinaciju nacionalnih politika obrazovanja, podsticanje stvaranja domaće tehnologije, saradnju pri uvozu tehnologije itd. Treba uskladiti napore za zajednički nastup na međunarodnom području, naročito u donošenju kodeksa ponašanja, u pogledu odnosa prema transnacionalnim kompanijama, reformi međunarodnog patentnog sistema, odliva stručnih kadrova, povezivanje u konsultantskim uslugama itd.

Nesvrstane zemlje su odlučile da na tom području osnuju sledeće zajedničke organizme: Centar za nauku i tehnologiju, čije bi sedište bilo u Limi; Informativni centar za transnacionalne kompanije, sa sedištem u Havani; Međunarodni centar za preduzeća u javnom vlasništvu, koji je osnovan u Ljubljani.

— *Sirovine:* Na osnovu zaključaka usvojenih na konferenciji u Dakaru, sve intenzivnije je prisutna realizacija integralnog programa. Osnovana su nova udruženja proizvođača sirovina, a postojeća su ojačala. Treba što pre oformiti Savet udruženja proizvođača, čiji statut treba da bude prihvaćen u Kolombu.

Pristupa se osnivanju specijalnog fonda za finansiranje regulacionih zaliha sirovina i primarnih proizvoda, što će konferencija u Kolombu, na osnovu rezultata IV UNCTAD-a, posebno razmotriti.

— *Finansije:* U Havani je bio razmatran ceo niz mera i akcija za razvijanje međusobne finansijske saradnje, kao što su sklapanje međubankarskih poslovnih sporazuma, uspostavljanje korespondentskih i kontokorentnih odnosa, otvaranje kreditnih linija naročito za postizanje zajedničkih investicionih ulaganja, razmena garancija, otvaranje deviznih depozita, upis obveznica, formiranje zajedničkih banaka i otvaranje filijala i predstavništva itd. Dogovoren je sastanak narodnih banaka zemalja u razvoju.

Poseban vid te saradnje je učešće i upravljanje u raznim regionalnim bankama i fondovima čiji je cilj finansiranje razvoja zemalja u razvoju. Posebnu ulogu treba da ima Fond solidarnosti za ekonomski i socijalni razvoj nesvrstanih zemalja, kome je do sad pristupilo 16 zemalja, a za njegovu operativnost potrebno je da ga ratificira 40 zemalja.

Pred zemljama u razvoju stoji zadatak da međusobnu finansijsku saradnju tako organizuju da se tokovi kapitala što više i sa prihvatljivijim uslovima koriste za finansiranje njihovog razvoja. To se odnosi naročito na sredstva zemalja OPEC, koja još nisu postala glavni izvor tog finansiranja. Jer baš ta sredstva bi, uz bankovne garancije, mogla da podstiču realizaciju razvojnih ekonomskih projekata zemalja u razvoju. Ta sredstva našla bi siguran plasman u takvim poduhvatima kao što su Fond za finansiranje poljoprivredne proizvodnje, Fond za industrijsku saradnju, Fond za regulativne stokove sirovina itd. Takvom saradnjom bi se postepeno formiralo finansijsko tržište kapitala zemalja u razvoju koje bi sa ostalim institucijama stvorilo infrastrukturu novog međunarodnog finansijskog sistema.

— *Monetarna saradnja:* Poznati su napori zemalja u razvoju da se međunarodni monetarni sistem reformiše na osnovama novog poretka. I na tom području treba pre svega izdejstvovati nove, ravnopravne odnose i odgovarajuće učešće, da bi međunarodno monetarno područje u celini služilo interesima svih zemalja, a ne samo privilegovanim, i time postalo glavni regulator svetskih ekonomskih tokova. To bi bitno doprinelo stabilnijim i usklađenijim finansijsko-monetarnim tokovima. Zato se nesvrstane zemlje zalažu da se aktivira rad „grupe 24", jer nije realizovan dogovor o nekim daljim koracima na monetarnom području u smislu zaključaka usvojenih u Kingstonu. Posebno teški problemi dugova zemalja u razvoju traže hitnu, organizovanu i dobro smišljenu akciju.

— *Saobraćaj:* I na ovom području postoje mnoge potrebe i mogućnosti za aktiviranje međusobne saradnje u suvozemnom i pomorskom transportu i tranzitu, kao i u izgradnji luka. Nameće se dogovor o zajedničkom i koordiniranom organizovanju pomorskih linija, što bi mnogo doprinelo otvaranju tržišta među zemljama u razvoju.

— *Poljoprivreda:* Zbog aktuelnosti problema ishrane ovo područje nudi velike mogućnosti za međusobnu saradnju — od naučnoistraživačkog rada i prenošenja iskustava, inženjeringa, projektovanja i tehničke pomoći do zajedničkih investicionih poduhvata i mera za podizanje poljoprivredne proizvodnje u zemljama u razvoju.

— *Nuklearna tehnika:* Postoje uslovi da se na ovom vanredno važnom području organizuje međusobna saradnja kako bi sve zemlje u razvoju što pre i što više mogle da se koriste naučno-tehničkim dostignućima tog izvora energije. Njegova široka primena u industriji, poljoprivredi, medicini, zaštiti okoline itd. traži adekvatnu akciju, što bi snažno uticalo na dalji razvoj njihovih proizvodnih snaga.

— *More i pomorstvo:* Konferencija o pravima u korišćenju mora je u svoja četiri nastavka jasno pokazala da to područje postaje sve važnije za saradnju među zemljama u razvoju. Zajednički interes je da se i ovde uspostave ravnopravni odnosi i otvore mogućnosti da se svi koriste morskim bogatstvima. Zato će i ovo pitanje biti stavljeno na dnevni red konferencije u Kolombu.

— *Najmanje razvijene zemlje:* Konferencija „grupe 77" u Manili detaljno je razradila program mera za rešavanje posebno aktuelnih i specifičnih pitanja tih zemalja. Tim zemljama treba obezbediti poseban preferencijalni status brojnim dopunskim merama koje moraju da doprinesu bržem prevazilaženju njihove zaostalosti.

Koordinacioni biro je u Alžiru preporučio da se konferenciji u Kolombu predloži na odobrenje specijalni program za najmanje razvijene zemlje, zemlje bez izlaza na more i ostrvske zemlje u razvoju.

— *Sistem za istraživanje i informisanje:* Podnet je poseban predlog o uspostavljanju takvog sistema. Grupi nesvrstanih zemalja je poveren zadatak da taj projekat što pre razradi. Osnovna ideja sistema je u tome da se koordiniranjem i podelom rada među pojedinim zemljama i njihovim institucijama organizuje informativna i analitička dokumentacija koja će služiti zemljama u razvoju za njihove ocene i stavove o najvažnijim međunarodnim ekonomskim pitanjima. Tu danas postoji velika praznina jer su zemlje u razvoju lišene takve dokumentacije, dok razvijene zemlje raspolažu velikim arsenalom informacija i analiza.

Ove glavne komponente međusobne saradnje nesvrstanih zemalja nastajale su tokom protekle dve godine i danas čine celovit program, koji je verifikovan na nizu skupova nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju i koji će biti podnet na odobrenje konferenciji u Kolombu.

Krsto Bulajić

Transfer tehnologije kao faktor ubrzanog razvoja zemalja u razvoju

Današnji svet karakteriše sve viši stepen međuzavisnosti, ali je ona praćena zaoštravanjem suprotnosti koje izazivaju zategnutost i nesigurnost u međunarodnim odnosima. Te suprotnosti su posledica pre svega ogromnih razlika među zemljama, prvenstveno u nivou naučno-tehnološke i ekonomske razvijenosti. Neravnomernost i tempo tog razvoja, sa svoje strane produbljuju postojeće razlike na štetu zemalja u razvoju. Te zemlje su prinuđene da, zbog nedovoljne razvijenosti domaćih naučnih i tehnoloških kapaciteta, uvoze gotovo celokupnu tehnološku bazu, što pri postojećim uslovima transfera nauke i tehnologije onemogućava izvršavanje programa razvoja adekvatno njihovim nacionalnim interesima i dalje povećava zavisnost njihovih privreda od industrijski razvijenih zemalja.

Izgradnja novog međunarodnog ekonomskog poretka, koji podrazumeva i novu međunarodnu podelu rada i sistem pravičnih i ravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa, traži prevazilaženje takvog stanja, pri čemu odnos razvijeni — nerazvijeni postaje prvorazredan zadatak cele svetske zajednice.

Taj odnos se može ilustrovati i podatkom da zemlje u razvoju uzete zajedno učestvuju u svetskoj industrijskoj proizvodnji samo sa 7%. To je posledica ranije uspostavljene podele rada u kojoj su zemlje u razvoju bile prinuđene da svoje potrebe za industrijskom robom zadovoljavaju uglavnom iz uvoza. Da bi se zaustavilo dalje produbljivanje jaza između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, na VI specijalnom zasedanju Generalne skupštine OUN definisan je kvantitativni cilj industrijalizacije zemalja u razvoju do kraja ovog veka. Njihov udeo u svetskoj industrijskoj proizvodnji treba da se poveća sa sadašnjih 7% na 25% (Afrika 2%, Azija i Pacifik 10%, Latinska Amerika 13%).

Prema podacima UNCTAD-a, baziranim na ispitivanju stanja u 13 većih zemalja u razvoju (Argentina, Brazil, Meksiko, Indija, Pakistan, Nigerija itd.), koje obuhvataju 65% stanovništva i 56% društvenog proizvoda svih zemalja u razvoju, one su utrošile oko 650 miliona dolara (ili oko 4,5% svog izvoza i 0,48% svog društvenog proizvoda) za kupovinu tehnologije, tačnije — patenata, licenci, zaštitnih znakova i know-how, kao i tehničkih znanja potrebnih za izgradnju i eksploataciju investicionih objekata.

Sve zemlje u razvoju su, takođe prema podacima UNCTAD-a, 1968. godine utrošile za kupovinu tehnologije preko 1,5 milijardu dolara, a procenjuje se da će krajem druge dekade razvoja izdaci za te svote dostići iznos od 9 milijardi dolara (ili oko 15% vrednosti ukupnog izvoza zemalja u razvoju).

Naučno-tehnološka zavisnost zemalja u razvoju od razvijenog sveta može se jasno uočiti i na sledećem primeru. Od godišnje prijavljenih 400.000 pronalazaka, zemlje u razvoju prijave samo 1% (dok SAD, SSSR, Japan i SR Nemačka prijave 73%). Ili, od ukupnih sredstava namenjenih za istraživanje i razvoj u svetu, samo se 2% koristi u zemljama u razvoju. Sadašnja ulaganja zemalja u razvoju za potrebe razvoja naučnoistraživačke aktivnosti iznose u proseku 0,7% od nacionalnog bruto proizvoda (prema 1,5%—3% u razvijenim zemljama).

Razvoj zemalja u razvoju zahteva drukčiji prilaz tehnologiji

Iz ovih podataka je evidentan „jaz u stvaralaštvu" između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja. Isto tako je evidentno da transfer tehnologije u zemlje u razvoju nije u dovoljnoj meri doprinosio njihovom ubrzanom privrednom razvoju, odnosno optimizaciji investicija i racionalnoj industrijalizaciji. Drugim rečima, uvezena tehnologija u mnogiim zemljama u razvoju nije postala presudan proizvodni faktor, odnosno sredstvo intenzivnog privrednog razvoja. To je, i pored određenog napretka u društveno-ekonomskom razvoju zemalja u razvoju, moralo voditi njihovom zaostajanju u odnosu na razvijeni svet, što je izazvalo i njihovu opravdanu sumnju u pogledu realizacije brojnih deklaracija i rezolucija OUN o

ubrzanom razvoju nerazvijenog sveta i ispunjenja glavnih ciljeva strategije razvoja.

Razvijene zemlje, a pre svega transnacionalne kompanije, nastoje da za svaki dolar izdvojen za zemlje u razvoju dobiju nekoliko puta više, tako da bogati postaju još bogatiji, a siromašni ostaju siromašni, čime jaz između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja dobija sve dramatičniji oblik. Transnacionalne kompanije, koje proizvode i transferišu preko 90% svetske tehnologije, u suštini su faktor eksploatacije zemalja u razvoju, iako njihovi branioci tvrde suprotno. To najbolje pokazuje priliv i odliv kapitala. U periodu 1965—1970. godine priliv kapitala u 43 zemlje u razvoju iznosio je samo 30% odliva kapitala u vidu profita i amortizacije. Suština strategije transnacionalnih kompanija je u tome da zadrže međunarodnu podelu rada koja je nasleđena iz kolonijalne epohe; da osiguraju vitalne sirovinske resurse i jevtinu radnu snagu u zemljama u razvoju; da osvoje tržišta za ogromnu i rastuću proizvodnju. U takvim uslovima zemlje u razvoju ne mogu da razviju sopstvene potencijale niti da osiguraju autonoman kurs razvoja. Transnacionalne kompanije nameću zemljama u razvoju takvu tehnologiju, takvu strukturu proizvodnje i potrošnje koja odgovara prvenstveno interesima razvijenih zemalja, a ne stvarnim potrebama i specifičnostima zemalja u razvoju. Proizvodnja za koju se one zalažu usmerena je pretežno na zadovoljavanje potreba viših i srednjih slojeva po modelima i standardima zapadnog potrošačkog društva i jednog bogatijeg sloja u zemljama u razvoju, a ne na zadovoljavanje stvarnih potreba ogromnih masa siromašnog stanovništva u tim zemljama.

Zemlje u razvoju čine velike napore da se postojeći jaz i suprotnosti prevaziđu. Međutim, očigledno je da to neće biti moguće ako razvijene zemlje i međunarodne organizacije ne pomognu napore zemalja u razvoju i, posebno, ako se ne angažuju na otklanjanju onih uzroka koji te suprotnosti sve više produbljuju. Savremeni svet raspolaže ljudskim i materijalnim resursima koji su dovoljni za uspešno rešavanje ovog problema. Ogromna akumulacija naučnog i tehnološkog znanja i iskustva kojim raspolažu razvijene zemlje mogla bi da predstavlja moćno oružje za prevazilaženje pomenutih suprotnosti. Međutim, sve se to još uvek koristi više za realizovanje novih oblika dominacije razvijenih zemalja nego za brži ekonomski razvoj i jačanje tehnoloških kapaciteta zemalja u razvoju. Zbog toga se svet sve više suočava, pored postojećih, sa novim brigama i problemima. Da pomenemo samo statistička predviđanja da će se u narednih 30—35 godina sadašnje stanovništvo od 3,8 milijardi udvostručiti, što znači da će se još jedan svet pojaviti sa istim ili još većim zahtevima i potrebama. Procenjuje se da će 1980. godine 300 miliona ljudi u svetu biti bez posla. Sve to baca senku na našu neposrednu budućnost i često se pitamo da li ima ikakvog izlaza iz ovakve krizne i složene situacije. Saznanja do kojih su došli narodi sveta, odnosno najprogresivnije snage savremene civilizacije, daju potvrdan odgovor. To je našlo odraza i u nizu dokumenata Ujedinjenih nacija (naročito

VI i VII specijalnog zasedanja Generalne skupštine OUN) i u dokumentima nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju. Naime, izlaza ima, ali na bazi novih odnosa, novog međunarodnog ekonomskog poretka i jednog drugačijeg razvoja. A jedan drugačiji razvoj zahteva i jedan drugačiji prilaz tehnologiji kako u zemljama u razvoju tako i u razvijenim zemljama. Jer razvoj nauke i tehnologije danas je postao prvenstveno političko i društveno pitanje. Praksa je pokazala: ko proizvodi i raspolaže tehnologijom, taj ima ogromnu snagu uticaja, taj, u stvari, kontroliše i razvoj. I upravo zbog toga pristup savremenoj tehnologiji postavlja se danas pred mnogim zemljama, posebno zemljama u razvoju, kao jedan od bitnih faktora njihova razvoja.

Iskustva zemalja u razvoju u domenu dobijanja tehnologije iz visokorazvijenih zemalja su vrlo teška i skupa. Mnoge hvaljene i nuđene strategije u praksi su doživele neuspeh. Pokazalo se da mnogo toga treba izmeniti i tražiti rešenja koja stvarno odgovaraju potrebama razvoja zemalja u razvoju. Potvrdilo se da zemlje u razvoju ne mogu jednostavno preuzimati modele ekonomskog i društvenog razvoja industrijski razvijenih zemalja, i to ne samo zbog toga što sadašnja visokorazvijena industrijska društva nisu njihov ideal s obzirom na njihovu koncepciju društvenog razvoja, nego što postaju svesne da bi ih takav put neminovno vodio u još teži položaj i u permanentno i rastuće zaostajanje. Svaka zemlja ima neke svoje specifičnosti o kojima se mora voditi računa. Prema tome, univerzalna formula razvoja ne postoji. Razvoj je nešto što „izlazi iz srca svakog društva koje se oslanja pre svega na sopstvene snage i resurse i suvereno definiše viziju svoje budućnosti sarađujući sa drugim društvima koja dele iste probleme i aspiracije" (The 1975 Dag Hamarskojld Report). Praktično to znači da razvoj zemalja u razvoju mora proizaći iz njihovih sopstvenih korena i da društvene promene mogu biti determinisane njihovim sopstvenim potrebama, oslanjajući se na sopstvene snage, odnosno raspoložive ljudske i materijalne resurse. Dosadašnja iskustva upućuju na zaključak da razvoj nije moguće uvoziti, odnosno da je potrebno stvarati uslove za sopstveno stvaralaštvo unutar svakog društva, kako bi ono postepeno postalo subjekt naučno-tehnološkog razvoja i kako bi bilo sposobno da, pored ostalog, vodi selektivnu politiku uvoza inostrane tehnologije, da je adaptira i razvija prema potrebama svoje zemlje.

O strategiji tehnološkog razvoja

Svesne potrebe da formulišu strategiju svog tehnološkog razvoja i međusobne saradnje, zemlje u razvoju su na bazi dosadašnjih iskustava došle do vrlo konkretnih elemenata strategije i programa saradnje u oblasti nauke i tehnologije. Sasvim je razumljivo što su došle do zaključka da je pre svega potrebno preduzeti mere na nacionalnom planu kako u oblasti stvaranja odgovara-

juće infrastrukture tako i u oblasti legislative. Potrebno je raditi prvenstveno na stvaranju sopstvenog tehnološkog plana, kao integralnog dela nacionalnog plana razvoja, u smislu jačanja nacionalnih tehnoloških kapaciteta; na stimulisanju i koordiniranju razvoja naučnoistraživačke i obrazovne politike u skladu sa potrebama nacionalnog razvoja uopšte; na razvijanju nacionalnog sistema informisanja koji će omogućiti brz priliv i diseminaciju informacija; na definisanju kriterijumâ za evaluaciju inostrane tehnologije u svim fazama (selekcija, transfer, apsorpcija, adaptacija i njen dalji razvoj); na stvaranju nacionalne legislative o industrijskoj svojini i nacionalnih zakona ili registara ugovora o transferu tehnologije itd.

Takva orijentacija svake pojedine zemlje stvoriće preduslove i za mnogo efikasniju i plodniju međusobnu saradnju zemalja u razvoju i na ovom području. Dosadašnja iskustva govore da je takva saradnja ne samo moguća, nego i neophodna. S obzirom na situaciju u kojoj se nalaze zemlje u razvoju, one moraju da ulože zajedničke napore na regionalnoj i subregionalnoj osnovi, pa i šire, u smislu identifikovanja i formulisanja zajedničkih problema i projekata istraživanja. Takva integrisana aktivnost pogotovo je neophodna za male i nerazvijene zemlje sa veoma skromnom naučnoistraživačkom infrastrukturom, koje samo u jednoj organizovanoj podeli rada mogu dati određen doprinos i razvoju tehnologije. Pored saradnje na formulisanju zajedničke strategije u oblasti nauke i tehnologije, očito je da je moguće sarađivati i na istraživačkim projektima koji su od interesa za više zemalja; na stvaranju zajedničkih istraživačkih institucija, laboratorija i slično; na razmeni eksperata i osposobljavanju kadrova; na uspostavljanju informacionih sistema za razmenu informacija o raspoloživim tehnologijama, patentima, zaštitnim znakovima, naknadama i uslovima isporuka inostrane tehnologije; na unapređivanju saradnje među postojećim i stvaranju novih zajedničkih konsultantskih organizacija; na prihvatanju jedinstvenih tehničkih standarda; na stimulisanju koordinacije i specijalizacije među zemljama u razvoju na bazi sektorske ili granske povezanosti itd.

Te i druge mere doprinele bi ubrzanom društveno-ekonomskom razvoju zemalja u razvoju, ojačale njihovu međusobnu saradnju, a naučnoistraživačku delatnost u njima stavile u funkciju stvarnih potreba njihovog razvoja.

Značajnije akcije u okviru sistema UN

U naporima zemalja u razvoju da poboljšaju svoj ekonomski položaj i smanje tehnološku zavisnost od industrijski razvijenih zemalja značajna uloga pripada UN i odgovarajućim agencijama. Bez njihovog punog angažovanja i pomoći zemlje u razvoju neće moći realizovati mnoge značajne odluke kao što su, na primer, donošenje međunarodnog kodeksa ponašanja u transferu tehno-

logije u okviru UNCTAD-a, revizije Pariske konvencije o industrijskoj svojini u okviru Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (WIPO) i izgradnja svetskog sistema informisanja (UNISIST) u okviru UNESCO-a.

Dosadašnja aktivnost pokazala je da mere predviđene za realizovanje tih zadataka duboko zadiru u suštinu nacionalnih i međunarodnih ekonomskih odnosa, da je za njihovo realizovanje potrebno duže vreme, a pre svega integrisana i konkretna akcija kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu i viši stepen koordinacije i operativnosti svih članica UN.

Revizija sistema industrijske svojine

Postojeći međunarodni sistem industrijske svojine, a posebno patentni sistem, čiju osnovu čini Međunarodna konvencija o zaštiti industrijske svojine (Pariska konvencija, koja je doneta još 1883. godine), nije instrument ekonomskog razvoja zemalja u razvoju niti služi njihovim interesima. Pravni sistem u ovoj oblasti najbolja je ilustracija kako se odnosi u pravcu uspostavljanja ravnopravnosti sporo menjaju, odnosno sa kakvom se upornošću vlasnici tehnologije bore za održavanje svoga monopolističkog položaja i zadržavanje restriktivnih i ličnih mera prema zemljama u razvoju.

Kao što je poznato, patent predstavlja ekskluzivnu privilegiju kojom se, na osnovu zakona, nosiocu patentnog prava daje pravo da proizvodi, prodaje ili na drugi način koristi patentirani proizvod ili proces za određeno vreme. U 1972. godini na snazi je bilo oko 3,5 miliona patenata, a u tom broju oko 200 hiljada patenata izdatih u zemljama u razvoju, od kojih je 35 hiljada izdato državljanima zemalja u razvoju, što iznosi oko 1% ukupnog svetskog fonda važećih patenata odnosno 1/6 ukupnog broja patenata važećih u zemljama u razvoju. To znači da se u tim zemljama 5/6 patenata nalazi u rukama stranaca. Tome treba dodati da se u pomenutih 35 hiljada patenata nalaze i patenti koji su u vlasništvu mešovitih kompanija, odnosno preduzeća u kojima stranci imaju značajan uticaj u upravljanju, što znači da se kroz patentni monopol štiti interes prvenstveno razvijenih zemalja. Ako se, pri tome, ima u vidu da patent predstavlja monopol tek onda kada se uz njega razvije kompletan know-how, odnosno kada se realizuje kompletan inovacioni proces, a mogućnosti zemalja u razvoju su u tom pogledu vrlo ograničene, onda ja sasvim jasno da se princip formalne jednakosti koji je preuzet iz Pariske konvencije i ugrađen u patentne zakone svih zemalja, pa i zemalja u razvoju, u realnom životu svodi na nejednakost. Naime, u sadašnjim uslovima međunarodni patentni sistem i praksa koja se koristi u licencnim ugovorima ne pomažu, nego objektivno guše razvoj naučne i tehnološke infrastrukture u zemljama u razvoju, a bez nje nije moguće ostvariti racionalan i kontinuelan razvoj sopstvene tehnologije, odnosno stvoriti uslove za optimalno korišćenje savremene tehnologije.

Dosadašnja razmatranja su pokazala da je neophodno pristupiti reviziji Pariske konvencije kako bi se ona učinila elas-

tičnijom i kako bi odgovarala interesima zemalja u razvoju. Revizija treba da doprinese uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka u kome će preovladati socijalna pravda, a ekonomske nejednakosti među zemljama biti smanjene.

Međunarodni ugovori koji su u nadležnosti WIPO-a, posebno Pariska konvencija, moraju biti koncipirani tako da omoguće maksimum slobode svakoj zemlji da usvoji zakonodavne i administrativne mere koje će odgovarati njenim potrebama i njenoj socijalnoj, ekonomskoj i razvojnoj politici.

Na nedavno održanom IV UNCTAD-u dogovoreno je da sve zemlje koje učestvuju u procesu revizije Pariske konvencije što pre donesu odluku o konačnom prihvatanju Deklaracije o ciljevima revizije pariske konvencije. Takođe se preporučuje svim zainteresovanim državama i organizacijama da u toku procesa revizije Pariske konvencije uzmu u razmatranje sve zaključke eksperata zemalja u razvoju o ulozi patentnog sistema u transferu tehnologije.

Međunarodni kodeks ponašanja u transferu tehnologije

Nije slučajno što je u Programu akcije za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka rečeno da treba formulisati takav međunarodni kodeks ponašanja u transferu tehnologije koji bi odgovarao potrebama i uslovima zemalja u razvoju. U proteklom periodu pojavilo se nekoliko značajnih analiza i studija u kojima su prikazani odnosi između isporučilaca i primalaca tehnologije. One su jasno pokazale da te odnose karakterišu razna ograničenja koja vrlo široko koriste razvijene zemlje (zabrana ili ograničavanje izvoza, ograničavanje cena na domaćem i inostranom tržištu, ograničavanje obima proizvodnje, ograničavanje aktivnosti na polju istraživanja i razvoja, zabrana ili ograničavanje upotrebe date tehnologije posle isteka ugovora o licenci itd.) i transnacionalne kompanije, kao i druga preduzeća isporučioci tehnologije (ograničavanje mogućnosti da zemlje u razvoju dobiju pristup adekvatnoj tehnologiji pod povoljnim uslovima i cenama itd.). Zbog takvih odnosa zemlje u razvoju su zainteresovane za donošenje kodeksa ponašanja koji, između ostalog, treba da omogući: lakše dolaženje do tehnologije po pravednim i razumnim cenama, eliminisanje restriktivne prakse, donošenje niza garantija kako isporučiocima tako i primaocima tehnologije uz uzimanje u obzir slabijeg položaja zemalja u razvoju, unapređivanje razvoja domaće tehnologije itd.

Diskusija o kodeksu ponašanja u transferu tehnologije, koja datira još od 1961. godine, na žalost, nema izgleda da se uskoro okonča.

Industrijski razvijene zemlje tržišne privrede oštro su se suprotstavile konceptu zakonskog karaktera kodeksa, tvrdeći da je skup preporuka jedino rešenje za uspešno regulisanje transfera tehnologije. Ti dijametralno suprotni stavovi uslovili su da na IV UNCTAD-u, koji je trebalo da donese odluku o zakonskom karakteru kodeksa, budu prezentirane dve verzije kodeksa (verzija „grupe 77" zemalja u razvoju i verzija industrijski razvijenih zemalja

tržišne privrede). Čak ni kompromisne predloge zemalja u razvoju na IV UNCTAD-u — da jedan deo kodeksa bude zakonski obavezan, a drugi da se tretira kao skup preporuka, industrijski razvijene zemlje nisu prihvatile kao bazu za pregovore i za izradu kodeksa. Konačno je ipak usaglašeno da se posao na izradi nacrta kodeksa ubrza kako bi bio završen do sredine 1977. godine. Isto tako, dogovoreno je da Generalna skupština OUN na svom 31. zasedanju sazove, pod okriljem UNCTAD-a, konferenciju UN koja treba do kraja 1977. godine da donese odgovarajuće odluke o usvajanju konačnog dokumenta, uključujući i odluku o njegovom pravnom karakteru.

Svetski sistem informisanja (UNISIST)

Savremeni svet se suočio sa „eksplozivnim" porastom ljudskog znanja, sa činjenicom da se broj naučnih, tehnoloških i drugih informacija uvećava ritmom koji je teško pratiti. Razvijene zemlje danas poseduju moćne izvore informacija, rezultate naučnih istraživanja i velika tehnološka iskustva, čime i dalje odlučujuće utiču na svetski razvoj.

Svesne važnosti informacija kao jednog od najznačajnijih elemenata razvoja, države članice su zatražile da se u okviru Ujedinjenih nacija izradi studija o situaciji u tom domenu radi iznalaženja efikasnog rešenja za svetsku krizu informacija.

Proučavanja su pokazala da veći deo sveta ima nerazvijene i neefikasne informacione sisteme koji nisu u stanju da pruže informacije onima kojima su neophodne: naučnim radnicima, stručnjacima u privredi, rukovodiocima, planerima, studentima i drugima i da u mnoge zemlje, siromašnije i manje razvijene, najveći deo informacija o dostignućima savremene nauke i tehnologije uopšte i ne pristiže. Stoga su države članice na XVII zasedanju Generalne konferencije UNESCO-a tražile stvaranje univerzalnog sistema informisanja (UNISIST) koji bi svim zemljama omogućio slobodan pristup naučno-tehničkim znanjima.

Da bi se do toga došlo, neophodno je ispuniti niz uslova kao što su izgradnja nacionalne i regionalne mreže, specijalna pomoć zemljama u razvoju u izgradnji infrastrukture informacionih sistema, stručno usavršavanje kadrova, standardizacija sredstava i metoda komuniciranja, unapređenje transfera informacija itd. Među njima su prioritetni povezivanje različitih informacionih sistema i pomoć zemljama u razvoju, koje nemaju dovoljno ni opreme ni sredstava, niti obučenih kadrova. A bez toga ne može biti govora o svetskoj mreži.

UNISIST sve više postaje značajan činilac uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, koji se ne može zamisliti bez slobodne razmene informacija kao faktora društveno-ekonomskog i tehnološkog napretka. Svesne značaja informacija, nesvrstane i druge zemlje u razvoju sve češće postavljaju zahtev za dosledno

sprovođenje u praksi osnovnih principa UNISIST-a, jer je to jedini put da im se obezbedi ravnopravno učešće u svetskom programu razvoja.

Aktivnost nesvrstanih zemalja na području nauke i tehnologije

Problem međusobne saradnje na području nauke i tehnologije razmatran je na više skupova nesvrstanih zemalja.

Ministarska konferencija u Džordžtaunu 1972. godine donela je Program akcije za međusobnu ekonomsku saradnju nesvrstanih zemalja koji predviđa niz konkretnih oblika saradnje i na planu nauke i tehnologije. Na tom sastanku ustanovljen je sistem zemalja koordinatora za pojedine oblasti saradnje. Jugoslavija i Alžir postaju koordinatori za nauku i tehnologiju.

Četvrta konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja produžuje mandat koordinatorima i donosi Program akcije ekonomske saradnje, koji obuhvata i nauku i tehnologiju.

Prvi sastanak zemalja koordinatorâ održan je septembra 1974. godine u Beogradu sa zadatkom da utvrdi konkretna područja i projekte međusobne saradnje nesvrstanih zemalja. Za nauku i tehnologiju utvrđeno je 12 takvih oblasti, odnosno projekata saradnje.

Ministarska konferencija u Limi 1975. godine donosi nekoliko značajnih preporuka u oblasti naučno-tehnološke saradnje (program te saradnje, osnivanje Centra za naučno-tehnološku saradnju, Sistema istraživanja i informisanja itd.).

Koordinatori međusobne ekonomske saradnje nesvrstanih zemalja sastali su se treći put, u Havani od 12. do 14. aprila 1976. godine da bi razmotrili postignute rezultate i predložili konferenciji u Kolombu nove mere koje treba preduzeti radi unapređenja te saradnje. Zemlje koordinatori podnele su izveštaj o svom radu sa predlozima mera za razvijanje buduće saradnje.

Jugoslavija i Alžir kao koordinatori saradnje u oblasti nauke, tehnologije i tehničke pomoći podneli su zajednički izveštaj koji sadrži prikaz aktivnosti koordinatorâ i drugih zemalja na realizaciji projekata prihvaćenih na sastanku zemalja koordinatorâ u Beogradu 1974. godine Osim toga, predloženo je nastavljanje realizacije sledećih projekata:

a) projekti pogodni za direktnu saradnju nesvrstanih zemalja:

— organizacija zajedničkog istraživačkog rada i primena rezultatâ;

— obrazovanje i obuka kadrova;

— saradnja u unapređenju nacionalnih obrazovnih politika kako bi služile potrebama razvoja;

— saradnja i pomoć u razvoju i primeni domaće tehnologije;

— jačanje pregovaračke pozicije u prihvatanju inostrane tehnologije.

b) projekti pogodni za realizaciju preko međunarodnih organizacija:

— kodeks ponašanja i međunarodni patentni sistem;
— odliv kadrova iz zemalja u razvoju;
— tehnička saradnja među nesvrstanim zemljama;
— konsultantske usluge na području transfera nauke i tehnologije među nesvrstanim zemljama;
— međunarodne, regionalne ili bilateralne konvencije o ekvivalenciji školskih i stručnih kvalifikacija;
— naučne i tehničke informacije za razvoj.

Ovi projekti, sa odgovarajućim predlozima drugih koordinatora, ušli su u završni dokument skupa zemalja koordinatorâ u Havani. Pored dosadašnjih područja koordinacije (industrija, trgovina i saobraćaj, finansijsko-monetarna saradnja, nauka, tehnologija i tehnička pomoć, međunarodna saradnja za razvoj, informacije), dogovoreno je da se saradnja proširi na ribarstvo, poljoprivredu, zdravstvo i primenu nuklearne energije u miroljubive svrhe. Za sva ta nova područja saradnje pripremljeni su veoma konkretni predlozi.

Nakon Havane održana su dva sastanka u Njujorku. Na prvom (20—21. april) predstavnici 20 nesvrstanih zemalja su pripremili Nacrt strategije i programa saradnje nesvrstanih zemalja na području nauke i tehnologije i Nacrt statuta Centra za razvoj nauke i tehnologije nesvrstanih zemalja. U dokumentu su preporučene mere koje bi nesvrstane i druge zemlje u razvoju trebalo da u cilju razvoja naučno,tehnološke saradnje preduzmu na nacionalnom planu, na planu međusobne saradnje i u međunarodnim organizacijama. Na drugom sastanku (22—23. april) predstavnici 17 nesvrstanih zemalja razmotrili su podobnost osnivanja sistema nesvrstanih zemalja za istraživački rad i informacije. Na sastanku je ocenjeno da je osnivanje takvog sistema poželjno i podobno. Sistem bi trebalo da radi na analizama svetske ekonomske situacije, izradi ekonomskih studija i pripremi dokumentacije za važne međunarodne skupove.

Koordinacioni biro nesvrstanih zemalja na nivou ministara inostranih poslova na sastanku u Alžiru od 30. maja do 2. juna 1976. godine razmotrio je Nacrt strategije i programa saradnje nesvrstanih zemalja na području nauke i tehnologije i Nacrta statuta Centra za razvoj nauke i tehnologije nesvrstanih zemalja. Biro je te dokumente prihvatio i preporučio predstojećoj konferenciji na vrhu u Kolombu da ih usvoji. Biro je usvojio i izveštaj zemalja koordinatorâ prihvaćen na sastanku u Havani i preporučio konferenciji šefova država ili vlada u Kolombu da ga usvoji.

Na istom sastanku Biroa razmotren je i izveštaj o podobnosti uspostavljanja sistema nesvrstanih zemalja za istraživački rad i informacije. Samitu u Kolombu preporučeno je da osnuje takav sistem prema datim predlozima i da poveri grupi nesvrstanih zemalja da organizuje i koordinira njegovu aktivnost.

Biro je pozvao zemlje koje su u Ljubljani učestvovale na osnivačkom sastanku Međunarodnog centra za preduzeća u javnoj svojini u zemljama u razvoju da što pre ratifikuju Statut Centra.

Pored toga, Biro je primio k znanju predloge za proširenje saradnje na području proizvodnje hrane, sirovina, ribarstva, zdravstva i korištenja nuklearne energije u miroljubive svrhe. Predlozi će biti podneti na razmatranje i odobrenje konferencije u Kolombu.

Nesvrstane zemlje idu na konferenciju u Kolombu sa ne malim rezultatima i na ovom području, naročito kada se radi o bilateralnoj saradnji. Razume se da je to još uvek daleko od njihovih stvarnih potreba i mogućnosti, pogotovo kada se ima u vidu da se radi o složenim i dugoročnim problemima. Nesvrstane zemlje biće u mogućnosti da na bazi obavljenih priprema usvoje dosta razrađenu strategiju i program saradnje u oblasti nauke i tehnologije, koji do sada nisu imale, a što je omogućavalo razvijenom svetu i, posebno, transnacionalnim kompanijama da ih u praktičnim odnosima dovode u još veće teškoće i u zavisnost razne vrste.

Konferencija u Kolombu će biti u prilici da podrži organizovanje nekoliko institucija nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju u ovoj oblasti (Centar za razvoj nauke i tehnologije nesvrstanih zemalja, Međunarodni centar za preduzeća u javnoj svojini u zemljama u razvoju), kao i sistema nesvrstanih zemalja za istraživački rad i informacije.

Prema tome, moglo bi se reći da se na bazi dosadašnjih iskustava završava period formulisanja programske orijentacije u ovoj oblasti i stvaranja neophodnih institucija koje treba da doprinesu društveno-ekonomskom razvoju svih zemalja u razvoju, unapređe njihovu međusobnu saradnju i ojačaju njihovu pregovaračku poziciju i na ovom području. Predstoji konkretan, uporan i strpljiv rad na realizovanju usaglašenih stavova i koordiniranju postojeće naučne i tehnološke infrastrukture zemalja u razvoju. U stvari, uz neophodnu opštu koordinaciju i usmeravanje te aktivnosti, na način koji se pokaže kao najpogodniji na bazi dosadašnjih iskustava, biće potrebno učiniti napore da se u nju što pre uključe svi oni neposredni nosioci (naučnoistraživačke, obrazovne, konsultantske i druge institucije u nesvrstanim zemljama) koji će na bazi zajednički formulisanih projekata pronaći najpogodnije oblike međusobne saradnje i razmene informacije i iskustava.

Ljubiša Adamović

Neki ekonomski aspekti nesvrstavanja

Ekonomska nerazvijenost i politika nesvrstavanja

Pri razmatranju nekih ekonomskih aspekata politike nesvrstavanja radije upotrebljavamo reč „nerazvijeni" nego „u razvoju", uprkos zvaničnoj terminologiji UN. Možda grešim, ali mi se čini da bismo, sve dok budemo upotrebljavali sadašnje definicije „razvijenosti" i visokog nivoa razvoja, grupu zemalja o kojima govorimo kao o onima „u razvoju" mogli nazivati nerazvijenim, zbog činjenice da je veoma teško naći neko mesto u svetu gde nema nikakvog razvoja. Drugim rečima, i najrazvijenije zemlje se još uvek razvijaju! Dolazeći i sâm iz jedne nedovoljno razvijene zemlje, nemam nikakav kompleks inferiornosti od te reči jer ona bolje odgovara svrsi i lakše razjašnjava pojavu o kojoj ćemo diskutovati. Međutim, samo po sebi se razume da, slušajući druge koji će upotrebljavati reč „u razvoju" ili „manje razvijeni", prihvatam to kao sinonime. Svi mi imamo na umu istu grupu zemalja, bez obzira na terminologiju koja će se koristiti.

U poslednjih dvadeset godina, a i danas, nailazimo na dilemu koja se formuliše obično na sledeći način: da li je politika nesvrs-

tavanja jednostavno „rezervisana" za siromašne, nedovoljno razvijene, manje razvijene, one u razvoju? Ili su nesvrstane zemlje nesvrstane zato što su nedovoljno razvijene? Činjenica da je politika nesvrstavanja počela među siromašnim zemljama kao inicijatorima te politike uticala je da se stvori teza kako je nesvrstavanje politka koja je dobra za bedu u svetu.

Ovakvo rezonovanje može se sresti i među onima koji podržavaju politiku nesvrstavanja i među onima koji zauzimaju drugačija gledišta. U stvari, ima veoma mnogo logike u mišljenju po kome između ekonomske nerazvijenosti i politike nesvrstavanja postoji duboka veza. Zbog toga što su gotovo sve nesvrstane zemlje istovremeno i nedovoljno razvijene, do sada je bilo neizbežno, a to će još više biti u sledećim godinama, da se izdvoje ekonomski problemi od koncepcije politike nesvrstavanja. Drugim rečima, i pored toga što formulisanje politike nesvrstavanja nije bilo podstaknuto ekonomskim faktorima, nego je bilo rezultat političkih motiva, ekonomski aspekti nedovoljne razvijenosti bili su prisutni čak i kada nije postojala velika svest o tome, a još manje im je davan publicitet.

Osnovna motivacija koja je podstakla formulisanje politike nesvrstavanja bila je političke prirode. Međutim, činjenica da su pripadnici pokreta nesvrstanih siromašni uticala je na opštu platformu nesvrstanosti, pa je relativno brzo, početkom šezdesetih godina, počela dalja razrada nesvrstavanja (ekonomska konferencija nesvrstanih zemalja održana u Kairu 1962. godine, posle prve konferencije nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. godine).

Od tog vremena ekonomski aspekti politike nesvrstavanja postaju sve prisutniji u daljoj razradi opšte platforme nesvrstanosti. Bilo je logično da zemlje na samom početku svoje političke emancipacije postanu svesne potrebe stvaranja solidne baze za svoju političku stabilnost i nezavisnost rešavanjem nekih osnovnih ekonomskih problema. Zbog toga politika nesvrstavanja, iako ona nije „rezervisana samo za siromašne", mora, sve dok pripadnici nesvrstanih budu nedovoljno razvijene zemlje, sadržati i ekonomski program.

Na ovom mestu nije najznačajnije da kvalifikujemo razne ekonomske akcije nesvrstanih zemalja. Činjenica da su naročito ekonomski aspekti delatnosti nesvrstanih postali izuzetno privlačni čak i za one zemlje koje nisu nesvrstane ali su nedovoljno razvijene — govori sama za sebe. Zbog toga je u prošlosti zajedništvo ekonomskih interesa pomoglo stvaranju visokog stepena saradnje nesvrstanih i mnogih svrstanih ali nerazvijenih zemalja. Postoje brojne indicije da međusobna saradnja ovih dveju grupa zemalja mora biti još jača u godinama koje dolaze — da bi se postigli bolji rezultati kako u pogledu daljeg unapređenja politike nesvrstavanja i poboljšanja položaja nedovoljno razvijenih zemalja u svetskoj privredi tako i u pogledu međunarodnih ekonomskih odnosa. Zbog toga, da bi bile aktivnije i uspešnije u svojim zahtevima da se uspostavi novi tip odnosâ u međunarodnoj zajednici, nesvrstane zemlje moraju ubuduće imati detaljnije i razrađenije

programe ekonomske aktivnosti, koje će u domenu ekonomske saradnje udružiti nesvrstane i druge nedovoljno razvijene zemlje za sprovođenje zajedničkih konkretnih akcija.

I pored toga što su već postignuti neki pozitivni rezultati u pogledu stvaranja zajedničke platforme nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja, u mnogim pitanjima koja se tiču međunarodne ekonomske saradnje i stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka s vremena na vreme pojavljuju se razne dileme. Pomenimo samo neke od njih:

a) Da li nesvrstane zemlje insistiraju na razvijanju raznih oblika ekonomske saradnje prvenstveno među sobom? To se može očekivati pošto zajednička platforma ima stimulativniji efekat na svaku vrstu eventualne saradnje, uključujući tu i ekonomsku.

b) Da li nesvrstane zemlje, zajedno sa drugim nedovoljno razvijenim zemljama, treba da pokušaju da stvore onu vrstu uzajamne ekonomske saradnje koja bi bila u znaku oslanjanja na sopstvene snage ili treba da insistiraju na tome da u okviru novog međunarodnog ekonomskog poretka stvore mogućnost da sarađuju sa svim drugim zemljama, posebno razvijenim?

c) Da li nesvrstane i druge nedovoljno razvijene zemlje treba da stupaju u razne oblike međunarodnih ekonomskih odnosa na regionalnoj ili na univerzalnoj bazi? Ovaj problem ima najmanje dve verzije. U prvoj verziji regionalizam bi se mogao razvijati među nesvrstanim i drugim nerazvijenim zemljama ili kao regionalizam na univerzalnoj bazi. U drugoj verziji to bi značilo stimulisanje učešća pojedinih nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja u raznim planovima međunarodnog procesa ekonomskog integrisanja.

Nesvrstane zemlje i stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka

Veliki značaj ekonomskih faktora u okviru opšte platforme nesvrstanosti potvrđen je činjenicom da je, zahvaljujući naporima i dugotrajnoj borbi nesvrstanih zemalja, Deklaracija o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka formulisana na VI specijalnom zasedanju Generalne skupštine OUN u maju 1974. godine.

Istorijat ovog dostignuća obuhvata vreme od formulisanja tri grupe principa na prvom UNCTAD-u u Ženevi 1964. godine (opšti principi, specijalni principi i principi o položaju zemalja bez izlaza na more) sve do Deklaracije o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Ova ekonomska sadržina politike nesvrstavanja nije izgrađena kao rezultat čisto akademskih diskusija, nego kao rezultat veoma kompleksne političke debate, konfrontacija, pregovora sa onim snagama koje teže da sačuvaju svoje privilegovane pozicije stečene međunarodnom podelom rada koja je stvorena u okviru kapitalističkog sistema. Taj sistem

koji je nosio pečat kolonijalizma, imperijalizma, neokolonijalizma i drugih oblika eksploatacije i dominacije zamenjen je humanijim i pravičnim sistemom slobodnih i nezavisnih nacija koje moraju da uspostave svoje međusobne odnose na novim, naprednim temeljima. Takve duboke promene u međunarodnim ekonomskim odnosima nisu do sada bile lak proces, a neće to biti ni ubuduće. U suštini, to znači da neke države, tačnije, neke društvene grupe moraju da olabave svoje dominantne i monopolističke pozicije. Međutim, teško je naći primer u istoriji da je neko lako odustao od svog monopolističkog položaja. Zbog toga je potreban visok nivo solidarnosti, potrebna je zajednički formulisana politička platforma uopšte, a na ekonomskom planu posebno, platforma koja će sadržati opšte stavove nesvrstavanja. Međutim, formulisanje takve platforme samo je početak, a ne kraj procesa uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Pa ipak, veoma je značajno što su nesvrstane zemlje sada formulisale svoju ekonomsku platformu koja sadrži opšti model međunarodnih ekonomskih odnosa (trgovina primarnim proizvodima i sirovinama, trgovina industrijskom robom i prerađevinama, finansiranje trgovine i razvoja, transfer tehnologije itd.).

Pošto su formulisale svoju strategiju u borbi za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, nesvrstane zemlje pokušavaju da se oslobode ekonomskih pritisaka i raznih otvorenih i prikrivenih oblika neokolonijalizma. Ali istovremeno taj proces je sam po sebi već imao, a još više će ubuduće imati, veoma pozitivan efekt na dalji unutrašnji razvoj u mnogim nesvrstanim zemljama. Drugim rečima, teško je nemati naprednu platformu u pogledu unutrašnjih društveno-ekonomskih i političkih promena u nesvrstanim zemljama dok se istovremeno vodi borba za prihvatanje i primenu napredne prakse u njihovim spoljnim političkim i ekonomskim odnosima. Ranije ili kasnije, spoljna i unutrašnja politika principijelno moraju biti uzajamno povezane i protkane. U tom smislu progresivni stavovi nesvrstanih zemalja u međunarodnim odnosima neizbežno vode specifičnim oblicima unutrašnje emancipacije u mnogim nesvrstanim zemljama. Bez takve perspektive čak ni uspešna borba za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, to jest borba za emancipaciju od eksploatacije spolja, ne bi mogla voditi emancipaciji od eksploatacije unutar zemlje. To je jedna od oblasti u kojoj nije teško sagledati uzajamnu zavisnost spoljne i unutrašnje politike. Međutim, u tom pogledu, a to treba očekivati i ubuduće, stav pojedinih nesvrstanih zemalja nije isti. Do sada su nesvrstane zemlje stvorile mnogo čvršću zajedničku platformu u pogledu poboljšanja svojih pozicija u međunarodnim ekonomskim odnosima. One imaju zajedničku platformu prema ostalom delu sveta. Neke nesvrstane zemlje, međutim, već preduzimaju razne korake koji u suštini označavaju napor da se slične mere primene na unutrašnjem planu, kombinujući svoju borbu protiv spoljne eksploatacije i dominacije od strane drugih zemalja, odnosno velikih multinacionalnih korporacija, sa merama koje će poboljšati položaj većine

njihovog stanovništva s obzirom na eksploataciju od strane vladajućih klasa i društvenih grupa u zemlji. Zbog toga politika nesvrstavanja ima duboko napredan i oslobodilački karakter u odnosu na inostranu i unutrašnju dominaciju. Činjenica da ova druga karakteristika do sada nije bila naglašena ili vidljiva, u poređenju sa prvom, ne menja osnovni aspekt politike nesvrstavanja.

Postoje dva sastavna dela politike nesvrstavanja, a njeni optimalni rezultati mogu se očekivati u linearnoj srazmeri prema njihovoj paralelnoj primeni. Nezavisni stav jedne zemlje u međunarodnim odnosima uopšte jedan je od preduslova za stvaranje čvrstih okvira i baze za politiku ekonomskog razvoja, i obrnuto.

Posle razmatranja ovog aspekta politike nesvrstavanja potrebno je dodati da nesvrstane zemlje kao grupa nisu bile podjednako aktivne u ovim dvema oblastima. Dok je njihova aktivnost bila značajna u odnosu na ekonomsku i političku emancipaciju od bivših kolonijalnih sila i od blokovskog grupisanja, u domenu unutrašnjeg društveno-političkog i ekonomskog razvoja takva aktivnost uopšte nije postojala. To važi i za multilateralnu i za bilateralnu saradnju među nesvrstanim zemljama. Politika nesvrstavanja kakva je do sada vođena ne sadrži nikakvu vrstu intervencije, čak ni u obliku preporuka za intervenciju u domenu unutrašnjih ekonomskih i društvenih pitanja ma u kojoj zemlji, uključujući tu i same nesvrstane zemlje. Smatra se da je unutrašnji razvoj svake nesvrstane zemlje isključivo njena stvar, a intervencija te vrste bila bi štetna i za sam pojam nesvrstavanja. Prema tome, može se govoriti samo o indirektnom efektu međunarodne aktivnosti nesvrstanih zemalja i njihove međusobne saradnje u borbi za poboljšanje međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa na unutrašnji razvoj tih zemalja.

Formulisanje Deklaracije o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka u maju 1974. godine i razvoj doktrine i prakse međunarodne ekonomske saradnje posle toga pokazuju da su nesvrstane zemlje bile veoma uspešne u stvaranju platforme, principa i prakse koju prihvataju ne samo nesvrstane zemlje, nego i mnoge nedovoljno razvijene zemlje koje su povezane sa vojnim i političkim blokovima. Da li to treba smatrati kao razvodnjavanje pojma nesvrstanosti? Autor ovog saopštenja smatra tu pojavu kao još jedan argument u prilog daljeg jačanja politike nesvrstavanja.

Pružajući značajnu podršku idejama izraženim u Deklaraciji o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka, neki krugovi u grupi nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja posebno jačaju ideju oslanjanja na sopstvene snage. Kao opšti princip ekonomskog razvoja i međunarodne ekonomske saradnje, naročito dugoročne, oslanjanje na sopstvene snage predstavlja značajan cilj koji treba postići. Međutim, borba za oslanjanje na sopstvene snage ni na koji način ne sme značiti tendenciju ka zatvorenom tipu razvoja. U tom pogledu stav nesvrstanih zemalja mora biti jasan i ne sme implicirati nikakvo drugačije tumačenje. To je posebno značajno jer postoje neki krugovi u razvijenim ka-

pitalističkim zemljama koji takođe pozdravljaju pojam oslanjanja na sopstvene snage siromašnog dela sveta, koristeći to kao opravdanje za nedostatak dobre volje i nedostatak odgovornosti, i sa etičkog i sa ekonomskog stanovišta, za sadašnje stanje međunarodnih ekonomskih odnosa. Zbog toga nesvrstane zemlje, zajedno sa drugim nedovoljno razvijenim zemljama, u borbi za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, kao i u opštoj političkoj platformi, treba da razvijaju saradnju u sledeća tri pravca: (a) među sobom; (b) sa razvijenim kapitalističkim zemljama; (c) sa socijalističkim zemljama.

Od ova tri pravca ekonomske saradnje najteži i najznačajniji na kome treba ubuduće raditi jeste uzajamna ekonomska saradnja nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja. To ne znači da treba zanemarivati saradnju sa drugim pomenutim grupama zemalja. Ti odnosi, naročito sa razvijenim kapitalističkim zemljama, razvijaju se sa kvantitativnog stanovišta, ali se mora menjati njihov kvalitet. A taj kvalitet menjaće se na direktan i na indirektan način. Jedan veoma značajan kanal koji treba koristiti u menjanju i poboljšavanju principa i prakse ekonomskih odnosa nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja sa razvijenim kapitalističkim zemljama jeste podizanje uzajamne saradnje nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja na najviši mogući nivo.

Mogućnosti razvijanja uzajamne ekonomske saradnje nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja

U ovom saopštenju je do sada naglasak stavljan na opštija pitanja savremenog razvoja međunarodnih odnosa, naročito na ekonomske aspekte tih odnosa, u kojima su nesvrstane zemlje razvijale svoju aktivnost i uticaj. Uopšteno govoreći, moglo bi se reći da politika nesvrstavanja utiče na svetske poslove unoseći nove ideje zasnovane na pravdi i pravičnosti ne samo u sferi međunarodne politike, nego i u sferi ekonomskih odnosa. Uz podršku mnogih drugih nedovoljno razvijenih zemalja, politika nesvrstavanja u domenu međunarodnih ekonomskih odnosa dostigla je svoj dosadašnji vrhunac doprinosom formulisanju Deklaracije o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Međutim, stvarne promene u međunarodnim ekonomskim odnosima treba da se ostvare kroz dugi proces svakodnevne borbe za promenu starog i za uspostavljanje novog modela svakodnevne međunarodne ekonomske saradnje.

Zbog toga nesvrstane zemlje treba da razvijaju nove planove ekonomske saradnje da bi i praktično pokazale kako se novi međunarodni ekonomski poredak može uspostaviti. To ne znači da su samo one odgovorne za njegovo uspostavljanje. U stvari, teško je zamisliti uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka bez učešća svih grupa zemalja, naročito najrazvijenijih. Ali nesvrstane zemlje moraju — u svojim uzajamnim ekonomskim od-

nosima i u odnosima sa ostalim delom sveta — da ukažu na nove modele međunarodne ekonomske saradnje.

Sada ćemo razmotriti neke mogućnosti razvijanja njihove uzajamne ekonomske saradnje, imajući u vidu da bi mnoge zemlje koje do sada nisu pripadale grupi nesvrstanih mogle biti uključene u te planove saradnje.

Uzajamna trgovina nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja

I pored toga što je uzajamna trgovina nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja razmatrana u više prilika i na raznim nivoima, dosadašnji rezultati su veoma skromni. Međutim, nije nimalo lak zadatak menjati strukturu i pravac svetske trgovine u roku od dve decenije. Podaci GATT-a o uzajamnoj trgovini zemalja u razvoju (većina njih su nesvrstane zemlje) mogu ilustrovati stanje stvari u tom pogledu.

Uzajamna trgovina zemalja u razvoju

Godina	Vrednost u med. USA dolara	Udeo u svetskom izvozu u procentima
1960.	6,25	4,9
1963.	6,85	4,4
1968.	9,15	3,8
1970.	11,10	3,5
1972.	12,50	3,6
1973.	21,70	3,8
1974.	47,35	5,6

Izvor: Međunarodna trgovina 1974. i 1975, GATT, Ženeva, 1975.

Neka vidljivija poboljšanja na ovom kanalu svetske trgovine ostvarena su 1974. godine posle preporuka usvojenih na Alžirskoj konferenciji nesvrstanih zemalja u septembru 1973. godine. Međutim, tek treba videti da li će se ta pozitivna tendencija nastaviti.

Činjenica da subregionalne grupe nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja koje su do sada stvorene nisu dale očekivane rezultate — pokazuje, između ostalog, da trgovina treba da bude samo jedan od mogućih oblika prisnih uzajamnih ekonomskih veza nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja. Pri tome treba imati u vidu da postoje mnoge neiskorišćene mogućnosti za poboljšanje same trgovine, odnosno trgovinskih odnosa, od kojih pominjemo sledeće:

— razvijati nove planove preferencijalnog tretmana među nesvrstanim (i nedovoljno razvijenim zemljama koje ne pripadaju grupi nesvrstanih) na bazi stvarnih ekonomskih mogućnosti. To znači da se trgovina može zasnivati i bez striktnog reciprociteta;

— dugoročni trgovinski sporazumi mogli bi rešiti neke probleme koji do sada nisu bili rešeni putem kratkoročnih aranžma-

na. U tom smislu trgovinski sporazumi trebalo bi da budu prisnije povezani sa programima razvoja kako bi se izbegle konkurentske strukture u mnogim nesvrstanim i drugim nedovoljno razvijenim zemljama;

— razne organizacije proizvođača sirovina mogle bi pomoći organizovanje i planiranje zajedničke proizvodnje i trgovine određenim sirovinama i primarnim proizvodima. Pri korišćenju tih organizacija za sticanje boljih pregovaračkih pozicija u odnosima sa ostalim delom sveta posebna pažnja treba da bude posvećena izbegavanju negativnih posledica takve aktivnosti po druge nesvrstane, odnosno nerazvijene zemlje;

— trgovina bi se mogla podsticati programom mera koje bi stimulisale uvoz iz nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja kad god su kvalitet, cena, rokovi isporuke itd. slični uslovima koje nude potencijalni izvoznici iz razvijenih zemalja;

— nesvrstane zemlje treba da budu posebno obazrive kada razmatraju svoje stavove prema stupanju u neke preferencijalne aranžmane koje im nude razne grupe razvijenih privreda. U tome leži stvarna opasnost izlaganja zajedničkog stava i zajedničkih pozicija nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja novim rizicima.

Industrijski razvoj i transfer tehnologije

U procesu svog ekonomskog razvoja nesvrstane i druge nedovoljno razvijene zemlje suočavaju se sa dobro organizovanim frontom razvijenih kapitalističkih zemalja i multinacionalnih korporacija. Čak i u slučajevima nekih veoma velikih nesvrstanih zemalja pregovaračke pozicije idu u prilog razvijene kapitalističke zemlje, odnosno multinacionalne korporacije. To je tim pre slučaj sa malim nesvrstanim zemljama, koje su u većini. Zbog toga bi bilo korisno stvoriti specifične oblike uzajamne saradnje nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja kako bi se obezbedila razmena informacija o planovima njihovog ekonomskog razvoja. Uspostavljanjem sistema razmene informacija nesvrstane zemlje bi mogle izbeći mogućnost da njime manipulišu razvijene zemlje prilikom prodaje kapitalnih uređaja i transfera tehnologije. To je jedan od načina da se izbegne velika opasnost da uzajamna konkurencija nekih razvijenih zemalja i multinacionalnih korporacija dobije specifičnu formu u programima razvoja nekih nesvrstanih, odnosno nedovoljno razvijenih zemalja!

Dugoročni aranžmani u pogledu programâ razvoja mogli bi imati najveći značaj za dalju uzajamnu saradnju nesvrstanih zemalja. To bi pružilo mogućnost za planiranje uzajamne trgovine na osnovu nekih aranžmana o uzajamnoj podeli rada i specijalizaciji. To bi takođe moglo pomoći u utvrđivanju optimalnih razmera fabrika i adekvatne tehnologije i — što je najznačajnije — u pronalaženju budućeg tržišta za proizvode koji će se stvarati

u tim novim fabrikama. U skladu sa ovakvim rezonovanjem, trebalo bi razmotriti i mogućnost osnivanja zajedničkih preduzeća u više nesvrstanih, odnosno nedovoljno razvijenih zemalja.

Finansijska saradnja

Uzajamna ekonomska saradnja takođe bi trebalo da bude proširena na jednom planu gde je saradnja do sada bila gotovo zanemarena. Reč je o saradnji u domenu inostranog finansiranja privrednog razvoja. Bilo bi korisno stvoriti što je moguće više zajedničku strategiju uvoza inostranog kapitala za finansiranje privrednog razvoja.

U poređenju sa naporima u domenu trgovine finansijski i monetarni aspekti saradnje bili su relativno zanemarivani. Međutim, postoje mnoge mogućnosti da se to bolje iskoristi, i direktno i indirektno, za stimulisanje raznih drugih oblika saradnje. Ovde ćemo pomenuti neke od tih mogućnosti:

— uspostavljanje raznih platnih unija između tih zemalja. Platni aranžmani mogli bi se zasnivati ili na korišćenju nacionalnih valuta za uzajamne isplate ili na stvaranju platnih planova u okviru kojih bi se mogao ostvariti određen nivo transferbilnosti i multilateralizacije plaćanja;

— moglo bi biti veoma korisno razvijati saradnju između raznih finansijskih institucija tih zemalja, naročito centralnih (narodnih) banaka i trgovinskih banaka pojedinih zemalja. U oba domena delatnosti ove dve kategorije banaka postoje mnoge mogućnosti za koordiniranje napora i finansijskih sredstava u skladu sa tekućim i dugoročnim potrebama ekonomske saradnje; to bi moglo obuhvatiti i stvaranje zajedničkih bankarskih institucija više zemalja;

— neke konkretne mere kao što je uspostavljanje Fonda solidarnosti predstavljaju potez u pravilnom pravcu. Sada je potrebno učiniti sve što je moguće kako bi se stimulisao početak aktivnosti fonda u najskorije vreme;

— okolnost da članice OPEC-a mogu da garantuju plaćanja drugih nesvrstanih, odnosno nedovoljno razvijenih zemalja mogla bi se iskoristiti za poboljšanje kreditne sposobnosti mnogih nesvrstanih zemalja na svetskim tržištima kapitala;

— i pored toga što neke članice tih grupa zemalja raspolažu znatnim kapitalnim sredstvima, moglo bi biti korisno razmotriti mogućnost stvaranja specifičnog tržišta kapitala koje bi moglo podsticati njihove finansijske transakcije bez mešanja ili posredovanja bogatih zapadnih zemalja.

Saobraćaj i komunikacije

To je takođe domen u kome postoje mnoge mogućnosti za razvoj saradnje i za pružanje doprinosa opštoj ekonomskoj saradnji nesvrstanih zemalja.

Na regionalnom planu još uvek postoji velika potreba da se razvije integrisan transportni sistem jer je kolonijalna prošlost mnogih zemalja učinila da je taj deo infrastrukturnih investicija ostao potpuno jednostrano razvijen kako bi se bolje služilo potrebama stranih eksploatatora.

Uzimajući u obzir velike troškove koje to zahteva, bilo bi korisno razmotriti mogućnost zajedničkog finansiranja i korišćenja nekih proširenih luka umesto izgradnje više novih i relativno malih i neefikasnih lučkih kapaciteta.

Isto važi i za domen brodarstva. Uzimajući u obzir stanje u brodarstvu i brodogradilišnoj industriji, možda bi bilo moguće razviti zajedničku strategiju i pregovaračke pozicije nesvrstanih i drugih nedovoljno razvijenih zemalja kako bi postigle povoljniji tretman pomorskih linija.

*

Pri pisanju ovog saopštenja trudili smo se da pokažemo šta je bilo u prošlosti, a šta se može očekivati u budućnosti kao doprinos politike nesvrstavanja promeni našeg sveta. I pored toga što je nesvrstavanje pokrenuto uglavnom kao politički pokret, može se tvrditi da je politika nesvrstavanja do sada dala značajan doprinos i promenama međunarodnih ekonomskih odnosa kako bi današnji svet koji se menja postao bolji svet sutrašnjice.

P. R. Čari (Indija)

Nesvrstanost i međunarodna bezbednost

Kao sistem bezbednosti, pojam nesvrstanosti stvoren je u hladnom ratu. Nezavisnost vodećih zemalja grupe nesvrstanih podudarila se sa razvojem hladnog rata; nesvrstanost se pretvorila u prirodno reagovanje koje je bilo simbol želje za nemešanjem.

Za hladni rat rečeno je da je to „situacija u kojoj svaka strana stalno predviđa rat sa poznatim protivnikom, to je stanje stalnih priprema za rat, stalna ratna uzbuna; ... odgovara svim formama organizovanog nasilja sve do direktnog sukoba oružanih snaga dve supersile"[1]. Strategija suzbijanja zahtevala je da SAD uspostave odnose saveza. Sledeće godine, ubrzan berlinskom krizom 1948. godine, stvoren je NATO. Struktura saveza pojačana je ugovorom anzus sa Australijom i Novim Zelandom 1951. godine; SEATO 1954. godine sa Tajlandom, Filipinima, Australijom, Novim Zelandom, Velikom Britanijom, Francuskom i Pakistanom; Bagdadski pakt 1955. godine, rekonstruisan kao CENTO 1956. godine, sa Velikom Britanijom, Turskom, Iranom i Pakistanom. Sovjetski odgovor, posle odbacivanja Maršalovog plana u socijalističkom

1 Peter Lyon, *Neutralism*, Oxford University Press, 1963, str. 18.

bloku, bilo je stvaranje Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) sa Bugarskom, Mađarskom, Čehoslovačkom i Rumunijom 1949. godine. Uključivanje Zapadne Nemačke u NATO 1955. godine dovelo je do uspostavljanja Varšavskog pakta sa Albanijom, Bugarskom, Nemačkom Demokratskom Republikom, Poljskom, Rumunijom i Mađarskom.

Osnovni interesi novostvorenih zemalja bili su, naravno, usmereni ka očuvanju njihove nezavisnosti i proširenju sadržine njihove bezbednosti. Dva problema koja su se postavljala s tim u vezi bili su antikolonijalizam i antirasizam. Od samog svog nastanka nesvrstanost je zauzimala stav protiv statusa quo, bila je uperena protiv pokušaja da se svet podeli na dva antagonistička sistema saveza. Nesvrstanost je imala i mnoge druge podsticaje: „Prirodna želja da se ostane izvan tuđih svađa, hitna potreba diverzifikovanja međunarodnih kontakata ... želja da se ostvari obnova u njihovim zemljama na nekapitalistički i nekomunistički način, namera da se spreči polarizacija političkih snaga u njihovim zemljama i strah da bi hladni rat mogao svesti na relativno beznačajne pozicije druga međunarodna pitanja koja su značajnija za njihovu budućnost u svetu."[2]

Među nesvrstanim zemljama pojavila su se različita shvatanja u pogledu najboljeg načina da se ostvare njihovi ideali. Dugoročni interesi zahtevali su vođenje politike nezavisnosti od velikih sila, i na unutrašnjem i na međunarodnom planu. Ipak, neki su smatrali da svoje interese mogu ostvariti najpre time što će tražiti pre svega ekonomsku saradnju sa velikim silama kako bi stvorili održivu infrastrukturu. Drugi su smatrali da bi prestrukturisanje svetskog poretka najbolje moglo da se ostvari političkim pozitivizmom.

S obzirom na to da su te zemlje bile vojno slabe, a ekonomski ranjive, prve godine bile su nemirne. Problem unutrašnje i spoljne bezbednosti zahtevao je povremeno inostranu pomoć, što je, pak, bilo suprotno nacionalnoj politici. Razmatrajući te teškoće, Nehru je primetio: „Kada kažemo da je naša politika — politika nesvrstavanja, mi, očigledno, imamo na umu nesvrstavanje sa vojnim blokovima. Bezbednost se može postići na razne načine. Normalna ideja jeste da bezbednost štite armije. To je samo delimično tačno; takođe je tačno da se bezbednost štiti politikom. Namerna politika prijateljstva sa drugim zemljama može više postići u pogledu bezbednosti nego bilo šta drugo."[3] Panikar je pomenuo da nesvrstanost znači da, ukoliko bi neka zemlja bila napadnuta, ne sme da prihvati pomoć drugih.[4] Ono što odlikuje politiku nesvrstavanja u domenu bezbednosti jeste nezavisnost procene i akcije koja se stiče neučešćem u savezima velikih sila.

---

[2] Sisir K. Gupta, *Super Powers and World Order*, Carsten Holbraad, Editor, str. 110—111.

[3] Jawaharlal Nehru, *India's foreign policy: Selected speeches, September 1946 — April 1961*, Publications Division, str. 79, 80.

[4] K. M. Panikkar, *Problems of Indian Defence*, str. 129.

Strategija osiguranja bezbednosti u okviru nesvrstanosti zbog toga se potpuno razlikuje od politike traženja vojnih saveza. U svakom vojnom savezu podrazumeva se da slabija sila prepušta deo svoje slobode akcije jačoj sili u zamenu za garantovanje bezbednosti. Zbog svoje vojne slabosti nesvrstane zemlje morale su se oslanjati na međunarodni sistem i ravnotežu snaga kako bi osigurale svoju bezbednost. Ukratko: „Strategija nesvrstanosti takođe je podrazumevala dobijanje u vremenu održavanjem maksimalne nezavisnosti politike, stajanjem po strani od politike hladnog rata dva bloka, kako bi mogle da se razvijaju prvo na ekonomskom, a zatim i na vojnom planu. U prvim fazama očigledno je da bi njihova bezbednost mogla poticati samo od međunarodnog sistema."[5]

Gledano u istorijskoj perspektivi, neki pozitivni rezultati nesvrstanosti su sledeći:

„1) Pritisak grupe nesvrstanih bez sumnje je isticao i ubrzavao proces dekolonizacije. Isto tako, polarizacija zemalja na dva bloka bila je usporena.

2) Grupa nesvrstanih privukla je pažnju naroda sveta da postoji i alternativa i da blokovska politika ne služi interesima svetskog mira.

3) Nesvrstana i afroazijska grupa pomogle su novonezavisnim zemljama time što su im pružale potrebnu moralnu podršku u nezavisnom ostvarivanju njihovih prava da postupaju onako kako one same žele."[6]

Prema tome, pošto je nesvrstanost u suštini pokret koji je uperen protiv statusa quo, on ima i karakteristike dinamične politike. Sam međunarodni sistem je u stanju previranja. Imajući u vidu prirodu sadašnjeg međunarodnog sistema bezbednosti i konture onog koji se stvara, kakve su nove dimenzije nesvrstavanja?

Između dve supersile postoji centralna strategijska ravnoteža. Ugovor postignut u Vladivostoku 1974. godine omogućuje dvema supersilama da raspolažu sa ukupno 2.400 strategijskih vektora, od kojih 1.320 mogu imati MIRV (multipni nezavisno usmeravani povratni projektili). Ova granica isključuje MRBM kraćeg dometa (balistički projektili srednjeg dometa), IRBM (balistički projektili srednjeg dometa) i taktičko nuklearno oružje u njihovim arsenalima. U 1973. godini SAD su raspolagale mogućnošću da bace bombe u težini 9,4 miliona funti, a Sovjetski Savez 8,2 miliona funti.[7]

Što se tiče bojevih glava, smatralo se da ih SAD imaju 30.000.[8] Strategijski gledano, supersile raspolažu ogromnom nadmoćnošću u poređenju sa Velikom Britanijom, Francuskom i Kinom.

---

[5] J. D. Sethi, *Indo-Soviet Treaty and Non-Alignment*, „India Quarterly", 1971, vol. 27, str. 266.

[6] Perala Ratnam, *Non-Alignment in the '70s*, „India Quarterly", 1970, vol. 26, str. 266.

[7] „Strategic Survey", 1973, str. 59, 60.

[8] „The Defence Monitor", Centre for Defence Inf[illegible]tion, vol. 4, №. 2, February 1976, 30,000 U. S. Nuclear Weapons

Supersile poštuju međusobnu nuklearnu ravnotežu. To se vidi iz njihove spremnosti da se povuku sa nuklearnog praga do koga su došle u vreme berlinske krize 1948. godine, u Koreji 1953, prilikom kubanske projektilske krize 1962. i u vreme arapsko-izraelskog rata iz 1973. godine. Od kraja šezdesetih godina SAD priznaju Sovjetskom Savezu nuklearni paritet. Kubanska projektilska kriza sadržala je najopasniji potencijal dovođenja sveta do ivice nuklearnog ponora. To je okarakterisano kao „manevar sprečavanja" u kome „ni jedna strana ne želi da ide do kraja... ali svaka pokušava da vidljivom akcijom dokaže da raspolaže većom odlučnošću nego njen protivnik... Kao dobro odigran kadril, kada jedan napreduje, drugi se povlači, ali prvi ne ide suviše daleko, tako i drugi zatim napreduje. Cilj, očigledno, nije poraz neprijatelja, nego kompromis; drugim rečima, rešenje u kome se plen deli i ograničava uzajamnim ustupcima."[9]

Međutim, trka u naoružavanju nastavlja se traganjem za oružjem koje bi bilo još savršenije kako bi se ostvarila nuklearna nadmoć. Teškoće postizanja zadovoljavajućeg rešenja na SALT-2 pojačane su sve većom kompleksnošću strategijskih pitanja. Jedan od primera je projektil koji kruži. On može imati i taktički i strategijski domet i može biti naoružan klasičnim ili nuklearnim bojevim glavama. Sad je dilema da li i njega treba uključiti u plafon od 2.400 projektila. Veća usavršenost tehnologije oružja, na primer kada se otkrije primena lasera, zaoštriće ove probleme. Strategijska ravnoteža između dve supersile ostaje nestabilna, a pregovori o kontroli naoružanja moraju predstavljati stalnu meru; u izvesnom smislu, oni mogu biti bitni za održavanje mira u svetu.

Na političkom nivou slični suprotni impulsi ka suparništvu i sporazumevanju podstiču velike sile i odražavaju se u njihovom shvatanju međunarodnog sistema. One su zainteresovane prvenstveno za održavanje postojećeg stanja, ali, ako to nije moguće, da uzajamno prilagode svoje osnovne interese.

Arapsko-izraelski rat iz 1973. godine pruža mogućnost proučavanja ovog aspekta ponašanja velikih sila. Jačanje sovjetske vojne saradnje sa Egiptom i Sirijom dovelo je do istovremenog jačanja američko-izraelskih veza. Suparništvo između velikih sila dovelo je do isporuka oružja zaraćenim stranama, kako pre sukoba tako i za vreme njegovog trajanja. Međutim, supersile ispoljile su želju da uzajamno usklade svoje interese radeći na prekidu vatre. Za vreme tog rata u SAD je bila proglašena nuklearna uzbuna, odražavajući nestabilnost njihovih odnosa. Kontradiktorni modeli suparništva, usklađivanja i rešavanja kriza mogu se zapaziti u tom periodu zategnutosti.

Pojave suparništva i saradnje supersila verovatno će postojati i ubuduće. Nesvrstani stav omogućuje da se izbegne uključivanje u nesigurne političke planove koji se menjaju. Da bi nesvrstanost ostala dinamična politika i težila da utiče na međuna-

---

[9] Andre Beaufre, *Deter[illegible]ce and Strategy*, str. 71, 72.

rodnu javnost, stav izvan sistema mogao bi biti efikasniji nego unutar njegovih fluktuacija.

Jedna od karakteristika politike nesvrstavanja jeste njena sposobnost da o međunarodnim problemima sudi prema njihovim pravim vrednostima. Ona može da sudi ne samo ko je u pravu, nego šta je pravilno. Politička alternativa odnosa saveza onemogućava ovakvu nezavisnost akcije. Probleme treba procenjivati u okviru političkih imperativa strukture saveza. U čuvenoj izjavi koju je dao 1956. godine Dals je osudio neutralnost kao iluziju da „jedna nacija može sebi da kupi bezbednost time što ostaje ravnodušna prema sudbini drugih". To je „sve više postajalo zastarelo shvatanje, a to je, osim u veoma izuzetnim okolnostima, nemoralna i kratkovida koncepcija"[10]. Nasuprot tome, vojni savezi su sada postali zastareli pojmovi. SEATO je prestao da postoji kao odbrambeni aranžman: popuštanje zategnutosti između SAD i Kine razbilo je aranžman bezbednosti koji je imao za cilj prvenstveno da suzbije kinesku komunističku opasnost. NATO je u teškoj situaciji jer je Francuska nejasna u pogledu svojih obaveza prema vojnoj organizaciji saveza. Iz različitih razloga, Portugalija i Grčka su neefikasni članovi saveza. Javno se izražava strah da je južni deo NATO ostao izložen. U okviru Varšavskog pakta raste osećanje nezavisnosti. Kina se ne samo odvojila od socijalističke grupe bezbednosti, nego se aktivno protivi Sovjetskom Savezu.

Interesantan događaj jeste sve veća snaga komunističkih partija Zapadne Evrope, što se odražava i na NATO i na Varšavski pakt. Nezamislivo je da bi vlada kojom bi upravljala komunistička partija, ili u kojoj bi komunistička partija funkcionisala u okviru državnog aparata, mogla biti uključena u savez NATO. Potreba koordiniranja odbrambenih planova, što povlači davanje obaveštajnih podataka i dostavljanje operativnih planova, prouzrokovala bi razumljivu inhibiciju kod partnera u savezu. Isključenje takvih zemalja stvorilo bi nove rupe u odbrambenom perimetru NATO-a. S druge strane, komunističke vlade koje prihvataju neortodoksne ideologije koje zahtevaju odustajanje od glavnih pojmova kao što su „proleterski internacionalizam" i „diktatura proletarijata" mogle bi prouzrokovati pritiske u zemljama Varšavskog pakta radi sticanja sličnih sloboda u političkim i ekonomskim stavovima.

To ne znači da supersile smatraju da su vojni savezi zastareli. Poslednjih godina CENTO je reaktiviran, a veze sa NATO-om se razvijaju. NATO i Varšavski pakt možda su izgubili svoju raniju agresivnost, ali njihova glavna svrha ostaje nepromenjena, to jest međusobna konfrontacija u okviru multilateralnog vojnog saveza zaključenog u kontekstu sukoba velikih sila.

Erozija sistema savezâ obrazlaže se kao povoljnija situacija. Po jednom zapadnom stručnjaku, „povećavajući broj saveznika,

---

[10] Lawrence W. Martin, *The Emergence of New States, Neutralism and Non-Alignment*, ed. by Lawrence W. Martin, str. XVIII.

SAD su takođe povećavale stepen nesigurnosti za SAD ili svaku drugu veliku silu koja stupa u veliki broj saveza. Mala zemlja u okviru saveza stiče zaštitu velike sile. Međutim, sa stanovišta veće zemlje, povećan broj saveza može, u stvari, povećati nesigurnost njenih sopstvenih političkih pozicija"[11]. U svetu u kome sistemi savezâ nailaze na teškoće i verovatno će postati zastareli, raste mogućnost manevrisanja između dve supersile. Sumnje u vrednost odnosa saveza daju novu sadržinu i značenje nesvrstavanju.

Teškoće u odnosima u okviru saveza pojačavaju tendencije u pravcu nezavisnih centara moći i odlučivanja. Prihvata se povećanje broja centara moći. Jedno vreme bilo je u modi govoriti o postojanju pet centara svetske moći. Pored dve supersile, političko-ekonomska celina Zapadne Evrope, ekonomski div Japan i gotovo supersila Kina bili su pominjani. Vešto korišćenje oružja nafte od strane zapadne Azije i sticanje ogromnog bogatstva ove oblasti stvara novi centar svetske moći. Poznato je da ovi centri moći nemaju simetričnu snagu ili kapacitete. Mnogi od njih imaju jednodimenzionalnu moć. Međutim, njihova sposobnost da postupaju nezavisno od dve velike supersile, radi unapređenja svojih osnovnih interesa, karakteristika je o kojoj treba voditi računa.

Uspon Kine kao nezavisnog aktera na svetskoj pozornici ima veliki značaj za nesvrstane zemlje. Kina je ispoljila mogućnost da se odvoji od jedne supersile i da krene u pravcu druge zadržavajući svoju nezavisnost akcije. Kina osuđuje „saučesničke" aspekte međuakcije supersila i ističe svoju politiku uperenu protiv postojećeg stanja. Ona je za sad u nepovoljnom položaju zbog relativno manje strategijske snage, i zbog toga traži, kao protivtežu, moć SAD u svom suparništvu sa Sovjetskim Savezom. Ako bi stekla sposobnost za drugi udarac, ona bi napredovala ka ravnopravnom partnerstvu sa dve supersile u stvaranju istinski tripolarne nuklearne ravnoteže.

Jačanje centara svetske moći i uspon Kine do statusa supersile naglašava tendenciju u pravcu multipolarnosti. Ne samo da moramo uočiti konture jednog multipolarnog sveta koji se stvara, nego i njegovu sve veću mogućnost postojanja. Tim faktorima treba dodati mogućnost većeg širenja nuklearnog oružja. Energetska kriza pojačala je pritisak u pravcu stvaranja nuklearne energije. Mada se rutinski klanjaju pred potrebom neširenja nuklearnog oružja, razvijene zemlje ne oklevaju da zaključuju unosne ugovore o izvozu nuklearne tehnologije i uređaja. Ispoljava se vera u sistem zaštite u okviru Međunarodne agencije za atomsku energiju. Međutim, dobro je poznato da je sistem zaštite neefikasan. Mada inspektori agencije mogu da otkriju fisioni materijal, agencija nije ovlašćena da sprečava njegovu upotrebu. To bi moglo dovesti do pojave onog što je Morton Kaplan okarakterisao kao sistem „veta jedinice" po kome „svaka zemlja može staviti veto na politiku bilo koje druge zemlje ako smatra da je to suprotno njenim

---

[11] Manus I. Midlarsky, *A new role for America in International Relations*, „Intellect", February 1976.

interesima... Čak i najmanja zemlja mogla bi se suprotstaviti diktatima veće sile ako smatra da ova druga krši njene bitne interese. Ni jedna zemlja, ma koliko velika, verovatno ne bi bila voljna da žrtvuje jedan ili dva svoja veća grada da bi na nešto prinudila manju zemlju"[12]. Takav scenario je ostvariv ako se ima u vidu brzo širenje tehnologije naoružanja. Određena zemlja ne mora obavezno slediti uzor razvoja nuklearnog oružja koji su prihvatale postojeće nuklearne sile. Nosač projektila koji kruže može da izbegne radarsku detekciju i da posluži kao održiv sistem naoružanja. Projektili koji su pokretljivi na zemlji ili se nalaze u podmornicama takođe mogu da izbegnu otkrivanje i da izvrše nuklearni napad.

Jačanje multipolarnog svetskog sistema ističe potrebu multilateralne spoljne politike oslobođene ideoloških sklonosti. Bilateralizam u međunarodnim odnosima potreban je u rešavanju bilateralnih problema zahvaljujući državništvu prvenstveno zainteresovanih zemalja. Potreba za multipolarnošću daje novu dimenziju nesvrstavanju kao održivoj politici budućnosti.

Sada se može razmotriti uloga koju bi nesvrstane zemlje mogle odigrati u promenjenoj strukturi svetskog poretka. Što se tiče supersila, njihova uloga i dalje bi mogla biti ispoljavanje vere u stabilnost njihovih odnosa u interesu svetskog mira. Uspon Kine do statusa supersile komplikovao bi situaciju jer Kina sebe smatra avangardom trećeg sveta u suprotstavljanju politici statusa quo supersila. I Kina bi mogla ublažiti svoju podršku buntovnim i subverzivnim pokretima protiv postojećih vlada ako bi stekla viši status u svetskoj politici. Ipak, to se ne mora dogoditi. Reagovanje nesvrstanih na takvu situaciju moglo bi biti u tome da traže šire odnose između dve supersile i Kine u pitanjima kao što je kontrola naoružanja.

Da li bi nesvrstane zemje mogle igrati ulogu balansera u sve kompleksnijoj, multipolarnoj strukturi svetske moći? Stabilnost nuklearne ravnoteže omogućuje takvu ulogu. Nesvrstane zemlje nalaze se na tri kontinenta i predstavljaju veliki broj stanovnika, pa prema tome nisu beznačajan faktor. Čak je i supersilama potrebna međunarodna podrška da bi ozakonile svoje akcije i politike, tako da treće zemlje mogu da poremete ravnotežu. Analogne situacije postojale su kada Velika Britanija nije u većoj meri podržala SAD za vreme korejskog i vijetnamskog rata. Isto tako, Velika Britanija i Francuska nisu uspele da dobiju podršku SAD za vreme sueckog rata. Ni Sovjetski Savez nije pružio podršku Kini kada je napala Indiju. Sloboda od ideoloških prinuda omogućila je nesvrstanim zemljama da igraju ulogu balansera u odnosima između Istoka i Zapada, „ne zbog njihove vojne snage, nego zato što predstavljaju javno mnenje čije odobravanje može konačno biti odlučujuće (psihološki i na mnoge druge načine)" u borbi koja se vodi isto toliko između dve teorije društva koliko i između

[12] Ibid.

dva sistema moći.[13] Morgentau smatra da će „razvoj ravnoteže svetske moći u neposrednoj budućnosti u velikoj meri zavisiti od puta... kojim budu pošle nesvrstane nacije. Tek u daljoj budućnosti dobiće se odgovor na pitanje da li će politički i tehnološki uslovi, kao što je sticanje sopstvenog nuklearnog oružja, voditi u pravcu stvaranja novih centara moći koji bi mogli nezavisno da se kreću sa jedne strane na drugu"[14].

To ukazuje na potrebu jačanja foruma na kojima se može čuti glas grupe nesvrstanih. Na Kairskoj konferenciji na vrhu 1964. godine istaknuto je da Ujedinjene nacije imaju izuzetno velik značaj i da im treba omogućiti da obavljaju svoje funkcije očuvanja međunarodne saradnje među državama. Kako nesvrstane zemlje sada čine većinu u Ujedinjenim nacijama, tamo se mogu zauzimati politički stavovi zasnovani na shvatanju nacionalnih interesa, umesto da se dozvoli da taj organ funkcioniše kao oruđe američke spoljne politike. Da je grupa nesvrstanih već sada u velikoj meri bila uspešna, jasno se vidi iz besa koji je izrazio Mojnihan u pogledu načina glasanja u Ujedinjenim nacijama. Govoreći pred senatskim Odborom za finansije, Kisindžer je rekao: „Uspeh naših napora u diplomatiji između Severa i Juga zavisi od sistematičnijih napora koje ćemo uložiti da obezbedimo da svaka zemlja u razvoju shvati da naši bilateralni odnosi sa njom obuhvataju i ponašanje te zemlje prema nama na međunarodnim skupovima, a posebno da oni zavise od načina njenog glasanja o pitanjima koja su za nas od najvećeg značaja."[15]

Nuklearno razoružanje posebno je interesovalo pokret nesvrstanih. Cilj opšteg i potpunog razoružanja i zabrane nuklearnih eksperimenata postavljen je u kominikeu posle pripremne Kairske konferencije 1961. godine. Imajući u vidu razmere nuklearnog arsenala dve supersile, razvoj nuklearne moći Kine i mogućnost stvaranja drugih nuklearnih centara, to pitanje je ozbiljno i veoma hitno. Stvorena je celovita strategijska koncepcija koja opravdava posedovanje nuklearnog oružja i sticanje sposobnosti za drugi udarac — radi obezbeđenja stabilnosti i sprečavanja agresije. Pretpostavlja se da se struktura sredstava za sprečavanje agresije oslanja na sposobnost svake suparničke sile da pričini neprihvatljivu štetu drugoj, zadržavajući delimičnu nepovredivost sopstvenog oružja: pokušaji da se smanji mogućnost pričinjavanja takve neprihvatljive štete time što bi sistemi naoružanja postali ranjivi potencijalno predstavljaju uticaj destabilizacije. Posmatran u okviru ovakvog načina mišljenja, tehnološki razvoj koji destabilizuje nuklearnu ravnotežu umanjuje karakteristiku sprečavanja agresije koju ima nuklearno oružje.

Mada dve supersile raspolažu nuklearnim naoružanjem kojim, u slučaju nuklearnog sukoba, mogu potpuno da unište jedna drugu, a i veći deo sveta, mogu se čuti glasovi kao što je Šlezin-

---

[13] Coral Bell, RIIR, „Survey of International Affairs". p. 449.

[14] Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations*, str. 344.

[15] „Financial Times", London, 31 January 1976.

džerov koji govori o mogućnosti strategijske nadmoći. Bilo bi veoma lako odbaciti takve argumente ukazivanjem na to da su oni namenjeni da podrže konzervativne, ratoborne elemente ili da sačuvaju interese vojnoindustrijskog kompleksa. Razlozi za takve zabrinjavajuće projekcije izgledaju dublji. Nelagodnost je, izgleda, prouzrokovana iskonskim strahom da bi druga strana mogla razviti sistem naoružanja koji bi bio sposoban da spreči uništenje, sposoban da uništi kompleks naoružanja druge strane i time stvoriti avet pobedonosnog nuklearnog sukoba. Posmatrana u toj perspektivi, opasnost leži u neobuzdanom razvoju buduće tehnologije naoružanja. Cilj opšteg i potpunog nuklearnog razoružanja mora ostati krajnji cilj. Kratkoročno, međutim, možda bi bilo poželjno da nesvrstane zemlje ukazuju na opasnosti koje stvara stalno napredovanje u razvoju tehnologije naoružanja. U tom cilju, stvaranje svetske atmosfere za zabrane eksperimenata novim sistemima oružja bilo bi u interesu stabilnosti i svetskog mira. Isto toliko značajna je potreba da se radi na zabrani vrsta ratova koji još nisu stvoreni, kao što je zagađivanje okoline.

Istorijski gledan, problem razoružanja uvek je duboko zabrinjavao pokret nesvrstanih. Međutim, ova uloga grupe nesvrstanih umanjena je zbog toga što su dve supersile počele da direktno pregovaraju među sobom o ograničavanju strategijskog oružja. Ipak, pozitivna uloga mogla bi biti ostvarljiva ako bi se organizovala javna podrška razoružanju propagiranjem opasnosti koju za čovečanstvo predstavlja nastavljanje trke u naoružavanju. U okviru foruma nesvrstanih bilo bi potrebno razviti stručnost za proučavanje sve veće kompleksnosti sistema naoružanja i davanje sugestija za ostvarenje cilja totalnog razoružanja. Jedan od aspekata takve studije moglo bi biti i kvalitativno ograničavanje klasičnog naoružanja, jer i u tome se dostižu nove visine mogućeg užasnog razaranja.

Konferencija u Lusaki 1970. godine usvojila je rezoluciju u kojoj se govori o smanjenju suparništva u oblasti Indijskog okeana. U rezoluciji se pozivaju sve države da na Indijski okean gledaju kao na zonu mira iz koje su isključena suparništva velikih sila kao i baze postavljene u kontekstu tih suparništava i konkurencije, bilo da se radi o vojnim, pomorskim ili vazduhoplovnim bazama. Ovaj cilj treba ponavljati i dati mu sve veći naglasak. Ne samo da se na obalama Indijskog okeana nalazi veliki broj nesvrstanih država, nego i suparništvo velikih sila postaje sve jače u toj oblasti. Zlokoban znak je činjenica da su SAD odbile predlog da zajedno sa Sovjetskim Savezom pristanu na uzajamno ograničavanje naoružanja u Indijskom okeanu. Stejt department je saopštio da se „situacija u Indijskom okeanu ne može posmatrati izolovano od prošlih i eventualnih budućih događaja na afričkom kopnu"[16]. Ukoliko bi došlo do sukoba između nacionalističkih snaga i rasističkih režima u Rodeziji, Namibiji i Južnoj Africi, geostrategijski značaj

---

[16] „Tribune", 24 April 1976.

linije preko rta bio bi pojačan, dajući novi podsticaj tom suparništvu.

Potrebno je proceniti prave dimenzije suparništva velikih sila u Indijskom okeanu. Mada se to prikazuje kao konkurencija između Istoka i Zapada, stalno podizanje nivoa naoružanja u toj oblasti stvara uslove nestabilnosti. Postojanje baza kao što je Diego Garsija povećava mogućnost intervencije velikih sila u unutrašnje poslove priobalnih zemalja. Imajući u vidu da je veliki broj tih zemalja tek nedavno odbacio kolonijalne lance, na takve poteze treba gledati kao na prikrivene mere za reafirmaciju dominacije. Mora se priznati da uspostavljanje zone mira u Indijskom okeanu zavisi prvenstveno od uzdržljivosti velikih sila: potrebno je svetsku javnost usmeravati u tom pravcu.

Usklađeno nastupanje nesvrstanih zemalja u Ujedinjenim nacijama i na konferencijama nesvrstanih već je imalo određen efekt. U jednom nedavnom izveštaju Ministarstva odbrane SAD pominje se da su od 1968. godine SAD zatvorile 61 od svojih velikih azijskih vojnih baza. Američko prisustvo u toj oblasti svedeno je na 154.000 ljudi, što je za 95.000 manje nego u periodu pre angažovanja SAD u Vijetnamu.[17] Još interesantnija bi mogla biti preporuka jedne stručne studijske grupe u SAD da bi „pokretne baze" mogle da se podignu na Pacifiku i u oblasti Indijskog okeana. Preporučuje se oslanjanje na velike podmorske platforme jer bi postrojenja na zemlji mogla biti otežana prilikom operacija u slučaju vanredne situacije, kao i zbog „novog raspoloženja" u Aziji koje bi moglo voditi ka gubitku postojećih baza u ta dva okeana.[18] Potrebno je ulagati stalne napore da bi se sprečilo da Indijski okean bude podeljen na sfere uticaja velikih sila.

Tradicionalna uloga nesvrstavanja bila je u tome da pokret usmeri protiv kolonijalizma i rasizma. Time se povećava zainteresovanost pokreta nesvrstanih da utiče na specifične političke događaje u svetu i jača njegov internacionalni karakter. Eksplozivna situacija razvija se u Rodeziji, Namibiji i Južnoj Africi, gde se snage afričkog nacionalizma sukobljavaju sa režimima bele dominacije. U svojim grozničavim naporima da održi režim bele dominacije Pretorija je počela da sprovodi masovni program razvoja nuklearne energije. Nije isključeno da Pretorija stvori nuklearne kapacitete u nameri da ih upotrebi za zastrašivanje onih koji bi mogli podržati nacionalistički pokret. Potrebno je da svetska javnost energičnije osudi delatnost zapadnih sila i Izraela koji daju nuklearnu tehnologiju i oružje Južnoj Africi. Potrebni su veći napori da bi se povećala politička i ekonomska izolacija Južne Afrike. Konferencija u Limi uputila je apel zemljama članicama da „pruže maksimalnu podršku narodu Južne Afrike u jačanju oružane borbe". Sada je sasvim jasno da režimi bele vlasti u Africi neće pročitati natpis na zidu i da o rešenju neće pregovarati sa većinom stanovnika.

---

[17] „Indian Express", 4 March 1976.
[18] „Patriot", 26 January 1976.

U zapadnoj Aziji Izrael i dalje drži pod okupacijom arapske teritorije. Stalno odbijanje Izraela da poštuje odgovarajuće rezolucije Ujedinjenih nacija mora zabrinjavati nesvrstane zemlje. Na konferenciji u Limi prihvaćeno je mišljenje da je „došlo vreme da se primene sankcije protiv Izraela predviđene Poveljom Ujedinjenih nacija". Nesvrstane zemlje bile su takođe pozvane da pruže svaku moguću pomoć arapskim zemljama radi jačanja njihove borbe. Potrebni su veći napori u tom pravcu.

Postoje i drugi oblici pritiska koji mogu umanjiti nacionalni suverenitet. Novo diplomatsko oružje koje se sve više koristi jesu ekonomska pomoć, transfer tehnologije, pomoć u hrani, tajne operacije i vojna pomoć. Neka od ovih oružja diplomatije dobro su poznata; ono što treba podvući, to je sve jače insistiranje da se to može koristiti kao političko oružje. Novi izraz „agrosila" dodat je diplomatskom rečniku: njime se ukazuje na uticaj koji se može dobiti viškovima hrane. Određen značaj ima i isporuka savremenih vojnih postrojenja koja se ne mogu održavati domaćim snagama. Time se pruža mogućnost slanja „savetnika" koji, zahvaljujući svojim prisnim vezama sa vojnom strukturom, mogu postati oruđe intervencionističke politike. Prema tome, pretnja bezbednosti može dobiti skrivene oblike. Potrebno je da sve nesvrstane zemlje pojedinačno ostanu budne i da usvoje kolektivne mere kako bi zadovoljile svoje ekonomske, tehnološke i vojne potrebe ne preduzimajući korake koji bi mogli ugroziti njihovu bezbednost.

Jedinstvo grupe nesvrstanih mora biti deo njihovog zajedničkog interesa. U svetu koji se smanjuje snage nacionalizma moraju voditi računa o jačanju snaga internacionalizma. Jedinstvo je posebno potrebno zbog niskih vojnih kapaciteta grupe nesvrstanih, tako da njihov kapacitet leži samo u stvaranju atmosfere svetske javnosti koja može doprineti ostvarenju njihovih ciljeva. Njihov uticaj može se sprovoditi na dugoročan, nespektakularan način u skladu sa istorijskim procesom. U svetskom poretku, koji sve više postaje multipolaran, nesvrstanost dobija nove dimenzije, ali je isto toliko važna za današnjost i budućnost kao što je bila i prilikom prvobitnog stvaranja. Razlog za njeno dalje postojanje je zaštita bezbednosti od pretnji koje dobijaju različite oblike. Treba uočiti nove izazove koje donosi razvoj svetske situacije i doneti razumne odluke. U suprotnom, ti događaji mogli bi nesvrstane zemlje da svedu na grupu pasivnih i neefikasnih posmatrača događaja na svetskoj areni.

Jogendra Duraisvami (Šri Lanka)

Nesvrstanima su potrebni jedinstvo i zajednički ciljevi

Stvarno sam srećan što mi se pruža ova prilika da učestvujem u diskusijama sa vodećim naučnicima i intelektualcima iz mnogih nesvrstanih zemalja o temi koja ima aktuelan značaj, o ulozi nesvrstavanja u svetu koji se menja. Indijskom međunarodnom centru treba toplo čestitati što je organizovao ovaj međunarodni seminar u kolevci nesvrstavanja, jer je veliki državnik i mislilac Džavaharlal Nehru prvi formulisao koncepciju nesvrstavanja kako je danas shvaćena, dajući joj formu i sadržinu. Nema sumnje da se u svom načinu mišljenja on inspirisao ne samo potrebama svoje zemlje, nego i njenom dugom istorijom i tradicijom.

Dugo pre nego što je Indija postigla slobodu vođi borbe za slobodu razmišljali su o spoljnoj politici nezavisne Indije. Džavaharlal Nehru, glavni neimar indijske spoljne politike, izjavio je još 1946. godine: „Nameravamo, što je moguće više, da se držimo po strani politike sile grupa svrstanih jedne protiv drugih, što je ranije prouzrokovalo svetske ratove i što može ponovo voditi ka katastrofama još širih razmera."

Posle drugog svetskog rata SAD i Sovjetski Savez pojavili su se kao dve najmoćnije zemlje sveta, svaka sa drugačijom ideolo-

gijom i načinom života, a obe inspirisane misionarskim žarom, koje su se međusobno takmičile u želji da šire svoj uticaj i ideologiju na druge delove sveta. Zbog toga su ideologija i nacionalizam igrali dvojnu ulogu u stvaranju međunarodne zategnutosti. U tom kontekstu novonezavisne zemlje Azije i Afrike nisu želele da budu uvučene u taj sukob. Posle vekovnog robovanja one su bile duboko odane svojoj novostečenoj slobodi i želele su mir radi političke, ekonomske i društvene obnove. Želja da se ostane po strani hladnog rata i da se srede stvari u svojoj kući zahtevala je politiku nesvrstavanja. To je neizbežno bilo praćeno željom da se drži po strani vojnih saveza zaključenih u kontekstu hladnog rata; ta želja prirodno je usledila i postala jedan od kamena temeljaca politike nesvrstavanja.

Želja da idu delikatnim putem između dve krajnosti navela je nesvrstane zemlje da svaki problem razmatraju prema njegovim pravim vrednostima. One su bile voljne i sposobne da vode takvu politiku jer nisu bile vezane ni za jedan od suparničkih blokova sila. Nikakve ranije obaveze ili unapred smišljene koncepcije nisu kočile njihovo objektivno prilaženje pitanjima. Otvorenost motivisana snažnom željom da sačuvaju svoje svesno shvaćene interese, svetski mir i međunarodno razumevanje predstavljala je bazu njihovog načina mišljenja. Ovakvo prilaženje omogućilo je zajednici nesvrstanih da zauzme otvoren stav protiv zla kolonijalizma i rasizma, za stvaranje pravičnog međunarodnog poretka.

Nesvrstan način prilaženja međunarodnim pitanjima u početku je bio izvrgnut ruglu od velikih sila i njihovih pristalica. Epiteti kao što su „nemoralno", „sedenje na ogradi", „negativno neutralno prilaženje" upotrebljavani su za te zemlje. Pogrešno je reći da su nesvrstane zemlje zauzele negativan neutralan stav ili da princip morala nije bio uzet u obzir u formulisanju njihove politike. Moralne skrupule nisu isključivo pravo jedne nacije ili grupe nacija, a, kao što je Džavaharlal Nehru proklamovao u govoru u Predstavničkom domu u Vašingtonu, „kada je sloboda ugrožena, ili pravda ugrožena, ili kada dođe do agresije, mi ne možemo i nećemo biti neutralni. Ono za šta se mi zalažemo i što pokušavamo da sprovedemo na svoj sopstveni, značajan način, to je snažna vera u mir i neumorni napori, misli i akcija da se to obezbedi".

Bila je potrebna znatna hrabrost da se ostane nesvrstan u prvim fazama ovog pokreta, kada su moćne snage težile da diskredituju i oštete zemlje koje su vodile takvu politiku. Kao što je to premijer Šri Lanke Sirimavo Bandaranaike rekla u govoru na Kairskoj konferenciji u martu 1964. godine: „Iz sopstvenog iskustva mogu sa sigurnošću da kažem da nesvrstavanje nije linija najmanjeg otpora, nego je, možda, najteža, pozitivna politika današnjice."

Pokret nesvrstanih, koji se ispoljio kao glas diskriminisanih i gaženih miliona koji je zasnovan na legitimnim potrebama i težnjama zemalja trećeg sveta, jačao je i dao ne mali doprinos stvari svetskog mira i međunarodnog razumevanja. On je radio za ideale Ujedinjenih nacija koji su sadržani u njihovoj Povelji, u forumi-

ma koje je stvarao, u rešavanju spornih pitanja, ispoljavajući mišljenje koje se razlikovalo od onog koje su iznosili predstavnici blokova sila. Ovakvo prilaženje, možda, nije omogućilo hitna rešenja, ali ideje koje su bile sadržane u njemu, u duhu pomirenja, pomagale su da se premosti jaz između suprotnih stavova. Prema tome, način prilaženja nesvrstanih bio je pokušaj da se ublaži međunarodna zategnutost.

Uloga nekih nesvrstanih zemalja u ublažavanju sukoba u Koreji i Indokini početkom pedesetih godina dobro je poznata. Kongo pruža mnogo primera doprinosa nesvrstanih zemalja očuvanju njegove nezavisnosti i teritorijalnog integriteta.

Pored toga što su radile za mir i ublažavanje međunarodne zategnutosti, nesvrstane zemlje su svojom aktivnošću jačale sopstvenu nezavisnost. Sama politika nesvrstavanja omogućila je nesvrstanim zemljama da zaštite svoju slobodu i suverenitet. Mada su kolonijalne sile bile prinuđene da daju nezavisnost svojim kolonijama, neke od njih nisu bile sasvim ubeđene u razumnost ove odluke i želele su da drugim sredstvima zadrže svoju vlast nad tim zemljama.

Ujedinjene nacije pokazale su se kao efikasan forum nesvrstanih zemalja. Pitanja kao što su kolonijalizam i rasizam razmatrana su svake godine na zasedanjima Generalne skupštine, a svetska javnost postepeno se okretala protiv ova dva velika zla, tako da danas samo mali broj zemalja treba dekolonizovati, a rasizam u svojoj najgoroj formi vodi poslednju bitku u Južnoj Africi.

Veliki broj zemalja sveta u razvoju uvideo je ispravnost ove politike u posleratnom kontekstu međunarodnih odnosa. Pored toga, dostignuća nesvrstanih podsticala su mnoge da se pridruže pokretu. On je sada stekao ugled, a oni koji su mu se ranije podsmevali žele sada da stupe u zajednicu nesvrstanih.

Intenzitet hladnog rata je ublažen, a međunarodna zategnutost je relativno smanjena. Naučna i tehnološka dostignuća revolucionisala su ratnu tehniku, a dve supersile su shvatile da bi svako izbijanje neprijateljstava između njih ne samo uništilo njihove sopstvene zemlje, nego i čitavo čovečanstvo. To shvatanje navelo je SAD i Sovjetski Savez, zajedno sa njihovim saveznicima, da postignu sporazume u nekim oblastima koje se tiču mira i bezbednosti. To popuštanje, mada dobro došlo, ipak je ograničeno. Ovo ograničeno dostignuće samo po sebi predstavlja priznanje nesvrstanim zemljama koje su se dosledno borile za mir i međunarodno razumevanje.

Mada je došlo do popuštanja međunarodne zategnutosti i do izvesnog razumevanja između supersila u pitanjima mira i bezbednosti, nesvrstanost je još uvek potrebna. Uprkos manjim poboljšanjima u domenu mira i bezbednosti, uzroci koji su doveli do pojave nesvrstanosti kao politike i dalje postoje. Supersile i njihovi saveznici nisu odustali od svojih ciljeva da utiču na način života drugih. Suprotni nacionalni interesi još uvek igraju značajnu ulogu u njihovoj politici. Vojni savezi koji su stvoreni kada je hladni rat bio na vrhuncu još uvek su tu, a vojne baze se održavaju i pro-

širuju. I pored razgovora o razoružanju, izdaci za najnovije naoružanje stalno rastu. Hladni rat je, možda, postao manje intenzivan zbog ravnoteže straha, ali većina elemenata koji su ga ranije prouzrokovali još uvek je tu, a nerazuman potez jedne ili druge strane može prouzrokovati sukob. Ekonomski dispariteti između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju pojačavaju se, a svi napori da se izmeni ta tendencija ostali su bezuspešni. Još uvek postoje džepovi kolonijalizma i rasizma koje treba eliminisati. Prema tome, nesvrstanost treba i dalje da postoji, a problemi i pritisci sa kojima se nesvrstani danas suočavaju treba ponovo da budu procenjeni kako bi se pronašla odgovarajuća sredstva za njihovo rešavanje. Sledeća, peta konferencija nesvrstanih zemalja u Kolombu treba da predstavlja forum za to.

Zajednica nesvrstanih, koja sada broji 81 člana, predstavlja veliki deo sveta. Ona je sastavljena uglavnom od zemalja koje su siromašne i slabe, kojima nedostaju kapital i tehničko znanje i između kojih postoje mnogi međudržavni problemi. Ali, kako se nesvrstanost sada ispoljila kao faktor koji privlači pažnju na međunarodnim forumima i koji predstavlja efikasno oruđe promene, zainteresovane strane bi mogle, možda, pokušati da oslabe ovaj pokret. Bilo bi u interesu zajednice nesvrstanih da se nesvrstane zemlje čvrsto ujedine kako bi mogle efikasno da ostvaruju svoje politike i programe. Mada je proširenje zajednice dobro došlo, treba paziti da se ne dozvoli da se to ostvari na štetu principa koji su osnovni za ovu koncepciju. Kada zajednica nesvrstanih digne glas tražeći promene sadašnje svetske strukture, naročito uspostavljanje novog svetskog ekonomskog poretka i demokratizaciju međunarodnih odnosa, bogati će uložiti odlučne napore da očuvaju status kvo. Potrebni su jedinstvo i zajednički ciljevi da bi se ostvario ovaj veliki zadatak, istovremeno pružajući otpor pokušajima da se razvodni ili oslabi zajednica nesvrstanih.

Moja je žarka želja da zajednica ljudi koji jednako misle, koji potiču iz raznih zemalja i iz raznih krajeva sveta i rade za plemenite ciljeve mira i novog svetskog poretka, postigne uspeh u svojim naporima. Uveren sam da će ovaj seminar, koji se održava uoči pete konferencije nesvrstanih zemalja u Kolombu, dati značajan doprinos kristalizaciji ideja i predloga koji bi mogli biti korisni stvaraocima spoljne politike nesvrstanih zemalja.

Šetajući parkovima vašeg divnog centra, zapazio sam izreku Martina Lutera Kinga, urezanu u kamen, koja, po mom mišljenju, pravilno izražava ono zbog čega smo se ovde okupili: „Pravi mir nije samo odsustvo zategnutosti, nego prisustvo pravde i bratstva".

Mohamed Aziz Naim (Avganistan)

Uloga nesvrstanih zemalja u sadašnjoj svetskoj situaciji

Napredak i primena pozitivnih nauka, ekonomski razvoj i međuzavisnost, pojačana međuakcija narodâ, nacionalizam i međunarodna saradnja — to su karakteristike savremenog sveta. Ove pojave su za nepuna dva veka, u poređenju sa ostalim periodima, u velikoj meri izmenile situaciju i ubrzale tempo ljudskog napretka i razvoja do stepena koji se ne može porediti ni sa jednim drugim u istoriji čovečanstva.

Dramatičan razvoj prirodnih nauka i tehnologije nije samo proširio ljudske vizije i horizonte, nego je i znanje postalo univerzalno ne ograničavajući se više na jednu klasu, a to je bilo praćeno novim načinom života — mogućnosti koje su nekad prevazilazile veliku čovekovu maštu postale su potreba bez koje se ne može.

Uvođenje i primena novih naučnih metoda i napredne tehnologije ubrizgali su novu vitalnost i snagu na ekonomskom planu. Međutim, dok su takva aktivnost i razvoj, s jedne strane, doveli do proširenja proizvodnje, s druge strane su prouzrokovali veću međuzavisnost i međuodnose unutar svetske zajednice. Mada su industrijski razvijene nacije, koristeći svoju tehnološku nadmoć,

u poslednjem veku uspevale da dominiraju i da kolonizuju nerazvijene teritorije, buđenje i osećanje zajedničkih ciljeva kolonizovanih eksploatisanih zemalja doveli su do stvaranja novih uslova koji su više nego ikad zahtevali saradnju u okviru pravde i ravnopravnosti među narodima i nacijama sveta.

Osvit napredne nauke i tehnologije doneo je i nova i brža sredstva putovanja, pružajući veće mogućnosti kontaktâ i međuakcije narodâ sveta. Ovakvi kontakti i upoznavanja mogu dovesti do nastavljanja intelektualne revolucije.

Industrijski razvijene nacije, umesto da se služe sredstvima kako bi potrebne sirovine dobijale od nacija koje zbog raznih istorijskih faktora nisu mogle da idu u korak sa njima, koristile su svoju tehnološku nadmoć za kolonijalne svrhe. Nacionalizam, pokrenut u XIX i početkom XX veka, stvorio je široke političke koncepcije koje su vodile u pravcu kolonijalističke trke koja se manifestovala na razne načine i koja je dostigla vrhunac izbijanjem prvog svetskog rata, dobijajući sasvim drugi oblik zahvaljujući napretku nauke i tehnologije, što je takođe stvorilo nove ekonomske potrebe i zahteve koji su tražili veću i prisniju saradnju i međuzavisnost nacija i naroda. U stvari, oslanjanje na sopstvene snage nije više bilo održiva ili privlačna koncepcija, a čak ni velike sile nisu se mogle smatrati izuzetkom od pravila.

U izvesnoj meri, duh međunarodne saradnje počeo je da se razvija posle prvog svetskog rata. Međutim, međunarodna nepravda i nedostatak dalekosežnosti u nekim procesima formulisanja politike nisu doveli do stvaranja duha saradnje koji je očekivan. Društvo naroda svelo se na običnu platformu gde su velike sile izražavale svoje neprihvatljive zahteve i nije moglo da spreči krize koje su se razvijale, a samim tim nije moglo ni da razbistri atmosferu za bolje razumevanje međunarodne situacije. Nacizam i fašizam bili su, između ostalih faktora, reagovanja na međunarodne nepravde prouzrokovane Versajskom konferencijom, a tridesetih godina stvorili su novu i opasnu perspektivu na horizontu međunarodnih odnosa. Takva perspektiva osujetila je izglede zdravih pregovora i dovela do neuspeha Minhenske konferencije 1938. godine, za koju se smatralo da je bila poslednji pokušaj vođenja dijaloga. Tako je drugi svetski rat zahvatio ceo svet.

Dok se rat bližio kraju, pobedničke savezničke nacije razmatrale su mogućnost stvaranja nove svetske organizacije koja bi mogla štititi interese međunarodne saradnje uz puno učešće svih nacija — velikih i malih, i spasti svet opasnosti novih ratova. Prva nuklearna eksplozija učinila je da shvatanje prave situacije postane imperativno. Suprotno očekivanjima, međunarodni odnosi dobili su kompleksne i mračne oblike krajem rata. Nova atmosfera stvorena je na konferenciji u Jalti, a kasnije i na drugim skupovima, što je prouzrokovalo velike sukobe mišljenja. Ti sukobi su posle Potsdama prouzrokovali nove nesporazume. Ne samo da se posleratni svet podelio na dva bloka, nego su čak i neke zemlje, pa i gradovi bili podeljeni.

Što se tiče ekonomskog, političkog i tehnološkog razvoja, posleratni svet postao je dinamičniji. Političke situacije menjale su se ubrzanim tempom. Usledile su krize prouzrokovane političkim intrigama. Većina kolonija u Aziji stekla je nezavisnost. Oba bloka težila su da zadrže svoj uticaj u svetu, ali većina azijskih, afričkih, evropskih i latinskoameričkih zemalja težila je da sačuva svoje interese kroz nezavisne procene međunarodne situacije. Tako su se one opredelile za nesvrstanost. To se dogodilo kada je stvoren pojam nesvrstavanja, a zemlje koje su na početku hladnog rata vodile politiku te vrste pojedinačno su je prihvatile. Godina 1955. označava značajan napredak u pravcu učvršćenja i proširenja pokreta nesvrstanih, koji je tada smatran kao pozitivna neutralnost i sloboda procenjivanja. Te godine 29 nezavisnih azijskih i afričkih zemalja okupilo se u Bandungu. Ta konferencija, mada su joj prisustvovale i neke zemlje koje su bile sklone politici ovog ili onog suprotnog bloka, predstavljala je forum okupljanja nepristrasnih zemalja.

Posle Bandunške konferencije te zemlje zauzimale su slične, a u nekim slučajevima zajedničke stavove prema međunarodnim problemima. Bandunška deklaracija — koja je inspirisala principe kao što su ukidanje kolonijalizma i strane dominacije u svim oblicima i miroljubiva koegzistencija među narodima bez obzira na njihov društveno-ekonomski sistem — snažno se afirmisala. Tako je priznat pojam nesvrstavanja. Posle 1955. godine duh slobode, inspirisan Bandunškom konferencijom, stigao je do Afrike. Većina afričkih kolonija postala je nezavisna. Većina novonezavisnih nacija Afrike odlučila je da bude nesvrstana.

Berlinska kriza i drugi sukobi i trvenja u odnosima između Istoka i Zapada, što je dostiglo vrhunac 1961. godine, više nego ikad pojačali su strah od konfrontacije. Rukovodioci nekih nesvrstanih zemalja, u želji da spasu čovečanstvo haosa i katastrofe, osetili su potrebu da pronalaze puteve tolerancije i razumevanja između dva suparnička bloka. Te želje i saznanje o takvoj potrebi prokrčili su put pripremama za prvu konferenciju nesvrstanih na vrhu održanu u Beogradu 1961. godine. Beogradska konferencija na vrhu svakako je predstavljala značajan događaj. Od tada se pokret nesvrstanih pojavio kao grupa za održavanje mira i bezbednosti.

Posle 1961. godine, zahvaljujući pokretu nesvrstavanja, počela je nova era pozitivnog razvoja međunarodnih odnosa. Istok i Zapad izmenili su svoje pozicije konfrontacije i prešli na pregovore. Kad god je održana neka konferencija nesvrstanih na vrhu, učinjeni su novi koraci ka razvoju uzajamnog razumevanja u svetu.

Na žalost, takozvano popuštanje nije univerzalno. Zbog toga pokret nesvrstanih, čija je solidarnost ugrožena, mora ponovo realno da analizira sadašnju svetsku situaciju. Taj pokret ne sme smatrati da je njegova misija obavljena.

Verujemo da samo politika stvarnog nesvrstavanja može da odigra ulogu kao snaga za očuvanje svetskog mira i bezbednosti. Zbog toga je bitno da se principi nesvrstavanja poštuju i štite

Adekunle Ajala (Nigerija)

Afrika u svetu koji se menja

Tema ovog seminara je uloga nesvrstanih u svetu koji se menja. Međutim, kako zajednica nesvrstanih čini veći deo čovečanstva, koncentrisaću se samo na ulogu Afrike u toj zajednici. Ali pre nego što to učinim moram odati priznanje onima koji ga zaslužuju.

Nesvrstanost duguje svoje postojanje dalekovidosti i viziji nekolicine ljudi. Među njima su predsednici indijske Kongresne stranke Ansari (1922) i Talam Azad (1923)[1] i, naravno, Pandit Nehru, prvi predsednik vlade nezavisne Indije. Dok su se i Ansari i Talam Azad zalagali za solidarnost Indije sa onima koji se bore za nezavisnost u Egiptu, Siriji, Pakistanu i Maroku[2], Nehru je učinio praktične korake da zbliži narode Azije i Afrike kako bi mogli da udruže snage i postanu snaga sa kojom se mora računati u međunarodnoj zajednici.

Prva prilika pojavila se kada su se zapadne sile ujedinile u svojoj rešenosti da unište novoproklamovanu Republiku Indoneziju. Mada je republika bila proklamovana u julu 1945. godine, Holanđa-

---

[1] Hans Kohn, *History of Nationalism in the East*, London, 1929, str. 418; *Indian Annual Register 1923*, deo II, str. 193; videti takođe: Werner Levi, *Free Indian in Asia*, Minneapolis, 1954.

[2] *Die Internationale Politik*, 1955, Oldenburg, München, 1950, str. 783.

ni su još četiri godine vršili zločinačka dela protiv nove republike. Zbog tih zločina Indonezija se obratila Ujedinjenim nacijama tražeći pomoć protiv Holandske agresije. Ali Ujedinjene nacije, koje su se nalazile pod čvrstom kontrolom zapadnih sila, jednostavno su zatražile prekid vatre, odbacujući time rusku rezoluciju, koju je podržavala Indija, da se holandskim trupama naredi povratak na prvobitne položaje. To je bilo u julu 1948. godine. Ta akcija je bukvalno podstakla Holanđane koji su izvršili svoju drugu „policijsku akciju" protiv Indonezije 19. decembra 1948. godine sa jednim ciljem — da potpuno unište novu republiku. Kao da to nije bilo dovoljno, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija pogoršao je stvar kada je 18. januara 1949. godine odlučio da Indonežanska Republika nije „nacija" po značenju predviđenom Poveljom UN.[3] U to vreme mnoge afro-azijske nacije bile su razočarane u Ujedinjene nacije i zbog toga su preduzimale praktične mere kojima su raspolagale da pomognu Indoneziji i zaustave Holanđane.[4] U tom trenutku Nehru je pozvao oko 20 afro-azijskih zemalja u Nju Delhi da, između ostalog, razmotre indonežanski problem. Ta konferencija, koja je održana krajem januara 1949. godine označila je početak zajedničkih afro-azijskih napora na likvidiranju kolonijalizma.

Iskustva afro-azijskih nacija u indonežanskom pitanju[5], hladni rat i indokineska kriza uverili su svakog nevernog Tomu u afro-azijskom svetu da je Nehru, koji je još 1946. godine proklamovao nesvrstanost kao bazu indijske spoljne politike, bio ne samo u pravu, nego i da treba slediti njegov primer. Već 1954. godine većina nezavisnih afro-azijskih nacija ili je prihvatila ili se pripremala da prihvati nesvrstanost čiji su glavni ciljevi, kako ih je Nehru definisao, bili: „težnja ka miru ne kroz svrstavanje sa nekom velikom grupom sila, nego kroz nezavisno prilaženje svakom spornom pitanju; oslobođenje podjarmljenih naroda; održavanje slobode, nacionalne i individualne; likvidiranje rasne diskriminacije; i likvidiranje nestašice, bolesti i neznanja, što pogađa veći deo svetskog stanovništva"[6].

Time je stvorena odgovarajuća atmosfera za ljude koji su slično mislili. Zbog toga su gotovo sve pozvane nacije učestvovale na čuvenoj Bandunškoj konferenciji koja je počela 18. aprila 1955. godine. Pošto su tok i ishod te konferencije dobro poznati, neću trošiti vaše vreme ponavljajući ih ovde. Ipak, podsetiću vas da je upravo od te konferencije Afrika počela da igra veoma značajnu ulogu u zajednici nesvrstanih nacija. Afrički predstavnici iz Egipta, Etiopije,

---

[3] G. H. Jancen, *Afro-Asia and Non-Alignment*, London, 1966, str. 84.

[4] Saudijska Arabija, Pakistan, Cejlon, Indija i Burma zatvorili su svoje luke i svoj vazdušni prostor holandskim brodovima i avionima.

[5] Za veoma detaljnu i sveobuhvatnu analizu svetske situacije videti: *Die Internationale Politik*, 1955 — *Eine Einführung in das Geschehen der Gegenwart*, u izdanju Arnold Bergstresser und Wilhelm Cornides, Oldenburg, München, 1958, str. 1—51.

[6] Videti Nehruove govore 1947—1953, tom I, str. 401, citirao Rahman M. M. — *The Politics of Non-Alignment*, Associated Publishing House, New Delhi, 1969, str. 22.

Zlatne Obale (sada Gana), Liberije, Libije i Sudana igrali su veoma aktivnu i konstruktivnu ulogu na toj konferenciji.

Možda bi bilo izlišno ponavljati dostignuća Bandunške konferencije, ali je apsolutno bitno pomenuti na ovom mestu da je ta konferencija označila novu eru u međunarodnim odnosima. Prvi put je kolonizovani svet proklamovao svoju rešenost da okonča kolonijalizam. On je takođe objavio rat aparthejdu i rasnoj diskriminaciji. Zatražio je stvaranje novog svetskog poretka zasnovanog na socijalnoj pravdi i poštenju. Osudio je nastavljanje trke u naoružavanju između dva bloka u hladnom ratu i energično zahtevao svetsko razoružanje i korišćenje nuklearne energije u miroljubive svrhe.

Neposredan rezultat Bandunške konferencije, što se Afrike tiče, bio je ubrzanje procesa dekolonizacije. U aprilu 1955. godine, u vreme održavanja Bandunške konferencije, samo četiri afričke zemlje — Egipat (sada Ujedinjena Arapska Republika), Etiopija, Liberija i Libija bile su nezavisne suverene države.[7] Krajem 1960. godine, međutim, 26 afričkih zemalja steklo je nezavisan status.[8] Taj događaj imao je i povoljne i nepovoljne aspekte. Mada su mnoge novonezavisne afričke države proklamovale nesvrstanost kao bazu svoje spoljne politike, mnoge od njih, zbog ekonomske ranjivosti koja je poticala od balkanizacije, nisu bile u poziciji da efikasno sprovode tu politiku. U stvari, mnoge od njih postale su teret, ne samo za afro-azijsku grupu u Ujedinjenim nacijama, koja je početkom šezdesetih godina predstavljala glavninu nesvrstanih nacija, nego i za panafrički pokret.[9] Zbog toga su Alžir, Kongo-Kinšasa, Etiopija, Gana, Gvineja, Mali, Maroko, Somalija, Sudan, Tunis i Ujedinjena Arapska Republika bile jedine afričke države koje su učestvovale na prvoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održanoj u Beogradu (Jugoslavija) početkom septembra 1961. godine.[10] Međutim, na konferenciji nesvrstanih zemalja o problemima ekonomskog razvoja koja je održana u Kairu u julu

---

[7] Do aprila 1955. još četiri — Zlatna Obala (sada Gana), Maroko, Sudan i Tunis bili su na pragu nezavisnosti, dok je Gana stekla nezavisnost 6. marta 1957, Maroko je postao nezavisan 2. marta 1956, Sudan 1. januara 1956, a Tunis 20. marta 1956.

[8] One su sastavljene ovako: (I) one koje su bile nezavisne pre Bandunga (4): Egipat, Etiopija, Liberija i Libija; (II) one koje su bile na pragu nezavisnosti u vreme Bandugna (4): Zlatna Obala (sada Gana), Maroko, Sudan i Tunis; (III) Gvineja (septembra 1958); i (IV) one koje su stekle nezavisnost pre kraja 1960 (17): Kamerun, Centralnoafrička Republika, Čad, Kongo-Brazavil, Kongo-Leopoldvil (sada Zair), Dahomej, Gabon, Obala Slonovače, Malgaška Republika, Mali, Mauritanija, Niger, Nigerija, Senegal, Somalijska Republika, Togo i Gornja Volta.

[9] Za detaljan izveštaj o njihovim aktivnostima u panafričkom pokretu videti: A. Ajala: *Panafrikanizam — evolucija, napredak i izgledi*, London, 1973, gl. 1, 3. i 5; u afro-azijskoj grupi u UN vidi: Ibid., gl. 5, naročito str. 198—210; Catherine Hoskyns, *The Congo since independence OUP*, London, 1965.

[10] Tada, uz Sijera Leone, koja je stekla nezavisnost 27. aprila 1961, broj nezavisnih afričkih država povećan je na 27.

1962. godine broj afričkih zemalja učesnica je, učešćem Libije i Tanganjike[11], povećan sa 11 na 13.

Moramo imati na umu da je učešće veoma velikog broja afričkih zemalja na skupovima nesvrstanih nacija do tog vremena bio rezultat uglavnom njihove uloge u panafričkom pokretu. One države koje su bile stvarno napredne i dinamične u panafričkom pokretu takođe su težile da se udruže sa nesvrstanim nacijama, dok su one za koje bi se moglo reći da su u panafričkom pokretu bile konzervativne, „umerene" ili „reakcionarne" obično ostajale po strani nesvrstanog sveta, mada su i one za sebe tvrdile da su „nesvrstane". Međutim, krajem 1962. godine bilo je indicija da su razne frakcije u panafričkom pokretu spremne da nađu zajednički teren. To je omogućilo održavanje konferencije na vrhu u Adis Abebi u maju 1963. godine, koja je dovela do stvaranja Organizacije afričkog jedinstva (OAJ).

Osnivanje OAJ nagovestilo je novu eru ne samo u panafričkom pokretu, nego i u zajednici nesvrstanih nacija. Ciljevi i principi OAJ, izneti u njenoj Povelji, u svakom pogledu su u skladu sa proklamovanim ciljevima i namerama nesvrstanih nacija, kao što su: suverena ravnopravnost svih država; nemešanje u unutrašnje poslove drugih država; poštovanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta svake države i njenih neotuđivih prava na nezavisno postojanje; mirno rešavanje sporova putem pregovora, posredovanja, pomirenja i arbitraže; apsolutna odanost potpunom oslobođenju svih zavisnih teritorija i afirmacija politike nesvrstavanja u odnosu na sve blokove.[12] Osim ove sličnosti ciljeva, jedna od prvih rezolucija koje je usvojila OAJ nosila je naslov „Afričko nesvrstavanje". Ta rezolucija[13], koja je usvojena na drugom redovnom zasedanju Ministarskog saveta OAJ u Lagosu (Nigerija), u februaru 1964. godine, pozivala je sve zemlje članice da se striktno pridržavaju politike nesvrstavanja, energično im preporučujući da odustanu od obaveza koje bi bile uperene protiv dosledne politike nesvrstavanja; „takođe se potvrđuje rešenost zemalja članica OAJ da prioritet daju jačanju afro-azijske solidarnosti"; istaknuta je „potreba afro-azijske saradnje u svim domenima kako bi se obezbedilo potpuno likvidiranje imperijalizma u svim vidovima i održali međunarodni mir i bezbednost".

Ova nova odlučnost afričkih država ispoljena je na drugoj konferenciji šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održanoj u Kairu početkom oktobra 1964. godine. Prvi put su sve nezavisne afričke države smatrale za svoju dužnost da budu zastupljene na takvoj konferenciji. Tako je ta konferencija ne samo dala status pos-

---

[11] Tanganjika (sada Tanzanija) postala je nezavisna 9. decembra 1961.

[12] Za Povelju Organizacije afričkog jedinstva videti: A. Ajala, op. cit., str. 369—377. Radi poređenja sa ciljevima nesvrstanih nacija videti: „Europa Archiv" — Zeitschrift für Internationale Politik, tom 14, dok. 207, Keesing's Contemporary Archives, 7—14. maj 1955, str. 14184. Videti takođe: *Dokumenti sa skupova nesvrstanih zemalja*, 1961—1973, Beograd, 1973.

[13] CM/Rez. 12 (II) od februara 1964.

matrača Organizaciji afričkog jedinstva, nego je usvojila i „specijalnu rezoluciju I". U njoj su šefovi država ili vlada „sa zadovoljstvom konstatovali da su u istorijskom dokumentu, Povelji iz Adis Abebe, i u kasnijim odlukama, afričke zemlje članice Organizacije afričkog jedinstva bez rezerve prihvatile pozitivnu politiku nesvrstavanja u odnosu na sve velike blokove; izrazili svoje uverenje da je uspostavljanje Organizacije afričkog jedinstva značajan doprinos jačanju svetskog mira, trijumfu politike nesvrstavanja i osnovnim vrednostima predviđenim tom politikom; odlučili da koordiniraju i usklađuju svoje napore sa naporima Organizacije afričkog jedinstva radi zaštite njihovih zajedničkih interesa u ekonomskom, društvenom i kulturnom razvoju i u međunarodnoj saradnji"[14].

Od tada se uobičajilo da OAJ neposredno pre konferencije nesvrstanih zemalja usvaja rezoluciju u kojoj poziva sve zemlje članice da učestvuju na najvišem nivou kako bi obezbedile potpun uspeh takve konferencije[15].

Tako je, ukratko, Afrika konačno zauzela mesto koje joj pripada među nesvrstanim nacijama.

Pošto smo razmotrili ovaj aspekt, možemo sada da skrenemo vašu pažnju na doprinos Afrike naporima nesvrstanih nacija da likvidiraju kolonijalizam, imperijalizam, neokolonijalizam, da okončaju aparthejd i rasnu diskriminaciju u svim oblicima, da ostvare svetski mir i međunarodnu bezbednost i da uspostave novi međunarodni ekonomski poredak. Takođe ćemo analizirati kakav su uticaj ti napori imali na svetsku situaciju.

Dekolonizacija

Već smo konstatovali da je Afrika imala koristi od kataličkog efekta bandunške objave rata kolonijalizmu. Međutim, i dalje su postojale neke kolonije iz kojih su kolonijalisti u početku odbijali da izađu. To su bili Alžir, Angola, Mozambik, Gvineja-Bisao i Zimbabve. Nezavisnost ovih teritorija stečena je na bojnom polju. Alžir je dao primer kada su Francuzi konačno morali da spakuju svoje kofere posle sedmogodišnje borbe koju su vodili alžirski nacionalisti. Mada je to iskustvo trebalo da posluži kao velika lekcija Portugalcima, oni je nisu naučili. Zbog toga su počeli rat koji je ne samo ekonomski upropastio, desetkovao njihovo stanovništvo, nego ih je oslobodio i od njihove vrste despotizma. Afrika, zajedno sa mnogim drugim nesvrstanim nacijama, uz podršku onih nacija koje su mrzele nametanje strane vlasti drugim narodima, pružila je afričkim nacionalistima svaku moguću pomoć (preko Komiteta za oslobođenje OAJ). Mada se Zimbabve još uvek nalazi u rukama nekolicine belih bandita koji doživljavaju svoje poslednje dane, dan njene slobode približava se svakog trenutka. Što se Namibije tiče, ne-

[14] Za puni tekst rezolucije videti: *Dokumenti sa skupova nesvrstanih zemalja,* cit. izd., str. 49.

[15] Videti CM/Rez. 290 (XX) od februara 1973, koja je tipična za takve rezolucije.

ma nikakve sumnje da će ma koliko to dugo trajalo, ta teritorija biti oslobođena iz kandži gramzive Južne Afrike koja je zloupotrebila međunarodno poverenje koje joj je ukazano. Neumorni napori Afrike, uz podršku drugih isto toliko odlučnih nesvrstanih nacija, ne samo da su nametnuli povlačenje Portugalaca, nego će svakako dovesti i do poraza očajničkih bandita u Zimbabveu i drugih uzurpatora u Namibiji.

Razoružanje

Zahvaljujući uglavnom Nehruovim naporima, Ujedinjene nacije su na dnevni red zasedanja 1954. godine stavile novu tačku — obustavljanje nuklearnih eksperimenata. Bandunška konferencija je to nastavila jednoglasnim usvajanjem rezolucije u kojoj se traži obustavljanje svih eksperimenata nuklearnim oružjem[16]. Od tada do 1962. godine nesvrstane nacije su nastavile, iz godine u godinu, da podnose i obezbeđuju usvajanje rezolucija UN u kojima se traži zabrana svih nuklearnih eksperimenata. Na konferenciji nesvrstanih zemalja 1961. godine u Beogradu one su apelovale i na Hruščova i na Kenedija da obustave nuklearne eksperimente. Kasnije je Komitet deset nacija za razoružanje bio proširen i u njega su ušli predstavnici ne samo zapadnog i istočnog bloka, nego i nesvrstanih država — Etiopije, Nigerije i Ujedinjene Arapske Republike, pored Brazila, Burme, Indije, Meksika i Švedske.

Kada je 1963. godine osnovana OAJ, šefovi afričkih država i vlada usvojili su rezoluciju o opštem razoružanju. Oni su u njoj proklamovali i prihvatili Afriku kao denuklearizovanu zonu; zahtevali uništenje postojećeg nuklearnog oružja, uklanjanje vojnih baza iz Afrike i izlazak afričkih zemalja iz vojnih paktova sa stranim silama; apelovali na velike sile da (a) smanje klasično naoružanje, (b) okončaju trku u naoružavanju i (c) potpišu sporazum o opštem i potpunom razoružanju pod striktnom i efikasnom međunarodnom kontrolom. Oni su takođe apelovali na Sovjetski Savez i SAD da ulože maksimalne napore za obezbeđenje pomenutih ciljeva. Na mnogim kasnijim konferencijama OAJ na vrhu usvajane su takve rezolucije.[17] Osim toga, afričke države pridružile su se Indiji tražeći da Indijski okean bude denuklearizovan, kao i drugim nesvrstanim zemljama tražeći od dve supersile da omoguće uspešan ishod pregovora SALT. Iako su tu nesvrstane nacije nemoćne, one izražavaju mišljenje više od tri četvrtine čovečanstva — a to je mišljenje koje supersile ne mogu ignorisati.

---

[16] Samir Ahmed, *The Neutrals and the Test Ban Negotiations: An Analysis of the Non-Aligned States' Efforts between 1962—1963*, „Carnegie Endowment for International Peace Occasional paper", br. 4, 1967, str. 1.

[17] Videti CM/Rez. 28 (II) od februara 1964; CM/Rez. 38 (II) od jula 1964.

Aparthejd i rasna diskriminacija

Politika aparthejda južnoafričkog režima osuđena je širom sveta. Ona je izazvala negodovanje u celom nesvrstanom svetu. To je poslužilo kao tačka okupljanja svih afričkih država prilikom osnivanja OAJ. Ujedinjene nacije, OAJ i konferencije nesvrstanih zemalja usvojile su više rezolucija u kojima se izražava negodovanje i osuđuje ta politika. Međutim, neki afrički „lideri" podržali su dijalog sa južnoafričkom vladom oko te politike. Južnoafrička vlada pokazala je interesovanje za takav dijalog, za koji mnoge afričke zemlje, kao i druge zemlje u nesvrstanom svetu, smatraju da je potpuno neprihvatljiv, a, u svakom slučaju, i uzaludan jer je režim objasnio da, bez obzira na to gde se i kada takav dijalog bude održavao, on neće voditi u pravcu bilo kakvih promena. Uprkos ogromnim naporima pristalica dijaloga i njihovih „kumova", OAJ je ustala energično protiv toga. Tu odluku podržao je ceo nesvrstani svet.

Kriza na Srednjem istoku

Kriza na Srednjem istoku postoji još pre Bandunške konferencije i pre nego što su mnoge afričke zemlje stekle nezavisan status. Tek kad je osnovana OAJ, afričke zemlje mogle su da se o njoj izjasne. Čak i tada trebalo je da prođe izvesno vreme pre nego što većina njih shvati da ono što pogađa jednu zemlju članicu OAJ pogađa i sve ostale.

Prvi pokušaj njihovog angažovanja učinjen je u februaru 1968. godine kada je Ministarski savet OAJ usvojio oštru rezoluciju žigošući Izrael kao agresora na Srednjem istoku i zahtevajući bezuslovno povlačenje izraelskih trupa sa okupiranih teritorija. Međutim, alžirska konferencija na vrhu održana u julu 1968. godine nije je prihvatila, nego je, umesto toga, usvojila „Rezoluciju o agresiji protiv Ujedinjene Arapske Republike". U njoj je konferencija na vrhu primila na znanje izjavu koju je na konferenciji dao ministar inostranih poslova UAR; potvrdila podršku OAJ Ujedinjenoj Arapskoj Republici; zatražila povlačenje stranih trupa sa svih arapskih teritorija okupiranih posle 5. juna 1967. godine, u skladu sa rezolucijom Saveta bezbednosti UN od 22. novembra 1967. godine; i apelovala na sve zemlje članice OAJ da iskoriste svoj uticaj kako bi obezbedile striktnu primenu rezolucije.[18] Takve rezolucije usvojene su i na sledeće dve konferencije na vrhu održane 1969. i 1970. godine.

Međutim, već 1971. godine preduzeti su praktični koraci radi posredovanja u krizi. Na konferenciji na vrhu održanoj te godine osnovana je komisija desetorice OAJ za krizu na Srednjem istoku. Komisija je bila ovlašćena da stupi u kontakt sa Izraelom i Ujedinjenom Arapskom Republikom kako bi objektivno proučila problem i omogućila OAJ da ponudi svoje dobre usluge za postizanje

[18] A. Ajala, op. cit., str. 312.

mirnog rešenja. Međutim, zbog nepopustljivosti Izraela napori komisije nisu doneli željene rezultate[19].

Zbog toga nije nimalo čudno što su ubrzo posle rata na Srednjem istoku iz 1973. godine sve afričke države prekinule diplomatske odnose sa Izraelom. Smatralo se da će zbog pojačanog kombinovanog pritiska Izrael pristati na zahteve Ujedinjenih nacija, OAJ i nesvrstanih zemalja i povući se sa okupiranih arapskih teritorija.

Novi međunarodni ekonomski poredak

Afričke države, kao i zemlje Azije i Latinske Amerike, blagovremeno su uvidele da politička nezavisnost bez ekonomske nezavisnosti ne znači ništa. I one su tada došle do zaključka da, radi ostvarenja te životno značajne ekonomske nezavisnosti, mora doći do revizije međunarodne ekonomske situacije, ali i da je potpuno novi međunarodni ekonomski poredak apsolutno potreban. Pokušaji da se to ostvari doveli su do sazivanja svetske konferencije o trgovini koju je trebalo da organizuju Ujedinjene nacije. To je sa svoje strane dovelo do prve konferencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju UNCTAD u Ženevi od 23. marta do 15. juna 1964. godine[20].

Ubrzo posle ženevske konferencije ministarski savet OAJ usvojio je rezoluciju u kojoj sa zadovoljstvom prima na znanje zajedničku deklaraciju 77 zemalja u razvoju objavljenu na završetku prvog UNCTAD-a i ističe potrebu jačanja i održavanja jedinstva 77 zemalja u razvoju — radi buduće akcije. Preporučeno je svim zemljama članicama OAJ da rade u skladu sa opštim pogledima i ciljevima 77 zemalja u razvoju radi razvijanja jedinstva i solidarnosti zemalja u razvoju za buduće akcije na sličnim konferencijama[21].

Na ženevskoj konferenciji postignuta je saglasnost da se sledeći UNCTAD održi u Nju Delhiju u februaru i martu 1968. godine. Grupa 77 odlučila je da se sastane pre konferencije radi međusobnog usklađivanja stavova i postizanja sporazuma o ciljevima konferencije. Sastanak je kasnije zakazan za oktobar 1967. godine. Ministarski savet OAJ na sastanku u septembru 1967. godine usvojio je rezoluciju[22] u kojoj se — priznajući da „međunarodna trgovina igra značajnu ulogu u ekonomskom razvoju svih nacija, a posebno zemalja u razvoju" — preporučuje da afričke zemlje članice grupe

---

[19] O izraelskom gledanju na pokušaje posredovanja OAJ videti: „African Affairs", tom 72, br. 287, april 1973, str. 186—196. (Ran Kochan, *An African Peace Mission in the Middle East).*

[20] Za izveštaj o toj konferenciji i ulozi nesvrstanih zemalja na njoj videti: „Aussenpolitik", Stuttgart, XV Jahrgang, br. 2, 1964, str. 120—127; Zoll, Werner, Welthandelskonferenz 1964 in Genf. Videti takođe br. 3, str. 153—161; Ernst Schneider, *Kennedy-Runde und Welthandelskonferenz:* „The World Today", Royal Institute of International Affairs, London, 1964, tom 20, str. 215—223; Miriam Camps, *The Kennedy-Round;* „International Organization", tom XVIII, 1964, str. 68—704: Richard N. Gardner, *GATT i UNCTAD.*

[21] CM/Rez. 43 (III) od jula 1964.

[22] CM/Rez. 122 (IX) od septembra 1967.

77 obavezno prisustvuju alžirskom sastanku i aktivno učestvuju u misiji na visokom nivou koju će organizovati grupa 77 radi posete razvijenim zemljama i vođenja sa njima pregovora o putevima i načinima na koje se preporuke prvog UNCTAD-a mogu primeniti pre konferencije u Nju Delhiju.

Saradnja sa drugim nesvrstanim nacijama postala je principijelno pitanje za afričke države. One su iznosile ideje i vršile razmenu mišljenja sa drugim nesvrstanim državama jer su uvidele da bez zajedničkih napora mogu postati još siromašnije, dok bi razvijeniji svet postajao još bogatiji. Njihova dostignuća u prvoj dekadi razvoja UN nisu bila u skladu sa očekivanjima. To ih je podstaklo na akciju jer su postale svesne da industrijalizovani svet nije zainteresovan za njihovu nerazvijenost. Ta svest podstakla je ne samo afričke, nego i druge nesvrstane zemlje da postanu mnogo borbenije — a ta je situacija prouzrokovana njihovim nezadovoljstvom. Zahvaljujući tome, Ministarski savet OAJ na sastanku početkom 1970. godine usvojio je rezoluciju u kojoj se pozivaju sve zemlje u razvoju da „ulože sve napore za otklanjanje prepreka ekonomskom i socijalnom razvoju" kako bi se mogli ostvariti i ciljevi druge dekade razvoja UN. U drugoj rezoluciji Ministarski savet je pozvao sve razvijene zemlje da primenjuju rezoluciju 27-II drugog UNCTAD-a koja se odnosi na potrebu da 1% svog bruto nacionalnog dohotka izdvajaju u vidu finansijske pomoći zemljama u razvoju, što je moguće pre, a najkasnije do 1972. godine. Takođe je ponovljena podrška ideji sazivanja ministarskog sastanka grupe 77 uoči trećeg UNCTAD-a[23].

Međutim, kada je postalo jasno da razvijene nacije neće štedeti napore da osujete težnje trećeg sveta, OAJ je objavila „Deklaraciju o konferenciji Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju"[24], koja je, izgleda, predstavljala bazu zahteva grupe 77 da se uspostavi novi međunarodni ekonomski poredak.

Na kraju, može se s pravom tvrditi da težnje, ciljevi i želje Afrike predstavljaju sastavni deo stava svih nesvrstanih zemalja. To se vidi iz uloge Afrike, kao što je gore pokazano, u prilaženju problemima za koje nesvrstane nacije smatraju da predstavljaju ozbiljnu pretnju svetskom miru i međunarodnoj bezbednosti. Uveren sam da će duh drugarstva i solidarnosti koji je godinama stvaran između afričkih i drugih nesvrstanih nacija biti sve jači. To će omogućiti nesvrstanim nacijama da uspešno stanu na put nehumanosti u svetu.

---

[23] CM/Rez. 220 (XV) od avgusta 1970.

[24] CM/ST. 7 (XIX), videti str. 215—218: *Resolutions, Recommendations and Statements adopted by the Ordinary Sessions of the Council of Ministers*, tom II, Adis Abeba, maj 1973.

S. Gopal (Indija)

Nesvrstanost je prirodni izraz nekada podjarmljenih naroda

Uloga nesvrstavanja u svetu koji se menja tema je koja živo i neposredno interesuje sve nas ne samo zato što je bilo i što će u skoroj budućnosti biti značajnih konferencija posvećenih toj temi. Mnogi istaknuti državnici koji su godinama formulisali principe nesvrstanosti, s pravom, u tome nisu videli samo običnu taktiku koja odgovara privremenim okolnostima, nego bitan i trajan doprinos izbegavanju rata i unapređenju određenih dugoročnih ciljeva. Mir još uvek nije čvrsto ukorenjen, a tim ciljevima treba i dalje težiti i učiniti ih sigurnim. Kontekst se stalno menja, ali nesvrstanost, pod uslovom da ne ide na kompromis u osnovnim stvarima i da zadrži svoju istinsku otpornost, može činiti korisne usluge u svetskim poslovima.

Ovo je skup pre svega onih koji se nalaze van vlasti vlade. Mislim da ima izvesnu vrednost činjenica da upravo mi koji uglavnom nismo funkcioneri diskutujemo o nesvrstanosti: suprotno većini drugih vrsta spoljne politike, nesvrstanost nije samo stvar zvaničnih vlasti koje postupaju na osnovu šifrovanih telegrama i poverljivog materijala. Od samog početka nesvrstanost je bila način mišljenja. Ona, očigledno, ima politički aspekt, a posled-

nj h godina prikupila je i sve više ekonomskih prizvuka. Ali sve vreme ona je imala ono što bi se moglo nazvati psihološkim aspektom — zajednički način posmatranja sveta i njegovih problema. Na tim popularnim temeljima zasniva se spoljna politika nesvrstanih zemalja. Ta zainteresovanost naroda čini da nezvanični seminari kao što je ovaj naš posvete ozbiljnu pažnju karakteru nesvrstavanja i ulozi koju ono može i dalje igrati u svetu. Razumevanje naroda omogućuje snažno jedinstvo naroda i vlada naših nesvrstanih zemalja. Korene koje je ovo nesvrstano prilaženje steklo u našim masama povećava značaj nesvrstanosti koja se stalno menja, ali koja je uvek prisutna.

Tako je bilo od početka. Velike ličnosti nesvrstavanja bile su, po svim standardima, među najistaknutijim pojedincima ovog veka — maršal Tito, predsednik Kastro, egipatski Naser, Bandaranaike, da pomenemo samo nekolicinu. Ali nesvrstanost nije bila proizvod raspoloženja ili kaprica šačice ljudi, ma koliko oni bili istaknuti. To je bio prirodni izraz naroda koji su ponovo podigli svoj glas posle mnogo godina podjarmljivanja. U martu 1947. godine, dok se hladni rat odvijao u Evropi, novi rukovodioci Azije okupili su se u Nju Delhiju; na toj konferenciji posvećenoj azijskim odnosima Nehru je izrazio njihovo opšte mišljenje. Citiraću Nehruove reči: „I suviše dugo smo mi, ljudi Azije, bili molioci u zapadnim sudovima i kabinetima. Ta priča sada mora pripasti prošlosti. Nameravamo da stojimo na sopstvenim nogama i da sarađujemo sa svima koji su spremni da sarađuju sa nama. Ne nameravamo da budemo igračke drugih."

Nehru je govorio o Aziji 1947. godine; ali ono što je on rekao odnosi se isto toliko i na Afriku i na manje zemlje Evrope, karipske oblasti i Latinske Amerike. Vekovima su te zemlje bile tretirane kao spoljne granice velikih sila i, mada među njima samima nije bilo problema ili interesa koji bi ih delili, njima su nametani spoljni sukobi i odluke. One su sada s pravom zbog toga negodovale; one nisu nameravale da i dalje nasleđuju probleme drugih naroda. One nisu želele, a nisu ni mogle da se isključe iz sveta. Od 1948. godine pasivnost kao spoljna politika nije dolazila u obzir za većinu zemalja. Nacije koje sada formulišu novu politiku morale su da učvrste svoje pozicije — antikolonijalizam, antirasizam, zajedničko napredovanje iz ekonomske nerazvijenosti, izgradnja sve šire oblasti mira. U svim tim pitanjima one su bile odlučne da ispolje svoje sopstvene nezavisne ocene. Ta dva stava — zaštita opštih naprednih interesa i sloboda formulisanja sopstvene politike neometana suprotnim mišljenima supersila — predstavljaju trajnu bazu nesvrstavanja, i sada kao i onda.

O načinu na koji je ovaj pozitivni, mada nesvrstani, stav — pozitivan u principima, nesvrstan u pogledu pojedinačnih problema i pojedinosti — funkcionisao u prošlosti imamo mnogo primera. Ne bih želeo da podrobnije govorim o dobro poznatim naporima i dostignućima nesvrstanosti: Koreja, Indokina, Kongo. Ali mogao bih da pomenem manje poznat niz događaja kada je nesvr-

stan način prilaženja prećutno pomogao, iza kulisa, ali efikasno. To je bilo 1955. godine.

Sećate se da je te godine, u aprilu, održana u Bandungu azijsko-afrička konferencija. To nije bila specifično konferencija nesvrstanih zemalja. Ali nesvrstane zemlje koje su bile tamo stekle su veliku koheziju. SAD su na nesvrstavanje gledale kao na protivničku snagu, jer je izgledalo da se to ispoljava u vidu vojnih saveza i stvaranja sfera uticaja. S druge strane, naglasak koji je Sovjetski Savez u to vreme stavljao na miroljubivu koegzistenciju omogućio je podudarnost njegove politike sa politikom nesvrstavanja. Posle konferencije nesvrstanih Nehru je otputovao u Sovjetski Savez i u privatnim razgovorima sa sovjetskim rukovodiocima istakao da opozicija prema nekim aspektima američke politike ne znači potpuno odbacivanje naroda SAD. On je sovjetskim rukovodiocima ukazao da u SAD vidi elemente koji bi omogućili pregovore i rešenja. Iz Sovjetskog Saveza Nehru je otputovao u London i sastao se sa tadašnjim premijerom Idnom i ministrom inostranih poslova Makmilanom; takođe je počeo prepisku sa predsednikom Ajzenhauerom. On im je ukazao da novi sovjetski rukovodioci u periodu posle Staljina iskreno žele koegzistenciju, ali da ne mogu biti gurnuti izvan određene tačke. Tako je Nehru govorio u korist SAD u Sovjetskom Savezu, a zapadnim vladama izneo stavove Sovjetskog Saveza. Na konferenciji na vrhu koja je tog leta održana u Ženevi dve strane su se zbližile, a mnogi su u toj konferenciji videli „prekretnicu". Naravno, iz toga ništa nije proizašlo, ali to je bilo iz drugih razloga; obe strane, međutim, složile su se da je Nehruovo tumačenje stava dveju strana bilo od pomoći.

Ne nameravam da nesvrstanosti pripišem zaslugu za to privremeno uklanjanje oblaka. Velike sile znaju svoje interese i postupaju u skladu s tim. Ali napori nesvrstanih pomogli su da se ublaži, da se prenesu nijanse i impresije, da se zađe u suštinu odnosâ između velikih sila. To je navelo jednog poznatog državnika tog doba da primeti da bi nesvrstanost, kada ne bi postojala, trebalo izmisliti.

Nesvrstanost je nastala odmah posle rata kada su mnoge naše zemlje upravo sticale slobodu; ali to nije prolazna pojava, proizvod jednog lepog jutra koje je nadživelo prvu radost nezavisnosti. Mnogi problemi iz tih dana još su prisutni — rasizam, kolonijalizam, a sada neokolonijalizam. Čak i problem zaštite mira još uvek je prisutan; nikakve srebrne oblande popuštanja ne mogu da prikriju oblake hladnog rata. Popuštanje je još uvek rezultat ravnoteže nuklearne sposobnosti uništenja i vojne snage. To je popuštanje terora, zasnovano na uzajamnom strahu. Zbog toga pitanje razoružanja treba više nego ikad da interesuje nesvrstane zemlje. Kao posledica toga što niko ne prihvata koegzistenciju kao stabilnu i trajnu bazu svetskih poslova, a sve strane neprekidno vode borbu za pozicije, čak i nezavisnost koju smo stekli stalno je ugro-

žena, a prvenstvena obaveza nesvrstavanja jeste da zaštiti slobodu svih.

Sadašnja uloga nesvrstanosti možda je najbolje dokazana time što ovaj pokret još uvek doživljava oštre kritike. Pre dvadeset godina Dals je napao nesvrstanost kao nemoralnu politiku jer je ometala njegovu politiku. Poslednjih meseci drugi istaknuti državnik, koga neću imenovati, kritikovao je nesvrstanost kao retorički i pubertetski stav koji smatra da je uvek u pravu. Ne mislim da treba da razmatramo taj napad; pominjem ga samo zato što upravo on ukazuje na stalan značaj nesvrstavanja. Niko ne bi gubio vreme u osudi nesvrstanih zemalja kada bi one radile samo u prazno, ne utičući na ono što se događa oko njih. Prema tome, u kontekstu sveta koji se menja, nesvrstane zemlje mogu i dalje da rade za osnovne principe koje su davno postavili osnivači — menjajući svoje metode i prilagođavajući svoju tehniku, ali nikad ne odustajući od čvrstih dizgina ciljeva. Još 1964. godine premijer Šri Lanke gospođa Bandaranaike upozorila nas je da, mada nesvrstanost mora reagovati na izmenjene okolnosti, u tom procesu pojam nesvrstanosti ne sme dozvoliti sebi da izgubi svoju suštinu ili svoj identitet.

Elastičnost u prilaženju i individualna sloboda akcije, prema tome, ne mogu ići tako daleko da nesvrstanost svedu na pojam koji nema nikakve forme. Ali opasnost nije samo u načinu na koji funkcionišu nesvrstane zemlje. Takođe je važno da, zbog popularnosti nesvrstanosti, ovaj pokret ne bude pretvoren u vagon u koji svi uskaču. Okvir utvrđenih kriterijuma, koji je davno postavljen, još uvek važi i on je bitan. Ni jedna zemlja ne može pretendovati da bude nesvrstana ako, na primer, još uvek učestvuje u vojnim savezima stvorenim u kontekstu sukoba velikih sila ili ako dozvoljava da se na njenoj teritoriji postavljaju vojne baze koje treba da podržavaju jednu od supersila u kontekstu borbe za dominaciju.

Prema tome, na nama je da budemo na oprezi i da ne popuštamo kada se radi o našim sopstvenim principijelnim obavezama niti da razvodnimo svoj sistem tako da zarazu hladnog rata unesemo u njega i time oslabimo naše temelje. Ako nesvrstanost treba da zadrži svoj karakter i da nastavi da funkcioniše efikasno, nesvrstani moraju da štite pravu suštinu naše vere od pritisaka kao i od infiltracija. Kao i za sve druge dobre stvari, večna budnost je cena i za nesvrstanost.

Udruženi rad

Druga velika tema ovog dvobroja posvećena je *Nacrtu zakona o udruženom radu*. Reč je o najaktuelnijoj temi ovog trenutka o kojoj se raspravlja širom naše zemlje, o „radničkom ustavu", kako je popularno nazvan ovaj zakon.

Gotovo svi tekstovi o ovoj temi koje objavljujemo u ovom dvobroju prilaze Nacrtu zakona o udruženom radu sa dva aspekta. Najpre se polazi od principijelnih, teorijskih premisa na kojima se zasniva ovaj zakonski projekt, a zatim se iznose konkretne primedbe, predlozi i sugestije za njegovo poboljšanje. Pri tome svi autori dele mišljenje da je ovaj zakonski projekt, u svojoj osnovi, veliki doprinos daljoj razradi ustavnih načela i opredeljenjâ o udruženom radu i njegovom situiranju u sistem socijalističkog samoupravljanja u celini. Konkretne primedbe na sam tekst Nacrta zakona, njihovo obrazloženje i predlozi o drugačijim rešenjima izraz su ličnog stava autorâ i njihovog nastojanja da ovaj izuzetno značajan zakonski dokument bude što bolji.

Zbog ograničenosti prostora redakcija nije mogla da u ovaj dvobroj uvrsti sve prispele tekstove o ovoj temi, ali će to učiniti u narednom broju.

Živojin Rakočević

Osnovni egzistencijalni oblik udruživanja rada i zakoni društvene reprodukcije

Ekonomsko-politička struktura našeg društva okreće se oko elementarnog, „ćelijskog" oblika udruživanja rada kao oko svoje stožerne, bitno određujuće tačke. Posmatrano *via facti* i istorijski, taj bazični oblik odnosâ proizvodnje i raspodele i taj određujući momenat procesa formiranja celokupne ekonomsko-političke organizacije socijalističkog samoupravnog društva jeste osnovna organizacija udruženog rada (OOUR). U njoj se začinju, uspostavljaju i stvaraju takvi društveni odnosi, „supstancije" i „akcidencije": različiti funkcionalni odnosi i izvedeni „viši" odnosi proizvodnje i spoljne veze s drugim bazičnim organizacijama udruženog rada, te se ta svojevrsna „kombinacija" odnosâ pojavljuje u teoriji kao analogon i alternativa odsutnom ili nestajućem kapitalu i etatističkom odnosu dominacije i subordinacije, a u praksi kao njihov strateški kontrapunkt, stvarna protivuteža i „rastvarač".

Zato na samom početku razmatranja date teme (postavljene u naslovu članka) možemo ostaviti po strani takve „više" i slože-

nije egzistencijalne i funkcionalne oblike udruživanja rada kao što su radna organizacija, složena organizacija udruženog rada itd., i izvesne pređašnje i sadašnje subalterne oblike udruživanja rada (na primer, „ekonomske jedinice", „radne zajednice" i slično). Ukoliko se određenije i doslednije budemo držali naznačenih okvira teme, neće smetati ako u razotkrivanju ekonomsko-političke suštine, načina egzistencije i različitih „akcidencija" OOUR budu zanemareni ostali egzistencijalni oblici udruživanja rada i — delimično — istorijska geneza i prolazni karakter nekih u praksi prenaglašeno datih odlika same OOUR.

U ovom radu težište analize biće pomereno prema *proizvodnoj*, odnosno proizvođačkoj OOUR. Različite prometne funkcije, operacije i transakcije koje izviru iz samog robnog oblika ekonomije relativno udruženog rada, to jest iz *ekonomskog otuđivanja* materijalnih proizvoda i proizvodnih usluga kao naročitog oblika *prisvajanja* njihove društvene „supstance": rada uopšte = robne vrednosti, dohodak-vrednosti, vrši prećutno ona sama, ili, kada to bude izrično pomenuto, relativno samostalna trgovačka OOUR, poslovno udruženje, banka itd., — u njeno ime i za njen račun. Drukčije rečeno, ovde ostavljamo po strani proces udvostručavanja prometnih funkcija i s tim povezano specifično naknađivanje čistih prometnih troškova; zatim, i razdeobu poslovnog rizika između proizvodne i neproizvodne OOUR, osamostaljene finansijske funkcije i transakcije u unutrašnjem i spoljnom robno-novčanom prometu itd.

Društvene pretpostavke i istorijska strana OOUR

Iako politička ekonomija (čijim se pojmovima, definicijama i metodom ovde pretežno služimo) nema nešto analogno prirodno-naučnoj *elementarnoj analizi*, ipak se u njenom kritičkom razotkrivanju i teorijskom pronicanju u masu činjenica koje prividno ili stvarno protivreče pojmu i prirodi slobodno udruženog rada mogu već danas naći elementi jedne buduće celovite teorije bazičnog oblika udruživanja rada, — bez čijeg ispravnog postavljanja i razvijanja neće ni ubuduće biti moguće da se tačno shvate specifičan karakter i funkcije socijalističkog reproduktivnog preduzeća i zakonitosti kretanja ukupne društvene reprodukcije.

U dosadašnjim razmatranjima bazičnog oblika udruživanja rada, uključiv i neke radove pisca ovih redova[1], centralno mesto imaju pitanja — problemska postavljanja odnosa: „temeljni subjekt" — složeni, pocepani i protivrečni društveni objekt, odnosno „ansambl društvenih odnosa". A u tom „subjekt—objekt odnosu" posebno problem poništavanja, odnosno „ukidanja" ranije

[1] Uporedi: *Specifičnosti i istorijski prolazan karakter robnog oblika udruživanja rada,* „Socijalizam", br. 12/73. i br. 1—2/74; *Udruženi rad i robna proizvodnja,* u knjizi: *Trideset godina socijalističke Jugoslavije,* „Monos", Beograd, 1975; i *Udruženi rad,* „Socijalizam", br. 7—8/75.

„neizlečivog rascepa", razdvojenosti živog i minulog rada, to jest radnika i monopola svojine nad materijalnim uslovima neposrednog, aktuelnog proizvodnog rada, koji leži s one strane ili *pre* samog proizvodnog procesa, a zatim i različita pitanja direktnog odlučivanja neposrednih proizvođača o zajedničkim stvarima i zajedničkim i opštim društvenim poslovima i drugo.

Ispitana je delimično i istorijska strana OOUR, to jest stvarne činjenice i društvene okolnosti pod kojima je nastala i neravnomerno se razvijala, — i pre takozvanih radničkih amandmana iz 1971. godine. Rađanje i razvitak OOUR prikazani su u stvarnom istorijskom kontekstu „klupka protivrečnosti" socijalističke samoupravne proizvodnje koja izlazi iz etatističkog i birokratskog društva i ovom poslednjem daje naknadno vlastito socijalističko „tumačenje".

OOUR nije nastala preko noći. Niti kao slučajno otkriće političke nauke ili državničke mudrosti. Ona nije ustanovljena dekretom, nije čedo reglementacije za koje se naknadno traži pouzdan adoptant. Uprkos današnjem minucioznom političko-pravnom postuliranju i definisanju OOUR[2], ovaj „ćelijski" oblik udruživanja rada nastao je kao opšti rezultat 25-godišnje prakse našeg radničkog i društvenog samoupravljanja; a u izvesnom smislu i kao istorijska modifikacija „prototipova" datih u čartističkim kooperativnim fabrikama iz prve polovine XIX veka, Pariskoj komuni i praksi Lenjinovog NEP-a (faze koja je smenila takozvani ratni komunizam).

OOUR je od samog svog početka „objavila nastupanje epohe" dosledno podruštvljenog procesa reprodukcije. Takozvana neotuđiva prava radnika u pogledu na zapošljavanje, upravljanje i raspolaganje društvenim sredstvima za proizvodnju, — kao neizostavni uslov njihovog neposrednog rada i radnog stvaralaštva; a zatim i u odnosu na prisvajanje stvorene robne vrednosti pod različitim oblicima i parametrima dohotka itd., jesu samo pravno-politički izraz stvarne tendencije udruživanja rada i neposrednije raspodele prema radu. Ta prava dopunjuju se u najnovije vreme i pravom na kvalitetno i pravovremeno obaveštavanje o svim važnijim kretanjima i parametrima društvene reprodukcije, što, bar u načelu, raskida sa svim pređašnjim oblicima razdvojenosti upravljačkog rada i „rada upotrebljenog na modifikovanje materije" (Marks). Premošćivanje te razdvojenosti samo je nužna posledica procesa poništavanja najamnih odnosa i tržišta rada, to jest ukidanja robnog karaktera radne snage. Odnosi — stanje totalne otuđenosti rada pod kojim je s radnom snagom i sam njen vlasnik postajao roba; i zato u neku ruku moderan rob, sluga i podložnik, ostali su, strateški gledano, iza nas. Praksa je potvrdila da otuđivanje rada posredstvom kupoprodaje radne snage na otvorenom tržištu rada ili u zatvorenim administrativnim odnosima državne ili paradržavne „alokacije rada", prinudnog razmeštaja radnika,

[2] Uporedi: Deo treći, glava I, odeljak I Nacrta zakona o udruženom radu i odgovarajuće paragrafe Ustava SFRJ.

nije prirodno-istorijski odnos „niti je takav društveni odnos koji bi bio zajednički svima istorijskim periodima" (Marks).

Iako i sama OOUR u praksi sprovodi „oštro diferenciranje između specifično društvenog rada koji se predstavlja u prometnoj vrednosti i realnog rada koji stvara upotrebne vrednosti" (Marks), a otuda i ono razdvajanje neposredno proizvodnog rada i rada upotrebljenog na upravljanje modernim tehnološkim i ekonomskim procesima, ona ta razdvajanja ne čini s obzirom na neku klasičnu antagonističku bipolarnost društva, nego usled specifičnih istorijskih okolnosti koje uslovljavaju *robnu* proizvodnju i naročite oblike i „mehanizme" *rastavljanja* robne vrednosti.

Ali samo to diferenciranje radova, proces rastavljanja, odnosno razdeobe robne vrednosti i funkcionalizacija odnosâ proizvodnje i realizacije robne vrednosti, mora imati neku zajedničku društvenu osnovu. Ta skrivena i protivrečna društvena osnova data je u tendenciji udruživanja rada i u krucijalnoj društveno-istorijskoj činjenici odsustva (nestanka) kapitala, na jednoj strani, i apsenciji i praktičkoj nedostižnosti vizije i paradigme „slobodno udruženog rada", na drugoj.

Ta po mnogo čemu izuzetna, složena i protivrečna ekonomsko-politička situacija savremenog socijalizma govori u prilog jedne ranije genijalno postavljene teze po kojoj socijalizam, odnosno relativno udružena radnička klasa, „mora aktivno upotrebiti čak ono uništavajuće" u savremenoj opštoj, sveobuhvatnoj i sadržinskoj krizi kapitalizma i ultraetatističkih odnosa (kao inače „demonskom" ili nasilnom načinu uspostavljanja narušenog jedinstva i „ravnoteže"), — kako u toj krizi bez istorijskog presedana ne bi i socijalizam potonuo s kapitalizmom i etatizmom. Jednim „suprotnim postupkom", rekao bi Ernst Bloh, „protiv onoga što samo uništava" pređašnje oblike i odnose, to jest u isto vreme protiv obe strane iracionalno izvedene i date alternative: privatni kapital, transnacionalna korporacija — država, ultraetatistički proizvodni odnosi, socijalizam može da izbegne sudbinu tih u osnovi preživelih „ansambla društvenih odnosa" i spreči povratak varvarstva.

Zašto ovako naglašeno ističemo ovu tezu i veliku društvenu temu u povodu na izgled minorne problematike osnovnog egzistencijalnog oblika udruživanja rada? Odgovor je u ovom slučaju jednostavan. Sve stvarne ili fiktivne društvene reforme u svetu započinju danas izvesnim rešenjima i eksperimentima preuređivanja odnosâ na takozvanom mikro-nivou; tačnije, u oblasti reproduktivnog preduzeća, odnosno na planu takozvane mikro i mezo-ekonomije. Tu je stvarno središte „subjekt—objekt odnosa", tu se praktički dobija ili gubi bitka za ovaj ili onaj društveni oblik, „koncept", „obrazac", „formulu". Sve ostalo su izvedeni društveni odnosi, — bez obzira na to što oni bitno povratno dejstvuju na svoju „bazu", osnovnu „ćeliju", i što imaju veoma složenu strukturu, krajnje otuđen i tajanstven društveni karakter.

Naročitu pažnju obratićemo na:

a) proizvodnju vrednosti i njoj svojstvene robno-novčane odnose kojima se „služi" relativno udruženi radnik kao svojevrsnim

„lukavstvom uma" protiv ultraetatizma kao odnosa i sile koja samo uništava pređašnje oblike i odnose indirektnog, odnosno tržištem posredovanog podruštvljavanja procesa reprodukcije, a da pri tome ne pruža nikakvu stvarnu alternativu ni prostor za delovanje neposrednog proizvođača, radnika; i

b) ulogu i funkciju OOUR u uspostavljanju eksternih veza i odnosâ društvenog planiranja; dakle, ispitaće se specifične operacije i poslovi radnih kolektiviteta u proračunavanju kretanja i empirijskog obima velikih sektora A i B društvene proizvodnje, i odnosâ — promenljivih proporcija između različitih privrednih grana unutar tih sektora, kako bi se neizbežne diferencije u terminima reprodukcije različitih privrednih grana rezimirale u matematičkim proporcijama. u takozvanom međusektorskom bilansiranju.

Dosadašnja istraživanja OOUR ukazala su na njenu ekonomsko-političku suštinu i funkcije. U tom pogledu OOUR je „supstancijalni odnos", bitno „otvorena materija" društvenih odnosa koja trajno povezuje, odnosno „drži na okupu": (a) *radno-tehnološki proces*, tehničku podelu rada; (b) *proizvodnju vrednosti*, odnosno proizvodni rad kao „tvornički element robne vrednosti"; (c) takozvane *dohodovne odnose* ili specifične parametre i oblike dohotka pod kojima se vrši ono rastavljanje robne vrednosti, uspostavlja funkcionalna vrednost domaće valute i utvrđuju odnosi cena sirovinskih roba i roba više tehničke strukture; i (d) *političko-pravne odnose*, to jest ceo spektar onih neotuđivih prava i dužnosti radnika („temeljnog subjekta") — u tom relativno samostalnom delu radne organizacije (reproduktivnog preduzeća).

Taj složeni i višeslojni „supstancijalni odnos", to jest OOUR, ima pod određenim materijalnim i duhovnim pretpostavkama srazmerno veliku proizvodnu moć i „moć koja se određuje u akcidentalnosti i time u postavljenoj spoljašnjosti" (Hegel), to jest u takozvanoj institucionalnoj i organizacionoj strukturi i spoljnim vezama s drugim OOUR-ima u okviru date radne ili složene organizacije udruženog rada i u granicama društvene reprodukcije. Taj odnos logikom stvari prelazi u *uzročni odnos*. Proizvodna OOUR postaje tako „determinanta" celokupne ekonomske organizacije društva.

Strogo uzev, nije reč o jednoj „supstanciji" niti o jednom „supstancijalnom odnosu" koji prelazi u „uzročni odnos". Ovaj poslednji odnos nije ireverzibilan („jednosmeran") niti je strogo određen. Kauzalitet, *uzročni odnos* ovde je bitno „odnos *uzajamnog* dejstva" ekonomsko-političke „infrastrukture", kao „uzroka", i njenih brojnih proizvedenih „akcidencija", to jest političko-pravnih i organizaciono-tehničkih odnosa i oblika, kao „efekta" delovanja date OOUR, odnosno svih OOUR-â.

U okviru OOUR i njenim posredstvom radnici stupaju u međusobne proizvodne odnose i u odnose s drugim radnim kolektivitetima, državom, inostranim partnerima itd. Tek s OOUR i u njenim okvirima radnici počinju „pripadati sebi samima". Oni su kao subjekt „z a j e d n o s pravim objektom, tj. u svetu koji homogeno postaje s čovekom"; s čovekom koji se „uspravio" i „došao k

sebi" (E. Bloh). Ukinut je odnos „gospodara i sluge", to jest poništen najamni odnos, a privremena, istorijski prolazna, pocepanost tog radnog subjekta na radnika stvaraoca društvenog bogatstva i radnika „kolektivnog preduzetnika" (robnog proizvođača i razmenjivača) nestajaće s tendencijom izumiranja — nestajanja r o b n o g oblika ekonomije udruženog rada. Taj specifični društveni proces sačinjava epohu.

U novim odnosima radnici postaju zainteresovani za ekonomisanje radom i ekonomisanje samim sredstvima za proizvodnju (*Sp*), a to će postići, prvo, ukoliko razvijaju proizvodne snage društvenog rada (i posredstvom naučne proizvodnje, odnosno „primenom nauke na industriju"); drugo, ako sprovode naučnu organizaciju rada, neposrednog proizvodnog procesa i celokupne društvene reprodukcije; i treće, ukoliko materijalne proizvode i prozvodne usluge, dakle robe, čine jevtinijima, — kako u pogledu na respektivne utroške minulog rada sadržanog u *Sp* tako i u odnosu na utroške neposrednog (aktuelnog) ljudskog proizvodnog rada.

Proizvodni radnik i u novom sistemu ostaje lični izvor društvenog bogatstva; samo što sada to bogatstvo po tendenciji pripada njemu kao relativno udruženom radniku i što on više nije unapred lišen izvesnih ekonomskih sredstava da to bogatstvo ostvari za sebe. Tim „sredstvima" mora da raspolaže OOUR; ako ih ona nema, onda ih za radnike nema uopšte.

Društveni karakter i funkcije proizvođačke OOUR

U industrijskoj, poljoprivrednoj itd. OOUR zbiva se „mešanje" prirodnih procesa i specifičnog društvenog procesa stvaranja robne vrednosti. Sam proces proizvodnje je dvostruk i bipolaran. U tom smislu dvostruko su određena i *Sp*, odnosno minuli rad: (a) kao „tehnički instrumenti proizvodnje", — posmatrano sa stanovišta procesa rada; i (b) kao kvantum robne vrednosti koju treba održati i preneti na novi robni proizvod, — sa stanovišta proizvodnje vrednosti (stvaranja „čulno-natčulne supstance"). To je „osnovna fiziologija" proizvođačke OOUR; njena samoreprodukcija, „samoproizvođenje radnog subjekta", opredmećenje rada, ali i specifičan proces ekonomskog otuđivanja materijalnih proizvoda i proizvodnih usluga i originalan proces prisvajanja dohodak-vrednosti posredstvom tog i takvog otuđivanja.

Posmatrano sa stanovišta opšteg oblika razvitka reprodukcije OOUR, različite strateške tačke u tim procesima se međusobno povezuju i pretvaraju u momente njenoga kretanja, razvijanja. Ali i pri toj praktičnoj sintezi opstoje raznorodni procesi: proces stvaranja društvenog bogatstva *in natura*, to jest sume upotrebnih vrednosti, korisnih stvari, i proces stvaranja apstraktnog društvenog bogatstva, to jest proizvodnja robne vrednosti, novca, kvazi-novca, metafizičke povezanosti robno-novčanog sveta.

Oba ta procesa su u relativnoj ravnoteži. OOUR ne može da „forsira" jedan na račun drugoga. Ne može, na primer, da previdi ili svesno zanemari, ignoriše tehničko-tehnološku stranu ili naturalni element vlastite proizvodnje. I to ne samo zbog ekonomske činjenice da je upotrebna vrednost materijalni nosilac prometne — robne vrednosti, nego i zbog toga što bi je taj element naknadno „zaskočio" i stalno progonio u njenim odnosima s drugim organizacijama udruženog rada, to jest na planu društvene reprodukcije i kada se ona javlja kao aktivni učesnik u procesu samoupravnog društvenog planiranja. Ali i obrnuto. Ne sme da dopusti da joj država, državna administracija, „tehnomenadžerska struktura" ili neki vlastiti pogrešan poslovni potez upropaste ili ozbiljnije naruše proizvodnju robne vrednosti i ekonomisanje direktnim (aktuelnim) i indirektnim (minulim) radom. I to zato što bi napad na proizvodnju vrednosti morao da pogodi i samu proizvodnju bogatstva *in natura* i ono istinski društveno u „anatomiji" i „fiziologiji" robne ekonomije relativno udruženog rada, savremene socijalističke proizvodnje. Čak i neki nepromišljen napad, razaranje složenih, osetljivih i veoma otuđenih odnosa u oblasti novca, kredita, deviznog kursa itd. krije u sebi opasnost „da se žito pogazi sa kukoljem" (Hegel). Iz prakse znamo da to nije samo potencijalna opasnost.

Proizvodnja vrednosti, robna vrednost, „čulno-natčulna supstanca" — rad *in abstracto*, odnosno „rad kao tvorački element robne vrednosti", nije biće razumske refleksije ili obične nekritičke svesti. Radnik, „temeljni subjekt" proizvodi i realizuje tu vrednost iako po pravilu, *en masse*, nema razvijenu predstavu o tome. Različite čulne apercepcije i misaone refleksije o proizvodnji vrednosti odavno su dijalektički ukinute i postale stvar političke ekonomije. Epohalnu ulogu u tome imao je Karl Marks. Pre njega — David Rikardo, Adam Smit; i još ranije Džems Stjuart; i čak Hegel! Ta „stvar nauke" razvijala se i posle Marksa, naročito u vezi s tendencijom monopola, državnim kapitalizmom i, u nas, s tendencijom robne ekonomije relativno udruženog rada. Otuda prvorazredni zadatak političke ekonomije i samog Saveza komunista u razvijanju i tumačenju pojmova koji treba da posluže kao teorijska egzistencija društvenih odnosa s „materijalnom težom", to jest određujućih i izvedenih produkcionih odnosa, i kao opšti uput — instrukcija za praktičko „stvaranje dijalektike društvenih odnosa" (Sartr) i za ostvarenje Marksove vizije slobodne asocijacije rada i njoj primereno racionalno i humano povezivanje društvene i prirodne razmene materije.

Već smo istakli da proces stvaranja robne vrednosti u OOUR uključuje rastavljanje, razdeobu „apsolutne vrednosti", specifične oblike i parametre dohodak-vrednosti i povratno dejstvo različitih izvedenih ekonomskih odnosa i oblika na tu njihovu „bazu", skrivenu društvenu osnovu, „dominantnu strukturu". Ostalo je nerazjašnjeno elementarno pitanje: zašto uopšte ti i takvi odnosi? Ali i složena i teška pitanja: šta su osnovne materijalne i duhovne pretpostavke tih odnosa i kakav je uticaj tih odnosa na materijalnu

proizvodnju; u prvom redu — na oruđa rada, tehnološke procese i celokupnu tehničko-tehnološku strukturu materijalne proizvodnje?

Na ono elementarno pitanje pouzdan odgovor je dala sama praksa. Socijalizam se danas ne dâ zamisliti bez određene, makar i krhke, labave, veze s robnom proizvodnjom i svetskim tržištem. Tu vezu nije moglo da previdi niti da ignoriše ni jedno socijalističko društvo, uprkos okolnosti što su pojedine ideologije prema toj vezi zadržale svoj „ekskomunicirajući" stav, potpunu odbojnost.

Što se, pak, tiče onih složenih i za teorijska razmatranja veoma interesantnih i aktuelnih pitanja, ovde su moguće samo veoma grube skice i metodsko postavljanje.

1) Relativno razvijena OOUR i celina odnosâ robne ekonomije relativno udruženog rada mogu opstajati na srazmerno razvijenoj materijalnoj osnovici, to jest na razvijenoj tehnologiji, kvalifikovanom (složenom) proizvodnom rad, procesu permanentnog obrazovanja, razvijanju nauke i njenoj industrijskoj primeni itd. U te pretpostavke spada danas i uključivanje u svetski transfer i difuziju nove tehnologije, naučnih otkrića i tehnoloških pronalazaka. Sve to, naravno, ima svoju ekonomsku cenu; iziskuje srazmerno velike „troškove", mobilizaciju ili pokretljivost društvene akumulacije, takozvanu finansijsku infrastrukturu i odgovarajuću ulogu banaka i drugih tržišta novca i „kreditnog kapitala", — uvek kada se radi o odnosima između relativno samostalnih privrednih subjekata i nacionalnih ekonomija.

2) U političkoj ekonomiji sprovedeno je oštro diferenciranje pojmova: „proces materijalne proizvodnje", „način proizvodnje", „proizvodne snage društvenog rada", „određujući proizvodni odnosi", „proizvodnja vrednosti". Naravno, reč je i o logički povezanom skupu pojmova u kojem je misaono „odražena" složena mreža društvenih odnosa i prelaznih stupnjeva od jedne klase ka drugoj, od prošlosti ka budućnosti" (Lenjin). Ovde nas interesuju jedino tačke konvergencije i uzajamno dejstvo određujućih proizvodnih odnosa i materijalnih proizvodnih snaga društvenog rada. I to na nivou „mikro-ekonomije", to jest u okvirima OOUR.

Pošto sredstva za proizvodnju nisu više ekonomski niti administrativno rastavljena od radnog subjekta; pošto ona njemu *unapred* pripadaju kao relativno udruženom radniku, to je — po definiciji i po logici stvari, tendenciji — ukinut pređašnji despotizam tehničke podele rada i odnos dominacije, hijerarhija funkcija, to jest nestala je ona stroga „doživotna prikovanost radnikova za jednu delimičnu radnju", apsolutna nadmoć minulog rada nad živim radom i radnikova tako reći potpuna ravnodušnost prema ekonomisanju sredstvima za proizvodnju.

Radnik je sada u situaciji da sam aktivno utiče na tehničku strukturu *Sp* i organizaciju celokupnog procesa proizvodnje. Izmenjen odnos radnika prema društvenoj proizvodnji i specifičan proces valorizacije neposrednog proizvodnog rada, posredstvom OOUR i tržišnih odnosa, deluju u tom pravcu.

U izvesnom smislu dolazi do obnove subjektivnog manufakturnog načela tehničke podele rada koji je mašinska industrija

srušila, pokopala. Ali na kvalitativno višem nivou i s dalekosežnim društvenim implikacijama. Posmatrano sa stanovišta procesa rada, oruđa rada, odnosno tehnički instrumenti proizvodnje, „u vlasti su radnog subjekta i sasvim određena njime" (Hegel); ona mu se moraju prilagoditi, postati njegove „produžene ruke"[3]. Sa stanovišta same materijalne proizvodnje i *tehno*-logike; dakle, objektivno posmatrano, ta su oruđa upravljena prema predmetu rada (sirovini i prirodnoj materiji), — ali i prema delatnom subjektu. „U oruđu je, veli Hegel, subjektivnost rada uzdignuta do nečeg *opšteg;* svako može ići za njim i isto tako raditi; ono što je utoliko *stalno pravilo rada.*" S novom tehnologijom i njenim implikacijama na planu procesa udruživanja rada prestaje kombinovanje — povezivanje mašina radilica i posebnih tehnoloških procesa kao čisto tehnička operacija s onu stranu neposrednog (živog) rada, — pa bilo da se to vrši za račun privatnog kapitala, akcionarskog društva, industrijske korporacije ili državnog preduzeća, države. Taj se prvorazredni industrijski problem ne rešava više isključivo tehničkom primenom mehanike, hemije itd., već i uz aktivno učešće proizvodnih radnika i uvažavanje njihovih interesa i pretenzija.

Pri takvim pretpostavkama i uz delovanje pomenutih tendencija ne postoji opasnost da živi odnosi udruživanja rada ustuknu i obamru pred robno-novčanim odnosima, tržišnom konkurencijom, „borbom za dinarski i devizni dohodak". Jer parametri dohotka, funkcionalna vrednost dinara, odnosi cena, devizni kursevi, stope rentabiliteta društvene proizvodnje itd. nisu više neka tajanstvena i nedostupna metafizička „stvar po sebi", neko stanje potpune utrnulosti i obamrlosti živih odnosa rada niti radniku nerazumljiv „jezik stvarnog života" (Marks). On te ekonomsko-političke odnose sve više raspoznaje i kao vlastite odnose proizvodnje

[3] Ovaj se proces dâ zapaziti i u nekim visokorazvijenim industrijskim zemljama Zapada i u Japanu. Najdalje je otišao u skandinavskim zemljama; naročito u Švedskoj. Prva industrijska revolucija (kraj XVIII i početak XIX veka) inaugurisala je mašinu alatljiku i definitivno razdvojila nauku od neposrednog proizvodnog rada. Time je rad najpretežnijeg dela proizvodnih radnika bio sveden na delimične, proste, neizlečivo monotone i zaglupljujuće proizvodne operacije. To je bila pobeda mehanike u funkciji privatnog kapitala (profita) sa zastrašujućim razornim posledicama po proizvodnog radnika, po njegove proizvodne moći, radno stvaralaštvo, talenat. Naučno-tehnološka revolucija — nova tehnologija „ukida" tu monstruoznu redukciju i apsolutnu razdvojenost intelektualnog i fizičkog rada, — iako još pod antagonističkim društvenim oblicima, odnosima državnog kapitalizma i pretežno u funkciji takozvanih transnacionalnih industrijskih korporacija. Ova revolucija uvodi više tehnološke funkcije u neposredni proces proizvodnje, — iako stara mehanika i dalje deluje u strateškoj pozadini modernih tehnoloških procesa i povremeno na eruptivan način podseća na svoje prisustvo i stvarnu ulogu. Pomoću takozvanih složenih proizvodnih zadataka i „participacije" pozni (tehnicizirani) kapitalizam nastoji da pridobije radnike za vlastite programe „reforme preduzeća", — bez obzira na to što u praksi to znači samo privremeno odlaganje priznanja o nesposobnosti kapitalista i takozvanih tehnostruktura da na korenito nov način upravljaju novom tehnologijom i kolosalno razvijenim materijalnim proizvodnim snagama društvenog rada.

i raspodele; dakle, i kao vlastiti „produkt", i ne retko ih svesno u praksi „upotrebljava" kao „instrument" društvenog komuniciranja, specifičnog ekonomskog saobraćanja, i kao neizostavno važno ekonomsko oružje u bespoštednoj konkurentskoj borbi na svetskom tržištu.

Međutim, pri svemu tome ne sme se izgubiti iz vida da pomenuti procesi sadrže i klicu, odnosno elemente razdvajanja, cepanja društvenog života. Zato i naše društvo, koje tendira slobodnoj, odnosno doslednoj asocijaciji rada; dakle, komunizmu, mora strogo voditi računa o tome da se u datom razdvajanju zbog robe, novca, cena, deviznog kursa itd. održi i osamostali konkretni društveni individuum, član društva, „temeljni subjekt". U protivnom, i sama OOUR bi se izrodila i postala plen grupno-svojinskih i partikularističkih tendencija; pretvorila bi se u sterilan društveni atom bez pravih društvenih veza, a njen bi rad i u tehničkom pogledu zakržljao, bio lišen novih tekovina nauke i u tom smislu postao izolovan, začauren, nedruštven rad.

OOUR može postati, odnosno to negde već jeste, momenat dijalektičke totalnosti razotuđenja rada, određujući momenat izgradnje takozvanog integralnog samoupravljanja. Do toga se ne može dospeti jedino posredstvom određene reforme svesti niti samo delovanjem na takozvanom globalnom društvenom planu. „Stvar (= društvena praksa — prim. Ž. R.) je često bolja nego svest", kaže Hegel, — a tu veliku istinu kao da potvrđuje realni proces udruživanja rada koji i samoj toj svesti nameće nove i sve teže zadatke. Taj proces ne dâ se ni zamisliti bez neke stvarne polazne tačke u njegovoj „unutrašnjoj fiziologiji" i bez sasvim konkretnih egzistencijalnih i funkcionalnih oblika. Sudeći po mnogim indicijama i stvarnim kretanjima, takva polazna tačka i bazični oblik oslobađanja rada upravo je OOUR. I to uprkos njenom dosadašnjem neravnomernom razvitku, oscilacijama i raširenoj predstavi o, navodno, neprestanom sukobljavanju tendencije „ourizacije" s tvrdokornom „aorizacijom", to jest administrativnim upravljanjem privredom, i brzopletom zaključku da ova druga u poslednje dve do tri godine ima, navodno, prevlast nad onom prvom.

Kako je napred rečeno, a to logički proizlazi iz svih dosadašnjih naučnih istraživanja odnosâ društvenog samoupravljanja i razvitka OOUR, udruživanje rada se razvija ne samo u borbi protiv etatizma, odnosa državne dominacije i subordinacije, nego i protiv kapital-odnosa, grupno-svojinskih odnosa, zatvorenosti i otuđenosti osamostaljenih „centara finansijske moći", — tih anahroničnih ogranaka „svetske trgovačke republike" i svetskih špekulativnih finansijskih transakcija s one strane uobičajenih finansijskih poslova i operacija reproduktivnih OOUR-â ili „udružene radničke klase". Moglo bi se stoga reći da je OOUR afirmativno data, odnosno postavljena negacija državno-svojinskih i privatno-svojinskih odnosa. Ona je *duplex negatio afirmait;* i s obzirom na praktičko prevazilaženje grupno-svojinskih odnosa (koje još u sebi objektivno sadrži) i s obzirom na neposredno, slobodno udru-

živanje ljudi preko granica nagonskog udruživanja (usled simpatetskih sklonosti, prirodne nužde, društvene inferiornosti i sličnih razloga). Kako god da okrenemo, stvar izlazi na to da se ovde nipošto ne radi o „jednodimenzionalnom" ili „dvodimenzionalnom" društvenom odnosu, već o veoma složenom „ansamblu društvenih odnosa" čije naučno istraživanje je na samom početku.

Ekonomska egzistencija minulog rada i odnosi raspodele

Prethodni, indirektni ili minuli rad sadržan u sredstvima za proizvodnju i u radnoj snazi dobija smisao tek posredstvom živog, direktnog proizvodnog rada. Ali i obrnuto: bez sredstava za proizvodnju živi rad se ne bi mogao opredmetiti. Sredstva za proizvodnju su u tehnološkom procesu nastali rezultati prethodnog rada. U stvarnom kretanju živog i minulog rada dati su „subjekt—objekt odnos" i reprodukcija — posredujući društveni rad. Ukoliko taj posredujući društveni rad uključuje proizvodnju robne vrednosti, tada se radi o društvenom reprodukcionom procesu kao jedinstvu formalnih i stvarnih metamorfoza robnog proizvoda. No, o tome nešto kasnije.

Tehnološki i ekonomski posmatrano, minuli rad je sve važniji momenat savremene proizvodnje; kako u okvirima date proizvođačke OOUR tako i u društvenim razmerama. Njegova „prošlost" uvek je svežeg datuma; i samo je *relativna,* kaže Marks. Ali se ta njegova uloga, proizvodne i ekonomske funkcije ne smeju prenaglasiti niti veštački izdići iznad uloge i funkcija živog rada. Da se i u praksi i u teoriji često postupa suprotno naučnim pojmovima i dubljem, endogenom stvarnom međusobnom odnosu živog i minulog rada, — dokaz su aktuelne kontroverze oko „prisvajanja po osnovu minulog rada", osamostaljenog kretanja minulog rada u takozvanim zajedničkim ulaganjima, oblika industrijske i finansijske saradnje naših reproduktivnih preduzeća i banaka s inostranim preduzećima i poslovnim bankama itd., — sa oskudnim predstavama ili bez ikakvih predstava o robi, novcu, deviznom kursu, udruženom radu, upravljanju novom tehnologijom i „autoritetu tehnologije" itd. Previđa se da je minuli rad neraskidivo vezan ne samo za živi rad, već i za *budući* rad; da ta „prošlost" proizvodnje traje i produžava se u kontinuitetu i otvorenosti ka budućim oblicima proizvodnje čija se anticipacija sadrži u sadašnjoj naučnoj proizvodnji i slobodnom naučnom istraživanju.

Minuli rad je jedan od glavnih rezultata razvijene proizvodnje vrednosti i procesa rastavljanja robne vrednosti. Njegova prerušenost u kapital, to jest u robnu vrednost koja perenira i u oblasti konkurencije se predstavlja kao neki „automatski fetiš" koji teži da eskontuje — unapred prisvoji sav višak rada što će ga ljudski rod proizvesti u svima budućim epohama, isključiv je rezultat onog rastavljanja robne vrednosti na istorijskoj podlozi najamnog

rada i kapitala. Njegovo održavanje apsolutno zavisi od stvaralačkog dodira sa živim (tečnim) ljudskim radom u njegovom konkretnom — korisnom određenju, a njegov porast — od one apstraktne dimenzije proizvodnog rada i od specifičnog načina rastavljanja novostvorene vrednosti.

U sistemu proizvodnje vrednosti relativno udruženog rada minuli rad je isto tako rezultat raspadanja robne vrednosti; ali raspadanja naročite vrste. Kada ga posmatramo u razmerama društva i sa njegove istorijske strane; dakle, u kretanju, on je delom „nasleđen" iz pređašnjeg, kapitalističkog društva u Jugoslaviji, to jest nagomilani neplaćeni radnikov rad, a u najpretežnijem svom delu nagomilani višak rada što su ga naši radnici samostalno — planski ili uz posredovanje države izdvojili i materijalizovali u obliku društvenih sredstava za proizvodnju i strateških društvenih rezervi u inostranom konvertibilnom novcu. Samo održanje minulog rada pod naturalnim oblikom *Sp* takođe zavisi od konkretne proizvodne umešnosti radnika; naravno, i od načina na koji se vrši amortizacija njihovog stalnog (fiksnog) dela; koji način mora da uvaži — pored fizičkih — i takozvane moralne — ekonomske granice proizvodne funkcije oruđa rada. Prenisko i kruto postavljene stope amortizacije direktno ugrožavaju održanje minulog rada ili vrednosti najpretežnijeg dela *Sp* i samo privremeno i *prividno* povećavaju bruto i neto dohodak.

Da li se minuli rad i u našem sistemu (ponekad i ponegde) preodeva u kapital, to jest da li ima sasvim realnu pretenziju da prisvoji, ispumpa višak rada iz ove ili one industrijske radne organizacije, odnosno OOUR u njenom okviru, nipošto ne zavisi od robnog karaktera socijalističke proizvodnje, već od stvarnih razlika u tehničko-tehnološkim sastavima i od specifičnih društvenih uslova pod kojima se proizvodi. Robno-novčani oblik tog ispumpavanja viška rada može jedino da pospeši to ispumpavanje i da mu dâ izgled neke dublje zasnovanosti i uglađenosti. Suština je, međutim, uvek bila i ostala u još sasvim praktički neprevladanoj razdvojenosti živog rada, odnosno „radnog subjekta", i svojine na *Sp*, odnosno na društvenom minulom radu. Sve dok država i različite paradržavne, nacionalno-tehnobirokratske ili tehnomenadžerske strukture budu imale pretežnu vlast, odnosno dominaciju u kontroli (stvarnom uvidu) i praktičkom raspolaganju minulim radom (podrazumevajući pod tim i današnji tako reći apsolutni monopol države i tih struktura u oblasti finansija; naročito, emisije novca, takozvanog reeskonta, raspolaganja deviznim rezervama, budžetom i vanbudžetskim bilansima), postojaće i ta razdvojenost rada i svojine i minuli rad sa žaokom, odnosno „ukusom" privatnog rada, paraprivatne svojine (državne ili neke druge kolektivno-privatne svojine, — svejedno).

Teorijsko „raščlanjavanje" i tumačenje različitih egzistencijalnih i funkcionalnih oblika minulog rada zadatak je pred kojim stoji naša politička ekonomija. Kažemo „stoji" jer društvena ekonomska praksa udruživanja rada stalno iznova proizvodi različne ekonomske oblike i funkcije minulog rada, — uključiv i specifične

tranzitorne oblike „prisvajanja dohotka po osnovu minulog rada" u takozvanim zajedničkim ulaganjima u materijalnoj proizvodnji; posebno u „infrastrukturi", zatim, u internim procesima akumulacije (proširene reprodukcije) *in natura*, poslovno-ekonomskoj saradnji s inostranim firmama (u zemlji i inostranstvu, odnosno na „trećim tržištima"), u trajnijim i složenijim oblicima povezivanja industrijskih i prometnih organizacija udruženog rada itd.

Svako konkretnije, odnosno kritičko istraživanje ekonomskih oblika i funkcija minulog rada potvrđuje da iz njegove „pozadine" uvek izroni *živi rad*. To nipošto nije slučajno. Reč je, kao što smo videli, o dva različita „agregatna stanja" jednog te istog ljudskog proizvodnog rada u uslovima robne proizvodnje; u nas — robne ekonomije relativno udruženog rada. Naravno, reč je o *sistemu* i društvenom karakteru međusobnih odnosa i podsticaja živog i minulog rada.

U toj celini odnosâ važne su ove tačke:

a) specifično društveno *rastavljanje* robne vrednosti; i s obzirom na sve veću ekonomsku ulogu minulog rada u savremenoj industrijskoj, agrarnoj itd. proizvodnji;

b) u naučnoj analizi — kritičkom „raščlanjavanju" svojstava robe kao složenog proizvoda industrijskih organizacija udruženog rada *„reflektuje se dvostruki karakter rada"*; njegova „konkretna" i „apstraktna" dimenzija, — i to kako u rezultatu, to jest *proizvedenoj robi*, tako (i naročito) u samom neposrednom procesu proizvodnje koji je i proces stvaranja robne vrednosti;

c) *geneza oblika vrednosti* koja u nas uključuje i naročito društveno predstavljanje stvorenih vrednosti u konkretnim „instrumentima plaćanja" i „prometnog medijuma";

d) diferencije, odnosno „punktualna raščlanjenost" i srazmere minulog rada prema živom radu u različitim granama materijalne proizvodnje i pravog robnog prometa (u takozvanoj transportnoj industriji, velikim komunikacionim sistemima, veletrgovini i slično),— s obzirom na stvarni razvitak društvene proizvodnje i potrebe za novom tehnologijom;

e) „U vrednosnom određenju dohotka ključni momenat je odnos živog i opredmećenog ljudskog rada; ili, drukčije rečeno, odnos promenljive (tečne) novostvorene dohodak-vrednosti i relativno postojane vrednosti materijalnih činilaca proizvodnje (oruđa rada i predmeta rada)."[4]

U tom „neuralgičnom" odnosu iskrsavaju i protivrečne i nejednake situacije: „sposobnost" minulog rada na tačkama proizvodnje A, B, C... da „zadrži" sav novododati rad (novostvorenu vrednost ili dohodak), ili čak da „asimilira", pripoji sebi izvesnu količinu živog rada koja je potekla s neke druge tačke jedinstvenog privrednog organizma i potražila vrednosnu realizaciju na tržištu, i, nasuprot tome, njegova „nesposobnost" da na tačkama X, Y, Z... „zadrži *sav* uloženi živi rad koji je s njim u neposred-

---

[4] Ž. Rakočević, *Načelo dohotka i dezintegracija robne vrednosti*, „Socijalizam", br. 4/62, str. 61.

nom dodiru..."[5] Ta nejednakost u razmeni, u tržišnoj „igri razmene" (Hegel), odnosno u *„kretanju razmene* kao imanentnom procesu opredmećenog rada" (Marks), posledica je nejednakosti u takozvanoj tehničkoj opremljenosti rada na različitim tačkama materijalne proizvodnje; — čak i kada se ne uzmu u račun efekti takozvanog prirodnog i veštačkog monopola i druge „pogodnosti".

f) „Vreme je prostor u kojem deluje industrija" (Marks). Ono je kontinuirano „kvantitativno trajanje proizvodnog rada", ali i „diskontinuitetna veličina" koja uključuje i društvenu konvenciju: datu jedinicu vremena; ovde — kalendarsku ili ekonomsku godinu u kojoj se „svode" računi, „presecaju bilansi" društvene proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje i vrše poređenja s prošlogodišnjom proizvodnjom itd. Ono što nas ovde posebno interesuje jeste p r o s t o r n a prisutnost minulog rada i v r e m e n s k a prisutnost živog rada[6], s implikacijama o kojima je delimično već bilo reči. Ovde samo ovaj momenat: minuli rad kao *kvantum*, prostorna veličina, stoji nasuprot živom radu kao d i n a m i č k o m činiocu neposrednog procesa proizvodnje i jedinom „tvoračkom elementu robne vrednosti" (Marks); kao „opredmećeno radno vreme" prema „živom radnom vremenu".

Rezimirajmo ukratko rezultat „raščlanjavanja" bitnih svojstava i egzistencijalnih i funkcionalnih oblika minulog rada, — pošto su napred već date najvažnije refleksije, „aktuelne kopče", opšti pogled na relaciju živi — minuli rad i sámo metodsko postavljanje glavnog problema.

1) *Upotrebna* vrednost robnog proizvoda date organizacije udruženog rada u potpunosti je proizvod m i n u l o g procesa rada; ne i *vrednost* tog proizvoda. Zbog specifične ekonomske uloge sredstava za proizvodnju, to jest minulog rada sadržanog u mašineriji, opremi, fabričkim halama itd., kao oblicima materijalne egzistencije tog rada, vrednost robe zakonito sadrži *prenetu vrednost* tih sredstava plus *novostvorenu vrednost*.

2) Zasluga za takvo kretanje minulog rada pripada apsolutno živome radu. Samo je ovaj poslednji „tvorački element robne vrednosti" i ujedno presudni činilac u održanju i neprestanom prenošenju — „seljenju duše" (društvene supstance) minulog rada sa *Sp*, koja su proizvodno funkcionisala u datom odseku vremena, na novi proizvod (*R'*); sasvim nezavisno od tehničkih karakteristika *R'* i njegove kasnije upotrebe.

3) Proizvodna upotreba *Sp* kao „ranije akumulisanog rada" stiče izuzetnu važnost tek u procesu društvene reprodukcije, — praktički i teorijski. Tu i uloga takozvanog vremenskog faktora i one konvencije. Društvena *Sp* se moraju naknaditi *in natura* (novim, svežim primercima *Sp)* i po vrednosti. Ništa ne sme da propadne niti, pak, da se, na primer, preniskom stopom amortizacije oruđâ za rad deo njihove vrednosti lažno prikaže ili podvede pod rubriku dohotka. O tome se „brinu" zakoni razmene i ravnoteže

[5] Isto, str. 64.

[6] Izrazi koje je Marks upotrebio u analognom kontekstu u pripremnim radovima za *Kapital* (*Grundrisse* i drugi).

u kretanju dva velika sektora društvene proizvodnje, to jest tačno poznavanje i uvažavanje tih zakona. Naravno, sve to uz neizbežne modifikacije i posredovanje svetskog tržišta.

4) Minuli rad je i specifičan odnos društva prema *Sp;* ona su „postulirana" društvenom ili kolektivno-društvenom svojinom na *Sp.* Taj odnos prema „vlastitom" minulom radu uključuje i anticipaciju porasta minulog rada u njegovoj materijalnoj egzistenciji, — kao novih *Sp* i nove tehnologije, tehničkog progresa. Dakle, podrazumeva akumulaciju *in natura* i indirektno, zaobilazno, posredovano, akumulaciju u novčanom obliku.

5) Minuli rad se sadrži i u radnoj snazi (*RS*). Osvajanje i akumulisanje znanjâ, veština, proizvodnog iskustva itd. staje rada, iziskuje određene „troškove" (izdatke u novcu, „materijalizovanom radu"). S proizvodnom — korisnom „upotrebom" tog prethodnog rada (u smislu obrazovanja i razvijanja date proizvodne *RS*) tesno je povezan minuli rad sadržan u *Sp.* Naročito kada se imaju u vidu nova tehnologija i sve složeniji proizvodni zadaci pred radnicima. Bez tog odnosa prema minulom radu sadržanom u *RS* nova tehnologija je „predmetni instrument", praktički bezvredna „gvožđurija" (hardware).

6) Niti kapital *(K),* to jest $Sp + RS = f(K)$, niti *Sp* i *RS* neke organizacije udruženog rada nisu proizvodni po v r e d n o s t i; proizvodni su po u p o t r e b n o j vrednosti. „Upotrebna vrednost" *RS* je i u tome što stvara novu vrednost (dohodak), — održavajući i prenoseći vrednost *Sp* na *R'*.

7) Posmatrano sa stanovišta društva, godišnji društveni „fond rada" stvara društveni proizvod (nova *Sp* i životna sredstva) tako što u toku date reprodukcione godine u tom procesu učestvuju i sredstva za rad i materijali rada zatečeni na početku te godine. Na taj način „godišnji rad", „ukoliko je stvarao vrednost, nikako nije stvorio čitavu vrednost proizvoda kojem je dao gotov (naturalni — prim. Ž. R.) oblik"; i zato je godišnje „proizvedena vrednost manja od vrednosti proizvoda"[7].

8) Novostvorena robna vrednost je jezgro dohotka, to jest stvarno i jedinstveno izvorište njegovih primarnih i izvedenih oblika. Ta se vrednost posredstvom različitih stopa dohotka (to jest različitih srazmera u kojima „živo radno vreme" stoji prema „opredmećenom radnom vremenu") bitno modifikuje za ovu ili onu industrijsku, poljoprivrednu itd. organizaciju udruženog rada. A otud i stvarna potreba da se te razlike uoče, statistički registruju i uvaže, — već u samom procesu samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja oko kriterijumâ i parametara takozvane interne i primarne raspodele društvenog dohotka i prilikom utvrđivanja onih naknada i uzajamnih „kompenzacionih razloga". Naravno, svi se ti odnosi i postupci ne daju izvesti s „perfekcijom" niti su oni primarno stvar neke matematičke ekonomije, strogih proračuna.

---

[7] K. Marks, *Kapital,* tom II, str. 305.

9) Živi rad i minuli rad su elementarne kategorije savremene *proizvodnje vrednosti;* kapitalističke i socijalističke. Uzeti zajedno, to jest u izvesnoj kvalitativnoj vezi i kombinaciji, u takozvanom organskom sastavu i društvenoj kompoziciji elemenata materijalne proizvodnje, oni su unutrašnji momenti zakona vrednosti, odnosno nekog istorijski datog tipa „normalne" ili regulativne društvene cene, u kojoj se taj zakon objektivno pojavljuje. Ta je cena bitno posredovana i modifikovana ovom ili onom opštom „stopom rentabiliteta" (nekim društvenim „kriterijumom" i proračunom uspešnosti „poslovanja"); otud i odnosima planiranja, ekonomskom politikom društvene zajednice i relativno samostalnim i slobodnim kretanjem robnih proizvođača na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

U tom odnosu odlučno važna uloga pripada *živom radu,* koji ima takav „dar od prirode da *stvarajući novu vrednost održava staru*" (Marks). Na površini, odnosno otvorenoj sceni društva, međutim, taj se odnos po pravilu izokreće. Stoga običnoj nekritičkoj svesti izgleda da minuli rad ima potpuno samostalno kretanje i tako reći apsolutnu „vlast" i dominaciju nad živim radom. Takav „slučaj", to jest realno dato pooštrenje izokrenutih odnosa minulog rada, sretamo u buržoaskom društvu. U tom se društvu minuli rad zakonito javlja kao kapital, to jest *otuđena* ekonomsko-politička sila, s t v a r i moć kapitalistâ posredstvom te društvene „stvari". Otuda i njegovo prividno svojstvo, odnosno izgled nekakvog „automatskog fetiša" i pomahnitalog, nezajažljivog prisvajača tuđeg aktuelnog i budućeg rada, u smislu „rđave beskonačnosti" tog procesa.

10) I naposletku, u odnosima živog i minulog rada, u modernoj društvenoj proizvodnji, sadrži se i ključ za praktičko rešenje stare filozofske zagonetke odnosa „subjekta" i „objekta". Udruženi proizvodni radnik, odnosno reflektovani udruženi rad ima dostojanstvo „subjekta" u istorijskom smislu; njegova praksa, stvarno delanje i ispoljavanje njegovih radnih — stvaralačkih sposobnosti (uključujući tu, danas i u nas, takozvano preduzetništvo, upravljačke funkcije) ima svojstvo „objekta". Taj „objekt" je, dakle, specifično društvena materijalizacija — opredmećenje njegovoga rada i celina njegovih posredovanih „generičkih veza", odnosno društvenih odnosa.

Takozvano prisvajanje po osnovu minulog, to jest opredmećenog rada na kraju se svodi na ono što po svojoj p o l a z n o j društvenoj tački i jeste: na prisvajanje srazmerno uloženom živom radu; kvantumu prosečnog ili jednostavnog rada na koji su, kao na svoju jedinicu, već svedeni svi složeniji oblici proizvodnog rada. Drukčiji rezultat nije ni moguć, — osim ako *Sp* nisu trajno i sistematski *otuđena* od proizvodnih radnika (kako p r e tako i p o s l e proizvodnog procesa), ili ukoliko im pripadaju kao nekakvom „grupnom vlasniku", kao njegova grupna svojina.

Stoga se udruživanje rada ne zaustavlja niti sme ostati zatvoreno u srazmerno uskim okvirima date bazične organizacije. Ono zakonito teži sve složenijim i doslednijim oblicima podrušt-

vljavanja proizvodnih procesa, — i preko granica radne, odnosno složene organizacije udruženog rada, to jest izgradnji takozvanog integralnog, sveobuhvatnog samoupravljanja, odnosno ostvarenju Marksove vizije slobodne asocijacije rada.

OOUR i sveobuhvatna povezanost procesa društvene reprodukcije

U društvenom reprodukcionom procesu, odnosno kretanju reprodukcije svih OOUR-â i drugih egzistencijalnih i funkcionalnih oblika ekonomskog udruživanja rada savlađuju se teškoće inherentne neodvojivoj egzistenciji proizvodnje materijalnog bogatstva (upotrebnih vrednosti) i procesa stvaranja robne vrednosti. I to tako što osnovne organizacije nameću jedna drugoj, i sebi samima, imanentna društvena određenja udruživanja rada. U prvom redu zahteve i momente ekonomisanja radnim vremenom i prisvajanja srazmerno efektivno uloženom radu; a zatim i odnose takozvane slobodne razmene rada, delatnosti i proizvodnih snaga, — bez obzira na to što se ti odnosi i procesi zbivaju na osnovici, odnosno u životnoj atmosferi zakona vrednosti, novca, „kreditnog kapitala", deviznih kurseva; ukratko, apstraktno opšteg ili posredovano društvenog rada.

Društvena reprodukcija shvaćena kao sistem neposrednih proizvodnih radova i kao celina procesa prirodne i društvene razmene materije jeste nešto dijalektički konkretno i sadržajno. U svom stvarnom kretanju različiti egzistencijalni i funkcionalni oblici ekonomskog i tehnološkog udruživanja rada susreću se i povezuju u takvim konkretnim oblicima koji sadrže bogatstvo elemenata, stupnjeva i momenata. Sistem društvene reprodukcije nalazi se i identifikuje, otkriva u svakom svom elementu i momentu kretanja; na primer, u procesu neposredne proizvodnje i u prometnom (robno-novčanom) procesu, kao svojim najvažnijim momentima, — ali se ne ostaje na izolovanosti ni jednog elementa ni momenta kretanja, pa se celokupno kretanje društvene reprodukcije pokazuje kao „organski sistem", totalitet i totalizujuća ekonomsko-politička stvarnost društva.

To kretanje je i svojevrstan „rast u dubinu" — ako se ima u vidu naučno-tehnološki progres, snižavanje „troškova proizvodnje" i poboljšanje kvaliteta proizvodnje, ali i „jedan veliki vremenski *niz razvića* koji se savija i vraća u sebe" (Hegel). Ova poslednja formalna i kvantitativna strana društvene reprodukcije bila bi u modernoj „dijagramskoj ekonomiji" predstavljena spiralom.

Pored unutrašnje sveobuhvatne povezanosti, ekonomskih zakona i tendencija, — procesom društvene reprodukcije upravlja danas sve više i politika. U prvom redu državna politička vlast. U taj proces upravljanja i „zaplitanja" ekonomije i politike „ubacuju" se danas i drugi društveni akteri; u nas — relativno udruženi radnici, organizacije udruženog rada, radničke delegacije u skupštinama društveno-političkih zajednica i druge subjektivne snage društva.

U tom totalnom i totalizujućem kretanju reprodukcije društvenog bogatstva individualni ekonomski preobražaji različitih organizacija udruženog rada uranjaju jedni u druge; uzajamno se prepliću, tešnje povezuju, „integrale". Tu tako reći „spontanu aktivnost masa" dopunjuju odnosi planiranja; i to na svakoj tački društvene proizvodnje, kao neizostavan sastavni element društvenog samoupravljanja i kao funkcija — delatnost državne političke vlasti na svim nivoima ekonomske organizacije društva.

U praksi objektivno prenaglašen odnos politike i ekonomije, to jest uticaj one prve na ovu drugu (velika tema koju ovde samo ovlaš dodirujemo), posledica je revolucionarnih promena u osnovnim odnosima proizvodnje i raspodele u svetskim razmerama. U prvom redu, to je posledica raspada takozvanih slobodnih i otvorenih tržišta rada, roba, novca i kapitala i zakonitog zakoračivanja, prelaska mnogih savremenih društava u epohu državnog kapitalizma, „revolucionarnog etatizma" i odnosâ samoupravljanja. Nestankom načelâ i prakse *laissez faire* privatne ekonomije nestala je moć i vera u svemoć privatnog kapitala i u takozvani prirodni razum koji upravlja kretanjem društvene ekonomije (njenim menama, naizmeničnim ekspanzijama i kontrakcijama i izravnanjem promenljivih proporcija među različitim privrednim granama). U taj prazan prostor „ubacila" se trajno država nizom svojih „anticikličnih" privrednih mera i metoda i svojevrsnim oblikom „globalnog" društvenog planiranja kao sintezom svih tih mera i etatističkih antirobnih odnosa.

Zbog „zaplitanja" s određenim političkim okolnostima, odnosno pod njihovim uticajem, ekonomski život savremenih društava pruža sliku razaranja — dezintegracije one sveobuhvatne povezanosti društvenog reprodukcionog procesa; prvenstveno, svojevrsne dezintegracije robne ili kapital-vrednosti, zlatnog standarda, mehanizma prosečne profitne stope itd., te se stoga pred političku ekonomiju postavljaju sve složeniji i teži zadaci. A u pogledu reforme — revolucionisanja te nauke, stvar stoji otprilike ovako: niko i nigde još nije otkrio onu kritičnu tačku sa koje bi se politička ekonomija mogla ponovo *dijalektički izložiti*, kritički prikazati, interpretirati, odrediti, definisati ... uključujući tu ne samo njene savremene pravce i tendencije ka matematički egzaktnoj ekonomskoj analizi, već i Marksovo ekonomsko učenje i ekonomske teorije njegovih velikih prethodnika na tom naučnom polju. Zaista, pretežak i komplikovan zadatak pred kojim se svako povlači!

Uzmimo, na primer, novac, novčano-kreditne odnose. Nebrojeno mnogo novih oblika, kretanjâ, tehničkih instrumenata. I prava poplava reglementacije koja prethodi i prati uvođenje različitih oblika apstraktnog, odnosno kvazi-novca. Konfuzija oko novca je potpuna. Naročito kada se sa čisto teorijskih razmatranja i sa unutrašnjeg, nacionalnog plana pređe na praktičku primenu ove ili one „formule" — projekta svetske novčane reforme.

Ovde je od interesa samo ovaj momenat: naš sistem u načelu „ne podnosi" dolar, funtu sterlinga, marku itd., niti onu, zapad-

nim valutama posredovanu i ponderisanu jedinicu „specijalnih prava vučenja" Međunarodnog monetarnog fonda, ali u odsustvu pravog svetskog novca („apsolutne robe svetskog tržišta") trpi od inflacije svetskih dolarskih, sterlinških itd. cena i od stalnog obezvređivanja funkcionalne vrednosti dinara, — kumulativno. Izlaz se tražio i traži u takvoj novčano-kreditnoj reformi koja bi proizvođačku OOUR dovela u situaciju da sama „stvara novac" kao što proizvodi robu!? To je, međutim, greška, ako nije nešto još gore!

Roba je, zaista, poseban proizvod nekog relativno samostalnog rada, date grane proizvodnog rada, ali ne i novac. On je suprotnost robe, njen „opšti lik", spoljašnja mera njene vrednosti, „apsolutno ovaploćenje rada *in abstracto*", i zato elementaran odnos proizvodnje s one strane ili preko granica procesa neposredne proizvodnje koji je ujedno i proces stvaranja — proizvođenja robne vrednosti. Strogo naučno uzev, novac ne proizvodi ni država niti sve OOUR uzete zajedno. Osim, naravno, nekog surogata novca, čistog papirnog novca; a tada smo već u apsolutnoj vlasti inflacije, usred razaranja *robne* proizvodnje i robnih pretpostavki dohotka i proizvodnje relativno udruženog rada. To je, dakle, *moguć* proces, ali su znane i posledice koje on proizvodi.

Pa ipak, može se prigovoriti i ovom rezonovanju. I to sa stanovišta svetske prakse i nekih teorijskih pretpostavki i činjenica od kojih je pošla kritika kvazi-novca. Ako više nigde ne postoji stvarni novac; i, tome nasuprot, sva društva (naročito zapadna) eksperimentišu uveliko surogatima novca, zašto i naše društvo, i čak svaka njegova „ćelija", ne bi „proizvodili novac"? Bar dok u svetu traje to veliko „vrzino kolo", to jest dok se ne pronađe neki verodostojan i opšteprihvatljiv oblik i način upravljanja tim nematerijalnim ekonomskim odnosom i „instrumentom".

Tako postavljeno pitanje i prigovor imaju smisla pod današnjim okolnostima takozvanog monetarnog provizorijuma u svetu. Ali taj prigovor zaobilazi ili ignoriše praktičke implikacije tog provizorijuma, njegove neizrecivo iracionalne odnose, realne i potencijalne opasnosti.

Ovim prividnim udaljavanjem od glavne teme dodirnuta je na inverzan način ona „sveobuhvatna povezanost" društvene reprodukcije koja proizlazi iz naročitog ekonomskog oblika podruštvljavanja materijalne proizvodnje.

Zaključna razmatranja

Udruženi proizvodni radnik, čovek kao „ansambl društvenih odnosa" u sistemu proizvodnje vrednosti relativno udruženog rada jeste „*temeljni subjekt*" ekonomsko-političkog sistema Jugoslavije. Taj i takav subjekt je istorijski nastao. On se neprestano menja, razvija. Na putu vlastite emancipacije, „uspravljanja", „dolaženja k sebi", uspostavljanja svoga ljudskog identiteta, on nailazi na različite prepreke i ograničavajuće istorijske okolnosti. Neke prak-

tički — borbom (klasno-političkom borbom) savlađuje, a neke zaobilazi, izbegava, relativizira... služeći se pri tome i „lukavstvom uma". U prvom redu tehnologijom rada, proizvodnjom vrednosti, „igrom razmene", ekonomskim proračunavanjem, planiranjem.

Tom delatnom i kritički promatračkom subjektu u „subjekt — objekt odnosu" stoje na raspolaganju društvena sredstva za proizvodnju, akumulisano znanje mnogih generacija i prirodna bogatstva, — samo kao udruženom — društvenom individuumu. Zato bazična organizacija i drugi egzistencijalni i funkcionalni oblici udruživanja rada u kojima i posredstvom kojih taj subjekt ostvaruje svoje „pravo rada društvenim sredstvima" — upravlja tehnologijom rada i ekonomskim poslovima, odlučuje o parametrima i kriterijumima raspodele dohotka, vrši akumulaciju — proširenje proizvodnje, vodi politiku zapošljavanja i školovanja radnika i drugo.

U toj svojoj elementarnoj organizaciji procesa udruživanja rada ostvaruje on niz neprenosivih i u tom smislu neotuđivih ličnih prava, od kojih nas ovde interesuju samo ona neposrednije vezana i „ugrađena" u njegov ekonomsko-društveni položaj. Sva ta prava „stupila su u egzistenciju" i pri tome doživela određene promene, zadržavajući izvorni identitet i osnovnu sadržinu koju im Ustav daje. Ona su u praksi postojala i pre poslednje ustavne reforme, — kao dispozicija, embrion, ekonomsko-politička sadržina, i u svojim nerazvijenim oblicima. Ustav, Zakon o udruženom radu i drugi takozvani sistemski zakoni imali su i imaju da izvrše veliki „posao" oko njihovog tačnog raspoznavanja, utvrđivanja, međusobnog rasporeda i daljeg razvijanja, osmišljavanja.

Ustav SFRJ i posebno Zakon o udruženom radu utvrđuju niz takozvanih pravnih parametara bazične organizacije. Svi su ti osnovni „parametri" dovoljno elastični, podsticajni i primereni otvorenoj, „dijalektičkoj materiji" onog „ansambla društvenih odnosa" i datoj specifičnoj „motivacionoj strukturi" i čak mentalitetu njihovih živih nosilaca. Ali i precizni, koherentni i instruktivni, — u smislu „agende i non-agende", to jest tačnog utvrđivanja programskih zadataka i načina njihovog ostvarivanja, na jednoj strani, i isključenja (inkriminacije) niza odnosâ i radnji tuđih i suprotnih socijalističkom samoupravljanju, na drugoj.

Pravo i dužnost radnikâ („temeljnih subjekata") da se organizuju kao OOUR, — ukoliko se za to ispune, steknu neophodni uslovi (radno-tehnološki i ekonomski), — nije ništa drugo do svesno političko-pravno sprovođenje temeljne revolucionarne ideje o razotuđenju rada, koja je u nas „do prakse dospela" još početkom 50-tih godina. Ti su uslovi, kako je rečeno: (a) relativno zaokružena radno-tehnološka celina; (b) mogućnost da se „rezultat zajedničkog rada radnika... samostalno izrazi kao vrednost u radnoj organizaciji ili na tržištu"; dakle, kao *roba* — složeni robni proizvod takvog „temeljnog subjekta" čije je bitno, iako istorijski prolazno, određenje da stvara robnu vrednost; (c) „da radnici kao osnovna samoupravna zajednica radnika u toj radnoj celini mogu ostvarivati svoja društveno-ekonomska i druga samo-

upravna prava" (uporedi član 296. Nacrta zakona o udruženom radu i član 36, 37, 91. i 99. Ustava SFRJ).

Uz navedena tri dolazi i ovaj bitan uslov i ustavno-pravni parametar, inverzno formulisan: osnovna organizacija ne može postojati *izvan* neke radne organizacije, odnosno radna organizacija ne može imati osnovne organizacije (inače najmanje dve) ako nedostaje makar jedan od ona tri uslova. U ovom poslednjem slučaju bazična organizacija isto je što i radna organizacija.

U bližem određivanju ekonomsko-političke sadržine i funkcija OOUR, važno je istaći i ovaj kontrapunkt: na tačkama dodira s nekom drugom OOUR unutar iste radne organizacije, ili, znatno komplikovanije, na tržištu i u odnosima „zajedničkih ulaganja" i udruživanja finansijskih sredstava, važe različiti ekonomski parametri i kriterijumi, dok na takozvanom unutrašnjem planu date OOUR imamo *apsenciju* ili gotovo potpun izostanak tržišnih parametara i zakonitosti. U tom smislu, i samo u granicama OOUR, pored izvesnih opštih pravila raspodele prema neposrednom radu, imamo i nebrojeno mnogo specifičnih oblika „materijalne stimulacije" (u vezi s ekonomisanjem minulim radom); ukratko, manje ili više naglašene razlike u internoj raspodeli dohotka. Prenete na društveni plan, — posredstvom javnih komunikacija ili „usmenim predanjem", živim neposrednim dodirom samih radnih ljudi, te razlike mogu izazvati, i povremeno izazivaju, i određene društvene napetosti, nezadovoljstvo, kritike, pa i prekide rada ili takozvanu pasivnu rezistenciju; naročito u onim radnim kolektivima koji u ekonomskom pogledu stoje slabije ili posluju s gubicima.

No, i bez tih spoljnih pooštrenja i napetosti, dolazi do neprestanog uzajamnog prožimanja i „dokidanja" (tačnije: relativiziranja) takozvane tržišne valorizacije rada i unutrašnje zakonitosti — tendencije raspodele prema radu, te takva „situacija" — odnosi nalažu svakom kolektivu da pri utvrđivanju kriterijumâ i merilâ unutrašnje raspodele dohotka uvaži: (a) različite „tržišne parametre", uključiv i ona neizbežna iskrivljavanja i kolebanja koja dolaze od strane tržišta (domaćeg i svetskog), i (b) stvarno uložen živi rad (njegovu ekstenzivnu i intenzivnu veličinu i koeficijent složenosti). Formalne kvalifikacije, „opis radnog mesta", staž i slično, — trebalo bi da budu, i negde već jesu, „iščezavajuća veličina" u poređenju sa pomenutim parametrima i kriterijumima.

U vezi s ovim problemom potrebno je reći i ovo: ukoliko se hoće, i stvarno teži tome, da proizvodni radnik tako reći sa svog radnog mesta ima uvid i kontrolu nad društvenim reprodukcionim procesom, to jest da realno utiče i „stvara dijalektiku" *vlastitih* ekonomsko-političkih odnosa, onda se takva njegova uloga u unutrašnjoj raspodeli dohotka i njegovo pravo da odlučuje o raspoređivanju i upotrebi takozvanog viška rada, akumulacije, ne daju ničim „nadomestiti", ignorisati ili tutorisati.

U uslovima socijalističke proizvodnje relativno udruženog rada naročito složen i težak problem jeste utvrđivanje i održava-

nje takozvanih globalnih proporcija, odnosno matematički utvrđenih srazmera između velikih sektora društvene proizvodnje (sektora A u kojem se proizvode sredstva za proizvodnju i sektora B koji proizvodi životna sredstva); i unutar njih — između različitih grana društvenog rada. Te proporcije su određene kako materijalnom prirodom radno-tehnoloških procesa tako i specifičnim prometnim procesom,— uključiv i robnu razmenu s inostranstvom i različite finansijske transakcije s inostranim preduzećima i bankama. A u okviru tog problema posebno ova pitanja:

a) naknađivanje utrošenih sredstava rada (u naturi i po vrednosti) u oba velika sektora društvene proizvodnje i stvaranje strateških društvenih rezervi u tim sredstvima, najvažnijim sirovinama i predmetima ishrane;

b) obimnije privredne operacije, s dužim trajanjem, koje zahtevaju veća finansijska sredstva (novčanu akumulaciju) od onih kojima raspolaže data OOUR, radna organizacija ili čak zajednica bazičnih organizacija, odnosno reproduktivnih preduzeća u oblasti materijalne proizvodnje. „Tu granicu provaljuje kreditni sistem i s njime povezano udruživanje..." (Marks) (na primer, „zajednička ulaganja", krediti poslovnih banaka, uzimanje inostranih finansijskih zajmova i drugo). Poremećaji u novčano-kreditnoj sferi (inflacija, takozvana opšta nelikvidnost, „plivajući" devizni kursevi, veća kolebanja kamata, devizna ograničenja, administrativna distribucija deviza i drugo) umrtvljuju ili koče takve poslove — privredne operacije, dok ti isti poslovi, sa svoje strane, izazivaju poremećaje u toj sferi. Neposredno u vezi s tim problemom apsolutno je važan i aktuelan ovaj Marksov stav: „Na bazi društvene proizvodnje (u kontrapunktu prema kapitalističkoj proizvodnji neograničene konkurencije — prim. Ž. R.) ima se odrediti razmer u kome ove operacije, koje kroz duže vreme odvlače radnu snagu i sredstva za proizvodnju a da za to vreme ne pružaju neki proizvod kao korisni učinak, mogu biti izvođene, a da se ne čini šteta onim granama proizvodnje koje kontinuelno ili više puta preko godine ne samo odvlače radnu snagu i sredstva za proizvodnju, nego i liferuju životna sredstva i sredstva za proizvodnju"[8];

c) utvrđivanje društvenih prioriteta u srednjoročnom (petogodišnjem) i dugoročnom privrednom razvitku, — s obzirom na „unutrašnje resurse" (potencijalne i stvarne), takozvane uporedne prednosti (prema inostranim ekonomijama), društvene ciljeve, dugoročne prognoze razvitka svetske privrede i drugo;

d) uvažavanje naučno-tehnološkog razvitka i niza drugih društvenih „varijabli" u samom postavljanju onih proporcija i donošenju društvenih planova;

e) naučno predviđanje i elastično utvrđivanje osnovnih proporcija u raspodeli društvenog dohotka između materijalne i nematerijalne proizvodnje — takozvanih društvenih delatnosti (umetnosti, obrazovanja, zdravstva, socijalnog osiguranja itd.);

---

[8] Isto, str. 287.

f) postavljanje i funkcionisanje različitih informacionih sistema i strujanje informacija o naturalnim i vrednosnim parametrima društvene reprodukcije posredstvom tih sistema;

g) međusobni odnosi različitih subjekata društvenog planiranja, — s obirom na izloženu poziciju i ulogu OOUR i preživelost — praktičku neodrživost takozvanog direktivnog (normativnog) planiranja iz jednog administrativnog političkog centra, pa makar se radilo i o više takvih centara (takozvanom policentričnom planiranju) ili o složenoj organizaciji udruženog rada.

Tako nam se društvena reprodukcija pokazuje kao određena celina, unutra povezana i s jedinstvenom racionalnom osnovom; ali i kao nešto *najkonkretnije*. Njenu stvarnu polaznu tačku čine materijalni i vrednosni odnosi između sektora A i sektora B, unutrašnji dinamički momenti naučno-tehnološkog razvitka i odnosi društvenog planiranja kao koncentrisane ekonomsko-političke moći „udružene radničke klase".

Proizvodnja vrednosti i *odnosi dohotka* obuhvataju zakonito i oblast proširene društvene reprodukcije, važe, dakle, i za akumulaciju društvenog minulog rada u novčanom i realnom obliku.

Stvaranje novih reproduktivnih preduzeća, ili pogona u postojećim preduzećima, iziskuje i u nas prethodno obrazovanje akumulacije u novčanom obliku, to jest važnu neizostavnu posredničku ulogu novca i kredita u procesu proširene društvene reprodukcije. Pretvaranje viška rada u nove elemente *Sp* mora, dakle, da prođe kroz te nužne ekonomske međufaze. Samo što taj proces — za razliku od onog u kapitalizmu — ne bi trebalo da dovede do pogrešnog privida i „pogrešnog shvatanja da sva vrednost roba potiče iz nekog dohotka" (Marks). Takva inverzija i takvo zamenjivanje primarnog pojma robne vrednosti izvedenim pojmom dohotka karakteriše kapitalizam; u tom sistemu na površini se pokazuje da „svaki novi kapital potiče iz profita, rente ili drugih oblika dohotka". U sistemu robne ekonomije relativno udruženog rada, nasuprot tome, pokazuje se, ili treba da se pokaže, da jedino *dodajni rad*, i to rad *in abstracto*, predstavljen u obliku dohotka i u različitim njegovim delovima, potkategorijama, — ukoliko se ne utroši sav kao lični dohodak, plate neproizvodnih radnika, državni budžet i slično, — služi stvaranju novih proizvodnih kapaciteta, osvajanju i primeni nove tehnologije, to jest novih pokretnih sila društvenog proizvodnog rada.

Ustav SFRJ je pravno-politički potvrdio i doslednije meritorno izrazio praksu takozvanih zajedničkih usluga „sredstava i rada", odnosno dohotka. Reč je o izgradnji, odnosno zajedničkom finansiranju izgradnje novih i rekonstrukcije postojećih industrijskih postrojenja, osnivanju zajedničkih finansijsko-komercijalnih i naučnoistraživačkih organizacija (ustanova, „pogona", samostalnih preduzeća), stvaranju poslovnih udruženja radi podsticanja privredne delatnosti u zemlji i inostranstvu i slično, — iz koje delatnosti izviru i naročite odgovornosti i funkcije odnosnih kolektiva, to jest osnivača, njihova različita prava i obaveze. Nacrt zakona o udruženom radu ide korak dalje u smislu normiranja

samog *načina* i *merilâ* „učešća u zajednički ostvarenom dohotku". Naročito, zahvata u problem naknade za „uložena sredstva".

Kad je reč o dohotku, društvenom dohotku ili dohodak-vrednosti, nije dovoljno znati da dohodak neke OOUR, reproduktivnog preduzeća, grane itd. zavisi od „prosečne stope dohotka", to jest od srazmere dohotka prema vrednosti društvenih činilaca njegove proizvodnje. Ukoliko se to ne zna, ukoliko se nije dublje proniknulo u proces stvaranja robne vrednosti, mogu se roditi najpogrešnija shvatanja o poreklu i karakteru dohotka, odnosno dohotku i njegovom „jezgru" — robnoj vrednosti zameniti mesta, obrnuti uloge, izokrenuti stvarni uzročni odnos. To „jezgro" dohotka je utoliko skrivenije ukoliko se u stvarnosti društveni minuli rad pojavljuje i kao stvar u prometu, samostalno ekonomsko „biće", automatski robni fetiš, „dejstvujući bitak robe", — „ali stvar koja u sebi nosi *društveni odnos*" (Marks), koja je „progutala" taj odnos i postala stvarna podloga za odnose takozvane sekundarne eksploatacije rada, različite neravnomernosti i nejednakosti u raspodeli „rezultata rada".

Osnovni zadatak političke ekonomije sastoji se u tome da kritički i do kraja pronikne u tajanstveno ekonomsko kretanje društvenog minulog rada, to jest u različite otuđene ekonomsko-političke oblike i odnose robne ekonomije relativno udruženog rada. Jer verbalno poricanje ili uopštene tvrdnje da takve protivrečnosti u praksi ne postoje, odnosno da ne bi trebalo da postoje ukoliko bi se društvo ravnalo prema formulama školske političke ekonomije i pustim željama njenih zastupnika, samo su svojevrstan iracionalan izraz i prećutno priznanje stvarno postojećih protivrečnosti sadašnjeg socijalizma.

I jedino u slučaju kritičkog „raščlanjavanja", „razgrtanja", razotkrivanja stvarno postojećih otuđenih i tajanstvenih ekonomsko-političkih oblika i odnosa, politička ekonomija nije somnambulizam, fikcija, tlapnja, herbarijum lepih želja i „savršenih iracionalnosti", — već istinski kritička nauka i pouzdan kompas u zamršenim odnosima i procesima udruživanja rada.

Hamdija Pozderac

Ostvarivanje dominantne uloge radničke klase u društvu*

Tema „Udruženi rad u jugoslovenskoj teoriji i praksi" je izvanredno značajna posebno danas, u ovom trenutku, kada je na višemjesečnu javnu diskusiju stavljen i Nacrt zakona o udruženom radu. Zbog izuzetnog značaja ovog Zakona, naročito u pogledu normiranja samoupravnih odnosa i ponašanja u novim uslovima, čime se daje u ruke radničke klase još moćnije oružje u borbi za potpunije ostvarenje njenih klasnih interesa, sigurno je da će se i velik broj naučnih i stručnih radnika neposredno angažovati u sveopštoj društveno-političkoj aktivnosti na objašnjavanju i kritičkoj procjeni ponuđenih rješenja. Sada smo u situaciji da izgradimo cjelovit sistem samoupravno udruženog rada, kompletan krvotok samoupravljanja kao društveno-ekonomskog odnosa, polazeći, svakako, od najprogresivnijih iskustava stečenih u samoupravnoj praksi, naročito u protekle dvije godine sprovođenja Ustava.

* Autorizovano izlaganje na simpozijumu „Udruženi rad u jugoslovenskoj teoriji i praksi", održanom 23. aprila 1976. godine u Sarajevu, u organizaciji Trećeg programa Radio-Sarajeva, Zagreba i Beograda.

U stvari, cijela naša ustavna reforma, počev od ustavnih amandmana do Ustava, rezultat je temeljne analize pređenog puta i stečenih iskustava u borbi za nove odnose zasnovane na samoupravljanju i vlasti radničke klase. Reforma ekonomskog i političkog sistema u cjelini išla je neprekidno uzlaznom linijom, ostvaren je njen kontinuitet, jer se polazilo od jedinstveno prihvaćenih marksističkih principa i njihove stvaralačke primjene u našim savremenim uslovima kada je riječ o ostvarivanju dominantne uloge radničke klase u društvu i njenih istorijskih interesa.

Mogli bismo reći da su do prve faze ustavne reforme 1971. godine samoupravljanje i politička vlast u velikoj mjeri išli po dva kolosijeka: samoupravljanje je bilo, tako da kažem, prizemljeno, ostvarivalo se uglavnom u sferi proizvodnog rada, u proizvodnji materijalnih dobara, dok su svi drugi odnosi u društvu bili manje ili više regulisani posredstvom države kao instrumenta vlasti radničke klase. Međutim, i na planu unutrašnjeg sadržaja radničkog upravljanja, u regulisanju odnosâ u proizvodnji materijalnih dobara, bio je jako prisutan uticaj državno-centralističkog sistema. To se naročito osjećalo u zahvatanju i raspolaganju dohotkom za opšte i zajedničke potrebe, posebno za obrazovanje i kulturu, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, za obezbjeđenje uslova za bogatiji i ljepši sveukupni život radnih ljudi i građana. S tim u vezi drug Kardelj je s pravom upozoravao:

„Za naše socijalističko društvo postoje samo dva moguća izlaza iz protivrečnosti između samoupravljanja i postojećih tehnokratsko-monopolističkih elemenata u koncentraciji društvenog kapitala. Prvi je prividan i privremen, a sastoji se u povratku na državno-sopstveničku centralizaciju društvenog kapitala u rukama federacije i republika, koja bi se mogla zasnivati samo na snazi državne prinude. U tom smeru nas potiskuje ideologija i praksa tehnokratizma, birokratizma i etatističkog centralizma. Drugi izlaz je u odlučnom kursu na uspostavljanju takvih ekonomskih odnosa u oblasti proširene reprodukcije koji će obezbediti integraciju rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika. Drugim rečima, upornije i doslednije treba produžiti sa reformom sistema proširene reprodukcije koja će koncentraciju sredstava za proizvodnju i sve centre upravljanja i raspolaganja društvenim kapitalom podrediti ekonomskoj i političkoj kontroli, interesima, potrebama i međusobnim odgovornostima samoupravno organizovanog radnika u osnovnim jedinicama udruženog rada."*

Ustavna rješenja — polazna osnova Zakona o udruženom radu

Osnovno pitanje daljeg demokratskog razvoja i podruštvljavanja našeg političkog sistema bilo je, prema tome, kako da se samoupravni položaj udruženog rada što potpunije izrazi na širem dru-

---

* E. Kardelj, *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi*, Beograd, 1972. „Radnička štampa".

štvenom planu, kako da se obezbijedi dominantan uticaj udruženog rada na sve centre političkog odlučivanja, od opštine preko republike i pokrajine do federacije. Od toga zavisi prevladavanje svih oblika birokratsko-centralističkog monopola u odlučivanju i svih elemenata klasične političke reprezentacije i elemenata klasične državnosti.

Zato se u ustavnoj reformi, kad je riječ i o prvoj i o drugoj fazi ustavnih promjena, pošlo od stanovišta da sva vlast u SFRJ pripada radničkoj klasi i svim radnim ljudima grada i sela organizovanim u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim i drugim samoupravnim zajednicama i u društveno-političkim organizacijama i da se ona izražava u svim strukturama društva i na svim njegovim nivoima.

Polazeći od tog generalnog idejno-političkog opredeljenja Saveza komunista Jugoslavije, u Ustavu je dosljedno izveden stav da je dohodak neotuđiv od radnika, da on njime neprikosnoveno raspolaže kako u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada tako i na svim nivoima udruživanja rada i sredstava. Na tom osnovnom principu zasniva se vlast radničke klase, njeno upravljanje svojim i ukupnim društvenim radom u osnovnoj i drugim organizacijama i zajednicama, te u društvu u cjelini.

Nadalje, u Ustavu je, takođe, dosljedno primijenjen Marksov princip jedinstva izvršno-političke i zakonodavne vlasti (jer se vlast radničke klase ne može dijeliti), što znači prelazak od buržoaskog parlamentarnog organizovanja i takozvane predstavničke demokratije ka neposrednoj demokratiji, ka neposrednom izražavanju interesâ radničke klase umjesto njenog predstavljanja u skupštinskom mehanizmu. Tako se došlo i do delegacije kao osnove cjelokupnog ekonomsko-političkog sistema. Izrastajući iz osnovnih organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao i društveno-političkih organizacija, delegatski sistem predstavlja svojevrsnu integraciju samoupravljanja u bazi društva i političke vlasti u društveno-političkim zajednicama. Organizujući svoje delegacije u primarnim samoupravnim zajednicama društva, radni ljudi stvorili su nove efikasne oblike svoga uključivanja u procese odlučivanja o društvenim poslovima. Time je nova organizacija skupština društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica i njihovo funkcionisanje usklađeno sa promjenama koje su izvršene u društveno-ekonomskim odnosima i sistemu samoupravljanja uopšte. Stoga odlučivanje u skupštinama društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica, odnosno vršenje vlasti i upravljanja opštim poslovima, postaje u delegatskom sistemu sastavni dio neposrednog samoupravljanja radnih ljudi organizovanih u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Upravo putem delegacija i delegata izražavaju se interesi udruženog rada u svim oblastima života, koji se, onda, u skupštinskom mehanizmu sintetiziraju u kolektivni, zajednički, odnosno, u najširem smislu riječi, istorijski interes radničke klase.

Prema tome, prevladavanjem tehno-birokratskog etatizma i na toj osnovi razmahom socijalističkog samoupravljanja u svim sferama društvenog života, stvoreni su uslovi da udruženi radnik postane najznačajnija društvena snaga i da, uistinu, raspolaže rezultatima svoga živog i minulog rada, a samim tim odlučujuće utiče na uslove svoga rada i života, ali istovremeno — na osnovama uzajamne odgovornosti i solidarnosti — i na uslove rada i života ostalih udruženih radnika.

U skladu sa takvim položajem radnog čovjeka utvrđena je i ustavna koncepcija osnovne organizacije udruženog rada, i kao osnovnog oblika udruživanja rada i društvenih sredstava i kao osnovne ćelije samoupravnog produkcionog odnosa u kojoj udruženi radnici ostvaruju svoja neotuđiva prava u pogledu odlučivanja o svom radu, višku rada i minulom radu, o udruživanju rada i sredstava i raspolaganju ukupnim sredstvima društvene akumulacije. Zato osnovna organizacija udruženog rada nije samo organizacioni oblik udruživanja rada, već temeljna kategorija novog produkcionog odnosa, i osnova cjelokupnog samoupravnog sistema, odnosno odlučivanja udruženog radnika u svim oblastima života, i na mjestu rada i na mjestu stanovanja. Ona je, kako to stoji u Ustavu, osnova jedinstvenog sistema vlasti radničke klase i svih radnih ljudi sa univerzalnim karakterom.

Ovakva ustavna rješenja, detaljnije razrađena u Nacrtu zakona o udruženom radu, omogućavaju da se na djelu, u konkretnom životu, ostvaruje oslobađanje ljudskog rada. Ona predstavljaju najširu osnovu integralnog samoupravljanja, temeljni oblik udruživanja rada i dohotka i uticaja udruženog rada i organizovanog radnog čovjeka — proizvođača materijalnih i duhovnih dobara — na svim linijama i u svim sferama rada i društvene reprodukcije.

Stoga osnovna rješenja sadržana u Nacrtu zakona o udruženom radu predstavljaju još moćnije oružje radnika u konkretnoj idejno-političkoj borbi protiv svih oblika i vidova otpora razvoju samoupravljanja, u borbi za ostvarenje njihovih klasnih interesa, u iznalaženju adekvatnih puteva za dalje razvijanje samoupravnog udruživanja i povezivanja, raznih oblika sporazumijevanja posebno o sticanju i raspoređivanju dohotka i o drugim samoupravnim odnosima u sopstvenoj organizaciji udruženog rada, ali i šire, u odnosima sa drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u okviru društveno-političkih zajednica od opštine, preko republike i pokrajine, do federacije.

Bez ikakve ograde može se takođe konstatovati da ova rješenja izvanredno mnogo doprinose stabilnosti socijalističkog samoupravnog položaja Jugoslavije i njenom prestižu i pozitivnom uticaju na zbivanja u svijetu.

U cijeloj istoriji ljudskog društva nije bilo niti danas ima sličnog primjera da je radnom čovjeku dato ili osigurano pravo da sam odlučuje o uslovima i rezultatima svoga rada i o svim društvenim poslovima. Riješenost svjesnih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu da se izradi jedan potpuno novi tip političkog sistema zasnovanog na kodifikaciji uslova koji su dru-

štvena pretpostavka za oslobođenje čovjeka i njegovog rada, na kodifikaciji položaja udruženog radnika koji u isti mah ostvaruje svoj lični, zajednički i opštedruštveni interes, predstavlja izuzetnu odvažnost i stvaranje originalnog modela socijalističkog samoupravnog društva. Zbog toga su novi Ustav i Nacrt zakona o udruženom radu duboko revolucionarni, humani i mobilizatorski dokumenti koji produbljuju i jačaju osnove samoupravljanja u nas, ali istovremeno pobuđuju veoma velik interes progresivne svjetske javnosti, a naročito zemalja u razvoju, za teoriju i praksu samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji.

Davanje primata pravima ne znači zapostavljanje obaveza i dužnosti

Želio bih se za momenat zadržati na jednom pitanju koje bi trebalo više imati na umu kada govorimo o konstituisanju udruženog rada kao dominantne komponente daljeg razvoja našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Mi smo stvorili Ustav vladavine udruženog rada koji je izazvao tako radikalne i kompleksne promjene u cjelokupnoj strukturi društva. I što idemo dalje, te promjene će biti dublje i sveobuhvatnije — to je neminovnost. U cijelom tom vremenu za posljednjih nekoliko godina svjesno smo, naročito poslije Pisma druga Tita i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ u prvi plan isticali prava radnika i svih radnih ljudi u upravljanju društvenim poslovima. Svjesno smo tim pravima davali primat, jer smo, zaoštravajući klasnu borbu, zaoštravali i konfrontaciju i idejno-političku borbu protiv dosta snažnih tehnokratsko-birokratskih i drugih antisamoupravnih tendencija koje su zaprijetile da na širem planu uzurpiraju samoupravna prava radnih ljudi da raspolažu dohotkom, da suvereno odlučuju i upravljaju svojim radom, uslovima i rezultatima svoga rada. Provođenje u život takozvanih radničkih amandmana u tome vremenu postalo je tema dana i odlučujući motiv i sadržina klasne borbe.

Može se steći utisak da su se isticanjem prava radnih ljudi u udruženom radu i društvu uopšte stavila u drugi plan pitanja dužnosti, obaveza i odgovornosti ne samo za obezbeđenje uslova da bi se ta neprikosnovena prava mogla faktički ostvarivati, nego i obaveza i odgovrnosti za sveukupni prosperitet društva.

Iskustva dvogodišnje aktivnosti na provođenju Ustava potvrđuju jednu istinu koju smo uvijek isticali — da razvoj društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja prate brojne proturječnosti, koje se s više ili manje uspjeha razrješavaju, zavisno od nivoa svijesti onih koji dohodak stvaraju, kao i od stepena razvoja materijalne osnove samoupravljanja. Ustav, a posebno Nacrt zakona o udruženom radu ne dokidaju automatski sve te proturječnosti, sami od sebe ne stvaraju neku idealnu situaciju, nego nude rješenja, stvaraju uslove i daju uspješnija sredstva da se efikasnije otklanjaju uzroci tih proturječnosti, da se bezbolnije

prevladavaju teškoće u sadašnjoj etapi društveno-ekonomskog razvoja i da se. u stvari, još uspješnije vodi klasna borba za ostvarivanje i neposrednih i dugoročnih ciljeva i interesa radničke klase.

Ustav i Nacrt zakona o udruženom radu oslobađaju puteve za odlučnu akciju baš onih društvenih snaga koje — nužno i istorijski — uistinu nose društveni progres, a u našim uslovima osnovna pretpostavka toga progresa jeste udruživanje rada i sredstava. To za nas nije samo politička parola i proklamacija, nego nužnost, jedina alternativa za postizanje više produktivnosti rada i većeg društvenog proizvoda — što znači većeg dohotka za sve. U tome je, bez sumnje, sadržan i individualni i kolektivni interes radnika uz pretpostavku da se u raspoređivanju i raspodjeli ostvarenog dohotka obezbijedi njihova puna dominacija, dakle, dominacija udruženog rada.

U sadašnjim uslovima teško je govoriti o društvenoj dominaciji udruženog rada ako u praktičnoj akciji nije uspostavljen sklad i puno jedinstvo prava i obaveza. Neophodna nam je najšira agitaciono-propagandna, bolje rečeno, idejna i politička akcija da i u svijesti radnih ljudi i u praksi borbe za nove samoupravne socijalističke odnose u punom smislu riječi izjednačimo obaveze i odgovornosti sa pravima udruženih radnika. Tada će se stvoriti uslovi u kojima neće biti moguće da grupe i pojedinci ostvaruju dohodak na račun drugih, a snažnije će se afirmisati princip raspodjele prema rezultatima rada. Otvorenije nego do sada, u ovo vrijeme kada udruženi rad — primjenom Ustava i donošenjem Zakona o udruženom radu — neposredno preuzima svoju odlučujuću ulogu, moramo govoriti o tome da je nezamislivo istinsko ostvarivanje samoupravnih prava udruženih radnika ako obaveze i dužnosti ostaju u raskoraku sa njihovim pravima.

Drugim riječima, udruženi rad, kako smo istakli, preuzimajući u svoje ruke bitne funkcije cjelokupne društvene reprodukcije, može uspješno ostvariti svoju istorijsku zadaću pod pretpostavkom jedinstva prava i dužnosti, blagovremenim ostvarivanjem proizvodnih i poslovnih planova, stvaranjem što većeg dohotka putem podizanja produktivnosti rada, racionalnijim korišćenjem sredstava rada i materijala, stvaralačkim angažovanjem ljudskog, posebno stručnog potencijala, dakle, optimalnim korišćenjem ljudskih i mterijalnih izvora — da bi se onda imalo što dijeliti i ulagati za dalji privredni i opšti razvoj.

U tome je sadržan jedan od najdelikatnijih idejno-političkih i praktičnih zadataka baš u ovom vremenu kada su udruženi rad i ostvarivanje njegove uloge postali tema dana, glavna preokupacija svih svjesnih socijalističkih snaga cijele zemlje.

U vezi s tim posebno treba naglasiti odgovornost prema zajedničkim i opštim društvenim interesima, prije svega prema zajedničkim interesima udruženog rada, a samim tim i prema opštim interesima društva u cjelini. Radnici moraju imati mnogo više odgovornosti kako u utvrđivanju interesâ unutar samoupravno udruženog rada putem samoupravnih sporazuma tako i u ud-

ruživanju interesa, to jest samoupravnih subjekata putem društvenih dogovora sa organima društveno-političkih i samoupravnih interesnih zajednica koji, u skladu sa Ustavom utvrđenim nadležnostima, snose odgovornost za stanje u društvu. Stoga Nacrt zakona o udruženom radu poseban značaj pridaje samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima kao instrumentima udruživanja rada i sredstava, odnosno udruživanja posebnih, zajedničkih i opštih interesa.

Udruženi rad — osnovni činilac stabilnosti ekonomskog i političkog sistema

Vezano za ovo je i pitanje sinhronizacije rasprava o udruženom radu sa borbom društvenih faktora za privrednu stabilizaciju. Neosporna je činjenica da se bitka za stabilizaciju neće i ne može dobiti samo propisima i instrumentima državnih organa, nego prije svega mobilizacijom i akcijom udruženog rada, u kome se i manifestuju sve posljedice tog neugodnog pratioca savremenih privrednih kretanja.

Ostvarivanje dominirajuće uloge udruženog rada podrazumijeva čiste račune, visok nivo odgovornosti i korektno samoupravno ponašanje. Grupno-svojinski mentalitet nekih tehnokratskih snaga, koje uporno proturaju tezu da društvo ne treba da se interesuje kako one koriste društvena sredstva, nanio je mnogo nevolja, što se najbolje vidjelo sada u primjeni novih propisa o obračunima i plaćanju.

Taj mentalitet i tendencije koje su iz njega izvirale predstavljali su, a i danas predstavljaju, naveću teškoću i prepreku u širem integrisanju rada i sredstava, u povezivanju interesa radnika sa društvenim interesima, u razvijanju integracije organizacija udruženog rada na bazi racionalne podjele rada, pa čak i tamo gdje postoji dohodovna međuzavisnost i slično. Autarhičnost, a počesto i težnja za monopolom, kočila je širu demokratizaciju odnosa u tim sredinama, unosila samovolju, omogućavala nedomaćinsko poslovanje i neopravdano sticanje bogatstva, pa i zloupotrebu društvenih sredstava.

Kao po nekom pravilu, to se dešavalo i dešava tamo gdje su nerazvijeni samoupravni odnosi, gdje radnici ne odlučuju o uslovima i rezultatima svoga rada, gdje sve konce stvarnog odlučivanja i sudbine drže u rukama te tehnokratske vrhuške.

Idejno-politička, teorijska i praktična borba protiv ovakvih i sličnih antisamoupravnih tendencija, pojava i njihovih nosilaca, a za punu i potpunu afirmaciju rada i stvaralaštva, discipline i odgovornosti samoupravnog ponašanja na svim linijama mora biti još intenzivnija, na što nas direktno i izričito obavezuju i zaključci Treće sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, održane 17. aprila 1976. godine. To je prvorazredan idejno-politički zadatak ovog trenutka, jer u tome što traži i što se želi po-

stići Zakonom o udruženom radu sadržana je aktuelna politička linija Saveza komunista Jugoslavije od koje se ne može odstupati.

Pošto su Ustavom, a posebno Zakonom o udruženom radu prvi put preciznije razrađeni principi na kojima treba da počiva udruženi rad od osnovne organizacije do najviših oblika udruživanja rada i sredstava, sada se nameće kao prioritetan zadatak da se u okviru javne diskusije o Nacrtu zakona o udruženom radu istovremeno sačine kritičke analize i izvrši provjera svih dosadašnjih konkretnih rješenja u provođenju Ustava u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, analize samoupravnih sporazuma i njihovog ostvarivanja, da se izvrši svestrano preispitivanje konkretne prakse u interesu uspostavljanja novih odnosa unutar organizacija udruženog rada i među njima, u radnim i složenim organizacijama u duhu i na principima Zakona o udruženom radu.

Stoga je neophodno da se rasprava o Nacrtu zakona o udruženom radu povezuje sa tekućim privređivanjem, sa otvorenim i često veoma složenim problemima sa kojima se danas suočava radnička klasa i svi radni ljudi. U nekim sredinama još uvijek ima nastojanja da se prvo riješe tekući problemi, da se otklone neposredne teškoće, pa da se poslije toga pristupi izgrađivanju novih odnosa. Takva rezonovanja uvijek su gubila iz vida da su tekuće teškoće i poremećaji u privređivanju u pravilu izraz nerazvijenosti samoupravljanja a i nerazvijenosti dohodovnih odnosa.

S druge strane, valja u svakodnevnoj samoupravnoj praksi izvršiti provjeru normi i solucija predloženih u Nacrtu zakona o udruženom radu kako bi se došlo do predloga za dopunjavanje ili korigovanje pojedinih rješenja, i to u svim oblicima i na svim nivoima samoupravnog udruživanja. Samo tako je moguće dati valjan doprinos poboljšanju teksta Nacrta zakona o udruženom radu. Jer Zakon o udruženom radu nije završen ni savršen akt verifikacije procesa konstituisanja našeg socijalističkog samoupravnog razvoja.

Obiman je to, veoma odgovoran i težak zadatak koji se može uspješno obaviti samo pod uslovom da se provede dobra organizacija, da se maksimalno angažuju sve subjektivne socijalističke snage, naučne i brojne stručno-političke i druge ustanove koje u ovom poslu mogu da daju dragocjen doprinos. Naročito je značajno da se cjelokupna ova aktivnost vodi na temelju iskustava borbe same radničke klase za nove samoupravne socijalističke odnose, da se u toj borbi radnička klasa maksimalno mobiliše i angažuje, jer je to jedini put ostvarivanja jedinstva teorije i prakse u razvoju socijalističkog samoupravnog društva.

U stvari, sve to što se reklo u političkim i normativnim dokumentima sada valja pretakati u svakodnevni život. A to je teži dio posla. Valja mnogo šta u svijesti ljudi radikalno mijenjati da bi takve promjene uslijedile i u ponašanju u konkretnoj aktivnosti; mnogo šta — na osnovu novih propisa i stavova Saveza komunista — valja izbacivati iz prakse i slamati otpore koji će pod plaštom odbrane samoupravljanja pokušavati da zadrže stare od-

nose zasnovane najčešće na etatističkim, tehnokratskim, liberalističkim, grupno-svojinskim i sličnim koncepcijama. Ne treba potcjenjivati te otpore i opasnosti koje iz njih izviru, nego, naprotiv, treba biti budan u prepoznavanju takvih pojava i odlučno se suprotstavljati njihovim nosiocima.

Iz svega proizlazi zaključak da će od angažovanja svjesnih socijalističkih snaga zavisiti kvalitet i širina akcije na osvjetljavanju, razradi i konkretizaciji epohalnih rješenja kojima se prvi put u istoriji cjelokupnost ljudskih odnosa utemeljuje na vladavini udruženog radnika, odnosno to će biti presudan činilac u ostvarivanju Marksove zamisli o asocijaciji slobodnih proizvođača. Ta asocijacija koja nastaje provođenjem odredaba Ustava i Zakona o udruženom radu i jeste najracionalnija forma razmjene materije između čovjeka i prirode oblikovana u istorijskim uslovima izgrađivanja socijalističkih samoupravnih odnosa. Ona garantuje svim radnim ljudima jednake društvene uslove, prava i obaveze i istovremeno omogućava stvarnu realizaciju tih uslova, prava i obaveza.

Dragomir Vojnić

Proširena reprodukcija i funkcija cilja u udruženom radu*

Nacrt zakona o udruženom radu posvećuje veoma veliku pažnju raznim aspektima problema razvoja sistema proširene društvene reprodukcije na temeljima socijalističkog samoupravljanja i udruživanja rada. To je i sasvim razumljivo ako imamo u vidu u ekonomskoj teoriji, posebno marksističkoj, poznatu činjenicu da odnosi u proširenoj društvenoj reprodukciji u odlučnoj mjeri determiniraju i sve druge odnose u društveno-ekonomskom, posebno u privrednom sistemu. S time se u vezi slobodno može reći da odnosi u proširenoj društvenoj reprodukciji daju osnovni ton i pečat i ukupnosti produkcionih odnosa.

Nagomilano iskustvo proteklog tridesetogodišnjeg socijalističkog razvoja i dvadeset petogodišnjeg razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja to nedvojbeno potvrđuje. Uopćavanje i pokušaji generalizacije tog iskustva na idejno-teorijskom planu, kao i odgovarajući rezultati naučnoistraživačkog rada, također nedvojbeno potvrđuju činjenicu da odnosi u proširenoj društvenoj repro-

* Ovaj je prilog koncipiran kao izlaganje na savjetovanju ekonomista u Opatiji 14. i 15. lipnja 1976. godine.

dukciji u odlučnoj mjeri determiniraju kvalitet i klasni sadržaj ukupnosti društveno-ekonomskih produkcionih odnosa.

Nacrt zakona o udruženom radu predstavlja veoma odlučan korak naprijed u pravcu bližeg definiranja ne samo bitnih komponenata sistema proširene društvene reprodukcije, nego i onih idejno-teorijskih osnova i institucionalnih okvira koji će putem odgovarajućih operativnih rješenja omogućiti brže i efikasnije provođenje osnovnih odredbi novog Ustava SFRJ i odluka Desetog kongresa SKJ. To se posebno odnosi na odnose u sistemu proširene društvene reprodukcije.

Mislim da nije ni potrebno posebno podsjećati na činjenicu poznatu iz teorije i prakse da odnose u proširenoj društvenoj reprodukciji možemo razmatrati u užem i širem smislu, to jest možemo ih razmatrati samo kroz prizmu odnosâ u formiranju i raspolaganju društvenom akumulacijom, a, isto tako, i kroz prizmu funkcionalne međuzavisnosti tih odnosa i osnovnih postulata na kojima se temelji naš društveno-ekonomski i posebno privredni sistem.

Predmet moje pažnje u kontekstu odgovarajućih odredbi i rješenja koja su dana u Nacrtu zakona o udruženom radu bit će usmjerena prvenstveno na ovaj drugi, nešto širi aspekt promatranja ovih problema.

Ono što je s time u vezi u Nacrtu zakona o udruženom radu veoma decidirano izraženo, to je da se naš društveno-ekonomski i posebno privredni sistem, polazeći od zakonitosti robne proizvodnje i odgovarajuće uloge sistema samoupravnog društvenog planiranja, temelji na društvenom vlasništvu, na samoupravljanju i na udruživanju rada. Ova treća komponenta dala je nov kvalitet i sadržaj socijalističkim samoupravnim produkcionim odnosima. To se posebno odnosi na kompleks proširene društvene reprodukcije u sistemu udruživanja rada, a, isto tako, i na odgovarajući sistem akumulacije.

Kao osnovne konzekvence društvenog vlasništva, samoupravljanja i udruživanja rada javljaju se kategorija dohotka i princip raspodjele prema radu.

Nacrt zakona o udruženom radu posebno podvlači društveni karakter sredstava i društveni karakter dohotka. Ovo podvlačenje društvenog karaktera sredstava i društvenog karaktera dohotka je od posebnog značenja i sa stanovišta odnosâ u proširenoj društvenoj reprodukciji (posebno u daljem razvoju sistema akumulacije) i sa stanovišta dosljednog provođenja u život principa raspodjele prema radu, uvažavajući kao osnovu i živi (odnosno tekući) i minuli rad, imajući u vidu i sve one odnose uzajamne uslovljenosti, međuzavisnosti i odgovornosti, a, isto tako, i princip solidarnosti radnikâ u raznim organizacijama udruženog rada.

Sa stanovišta razmatranja osnovnih međuzavisnosti odnosâ u proširenoj društvenoj reprodukciji i temeljnih postulata društveno-ekonomskog, posebno privrednog sistema, veoma je važno podvući činjenicu da se bez dosljednog respektiranja konzekvence društvenog vlasništva, samoupravljanja i udruživanja rada, što se sve manifestira prvenstveno i u kategoriji dohotka i u principu raspodjele

prema radu, ne može dosljedno afirmirati ni reproducirati u proširenim razmjerima društveno vlasništvo (kao osnovna determinanta socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa), već dolazi do određenih deformacija u smislu pojave grupnog, državnog i paradržavnog vlasništva. Iskustvo proteklog perioda to nedvojbeno potvrđuje. Zato Nacrt zakona o udruženom radu tim pitanjima posvećuje izuzetno veliku pažnju.

Sa stanovišta razmatranja nekih odredbi Nacrta zakona o udruženom radu u svjetlu odnosâ u proširenoj reprodukciji, posebno sa stanovišta razvoja sistema akumulacije, od posebnog je značaja razmotriti funkciju cilja, i to zbog toga što ona u veoma sintetičkom izrazu sama po sebi odražava sve osnovne društveno-ekonomske karakteristike, a s time bi se u vezi moglo reći i klasni sadržaj i klasnu strukturu svakog, pa i našeg socijalističkog samoupravnog društva. Samim time definicija funkcije cilja odražava i odgovarajući kvalitet društveno-ekonomskih produkcionih odnosa u danoj fazi razvoja svakog društva.

Iz teorije i prakse je opće poznata činjenica da se osnovni svodni izraz funkcije cilja u kapitalističko društveno-ekonomskoj formaciji, uvažavajući odgovarajuće kategorije robne proizvodnje, manifestira u maksimiranju profita. Tu je ostvarivanje profita osnovni preduvjet proširene društvene reprodukcije. Samim time je objektivno nužno determiniran i odnos živog i prenesenog rada u raspodjeli društvenog proizvoda.

U prvoj fazi socijalističkog razvoja našeg društva, kada se osnovni kvalitet promjene društveno-ekonomskih odnosa ogledao u državnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, osnovni sintetički izraz funkcije cilja manifestirao se u maksimiranju dobiti. Međutim, već u prvoj etapi našeg društveno-ekonomskog razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja uočen je određeni nesklad takvog izraza funkcije cilja (maksimiranja dobiti) i intencija razvoja odgovarajućih socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa. U toku našeg razvoja na temeljima društvenog vlasništva i socijalističkog samoupravljanja taj je nesklad naročito dolazio do izražaja u položaju radnika u procesu društvene (posebno proširene) reprodukcije.

Socijalizam se, kao što je poznato, počeo razvijati (stjecajem povijesnih okolnosti) u uvjetima relativne nerazvijenosti. Ta okolnost je nametnula potrebu izvjesnog fetišiziranja akumulacije i investicija, što je, opet, uvjetovalo takav položaj radnika u raspodjeli gdje se na jedan ili drugi način, direktno ili indirektno, davala prednost onim komponentama društvenog proizvoda koje su determinirale proširemu društvenu reprodukciju. Na taj način socijalistička država je, nastupajući u ime radničke klase, izjednačavala, snagom prisile i zakona, režim proste i proširene društvene reprodukcije. Inercija takvih idejno-teorijskih osnova razvoja socijalizma, odnosno položaja radnika u procesu proširene društvene reprodukcije, manifestirala se i u nas (u prvoj etapi našeg razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja).

Prvi odlučujući koraci u pravcu promjena državno-socijalističkih odnosa i odgovarajućeg položaja radnika u proširenoj društvenoj reprodukciji učinjeni su u periodu privredne i društvene reforme. Te pozitivne promjene su nastavljene u toku pripreme i donošenja ustavnih amandmana. Relativno zaokružen idejno-teorijski koncept tih promjena u smislu kvalitativno novog položaja radnika u sistemu proširene društvene reprodukcije definiran je u novom Ustavu SFRJ i u odlukama Desetog kongresa SKJ.

U Nacrtu zakona o udruženom radu su sve navedene postavke došle do jednog sintetičkog izražaja i u definiciji funkcije cilja. Odgovarajući elementi funkcije cilja su posebno došli do izražaja u prve tri glave Nacrta zakona o udruženom radu, koje su posvećene reguliranju položaja radnika organiziranih u osnovne i druge organizacije udruženog rada u stjecanju i raspodjeli dohotka.

Sa stanovišta daljeg efikasnog razvoja našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja, kao i sa stanovišta otklanjanja nekih slabosti u sistemu raspodjele i sistemu proširene društvene reprodukcije, od veoma velikog je značaja da se prilikom svih operativnih razrada funkcije cilja u izrazu maksimiranja dohotka veoma dosljedno provode one premise koje su u Nacrtu zakona o udruženom radu jasno definirane, a to je društveni karakter dohotka i društveni karakter sredstava. Odgovarajuće odredbe Nacrta zakona o udruženom radu, u stvari, predstavljaju dalju institucionalnu i operativnu razradu onih postavki koje sam već ranije spomenuo, a koje se odnose na kategoriju dohotka i princip raspodjele prema radu kao osnovne konzekvence društvenog vlasništva, samoupravljanja i udruživanja rada, uvažavajući kao osnovu i živi minuli rad.

Ove temeljne konzekvence društvenog vlasništva, kao i društveni karakter sredstava i društveni karakter dohotka, što je sve u odgovarajućim odredbama Nacrta zakona o udruženom radu (i to posebno u osnovnim odredbama i razradama koje se odnose na stjecanje i raspodjelu dohotka) eksplicite došlo do svog punog institucionalnog i operativnog izražaja, imaju veoma velik i idejno-teorijski i praktični značaj. Idejno-teorijski značaj ovih odredbi se ogleda u takvom položaju radnika organiziranih u osnovne i druge organizacije udruženog rada koji im omogućava da postanu neprikosnoveni gospodari uvjeta i rezultata svoga rada, odnosno koji im omogućava da suvereno odlučuju o svim fazama i komponentama društvene reprodukcije, i to kako u sferi materijalne baze tako i u sferi društvene nadgradnje. Takvo opredeljenje predstavlja, nesumnjivo, značajan korak naprijed u našem kretanju na mukotrpnom i dugotrajnom putu oslobađanja rada. Praktični značaj ovih odredbi (koji se, razumije se, ne može mehanički odvojiti od njihovog idejno-teorijskog sadržaja ogleda se u tome što se kao konzekvenca društvenog karaktera sredstava i društvenog karaktera dohotka sami po sebi nameću društveno objektivizirani kriteriji raspodjele dohotka na akumulaciju i potrošnju.

Društveno objektivizirani kriteriji raspodjele dohotka na akumulaciju i potrošnju moraju, obezbjeđujući dosljedno provođenje

principa raspodjele prema radu (uvažavajući kao osnovu i živi i minuli rad), onemogućiti da se dio dohotka koji nije rezultat rada u odgovarajućim organizacijama udruženog rada raspodjeljuje u lične dohotke. Gledajući na ove probleme kroz prizmu sistema proširene društvene reprodukcije, posebno kroz prizmu sistema akumulacije, društveno objektivizirani kriteriji raspodjele dohotka na akumulaciju i potrošnju moraju djelovati u pravcu povećanja akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi i u pravcu ujednačavanja novčane i stvarne akumulacije, odnosno u pravcu svođenja na najmanju, ekonomski prihvatljivu mjeru deficitarnog financiranja proširene reprodukcije i investicije.

Rezultati istraživanja u okviru makroprojekta „Privredni sistem SFRJ" ukazuju na činjenicu da su, i pored nešto povoljnijih kretanja u sferi objektiviziranja kriterija namjenske raspodjele dohotka u posljednjim godinama, kada su stupili na snagu odgovarajući društveni dogovori i samoupravni sporazumi, još mnoga pitanja u ovoj sferi ostala otvorena.

U nizu članova Nacrta zakona o udruženom radu (da spomenem samo član 100, 123. i 134.) razrađuju se, pored ostalog, i kriteriji namjenske raspodjele dohotka. Tako se u članu 134. spominje termin minimalna akumulacija. Čini se, međutim, da bi s obzirom na one probleme koji proizlaze iz ocjene momenta našeg društveno-ekonomskog razvoja (i to kako sa stanovišta produkcionih odnosa tako i sa stanovišta efikasnosti privrednog sistema i stabilnosti privrednih kretanja) u daljim razradama odgovarajućih privredno-sistemskih odredbi tim pitanjima trebalo i dalje posvećivati najveću moguću pažnju.

Jedna grupa naučnih radnika koji rade na makroprojektu „Privredni sistem SFRJ" istakla je kao jedan od bitnih kriterija namjenske raspodjele dohotka koncept programirane akumulacije. Autor tog koncepta prof. Milutin Ćirović, sa mnogo osnova ističe da „u krajnjoj liniji programirana akumulacija izrasta iz programiranih investicija i društvenih planova privrednog razvoja na bazi samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, ali je i bitna komponenta namjenske raspodjele dohotka i bitan uvjet za efikasno djelovanje planskih komponenata u privrednom sistemu socijalističkog samoupravljanja".

S obzirom na to da se ideja veoma bliska konceptu programirane akumulacije implicite pretpostavlja u nizu članova Nacrta zakona o udruženom radu, a u nekim članovima i određenije definira kao minimalna akumulacija (na primjer, u članu 134), a imajući u vidu veliki značaj ovog sklopa problema za dalji efikasan razvoj nekih bitnih komponenata privrednog sistema, posebno sistema akumulacije, na temeljima socijalističkog samoupravljanja, navest ću neke stavove koncepta programirane akumulacije.

Neki od tih stavova bi, možda, mogli biti od stanovitog interesa za nešto izdiferenciraniji tretman ovih pitanja u okviru druge glave Nacrta zakona o udruženom radu, u kojoj se tretiraju odnosi u raspodjeli i raspoređivanju dohotka. Mislim da s time u

vezi treba prije svega istaći da je programirana akumulacija istovremeno i instrument sistema samoupravnog društvenog planiranja i veoma važna komponenta namjenske raspodjele dohotka.

Polaznu osnovu za utvrđivanje objektiviziranih kriterija raspodjele dohotka, odnosno za utvrđivanje stope programirane akumulacije u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada predstavlja analiza odnosâ u namjenskoj raspodjeli dohotka iz proteklog perioda i kompariranje tih odnosa s potrebama razvojne politike koja se na bazi konkretnih dogovora i sporazuma definira u društvenim planovima i na nivou organizacija udruženog rada i na nivou društveno-političkih zajednica.

Polazeći od funkcije cilja izraženog u maksimiranju dohotka, u kome je implicite sadržana pretpostavka da je potrebno maksimirati i komponente akumulacije i komponente potrošnje, koncept programirane akumulacije polazi od toga da je, uz maksimiranje dohotka u odnosu na prosječno angažirana i korištena sredstva, potrebno maksimirati i stopu akumulacije i u odnosu na dohodak i u odnosu na prosječno angažirana i korištena sredstva.

Ne ulazeći na ovom mjestu u neke druge privredno-sistemske i metodološke pretpostavke koje involvira koncept društveno objektivizirane i programirane akumulacije, ograničavam se samo na konstataciju da su u članu 123. Nacrta zakona o udruženom radu naznačeni neki pokazatelji veoma važni za definiranje i institucionaliziranje koncepta programirane akumulacije. Ti se pokazatelji odnose na: dohodak po radniku, dohodak u odnosu na prosječno korištena sredstva, čisti dohodak po radniku, akumulaciju u odnosu na dohodak, akumulaciju u odnosu na čisti dohodak, akumulaciju u odnosu na prosječno korištena sredstva, osobni dohodak i sredstva zajedničke potrošnje po radniku i čisti osobni dohodak po radniku.

U nizu pokazatelja sa stanovišta koncepta društveno objektivizirane i programirane akumulacije od posebnog su značaja: dohodak po radniku, dohodak u odnosu na prosječno korištena sredstva, akumulacija u odnosu na dohodak, akumulacija u odnosu na čisti dohodak i akumulacija u odnosu na prosječno korištena sredstva.

Rezultati prva dva navedena pokazatelja su divergentni. Ta divergentnost, kao što je poznato, ima svoje uzroke u razlikama u organskom sastavu sredstava. Zato bi se okvir pokazateljâ iz člana 123. Nacrta zakona o udruženom radu mogao proširiti veličinom osnovnih sredstava po radniku i stopom (i u odnosu na dohodak i u odnosu na sredstva) programirane akumulacije.

Polazeći od funkcije cilja izraženog u maksimiranju dohotka, koncept programirane akumulacije polazi od toga da radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada imaju veoma izražen ekonomski i društveni interes da utvrđuju takve proporcije namjenske raspodjele dohotka koje će im u višegodišnjim razvojnim periodima omogućiti maksimalno zadovoljavanje njihovih materijalnih i drugih životnih potreba.

Međutim, premda je pogramirana akumulacija važna komponenta samoupravnog društvenog planiranja i kriterij namjenske raspodjele dohotka, u slučaju kada jedna osnovna (ili druga) organizacija udruženog rada, zbog objektivnih ili subjektivnih razloga, dođe u određene teškoće u tom smislu da ne može ostvarivati programiranu akumulaciju, prednost ima isplata ličnih dohodaka. Iz toga slijedi, kako je to i u Nacrtu zakona o udruženom radu predviđeno, odgovarajuća definicija gubitka, koji za sobom povlači odgovarajuće mjere u smislu društvene zaštite samoupravnih prava i društvenog vlasništva.

Ima mnogo osnova za pretpostavku da bi koncept programirane akumulacije predstavljao dalju afirmaciju društvenog vlasništva, dohotka i principa raspodjele prema radu, a to znači i odgovarajući doprinos afirmaciji privrednog sistema koji se temelji na društvenom vlasništvu, samoupravljanju i udruživanju rada.

Na kraju bih htio napomenuti da je u Nacrtu zakona o udruženom radu veoma velika pažnja posvećena problemima i kriterijima stjecanja i raspodjele dohotka, što je, s obzirom na društveni karakter sredstava i društveni karakter dohotka, ne samo razumljivo, nego i neophodno, dok su u isto vrijeme problemi i kriteriji upotrebe društvene akumulacije ostali nešto manje razrađeni i osvijetljeni. U privrednom sistemu, međutim, u kome se kao osnovni svodni izraz funkcije cilja ističe maksimiranje dohotka i gdje dohodak predstavlja polaznu osnovu samoupravnog društvenog planiranja morali bi se nešto određenije definirati društveni kriteriji upotrebe akumulacije. Ovo treba naglasiti tim više što mnoge analize o ekonomskoj efikasnosti i društvenoj rentabilnosti investicija, povezano i s niskim stupnjem korištenja paralelnih kapaciteta, ukazuju na to da mnoge slabosti vuku svoje korijene iz neadekvatno pripremljenih i evaluiranih investicionih projekata, odnosno iz nekvalitetnih investicionih odluka i neadekvatne i nesvrsishodne upotrebe društvene akumulacije. Čini se da bi se u okviru prve tri glave Nacrta zakona o udruženom radu, koje se odnose na stjecanje i raspodjelu dohotka, u odgovarajućim članovima i o ovim aspektima problema moglo još nešto određenije reći.

Završavajući ovo izlaganje htio bih još jedanput istaći svoje mišljenje da Nacrt zakona o udruženom radu predstavlja odlučan korak naprijed u pravcu izgradnje efikasnog i relativno konzistentnog privrednog sistema na temeljima društvenog vlasništva, samoupravljanja i udruživanja rada.

Aleksandar Bajt

Društvena svojina u Nacrtu zakona o udruženom radu*

I

Nacrt zakona o udruženom radu, kao i Ustav SFRJ, izuzetno često koristi termin svojina (vlasništvo — pretpostavljam da između ta dva pojma nema razlike). Najčešće je termin upotrebljavan u vezi sa društvenom svojinom. Međutim, česti su i izrazi kao svojina građana, svojina poljoprivrednika, svojinsko pravo, a pominje se i državna svojina, grupna svojina i privatna svojina. Po osnovnoj odredbi i Ustava i Nacrta, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju je osnov društveno-ekonomskog uređenja SFRJ i kao takva ona je stavljena na drugo mesto, odmah iza vlasti radničke klase, a ispred samoupravljanja, koje stoji na četvrtom mestu.

Svojina je pravni pojam. Međutim, pošto je u Ustavu i Nacrtu pojam svojine, razume se, društvene, vezan za odsustvo bilo kakvog monopola u raspolaganju društvenim sredstvima, bilo državno-vlasničkog, grupno-vlasničkog ili privatno-vlasničkog, kao i

* Redigovano izlaganje na savetovanjima ekonomista u Portorožu i Opatiji u junu 1976. godine.

monopola „na osnovi ekonomske ili političke moći ili u obliku birokratske samovolje, tehnokratske uzurpacije ili samovoljnog odlučivanja, kao i svake privilegije zasnovane na monopolu upravljanja, sredstvima za proizvodnju i prisvajanju rezultata rada" (član 3. Nacrta), to zavodi mnoge da u društvenoj svojini vide „nesvojinu", negaciju svojine, iščezavanje svojine sa afirmisanjem socijalističkih društvenih odnosa i slično. U stvari, po sredi je nesposobnost da se u svojini vidi nešto više od civilno-pravnog instituta prava svojine.

U stvari, ni Ustav ni Nacrt ne upotrebljavaju termin društvena svojina u pravnom, nego u ekonomskom (društveno-ekonomskom) smislu[1]. Svojina je društvena ako svako može da koristi sredstva za proizvodnju, a niko da ih koristi monopolistički, ograničavajući svojim korišćenjem korišćenje od strane drugih. U alternativnoj ekonomskoj terminologiji društvena svojina definisana je kao slobodna konkurencija u pogledu raspolaganja sredstvima za proizvodnju[2].

Po Marxu, odnosi proizvodnje su u suštini istovetni sa svojinskim odnosima (u ekonomskom smislu) i oni određuju odnose raspodele, u njima se održavaju. Odnosi raspodele, koji se mogu u svakom periodu i u svakom društvu nedvosmisleno utvrditi, omogućuju da se kvantitativno jasno utvrdi značaj proizvodnih ili svojinskih odnosa tog perioda i tog društva. Oni su jedini način na koji se značaj svojinskih ili proizvodnih odnosa može utvrditi. Odsustvo monopolističkog korišćenja sredstava za proizvodnju kao suština društvene svojine znači odsustvo formiranja relativnih ličnih dohodaka po osnovu raspolaganja sredstvima za proizvodnju, a što je istovetno sa formiranjem ličnih dohodaka isključivo prema radu[3]. Ako se, dakle, raspodela, to jest prisvajanje vrši isključivo po osnovu rada, svojina je društvena. To je rezultat negacije monopolističkog korišćenja sredstava i prisvajanja proizvoda, odnosno afirmacije slobodne konkurencije u pogledu raspolaganja sredstvima i prisvajanja proizvoda. Zbog toga je u ekonomskom smislu društvena svojina kao nesvojina logički nonsens. To bi, naime, značilo da u socijalizmu niko ne prisvaja i, sledstveno, niko ne troši. Suština svojine kao društveno-ekonomskog odnosa, međutim, ispoljava se u tome ko i koliko prisvaja, a ne u pitanju da li prisvajanje u društvu postoji ili ne.

Međutim, formulacija po kojoj je društvena svojina nesvojina neprihvatljiva je i sa pravnog stanovišta. Odsustvo prava monopolističkog raspolaganja ne znači i odsustvo raspolaganja uopće, prava svojine kao takvog. Po Ustavu i Nacrtu, *svakome* pripada

---

[1] Protivargument da je društvena svojina pravni pojam pošto je tretirana u pravnim aktima, nije naročito dubok. U tom smislu su pravni pojmovi i, na primer, lični dohodak, poljoprivreda i slično.

[2] Videti: A. Bajt, *Osnovi ekonomike*, Zagreb, 1967, str. 187, sl., 264, sl., 280, sl.

[3] Ova konstatacija nije bez problema. Videti moj referat *Marxov koncept slobodne konkurencije i raspodela prema radu* na naučnom skupu „Marx i savremenost", 1975.

svojinsko pravo na sredstvima za proizvodnju. Baš zato što pripada svakome, raspolaganje je nužno nemonopolističko. Svako monopolističko raspolaganje krnji pravo svojine nekoga na sredstvima za proizvodnju, što negira društvenost svojine i pretvara je u privatnu (u smislu monopolističke). U takvom institucionalnom uređenju društvena svojina je, po rečima E. Kardelja „ničija i svačija"[4]. Što je doslednije realizovano svojinsko pravo svakoga na sredstvima za proizvodnju, to je savršenije ostvarena društvena svojina. E. Kardelj u pomenutom izlaganju izričito kaže: „Međutim, time se ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovu rada... društvena svojina (je) zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva..."[5].

Svojinsko pravo svih i svakoga na sredstvima je pravo, i to pravno formulisano pravo. Ako ne bismo bili naviknuti da pravo privatne svojine identifikujemo sa pravom monopolističkog raspolaganja, mi bismo mirno mogli i tu da upotrebljavamo izraz privatno svojinsko pravo. Drugim rečima, pravo privatne svojine na sredstvima za proizvodnju svih i svakoga bi u tom slučaju bilo pravni institut za realizaciju društvenog karaktera svojine. No, zbog pomenute identifikacije izraz privatna svojina nećemo koristiti u vezi sa svojinskim pravom svih i svakoga na sredstvima za proizvodnju. U pomenutom izlaganju E. Kardelj to pravo naziva ličnom svojinom.

Pravnik će prigovoriti da se pravo svojine svakoga na sredstvima ne može zaštititi slično kao što su zaštićena monopolistička prava svojine. To je tačno ukoliko se odnosi na stvarno stanje, a

---

[4] Izlaganje na Trećoj sednici CK SKJ, 17. aprila 1976, „Socijalizam", br. 4/76, str. 496.

[5] Ibid., str. 496. — Formulacija po kojoj je društvena svojina pravno nesvojina prošla je sledeću evoluciju: Početak je državna svojina. Ona se iz poznatih razloga pretvara u društvenu. Društvo, međutim, nije naročito efikasan subjekt prava, zbog čega se na zadnja vrata vraća država kao njegov zastupnik, mada prilično nezgodan. Konstrukcija kojoj subjekt uopšte nije potreban, a to je baš „nesvojina", izgleda, rešava problem. Međutim, taj deus ex machina je samo prividno uspešan. Pošto proizvode neizbežno neko prisvaja, očigledno je da postoje i odgovarajuća svojinska prava, bez obzira na to kako su ona formulisana i čak ako uopšte nisu pravno formulisana. Da li u sistemu društvene svojine radnik prisvaja bez adekvatnog prava, takoreći bespravno ili čak protupravno? Ili je, možda, njegovo pravo derivirano iz primarnog prava pravno imaginarnog i ekonomski nepostojećeg subjekta — društva? Pošto svako društvo koristi pravo da osigura svoje društveno-ekonomske institucije, sasvim je logično ako i socijalističko društvo jasno definiše prava prisvajanja, to jest svojinska prava, a pre svega subjekta tog prava. U našem slučaju subjekt je radnik. Zbog negiranja subjekta prisvajanja, pri čemu se samo prisvajanje, očigledno, ne može negirati, odnosno zbog formiranja subjekta koji ne prisvaja i zbog svoje nefizičnosti i ne može da prisvaja, zaštita društvene svojine je defektna. Nesvojina, kao i društvena svojina sa društvom kao subjektom prava, omogućuje postanak grupne svojine, prisvajanje na osnovu društvene i političke snage, pa i privatne monopolističke svojine. Tek pravo svojine svakoga i svih, sa jasno specifikovanim subjektom, sprečava takav razvoj.

nikako kao mogućnost. Baš tu je mesto za stvaralačku aktivnost pravnika. Pravo svojine svakoga i svih nije ništa manje prisno pravo od monopolističkog prava svojine. Stvar je slična kao sa slobodom svakoga koja je isto tako ograničena slobodom drugih. I starom Rimljaninu je sloboda koja mu nije omogućavala vlast nad robovima izgledala pravni nonsens. Sasvim je shvatljivo ako moderni Rimljanin u pravu svojine koje ne oduzima pravo svojine drugima vidi pravni nonsens.

Poznato je da privatnu svojinu ograničavaju čak i u klasičnim privatno-svojinskim društvima mnoga druga prava, stvarna, lična, obligaciona, pa i javnopravna, koja dobar deo prisvajanja prenose sa pravnog vlasnika na njihove subjekte. Štaviše, dobar deo privatnog prisvajanja se uopšte ne vrši na osnovu bilo kakvog pravno formulisanog prava, nego na osnovu takozvanog de facto prava[6], na osnovu ekonomske, pa i političke moći. Citirani član 3. Nacrta, po kojem je protuzakonito svako prisvajanje pomoću „monopola na državno-vlasničkoj ili privatno-vlasničkoj osnovi, na osnovi ekonomske ili političke moći ili u obliku birokratske samovolje, tehnokratske uzurpacije ili samovoljnog odlučivanja", ukazuje na mogućnost takvih odstupanja i u sistemu društvene svojine. Istina, u Nacrtu izraz „de facto prava" nije pomenut, ali je iz člana 3. jasno da je reč o njima. U pomenutom izlaganju, međutim, E. Kardelj izričito pominje „faktička svojinska prava" protiv kojih Nacrt „postavlja snažne brane"[7].

Da rezimiramo, Nacrt, kao i sam Ustav, koristi distinkciju između pravnog i ekonomskog pojma svojine[8], i mislim da je dobro što to čini. Koristi i ekonomski model nemonopoliziranih sredstava za proizvodnju (= slobodne konkurencije u raspolaganju sredstvima za proizvodnju) koji je najčistiji oblik socijalističke privrede i daje mu, što je značajan teorijski doprinos, pravom svakoga na sredstvima za proizvodnju adekvatnu pravnu formulaciju. Posle tridesetogodišnjeg natezanja sa imaginarnim subjektom društvene svojine, koje je kulminiralo u nesvojini, sada postaje jasno da pored, a naročito iznad svih i svakoga nema drugih pravnih subjekata društvene svojine. Svojina je društvena pošto je svojina svih i svakoga. Društvo nije nešto što bi postojalo pored pojedinaca, a još manje iznad njih.

Slično kao što je privatno monopolističko pravo svojine bilo pravna garancija privatno-kapitalističkih odnosa raspodele i proizvodnje, i pravo svih i svakoga na sredstvima postaje garancija da svojina bude stvarno društvena, jer onemogućuje svako monopolističko prisvajanje. Time je između pravnog instituta i ekonomskog odnosa uspostavljen sasvim konsistentan sklad.

---

[6] A. Bajt, *Uvod v politično ekonomijo*, I. del, Ljubljana, 1973, str. 87.

[7] Ibid, str. 495.

[8] A. Bajt, *Pravni in ekonomski pojem lastnine*, „Pravnik", 1953.

II

Ako se odnosi proizvodnje odražavaju u odnosima raspodele, logično je što društvena svojina na sredstvima rezultira u društvenoj svojini dohotka. Praktički smisao te odredbe je eliminisanje iz individualnog prisvajanja monopolnih renti koje omogućuju faktori i uslovi proizvodnje u pojedinim radnim organizacijama. Time je konkretizovana odredba o protuzakonitosti monopolističkog raspolaganja i prisvajanja koju direktno, privatno-pravnim institutima nismo sposobni da osiguramo. Slično kao i Ustav u članu 18, Nacrt u članu 95. određuje: „U dohotku osnovne organizacije posebno se utvrđuje dio dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim prirodnim uvjetima, koji je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili je rezultat drugih izuzetnih pogodnosti u ostvarivanju dohotka radi njihove zakonom ili samoupravnim sporazumom o udruživanju utvrđene namene." Mada je put od ustavne proklamacije do operacionalizacije u našem ekonomskom sistemu još dug, i nikako nije sigurno koliko ćemo biti uspešni na tom putu, odredba je kao zaokret jednog dugogodišnjeg negativnog trenda izuzetno dragocena.

Pravo svakoga da koristi društvena sredstva za proizvodnju ne može se iz tehničkih razloga ostvariti u smislu prava svakoga da se zaposli u bilo kojem procesu proizvodnje, sa bilo kojim sredstvima za proizvodnju. Takvo pravo bi osiguralo raspodelu prema radu pošto bi radnici menjali svoje zaposlenje sve dok njihovi dohoci ne bi bili proporcionalni njihovom radu. Međutim, u uslovima diferenciranih čistih dohodaka po zaposlenom koji su rezultat „izuzetnih pogodnosti" to bi značilo zapošljavanje, u organizacijama sa natprosečnim čistim dohocima po zaposlenom, iznad tehnoloških potreba i time potpunu dezorganizaciju proizvodnje. Tako shvaćen model slobodne konkurencije u pogledu sredstava, mada koristan kao logičko sredstvo analize, tehnički nije izvodljiv. Međutim, to i nije potrebno. Krajnji rezultat modela, a to je izjednačavanje ličnih dohodaka po jedinici rada, što je jedino relevantno sa stanovišta društvenog karaktera svojine, može se postići i intervenisanjem u formiranje ličnih dohodaka bez prava slobodnog zapošljavanja u bilo kojem procesu proizvodnje. Postoje dve mogućnosti: državno oduzimanje viška proizvoda ili samoupravno neutralisanje renti sa stanovišta ličnih dohodaka[9]. Nacrt usvaja drugu varijantu.

Po mišljenju jednog uticajnog dela naših ekonomista, dohodak organizacija udruženog rada, i to kao celina, rezultat je rada njihovih radnih kolektiva i kao takav on je „merilo društveno priznatog rada". Zbog toga kao osnovno pravilo raspodele preporučuju veće odvajanje iz većeg dohotka po zaposlenom kako za akumulaciju tako i za lične dohotke. Na taj način lični dohoci su funkcija dohotka organizacija udruženog rada, a ne rada koji su odnosni kolektivi uložili u društveni proizvod. Po tom shvatanju, doho-

[9] O tim modelima videti: A. Bajt, *Osnovi ekonomike,* cit. izd., str. 280, sl.

dak je jedinstvena celina, homogena po svom postanku, pa u principu nije moguće, a ideološki je pogrešno postavljati pitanje na kakav su način, saradnjom kakvih faktora i uslova, nastali pojedini njegovi delovi. Takav koncept dohotka nazvali smo svojevremeno monističkim. U Nacrtu, kao i u Ustavu, monizam dohotka je negiran[10]. Sticanje dohotka zbog izuzetnih pogodnosti Nacrt ne posmatra kao nešto do čega bi *moglo* doći u izuzetnim prilikama, nego kao pravilo, kao nešto što je svakodnevna praksa svake organizacije udruženog rada, zbog čega nalaže obavezu utvrđivanja tih delova dohotka u cilju njihove eliminacije iz formiranja ličnih dohodaka. Time se, posle petnaest godina, ipak, likvidira iz naše ekonomike mit monizma dohotka, mada neki kasniji članovi Nacrta pokazuju da će do njegove konačne likvidacije proteći još koja godina.

III

Identifikacijom sa nemonopoliziranošću sredstava za proizvodnju, što je istovetno sa slobodnom konkurencijom u odnosu na raspolaganje sredstvima za proizvodnju, društvena svojina je u Nacrtu, kao i u Ustavu, dobila teorijski besprekornu definiciju, i to ne samo ekonomsku, nego i pravnu. Istovremeno je ona, što nije manje značajno, promovirana iz potrebnog u dovoljan uslov socijalizma. Krterijum da li je neki društveni poredak socijalistički ili nije zavisi od pitanja da li je u njemu realizovana društvena svojina ili nije.

U prošlih deset, petnaest godina kao osnovni produkcioni odnos našeg društva isticano je samoupravljanje. Naravno, u definiciji socijalizma društvena svojina nije bila izostavljena, ali se smatralo da samoupravljanje samo po sebi osigurava društveni karakter svojine. Samoupravljanje, a ne društvena svojina, smatralo se kao dovoljan uslov socijalizma. Odnos između samoupravljanja i društvene svojine često se objašnjavao odnosom između proizvodnih odnosa i svojinskih odnosa. Slično kao što se, po tom shvatanju, proizvodni odnosi svakog društva odražavaju u svojinskim odnosima[11], u našem društvu samoupravljanje kao osnovni produkcio-

---

[10] Razume se, u društvenom globalu, u kojem je rad ne samo jedini stvaralac vrednosti, nego i jedini faktor dohotka i cena (pošto međugranske diferencije u globalu iščezavaju), monizam je činjenica. Pojedine grane i preduzeća, međutim, ne stiču dohodak i ne formiraju cene proporcionalno vrednosti, nego proporcionalno velikom broju različitih faktora produktivnosti rada (Marx, pored intenzivnosti i umešnosti rada kao faktore produktivnosti nabraja još: obim i efikasnost sredstava za proizvodnju (= kapital), razvoj nauke i njenu tehničku primenljivost (= tehnologija), društvenu organizaciju procesa proizvodnje i prirodne uslove proizvodnje), od kojih se samo neki mogu svesti pod pojam rada, dok druge daje pojedinim procesima društvo kao celina.

[11] Dodatak „po tom shvatanju" potreban je zbog toga što su, po Marxu, svojinski odnosi *istovetni* sa produkcionim odnosima. Razume se, reč je o svojinskim odnosima u ekonomskom smislu, a ne o prav-

ni odnos opredeljuje karakter svojinskih odnosa, tačnije, svojinu kvalifikuje kao društvenu. Po jednom novijem radu, „društvena svojina je oblik u kome se izražavaju samoupravni produkcioni odnosi"[12]. Kada se društvena svojina shvata kao *oblik*, prilično je jasan njen podređen značaj.

Takvo tumačenje osnovnog produkcionog odnosa u našem društvu stvaralo je znatne teškoće. S jedne strane, centralno-planske socijalističke privrede ne bi ispunjavale uslove da se klasificiraju kao socijalističke. S druge strane, teško bismo mogli smatrati socijalističkim sistem zadružne, ali akcionarske svojine samih radnika iako bi i upravljanje u njima bilo 100% radničko (pojedine samoupravne zadruge u okviru kapitalizma, kao i participaciju radnika u kapitalističkim preduzećima nema smisla ni pominjati). Tu se radi, u stvari, o kolektivnom kapitalizmu. Razume se, neke klasifikacione teškoće ostaju i dalje. Na primer, po članu 3. Nacrta, „monopol na državno-vlasničkoj osnovi" „izopačuje socijalističke samoupravne odnose u vidu prisvajanja društvenih sredstava i rezultata rada". Ali se ta teškoća može dosta jednostavno rešiti, bar u principu. Slično kao što društvena svojina, proklamovana Ustavom, ne znači odsustvo svih monopola, o čemu svedoči naša prošlost, ni državna svojina ne mora neizbežno da znači „državno-svojinsko prisvajanje". I jedno i drugo je „questo facti".

Pravilnost prikazanog poimanja osnovnog društvenog odnosa u Nacrtu i Ustavu potvrđena je nekim eksplicitnim izjavama. U intervjuu „Delu"[13] S. Kraigher podvlači da treba da „izbegnemo tumačenja po kojima je, na primer, samoupravni socijalizam jedino pravi socijalizam, dok administrativni to nije, nego je jedino oblik nekakvog nasilja nad ljudima". To je moguće jedino ako se samoupravljanje ne postavlja kao kriterijum socijalizma, što, očigledno, tu funkciju prenosi na društvenu svojinu.

U vezi s tim je, verovatno, i nešto modifikovano poimanje udruženosti rada, kako međusobne udruženosti radnika tako i njihove udruženosti sa sredstvima za proizvodnju. Naime, udruženost nije više ograničena fabričkim zidovima, nego se proteže na društvo kao celinu. Štaviše, o stepenu udruženosti, izgleda, odlučuje ovo poslednje, a ne samoupravljanje u okviru radnih kolektiva.

To nisu, kako bi izgledalo, teorijske finese, nego one nose sobom i značajne praktičke implikacije. Često se podvlačilo, na primer, da je povećanje sredstava kojima raspolažu radni kolektivi preduslov stvarnog radničkog samoupravljanja. Neki su mnoge negativne rezultate u našoj privredi smatrali posledicom nedovoljnih sredstava kojima raspolažu radnici. Čak i kao osnovni antiinflacioni lek propisivali su povećanje udela privrede (= preduzeća) u

---

noj strukturi društva u kojoj se „odražavaju" produkcioni odnosi, mada često toliko iskrivljeno da Marx buržoasku svojinu naziva „metafizičkom i juridičkom iluzijom" (K. Marx, Pismo Anenkovu, u: K. Marx — F. Engels, *Izabrana dela, II*, str. 575).

[12] Privredni sistem SFRJ, Institut za ekonomiku investicija, Beograd, 1973. str. 9.

[13] „Delo", 1. maj 1976.

raspodeli. U intervjuu „Borbi"[14] V. Bakarić, međutim, izričito podvlači da „se ne radi o tome da li će privreda raspolagati s jednim procentom manje ili više, radi se o tome da radnička klasa raspolaže sa svim, da ona bude ta koja odlučuje o tim raspodjelama".

Nacrt, kao i Ustav, postali su time, kao što vidimo, sredstvo za razjašnjavanje nekih osnovnih teorijskih pitanja našeg društveno-ekonomskog sistema. Nauka bi trebalo da se ponosi činjenicom da je sugerirala ne samo pravac raščišćavanja, nego i mnoga konkretna rešenja još davno, u vreme njihove opšte, pa i političke nejasnoće[15].

IV

I pored neminovnog slaganja sa tretiranim rešenjima Nacrta i Ustava, moguća su, ipak, i dalja poboljšanja.

1) Nacrt, pa ni Ustav, ne pravi razliku između društvenih sredstava u smislu kapitala i sredstava za proizvodnju u fizičkom smislu. Ono što društvo, to jest udruženi rad na najvišem nivou svoje udruženosti daje na korišćenje pojedinačnim kolektivima, to jest udruženom radu na najnižem stupnju njegove udruženosti, jesu društvena sredstva, ušteđen, fizički neizdiferenciran dohodak prošlih razdoblja. Sredstva za proizvodnju radni kolektivi kupuju, čime neizdiferenciranom dohotku daju konkretan fizički oblik. To je emanacija njihove poduzetničke, a ne svojinske funkcije. Fizički oblik društvenih sredstava je irelevantan. Takvo poimanje je čak važan aspekt onoga što nazivamo dohodovnim sistemom.

U svakom društvenom uređenju maksimum ovlašćenja u pogledu raspolaganja stvarima, bez obzira na to koliki je on po apsolutnom obimu, naziva se pravom svojine. U tom smislu radni kolektivi su vlasnici fizičkih sredstava za proizvodnju. Društveni karakter tih sredstava osiguran je društvenim vlasništvom nad sredstvima u smislu kapitala, još tačnije, institucionalnim uređenjem koje onemogućuje sticanje bilo kakvih monopolskih renti. Jedino zbog primarnog prava svojine svih i svakoga na društvenim sredstvima (u smislu kapitala, a ne i u smislu fizičkih sredstava, pošto je to, kao što smo videli, tehnički nemoguće) možda je bolje da za ovlašćenja pojedinačnih kolektiva ne koristimo izraz svojinska prava.

Uzgred, mešanje društvenih sredstava sa konkretnim sredstvima za proizvodnju vodi do ubrajanja materijalnih prava i novčanih sredstava u društvena sredstva (član 200). Zbrajanje tako definiranih sredstava svih radnih kolektiva ne bi dalo sumu sredstava kojima društvo raspolaže, nego nešto više. Očigledno se radi o suviše snažnom uticaju knjigovođa na formulacije Nacrta.

---

[14] *Zašto samoupravljanje ide sporije nego što smo očekivali*, „Borba", 5. decembar 1975.

[15] Na primer: *Svojina, naročito društvena, kao ekonomski pojam*, Srpska akademija nauka i umetnosti, 1965, str. 10—11; *Društvena svojina — kolektivna i individualna*, „Gledišta", 1968, str. 539—540.

2) Pravo svojine svakoga na sredstvima za proizvodnju u Nacrtu najčešće nastupa, odnosno konkretizovano je u obliku prava rada (član 3, stav 3). Po mome shvatanju, pravo rada je uže od svojinskog prava svih i svakoga. Mada rad možemo interpretirati vrlo široko, uključiti u njega i upravljanje sredstvima i minuli rad, ipak u raspodeli daje subjektu pravo samo na deo proizvoda, onaj koji je, tehnički posmatrano, proizvod rada. Međutim, udruženom radu pripada integralni proizvod, i to po osnovu svojinskog prava svih i svakoga. Pravo rada očigledno je konstruisano sa stanovišta raspodele u pojedinim granama u kojima „proizvod" svojine (monopola) treba neutralisati sa stanovišta ličnih dohodaka. Ipak, svakome radniku pripada, mada proporcionalno radu, i „proizvod" svojine, i to bez obzira na opremljenost sredstvima u konkretnom primeru. Pravo na rad mogla bi usvojiti i kapitalistička društva. U stvari, liberalistička ekonomija nezaposlenost smatra dobrovoljnom, rezultat nespremnosti radnika da rade za nadnicu koja omogućuje puno zaposlenje. Pravo na rad bez svojine na sredstvima za proizvodnju daje radniku samo egzistentni minimum, a ne daje mu i „proizvod" svojine. Pravo rada očigledno je nešto više od prava na rad. Njegova suština je, očigledno, pravo svojine na temelju rada.

3) Mada i Nacrt i Ustav negiraju svaki monopol, očigledno je da zaposleni u odnosu na nezaposlene monopolistički koriste sredstva za proizvodnju i da to nije samo faktičko stanje, nego je prihvaćeno kao normalno i Nacrtom i Ustavom. Dakle, društvena svojina ipak nije svojina svih i svakoga. Teorijsko-ideološki aspekt tog problema trebalo bi razraditi u diskusiji o Nacrtu. Važniji je praktički aspekt. Dosledno izvedeno pravo svih i svakoga ima značenje implikacije za raspodelu.

Drugi aspekt istog problema dolazi na videlo u svetlosti činjenice da sredstva za proizvodnju imaju tehnološki određen kapacitet. Ako radni kolektivi ta sredstva ne koriste shodno tehnološkim mogućnostima, pravo raspolaganja tih radnih kolektiva onemogućuje rad ne samo nezaposlenima, nego i drugim, boljim kolektivima. Kao društvena, sredstva bi trebalo da su na raspolaganju samo pod uslovom tehnološki optimalnog korišćenja. Monopolističko korišćenje nije prisvajanje samo stvarnog, nego i potencijalnog proizvoda. Potencijalni proizvod je precizno merilo veličine lagodnosti, nereda i slično koju uživaju odnosni kolektivi. I to je renta. Privredni sistem bi morao da sadrži mehanizam koji bi onemogućio da radnici okupiraju sredstva a da ih ne koriste shodno tehnološkim potencijalima. U toj svetlosti udruženost rada sa sredstvima za proizvodnju na najnižem nivou pokazuje se kao tehnološki problematična.

4) Mada shvatam potrebu reformuliranja osnovnog produkcionog odnosa, termin socijalističko samoupravljanje, predložen u diskusiji o Ustavu i sada o Nacrtu, ne izgleda najsretniji. Očigledno, pored socijalističkog, dopušta se nesocijalističko samoupravljanje. Participacija radnika u kapitalizmu, jedini relevantan primer učestvovanja radnika u odlučivanju na nivou preduzeća, teško bi se mogla supsumirati pod taj pojam, pošto je „nesocijalističko" ne-

gacija stvarnog samoupravljanja. Kao jedinstven istorijski razvojni proces, genus proximus je, očigledno, socijalizam, a administrativni, državni, samoupravni i slično mogu da služe jedino kao differentia specifica. I naš tip socijalizma nije razvojna faza samoupravljanja, nego socijalizma. Iz tog razloga društvena svojina kako je definiraju i Nacrt i Ustav je, u stvari, samoupravna socijalistička svojina za razliku od državne, administrativne i slične socijalističke svojine.

Živko K. Kostić

Definisanje rada kao kriterijuma u regulisanju odnosa u udruženom radu

Nacrt zakona o udruženom radu, koji predstavlja veoma širok, razvijen i razrađen obuhvat socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu, na način koji je u velikoj meri sistematičan, eksplicitan i jasan, svojim postavkama i rešenjima rađa potrebu mnogih novih, budućih teorijskih i metodoloških razrada.

S obzirom na to da je u osnovi socijalističkog samoupravnog udruženog rada „društveni karakter rada, koji proizlazi iz međusobne zavisnosti, povezanosti i odgovornosti radnika u udruženom radu u okviru društvene podele rada i društvene reprodukcije u celini, zasnovanih na dostignutom stepenu produktivnosti i opštem napretku materijalne osnove rada" (član 2) i da se kao društveno priznanje rada javlja dohodak koji je „osnovni motiv rada i merilo uspešnosti proizvodnje" (član 39), za regulisanje odnosâ u udruženom radu od bitnog je značaja definisanje rada kao kriterijuma raspodele.

U pogledu preciziranja rada kao kriterijuma raspodele Nacrt zakona o udruženom radu ostavlja izvesna otvorena pitanja koja će zahtevati teorijsku i metodološku obradu da bi se smisao

i duh zakona uspešno realizovao u praksi socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Na ta pitanja ukazuje se u sledećem izlaganju.

Pitanje kvalitativne strukture mase dohotka

Dohodak je definisan na opšteprihvaćen način. On čini kvalitativnu celinu. Nacrt zakona ne diferencira njegove delove prema faktorima koji su uslovili njihovo sticanje. Drugim rečima, on se, kao kvalitativno jedinstvena kategorija, podvrgava istim kriterijumima raspoređivanja i raspodele. U članu 88, stav 1. se kaže: „Kad se iz ukupnog prihoda osnovne organizacije nadoknade materijalni troškovi i troškovi amortizacije po minimalnim stopama propisanim zakonom, dobija se dohodak osnovne organizacije."

Izuzetak od navedenog kriterijuma čini jedino član 95, stav 1. i 2, koji govori o tri izuzetno ostvarene komponente dohotka: (1) dohodak ostvaren zahvaljujući izuzetnim prirodnim okolnostima, (2) dohodak ostvaren zahvaljujući izuzetnim tržišnim okolnostima i (3) dohodak ostvaren zahvaljujući „drugim izuzetnim pogodnostima". U članu 95. se u tom smislu kaže:

„U dohotku osnovne organizacije posebno se utvrđuje deo dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim prirodnim uslovima, koji je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili je rezultat drugih izuzetnih pogodnosti u ostvarivanju dohotka (u daljem tekstu: deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti), radi njihove zakonom ili samoupravnim sporazumom o udruživanju utvrđene namene.

Deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti utvrđuje se po kriterijumima i merilima predviđenim samoupravnim sporazumom ili zakonom".

Navedene izuzetno ostvarene komponente dohotka ne raspodeljuju se po kriterijumu „doprinosa u radu" i ne mogu biti izvor sredstava za sticanje ličnog dohotka. Ovo zbog toga što se sredstva za lični dohodak i sredstva za zajedničku potrošnju „izdvajaju zavisno od postignute proizvodnosti svoga rada i ... od ostvarenog uspeha upravljanjem i privređivanjem sredstvima" (član 100, stav 2).

Dosledno navedenoj definiciji dohotka (član 88, stav 1), pošto se od ukupnog prihoda odbiju materijalni troškovi i troškovi amortizacije, dobija se dohodak čiju ukupnu masu čine komponente uslovljene dejstvom tržišnih i dejstvom tehničkih faktora, izdiferencirane prema faktorima koji ih uslovljavaju:

$$\underset{(1)}{D} = \underset{(2)}{\overline{D}} \pm \underset{(3)}{D_{cq1}} \pm \underset{(4)}{D_{cq2}} \pm \underset{(5)}{D_{cmi1}} \pm \underset{(6)}{D_{cmi2}} \pm \underset{(7)}{D_{\tau 1}} \pm \underset{(8)}{D_{\tau 2}} \pm \underset{(9)}{D_{\tau 3}} \pm \underset{(10)}{d_{cq}} - \underset{(11)}{d_{u}} \pm \underset{(12)}{d_{cmi}} - d_{\rho\Phi}$$

gde je $\overline{D}$ — novostvorena vrednost; D_{cq1} — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja tržišne cene od vrednosti proizvoda i normalnim (konkurentnim) uslovima; D_{cq2} — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja tržišne cene od vrednosti proizvoda u izuzetnim tržišnim

uslovima; D_{cmi1} — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja tržišnih cena sredstava za proizvodnju od njihove vrednosti u normalnim uslovima; D_{cmi2} — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja tržišnih cena sredstava za proizvodnju od njihove vrednosti u izuzetnim tržišnim uslovima; $D_{\tau 1}$ — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja tehničke opremljenosti konkretnog od tehničke opremljenosti prosečnog proizvođača; $D_{\tau 2}$ — kvota dohotka koja je rezultat proizvodnje pod izuzetnim tehničkim uslovima; $D_{\tau 3}$ — kvota dohotka koja je rezultat izmene tehničkih faktora proizvodnje; D_{cq} — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja konkretne od prosečne tržišne cene proizvoda pod dejstvom subjektivnih faktora; d_u — kvota dohotka koja je rezultat subjektivno uslovljenih utrošaka sredstava za proizvodnju; d_{cmi} — kvota dohotka koja je rezultat odstupanja konkretnih nabavnih od prosečnih tržišnih cena sredstava za proizvodnju pod dejstvom subjektivnih faktora (ispitivanje tržišta); $d_{\tau\varphi}$ — kvota dohotka koja je rezultat dejstva fiksnih troškova pri nepotpunom korišćenju kapaciteta, relativno fiksnih troškova pri proizvodnji ispod gornje granice konkretne zone obima i pri odstupanju od optimalnog uloška u proizvodnju.

Od navedenih dvanaest komponenata dohotka Nacrt zakona predviđa izuzetan tretman samo za one koje su navedene pod rednim brojevima (3), (5) i (7). Iz kriterijuma za raspodelu sredstava za lični dohodak i za zajedničku potrošnju indirektno sledi zaključak da ove komponente dohotka ne mogu poslužiti kao izvor ličnog dohotka. Međutim, i između preostalih osam (izuzima se $\bar{D}$ — novostvorena vrednost kao neutralna kategorija) postoje velike kvalitativne razlike sa stanovišta Nacrtom zakona predviđenih kriterijumima „doprinosa u radu i zavisno od rezultata rada i poslovanja".

Pre svega, komponente dohotka pod rednim brojem (9) do (12) formiraju se u operativnom poslovanju pod dejstvom subjektivnih faktora: svako povećanje dohotka iz tih izvora zasluga je isključivo radnika u organizovanju rada i upravljanja; isto, samo s obrnutim dejstvom, znači i svako smanjenje dohotka iz tih izvora. Prema tome, promene dohotka pod dejstvom tih izvora mogle bi se u punoj meri slivati u sredstva lične i zajedničke potrošnje, što bi bilo potpuno u skladu s principima raspodele postavljenim Nacrtom zakona.

Nacrt zakona na isti način tretira i tržišne komponente pod rednim brojevima (2) i (4) iako one nastaju pod dejstvom ponude i tražnje, nezavisno od rada, a najčešće i nezavisno od „ostvarenog uspeha upravljanjem i privređivanjem sredstvima" (član 100, stav 2). Ne bi trebalo da promene (porast) ovih komponenata utiču na lični dohodak. Ako bi se njihove promene kanalisale prema fondu akumulacije, osnovne organizacije bi bile zainteresovane da vode racionalnu tržišnu politiku, iako bi ta zainteresovanost bila verovatno manja nego što je s ovakvim rešenjem po Nacrtu zakona, pri kome promene ovih komponenata mogu da služe i kao osnov promene ličnih dohodaka. Drugim rečima, ove kompo-

nente dohotka su sa svojim bitnim obeležjima znatno bliže komponentama navedenim pod (3) i (5), koje Nacrt zakona tretira kao „izuzetne", nego subjektivnim komponentama navedenim pod (9) do (12).

Najsloženija je problematika tehničkih i prirodnih komponenata navedenih pod (6) do (8). Nacrt zakona onu pod (7) tretira kao „izuzetno povoljne prirodne uslove", predviđa njeno zasebno iskazivanje, ali ne precizira njenu namenu u raspodeli. Uz to vrlo elastično mogu da se tumače „izuzetno povoljni prirodni uslovi". Međutim, sa stanovišta Nacrtom zakona predviđenih kriterijuma problematične su komponente pod (6) i (8) — prva kao rezultat odstupanja tehničke opremljenosti konkretnog od tehničke opremljenosti prosečnog proizvođača, a druga kao rezultat tehničkih racionalizacija i rekonstrukcija. Odnosno uvođenje nove tehnologije. Ako je do takvih pozitivnih odstupanja došlo pod dejstvom sopstvenih investiranja, onda se iz promene ovih komponenata mogu alimentirati i investicioni fondovi i fondovi lične i za jedničke potrošnje, potpuno u skladu s kriterijumima koje predviđa Nacrt zakona. Nacrt zakona eksplicitno predviđa ovakve solucije, ali za specijalne slučajeve — slučajeve zajedničkih ulaganja više osnovnih organizacija (član 66, stav 2. i član 68). Šta biva s ulaganjem sopstvenog dohotka u sopstvenu opremu u jednoj osnovnoj organizaciji? Ne vidi se da bi takva ulaganja trebalo sa stanovišta radnika i njihove lične i zajedničke potrošnje tretirati nepovoljnije nego što se tretiraju zajednička ulaganja više osnovnih organizacija.

Međutim, komponenta pod (6) može biti „nasleđena" ili rezultat zajedničkog ulaganja cele jedne republike ili cele zemlje (veliki energetski objekti, na primer). Neosnovano je i nije u skladu s principima navedenim u Nacrtu zakona tako „nasleđene" razlike u dohotku koristiti za beneficiranje radnika koji slučajno rade u tim organizacijama.

Pitanje tekućeg rada kao kriterijuma sticanja i raspodele dohotka

Iz odredaba Nacrta zakona koje se odnose na kriterijume raspodele „čistog dohotka" i odmeravanje visine ličnih dohodaka proizlaze izvesni problemi od kojih neke Nacrt ne rešava, a neke samo delimično rešava.

Proizvodnost rada radnika je direktni kriterijum odmeravanja njegovog ličnog dohotka. U članu 110, stav. 1. Nacrta zakona se kaže: „Lični dohodak radnika utvrđuje se prema rezultatima njegovog rada i prema njegovom ličnom doprinosu koji je svojim tekućim radom i privređivanjem društvenim sredstvima kao svojim i društvenim minulim radom dao povećanju dohotka osnovne organizacije u skladu s načelom raspodele prema radu i srazmerno porastu proizvodnosti svoga rada i rada radnika u drugim osnovnim organizacijama sa kojima je udružio rad i sredstva." Nacrt, međutim, ne definiše proizvodnost rada. S obzirom na zna-

čaj i društvenu težinu ovog kriterijuma, nju bi svakako trebalo definisati, jer su shvatanja različita, a metodologije izražavanja još različitije. Kad je Nacrt u članu 124. našao za potrebno da objasni kako se izračunava dohodak po radniku i slično (što nije bilo nužno), sigurno je bilo mnogo važnije dati metodološko rešenje za izražavanje proizvodnosti rada radnika. Ovo utoliko pre što ekonomska praksa najčešće pribegava metodološkim rešenjima koja potpuno deformišu koncept proizvodnosti rada. Čak je, verovatno pod uticajem te prakse, i sam Nacrt u članu 123. stavio kao pokazatelj broj 1 dohodak po radniku. Ekonomska praksa u tom pokazatelju vidi izraz proizvodnosti rada. Ako se i u Nacrtu tako mislilo, onda je to pogrešno u odnosu na osnovnu koncepciju proizvodnosti rada, a osnovni kriterijum raspodele prema proizvodnosti rada radnika je time faktički mimoiđen. Napred izneta analiza komponenata dohotka to ubedljivo pokazuje: samo prva komponenta (novostvorena vrednost) po radniku predstavlja proizvodnost rada, dok ostalih 11 ne. A radniku je mnogo lakše „boriti se za višu proizvodnost rada po radniku" preko tih 11 komponenata koje nisu proizvodnost nego preko one jedne koja zaista jeste proizvodnost.

Ostvareni uspeh je drugi ključni kriterijum. U članu 100, stav 2. Nacrta zakona se kaže: „Raspoređujući čisti dohodak, radnici u osnovnoj organizaciji dužni su da izdvajaju sredstva za lične dohotke i za zajedničku potrošnju zavisno od postignute proizvodnosti svoga rada i... od ostvarenog uspeha upravljanjem i privređivanjem sredstvima". Ostvareni uspeh u Nacrtu zakona takođe nije definisan. U stvari, jedino se u članu 123. govori o nekih 8 pokazatelja koji se tretiraju kao „pokazatelji ostvarenog uspeha". To je, međutim, vrlo sporno: neki od njih uopšte ništa ne kažu o „ostvarenom uspehu", drugi nešto kažu. Čak i kad bi svi ti pokazatelji bili prvorazredni pokazatelji ostvarenog uspeha, oni se ne bi mogli praktično efikasno koristiti kao kriterijumi raspodele: ne može se jedan dohodak deliti po 8 različitih merila za raspodelu; u jednoj osnovnoj organizaciji će jedno merilo imati prevagu, u drugoj — drugo, što vodi ka deformisanju kriterijumâ.

Kriterijum „ličnog doprinosa" (član 110, stav 1) takođe nije definisan. On može da se meri (u najboljem slučaju) na izvršnim radnim mestima tehnološke faze u proizvodnji. Ne može se meriti: na organizacionim radnim mestima iste te faze; na organizacionim i na izvršnim radnim mestima pripremne i završne faze procesa rada. Za neproizvodne delatnosti problem je još komplikovaniji. Zakon ga može rešiti samo u onoj meri u kojoj su ga ekonomska nauka i praksa objektivizirale. Međutim, nužno je da zakon reguliše slučajeve za koje nema naučnih rešenja, kao što je ovaj. Recimo, tamo gde se ne mogu meriti lični doprinosi zajedničkom rezultatu, oni se mogu na određen način upoređivati s ličnim doprinosima zajedničkom rezultatu onih radnika čiji se doprinosi mogu meriti.

Rad kao kriterijum je ipak osnovni kriterijum raspodele, što proizlazi iz odredaba Nacrta zakona. Rad u tome svojstvu, među-

tim, nije uopšte definisan ni kvalitativno ni kvantitativno. S obzirom na značaj toga kriterijuma, osnovni je zadatak definisanje rada kao merila raspodele.

U svima citiranim, a i u drugim odredbama Nacrt zakona predviđa rešavanje nerešenih pitanja uglavnom samoupravnim sporazumevanjem. Ovo, svakako, proizlazi iz osnovne koncepcije samoupravljanja i regulisanja međusobnih odnosa u udruženom radu. Međutim, za ključna pitanja, ako se rešavaju sporazumevanjem i dogovaranjem, moraju se dati ipak određeni kriterijumi da bi se sistem sticanja i raspodele dohotka očuvao kao sistem i da se ne bi osnovni principi raspodele deformisali.

Pitanje minulog rada kao kriterijuma raspodele dohotka

Nacrt zakona, pored tekućeg rada radnika i pored njegovog doprinosa uspešnosti privređivanja, predviđa kao kriterijum i „privređivanje društvenim sredstvima kao svojim i društvenim minulim radom". Nacrt zakona, međutim, ne definiše minuli rad. Pored onog što je rečeno u citiranom članu 110, stav 1. Nacrta zakona, u članu 66, stav 2. se kaže: „Učešće u zajedničkom dohotku utvrđuje se prema doprinosu koji su radnici u osnovnim organizacijama dali ostvarivanju toga dohotka svojim tekućim radom (učešće po osnovu tekućeg rada) i privređivanjem udruženim sredstvima (učešće po osnovu minulog rada)", a u članu 68. se precizira: U okviru učešća u zajedničkom dohotku osnovna organizacija koja je udružila sredstva ima, po osnovu minulog rada, pravo na: 1) povraćaj vrednosti udruženih sredstava ...; 2) naknadu za privređivanje udruženim sredstvima u unapred utvrđenom iznosu ili u iznosu utvrđenom po merilima u skladu sa samoupravnim sporazumom, u oblicima utvrđenim tim sporazumom". S obzirom na formulacije odredaba u kojima se minuli rad pominje i s obzirom na načelno moguća rešenja, ovde se javljaju izvesne dileme.

U nedostatku definicije minulog rada, Nacrt zakona, predviđajući način primene ovog kriterijuma u raspodeli ličnog dohotka, u članu 111, stav 3. kaže da će se „osnovi i merila ... utvrđivati samoupravnim sporazumom". Ova odredba, međutim, ne obezbeđuje ujednačenost primene ovog kriterijuma, jer su stavovi o minulom radu vrlo neujednačeni. U ekonomskoj teoriji on se tretira kao rad materijalizovan u sredstvima za proizvodnju; rad „ugrađen" u radnike (recimo, izgradnja njihove kvalifikacije, što je posebna vrsta investiranja) tu do sada nije obrađivan. U citiranom članu 68. Nacrta zakona minuli rad se tretira u sličnom smislu, jer se radi o posebnom slučaju sticanja zajedničkog dohotka više osnovnih organizacija koje svoja sredstva zajednički ulažu i po osnovu vrednosti tih sredstava imaju pravo na „naknadu za privređivanje", a ona služi kao jedan od izvora ličnog dohotka. U ekonomskoj praksi minuli rad je tretiran kao „radni staž", što, razume se, predstavlja nešto sasvim drugo od minulog rada u sred-

stvima za proizvodnju. U vezi s ovim dilemama, a polazeći od citiranih odredaba Nacrta zakona, postavljaju se kao otvoreni problemi primene ovog kriterijuma.

Nacrt zakona predviđa mogućnost sticanja zajedničkog dohotka po osnovu zajedničkog ulaganja sredstava više osnovnih organizacija, a način sticanja se reguliše samoupravnim sporazumom. Međutim, nova jedinica u koju se ulaže može i sama da ispunjava uslove da postane osnovna organizacija, u kom slučaju ona odlučuje o sticanju i raspodeli dohotka, a ne osnovne organizacije „investitori". A ako ona ne ispunjava te uslove, ostaje otvoren problem: da li se ona samoupravnim sporazumom može ograničiti samo na sopstvenu prostu reprodukciju ili joj se mora obezbediti i, proširena reprodukcija?

Ako se minuli rad u zajednički uloženim sredstvima više osnovnih organizacija, u smislu rečenog, tretira kao osnov i kao merilo za sticanje dohotka, onda još više osnova za takvo sticanje ima osnovna organizacija koja sopstvenu akumulaciju investira u sopstvenu proširenu reprodukciju. Indirektan osnov za ovakvu interpretaciju daje citirani član 110, stav 1.

Ako citirana odredba člana 100, stav 1. daje osnov (a ona to, kao što je rečeno, daje) za tumačenje u smislu rečenog, ona daje osnov i da se sva uložena društvena sredstva primene kao kriterijum za sticanje dohotka, odnosno čak za sticanje ličnog dohotka. Svakako ne bi trebalo očekivati da Nacrt zakona ostane na ovako širokim okvirima mogućnosti interpretiranja minulog rada kao merila za sticanje dohotka, posebno ličnog dohotka.

„Radni staž", koji je ekonomska praksa do sada primenjivala kao jedini kriterijum po osnovu minulog rada, verovatno treba prihvatiti, ali samo kao jedan od kriterijuma po osnovu minulog rada. Logika ovog prihvatanja leži u činjenici da rad, pored svog društveno korisnog efekta, razvija i ličnost radnikovu, a to se razvojno dejstvo može tretirati kao proporcionalno dužini radnog perioda (vremenu „staža"); laganim procesom investira sam u sebe neposredno znanje i umešnost.

Još više ima osnova da se svako investiranje u radnika koje ima za rezultat izgradnju njegovog kvalifikacionog profila uzme kao kriterijum za sticanje ličnog dohotka po osnovu minulog rada, analogno investiranju u mašine. Ekonomska osnovanost takvih ulaganja može i kvantitativno da se verifikuje, a mogu da se provere i granice njihove ekonomičnosti, odnosno okviri izvan kojih ona postaju neekonomična.

Pitanje kvalitativnog definisanja tekućeg rada kao kriterijuma raspodele

U članu 113, stav 2, u kome se kaže: „Doprinos radnika u radu utvrđuje se zavisno naročito od složenosti rada, odgovornosti u radu, uslova pod kojima radnik radi, radnog učinka, ostvarenih ušteda u radu i u korišćenju radnog vremena, novatorstva i racionaliza-

cije" — pomešane su tri različite stvari: (1) doprinos radnika u radu, koji je izražen „radnim učinkom", „novatorstvom" i „racionalizacijom"; (2) uštede radnog vremena, koje su doprinos samo ako su iskorišćene za proizvodnju, a onda je to već izraženo „radnim učinkom"; (3) složenost rada, odgovornost, uslovi, što ne predstavlja nikakve „doprinose", već označava kvalitativne zahteve poslova. Upravo zbog ovih poslednjih treba analizirati navedenu odredbu, jer je to jedina odredba u kojoj se daju osnovi za iznalaženje kvalitativnih obeležja rada. Naime, polazeći od ovih zahteva poslova, treba kvalitativno determinisati rad. Suština toga kvalitativnog determinisanja je u objektiviziranju subjektivnih obeležja rada da bi on mogao da posluži kao merilo raspodele dohotka.

Objektiviziranje subjektivnih obeležja rada

Da bi rad mogao biti merilo sopstvenih rezultata, odnosno radnikovog doprinosa proizvodnji, on mora biti objektiviziran u dva pravca: prvo, sa stanovišta zahteva posla u smislu u kome je to navedeno u citiranom propisu: radnik mora imati onu vrstu kvalifikacije, onu odgovornost i onu sposobnost koju zahtevaju konkretni uslovi rada da bi posao mogao racionalno obaviti; drugo, on mora imati onaj stepen kvalifikovanosti koji je potreban za racionalno obavljanje konkretnog posla, da radi normalnim intenzitetom i da primenjuje racionalne metode rada. Međutim, determinante kakve su „racionalno", „normalno" i slično nisu dovoljno precizne za objektiviziranje navedenih subjektivnih kvaliteta rada.

Stepen kvalifikovanosti i intenzitet konkretnog rada na bazi koga se ova dva svojstva rada objektiviziraju moraju biti kvantitativno izraženi. Analogno tome, objektivizirana metoda rada mora biti optimalna u odnosu na sve ostale raspoložive moguće metode. Jedino na bazi ovako utvrđenih standarda rada vreme trajanja procesa rada može se uzeti kao objektivno merilo radnih učinaka i, dosledno tome, kao kriterijum raspodele dohotka kao rezultata rada.

Standard stepena kvalifikovanosti

Prihvaćeno je gotovo kao aksiom da sa porastom stepena kvalifikovanosti raste i radni učinak, iako to, uzeto strogo naučno, može da se prihvati samo kao tendencija u određenim granicama promena. Dalje, prihvaćeno je, opet gotovo kao aksiom, da je uslov za porast stepena kvalifikovanosti porast učenja, a uslov za porast učenja je porast izdataka (troškova) za učenje. Na odnosima između kretanja i međuzavisnosti ovih pojava — troškovi učenja kvalifikacija kao rezultat učenja, učinak kao rezultat iskorišćenja kvalifikacije — zasnivamo standard stepena kvalifikovanosti: za standardnu uzimamo onu kvalifikovanost koja, korišćena u konkretnom procesu rada, daje rezultate sa najnižim troškovima iz-

gradnje te kvalifikovanosti po jedinici proizvoda. Sa stanovišta ekonomičnosti i produktivnosti ona je optimalno rešenje: sa porastom konkretne iznad ove standardne kvalifikovanosti učinak raste srazmerno sporije, te se troškovi izgradnje takve kvalifikovanosti povećavaju po jedinici proizvoda; obrnuto, sa smanjenjem konkretne ispod ove standardne kvalifikovanosti učinak se srazmerno brže smanjuje, tako da su opet troškovi po jedinici srazmerno veći nego kod standardne kvalifikovanosti.

Standardni intenzitet rada

Prihvaćeno je gotovo kao aksiom da radni učinak raste sa porastom radnog intenziteta. Takođe je prihvaćeno kao aksiom da sa porastom intenziteta rada raste i trošenje radne snage u istoj proporciji. Iako ovo važi samo u određenim granicama i kao približno tačno, na odnosu između dinamike ovih pojava — radni intenzitet, učinak, utrošci radne snage — gradimo standard intenziteta rada: pod standardnim intenzitetom podrazumevamo onaj radni intenzitet pri kome se ostvaruju minimalni utrošci radne snage po jedinici proizvoda. On je i optimalan sa stanovišta zahteva principa produktivnosti i principa minimalnog trošenja radne snage: porast intenziteta iznad standardnog ima za posledicu ili srazmerno sporiji ili nikakav porast učinka, dok smanjenje intenziteta ispod standardnog ima za posledicu srazmerno brži pad učinka, tako da se i u jednom i u drugom slučaju utrošci radne snage po jedinici proizvoda povećavaju.

Standardna metoda organizacije rada

Izbor optimalne metode konkretnog rada može samo empirijski da se verifikuje. Na jednom konkretnom poslu postoji više, na drugom manje mogućnosti izbora. Kao standardnu metodu organizacije rada podrazumevamo onu kojom se postiže najkraće trajanje rada po jedinici konkretnog proizvoda. Primenom te metode — uz poštovanje standardne kvalifikovanosti i standardnog intenziteta rada — na optimalan način se zadovoljava princip produktivnosti.

Primenom navedenih standarda na konkretni proces rada taj proces se objektivizira, a vreme rada dobija sledeća obeležja: (1) ono postaje optimalno vreme rada sa stanovišta principa produktivnosti, ekonomičnosti i optimalnog psihofiziološkog naprezanja; (2) iz njega su eliminisani svi subjektivno uslovljeni utrošci radne snage (nekorisna trošenja radne snage); (3) vreme rada na bazi ova tri standarda merljivo je u časovima rada; (4) vreme rada jednog radnika na bazi ova tri standarda prevodivo je u vremenske ekvivalente rada bilo kog drugog radnika čiji je rad računat na bazi ova tri standarda; (5) zbog svih prethodnih karakteristika, vreme konkretnog rada radnika standardne kvalifikova-

nosti koji radi standardnim intenzitetom uz primenu standardne metode organizacije rada može da se uzme kao objektivni etalon za merenje doprinosa konkretnog radnika ostvarenom učinku u konkretnoj situaciji.

Pitanje kvantitativnog definisanja tekućeg rada kao kriterijuma raspodele

U citiranom članu 113, stav 2. data je jedina odredba u Nacrtu zakona u kojoj se indirektno ukazuje na kvantificiranje rada. Međutim, ako doprinos treba meriti radom, — a to je uslov da bi rad mogao da se uzme kao kriterijum raspodele dohotka — potrebno je utvrditi i kvantitativnu i kvalitativnu komponentu rada, bez čega je iluzorno verovati da se može uspešno meriti radni učinak.

O tome, međutim, Nacrt zakona ništa ne govori. I uopšte, u vezi s ovim i sa ranijim ukazivanjima na praznine u Nacrtu zakona (stepen kvalifikovanosti, intenzitet rada, metode organizacije rada), treba naglasiti uočljivu neujednačenost Nacrta zakona u stavovima prema pojedinim ekonomskim kategorijama ili metodološkim pokazateljima koji se regulišu ili ih treba regulisati. U vezi s radom, recimo, obrađeni su zahtevi poslova (član 113, stav 2), ali nisu obrađeni problemi stepena kvalifikovanosti istog rada, intenziteta rada i slično. Nisu pomenute ni osnove (tehnički normativi, normativi hronometrisanjem, empirijski normativi) za kvantificiranje objektivno potrebnog rada. To se ne bi smelo mimoići. Ovo utoliko pre što Nacrt zakona za metodološki jednostavniju i lakšu problematiku — problematiku materijalnih troškova — predviđa način utvrđivanja (tehnički normativi gde ih ima, odluka radnika gde ih nema, po članu 89, stav 3), što u praksi uopšte ne predstavlja problem.

Kvantitativni odnos između rada radnika u proizvodnji osnovnih organizacija i rada radnika u radnim zajednicama tih osnovnih organizacija je veoma složen. Vreme rada prvih je uglavnom merljivo primenom instrumenata i metoda opšte prihvaćenih u praksi (tehnički normativi, hronometrisanje, empirijsko normiranje). Vreme rada drugih uglavnom je nemerljivo. Međutim, nužno je dati orijentacione parametre za utvrđivanje odnosa između rada radnika u proizvodnji i rada radnika u radnim zajednicama (odnosno zajedničkim službama tamo gde one nisu formirane u radne zajednice). Radnici će to morati rešavati svojim samoupravnim sporazumima o sticanju i raspodeli dohotka. Međutim, materija je toliko složena da bi njima u rešavanju tih pitanja bila dragocena svaka zakonska smernica o podlogama od kojih treba poći, kao i svaki zakonski zahtev usmeren na preciziranje ciljeva koje treba ostvariti.

Bogdan Pilić

Udruženi rad, opština i proširena reprodukcija

Idejno-politička akcija koju Savez komunista vodi sa ciljem nalaženja najboljih društvenih i normativnih opredeljenja u pogledu daljeg razvoja socijalističkog samoupravnog društva u Jugoslaviji sve se uspešnije privodi kraju. Rezolucije Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije iz 1971. godine, zatim prva i druga faza ustavne reforme, odluke Desetog kongresa SKJ, kao i najnoviji rad na sistemskim zakonima — među kojima, nema sumnje, posebno mesto pripada Zakonu o udruženom radu — predstavljaju samo etape i rezultate koji su ostvareni u našem samoupravnom socijalističkom razvoju. Rešenja do kojih smo došli imaju svoj koren u doslednoj razradi, u našim konkretnim uslovima, Marksove vizije asocijacije slobodnih proizvođača, sa jedne strane, ali i u kritičkoj analizi sopstvene prakse, od uvođenja samoupravljanja naovamo, s druge strane. Time su zadovoljena dva postulata: idejna zasnovanost i praktična životna sposobnost našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. Time „jugoslovenski eksperiment", bar sa teorijsko-normativnog stanovišta, stiče sve potrebne uslove da u punijoj meri nego do sada postane unutrašnje koherentna i stabilizovana stvarnost. A tek ona može da dâ pravi sud

o vrednosti ideje i, što je mnogo važnije, podsticaj radnim ljudima da je prihvataju i dalje razvijaju, čime ona postaje i materijalna snaga.

Ukupnost dosadašnjih napora i ostvarenja bila bi nedovoljno iskorišćena ako ne bi poslužila novim koracima u revolucionarnom menjanju datog stanja, u njegovom usaglašavanju sa progresivnim htenjima i novim odnosima, među kojima, u narednoj etapi, izuzetan značaj pripada ovladavanju viškom rada od strane njegovih stvaralaca.

Za razliku od sredstava proste reprodukcije, čije korišćenje je delom objektivno uslovljeno, a delom predmet društvene konvencije, to jest saglasnosti i dogovora, koja se u svome bitnom delu teže može osetnije da menja, višak rada, neophodan za proširenu reprodukciju, predstavlja sredstva kojima društvo mnogo slobodnije raspolaže i njima usmerava svoj razvoj. Otuda se i samoupravljanje, kada je reč o materijalnim uslovima života, ponajviše može da manifestuje na planu proširene reprodukcije, naročito ako problem dugoročnije posmatramo. Osim toga, samoupravljanje bi ostalo krnje ako bi se ograničilo samo na okvire organizacije udruženog rada, makar se ona povezivala i u šire tehno-ekonomske komplekse. Putem delegatskog sistema se radnička klasa, sada već preovlađujuća u našoj društvenoj strukturi, u savezu sa drugim radnim ljudima grada i sela, po Marksu, „organizuje kao država... koja to dobrim delom već nije", i tako, kroz opštinu, pokrajinu i republiku do federacije, izlazi na široku političku scenu. Imajući u vidu ovakvu samoupravnu integraciju društva i pomenuto ovladavanje viškom rada, očigledno je da u stvorenim ustavno-sistemskim uslovima organizovanja i rada udruženi rad i opština predstavljaju dve osnovne društvene ćelije i nosioce akcije menjanja stanja, posebno putem razvoja, dakle u procesu proširene reprodukcije. A razvoj do 1980, odnosno 1985 godine, pa i dalje, upravo se nalazi u središtu naše pažnje, dogovaranja i ostvarivanja.

Društvena zaokupljenost izuzetno složenim i važnim pitanjima materije Nacrta zakona o udruženom radu kao da, verovatno prolazno, ostavlja u drugom planu pitanje inkorporiranja udruženog rada u društveno-politički sistem, što, zajedno sa nekim predloženim rešenjima Nacrta zakona o udruženom radu[1] stvara utisak o svojevrsnom socijalističko-samoupravnom „laissez-faire" pristupu problemu. Otuda i aktuelan podsticaj, ali i, nezavisno od toga, stvarna potreba za sugeriranim tripartitnim pristupom u analizi aktuelnih društvenih zadataka.

Pitanja o kojima je reč, ma koliko bila aktuelna, dugoročnijeg su karaktera, sa stanovišta vremenskih mogućnosti njihovog ostvarenja, ali i suštinski značajna kako u pogledu teorije i prakse tako i u pogledu društvenog sistema i politike. Konkretni pojavni

[1] Vidi iscrpnije u autorovom prilogu *Karakter i sistematika Nacrta zakona o udruženom radu — s posebnim osvrtom na društveno-politički sistem*, na savetovanju Saveza ekonomista Jugoslavije o Nacrtu ZUR, Opatija, 14—15. jun 1976.

oblici problema i društvena opredeljenja (normativna i politička), o kojima će biti reči, mogu se tokom vremena i menjati, dok suština društvenih odnosa zadugo ne.

Između brojnih problema koji zaslužuju pažnju za našu analizu smo odabrali samo četiri: dva se tiču sistema dohotka i samoupravne integracije društva, a druga dva definisanja ciljeva i pravaca društveno-ekonomskog razvoja i povećanja racionalnosti i efikasnosti društvenog rada. Razmotrimo ih najpre ponaosob, a posle u ukupnosti i međupovezanosti, sve sa stanovišta progresivne društvene akcije.

Identifikacija i konstituisanje dohotka delova celine

Naša društvena teorija i praksa se suočavaju sa tri značajna procesa u sklopu društvenog rada, naročito udruženog, — sa tehničko-tehnološkom specijalizacijom, diverzifikacijom programsko-proizvodne orijentacije i dislokacijom aktivnosti. Svaki od njih, manje ili više, ima značaja za organizaciono-samoupravno i poslovno-dohodovno osamostaljenje dela organizacije udruženog rada, pod kojim se nikako ne može podrazumevati dekompozicija, nego rekompozicija, a na toj osnovi i povezivanje sa drugim organizacijama, što, posmatrano u celini, znači i integraciju udruženog rada u stvarnosti. Tek na takvoi osnovi je u potpunosti opravdano govoriti o društvenoj privredi, ne kao o apstraktnoj i mehaničkoj celini, nego, u osnovi, kao o homogeniziranom organizmu.

Analiza prvog procesa, uzimajući za predmet istraživanja proizvodne delatnosti (industriju, poljoprivredu — društveni sektor, građevinarstvo i zanatstvo — proizvodni sektor), u razdoblju 1954—1973. godine pokazala je opadanje broja radnih organizacija za 1/3, porast broja zaposlenih za 2,3 puta, a dohotka (u cenama 1966. godine) za 5,7 puta. Takav rast radnih organizacija znači i tehničku podelu rada, zaokružavanje faza proizvodnje i njihovo osamostaljivanje. Nekadašnje „ekonomske", to jest „radne jedinice" (koje nisu identične sa OOUR-ima) su to lepo pokazale, bar kao tendenciju. Inače, fenomen unutrašnje organizacione podele preduzeća u kapitalističkom svetu samo ukazuje na objektivnu potrebu, mada se ona različito rešava, zavisno od datih društvenih odnosa. Sa tim procesom i dalje treba računati.

Diverzifikacija sadržaja rada se ogleda u brzom narastanju takozvanih sporednih delatnosti u okviru radnih organizacija, sa drugačijom „osnovnom delatnošću" (koristimo stari termin mada ga život odbacuje, jer je osnovna delatnost ona od koje se živi, stvara dohodak). Analiza industrije, poljoprivrede — društvenog sektora, građevinarstva i saobraćaja je pokazala da u razdoblju 1959—1973. godine (period uslovljen statističkim informacijama), takozvane osnovne delatnosti i dalje uzimajući broj zaposlenih kao osnov rastu uz indeks 155, a takozvane sporedne uz 376, dakle za 2,4 puta brže. Ili, još jedan jasniji primer koji prethodni proces

ilustruje na primeru trgovine. Takozvana osnovna delatnost industrije, poljoprivrede i saobraćaja beleži indeks 159, a trgovina u njihovom okviru indeks 827, dakle 5,2 puta brže. Istovremeno samostalna trgovina pokazuje indeks 309. Takva kretanja su delimično objektivno uslovljena, a delimično su rezultat ranijih ekonomskih odnosa.[2] Danas, posle kritičke analize naše protekle prakse i saznanja do kojih se na njenoj osnovi došlo, ovde nije ni potrebno posebno objašnjenje uzroka, pojavnih oblika i društveno-ekonomskih posledica, koje su upravo i predmet nastojanja za izmenama.[3] Upozorićemo na još jedan podatak: dohodak po zaposlenom u „osnovnoj" delatnosti prema dohotku u jedinici koja se bavila trgovinom odnosio se kao 100 : 143, dok je u samostalnoj trgovini išao i do 190. Naravno, tu treba imati u vidu razlike u kvalifikacionoj strukturi i još neke momente, ali to ipak ne isključuje zaključak o gorem položaju „osnovnog" proizvođača. Veliko je pitanje kako bi prikazani procesi tekli da je od početka bila onemogućena neravnopravnost, a radnici bili upućeni na udruživanje rada i sredstava sa specijalizovanim radnim organizacijama, pri čemu bi, verovatno, mogla biti nađena i rešenja racionalnija od postojećih, koja sada treba preispitivati sa novih pozicija.

Što se tiče procesa teritorijalne i lokacione prirode, on je najčešće uslovljen ubrzanijim razvojem pojedinih opština ili regiona, koje se oslobađaju elemenata ekonomske i društvene nerazvijenosti, ali i fizičkim razdvajanjem delova proizvodnog procesa uslovljenim pomenutom specijalizacijom, a u nekim slučajevima, za sada još ne i brojnim, ali vrednim pažnje, prilikom razvijanja privredne aktivnosti van zemlje. Industrija i građevinarstvo su tu najviše tangirane delatnosti, dok u poljoprivredi dejstvuju drugi uzroci.

Iz svega iznetog proizlazi da se ne radi o pukoj samoupravno-organizacionoj formi koju kao takvu treba zadovoljiti, a takva gledišta se još mogu sresti, nego o složenom tehnološko-organizacionom i društveno-ekonomskom problemu.

Naš novi Ustav i razrada njegovih načela u sistemskim zakonima pokazuju izuzetno razumevanje činjenice da se savremena tehnologija, organizacija i samoupravljanje ne samo mogu uskladiti, nego i da jedno drugo uslovljavaju i unapređuju. Tvrditi suprotno znači, u najmanju ruku, ne razumeti problem. Borba za afirmaciju stavova SKJ, međutim, ne može na prvo mesto, a naročito ne i kao jedini pristup, staviti i prihvatiti političko karakterisanje drugačijih i suprotnih gledišta. Suština stvari je u tome da je potrebno učiniti dalje korake u razradi već utvrđenih principa, u njihovoj funkcionalnoj konkretizaciji. U tome naročit značaj sa stanovišta identifikacije i konstituisanja dohotka delova celine — odnosno osnovnih organizacija udruženog rada u sklopu

---

[2] Rezultate istraživanja ovog problema je autor saopštio u *Tipologija, organizaciona struktura preduzeća i samoupravljanje*, na savetovanju Saveza inženjera i tehničara Jugoslavije, Šibenik, 1970.

[3] Vidi iscrpnije u Platformi za Deseti kongres SKJ.

radne organizacije ili radnih organizacija u okviru složenih organizacija udruženog rada — imaju interni obračuni (kalkulacije) i cene razmene, odnosno interna mobilnost sredstava, njihovo udruživanje i raspodela zajednički ostvarenog dohotka. Sva ta pitanja su već uočena, definisana, ali kriteriji za njihovu konkretizaciju sada predstavljaju ona rešenja koja mogu otvoriti put „čistim računima" koji treba da pomognu pri konstituisanju dohotka koji će u najvećoj mogućoj meri izraziti radni doprinos kolektiva. Od izbora kalkulativnih ili tržišnih cena zavisi dohodak i akumulacija, a od nje razvojne mogućnosti i zadovoljavanje zajedničkih i opštih potreba. Morfološka analiza tržišnih odnosa — kojoj do sada kod nas ni u teoriji, a još manje u praksi nije poklonjena sva potrebna pažnja — treba da odgovori na pitanje gde će se tržišna cena moći, i u kojoj meri, odnosno pod kakvim uslovima, prihvatiti kao osnova ili orijentacija, a gde će se morati potražiti druge osnove kalkulacije. A za svaku kalkulaciju, pošto se za nju nađu principijelne osnove i metode njenog utvrđivanja — koje moraju podrazumevati samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i obavezno respektovati širi društveni interes i potrebe razvoja — može se reći da je tada stručno i tehničko pitanje. Na toj tački je sada potrebna pomoć nauke i opredeljenje društva, mada nismo ni bez iskustava ni bez potrebnih osnova za bližu razradu.[4]

Konstituisanje dohotka osnovnih organizacija udruženog rada na osnovama radnog doprinosa i samoupravnog odlučivanja, treba očekivati, pokazaće drugačije odnose kako između pojedinih učesnika — organizacija udruženog rada — reprodukcionog procesa tako i u okviru same organizacije. Kao posledica tih promena može doći i do drugačijeg teritorijalnog rasporeda dohotka, odnosno do stupanja drugih nosilaca odluke u funkciju, što, u zavisnosti od različito viđenih razvojnih potreba i mogućnosti date opštine ili regiona, može dovesti do menjanja razvojnih ciljeva i pravaca u odnosu na utvrđene. Naime, još jasnije govoreći, u uslovima odlučivanja u centru radne organizacije bilo je i još ima koncentracije akumulacije u sedištu njenog usmeravanja po odlukama tog centra. Da bi se moglo nastaviti tim putem, sada je potrebna saglasnost i osnovne organizacije udruženog rada, a na određen način i opštine u kojoj ona ostvaruje aktivnost. Ustav SFRJ (u članu 116. i 117) jasno govori o pravu i dužnosti opštine da „usmerava i usklađuje privredni i društveni razvoj", a s obzirom na mogućnost, a u nekim slučajevima i obavezu, da se opštine udružuju u gradske i regionalne zajednice, u kom slučaju se prenose na

---

[4] Svoj stav o ovim pitanjima — istina, u nerazrađenoj formi — autor je prvi put izneo u referatu na Trećem kongresu ekonomista Jugoslavije, u Zagrebu, 1958. godine, pod naslovom *Ekonomski razvoj i politika cena* („Ekonomist", br. 1—2/58). Iscrpnije tretiranje ovog pitanja vidi u referatu *Osnove sistema raspodele u samoupravnom socijalizmu — Aktuelni teorijsko-metodološki problemi*, na savetovanju Centra za ideološko-političko obrazovanje CK SK Crne Gore, jun 1975 („Praksa", br. 5—6/75).

njih i određeni poslovi, problem može biti još složeniji.[5] Ovom mišljenju ide u prilog i rezultat analize o formiranju i korišćenju dohotka u republičkim i pokrajinskim gradovima, s jedne, i u ostalim opštinama, s druge strane. Uzimajući prosečan dohodak društvene privrede po zaposlenom, pomenuti centri pokazuju indeks 119,8, a ostale opštine 93,1. Slično se, samo nešto više u korist ličnih dohodaka u centrima, a manje u ostalim opštinama, formiraju i ta sredstva za život zaposlenih. Međutim, investicije u osnovna sredstva u centrima beleže indeks 105,3, a u ostalim opštinama 98,2; dakle, razlika je mala. Oštre razlike u korist republičkih i pokrajinskih centara (172,1 : 75,1) zapažaju se kod rashoda društvenih delatnosti. Drugim rečima, u centrima se nešto više izdvaja za lični standard, slično za investicije, a osetno više za društveni standard, pri čemu je deo sredstava (mada ne presudan) došao upravo iz „ostalih" opština. Uzimajući te odnose više kao indiciju da može biti problema nego kao vernu sliku stanja koje bi trebalo menjati, sigurno je da povezivanje udruženog rada u društveno-političkim zajednicama predstavlja određenu potenciju sa kojom treba računati. A tu su i ostali građani čiji delegati mogu biti dosta uporni kada se bude radilo o mestu gde će se investirati neto akumulacija. Sve to traži brižljivu razradu i usklađivanje društveno-ekonomskog i društveno-političkog sistema, posebno u Nacrtu zakona o udruženom radu.[6]

Afirmacija samoupravne baze i integracije

Osposobljavajući samo jednu od dve osnovne ćelije našeg društva, osnovnu organizaciju udruženog rada, da se prihvati svojih funkcija, ne bi se u celosti obezbedila vizija samoupravnog društva. Neophodno je ostvariti povezivanje ne samo u okviru takozvanih reprodukcionih kompleksa, nego i u društveno-političkim okvirima. Imajući u vidu znatne neravnomernosti u stepenu privredne razvijenosti pojedinih krajeva, a uz to i višenacionalnu strukturu našeg društva, koja se često poklapa sa prethodnim razlikama, ne može se problem raspodele i razvoja prepustiti samo jednom faktoru. Funkciju razvoja je u početku vodila federacija, usmeravajući pedesetih godina oko 70—80% investicija. Ostale društveno-političke zajednice, među kojima i opštine, kasnije stupaju na scenu,a ove poslednje od 1955. godine. Njihovo učešće, ipak, nije prelazilo 30%. Od 1964. godine naglo raste uloga banaka, koje oko 1972. godine ulažu više od 40% investicija, ali je politički uticaj i pored toga ostao prisutan. Tek od 1973. godine udruženi rad preuzima funkciju investiranja, sa oko 50%, uz perspektivu povećanja udela. Stoga je i značajno da se u ovom pogledu ostvari povezivanje, što se tiče i niza društvenih fondova. No, kao što je i

[5] Nacrt zakona o udruženom radu, po našoj oceni, nije iskoristio sve mogućnosti da pomenute ustavne odredbe razradi, a od značaja su.
[6] Reč je o članu 137—141. Nacrta zakona, odnosno o članu 74. Ustava SFRJ.

osnovna organizacija udruženog rada nedovoljna da uspešno organizuje i vodi ukupan privredni život, tako ni opština nema uvek sve potrebne uslove za potpunu afirmaciju svojih kompetencija. Stoga je i njoj potrebno povezivanje u regije, kroz međuopštinsku saradnju i kroz druge, po nazivu slične ili različite, ali po suštini srodne, oblike delovanja. Veličina naših opština i njihova akumulativna sposobnost, uzeta finansijski, obično je nedovoljna, a, s druge strane, odluke koje bi one doncle mogle bi patiti od uskosti i neracionalnosti. Stoga se pred opštine, slično kao i pred udruženi rad, kada se radi o takozvanim reprodukcionim celinama, postavlja zadatak udruživanja. Ali udruživanje bez proučenih sadržaja i dogovorenih modaliteta ostvarivanja ne bi dalo željene rezultate. Čak i republika može preneti neke svoje funkcije na udružene opštine, jer joj one samo olakšavaju sagledavanje problema i pripremaju moguća rešenja. Tada republika može znatan deo svoje aktivnosti da ispolji na planu federacije, prilikom usklađivanja razvojnih programa i planova, u procesu društvene reprodukcije.

Na svim ovim zadacima, od donošenja novog Ustava, teče aktivnost, mada ne i sa ujednačenim i potpuno zadovoljavajućim rezultatima. Čini se da je u izvesnom zaostajanju međuprivredno i međuopštinsko povezivanje. Da bi se uspešno ostvarila međuopštinska saradnja, naročito je značajno da organizacije udruženog rada što realnije utvrde svoje koncepte tekućeg i dugoročnog poslovanja, jer to, u znatnoj meri, mogu biti sadržaji usklađivanja na međuopštinskom nivou. U protivnom, opštinska inicijativa bi se svela na rešavanje problema zapošljavanja putem investiranja, na koje se kratkoročno i jednostrano gleda. Opština ne može sama, bez udruženog rada, obezbediti prave sadržaje razvoja, kao što ni udruženi rad, bez konsultovanja i usklađivanja u opštini, ne može pretendovati na celovito i društveno verifikovano pristupanje tim problemima. Samo zajedno, kroz udruživanje, ostvaruje se afirmacija samoupravne baze i integracije društva.

Definisanje ciljeva i pravaca razvoja

Borba za ostvarivanje većeg dohotka, putem zadovoljavanja društvenih potreba i racionalnog privređivanja, ima značajno mesto u ukupnoj aktivnosti i poslovanju, ali se time ne iscrpljuju svi problemi. Ostvareni dohodak odmah nameće pitanje namenske raspodele, a sa njom je tesno povezano i ulaganje. Da bi se moglo racionalno ulagati treba imati jasne stavove u pogledu budućeg razvoja, treba utvrditi ciljeve i odrediti puteve i pravce razvoja. Kratko rečeno, da bi se dobro vodilo tekuće poslovanje, mora biti kristalno jasna razvojna politika, jer se u njoj nalaze kriteriji i za sadašnje postupke. Budući da je međuzavisnost i uslovljenost u privredi i društvu odavno utvrđena istina, znači da mi na druge, a drugi na nas deluju, te iz toga proizlazi potreba zajedništva u usklađivanju i usmeravanju naših aktivnosti.

Prilikom određivanja aktuelnih zadataka na ovom polju mora se uzeti u obzir i situacija u kojoj se nalazimo. Naime, poznato je da niz, naročito manjih radnih organizacija nisu ni imale razvojne planove ni politiku razvoja. S druge strane, globalne proporcije koje su razrađivane na nivou federacije i republika nisu bile u organskoj vezi sa aktivnošću baze. Otuda i diskontinuitet u planiranju u bazi i na svodnim nivoima, koji je potrebno što pre prevazići. U tome može da pomogne naročito okolnost što su donete zajedničke osnove razvoja do 1985. godine, koje su dobile povoljne ocene, i što je, nedavno, okončan rad na usaglašavanju razvoja do 1980. godine. Time su stvorene osnovne pretpostavke za rad na planiranju proširene reprodukcije na svim nivoima.

Polazeći od iznetih potreba i stvorenih mogućnosti, sada je važno odrediti najosnovnije sadržaje planiranja u udruženom radu i u okvirima društveno-političkih zajednica. Pred osnovne organizacije udruženog rada i druge vidove njihovog samoupravnog povezivanja postavljaju se naročito sledeći zadaci: utvrđivanje potreba i mogućnosti plasmana svoje proizvodnje: tehnološko, vertikalno, povezivanje i dugoročnije programiranje saradnje, naročito u domenu energetike i reprodukcionog materijala; i udruživanje sredstava radi finansijskog obezbeđenja izvršenja tih planova. U takozvanom horizontalnom povezivanju, to jest u okviru iste grane ili grupacije proizvođača, od značaja je definisanje programa tehničke saradnje (inovacije, modernizacije, rekonstrukcije i slično), zatim podela rada, odnosno proizvodnih programa (što je izuzetno složeno i važno pitanje koje se ne može kratkoročno rešavati), kao i dogovori o eliminisanju nepotrebnih „duplih kapaciteta". Zanemarivanje ili čak bežanje od rešavanja ovih pitanja prouzrokuje nestabilnost poslovne politike, konfliktne situacije, nepotrebne gubitke i slično. Što se tiče pitanja kvalifikovane radne snage, ono se može rešavati delom u zajednici sa srodnim organizacijama udruženog rada, putem interesnog povezivanja sa obrazovnim i naučnim institucijama, a delimično ta pitanja mogu uspešno biti rešena u okviru opštine, možda još pre u regionalnoj opštinskoj zajednici (misli se na školske centre, koji su važni naročito za uzdizanje kvalifikovanih radnika u kojima najviše oskudevamo). U okviru društveno-političke zajednice se rešavaju i pitanja novozaposlenih, pri čemu treba respektovati i određene socijalne zahteve.

Jedan broj pitanja se najuspešnije rešava u okviru opštine ili regionalne opštinske zajednice. To su kompleksni razvoj regiona, infrastrukturna ulaganja, koja traže zajedništvo i dogovor na dugi rok, a među kojima su na prvom mestu objekti javnih i društvenih službi, saobraćajnice, uređenje prostora i urbanističko planiranje, snabdevanje vodom, električnom energijom i slično. Tokom 1974. godine je u našem društveno-političkom sistemu bilo aktivno 58.400 delegacija sa blizu 460.000 delegata udruženog rada, zemljoradnika i slobodnih profesija. Istovremeno je delovalo preko 11.000 delegacija mesnih zajednica sa preko 150.000 delegata. To je ona samoupravna organizaciona forma i društvena snaga

koja je kadra da ponese pomenute funkcije i da ih uspešno rešava. Sada je reč samo o tome da se nađu pravi sadržaji i metode sporazumevanja i dogovaranja. I ma koliko ovo pitanje bilo tehničko, ono je od velikog značaja za uspešnu realizaciju idejnog koncepta. S tim u vezi poseban značaj treba pridati izgradnji i efikasnom funkcionisanju informacionog sistema, procesima i postupcima u sistemu odlučivanja, kako bi se on oslobodio svih „praznih hodova" i eventualnih protivurečnosti za koje ne bi postojao mehanizam prevazilaženja na samoupravnoj osnovi. Na tim pitanjima se sada mora i brzo i dobro raditi.

Samoupravna borba za racionalnost i efikasnost društvenog rada

Dobro su poznate Lenjinove misli o produktivnosti kao faktoru koji obezbeđuje ubrzani razvoj socijalizma. Tome nema što da se doda ili oduzme. No, to istovremeno ne znači da bismo mogli tvrditi, već na osnovu dosadašnjih rezultata našeg socijalističkog samoupravnog sistema, koji su svima poznati, da on ne samo ne zaostaje u tome za drugim socijalističkim zemljama, nego se nalazi u njihovim prvim redovima, čak i u uslovima traženja svoga „modela". Opravdano je smatrati da konsolidacija konzistentnog sistema, za koji se upravo sada vode odlučujuće bitke, na osnovama Desetog kongresa SKJ i novog Ustava SFRJ, obećava nove uspehe, bolje od ranijih.

S tim u vezi su od velikog značaja društvena opredeljenja (iskazana u članu 138, stav 3. i 4. Nacrta zakona o udruženom radu) koja obavezuju društveno-političke zajednice da stvaraju takve uslove planiranja proširene reprodukcije u kojima će se ostvariti „trajno povećanje proizvodnosti rada u udruženom radu, a time i ukupnom društvenom radu", kao i „što potpunije i ekonomski i društveno što racionalnije korišćenje sredstava za proizvodnju i drugih sredstava rada u udruženom radu".

Produktivnost, ekonomičnost i rentabilnost, na šta se ovde misli, jesu izuzetno važni principi svakog uspešnog poslovanja. Zna se da ima mnogo faktora koji tome doprinose i da ih je ne malo u rukama samog udruženog rada. Međutim, osim njih, dejstvuju i takozvani eksterni faktori, u našem slučaju društveno-politički, konkretno govoreći, delegatska skupština društveno-političke zajednice. U nas ona nije organ nadređen privredi, jer je ona u njemu, čak njen značajan sastavni deo. Štaviše, kompozicija organâ društveno-političke zajednice, način njenog rada i oslanjanje na aktivnost društveno-političkih organizacija, u prvom redu Socijalističkog saveza i sindikata, omogućuje da se nalaze takva rešenja koja su oslobođena jednostranosti i neracionalnosti. Međutim, pošto se svaki deo društva, pa i udruženog rada, može povesti za uprošćeno shvaćenim principom dohotka, pri čemu se previđaju širi društveni interesi, takve opasnosti treba otklanjati

samoupravnim organizovanjem na širem planu. Za to nam nije potrebna svemoćna država; dovojan je interes radnih ljudi i njihova mogućnost da o njemu meritorno odlučuju.

Ovde nije reč o potrebi sprečavanja izolovanih egoističnih poteza. Reč je o društvenom utvrđivanju kriterija i merila šire shvaćene efikasnosti — produktivnosti — odnosno racionalnosti. Izvanredno osećajući značaj ovog problema, Nacrt zakona o udruženom radu (u članu 122—136) predviđa praćenje rezultata rada putem određenog broja pokazatelja. I proces optimizacije društvenog rada ih može veoma efikasno koristiti, izlazeći iz okvira jedne organizacije udruženog rada na širi plan, tražeći najbolja rešenja. Uostalom, član 126. Nacrta zakona ovlašćuje Savezno izvršno veće, pošto je prethodno dobilo mišljenje sindikata i Privredne komore Jugoslavije, da može uvoditi i druge pokazatelje koji bi služili tim i sličnim svrhama.

Međutim, tu se postavlja i pitanje: šta će biti sa onim organizacijama udruženog rada (ili segmentima privrede i društvenih delatnosti) koje bi, eventualno, bile dovedene u manje povoljan položaj zbog usvajanja kriterija ulaganja ili poslovanja koji vode računa o širem društvenom interesu? Za takve slučajeve — u duhu člana 139. Nacrta zakona, koji se zasniva na ustavnim načelima — predviđa se odgovarajuća kompenzacija, koja se utvrđuje istovremeno kada i politika kojom se bilo koji subjekt u društvu dovodi u manje povoljan položaj. Znači, nema nejasnoća ni prepreka da se i ovo pitanje uspešno reši. Pri utvrđivanju određenog šireg društvenog interesa koji povlači pomenute promene u materijalnom položaju određenih delova celine treba odvagnuti pozitivne i negativne posledice takve odluke, pa i ekonomski iskazane. Kao što se vidi, ni tu nema potrebe za svemoćnom državom koja arbitrarno sudi i o kriterijima i o svojim postupcima, pokrivajući ih velom nepogrešivosti. Sve takve odluke, sistemskog karaktera, samo su izraz logično i dosledno sprovedenog principa „svakome prema radu".

I bez dublje analize se može tvrditi da ovakve mogućnosti koje se otvaraju ustavnim rešenjima pružaju izvanredne šanse za još veću samoupravnu borbu za racionalnost i efikasnost. A to je jedan od glavnih zadataka, pored nastojanja da se ostvare što napredniji društveni odnosi. Sigurno se može tvrditi da će regionalne opštinske zajednice, sa samoupravno udruženim i integrisanim radom, na ovom polju imati mnogo zadataka, a, nadajmo se i rezultata. Pred društveno-ekonomsku teoriju se time, istovremeno, postavljaju dodatni zadaci.

Na kraju ovog razmatranja pomenućemo još jedno pitanje, a ono se odnosi na slučajeve kada pojedine organizacije udruženog rada rade u izuzetno povoljnim uslovima, kao posledica prirodnih ili društvenih pogodnosti. U takvim slučajevima Ustav SFRJ (u članu 18) predviđa da se ta sredstva imaju iskoristiti za proširenje materijalne osnove rada, bilo u datoj organizaciji, opštini ili republici. Ovakvom odredbom se onemogućuje prelivanje tih sredstava u tekuću i ličnu potrošnju, nego se ona namenjuju razvoju.

Samim tim, se, pod uslovom da ta sredstva budu racionalno uložena, povećava proizvodna moć društva. No, za konkretizaciju ovih rešenja potrebno je predvideti koji su najčešći slučajevi kada do izuzetno povoljnih uslova može da dođe, kako će se oni utvrđivati i na koji način usmeravati. Takođe je aktuelno i pitanje kakvu ulogu u tome može i mora imati i društveno-politička zajednica kao konkretni nosilac šireg društvenog interesa.

Pitanja koja izviru iz novog ustavnog sistema i aktiviranja samoupravne baze — udruženog rada i opština — u procesu proširene društvene reprodukcije su i složena i brojna. Objektivno, ona su i ranije postojala i rešavana su na manje ili više uspešan način. Njihova pojava ni u kom slučaju ne znači da je uvođenje samoupravljanja učinilo život složenijim. Naprotiv, ono je samo u potpunosti osvetlilo problematiku i uključilo sve svesne stvaraoce novog života da se bore za nova, bolja rešenja. Ukoliko se u tome uspe, u šta danas više uopšte ne može biti sumnje, sigurno je da ćemo time ne samo unaprediti svoj društveno-ekonomski i politički život, nego dati i svoj vredan prilog traženjima novog, slobodnog i naprednog društva u svetu.

Marijan Korošić

Elementi sistema raspodjele*

Sistem i mehanizam raspodjele dohotka i osobnih dohodaka, te s njima povezan sistem cijena, potrebno je bitno usavršiti i razvijati. Kad netko istupa s takvim prijedlogom, običaj je da se analizira stvarnost i rješenja prakse. Ovdje ćemo to preskočiti pretpostavljajući da se praksa sadašnje raspodjele uglavnom ocjenjuje kao podloga podrivačkog djelovanja inflacije i dezintegriranja interesâ.

Posebno treba naglasiti da je nužno pretočiti u praktična rješenja princip po kojem svakom radniku pripada dohodak ne samo u skladu s načelom raspodjele prema radu i porastom produktivnosti njegova rada, već — a to je bitno — i u skladu s porastom produktivnosti ukupnog društvenog rada te s načelom solidarnosti, jer dohodak ima društveni karakter.

Sistem i politika dohotka moraju se temeljiti i na društveno-ekonomskim realnostima. Ovog momenta ne bi trebalo raspravljati o „idealnom prosjeku" (Marx). Mi moramo utvditi, zajedno s Marxom, da „ista ekonomska baza — ista po glavnim uslovima — može zbog nebrojeno različitih empiričkih okolnosti, prirodnih

* Riječ u raspravi na savjetovanju ekonomista, u Opatiji 14. i 15. juna 1976. godine.

uslova, raznih odnosa, historijskih uslova koji djeluju iz vana itd. pokazivati beskonačne varijacije i nijanse u pojavi koje se mogu razumjeti jedino analizom tih empirijskih danih okolnosti".

Zajedničke osnove i mjerila za raspoređivanje dohotka i osobnih dohodaka radnici treba da utvrđuju preko sistema veza i obaveznih parametara koji predstavljaju njihov zajednički interes. Zajednički ustanovljene i obavezne osnove i mjerila nužnost su ne samo zbog radničke solidarnosti, već i zbog društvene svrsishodnosti određenog načina raspoređivanja dohotka; oni su, dakle, u interesu svih sudionika u procesu reprodukcije.

Društvenu funkcionalnost raspodjele moguće je postići ako se pođe od slijedećih premisa: (1) raspodjela je dinamički proces; (2) objektivnost i automatizam u raspodjeli ne postoje; (3) dohodak ima svoju ekonomsku strukturu.

Uvažavajući da je raspodjela *dinamički proces*, ni dohotku ni raspodjeli nije moguće dati osnovni i primarni značaj u procesu reprodukcije. Za uočavanje bitnih funkcija raspodjele dohotka osobito je važno ponoviti da je raspodjela proizvoda — a to je u robnoj privredi raspodjela dohotka — rezultat prethodnog raspoređivanja oruđa za proizvodnju i članova društva na različite vrste proizvodnje. Dalje, to znači, u krajnjoj konzekvenci, da distribucija dohotka ne može biti nezavisna od cijena i količina proizvedene robe, kao što ni cijene ni količine nisu nezavisne od osobnih dohodaka svakog radnika i ovih u odnosu na ostvarenu akumulaciju. Tu nema primata.

Ako se osobni dohoci stavljaju samo u funkciju dohotka, ako se ističe primat dohotka — što je sada slučaj, premda u praksi ima stanovitih odstupanja od tog načela — nisu samim tim otklonjene dileme o načinu povezivanja i samostalnosti osnovnih subjekata privređivanja. Stoga treba ponoviti zahtjev da sistem mora biti sredstvo da se sadašnji realni materijalni, u prvom redu strukturni problemi privređivanja što skorije prebrode. Raspodjelu dohotka treba, dakle, staviti u funkciju rješavanja problema momenta razvoja, jer bez toga neće biti moguće relativizirati ni načelne probleme načina povezivanja subjekata (robna proizvodnja, autonomnost i drugo).

Daljnji aspekt problema raspodjele — onaj koji utvrđuje da *objektivnost i automatizam u raspodjeli ne postoje* — proizlazi iz obilježja realnosti. Realnost je da konstitutivni elementi našeg sistema — društveno vlasništvo i samoupravljanje — djeluju u uvjetima stalnih promjena ekonomske strukture, različitog tempa tehničkog progresa, u uvjetima nesavršenog, monopoliziranog tržišta, tehnološkog i institucionalnog sužavanja tržišta, pa se ekonomske jedinice stalno nalaze u nejednakom položaju. Ni prirodna bogatstva nisu jednako raspodijeljena. U svemu tome nalazi se osnova za pojavu neravnopravnosti i konflikata. Budući da se ta realnost ne uvažava u dovoljnoj mjeri, zbog sadašnjeg tretmana dohotka na mikro-nivou dolazi do nepoželjnih rezultata, do iskrivljavanja društvenog karaktera vlasništva, do monopolskog prisvajanja i položaja da se utječe na krivi način na razvoj, do udaljava-

nja od principa raspodjele prema radu. Odatle poremećaji u privrednoj strukturi. Automatsko vezivanje osobnih dohodaka radnika za ostvareni dohodak prije je uvažavanje parcijalnih interesa nego objektivan ekonomski proces.

Pošto ne može biti automatizma u raspodjeli dohotka, ne može se postaviti ni ekonomski sistem koji bi apriorno rješavao sve probleme koji nastaju i koji će nastati u raspolaganju dohotkom i u njegovoj raspodjeli. Stoga je osnovni cilj politike dohodaka, to jest zajedničkog usklađivanja elemenata raspodjele, da uklanja antagonizme u proizvodnji i raspodjeli te da utječe na što jaču integriranost organizacija udruženog rada na ekonomskoj osnovi, uvažavajući pri tome princip da su sve organizacije dio jedne jedine reprodukcione cjeline — nacionalne privrede.

Sistem raspodjele mora uvažiti i to da u procesu proširene reprodukcije *dohodak ima svoju ekonomsku strukturu:* jedan dio dohotka se raspoređuje za osobnu, zajedničku i opću potrošnju, drugi za proširenje materijalne osnove proivzodnje i treći za rezerve. Ni jedan element te strukture nije samostalan u odnosu na druge, ni jedan nije alternativan, na prvom ili posljednjem mjestu u raspodjeli. Potrebno je ravnopravno tretirati reprodukciju živog i minulog rada, pa čak i reprodukciju prirodnih resursa.

Bez uvažavanja te strukture nije moguće definirati dohodak na ravnotežnom nivou ni voditi politiku njegova stvarnog formiranja što približnije tom nivou.

Nemam prostora ni mogućnosti da u cjelini prikažem kako ova načela, izlučena teorijskim pragmatizmom, prevesti na jezik prakse, to jest kako ih instrumentalizirati. Ali ulaženjem u tri područja Nacrta zakona o udruženom radu (NZ) moći će se vidjeti kojim se putem krećemo.

Kako ustanoviti monopolski dohodak

U NZ uglavnom ne piše *kako,* već *što* regulirati. Uz Ustav imamo sada i „mali ustav". Da li su ponavljanja nužna ili su izraz nemogućnosti da se već sada instrumentaliziraju načelni stavovi — ostavljam bez odgovora.

Međutim, izbjegavanjem zajedničkog odgovora na pitanje „kako" nekada se propušta i odgovor na pitanje „što". Slučaj koji dobro ilustrira da je bez unaprijed fiksiranih instrumenata moguće dobiti vrlo različita rješenja je slučaj utvrđivanja „dijela dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti" (čl. 95). Utvrditi taj dio dohotka je bitan sastavni dio cijelog sistema raspodjele, pa i udruživanja rada.

Za razliku od nekih oblika prirodne i položajne rente — zemljišne, rudarske i gradske — renta koja je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu vrlo je kolebljiva i ne može se objektivno odrediti. Nikakvo dogovaranje o tom nije moguće. Instrument koji je jedino poznat i koji se preporučuje je progresivno oporezivanje, i to usprkos krutosti tog instrumenta. Međutim, za progre-

siju u oporezivanju potrebno je imati osnovicu od koje progresija počinje djelovati. Ta osnovica je *ravnotežni dohodak.*

Dva su elementa koji konstituiraju ravnotežni dohodak kad se iz dohotka izuzmu prirodne i položajne rente: (1) programirana akumulacija i (2) programirani prosječni osobni dohodak za istu vrstu, količinu i kvalitetu rada. Ni jedan od tih elemenata ne može biti naglašeniji ni uvaženiji od ostalih.

NZ spominje minimalnu amortizaciju (čl. 90. i 94.), uglavnom prihvatljivo, te formiranje sredstava rezervi (čl. 105—107), uglavnom na dosadašnji način, koji nije prihvatljiv. O „minimalnoj akumulaciji" piše se na jednom mjestu, i to u zagradi, usputno (čl. 134). Njeno neostvarivanje se kvalificira kao „poremećaj". Kategorija zajamčenih osobnih dohodaka ima mjesta u sistemu, ali to nije isto što i programirani, minimalni i neoporezivi osobni dohodak radnika.

Premda je najbolje spriječiti pojavu monopolističke rente stabilnošću tržišta, ipak treba uzeti kao realnost da će se uvijek pojavljivati neočekivani dobici, jednako kao i gubici. Nije preoštro kazati da bez kategorije ravnotežnog dohotka sistem raspodjele ostaje kakav je do sada bio i jest. Nužna transformacija u tom području je odgođena. Mrtva trka cijena i dohodaka može se nastaviti.

Gubitak

Pomoću ravnotežnog dohotka definira se i gubitak, pojava suprotna neočekivanim i neopravdanim dobicima. Ostvarivanje dohotka nižeg od ravnotežnog definira se kao gubitak, sa svim posljedicama koje iz tog slijede, jer se ni niski dohoci ni izostajanje akumuliranja ne može tolerirati. Ono što nazivamo gubitkom NZ naziva eufemizmom — poremećajem (čl. 134). Po NZ, gubitak nastaje samo tada kad se ne naknađuju isplaćeni ili zajamčeni osobni dohoci (čl. 135). Gubitak se, dakle, pojavljuje vrlo kasno, jer je osnovica niska. Pored toga, ne zna se koliki mogu biti isplaćeni osobni dohoci; po NZ, gubitak može nastati i pri visokim i pri niskim isplatama dohodaka. Gubitak je postao fluidna kategorija.

Gubitak, međutim, ne smije biti proizvoljna i fluidna kategorija. On mora vrlo rano prisiljavati na reorganizaciju rada i upravljanja ili na preorijentaciju proizvodnje. Samo privremeno gubitak se može financirati na račun smanjenja osobnih dohodaka i akumulacije ispod programiranih ili privremeno na teret izvora formiranih izvan organizacije. Dakle, ni kod definicije gubitka nije moguće izbjeći kategoriju ravnotežnog dohotka.

Uvjeti koji određuju cijene

Prošle jeseni održali su ekonomisti savjetovanje u Splitu o tada predloženom sistemu i politici cijena. Ako smijem interpretirati

široku lepezu mišljenja koja su se tada pojavljivala, mogu se kao dominantne misli izdvojiti slijedeće: (1) dogovorno, odnosno sporazumno određivanje cijena je najskuplji supstitut tržišnom ili ekonomskom utvrđivanju cijena; (2) sporazumno određivanje cijena može se primijeniti samo uz uvjet zatvaranja tržišta, a to pomiče cijelu našu privredu na periferiju svjetskih zbivanja; (3) svjesna akcija društva ne može se postaviti u pravcu normiranja nivoa i odnosa cijena, već prvenstveno u pravcu ostvarivanja utjecaja na formiranje ponude i tražnje i utvrđivanja mehanizama putem kojih bi radni kolektivi određivali objektivne uvjete elemenata koji određuju cijene.

U NZ imamo formulaciju da „radnici u osnovnim organizacijama samostalno, u odnosima međusobne zavisnosti, povezanosti i odgovornosti, formiraju cijene proizvoda i usluga na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu, na osnovu djelovanja zakonitosti tržišta, a u skladu sa samoupravnim sporazumom, društvenim dogovorom i zakonom utvrđenim uvjetima stjecanja dohotka" (čl. 56). Možda bi stvarno bilo dobro da se povodom NZ suglasimo o definiciji samoupravljanja kao što su neki već predložili. Izgleda da svi ne misle isto kad govore o samoupravljanju. Samoupravljanje kao istinska samostalnost, posebno u oblasti formiranja cijena, ne smije biti umanjeno sastankom gdje se dogovorno formiraju cijene. Formulacije o cijenama, a one se nalaze i u drugim članovima (54. i 127), nisu mnogo drukčije od teza koje su ekonomisti jesenas oštro osudili. Treba li ponavljati cijelu raspravu?

*

Svoje napomene svodim na zaključak: neće biti dovoljno proklamacijom odrediti društveni karakter dohotka, premda je ta proklamacija politički nova; ona je i prihvatljiva i pozdravljena. Međutim, novčani oblik dohotka na mikro-nivou ne mora biti samo priznanje za rad i upravljanje sredstvima, već može biti, najčešće i jest, dio ukupnog dohotka društva koji organizacije na mikro-ni vou, maksimirajući dohodak, stiču i na druge načine. To je osnovna zamjerka. To je pličina na koju je brod privrede usmjeren ako dio o stjecanju bude primjenjivan kao do sada.

Indira Gandi: Izabrana dela

(„Međunarodna politika", Beograd, 1973)

„Međunarodna politika" je, u okviru svoje biblioteke „Izabrana dela savremenih državnika", ponudila svojim čitaocima i zbirku govora premijera Indije Indire Gandi. Knjiga pod naslovom *Izabrana dela* (sa predgovorom dr Aleša Beblera) omogućava ne samo da saznamo mnogo više o sadašnjim prilikama u Indiji i naporima da se prevaziđu njeni problemi, nego nam pomaže i da proniknemo u vizije jednog državnika koji nastavlja borbu čiji su inspiratori i vođi Mahatma Gandi i Džavaharlal Nehru.

Indira Gandi je, posle Gandija i Nehrua, treći lider borbe za kontinuitet indijske revolucije. Tri osnovne vrednosti te revolucije — kako sama ističe — jesu sekularizam (koji podrazumeva koegzistenciju različitih filozofija i verois-povesti), socijalizam i demokratiju.

Borba za novo društvo u Indiji veoma je složena. Ta zemlja drevne civilizacije i kulture, u kojoj danas živi sedmina čovečanstva, ekonomski je veoma nerazvijena, a to je praćeno mnogim socijalnim posledicama. Osim toga, ni ostaci kastinskog uređenja, i pored ogromnih napora progresivnih snaga, ne mogu se brzo prevazilaziti. Stoga, iako o Indiri Gandi govorimo kao o velikom državniku, ideologu indijskog puta u socijalizam i misliocu, ne možemo zaobići problem koji zauzima centralno mesto u njenim akcijama — borbu protiv gladi i nemaštine. Taj problem se u njenim govorima stalno ponavlja, njime je ona neprestano okupirana, jer za Indiju je proizvodnja životnih namirnica osnova rešavanja svih problema. Zahvaljujući takvoj orijentaciji, u Indiji je proizvodnja životnih namirnica za poslednje dve decenije udvostručena, a proizvodnja pšenice upetostručena, tako da se danas govori o „zelenoj revoluciji" u Indiji.

Koliko je ta borba ze prehranjivanje ljudi dramatična i koliko sadržajno opredeljuje put društvenog razvitka Indije, svedoči i upozorenje Indire Gandi da su sve mere koje se preduzimaju u funkciji rešavanja tog problema. Prihvatili smo socijalistički put — kaže ona — jer osećamo da nema drugog puta da se iskoreni siromaštvo. To potvrđuje i njena misao, koju je izrekla povodom rasprave o raspodeli viškova hrane u Indiji, da se radi o ljudskim životima, životima Indijaca, a ne o aritmetici, geografiji ili politici. U tome je humanistička dimenzija njene borbe za čoveka.

Iz nužnosti borbe za prehranjivanje ljudi proizlazi osnovna orijentacija na poljoprivrednu proizvodnju, jer — kako kaže Indira Gandi — Indija nema nikakvu budućnost bez ostvarenja napretka u poljoprivredi. Svesna da se taj problem ne može rešiti ekstenzivnom poljoprivredom, Indira Gandi daje nauci značajnu ulogu u procesu modernizacije poljoprivrede. Ali pri tome se nailazi i na mnoge otpore kojima je koren sujeverje, verski fanatizam i slično. Naučno istraživanje ne može da ostvari veće rezultate dokle god se celokupna kultura ne oplodi onim što je Nehru nazvao „naučnom naravi". Zato su za ostvarivanje svih tih zadataka neophodni ne samo jasni ciljevi, nego i odlučnost i jedinstvo, a tome doprinosi i usvojeni kurs planskog razvitka.

I kada govori o slobodi, Indira Gandi misli na bolji život svog naroda. Ona često ponavlja da sloboda svoj puni smisao dobija samo kroz realizaciju boljeg života naroda. Dok ima gladnih u Indiji — kaže Indira Gandi — naša revolucija nije završena. Borba indijskog naroda za slobodu nije značila borbu samo za političku nezavisnost, nego i za ekonomsko oslobođenje, za izbavljenje širokih masa naroda iz kandži siromaštva. Mi u Indiji — kaže Indira Gandi — otkrili smo da politička sloboda sama po sebi ima malo značaja. Ona se mora braniti od ekonomskog pritiska i mora se osmisliti mogućnošću boljeg života naroda. U skladu s tim, u modernom društvu sloboda ne može da bude neobuzdano iživljavanje individualizma niti veličanje privatnih interesa i privatnog preduzetništva nasuprot društvenom interesu i javnom dobru. Sloboda je — ističe Indira Gandi — u neprestanom društvenom uravnotežavanju prava pojedinaca i prava društva. U takvim uslovima demokratija indijskog društva okrenuta je planskom ekonomskom razvitku, miroljubivom preobražaju starog društvenog poretka i izdizanju miliona ljudi iz socijalne, ekonomske i tehnološke nerazvijenosti.

Ideju slobode — tog večnog ideala potlačenih i izrabljivanih — Indira Gandi proširuje i na naciju kao celinu, jer slobodna je samo ona nacija koja se potpuno može uzdati u sebe. U stvari, ideja borbe za nezavisnost i nacionalni suverenitet, za slobodan sopstveni put društvenog razvitka, jeste suština misli i akcije Indire Gandi. Odgovarajući svojim protivnicima na optužbe da je borba za nezavisan put razvitka „obično maštanje", Indira Gandi ističe da je reč o pozivu da se oslonimo na sopstvene snage, a to podrazumeva i potpunu emocionalnu uključenost svih koji se bave proizvodnim procesom — od radnika do vlade. Uspeh se može postići jedino verom u svoj narod i njegove sposobnosti, što, razume se, ne isključuje saradnju sa drugima pod uslovom da je ona ravnopravna i uzajamno korisna.

Indira Gandi je svesna da omladina može da odigra veoma značajnu ulogu u stvaranju novog društva. Stoga su česti njeni apeli mladima da ruše staro i stvaraju novo, pri čemu se oseća njena toplina, ljubav i vera u omladinu. Mladi ljudi Indije moraju da shvate da će im zemlja sutra dati ono što ona danas od njih dobije — kaže Indira Gandi.

Iz težnje za nezavisnim, samostalnim putem društvenog razvitka proizašla je i opredeljenost Indije za nesvrstanost. U stvari, Gandijev humanizam i univerzalizam prožeti su tom idejom, a nesvrstanost je bila kamen temeljac spoljne politike Džavaharlala Nehrua, jednog od tvoraca pokreta nesvrstavanja. I danas je to ideja vodilja spoljne politike Indije. Govori In-

dire Gandi posebno naglašavaju takvu opredeljenost Indije. U govoru u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, povodom srebrnog jubileja svetske organizacije, ona smelo poziva svetsku organizaciju kao celinu da se osloni na pokret nesvrstavanja da bi se promenio svet, a u izlaganju na konferenciji nesvrstanih u Lusaki odlučno ističe da nesvrstane zemlje nisu izgubile važnost, jer ne samo nacionalna čast, već i nacionalni interes zahteva od nas da svoje odluke o domaćim i međunarodnim pitanjima ne opterećujemo hipotekom stranog diktata. Pri tome Indira Gandi citira reči Džavaharlala Nehrua: „Nismo ni u kojem taboru i ni u kakvom vojnom savezu. Jedini tabor u koji valja da nastojimo biti jeste tabor mira, koji bi trebalo da obuhvata što više zemalja". Dodajmo tome da u godini održavanja petog samita nesvrstanih u Kolombu ta misao dobija još jednu potvrdu u opredeljenju i delu njegovog sledbenika Indire Gandi.

Živorad Đorđević

Strategije socijalizma

(CDI Predsedništva CK SKJ i IC „Komunist", Beograd, 1976, strana 326)

Zbornik *Strategije socijalizma* sadrži niz posebnih radova i diskusionih priloga naših istaknutih naučnih i društvenih radnika angažovanih u raspravi koja je pod istim naslovom održana 22—24. aprila 1974. godine u Centru za društvena istraživanja Predsjedništva CK SKJ. Predgovor je napisala Azra Šarac, a Muhamed Filipović pogovornu raspravu pod naslovom *Marksizam i pitanje strategije savremene borbe za socijalizam u svijetu.*

Organizujući naučno savjetovanje o problemima strategijâ socijalizma, Centar za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ je nastojao da doprinese osvjetljavanju različitih aspekata savremenog kretanja ka socijalizmu i da istovremeno ukaže na neka važna teorijska i strateška pitanja toga razvoja i te borbe u današnjim uslovima. Pristup ovoj aktuelnoj problematici karakteriše saznanje da je socijalizam već svjetski proces sa istorijskim značenjem i dimenzijama, da je nužna određena redefinicija socijalizma i snaga koje ga konkretno nose uslijed „bogatstva" njegovih oblika, da socijalizam prevazilazi određene oblike institucionalizacije svoje svjetske i međunarodne uloge te da su potrebna i neophodna nova naučno-teorijska uopštavanja.

Za sve priloge u zborniku karakterističan je napor da se pruže relevantni sadržaji za „jednu sintezu u kojoj bi se iskazali oni bitni historijski i strateški motivi i osnove djelovanja koji bi omogućavali i ubrzanje i veću homogenost samog procesa borbe za socijalizam". Dakako, u tom je naporu sadržan u najvećoj mogućoj meri veoma otvoren i polemički duh rasprave, što ima poseban značaj.

Zbornik *Strategije socijalizma* obuhvaća tri kompleksne oblasti strategije socijalizma kao efektivne i djelotvorne borbe radničkih i progresivnih snaga i pokreta. To su: strategije socijalizma u razvijenim zemljama, strategije socijalizma u zemljama u razvoju i nesvrstanost. Uvodna izlaganja za prvu oblast podnijeli su Zorica Priklmajer-Tomanović, Zoran Vidaković i Dušan Pirec, za drugu — Ljubomir Paligorić i Zoran Trputec, a za treću — Leo Mates i Bojana Tadić.

U analizi strategije socijalističkih snaga u Zapadnoj Evropi Zorica Priklamajer-Tomanović ističe odsustvo jedinstvene strategije tih snaga uslijed njihove raznorodnosti i složenosti. „Međutim, ta raznorodnost ima i svoju drugu stranu: ona znači i postojanje različitih alternativa u shvatanju puteva ka socijalizmu i njegovoj izgradnji, alternative koje nisu samo međusobni konkurenti, već i uzajamni korektivi i koje u sebi nose negaciju hegemonizma jedne struje." Autor konstatuje raskorak između kvalitativne efikasnosti so-

cijalističkih snaga u Zapadnoj Evropi i njihove kvantitativne snage. Prema klasičnom reformizmu Zorica Priklmajer-Tomanović zauzima kritički stav s argumentacijom da on predstavlja „izraz svojesvrsnog kompromisa između radničkog pokreta i buržoazije". Ona obraća pažnju na revolucionarni reformizam" komunističkog pokreta, nalazeći u njemu snagu preraspodjele društvene moći ili faktor potiskivanja vladajuće klase na planu održanja vlasti. U radikalnoj ljevici autor vidi više simptom krize zapadnoevropskog društva nego nosioca njenog rješenja. Veoma su interesantne i kritičke opaske o strategiji tradicionalne ljevice što ih je Zorica Priklmajer-Tomanović iznijela na kraju svoga izlaganja.

Zoran Vidaković u tekstu *Jedinstvo strategije socijalizma u razvijenim i nerazvijenim zemljama* ističe bitan uslov međunarodne reprodukcije i ekspanzije monopolističkih kapitala koji se sastoji u „suzbijanju i neutralisanju međunarodnog, univerzalnog revolucionarnog potencijala modernih proizvodnih snaga". Autor vidi glavnu činjenicu savremenog međunarodnog kapitalističkog procesa u eksploataciji rada što se obezbeđuje preko „velikih sistema međunarodne političke kontrole, ideološke hegemonije, vojnog nasilja i subverzije".

Područje društveno-ekonomskih teškoća savremenog kapitalizma obrađuje Dušan Pirec. Osnovna obilježja razvitka kapitalizma u poslednjih dvadeset pet godina su, po autoru, visoka dinamičnost u odnosu na kapitalizam prije prvog svjetskog rata i između dva rata, relativno veća stabilnost, ubrzanje procesa koncentracije i centralizacije kapitala, intenzifikacija procesa međudržavne integracije u svim regionima svijeta, određena modifikacija načina djelovanja monopolâ, sve izrazitija tendencija jačanja uloge države. Ali, istovremeno razvijeni kapitalistički svijet se suočio i suočava i sa ekonomskim problemima takve težine koji po mnogim svojim obilježjima ukazuju na dublje krizne poremećaje kapitalističke ekonomije. „Štaviše, postavlja se pitanje da li 1973. godina ne predstavlja početak novog razdoblja u razvoju kapitalizma?" — kaže Pirec.

U prilogu o globalnim strategijama socijalizma Sava Živanov posebno razmatra kinesku i sovjetsku strategiju s veoma argumentovanim i dokumentovanim sučeljavanjem.

U tekstu *Socijalistička kretanja u razvijenim zapadnim zemljama* Đorđe Pribićević naglašava da se lijeve partije i pokreti u razvijenim zapadnim zemljama ne mogu služiti strategijom i taktikom komunističkih i radničkih partija zemalja u kojima su pobijedile socijalističke revolucije. Iluzorno je očekivati „pobjedu socijalizma u tim zemljama putem radikalnih socijalističkih revolucija" — zaključuje Pribićević.

Fuad Muhić razmatra pitanje graničnih mogućnosti postojećih strategija socijalističkih snaga na Zapadu. On upozorava na istorijsko iskustvo da ni jedna vladajuća klasa do sada u povijesti nije sišla dobrovoljno sa istorijske pozornice. „To je iskustvo dragocjeno i ono ukazuje da i parlamentarni put, bez obzira što ga je i naša teorija na neki način favorizovala i uzdizala, ima svoje imanentne granice koje se ogledaju upravo u sferi egzistencijalnog interesa."

Nasilni i „mirni' put socijalističkog preobražaja je predmet analize Srđana Vrcana. Autor podsjeća na činjenicu da, uprkos produbljenih protivrječnosti postojećeg društvenog sistema, ne rastu realne šanse za revolucionarne rasplete s dubljim strukturnim promjenama. Koncept nasilne preobrazbe kapitalističkog sistema u razvijenim društvima na Zapadu je izrazito nerealističan, mada ni takozvani nenasilni put nije potvrdio svoju efikasnost. „Pokušaji da se postojeći sistem, koristeći određene mehanizme sistema, iznutra promijeni svugdje su završili s neuspjehom" — veli Vrcan.

Problemi ekonomskih procesa u svijetu i problem internacionalizacije socijalizma izloženi su u prilogu Franceta Černea. Razgraničavajući značenje pojma „socijalizam" u politici i u društvenoj nauci, autor kaže da „nemamo jed-

ne jedinstvene definicije socijalizma pre svega zbog toga što još nemamo jednoznačnog, tipičnog sadržaja samog socijalizma kao formacije".

Skrećemo pažnju i na priloge koje su pripremili: Ivan Kuvačić (*Važenje Marxove radne teorije u suvremenom svijetu.*) Muhamed Filipović (*Strateški plan i karakter povijesti*), Brana Marković (*Promene u ulozi, funkciji i značaju sindikalnih pokreta u razvijenim kapitalističkim zemljama*), Stanislav Stojanović (*Za istorijski realnu procenu promena u odnosu radničke klase i njenih organizacija*), Leo Mates (*Historijska opravdanost „mirnih" socijalističkih preobražaja u Zapadnoj Evropi*) i Branka Brujić (*Povijesni smisao i povijesno mjesto socijalizma*).

O strategiji socijalizma u zemljama u razvoju piše Ljubomir Paligorić. Tragajući za posebnim i opštim u društvenim uslovima „trećeg svijeta", on ukazuje na mogućnosti stvaralačke revolucionarne prakse u borbi za socijalizam koja ne može biti i nije mehanička primjena tuđeg iskustva. „Baš zbog toga uopštavanje jedne strategije, s pretenzijama na univerzalnu primenu, ili kopiranje koje se zaklanja iza „modela" izrasta, po pravilu, u šablon koji negira prave sadržaje revolucije koji izaziva „imunološke tenzije" i ne nailazi na odgovarajući odjek, već, naprotiv, na otpor, koji ne može biti prevladan međunarodnom institucionalizacijom pokreta i strategija".

Razvoj proizvodnih snaga na svjetskom nivou i klasna struktura u zemljama u razvoju je područje analize Zorana Trputeca. Autor uočava specifičan tip privrednog razvoja u kapitalističkoj periferiji, koji je karakterističan po niskom opštem stupanju razvoja proizvodnih snaga, s hipertrofiranim izvozno orijentiranim sektorom poljoprivredne proizvodnje i proizvodnje sirovina, po niskom stupnju monetarizacije ekonomije i po visokom postotku autarkične proizvodnje u društvenom bruto proizvodu.

Jokica Hadži Vasileva u prilogu *Strategija socijalnih i socijalističkih preobražaja progresivnih snaga u Africi* upoznaje nas sa dominantnim konceptima tog preobražaja na afričkom području, a Dragutin Šolajić, vrstan poznavalac kineske političke stvarnosti, sa strategijom socijalističkog razvoja Kine. Po Šolajiću, ključ za razumijevanje socijalističkog razvoja Kine treba tražiti u Mao Ce Tungovoj teoriji revolucije, a uzroke kulturne revolucije u periodu koji joj je neposredno prethodio — u politici „velikog skoka".

U „nedostatku potencijalnog nasilja" kod radničke klase Brana Marković vidi jedan od uzroka poraza čileanske revolucije, a Ivan Iveković smatra da postojeće organizovane političke snage u arapskom svijetu, uključujući i progresivne režime, ne obezbjeđuju koherentne „strategije" socijalističkih preobražaja.

Sulejman Redžepagić izlaže strategiju izgradnje socijalističkog društva na Kubi u svjetlosti osnovnih karakteristika institucionalizacije revolucije, stvaranja pravnih osnova političkog sistema, revolucionarnih mjera društveno-ekonomskog karaktera i upravljanja preduzećima, a Stanislav Stojanović se osvrće na neka tumačenja pojma „socijalizam".

Besim Ibrahimpašić i Blaženka Despot upotpunjuju ovaj tematski krug prilozima o strategijama socijalističkih snaga i socijalizma u Zapadnoj Evropi i „trećem svijetu" te kulturnim pretpostavkama za razumijevanje strategije socijalizma u „trećem svijetu".

Potrebno je posebno ukazati na riječ u diskusiji Muhameda Filipovića, Dušana Pireca, Lea Matesa, Srđana Vrcana, Đorđa Pribićevića, Franceta Černea i Ivana Kuvačića.

U poslednjem problematskom krugu zbornika izlaže se tematika nesvrstanosti. Probleme nesvrstanosti Leo Mates razmatra preko uloge nesvrstanosti u razvoju socijalizma u svijetu, osvrćući se posebno na uvjete u kojima je nastao pokret nesvrstanih zemalja, njegove aspiracije i doprinose razvoju socijalizma u svijetu. U prilogu *Odnos između socijalizma i nesvrstanosti* Bojana Tadić analizira odnos socijalizma i nesvrsta-

nosti i pita se da li postoji — i kakva je — priroda veze između nesvrstanosti kao međunarodnog pokreta i transformisanja društvenih struktura unutar socijalističkih zemalja.

Zbornik *Strategije socijalizma* argumentuje nekoliko važnih spoznaja: prvo, ne postoji „neposredna identičnost između razvoja teorije marksizma i borbe za socijalizam u svjetskim mjerilima. Marksizam je samo najrazvijeniji teorijski izraz borbe za socijalizam"; drugo, ne postoji „jedinstvena politička formulacija strategije borbe za socijalizam. Postoje najmanje tri takve strateške koncepcije"; treće, ne postoji „jedinstveni organizacijski centar koji povezuje snage revolucije u svijetu"; četvrto, bit strategije čini „raznovrsnost formi borbe i njeno stalno obogaćivanje u uslovima revolucioniranja svjetsko-istorijskog procesa".

Slobodan Inić

Skupovi nesvrstanih zemalja 1961—1974.

(„Međunarodna politika", Beograd, 1974, strana 258)

Za proučavanje savremenih međunarodnih odnosa, kao i njihovog istorijskog razvoja, neophodno je, pre svega, upoznavanje sa određenim istorijskim dokumentima multilateralnog ili bilateralnog karaktera u kojima određene države iznose svoje stavove o međunarodnim pitanjima i svojoj spoljnopolitičkoj orijentaciji. Ukoliko su određeni dokumenti zajednički proizvod aktivnosti većeg broja država, utoliko je njihov značaj veći, jer oni u tom slučaju tretiraju, u manjoj ili većoj meri, ukupan razvoj međunarodnih odnosa.

Dokumenti četiri konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja: u Beogradu — 1961, Kairu — 1964, Lusaki — 1970. i Alžiru — 1973. godine, dokumenti pripremnih sastanaka za te konferencije i govori predsednika Tita na tim konferencijama omogućavaju da pratimo razvoj politike nesvrstavanja kao nove i progresivne pojave u savremenom svetu. Ovi dokumenti govore „o odnosu snaga u raznim momentima, o naporima nesvrstanih zemalja da prihvaćene principe ostvaruju u praksi, o otporima takvoj politici, ali i o perspektivama koje otvara politika nesvrstanosti" — kako ističe dr Anton Vratuša u predgovoru ovom zborniku dokumenata. Drugim rečima, oni omogućavaju da pratimo ostvarivanje u praksi principâ aktivne miroljubive koegzistencije, koja je u savremenim uslovima i odnosima u svetu izraz nužnosti učvršćenja svetskog mira i bezbednosti narodâ i država, afirmacije samoopredeljenja naroda, razvitka socijalizma kao svetskog procesa i uzajamne uslovljenosti borbe za mir i borbe za socijalizam. Ukratko, ovi dokumenti omogućavaju da pratimo politiku nesvrstavanja u razvoju, njene uspone i menjanje naglaska sa jednih na druga pitanja međunarodnih odnosa, njen razvoj od politike koja je u početku imala prvenstveno antiblokovski karakter do politike koja je izrasla u globalnu politiku nezavisnosti i ekonomskog razvoja nesvrstanih i drugih zemalja u razvoju, u politiku suprotstavljanja svim oblicima sile i pritiska — imperijalizmu, neokolonijalizmu i hegemonizmu, u politiku koja otvara mogućnosti za miroljubivo prevazilaženje međunarodnih suprotnosti kroz borbu za novi međunarodni ekonomski poredak, za demokratizaciju ukupnih međunarodnih odnosa, za afirmaciju međunarodne zajednice u okviru Ujedinjenih nacija.

Ovde navodimo samo neka pitanja čiji se razvoj može pratiti kroz analizu dokumenata konferencijâ nesvrstanih zemalja:

1) U pogledu *broja nosilaca* politike nesvrstavanja evidentan je stalan porast: na konferenciji u Beogradu učestvuje 25 zemalja i 3 zemlje posmatrači; u Kairu 47 zemalja i 10 zemalja posmatrača; u Lusaki 54 zemlje i 9 zemalja posmatrača; a u Alžiru 75 zemalja, 9 zemalja posmatrača, 3 zemlje ko-

je su imale status gostiju i predstavnici 12 oslobodilačkih pokreta. Na Beogradskoj konferenciji u svojstvu punopravnih učesnika bilo je 11 azijskih i isto toliko afričkih zemalja, a od evropskih — Jugoslavija i Kipar; od zemalja Latinske Amerike Kuba je bila punopravni učesnik, a Bolivija, Brazil i Ekvador su imali status posmatrača. Na Alžirskoj konferenciji u svojstvu punopravnih učesnika bilo je 40 afričkih, 25 azijskih, 7 latinsko-američkih i 3 evropske zemlje, kao i predstavnici 10 oslobodilačkih pokreta iz Afrike i po jedan iz Azije (Palestinska oslobodilačka organizacija) i Latinske Amerike; svih 9 zemalja posmatrača su iz Latinske Amerike, a 3 zemlje sa statusom gostiju iz Evrope (Austrija, Finska, Švedska). Ovi podaci pokazuju da je nesvrstanost izrasla u univerzalan međunarodni pokret velikog broja zemalja koji je u stalnom porastu, što će peta konferencija u Kolombu ponovo potvrditi učešćem još većeg broja zemalja.

Razvoj nesvrstanosti pre Beogradske konferencije odvijao se kroz aktivnost azijskih i afričkih pokreta solidarnosti i kroz spoljnopolitičku aktivnost pojedinih azijskih država. U tom periodu je Bandunška konferencija azijsko-afričkih zemalja (1955) bila događaj od izvanrednog značaja; ona je usvojila deset principa aktivne miroljubive koegzistencije koji su „posle donošenja Povelje OUN prva snažna manifestacija savremenog shvatanja međunarodnih odnosa. Nije slučajno što su ti principi doneseni baš u Aziji, u prisustvu predstavnika narodâ Azije i Afrike, na čijem tlu živi najveći broj stanovnika naše planete, koji su kroz vijekove bili porobljavani, obespravljeni i diskriminisani" — kako je istakao predsednik Tito u pozdravnom govoru na Beogradskoj konferenciji.

Prve posete predsednika Tita nekim zemljama Azije i Afrike krajem 1954. i početkom 1955. godine označile su — kako se čvrsto ističe — povezivanje dva prva centra politike nesvrstavanja: azijskog (u kome je Indija imala prvorazrednu ulogu) i jugoslovenskog. Indija, Jugoslavija i Egipat odigrale su, uz podršku drugih azijskih i afričkih zemalja, najznačajniju ulogu u uobličavanju politike nesvrstavanja i u održavanju Beogradske konferencije, koja je označila početak sinhronizovane aktivnosti nesvrstanih zemalja.

2) U pogledu *osnovnih pravaca aktivnosti* nesvrstanih, primetna je evolucija kako u sve široj lepezi pitanja koja se razmatraju i o kojima se zauzimaju stavovi i razvija aktivnost u međunarodnim odnosima tako i u promeni prioriteta u aktivnosti nesvrstanih. Dok je u početku akcenat stavljan na borbu protiv hladnog rata i blokovske politike, na borbu za oslobođenje zavisnih naroda, za poštovanje principâ aktivne miroljubive koegzistencije u međunarodnim odnosima u cilju obezbeđenja mira i nezavisnosti narodâ i država, kasnije je, saglasno promenama u međunarodnim odnosima, aktivnost nesvrstanih usmeravana sve više na borbu protiv neokolonijalizma kao novog oblika ekonomske zavisnosti nerazvijenih od strane razvijenih zemalja, protiv novih oblika dominacije i imperijalističkog pritiska, protiv onemogućavanja da politika pregovaranja supersila (politika detanta) utiče negativno na nezavisnost i nesvrstanost trećih država, a za stavljanje u prvi plan pitanja ekonomskog razvoja, saradnje i pomoći u cilju prevazilaženja postojećeg mehanizma međunarodnih ekonomskih odnosa koji je nasleđen iz perioda kapitalizma kao svetskog sistema i kolonijalizma kao oblika njegovog ispoljavanja.

Tako, na primer, dok je na Beogradskoj konferenciji, pored „Deklaracije šefova država ili vlada vanblokovskih zemalja", usvojena i „Izjava o opasnosti od rata i apel za mir" i upućena pisma Hruščovu i Kenediju u kojima je istaknuta opasnost po mir i potreba pregovora velikih sila, na Kairskoj konferenciji je usvojen „Program za mir i međunarodnu saradnju", u kome se detaljno izlaže potreba koncentrične akcije za oslobođenje zavisnih zemalja, eliminisanje kolonijalizma, neokolonijalizma i imperijalizma, za poštovanje prava naroda na samoopredeljenje i osudu upotrebe sile u cilju

sprečavanja vršenja tog prava, za osudu rasne diskriminacije i politike aparthejda od strane Južnoafričke Republike, za kodifikaciju principâ koegzistencije od strane Ujedinjenih nacija, za obezbeđenje nedeljivosti mira kroz poštovanje suvereniteta država i njihovog teritorijalnog integriteta, za rešavanje sporova bez upotrebe sile ili pretnje silom, a u duhu principâ Povelje UN, za opšte i potpuno razoružanje, a protiv vojnih paktova, stranih vojnih baza i strane intervencije, za jačanje uloge i uticaja Ujedinjenih nacija, za ekonomski razvoj i saradnju, kao i za saradnju u oblasti nauke, tehnike, prosvete i kulture. Principi aktivne miroljubive koegzistencije snažno su afirmisani na Kairskoj konferenciji. „Ti principi kao trajna vrijednost nesvrstanosti — kako je istakao predsednik Tito u Lusaki — potvrdili su se u svim kriznim situacijama u toku desetogodišnjeg razvoja međunarodnih odnosa. Oni sve snažnije deluju protiv dominacije i upotrebe sile, protiv mešanja u unutrašnji život naroda".

Na konferenciji u Lusaki, pored „Deklaracije o miru, nezavisnosti, razvoju, saradnji i demokratizaciji međunarodnih odnosa", doneta je i posebna „Deklaracija o nesvrstavanju i ekonomskom progresu", kao i više rezolucija o pojedinim međunarodnim pitanjima i problemima (o Bliskom istoku, Jugoistočnoj Aziji, portugalskim kolonijama, Zimbabveu, Namibiji, Kipru, dekolonizaciji, aparthejdu i politici diskriminacije, razoružanju, Ujedinjenim nacijama, jačanju uloge nesvrstanih zemalja itd.).

Konferencija u Lusaki je označila preokret u politici nesvrstanih zemalja u smislu okretanja problemima ekonomskog razvoja i oslanjanja na sopstvene snage. To je bila posledica saznanja da zemlje u razvoju sve manje učestvuju u svetskom privrednom razvoju, da se smanjuje njihovo učešće u svetskoj razmeni, da opada priliv finansijskih sredstava iz razvijenih u nerazvijene, a raste priliv iz nerazvijenih u razvijene zemlje, da ekonomska zavisnost nerazvijenih od razvijenih zemalja predstavlja strukturnu slabost svetskog ekonomskog sistema i da sve to utiče na ekonomsku zavisnost tih zemalja od takozvanog tehnološkog kolonijalizma. Nesvrstane zemlje su zato preuzele obavezu „da obezbeđuju doprinos spoljnih komponenti razvojnog procesa ostvarenja nacionalnih ciljeva i njihov sklad sa nacionalnim potrebama, i posebno, da usvoje, u onoj meri u kojoj je to izvodljivo, zajednički pristup problemima i mogućnostima ulaganja privatnog kapitala u zemlje u razvoju", kao i da prošire i pomognu ekonomsku saradnju sa drugim zemljama i u međusobnim odnosima u cilju učvršćenja svoje nezavisnosti („Deklaracija o nesvrstavanju i ekonomskom progresu").

Ovakvom orijentacijom nesvrstane zemlje su pokazale težnju za adekvatnim angažovanjem na rešavanju svojih problema i istovremeno za učešćem u rešavanju svetskih problema aktivnošću na donošenju odluka koje će podsticati proces demokratizacije međunarodnih odnosa.

Na ministarskoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Džordžtaunu, avgusta 1972. godine, doneta je odluka o sazivanju četvrte konferencije nesvrstanih zemalja na vrhu, a rešena su i neka pitanja koja su bila sporna u međusobnim odnosima nesvrstanih zemalja, što je označilo neophodnost globalne aktivnosti nesvrstanih u međunarodnim odnosima, njihovu rešenost da solidarno nastoje svim sredstvima „pretvoriti u akciju principe nesvrstanosti kao bazu međunarodnih odnosa" (Deklaracija iz Džordžtauna). Na toj konferenciji donet je i „Program akcije za međunarodnu ekonomsku saradnju nesvrstanih zemalja", dokument o podršci zahtevima grupe 77 na planu razvoja, „Izjava o međunarodnoj bezbednosti i razoružanju" i više rezolucija.

Četvrta konferencija nesvrstanih zemalja, održana u Alžiru septembra 1973. godine usvojila je više dokumenata veoma značajnih za narednu aktivnost nesvrstanih zemalja. To su: Politička deklaracija, Ekonomska deklaracija, Program akcije za ekonomsku saradnju, Deklaracija o borbi za

nacionalno oslobođenje i više od deset rezolucija. Oceni međunarodne situacije nesvrstane zemlje su na toj konferenciji bile veoma saglasne, pa su u Političkoj deklaraciji istakle da je „od Konferencije u Lusaki razvoj međunarodne situacije obeležen jačanjem težnji ka miru u regionima razvijenog sveta, dok u drugim i dalje ostaju žarišta zategnutosti i rata, uvećana pogoršanjem ekonomskih uslova u zemljama u razvoju". A kako je mir nedeljiv i kako se „ne može svesti na prosto pomeranje konfrontacije iz jedne oblasti u drugu, niti se pomiriti sa stalnim postojanjem zategnutosti koja se drugde nastoji ukloniti, popuštanje zategnutosti bi bilo nesigurno ako ne bi vodilo računa o interesima drugih zemalja".

Kao osnovni pravci aktivnosti nesvrstanih zemalja u međunarodnim odnosima istaknuti su: (a) učvršćenje mira i bezbednosti otklanjanjem sukoba kakvi su oni u Indokini, na Bliskom istoku i drugim područjima, likvidiranjem ostataka kolonijalizma, rasizma i aparthejda; (b) potreba ekonomske saradnje i ekonomskog razvoja zemalja u razvoju; (c) obezbeđenje koordinirane akcije nesvrstanih zemalja. Konferencija je zato odlučila da nesvrstane zemlje treba da pruže vojnu, materijalnu, diplomatsku, političku i moralnu podršku oslobodilačkim pokretima u Indokini, na Bliskom istoku, na jugu Afrike i u drugim oblastima i da u tom cilju osnuju Fond pomoći i solidarnosti s oslobodilačkim pokretima i otvore biroe oslobodilačkih pokreta u svojim glavnim gradovima, kao i da preduzimaju mere protiv onih zemalja koje podržavaju očuvanje ostataka kolonijalizma, rasizma i aparthejda. Isto tako, odlučeno je da se osnuje Fond za ekonomski i socijalni razvoj nesvrstanih zemalja i Komitet eksperata koji će pripremiti načela poslovanja toga fonda i razmotriti druge oblike međusobne saradnje nesvrstanih zemalja na finansijskom planu.

Na Alžirskoj konferenciji konačno je prevladana izvesna dilema u pogledu prioriteta u rešavanju svetskih ili „svojih" problema. Na prvoj konferenciji naglasak je bio na svetskim problemima, na drugoj se počeo ispoljavati obrnut trend, koji je prihvaćen u Lusaki, da bi na Alžirskoj konferenciji bio postignut sklad između ta dva pravca aktivnosti, uz davanje izvesne prednosti rešavanju problemâ razvoja kroz borbu za novi međunarodni ekonomski poredak, što je posle Alžira došlo posebno do izražaja na ministarskoj konferenciji u Limi i na drugim skupovima nesvrstanih zemalja do danas.

Momir Stojković

Aleksandar Novačić i Miodrag Đukić: Nesvrstani od Beograda do Kolomba

(Studijski centar Gradske konferencije SK Sarajeva, Sarajevo, 1975, strana 120)

Iako nevelikog obima, knjiga *Nesvrstani od Beograda do Kolomba*, iz pera Aleksandra Novačića i Miodraga Đukića, zaslužuje i neke specifične oblike pažnje. Namijenjena širokoj čitalačkoj publici, ona gotovo na enciklopedijski, ali i vrlo pregledan i zanimljiv način izlaže mnoštvo pitanja i problema iz veoma bogate istorije pokreta nesvrstanih.

Takva, ona je vanredno pogodno štivo za političko obrazovanje u Savezu komunista i šire, kao što je, s druge strane, i paradigmatičan predstavnik naše popularno-naučne literature o aktuelnim temama za koje postoji — u nas i u svijetu — nepodijeljeno interesovanje. Tome je, svakako, znatno doprinio i njen izdavač. Studijski centar Gradske konferencije SK Sarajeva, koji posljednjih pet godina veoma umješno vodi dvije svoje društveno-naučne i političko-naučne biblioteke, a često prijatno iznenađuje i svojim posebnim izdanjima.

Jedan od efekata takve saradnje autorâ i izdavača jeste i taj što se knjiga *Nesvrstani od Beograda do Kolomba* pojavila godi-

nu dana i nešto više prije petog samita nesvrstanih u Šri Lanki, te je, zahvaljujući tome u međuvremenu efikasno doprinosila — u sklopu političkog i marksističkog obrazovanja, kao i na druge načine — tumačenju naše spoljne politike, imajući tako odgovarajuću ulogu i u opštim pripremama za predstojeći skup nesvrstanih na najvišem nivou. Naravno, time se može objasniti izvjesna njena sadržinska nepotpunost, jer „nije stigla" da reflektira vrlo dinamična zbivanja u vremenu između Konferencije u Helsinkiju i nedavnog skupa komunističkih i radničkih partija u Berlinu. Stoga se može unaprijed pozdraviti i njeno novo izdanje, koje će — kako je izdavač najavio — uslijediti odmah nakon avgustovskog susreta nesvrstanih u Kolombu.

Uz iscrpna i instruktivna uvodna razmatranja, autori su knjigu podijelili na pet poglavlja, koja su tematsko-problematski koncipirali. Bio je to za njih, izgleda, pogodan metod da — na naučno i politički relevantan način — pokažu da je nesvrstanost istorijska pojava kojom je otvorena nova era u međunarodnim odnosima uopšte, da njena pojava uslovljena promjenama koje su na svjetskoj pozornici nastupile poslije drugog svjetskog rata, ali da je ona u bitnome plod inicijative i akcije SKJ i SFRJ s drugom Titom na čelu idejnim začetnikom i najistaknutijim pobornikom politike nesvrstanosti i borbe za mir u svijetu.

Iz tog i drugih razloga autori osobitu pažnju poklanjaju analizi doprinosa upravo druga Tita kako nastanku tako i vrlo dinamičnom razvoju pokreta nesvrstanih, što je, ujedno, i naučno adekvatan pristup osvjetljavanju inicijalnih ideja i društveno-političkog programa, te dosadašnjih rezultata i pravaca budućeg djelovanja pokreta. Oni, stoga, na samom početku prvog poglavlja (pod naslovom „Počeci otpora") izdvajaju „pionirsku ulogu" predsjednika Tita, koji je još 1950. godine — u jeku hladnog rata, najveće zategnutosti u Evropi i korejskog rata u Aziji, te u vrijeme strahovitih hladnoratovskih i drugih pritisaka na male zemlje da uđu u vojno-političke blokove — energično zahtijevao da „narodima koji teže da upravljaju sami sobom ne bude uskraćeno pravo da ostvaruju te svoje težnje i da sami, zaista sami, sobom upravljaju", i, istovremeno, isticao da se naša „samostalna spoljna politika... zasniva na strogoj principijelnosti u svim međunarodnim pitanjima... svestranoj saradnji na očuvanju mira u svijetu, sa poštovanjem nezavisnosti i suverenosti i malih naroda". Autori dokazuju, da su time položeni temelji pojave i cjelokupnog docnijeg razvitka pokreta nesvrstanih, te se, stoga, detaljno zadržavaju i na svim ostalim istupanjima predsjednika Tita, koji — i u glasovitom govoru na Univerzitetu u Rangunu januara 1954. godine — sve odlučnije istupa protiv „polarizacije u međunarodnim odnosima između dvije velike sile" koja nezavisnim zemljama onemogućava svaku „samostalnu ulogu u međunarodnom životu". Bila je to — pokazuju autori — politička orijentacija koja je direktno dovela do Brionskog sastanka aprila 1956. godine, kada su predsjednici Tito i Naser i premijer Nehru objavili svoju „zajedničku izjavu", u stvari prvi dokument politike i pokreta nesvrstavanja.

Zahvaljujući naporima trojice državnika, prva konferencija šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja održana je u Beogradu već septembra 1961. godine, uz učešće 25 zemalja i 3 zemlje sa statusom posmatrača. Tom prilikom je — ističi autori — predsjednik Tito, u svom pozdravnom govoru, mogao ukazati i na ogroman politički i moralni uspjeh nesvrstanih zemalja. Tito je, između ostalog, odgovorio i na kritike koje su upućivane nesvrstanim zemljama kako, navodno, žele stvaranje „trećeg bloka": „Zar je logično da se mi koji se borimo protiv blokovske podjele svijeta zalažemo za stvaranje trećeg bloka? Zar bi to doprinijelo smirivanju napetosti? Svakako da ne bi. Takve težnje mi ne možemo imati pošto bi to bilo suprotno političkoj koncepciji vanblokovskih zemalja".

Autori pokazuju da tokom vremena nesvrstanost stiče sve veći ugled i afirmiše svoj plodotvorni

uticaj u svjetskim razmjerama, pa se stoga neprestano povećava i broj nesvrstanih zemalja. Na drugoj konferenciji, održanoj u Kairu 1964. godine, učestvovalo je dva puta više zemalja nego u Beogradu. Na trećoj konferenciji, održanoj u Lusaki 1970. godine, učestvuje 65 zemalja članica i 9 posmatrača, a na četvrtoj konferenciji, održanoj u Alžiru 1973. godine, više od 100 predstavnika nesvrstanih zemalja, oslobodilačkih pokreta i drugih organizacija.

Alžirska konferencija ne samo da je okupila predstavnike najvećeg dijela čovječanstva, već je na određen način ponukala i velike sile da se ozbiljno zamisle nad tom činjenicom (str. 55). U tom kontekstu autori posebno ističu da je politika nesvrstavanja danas prisutna u shvatanjima miliona ljudi i mnogih naroda sa svih kontinenata.

Autori naročito iscrpno dokazuju da naša opredijeljenost za politiku nesvrstavanja rezultira iz prakse našeg unutrašnjeg razvitka, zasnovane na socijalističkim samoupravnim odnosima kao odnosima koji vode oslobođenju i svestranom razvoju čovjekove ličnosti, te da su stoga, logično, i u našim međunarodnim odnosima zastupljeni isti principi: ravnopravnost, samostalnost, slobodan razvoj itd.

Politika nesvrstavanja nije subjektivistička konstrukcija trenutka, već je — kako naglašavaju autori — bitan faktor savremenih međunarodnih odnosa, izraz potrebe da svijet izađe iz podjele na blokove, iz neravnopravnih odnosa i ispod dominacije vojno-privrednih sila, iz uslova u kojima su male, srednje i nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju bile objekt ostvarivanja stranih ekonomskih interesa.

Težnja je nesvrstanih — ističu autori — da se u svjetskim zbivanjima afirmišu svojim mnogobrojnim konkretnim akcijama. Tako su one, poslije Alžirske konferencije na kojoj je snažno manifestovano jedinstvo i akciona sposobnost nesvrstanih, preduzele i organizovale mnoge akcije od bitnog značaja po savremena politička i, posebno, ekonomska kretanja u svijetu. Između ostalog, inicirale su dva specijalna zasjedanja Generalne skupštine OUN, međunarodnu konferenciju o hrani u Rimu, o stanovništvu u Bukureštu, o sirovinama u Dakaru, o industrijskom razvoju u Limi, a ostvaren je dijalog o petroleju i sirovinama između razvijenih i nerazvijenih zemalja u Parizu. To su, ujedno, problemi od „čijeg rješavanja u najvećoj mjeri zavisi stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka" (str. 78).

Uz široku akciju za promjenu starog sistema odnosâ u svijetu i izgradnju novog međunarodnog ekonomskog poretka, nesvrstane zemlje su podstakle i ostale dijelove čovječanstva da prihvate razgovore o tim i drugim bitnim problemima. Tako je godinu i po dana poslije Alžirske konferencije održano, u istoj sali i za istim stolom, nekoliko značajnih međunarodnih skupova predstavnika razvijenih i nerazvijenih, blokovskih i nesvrstanih zemalja.

Autori pažljivo analiziraju i uslove pod kojima nesvrstane zemlje — kao zemlje sa različitim društvenim uređenjima, regionalnom pripadnošću stepenom prosvećenosti i privredne razvijenosti — čine izuzetne doprinose borbi za očuvanje mira. U tom kontekstu oni govore o doprinosu Jugoslavije i SKJ „savremenim tendencijama borbe za mir, progres, socijalizam, humane i demokratske odnose, protiv vještačkih barijera i podijeljenosti, za pravo svakog naroda na suverenitet i suvereno korišćenje svojih bogatstava, protiv svih vidova potčinjavanja i hegemonije" (str. 113).

Ukratko, knjiga *Nesvrstani od Beograda do Kolomba* je pregledan i iscrpan pokušaj sintetičkog osvjetljavanja istorijskog i aktuelnog smisla svestrane afirmacije pokreta nesvrstavanja u savremenom svijetu, s akcentom na istraživanju njegovog klasno-političkog i klasno-oslobodilačkog poziva. Ona je, kako je rečeno, svojevrstan uzor popularno-naučne prezentacije i interpretacije jedne tako složene i raznolike, ali jedinstvene i dinamične pojave kakva je politika i praksa nesvrstanosti.

Husein Kapić

Evropske zemlje i zemlje u razvoju — borba za nove međunarodne ekonomske odnose

(CDI Predsedništva CK SKJ, Beograd, 1975, strana 334)

Nasleđeni jaz u razvijenosti između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, neravnomerni razvoj svetskih regiona, eksploatatorski odnosi metropola i neekonomski tretman zemalja „trećeg sveta" recidiv su prošlosti i breme kolonijalne dominacije kapitalističkih odnosa. Ekonomska platforma nesvrstanih zemalja i strategija novog međunarodnog ekonomskog poretka rezultat su narastanja progresivnih snaga i revolucionarnih pokreta savremenog sveta i njihove političke borbe za rešavanje problema međunarodnih ekonomskih odnosa.

Na inicijativu Predsedništva Centralnog komiteta SKJ izvršena je od 9. do 11. aprila 1975. godine razmena mišljenja predstavnikà komunističkih, socijalističkih, socijaldemokratskih i radničkih partija evropskih zemalja i Fronta nacionalnog oslobođenja Alžira o temi „Evropske zemlje i zemlje u razvoju — borba za nove međunarodne ekonomske odnose". Ovaj međunarodni okrugli sto organizovali su: Centar za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ, Centar za proučavanje saradnje sa zemljama u razvoju iz Ljubljane, Institut za zemlje u razvoju iz Zagreba i Institut za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda. Od 57 pozvanih partija pozivu se odazvala 41 partija iz 28 zemalja sa ukupno 71 predstavnikom, i to iz: Alžira, Austrije, Belgije, Bugarske, Čehoslovačke, Danske, Finske, Francuske, Grčke, Holandije, Islanda, Italije, Jugoslavije, Kipra, Luksemburga, Mađarske, Nemačke Demokratske Republike, Norveške, Poljske, Portugalije, Rumunije, San Marina, Savezne Republike Nemačke, Sovjetskog Saveza, Španije, Švedske, Švajcarske i Velike Britanije.

Kao predstavnici pozvanih partija, u radu ovog međunarodnog okruglog stola učestvovali su, pored političkih funkcionera, i istaknuti stručnjaci za tretirana ekonomska pitanja kao što su: dr Edmardo Malhasjan, dr Radoslav Klein, dr prof. Kristine Heltberg, Lucién Praire, Massimo Gueriere, dr Tomislav Badovinac, dr Dušan Pirec, dr Žarko Mrkušić, dr Zoran Trputec, mr Boris Cizelj, Ištván Varga, dr prof. Heinz Joswig, dr prof. Jerzy Prokopezik, Salapa Ilie, Costin Murgescu, Aleksej Matrejevič Rumjancev i prof. Philip Leeson. Prezentirani pogledi i stavovi potvrdili su tezu o neophodnosti marksističkog pristupa redefinisanju svetskog ekonomskog poretka i doprinosa progresivnih snaga transformisanju međunarodnih ekonomskih odnosa. Na ovom skupu posebno je apostrofirana težnja konzervativnih snaga da zamrznu postojeće stanje u korist razvijenog, a na štetu nerazvijenog dela svetske zajednice. Konzervativne snage, koje ne vide ništa osim profita, ne mogu da shvate da borba zemalja u razvoju za uspostavljanje pravednijih međunarodnih ekonomskih odnosa u krajnjoj liniji doprinosi i razvoju nacionalnih privreda razvijenih zemalja.

SKJ se zalaže za suštinsko menjanje međunarodnih ekonomskih odnosa koji izviru iz postojeće međunarodne podele rada, sistema raspodele dohotka, odnosa cena sirovina i gotovih proizvoda, diskriminatorske trgovine, kreditnog i monetarnog mehanizma itd. SKJ pledira za formulu novog međunarodnog ekonomskog poretka zasnovanog na principima suvereniteta, jednakosti, uzajamnosti, solidarnosti i saradnje među državavama sa različitim društveno-ekonomskim uređenjima.

Politika nesvrstavanja — kako konstatuje T. Badovinac — izrasla je iz borbe za dekolonizaciju, nezavisnost, nacionalnu emancipaciju za prevazilaženje blokovske podeljenosti, za mir, i međunarodnu saradnju na principima miroljubive koegzistencije.

Postoji široka saglasnost u tome da je razvoj nedovoljno razvijenih zemalja jedno od central-

nih pitanja savremenog sveta. Socijalna, antikolonijalna i naučno-tehnološka revolucija — ističe D. Vidić, — otvorile su neslućene mogućnosti za ubrzan materijalni i društveni razvoj svih zemalja sveta.

Nesvrstane zemlje su na Alžirskoj konferenciji 1973. godine ponudile Program akcije za menjanje postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa. Tom prilikom je predsednik SFRJ Josip Broz Tito, idejni projektant borbe za mir i društveni progres u svetu, rekao: „Postoje realne mogućnosti da zemlje u razvoju brže savlađuju svoju nerazvijenost i sve socijalne nedaće koje iz toga proizlaze, da relativno brzo postignu viši stepen ekonomske razvijenosti i životnog standarda. Sve to se može ostvariti pod uslovom da se razvije međunarodna saradnja na predviđenim osnovama, da razvijenije zemlje angažuju, znatno više nego do sada, svoje potencijale u cilju ubrzavanja privrednog uspona zemalja u razvoju i da svaka zemlja u razvoju maksimalno mobiliže sopstvene snage i izvore".

Na VI specijalnom zasedanju Generalne skupštine OUN 1974. godine postavljena su, s pravom, sledeća pitanja:

— na koji se način i u kojim fazama mogu realizovati zahtevi za promenu međunarodnih ekonomskih odnosa koja bi bila u skladu sa dugoročnim interesima i zemalja u razvoju i razvijenih zemalja;

— kako uklanjati prepreke i savlađivati otpore uspostavljanju ravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa i kakva je uloga u tome progresivnih snaga;

— koje konkretne mere preduzeti u oblasti pomoći na bilateralnom i na multilateralnom planu (transfer tehnologije, odgovarajuće povećanje raznih vidova finansijske pomoći, obuka kadrova itd.), a koje na međunarodnom trgovinskom i monetarnom području;

— kakav doprinos svemu tome mogu dati progresivne snage i zemlje Evrope bez obzira na društveno uređenje.

Nacionalna nezavisnost može se obezbediti samo demokratskom organizacijom odnosâ međunarodne međuzavisnosti. U tom cilju potrebno je da zemlje u razvoju ubrzaju tempo rasta nacionalnog dohotka po stanovniku i svestranu investicionu aktivnost zasnovanu na domaćim i inostranim sredstvima; da se stvore povoljniji uslovi transfera tehnologije i naučnoistraživačkih aplikativnih rezultata; institucionalizovati brojne međunarodne fondove za finansiranje programa razvoja zemalja u razvoju; regulisati paritetne odnose cena sirovina i gotovih proizvoda u međunarodnoj ekonomskoj razmeni; dosledno sprovoditi i razvijati programe međunarodne pomoći; proširiti program specijalizacije i međunarodne kooperacije; obavezati međunarodne organizacije: Međunarodni monetarni fond, Međunarodnu banku za obnovu i razvoj, GATT, OECD, EEZ, SEV — da preduzmu radikalnu reviziju „ideologije slobodne trgovine"; razvijati kulturno-obrazovne, socijalno-zdravstvene, komunalno-stambene i druge objekte ekonomske infrastrukture; ukloniti carinske i fiskalne barijere u cirkulaciji roba, usluga i radne snage; otvoriti evropska tržišta za afričke i azijske proizvode, sirovine i usluge; podržavati razvoj poljoprivrednog sektora uz stavljanje akcenta na ubrzanu industrijalizaciju zemalja u razvoju; onemogućiti multinacionalne kompanije da u zemljama u razvoju raznim beneficijama (jeftina radna snaga, jeftine sirovine i poreske koncesije) postižu lavovske profite i reprodukuju eksploatatorske odnose.

Time se lista zahteva i akcija, naravno, ne iscrpljuje. Ona je veoma dugačka jer je breme prošlosti veoma težak balast savremenog sveta.

Zemlje u razvoju, socijalističke zemlje i radnička klasa kapitalističkih zemalja moraju se boriti protiv prelivanja nacionalnog bogatstva zemalja u razvoju u džepove monopola i metropola, protiv privilegovane međunarodne podele rada, protiv ekonomske infiltracije i hegemonije nad privredom zemalja u razvoju, protiv širenja makaza cena na svetskom tržištu, protiv restauracije dužnič-

ko-poverilačkih odnosa, protiv postkolonijalnog imperijalizma multinacionalnih kompanija itd.

Činjenica da zemlje u razvoju čine 70 odsto ukupnog svetskog stanovništva, da u svetskoj industrijskoj proizvodnji učestvuju sa 7 odsto i da u svetskoj poljoprivrednoj proizvodnji učestvuju sa 35 odsto — reflektuje duboki jaz između njih i razvijenih zemalja.

Jugoslavija je donela Rezoluciju o unapređenju ekonomskih odnosa sa zemljama u razvoju posredstvom preferencijalnog tretmana u ekonomskim odnosima. Sporazum o preferencijalnim carinama između šesnaest zemalja u razvoju i sporazum o proširenju trgovine i privredne saradnje između Jugoslavije, Egipta i Indije predstavljaju platformu revolucionarnog preobražaja ekonomskih odnosa na relaciji socijalistička samoupravna Jugoslavija — zemlje u razvoju. Kao rezultat ravnopravne ekonomske saradnje došlo je do povećanja uvoza i izvoza. U 1974. godini izvoz u zemlje u razvoju je sa 11,4 odsto učestvovao u ukupnom jugoslovenskom izvozu, dok je uvoz iz zemalja u razvoju u istoj godini učestvovao sa 16,0 odsto u ukupnom jugoslovenskom uvozu. Pored izvoznih i uvoznih transakcija, Jugoslavija u zemljama u razvoju izvodi brojne radove. Vrednost radova izvršenih u zemljama u razvoju 1974. godine iznosila je 49,8 odsto ukupnih naših radova u inostranstvu. U zemljama Afrike, Azije i Latinske Amerike grade se aerodromi energetski sistemi, brane, putevi, luke, dalekovodi, trafostanice, sistemi za navodnjavanje, stambena naselja, farme, fabrike itd. Jedan od oblika ekonomske saradnje Jugoslavije sa zemljama u razvoju su i mešovita preduzeća. U 1974. godini osnovano je 36 takvih preduzeća u 25 zemalja u razvoju. Time se, naravno, ne iscrpljuju ekonomski odnosi Jugoslavije sa zemljama u razvoju. Jugoslavija se opredelila da trajno neguje i unapređuje saradnju na ekonomskom, političkom, vojnom, obrazovnom, naučnom, kulturnom, socijalnom i zdravstvenom polju sa svim zemljama u razvoju.

Debata o temi „Evropske zemlje i zemlje u razvoju" omogućila je da se sagledaju pogledi i stavovi brojnih predstavnika evropskih partija i Fronta nacionalnog oslobođenja Alžira o ovome izuzetno aktuelnom kompleksu. Određene ideološke i druge razlike u atmosferi toleranoije nisu onemogućile uzajamno razumevanje. Naprotiv. Razlike u oceni stanja i problema u odnosima između evropskih zemalja i zemalja u razvoju omogućile su jasniju kristalizaciju stavova o brojnim mogućnostima, oblicima i tempu razvoja ekonomske saradnje. Pružena je puna podrška slobodi i nezavisnosti suverenih graditelja sopstvene perspektive i akcionim programima koji su prihvaćeni na konferencijama u Alžiru 1973. godine, u Ujedinjenim nacijama 1974. godine, u Dakaru i Limi 1975. godine. U tom pogledu komunističke, radničke, socijalističke i socijaldemokratske partije imaju veliku odgovornost u borbi za potpuno afirmisanje ravnopravnih ekonomskih odnosa u svetu.

Žarko Ristić

Dr Novica Blagojević: Ekonomska uloga države u nerazvijenim afričkim zemljama

(Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1975)

Jugoslovenska nauka je sve do nedavno relativno malo obrađivala tako složenu, interesantnu i značajnu društveno-ekonomsku problematiku zemalja u razvoju. Bilo je, doduše, politikoloških studija, parcijalnih, pa i površnih razmatranja o određenim zemljama ili regionima, ali one nisu značajnije uticale na upoznavanje s ovim delom sveta, pogotovu nisu značajnije pomagale kreiranju naše dugoročne ekonomske saradnje sa ovim zemljama. Posebno velika prazni-

na osećala se u odnosu na Afriku, kontinent koji danas ima blizu 50 nezavisnih država, sa kojima Jugoslavija razvija sve intenzivniju političku i ekonomsku saradnju.

Studija dr Novice Blagojevića: *Ekonomska uloga države u nerazvijenim afričkim zemljama* stoga dolazi u pravo vreme, a svojim sadržajem i analitičkim metodom predstavlja gotovo pionirski napor da se našem čitaocu približi i objasni problematika afričkog kontinenta, teškoće i napori u prevazilaženju kolonijalnog nasleđa, podređenosti i zaostalosti. Štaviše, autor koristi afričku problematiku da bi definisao određene ekonomske zakonitosti na planu ekonomske uloge države u nerazvijenim zemljama uopšte, ostvarujući širok i studiozan teorijski pristup i komparativna razmatranja koja imaju trajniju vrednost.

Tako, na primer, u prvom delu studije poklanja se značajna pažnja dosadašnjim teorijskim razmatranjima o ekonomskoj ulozi države, počev od merkantilističkih shvatanja države, preko fiziokrata, klasične ekonomske misli, do novijih građanskih teoretičara, da bi se posvetila posebna pažnja marksistički orijentisanoj ekonomskoj misli u ovoj sferi. Autor dolazi do ocene o neophodnosti jačanja ekonomske uloge države u privredi nerazvijenih, pogotovu afričkih zemalja. Pri tome polazi od društveno-ekonomskih i društveno-političkih okvira savremenih država Afrike, kao i od njihove težnje da se ostvari ubrzan industrijski razvoj koji jedini može da obezbedi prevazilaženje zaostalosti i podređenosti na svim nivoima.

Autor ističe da Afrika ima relativno snažnu potencijalnu osnovu za diverzifikovan i ubrzan privredni razvoj, kao što je veliko i raznovrsno prirodno bogatstvo, prostrane i nedovoljno iskorišćene poljoprivredne površine, jeftina radna snaga itd. Međutim, za takav pravac razvoja neophodne su, osim odgovarajućih društveno-ekonomskih uslova, i velike početne investicije, bez kojih se teško može zamisliti uspešno aktiviranje potencijalnih prirodnih izvora bogatstva, posebno usled nerazvijenih društvenih odnosa, specifičnog kolonijalnog nasleđa, ograničene infrastrukture i drugih sputavajućih faktora. Specifičan aspekt problema obezbeđenja sredstava potrebnih za ubrzan privredni razvoj u afričkim uslovima su izrazito snažni ostaci pretkapitalističkih proizvodnih odnosa. Sem toga, autarkičan način života u seoskoj i rodovsko-plemenskoj društvenoj sredini, opšta zaostalost i neprosvećenost stanovništva, ograničene mogućnosti obrazovanja, pa otuda i nesigurna i neizvesna egzistencija izvan plemenske zajednice, nesumnjivo, snažno utiču na moderno organizovanje i formiranje kvalifikovane radne snage koja treba da bude nosilac ubrzanog razvoja.

Svi ti i drugi momenti pokazuju da u nerazvijenim afričkim zemljama po autoru, jedino država, kao personifikacija organizovanih društvenih snaga, može da pristupi rešavanju problema koji stoje na putu ubrzanog razvoja i privrednog preobražaja. To je potencirano i time što razvoj u Africi počinje u vreme naglog razvitka nauke i tehnologije proizvodnje, kao i u uslovima postojanja nerazvijenog i tankog „preduzetničkog" kapitalističkog sloja, kakav je u razvijenim zemljama nekad bio nosilac prvobitne akumulacije i razvoja proizvodnih snaga. Specifičan i inostranom kapitalu podređen položaj domaće buržoazije (koja je nastala kao posledica kolonijalizma, sa svim slabostima koje su iz tih odnosa proizlazile) i njena težnja za relativno nezavisnim ekonomskim delovanjem takođe idu u prilog jačanju ekonomske i intervencionističke uloge države u privredi, jer je država jedini garant afirmacije njenih interesa.

Autor takođe ističe da je država u afričkim uslovima u mogućnosti da nametne takav način proizvodnje kojim se obezbeđuje najbrža dinamika privrednog razvoja i najefikasnije funkcionisanje ekonomskog sistema. Egzistencija države kao „sile iznad društva" je povezana s njenim delovanjem na planu razrešavanja sukoba koji posredno ugrožavaju jedinstvo procesa proizvodnje i društvenih odnosa. Problem se sastoji u tome što je delovanje države u razreša-

vanju protivrečnosti koju proizvodi dominantan položaj inostranog kapitala u privredi nerazvijenih afričkih zemalja prividno različito od aktivnosti države u razvijenim društvima u kojima se ona javlja kao sredstvo pomoću kojega određena klasa nameće društvu „svoj" način proizvodnje. U suštini, međutim, ni u nerazvijenim afričkim zemljama država ne može da istupa s kompromisnim rešenjem, jer jedinstvo procesa proizvodnje isključuje posrednika koji bi se u organizovanju proizvodnje rukovodio načelom zadovoljavanja interesa inostranog i domaćeg kapitala, odnosno, šire posmatrano, inostranog kapitala i nacionalne koristi.

Na zaštiti nacionalnih interesa — koji izražavaju stremljenja svih društvenih slojeva — država je u mogućnosti da mobiliše unutrašnje društvene snage u borbi za izgrađivanje proizvodnih odnosa kojima se obezbeđuje brže osposobljavanje nacionalne privrede za reprodukciju na vlastitoj osnovi i ravnopravno uključivanje u međunarodnu podelu rada. Pravac aktivnosti države kojim se utiče na proizvodnju i proizvodne odnose pokazuje da između proizvodnje materijalnih dobara kao osnove društvenih procesa i države kao dela nadgradnje postoje uzajamni odnosi i uticaji. Naime, bez obzira na to što je načinom proizvodnje određena suština državne funkcije u društvu, država se pod uticajem brojnih ostalih činilaca i sopstvene moći relativno osamostaljuje i na taj način i sama, kao aktivan društveni činilac, deluje na ekonomsku osnovu društva. Doduše, ističe autor, država ne određuje način proizvodnje, koji odražava stepen razvoja proizvodnih snaga, ali može, i ona to čini, da utiče na njegovo učvršćenje i neometan razvoj. U tom pogledu država može da podstiče ili da usporava razvoj proizvodnih snaga, to jest da igra progresivnu ili konzervativnu društvenu ulogu. Pri tome konzervativno delovanje države u održavanju prevaziđenog načina proizvodnje doprinosi usporavanju privrednog razvoja, ali ne dovodi u pitanje perspektivan pravac razvoja proizvodnih snaga koji je određen ekonomskim zakonitostima društvenog razvoja.

Drugi deo studije uglavnom raščlanjuje i dokazuje ove osnovne autorove postavke. Detaljno se razmatra, na primer, državno regulisanje i usmeravanje privrednog razvoja, prvenstveno s aspekta obezbeđenja planova razvoja; zatim, uticaj države na obim, strukturu i dinamiku akumulacije; uloga javnog sektora i javnog finansiranja u nacionalnoj privredi; monetarno-kreditna situacija i privredni razvoj; međunarodno-javno kreditiranje razvoja i interventna uloga države. Sve ove aspekte uloge države u privredi nerazvijenih afričkih zemalja autor potkrepljuje brojnim brojnim statističkim pokazateljima i komparativnim razmatranjima po zemljama, tako da se dobija solidan uvid u uspešno ili manje uspešno rešavanje pojedinih problema sa kojima se suočavaju afričke zemlje na ovom planu.

Posebno su vredna autorova zapažanja o planskom usmeravanju privrednog razvoja. Analizirajući planove razvoja niza afričkih zemalja, autor ocenjuje da je „orijentacija ka planskom razvoju proizvodnih snaga rezultat uverenja rukovodećih društvenih snaga da se najveća stopa ekonomskog rasta može postići samo putem studioznog i dugoročnog planiranja". Plan je tako postao „simbol nezavisnosti", „nacionalni interes", ključni usmeravajući faktor razvoja.

Razmatrajući detaljno sve oblike akumulacije i iskustva nerazvijenih afričkih zemalja u toj oblasti, autor izlaže svoja interesantna zapažanja, pa daje i sugestije, o tom problemu privreda tih zemalja. Ističe se na primer, da je u znatnom broju nerazvijenih afričkih zemalja uočljiv veći porast akumulacije od porasta domaćeg proizvoda, što protivreči logici ekonomskih zakona. Jer, kao što je dobro poznato, akumulacija u osnovi znači proširivanje proizvodnih kapaciteta, pa otuda i proizvodnje. Usled toga, ističe autor, pomenuta protivrečnost se može objasniti jedino velikim raskorakom između bruto i neto akumulacije, odnosno između akumulaci-

je uopšte i njenog preobražavanja u investicije. Isto tako, porast individualne i, posebno, javne potrošnje ukazuje ne samo na ograničene mogućnosti nerazvijenih afričkih zemalja da smanjivanjem ili ograničavanjem potrošnje utiču na porast akumulacije, već i na njihovu generalnu orijentaciju da se uporedo sa privrednim razvojem razvija i lična potrošnja. U uslovima većine tih zemalja, koje se nalaze u početnoj fazi privrednog razvoja, takva orijentacija praktično znači usporen razvitak proizvodnih snaga, jer se neposredno odražava na raspodelu nacionalnog dohotka u pravcu sužavanja obima akumulacije.

U zaključku autor kaže, pored ostalog, da ekonomski aktivna funkcija države u nerazvijenim afričkim zemljama odražava istorijsku tendenciju društvenog razvoja koji je usmeren na slabljenje postojeće i stvaranje nove društvene strukture. Dosadašnje iskustvo tih zemalja pokazuje da je — u uslovima nepostojanja propulzivnih sektora privrede i njene strukturne neuravnoteženosti, praćene dominantnim pretkapitalističkim društvenim odnosima — za obezbeđivanje ubrzanog privrednog razvoja neophodno da država ima odlučujuću ulogu u regulisanju obima i strukture proizvodnih investicija. Na takav pravac delovanja države upućuje društveno-ekonomska konstelacija snaga u nerazvijenim afričkim zemljama, koju karakteriše izrazito neravnomerna raspodela društvenog bogatstva i nacionalnog dohotka i, s gledišta nacionalnog privrednog razvoja, neracionalna alokacija štednje i investicija u privatnom sektoru. Upravo zato za perspektivan porast stope akumulacije nije dovoljno samo povećanje dohotka po stanovniku, već je potrebno obezbediti takvu njegovu preraspodelu kojom bi se zahvatio onaj njegov deo koji ekonomski sterilni društveni slojevi koriste za luksuznu potrošnju i usmerio u proizvodne investicije. Ostvarivanje toga zadatka, ističe autor, međutim, zavisi od društvenog opredeljenja rukovodećih i vladajućih snaga i, s tim u skladu, od državne politike javnog finansiranja. Tako shvaćene, mogućnosti povećanja akumulacije na osnovu preraspodele dohotka nalažu da se istakne da posredna državna kontrola privrednih tokova (korišćenjem politike fiskalnih prihoda i javnih rashoda, monetarno-kreditne politike i politike javnog duga) i neposredna državna kontrola ekonomskog života (korišćenjem odgovarajućih mera i planiranja proizvodnje, raspodele, spoljne i unutrašnje trgovine) predstavljaju nezamenljive instrumente ekonomske, pa i socijalne politike.

Jakov Mrvaljević

„Međunarodni radnički pokret", 1975.

(Časopis za teoriju i praksu socijalizma)

Časopis „Međunarodni radnički pokret" već osamnaest godina sistematski izučava pitanja teorije i prakse socijalizma. Za to vreme na njegovim stranicama afirmisala se čitava jedna generacija naših naučnih radnika u ovoj oblasti. Izdavač časopisa je do 1974. godine bio Institut za međunarodni radnički pokret, a od tada mu se pridružio Institut za međunarodnu politiku i privredu. Naravno, nemoguće je na ograničenom prostoru adekvatno progovoriti o značaju ovakvog jednog časopisa, pogotovu s obzirom na akumulirani teorijski potencijal njegovih saradnika, kao i na interes naše zemlje da se teorijski relevantno i naučno odgovorno raspravlja o bitnim pitanjima naše, socijalističke epohe. Ostaje nam da — kratkim pregledom delatnosti časopisa u 1975. godini — samo naznačimo njegovu tematiku i naučne domete.

U prvom prošlogodišnjem broju časopis objavljuje i raspravu dr Branka Caratana: *Staljinove koncepcije jačanja socijalističke države,* u kojoj ovaj vrstan naučnik razmatra nastanak koncepta i pokreta nazvanog staljinizam, a u

tom sklopu i genezu staljinističke forme političkog sistema. Caratan polazi od sledećih stavova: Staljin je zasnovao teoriju i praksu staljinizma na pragmatskim potrebama svoje vlastite dnevne politike; uprkos izvesnom diskontinuitetu, njegova teorija države proizlazi iz njegovih razmatranja pitanja revolucije i partije; naglasak na nasilju tipičan je za Staljina; evolucija koja ga je odvojila od tradicionalnog socijalističkog učenja i lenjinizma bazirala se na njegovoj zameni Lenjinove teze o mogućnosti pobede revolucije u jednoj zemlji tezom o mogućnosti razvitka socijalizma u jednoj zemlji; u isto vreme u nekim radovima iz političke teorije on ne izražava znatnije odstupanje od temelja marksizma; ta protivurečnost Staljinovih koncepcija objašnjava se time što Staljin nije konsekventno razumeo i prihvatio neke fundamentalne teze socijalističkog pokreta i marksističke političke teorije. Ne uočivši zašto se Marks i Engels zalažu za destrukciju mehanizma stare buržoaske države, Staljin je smatrao da je to izraz njihovog zalaganja za nasilne oblike revolucije, a izmakla mu je temeljna intencija njihovih teza — likvidacija buržoaske države, pošto proleterska država ne može da ostane država u tradicionalnom smislu reči.

U raspravi *Čileansko iskustvo i mirni put revolucije* Tahir Kamuran izvlači zaključak da čileansko iskustvo pokazuje da su određene iluzije o karakteru ustavnih institucija buržoaskog sistema imale svakako krupnu ulogu za Revoluciju. Čileanska armija, za koju se u Čileu dosta verovalo da će čuvati ustavni poredak bez obzira na revolucionarne transformacije, izvršavajući na kraju svoju klasičnu funkciju kao instrument sile buržoaske klase, pokazala je svoju pravu prirodu. Zato izučavanje čileanskog iskustva nameće zaključak da je osnovna slabost taktike i strategije čileanske revolucije proisticala iz odnosa prema oružanim snagama i aparatu države, koji su ostali gotovo netaknuti kako u političkom tako i u organizacionom i kadrovskom smislu. Aljendeova konsekventnost u praktičnom poštovanju glavnih institucija građanskog društva pokazala se nelogičnom i sa praktičnog i sa teorijskog gledišta. Praksa te revolucije je potvrdila zakonitost da se postojeće institucije opresije moraju u toku revolucije transformisati u institucije koje će braniti i razvijati istorijski interes radničke klase i svih njenih saveznika. Apstrahujući bliže okolnosti čileanske revolucije, ustavne amandmane koje je Aljende prihvatio uoči dolaska na vlast u pogledu armije, policije i štampe, s političkog i teorijskog gledišta nameće se, po ovom autoru, jedan logičan zaključak: ako oružani put revolucije još u procesu osvajanja političke vlasti obezbeđuje sebi izgradnju instrumenata opresije za odbranu tekovina revolucije, za slamanje otpora buržoazije i za obezbeđivanje uslova za razvoj revolucije, onda ustavni put revolucije mora raznim organizovanim naporima da nađe mogućnosti i da obezbedi sopstveni aparat za svoj opstanak i razvoj.

Jokica Hadži Vasileva u radu *Proces dekolonizacije u zemljama tropske Afrike* pokazuje da proces dekolonizacije u raznim zemljama (a ovde su obuhvaćene Tanzanija, Zambija, NR Kongo, Somalija, Uganda, Kenija i Etiopija) poprima različite vidove. Negde su napori na dekolonizaciji povezani sa socijalističkim orijentacijama, a drugde se zapaža usmerenost ka razvoju kapitalizma. Ali, ni jedan ni drugi trend ne znače prosto kopiranje do sad poznatih sistema. Pokušaji presađivanja tuđih političkih oblika (posebno onih iz razvijenih kapitalističkih zemalja) ne mogu se održati jer nemaju osnove ni izglede na uspeh. U takvim uslovima državu karakteriše niz specifičnih obeležja: ona nije instrument jedne klase, bar ne izrazito, već izražava svojevrsnu socijalnu strukturu i ravnotežu snaga u afričkom društvu. Na tlu tropske Afrike sada nije reč, objektivno, o borbi za takav politički sistem čija bi suština bila diktatura proletarijata. Međutim, to ne znači da u političkim shvatanjima, u sistemu i u tekućoj političkoj pra-

si u jednom broju zemalja nema ničeg što bi bilo izraz njihovih globalnih orijentacija prema socijalizmu. U sva ta tri područja primetne su tendencije da se: (a) političkim sredstvima onemogućuje eventualni razvoj kapitalističkih elemenata; (b) celokupan društveni, ekonomski i kulturni razvoj zasnuje na maksimalno mogućoj mobilizaciji radnih masa; (c) što pre stvori jezgro moderne radničke klase koja bi bila sposobna da se pretvori u vodeću snagu društva u tim zemljama; (d) uporedo sa tim procesom primetni su oblici klasne borbe, uz isticanje uloge radničke klase i siromašnog seljaštva. U tome ovaj autor vidi osnovne elemente političkih shvatanja, sistema i političke prakse koji su na liniji ostvarivanja socijalističke orijentacije u afričkim zemljama.

U prvom broju časopisa objavljeni su i sledeći radovi: dr Pere Damjanovića: *Pariska komuna 1871. u delu Svetozara Markovića — povodom godišnjice smrti S. Markovića,* Pitera Uotermana: *Potreba za alternativnim pristupom u tumačenju političkih promena u Africi*, Bjorna Gustavsena: *Neka gledišta o kapitalizmu, menadžerstvu i demokratiji u preduzećima Norveške.* Mirjana Janković, dugogodišnji glavni i odgovorni urednik časopisa, objavljuje osvrt na XIV kongres Komunističke partije Italije.

U dvobroju 2—3 najviše je prostora dato referatima sa Šestog naučnog skupa „Marks i savremenost", održanog u Beogradu septembra 1975. Taj skup — pod naslovom „Od svakoga prema sposobnostima, svakome prema radu" — bio je posvećen stogodišnjici Marksove *Kritike Gotskog programa.* Objavljeni su samo referati koji su bliski tematici časopisa.

U referatu *Istorijski i aktuelni značaj Marksove kritike Gotskog programa* Dragutin Leković polazi od Marksovog konzistentnog i kritičkog odbacivanja Lasalovih teza o seljaštvu kao konzervativnoj i reakcionarnoj klasi, takozvanoj „slobodnoj državi", „gvozdenom zakonu nadnica", obezbeđivanju radnicima „neokrnjenog prinosa rada", zamenjivanju internacionalizma apstraktnim „međunarodnim bratstvom naroda". Leković otkriva u Marksovoj *Kritici Gotskog programa* prvorazredan naučni doprinos u teorijskom zasnivanju prelaznog perioda u razvitku od klasnog ka besklasnom društvu. Leković dokazuje da je *Kritika Gotskog programa* jedan od najdubljih i najznačajnijih Marksovih tekstova, jer upravo s njim se marksizam pojavljuje kao celovita nauka socijalizma, nauka ne samo o najopštijim, nego i o specifičnim zakonima revolucionarnog preobražaja sveta — izgradnje besklasnog društva i carstva slobode.

Stipe Šuvar je autor referata *O raspodjeli društvenog proizvoda i raspodjeli opće i osobne potrošnje u socijalizmu,* koji počinje napomenom da se problemi socijalizma često svode na probleme raspodele u socijalizmu i da u razmatranju pitanja raspodele dolaze naglašeno do izražaja nenaučna i neistorijska gledanja. Razloge tome autor traži u snazi duhovnog uticaja buržoaskih i predmarksističkih socijalističkih učenja, egalitarističkom pritisku širokih masa, potrebi opravdavanja postojeće društvene prakse u kojoj država ili neki drugi centar društvene moći ili neka socijalna grupa koja nije identična s neposrednim proizvođačima igra ulogu distributera, upravljača fondova potrošnje. Međutim, u skladu sa Marksovim i Engelsovim mišljenjem, izraženim posebno u *Kritici Gotskog programa*, raspodela u socijalizmu je izvedena iz samih uslova proizvodnje, iz celokupnosti tih uslova, koji, opet, zavise od samog načina proizvodnje. Ipak, problem raspodele ne izbija slučajno kao osnovni problem unutrašnjeg razvoja socijalizma. Analizirajući razloge toj pojavi, autor navodi da „tajna" raspodele u socijalizmu nije u tome ko, koliko i po kojoj osnovi dobija, nego u tome ko i u kakvim uslovima društvenog rada određuje odnose raspodele, ko kakav rad obavlja, a ko još prisvaja i upravlja plodovima rada drugih. Pravo proizvođača, tvrdi autor, da, „od-

ređujući proporcije ukupne raspodjele, najprije osigura svoj fond osobne potrošnje i da, shodno tome, i drugima osigura jednak društveno-ekonomski položaj i jednake kriterije raspodjele za njihov društveno koristan rad koje primjenjuje i na sebe, osnovni je uvjet univerzalizacije raspodjele prema rezultatima rada u socijalističkom društvu" (str. 76).

Osim ovih, objavljeni su i sledeći referati: dr Radomira Lukića: *Neka pitanja o načelu „Od svakoga prema sposobnostima, svakome prema radu"*, dr Aleksandra M. Vacića: *Raspodela prema radu i robna privreda* i Vukašina Pavlovića: *Socijalni domet i granice samoupravnog sistema dohotka.*

Dr Brana Marković u tekstu *Političke partije i sindikati Australije* (ovo je, inače, prvi tekst o ovoj problematici u našoj naučnoj publicistici) kaže da je sindikalni pokret najveća organizovana društvena snaga i najsnažniji reprezentant radničke klase u Australiji. Međutim, čini se da taj pokret, uprkos naraslim mogućnostima i značajnoj afirmaciji koju poslednjih decenija doživljava, zaostaje za tokom zbivanja, i to ne samo za procesima preobražaja u sindikalnim pokretima u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama, već i za nekim australijskim institucijama (na primer, poslodavačkim organizacijama). Najozbiljnija slabost i najveća prepreka za sinhronizovanu i efikasnu akciju je organizaciona rascepkanost i heterogenost, široka decentralizovanost pokreta, gotovo potpuna autonomija mnogobrojnih sindikalnih unija itd. Takvo stanje ne samo da komplikuje proceduru pregovaranja i otežava usklađivanje zajedničkih akcija u borbi za revandikativne zahteve radnika, već umanjuje potencijalno veliku snagu radničke klase, njenu sposobnost da se efikasnije izbori za ostvarenje svojih širokih društvenih ciljeva. Postajući sastavni deo „establišmenta" i tražeći odgovarajuće mesto u okviru sistema, većina australijskih sindikata svoju aktivnost i ciljeve vezuje za državno-kapitalističke strukture. Autor izvlači zaključak da je „socijalizacija", koja figurira u statutima kao cilj pokreta, za većinu australijskih sindikata više formalan, deklarativan cilj nego program za akciju.

U junu 1975. godine u Havani je održana konferencija svih (24) komunističkih partija Latinske Amerike. Glavna deklaracija sa ovog skupa, koja je privukla pažnju svetske javnosti, nosi naziv „Latinska Amerika u borbi protiv imperijalizma, za nacionalnu nezavisnost, demokratiju, narodno blagostanje, mir i socijalizam" (prevod je objavljen u časopisu „Marksizam u svetu", br. 11/75). Osvrćući se na rezultate tog skupa i na pomenutu deklaraciju, dr Ljubomir Paligorić daje sledeću ocenu: Dok je u oblasti „partijske diplomatije" tekst uglavnom deklarativan, on je u materiji koja se tiče latinskoameričke stvarnosti u velikoj meri analitičan. Tekst nije teorijska, dubinska analiza izvorišta socijalnih snaga koje se rađaju iz protivrečnosti u ekonomskim osnovama društva, ali kao politička analiza uočava ta izvorišta i raščlanjava ih u samim čvorištima političke borbe kao pojavne oblike socijalnog sukoba. U tom smislu, moglo bi se reći da taj dokument u velikoj meri prati i izražava najnovije kritičke prodore marksističke teorijske misli u objašnjavanju latinskoameričke društvene stvarnosti, posebno njenog važnog, ali podređenog, mesta u sistemu svetske kapitalističke reprodukcije. U tom pogledu, zaključuje autor, reč je o dokumentu koji je na visini naučnih pogleda i oslobođen mnogih opterećenja iz prošlosti.

U dvobroju su publikovani i prilozi: Rifata Sulejmanija: *Koncepcije o izgradnji socijalističkog društva na Kubi, s posebnim osvrtom na ulogu moralnih i materijalnih stimulansa* i mr Lazara Pejića: *Problematika privrednih kriza i privrednih ciklusa u radovima jugoslovenskih marksističkih pisaca u periodu od 1929. do 1941. godine.*

Broj 4 takođe donosi više radova i osvrta iz oblasti međunarodnog radničkog pokreta. U članku *Ekonomsko-teorijske koncep-*

cije Svetozara Markovića i njihovi naučni izvori mr Lazar Pejić kaže da misao Svetozara Markovića treba posmatrati, s jedne strane, u sklopu velikih promena koje su se sredinom prošlog stoleća odigravale u društvenim odnosima u zapadnoevropskim zemljama i u Rusiji, razvoj radničke klase i međunarodnog radničkog pokreta, revolucionarne delatnosti ruskih revolucionarnih demokrata (Černiševskog, Pisareva i drugih), delovanja Prve internacionale, Pariske komune itd. S druge strane, snažan trag u njegovim koncepcijama ostavile su teške prilike u Srbiji, koje je Svetozar Marković kao revolucionar i borac želeo da promeni. I obrnuto: njegove koncepcije imale su uticaja na političke i društvene prilike u Srbiji i na celom Balkanu.

Simeon Pobulić u prilogu *Radničke unije u SAD i promene u strukturi zaposlenih* smatra da nije izvesno da će konzervativno vođstvo u radničkim unijama biti sposobno da sačuva svoje pozicije među radnicima, „koji su sve manje spremni da prihvate stvari onako kako im se prikazuju i koji su sve manje tolerantni prema stvarima za koje veruju da su loše". Mada manevarski prostor za staru političku igru još nije iscrpen, rukovodstvo sve više gubi moć da se prilagođava promenama u društvu, dok radnici postaju sve više svesni svog položaja i značaja u tim promenama. Na porast te svesti kod radnika, o kojem se u Americi govori kao o novom fenomenu, u velikoj meri utiče porast obrazovanosti, koji je, u krajnoj analizi, posledica objektivnih potreba tehnološkog razvoja.

U ovom broju objavljeni su i prilozi: dr Miloša Prelevića: *Teorijske osnove lidera Druge internacionale o vojnom organizovanju*, dr Brane Petranovića: *Politički sistem oružane revolucije u Jugoslaviji i pitanje njegove ustavne potvrde*, Čedomira Cvetkovića: *Rascep levice u Norveškoj*, kao i osvrti: L. Pejića: *Međunarodni kolokvijum povodom dvestagodišnjice Smitovog „Bogatstva naroda", jednog od najvažnijih izvora marksizma* i Mila Korugića i Žarka Ilića: *Naučni skup „Svetozar Marković i ekonomske nauke".*

Zoran Stanojević

„Međunarodni problemi", 1975.

(Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu)

Usmeren na istraživanje političkih, ekonomskih i pravnih aspekata savremenih međunarodnih odnosa, časopis „Međunarodni problemi" je, nesumnjivo, jedinstven u našoj zemlji. U okviru složene problematike međunarodnih odnosa on posebnu pažnju posvećuje pitanjima uloge i delovanja Jugoslavije u savremenom svetu.

Prateći ovaj časopis od njegovog pokretanja (1949. godine), dobija se izvanredan uvid u razvoj naše naučne misli o međunarodnim odnosima. Za nepune tri decenije svog postojanja „Međunarodni problemi" su doprineli afirmaciji desetina naučnih radnika iz cele Jugoslavije, kao i niza novih naučnih disciplina, pa i same nauke o međunarodnim odnosima.

U prvom prošlogodišnjem broju časopis donosi studiju Lea Matesa: *Spoljna politika Jugoslavije 1945—1975*, u kojoj se analizira jugoslovenska spoljna politika polazeći od tri bitna momenta: borbe za nezavisnost, jačanja njenog međunarodnog položaja i odnosâ sa susednim zemljama. Jačanje međunarodnog položaja Jugoslavije analizirano je iz aspekta specifičnih odnosa nove Jugoslavije sa velikim silama i izolovanosti u kojoj se krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina Jugoslavija našla, zatim iz aspekta njenog opredeljivanja za politiku nesvrstanosti, koja postaje njena trajna spoljnopolitička orijentacija i iz aspekta njenog sve intenzivnijeg uticanja, zajedno sa drugim vanblokovskim zemljama, na razvoj odnosâ u Evropi. Osvrćući se na

bilateralne odnose sa susednim zemljama, autor je ukazao na širi aspekt tog pitanja i na različitost rešavanja — sa svakom zemljom posebno — osetljivih pitanja nacionalnih manjina, granica itd.

Dušan Gajić u članku *III Konferencija UN o pravu mora*, nakon kratkog osvrta na probleme i rezultate rada Komiteta za korišćenje dna mora i okeana izvan nacionalne jurisdikcije, čiji je izveštaj bio osnova sva tri zasedanja Konferencije UN o pravu mora, zadržao se na radu same Konferencije i izneo neke najvažnije probleme koji stoje pred njom. Ukazao je na pitanja epikontinentalnog i ekonomskog pojasa, koja privlače najveću pažnju velikog broja država zbog ogromnog prirodnog bogatstva u prostoru mora i njegovog dna, mada su trenutno veoma male tehnološke mogućnosti eksploatacije tog bogatstva. Uporedo sa formiranjem međunarodne organizacije za morsko dno izvan granica nacionalne jurisdikcije, potrebno je odrediti njenu ulogu i pospešiti naučna istraživanja i mogućnosti transfera tehnologije.

U članku *Problem ekonomskog razvoja u sistemu politike nesvrstanosti* Ljubomir Radovanović razmatra aspekte međusobnog odnosa nerazvijenosti i politike nesvrstavanja. Spone među njima autor traži u dva osnovna izvora. S jedne strane, pokret nesvrstanih je okupio zemlje nerazvijenog dela sveta „mada polazni motivi u osnivanju pokreta nisu bili ekonomski, već politički", a, s druge strane, ekonomski problemi su u sklopu doktrine i praktične politike nesvrstanosti deo koncepcije o menjanju postojeće strukture međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa. Ali, neopravdano je poistovećivati — ističe autor — i svoditi politiku nesvrstavanja samo na borbu za pravedniji međunarodni ekonomski poredak jer bi to značilo sužavanje koncepcije politike nesvrstavanja. Nesvrstanost nije politika i pokret isključivo nerazvijenih zemalja, a ekonomska problematika je samo deo njene politike. Delujući protiv svih oblika neravnopravnosti u svetu, nesvrstanost se morala opredeliti i protiv ekonomske neravnopravnosti kao glavnog uzročnika svih vidova dominacije u međunarodnim odnosima.

U ovom broju objavljeni su i prilozi: Miodraga Sukijasovića: *Povelja ekonomskih prava i dužnosti država*, Tomislava Popovića: *Koreni dugoročne posledice poremećaja na svetskom energetskom tržištu*, Edite Stojić-Imamović: *Uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka i odnosi članica SEV-a sa zemljama u razvoju*, Oskara Kovača: *Neki elementi dugoročne politike ekonomskih odnosa Jugoslavije s inostranstvom*, Milorada Unkovića: *Zaduživanje Jugoslavije u inostranstvu: potrebe i mogućnosti* i Nikole Mamuzića: *Prilog proučavanju fenomena nacionalsocijalizma*.

U drugom prošlogodišnjem broju „Međunarodnih problema" osobitu pažnju privlači studija Bojane Tadić: *Društvene i međunarodne pretpostavke nastanka i razvoja nesvrstanosti* i rasprava Tihomira Đokanovića: *Mogućnosti međusobne saradnje zemalja u razvoju*.

U istom broju su objavljeni i radovi: Lea Amona: *Očuvanje mira i nezavisnosti — savremeni problemi i pouke drugog svetskog rata*, Đorđa Jerkovića: *Beleške o prestrojavanju na Mediteranu*, Radovana Vukadinovića: *Refleksije o odnosima Istok — Zapad u Amsterdamu*, Antona Beblera: *Koreni i vidovi fašizma u Španiji*, Vladimira Iblera: *Rješavanje sporova i buduća Konvencija o pravu mora*, Miodraga Mitića: *Bečka konvencija o predstavljanju država u njihovim odnosima sa međunarodnim organizacijama univerzalnog karaktera* i Edvarda Hambroa: *Ugovor o Antarktiku posle petnaest godina*.

Među prilozima objavljenim u dvobroju 3—4 istaknuto mesto zauzima članak Radovana Vukadinovića: *Mediteranska pomeranja*, u kome je dat sažet osvrt na osnovne komponente i brojne nove faktore koji su u osnovi aktuelnih zbivanja u ovom delu sveta i koji, po autorovom mišljenju, u velikoj meri menjaju i dopunjavaju donedavnu sliku Mediterana

kao područja u kome se sukobljavaju interesi dveju supersila.

U članku *Pravo kao predmet i sredstvo savremene tehnologije* Borislav Blagojević je ukazao na značaj pravnih oblika u okviru kojih se vrši, odnosno treba da se vrši transfer tehnologije u zemlje u razvoju. Tradicionalni pravni oblici o ustupanju stvari — posebno ugovori o kupoprodaji i ugovori o zakupu, odnosno posluzi — postali su preuski da obuhvate sve nove oblike transfera znanja i tehničkih dostignuća. Najzad, i samo pravo može da se pojavi kao predmet i sredstvo tehnologije, pa stoga autor ukazuje i na posebnu važnost subjektivnih elemenata u pravnom sistemu zemalja u razvoju.

U članku *Problem daljeg razvoja Ujedinjenih nacija* Obrad Račić analizira problematiku revizije Povelje UN.

U ovom dvobroju „Međunarodni problemi" donose i napise: Radoslava Stojanovića: *Teorijske pretpostavke o odnosima između socijalističkih zemalja,* Borisa Horizontova: *Istok — Zapad: mogućnosti ostvarivanja internacionalnih projekata,* Vladimira Pertota: *O nekim osobinama svjetske i naše međunarodne robne razmjene,* J. N. Bermana: *Jugoslovenska politika prema direktnim stranim investicijama* i Steve Kovačevića: *Vezana pomoć.*

„Međunarodni problemi" redodovno donose prikaze novije jugoslovenske i inostrane literature iz domena međunarodnih odnosa. Krajem svake godine izdaju na engleskom jeziku izbor najznačajnijih priloga iz redovnih brojeva pod naslovom „International problems".

Ana Damian

CENA 30.— DIN.